HISTORIA ZNANSTVENA ZBIRKA
ODDELKA ZA ZGODOVINO FILOZOFSKE FAKULTETE UNIVERZE V LJUBLJANI
12

dr. Tone Ferenc

Izbrana dela

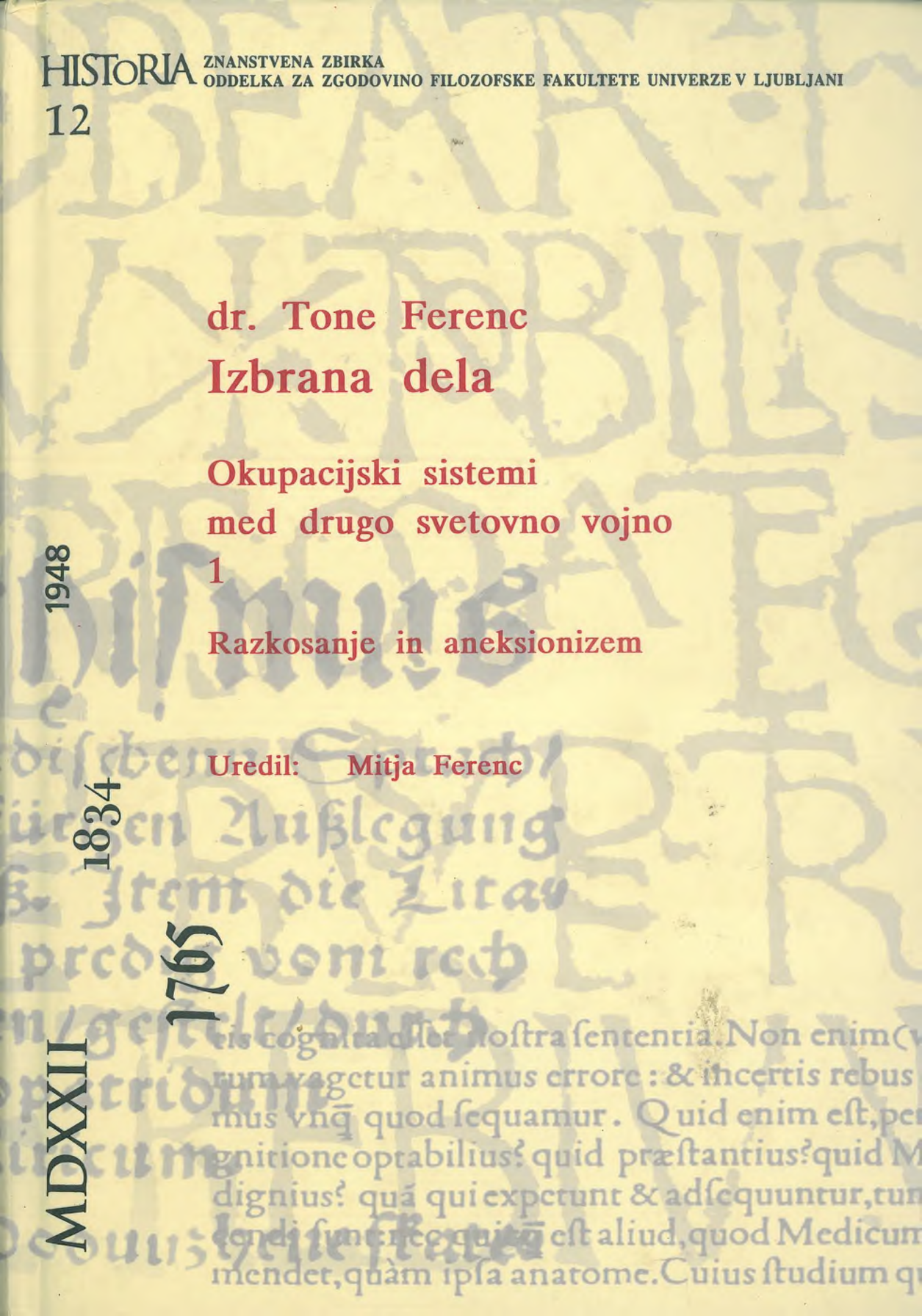
Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno

1

Razkosanje in aneksionizem

Uredil: Mitja Ferenc

1948

HISTORIA 12
ZNANSTVENA ZBIRKA
ODDELKA ZA ZGODOVINO FILOZOFSKE FAKULTETE UNIVERZE V LJUBLJANI

dr. Tone Ferenc

Izbrana dela

Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 1

Razkosanje in aneksionizem

Uredil: Mitja Ferenc

Ljubljana 2006

dr. Tone Ferenc: Izbrana dela
Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 1
Razkosanje in aneksionizem

Izdal in založil:	Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete
Uredil:	Mitja Ferenc
Priprava besedil:	Branka Petkovšek
Oblikovanje naslovnice:	Metka Žirovnik
Prelom:	Franc Čuden, Medit d.o.o.
Tisk:	Grafika-M s.p.
Naklada:	500 izvodov

Izid knjige so finančno omogočili Oddelek za zgodovino FF in Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije ter Mitja Ferenc

D 6217/12

OHK - Zgodovina

D 6217/12
94(497.4)"1941/1945"
43000040250

COBISS ©

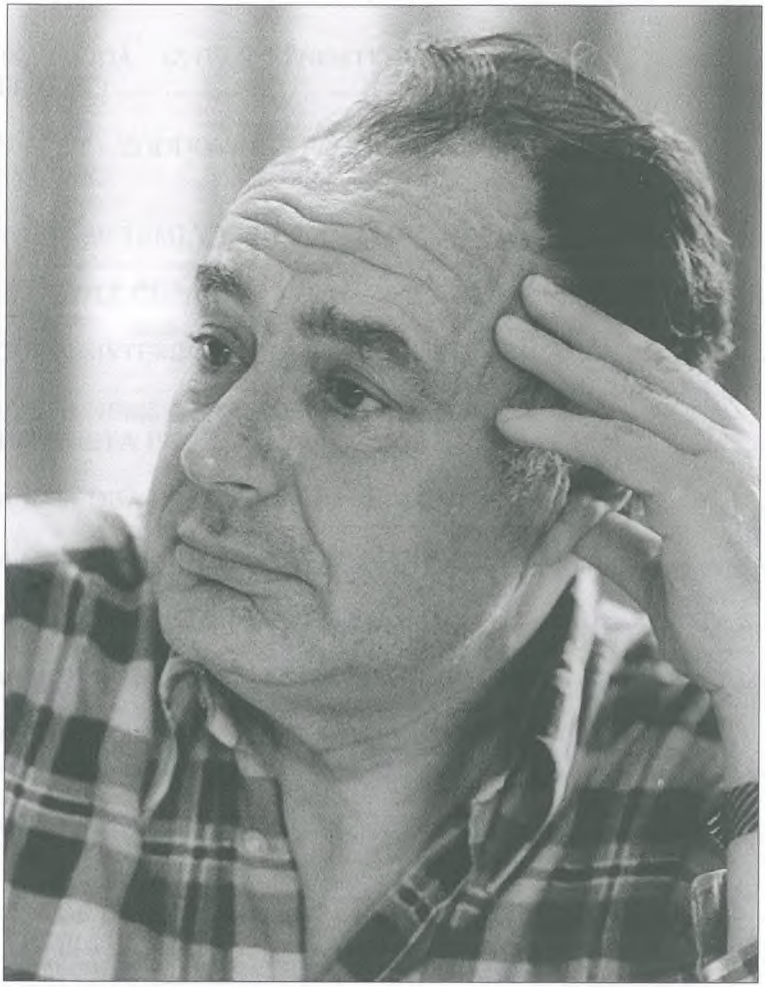
CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)"1941/1945"
341.324(497.4)"1941/1945"

FERENC, Tone
Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1, Razkosanje in aneksionizem / Tone Ferenc ; uredil Mitja Ferenc. - Ljubljana : Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2006. - (Izbrana dela / Tone Ferenc) (Historia : znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani ; 12)

ISBN-10 961-237-185-7
ISBN-13 978-961-237-185-2

230766592

Tove Ferency

KAZALO

DR. TONE FERENC: IZBRANA DELA
OKUPACIJSKI SISTEMI MED DRUGO SVETOVNO VOJNO (1)
RAZKOSANJE IN ANEKSIONIZEM

NAMESTO UVODA – IZ HVALEŽNOSTI
(MITJA FERENC) 5

KNJIGI NA POT – ZGODOVINAR PROF. DR. TONE FERENC
(DUŠAN NEĆAK). 7

OKUPACIJSKI SISTEMI V EVROPI IN SLOVENIJI 1941 13

LE SYSTÈME D'OCCUPATION DES NAZIS EN SLOVÉNIE 19

OKUPACIJSKI SISTEMI NA SLOVENSKEM 1941–1945 71

SPOMENICE O NEMŠKIH OZEMELJSKIH ZAHTEVAH
V SLOVENIJI LETA 1940 79

NEMŠKA ZASEDBA PREKMURJA APRILA 1941 105

NEMŠKA OKUPACIJA DRAVSKE DOLINE IN POHORJA 121

NEMŠKA OKUPACIJA CELJA IN OKOLICE 131

POLOŽAJ SLOVENSKEGA NARODA OB OKUPACIJI 181

FAŠISTIČNA NEVARNOST ZA OBSTOJ SLOVENSKEGA
NARODA 191

VPRAŠANJE PRIKLJUČITVE ZASEDENIH SLOVENSKIH
POKRAJIN NEMŠKEMU RAJHU 209

SLOVENCI POD ITALIJO 1941–1945 249

ITALIJANSKI OKUPACIJSKI SISTEM V LJUBLJANSKI
POKRAJINI 263

TEMELJNE ZNAČILNOSTI FAŠISTIČNE OKUPACIJE
SLOVENIJE 333

JULIJSKA KRAJINA, NJENE PROVINCE, URADI
IN POVELJSTVA 1941–1943 341

DEJAVNOST NEMŠKIH SIL PO ZLOMU ITALIJE 359

NEMŠKI OKUPATOR V LJUBLJANI 371

USTANOVITEV OPERACIJSKE ZONE "JADRANSKO PRIMORJE" JESENI 1943. LETA 397

NEMŠKA POLICIJA V OPERACIJSKI CONI "JADRANSKO PRIMORJE" 1943–1945 413

GESTAPO V SLOVENIJI 461

OKUPACIJSKA CIVILNA UPRAVA NA SLOVENSKEM IN NJENO GRADIVO 481

NAMESTO UVODA

IZ HVALEŽNOSTI

In vsi ljudje živijo, ne zaradi skrbi zase,
temveč zaradi ljubezni,
ki jo do njih čutijo drugi.

Lev Tolstoj

Ker izrečene besede pogosto hitro izginejo in utonejo v pozabo, zapisano na papir pa še dolgo ostane, so pred vami izbrana dela prof. dr. Toneta Ferenca. V letu 2007 bi, če bi bil še pri življenju, v krogu svoje družine slavil svoj 80. rojstni dan. In gotovo bi tudi na ta poseben dan v njegovem kabinetu še dolgo v noč gorela luč. Tako se je namreč končal vsak večer v njegovi pol stoletja trajajoči znanstveni karieri.

Če bi moral opisati podobo očeta, ki največkrat oživi v mojem spominu, bi bil to mož z očali, ki sedi za mizo s pisalnim strojem (kasneje ga je uspešno zamenjal z računalnikom) v prostoru, nabito polnem knjig, slovarjev, enciklopedij, časopisnih izrezkov in dokumentov, katerih vrstni red pozna le on in takoj najde, kar potrebuje, medtem ko bi se vsi drugi komaj prebili skozi. Na levem robu mize sta vedno stali džezva in skodelica s turško kavo, ki mu jo je ob vseh urah dneva in noči požrtvovalno prinašala njegova Breda.

Mojega očeta Toneta Ferenca je zaznamovalo delo. Preveč dela! Ko nas je jeseni 2003 prekmalu in tako nenadoma zapustil, sem kasneje, kadar sem stopil v njegov kabinet, pogosto čutil tesnobo ob vprašanju, česa naj se dotaknem, kaj naj premaknem, kako naj se sploh lotim njegove zapuščine, da bo ostala shranjena v zaporedju, ki ga je znal razumeti le on. Pri tem pa sem kljub vsemu pogosto razmišljal tudi o tem, kako spraviti skupaj tisto, kar bi moralo ostati, kar bi moralo preživeti več desetletij, tudi mene. Zapustil je namreč znanstveni opus, ki obsega sedemintrideset knjig in skoraj tisoč člankov in razprav, zapuščino, s katero se po obsegu lahko primerja le malokateri pokojni ali še živeči zgodovinar sodobnosti.

Najprej sem razmišljal predvsem o tem, kako v eni, morda nekoliko zajetnejši knjigi zbrati njegova za zgodovino našega območja najpomembnejša dela. A bolj ko sem se trudil, na več težav sem naletel. Oče se je namreč intenzivno in poglobljeno ukvarjal s tolikimi vsebinskimi sklopi, da bi jih bilo nemogoče zajeti v eni sami knjigi. Kako spraviti med platnice ene same knjige značilnosti vseh okupacijskih sistemov – od okupacije, aneksionizma, raznarodovanja, izkoriščanja gmotnih sil in nasilja do odporništva, kolaboracije, državljanske vojne in življenja pod okupacijo, ko pa je vsako od naštetih poglavij zrelo za samostojno vezavo. Tako sem se znašel pred nalogo, da očetovo znanstveno zapuščino zberem in uredim v več delih in je ne predstavim le raziskovalcem sodobne zgodovine ter profesorjem in učiteljem na osnovnih in srednjih šolah, ampak tudi laični javnosti. Da bodo izbrana dela dosegla tudi te slovenske bralce, ne dvomim, saj je vse, kar je preučeval Tone Ferenc, napisano jasno, tekoče in razumljivo, s prepoznavno skrbjo za slovenski jezik.

Odločil sem se za tematski pristop. Tema, ki jo je oče najintenzivneje proučeval so bili okupacijski sistemi. V prvi knjigi ki je pred vami, je predstavljenih devetnajst člankov in razprav, ki obravnavajo predvsem prvi dve temeljni značilnosti okupacijskih

sistemov tj. razkosanje in aneksionizem. V drugi nameravam zbrati članke in razprave ki govorijo o raznaradovalni politiki okupatorjev na Slovenskem, tretja knjiga pa naj bi bo zaključila temo o okupacijskih sistemih s predstavitvijo izkoriščanja gmotnih sil za potrebe okupatorskih držav in nasilje okupatorjev. Sledile bodo knjige z izbranimi razpravami o odporništvu, kolaboraciji, državljanski vojni itd.

Pri celotnem projektu izbranih del Toneta Ferenca pa me ni vodila zgolj hvaležnost do očeta, ki me je usmerjal in mi pomagal stopati po poti raziskovalca sodobne zgodovine in predavatelja na fakulteti. Tone Ferenc ni bil le moj oče in učitelj, bil je profesor in mentor številnim generacijam raziskovalcev, profesorjev in učiteljev zgodovine, ki jim je skoraj dve desetletji razdajal svoje znanje na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. Zapiski njegovih študentov so se gotovo že zdavnaj izgubili ali pa so porumeneli. Izbrana dela naj bi osvežila ta spomin.

Ljubljana, 7. 12. 2006 Mitja Ferenc

KNJIGI NA POT

ZGODOVINAR PROF. DR. TONE FERENC

Tistim, ki smo prof. Ferenca poznali, bili njegovi sodelavci, znanci, prijatelji in kolegi, se zagotovo zdi, da ga strokovni javnosti, kateri je v prvi vrsti namenjen ta prvi zvezek njegovih izbranih del, ni treba posebej predstavljati. Toda mlajši kolegi ga bodo spoznavali le preko njegovih del, zato si tu kljub temu dovoljujem posredovati le bežen vtis o njem. Vsi, ki smo ga poznali, se ga spominjamo, kot odločnega in premočrtnega, deloholika, zgodovinarja-raziskovalca, arhivista, direktorja inštituta in profesorja. Na videz težko dostopnega človeka, odetega v trdo lupino znanstvenika. Pa je bil predvsem človek odprtega srca in vesele narave. Vedno pripravljenega pomagati, zlasti mlajšim kolegom, a tudi neomajno čuvati in zagovarjati rezultate svojega dela. Toda danes ni namen pisati o njem kot človeku, temveč o njem kot zgodovinarju, kot humanističnemu znanstveniku, ki "*ni dušebrižnik, ni tožilec, ne odvetnik, temveč iskalec resnice, ki so mu podlaga zgodovinski viri*", če zapišem oznako za zgodovinarja z njegovimi besedami.

Statistika je sicer ena najbolj hitro "pokvarljivih stvari" toda naj začnem prav z njo. V bibliografiji dr. Toneta Ferenca najdemo okoli 700 bibliografskih enot, kar ga uvršča med najbolj plodne slovenske zgodovinarjev vseh časov. Zagotovo je kvantitativnost ena temeljih, morda na zunaj najbolj vidnih značilnosti zgodovinarja Toneta Ferenca, toda ni ne edina in tudi ne tista, ki ga dokončno opredeljuje. Opredeljujeta ga zlasti eruditstvo, natančnost kar je pogoj za visoko kvaliteto. Zgodovinopisju, še posebej zgodovini druge svetovne vojne pri nas in v svetu je bil zapisan celo življenje.

Če bi ga moral na hitro označiti, bi dejal da je bil "plemeniti pozitivist" ali z drugimi besedami povedano, zakladnica podatkov in s tem znanja. S teorijo zgodovine, modernističnimi zgodovinopisnimi metodami in pristopi, abstraktnim teoretiziranjem in izbiranju nenavadnih, robnih tem, se prof. Ferenc, ni obremenjeval. V tem smislu je bil Tone Ferenc kar nekakšen konzervativec med zgodovinarji. Kljub temu pa je njegov sodelavec in prijatelj, tudi že pokojni kolega prof. dr. Milan Ževart, po pravici zapisal, da je Tone Ferenc "*dosti govoril in pisal o problematiki, stanju in perspektivah slovenskega zgodovinopisja za obdobje 1941–1945 in pri tem v raznih razdobjih ocenjeval njegove rezultate, pomanjkljivosti in nakazoval bodoče naloge.*" Toda mnogo raje je pisal o svojih dognanjih. Po duši arhivist, je kot raziskovalec prisegal le na zgodovinske vire in njihovo kritično analizo. Svoja znanstvena mnenja je spreminjal le na osnovi novih historiografskih spoznanj, ki so temeljila na odkritju novih virov. Še več, mnogokrat je odločno zatrjeval, da tudi na univerzi predava, le tisto kar raziskuje.

Nesporno ena njegovih najpomembnejših raziskovalnih tematik pri proučevanju druge svetovne vojne na Slovenskem je bila problematika okupacijskih sistemov v Sloveniji, ki jo je vedno, upravičeno povezoval s problematiko raznarodovanja. Prav njegove razprave na to tematiko so predmet te prve knjige Ferenčevih izbranih del in bodo srž tudi druge.

Ob tem je vredno poudariti, da prof. Ferenc od začetka proučevanja okupacijskih sistemov na Slovenskem, še posebej tistega nemškega, ni nikoli obravnaval izolirano, izven evropskega konteksta. Danes se zdi kar nekako simbolično v skladu z rekom "*nemo profeta in patria*", da je svojo prvo zadevno razpravo napisal v francoščini, za mednarodno publiko in to že daljnega leta 1963 / *Le systèmes d'occupation des nazis en Slovenie 1941–1945, v: Les systèmes d'occupation en Yugoslavie, Belgrade 1963l.* Tu

najdemo korenine tega raziskovanje in že v tem delu se je posebej poglobil v nemški okupacijski sistem na Slovenskem. Toda že tu ga je obravnaval komparativno. Zavedal se je namreč, da šele komparativnost daje nekemu historičnemu dogajanju pravo veljavo in omogoča objektivnejšo interpretacijo. Nacistični okupacijski sistem na Slovenskem je primerjal z okupacijskimi sistemi in raznarodovalnimi ukrepi, posebej v vzhodni Evropi – na Poljskem, na Češkem in v Sovjetski zvezi in to že od leta 1938 dalje. In kot se za resnega zgodovinarja spodobi, razprave ni napisal samo na osnovi literature, temveč tudi na primarnih virih. Prav proučevanje nemškega/nacističnega okupacijskega sistema v tistih delih Slovenije, ki jih je okupirala Hitlerjeva Nemčija – Štajerska, Gorenjska in Koroška, ga je dolgo in temeljito zaposlovalo. Pet let po prvi omenjeni Ferenčevi razpravi o okupacijskih sistemih na Slovenskem je izšla monografija, ki je, poleg izdaje virov napisani v nemškem jeziku "*Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitk in Slowenien 1941–1945, Maribor 1980*", njegovo najboljše, pa tudi najobširnejše delo o naslovni problematiki : "*Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*" Maribor 1968. Delo sodi tako rekoč med "priročnike" vsakega zgodovinarja, ki se hoče spoznati s to problematiko, in je tako temeljito, da do danes še ni preseženo. Bomo pa tudi težko dočakali kakšno kvalitetnejše delo, saj je Ferenčevo napisano na osnovi dolgoletnega, minucioznega zbiranja in analiziranja virov v vseh pristojnih domačih in tujih, zlasti nemških arhivih. Zato ni čudno, da je njegovo delo leta 1979 doživelo prevod v srbohrvaščino, zelo pozitivno pa je odmevalo je tudi preko meja, celo v Nemčiji, kjer je ta tematika endemična. Skratka prof. dr. Tone Ferenc je bil najboljši slovenski poznavalec okupacijskih sistemov, še posebej nemškega, kar so spoznali tudi njegovi študentje, ki jim je to problematiko, kot temelj za razumevanje dogajanja na Slovenskem v času med drugo svetovno vojno, predaval v vsakem kolegiju.

V skladu z njegovim prepričanjem, da so viri "najpomembnejše in najprepričljivejše zgodovinarjevo orožje" je v njegovi bibliografiji najti mnogo del z objavljenimi viri. Med taka dela moramo prišteti, tudi njegovo temeljno, več kot 500 strani obsegajočo knjigo o italijanskem/fašističnem okupacijskem sitemu v Sloveniji – "*Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941–1942*", ki so izšli v Mariboru leta 1987. Šele s poznavanjem te dokumentacije/virov, se je mogoče primerno spoznati z obliko, razsežnostmi in nameni fašističnega okupacijskega sistema v Ljubljanski pokrajini. Če k temu dodamo še njegovo monografijo o kapitulaciji Italije in NOB jeseni 1943 ter razpravo o ustanovitvi operacijske cone Jadransko Primorje jeseni 1943, ki je izšla v Zgodovinskem časopisu, dobimo zaokroženo sliko italijanskega okupacijskega sistema v Sloveniji, doslej najbolje izrisano v slovenskem zgodovinopisju.

Zlasti v zadnjem času se niso vsi zgodovinarji tega časa, če prav so bili praviloma vsi tudi njegovi študentje, strinjali z njegovimi interpretativni poudarki. Za nekatere je bil prof. Ferenc preveč premočrten in enoznačen, za druge celo pristranski. Toda kaj takega je še posebej z zgodovinopisju nekaj vsakdanjega in zato nič nenavadnega. Celo prav je, kot radi rečemo, da vsaka generacija piše svoje zgodovino. A vendar ni mogoče mimo nekaterih njegovih nespornih ugotovitev, do katerih je prišel po temeljitem preučevanju okupacijskih sistemov. Tako bi morala biti vsaj za vsakega zgodovinarja nesporna ugotovitev, da Slovenci nismo ne začeli in ne vodili agresivne druge svetovne vojne in da so vsi trije okupatorji, ki so zasedli in razkosali Slovenije aprila 1941 imeli enoten cilj – uničiti slovenski narod. Ferenc je dokazal, da je to najhitreje in najtemeljiteje nameraval in tudi že začel izvajati, nemški nacistični okupator. Predvsem z načrtnim izganjanjem Slovencev in množičnim naseljevanjem Nemcev na njihove domove. Odstotek izgnanih in prebeglih pred izgonom, glede na število prebivalstva, je bilo na Slovenskem relativno največ v primerjavi z deportacijami drugih od Nemcev zasedenih

državah. Kar 10 odstotkov prebivalstva so izselili. Za glavno nalogo v slovenskih deželah pa so si nemški okupatorji zadali ponemčiti Slovence, ki so še ostali doma. Glavna zasluga za to, da jim načrti niso uspeli, je nadalje ugotovil prof. Ferenc, gre, poleg vojno gospodarskih razlogov, predvsem dejstvu, da se je na Slovenskem razvil močan protiokupatorski odpor. Nemški, nacistični okupacijski sistem je veljal za enega najbolj krutih v vseh okupirani Evropi, viri, ki jih je proučeval prof. Ferenc pa tudi nedvoumno dokazujejo, da bi v primeru zmage sil osi, njihov cilj, uničiti slovenski narod, bil tudi uresničen. Ne znam si predstavljati, da bi lahko kdo na osnovi novih primarnih virov ta njegova dognanja v temeljih zamajal.

Namera izdati izbrana dela prof. dr. Toneta Ferenca je nesporno prava in potrebna odločitev. Začeti zbirko z njegovimi izbranimi deli na temo okupacijski sistemi na Slovenskem, se je glede na povedano ponujala kar sama. Toda šele takrat, ko bomo v nekaj knjigah dobili zaokroženo celote njegovega znanstvenega dela, preučevanja druge svetovne vojne na Slovenskem v vseh njenih razsežnosti, od okupacijskih sistemov, preko raznarodovanja, razvoja proti partizanskega tabora, kolaboracije, revolucije, do elementov državljanske vojne in še česa, bomo lahko lažje in objektivneje presojali njegovo delo. Že danes pa lahko zapišemo, da je prof. dr. Tone Ferenc neizbrisno zaznamoval slovensko sodobno zgodovinopisje, posebej zgodovinopisje o drugi svetovni vojni in veliko prispeval k temu, da so njegova dognanja postala sestavni del evropskega, pa tudi svetovnega zgodovinopisja. Mlajši, ki prihajajo za njim bodo zagotovo pisali zgodovino drugače, vendar mimo njegovih temeljnih del in spoznanj, ne bodo mogli. Kdor si bo zadal nalogo preseči ga, si bo zadal visok cilj in nakopal velikansko delo.

Ljubljana, 24. 11. 2006 Dušan Nećak

OKUPACIJSKI SISTEMI V EVROPI IN SLOVENIJI 1941*

Druga svetovna vojna v Evropi

Druga svetovna vojna, ki je že od samega začetka vsaj v gospodarskem pogledu vplivala tudi na našo takratno državo Kraljevino Jugoslavijo in tudi na našo slovensko, Dravsko banovino, je pred 60 leti z orožjem udarila tudi na nas. Ta vojna pomeni največji in najusodnejši vojaški dogodek v vsej človeški zgodovini, saj je zajela največje število držav in prebivalstva na vseh celinah in zahtevala največje človeške žrtve ter povzročila ogromno gmotno škodo. Imela je več značilnosti in posebnosti kot prejšnje vojne, in to ne samo glede bojnih sredstev in načina vojskovanja, temveč tudi glede odnosa do prebivalstva zasedenih dežel. Čeprav so države napadalke nekatere vojne cilje zakrivale s političnimi in ideološkimi nameni, je bil njihov glavni smoter vendarle osvajalni, z novo razdelitvijo sveta pridobiti čimveč ozemlja in naravnega bogastva, predvsem za potrebe lastnega naroda. Vodja nemškega rajha Adolf Hitler je ta cilj neprikrito navedel v svoji objavljeni knjigi Mein Kampf in v svojem neobjavljenem rokopisu, ki so ga zgodovinarji imenovali Druga Hitlerjeva knjiga (Hitlers Zweites Buch), da gre namreč za izbojevanje življenjskega prostora nemškemu narodu, in to predvsem v vzhodni Evropi. Fašistična Italija tudi ni skrivala svojega cilja – spremembe Jadranskega in Sredozemskega morja v "*mare nostrum*", to je v italijansko morje. Ob teh velikih vojnih ciljih so bile pri nekaterih državah iz tabora napadalk še zahteve za vrnitev ozemelj, izgubljenih po prvi svetovni vojni, tako npr. tudi Madžarske do našega Prekmurja.

Os Rim – Berlin je še pred drugo svetovno vojno, ki jo je začela nacistična Nemčija 1. septembra 1939 z napadom na Poljsko, zasedla nekaj evropskih držav – Avstrijo, Češko in Albanijo ter samostojno mesto Klajpedo (Memelland). Te prve, z vojno grožnjo politično izsiljene osvojitve, so sicer vznemirile evropsko demokratično javnost, vendar pa jih je priznala, upajoč, da so poslednje.

V prvih dveh letih druge svetovne vojne v Evropi, ki je bila uspešna za omenjeno Os, si je dobro, a za dolgotrajno vojno pomanjkljivo pripravljena nacistična Nemčija podvrgla celo vrsto držav, in to septembra 1939 Poljsko, aprila 1940 Dansko in Norveško, maja in junija 1940 Nizozemsko, Belgijo, Luksemburg in Francijo, aprila 1941 Jugoslavijo in Grčijo. Italija je šla v vojno nepripravljena, in še to – kot se je izrazil Benito Mussolini, "*z brco v zadnjico*", in je s svojo t.i. paralelno vojno v Grčiji utrpela neuspeh, iz katerega jo je morala reševati Nemčija.

Natančno ob prvi obletnici poraza Poljske, 27. septembra 1940, so se sklenjenemu trojnemu paktu med Nemčijo, Italijo in Japonsko prostovoljno ali prisiljeno priključile nekatere države Srednje in Jugovzhodne Evrope, ki so nato sodelovale pri največjem vojaškem bojnem podjetju "*Barbarossi*", – napadu na Sovjetsko zvezo, nekatere tudi pri zasedbi sosednjih držav ali njihovih delov. Čeprav se je v trojnem paktu znašlo devet evropskih držav (Kraljevina Jugoslavija samo 13 dni), je bil le Hitler tisti, ki je po vsakem osvajalnem pohodu določal demarkacijske črte med vojskami in nove meje med državami. Drugače kot pri njegovih nasprotnikih – protifašistični koaliciji – ni bilo nobenega skupnega sestanka državnih poglavarjev ali ministrskih predsednikov držav trojnega pakta.

* Prispevki za novejšo zgodovino, št. 2, 2001, str. 105–112.

Okupacijski sistemi

Nemški

Hitler je za ozemlja, ki jih je zasedla nemška vojska, sam določal okupacijske sisteme in usodo okupiranega prebivalstva, pri čemer se je le malo oziral na mednarodno pravo, saj je bilo njegovo načelo, da je treba pogodbe upoštevati, dokler koristijo. Glede tega bi lahko zasedena ozemlja razdelili v štiri večje skupine.

V *prvo skupino* sodijo dežele, pri katerih je za zasedbo veljal predvsem vojaški strateški razlog. Sem sodijo Belgija, deli Francije, Srbija brez dela Vojvodine in deli Grčije. V njih je imela vrhovno oblast nemška vojska z razvejeno vojaško upravo, ki so jo vodili nemški vojaški poveljniki z nemškimi pokrajinskimi, okrožnimi in krajevnimi poveljstvi (Feld-, Kreis- und Ortskommandanturen) in se naslanjali na domače kolaborantske organe.

V *drugo skupino* uvrščam obe nordijski državi, Norveško in Dansko ter tudi Nizozemsko. Upoštevajoč njihov germanski značaj, jim je Hitler za vrhovne upravnike določil nemške naciste z naslovi "*državni komisar*" (Reichskommissar), v Norveški in Nizozemski, ali "*državni pooblaščenec*" (Reichsbevollmächtigter) v Danski. Ta ozemlja naj bi po končni in temeljiti preureditvi Evrope skupaj z Veliko Nemčijo tvorila nekakšno germansko zvezo.

Tretjo skupino držav predstavljajo Češka in Moravska, večina Poljske in zasedeni del Sovjetske zveze, ki sodijo v prihodnji "*življenjski prostor*" (Lebensraum) nemškega naroda, ta povojni cilj pa zakrivajo imena "*češko-moravski protektorat*" (Protektorat Böhmen und Mähren), "*generalna gubernija*" (Generalgouvernement) in "*državna komisariata*" Vzhodna dežela in Ukrajina (Reichskommissariate Ostland und Ukraine) z nemškimi komisarji in so zanju ter za predvidena, vendar ne ustanovljena državna komisariata Moskovija in Kavkaz v Berlinu ustanovili posebno ministrstvo za zasedena vzhodna območja (Reichsministerium für die besetzte Ostgebiete). Ta ozemlja je generalni načrt "*Vzhod*" (Generalplan "*Ost*"), ki so ga izdelali v državnem komisariatu za utrjevanje nemštva v Berlinu, predvidel za veliko izselitveno območje 31 milijonov Slovanov in za veliko naselitveno območje 11 milijonov Nemcev, Germanov in tudi za ponemčenje sposobnih Slovencev. Iz objavljenih Hitlerjevih pogovorov pri mizi (Hitlers Tischgespräche) pa zvemo, kakšne so bile njegove zamisli o naravnost suženjskem položaju preostalih Slovanov na tem območju.

V *četrto skupino* sodijo območja, ki si jih je Nemčija formalnopravno priključila ali si jih nameravala priključiti. Priključila si je Avstrijo, Sudetsko, Klajpedo (Memelland), belgijsko območje Eypen-Malmedy in Moresnet ter zahodno Poljsko (Gdansk, Povartje in Zgornjo Šlezijo). Za priključitev pa so bile predvidene Alzacija, Lotaringija, Luksemburg, Spodnja Štajerska in t.i. zasedena območja Koroške in Kranjske (Gorenjska in Mežiška dolina).

V teh pokrajinah je okupator vzpostavil popolnoma nemško *civilno upravo* z načelniki (Chefs der Zivilverwaltung), ki so bili vrhovni strankini funkcionarji tistih nemških oziroma avstrijskih pokrajin, h katerim so jih formalnopravno priključili ali nameravali priključiti. Ti načelniki so bili odgovorni neposredno Hitlerju in so imeli nalogo priličiti upravo zasedenih pokrajin upravi v svojih matičnih pokrajinah in izgnati prebivalstvo, ki bi lahko motilo germanizacijo. V teh pokrajinah okupator v začetku načelno ni dopuščal politične in upravne kolaboracije nenemškega življa.

Na splošno lahko rečemo, da so nemški nacisti v odnosu do prebivalstva vzpostavili nekakšen hierarhični sistem. V njem so bili najvišje državljani nemškega rajha, t.i.

Reichsbürger, pod njimi t.i. Volksdeutscherji z nemškim državljanstvom (deutsche Staatsangehörige), nato Germani in pripadniki Nemčiji prijateljskih držav, nato Slovani, Romi in Sinti ter končno na najnižji stopnji Judje.

Italijanski

Menim, da je bila fašistična Italija manj zapletena pri določanju položaja zasedenih pokrajin v svoji soseščini. V večini Grčije in delu Francije je vzpostavila *vojaško upravo*, ki so jo vodili poveljniki tamkaj razmeščenih italijanskih velikih armad (11. in 4. armade), enako v večini Črne gore (9. armada), ko je spodletel poskus ustanovitve črnogorske marionetne državice pod Petrovići. Albanijo in aprila 1941 zasedene jugoslovanske pokrajine si je formalnopravno priključila, in to Albanijo kot kraljevino, ki ji je priključila tudi Kosovo in Metohijo, vzhodni del Črne gore in zahodni del Makedonije, iz drugih delov zasedenega jugoslovanskega ozemlja pa je ustanovila štiri province (Ljubljano, Zadar, Split in Kotor) in si jih je 3. in 18. maja 1941 tudi formalnopravno priključila, kakor je to storila tudi z zahodnim delom Gorskega kotarja in Hrvaškega primorja, ki ga je vključila v Reško provinco.

V priključenih pokrajinah je italijanski okupator vzpostavil *civilno upravo* s prefekti oziroma visokim komisarjem in z vsem drugim italijanskim aparatom, uvedel fašistično stranko in njene pomožne organizacije, fašistični korporacijski sistem itd. Za razliko od nemškega okupatorja v priključenih in za priključitev predvidenih pokrajinah, italijanski ni uvedel vojaške obveznosti.

Drugi

Ne morem navesti vseh ozemeljskih sprememb v srednji in jugovzhodni Evropi, ki sta jih povzročili nemško nacistično "*preurejanje Evrope*" (npr. dve dunajski arbitraži) in agresija držav trojnega pakta. Tako so tudi Madžarska, Romunija in Bolgarija imele svoja zasedena ali celo formalnopravno priključena območja. *Madžarska* je imela najprej zasedena in nato formalnopravno priključena štiri jugoslovanska območja, in to: Prekmurje, Međimurje, Baranjo in Bačko; *Bolgarija* pa večino Makedonije in del južne Srbije; v Grčiji je imela zasedeno Egejsko Makedonijo. *Romuniji* niso uspela prizadevanja, da bi leta 1941 dobila jugoslovanski del Banata; zaradi tamkajšnjih Nemcev ga je nemški okupator raje pustil pri Srbiji, imel pa je sam z njim neki načrt; Romunija pa, ki je morala v letih 1939–1941 prepustiti obsežna območja Madžarski in Sovjetski zvezi, je dobila svoje zasedbeno območje v Sovjetski zvezi. Končno si je tudi Sovjetska zveza, ki je poleti 1941 tudi sama postala žrtev agresije držav trojnega pakta, v letih 1939–1941 podvrgla nekaj držav ali njihovih delov (delov Poljske, Romunije in Finske ter tri baltiške države).

Slovenija

Čeprav je Nemčija pred drugo svetovno vojno izjavljala, da je Jugoslavija vplivno območje Kraljevine Italije in da si tam samo zagotavlja gospodarske koristi, si je po vojni aprila 1941 vzela precejšen kos jugoslovanskega ozemlja. Hitler je s svojimi smernicami o razdelitvi Jugoslavije 3. in 12. aprila 1941, torej še pred vdajo jugoslovanske kraljevske vojske, razkosal Jugoslavijo, z njo tudi Dravsko banovino, in že nekaj dni prej napovedal hudo usodo Srbom in Slovencem.

Sledeč načelu "*deli in vladaj*", je Hitler jugoslovansko ozemlje razkosal tako, da noben narod ni ostal skupaj v eni upravni enoti, niti ne hrvaški, ki je edini dobil svojo "*neodvisno*", v resnici pa zelo od Nemčije in Italije (ta naj bi ji dala kralja) odvisno državo, celo večjo kot je sedanja hrvaška država. Jugoslavija je edina v Evropi imela štiri okupatorje in najbolj razkosano ozemlje. Morebitne spore med temi deli bi najbrž reševala arbitraža na Dunaju (Wiener Schiedsspruch), kot se je to dvakrat že zgodilo pri sporih drugih držav, ko sta pravdo in pravico delila zunanja ministra Nemčije in Italije.

Dravsko banovino so aprila 1941 zasedle vojske treh sosednjih držav (Madžarska po dogovoru z Nemčijo z nekajdnevno zamudo), ki so že imele dele slovenskega narodnega ozemlja in je bilo to zdaj do kraja razkosano in razdeljeno na deset ali enajst pokrajinskih upravnih enot, katerih središča so bila razen enega vsa zunaj območja sedanje slovenske države. Mislim, da *tako kruto razkosanega ozemlja ni bilo pri nobenem drugem narodu med drugo svetovno vojno*. Ker razkosanje ozemlja Dravske banovine ni bilo sad skupnega dogovora okupacijskih držav, noben okupator, niti nemški, ni bil zadovoljen s tistim, kar mu je namenil Hitler, so pa kljub temu nove meje začrtali na zemljevidih in na terenu. Da je bil nemški nacizem grabežljivejši, kaže tudi obseg njegovega zasedbenega območja (10.261,09 km²), ki je bil enkrat večji kot obseg zasedbenega območja drugih dveh okupatorjev skupaj.

Po tem, kar sta v času med svetovnima vojnama izražali nemška in madžarska publicistika ali so leta 1940 celo zahtevali nemški uradi v Gradcu in Celovcu s svojimi spomenicami v Berlinu, ni bilo nič čudnega, da so pohiteli z dejanskim in tudi s formalnopravnim priključevanjem zasedenih slovenskih pokrajin k svojima državama. Pa je fašistična Italija, ki se ni mogla sklicevati na nič (rimska Emona je bila predaleč v zgodovini), prva, dne 3. maja 1941 pohitela s priključitvijo, najbrž iz bojazni, da ji ne bi nemški okupator odvzel še kakšnega dela že itak majhnega (4.544,09 km²) in gospodarsko nerazvitega zasedbenega območja. Tudi Madžarska je to storila brez vsakega pomisleka in zapleta dne 16. decembra 1941, ko si je priključila Prekmurje (997,54 km²), Medžimurje, Bačko in Baranjo. Nemčiji pa so najprej za 1. oktober 1941 določeno in nato iz personalnih razlogov – iskanja novega, ustreznejšega oblastnika za razširjeno Koroško z izrednimi nacionalnopolitičnimi (beri: raznarodovalnimi) nalogami – dvakrat odloženo priključitev končno preprečile nemirne razmere, ki so vedno bolj krhale okupacijski sistem. Tako je *aneksionizem* – priključevanje zasedenih slovenskih pokrajin k okupacijskim državam – *ena temeljnih značilnosti* okupacije Slovenije leta 1941.

Zlasti nemški in madžarski okupator sta hitela narodne meje izenačevati z novimi državnimi mejami, kar je pomenilo spreminjati narodnostno sestavo okupiranega prebivalstva v korist nemštva in madžarskega naroda – *raznarodovanje*. To je npr. ob prvi obletnici vstopa Italije v vojno dne 10. junija 1941 v zbornici fašijev in korporacij napovedal tudi Benito Mussolini in govoril celo o zamenjavi prebivalstva. Vendar je italijanski okupator iz prestižnih razlogov uvedel milejši okupacijski sistem (celo milejši od tistega v Dalmaciji) in na daljše obdobje predviden raznarodovalni potek, in to v začetku bolj s fašizacijo kot s prisilno italijanizacijo, s katero tudi ni imel kdo ve kakšnih uspehov na podeželju v Primorski in Istri. Se pa kasneje tudi pri njem poleg napovedi napraviti Slovence v Ljubljanski pokrajini za Italijane najdejo zamisli o izgonu vsega prebivalstva ali njegovih delov ter o kolonizaciji Italijanov. Podobno kot drugima dvema okupatorjema je bilo tudi italijanskemu slovensko izobraženstvo trn v peti.

Hitlerjeva napoved o hudi usodi Slovencev (sovražil jih je namreč, ker so se po prvi svetovni vojni ločili od Avstrije) se je takoj po zasedbi začela uresničevati z vso naglico in nepojmljivo krutostjo. Že sam načrt izgona tretjine Slovencev (od 220.000 do 260.000) z nemškega zasedbenega območja je presegal tovrstne načrte v nekaterih dru-

gih zasedenih pokrajinah, celo na Poljskem. Čeprav zaradi nekaterih ovir, tudi zaradi nemirnih razmer pri nas in tudi pri drugih jugoslovanskih narodih, h katerim so izganjali Slovence, niso mogli do kraja uresničiti svojega etnocidnega načrta, je bil delež izgnanih in pregnanih Slovencev, tj. okoli 10 odstotkov (okoli 80.000), večji kot v kateri koli drugi evropski pokrajini. Slovenci so bili tudi edini narod v zasedeni Evropi, ki ga je okupator izganjal med tuje narode in ne kot drugod Francoze k Francozom in Poljake k Poljakom. Je pa nekaj dokazov za to, da bi veliko večino Slovencev po vojni, če bi jo dobili, nacisti izgnali v Vzhodno Evropo. Saj je npr. šef nemške policije in državni komisar za utrjevanje nemštva Heinrich Himmler, ki je med okupacijo celo dvakrat obiskal Slovenijo, spomladi leta 1942 ukazal, naj v zloglasni generalni načrt "*Vzhod*" (Generalplan Ost) o izgonu milijonov nenemškega prebivalstva in poselitvi milijonov Nemcev, Germanov in tudi za ponemčenje sposobnih Slovencev vključijo tudi zasedene slovenske pokrajine.

Tako kot so spomladi leta 1941 razmišljali, ali bi se dalo izobraženstvo Gorenjske uničiti s postrelitvijo kot ponekod na Poljskem, so brez slehernega moralnega pomisleka tudi pri nas spomladi 1941 opravili t.i. evtanazijo, tj. odvoz več kot šeststo duševno bolnih in telesno onemoglih ljudi v uničevalni zavod Hartheim pri Linzu in jih tam zadušili s plinom ter njih trupla sežgali v krematoriju. Torej ukrep, ki ni bil lasten nobenemu drugemu nam znanemu totalitarizmu. Tako je bil edinstven tudi grobi *rasizem* z rasnim pregledom in ocenjevanjem vsega prebivalstva na zasedenem slovenskem ozemlju, kakršnega ni bilo v nobeni drugi zasedeni evropski pokrajini. Rasno ocenjevanje, celo z merjenjem nosov in lobanj, štetjem plavih las in plavih oči, se ni dogajalo zaradi akademskih antropoloških nagibov, temveč za določanje usode več kot tri četrt milijona Slovencev.

Medtem ko se z okupacijo dotedanje Dravske banovine položaj primorskih Slovencev in Istranov ni bistveno spremenil, se je položaj koroških Slovencev zelo poslabšal. Nacisti, ki so morali do neke mere upoštevati odnos jugoslovanskih oblasti do nemške manjšine v Kraljevini Jugoslaviji, so zdaj imeli proste roke za t.i. *rešitev slovenskega vprašanja* na Koroškem. Zato se je tudi začel nanje močnejši germanizacijski pritisk, tudi z izgonom narodno zelo zavednega dela tamkajšnjih Slovencev, z izgonom, za katerega nacistični viri priznavajo, da je bil omejen. Kajti po nekaterih podatkih naj bi za povojni čas načrtovali izgon vseh koroških Slovencev v Vzhodno Evropo.

Tu je prikazan samo del teme o okupacijskih sistemih v Sloveniji v letu 1941. Opozoril sem na tiste ukrepe, zaradi katerih okupacija Slovenije izstopa med podobnimi okupacijskimi sistemi v Evropi. Mnogo je bilo že napisanega in tudi precej virov je že bilo objavljenih. So pa še področja, npr. gospodarska, socialna, psihološka in druga, ki jih šele začenjamo raziskovati. Pri tem bo še treba pregledati pravkar odprte arhive v sosednji Avstriji in tudi nekatere v Italiji. Čakamo pa tudi na boljše gmotne razmere za delo v nekaterih drugih tujih arhivih.

Mislim pa, da že to, kar poznamo, dokazuje, da je bil slovenski narod kot etnična enota tisto usodno pomlad leta 1941 obsojen na smrt. Po volji okupatorjev, če bi vojno dobili, bi čez desetletja postal le še zgodovinski pojem. Zato mislim, da iz političnega, narodno-preživetvenega in moralnega razloga ne more biti pomislekov za upravičenost njegovega upora.

Viri in literatura

Arnold and Veronica M. Toynbee: Hitlers' Europe. London–New York–Toronto 1954.

Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. Band 5/1. Organisation und Mobilisierung des deutschen Machtbereichs. Stuttgart 1988.

Ferdo Čulinović: Okupatorska podjela Jugoslavije. Beograd 1970.

Metod Mikuž: Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu. V: Zgodovinski časopis, 1952/53 (Kosov zbornik), str. 733–765.

Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945. Maribor 1968.

Tone Ferenc: Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945 – Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941–1945. Maribor 1980.

Tone Ferenc: Fašisti brez krinke: dokumenti 1941–1942. Maribor 1987; isti: La provincia "italiana" di Lubiana. Documenti 1941–1942. Udine 1994.

Tone Ferenc: Viri o rasnih pregledih Slovencev pod nemško okupacijo. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1994, št. 2, str. 231–244.

Teodoro Sala: Occupazione militare e amministrazione civile nella "Provincia" di Lubiana (1941–1943). L'Italia nell'Europa danubiana durante la seconda guerra mondiale. Milano 1967.

Bojan Godeša: Kdor ni z nami, je proti nam: slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Ljubljana 1995.

Bojan Godeša: Okupatorji in slovenski izobraženci. V: Zgodovina v šoli, 1996, št. 2, str. 3–9.

LE SYSTÈME D'OCCUPATION DES NAZIS EN SLOVÉNIE*

Introduction

La Slovénie est, au point de jonction du monde balkanique et du monde alpestre, un des territoires les plus exigus mais non des moins importants, et les Slovènes sont parmi les peuples yougoslaves un des plus faibles en nombre; le recensement de 1931 dénombrait 1.144.298 Slovènes dans le cadre du royaume de Yougoslavie, cependant qu'il y en avait plus d'un demi-million hors des frontières de cet Etat. Bien que la Slovénie soit un très petit pays – sa superficie n'est que de 15.809,29 km^2 – son territoire prend en Europe une importance considérable. C'est par elle que passent les voies les plus courtes et les plus importantes de Trieste vers le bassin du Danube et plus loin vers le Nord par le seuil de Ljubljana, et de l'Ouest vers l'Est par la vallée de la Sava. On comprend donc que les deux principaux occupants de la Slovénie, Allemands et Italiens, aient chacun pour sa part cherché à occupér la plus gande partie possible du territoire slovène.[1]

Dans la guerre d'avril 1941, la Slovénie fut le théâtre d'opérations de la IIe armée italienne qui l'occupa en moins de 6 jours, puisque les troupes allemandes faisaient leur entrée à Maribor dès le 9 avril,[2] alors que les troupes italiennes arrivaient à Ljubljana le 11 avril.[3] La débâcle de l'ancienne armée yougoslave fut complète, et il n'y eut en Slovénie aucune tentative de défense organisée pas plus que de retraite organisée. Et c'est ainsi que l'armée allemande occupa la Styrie et la région d'Outre-Mura, une partie de la Basse-Carniole et la Haute Carniole sur la rive gauche de la Sava, tandis que l'armée italienne occupait la Carniole Intérieure, la Haute-Carniole sur la rive droite de la Sava et une partie de la Basse-Carniole.

Quelques jours après l'occupation, toutes les régions de la Slovénie furent placées sous le commandement de l'administration militaire d'occupation. Sur tout le territoire occupé par l'arrnée allemande, le pouvoir fut exercé par le generalfeldmaréchal von Brauchitsch qui, le 9 avril, publia des mesures pour le maintien de l'ordre et du calme et le décret ordonnant la reddition obligatoire des armes.[4]

Sur le territoire occupé par l'armée italienne, le pouvoir militaire d'occupation fut exercé jusqu'au 18 avril 1941 par le général Mario Robotti, commandant le XIe Corps d'armée.[5]

* Tirage à part du recueil de travaux sur LES SYSTÈMES D'OCCUPATION EN YOUGOSLAVIE 1941–1945 (Belgrade 1963)
L'auteur se rend compte que cette première tentative de présenter l'ensemble des systèmes d'occupation nazie en Slovénie comporte encore bien des lacunes. Un exposé synthétique plus complet et plus exact ne sera possible que lorsque les dépôts d'archives les plus importants seront accessibles. L'auteur a utilisé le matériel des archives incomplètes de certaines institutions politiques et des pouvoirs nazis de moindre importance. Les dépôts d'archives plus significatifs, p. ex. ceux des deux chefs de l'administration civile, des commandants de la police de sûreté et du service de sûreté, du chef de la police d'ordre et des organes directeurs des organisations politiques nazies dans nos régions ne se trouvent pas dans les archives yougoslaves. Pour autant qu'ils ont été conservés ils se trouvent à l'étrenger et ne sont pas accessibles à l'auteur.

1 Dr. Metod Mikuž, Bref coup d'oeil sur la lutte de libération nationale en Slovénie, Recueil de photographies de la lutte de libération du peuple slovène, partie II, livre I, p. 14.

2 Marburger Zeitung, 9-4-1941.

3 Slovenec, 14-4-1941.

4 Marburger Zeitung, 10-4-1941.

5 Dr. Ivo Juvančič, L'occupant italien à Ljubljana, 1941–1943; Contributions à l'histoire du mouvernent ouvrier, Ljubljana 1962, p. 64.

C'est à peu près à cette date que Hitler fixa plus en détail le tracé des nouvelles frontières entre l'Allemagne, l'Italie, laHongrie et l'Etat indépendant de Croatie. Ces frontières divisaient la Slovénie en trois parties.

Le démembrement de la Slovénie avait été décidé dès avant l'attaque contre la Yougoslavie; en effet, à la date du 3 avril 1941, le haut commandement allemand faisait connaître "les intentions générales de Hitler pour la future organisation de l'administration dans l'espace yougoslave" où il était dit que les anciens territoires autrichiens sur la frontière méridionale de la Carinthie et de la Styrie seront rattachés à ces deux provinces et par conséquent au territoire du Reich allemand, et cela dans une mesure qu'il faut encore déterminer.[6]

Dans les instructions de Hitler sur le partage de la Yougoslavie publiées par le haut commandement de l'armée allemande le 12 avril, la Slovénie y est plus nettement divisée et d'une façon définitive: la Basse-Styrie, agrandie au Sud d'une zone de 90 km de long et de 10–15 km de large et la Haute-Carniole sont attribuées à l'Allemagne, la Hongrie reçoit la région d'Outre-Mura et l'Italie occupe le reste du territoire slovène.[7]

Cette division de la Slovénie resta en vigueur dans ses grandes lignes même après les deux Conférences de Vienne relatives à "l'organisation de l'espace yougoslave". A la premiére Conférence qui eut lieu le 18 avril, le Ministère dès affaires étrangères allemand réussit à faire rattacher à l'Allemagne quelques villages allemands de la partie nord-ouest de la région d'Outre-Mura qui, d'après les instructions de Hitler, auraient dû revenir à la Hongrie et dont la population d'appartenance allemande aurait été transférée en Allemagne. Cependant, ce même ministère échoua dans ses efforts de faire attribuer à l'Allemagne toute la région d'Outra-Mura que l'armée hongroise avait occupée la veille.[8]

Ces deux Conférences (18 et 19 avril) étaient les préliminaires d'une Conférence entre les Ministres dès affaires étrangères d'Allemagne et d'Italie. Le 21 avril, à Vienne, Joachim von Ribbentrop, Ministre des affaires étrangères d'Allemagne, faisait connaître à Galeazzo Ciano, Ministre des affaires étrangères d'Italie, les décisions de Hitler touchant la frontière italo-allemande en territoire slovène: elle passait au sud de Žiri, au nord de Polhov Gradec et de Ljubljana, au sud de Litija, Radeče et Sevnica, traversait le Krško polje jusqu'à Kostanjevica et par delà crête des Gorjanci touchait à la Sava. Ciano fut déçu, car la frontière descendait vers le Sud beaucoup plus bas que l'avaient espéré les Italiens. Le lendemain, Ribbentrop lui affirmait de nouveau que la frontière tracée est définitive.[9] Une déclaration que Mussolini fit aux chefs militaires à Gorica le 31 juillet 1942 prouve qu'il n'y eut pas de pourparlers au sujet des frontières: "En avril 1941, les Allemands nous firent connaître le trace de la frontière et il ne nous resta qu'à en prendre note".[10]

Evidemment, cette délimitation était loin de satisfaire les Italiens qui, en effet, avaient espéré se voir attribuer le bassin houiller de la Sava et la voie ferrée Ljubljana – Zidani most–Zagreb et qui ne recevaient que les régions les plus pauvres.

---

6 Rapport du Haut Commandement de l'armée allemande du 3-4-1941 (XIe procès devant le tribunal militaire américain à Nürnberg, doc. NG-3063.)

7 Recueil de documents et données sur la guerre de libération nationale des peuples yougoslaves, Beograd, tome II, doc. No 14.

8 Mémoire du 21-4-1941 aux archives politiques du Ministère des affaires étrengères de la République fédérale allemande à Bonn (H 297839-297846).

9 "Archives secrètes du comte Ciano", Zagreb 1952, pp. 459–461.

10 Recueil de documents et données sur la guerre de libération nationale des peuples yougoslaves, partie VI, livre 3, doc. No 188.

La Commission centrale germano-italienne pour la délimitation des frontières, créée sur la base d'un pacte d'Etat le 8 juillet 1941, fonctionna du 17 juillet au 13 septrembre 1941 mais n'effectua que quelques légères modifications.[11]

Ainsi, l'Allemagne reçut la plus grande et la plus fertile partie de la Slovéenie, soit 10.261,09 km^2 avec 798.700 habitants, cependant que les deux autres occupants se partageaient le reste du territoire: l'Italie recevait 4.550,66 km^2 avec une population de 336.279 habitants et la Hongrie 997,54 km^2 peuplés de 102.867 habitants.

I. SYSTEME D'OCCUPATION EN BASSE-STYRIE ET EN HAUTE-CARNIOLE DE 1941 A 1945

Intentions primordiales de l'occupant

Après son arrivée au pouvoir, un dès projets fondamentaux de Hitler était d'abroger les décisions du traité de Versailles sur la nouvelle répartition de l'Europe et de faire entrer dans le cadre du troisième Reich tous les pays ayant fait partie de l'Allemagne et de l'Autriche avant la Premiere guerre mondiale (parties de la Pologne, Alsace–Lorraine). Il en décida de même pour la Basse-Styrie et la Haute-Carniole qu'il fallait rattacher au troisième Reich et "en faire des terres allemandes". C'est dans ce sens qu'il donna des instructions aux gauleiters des deux provinces voisines. Il les adressa au dr. Siegfrid Uiberreither à la fin de mars ou au début d'avril 1941. Dans une allocution qu'il adressa aux SA à Maribor le 28 avril 1941, le gauleiter Uiberreither y fit allusion en disant: "Lorsque, il y a plus de trois semaines, le Führer me commanda de rattacher de nouveau notre Basse-Styrie à notre patrie et qu'à cette occasion il me fit savoir qu'il allait me donner tout le pouvoir dans cette province, je pris conscience de la grande responsabilité qui allait m'incomber".[12] Les mêmes instructions furent données à Franz Kutschera: "Refaites-moi de ce pays un pays allemand!".[13] Tous deux, avec tout le déploiement de leur grand appareil administratif, policier et politique, se mirent immédiatement à l'oeuvre pour accomplir leur mission.

A vrai dire, ces intentions de l'occupant n'étaient ni nouvelles ni originales, car, de tout temps, l'impérialisme allemand avait exercé une poussée vers le Sud-Ouest, et après la Première guerre mondiale des publications allemandes avaient même posé ouvertement la question de la revendication de la Basse-Styrie et d'une partie de la Carniole. En 1925, dans son ouvrage "Deutschlands gerechte Grenze", F. Langer demandait le rattachement à l'Autriche de la Basse-Styrie, du district de Radovljica et de la vallée de Kanal jusqu'à la ligne Brežice–Zidani most–Trbovlje–Kamniške planine–Radovljica–tunel de Bohinj – ancienne frontière entre la Carniole et le Littoral – Triglav–Predil–défilé de Bovec – Pontebba.[14] Dans son ouvrage "Der deutsch-slowenische Grenzraum", Hans Bruckner plaçait la frontière sur la ligne de partage des eaux de

11 Procès-verbal des pourparlers entre les commissions pour la délimitation des frontières, allemande et italienne, daté du 13-9-1941 aux archives de l'Institut pour l'histoire du mouvement ouvrier à Ljubljana (IHMO).

12 Marburger Zeitung, 29-4-1941.

13 En remettant ses pouvoirs au nouveau gauleiter dr. Friedrich Rainer le 30 novembre 1941 à Celovec, Franz Kutschera, chef de l'administration civile sortant et Substitut au gauleiter NSDAP pour la Carinthie et' la Haute-Carniole, déclara: "Les instructions du Führer, concentrées dans cette phrase: Machen. Sie mir dieses Land wieder deutsch" sont basées sur le fait que ce pays fut jadis allemand" (Kàrntner Grenzruf, 1-12-1941).

14 Adriaticus, Deutschlands gerechte Grenzen, Berlin 1925, p. 18.

Vitanje.[15] Dans son livre "Das untersteierische Drauland", Doris Kraft aussi affirme également que les frontières qui séparent la Carinthie et la Styrie de la Haute-Carniole et de la Basse-Styrie sont absolument artificielles aux points de vue géographique, culturel et économique.[16] Mais l'ouvrage le plus marquant est celui de Helmut Carstanjen "Sprache und Volkstum in der Untersteiermark"; l'auteur déclare que la question de la Basse-Styrie réside dans le fait que, pendant des siècles, ce territoire a fait partie du terriroire allemand et que les traités de paix de Saint-Germain l'ont injustement attribué à la Yougoslavie.[17] Ces revendications furent reprises par Hitler lorsqu'il déclara à Munich le 25 février 1940 qu'il considère comme faisant partie de l'espace vital allemand tous les territoires que les Allemands ont cultivés, civilisés et développés économiquement. C'est de cette affirmation que se réclame le dr. Hermann Ibler dans son ouvrage "Dès Reiches Südgrenze in der Steiermark" lorsqu'il affirme que la Basse-Styrie doit aussi être considérée comme partie intégrante de l'espace vital allemand et qu'il faut la tirer de l'oubli immérité où on la tient.[18]

Ces affirmations d'auteurs allemands avaient pour but de créer en Allemagne et hors d'Allemagne la ferme conviction que, sur les territoires slovènes à partir de l'Adriatique, les Allemands sont en majorité ou que le "peuple qui vit dans ces régions ne peut être considéré comme un peuple autonome mais uniquement comme le pupille de l'Allemagne et que, par conséquent, en raison du caractère de sa popuilation et de son rôle dans le système de communications de l'Europe centrale ce territoire appartient à l'Allemagne; la rectification des frontières dans cette région ne représente donc qu'une demande des moindres dans l'organisation de l'espace vital et national allemand".[19]

La théorie "scientifique" se rapportant à la population de Basse-Styrie et Haute-Carniole présente autant d'intérêt que ces revendications. Carstanjen et d'autres affirment qu'il convient de distinguer trois groupes dans la population de la Basse-Styrie: Allemands, Windischers et Slovènes. Windischers et Slovènes font usage du dialecte slovène, mais cette communauté de langue est leur seul point de contact. Or, come l'unité de langue n'est pas le seul élément de l'essence d'un peuple, et comme les Windischers sont au point de vue de leurs idées orientes vers l'Allemagne, ils entrent dans la communauté nationale allemande.[20] On répartissait ainsi les 625.000 habitants de la Basse-Styrie: 35.000 Allemands, 5%, 400.000 Windischers, 182.000 Slovènes et 8000 personnes d'appartenance diverse, cependant que le recensement officiel yougoslave de 1931 ne donnait que le chiffre de 8.200 Allemands environ pour la Basse-Styrie, soit 1,2%.[21]

Cette théorie relative à la population de la Basse-Styrie et de la Haute-Carniole était une ineptie scientifique "que réfute toute étude sérieuse de la langue, du folklore, de la culture et de l'histoire de ces régions".[22] Bientôt, les nazis eux-mêmes abandonnèrent le vocable de Windischer; après l'occupation, il leur eut d'ailleurs été impossible de tenir compte dans la pratique de cette distinction. Dans la répartition de la population ils s'attachèrent désormais à des differénces politiques et raciales. Le 29 décembre 1941, le

15 Die Südostdeutsche Volksgrenze, Berlin 1934, p. 178.
16 Doris Kraft, Das untersteierische Drauland, München 1935, pp. 137–138.
17 Dr. Gerhard Werner (pseudonyme de dr. Helmut Carstanjen), Sprache und Volkstum in der Untersteiermark, Stuttgart, 1935, pp. 7–8.
18 Dr. Hermann Ibler, Des Reiches Südgrenze in der Steiermark, Graz 1940, introduction.
19 Lojze Serajnik (pseudonyme de Bogo Grafenauer), Le territoire slovène et les publications allemandes, Ljubljana, 1939, p. 20.
20 Dr. Gerhard Werner, déjâ cité, p. 161.
21 Rapport du dr. Müller-Scholtes du 30 mai 1941 au Ministre de l'interieur du Reich, (copie aux archives du Musée de libération nationale à Maribor) (AMLNM).
22 Lojze Serajnik, déjà cité p. 23.

chef de l'administration civile lui même demanda qu'on abandonnât peu à peu les termes de "Slovène", "Windischer" et "Voksdeutscher" car ils ne conviennent pas, et qu'on les remplaçât par les conceptions de membre définitif et temporaire de l'Union patriotique de Styrie.[23] En Haute-Carniole, le terme de "Windischer" ne fut pas employé après l'occupation.

Après le rattachement de l'Autriche au Reich allemand, les nazis passèrent de la théorie à la pratique pour la réalisation de leurs plans. C'est ainsi que de 1938 à 1941, grâce à l'aide de ses confidents, surtout des membres du Schwäbisch-deutscher Kulturbund, le service de sûreté du Reichsführer SS recueillit des données détaillées touchant la géographie, l'histoire, les conditions économiques, administratives et culturelles de chacun des districts de Basse-Styrie et de Haute-Carniole et rédigea ensuite des exposés particuliers. Ces derniers faisaient aussi mention de tous ceux qui se distingaient dans les diverses sphères d'activité, de même que leur attitude a l'égard du national-socialisme et de l'idée allemande.[24]

Grâce à l'aide des mebres de leur groupe national, de ceux qu'on appelait les Volksdeutschers, les nazis réussirent surtout en Basse-Styrie à établir un réseau d'espionnage qui pénétrait partout: dans l'économie du pays, dans l'administration, l'industrie de l'armement, l'armée, la police, etc. Et toutes les données recuillies arrivaient bientôt aux centres d'espionnage de Graz, Celovec, Salzburg et Vienne.

Un centre particulèrement fort d'activité d'espionnage et de préparatifs à une éventuelle occupation de la Basse-Styrie se trouvait à Graz où deux institutions rivalisaient d'efforts pour le "nouveau rattachement de la Basse-Styrie à la communauté nationale allemande". C'étaient le "Südostdeutsches Institut" dirigé par le dr. Helmut Carstanjen qui, sous un faux nom, parcourut plusieurs fois la Basse-Styrie recueillant des données pour son livre "Langue et appartenance en Basse-Styrie" et le "Gaugrenzlandamt" que dirigeait Anton Dorfmeister.

Lorsque les chefs de ces institutions furent d'avis qu'il pourrait bien y avoir des changements au Sud-Est, ils se mirent à préparer dès plans détaillés sur l'organisation politique et administrative de la Basse-Styrie, "afin que, le moment venu, elles agissent de concert". Et ainsi, dès 1940, dans un exposé spécial[25] qui était déjà le résultat de consultations, ils étudièrent la future organisation politique et nationale et la répartition des territoires en Basse-Styrie. Ils étaient d'avis qu'il faudrait délimiter les compétences de l'administration d'Etat et du NSDAP: l'appareil d'Etat devrait veiller au fonctionnement normal du commerce, de l'alimentation et de l'économie, tandis que le Parti se chargerait "de tout le dynamisme national-politique de la transformation et de la rénovation". Ils affirmaient que, immédiatement après le changement de pouvoir, il serait nécessaire de procéder à des milliers de vérifications, de déplacements, de transferts (p. ex. les halaitants de la région de Kočevje). Pas plus qu'en Haute-Silésie, il ne sera possible de laisser la population de Basse-Styrie accéder au NSDAP; il faudra, tout comme on le fit autrefois en Carinthie, créer l'Union patriotique de Styrie

23 Circulaire du chef de l'administration civile pour la Basse-Styrie du 29 decembre 1941 (AIHMO).

24 Originaux aux AMLNM.

25 L'original se trouve au fonds du Südostdeutsches Institut aux Archives d'État de Slovéene à Maribor. Une déclaration du dr. Sigfried Uiberreither, chef de l'administration civile pour la Basse-Styrie, à des entretiens d'état-major entre les leaders allemands en Basse-Styrie prouve également que les nazis s'étaient sérieusement préparés à prendre le pouvoir dans cette province. Le 10 août 1942 à Graz, il déclarait: "On travaillait depuis longtemps au retour en Basse-Styrie et il est de toute évidence qu'on avait dernande pour l'elaboration des plans la coopération des experts dont on disposait. Lorsque, en 1942 cette heure sonn, non seulement les mesures prévues furent appliquées jusque dans leurs détails mais elles eurent encore l'approbation du Führer". (Le Procès-verbal original est aux AMLNM).

(Steirischer Heimatbund) qui représentera "l'organisation initiale et de triage pour tous les Volksdeutschers et les Windischers en Basse-Styrie. N'auraient accès au Parti et à ses formations auxiliaires que ceux qui auraient passé un certain temps à l'Union patriotique de Styrie et s'y seraient distingués et dont l'appartenance nationale aurait été vérifiée par les services compétents de l'Etat et du Parti. L'Union patriotique de Styrie donnera à tous les Volksdeutschers de Basse-Styrie la possibilité d'entrer immédiatement en activité chez eux et ainsi, plus tard, on les aura en vue pour l'edification de l'Etat, du parti et des organisations locales". Il faut ici éviter les fautes commises ailleurs, p. ex. à Klajpeda (Memelland) et dans l'ancien corridor polonais où tous les postes, même les plus bas et les moins en vue, ont été occupés par des gens de Prusse orientale ou de Danzig qui ont ainsi écarté les Volksdeutschers du pays. Dans les Sudètes p. ex. le parti Sudéto-allemand a trop rapidement été transformé en NSDAP dans lequel tous les postes ont été occupés par des gens du pays. Ils étaient donc d'avis qu'il faudrait mettre aux postes de commande du parti et de l'Etat (chefs de district, conseillers de province, chefs d'organisation NSDAP d'arrondissement) les personnes les plus expérimentées de Styrie "qui ont le sens des questions nationales-politiques et l'énergie nécessaire; aux autres postes, tant dans le parti que dans l'administration, on mettrait peu à peu des gens du district même". La troisième fonction de l'Union patriotique de Styrie serait de cultiver une collaboration de camaraderie entre les anciens districts de Styrie et les nouveaux districts de Basse-Styrie.

Il y a également dans l'exposé doni nous parlons des propositions pour la répartition territoriale de la Basse-Styrie après l'occupation et on y souligne qu'il faut s' efforcer de rétablir les anciennes frontières du vieux duché de Styrie. Le territoire serait divisé en six districts (Radgona, Maribor-ville, Maribor-environs, Ptuj, Celje, Sevnica) et l'exposé indique les arrondissements yougoslaves d'alors qui feraient partie de chaque district. Il est intéressant de remarquer que la partie occidentale des arrondissements de Murska Sobota et de Dolnja Lendava seraient dans le district de Radgona et les arrondissements 'de Laško, Šmarje pri Jelšah et Brežice dans celui de, la Sava avec Sevnica pour siège. L'exposé s'oppose à la proposition d'un district de Slovenj gradec, car pour des raisons nationales-politiques, la région de Marenberg doit faire partie du district de Maribor-environs; par ailleurs, la vallée de la Savinja, qu'il faut peupler d'une façon compacte de paysans allemands, doit constituer "un rempart populaire protecteur entre les Windischers du bassin de la Drava et les Slovènes de. Carniole." Il s'oppose de même à la proposition de la création d'un district de Brežice avec les circonscriptions judiciaires de Sevnica, Kozje et Brežice, car Il représenterait une pointe qui pourrait être un suj et de convoitise pour un Etat voisin.

Lorsque les peuples de Yougoslavie exprimerènt par de grandes manifestations leur mécontentement à l'occasion de l'adhésion de la Yougoslavie au Pacte tripartite et que le 27 mars 1941 Hitler décida d'attaquer la Yougoslavie, les plans préparés s'approchèrent de leur réalisation. Même avant le 10 avril, peut-être même avant l'attaque la Yougoslavie, les états-majors d'action pour la Basse-Styrie, l'Outre Mura et la Haute-Carniole étaient déjà dèsignés, la nomination de commissaires politiques aux chefs-lieux des arrondissements yougo-slaves en Basse-Styrie, Outre-Mura et Haute-Carniole était chose accomplie;[26] on avait de même désigné de nombreux fonctionnaires moyens et subalternes et rédigé décrets et ordonances les plus importants;[27] on avait choisi les fonctionnaires supérieurs de l'Union patriotique de Styrie,[28] formé les états-majors

26 Ordre du jour du commandant de la police d'ordre "Alpenland" du 10 avril 1941, aux AIHMO.

27 Dr. Müller-Scholtes.

28 Note de Franz Steindl, chef de l'état-major d'action pour la Basse-Styrie, SA-Standartenführer, en daté du 18 avril 1941 au Commissaire politique de Gornji Grad, aux AIHMO.

d'action de la police de sûreté et du service de sûreté et les unités de la police d'ordre et choisi environ 150 réfugiés allemands de Basse-Styrie pour servir de guides aux unités militaires, etc. Ainsi, les nazis avaient tout préparé non seulement pour l'occupation militaire de la Basse-Styrie, mais encore pour la réalisation de leurs plans fondamentaux: introduction de l'administration civile nazie, déportation en masse des Slovènes et germanisation de la population slovène.

Introduction de l'adminisircxtion civile nazie

Très tôt, à la fin de mars ou au début d'avril 1941, Hitler choisit pour les deux régions slovènes occupées, Basse-Styrie et Haute-Carniole, le système d'occupation qu'il avait déjà introduit en Alsace-Lorraine et au Luxembourg. Cela veut dire que les gauleiters et gouverneurs des provinces voisines furent nommés chefs de l'administration civile avec mission de préparér les provinces occupées à un complet rattachement à l'Allemagne. C'est ainsi que le 14 avril 1941, Hitler nomma chefs de l'administration civile en Basse-Styrie le gauleiter NSDAP de Styrie et gouverneur de Styrie, dr. Siegfrid Uiberreither, et en Haute-Carniole l'adjoint au gauleiter de Carinthie Franz Kutschera.[29] Dans leur ressort, les chefs de l'administration civile avaient à peu près les mêmes attributions qu'en leur qualité de gouverneurs en Styrie et en Carinthie. Leur position était encore plus forte du fait qu'ils étaient directement subordonnés à Hitler et qu'ils avaient seuls le droit de promulguer des décrets; en effet, les décrets et lois des organes centraux de l'administration allemande n'étaient applicables à la Basse-Styrie et à la Haute-Carniole que s'ils les y introduisaient particulièrement par décret ou publication dans leurs journaux officiels. Tandis que dans les provinces allemandes les divers ministères avaient, p. ex. des compétences déterminées à l'égard des organes centraux de l'administration d'Etat, dans ces mêmes provinces, en Basse-Styrie et en Haute-Carniole, seuls le Ministère des communications et le Ministère des postes avaient ces compétences, et encore devaient-ils collaborer le plus étroitement avec les chefs de l'administration civile. Toutes les branches de l'administration, qui cependant recevaient des instructions de leurs ministères respectifs, leur étaient subordonnées. Les nazis justifiaient ces pouvoirs dont les chefs de l'administration civile étaient investis en disant qu'ils ont d'abord une mission politique et nationale à remplir et que l'organisation de l'administration ne vient qu'après.[30]

C'est au Secretaire d'Etat dr. Stuokart, chef du Bureau central au Ministère de l'intérieur pour la région occupée du sud-est (Leiter der Zentralstelle im Reichsministerium des Innern für die besetzten Südostgebiété), que Hitler confia la mission de coordonner les attributions des divers ministéres relativement à la Basse-Styrie et à la Haute-Carniole.[31] Le dr. Stuckart désigna comme l'envoyé du Ministére de l'interieur

29 Marbürger Zeitung du 16-4-1941; Kärntner Grenzruf, 16-4-1941. Une note du dr. Wilhelm Frick, Ministre de Pinterieur du Reich, adressée le 22 avril 1941 aux chefs de l'administration civile pour la Basse-Styrie et la Haute-Carniole, prouve que le dr. Lammers, chef de l'Office d'État, leur avait déjà envoyé des le 14 avril 1941 l'ordonnance de Hitler sur l'administration temporaire des deux provinces. (XIe procès deviant la Cour militaire américaine à Nürnberg, doc. NG-3456) V. également la déclaration de Franz Kutschera à Celovec le 310 novembre 1941 (Kärntner Grenzruf, 1-12-1941).

30 Dr. Otto Müller-Haccius, Zwei Jahre deutscher Verwaltung (Marburger Zeitung, 10/11-4-1943). Note du Commissaire politique de Kamnik, du 2 septembre 1941, aux Archives de l'Institut d'histoire militaire, Beograd (AIHM).

31 Message du Ministre de l'interieur du Reich, dr Frick, daté du 22-4-1941 et adressé aux chefs de l'administration civile. (XIe procès devant la Cour militaire américaine à Nürnberg, doc. NG-3456.)

près le chef de l'administration civile de Basse-Styrie le dr. MüllerScholtes, haut conseiller d'Etat.[32]

Le dr. Siegfrid Uiberreither, chef de l' administration civile en Basse-Styrie, entra en fonctions le 14 avril 1914 à Maribor où il établit le siège de ses pouvoirs.[33] Le chef de l'administration civile en Haute-Carniole entra lui aussi en fonctions le 15 avril 1941 dans la vallée de la Meža, mais seulement le 30 avril 1941 en Haute-Carniole même, après que l'armée italienne eut abandonné la rive droite de la Sava. Il s'etablit à Bled.[34]

Avant même leur arivée ou immédietament après, les deux chefs de l'administration civile nommèrent aux sièges des chefs d'arrondissement yougoslaves des commissaires politiques qui avaient dans leurs arrondissements respectifs les mêmes attributians que les chefs de l'administration civile dans les deux provinces occupées. Dans leurs arrondissements ils avaient en mains tous les pouvoirs et ne relevaient que du chef de l'administration civile qui leur donnait ses instructions. Toutes les institutions leur étaient donc subordonnées, même celles qui n'entraient nullement dans le ressort des conseillers de province dans le Reich: (jurisprudence, postes, chemins de fer, finances, bureau du travail, alimentation, cadastre, caisse de maladies, etc.). Il y eut quatre commissaires politiques en Haute-Carniole, un en Carinthie slovène, c'est-à-dire dans la vallée de la Meža, et quinze en Styrie. En raison de l'importance des fonctions dont ils étaient investis, ces commissaires politiques étaient "exclusivement de formation NSDAP et membres à toute épreuve du parti"[35] et presque tous ressortissants allemands à l'exception de deux, Allemands de Yougoslavie. Dès leur entrée en fonctions, les commissaires politiques s'installèrent à la place des chefs d'arrondissement yougoslaves pour autant que ces derniers n'avaient pas déjà fait place nette et, avec l'aide de forces telles que la police de sûreté, le service de sûreté, la gendarmerie, les membres des Sturmabteilungen, du Corps nazi motorisé et des Volksdeutschers du pays, ils incarcérèrent la majorité des fonctionnaires des chefs-lieux d'arrondissement et les remplacérent par des fonctionnaires allemands qu'ils avaient amené avec eux ou choisi parmi les Volksdeutschers, avec lesquels ils organiserènt l'administration nazie. Chaque commissaire avait auprès de lui plusieurs délégués (pour l'administration générale, l'instruction publique, l'alimentation, la sécurité sociale, la police, les finances, le service postal, la police de sûreté, le service de sûreté et les communications et à Maribor, Ptuj et Celje le service médical et le service vétérinaire). La plupart de ces d élégués étaient venus avec les commissaires, quelques-uns seulement avaient été choisis parmi les chefs du Kulturbund.[36]

A cause du manque de fonctionnaires allemands et dans le dessein d'assimiler la répartition territoriale de la Basse-Styrie et de la Haute-Carniole à celle des provinces de l'ancienne Autriche, on supprima les arrondissements en Basse-Styrie le ler juillet 1941 et on créa cinq districts de province (Maribor-environs, Ptuj, Celje, Trbovlje, Brežice) et un district de ville (Maribor-ville), cependant que l'ancien arrondissement de Ljutomer-Gornja Radgona était rattaché au district de province de Radgona.[37] La Basse-Styrie fut donc divisée en districts à peu près comme on l'avait prévu en 1940: la seule difference était la création des deux districts Trbovlje et Brežice à la place du district de Sevnica et

32 Note du chef de l'administration civile pour la Basse-Styrie, du 22 mai 1941, aux AMLNM.
33 Marburger Zeitung, 15-4-1941.
34 Kärntner Grenzruf, 16-4 et 2-5-1941.
35 Dr. Müller-Scholtes.
36 Rapport des commissaires politiques de Celje, Laško, Gornji Grad et Šmarje pri Jelšah, aux AIHMO; dr Müller-Scholtes.
37 Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark (VAZSt), 20-6-1941.

l' attribution à la Hongrie des régions occidentales de l'Outre-Mura (Prekmurje).[38] La Hongrie obtint encore quelques villages (communes de Razkrižje et Štrigova) dans la région de Međumurje où, dès le mois de mai 1941, les nazis avaient inscrit les habitants à l'Union patriotique de Styrie. En Haute-Carniole, cette réorganisation administrative eut lieu un mois plus tard, c'est-à-dire le ler août; on y créa trois districts de province (Kranj, Kamnik et Radovljica);[39] il restait encore l'arrondissement de Dravograd qui fut suprimé le 20 janvier 1942: la commune de Dravograd fut rattachée au district de Wolfsberg, les communes de Črna, Mežica, Guštanj et Prevalje à celui de Velikovec.[40] A la tête des nouveaux districts se trouvaient les commissaires politiques qui, à partir du ler février 1942, prirent le nom de conseillers de province et celui d' archi-maire pour la ville de Maribor.[41] Dans les districts les commissaires politiques devenus conseillers de province eurent dèsormais des pouvoirs moins étendus que dans les arrondissements. Ils furent déchargés de l'autorité sur la jurisprudence, le service postal, le service des chemins de fer et les finances.

Les chefs de l'administration civile prononcèrent également la dissolution des conseils municipaux yougoslaves (en Basse-Styrie le 14 avril,[42] en Haute-Carniole le 25 juin[43]) et donnèren à leurs commissaires politiques tous pouvoirs pour nommer des maires dans les communes. En Basse-Styrie, les personnes qui étaient venues avec les commissaires politiques pour occuper des postes municipaux, commencèrent à faire main basse sur l'armeublement et les finances des bureaux municipaux dans la mesure où les organes de la police d'ordre ne l'avait pas déjà fait, car ces derniers, dès leur arrivée, s'étaient mis à incarcérer aussi les employés yougoslaves des municipalités. Jusqu'à la fin de mai 1941, les commisaires politiques avaient nommé 150 maires dans les 207 communes de Basse Styrie; plus de cent étaient les Volksdeutschers, les autres étaient des Slovènes favorables aux Allemands. Jusqu'à la fin de mai 1941, les nazis amenèrent encore en Basse-Styrie environ 140 fonctionnaires, mais il leur en manquait toujours une soixantine.[44] La reorganisation territoriale des communes fut terminée definitivement le 20 septembre 1941[45] en Basse-Styrie et le 15 octobre 1941 en Haute-Carniole.[46]

Le chef de l'administration civile et les commissaires politiques, plus tard conseillers de province, étaient également investis des pouvoirs policiers. A Maribor, le chef de l'administration civile créa le 15 juin 1941 un organe de police spécial, l'administration de la police sous les ordres d'un directeur de police.[47] A leur arrivée, les nazis avaient désarmé les agents de police et les gendarmes yougoslaves et emprisonné la plupart d'entre eux; rares furent ceux qui, sur des recommandations de personnalités politiques, resterènt en fonctions comme agents auxiliaires.

La-police de sûreté, le service de sûreté et la police criminelle étaient dirigés par les deux commandants de la police de sûreté et du service de sûreté, l'un à Maribor pour la Basse-Styrie, l' autre à Bled pour la Haute-Carniole.[48] En Basse-Styrie ces fonctions

38 V. note 25.

39 Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains (VAZK), 1-8-1941.

40 VAZK, 14-1-1942.

41 VAZSt, 27-1-1942, 29-1-1942.

42 VAZSt, 14-4-1941.

43 VAZK, 27-6-1941.

44 Dr Müller-Scholtes.

45 VAZK, 1-8-1941 et 20-10-1941.

46 V originalu tekst v opombi na naveden (op. ur.).

47 VAZSt, 20-6-1941.

48 D'abord ils portérent pendant quelques jours le nom de plénipotentiaires du chef de la police de sûreté et du service de sûreté. Pour le service du commandant de la police de sûreté et du service de sûreté en Basse-Styrie, v. VAZSt, No 2, 17-4-1941 et la publication du dr. Mirko Brolih "Le plénipotentiáire du

furent succèssivement exercées par Otto Lurker, SS-Standartenführer, jusqu'à la fin de mars 1943, Josef Vogt, SS-Sturmbannführer et conseiller, de policecriminelle, jusqu'en mai 1944, et enfin Kurt Stage, SS-Sturmbannführer et directeur au criminel. En Haute-Carniole, ce furent Fritz Volkenborn, SS-Obersturmbannführer, jusqu'au ler juin 1942, puis Josef Vogt, conseiller de police criminelle et SS-Sturmbannührer, jusqu'à la fin de mars 1943, et Alois Persterer, SS-Obersturmbannführer, à partir de juin 1943.

Dans les provinces allemandes, les diverses branches de la police de sûreté et du service de sûreté étaient nettement séparées, c'est-à dire qu'il y avait "les services de la police criminelle" (Kriminalpolizeistellen) et les "sections du service de sûreté" (Sicherheitsdienstabschnitte). Dans les provinces occupées ces services étaient tous réunis sous les ordres des commandants de la police de sûreté et du service de sûreté. Ces derniers créaient ensuite quelques stations pour chacune des branches de la police (police secrète d'Etat, police criminelle et service de la sûreté).

En Basse-Styrie et en Haute-Carniole, la mission des commandants de la police de sûreté et du service de sûreté, subordonnés aux chefs de l'administration civile, était de mettre en oeuvre tous les moyens pour dépister et anéantir les adversaires politiques du national-socialisme et du troisième Reich, combattre la criminalité, surveiller les agissements de la population, le travail des services publics, etc. Eu égard à la mission "nationale-politique" des chefs de l'administration civile et au puissant mouvement de résistance, leurs obligations et leurs compétences étaient encore plus étendues. Ils étaient en effet les exécuteurs du fameux plan de déportation en masse de la population de Basse-Styrie et de Haute-Carniole et, pendant longtemps, la jurisprudence criminelle entra également dans leurs attributions. A partir de l'été 1941, leur mission principale fut de dépister et d'anéantir les adhérents au mouvement de libération nationale.

La police d'ordre,c'est-à-dire surtout la police de protection et la gendarmerie, était placée sous les ordres du colonel Helmut Mascus, commandant la police d'ordre dans le XVIIIe district militaire de Salzburg.[49] Dès le 10 avril 1941, ce dernier envoya en Styrie et en Haute-Carniole deux bataillons de police (5 compagnies et une section motorisée), deux bataillons de police de réserve (5 compagnies et une section motorisée), une section spéciale de police motorisée, 643 gendarmes, 2390 homrnes des troupes SA et 255 hommes du Corps nazi motorise (NSKK).[50] Les agents de police et les gendarmes restèrent sur les lieux, alors que les membres des SA et du NSKK retournaient en Styrie et en Carinthie en avril et mai 1941. Toutes ces unités avaient eu pour mission de nettoyer les deux provinces des restes de l'armée yougoslave, de récupérer armes et munitions, de protéger les édifices publics et les voies de communication et d'aider les commissaires politiques dans l'accomplissement de leurs fonctions.

Tandis que les unités de la police de protection étaient directement subordonnées au commandant de la police d'ordre, la gendarmerie était encore sous les ordres des commandants de gendarmerie près les chefs de la Basse-Styrie et le colonel Rudolf Handl pour la Haute-Carniole. Quelque temps, surtout en 1941, le chef de la police d'ordre était à Maribor et alors le colonel Rudolf Handl le représentait en Haute-

chef de la police de sûreté et du chef de la sûreté pres le chef de l'administration civile de Basse-Styrie", à ux AMLNM.

49 Procès-verbal de l'interrogatoire du colonel Helmut Mascus au camp de Vilvorde en Belgique le 28-3-1946, copie aux AMLNM. Les chefs successifs de la police d'ordre "Alpenland" furent le general-commandant Karl Brenner du 6-2 au 1-7-1942, le general-major Hans Knofe jusqu'en mars 1943, puis de nouveau le général-major Karl Brenner, d'octobre 1943 à octobre 1944 le colonel Griep et enfin le colonel Wolter.

50 Ordre du jour du commandant de la police d'ordre "Alpenland" du 10 avril 1941, aux AIHMO; dr Müller-Scholtes.

Carnioie; lorsqu'il fut en Haute-Carniole (surtout en 1942 et 1943), le colonel Hugo Novotny le représenta en Basse-Styrie.

A la mi-avril 1941 il y eut dans chaque arrondissement un chef de gendarmerie et plusieurs postes de gendarmerie. Lorsque le ler juillet et le ler août 1941 les arrondissements furent supprimés, il y eut des commandants de gendarmerie de districts. Dans les districts plus vastes on créa aussi des sections de gendarmerie qui contrôlaient plusieurs postes de gendarmerie.

A partir de l'été de 1941 il y eut en Basse-Styrie deux hauts commandements de gendarmerie (Maribor et Celje), six districts de gendarmerie et 104 postes; en Haute-Carniole il y eut un haut commandement (Kranj), trois districts et 56 postes de gendarmerie.[51] Ces postes ne comptaient que de 5 à 10 gendarmes. A mesure que la lutte pour la libération nationale prenait de l'ampleur, on renforgait ces postes mais on en diminuait le nombre.

Déportation en masse des Slovènes

Les nazis étaient d'avis que la condition primordiale pour la germanisation de la Basse-Styrie et de la Haute-Carniole était la confiscation du capital slovène et la Déportation de cette partie de la population qui aurait entravé la réalisation de leurs plans, en d'autres termes les Slovènes ayant gardé leur conscience nationale. Le chef de l'administration civile pour la Basse-Styrie dévoila d'ailleurs toutes les intentions des nazis à son arrivée à Maribor le 14 avril 1941: "Nous voulons nous attacher ce pays de façon teile qu'il n'y aura ici place que pour les Allemands et pour ces Styriens qui durant des années, des dizaines d'années et des siécles ont combattu côte à côte et en bons camarades avec nos compatriotes, qui – proches de nous par le sang – ont été prêts au cours des dernières décades à désirer de tout leur coeur le rattachement à l'Allemagne. Nous voulons bien travailler avec ceux-la. Mais tout le reste, mes compatriotes, et nous ne le cachons pas au public – doit être expulsé."[52]

Bientôt après, le 18 avril 1941, Heinrich Himmler, Commissaire du Reich aux affaires du renforcement du caractère national allemand, donna "des instructions pour la déportation des éléments étrangers de Basse-Styrie"; il déclarait qu'il faut immédiatement déporter tous les intellectuels slovènes, toutes les personnes qui se sont installées dans le pays après 1941, la populatoin riveraine de la Sava et de la Sotla, et tous autres éléments de race indésirable.[53] Les mêmes décisions étaient prises pour la Haute-Carniole: Déportation des intellectuels, des personnes venues dans le pays après 1914, de la population de la zone frontalière et des éléments de race indésirable. On prévoyait la déportation de 260.000 à 280.000 personnes, c'est-à-dire d'un bon tiers de la population de la Basse-Styrie et de la Haute-Carniole. La réalisation de ces mesures était confiée aux commandants de la police de sûreté et du service de sûreté qui organisèrent des états-majors spéciaux à cet effet.[54]

Les confidents dès services provinciaux de frontière (Gaugrenzlandamt) à Graz et à Celovec, les membres du Kulturbund allemand et les confidents du service de sûreté en Basse-Styrie avaient recueilli les noms des Slovènes devant figurer sur les listes de

51 J'ai pris ces données dans le matériel d'archives des districts et postes de gendarmerie aux AIHMO.
52 Marburger Zeitung, 15-4-1941.
53 Copie de l'original aux AMLNM.
54 Dr. France Škerl, La déportation nazie des Slovènes en 1941. Journal d'Histoire, Ljubljana, VI–VII (Recueil de Kos) 1952–53, pp. 773 et 779.

déportation. Au moment de l'occupation ces listes furent apportées de Berlin, Graz et Celovec et complètées avec l'aide dès Volksdeutschers.[55] L'envoyé du Ministère de l'intérieur allemand près le chef de l'administration civile pour la Basse-Styrie, dr. Müller-Scholtes, pouvait donc en juin 1941 annoncer "que le service de sûreté dispose de données préliminaires détaillées et que, dès le commencement officiel de l'application dés mesures, il s'est rattaché le réseau de collaborateurs déjà existant."

En Basse-Styrie, l'armée, la gendarmerie militaire et les Volksdeutschers procédèrent aux premieres arrestations. Dès le lendemain de l'arivée du chef de l'administration civile, c'est-à-dire le 15 avril 1941, 300 personnes furent arretês. A la fin de mai 1941, il y avait déjà environ 3000 Slovènes incarcérés.[56]

En mai 1941, une commission sanitaire spéciale contrôla les hospices de vieillards de Basse-Styrie et l'hôspital d'aliénes de Novo Celje. Le 9 juin 1941 ón emmena à l'asile d'alienes de Hartheim près Linz 583 maladès mentaux et vieillards qui furent tous liquidés jusqu'à la fin de juin. Entre le 20 juin et le 2 juillet 1941, les membres des familles recurent l'avis de leur décès.[57]

La majorité des personnes arrêtées en mai étaient dèsignées pour la déportation; on les envoya aux camps de triage de la caserne Meljska à Maribor, du château de Rajhenburg, de Borl et de Slovenska Bistrica. En Haute-Carniole, les personnes à déporter ne furent arrêtées que plus tard et emmenées au camp de Šentvid près Ljubljana.

Les personnes à déporter ne pouvaient emporter que 500 dinars par tête et 50 kgs de eagages à main. Les camps de triage étaient soumis à un régime de brimades et mêne de tortures. Les intellectuels y étaient particulièrement maltraités; les coups, la menace des armes étaient monnaie courante. Les biens dès deportes étaient conf isques au profit de i' action de raffermissement du germanisme. En avril et mai 1941 seulement on confisqua, outre biens mobiliers et meubles, 700.000 dinars en espèces et 4.000.000 de dinars en livrets de Caisse d'épargne.[58]

On avait d'abord eu l'intention de déporter 260 à 280.000 Slovènes en Serbie et il y eut à ce sujet deux rencontres à Belgrade, les 21 et 25 mai 1941. Des difficultés de transport mirent obstacle à la réalisation de ce plan. On songea donc à en envoyer la maj orité en Croatie. Le gouvernement croate y consentit à condition de pouvoir envoyer en Serbie un nombre equivalent de Serbes. Hitler accepta cette proposition et il y eut à Zagreb le 4 juin 1941 une conférence conduite par Siegfried Kasche, envoyé de l'Allemagne, au cours de laquelle on etudia ce nouveau plan. Ce changement de plan eut pour consequence de diminuer le nombre de déportés prévu. On ne parla pas à Zagreb de la déportation de 260 à 280.000 Slovènes, mais de la déportation de 179.000 personnes, c'est-à-dire 100.000 de moins. On décida que 5000 Slovènes de Basse-Styrie et, immédiatement après, 4000 Slovènes de Haute-Carniole seraient envoyés en Serbie par la premiere vague de déportation jusqu'au 5 juillet 1941; une deuxième vague emmenerait en Croatie jusqu'à la date du 30 aôùt 1941 environ 25.000 Slovènes venus en Basse-Styrie après 1914; enfin, une troisième vague emmènerait en Croatie environ

55 Le 26 avril 1941, le Commissaire politique de Šmarje pri Jelšah faisait savoir au chef de l'administration civile pour la Basse-Styrie que toutes les prisons de son ressort étaient pleines et qu'il avait dû en ouvrir de provisoires parce que, aux réunions des Volksdeutschers on ne cesse de compléter les listes qu'il a apportées de Graz et qu'on lui a envoyées de Berlin. (Original aux AIHMO.) Dans son rapport final, le Commissaire politique de Laško mentionnait en juillet 1941que, durant l'exercice de son activité dans l'arrondissement de Laško le service de sûreté a emprisonné 212 personnes et il ajoutait: "Ainsi a-t-on arrêté toutes les personnes indiquées dans les vastes dossiers du service de sûreté qui nous ont été donnés déjà à Graz". (Original aux AIHMO.)

56 Dr. Müller-Scholtes.

57 Dr. Mirko Brolih, Dr. Sigfried Uiberreither, manuscrit aux AMLNM, p. 42–43.

58 Dr. Müller-Scholtes.

65.000 paysans Slovènes des régions frontalières de Basse-Styrie et environ 80.000 paysans Slovènes des régions frontalières méridionales de Haute-Carniole.[59]

Après la conférence de Zagreb, les nazis commencèrent à déporter les Slovènes d'après ce plan; du 6 juin au 10 juillet 1941, 18 convois partant des camp de Slovenska Bistrica, Rajhenburg, Maribor et Šentvid près Ljubljana emmènerent en Serbie 6720 personnes et en Croatie 397 prêtres. Du 11 juillet au 27 septembre 1941, 20 convois emmènerent en Croatie 10.200 personnes des camps de groupement de Basse-Styrie.[60] Les nazis vérifièrent la question de race de tous les déportés, car le 28 mai 1941, Himmler avait ordonné que les personnes de race acceptable seraient transférés en Allemagne.[61] On ne les y emmena qu' à la fin de l'année 1941, au camp de Schelklingen près Ulm (2500 personnes environ).

Pour la première et la deuxième vague de déportation des Slovènes, les nazis ne rencontrerent aucun obstacle. Les difficultés commencèrent avec la troisième vague. A cause du soulevement populaire en Haute-Carniole qui se fit sentir à la fin de juillet et au début d'août 1941, Himmler décida dans la deuxième moitié d'août d'arrêter la troisième vague de déportation des Slovènes; en raison du manque de main d'oevre on avait d'ailleurs réduit à 15.000 le nomnbre des personnes à déporter.[62] Il ne restait donc qu'à transferer environ 65.000 paysans slovènes des régions frontalières de Basse-Styrie. Un mois plus tard, c'est-à-dire dans la deuxième moitié de septembre, d'autres difficultés surgirent. A la fin de mai et à la conférence tenue le 4 juin à Zagreb, les autorités croates avaient consenti à la déportation en Croatie de la troisième vague de déportation englobant le plus grand nombre de déportés slovènes. Or, à cause du soulevement des peuples yougoslaves au début de l'été 1941 et de l'impossibilité de continuer à transferer en Serbie les Serbes de Croatie, les autorités croates ne se montraient plus disposées à recevoir des déportés Slovènes.[63] Berlin dut donc chercher une autre solution. Le chef de l'administration civile pour la Basse-Styrie inclinait à remettre le transfert au printemps de 1942. Mais les leaders du groupe national allemand de Kočevje à qui le 26 avril 1941, à Maribor, Hitler avait promis de les rappeler cette année même au sein "de la Patrie", firent Prèssion sur Hirnmler afin que les Allemands de Kočevje puissent s'installer dans la zone riveraine de la Sava et de la Sotla en Basse-Styrie avant l'hiver. Dans la deuxième moitié d'octobre 1941, c'est-à-dire au moment où d'apres les plans de la Conference de Zagreb la troisième vague de déportation aurait dû être terminée, Himmler commanda que la population slovène de la zone riveraine de la Sava et de la Sotla soit transférée en Allemagne dans les camps de transfert Volksdeutsche Mittelstelle. Le chef de l'administration civile fit connaître cette décision à la population par une proclamation speciale en date du 20 octobre dans laquelle il déterminait exactement les communes dont la population serait transferée et les objets que les particuliers pourraient emporter. Il leur promettait des dédommagements pour les biens qu'ils abandonnent, mais menaçait de punitions sévères toute tentative de résistance et tout sabotage.[64] Deux jours plus tard on commença d'emmener ces paysans au camp de triage du château de Rajhenburg et, du 23 octobre 1941 à juin 1942, 60 trains dirigérent environ 35.000 Slovènes sur l'Allemagne.[65] On les répartit dans les camps dissémines en

59 Dr. France Škerl, déjà cité, pp. 781–782.

60 Rapport sur les transports, aux AMLNM; dr France Škerl, déja cité, p. 784.

61 Original aux AIHMO; rapport du buxeau d'action à l'Office central SS pour les questions de race et de colonisation (Einsatzstelle Südost des RUS-Hauptamtes-SS) du 10 septembre 1941 – copie aux archives de l'Institut pour les questions de nationalites à Ljubljana (AIQN).

62 Copie du décret de Himmler No 45/1 du 25 août 1941, aux AMLNM.

63 Dr. France Škerl, déj à cité, p. 788.

64 Stanko Škaler, La région riveraine de la Sava en 1941, Brežice 1958, pp. 8–18.

65 Brestanica 1941–1945, Videm-Krško 1962, pp. 21-24.

Allemagne et là ils furent astreints à de durs travaux. Il ne fut plus question de quelconques dédommagements; les nazis avaient même l'intention un an plus tard de les transférer dans le district de Zamosc près de Lublin en Pologne. Les Slovènes s'y opposèrent et finalement les nazis durent les laisser en Allemagne. Beaucoup de Slovènes echapperent à la déportation en s'enfuyant dans les territoires occupés par les Italiens ou en Croatie. Les nazis évaluaient à 17.000 environ le nombre des Slovènes ayant "émigré volontairement", seulement en Croatie.[66]

Aussitôt après l'occupation, les chefs de l'administration civile, les plénipotentiaires du Commisaire du Reich aux affaires du renforcement du caractère national allemand, créèrent des services spéciaux pour l'administration des biens slovènes confisqués; à leur tété il y eut Erwin Seftschnigg, SA-Standartenführer pour la Basse-Styrie, et Alois Maier-Kaibitsch, SS-Standartenführer pour la Haute-Carniole. Les deux services avaient pour mission d'administrer les biens slovenes confisques et de les remettre aux Allemands qu'on installerait sur les terres slovènes. A la fin de l'année 1941, seulement en Basse-Styrie, on avait confisque 655 entreprises d'industrie, d'artisanat et de commerce et plus de 3000 propriétés rurales, sans compter plus de 12.000 propriétés rurales dans la zone riveraine de la Sava et de la Sotla qui, à la fin de l'année, étaient administrées par la Société allemande de peuplement (Deutsche Ansiedlungsgesellschaft).[67] A cette même époque, cette Société administrait aussi en Haute-Carniole 232 proprietes rurales.[68] Du fait des confiscations, le capital industriel allemand, déjà puissant, le devenait encore davantage. Le facteur économique joua un rôle de premier pran dans la déportation des Slovènes. Sur les terres des Slovènes déportes, les deux services aux Affaires du renforcement du caractère national allemand installèrent des Allemands. Dans la seule région riveraine de la Sava et de la Sotla, de novembre 1941 à juillet 1942, ils installèrent 14.000 Allemands de Kočevje, de Boukovine, de Bessarabie, de Dobroudja et du Tyrol méridional. Ils en installèrent quelques centaines hors de cette zone en Basse-Styrie, cependant qu'on installait en Haute-Carniole des Allemands qui venaient de la ville de Ljubljana.[69]

Ces 14.000 Allemands installés sur les terres de 12.000 propriétés rurales appartenant aux Slovènes déportés et mesurant environ 74.000 hectares devaient former le rempart méridional du Reich allemand. Ce rempart devait défendre le processus de germanisation de la Basse-Styrie contre les influences slaves venues du Sud.

Germanisation de la population slovène

Les nazis considéraient les Slovènes restés en Basse-Styrie comme dès "Windischers", ilôt perdu dans l'océan allemand, et qu'il faut germaniser en quelques années. C'est pourquoi, bientôt après leur entrée en fonctions, les chefs de l'administration civile prononcèrent la dissolution dès associations Slovènes et nommèrent des commissaires chargés de les liquider.[70] Les nazis pillèrent les bibliothèques slovènes et mêm chez les particuliers emportêrent les livres slovènes. Dans les deux provinces occupées, ils

66 Procès-verbal de la réunion de Zagreb le 22 septembre 1941, aux AMLNM.
67 Mémoire "Aufgaben und Ziele der Dienststelle des Reichskomissars für die Festigung deutschen Volkstums in der Untersteiermark in vermögenrechtlicher Hinsicht", aux AMLNM.
68 Rapport de la Commission allemande de peuplement, section pour l'Autriche, 26 juin 1942, aux AIHMO.
69 Dr. France Škerl, déjà cité, p. 795; Stanko Škaler, d. c., pp. 18–22.
70 VAZSt. 24-4-1941, et VAZK. 2-5-1941 et 25-5-1941.

s'ernparèrent de deux millions environ de livres Slovènes.[71] Fait intéressant, les chefs nazis en Basse-Styrie dissuadèrent leurs gens de lancer quelque appel pour la remise des livres slovènes;[72] ils pensaient probablement qu'un ordre ècrit troublerait la population slovène; on effaça les inscriptions en slovène, on germanisa les noms de lieu et les noms de personne, etc.

C'est à l'Union patriotique de Styrie (Steirischer Heimatbund) et à l'Union populaire de Carinthie (Kàrntner Volksbund) que l'on réserva le principal rôle dans l'oeuvre de germanisation. Les chefs nazis avaient dêjà en principe créé ces organisations avant même leur arrivée en Basse-Styrie et en Haute-Carniole, et lorsque les chefs de l'adrninistration civile promulguèrent le décret de leur fondation, elles avaient deja fait un énorme travail de propagande, dfistribue dès centaines de milliers de tracts, affiches, etc.

Le chef de l'administration civile pour la Basse-Styrie rendit le décret de création de l'Union patriotique de Styrie le 10 mai 1941; il y déclarait que tous les Bas-Styriens qui se réclament ouvertement du Führer et de l'Allemagne seront unis dans cette organisation. Il mit à la tête de l'Union Franz Steindl, SA-Oberführer. Désormais l'organisation devrait être le "guide intellectuel, spirituel et politique des individus, en faire de conscients citoyens du Reich, en tous points de dignes membres de la communauté populaire allemande".[73] Le chef de l'administration civile pour la Haute-Carniole créa l'Union populaire de Carinthie par décret du 24 mai 1941 et mit à sa tête Wilhelm Schick.[74]

La plupart des postes de commande à l'Union patriotique de Styrie et à l'Union populaire de Carinthie furent occupés par des personnes appartenant au Schwäbisch-deutscher Kulturbund. Cette organisation avait été créé à Novi Sad en 1920, comme organisation culturelle de tous les Allemands vivant en Yougoslavie; elle devait veiller à l'application des mesures assurant ses droits à la minorité allemande en Yougoslavie, au raffermissement culturel et économique de la conscience nationale allemande, cultiver la sociabilité allemande, la langue allemande, etc. Avec de brèves solutions de continuité, cette organisation subsista jusqu'à l'occupation de la Basse-Styrie et de la Haute-Carniole. Au fur et à mesure que le national-socialisme progressait en Autriche, le Gaugrezlandamt et le Südostdeutsches Institut à Graz prenaient de plus en plus sur le plan des idées la direction de l'organisation du Kulturbund en Slovénie, surtout en Basse-Styrie, et organisaient, surtout pour la jeunesse, divers cours de folklore, de danse et autres, qui étaient ensuite repris à Maribor, Ptuj, Celje et Kočevje. Au cours des années qui précéderent la guerre, le Kulturbund s'attacha de plus en plus au char de la propagande nazie et, en Slovénie, ses chefs furent les confidents du service de sûreté des nazis et devinrent espions. A l'instar des SA et des SS, il y eut surtout à Maribor et à Kočevje des formations paramilitaires pour les hommes. Deux ou trois jours après l'attaque de la Yougoslavie, en maints endroits, (p. ex. à Maribor et dans la région de Kočevje) ces groupes s'emparèrent des pouvoirs policiers et désarmerènt la gendarmerie yougoslave; de même, des chefs du Kulturbund usurpèrent les fonctions de maire avant

71 Rapport de la Commission pour la constatation des crimes des occupants et de leurs acolytes, copie aux AIQN.

72 Note du chef de l'état-major d'action pour la Basse- Styrie, Franz Steindl, SS-Standarteführer, du 25 avril 1941, aux AIHMO.

73 VAZSt, 10-4-1941; Tone Ferenc, Catégories politiques et de nationalité de la population de Styrie sous l'occupation allemande. Contributions à l'histoire du mouvement ouvrier, Ljubljana, 1960, No 2, pp. 70–71.

74 VAZK, 29-5-1941.

l'arrivée des troupes allemandes (p. ex. à Maribor, Celje, Ptuj, Slovenj-Gradec, Ljutomer, Sevnica, etc.).[75]

Le chef de l'administration civile pour la Basse-Styrie reçut en bloc le Kulturbund de la province à l'Union patriotique de Styrie et remercia ses 10.818 membres[76] pour l'activité déployée:

"C'est du fond du coeur que je vous transmets les remerciements du Führer pour votre activité. Je sais que beaucoup d'entre vous ont longtemps fait des sacrifices secrets. Vous, hommes du Kulturbund allemand, vous serez maintenant comme le bastion avance, le n oyau cristallise de l'Union patriotique de Styrie et à ce titre vous occuperez des postes de commande."[77]

Et c'est ainsi qu'à tous les échelons de l'Union patriotique de Styrie, de province, de district et de localités, il y eut aux postes de commande des chefs du Kulturbund ainsi que du Südostdeutsches Institut et du Gaugrenzlandamt de Graz.

Parmi les chefs de district, le plus en vue était sans nul doute Anton Dorfmeister, un des plus anciens nazis d'Autriche, qui avait pris part au putsch nazi de 1934, dirigé la section des frontières et de l'étranger des Jeunesses à Berlin de 1935 à 1938 et resta jusqu'à sa mort chef du bureau provincial des frontières (Gaugrenzlandamt). Un autre des plus anciens nazis d'Autriche était le chef de l'Union patriotique de Styrie du district de Trbovlje, Heribert Eberharth. Mais, par ailleurs, il y eut aussi en Basse-Styrie des chefs de district qui, au début, n'étaient même pas membres du NSDAP et n'y furent reçus que le 13 décembre 1941.

En Haute-Carniole et dans la vallée de la Meža, le Kulturbund allemand était beaucoup plus faible en nombre; en août 1941 il ne comptait que 394 membres de sexe masculin.[78] On manquait donc de gens de confiance dans les organes administratifs, politiques et autres.

En Basse-Styrie on fixa le délai d'inscription à l'Union patriotique de Styrie du 17 au 25 mai, sauf pour les districts de Brežice et de Trbovlje ultérieurernent créés où on procéda à cette inscription du 25 octobre au 2 novembre 1941. Il y eut 373.492 inscriptions, soit les 95% de toute la population.[79] En Haute-Carniole, 113.000 personnes environ s'inscrivirent à l'Union populaire de Carinthie, le pourcentage etant même plus éléve qu'en Basse-Styrie et atteignant 97%. Dans les régions industrielles de la Haute-Carniole, le pourcentage baissa quelque peu (91% à Tržič), ce que l'on expliqua en disant que "la propagande serbe anti-allemande y était le plus développée."[80] Les pourcentages les plus bas furent enregistrés à Begunje (83,3), Trzin (84,5), Šmartno près Litija (84,8), Šentvid près Ljubljana (85), Kropa (87,9) et Breznica (89,6). Partout ailleurs il depassait les 90%.[81]

La majorite de la population s'inscrivit à ces organisations pour des raisons psychologiques; crainte de l'arrestation ou de la déportation. En effet, le bruit courait partout que quiconque ne s'inscrira pas sera déporte. Dès le 16 avril 1941, c'est-à-dire deux jours après la prise de pouvoirs et trois semaines avant la création officielle de

75 Dr. Franc Baš, Contributions à l'étude du problème du caractère allemand styrien-slovène avant et pendant l'occupation 1941–1945, aux AIQN.
76 Ce numéro cité "Befehlsblatt der Bundesführung des Steierischen Heimatbundes", 1941, No 2, p. 98.
77 Marburger Zeitung, 12-5-1941.
78 Rapport du chef de la Wehrmannschaft de l'Union populaire de Carinthie, 19 août 1941, aux AIHMO.
79 Befehlsblatt der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes, 1941, No 2, p. 98; Arbeitsanweisung Nr. 4 für die Durchführung der Mitgliederstandsver anderungen im Steirischen Heimatbund, 27-2-1942, aux AMLNM; Marburger Zeitung 29/30-11-1941; Tone Ferenc, d. c., pp. 72–78.
80 Kärntner Grenzruf, 22-10-1941.
81 Karawanken Bote, 5/6-7-1941.

l'Union patriotique de Styrie, le dr. Carstanjen écrivait en soulignant cette déclaration: "Nous n'avous besoin de fronts nettement détermines! Nous espérons que nul Styrien honnête ne se dérobera et que tous entreront sans arrière-pensée dans les rangs de l'Union patriotique de Styrie. Celui qui s'abstiendra sera rangé du côté des Slovènes ... Pour quiconque restera en dehors de la communauté populaire, il n'y aura plus de place en Basse-Styrie!"[82] Et juste au moment de l'inscription à l'Union les nazis multipliaient les arrestations.

C'est alors aussi que les nazis lancèrent leur première grande vague de meetings de propagande où des orateurs particulèrement expérimentés parlaient de l'Allemagne nationale socialiste, de la Basse-Styrie allemande, des devoirs de l'Union patriotique de Styrie. Une partie de la population s'inscrivit à l'organisation, aveuglée qu'elle était par la propagande nazie. Des avant la guerre la démagogie sociale de Hitler avait trouvé ici un terrain où elle devait prospérer, et cela malgrè un mouvement antifasciste assez puissant: les conditions sociales de quelques classes populaires (ouvriers vignerons, saisonniers, journaliers) étaient en effet misérables. Au cours des premières semaines de l'occupation, le niveau de vie de certaines classes s'était vraiment relevé: les nombreux travaux publics, surtout ceux de la réparation des voies de communication avaient diminué le chômage, on avait introduit les allocations familiales, et les nazis n'avaient pas encore rationné les vivres.

Les nazis donnaient une grande importance à la démagogie sociale. Le premier mai 1941, le chef de l'administration civile visita les localités minières de Hrastnik et de Trbovlje et parla ensuite à Celje de la valeur du travail dans le national-socialisme: "Et, après la guerre, lorsque nous déposerons les armes, nous réaliserons, avec tout le fanatisme dont nous sommes capables, natre grande révolution, celle qui est inscrite sur notre étendard rouge, la grande revolution socialiste. Et nous veillerons à ce que, parmi le monde croulant, nous soyons le plus grand Etat socialiste du monde".[83]

Une assez grande partie de la population était, surtout en Basse-Styrie, sous la dépendance du puissant capital allemand. Avant l'occupation il y avait parmi les Allemands de Basse-Styrie 25,9% d'artisans assez régulièrement répartis dans les villes et les gros bourgs et qui à Maribor et à Ptuj étaient même économiquement les plus forts. 21,7% des Allemands étaient des commerçants, les paysans constituaient la maj orité dans la region d'Apače, de population plutôt allemande, dans la valée de la Drava, les bourgs de Muta et Marenberg et leurs environs. La grande propriété allemande constituait en Basse-Styrie les deux cinquièmes de la graaride propriété. Les Allemands possédaient en Basse-Styrie beaucoup d'immeubles: à Maribor 41% des maisons, à Ptuj presque 60% et à Celje environ 41% des maisons et des terrains à bâtir étaient propriété allemande; quant aux vignobles, ils en possédaient presque la moitie aux environs de Maribor et d'Ormož et même plus de la Moitié dans la partie orientale de Haloze, aux environs de Gornja Radgona et de Gornji Cmurek. Les Allemands détenaient aussi, presque dans toutes les branches, la moitié des entreprises industrielles.[84] Après l'occupation de la Basse-Styrie et de la Haute-Carniole et la déportation des industriels et des artisans slovènes, l'influence et la puissance du capital allemand augmentèrent encore.

Tous les postulants à l'inscription dans les deux organisations furent examinés sous l'angle racial et l'angle politique. En Basse-Styrie, les commissions d'inscription étaient constituées comme suit: un délégué politique désigné par le dr. Carstanjen, délégué

82 Marburger Zeitung, 16-4-1941.
83 Marburger Zeitung, 2-5-1941.
84 V. note 75.

national-politique de la direction de l'Union, un examinateur racial designé par l'Office central SS pour les questions de races et de colonisation et le chef local de l'organisation.[85] La commission donnait à chacun deux appréciations: politique et raciale. En général c'était le chef local de l'organisation qui proposait l'appréciation politique, parce que plus au courant des circonstances locales; l'appréciation raciale était proposée par l'examinateur racial. Il y avait cinq appréciations politiques:

A (très allemand), 0,15% des postulants en Basse-Styrie,
B (allemand), 6,85%,
C (indifférent) 89% des postulants,
D (hostile aux Allemands), 3,6%, et
E (très hostile aux Allernands), 0,4%. Bien que les nazis eussent hautement éclaré que cette inscription en masse de la population à l'Union patriotique de Styrie était un véritable "plébiscite pour le Führer et le Reich", cet examen politique montrait que presque 90% des postulants étaient classés comme indifférents. Il y avait quatre appréciations raciales: I (très bonne), 0,03%, II (bonne), 18%, III (moyenne), 69%, et IV (ne convient pas), 13% de tous les postulants.[86] Malheureusement nous ne disposons pas des données se rapportant aux districts de Brežice et de Trbovlje et à la Haute-Carniole, mais les pourcentages seraient à peu près identiques. Les nazis eux-memes ne se fiaient guère à l'appréciation raciale. Ils furent eux aussi tre surpris du haut pourcentage de race "ne convenant pas", surtout parce que le profil racial de la Basse-Styrie ne différait pas sensiblement de celui du reste de la Styrie. Ensuite, sur la base des deux appréciations, les commissions décidaient de l'inscription à organisation.

Ceux qui étaient acceptes à l'Union patriotique de Styrie ou à l'Union populaire de Carinthie en devenaient membres définitifs ou membres temporaires.[87] Ce degré dépendait avant taut du degré de nationalité. Par décret du Conseil ministériel pour la défense nationale, daté du 14 octobre 1941, et par décret du Ministre de l'intérieur, date du 10 février 1942, les membres définitifs se virent accorder la nationalité allemande (deutsche Staatsangehörigkeit), et les membres temporares la nationalité allemande à titre ternporaire également (deutsche Staatsangehörigkeit auf Widerruf). La révocation de cette décision pouvait être faite dans dix ans. Ceux qui ne furent pas admis à l'Union patriotique de Styrie devinrent "les protégés du Reich allemand" (Schutzangehörige des Deutschen Reiches).[88]

Au printemps de 1941, les nazis avaient eu 'Intention de déporter en Serbie ou en Croatie tous ceux qui ne seraient pas admis à l'Union[89], et leur nombre s'élevait à 80.000 environ. Mais, des les premiéres modifications du plan de déportation, ils durent abandonner cette idée et résoudre la question des protégés sur le territoire même. Au cours de nombreux entretiens entre les représentants des autorités et les chefs de l'administration de la Basse-Styrie qui eurent lieu à Graz, on s'occupa surtout de resoudre deux questions: la situation juridique des protégés, différente de celle des citoyens allemands, et celle de leur sort définitif. En définissant la situation juridique, on efforça de créer la plus grande différence possible entre eux et les citoyens allemands. On leur cherchait noise dans l'exercice d'un métier, à l'occasion de mariages, etc. Ils avaient certaines obligations de travail à accomplir. Du printemps 1942 à l'été 1943, ils

85 Befehlsblatt der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes 1941, No 1, pp. 42 et 52.
86 Rapport final des Commissions pour les questions de races et de politique pour l'éxamen de la population de Basse-Styrie, aux AMLNM.
87 Marburger Zeitung, 14-5-1941; Tone Ferenc, d. c., pp. 74–82.
88 VAZSt, 21-3-1942.
89 Dr. Müller-Scholtes.

durent servir comme valets chez les fermiers de Haute-Styrie et, au printemps 1943, on créa pour eux à Strnišče un camp spécial, appele "Sonderdienstpflichtigenlager", qui était "quelque chose d'intermédiaire entre les camps de concentration et les camps de travail pour les ouvriers étrangers". Malgré la capacité limitée du camp on y entassa 600 protégés qui, dans des conditions intolérables, travaillaient à la construction d'une fabrique d'aluminium. Au commencement de 1944 on créa encore un autre camp du même genre à Studenci près Maribor et au printemps de la même année un camp pour les femmes à Celje. C'étaient à vrai dire de petits camps de concentration; d'ailleurs, ne considérait-on pas les houillères de Trbovlje comme une espèce de camp de concentration qui, s'il n'était pas entouré de barbelés, était gardé d'une façon déterminée? En automne 1943 on s'était occupé du projet de création d'un camp de concentration à Tezne près Maribor pour la construction d'une fabrique des moteurs d'avion.

Cependant, jusqu'à la fin de la guerre, les nazis ne parvinrent pas à résoudre la question du sort définitif des protégés. Ils ne pouvaient pas admettre de tolérer en Basse-Styrie un tel nombre d'individus – un cinquième de la population -"inferieurs de race et impossibles politiquement". Ne pouvant pas les déporter, on songeait même à diminuer leur nombre par de nouveaux examens et de les admettre à l'Union. Mais le nombre ne diminua que de fort peu. C'est alors que quelques leaders de l'Union patriotique de Styrie proposèrent d'en stériliser une partie et de les envoyer ailleurs et "d'astreindre les autres à de durs travaux pour être certains que ces elements ne vivront pas trop longtemps". Mais l'armée de libération nationale rendit impossible l'exécution de ces desseins et, en Haute-Carniole, empêcha même d'appliquer la différenciation juridique entre citoyens allemands à titre temporaire et protégés.[90]

De même que dans le cadre du NSDAP il y avait les SA ou Sturmabteilungen, de même il y eut dans le cadre de l'Union patriotique de Styrie et l'Union populaire de Carinthie la Wehrmannschaft. Son rôle était d'assurer l'instruction militaire de tous ses membres masculins de 18 à 45 ans. Tout membre des deux organisations était obligatoirement membre de la Wehrmannschaft. Ils portaient un uniforme spéciat et le dimanche devaient se réunir pour s'exercer aux armes, assister à des cours politiques, etc. La Wehrmannschaft était organisée tout comme les SA en Allemagne. Elle avait un chef dans chacune des deux provinces, et dans chaque district il y avait en général une Standarte (quelquefois deux) qui se divisait en Sturmbann, ces dernières en Sturm, et ainsli de suite. Vers la fin de l'automne 1941, alors que l'organisation de la Wehrmannchaft était terminée, elle comptait en Basse-Styrie 84.700 membres,[91] et en Haute-Carniole où les choses allaient plus lentement, elle n'avait enrôlé que 17.592 membres.[92]

Organisées comme le NSDAP en Allemagne et largement répandues, l'Union patriotique de Styrie et l'Union populaire de Carinthie dirigées par de fanatiques nazis englobaient en 1941 à peu près toutes les localités: Leurs chefs étudiaient presque toutes les questions d'importance de leur siège, organisaient des réunios politiques, des cours de langue allemande, etc. Les nazis s'efforçaient de faire attentivernent surveiller la population par l'intermédiaire des deux organisations largement répandues qui, grâce à un système actif de confidents aideraient la police secrète d'Etat dans sa lutte contre les ennemis du troisième Reich. On prévoyait au moins trois ans d'efforts soutenus et

90 Tone Ferenc, d. c., pp. 86–124.

91 Rapport du commandant de la Wehrmannschaft de l'Union patriotique de Styrie, 4 novembre 1941, aux AIHMO.

92 Rapport du commandant de la Wehrmannschaft de l'Union populaire de Carinthie, janvier 1942, aux AIHMO.

continus avant d'atteindre le but fixé, et les membres des deux organisations passeraient par une dure école politique et de formation militaire et linguistique. Alors, l'Union patriotique de Styrie aurait rempli sa mission et serait rattachée au NSDAP; on y adrnettrait d'abord les chefs et ensuite, peu à peu, les autres membres.[93]

La mission de germaniser les enfants et la jeunesse fut confiée à l'école allemande et aux organisations de jeunesses.

Des son arrivée en Basse-Styrie et en Haute-Carniole, l'occupant ferma toutes les écoles et introduisit peu après l'enseignement allemand.[94] Il était d'avis que "dans une région qu'il faut conquérir au point de vue linguistique comme c'est le cas pour la Basse-Styrie, le processus de regermanisation relève avant taut de l'école.[95] Il s'efforça donc, des le début de l'occupation, d'amener d'Allemagne un nombreux personnel enseignant. Pour la Basse-Styrie, trois "groupes d'action" furent organisés au début d'avril 1941 avec mission de se charger de l'enseignement aussitôt après l'occupation. Dans le premier groupe il y avait 15 délégués scolaires d' arrondissement qui avaient été préparés une semaine à Wetzelsdorf près Graz et qui furent envoyés en Basse-Styrie les 14 et 15 avril. Dans le deuxième groupe il y avait 150 instituteurs qui arrivèrent en Basse-Styrie le 23 avril avec mission d'organiser l'école allemande dans les communes. Le troisième groupe était formé d'instituteurs chargés d'enseigner. Au bout de quelques semaines il y avait déjà en Basse-Styrie 860 instituteurs; plus tard leur nombre atteignit 1235.[96]

Le 13 juillet 1941, on amena en Haute-Carniole 415 instituteurs et institutrices venus de Carinthie et de Salzburg. Ces derniers dirigèrent des cours de langue allemande qui duraient trois semaines: le matin pour les enfants d'àge scolaire, l'après-midi et le soir pour les adultes. Ils partirent le 3 août 1941 et furent remplaces par plus de 200 instituteurs et institutrices qui dirigèrent de nouveaux cours de langue allemande durant une quinzaine et quittérent ensuite la Haute-Carniole.[97] En septembre 1941 260 instituteurs et institutrices allemands se fixèrent en Haute-Carniole.[98] Des que l'occupant disposa de ce nombreux personnel allemand, l'enseignement fut donné exclusivernent en allemand à des enf ants dont – d'après les rapports officiels mêmes – pas même un sur cent ne comprenait un mot d'allemand.[99] Si, dans les bureaux de l'administration, on permettait encore à ceux qui ne savaient pas l'allemand de s'exprimer en langue slovène, défense absolue était faite aux enfants de s'en servir même pendant les récréations; ceux qui enfreignaient cet ordre étaient sévèrement punis par les instituteurs allemands qui avaient recours aux châtiments corporels. Les principales matières enseignées étaient la langue allemande, la biographie d'Adolphe Hitler, le chant et les exercices physiques.

L'organisation de la jeunesse était en étroits rapports avec l'école; c'étaient d'ailleurs les instituteurs et les institutrices qui organisaient et dirigeaient la jeunesse tant dans les écoles que dans les districts en Basse-Styrie et en Haute-Carniole. Cette organisation s'étendait à la jeunesse des deux sexes de 14 à 20 ans. En Basse-Styrie elle porta le nom de "Jeunesse allemande" (Deutsche Jugend), en Haute-Carniole celui de "Jeunesse de l'Union populaire de Carinthie" (Kärntner Volksbundjugend) que l'on changea le 20 avril 1942 en "Unites préparatoires des Jeunesses hitlériennes" (Hitlerjugend Anwàrter-

93 Dr. Müller-Scholtes.
94 Dr. Müller-Scholtes.
95 Dr. Otto Müller-Haccius. Zwei Jahre deutscher Verwaltung in Untersteier (Marburger Zeitung, 12-4-1943.)
96 Erwin Dukar, Der Aufbau des Schulwesens in der Untersteiermark, copie de la brochure aux AMLNM; Marburger Zeitung, 12-4-1943.
97 Kärntner Grenzruf, 1-7 et 4-8-1941.
98 Kärntner Grenzruf, 1-10-1941.
99 Dr. Helmut Carstanjen, Die Sprachenfrage, Marburger Zeitung, 10/11-4-1943.

Einheiten). On procéda à ce changement afin "de supprimer le vocable mal sonnant de "Union populaire de Carinthie" et de donner à la jeunesse de Haute-Carniole la possibilité de faire ses preuves et de se rattacher ensuite aux Jeunesses hitlériennes" (Hitlerjugend).[100]

Dans sa politique de germanisation, l'occupant allemand s'attaqua aussi à l'Eglise. Sachant que les prêtres slovènes feraient obstacle au processus de germanisation, il décida de les incarcérer et de les déporter. Jusqu'à la fin de mai 1941, sur 347 prêtres de Basse-Styrie, 127 étaient emprisonnés ainsi que 77 religieux et 4 religieuses: 12 prêtres séculiers, 17 moines et 3 religieuses furent immédiatiment expulsés. A la fin de mai, 156 paroisses étaient déjà sans désservant; 91 paroisses avaient encore chacune un prêtre,[101] dont quelques-uns furent emprisonnés au mois de juin. En juin, 237 prêtres furent transférés en Croatie.[102] Des les premiers jours de l'occupation un grand nombre de prêtres s'étaient enfuis, gagnant le territoire occupé par les Italiens. L'occupant agit de la même manière en Haute-Carniole: là, les 134 prêtres desservant 101 paroisses furent chassés; il ne resta quellprêtres dans 10 paroisses, 17 paroisses étant déjà sans desservant avant la mois d'avril 1941.[103] 180 prêtres de Haute-Carniole furent déportés en Croatie[104] et beaucoup avaient gagné Ljubljana auparavant. En Basse-Styrie et en Haute-Carniole, il ne resta donc que de rares prêtres slovènes. Les biens de l'Eglise furent confisqués au profit de l'Action du renforcement du caractere national allemand. En général, les presbytères furent mis à la disposition de l'Union patriotique de Styrie et de l'Union populaire de Carinthie qui y installerent leurs bureaux et leurs "foyers".

Pour "des raisons psychologiques", on n'interdit pas immédiatement aux prêtres de precher en slovène, mais on laissa aux commissaires politiques le pouvoir de le faire, dans leurs ressorts respectifs.[105] Après l'arrestation et la déportation des prêtres slovènes, la plupart des églises resta sans offices religieux. Bientôt il fut interdit aux quelques rares prêtres slovènes qui étaient restés dans le pays de faire usage de la langue slovène à l'église.[106] Egalement pour "des raisons psychologiques", on laissa les inscriptions en langue slovène sur les pierres tombales, mais on effaça toutes les inscriptions en langue slovène dans les églises et chapelles.[107]

Les plans de l'occupant se réalisaient plus vite en Basse-Styrie qu'en Haute-Carniole. La raison en est dans le fait que les nazis convoitaient la Basse-Styrie plus que la Haute-Carniole et c'est pourquoi ils s'étaient mieux préparés à son occupation, à la fois sur le plan pratique et sur le plan théorique. Ils avaient des vues plus complètes et plus uniformes qu'en Haute-Carniole. En Basse-Styrie le noyau allemand indigène était aussi plus fort et c'est là qu'ils recrutaient les exéuteurs de leur politique d'occupation; la démagogie hitlérienne avait trouvé en Basse-Styrie un terrain plus favorable, et les chefs nazis y étaient plus unis qu'en Haute-Carniole.[108]

---

100 Rapport du HJ-Bannführer Rauter de l'automne 1942, aux AIHMO.

101 Dr. Müller-Scholtes.

102 Rapport de la délégation croate à l'état-major de déportation à Maribor, daté du 29 septembre 1941, aux Archives nationales de Slovénie, section Maribor.

103 Annales du dioecèse de Ljubljana pour 1944, Ljubljana 1944, pp. 37–69.

104 V. note 102.

105 Dr. Müller-Scholtes.

106 VAZSt, 20-4-1942.

107 Circulaire chef central de l'Union patriotique de Styrie, datée du 27 mai 1941, aux AIHMO.

108 Cela ne veut pas dire que les revendications pour l'annexion au Reich aliemand de parties de la Haute-Carniole et de la vallée de la Meža aient été faibles. Le dr. Pachneck, leader de district du NSDAP, qui, à la fin de 1942, remplaça quelque temps Franc Kutschera, remit en mars 1941 au Ministre des affaires étrengères du Reich deux memoires et une carte de juillet 1949, en demandant l'annexion du triangle de Jesenice et de la vallée de la Meža au Reich. Dans le premier mémoire il soulignait "que la majorité de la population de la vallée de la Meža souhaite de faire retour à la Carinthie et à l'Allemagne"; dans la

En effet, en Haute-Carniole, des dissensions entre les chefs nazis apparurent aussitôt après l'occupation. Franz Kutschera, chef de l'administration civile, et Wilhelm Schick, qui dirigéait l'Union populaire de Carinthie, penchaient pour donner à cette derniere le rôle et la forme d'organisation de l'Union patriotique de Styrie. D'autres et parmi eux surtout Alois Maier-Kaibitsch, SS-Obersturmbannführer, se rangeaient à l'avis du chef d'organisation d'Etat du NSDAP, le dr. Robert Ley, et du gauleiter prevu, dr. Friedrich Rainer, qui voulaient organiser le NSDAP en Basse-Carniole.[109] Ce sont probablement ces dissensions entre les chefs nazis et les circonstances en Haute-Carniole qui conduisirent Hitler à donner à la Carinthie un nouveau gauleiter et un nouveau gouverneur et à la Haute-Carniole un nouveau chef de l'administration civile, dr. Friedrich Rainer, jusqu'alors gauleiter et gouverneur à Salzburg. Il y eut aussi de nombreux changements parmi les chefs de divers services.[110]

Le 15 décembre 1941, le nouveau chef de l'administration civile introduisit le NSDAP en Haute-Carniole et dans la vallée de la Meža.[111] Comme il le declara plus tard, il prit cette décision d'accord avec le Bureau du Parti et le maitre du Tresor d'Etat, "sachant bien que seule une organisation experimentée du mouvement national-socialiste, reposant sur la couche allemande influente du pays, peut dirigér la population de Haute Carniole dans l'esprit du Reich et du germanisme".[112]L'Union populaire de Carinthie subsista comme organisation directe du Parti", m:ais ses bureaux centraux et cle district furent supprimes. Le chef du NSDAP du district de Radovljica, Franz Hradetsky, prit en mahle certaines affaires du chef central, et les chefs de district du NSDAP celles des anciens chefs de district de l'Union populaire de Carinthie. Dans le ressort des groupement locaux de Carinthie on crea des groupements locaux ou bases du NSDAP. La direction de l'activité politique en Haute-Carniole fut done desormais uniquement aux mains du parti, car le nombre des groupements locaux et bases du NSDAP était triple de celui des groupements locaux de l'Unian populaire de Carinthie.[113]

On considérait certainement l'introduction du NSDAP en Haute-Carniole comme une des premieres mesures politiques vers l'annexion et, bien que cette derniere ne fut jamais proclamée, la décision resta en vigueur; on différa seulement pour quelque temps la création des formations du Parti, telles que SA, SS, etc.

---

seconde, il justifiait la portée du triangle de Jesenice pour le trafic allemand et soulignait que les difficultés qui entravent le trafic dans le triangle de Jesenice doivent de toute façon etre supprimées, seit par l'annexion au grand Reich allemand soit par la création d'un corridor." (Les copies des deux mémoires se trouvent au Ministère des affaires étrengères à Bonn.)

109 Rapport du chef de la section de propagande près le chef de l'Administration civile pour la Haute-Carniole, 2 septembre 1941, aux AIHMO.

110 Kärntner Grenzruf, 28-11 et 1-12-1941.

111 Instructions du Bureau d'état-major de province du NSDAP pour la Carinthie en date du 14 février 1942, aux AIHMO.

112 Karawanken Bote, 14-10-1942.
A la conférence des leaders pour la Haute-Carniole, le 3 décembre 1944, le dr. Rainer dit également: "Il faut vous souvenir que c'est moi qui ai introduit ici le NSDAP; la direction centrale du NSDAP hésitait et ne le permit que parce qu'on avait confiance en moi. Et cette mesure est aujour d'hui complètement approuvée". (Un exemplaire polycopié du discours est aux AIHMO).

113 Karawanken Bote, 24-12-1941.
Note de Wilhelm Schick, Leader central, du 31 décembre 1941, aux AIHMO; note de chef du NSDAP pour le district de Radovljica, du a janvier 1942, aux AIHMO.

La lutte de libération nationale du peuple slovène et l'échec de la politique nazie d'occupation

Immédiatement après l'agression contre la Yougoslavie, la bourgeoisie slovène se montra prété à capituler et ne manifesta aucune velléité de résistance et de défense du pays. Eu égard aux traditions de l'epoque de la domination autrichienne et à la manière dont les fascistes italiens avaient traité les Slovènes du Littoral, elle se tourna d'abord vers les Allemands et chercha à se mettre en rapports avec les chefs militaires allemands pour leur demander d'occupér toute la Slovénie, sans d'ailleurs aucun succès. Lorsque les autorités allemandes se mirent à dissoudre sociétés et organisations slovènes, à faire main basse sur le capital slovène, à procéder à des arrestations et à préparér la déportation des Slovènes, la bourgeoisie slovène commença à considérer comme un moindre mal l'occupation italienne et à ramper devant le fascisme italien, cependant qu'elle cherchait à rester en bons termes avec les Anglais. Lors de la débâcle de l'ancienne Yougoslavie, les chefs des partis bourgeois perdirent tout appui de masse parmi leurs adhérents.

En Slovénie, le seul parti qui ne songea pas un seul instant à. capituler, qui ne considéra pas comme un pire ou un moindre mal l'une ou l'autre des occupations et qui demanda de lutter inexorablement contre l'occupant, fut le Parti communiste de Slovénie. Cette ferme décision, l'expérience de vingt années d'action clandestine, son aptitude à se gagner des alliés firent du Parti communiste de Slovénie, au moment de la déception, du désarroi et du trouble généraux et de la totale passivité des partis bourgeois dans la défense du pays, l'initiateur, l'organisateur et le chef de la résistance armée du peuple slovène. Lors de la débâcle de l'ancienne Yougoslavie il ne comptait qu'un peu plus d'un millier de membres, mais ce n'est pas à leur nombre qu'on peut mesurer sa force et son influence; sa force résidait dans la clarté idéologique marxiste de son rôle, dans la vue réelle et critique des événements, dans sa volonté de faire face aux événernents qu'il prévoyait clairement et dans sesetroits raports avec les masses ouvrières qui lui faisaient confiance. Trois semaines à peine après l'agression contre la Yougoslavie et dix jours après la capitulation de l'armée royale yougoslave, il s'appuyait sur une coopération d'avant la guerre avec des groupements démocratiques et d'idées avancées et creait le Front de Libération, organisation de masse du peuple slovène pour lutter contre l'occupant. Immédiatement après l'occupation, le parti communiste commença des préparatifs pour une résistance armée générale qui commença après l'agression de l'Allemagne contre l'Union soviétique; et même avant, des membres du parti ou des groupes de combat avaient exécuté plusieurs coups de main (p. ex. l'incendie de deux autos allemandes en plein Maribor, dans la nuit du 28 au 29 avril 1941).

La résistance armée à laquelle des l'année 1941 participaient plus de trente compagnies partisanes qui s'unirent en quelques bataillons fut, à ses tout premiers débuts, la plus forte dans les régions sous l'occupation allemande, c'est-à-dire en Haute Carniole. A Ljubljana qui, toute l'année durant, fut le centre du mouvement de libération nationale, la résistance revêtit des formes particulères.

La lutte pour la libération nationale enregistra des succès surtout dans les régions où le Front de Libération représentait un ferme appui politique pour les masses. Dans la partie nord-est de la Basse-Styrie, la puissante propagande nazie, la déportation violente de la population et les rapides mesures de l'occupant ne laissèrent au Parti communiste ni le temps ni la possibilité de constituer et d'affermir le Front de Libération, ou bien les forces qu'il mit en oeuvre furent dispersées et anéanties avant d'avoir pu organiser la résistance de masse. La lutte pour la liberation nationale fut plus lente à se développer et

subit plus de pertes dans les régions orientales de la Basse-Styrie où l'occupant conserva le plus longtemps force et influence. Il en fut autrement dans les secteurs occidentaux de la Basse-Styrie et en Haute-Carniole. Là, les organisations du Front de Libération se constituèrent fermêment, les coups de main partisans du début eurent plus de succès et, avec moins de pertes de leur côte, gênérent l'occupant dans l'application des mesures qu'il avait prévues, et même les rédusirent à néant.

Ce chapitre n'a pas pour but de montrer le développement du mouvement de libération nationale, d'en faire ressortir ce qu'il signifie pour le peuple slovène et ce qu'il lui a donné; il se propose de faire voir comment la lutte pour la libération nationale a entrave ou meme empêché l'application des mesures prévues.

Comme nous l'avons vu, l'occupant allemand croyait que la condition primordiale pour la germanisation de la Basse-Styrie et de la Haute-Carniole était la déportation de près que un tiers de la population et que, au lieu de 260.000 à 280.000 personnes qu'il comptait déplacer dut réduire ce nombre à 55.000 environ. Il est vrai que d'autres facteurs sont intervenus, mais c'est cependant le soulêvement armé en Haute-Carniole qui incita Himmler à arrêter les déportations en Haute-Carniole et dans les régions orientalec de la Styrie dans la deuxième moitié d'août 1941 et à limiter cette action aux Slovènes du district de Celje et de la zone riveraine de la Sava et de la Sotla afin d'y installer des Allemands.[114] L'occupant comprit que la déportation des Slovènes est la principale cause des troubles, et c'est pourquoi il ne dirigea plus son action contre les Slovènes en tant que Slovènes mais en tant que membres ou sympathisants du mouvement de libération nationale, et en août 1942 il fit savoir par une proclamati:on que la déportation en Basse-Styrie est à jamais arrêtée.[115]

La lutte pour la libération nationale prévint également des la première année le rattachement de la BasseStyrie et de la Haute-Carniole au Reich allemand.

Au printemps de 1941, les chefs nazis en Basse-Styrie et en Haute-Carniole croyaient que le rattachement des deux provinces pourrait s'opérer le premier octobre 1941,[116] et, durant l'été, on prépara au Ministère de l'intérieur un projet pour l'ordonnance de Hitler sur le rattachement de la Basse-Styrie et de la Haute-Carniole au Reich. Le 28 août, le dr. Stuckart annonça à quelques ministères que ce projet sera bientôt présénte à Hitler pour qu'il le signe et que le rattachément des deux provinces aura lieu le premier octobre 1941. Ce même jour, d'après les désirs des deux chefs de l'administration civile, le code en vigueur en Styrie et en Carinthie serait appliqué dans les pays rattachés.[117]

Le chef de l'administration civile de Haute-Carniole envoya le projet d'ordonnance aux chefs de ses sections le 3 septembre 1941 afin qu'ils fassent leurs remarques ou qu'ils rédigent le projet des décrets necessaires.[118] Le chef de l'administration civile pour la Basse-Styrie envoya ce projet aux chefs des sections une semaine plus tard en y joignant son projet d'ordonnance exécutive du Ministere de l'interieur; les chefs de sections devaient lui renvoyer avec les deux ordonnances leurs remarques jusqu'au 13 septembre et rédiger les projets des décrets nécessaires jusqu'au 17 septembre. Le projet d'ordonnance exécutive énumérait aussi tous les décrets qui resteraient en vigueur même après le rattachement, c'est-à dire après le premier octobre 1941. Il souhaitait que restassent en vigueur seulement les décrets les plus importants concernant l'organisation

114 Copie du decret de Himmler du 25 août 1941, aux AMLNM.
115 VAZSt, 24-8-1942; Štajerski gospodar, 15-8-1942.
116 Dr. Müller-Scholtes.
117 XIe Procès devant la Cour militaire americaine à Nürnberg, doc. NG-4635.
118 Original aux AIHM.

de la Basse-Styrie ou se rapportant à des circonstances particulères. Parmi ces décrets il en est deux qu'il comptait promulguer en septembre : le décret sur la division territoriale de la Basse-Styrie et le décret sur la division de la Basse-Styrie en circonscriptions juridiques.[119]

Une semaine avant la date prévue pour le rattachement, c'est-à-dire le 24 septembre, le Ministère de l'interieur annonça aux autres ministères que cette date était reportée au premier novembre 1941.[120] Deux jours plus tard il en avertit par téIephone les chefs de l'administration civile de Basse-Styrie et de Haute-Carniole. On donna comme motifs à ce retard des "raisons techniques de legiseation".[121]

C'est sans doute exact, car à la fin de septembre ou au commencement d'octobre, le substitut du dr. Stuckart redigea un nouveau projet d'ordonnance sur le rattachement; il en modifiait l'art. 3 et stipulait que le droit allemand entrera en vigueur en Basse-Styrie lors du rattachément qu'il prévoyait pour le premier novembre 1941, et plus tard seulement en Haute-Carniole. Lorsque le 3 octobre il en avisa les autres ministères, il y joignit également le projet des premiers décrets accompagnant l'ordonnance de Hitler relative au rattachément.[122] Le 13 octobre, la décision d'introduire le droit allemand en Haute-Carniole plus tard qu'en Basse-Styrie, c'est-àdire non pas lors du rattachément mais après le rattachement fut de nouveau modifiée.[123]

Pendant ce temps, les chefs de l'administration civile faisaient leurs préparatifs pour la cérémonie du rattachement. Les solennités devaient avoir lieu dans la salle Stephaniski à Graz[124] pour la Basse-Styrie et au palais provincial à Celovec pour la Haute-Carniole et la vallée de la Meža.[125] Le grand point de la cérémonie devait être les rapports des chefs de l'administration civile sur l'oeuvre accomplie jusqu'alors et la manière dont les ordres de Hitler relatifs à la germanisation des deux provinces avaient été exécutes. Mais un télégramme venu de Berlin leur annonça que le rattachément était remis à plus tard. Cette décision fut aussi expliquée par des motifs techniques législatifs.[126] Les deux chefs de l'administration civile attendirent pendant tout le mois de novembre et la première moitié de décembre l'avis de la date du rattachement. Le Ministre de l'interieur du Reich, dr. Wilhelm Frick parla aussi d'un rattachément imminent lorsqu'il vint à Celovec le 2 décembre 1941 installer le dr. Rainer dans son poste de gouverneur pour la Carinthie.[127]

Dans la deuxième moitié de décembre, le mouvement de libération nationale prit une grande ampleur en Haute-Carniole. D'abord, le 12 décembre, le bataillon Cankar anéantit une section de police allemande comptant 46 hommes; puis, le 15 décembre, grâce à l'aide des activistes politiques sur les lieux, il fomenta une résistance de masse dans les vallées de Poljana et de Selca et vers Bohinj et Jesenice. Plus d'un. millier de gens du pays passèrent aux partisans, et les nazis durent évacuer un territoire assez vaste avec neuf postes de gendarmerie. Et lorsque le nouveau chef de l'administration civile pour la Haute-Carniole arriva dans le pays, il trouva les routes barrées, non pas d'arc de triomphe, mais d'obstacles placés là par les partisans.[128]

---

119 Copie aux AMLNM.
120 XIe procès devant la Cour militaire américaine à Nürnberg, doc. NG-4635.
121 Copie aux AIQN.
122 XIe procès devant la Cour militaire américaine à Nürnberg, doc. NG-4639.
123 XIe procès devant la Cour militaire américaine à Nürnberg, doc. NG-4639, notes en marge.
124 Note de la Directvon centrale de l'Union patriotique de Styrie, datée du 14 octobre 1941, aux AIHMO.
125 Programme des solennités, aux AIHMO.
126 Rapport du charge de la propagande au chef de l'administration civile en Haute-Carniole, 27 octobre 1941, aux AIHMO.
127 Karawanken Bote, 3-3-1941.
128 Rapport du commandant de la gendarmerie pour la Haute-Carniole, daté du 7 janvier 1942, aux AIHMO.

Même si le soulèvement ne réussit pas tout à fait et si l'occupant allemand, grâce aux puissants renforts qu'il amena en Haute-Carniole vers la fin de l'année, força les partisans à la défensive, il n'en eut pas moins des conséquences de longue portée. Le dr. Rainer, nouveau chef de l'administration civile, demanda au Ministere de l'intérieur de differer le rattachément de la Taute Carniole au Reich, car la situation n'est pas claire.[129] Bientôt après, le 22 décembre 1941, il y eut à Graz des réunions de l'etat-major des leaders allemands de Basse-Styrie; le dr. Müller-Haccius, président gouvernemental, y déclara: "Nous pouvons dire d'une façon génerale que, à la nomination du nouveau gouverneur, nous avions eu l'impression que nous pourrions bientôt; procéder au rattachément. Mais, en raison des recents événements de Haute-Carniole, cela ne sera pas possible." Le 5 janvier, au cours de nouveaux entretiens du même état-major, il déclara qu'il ne fallait pas songer au rattachément avant le premier juin 1942, et le 2 fevrier 1942 qu'il fallait compter que les chefs de l'administration civile resteraient encore un certain temps en activité.[130] En réalité, ils restèrent en fonctions jusqu'à la fin de la guerre.

Juridiquement, les deux provinces gardèrent leur situation de pays occupés et non rattachés. En fait, les deux chefs de l'administration civile rattachèrent les pays au Reich. D'abord ils transférèrent leurs sièges à Graz et à Celovec et firent des commissaires politiques des conseillers de province. Puis, petit à petit, ils se mirent à introduire en Basse-Styrie et en Haute-Carniole lois et décrets allemands alors déjà en vigueur en Styrie et en Carinthie; le rattachément ayant été différé, on n'avait pu les introduire encore explicitement dans les régions occupées. D'ailleurs, l'application de ces lois et décrets était de pure forme dans la plupart des cas, car des l'été et l'automne de 1941, des espaces vitaux tout entiers avaient été en fait rattachés au systeme administratif et économique allemand. En novembre 1941, la Chambre de commerce de province de Styrie écrivait aux Chambre d'artisanat de Basse-Styrie: "On considère que le rattachément économique de la Basse-Styrie à la province de Styrie et par conséquene au grand Reich allemand est administrativement termine dans ses grandes lignes."[131]

Parmi les règlements introduits explicitement par les chefs de l'administration civile dans les pays occupés après remise du rattachérnent, y avait les reglements relatifs à la nationalité et à l'obiigation militaire ainsi qu'à l'obligation au travail. Le chef de l'administration civile pour la Basse-Styrie publia d'abord un décret du Conseil ministeriel pour la défense nationale daté du 14 octobre 1941 sur la nationalité en Basse-Styrie et Haute-Carniole, et le décret du Ministre de l'interieur daté du 10 fevrier 1942 et dépendant du précedent.[132] Le 24 mars, il publia le décret sur l'introduction du service militaire obligatoire, le service obligatoire du travail et les obligations de travail spéciales pour les "protégés". Le lendemain il publia le décret de la mise en viguer des lois raciales de Nuremberg en BasseStyrie.[133] Le chef de l'administration civile pour la Haute-Carniole ne rendit les décrets sur le service militaire obligatoire et le travail obligatoire que le 7 juillet 1942.[134]

---

129 Procès-verbal de l'interrogatoire du dr. Friedrich Rainer à Ljubljana.

130 Originaux des procès-verbaux, aux AMLNM.
Cf: dr. Metod Mikuž, L'armée de libération nationale empêcha-t-elle l'annexion de la Styrie et de la Haute-Carniole au Reich Journal d'histoire, 1952–1953 (Recueil de Kos), pp. 735–765.

131 Original aux AIHMO.

132 VAZSt, 21-3-1942.

133 VAZSt, 30-3-1942.

134 VAZK, 20-7-1942.

L'important ressort que les chefs de l'administration civile rattachèrent le moins au système allemand fut celui de la justice. Lorsque, durant l'été de 1941, les nazis préparaient le rattachement des deux pays au Reich allemand, ils avaient pensé y introduire l'organisation allemande de la justice, le code civil et le code pénal et la procédure civile et penale, c'est-à-dire créer des tribunaux comme on en avait dans le Reich (Amtsgerichte et Landgerichte) et les subordonner au Ministère de la justice allemand. Mais le fait que le rattachément n'eut pas lieu et urtout les circonstances troublées firent que, dans les deux régions, la justice resta exclusivement entre les mains des chefs de l'administration civile comme instrument contre le mouvement de libération nationale. Toutes les questions relevant de la justice civile ou penale étaient réglées exclusivement par les chefs de l'administration civile ou les organes qu'ils creaient et investissaient de pouvoirs.

En Basse-Styrie, les commissaires politiques furent d'abord competénts pour appliquer les sanctions contre ceux qui transgressaient les décrets du chef de l'administration civile, constituant alors les seules décisions penales réelles. Après le 19 mai les commissaires ne furent compétents que pour l'examen de certains délits administratifs et leurs sanctions. Toutes les autres affaires penales passèrent alors sous la compétence du commandant de la police de sûreté qui créa une section pénale spéciale pour le jugement des affaires criminelles. La question était examinée par un juge et le sénat. Il n'y avait pas appel contre les jugements ou décrets de sanctions. Seul le commandant de la police de sûreté pouvait modifier la sentence.[135] Rien qu'en 1941, cette section jugea plus de 47010 cas et prononça 2000 sentences environ.[136]

Les affaires pénales politiques n'entraient pas dans le ressort de la section pénale, mais relevaient du bureau de la police secrète d'Etat près du commandant de la le ressort de la section pénale, mais relevaient du bureau tout délégue de la Gestapo pouvait punir "d'emprisonnement protecteur" (Schutzhaft)[137] d' une durée allant jusqu'à 21 jours ou d'envoi dans un camp de concentration. Rien qu'en 1941, ce bureau envoya environ 400 personnes[138] dans les camps de concentration allemands et 15.628 au cours de toute l'occupation.[139]

Le délégué de la Gestapo pouvait aussi proposer la peine de mort pour un accusé politique. Cette proposition était confirmée par le commandant de la police de sûreté et du service de sûreté; le chef de l'administration civile avait le droit de grâce.

Pour le règlement des questions au civil, le chef de l'administration civile pour la Basse-Styrie nomma dans son état-major un plénipotentiaire pour l'application de mesures de sécurité juridique, qui eut pour mission de créer ses services au chefs-lieux des districts.[140]

Ce système juridique en Basse-Styrie devait être considére comme provisoire, car même avant le rattachement, le chef de l'administration civile avait l'intention de rendre un décret sur la répartition de la Basse-Styrie en circonscriptions juridiques. Lorsque, à la fin de janvier ou début de fevrier 1942, il fut décidé de rernettre à plus tard le rattachement au Reich, on en resta pour la justice pénale au système appliqué jusqu' alors; ce système, le chef de l'administration l'elabora plus en détail dans un message

135 Décret du chef de l'administration civile pour la Basse-Styrie daté du 22 juillet 1942, aux AIHMO.
136 Procès-verbal des entretiens d'état-major à Graz, le 2 février 1942, aux AMLNM.
137 Décret du chef de l'administration civile pour la Basse- Styrie, du 22 juillet 1941, aux AIHMO.
138 Procès-verbal des entretiens d'état-major à Graz, le 12 novembre 1941, aux AMLNM.
139 Rapport de la Commission pour la constatation des crimes de l'occupant et de ses acolytes, copie aux AIHMO.
140 VAZSt, 18-6-1941.

adresse au commandant de la police de sûreté et du service de sûreté le 13 mars 1942[141] et dans un décret publié le 31 juillet 1942.[142] En ce qui a trait au droit civil, ii décida le 23 mars 1942 que, à partir du premier avril 1942, son plénipotentiaire avec les services établis aux sièges des anciens tribunaux d'arrondissement yougoslaves aura toute compétence. Ces services étaient, pour la plupart des cas, des cours de premiere instance; seuls quelques cas relevaient du seul service de Maribor. La procédure suivait un cours dans l'esprit des lois de procédure en vigueur en Styrie.[143]

Cette règlementation de la justice pénale était elle aussi provisoire, car au début de 1943 il fut question d'une nouvelle "organisation de la justice en Basse-Styrie."[144]

Le 26 mars 1943, le chef de l'administration civile créa dix tribunaux avec 12 succursales subordonnées à son " plénipotentiaire pour la justice" (Beauftragter für die Rechtspflege) et qui étaient des cours de première instance pour toutes les affaires juridiques au civil, tandis que l'organe de deuxième instance était l'office du plénipotentiaire pour la justice pénale.[145] Les tribunaux fonctionnairent à partir du ler avril 1943, et le 14 avril, le chef de l'administration civile leur donna le pouvoir de juger les affaires penales,[146] tandis que le jugement des cas politiques relevait toujours de la Gestapo ou du commandant de la police de sûreté et du service de sûreté. Ces tribunaux ne pouvaient condamner qu'à cinq ans de prison au plus et les affaires pénales plus graves passaient devant la Chambre pénale à Maribor. On créa aussi la fonction de procureur près le plénipotentiaire pour la justice. Mais ces tribunaux-là non plus, qui ressemblaient assez aux tribunaux de Styrie et devant lesquels la procédure était adaptée aux nouveaux procédés juridiques du Reich mais toutefois fort simplifiée, n'étaient pas des organes de l'administration juridique allemande et dépendaient du chef de l'administration civile.[147]

Au milieu de 1943, les nazis se mirent à penser à un tribunal spécial pour les affaires penales politiques, mais le chef de l'administration civile ne le créa qu'en septembre 1944, à cause de fréquentes interruptions des entretiens entre l'office Central de sûreté du Reich, le Ministère de la justice et lui-même; ce tribunal était compétént pour juger tous les cas politiqes qui, dans le Reich, relevaient de la Cour juridique populaire (Volksgerichtshof).[148] Ce tribunal spécial siégea pour la premiere fois à la fin de février et ne statua alors et au début de mars 1945 que sur 3.0 cas. La création de ce tribunal n'était d'ailleurs qu'une simple formalité, car c'étaient le commandant de la police de sûreté et du service de sûreté et le chef supérieur des SS et de la police au XVIIIe district militaire, Erwin Rösener, qui se reservaient de dépister et de punir les adhérents au mouvement de libération nationale.[149]

La question de la justice fut réglée d'une maniée à peu près identique en Haute-Carniole. Là aussi, les nazis songeaient à introduire les méthodes juridiques du Reich après le rattachément.

Après le soulevement armé dans le district de Kamnik, qui eut lieu dans la nuit du 27 au 28 juillet 1941, le chef de l'administration civile fixa le 28 juillet l'heure du couvre-feu et interrompit toute circulation entre la Haute-Carniole et la province de Ljubljana,

141 Original aux AIHMO.
142 VAZSt, 11-8-1942.
143 VAZSt, 30-3-1942.
144 Procès-verbal des entretiens d'état-major à Graz, le 11 janvier et le 29 mars 1943, aux AMLNM.
145 VAZSt, 31-3-1943.
146 VAZSt, 14-4-1943.
147 Procès-verbal des entretiens d'état-major à Graz, le 3 mai 1943, aux AMLNM.
148 VAZSt, 22-9-1944.
149 Procès-verbal de l'interrogatoire du criminel de guerre Kurt Stage à Maribor, copie aux AMLNM.

etc. Le lendemain, il créa. "un tribunal spécial pour juger les éléments communistes", ainsi constitué: dr. Kurt Messiner, conseiller juridique, président, et deux membres, dr. Hans Bauer, chef du Gestapo, SS-Sturmbannführer et conseiller d'Etat, et Heinz Hübner, capitaine dans la police de protection.[150]

Comme le rattachement de la Haute-Carniole au Reich n'eut pas lieu, la justice n'entra pas dans le cadre de la justice d'Etat allemande mais tout comme en Basse-Styrie resta tout le temps entre les mains du chef de l'administration civile. Le 24 avril 1942, ce dernier publia des règlements sur "l'application temporaire de la justice dans les parties de Carinthie et de Carniole occupées" par lesquels, avec force rétroactive jusq'au 6 avril 1941, il introduisait le droit civil, commercial et foncier. La justice civile était exercée par des juges, comme fondés de pouvoirs pour la justice du chef de l'administration civile; ils se trouvaient aux 8 anciens sièges des tribunaux d'arrondissement yougoslaves; au sujet de la procédure, ces juges étaient absolument libres.[151]

Le chef de l'administration civile ne publia que six mois plus tard les règlements de justice pénale. Ce délai est sans doute dû aux circonstances qui régnaient en Haute-Carniole de juillet à la mi-septembre 1942. Ce n'est que le 19 septembre 1942 qu'il publia un très succint "décret sur la justice penale dans les régions occupées de Carinthie et de Carniole." Il y était dit que la population doit se conformer aux lois pénales en vigueur en Carinthie et aux décrets du chef de l'administration civile. La justice penale est appliquée par des juges-individuels siègeant aut huit tribunaux et qui n'ont à se conformer à aucun mode de procédure, et par la Charrrbre pénale de Kranj. Le procureur est le commandant de la police de sûreté et du service de sûreté[152] qui créa le 5 novembre 1942 une section pénale dans ses services. Cette section était en son nom une sorte de représentant du procureur "pour les affaires pénales non politiques". Elle était dirigée par le dr. Kurt Messiner[153] qui jusqu'alors était président "du tribunal spécial pour juger les éléments comunistes", de la Chambre pénale pour la Haute-Carniole et la vallée de la Meža et juge d'arrondissement à Kranj. Ainsi un juge était procureur et subordonné au commandant de la police de sûreté et du service de sûreté!

Ainsi, dans les deux provinces occupées, la justice qui resta en dehors de l'administration de la justice en Allernagne à cause de la force du mouvement de libération nationale et fut surtout un instrument pour l'anéantissement de ce dernier, demeura taut le temps aux mains des chefs de l'administration civile qui décidaient de son organisation et de sa procédure et choisissaient les juges. Les affaires au civil furent longtemps du ressort des plénipotentiaires de la justice du chef de l'administration civile, et ce n'est que plus tard qu'on créa des tribunaux qui s'occupaient aussi des affaires criminelles et où la police jouait un rôle de premier plan. Les affaires pénales politiques furent, tout le temps, de la compétence de la police secrète d'Etat. L'existence de divers "tribunaux", de "Chambres pénales politiques" ne changeait rien à ce fait, car ce n'étaient dans leur essence que des commissions de police pour choisir ceux qui devaient être condamnes à mort.

Parmi les décrets publiés par les chefs de l'administration civile après que le rattachement de la Basse-Styrie et de la Haute-Carniole eut été différé jusqu'à une époque indéterminée, il y eut les décrets de l'introduction du service militaire obligatoire et du travail obligatoire. Pour la Basse-Styrie, ces décrets furent publiés en mars 1942,

150 Décret du chef de l'adrninistration civile pour la Haute-Carniole du 29 juillet 1941 aux AMLNM.
151 VAZK, 27-5-1942.
152 VAZK, 6-11-1942.
153 Message du commandant de la police de sûreté et du service de sûreté pour la Haute-Carniole, daté du 5 novembre 1942, aux AIHMO.

après que le Ministère de l'interieur eut, en date du 10 fevrier 1942, donne l'ordre d'appliquer le décret du 14 octobre 1941 relatif à la nationalité. Comme cet ordre ne fut donné en Haute-Carniole que le 19 juin 1942, le chef de l'administration civile rendit les décrets de l'introduction du service militaire obligatoire et du travail obligatoire le 7 juillet 1942 seulement; en raison des circonstances, on ne commença à les appliquer que tard en automne.

En Basse-Styrie, les décrets sur le service militaire obligatoire furent immédiatement appliqués et, jusqu'à la fin de 1942 touchèrent huit classes (1918-1925) dont deux furent appelées sous les armes en été et en automne. Au cours de 1943, six autres classes furent appelées (1914-1917 et 1926-1927) et en 1944, également six classes (1908-1913).

Les violences inouies que les nazis exercèrent à partir de 1942 contre les familles des partisans incitèrent beaucoup de jeunes gens mobilisables de Basse-Styrie à se laisser incorporer dans l'armée allemande et dans les formations de travail au lieu de rejoindre l'armée de libération nationale.[154] Jusqu'à la mi-mai 1943, les Allemands avaient mobilisé dans l'armée et les formations de travail 17.000 hommes[155] et annoncée l'appel de 30.000 autres.[156]

Au printemps de 1943, la Basse-Styrie ayant en gros vaincu les consequences de la terrible pression allemande, les unites partisanes du pays opérèrent leur premiere mobilisation de masse. Quelques dizaines de jeunes gens se joignirent alors à l'armée de libération nationale surtout dans les régions occidentales de la Basse-Styrie.[157] En automne de la même année, le commandant de la police de stûreté et des services de sûreté se plaignait que "les personnes qui ont été recrutées pour l'armée expriment publiquement leur mécontentement et cherchent tous les moyens de se joindre aux bandits pour lutter activement à libérer la Slovénie".[158]

En 1944 commença en Basse Styrie la lutte pour tout homme mobilisable. Dans cette province, l'armée de libération nationale pouvait encore recruter beaucoup d'hommes, puisque les classes 1908-1913 et 1926 et 1927 étaient encore dans leurs foyers et qu'on ne manquait pas de déserteurs de l'armée allemande. Il fallait arracher tous ces hommes à la mobilisation allemande et les rattachér à l'armée de libération. Les chefs du mouvement de libération nationale chargèrent particulèrement de cette mission la XIVe division qui fut envoyée en Styrie en janvier 1944. Au moment de son arrivée, il y avait en Basse-Styrie 2Il déserteurs de l'armée allemande et du service de travail et 272 desérteurs parmi ceux qui devaient être incorporés dans l'armée ou le service de travail.[159] Après l'arrivée de la XIVe division en Basse-Styrie, le nombre des déserteurs, surtout parmi ceux qui allaient être appeles dans l'armée ou les formations de travail, augmenta rapidement et, de ce fait, celui aussi des mobilises à l'armée de libération nationale. En avril il y eut 376 hommes du seul district de Celje qui se joignirent à

154 Rapport de l'état-major du IIe groupe de détachements, daté du 14 novembre 1942, aux archives du CC de l'Union des Communistes de Slovénie (ACCUCS).

155 Procès-verbal des entretiens d'état-major à Graz, le 17 mai 1943; aux AMLNM.

156 Traduction du discours de Franz Steindl, chef central de l'Union patriotique de Styrie, Recueil de Celje, 1961, pp. 114.

157 Rapport de l'état-major de la IVe zone d'opérations du 3 juin 1943, aux AIHMO. Procès-verbal des entretiens d'état major à Graz, le 31 mai 1943, aux AMLNM.

158 Rapport du commandant de la police de sûreté et du service de sûreté en Basse-Styrie du 1-11-1943, aux AIHMO.

159 Rapport du commandant de la IIIe section B, commandant de la police de sûreté et du service de sûreté en Basse-Styrie du 18 fevrier 1944, aux AIHMO.

l'armée de libération et 420 dans le district de Trbovlje.[160] Le nombre pour toute la Basse-Styrie fut de 1456 en mai, de 1851 en juin et de 2574 en juillet.[161]

Le recrutement à l'armée de libération nationale atteignit son apogée au cours de l'été et de l'automne 1944; alors, il y avait en Basse-Styrie des territoires liberes assez étendus dans la vallée de la Savinja, dans le Pohorje et la région de Kozjansko. Pendant quelques temps, les hommes recrutes descendaient comme entrainés par deux courants vers la Basse-Carniole, les uns par Litija, les autres par la région de Kozjansko; en Basse-Carniole on les armait et on les prépara it à leur métier de soldat. Les nazis eux-mêmes reconnurent que "plusieurs milliers d'hommes de Basse-Styrie s'étaient décidés à quitter leur postes de travail et leurs foyers pour se joindre aux bandits. D'autres ont en masse été mobilisés. La date du 15 septembre fixée par la centrale bolcheviste aux hommes de Basse-Styrie encore en dehors du mouvement pour adhérer au Front de Libération et aux bandes armées eut un grand effet psychologique".[162]

Durant le printemps et l'été de 1944, un grand nombre d'hommes de la Wehrmannschaft de l'Union patriotique de Styrie, qui était alors en plein désarroi, se j oignit à l'armée de libération nationale.

A cause du manque d'unités policierès et militaires allemandés, les nazis avaient utilisé la Wehrmannschaft de l'Union patriotique de Styrie pour des coups de main contre les partisans des l'été de 1941. On la fit surtout agir d'avril à décembre 1942, époque où l'on créa un bataillon spécial, le Wehrmanrischaftsbataillon "Süd", avec 2500 hommes qui furent répartis surtout le long de la frontière italo-allemande et dans les régions occidentales de la Basse-Styrie. Au printemps et en été 1943 la Wehrmannschaft ne fut utilisée que pour quelques coups de main, mas elle entre de nouveau vraiment en action en automne de 1943; alors on créa quatre bataillons de la Wehrmannschaft qui furent répartis dans taute la Basse-Styrie à l'ouest de la ligne Maribor-Rogaška Slatina. Après l'arrivée de la XIVe division en Styrie, on crea même un regiment de la Wehrmannschaft (Wehrmannschaftsregiment "Untersteiermark") avec quatre et plus tard cinq bataillons qui furent charges de proteger les principaux établissements industriels, les voies de communication et les localites d'importance et d'aider la police et l'armée dans les coups de main contre l'armée de libération nationale. C'est alors que, comme suite aux victoires toujours plus grandes de la coalition antihitlérienne et surtout de l'armée de libération nationale, la Wehrmannschaft commença à se désagréger.

Les premiers signes de cette désagrégation se manifestèrent au printemps de 1944 par la désertion de Wehrmans qui se joignàient aux partisans, par leur refus de faire partie des troupes d'alerte; elle fut encore plus évidente après l'offensive d'été de l'armée de libération nationale en 1944 contre les postes de la Wehrmannschaft qui, après une falble défense, se rendirent; 700 Wehrmans furent capturés et près que tous entrèrent dans les rangs de l'armée de libération nationale. Une conséquence de cette offensive fut une désagrégation plus grande encore de la Wehrmannschaft, où les désertions se multiplièrent et où ceux qui restaient ne montraient aucun elan belliqueux. Alors on n'utilisa plus la Wehrmannschaft dans les offensives contre les partisans ou bien on n'engagea plus que les unités composées d'Allemands de Maribor et de Kočevje. Lorsqu'on créa aussi en Basse-Styrie en septembre 1944 le Volkssturm allemand, on y rattacha les unités encore en existence de la Wehrmannschaft où selon les évaluations nazies il n'y avait guère que 5% d'hommes sûrs, et enfin, le 16 avril 1945, on les

160 Rapport du commandant de la IIIe section B, commandant de la police de sûrète et du service de sûreté en Basse-Styrie du 5 mai 1944, aux AIHMO.

161 Rapport de l'état-major de la IVe zone d'opérations daté du 1-9-1944, aux AIHMO.

162 Die politisch-propagandistische Lage in der Untersteiermark Marburg, 17-1-1945, original aux AIHMO.

supprima; le chef de la Wehrmannschaft Franz Steindl était tombé près de Rechnitz le 30 mars 1945.[163]

Si en Basse-Styrie la Wehrmannschaft se maintint si longtemps, c'est parce que les campagnies étaient surtout composées d'Allemands de Maribor, de Kočevje et d'Apače ou que, du moins leur noyau, comprenait des Allemands fanatiques; en outre elle était soutenue par le fanatisme de l'appareil politique allemand en Basse-Styrie, surtout dans la direction de l'Union patriotique de Styrie qui, pour des raisons de prestige, ne voulait pas abandonner ses intentions politiques primordiales.

Dans la mobilisation des Slovènes à l'armée allemande et aux formations de travail et dans la tentative d'engager les gens du pays dans la lutte contre l'armée de libération nationale, les nazis echouèerent en Haute-Carniole avant d'echouer en Basse-Styrie. Le grand élan de l'armée de libération nationale du printemps de 1942 en Haute Carniole fit que les nazis n'y commencèrent à recruter les jeunes gens à l'armée et aux formations de travail que tard dans l'automné de 1942; jusqu'à la fin de l'année ils mobilisèrent six classes (1920-1925), donc deux classes de moins qu'en Basse-Styrie. En 1943, ils firent le recensement de quatre classes (1916-1919).

Après un bref temps d'arret, le mouvement de libération nationale reprit son élan en Haute-Carniole à la fin de l'automne 1942 et durant l'hiver 1942-43. Les unites partisanes s'occupèrent surtout du recrutement des jeunes gens que les nazis avaient déjà dénombrés et déclarés aptes à entrer dans l'armée allemande; en décembre 1942, les unités partisanes avaient déjà mobilisé les jeunes gens des classes 1923 et 1924, et cette mobilisation avait surtout réussi dans les vallées de Poljane et de Selca et dans le district de Kamnik.[164] Alors, les nazis se mirent à envoyer les jeunes gens dans leurs garnisons sans examen préalable, puis après examen à les incorporer immédiatement dans l'armée. Entre les unites partisanes et les nazis, ce fut alors une véritable lutte pour le recrutèment. De décembre 1942 à juin 1943, en quatre vagues de recrutèment, les unités partisanes recruterent un millier de jeunes gens; la quatrieme vague, du 12 mai à la fin de juin 1943 leur amena environ 500 recrues.[165] La plupart furent envoyés en Basse-Carniole pour y être armés et instruits, et le nombre des unités partisanes en Haute Carniole fut triplé. D' après des données nazies, plus de 4000 hommes de Haute-Carniole rejoignirent l'armée de libération nationale j usqu'au daut de 1944.[166]

En Haute-Carniole, les nazis échouerent également dans leurs plans d'engager les hommes du pays dans la lutte armée contre l'armée de libération nationale. Le manque de gens sûrs et la lente organisation de la Wehrmannschaft firent que les nazis n'engagèrent pas cette derniere dans la lutte contre les unités partisanes. Au printemps 1942, le nouvel élan de la lutte pour la libération nationale dans toute la Haute-Carniole désagrégea la Wehrmannschaft. Beaucoup de ses membres passèrent aux Partisans avec uniformes et armes; alors on enleva aux autres leurs uniformes et on les envoya "en congé", d'ailleurs dans beaucoup d'endroits ils étaient reduits à l'inaction. Enfin, en automne 1942, on supprima la Wehrmannschaft et, avec les hommes sûrs, on créa les SA, où jusqu'en janvier 1943 n'entrerent que Il91 hommes auxquels on enleva d'ailleurs leurs uniformes en octobre 1943 pour qu'ils ne tombent pas aux mains des partisans. Ces

163 Tone Ferenc, Wehrmannschaft dans la lutte contre l'armée de libération nationale en Styrie, Annales du Musée de Libération nationale, Ljubljana, 1957, pp. 81–156.

164 Rapport - du Comite de province du PC de Slovénie pour la Haute-Carniole, de la fin decembre 1942, aux ACCUCS.

165 Rapport de l'état-major du detachement de Haute-Carniole du 27 juin 1943, aux ACCUCS.

166 Rapport du chef de la section de Radovljica du service central de la propagande pour la Carinthie du 19 fevrier 1944, aux AIHMO.

troupes ne faisaient du reste que vivoter et en automne 1944 on les rattacha au Volksturm allemand.[167]

Les nazis ne réussirent pas davantage dans leurs autres tentatives d'engager la population slovène de Haute-Carniole dans la lutte contre les partisans. En juin 1942, ils essayerent de créer des sections de selfdéfense (Selbstschutz) auprès des stations de gendarmerie les plus menacées, mais ils dûrent les dissoudre car elles n'étaient pas sûres. La tentative de créer une garde de province (Landwacht) qui aurait secondé les postes de gendarmerie avorta en Haute-Carniole. Les jeunes gens de Haute-Carniole passaient aux partisans avec leurs armes et enfin, en avril 1943, le chef de gendarmerie de Kranj prononça la dissolution de la garde provinciale et un mois plus tard de dix-sept postes et bases de gendarmerie.[168]

En 1944, les nazis firent la dernière tentative d'engager la population dans la lutte contre les partisans, c'est-à-dire de créer la propre défense de Haute-Carniole (Oberkrainer Selbstschutz). Pour y réussir dans une certaine mesure, les nazis durent accorder quelques concessions à ces éléments qui, depuis 1942, s'efforçaient de créer des sections armées Slovènes anti-revolutionnaires: la principale de ces concessions était de ne plus faire d'appels à l'armée allemande. En 1944, Ie dr. Rainer, chef de l'administration civile, demanda aux leaders du parti de proposer au Haut commandement de l'armée allemande de ne plus faire de levées d'hommes en Haute-Carniole. A son avis, ces recrues étaient peu sûres; les hommes ne connaissaient pas la langue allemande et ils désertaient de plus en plus frequemment pour se joindre à l'armée de libération nationale, etc. Et, vraiment, au milieu de 1944, le Haut commandement allemand arrêta les levées d'hommes pour l'armée allemande; ils se mirent alors à recruter les hommes pour l'organisation de self-défense de Haute-Carniole sur laquelle l'organisation "self-défense slovène" de la Province de Ljubljana exerçait une grande influence. Avant la débâcle, les nazis permirent même l'enseignement en langue slovène dans les écoles élémentaires. L'organisation de ces formations fut entre les mains du dr. Walter Hochsteiner, leader NSDAP du district de Radovljica, et Alois Persterer, commandant de la police de sûreté et du service de sûreté pour la Haute-Carniole, qui nomma à leur tête Dichtl, membre de la Gestapo, SS-Scharführer.[169] Les éléments de cette formation étaient en grande partie des deserteurs de l'armée allemande et des deserteurs de l'armée de libération nationale. En avril 1945, il y avait 47 postes comptant 2500 hommes;[170] la formation se maintint jusqu'à la débâcle de l'Allemagne nazie.

Le mouvement de libération générale entrava bientôt ou même empêcha l'oeuvre de denationalisation projetée par les nazis en Basse-Styrie et en Haute-Carniole. Au fur et à mesure que les foules adheraient au Front de Libération et à la lutte active, les succès des nazis dans leur oeuvre politique et de dénationalisation se ralentissaient. Le grand et indiscutable mérite du Front de Libération est d'avoir en ces jours difficiles raffermi la conscience nationale des Slovènes au lieu de la voir diminuer. Ce fait trouve encore une illustration dans les résultats des grands efforts des nazis pour que la population apprit la langue allemande en deux ou trois ans et rejetàt sa langue maternelle.[171]

---

167 Tone Ferenc, déja cité, pp. 143–150.

168 Ordre du commandant de gendarmerie à Kranj, les 7 et 17 mai 1943, aux AIHMO; circulaire du commandant de la police d'ordre "Alpenland", du 11 juin 1943, aux AIHMO.

169 Procès-verbal de l'interrogatoire du dr. Rainer à Ljubljana.

170 Donée de Franček Saje.

171 Franz Steindl, chef central de l'Union patriotique de Styrie déclarait à Zagorje le 10 aalt 1941: "Nous vous donnons trois ans, quatre s'il le faut et même un an de plus à ceux qui apprendraient dirfficilement l'allemand. D'ici cinq ans on ne parlera plus que l'allemand en Basse-Styrie". (Marburger Zeitung, 11-841941.)

Au cours de l'hiver 1941-1942, les nazis organisèrent en Basse-Styrie 23.030 cours de langue allemande que fréquentèrent 123.058 personnes.[172] Le succès fut maigre, puisque, à l'automne 1942, à peine les 12% de la population parlaient allemand et les deux tiers étaient constitués par la population de la ville de Maribor d'où on avait déporté un grand nombre de Slovènes en 1941 et du bassin d'Apače où, avant la guerre, quelques villages étaient en majorité peuples d'Allemands.[173] Les nazis décidèrent donc de lancer "le premier septembre 1942 une grande offensive linguistique en Basse-Styrie" afin "qu'au printemps de 1945 la population se servit de la langue allemande comme langue générale".[174] On faisait des appels vibrants à l'etude de la langue allemande,[175] et le dr. Helmut Carstanjen, delégue national-politique du chef de l'administration civile, élabora un "plan du développement territorial de germanisation et le déplacement des frontières linguistiques", qui serait realise en plusiers étapes.[176] D'abord, par Šentilj on établirait une têté de pont de la langue allemande entre Maribor et la Styrie. On agirait de même entre Marenberg et Muta et le territoire de langue allemande au sud d'Ivnik (Eibiswald). On effacerait ainsi les anciennes frontières linguistiques. On établirait de même profondement à l'intérieur de la Basse-Styrie des têtés de pont allemandes entre les localités les plus importantes.[177] Etablissement de têtés de pont, déplacement ou suppression des frontières linguistiques, tout cela serait évidemment lié au transfert des paysans slovènes et à l'installation de paysans allemands.

Bien que les nazis aient encore organisté jusqu'à la fin de la "grande offensive linguistique" en Basse-Styrie 5171 cours de langue allemande que fréiquenterent environ 215.000 personnes,[178] l'usage de la langue allemande enregistra même un recul. Cela est de toute évidence d'après une déclaration du dr. Müller-Haccius, président gouvernemental, aux entretiens d'etat-major à Graz le 17 mai 1943:" Sur bien des points, nous n' enregistrons aucun progrès dans l'usage de la langue allemande. Et nous pouvons voir dans ce fait une espèce de baromètre de la situation". Aux entretiens d'état-major du 21 juin, on se plaignit que "la diffusion de la langue allemande s'est arrêtté" et que les employés municipaux, dans les bureaux comme ches eux, parlent slovène plus que l'année précédente.[179] En automne 1943, le commandant de la police de sûreté et du service de sûreté informa Berlin que "ces gens qui visiblement s'appliquaient à parler allemand chez eux et dans la vie publique font maintenant le contraire" et que même les Volksdeutschers ne font usage de la langue allemande que lorsque c'est absolument nécessaire.[180] A ce moment-là, cependant, on ne faisait plus aussi grand cas de l'etude de la langue allemande qu'auparavant, car on était d'avis que "le plus important n'est pas que le mineur, l'ouvrier agricole ou l'ouvrier du bétiment parlent allemand mais bien

172 Procès-verbal des entretiens d'état-major à Graz du 23 mars 1942, aux AMLNM.

173 Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme in der Untersteiermark vorn 29. November 1942, Marburg, 1943.

174 Procès-verbal des entretiens d'état-major du 10 août 1942 à Graz, aux AMLNM.

175 Befehlsblatt der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes, octobre 1942; Štajerski gospodar, 5-11-1942.

176 Croquis aux AMLNM.

177 Dr. Helmut Carstanjen, Die Sprachenfrage, Marburger Zeitung, 10/11-4-1943.

178 Franz Steindl, chef central de l'Union patriotique de Styrie écrivait le 13 avril 1943: "Une Brande offensive linguistique est commencée; 215.000 personnes environ fréquentent 5175 cours de langue allemande; elle s'efforce par tous les moyens de briser aussi cette barrière." (Marburger Zeitung, 13-4-1943.)

179 Procès-verbaux aux AMLNM.

180 Rapport du commandant de la police de sûreté et du service de la sûreté en Basse-Styrie, daté du 1-11-1943, aux AIHMO.

qu'ils travaillent pour les Allemands";[181] malgre cela, le recul de l'usage de la langue allemande motiva la détermination du chef de l'administation civile de stipuler à partir de quelle date il faut faire usage de la langue allemande, même dans la vie privée, sur tel ou tel territoire.[182]

En Haute-Carniole aussi, on commence à comprendre des 1942 qu'il ne sera pas possible de germaniser la population dans un délai détermine. Et d'ailleurs, les nazis se demandaient s'il est possible ou non de germaniser la population de Haute-Carniole. Le 26 juin 1942 il y eut à Celovec une consultation de propagandistes qui s'occupaient de questions de nationalité, au cours de laquelle le dr. Krieg, du Ministère d'Etat de la propagande, et Alois Maier Kaibitsch, SS-Standartenführer, prirent la parole. Le premier était d'avis que les habitants de la Haute-Carniole sont des Slaves et impropres a être germanisés, le second affirmait le contraire.[183] Nous avons une autre preuve de la diversité de vues et de l'opinion que le processus de germanisation ne sera pas aussi rapide qu'on l'avait cru au printemps de 1941 dans une conférence d'Alois Maier-Kaibitsch lors d'une réunion du Bureau de la province pour les questions de nationalité à Celovec le 10 juillet 1942. Voici ce qu'il dit au sujet de la population de Haute-Carniole: "On a sur cette région les vues les plus différentes. Elles sont en général erronées. Peu nombreux sont ceut pour qui la question est claire. Le processus de germanisation sera lang. Il est impossible d'en fixer le délai ou la durée en années. Dans l'application de ce processus, il faut tenir campte de la jeunesse de Haute-Carniole. C'est d'elle que dépendra le succès du l'échec de notre mission en Haute-Carniole si nous savons nous l'attachier. Avec la population de 18 à 40 ans, nos efforts seront vains, nous ne pourrons pas nous la concilier. Ce que nous pourrons obtenir, c'est qu'elle nous tolere. En leur for interiéur, ces gens-là nous resteront toujours étrangers, mais il ne faut pas qu'ils puissent travailler contre nous. Il en est autrement de la generation de la premiere guerre mondiale; avec elle, nous avons des points de contact; les anciens combattants de la première guerre mondiale savent tous l'allemand."[184]

En Haute-Carniole également, les nazis organiserent de nombreux cours de langue allemande. Du 13 juillet au 3 août 1941, 21.824 personnes adultes suivirent des cours d'allemand.[185] Un nombre à peu prés égal suivit des cours d'une quinzaine de jours du 3 au 17 août 1941.[186] Puis il y eut trois "actions planifiées", en hiver 1941-42 où 11.692 personnes fréquenterent 338 cours, de mars à juillet 1942 avec 521 cours suivis par 20.739 personnes et de novembre 1942 à juin 1943 avec 431 cours suivis par 12.520 personnes, Ces trois "actions" organiserent donc en tout 1290 cours que fréquenterent 44.951 personnes.[187]

En Haute-Carniole également, l'etude de la langue allemande sub.it un recul, et le delegue provincial pour les cours, dr. Lukas, déclarait le 11 janvier 1943:" "On peut constater que, aux derniers cours, le nombre des participants est tombe de 50%. Nous nous sommes informés de 1a situation en Styrie et avons appris que, là aussi, malgré les conditions fondamentales plus favorables, on enregistre une forte chute du nombre des participants aux cours."[188]

181 Procès-verbal des entretiens d'état-major du 1-6-1943 à Graz, aux AMLNM.
182 Procès-verbal des entretiens d'état-major du 3 mai 1944 Graz, aux AMLNM.
183 Rapport du chef de la section de Radovljica du service central de la propagande pour la Carinthie du 6 juillet 1942, aux AIHMO.
184 Copie d'une conférence, aux AIQN.
185 Kärntner Grenzruf, 14-7-1941.
186 Kärntner Grenzruf, 4-8-1941.
187 Rapport du dr. Lukas, rapporteur aux cours de langue pour la province, daté du 1-6-1943, aux AIHMO.
188 Original aux AIHMO.

Même dans les locaux officiels, les gens se servaient de moins en moins de la langue allemande et les conseillers de province devaient rappeler aux maires et aux commissaires municipaux que l'usage de la langue allemande est obligatoire dans les bureaux.

A partir de l'automne 1942, les cours de la langue allemande se firent rares. Non seulement la population n'aurait plus voulu les frequenter, mais les nazis n'etaient plus à même de les. organiser, car l'armée de libération nationale portait de rudes coups à l'école allemande.

Les écoles étaient les positions de base nazies pour la rééducation des enfants, de la jeunesse et même des adultes dans l'esprit du national socialisme et pout leur germanisation; les instituteurs et institutrices allemands, en effet, n'enseignaient pas seulement dans les écoles, rnats avaient encore en mains les organisations de jeunes, et en Haute-Carniole ils étaient en général à la tête du groupe local du NSDAP. Cest pourquoi, surtout à partir de 1943, l'armée de libération nationale chercha à entraver leur activité.

Lorsque, à la fin de juillet 1941, le soulèvement éclata dans la région de Kamnik, le commissaire politique de Kamnik ordonna à la mi août que les instituteurs évacuent 12 écoles de localités menacées, disant "qu'ils ne sont pas venus en Haute-Carniole pour combattre dans les forêts, mais pour y exercér une paisible activité culturelle" et "que tout instituteur allemand a trop de valeur pour qu'on l'exposé sans protection aux agissements des bandits".[189] A la fin de septembre 1941, ces écoles furent, pour la plupart, rouvertes. Mais à la mi-décembre 1941, les soulèvements de masse dans le district de Radovljica obligerènt 9 écoles dans des localités importantes et quelques autres dans des villages plus petits à fermer leurs portes. En juin 1942 également, le personnel enseignant allemand évacua aussi temporairement les régions menacées de Haute-Carniole, ce qui n'avait pas grande importance puisqu'on était à la fin de l'année scolaire;[190] à la fin de l'été la lutte de libération nationale subissait d'ailleurs un certain temps d'arrêt après sa grande offensive.

La lutte de libération nationale prenant plus d'ampleur, le commandement partisan ordonna à ses unités au printemps de 1943 d'empêcher le fonctionnement des écoles nazies: qu'on chasse le personnel enseignant, qu'on liquide les nazis fanatiques et les cadres de commande du NSDAP, qu'on démolisse ou qu'on incendie les locaux scolaires.[191] En fevrier et mars 1943, une unité partisane ayant démoli les écoles elementaires de Jevnica et de Moravče et liquidé les directeurs des deux écoles qui étaient chefs du groupement local NSDAP, le conseiller de province à Kamnik ordonna au personnel enseignant d'evacuer huit écoles menacées.[192] En raison de l'activité partisane il ordonna également l'evacuation de onze autres écoles en octobre 1943.[193] A la fin de 1943, dans le district de Kamnik en Haute-Carniole, à peine la moitié des écoles fonctionnait encore; leur nombre était passe de 43 à 19, et encore, ces dernières étaient-elles groupées dans 9 localites plus importantes.[194] Jusqu'au milieu de 1944,

189 Circulaire du Commissaire politique pour Kamnik, datée du 10-8-1941, aux AIHMO.

190 Note du Conseiller de province pour Kamnik, datée du 3-7-1942, aux AIHMO.

191 Dans son ordre du jour du 9 mai 1943, l'état-major de la IVe zone d'opérations ordonnait p. ex. à ses unités dans le but de "désorganiser l'appareil administratif allemand et d'empêcher la germanisation de l'élément slovène" de détruire toutes les archives et matériel de propagande chez les dignitaires de l'Union patriotique de Styrie et de l'Union populaire de Carinthie, de confisquer leurs caisses, de detruire les bureaux municipaux, les locaux de l'Union patriotique de Styrie et de l'Union populaire de Carinthie, d'empêcher le fonctionnement des écoles, de supprimer les instituteurs-nazis, de chasser le personnel enseignant et d'incendier les ecoles. (Original aux AIHMO.)

192 Rapport du Conseiller de province pour Kamnik, du 21-6-1943, aux AIHNIO.

193 Rapport du Conseiller de province pour Kamnik, du 18-10-1943, aux AIHMO.

194 Rapport du Conseiller de province pour Kamnik, du 6-1-1944, aux AIHMO.

après que les unités partisanes eurent détruit 31 écoles elementaires de plus, seules quelques écoles dans les localites importantes sur la voie ferrée fonctionnaient encore, et il y avait déja plus de 3000 enfants qui ne pouvaient fréquenter l'école.[195] Dans les deux autres districts de Haute-Carniole, la situation ne présentait que de légères differences. A vrai dire, il n' y eut que peu d'immeubles scolaires détruits et cependant, dans beaucoup d'écoles, l'activité partisane empêcha tout enseignement.[196]

En Basse-Styrie, l'école nazie ne fut sensiblement frappée qu'au milieu de l'année 1944, bien que la lutte de libération nationale l'ait sapée à partir du printemps de 1942. Des le 15 juin 1942, Karl Uragg, délégue du chef de l'administration civile à l'enseignement, déclarait à des entretiens d'etat-major à Graz:

"Dans le district de Celje et surtout dans sa partie occidentale, l'activité de l'ennemi fait que les enfants refusent de parler allemand, chantent des chansons slovènes malgré la défense des instituteurs, que les gens refusent de saluer en allemand, et c'est pourquoi nous avons été obliges de fermer quelques écoles. "

Il déclara également qu'il ne peut pas nommer de jeunes institutrices dans les écoles "car dans les régions menacées il y a chaque jour coups de feu et autres causes d'alame et que les jeunes institutrices ne sont pas capables de supporter une pareille tension nerveuse."[197]

C'est à peu près à cette époque que les unités partisanes de Kozjansko incendièrent les deux premieres écoles en Basse-Styrie (Zabukovje et Zagorje près Pilštanj) et liquiderent le directeur d'école allemand, grand instigateur nazi. A l'automne de 1942, les nazis furent obliges de fermer quelques écoles dans la région du Pohorje, dans la vallé de la Savinja et le district de Trbovlje en raison de la lutte de libération nationale.

Les unités partisanes s'attaquèrent plus fortement aux écoles nazies en 1943; ils en incendièrent plus de sept, seulement dans la vallée de la Savinja et le district de Trbovlje.[198]

L'école nazie fut fortement touchée durant l'été de 1944 lorsque l'armée de libération nationale libéra de vastes territoires dans la vallée de la Savinja, les régions de Kozjansko et du Pohorje, et que dans les autres localités des districts de Celje, Trbovlje et Maribor-environs la police et l'armée occupernt les locaux scolaires restés instacts; alors, l'école nazie ne continua à fonctionner d'une façon à peu près normale que dans les districts de Ptuj et de Ljutomer.

Après avoir détruit les écoles nazies et fascistes, les organes politiqes et organes du pouvoir du mouvement de libération nationale créerent de nouvelles écoles; des écoles partisanes. La création de ces écoles avançait évidemment plus vité dans les grands territoires libérés en Basse-Carniole et dans le Littoral slovène, où l'on publiait même des manuels scolaires illustres. En Haute Carniole, les sept premières écoles partisanes furent ouvertes en avril 1944 dans le district de Kamnik; presque à la même date on en créait six autresdans le district de Škofja Loka. Ces écoles comptaient queiques centaines d'élèves.[199]

---

195 Rapport du Conseiller de province pour Kamnik, du 31-5-1944, aux AIHMO.

196 Le 28 avril 1944, le délégué à l'enseignement près du Conseiller de province de Kamnik écrivait relativement à la situation dans le district de Kranj:
"Il en est de même dans le district de Kranj. Bien qu'on n'y ait encore détruit aucune école, nous avons dû fermer la plupart de celles qui se trouvent de ce côte-ci de la voie ferrée, car il y allait de la securité de nos catlnarades." (L'original est aux AIHMO.)

197 Procès-verbal aux AMLNM.

198 Rapport des postes de gendarmerie, aux AIHMO.

199 "Prosveta" journai pour les questions scolaires et celles du personnel enseignant, No 2, année, I, mai-juin 1944.

En Styrie 15 écoles partisanes furent ouvertes dans la deuxième moitié de 1944 dans la vallée de la Savinja, 16 dans la région de Kozjansko et deux dans le Pohorje; dans d'autres localités il y avait de nombreux cercles scolaires. Plus de 3000 enfants fréquentaient ces écoles et cercles scolaires.[200]

Sur un territoire qui présentait une grande importance pour l'occupant allemand, le mouvement de libération nationale se développa rapidement et fut assez fort pour commencer à entraver ou même à rendre impossible les intentions politiques de l'ennemi. Ce dernier répondit au soulévement avec fanatisme et une volonté de fer, employant tous les moyens, surtout les coups de main policiers et militaires, et une violence inouïe.

Dans les deux provinces, la force de base de l'occupant était constituée par la police de l'ordre, c'est-à-dire les unités de la police de protection et la gendarmerie auxquelles s'ajoutait en Styrie la Wehrmannschaft. On engageait aussi un certain bataillon de tirailleurs de la province ("Landesschützen"), soldats des classes les plus âgées ou recrues, car pendant longtemps l'occupant n'eut pas dans les deux provinces de forces militaires d'opérations. Dans les deux provinces, l'action contre les partisans était dirigée par le chef de la police de l'ordre "Alpenland"; mais après le soulevement général de Haute-Carniole, à la mi-décembre 1941, on crea un état-major de police special "Sud-Est" (Polizeieinsatzstab "Südost") que commandait Georg Schreyer, SS-Gruppenführer et général-lieutenant de police. Il ne resta en fonctions que jusqu'au 10 fevrier 1942, date à laquelle on confia la direction de la lutte contre les partisans à Erwin Rösener, nouvel offieier supérieur SS et de police au XVIIIe district militaire, SS-Gruppenführer et général-lieutenant de police; ce dernier occupa ce poste jusqu'à la fin de la guerre. Au point de vue des opérations; le chef de la police d'ordre "Alpenland" avait encore une grande autorité car les bataillons de la police de protection, qui durant lèté de 1942 formèrent des régiments, constituaient toujours le gros des forces engagées.

En septembre 1943, après la capitulation de l'armée italienne, le chef de la police d'ordre "Alpenland" cessa de diriger les opérations contre les partisans en Haute-Carniole et en Basse-Styrie, car le 30 septembre 1943, on créa "le haut état-major pour l'anéantissement des bandes" (Führungsstab für Bandenbekàmpfung), à la têté duquel était Erwin Rösener dont l'autorité policière engloba aussi la Province de Ljubljana. Cet état-major disposait de forces de police considérables: outre le 19e SS-régiment de police il comprenait encore le 14e SS-regiment de police, le premier batailion du 25e SS-régiment de police, le 13e SS-regiment de police, le 17e SS-régiment de police, etc.

A l'automne de 1944, le haut état-major pour l'anéantissement des bandes divisa son territoire en zones de défense (Schutzgebiète) qui se subdivisaient en sections de protection (Sicherungsabschnitte). Dans la lutte contre les partisans, toutes les unités de police, de gendarmerie, des Wehrmans et de l'armée étaient subordonnées aux commandants de ces zones et sections.[201]

En Haute-Carniole et en Basse-Styrie cèst seulement en 1944 que l'armée joua un rôle plus important dans la lutte contre les partisans. Bien que les bataillons de tirailleurs de la province eussent été des l'automne 1943 unis en régiments, le 18e regiment à Celje et le 184e à Kranj, on ne les engagea que séparément dans la lutte contre les partisans et ils furent subordonnés: à la police. Comme, en Basse-Styrie, on demandait de plus en

200 Stane Terčak, L'ecole partisane en Basse-Styrie occupée, Annales du Musée de Liberation nationale de la RP de Slovénie, Ljubljana 1958, pp. 203–222.

201 Les données concernant les forces de police en Basse-Styrie et en Haute-Carniole se trouvent aux Archives de l'Institut pour l'histoire du mouvement ouvrier à Ljubljana et aux Archives du Musée de Libération nationale à Maribor. V. également H. J. Neufeld, J. Huck, G. Tessin, Zur Geschichte der Ordnungspolizei 1936–1945, Koblenz 1957, pp. 88–109.

plus la participation d'unites operatives de l'armée, on amena à la fin août 1944 dans le district de Celje le 18e régiment de chasseurs alpins – régiment de réserve et d'école – qu'on avait crée à Celovec dans la seconde moitie de juillet 1944 avec diverses unites de réserve et d'école du XVIIIe district militaire. Cette unité porta tout le poids de la lutte contre les partisans en Basse-Styrie de l'automne 1944 jusqu'à la débâcle.[202]

Depister et pousuivre les adhérents au mouvement de libération et les unités partisanes était la mission primordiale de la police de sûreté et du service de sûreté, sous les ordres des commandants de la police de sûreté et du service de sûreté à Maribor et à Bled. En 1942 ils furent quelque temps eux-mêmes subordonnés au chef de la police de sûreté et du service de sûreté du XVIIIe district militaire, Blum, SS-Standartenführer.

Toutes ces institutions et ces unités faisaient preuve d'une violence inouie dans la lutte contre le mouvement de libération nationale.

Bientôt l'occupant eut rempli toutes les prisons de Basse-Styrie et de Haute-Carniole. Lorsqu'il en faisait sortir ceux qu'il reservait pour la déportation, il y entassait les adhérents au mouvement de libération nationale. Le plus grand nombre de détenus se trouvait dans la prison de Maribor où il y avait toujours environ 600 condamnés, bien qu'il n'y eut place que pour 500 personnes; la maison d'arret de Maribor pouvant recevoir 250 personnes avait toujours 350 déténus; rien que du premier avril au 30 octobre 1944, 5102 détenus passèrent par la maison d'arrêt de Maribor. A la maison d'arret de Celje, surnommée "Stari pisker" (le Vieux pot) il y avait toujours environ 300 détenus. En Haute-Carniole, la prison centrale était à Begunje qui pouvait recevoir 300 détenus[203] et où, de mai 1941 à mai 1945, furent détenues 12.314 personnes dont 2.280 femmes et 405 enfants. C'est de cette prison qu'on emmena 849 détenus qui furent fusillés en divers endroits de Haute-Carniole, mais le plus grand nombre à Begunje même et tout près de là, à Draga.[204] On fusilla aussi des détenus dans la cour de la maison d'arret à Celje (374) et à Maribor (667).[205] Les petites prisons qui se trouvaient aux anciens sièges des tribunaux de district étaient sans cesse remplies de détenus, surtout à la fin de 1941 et en été 1942; on installa des prisons temporaires au château de Borl près Ptuj et à Strnišče; cette mesure ne s'avéra pas suffisante et alors on abrégea le processus d'instruction et on augmenta le nombre des condarnnations à mort (p. ex: en juin et juillet 1942 à Celje).

Les détenus des prisons dont nous avons parle étaient exécutés ou envoyés dans les prisons d'Autriche et d'Allemagne ou dans les camps de concentration; bien peu d'entre eux purgèrent leurs condamnations dans ces geôles. En Basse-Styrie, en 1941, 400 personnes environ furent envoyées dans les camps de concentration,[206] en Haute-Carniole 829;[207] en août 1942, rien que de Celje, 533 personnes furent envoyées au camp d'Auschwitz.[208] La prison de Begunje fournit durant toute l'occupation 5.183 détenus

202 Journal de campagne du régiment des tirailleurs de province, aux AIHMO; procès-verbal des entretiens d'état-major du 1-11-1943, aux AMLNM; rapport de la IIIe section B du commandant de la police de sûretè et du service de sûreté en Basse-Styrie, du 19-5-1944, aux AIHMO; journal de campagne du 18e regiment de chasseurs alpins de réserve et d'instruction (Kampfgruppe Treeck), aux AIHMO; Tone Ferenc, Wehrmannschaft, pp. 139–140.

203 Prisons et camps de l'occupant, Ljubljana, 1960, pp. 3–13.

204 Données au Musée régional de Kranj.

205 Les souvenirs de notre révolution, Ljubljana, 1961, p. 219. Stane Terčak, le "Stari pisker" de Celje, Ljubljana, 1959.

206 Proces-verbal des entretiens d'état-major du 12 novembre 1941 à Graz, aux AMLNM.

207 Données au Musée régional.

208 Hefte von Auschwitz, Varszawa 1960, No 3.

qui furent envoyés dans les camps de concentration;[209] ce nombre monta à 15.628 personnes pour la Basse-Styrie.[210]

Pendant l'étè 1941, les nazis procéderent déjà à des exécutions en masse d'otages dans les deux provinces occupées. Jusqu'à la fin de la guerre on fusilla ou pendit en Basse-Styrie 1265 personnes, et dans ce nombre ne sont pas compris ceux qui furent tués juste avant la fin de la guerre lorsqu'on vida les prisons.[211] En Haute-Carniole on mit à mort 1265 personnes dont 102 furent brûlées vives.[212] Et, tout le temps, les nazis essayèrent de donner à ces tueries un caractère legal. Ce fut le chef de l'administration civile pour la Basse-Styrie qui, en annonçant la fusillade des dix premiers otages, cita son décret de la reddition obligatoire des armes, munitions, explosifs et effets militaires du 17 mai 1941.[213] Sur les autres affiches annonçant des fusillades, on ne citait aucun décret, mais dans les documents on mentionne généralement un décret publié par le chef de l'administration civile du 16 août 1941 après l'attaque des compagnies partisanes contre Zagorje ob Savi et Ribnica na Pohorju. Le décret menaçait de la peine de mort quiconque participerait à une réunion armée, soutiendrait de n'importe quelle façon le mouvement partisan ou aurait avec lui quelque rapport, quiconque aurait en sa possession armes à feu, munitions et explosifs, se livrerait à des actes de sabotage, détruirait la moisson, etc. Il menaçait de severes punitions les déportés qui rentreraient en Basse-Styrie sans autorisation et les patrons qui ne déclareraient pas les absences non-motivées de leurs ouvriers.[214]

En Haute-Carniole, on essaya de donner au massacre des otages un caractère légal en créant uri tribunal spécial ou plutôt une Chambre péenale politique qui n'était à la verite qu'une commission de police destinée à choisir les gens devant être passés par les armes. Cette Chambre prononça les quatre premieres "condamnations" à mort le premier août 1942.

D'abord c'étaient les chefs de l'administration civile qui signaient les avis de fusillades ou de pendaison des otages plus tard, ce fut Erwin Rösener, officier supérieur SS et de la police au XVIIIe district militaire, SS-Gruppenführer et général-lieutenant de police, et cela à partir du 3 janvier 1942 pour la Haute-Carniole et du 3 juin 1942 pour la Basse-Styrie.

Il était rare qu'on exécutàt les otages individuellement; le plus souvent c'était par groupes qu'on les met tait à mort, comme "mesure de représailies" pour les propres pertes de l'occupant dans les engagements avec les partisans, les coups de main de ces derniers ou la liquidation des traitres. Quelquefois les nazis s'en tenaient à une certaine proportion, (p. ex. 5 otages pour un des leurs tué), mais le plus souvent ce n'était pas le cas. En Basse-Styrie, en deux ans, c'est-à-dire jusqu'au 14 avril 1943, les nazis perdirent 164 des leurs et ils fusillèrent 1090 otages durant la mème période, soit un nombre sept fois plus grand.[215] Pour venger la mort de Anton Dorfmeister, conseiller de province et

209 Données au Musée régional de Kranj.

210 Rapport de la Commission pour ia constatation des crimes des occupants et de leurs acolytes en Slovénie, copie aux AIQN.

211 Les affiches avec le nombre et le nom des otages fusilles se trouvent à la bibliothèque de l'Institut pour l'histoire du mouvement ouvrier à Ljubljana, ou Musée de la revolution populaire à Ljubljana et au Musée de la libération nationale à Maribor.

212 Les affiches avec le nombre et le nom des otages fusilles se trouvent à la bibliothèque de l'Institut pour l'histoire du mouvement ouvrier à Ljubljana, au Musée de la révolution populaire à Ljubljana et au Musče régional à Kranj.

213 VAZSt, 20-5-1941.

214 VAZSt, 18-8-1941.

215 Marburger Zeitung, 10/11-4-1943.

chef de discrict de l'Union patriotique de Styrie, on pendit près de Frankolovo le 12 février 1945 une centaine d'otages.

Dans les deux provinces la violence de l'occupant atteignit son apogée en été 1942. Les grands succès du mouvement de libération nationale au printemps 1942 avaient fortement ébranlé les positions des occupants; Allemands et Italiens décidèrent donc d'employer tous les moyens pour anéantir le mouvement de libération nationale. Le 25 juin 1942, Himmler signifiait à Rösener d'avoir à "opéerer le nettoyage complet de la Haute-Carniole et de la Basse-Styrie" dans les semaines suivantes et "d'agir avec sens, durement et sans égards". Dans les instructions pour la réalisation de cette offensive, il donnait également l'ordre de lancer des opérations punitives contre les villages et les familles qui soutenaient les partisans. "Que les hommes de la famillie ou du clan soient mis à mort, les femmes arrêtées et envoyées dans les camps de concentration, les enfants envoyés dans le Reich".[216] Le 2 juillet Rösener prit des; mesures encore plus sévères contre la population de Haute-Carniole: il introduisit l'heure du couvre-feu, interdit toute circulation à bicyclette, interdit aux Slovènes l'usage des autos particulières et des motocyclettes et la fréquentation des auberges, ordonna la remise des armes de chasse, etc.[217] Bientôt il lança son offensive qui devait durer j usqu' à l'automne de 1942 et qui, si elle enregistra quelques succès, ne parvint pas à ané antir le mouvement partisan de Haute-Carniole.

Durant cette période, les nazis rasèrent 11 villages et hameaux de Haute-Carniole. Le 8 juillet ils incendièrent et rasèrent les villages de Koreno, Hom et Gradišče et jétérent dans les flammes 29 homrnes et une femme; le 19 juillet ils incendierent et raserent le village de Hrastnik et jétérent 9 hommes dans le brasier; le 26 juillet ils incendièrent et rasèrent une partie du village de Bistrica près Kranj et fusillèrent 9 hommes; le 2 août ils incendièrent et rasèrent les villages de Zlato polje, Brezovica, Obrše, Malo Lašno, Podgora et Trnovče; les femmes et les enfants furent déportés en Allemagne. En Haute-Carniole, rien qu'en juillet 1942, les nazis tuèrent 350 personnes, soit plus de la moitié de leurs victimes de toute l'année 1942 (610).[218]

En Haute-Carniole, ces crimes avaient commence bien avant; le 20 septembre 1941, les nazis incendierent le village de Rašica aux environs de Ljubljana et déporterent ses habitants en Croatie; les 11 et 12 janvier 1942, ils fusillèrent 41 habitants du village de Dražgoše, parmi lesquels un enfant d'à peine douze ans, puis incendièrent et plus tard

---

216 Huitième procès devant la Cour militaire américaine à Nürnberg, doc. NO-681.

217 Affiche à la bibliothèque de l'Institut pour l'histoire du mouvement ouvrier à Ljubljana.

218 Les affiches signées d'Erwin Rösener, concernant la destruction de villages et la fusillade d'otages sont à la bibliothèque de l'Institut pour l'histoire du mouvement ouvrier à Ljubljana.
Le dr. Lapper, membre de la direction de la propagande centrale du NSDAP (Reichspropagandaleitung), que le Ministre de la propagande dr. Josef Göbbels avait envoyé en Haute-Carniole en été 1942 pour y mener "une action spéciale de propagande" durant l'offensive, adressait à Berlin le 28 septembre 1942 le rapport suivant:
"Les bandits ont mené une lutte intensive et ont obligé les autorités executives de prendre les mesures les plus rigoureuses. Les forces de police se trouvant à la fin juin en Haute-Carniole ne suffisaient plus à combattre le banditisme. Il fut donc nécessaire de leur donner des renforts. Cette mesure du Reich n'a pas été à ce moment là très bien vue par la population. Jusqu'au premier juillet 1942, les circonstances étaient telles que, à cause de la violence des bandits et de l'attitude reservée et même partiellement hostile de la population, les autorités executives ont dû le 2 juillet 1942 proclamer en Haute-Carniole un état extraordinaire et élaborer un plan pour sévir contre les bandits tout comme contre la population. Ces autorites ont, en effet, facilement prouvée que le développement du banditisme n'etait possible que grâce au concours des organisations locales. Outre une lutte plus acharnée contre les bandits, les autorités exécutives ont introduit d'autres mesures comme la déportation des éléments hostiles à, l'État, des arrestations et fusillades d'otages, incendie des fermes et villages oit les bandits trouvaient asile. De cette manière, on détournerait la population de son appui aux bandits". (Original aux AIHMO.)

raserent l'agglomèration.[219] Malgré la promesse du chef de l'administration civile faite à Kranj le 27 septembre 1942 de ne plus avoir recours à de pareilles mesures,[220] d'autres crimes semblables furent encore commis: le 4 avril 1944, les nazis incendièrent le village de Mošnje et déporterent sa population; le 20 septembre 1944, ils incendièrent le village de Srednja Radovna près Bled et jétérent dans les flammes 24 personnes dont des vieillards et des bébes.[221]

En Basse-Styrie également les violences de l'occupant atteignirent leur point culminant dans la deuxième moitié de 1942; en effet, rien que du premier juin au premier décembre 1942, il mit mort 860 otages, soit plus de moitié de tous les otages fusillés ou pendus en Basse-Styrie pendant toute la durée de la guerre.

L'occupant italien manifest la même passion dans l'anéantissement du peuple slovène; justement en juillet at août en Carniole-Intérieure, en Basse-Carniole et même dans le Littoral slovène il incendia de nombreux villages, mit à mort et interna de nombreux civils, etc.

Les nazis s'en prirent également aux familles des otages fusillés, des partisans tombés et des détenus tués dans quelque tentative d'evasion. Anton Dorfmeister, conseiller de province à Celje, avait proposé des l'hiver 1941-42 de déporter tous ces individus qui gênent l'edification allemande. Sa proposition fut appuyée par Franz Steindl, chef central de l'Union patriotique de Styrie, et par le dr. Uiberreither, chef de l'administratian civile, et confirmée par Himmler. Pour opérer le triage des personnes à déporter ou à laisser dans leur foyer, la police eut recours à l'aide des chefs de l'Union patriotique de Styrie.[222] Puis il y eut de véritables chasses policieres pour les personnes proposées opour la déportation que l'on groupa à Celje pour la Basse-Styrie et à Šentvid près Ljubljana pour la Haute-Carniole. D'abord, les nazis avaient songé à les transférer dans le Reich. Comme suite aux instructions de Himmler en date du 25 juin 1942, on sépara les enfants des parents qu'on envoya dans les camps de concentration où, bientôt, la majorité fut mise à mort. Les enfants subirent un examen racial et furent emmenés au camp de Frohnleitn. Tous ceux qui avaient la note raciale I et II furent ensuite transférés du camp de Frohnleitn dans les foyers de l'organisation "Lebensborn" où les enfants au-dessous de trois ans étaient à la disposition des Allemands qui voudraient les adopter.

Environ 600 de nos enfants furent ainsi désignes pour être adoptés et beaucoup le furent en effet. Après la guerre la plupart d'entre eux rentrèrent seuls, pour d'autres les vrais parents connurent bien des ennuis pour se les faire rendre par les parents adoptifs et, jusqu'à ce jour, tous ne sont pas encore rentrés.

En Basse-Styrie, après les deux premières grandes opérations d'août 1942, on sépara les enfants de leurs mères et autres membres de leur famille; en Haute-Carniole on n'employa en général pas cette mesure et on envoya les familles entières dans les camps "Volksdeutsche Mittelstelle" dans le Reich. A partir d'octobre 1942 jusqu'à juin 1943 on en fit de même en Basse-Styrie; après cette date ces déportations prirent fin en Basse-Styrie alors qu'elies continuerent en Haute-Carniole pendant toute l'année 1944. Ainsi, du printemps 1942 à l'automne 1944, les nazis déportèrent parmi la population des deux provinces quelques milliers de parents de partisans ou d'otages fusillés. Rien que de

---

219 Dr. Metod Mikuž: Vue sur l'histoire de la Lutte de libération nationale en Slovénie, I, 1960, Ljubljana, pp. 264-265.

220 Affiche à la bibliothèque de l'Institut pour l'histoire du mouvement ouvrier à Ljubljana.

221 Dr. Mirko Brolih, Le regime hitlérien en Yugoslavie de 1941 à 1945, copie aux AMLNM. Interrogatoire du criminel de guerre Kurt Stage à Maribor, copie aux AMLNM. Affiche concernant l'incendie de Mošnje aux AIHM.

222 Circulaire de la direction centrale de l'Union patriotique de Styrie, du 27 fevrier 1942, aux AIHMO.

mars 1943 à août 1944, en Haute-Carniole, on emmena dans les camps allemands 2007 personnes dont 861 enfants.[223]

En Basse-Styrie, en 1944, les nazis étaient en train de préparer un grand coup contre les familles des partisans. Le dr. Uiberreither, chef de l'administration civile, avait publié un décret "sur les mesures contre les ennemis de l'Etat" qui prévoyait l' internement de tous les parents des partisans et la confiscation de leurs biens, exception faite pour les familles qui avaient un de leurs membres dans l'armée allemande ou employé dans quelque service d'Etat. Mais, juste au moment où pour mener à bien cette action la participation de tout l'appareil policier, administatif et politique allemand aurait été nécessaire, l'armée de libération nationale lança en Basse-Styrie une grande offensive, créa un territoire libére et recruta quelques milliers de Slovènes dans ses effectifs. Les nazis eurent donc à faire face a d'autres soucis et ils ne commencèrent à se mettre à cette oeuvre que quelques mois plus tard, c'est-à-dire en hiver 1944–45. Mais alors une autre question surgit: Que faire d'un pareil nombre de personnes? On en prit donc beaucoup moins qu'il n'avait été prévu et ceux qu'on désigna furent internés au camp de travail de Strnišče près Ptuj ou en Haute-Styrie.[224]

Les violence de l'occupant n'avaient pu anéantir le mouvement de libération nationale. Elles lui avaient souvent porté de rudes coups, surtout en Basse-Styrie où, dans l'espace d'un an et demi, la majorité des membres du parti communiste était tombée. Cependant, le mouvement de libération nationale se relevait toujours et englobait une part toujours croissante de la population. Peu à peu, ceux qui avaient été un temps aveuglés par la splendeur du nazisme et sa démagogie sociale adhéraient eux aussi à la lutte libératrice. Et bientôt les nazis euxmêneg commençaient à reconnaître que la grande majorité de la population est du côté du Front de Libération.

Et c'est ainsi que dès juin 1942, Franz Steindl, chef central de l'Union patriotique de Styrie, devait reconnaitre que l'enthousiasrne politique de la population de Basse-Styrie avait réellement baissé après avril 1941. Il justifiait cela en disant que les gens s'étaient souvent fait du Reich un ideal exagéré, que la guerre a causé certaines restrictions et surtout qu'on a imposé aux gens un nouveau genre de vie et qu'ils ont dû renoncer à certaines de leurs habitudes. Il déclarait qu'il n'y a qu'un centième de la population qui soit prêt à suivre les nazis jusqu'au bout, à travers privations et difficultés, que 9% sont absolument sûr mais non prêts à subir les conséquences de la situation, que la proportion est la même de lautre côté, alors que les 80% des larges masses sont encore à conquérir.[225]

C'était, il faut l'avouer, un triste bilan après tous les efforts de l'Union patriotique de Styrie qui avait jusqu'alors déjà organisé trois grandes series de réunions politiques (1615 réunions auxquelles avaient assisté environ 44.000 personnes) et où des orateurs particuilèrement préparés à leur rôle avaient glorifié les victoires allemandés sur les fronts.[226]

---

223 Tone Ferenc, Catégories politiques et de nationalité de la population de Styrie sous l'occupation allemande, Contributions à l'histoire du mouvement ouvrier, 1960, No 2, pp. 101–112. Stane Terčak, Enfants voles, Ljubljana 1962, pp. 42–127.

224 Tone Ferenc, déjà cité, pp. 112–120.

225 Procès-verbal des entretiens d'état-major du 1-6-1942 à Graz, aux AMLNM.

226 Marburger Zeitung, 10/11-4-1943.
Une quatrième vague de méetings (400 méetings avec 115.000 participants fut organisée par l'Union patriotique de Styrie du 14 au 29 decembre 1942 avec ce mot d'ordre: "L'Allemagne a en main tous les atouts, l'Allemagne est devenue invincible." (Marburger Zeitung, 12/13-12-1942).

Le dr. Rainer, chef de l'administration civile pour la Haute-Carniole, déclara dans un discours à l'occasion du premier anniversaire de l'occupation que, en 1941, on insultait le Reich allemand et qu'on l'insulte encore.[227] Le chef du service du plénipotentiaire du Commissaire du Reich aux affaires de renforcement du caractère allemand, Maier-Kaibitsch, SS-Standartenführer, reconnut en juin 1942 que jamais encore, au cours de quelque réunion "il n'a entendu un habitant du pays parler à ses compatriotes" et que, dans le "Karavankenboten" n'a pas encore paru un seul article écrit par un Slovene de Haute-Carniole".[228] L'échec nazi fut encore plus nettement avoue par Erwin Rösener qui écrivait en décembre 1943 que "près que toute la population soutient les rebelles ... et travaille pour le Front de Liberation",[229] et par le chef de la section du Bureau central de propagande de Carinthie de Radovljica qui écrivait en février 1944: "Après trois ans d'activité en Haute-Carniole, nous devons dans les circonstances actuelles constater que, dans son for intérieur, toute la population de Haute-Carniole est contre nous. C'est un piètre succes."[230] On pourrait citer bien d'autres aveux de ce genre.

Dans ces conditions, alors que même les leaders nazis devaient avouer l'échec de leur politique d'occupation, bien des gens faisant cependant partie de l'appareil d'occupation en vinrent à douter de la justesse des mesures prises jusqu'à présent déportation, fusillade d'otages, etc.). Et les choses prirent une telle tournure que le 10 août 1942, le dr. Uiberreither, chef de l'administration civile, fit toutà coup irruption aux entretiens d'etat-major à Graz et cria que, depuis plus d'un an il y a des gens employés en Basse-Styrie qui critiquent sans cesse et dont quelques-uns n'ont même pas honte de déclarer que tout ce qu'on a fait est inepte. Il declara ne pas être d'humeur à tolérer plus avant ce qu'il tolère depuis un an et demi, qu'il va y mettre fin et renvoyer dans le Reich tous ceux qui ne conviennnent pas a leurs fonctions. Les mesures prises après l'occupation ont été préparées de longue date avec le concours d'experts et Hitler lui-même les a approuvées. Il faut donc aller de l'avant sans objections.[231] Parmi ceux qui critiquaient il y avait même Hans Baron, ancien chef du Kulturbund allemand, qui écrivit à Hitler en personne au sujet de la situation en Styrie le premier mai 1942.[232]

Cette fois-là, le chef de l'administration civile réussit à réfuter une critique plus hautement exprimée, mais il en resta cependant quelque chose. Un an plus tard, Josef Vogt, commandant de la police de sûreté et du service de sureté pour la Basse-Styrie, SS-Sturmbannführer, dans son rapport à l'Office central d'Etat de la sureté SS, se plaignait de l'administration civile, disant que par ses mesures "souvent mal interprêtées, mais aussi partiellement injustes" elle s'était aliene la majeure partie de la population de Basse-Styrie.[233]

Longtemps, les critiques marquèrent leur enthousiasme pour la politique de l'occupant italien dans la province de Ljubljana, disant qu'il s'y était bien pris pour gagner les sympathies des cercles du pays, prêts a combattre contre le communisme. Les leaders nazis réfutaient la critique, et les mesures plus sévères prises par les Italiens au début de leur grande offensive furent bien accueillies par eux. Ils affirmaient que la tension de la situation politique en Basse-Styrie n'est pas dûe à " la severite ou dureté des mesures de l'administration allemande" puisqu'on voit que l'occupant italien, lui

227 Traduction slovène d'un discours, aux AIHMO.
228 V note 184.
229 Ordre du jour du 21 decembre 1943, aux AIHMO.
230 V. note 166.
231 Procès-verbal, aux AMLNM.
232 Copie du rapport aux Archives nationales de Slovénie – section de Maribor.
233 Rapport du 1-11-1943, aux AIHMO.

aussi, a dû passer des mesures douces aux mesures rigoureuses.[234] Il est intéressant de constater que, au même moment, les Italiens eux-mêmes reconnaissaient qu'ils avaient mené une politique naive, mais pour des raisons de prestige, ils considéraient qu'il vaut mieux passer des méthodes de douceur aux methodes plus sévères, par conséquent faire le contraire de ce qu'a fait l'occupant allemand.[235]

La critique des méthodes de l'administration civile en Basse-Carniole redevint plus forte lorsque les chefs nazis modifièrent le cours politique en Haute-Carniole. On entendit demander qu'on reconnaisse aussi en Basse-Styrie l'essence slovène, qu'on permette l'organisation "Slovensko domobranstvo" (défense du pays slovène), la propagande anticommuniste slovène, etc.; l'administration civile et le Bureau de l'Union patriotique de Styrie repoussèrent jusqu'au bout ces demandes,[236] bien qu'ils permissent la circulation de écrits antirévolutionnaires Slovènes et le passage des "domobranci" sur le territoire de la Basse-Styrie et que, quelques mois avant la fin de la guerre, ils eussent rendu légal le mouvement tchetnik en Basse-Styrie.[237]

II. SYSTEME D'OCCUPATION EN BASSE-CARNIOLE, EN CARNIOLE-INTÉRIEURE ET DANS LE LITTORAL SLOVÈNE

Après la capitulation de l'Italie, le 8 septembre 1943, l'armée allemande occupa aussi trois régions Slovènes: la Basse-Carniole, la Carniole-Intérieure et le Littoral slovène.

Le Littoral slovène et l'Istrie – teritoire d'une superficie de 9000 km^2 peuplé de 600.000 Slovènes et Croates, avait été attribue à l'Italie par le traité de Rapallo entre la Yougoslavie et l'Italie après la première guerre mondiale, le 12 novembre 1920. Trois ans plus tard, par ce qu'on appelle l'Accord de Rome, l'Italie reçut encore Rijeka le 25 janvier 1924. Elle rattacha complètement ce territoire à son système administratif, économique et politique.[238]

La Basse-Carniole et la Carniole-Intérieure – 4.550,66 km^2 et une population de 336.279 habitants revinrent à l'Italie en avril 1941 et furent rattachées à l'Italie le 3 mai 1941 sous le nom de Province de Ljubljana qui conserva un statut spéciai puisque la frontière italo-yougoslave fut conservée et que les Italiens n'y introduisirent pas la conscription militaire obligatoire.[239]

Après la capitulation de l'Italie, l'Armée de Libération nationale de Slovénie désarma la majorite des unités italiennes dans le Littoral slovène et la province de Ljubljana (unites des XXIIe, XXIVe et XIe Corps d'armée), anéantit rapidement les sections slovènes de la contrerevolution et créa un vaste territoire libéré. Ce territoire comprenait taute la province de Ljubljana et le Littoral slovène à l'exception des agglomération situées sur la voie ferrée Ljubljana–Postojna–Trieste et la ligne Podbrdo–Gorica que l'armée allemande occupa le 26 août 1943 sans la moindre résistance de l'armée italienne.[240]

234 Procès-verbal des entretiens d'état-major du 27 juillet 1942 à Graz, aux AMLNM.
235 Procès-verbal de l'entrevue des officiers supérieurs avec Mussolini le 31 juillet 1942 à Gorica, aux AIHMO.
236 Die politisch-propagandistische Lage in der Untersteiermark, Marburg, 17-1-1945 (original aux AIHMO.)
237 Journal du Conseilleur de province pour Celje, aux AIHMO.
238 Dr. Lavo Čermelj, Life and death struggle of a national minority (The Jugoslavs in Italy) Ljubljana 1945, pp. 5–16.
239 Dr. Ivo Juvančič, déjà cité, pp. 63–73.
240 Franček Saje: Belogardisme (La garde-blanche), 2e edition, Ljubljana, 1952, pp. 579–611.

Ce territoire était d'une grande importance pour le nouvel occupant; il constituait en effet un trait d'union entre la Péninsule Balkanique et la Péninsule Apennine et était traversé par deux importantes voies ferrées. Au cours d'un entretien qui eut lieu au quartier-général de Hitler le 12 septembre 1.943 et auquel assistait le dr. Friedrich Rainer, gauleiter et gouverneur de Carinthie, il fut décidé que ce territoire aura un statut particulier en tant que Zone d'opérations du "Littoral adriatique" (Operationszone "Adriatisches Küstenland") avec son centre à Trieste. Le plus haut mandataire du pouvoir fut dr. Friedrich Rainer qui regut le titre de Commissaire supréme.[241]

Les rapports des services d'information partisans déclarent que le dr. Rainer était venu à Ljubljana des le 18 septembre 1943 et que, au cours d'une conférence qui eut lieu dans la salle de l'hôtel Union en présence d'officiers allemands et de représentants de la bourgeoisie antirevolutionnaire slovène, il avait parle de l'autonomie de la Province de Ljubljana et du Littoral slovène sous la protection allemande.

Deux jours plus tard, à Celovec, le dr. Rainer rendait un "décret sur l'exercice de l'administration publique dans la province de Ljubljana". Il y décidait qu'ala têté de la Province de Ljubljana y aura un chef de l'administration publique portant le titre de président; il aura son siège à Ljubljana et fera usage des lois administratives en existence. Le lendemain il nomma à ce poste Lev Rupnik, maire de Ljubljana, géneral de division, qu'il intronisa en grande pompe à Celovec le 22 septembre 1943.[242]

Le dr. Rainer ne rendit le "décret sur l'exercise du pouvoir public dans la Zone d'operatioans du "Littoral adriatique" que le premier octobre 1943 et il le publia dans le premier numero de son Journal officiel qui parut le 15 octobre 1943. Dans un avant-propos à ce décret, il déclare que, en raison de la trahison du roi d'Italie et du gouvernement de Badoglio, le Reich allemand s'est vu obligé d'occupér un territoire italien qui est maintenant un théâtre d'opérations de l'armée allemande. Le premier article stipule que dans la zone d'opérations du "Littoral adriatique" qui comprend les provinces du Frioul, de Gorica, Trieste, Ljubljana et du Quarner, c'est Rainer lui-même qui exercera tous les pouvoirs civils. Dans le deuxieme article il est dit que le droit appliqué jusqu'à présent reste en vigueur dans la mesure où il ne s'oppose pas aux préscriptions de sûreté et où il ne le modifiera pas lui-même. Dans l'article trois, Rainer déclare que tous les services doivent continuer à travailler d'taprès ses instructions. L'article quatre décide que les décrets de Rainer entreront en vigueur aussitôt après leur publication dans le Journal officiel. Enfin, l'article cinq stipule que ce décret est en vigueur rétroactiveament à partir du 29 septembre 1943.[243]

Après la publication de ce décret, les prefets des diverses provinces resterent encore en fonctions; dans la province de Ljubljana l'administration fut – comme nous l'avons vu – confiée au chef de l'adrninistration de la province. Comme ni prefét ni le chef de l'administration de la province n'étaient Allemands, le Haut commissaire dr. Rainer leur adjoignit des "conseillers allemands" dont le rôle serait de veiller à ce que tous les services administratifs des provinces fonctionnent selon ses instructions. Ils avaient le droit de donner des instructions et des conseils aux prefét et au chef de Ljubljana, cette fonction fut donnée à Ervin Rtisener, officier superieur SS de la police au XVIIIe district militàire, SS-Gruppenführer et général-lieutenant de police. Dans cette province on créa aussi le poste de conseiller administratif qui échut au dr. Doujak, conseiller de province pour le district de Kamnik. Dans la zone d'opérations du "Littoral adriatique", le chef de

241 Procès-verbal de l'interrogatoire du dr. Rainer à Ljubljana.

242 Verordnungs- und Amtsblatt des Obersten Kommissars in der Opérationszone "Adriatisches Küstenland", Trieste 15-10-1943 (jindique VAOK); Slovenec 23724-9-1943.

243 VAOK, 15-10-1943.

la police allemande Heinrich Himmler nomma le premier octobre 1943 à la têté du pouvoir policier, un des SS les plus ténébreux, Odil Globocnik, SS-Gruppenführer et général-lieutenant de police, antérieurement chef SS et de police dans le district de Lublin du "Gouvernement général" de Pologne. On avait dû le déplacer en été 1943 parce qu'il y avait eu mésentente entre lui et le Gouverneur général dr. Hans Franck. La débâcle de l'Italie et la nomination du dr. Rainer au poste de Haut commissaire de la zone d'opérations du "Littoral adriatique" donnèrent à Himmler l'occasion revée de nommer Globocnik officier superieur SS et chef de la police dans cette zone. Ainsi, au bout de quelques années se retrouvaient à Trieste deux des principaux collaborateurs de l'epoque du mouvement nazi clandestin en Carinthie.

Toutes les régions de la zone d'opérations n'étaient pas soumises a l'autorité de police de Globocnik. Au point de vue de la police, Himmler plaçait la Province de Ljubljana sous les ordres d'Erwin Rösener, officier superieur SS et de police au XVIIIe district militaire, SS-Gruppenführer et général-lieutenant de police. La différence entre Rösener et Globocnik était que le premier se trouvait directement subordonné à Himmler, tandis que le second était suboacdonné à Karl Wolf, chef suprême SS et de la police en Italie, SS-Obergruppenführer. Pour combattre le mouvement de libération nationale, chacun d'eux disposa d'un "état-major d'opérations pour l'anéantissement des bandes" (Führungsstab für Bandenbekämpfung), Rösener dès le 30 septembre 1943, Globocnik un peu plus tard.

Pour le statut de la zone d'operations du "Littoral adriatique", il y eut encore trois décrets fondamentaux issus par son Haut commissaire.[244]

Le 29 novembre 1943, il rendit un décret sur le service militaire obligatoire. Dans l'avant- propos il déclare que tous les habitants de la zone d'opérations sont tenus de consacrer toutes leurs forces a la guerre. L'article premier déclare que l'obligation militaire s'éténd à tous les ressortissants italiens appartenant aux classes indiquées dans la loi fasciste du 31 octobre 1942 sur la mobilisation civile. Dans les autres articles il est stipulé qu'on peut satisfaire à l'obligation militaire les armes à la main mais aussi sans armes et qu'il suffit de s'enrôler volontairement dans les sections de "domobranci", le service de reconstruction, l'armée allemande, les sections SS et la police allemande, l'organisation "Todt" ou bien dans les unités de la nouvelle armée italienne. Il suffit également de travailler dans quelque entreprise que le Haut commisaire designe comme importante pour la guerre ou de partir volontairement travailler dans le Reich. Le décret menace de punitions quiconque voudrait se soustraire à l'obligation militaire.[245]

Le 6 décembre 1943, le dr. Rainer rendit le "décret de formation des sections de domobranci" pour aider au maintien de l'ordre et de la sûreté dans la zone d'opérations du "Littoral adriatique". Les sections de domobranci sont constituées par des volontaires du pays en état de porter les armes. Elles sont commandées par le chef supérieur des SS et de la police. L'article sept déclare que ce décret a effet rétroactif à dater du premier octobre 1943.[246]

A ce moment-la, en effet, on organisait dans la province de Ljubljana les formations de domobranci slovènes. Leur noyau était constitué surtout par ces belogardistes (gardes blancs) qui, après la capitulation de l'Italie avaient réussi à s'enfuir et à gagner Ljubljana, Logatec et Kostanjevica. A la mi-octobre 1943 on finit de les grouper en trois bataillons qui avaient déjà dans la deuxième moitié de septembre combattu côte à côte avec les Allemands contre l'armée de libération nationale slovène et qui, plus tard collaborèrent

244 VAOK, 26-10-1943.
245 VAOK, 7-12-1943.
246 VAOK, 7-12-1943.

avec eux dans la grande offensive déclanchée en Basse-Carniole et en Carniole-Intérieure. L' organisation "Slovensko domobranstvo" était subordonée à Erwin Rösener, officier supérieur SS et de police au XVIIIe district militaire, SS-Gruppenführer et général-lieutenant de police. Elle avait son état-major d'organisation qui n'avait à s'occupér que de l'organisation, de la propagande et du service d'information. Le colonel Franc Krenner devint commandant de l'etat-major d'organisation avec Milko Vizjak comme suppléant. Le président de l'administration de la province, Lev Rupnik, fut nommé inspecteur suprême. Au point de vue des opérations et de la tactique, i'organisation des domobranci était subordonnée à "l'etat-major directeur pour l'anéantissement des bandes" par l'intermediaire du capitaine Schumacher, officier de liaison. Les domobranci slovènes étaient entrétenus. payes par les Allemands qui donnaient aux officiers avancement et decorations; le 20 avril 1944 et le 30 janvier 1945 ils jurérent fidélite au Reich allemand et à Hitler.

Outre des compagnies de garnisons destinées à égarder les voies de communication, on forma six bataillons de choc avec les hommes du Slovensko domobranstvo; ces forces faisaient des incursions en territoire libére ou sem-libéré au cours desquelles elles commettaient de nombreux crimes. Au milieu de l'année 1944, au recours à une mobilisation forcée, ces troupes comprenaient 57 compagnies qui, avec les unités auxiliaires, comptaient 11.500 hommes.[247]

Dans le Littoral slovène, les sections de domobranci qui portaient ici le nom de "Garde slovène de la sûreté dans la Littoral" (Slovenske varnostne straže na Primorskem) étaient commandées par le colonel Kokalj; elles avaient été créees en novembre 1943. Jusqu'au mois d'août 1944, une mobilisation forcée aidant, elles comprirent 15 compagnies comptant 1.800 hommes.[248]

Le 19 octobre 1943, le Haut commissaire dr. Rainer rendit un décret sur la justice dans la zone d'opérations du "Littoral adriatique". Il stipulait que la compéténce des tribunaux en existence reste intacte dans toutes les affaires civiles et penales à l'exception de celles qui entreront dans le ressort d'un tribunal spécial pour la sécurité publique. Ce tribunal sera institué par le Haut commissaire qui en nommera le président et les membres. Le décret décrit brièvement le mode de procédure et menace de la peine de mort quiconque attaquerait un soldat allemand ou un employé allemand, etc.[249] Et, vraiment, le Haut commissaire institua un "Tribunal spécial pour la sécurité publique" que présida un membre des SS; le procureur en fut Heinrich Schlünzen, SS-Hauptsturmführer, le chef mal-famé du service de la sûreté à Rijeka.

Les Allemands avaient sans nul doute l'intention de rattacher les deux zones d'operation ou tout au moins parties de ces zones à l'Allemagne. Quelques propositions et déclarations le prouvent.

Le lendemain de la chute de Mussolini, le dr. Rainer proposa à Himmler l'occupation de la vallée de Kanal par l'armée allemande: En août, il lui tdonna à entendre que l'occasion de rattacher la vallée de Kanal à l'Allemagne se présentait et qu'on pourrait réunir toute la Carniole en une province. Un peu plus tard Himmier lui répondit qu'il en avait parlé à Hitler, que ce dernier était d'accord sur cette proposition, mais que ses desseins allaient encore plus loin.[250]

Le Journal de Göbbels nous donne plus de renseignements. là-dessus. Göbbels écrivait le 10 septembre 1943: "Le gauleiter Rainer se réveille. Les gauleiters autrichiens

247 Donnée de Franček Saje.
248 Donnée de Franček Saje.
249 VAOK, 25-10-1943.
250 Procès-verbal de l'interrogatoire du dr. Rainer à Ljubljana.

sont vraiment passés maitres dans l'argumentation des revendicati:ons territoriales, bien que nous ne puissions pas en parler maintenant ..." et le lendemain: "Ce n'est pas seulement du Tyrol méridional que nous avons besoin. Je suis d'avis qu'il faut porter la frontière très loin dans le Sud, plus loin que la Vénetie. Tout ce qui a jadis été possession allemande doit nous revenir". Le 13 septembre, il écrivait encore: "A mon avis, il faudrait rattachér outre le Tyrol meridional les trois Véneties. Ce serait difficile si le Duce rentrait dans la vie politique... On aura déjà des difficultés avec le Tyrol..." Dix jours plus tard, il écrivait: "Le Führer est d'avis que nous devons occuper la Vénétie et la rattachér au Reich comme province autonome. C'est aussi mon opinion. Je souhaite seulement que le Führer reste ferme dans cette décision et que personne ne vienne l'en détourner".[251]

Les deux Hauts commissaires tenaient eux aussi une ligne de conduite conforme à ces déclarations. C'est ainsi que, p. ex., le décret de Rainer du 29 novembre 1943 permettait les enrôlements à la nouvelle armée fasciste republicaine, mais on en différa l'application et plus tard on limita le nombre de ces volontaires à cinq pour cent au plus de tous les hommes appelés sous les armes dans la zone d'opérations et s'en aller dans "Salò", la republique de Mussolini, car en principe on ne permettait pas à l'armée fasciste republicaine de Mussolini de sejourner dans les zones d'opérations. A la frontière de leurs zones d'opérations, les deux Commissaires établirent même leur propre police de frontière, exigeant une autorisation spéciale pour le passage.[252]

Après la capitulation de l'Italie il y eut aussi des propositions de donner à la province de Ljubljana une autonomie particulère sous la protection allemande. L'envoyé allemand dans l'Etat independant de Croatie, Siegried Kasche, proposa le 9 septembre 1943 au Ministère des affaires étrangères d'Allemagne que l'on reconnût l' autonomie slovène à la province de Ljubljana, car ni le rattachément à l'Allemagne ni la subordination à l'administration militaire aliemande n'entrent en considération.[253]

A Ljubljana, les milieux reactionnaires slovènes s'efforçaient de préparer les nazis à unir tôt ou tard la province de Ljubljana à la Haute-Carniole en une sorte de province autonome de Carniole. En été 1944, le général Rupnik remit au consulat d'Allomagne à Ljubljana un mémoire dans lequel il demandait aux Allemands de créer d'abord une province qui comprendrait le territoire de l'ancien Duché de Carniole et, après la guerre, d'unir tous les Slovènes dans un Protectorat allemand ou bien dans une province slovène dans le cadre du Reich allemand.[254]

Quelques cercles réactionnaires en Haute-Carniole étaient même plus concrets dans leurs efforts pour la réunion de la province de Ljubljana et de la Haute-Carniole. Ils proposaient qu'il y eut, dans le cadre du Reich allemand, une "Province slovène" (Gau Slowenien) avec un gauleiter allemand et un substitut slovène, etc.[255]

Sans doute à cause de l'alliance de Mussolini et de raisons de politique exterieure les nazis ne voulurent rien changer et ne purent donc accepter ces propositions.

Dans le Littoral slovène, l'occupant allemand conserva les organes administratifs de la province qui étaient italiens, mais dans les campagnes Slovènes que, après la capitulation de l'Italie, les pouvoirs italiens avaient abandonnées, il nomma des maires

---

251 Journal intime de Göbbels, 1e partie, Maribor 1958, pp. 55, 65, 66 et 81.

252 E. F. Möllhausen, Die gebrochene Achse, Luxembourg 1949, pp. 245–253.

253 Télégramme du 9 septembre 1943, aux archives politiques du Ministère des affaires étrangères de la République fédérale allemande à Bonn (H 307178-307179).

254 Rapport de l'ambassadeur allemand dr. Rahn, du 7 août 1944, aux archives du Ministères des affaires étrangeres de la République fédérale allemande à Bonn (H 312768-312771).

255 Circulaire du poste de service de sûreté de Radovljica du 25-9-1943, aux AIHMO.

slovènes et ouvrit des écoles slovènes. Vu la situation militaire sur les fronts et la force du mouvement de libération nationale dans le Littoral slovène, les Allemands ne pouvaient mener d'autre politique et ils essayaient de tirer de ce territoire autant d'unites auxiliaires que possible, tant italiennes qu'allemandés, et le plus de main-d'oeuvre possible. Ils étaiemt d'avis que, vu les dissensions croissantes. entre les forces, occidentales et l'Union Sovietique, la zone du "Littoral adriatique" est "un champ des bataille politique de premier ordre" et quelle peut devenir "un champ de bataille militaire de premier ordre".[256] En conséquence ils y maintenaient de fortes unités militaires et policieres. De la deuxieme moitié de septembre jusqu'à la mi-novembre 1943, l'occupant allemand lança contre le territoire libéré dans le Littoral slovène, la province de Ljubljana et en Istrie une grande offensive "Wolkenbruch" à laquelle prirent part quatre divisions et quelques unités plus faibles sous la commandemant de l'etat-maj or du IIe Corps SS de chars.

Après l'offensive les Allemands laissèrent dans, le Littoral slovène et en Istrie de fortes unites militaires, suivant en cela les instructions de Hitler qu'il faut, sur ce territoire, pouvoir intervenir de deux côtés: au sud-est-et au sud: ce furent d'abord les 71e, 162e et la 278e divisions d'infanterie, puis la 188e alpine et la 237e de garnison. Outre ces unites qui firent un long séjour dans le Littoral slovène et l'Istrie, y en eut beaucoup d'autres qui ne resterent que peu de temps.[257]

Il y avait aussi dans ces régions des unités italiennes plus faibles, surtout d'artillerie et du génie, commandées par des Allemands.

Le nombre des troupes allemandes dans le Littoral slovène était assez stable; par contre celles qui étaient sous le commandement du chef supérieur SS et de police dans la zone d'opérations du "Littoral adriatique" s'accroissaient sans cesse.

Au début, les Allemands n'avaient que deux bataillons. de leur propre police; au milieu de 1944 arriva le 10° SS régiment de police et en janvier 1945 deux autres bataillons de police venus du Tyrol méridional. Huit bataillons de police italiens, cinq régiments italiens, un régiment slovène et un bataillon croate de l'organisation "domobranstvo".[258]

Vers la milieu de l'année 1944, les nazis amenèrent de plus en plus dans la zone d'opérations du "Littoral adriatique" des forces composées d'éléments etrangers. En août 1944 et en février 1945, Ils amenèrent neuf régiments de Cosaques russes. Puis, des Balkans, ce furent les tchetniks de Jevdjević de Lika et Bosnie (environ 3000 hommes), en octobre 1944 le Corps de Volontaires serbes (environ 5000 hommes), en novembre 1944 la division tchetnik dinarique de Đujić de la région de Knin (environ 6000 hommes), puis la garde serbe de Nedić (environ 1600 hommes) et des groupes moins importants de tchetniks de Mihailović, de Croatie et de Slovénie. En avril ils amènerent encore une partie du Corps de volontaires montenegrins de Durišić (environ 900 hommes); ce Corps fut pris par les oustachi entre Banja Luka et la Sava (sur le Lijevče polje) et fortement décimé; une partie seulement, sauvée. par les Allémands, arriva jusque dans le Littoral slovène.[259]

256 Dr. Hans Schneider-Bosgard, Bandenkampf in der Opérationszone "Adriatisches Küstenland", Trieste, pp. 138–139.
257 Données aux AIHMO.
258 Données aux AIHMO.
259 Dr. Živko Topalovič, Mouvements de résistance populaire en Yougoslavie, 1941–1945, Paris 1958. pp. 172–177.

En février 1945, les unités de police allemande sous le commandement de Globocnik dans le Littoral slovène, l'Istrie et le Frioul comptaient 7423 hommes, celles qui étaient composées d'étrangèrs en comptaient 25.354.[260]

Toutes ces forces combattaient contre le IXe Corps de l'Armée de Libération nationale de Slovénie et la division italienne Garibaldi-Natisone et protégeaient la partie nord du littoral adriatique contre un possible débarquement des armées occidentales.

Dans la province de Ljubljana la situation était quelque peu différente. La composition des forces d'occupation' y était moins bariolée que dans les autres régions de la zone d'operatžons du "Littoral adriatique". Il n'y avait que des unités. de police allemandés et des unites de domobranci slovènes. Quelquefois, dans les plus importantes offensives on avait recours à des unites de Styrie, de Haute-Carniole, du Littoral slovène et de Croatie. Soutenues par la bourgeoisie réactionnaire slovène et le clergé réactionnaire et fortes de leurs traditions datant de l'occupation italienne, les formations du "Slovensko domobranstvo" étaient beaucoup plus fanatiques que les formations similaires italiennes ou slovènes du Littoral slovène qui, plusieurs fois, se rendirent en bloc.

Tout comme ailleurs, l'occupant allemand exerça dans la zone d'opérations du "Littoral adriatique" une violence effrénée. Durant les premiers mois de l'occupation, au cours de l'offensive, il incendia de nombreux villages surtout en Istrie et dans la province de Ljubljana, fusilla quelques centaines de personnes; d'après les instructions du commandement suprême de l'armée allemande plusieurs miliers de personnes furent emmenées dans les camps de concentration.[261] Dans la première moitié de février 1944, les Allemands incendierènt les bourgs de Kornen et Rihemberk et le village de Vremski Britof; le 18 mai, dans la région des Brkini ils brûlerent cinq villages avec plus de 70 habitants dont de tout petits enfants. En juin, ce fut le tour des villages de Cesta près Ajdovščina, Rako, Sv. Ivan Zehn, Plužne et Otalež dans la région de Cerklje, Zapuže, Slejkote, Grivče, Fužine et Sturje dans la région de Vipava, et dans la première moitié d'octobre les villages de Dol, Otlico, Čepovan., Lokve et Lokovec sur le plateau de Zrnovo et Kamnje près Ajdovščina. En décembre on incendia Planina près Ajdovščina.[262]

De l'automne de 1943 jusqu'à mai 1945, l'occupant allemand fusilla et pendit publiquement un grand noml: bre d'otages (70 rien qu'en mai 1944 à Opčine près Tri este,[263] 52 Via Ghega à Trieste,[264] etc), fusilla de nombreux combattants capturés, tandis que beaucoup de patriotes slovènes et italiens disparaissaient dans les prisons installées à l'usine de decorticage du riz à Trieste. 3025 personnes arrêtées dans la province de Ljubljana furent emmenées à Begunje et fusillées,[265] cependant que les domobranci slovènes installaient à Sv. Urh près Ljubljana un véritable égorgeoir. La police secrète des domobranci "Črna roka" (La Main noire) fit. également beaucoup de victimes.[266]

(Traduit par Sidonija Jeras)

---

260 Rapport de l'officier supérieur SS et de police dans la zone d'opérations. "Littoral adriatique", du 11 février 1945, aux AIHMO.

261 Deutschland im Kampf, septembre-octobre 1945, Berlin 1945, pp. 39–41. Instructions du haut commandement de l'armée allemande du 9 novembre 1943, aux archives politiques du Ministère des affaires étrengères de la Republique fédérale aliemande à Bonn (H 305412-305413).

262 Données de la Commission pour la constatation des crimes de l'occupant et de ses acolytes, aux AIHMO.

263 Affiche 7 la bibliothèque de l'Institut pour l'histoire du mouvement ouvrier à Ljubljana.

264 Photographies à la photothèque du Musée de la revolution populaire à Ljubljana.

265 Données au Musée régional de Kranj.

266 Sur les violences de l'occupant dans la province de Ljubljana v. plus en détail: Dr. Makso Šnuderl, La terreur fasciste-domobrane exercée sur les Slovènes (édition de la Commission pour la constatation des crimes des occupants et de leurs acolytes, 1944.)

OKUPACIJSKI SISTEMI NA SLOVENSKEM 1941–1945*

Vojna aprila 1941 in okupacija Slovenije

Po državnem udaru v Beogradu in množičnih demonstracijah proti pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu je vodja nemškega rajha Adolf Hitler sklenil napasti Jugoslavijo in jo uničiti kot vojaško silo in državo. Istočasno naj bi napadel tudi Grčijo, da bi pomagal fašistični Italiji, katere vojsko so Grki jeseni 1940 potisnili globoko v Albanijo. Za napad na Grčijo je že imel zbrano armado v Bolgariji, za napad na Jugoslavijo pa je moral del sil šele zbrati, pripeljali so jih iz zahodne Evrope.

Jugoslovanska vojska ni bila pripravljena na vojno, čeprav je od jeseni 1939 neprenehoma klicala moške na orožne vaje, gradila utrjene črte, v Sloveniji t. i. Rupnikovo črto itd. Tudi njena oborožitev in oprema nista bili enakovredni nemški ali italijanski. Bojno ali odporno moč so razjedala tudi nacionalna trenja in delovanje pete kolone, ki pa so ji po vojni pripisovali preveliko vlogo v naglem porazu jugoslovanske vojske.

Po napadu Nemčije in Italije na Jugoslavijo 6. aprila 1941 je bila Slovenija operacijsko območje dveh sovražnih armad. S severa in severovzhoda je vanjo prodirala 2. nemška armada, z zahoda pa 2. italijanska armada. Strateško pobudo je imelo nemško vrhovno poveljstvo, ki je predvidevalo globlji prodor v notranjost Slovenije šele po prodoru svojih enot do Zagreba, da bi odrezalo enote 7. jugoslovanske armade v Sloveniji. Zato sta obe omenjeni armadi prve dni vojne prodirali le počasi in se bojevali predvsem na obmejnem območju. Nemška vojska je že prvi dan vojne zavzela Prekmurje in 8. aprila območje do Drave z mesti Maribor, Ptuj, Ormož in Ljutomer, italijanska pa zgornjesavsko dolino do Jesenic. Šele po prodoru nemške vojske iz Madžarske v Zagreb in razglasitvi Neodvisne hrvatske države (NDH) 10. aprila sta nemška in italijanska vojska 11. aprila prodrli v notranjost Slovenije, iz katere so se vojaki Triglavske in Dravske divizije ter Triglavskega planinskega odreda umaknili ali se predali ali pa razšli. Čez tri dni, to je do 14. aprila, sta nemška in italijanska vojska zasedli vso Slovenijo. Vendar se njuni operacijski območji nista ujemali s poznejšimi zasedbenimi območji nemškega, italijanskega in madžarskega okupatorja. Nagel zlom jugoslovanske obrambe je presenetil tako napadalca kot napadenega. Predvidevala sta namreč, da bo odpor daljši in učinkovitejši. Jugoslovanska vojska je namreč 17. aprila 1941 kapitulirala in v vojno ujetništvo je moralo nekaj sto tisoč jugoslovanskih vojakov. Večino jugoslovanskih vojnih ujetnikov, po narodnosti Slovencev, so nemške in italijanske vojaške oblasti izpustile do pomladi 1942.

Po zasedbi so nemška, italijanska in madžarska vojska, ki je prišla v Prekmurje 16. aprila 1941, na zasedenih območjih uvedle vojaško upravo. Ta je bila najkrajša na nemškem zasedbenem območju in najdaljša na madžarskem v Prekmurju in Medžimurju. Na večini nemškega zasedbenega območja v Sloveniji je nemška vojaška uprava nehala delovati še pred kapitulacijo jugoslovanske vojske.

* Okupacijski sistemi na Slovenskem 1941–1945, Modrijan, Ljubljana 1995, str. 5–24.

Temeljne značilnosti okupacije Slovenije

Razkosanje

Napačno je trditi, da so si okupatorji razdelili Slovenijo. Med državami, ki so okupirale Jugoslavijo, ni bilo nobenih konferenc, na katerih bi se dogovarjali o razdelitvi zasedenega ozemlja. Kdo bo dobil kateri kos jugoslovanskega ozemlja, je določil Hitler sam, in to večinoma že 27. marca 1941, dokončno pa 3. in 12. aprila 1941, ko je v svojem glavnem stanu Mönichkirchen pri Dunajskem Novem mestu izdal "*smernice za razdelitev Jugoslavije*". Sestanek med nemškim in italijanskim zunanjim ministrom 21. in 22. aprila 1941 na Dunaju je obravnaval le italijanske želje ali pripombe k Hitlerjevi določitvi zasedbenih območij v Jugoslaviji. Po Hitlerjevem sklepu je Nemčija v Sloveniji dobila vso slovensko Štajersko, severni del Dolenjske, Gorenjsko, Mežiško dolino, dravograjsko območje in severozahodni del Prekmurja (skupaj 10.118,52 km^2). Italiji je Hitler prisodil večino Notranjske (njen zahodni del je imela že od leta 1918) in večino Dolenjske ter Ljubljano (skupaj 4550,66 km^2). Madžarska je dobila večino Prekmurja (skupaj 99,54 km^2). Seveda so bili še manjši deli ozemlja, ki so prišli v to ali ono zasedbeno cono, npr. občina Jezersko h Gorenjski, občina Razkrižje z Medžimurjem k Madžarski, del občine Bregana k NDH. Tudi del Kočevske (občini Draga in Osilnica), ki je bil do okupacije v Savski oz. Hrvaški banovini, je ostal v čabarskem okraju, ki ga je italijanski okupator vključil v reško pokrajino.

Od aprila 1941 dalje je bila Slovenija v dotedanji Dravski banovini ne samo razkosana med tri okupatorje, ki so že prej imeli nekatere dele njenega ozemlja, temveč še razbita v nekaj pokrajinskih upravnih enot, katerih središča so bila vsa razen enega zunaj ozemlja sedanje Republike Slovenije. Nemški okupator je zasedeno ozemlje razdelil v dve začasni pokrajinski upravni enoti, in to v Spodnjo Štajersko s središčem v Mariboru in v "*zasedena območja Koroške in Kranjske*" s središčem na Bledu. Madžarski okupator je Prekmurje upravno združil z bližnjima madžarskima velikima županijama Vas (murskosoboški okraj) in Zala (dolnjelendavski okraj). Le Italija je takrat dodeljeno ji ozemlje v Sloveniji obdržala v eni upravni enoti – Ljubljanski pokrajini. Najbrž v zasedeni Evropi ni bilo naroda, katerega ozemlje bi okupacija tako razkosala kot slovensko narodno ozemlje.

Čeprav noben okupator ni bil prav zadovoljen s tistim, kar je dobil v Sloveniji, tudi nemški okupator ne, je vsak svoj del slovenskega ozemlja ogradil z državno mejo. O razmejitvi so okupatorji sklenili posebne meddržavne pogodbe, in to Nemčija in NDH 13. maja 1941, Italija in NDH 18. maja 1941 ter Nemčija in Italija 8. julija 1941. Takšnih pogodb pa niso sklenile Nemčija in Madžarska ter Madžarska in NDH, in to zaradi spora okoli Medžimurja. Tudi glede imovine in dolgov Kraljevine Jugoslavije ne bi mogli reči, da so si jih okupatorji razdelili med seboj. Kot pričajo nemški in italijanski viri, sta se o tem pogajali samo Nemčija in Italija. Za merilo sta vzeli število prebivalcev na zasedenih ozemljih in svoj sklep sporočili drugima dvema okupatorjema, to je Madžarski in Bolgariji, ter NDH.

Okupatorske meje so se živo zarezale v slovensko narodno telo. Pretrgale so gospodarske, kulturne, človeške in druge vezi med pokrajinami. Zlasti nenaravna je bila meja med Nemčijo in Italijo na Notranjskem in Dolenjskem, ki je Ljubljano odrezala od njenega zaledja na severu.

Aneksionizem

Za vse štiri okupatorje v Jugoslaviji leta 1941 je značilno, da so si prizadevali za trajno formalnopravno priključitev nekaterih delov zasedenega ozemlja k svojim državam. S tem so grobo kršili mednarodno pravo, ki ne dovoljuje takšnih priključitev pred sklenitvijo mirovne pogodbe. S Slovenijo so vsi trije okupatorji to nameravali storiti še v letu 1941, na priključena območja razširiti svoje pravo in jih vključiti v svoj družbeni sistem.

Italijanski okupator je to storil prvi, in to 3. maja 1941 s kraljevim ukazom, ki so ga čez dve leti po predpisanem postopku spremenili v zakon. Najbrž se mu je mudilo zato, ker je videl Italiji precej nenaklonjenega razpoloženja med prebivalstvom Ljubljane, Dolenjske in Notranjske, pohlep po razširitvi svojega zasedbenega območja na Dolenjskem pa je kazal tudi nemški okupator na Štajerskem. Priključeni del Dolenjske in Notranjske ter Ljubljano je italijanski okupator izoblikoval kot Ljubljansko pokrajino, ki jo je vodil visoki komisar Emilio Grazioli (za njim Giuseppe Lombrassa in general Riccardo Moizo), v pomoč pa mu je bil sosvet 14 Slovencev. Zaradi pomanjkanja italijanskih uradnikov je v upravi pustil večino slovenskih uradnikov, v urade jim je namestil italijanske "*izvedence*", na mesta okrajnih glavarjev pa imenoval italijanske fašiste.

Madžarski okupator je Prekmurje priključil k Madžarski z zakonom parlamenta 16. decembra 1941. Takrat je priključil tudi druga zasedena območja bivše Jugoslavije (Baranjo, Bačko in Medžimurje). Prekmurja ni upravljal kot eno pokrajinsko enoto, temveč je murskosoboški okraj priključil k Železni županiji s središčem v Sombotelju, dolnjelendavskega pa k županiji Zala s središčem v Zalaegerszegu.

Nemški okupator je zasedenim slovenskim pokrajinam namenil takšen položaj, kot so ga takrat imele Alzacija, Lotaringija in Luksemburg, to je da jih pripravi za formalnopravno priključitev k Nemčiji. Civilna uprava je bila vzpostavljena 14. aprila v Spodnji Štajerski, 15. aprila v Mežiški dolini in na dravograjskem območju ter 30. aprila na Gorenjskem. Vodila sta jo dr. Sigfried Uiberreither v Mariboru in Franz Kutschera (za njim dr. Friedrich Rainer) na Bledu. Takšna uprava naj bi bila začasna, trajala naj bi do formalnopravne priključitve. Na željo njenih šefov naj bi obe pokrajini priključili istočasno in pred tem rešili še vprašanje državljanstva za prebivalstvo zasedenih slovenskih pokrajin, kar so storili v Berlinu 14. oktobra 1941.

Že zelo zgodaj se v okupatorjevih virih pojavlja 1. oktober 1941 kot možen datum priključitve. Do takrat naj bi upravo zasedenih pokrajin priličili upravi v sosednjih avstrijskih pokrajinah Štajerski in Koroški ter se znebili "*nezaželenih elementov*". Prvo nalogo so opravili uspešno, pri drugi pa se je zatikalo, kot bomo videli pri naslednjem poglavju. Priključitev so dvakrat odložili, ker so za vodenje povečane Koroške, v kateri so tudi nameravali dokončno rešiti "*slovensko vprašanje*", iskali močnejšo osebnost. Ko so jo našli v osebi dr. Rainerja, so priključitev nameravali opraviti 1. januarja 1942. Zaradi poraza voda 2. čete 181. rezervnega policijskega bataljona (v vodu so bili večinoma Tirolci) v Rovtu pod Blegošem 12. decembra 1941 je dr. Rainer takoj predlagal, da se priključitev za šest mesecev odloži. S tem je soglašal tudi dr. Uiberreither in Hitler je predlog sprejel. Ker so se na Gorenjskem in kmalu tudi na Spodnjem Štajerskem razmere še poslabšale, do formalnopravne priključitve obeh pokrajin sploh ni prišlo. Obe pokrajini sta še naprej upravljala šefa civilne uprave, ki pa sta svoja sedeža prenesla v Gradec in Celovec. Okrožna uprava je bila vsa v nemških rokah, občinska na podeželju pa zaradi pomanjkanja nemškega uradništva ponekod v rokah županov slovenske narodnosti. Nacisti so v obe pokrajini še naprej uvajali nemško pravo in tudi tako grobo kršili določbe mednarodnega prava.

Čeprav nemški okupator ni formalnopravno priključil zasedenih slovenskih pokrajin

k nemškemu rajhu, je postopoma odpravil vse meje med njimi na eni ter avstrijskimi pokrajinami in Nemčijo na drugi strani. Italijanski okupator pa je kljub formalnopravni priključitvi Ljubljanske pokrajine k Italiji med njima ves čas obdržal policijsko in carinsko mejo na nekdanji rapalski državni meji.

Raznarodovanje

Vsi trije okupatorji so nameravali slovenski narod kot etnično enoto uničiti. Ni šlo za fizično uničenje Slovencev, kot je nacizem počel z Židi, Romi in nekaterimi drugimi ljudmi, temveč za to, da Slovenci izginejo z obličja zemlje kot narod. Nekateri so mu namenili hitro smrt – v nekaj letih, drugi so mu hoteli pokloniti kakšno desetletje več, vsi pa so tisto usodno pomlad 1941 sodili, da bo čez nekaj časa le še zgodovinski pojem.

Najhitrejšo smrt je slovenskemu narodu namenil nemški okupator. Hitler je šefoma civilne uprave poveril nalogo, da zaupano jima slovensko ozemlje ponemčita. Zelo znano je njegovo naročilo: "*Machen Sie mir dieses Land wieder deutsch!*" (Napravite mi to deželo zopet nemško!). Nacistični program za uničenje slovenskega naroda kot etnične enote je imel tri bistvene sestavine: 1. množičen izgon Slovencev, 2. množično naselitev Nemcev, 3. hitro in popolno ponemčenje tistega prebivalstva, ki bi (še) ostalo doma. Za njegovo uresničenje so določili osupljivo kratek rok, kar kaže na to, kako zelo se jim je mudilo. Kaže pa morda tudi na to, da niso pričakovali resnejših ovir in da so predvidevali hiter konec vojne. Hitler je namreč računal s hitrim porazom Sovjetske zveze, in to še v letu 1941.

Po smernicah, ki jih je aprila 1941 v Celovcu in Mariboru napisal ali podpisal sam državni komisar za utrjevanje nemštva Heinrich Himmler, naj bi v petih mesecih, od maja do oktobra 1941, izgnali od 220.000 do 260.000 Slovencev ali vsakega tretjega Slovenca, ki je takrat živel na nemškem zasedbenem območju. Ta načrt je bil že od vsega začetka neuresničljiv, saj bi moral vsak dan odpeljati na tuje vlak z najmanj 1500 izgnanci oz. dva vlaka, vsak s 750 izgnanci. To pa v vojnih razmerah ni bilo uresničljivo že zaradi transportnih omejitev. Kljub temu so načrt začeli uresničevati z vso zagnanostjo. Izgon naj bi zajel štiri vrste Slovencev: 1. t. i. Nemcem sovražne osebe – izobražence in vplivne, narodno zelo zavedne ljudi, 2. priseljence po letu 1914, 3. obmejno prebivalstvo, 4. tiste, ki se ne bi prijavili v raznarodovalni organizaciji ali ki jih iz rasnih, političnih ali dednozdravstvenih razlogov vanju ne bi sprejeli. Večino izgnancev naj bi poslali v Srbijo južno od reke Save, le tiste, ki bi jih rasno dobro ocenili, na ponemčenje v t. i. stari rajh. Za izganjanje Slovencev so pripravili nekaj zbirnih taborišč, med katerimi so bila največja Meljska vojašnica v Mariboru, grad Rajhenburg pri Brestanici in Šentvid nad Ljubljano.

Veliko večino prebivalstva v zasedenih slovenskih pokrajinah so nacisti leta 1941 politično, rasno in dednozdravstveno pregledali in ocenili. Takega velikopoteznega množičnega pregleda in ocenitve prebivalstva niso opravili v nobeni drugi zasedeni pokrajini.

Razne ovire, ki so se nacistom pri njihovem etnocidnem načrtu začele postavljati že zgodaj (transportne, nastanitvene, prehranitvene, oborožitveno-gospodarske itd.) in so jih reševali na treh meddržavnih konferencah v Mariboru 6. maja, Zagrebu 4. junija in 22. septembra 1941, in končno tudi narodnoosvobodilni boj so nacistom onemogočili, da bi svoj načrt izvedli v celoti. Če upoštevamo tudi okoli 17.000 Slovencev, ki so se načrtnemu izgonu izognili z begom na italijansko zasedbeno območje in v NDH, potem je v vsem obdobju okupacije izgon zajel okoli 80.000 Slovencev ali približno tretjino spomladi 1941 predvidenega števila. V to število je všteta tudi skupina izgnancev –

svojcev partizanov in ubitih talcev, ki je nacisti spomladi 1941 še niso predvidevali. Načrta nacisti niso mogli uresničiti niti na avstrijskem Koroškem, kjer so v "*omejenem*" izgonu izgnali okoli tisoč oseb. Del izgnancev so odpeljali v Srbijo (okoli 7.500), večino pa v Nemčijo (okoli 46.000). Tam so nemškemu rajhu služili kot cenena delovna sila. Izgnali so jih tudi na Hrvaško (okoli 10.000), kamor je Hitler v začetku prepovedal izganjati Slovence, češ da bi bili preblizu svoji domovini, a je moral kmalu popustiti. Najhuje je izgon prizadel Posavje in Obsotelje, kjer je šlo za skoraj popolno odstranitev Slovencev. Če primerjamo odstotek izgnanih ljudi iz zasedenih slovenskih pokrajin (10%) z odstotki iz drugih evropskih dežel izgnanih ljudi, ugotovimo, da so nacisti pri nas izgnali največji odstotek ljudi.

Na posestva izgnanih Slovencev so nacisti naseljevali Nemce. Največje število za naselitev predvidenih Nemcev se pojavlja aprila 1941, in to okoli 80.000, kar bi pomenilo, da naj bi na tri izgnane Slovence prišel po en Nemec. Ker je Himmler aprila 1941 v Mariboru ukazal, da jih morajo naseliti tako, da nobeden ne bo zdrknil na raven kočarja, so zanje predvideli razmeroma velike kmetije, precej večje, kot so jih imeli Slovenci. Medtem ko bi v notranjosti obeh zasedenih pokrajin naseljevali Nemce posamezno, kolikor bi bilo kmetij slovenskih izgnancev, pa so jih na obmejnem območju, s katerega so nameravali izgnati vse nenemško prebivalstvo, nameravali naseliti strnjeno. V Spodnji Štajerski so obdržali t. i. naselitveni pas ob Savi in Sotli ter t. i. brežiški trikot, na Gorenjskem pa so ga že kmalu opustili. Kot pričata dva Himmlerjeva razglasa, naj bi pravo množično kolonizacijo Nemcev na slovensko zemljo izvedli po vojni, ko bi predvsem upoštevali vojake, ki bi se vrnili s fronte. Nacistom je tako uspelo naseliti, in to predvsem v Posavju in Obsotelju, okoli 15.000 Nemcev. Naselili so zlasti kočevske, besarabske, bukovinske, dobrudžanske in južnotirolske Nemce.

Strnjeno ali posamezno naseljeni Nemci naj bi skupaj s tistimi, ki so že prej prebivali na Slovenskem, zavarovali germanizacijo in pri njej tudi sodelovali, saj je bilo širjenje in utrjevanje nemštva med temeljnimi nalogami nemške nacistične civilne uprave. Pri germanizaciji sta tekla dva procesa hkrati:

načrtno in nasilno uničevanje vsega, kar bi lahko vzbujalo, ohranjalo ali krepilo slovensko nacionalno zavest in njeno gmotno podlago, ter sistematično in hitro uvajanje in širjenje vsega, kar bi dajalo deželi nemški videz in spreminjalo narodnostno sestavo prebivalstva. Za ta proces so nacisti skovali pojem "*Umvolkung*", ki ga ni najti v slovarjih nemškega jezika. Drug za drugim so si sledili ukrepi: odstranjevanje slovenskih napisov, uničevanje slovenskega tiska ("*od molitvenikov do leksikonov*"), odpravljanje slovenskih društev, organizacij, zvez in skladov, zaplemba slovenskega premoženja itd. ter ponemčevanje krstnih in krajevnih imen, nemški način pisanja priimkov, uvedba čisto nemških otroških vrtcev in čisto nemških šol, ustanovitev nemških raznarodovalnih društev oz. organizacij Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund) in Koroška ljudska zveza (Kärntner Volksbund), v kateri so vključili tudi dotedanje nemško društvo Švabsko-nemško kulturno zvezo (Schwäbisch-deutscher Kulturbund), mladinska organizacija Nemška mladina (Deutsche Jugend) na Spodnjem Štajerskem oz. Hitlerjeva mladina (Hitler Jugend) na Gorenjskem in v Mežiški dolini, polvojaške formacije vermanšaft (Wehrmannschaft) in od 1942. leta celo vojaške obveznosti. Neprizadeta ni ostala niti cerkev: po množičnem izgonu velike večine katoliških duhovnikov so nacisti prepovedali v cerkvah najprej slovensko in nato še latinsko molitev in petje ter ukazali nemško, da o slovenskih pridigah niti ne govorimo. Zaplenili so tudi cerkveno imetje. Prirejali so številne in raznovrstne tečaje, da bi se ljudje "*hitro in pravilno*" naučili nemško, kajti v Spodnji Štajerski so nacisti poleti 1941 javno razglasili, da se bo po štirih ali petih letih tam govorilo samo še nemško. Zlasti na Štajerskem in Koroškem sta se slovenska beseda in pesem morali umakniti za debele zidove zavednih slovenskih

domačij. Ob zanikanju slovenske nacionalne biti so nacisti na letakih, v govorih in člankih razglašali štajerski in koroški regionalni patriotizem, trdeč: "*Ti nisi Slovenec. Ti si domu zvest Štajerc. Ti si član velikonemške skupnosti. Ti boš postal polnovreden Nemec!*" Na Gorenjskem je krog Aloisa Maierja Kaibitscha, ki mu je bila zaupana germanizacija koroških in deloma tudi gorenjskih Slovencev, dosegel, da je novi šef civilne uprave dr. Rainer potisnil Koroško ljudsko zvezo v ozadje in uvedel nacistično stranko NSDAP. Tam so nacisti proti koncu vojne tudi nekoliko popustili pri nagli germanizaciji in v nekaterih osnovnih šolah dovolili pouk v slovenščini. Nasprotno pa so na Koroškem in Štajerskem do konca vojne vztrajali pri svoji vroči germanizaciji in so bili glede nje tudi ujetniki svojih nazorov.

Italijanski okupator je bil v odnosu do slovenstva milejši od nemškega. Upošteval je slovenske kulturne in prosvetne ustanove (univerzo, šolstvo, gledališče, nepolitično kazensko sodstvo in nižjo upravo) ter si tako hotel pridobiti naklonjenost slovenskega prebivalstva, zlasti izobraženstva. Vidnejši izraz njegove naklonjenosti naj bi bil tudi sosvet ali konzulta pri visokem komisarju. Svoj cilj italijanizacije je hotel doseči v daljšem času in na manj okruten način: z dvojezičnostjo v upravi, s širjenjem italijanščine pri šolskem pouku, z uvajanjem fašističnih pomožnih organizacij: centrov pomoči, ki jih je kasneje spremenil v centre fašistične stranke, odsekov za kmečke gospodinje, delavke in gospodinjske pomočnice, Dopolavoro, Ljubljansko univerzitetno organizacijo, z italijanskim korporativističnim sistemom itd. Italijanizaciji in fašizaciji je podvrgel zlasti šolsko mladino, in to v organizaciji Giuventù Italiana del Littorio Lubianese (Ljubljanska liktorska mladina – GILL) s starostnimi oddelki, npr. Balilla, male Italijanke, mlade Italijanke, volkuljini sinovi in hčere, avantgardisti itd., kar je seveda lahko žalilo narodna čustva slovenskih staršev in otrok. Vse to je upravljala fašistična stranka, ki so jo v Ljubljanski pokrajini uvedli 23. oktobra 1941. Ob zaostritvi razmer spomladi in poleti 1942 pa so pri raznih italijanskih uradih že nastajali načrti s podobnimi ukrepi, kot so bili nacistični v severni Sloveniji (množičen izgon Slovencev, kolonizacija Italijanov, večja italijanizacija prosvete in kulture itd.), vendar jih niso dovolile vojne razmere. Po dvoličnem značaju italijanskega fašizma (in najbrž ne samo njega) nekateri sodijo, morda upravičeno, da bi v primeru zmage uvedel v Ljubljanski pokrajini enako trd in nasilen raznarodovalni sistem kot v Slovenskem primorju in Istri.

Raznarodovanju so bili podvrženi tudi Slovenci v Prekmurju in Medžimurju. Madžarski okupator je izganjal priseljence po letu 1919, še posebej prosvetne delavce in duhovnike. Okoli 600 po prvi svetovni priseljenih slovenskih kolonistov (bili so predvsem primorski Slovenci) iz okolice Dolnje Lendave je spomladi 1942 odpeljal v koncentracijsko taborišče Szarvar na Madžarskem. V celoti je odpravil slovensko šolstvo in uvedel madžarsko, a je ponekod kot pomožni jezik dopuščal prekmursko narečje z madžarskim pravopisom. Podobno kot nemški nacisti (in ne samo oni) na Koroškem in Štajerskem je madžarski okupator Slovencem odrekal slovensko identiteto in jih imel za Vende.

Izkoriščanje človeških sil in gmotnih sredstev

Okupacija je poleg razkosanja, aneksionizma in raznarodovanja povzročila tudi druge spremembe v slovenski družbi. Okupatorji so uvajali vojno gospodarstvo in si prizadevali, da bi z zasedenih in priključenih območij dobili čim več gmotnih dobrin za potrebe svojih vojskujočih se držav. Pri tem niso imeli vsi okupatorji niti enakih možnosti niti enakih potreb. Nemški okupator je dobil gospodarsko najbolj razvita in tudi poljedelsko in vinogradniško najbolj rodovitna območja. Po njegovih podatkih je samo

industrija na Gorenjskem in v Mežiški dolini pomenila toliko kot ona v avstrijskem delu Koroške, spodnještajerska pa tretjino vse štajerske industrije. To je bilo zelo pomembno za vojne potrebe in so zato nacisti precej tovarn razglasili za oborožitvene obrate. Tudi večina premogovnikov je bila na nemškem zasedbenem območju. Italijanskega okupatorja, ki ni dobil zaželenih trboveljskih revirjev, je zaradi pomanjkanja lesa in premoga v Italiji vsaj v začetku lahko tolažilo veliko gozdno bogastvo Dolenjske in Notranjske s precejšnjim številom lesnopredelovalnih obratov in nekaj, sicer skromnih premogovnikov (Kočevje, Krmelj, Kanižarica), vendar je njegovo gospodarjenje zunaj mest kmalu ohromilo partizansko gibanje.

Okupatorji se navadno držijo načela, naj zasedeno ozemlje vzdržuje sebe in zasedbene sile. Vendar so bile slovenske pokrajine glede oskrbe prešibke in okupatorji so morali kljub strogo racionirani preskrbi, ki jo je deloma uvedla že Kraljevina Jugoslavija, mnogo živeža in drugih predmetov uvoziti. Pomanjkanje je občutila zlasti Ljubljana v letih 1943–1945. Nemški okupator je iz Spodnje Štajerske izvažal predvsem vino in sadje, meso in jajca.

Nemški okupator je zaradi velikih potreb po delovni sili hitreje kot druga dva okupatorja odpravljal brezposelnost, in to z javnimi deli, pošiljanjem delovne sile v avstrijske in nemške pokrajine, z vpoklici v državno delovno službo in vojsko, pa tudi z graditvijo novih gospodarskih obratov. Zlasti od poletja 1942 je nemškemu okupatorju primanjkovalo delovne sile in jo je moral uvažati od drugod, tudi iz Grčije. Nemški in madžarski okupator sta v zasedenih slovenskih pokrajinah uvedla tudi svoje vojno pravo in klicala moško prebivalstvo v svojo vojsko ter s tem grobo kršila mednarodno pravo. Nemški okupator je od poletja 1942 do konca vojne vpoklical v uniformirano državno delovno službo (Reichsarbeitsdienst) in vojsko (Wehrmacht) iz Spodnje Štajerske 22 in iz Gorenjske in Mežiške doline 11 letnikov, skupno okoli 35.000 mladeničev in mož.

Ker naj bi zasedene slovenske pokrajine postale del nemškega rajha, v gospodarstvu vsaj do leta 1944 okupator ni vodil politike "*ropanja*", kot je to počel v nekaterih drugih zasedenih deželah. Zasnoval je nove industrijske in energetske obrate (Strnišče, Tezno, Mariborski otok, Velenje itd.), gradil ceste in železnice (npr. obvoznice pri Ljubljani, predor Ljubelj itd.), stanovanjska naselja (npr. "*Neue Heimat*") v okrožnih središčih, vpeljal nekatere izboljšave v poljedelstvu in živinoreji itd., kar se je kmalu pokazalo v večji proizvodnji in pridelavi. Z nekaterimi ukrepi na gospodarskem in socialnem področju je zvišal življenjsko raven in izboljšal socialno varnost nekaterih skupin prebivalstva. Druga dva okupatorja sta na gospodarskem in socialnem področju storila bore malo.

Nasilje

Okupatorjevo nasilje v zasedeni Sloveniji je imelo tri korene. Prvi je bil že v samem bistvu nacizma in fašizma, ki sta z odpravo državljanskih svoboščin, grobim kršenjem človeških pravic, šovinizmom, rasizmom itd. prizadela najprej svoja naroda. Drugi koren je bil v samem okupacijskem sistemu. Vsaka, še tako mila okupacija, pomeni tudi določeno nasilje nad okupiranim prebivalstvom, omejuje njegovo življenje, spreminja dotedanje šege in navade, nalaga nove obveznosti itd. Če pa ima okupator še aneksionistične in raznarodovalne namene, je njegovo nasilje še večje; če hoče to izvesti na grob, krut način, kot nemški okupator v Sloveniji, potem je seveda nasilje ena temeljnih značilnosti okupacije. Tretji koren nasilja je v okupatorjevih ukrepih za zadušitev ali omejevanje odpora domačega prebivalstva. Pri tem gre največkrat za najkrutejše oblike nasilja, kar jih pozna človeštvo.

Čeprav je o okupaciji Slovenije že precej napisanega, še vedno marsikdo meni, da okupatorjevega nasilja ne bi bilo, če ne bi bilo odpora proti njemu. Najkrutejše nasilje je nemški okupator izvedel še pred uporom, ko je maja 1941 samo iz Spodnje Štajerske v nacistični lažni evtanaziji odpeljal 583 duševno bolnih in telesno onemoglih ljudi v uničevalni zavod Hartheim pri Linzu in jih tam pomoril. Tudi načrtno množično izganjanje Slovencev z nemškega zasedbenega območja se je začelo še pred uporom. Nasilni so bili seveda tudi drugi, sicer manj kruti ukrepi za uničenje slovenske nacionalne biti spomladi 1941. Nekatere nasilne ukrepe bi bili nacisti izvedli popolneje in nagleje, če jih pri tem ne bi oviral osvobodilni boj slovenskega naroda.

Pri dušitvi slovenskega odpora so okupatorji deloma iz preventivnih in še bolj iz maščevalnih razlogov uporabljali vse možne oblike nasilja: prenapolnili so obstoječe zapore in uredili še nove (računajo, da je bilo v njih okoli 35.000 oseb), odganjali ljudi v koncentracijska taborišča (samo v italijanska okoli 20.000 oseb in več kot 10.000 v nemška), streljali talce (nemški okupator 194 skupin z 2860 talci, italijanski 21 skupin s 145 talci), požigali hiše in na stotine celih vasi – nemški okupator je samo na Gorenjskem v letu 1942 požgal in zravnal z zemljo 12 vasi (primer Čeških Lidic), moške v njih postrelil in njihova trupla pometal v ogenj in pobijal celo otroke, kot pričata primera Lipe v Čičariji in Orehovice pri Izlakah, pri izganjanju nasilno ločeval otroke od staršev (več kot 600 "*ukradenih otrok*") itd. Okupatorjevo nasilje je po svojem obsegu in še bolj po krutosti dalo pečat okupaciji kot ena njenih temeljnih značilnosti.

SPOMENICE O NEMŠKIH OZEMELJSKIH ZAHTEVAH V SLOVENIJI LETA 1940*

V monografiji o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji v letih 1941–1945[1] sem v poglavju o nemških imperialističnih pretenzijah v Sloveniji in nacistični okupaciji slovenske Štajerske in Gorenjske prikazal tudi štiri spomenice z zahtevami po spremembi državne meje med Jugoslavijo in Nemčijo oziroma z zahtevami po delu slovenskega narodnega ozemlja.[2] Dve spomenici sem našel v arhivskem fondu Sudostdeutsches Instituta v Gradcu (tj. Inštituta za nemštvo na Jugovzhodu),[3] dve pa na mikrofilmu gradiva nemškega zunanjega ministrstva.[4] Drugih spomenic takrat nisem poznal, ker mi še ni bilo dostopno gradivo v Političnem arhivu nemškega zunanjega ministrstva v Bonnu in Zveznem arhivu v Koblenzu. V letih 1974 in 1975 sem v teh arhivih pregledal večino gradiva, ki se nanaša na Slovenijo, in sem našel tudi nove, do sedaj neznane spomenice, in tudi gradivo, ki pojasnjuje nastanek in obravnavo že znanih spomenic. Značilno je, da so vse spomenice nastale v Gradcu in Celovcu, in sicer v ustanovah, ki sem jih navedel v omenjeni monografiji – Sudostdeutsches Institutu v Gradcu in Gaugrenzlandamtu NSDAP (tj. pokrajinskem obmejnem uradu NSDAP) v Celovcu. Značilno je tudi to, da so vse spomenice sestavili poleti 1940, tj. kmalu po nemški osvojitvi Francije in nekaterih drugih zahodnoevropskih držav in takoj po delitvi vplivnih območij v Evropi med fašističnima državama Nemčijo in Italijo. Kot bomo videli, je tudi nekaj drugega tovrstnega gradiva iz tistega časa. Zaradi tega in zaradi okolnosti, da je sedaj znana večina ohranjenih spomenic in drugih podobnih virov o nemških imperialističnih pretenzijah do slovenskega narodnega ozemlja v tistem času in da vsaj do takrat, ko bodo za znanstveno delo dostopni nekateri arhivski fondi v avstrijskih arhivih, ni pričakovati nekih pomembnejših najdb, sem sklenil, da to vprašanje obdelam v posebni razpravi. Za to sem se odločil tudi zaradi tega, ker so do sedaj nemški kritiki moje knjige o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji napadali tudi razpravljanje o spomenicah iz Gradca in Celovca, skušali zmanjševati njihov pomen ali pa jih postaviti v drugi čas.[5] In postavlja se tudi vprašanje, ali ne bi bil južno od Karavank upravičen neki "*prastrah*" (Urangst), seveda nasproten tistemu, ki ga nemški šovinisti razglašajo na Koroškem.

1. Nastanek prvih spomenic v Gradcu in Celovcu

Kot že rečeno, so spomenice izdelali v Südostdeutsches Institutu v Gradcu in Gaugrenzlandamtu NSDAP v Celovcu. Prvega so ustanovili sredi maja 1939 v Hofgasse 5 v

* Zgodovinski časopis, 3–4, 1975, str. 219–246.

1 T. Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945. Maribor 1968 (navajam: Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika).

2 Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 109–114.

3 Del tega fonda hrani Pokrajinski arhiv Maribor (navajam: PAM).

4 Arhiv Vojaškega zgodovinskega inštituta v Beogradu (navajam: arhiv VII), mikrofilm iz Londona št. 3/50, posnetki H 298904–H 298920.

5 Tako je nek nepodpisani poročevalec o moji knjigi v A. W. R.-Bulletinu, letniku 1969, št. 2 zapisal tudi tole: "Nato govori o sistematično izdelanih načrtih za zavzetje Slovenije med dvema vojnama, načrtih, ki so se morda tu in tam pobliskovali v glavah nemško-nacionalnih Avstrijcev, jih pa gotovo niso resno presojali in v t. i. starem rajhu niso imeli nobenih pripadnikov." O neutemeljeni in s to razpravo ponovno ovrženi trditvi dr. M. Strake glej op. 23 te razprave.

Gradcu, ves čas ga je vodil dr. Helmut Carstanjen, član nacistične stranke od leta 1934, in je imel za nalogo preučevati pomembnejša vprašanja nemštva v jugovzhodni Evropi, zlasti pa njegova nacionalna vprašanja.[6] Gaugrenzlandamt v Celovcu pa so ustanovili po navodilu Hitlerjevega namestnika v NSDAP Rudolfa Hessa z dne 3. februarja 1939, namestili so ga v Gasometergasse 6 in mu za vodjo določili Aloisa Maierja Kaibitscha, člana nacistične stranke od leta 1934.[7]

V navedenih ustanovah so prve spomenice izdelali med 8. in 11. julijem 1940. Že to da slutiti, da jih niso začeli sestavljati samodejno, temveč na neko pobudo ali poziv. Kot bomo videli, je vsaj za spomenico, ki so jo sestavili v Südostdeutsches Institutu v Gradcu, znano, da sta jo želela urad ministra dr. Arthurja Seyssa-Inquarta na Dunaju oziroma v Haagu na Nizozemskem in nemško zunanje ministrstvo v Berlinu. Dr. Seyss-Inquart je bil namreč državni namestnik "*in vodja deželne vlade*" za bivšo Avstrijo na Dunaju, od maja 1940 dalje pa državni komisar za zasedeno Nizozemsko v Haagu. Morda lahko domnevamo, da sta tudi spomenici, ki so ju tiste dni sestavili v Celovcu, želela ta dva urada.

Najprej je vodja pokrajinskega obmejnega urada NSDAP v Celovcu, esesovski podpolkovnik Alois Maier Kaibitsch 8. julija 1940 sestavil spomenico o Mežiški dolini, čez nekaj dni pa še spomenico o jeseniškem trikotniku. V prvi spomenici, ki obsega tri in pol strani besedila, je najprej poudaril, da je Mežiška dolina (okrog 360 km^2 in okrog 20.000 ljudi) vedno spadala h Koroški, dokler je ni od nje odtrgal nasilni mir v St. Germainu in jo priključil k Jugoslaviji. Železnica Celovec–Maribor, ki pelje skozi Mežiško dolino, je del prometnega trikotnika Gradec–Bruck–Št. Vid ob Glini–Beljak–Celovec–Gradec, vendar se mora potnik, ki želi iz pokrajinskega glavnega mesta Celovec naravnost priti v okrožno mesto Wolfsberg, peljati čez jugoslovansko ozemlje. Vsa Mežiška dolina se zaradi svoje naravne omejenosti že po naravi nagiba h Koroški in je bila dolgo časa tudi njen sestavni del. Ko je opisoval gospodarski pomen območja, je Maier Kaibitsch poudaril, da glavno bogastvo pomenita rudnika svinca v Mežici in Črni ter da se mora industrija Mežiške doline za svoj nastanek in razcvet zahvaliti "*izključno nemški ustvarjalnosti in podjetniški volji*". Pri opisu jezikovnih in narodnostnih razmer je prikazal lažno sliko, ko je trdil: "*Čeprav del prebivalstva uporablja vindišarski občevalni jezik, je v Mežiški dolini pretežni del tega prebivalstva nemški.*" Neutemeljeno je sklepal, da bi se pri plebiscitu, če bi ta leta 1920 zajel tudi Mežiško dolino, več kot polovica prebivalstva izrekla za Avstrijo. Spomenico je Maier Kaibitsch sklenil z lažno trditvijo: "*Še danes so razmere v Mežiški dolini takšne, da hoče večina prebivalstva nazaj h Koroški in Nemčiji. To upanje in ta goreča želja sta iz dneva v dan večji in kljub ostrim osamitvenim ukrepom, ki jih izvaja jugoslovanska vojska, prihajajo prav vsak dan odposlanci nemških Mežičanov na Koroško z željo in namero, da Mežiška dolina ne bi bila pozabljena nemška dežela.*"

Spomenici je Maier Kaibitsch priložil zemljevid Koroške, na katerem je posebej začrtal meje območij, ki so po letu 1918 prišle pod Jugoslavijo in Italijo (Mežiška dolina I, Jezersko II in Kanalska dolina III). Na zemljevidu pa je še zarisana ena meja, in sicer med radovljiškim in kranjskim okrajem, kar pa je bilo že vprašanje nove spomenice.[8]

---

6 PAM, fond Südostdeutsches Instituta (navajam: SODI), fasc. 1, sestavek o nalogah tega instituta.

7 O A. Maierju Kaibitschu in njegovem delu za nacistično stranko glej T. Ferenc: Organizacija in njen vodja v službi nacizma. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIV/1974, št. 1–2, str. 260–270.

8 Politisches Archiv Auswärtigen Amtes in Bonn (navajam: PAAA Bonn), Pol. XII, Bd. 7, Italien, Die Grenzen des Deutschen Reiches in Krain and Südsteiermark insbes. Asslinger Dreieck u. Miesstal 1940, Maier Kaibitscheva spomenica "Das Miesstal" 8. julija 1940.

Spomenico je Maier Kaibitsch takoj poslal naprej; en izvod je dobil tudi salzburški gauleiter dr. Friedrich Rainer, koroški rojak, ki jo je prek svojega adjutanta Lea Kreinerja 16. julija 1940 posredoval referentu v oddelku "*Nemčija*" nemškega zunanjega ministrstva in članu Ribbentropovega pribočništva[9] SS-Oberführerju Rudolfu Likusu v grad Fuschl pri Innsbrucku.

Verjetno je tam tisti čas prebival nemški zunanji minister Joachim von Ribbentrop, ki je tako tudi na ta način dobil Maier Kaibitschevo spomenico. Po tem, da je Maier Kaibitsch poslal najprej samo eno poslanico, bi lahko sklepali, da se je s tem zelo mudilo in niso utegnili počakati še na drugo. Maier Kaibitsch je namreč že sestavljal spomenico o "*jeseniškem trikotniku*". To spomenico, ki ima 4 strani, je Maier Kaibitsch datiral samo z mesecem julijem 1940. V njej je najprej povedal, da je imel t. i. jeseniški trikotnik "*na pariških mirovnih pogajanjih glede na svoj obseg popolnoma neprimerljiv pomen*". Pod pojmom jeseniški trikotnik so razumeli tudi dolini obeh Sav, tj. Save Bohinjke in Save Dolinke, ki sta se zabili kot klin med nekdanjo Avstrijo in Kraljevino Italijo. Potem ko je zemljepisno in gospodarsko opisal to območje ter poudaril pomen železarstva in prometnih zvez, je Maier Kaibitsch navedel, da si je Italija na mirovnih pogajanjih prizadevala, da bi imela v tem predelu neposredni stik z Avstrijo in da bi naj jeseniški trikotnik spadal k Avstriji, vendar je temu zelo nasprotovala Velika Britanija. Vprašanje pa je ostalo odprto prav do sklenitve rapalske mirovne pogodbe, ki je jeseniški trikotnik prisodila Jugoslaviji. Nato je navedel statistiko upadanja prometa na železnicah Celovec–Podrožca, Beljak–Podrožca, Podrožca–Jesenice in Jesenice–Trst v letih 1914, 1922 in 1935, poudarjal škodljive posledice razkosanja najkrajše železniške zveze med Berlinom in Trstom ter na koncu sklenil:

"*Treba je torej poskrbeti za to, da bi lahko bile popolnoma in v celoti izrabljene vse dane prometne značilnosti in da bi padle vse prometne ovire. Nevzdržno je tudi to, da več kot 1000 km dolge železniške zveze od Berlina do Trsta seka le 40 km dolg kos, ki teče po tujem carinskem območju in ovira neposredni železniški promet med rajhom in Trstom.*

Ovire, ki hromijo promet v jeseniškem trikotniku je torej treba na nek način odstraniti, in sicer ali s priključitvijo k velikemu nemškemu rajhu ali najmanj z ustvaritvijo koridorja. Prva rešitev bi bila pravilna tudi z vojaškega gledišča."

Tej spomenici je Maier Kaibitsch dodal dve prilogi, in sicer dve skici. Na prvi je prikazal obseg jeseniškega trikotnika, ki zajema severozahodni del Gorenjske z Radovljico vred, kljub temu da to mesto ne leži tik železniške proge Podrožca–Jesenice–Bohinjska Bistrica–Podbrdo. V "*jeseniški trikotnik*" je vključil kar ves radovljiški okraj. Na drugi pa je prikazal glavne železniške zveze med Trstom in Berlinom ter razdaljo med njima, če tečejo čez jeseniški trikotnik ali mimo njega (čez Maribor, Ljubljano in Rakek).[10]

Obe spomenici je Maier Kaibitsch najprej izročil vladnemu predsedniku za Koroško dr. Wladimirju Pawlovskemu in okrožnemu vodji NSDAP dr. Karlu Pachnecku, ki je nadomeščal odsotnega namestnika gauleiterja NSDAP za Koroško Franza Kutschero (ta je bil tisti čas v vojski v Franciji), torej najvišjima upravnima in strankinima funkcionarjema v Koroški. Nato pa ju je 24. julija 1940 poslal tudi "*uradu pooblaščenca NSDAP za zunanjepolitična vprašanja (Ribbentropov zunanji urad)*", a sta že 26. julija prispeli v Ribbentropovo zunanje ministrstvo, in sicer v strankin referat v oddelku "*Nemčija*", kjer so ju registrirali pod št. 470 g. V spremnem dopisu je zapisal:

---

9 PAAA Bonn, Pol. XII, Bd. 7, Italien, Kreinerjev dopis 16. 7. 1940.

10 PAAA, Bonn, Pol. XII, Bd. 7, Italien, Maier Kaibitscheva spomenica "Das Dreieck von Assling" iz julija 1940. Pr. Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 109–110.

"V primeru Mežiške doline in Dravograda gre za staro koroško območje, ki ga je mirovna pogodba v St. Germainu protipravno in v nasprotju z željo prebivalstva brez plebiscita odtrgala od Koroške.

Kot je razvidno iz spomenice, so tako imenovani "jeseniški trikotnik" že po zlomu avstrijske monarhije predvidevali kot nekakšno nadomestilo za deželo Koroško. Dodelitev tega jeseniškega trikotnika Koroški oziroma Nemčiji bi bila ne samo iz gospodarskih, temveč ne nazadnje tudi iz vojaških razlogov ne samo razumljiva, ampak potrebna. Pri tem opozarjam, da npr. tudi meje na Karavankah nikakor ne gre označevati kot neke zadovoljive vojaške meje, ker poteka po samem grebenu in s teh obvladujočih vrhov sosednja država gleda, daleč v nemško deželo. Karavanke same so tudi z naše strani strme in težko pristopne, medtem ko so na drugi strani prav do vrhov porasle z gozdovi in košenicami. Verjamem, da ravno pomena vprašanja jeseniškega trikotnika ne gre podcenjevati in si zato dovoljujem, da v sporazumu in po pooblastilu z vodstvom pokrajine pooblaščenega okrožnega vodje tudi vašemu uradu izročim spomenici o Jesenicah in Mežiški dolini."[11]

Po vsebini tega spremnega dopisa lahko sklepamo, da Maier Kaibitsch in tisti, katerih težnje je izražal v navedenih spomenicah, niso bili zadovoljni z državno mejo niti med Korenom in Ljubeljem niti med Ljubeljem in Peco. Pričakovati je bilo, da se bo to nezadovoljstvo jasneje izrazilo v neki novi spomenici.

Tisti čas so tudi v Südostdeutsches Institutu v Gradcu hiteli s sestavljanjem spomenice. Njegov vodja dr. Helmut Carstanjen je do takrat napisal in objavil nekaj lažnih znanstvenih razprav o nemštvu v slovenski Štajerski in Prekmurju in je tudi večji del slovenskega prebivalstva v teh pokrajinah razglasil za Vende ali Vindišarje, ki naj bi sicer govorili slovenskemu jeziku sorodno narečje, čutili pa bi nemško.[12]

Carstanjenova spomenica, ki ima naslov *"Južna meja Štajerske (Die Südgrenze der Steiermark")* in podnaslov *"Krivica pariških predmestnih pogodb nasproti nemškemu ljudstvu (Fin Unrecht der Pariser Vorortsvertrage am deutschen Volk)"*, ima pet zemljevidov z obsežnejšimi pojasnili. Zemljevidov nisem mogel najti, pojasnila pa so ohranjena v več izvodih celo v štirih arhivskih fondih. Pojasnila so sestavljena tako, da povezana v celoto že sama zase sestavljajo spomenico, ki se glasi:

"List 1

Saintgermainski diktat je skoraj tretjino Štajerske prisodil Jugoslaviji. S tem je brez plebiscita in proti volji njenega nemškega in vindišarskega prebivalstva odtrgal od strnjenega nemškega ozemlja stoletja staro območje rajha.

List 2

Nova prisilna meja je razrezala notranjeavstrijski prometni trikotnik Bruck–Maribor–Beljak in tako odvzela obema pokrajinama Štajerski in Koroški edino dolinsko zvezo Gradec–Maribor–Celovec.

Koroška Labotska dolina je bila odrezana od vsega železniškega prometa z drugimi predeli pokrajine. Prebivalci Labotske doline morajo uporabljati prehodni vlak čez jugoslovansko ozemlje, če hočejo priti v Celovec. Radgono, sedaj najjužnejše mesto rajha, je prisilna meja oropala skoraj vsega njenega zaledja.

11 PAAA Bonn, Pol. XII, Bd. 7, Italien, Maier Kaibitschev dopis 24. julija 1940.

12 Več o tem glej Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji, str. 85–89.

List 3

Nacionalni Slovenci, ki so v Spodnji Štajerski prišli k moči samo po volji Francije, so tam z zatiralnimi ukrepi popolnoma uničili cvetoče nemško kulturno življenje.

List 4

Z vseh strani zaprti celovški kotlini odgovarja v Štajerski na vzhod odprt polkrog. Njegovo severno in zahodno mejo tvori notranjeavstrijsko obrobno gorovje, njegov južni konec vitanjska črta.[13]

Južno od te črte leži savinjska krajina. Ona tvori prostorsko lastno, vase zaprto pokrajino, ki pa je lahko povezana tako s severnim kot z južnim sosednjim območjem. Zgodovina, kultura in prebivalstvo jo vendar najtesneje povezujejo z ostalo Štajersko.

Današnja državna meja teče skozi štajerski jedrni prostor. Ona pomeni za Štajersko tisto, kar je za Koroško pomenilo razbitje koroške kotline, ki so ga načrtovali Slovenci ob razbitju monarhije.

List 5

Sedanja meja je strateško kar najbolj neugodna. Za našega južnega mejaša bo vedno pomenila mik za nadaljnje aspiracije do štajerskega in koroškega ozemlja. Slovenci so kljub uradnemu državnemu prijateljstvu in neenakemu razmerju moči prav do sedaj pred vso javnostjo izražali ustrezne zahteve.

Če bi Maribor kdaj spadal v vplivno območje neke druge velesile, ta ne bi imela na poti od tukaj do črte Visoke Ture–Semmering nobenih naravnih ovir pri nadaljnjem prodiranju čez Gradec in Celovec.

Ne glede na nadaljnji razvoj delov ostale Jugoslavije je za pokrajini Štajersko in Koroško poprava današnje štajerske južne meje življenjska potreba.

Smiselni prostorski zaključek bi lahko tudi v Štajerski našli samo v nadaljevanju brennerske in karavanške meje Tirolske in Koroške.

Za novi potek južne meje Štajerske so tri možnosti:

a) Stara štajerska deželna meja na Savi in Sotli.

Ta potek meje bi ustrezal zgodovinski in kulturni enotnosti Štajerske.

b) Nadaljevanje Karavank čez Kamniške Alpe in grebene gora severno od Save (laška črta).

To je črta: Ojstrica v Kamniških Alpah–stara štajerska deželna meja–Velika planina–Huda jama–južno od Laškega–Sv. Lenart–Voluš–Rudnica in v zahodnovzhodni smeri na staro štajersko deželno mejo. Ta meja bi pustila slovensko-hrvaškemu področju južno od nje ležeči prostor z železniško zvezo Ljubljana–Zagreb, železniškim križiščem Zidani most in tudi premogovniško območje Trbovlje in Hrastnik.

c) Nadaljevanje Karavank in vitanjske črte.

To je črta: bivša koroška deželna meja–južno od Uršlje gore in Hude luknje–čez Kozjak in Stenico–Boč–Donačko goro in v zahodnovzhodni smeri na staro štajersko deželno mejo. S to mejo bi ponovno priključili k rajhu vse Podravje z glavnima mestoma Mariborom in Ptujem, medtem ko bi Savinjska krajina skupaj s predkrajem Celjem

13 Pod "Weitensteinerzug" so takrat razumeli črto, ki gre od Karavank čez Smrekovec, Basališče pri Vitanju, južno od Konjic, Boč in Donačko goro do slovensko-hrvaške narodne meje. Za državno mejo med Jugoslavijo in Avstrijo na tej črti sta se po prvi svetovni vojni zelo zavzemala graška univerzitetna profesorja dr. Hans Pirchegger in dr. Robert Sieger. Glej Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 78–81.

ostala zunaj meje. Vitanjska črta je najsevernejša črta, ki jo lahko imamo za nadaljevanje Karavank."[14]

Državni namestnik in gauleiter NSDAP za Štajersko dr. Sigfried Uiberreither je to spomenico ali kot je napisal "*zahtevano kartografsko gradivo s kratkim spremnim besedilom*" 11. julija 1940 poslal naravnost zunanjemu ministru Ribbentropu. Iz spremnega dopisa je razvidno, da je to storil na njegovo željo. Uiberreither je hkrati s hvaležnostjo vzel na znanje, da ga je Ribbentrop v prihodnjih dneh pripravljen sprejeti v Berlinu.[15]

Drugi dan, tj. 12. Tulija 1940, je dr. Carstanjen poslal spomenico profesorju dr. Franzu Wehofsichu pri državnem komisarju za zasedena območja Nizozemske dr. Arthurju Seyss-Inquartu v Haagu.[15a] V spremnem dopisu je navedel, da jo pošilja na poziv urada ministra dr. Seyssa-Inquarta. O spomenici je povedal še tole:

"*Spomenico sestavlja besedilo k 6 skicam. Te pa od včerajšnjega poziva do tega časa še rišejo. Žal pa jih ni bilo mogoče končati do odhoda današnjega letala. Končali jih bomo danes v popoldanskih urah in jih takoj poslali s sledečo pošto. Spomenica in skice tvorijo enotno celoto. Spomenico in spodaj navedeno gradivo pošiljam v naprej, ker je urad ministrstva včeraj to izrecno želel.*"[16]

Poleg spomenice je dr. Carstanjen poslal dr. Wehofsichu tudi "*kratko poročilo o vedenju Slovencev od začetka akcije v Norveški do zloma Francije*" in "*nekatera posebno značilna poročila Südostdeutsches Instituta o ukrepih Slovencev od začetka vojne jeseni 1939*" ter o tem dejal:

"*Pod 2. in 3. navedeno gradivo jasno dokazuje, da Slovenci izrabljajo nemške izjave o državnih mejah kot neomejeno pooblastilo, da bi lahko nadaljevali rovarjenje proti rajhu in zlorabljali volksdeutscherje. Oni imajo samo po sebi umeven pogoj za ohranitev ozemeljskega statutsa quo, ki v nobenem primeru ne izpolnjuje varstva prijateljske nevtralnosti do rajha. Belgrad ali ni mogel – zaradi nenehnega vpliva slovenskih klerikalcev – ali ni hotel nastopiti proti protinemškemu hujskanju v Sloveniji.*"[17]

Dr. Carstanjen je spomenici priložil tudi sestavek H. Volkmarja (kar je psevdonim za dr. Huga Suetteja) "*Untersteier die deutsche Südostmark*", svojo knjigo "*Volkstum und Sprache in der Untersteiermark*" in rokopis dr. Hermanna Iblerja "*Des Reiches Sudgrenze in der Steiermark*", za katerega je navedel, da je bil "*izgotovljen za zaupno uporabo v uradih rajha*". Hkrati je opozoril, katera poglavja posebej obravnavajo najpomembnejša vprašanja slovenske Štajerske.[18]

Nekoliko pozneje se kot dodatek Carstanjenovi spomenici "*Die Südgrenze der Steiermark*" verjetno tudi v Südostdeutsches Institutu v Gradcu sestavili "*dopolnitvene pripombe k možnostim za smiselno razmejitev na jugu Štajerske, zarisanim na zemljevidu 1 : 200.000*". Te pripombe tudi dopolnjujejo tisti del spomenice, ki razpravlja o treh možnostih za novo državno mejo na Štajerskem, saj celo ponavljajo nekatere stavke spomenice.

---

14 PAAA Bonn, Pol. XII, Bd. 7, Italien, Carstanjenova spomenica "Die Südgrenze der Steiermark", iz julija 1940.

15 PAAA Bonn, Pol. XII, Bd. 7, Italien, Uiberreitherjev dopis 11. 7. 1940 in priložena spomenica "Die Südgrenze der Steiermark".

15a Franz Wehosich, doma iz Gradca, je bil Siegerjev in Haushoferjev študent, od leta 1933 vpisan v NSDAP, leta 1934 so mu odvzeli avstrijsko državljanstvo v zveznem vodstvu Volksbunda für das Deutschtum im Ausland je bil referent za avstrijska vprašanja, sodelavec v Büro v. Kursell in nato v vodstvu Volksdeutsche Mittelstelle referent za jugovzhodno Evropo. Glej v: H. A. Jacobsen: Nationalsozialistische Aussenpolitik 1933–1938. Frankfurt am Main – Berlin 1968, str. 228, 232 in sl. 238, 245, 702.

16 Bundesarchiv in Koblenz (navajam: BA Koblenz), Seyss-Inquart/23, Carstanjenov dopis 12. julija 1940 in spomenica "Die Südgrenze der Steiermark".

17 Prav tam.

18 Prav tam.

Glede prve možnosti, tj. nove razmejitve na Savi in Sotli, pravi, da bi jo lahko upoštevali kot zaključek Štajerske, če

"*a) bi spet postala del rajha Kranjska preko Save ali vsaj deli nekdanje vojvodine (Kranjske – op. T. F.), ali če bi te imeli vsaj kot ožjo interesno območje Nemčije, ali*

b) bi bila Sava tudi dalje jugovzhodno v Hrvaški interesno območje rajha, ali

c) ne bi bilo pomislekov, da bi prišla pod Nemčijo z mejo na Savi tudi spojka črte Ljubljana–Zagreb."

Glede druge možnosti, tj. nadaljevanje meje od Karavank čez Kamniške planine in gorske grebene severno od Save (t. i. laška črta), pravi:

"*Takšna razmejitev bi bila popolnoma v okviru mejnega popravka. Upošteva ozir, da ne moti organskih zvez slovensko-hrvaškega področja. Zato mu prepušča nekdanji štajerski kos Save z železniško zvezo Ljubljana–Zagreb in bi se s tem odpovedali tudi železniškemu vozlu Zidani most, staremu nemškemu mestu Brežice in premogovnemu območju Trbovlje in Hrastnik.*

Od treh gorskih vrst med Celjem in Savo smo izbrali srednjo, čeprav je razmeroma najnižja. Gore, ki jo nadkriljujejo na severu, bi nudile strateško zaščito mestu Celju, tiste pa, ki so južno od nje, pa bi jo nudile savski črti."

Glede tretje možnosti so dodatne pripombe v spremenjenem vrstnem redu ponovile stavke spomenice, dodale pa so samo to:

"*S tem bi podeželska glavna obrambna cona na vitanjski črti izgubila svoj dragoceni predprostor.*"[19]

Kot sem že povedal v razpravi o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji, je bila tretja možnost ali varianta nekdanja avstrijska minimalna zahteva po meji, ki naj bi tekla po vitanjski črti in smo to zahtevo lahko od leta 1919 dalje pogosto srečavali v nemški publicistiki in lažni znanstveni literaturi. Zanimivejši sta zategadelj drugi dve možnosti ali varianti. Zanimivost prve, ki zahteva kar vso slovensko Štajersko, je med drugim v tem, da se več ne zadovolji enostavno z mejo na Savi in Sotli, temveč hoče še vsaj dele Kranjske, kar so si nacisti čez nekaj mesecev ob razkosanju Slovenije tudi vzeli. Druga varianta pa je zanimiva tudi po tem, ker je dotlej še ni nihče javno postavil in je tudi potlej ne bomo več srečavali. Kaže, da so drugo in tretjo varianto predvidevali le za primer, če bi prišlo samo do mejnih popravkov, ne pa tudi do razkosanja Slovenije.[20]

V "*dodatnih pripombah*" so nacisti tudi, kolikor mi je znano, prvič postavili zahtevo po priključitvi velikega dela Prekmurja k nemškemu rajhu, pri čemer jim je bil prav gotovo za osnovo Carstanjenov članek "*Das Deutschtum des Übermurgebietes (Prekmurje)*" iz 1933. leta.[21] To zahtevo so pojasnjevali takole:

"*Posebnega pojasnila potrebuje predlagana razmejitev v Prekmurju. Prekmurje je pred vojno spadalo pod Madžarsko. Kakor je razvidno s priložene skice, so vzhodni predeli madžarski, zahodni pa nemški. Vmes so Prekmurci, odlomek slovenskega naroda, ki je zaradi svojega posebnega zgodovinskega razvoja dosegel popolnoma lastno obliko. Odgovarjajoč večjim sosednjim narodom, težijo Prekmurci na zahodu Prekmurja k rajhu (sic!), na vzhodu pa k Madžarski. Upoštevajoč to in glede na dejstvo, da bi Prekmurci po korekturi južne štajerske meje popolnoma obviseli v zraku, se zdi popolnoma smiselno, da bi jih razdelili med Madžarsko in rajh. Zato predlagamo, da nova meja od točke vzhodno od Mote ne bi šla po Muri navzgor, kakor je šla nekdanja meja*

19 PAM, fond SODI, fasc. 1, "Ergänzende Bemerkungen zu den auf der Karte 1 : 200.000 eingezeichneten Möglichkeiten einer sinnvollen Grenzziehung im Süden der Steiermark." (navajam: Ergänzende Bemerkungen).

20 Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 110–111.

21 G. Werner, Graz: "Das Deutschtum des Übermurgebietes (Prekmurje)", v: Geographischer Jahresbericht aus Österreich, XVII. Bd., 1933, str. 76–90.

med Spodnjo Štajersko in Madžarsko, temveč bi naj v smeri jug–sever razpolavljala Prekmurje. Meja, ki jo predlagamo, naj bi pri Sv. Katarini zapustila današnjo Jugoslavijo. Toda tudi dalje naj ne bi tekla po današnji meji rajha, temveč naj bi vključila tiste kraje, za katere bi morebiti pri korekturi meje z Madžarsko predlagali, da bi jih priključili k rajhu."[22]

Verjetno je imel spomenico o "*južni meji Štajerske*" in te "*dodatne pripombe*" pred očmi nekdanji sodelavec Südostdeutsches Instituta v Gradcu, dr. Manfred Straka, ko je v svoji knjigi "*Untersteiermark unvergessene Heimat*" na strani 110 zapisal: "*Izdelani so bili trije predlogi, od katerih je prvi predvideval vrnitev jezikovno mešanega ozemlja z Mariborom in Ptujem do črte greben Pohorje–Drava, drugi, ki je postavljal južno mejo na vitanjsko črto–Haloze, medtem ko je tretji vključeval v rajh tudi Savinjsko dolino s Celjem in postavljal mejo na savsko in bohorsko črto na razvodnici med Savinjo in Savo. Same doline Save, stare štajerske južne meje, si nismo upali zahtevati.*"

Od predlogov, ki jih omenja dr. Straka, sta dva enaka možnostim ali variantam, ki jih vsebujejo spomenica in dodatne pripombe. Dr. Straka se pa nalašč ali pa slučajno ne spominja več predloga za mejo na reki Savi ali celo nekje na Kranjskem, oziroma namesto tega predloga omenja enega od Pircheggerjevih iz leta 1919, to je mejo na grebenu Pohorja. Toda takšnega predloga, najminimalnejšega, kot ga je omenil Pirchegger, potlej ni nihče več postavil, najmanj pa Südostdeutches Institut in Gaugrenzlandamt. Straka prikazuje, kot da bi bili te predloge dali šele potem, ko je nemška vojska že zasedla slovensko Štajersko ali ko se je na zasedbo že pripravljala, tj. konec marca in v začetku aprila 1941. Toda do sedaj navedeni podatki trdno dokazujejo, da je spomenica o južni meji Štajerske nastala že v prvi polovici julija 1940, dodatne pripombe, ki jo dopolnjujejo, pa tudi niso mogle nastati mnogo pozneje.[23]

Tisti čas sta Maier Kaibitsch in dr. Carstanjen dobila tudi nalogo, naj nemškemu zunanjemu ministrstvu poročata o vsem zanimivem, kar se dogaja onkraj državne meje. Maier Kaibitsch je 1. avgusta pisal zunanjemu ministrstvu, da mu bo odslej sproti pošiljal vsa poročila o Jugoslaviji in je neko tozadevno pismo zunanjega ministrstva popravil v toliko, da ga niso opozorili, naj zanimiva poročila, ki jih dobiva in ki jih je posredoval že vladnemu predsedniku, gestapu in varnostni službi, pošilja tudi zunanjemu ministrstvu. Na koncu pisma je pripisal vprašanje, ali so že sprejeli njegovi spomenici o Mežiški dolini in jeseniškem trikotniku. V gradivu je res nekaj Maier Kaibitschevih obveščevalnih poročil o razmerah južno od državne meje.[24]

Pobuda za izdelavo spomenic z zahtevo po priključitvi slovenskih predelov k Nemčiji je torej prišla v Celovec in Gradec v začetku julija 1940. Upravičeno je vprašanje, zakaj ravno v tem času. Nemška stran je že precej časa, vsaj nekaj mesecev, zagotavljala italijanski, da je Jugoslavija italijansko vplivno območje; če bi šlo samo za natančnejšo razmejitev njunih vplivnih območij, bi to lahko storili že prej, zlasti pa tedaj, ko je bil napad Italije na Jugoslavijo (maj 1940) samo še vprašanje nekaj dni. Zakaj se je pa sedaj, ko je Hitler odvračal Mussolinija od njegovega namena "*rešiti jugoslovansko*

22 PAM, fond SODI, fasc. 1, "Ergänzende Bemerkungen". Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 111.

23 Dr. Manfred Straka je polemiziral s temi mojimi trditvami in ponovno zagotavljal, da so spomenice sestavljali tik pred napadom Nemčije na Jugoslavijo. Pravi takole: "Ferenc piše (str. 112), da naj bi bilo zame značilno, da delam tako, kot bi bili ti predlogi napravljeni šele potem, ko se je nemška vojska pripravljala na zasedbo Spodnje Štajerske, torej konec marca ali začetek aprila 1941. Temu nasproti lahko samo ponovno in s poudarkom ugotovim, da je bilo res tako in da je bila pred tem časom glede na odnose z Jugoslavijo najstrožje prepovedana vsaka razprava v tej smeri." (Manfred Straka: Die Untersteiermark in Geschichte und Gegenwart. Volkstum zwischen Moldau, Etsch und Donau. Festschrift für Franz Hieronymus Riedl. Wien–Stuttgart 1971, str. 72.)

24 PAAA Bonn, Pol. XII, Bd. 7, Italien, Maier Kaibitschevi pismi 1. 8. 1940.

vprašanje", tako zelo mudilo, da so morali spomenice odposlati kar brez prilog in so morali v Gradcu zemljevide risati celo ponoči, da bi jih poslali za besedili? Zato vprašujem, ali ni morda spodbuda za izdelavo spomenic povezana s širšo Hitlerjevo strategijo v tistem času. Po Hillgruberjevih raziskavah razvoja Hitlerjeve strategije v letih 1940 in 1941,[25] je Hitler, ki je nenehno zasledoval cilj uničiti Sovjetsko zvezo, še več kot mesec dni po zavzetju Francije, Belgije, Nizozemske in Luxemburga naivno pričakoval, da bo Velika Britanija v bližnji prihodnosti pripravljena skleniti mir z Nemčijo, in sicer tako, da bo priznala Nemčiji pravico do gospostva v celinskem delu Evrope, medtem ko bi ji Nemčija priznala pravico do imperija, ki bi si ga lahko celo povečala s francoskimi kolonijami. Naslonjena na hrbet Velike Britanije, ki bi imela pogled uprt čez oceane, naj bi Nemčija čimprej začela svoj pohod proti Sovjetski zvezi, čeprav jo je že skoraj leto dni z njo vezal pakt o prijateljstvu in nenapadanju. Ravno konec junija in začetek julija 1940 naj bi Hitler pričakoval, da bo Velika Britanija pritrdilno odgovorila na njegova pričakovanja za sklenitev miru in v teh pričakovanjih je celo odložil svoj govor v reichstagu za več kot deset dni (z 8. na 19. julij 1940). V tem smislu je tudi razumeti tisti del Hitlerjevega pogovora s Cianom 7. julija 1940, v katerem je odgovarjal na Cianovo razlago italijanske osvajalne politike v jugovzhodni Evropi, ko je dejal, da ne vidi nobenega problema, če bi bila Anglija zlomljena ali če bi bil z njo sklenjen mir, dokler pa to ni doseženo, lahko zaradi spora na Balkanu pride do velikih problemov, ko bi Anglija in Rusija lahko odkrili njune skupne interese. Na drugi strani pa si je Hitler ravno takrat začel prizadevati, da bi zavrl dejavnost Sovjetske zveze in širjenje njenega vpliva v jugovzhodni Evropi, kar dokazujejo njegovi pogovori z državniki jugovzhodne Evrope (10. 7. Madžarska, 26. 7. Romunija, 27. 7. Bolgarija), ki so, kot smo videli iz pisma urada šefa varnostne policije in varnostne službe, vzbudili pri Nemcih v Sloveniji upanje na priključitev k rajhu), prizadevanja, da bi izgladil njihova nasprotja zaradi ozemeljskih zahtev itd. Ravno tisti čas je začel uresničevati namen, da vključi v nemško vplivno območje vso jugovzhodno Evropo, kolikor njen zahodni del ni bil že v italijanski vplivni coni in da postavi Sovjetsko zvezo pod izvršeno dejstvo, kljub zvezi o posvetu, ki ga je predvidevala določba pakta o nenapadanju in prijateljstvu med Nemčijo in Sovjetsko zvezo.

Tukaj ne moremo razpravljati o nadaljnjem razvoju Hitlerjevih strateških zamisli, ki so glede vojne s Sovjetsko zvezo do 10. avgusta 1940 prešle še kar dve fazi, pač pa naj opozorimo še na nek dokument, ki lahko tudi priča, da so spomenice v Celovcu in Gradcu nastale v okviru nekih širših zamisli. Dne 27. junija 1940 je vodja Volksmittelstelle, ustanove, ki je imela nalogo skrbeti za nemštvo v inozemstvu, esesovski general Werner Lorenz izdelal pet strani dolg "*zapisek o nemški narodni skupini v Jugoslaviji*" in ga poslal nemškemu zunanjemu ministrstvu. Potem ko je predstavil to narodno skupino, je v poglavju "*morebitne možnosti za rešitev*" napisal:

"*Če bi Jugoslavija kljub nasprotnemu pričakovanju stopila v vojno na strani naših nasprotnikov, za kar pa do sedaj ni bilo nobenih znamenj, bi lahko z nacionalnega stališča postavili tele cilje:*

1. Območje ob meji Koroške in Štajerske, ki ga, kot to prikazujeta priložena zemljevida, pretežno ali občutno naseljujejo Nemci (primerjaj priložena zemljevida), naj bi bilo spet vključeno v rajh zlasti pa območje Maribora in Karavank.

2. Nemške jezikovne otoke, ki ležijo južno od tu, bi le težko priključili k rajhu, ker bi te predele v primeru vojne najbrž zahtevala Italija za svoje vplivno območje. V nacionalnem pogledu bi lahko iskali rešitev v preselitvi.

25 Andreas Hillgruber: Hitlers Strategie. Politik und Kriegführung 1940–1941. Frankfurt am Main 1965, str. 144–277.

3. Nemško narodno ozemlje Vojvodine (Baranja, Bačka in Banat) s priključujočimi se naselbinami v Sremu in Slavoniji se v zemljepisnem pogledu nadaljuje za nemškim narodnim ozemljem v južni Madžarski in romunskem Banatu. To nepretrgano ozemlje so po koncu svetovne vojne razdelili med tri države, Madžarsko, Romunijo in Jugoslavijo. V primeru politične preureditve bi pričakovali, da bo za vso tam naseljeno narodno skupino sprejeta enotna rešitev."[26]

Morda smemo v zvezi s tem Lorenzovim zapiskom domnevati, da so v drugi polovici junija 1940 nekatere nemške vrhovne ustanove dobile naročilo, naj povedo svoje mnenje glede "*preureditve v jugovzhodni Evropi*". Vendar do sedaj v njihovih razen redkih izjem slabo ohranjenih arhivskih fondih, ki jih hranijo in še urejajo v Bonnu, Koblenzu in Potsdamu, nisem našel takšnih dokumentov.

2. Obravnava prvih spomenic v Berlinu

Spomenic, ki so jih v prvi polovici julija 1940 izdelali v Gaugrenzlandamtu v Celovcu in Südostdeutsches Institutu v Gradcu, niso poslali samo zunanjemu ministrstvu in Seyss-Inquartovemu uradu v Haag, temveč tudi drugim političnim in upravnim ustanovam v Berlinu ter še kakšnemu drugemu uradu. Kot smo videli, je en izvod Maier Kaibitscheve spomenice o Mežiški dolini dobilo nemško zunanje ministrstvo tudi prek salzburškega pokrajinskega vodstva NSDAP že sredi julija 1940. Za spomenico o jeseniškem trikotniku pa lahko ugotovimo, da jo je že julija 1940 dobil tudi Hitlerjev namestnik v NSDAP Rudolf Hess, kajti njegov štabni vodja in vodja pisarne Martin Bormann jo je 29. julija 1940 poslal iz Obersalzberga zunanjemu ministru Ribbentropu v Bad Fuschl pri Innsbrucku. V spremnem dopisu je povedal, da je spomenico poslalo Hessu pokrajinsko vodstvo NSDAP za Koroško.[27] Ni pa podatkov, ali je tudi en izvod spomenic o Mežiški dolini prišel po enaki poti do nemškega zunanjega ministrstva. To je dobilo en izvod te spomenice tudi prek nacionalsocialistične zveze borcev rajha (Nationalsozialistischer Reichskriegerbund), vendar šele 17. avgusta 1940.[28] Maier Kaibitsch je bil namreč tudi pokrajinski vodja te zveze za Koroško in je pomembnejše spise pošiljal tudi vodstvu te zveze, oziroma njenemu vodji generalu Reinhardu. Nacionalsocialistična zveza borcev je en izvod spomenice poslala vrhovnemu poveljstvu nemške vojske. Verjetno je spomenice iz Celovca in Gradca dobilo tudi nemško notranje ministrstvo v Berlinu. To ministrstvo je namreč dobilo elaborat graškega docenta dr.

---

26 PAAA Bonn, Inland II g, Bd. 236, Kult. 2121 g, Lorenzov zapisek 27. 6. 1940; pr. Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 109. Zemljevida, ki ju omenja Lorenz v prvi točki svojega sklepa, sta zemljevida "Südkarnten" in "Untersteiermark" iz skupine zemljevidov "Deutsches Volkstum jenseits der Grenzen", ki jo je izdelal A. H. Ziegfeld. K svojemu zapisku je Lorenz priložil tudi članke o Kranjski, Kočevski, Bački in Banatu iz "Handwörterbuch des Grenz- und Auslanddeutschtums". National Archives Washington, mikrofilm T-120, navitek 1306, posn. 488977–982.

27 PAAA Bonn, Pol. XII, Bd. 7, Italien, Bormannovo pismo 29. julija 1940 s priloženo spomenico "Das Dreieck von Assling". Tako je mogel urad šefa varnostne policije in varnostne službe za nemški rajh v Berlinu 8. avgusta 1940 v svojem poročilu o Jugoslaviji, ki ga je posredoval vodji oddelka Nemčija v nemškem zunanjem ministrstvu, poslaniku dr. Martinu Luthru, zapisati tudi tole: "Od salzburških pogovorov dalje (ti so bili julija 1940 – op. T. F.) upajo volksdeutscherji v Sloveniji (Južna Koroška, Južna Štajerska in Kočevje), da stojijo neposredno pred ponovno priključitvijo k rajhu. Strankini in državni uradi Koroške in Štajerske so v tej zadevi že izročili Führerjevemu namestniku več spomenic, v katerih poudarjajo voljo volksdeutscherjev za vrnitev v rajh in vojaški, gospodarski in prometnopolitični pomen teh predelov". (PAAA Bonn, Inland II g, Bd. 406, poročilo šefa varnostne policije in varnostne službe 7. 8. 1940.)

28 PAAA Bonn, Pol. XII, Bd. 7, Italien, pismo v. d. štabnega vodje nacionalnosocialistične zveze borcev rajha Frh. v. d. Goltza 14. 8. 1940.

Hermanna Iblerja "*Des Reiches Südgrenze in der Steiermark*" in ga 12. avgusta 1940 poslalo zunanjemu ministrstvu. V spremnem dopisu je prepisalo tudi opozorilo Sudostdeutsches Instituta v Gradcu, katera poglavja so še posebej zanimiva za vprašanje "*razmejitve Štajerske v letih 1918 in 1919*" in dejavnikov, ki so pripeljali do razbitja te dežele po prvi svetovni vojni. Zanimiv je ta stavek: "*Ravno iz tega spoznanja* (da sta le Clemenceau in Tardieu kriva, da je del Štajerske prišel pod Jugoslavijo – op. T. F.) *je jasno, da pri odtrganju Spodnje Štajerske od strnjenega nemškega življenjskega prostora ni šlo za krajevno vprašanje, temveč za del načrtnega posiljenja nemškega ljudstva s strani zahodnih sil v pariških predmestjih.*"[29]

Kot vidimo, so spomenice o novi meji med Jugoslavijo in Nemčijo oziroma z zahtevami po delu slovenskega narodnega ozemlja, ki so jih napisali v Celovcu in Gradcu, naravnost in tudi prek raznih uradov prispele v nemško zunanje ministrstvo v Berlinu. Tam so jih kmalu začeli obravnavati, kar priča o tem, da so jih imeli za perečo zadevo. Najprej je poslanik dr. Martin Luther, vodja oddelka "*Nemčija*" (Abteilung Deutschland) tega ministrstva 20. julija 1940 izročil referentu v ministrovi pisarni (Ministerbüro) dr. Franzu von Sonnleithnerju Carstanjenovo spomenico o južni meji Štajerske skupaj s prilogami, da jo predloži Ribbentropu. Povedal je, da ga je Ribbentrop pooblastil, naj prosi dr. Uiberreitherja za natančno kartografsko gradivo in "*spomenico, iz katere bo razvidno, katero mejno črto predlaga gauleiter Uiberreither*". Ribbentrop je tudi pooblastil dr. Luthra, naj sporoči dr. Uiberreitherju, da upa, da mu bo v ustreznem času uspelo uveljaviti njegove želje pri jugoslovanski vladi. Dr. Luther je dr. Sonnleithnerju tudi sporočil, da je že uresničil Ribbentropovo naročilo in da se dr. Uiberreitherju zdi zelo koristno, da bi Ribbentropu ponovno osebno predložil zadevo. Dr. Luther je prosil, naj bi dr. Sonnleithner še naprej obravnaval zadevo in da bi ga povabil s seboj, ko bo o zadevi poročal Ribbentropu.[30]

Po vsebini Luthrovega pisma lahko sklepamo, da je dr. Uiberreither med 11. in 20. julijem 1940 že osebno govoril z Ribbentropom o Carstanjenovi spomenici (to ni bilo tako težko, ker je bil Ribbentrop julija 1940 v svoji poletni rezidenci v Bad Fuschlu pri Innsbrucku) in da je želel o njej ponovno govoriti z njim. Morda smemo domnevati, da mu je pri ponovnem osebnem pogovoru hotel izročiti že omenjene "*dodatne pripombe*". Kaže tudi, da Ribbentrop ni bil povsem zadovoljen, da so v spomenici o južni meji Štajerske navedli tri možnosti oziroma variante za novo mejo, in je želel, naj se dr. Uiberreither odloči za eno od njih. Zanimiv pa je Luthrov podatek, da Ribbentrop upa, da bo jugoslovanska vlada ustregla zahtevam štajerskih nacistov.

Čez tri tedne, tj. 9. avgusta 1940, je Luthrov personalni referent dr. Büttner Maier Kaibitschevi spomenici o Mežiški dolini in jeseniškem trikotniku posredoval Ribbentropovi pisarni. V Luthrovem imenu jo je prosil, naj ti spomenici priključijo k drugemu gradivu o vprašanju mejne korekture in v primeru potrebe predložijo Ribbentropu. Sporočil ji je tudi, da je "*profesor Haushofer sedaj zaposlen s tem, da izdela nadaljnje zemljevide za korekturo meje in jih da na voljo zemljevidni pisarni zunanjega ministrstva*".[31]

Isti dan je Büttner pisal tudi Maierju Kaibitschu v Celovec. Zahvalil se mu je za obe spomenici, ki ju je bil poslal zunanjemu ministrstvu 24. julija, in mu sporočil, da so ju skupaj s skicami predložili pristojnim oddelkom zunanjega ministrva. Prosil ga je tudi, naj bi mu po možnosti preskrbel še natančnejše kartografsko gradivo o korekturi meje.[32]

29 PAAA Bonn, Pol. IV 123, Bd. 58–3 Jug., Wagnerjevo pismo 12. 8. 1940.
30 PAAA Bonn, Pol. XII, Bd. 7, Italien, Luthrovo pismo 20. julija 1940.
31 PAAA Bonn, Pol. XII, Bd. 7, Italien, Büttnerjeva beležka 9. avgusta 1940.
32 PAAA Bonn, Pol. XII, Bd. 7, Italien, kopija Büttnerjevega pisma 9. 8. 1940.

Čeprav nimamo neposrednega vira, pa lahko vendarle sklepamo, da so pri Ribbentropu razpravljali o spomenicah iz Celovca in Gradca dne 9. avgusta 1940. V arhivu nemškega zunanjega ministrstva se je ohranil zemljevid južnega dela Koroške in severozahodnega dela Gorenjske z natančno vrisano črto, ki loči t. i. "*jeseniški trikotnik*" od drugega dela Gorenjske.[33] Zemljevidu je priložena "*beležka*" ministerialnega dirigenta v političnem oddelku tega ministrstva, poslanika Emila Rintelena, ki pravi: "*Kakor je gospod zunanji minister omenil pri poročilu 9. 8. 40, se je dogovoril z grofom Cianom, da naj območje okrog Maribora itd. pride pod Nemčijo, če Jugoslavija ne bi več držala teh predelov*". (Pogovori z grofom Cianom v Berlinu in Münchnu julija 1940).[34] Na neko "*beležko z dne 9. 8. 40 za pisarno državnega zunanjega ministra*" se sklicuje tudi nek drug vir.[35]

Po podatkih v navedeni beležki torej lahko sodimo, da sta se zunanja ministra Ribbentrop in Ciano julija 1940 dogovarjala o usodi nekaterih slovenskih predelov, če bi prišlo do okrnitve ali razbitja Jugoslavije. Žal ne vemo o teh pogovorih nič natančnejšega, ker zapisnik ali beležka Ribbentropovega pogovora s Cianom nista objavljeni ali pa morda sploh ne ohranjeni. Kot je razvidno iz Cianovega dnevnika, je imel Ciano julija 1940 nekaj razgovorov s Hitlerjem in verjetno tudi z Ribbentropom. Dne 7. julija 1940 se je pogovarjal s Hitlerjem v Berlinu in je bil navzoč tudi Ribbentrop. V tem pogovoru je Ciano povedal, da Mussolini meni, "*da bi morali jugoslovansko vprašanje likvidirati v enem mesecu*" in da Italija meni "*da je prišel trenutek za okrnitev obsega jugoslovanske države, značilne versajske tvorbe s protiitalijansko težnjo*". Hitler pa je menil, da bi lahko spopad na Balkanu pripeljal do velikih zapetljajev, zlasti če bi Anglija in Rusija zaradi tega začeli usklajati svoje interese. Ciano je sprejel Hitlerjeve pomisleke glede takojšnje likvidacije "*jugoslovanskega vprašanja*" do zmagovitega konca vojne z Anglijo. Ko sta se nato pogovarjala o razmejitvi vplivnih območij med Nemčijo in Italijo, je Hitler izjavil, da sta Sredozemsko in Jadransko morje italijanski vplivni območji, da "*mora biti jugoslovansko vprašanje rešeno v italijanskem smislu, ko bo za to napočil čas*", in da naj Mussolini takoj poseže vmes, če bi se na Balkanu sama od sebe vnela vojna, kajti to bi bilo tudi v nemškem interesu.[36]

---

33 Ta črta teče od Begunjščice na Karavankah v južni smeri čez Dobrčo mimo Sv. Neže, Brezja, Kovorja, Zvirč, Založ in Ovsiš na Savo in nato v zahodni smeri mimo Rovt in čez Mali vrh, mimo Dražgoš, čez Kosmati vrh in Ratitovec na Črni vrh. To je bila takrat tudi meja med kranjskim in radovljiškim okrajem, kar pomeni, da so celovški nacisti pod imenom "jeseniški trikotnik" pojmovali ves radovljiški okraj.

34 PAAA Bonn, Pol. XII, Bd. 7, Italien. Zemljevid in Rintelenova beležka. Na hrbtni strani zemljevida je napisano Pol. XI, g. Rs. 40. Na ovitku pa piše, da je mapo 9. 12. 1940 zaprl uradnik Erhard.

35 PAAA Bonn, Pol. XII, Bd. 7, beležka 29. 8. 1940.

36 Zapisnik pogovora Hitlerja s Cianom 7. 7. 1940 je objavljen v Akten zur deutschen auswartigen Politik 1918–1945, Serie D, Bd. X, str. 123–129 (navajam: ADAP) in v Andreas Hillgruber: Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Vertrauliche Aufzeichnungen über Unterredungen mit Vertretern des Auslandes 1939–1941. Frankfurt am Main 1967, dok. 21, str. 150–162 (navajam: Hillgruber: Staatsmanner u. Diplomaten b. Hitler). Cianovo poročilo Mussoliniju o tem pogovoru je objavljeno v G. Ciano: L'Europa verso la catastrofa. 1948, str. 566–572 (navajam: Ciano, L'Europa verso la catastrofa) in v I Documenti Diplomatici Italiani, nona serie: 1939–1943, volume V, dok. 200, str. 186–190. Glej tudi G. Ciano: Diario. Vol. I, 1939–1940. Rizzoli ed. 1946, 7. 7. 1940. Leonardo Simoni: Berlino. Ambasciata d'Italia 1939–1943. Roma 1946, str. 141–147. Kaže, da pri drugem pogovoru, ki je bil v Münchnu 10. julija 1940 in sta bila navzoča tudi madžarski predsednik vlade grof Pal Teleki in zunanji minister grof Istvan Csaky, niso govorili o tako konkretnih zadevah kot so nemški ozemeljski interesi v Sloveniji. (Zapisnik pogovora je objavljen v ADAP, D X, str. 148–151; Hillgruber: Staatsmanner u. Diplomaten b. Hitler, dok. 22 in 23, str. 162–168; ano: Diario 10. 7. 1940; Simoni, n. d., str. 150–151.) Tretji pogovor med Hitlerjem in Cianom je bil 20. julija 1940 v Berlinu. Kaj so se pogovarjali, ni znano, ker ni objavljen zapisnik pogovora.

Morda smemo domnevati, da je ravno pogovor Ribbentropa s Cianom[37] povzročil tako naglo sestavljanje spomenic o nemških ozemeljskih zahtevah v Sloveniji, v Celovcu in Gradcu. Verjetno je Ribbentrop julija 1940 Cianu prikazoval te zahteve še samo v splošnih obrisih brez natančnejšega navajanja predelov in utemeljevanja zahtev. Za nadaljnje pogovore o tej zadevi pa je nemško zunanje minisrstvo že potrebovalo ustrezno gradivo, ki ga je naročilo v Celovcu in Gradcu. Na ta sklep nas navaja tudi že navedeni odlomek iz poročila urada šefa varnostne policije in varnostne službe za nemški rajh 8. avgusta 1940 vodji oddelka Nemčija v nemškem zunanjem ministrstvu.[38]

3. Nadaljnje spomenice iz Celovca in Gradca

Zanimivo in tudi značilno je, da je pri nacistih v Celovcu in Gradcu naraščal pohlep po slovenskih predelih, kar dokazujejo tudi spomenice, ki so jih izdelali po juliju 1940. V Celovcu so izdelali še najmanj dve spomenici in je vsaj ena od njiju prispela tudi v nemško zunanje ministrstvo, medtem ko so v Gradcu sestavili najmanj eno, ki je pa nisem mogel najti v arhivskih fondih nemških osrednjih političnih in upravnih ustanov, temveč le v arhivskem fondu Südostdeutsches Instituta.

Avgusta 1940 je Maier Kaibitsch kot vodja pokrajinskega obmejnega urada NSDAP za Koroško v Celovcu izdelal novo spomenico, in sicer o "*nekdanjih avstrijskih političnih okrajih Radovljica, Kranj in Kamnik*". Ko jo je 21. avgusta 1940 poslal referatu za stranko v oddelku "*Nemčija*" nemškega zunanjega ministrstva (ta referat je vodil nam že znani dr. Luther), je v spremnem dopisu zapisal: "*Kot dopolnilo k spomenici o tako imenovanem jeseniškem trikotniku pošiljam kratek sestavek o nekdanjih avstrijskih političnih okrajih Radovljica, Kranj in Kamnik, ki danes sestavljajo območje tako imenovanega jeseniškega trikotnika.*"[39] Nerazumljivo je, da je Maier Kaibitsch v tem pismu pojmoval vse tri okraje na Gorenjskem kot tako imenovani jeseniški trikotnik, medtem ko je v nam že znani spomenici o jeseniškem trikotniku iz julija 1940 predstavil ta trikotnik v mejah radovljiškega okraja.[40]

V spomenici o navedenih treh gorenjskih političnih okrajih je Maier Kaibitsch najprej orisal njihov položaj, velikost in poljedelstvo. Povedal je, da obsegajo okrog 2.700 km^2, da je leta 1931 živelo v njih 135.000 ljudi itd. Nato je opisal zaposlitev prebivalstva in navedel najpomembnejše industrijske obrate. Pri opisu prometno-geografskih razmer je poudaril pomembnost tega prehodnega ozemlja in še posebej pomen treh gorskih prelazov (Koren, Ljubelj, Jezersko). V kratkem pregledu zgodovine in kolonizacije je Maier Kaibitsch navedel politično pripadnost Gorenjske skozi stoletja, nemško poreklo zemljiških gospodov in nemško kolonizacijo ter poudaril: "*Ti nemški zemljiški gospodje so pripeljali številne nemške koloniste iz Bavarske, Koroške in Tirolske, kar se je jezikovno izražalo tja do 19. stoletja in je bilo tudi kulturno največjega pomena,* ***tako da lahko Gorenjsko označimo kot stara nemška kulturna tla.***" (Podčrtal T. F.). V poglavju o jeziku in narodnosti je Maier Kaibitsch opisal naraščanje slovenske narodne zavesti od srede preteklega stoletja in posebno od šestdesetih let dalje ter

37 Kot izjavlja Simoni, je prispel Ciano v Berlin s celim seznamom ozemeljskih zahtev Italije. (Simoni, n. d., str. 142).

38 Glej op. 25!

39 "In Erganzung zur Denkschrift über das sopenannte Asslinger Dreieck lege ich eine kurze Zusammenstellung über die ehemals österreichischen politischen Bezirke Radmannsdorf, Krainburg and Stein, die heute das Gebiet des sogenannten Asslinger Dreieckes bilden, vor." (Podčrtal T. F.) PAAA Bonn, Pol. XII, Bd. 7, Italien, Maier Kaibitschevo pismo 21. 8. 1940.

40 Glej. op. 10 in 31!

nenehno izpodrivanje nemštva ter je navedel kraje, v katerih so se nemške postojanke obdržale do leta 1918 (Jesenice, Tržič, Domžale). Na koncu spomenice je opisal še prehod občine Jezersko od Koroške h Gorenjski konec leta 1918 in v začetku leta 1919.[41]

Drugi dan, tj. 22. avgusta 1940, je Maier Kaibitsch poslal istemu referatu v nemškem zunanjem ministrstvu "*nadaljnje zemljevide o jeseniškem trikotniku in predvsem o obsegu nekdanjih avstrijskih okrajnih glavarstev Radovljica, Kranj in Kamnik, o katerih smo vam danes poslali tudi posebno poročilo.*"[42] Ne vemo, kaj je vsebovalo "*posebno poročilo*", ki ga je omenil Maier Kaibitsch v tem pismu. Čeprav v pismu navaja kar 6 prilog, sta se v arhivskem fondu nemškega zunanjega ministrstva v Bonnu ohranili le dve, in sicer zemljevid teh okrajev z včrtanimi mejami političnih in sodnih okrajev in nam že znana skica z vrisanimi razdaljami poti od Berlina do Trsta.[43]

Podobno kot prejšnji dve spomenici tudi te spomenice nacisti iz Celovca niso poslali samo nemškemu zunanjemu ministrstvu, temveč tudi nekaterim drugim ustanovam. En izvod je namreč 3. 9. 1940 poslal Bormann naravnost Ribbentropu.[44]

V spomenici o navedenih treh okrajih Gorenjske Maier Kaibitsch sicer ni posebej navajal razlogov, zaradi katerih naj bi ti predeli prišli k Nemčiji. Poudaril je le, da so to "*nemška kulturna tla*" in kot vemo, so imeli takrat nacisti razglasitev nekega ozemlja za "*nemška kulturna tla*" za zadosten razlog za svoje imperialistične ozemeljske zahteve. Kmalu pa se koroški nacisti niso zadovoljili več niti z Gorenjsko, temveč so zahtevali še več slovenskega ozemlja. To lahko lepo razberemo iz najobsežnejše spomenice, ki pa je verjetno ostala le v osnutku.[45]

Osnutek "*Spomenice gauleiterja v Koroški o ponovni vzpostavitvi stare državne pokrajine Koroške z novo razmejitvijo južno od Karavank*"[46] obsega kar 19 tipkanih strani ali morda še več besedila, vendar kljub temu še ni popoln. Ima namreč le kratek uvod in razmeroma zelo dolgo za takšno spomenico celo predlogo – zemljepisno utemeljitev z naslovom "*zemljepisni razlogi za priključitev Kranjske h Koroški*" ter morda tudi poročilo o gospodarstvu v Kranjski in delu slovenske Štajerske. Ker je z našega gledišča pomembnejši uvod, ga bom navedel v celoti, medtem ko bom iz zemljepisne utemeljitve in poročila o gospodarstvu skušal izluščiti le podatke o obsegu ozemlja južno od Karavank, predvidenega za priključitev h Koroški. Uvod, ki obsega 2 strani, se glasi:

"*Preureditev v jugovzhodni Evropi tako dolgo ne bo popolna in dokončna, dokler ne bo zajela tudi jugoslovanske države. V tistem trenutku pa, ko bo Jugoslavija pritegnjena k tej preureditvi, morajo biti ponovno priključeni k rajhu nekdanji avstrijski, sedaj nemški* (hic! – op. T. F.) *predeli, ki jih je versajski diktat odstopil Jugoslaviji. Pri tem gre za predele Mežiške doline in Jezerskega (oboje je do 1918 spadalo h Koroški) in Spodnje Štajerske. Težko pa je pričakovati, da se bo firer zadovoljil samo s povrnitvijo*

41 PAAA Bonn, Pol. XII, Bd. 7, Italien, Maier Kaibitscheva spomenica "Die ehemals österreichischen politischen Bezirke Radmannsdorf, Krainburg und Stein" iz avgusta 1940.

42 PAAA Bonn, Pol. XII, Bd. 7, Italien, Maier Kaibitschevo pismo 22. 8. 1940.

43 Glej op. 10!

44 PAAA Bonn, Pol. XII, Bd. 7, Italien, Bormannovo pismo 3. 9. 1940 s spomenico "Die ehemals österreichischen politischen Bezirke Radmannsdorf, Krainburg und Stein" iz avgusta 1940.

45 Hrani jo arhiv VII, fondi nemškega okupatorja, škatla 33, št. 18/1. Verjetno je bil ta osnutek spomenice v arhivskem fondu blejske podružnice državnega propagandnega urada NSDAP za Koroško in ga je komisija za ugotavljanje zločinov okupatorja in njegovih pomagačev za Slovenijo skupaj z drugim gradivom poslala državni komisiji za ugotavljanje zločinov v Beograd, ta pa ga je izročila navedenemu arhivu. Ker spomenice nisem našel v ohranjenih arhivskih fondih osrednjih nemških ustanov, sodim, da je ostala le v osnutku. Možno pa bi bilo tudi, da so jo res dokončali in poslali takšni ustanovi, npr. Rudolfu Hessu kot Hitlerjevemu namestniku v NSDAP, ki nima v celoti ohranjenega arhivskega fonda.

46 Denkschrift des Gauleiters in Kärnten über die Wiederherstellung des allen Reichsgaues Kärnten durch eine neue Grenzriehung in Süden der Karawanken.

teh predelov, v interesu zavarovane meje na jugu rajha pač ne bo pustil sedanje meje, ki je že samo iz strateškega pogleda nemogoča za rajh, na grebenu Karavank, temveč jo bo preložil naprej proti jugu. Nova južna meja rajha. mora biti zgodovinsko, narodnopolitično, zemljepisno, prometnotehnično in narodnogospodarsko utemeljena. Takšna utemeljitev pa je podana v vsakem pogledu, če si nova razmejitev vzame za osnovo mejo stare državne pokrajine Koroške, ki so jo leta 976 pod Otonom II. odtrgali od Bavarske in povzdignili v lastno vojvodino.[47] *S takšno razmejitvijo bi sedanja pokrajina Koroška dobila svojo staro obliko in bi lahko bolje kot do sedaj izpolnjevala svoje naloge kot branik rajha na jugu.* (Ti trije stavki so v osnutku spomenice prečrtani. – op. T. F.).

Da bi sedanja pokrajina Koroška v svoji novi obliki mogla asimilirati in voditi stare, od nje že skoraj tisočletje odtrgane in sedal že večinoma drugojezične predele, je utemeljeno z velikansko nacionalno močjo njenih prebivalcev. Nacionalnosocialistično središče moči sedanje Koroške je zagotovilo za trdnost in zanesljivost nove državne pokrajine Koroške kot branika na jugu, ki bo nastala s predlagano novo razmejitvijo. Da ima sedanja Koroška to narodno moč, se ni izkazalo samo v preteklih stoletjih, npr. ob vpadih Turkov ali Francozov, temveč predvsem v poslednjih 25 letih, kajti:

1. Koroška je med vsemi nemškimi plemeni v prvi svetovni vojni žrtvovala največ krvi.

2. Prebivalci Koroške so se sredi zloma leta 1918 dvignili in si z orožjem izbojevali neokrnjenost svoje dežele.

3. Nacionalnosocialistično gibanje se je v Koroški trdno zasidralo že leta 1921. Koroška je v sistemskem času veljala za najbolj nacionalnosocialistično deželo, kar je razvidno že iz izjave separatističnega kanclerja Schuschnigga: "Bodečo žico okrog Koroške in koncentracijsko taborišče za nacionalne socialiste je gotovo." Koroška je imela pri nacionalnosocialističnem uporu julija 1934 med vsemi avstrijskimi pokrajinami največ žrtev. Koroška je 11. marca 1938 kot prva avstrijska pokrajina poročala o prevzemu oblasti po nacionalno-socialističnem gibanju.

4. Dve tretjini narviških junakov so Korošci.

Ta opozorila zadostujejo za dokaz nacionalne moči Koroške.

Priključitev starih predelov vojvodine Koroške k sedanji državni pokrajini Koroški bi lahko izvršili s tole razmejitvijo: (Tu je puščeno prazno mesto. – Op. T. F.).

Tako bi s pritegnitvijo nekdanje kronovine Kranjske in kotline Slovenjega Gradca, Marenberga in Gornjega grada (prej Spodnja Štajerska) nastala nova državna pokrajina Koroška." (Ta dva stavka sta v osnutku prečrtana. – Op. T. F.).

Čeprav je v tem pregledu puščeno prazno mesto za vpis krajev, koder naj bi potekala nova južna meja Koroške, pa lahko vendarle ugotovimo, kakšen naj bi bil približen obseg slovenskih predelov, ki naj bi jih ob preureditvi jugovzhodne Evrope priključili h Koroški; to naj bi bila vsa Kranjska, razen tistih predelov, ki so bili pod Italijo (postojnski in idrijski okraj ter belopeška občina), in severozahodni predeli slovenske Štajerske. Več zvemo iz obsežne zemljepisne utemeljitve za novo razmejitev oziroma priključitev slovenskega ozemlja h Koroški. Nova meja naj bi tekla po Kolpi in Gorjancih, vendar tako, da Krškega polja ne bi zajela k povečani Koroški. Pač pa bi namesto njega h Koroški priključili slovenjegraško območje, zgornjo Savinjsko dolino in po možnosti tudi območje Velenja in Šoštanja.

Pri pripravi te spomenice si je nekdo, ki pa prav gotovo ni bil Kutschera, temveč nek celovški geograf, krčevito prizadeval, da bi kar na 17 straneh dokazal podobnost in tesno povezanost Koroške in Kranjske ter nekaterih predelov Štajerske. Če so si nekdaj,

47 O razdelitvi slovenskega ozemlja konec 10. stoletja glej B. Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda, II, Ljubljana 1965, str. 144–157.

ko je Jugoslavija uveljavljala pravice do strnjenega slovenskega ozemlja v južnem delu Koroške, prizadevali dokazati, kakšno veliko pregrajo pomenijo Karavanke, so si v tej spomenici na vse kriplje prizadevali dokazati ravno nasprotno. Ko je opisoval sosednjo lego in obliko teh območij, je sestavljalec spomenice trdil, da se enake zemljepisne lastnosti pojavljajo v južnem delu Koroške severno od Karavank in v Kranjski in da Karavanke v številnih pogledih niso ostra ločnica med njima z načrtovano vključitvijo kranjskih ravnin in južneje od njih organsko priključujoče se kraške pokrajine do ostro vrezane doline Kolpe ne bi prekoračili narave koroškega mejnega prostora, niti ne na skrajnem jugu, s katerim bi Koroška tako kot danes ostala južna dežela rajha, je zapisal. Ker ima Koroška zelo iztegnjeno obliko in leži njeno središče nekako ekscentrično, zelo blizu njene južne meje, bi s priključitvijo skoraj vse Kranjske in delov Štajerske dosegli takšno razširitev Koroške, da bi to središče glede na povečano ozemlje bilo zares središčno. Pridobili bi tudi večjo zaprtost ali strnjenost ozemlja, kar je sestavljalec spomenice celo izrazil s skico. S priključitvijo navedenih območij bi Koroška imela bolj zaprto obliko, kakor pa npr. Štajerska, če bi si ona priključila slovensko Štajersko in Kranjsko. Nato je sestavljalec spomenice dokazoval povezanost območij, ki naj bi bila v povečani Koroški, tudi s tektonskimi in morfološkimi prvinami. Razmeroma precej prostora je porabil, da je opisal nastanek gorovij na tem ozemlju in sklenil, da Koroška in večji del Kranjske ležita v alpskem svetu (ta sega nekako do črte Postojna–južni rob Ljubljanske kotline–Višnja gora–Novo mesto–spodnji tok Krke), ki pa že prehaja v dinarskega. Osnovnica trikotno oblikovane Ljubljanske kotline je obrnjena bolj h koroškemu Podravju in manj k južnoštajerski zgornji Savinjski dolini. Toda izpolnitev nalog v povečani Koroški bi tudi v vzhodnem delu zahtevala neposredno povezavo s Koroško. Iz morfoloških razlogov bi bila upravičena tudi priključitev ozemlja med iztekom Karavank na vzhodu in Kamniškimi planinami na eni ter Pohorjem in Celjskim hribovjem na drugi strani. Zgornja Savinjska dolina moli 30 km iz Celjskega hribovja na zahod med koroško in štajersko območje ter pomeni redko naseljen predel med gosto naseljeno Labotsko in Mežiško dolino na severu in kamniškim poljem in Ljubljansko kotlino na jugu; poleg tega jo soteska pri Mozirju zapira pred Celjsko kotlino in je morfološko samostojno območje. Podobno sta pred Celjsko kotlino zaprti s soteskama (pri Hudi luknji in južno od Šoštanja) in osamljeni tudi slovenjegraška in velenjska kotlina. Ker nista bolj oddaljeni od koroške kot od celjske kotline, bi ju iz hidrografskih, prometnogeografskih in tudi iz geoloških razlogov priključili k povečani Koroški, tako da bi nova meja tekla po črti ločnici med starejšim naborom Karavank in Kamniškimi planinami na eni ter čisto mladimi, komaj do srednjega gorovja zraslimi verigami ob Savinji in Savi.

Ko je opisoval zemljepisno sestavo koroške in Ljubljanske kotline, je sestavljalec spomenice poudaril, da je njun okvir z antropogeografskega vidika v glavnem neugodno območje, medtem ko se v kotlinah "*gnetejo življenja polne črte, ležijo obdelovalna zemlja, večje naselbine, strnjajo se prebivalstvo, gospodarstvo in promet*". Trdil je, da si kotlini po svoji zemljepisni sestavi nista tako tuji, da z znanstvenega geopolitičnega stališča ne bi mogli opravičiti priključitve Ljubljanske kotline h Koroški. Celovška in Labotska kotlina ter kotlina Slovenjega Gradca severno od Karavank so približno enako velike kot južno od njih Ljubljanska kotlina in kotlini Rečice pri Savinji in Velenja. Nato je sestavljalec spomenice povzel trditve neke razprave iz revije Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung (letnik II/1931–1932, zvezek 4), ki je s primerjavo reliefa, vremena, pokritosti tal in naselitve območja navedenih kotlin severno od Karavank na eni in območja južno od njih na drugi strani dokazala njuno podobnost. Sicer ni mogoče govoriti o neki reliefni simetriji obeh območij, pač pa gotovo o njuni podobnosti, ker značilne črte južnega območja na diagramu označujejo nižine, severnega pa gričevje. Karavanke so podnebna ločnica samo za nekatere vremenske pojave, so pa

Karavanke same že na prehodnem pasu med srednjeevropskim in sredozemskim območjem, v Celjski kotlini in na Krškem polju pa že prevladujejo panonski vplivi. Glede pokritosti tal sta si območji severno in južno od Karavank presenetljivo skladni, iz česar sklepajo na dalekosežno podobnost gospodarskih osnov in možnosti; na južnem območju obdelanost tal sicer ni tako razširjena kot na severnem; to kaže na manjšo izrabo tal, a na večje naravne dobrine, ker živi od njih večje število ljudi kot na severnem območju. Sestavljalec spomenice je nato sklenil, da sestavne razlike med obema območjema niso velike in gre bolj za razliko v stopnjah, ki priča o podobnosti obeh območij, čeprav ju ločijo Karavanke. Poseben pomen pripisuje okolnosti, da je na diagramu vrh antropogeografskih krivulj, namreč tistih predelov z manj kot 500 m nadmorske višine s povprečno julijsko toploto več kot 18,5°C, z obdelanostjo tal in zgoščenostjo prebivalstva, na obeh območjih potisnjen na jug in da je "*na koroški strani naravni mejni pritisk*".

Ko je sestavljalec spomenice opisoval prometne zveze na območjih severno in južno od Karavank, je ugotavljal, da se na teh območjih stekajo številne poti iz sosednjih območij ter posebej poudaril, da ima velik notranjeavstrijski prometni trikotnik Bruck a. d. Mur–Maribor–Beljak svoj vrh na Koroškem in da se nato še razdeli na majhnega (Št. Vid na Glini–Celovec) in srednjega (Zeltweg–Dravograd). Na Koroško so usmerjene tudi konice kranjske železniške mreže s svojima središčema v Ljubljani in na Jesenicah. Jugovzhodna prometna smer, ki teče čez Ljubljansko kotlino, se na Koroškem veže na veliko diagonalno prečno smer Dunaj–Beljak–Padska nižina in na severno smer proti Nemčiji. Trdil je, da je pomen jugovzhodne prometne smeri po prvi svetovni vojni narastel toliko, kolikor je osebni in tovorni promet obšel Madžarsko, Sušak postal pomembno jadransko pristanišče in nemške gospodarske zveze so se usmerile na Balkan. Posebno se je na železnici Beljak–Ljubljana povečal tovorni promet, saj so npr. leta 1924 vozili po njej dnevno povprečno trije vlaki, leta 1939 pa kar dvanajst. Medtem ko se je število potniških vlakov na železnici Zidani most–Ljubljana–Postojna v poslednjem desetletju zmanjšalo od devet na sedem, se je na železnici Beljak–Ljubljana povečalo od šest na devet. Potem ko je opisal naravne ovire za boljše prometne zveze med Ljubljano in Mariborom, je poudaril, da ima Ljubljana krajšo železniško zvezo s Celovcem kakor pa z Mariborom in da pomeni pot od Ljubljane do Celovca čez ljubeljski prehod le tretjino poti od Ljubljane do Gradca. To da je posebno pomembno iz upravnopolitičnega vidika, s čemer je hotel sestavljalec opozoriti na to, da je tudi zategadelj bolj smiselna priključitev Kranjske h Koroški kakor pa k Štajerski. Pomembno je tudi to, da so tako na območju severno od Karavank kot na območju južno od njih prometna vozlišča blizu Karavank, da ima Beljak takšen mednarodni pomen kot nobeno drugo prometno križišče v Vzhodnih Alpah in da njegovi prometni in obrambnogeografski vplivi segajo preko karavanške železnice in korenskega sedla v zgornjo Savsko dolino in s tem tudi v notranjost Ljubljanske kotline.

Glede pokrajinske razčlembe je sestavljalec spomenice opozoril na to, da je Koroška bolj strnjena dežela kot Štajerska, saj je npr. graški univerzitetni profesor dr. Robert Sieger po enotnih načelih razčlenil Štajersko v 15 in Koroško v 9 regij ter poudaril, da pomeni prva bolj pisan mozaik regij kot druga. Sestavljalec spomenice je iz tega sklepal, da priključitev skoraj vse Kranjske in nekaterih predelov slovenske Štajerske h Koroški, slednja še vedno ne bi imela tako velikega števila maloprostorskih območij z antropogeografskimi posebnostmi kot Štajerska že samo s priključitvijo njenih lužnih predelov.

Za nas je še posebej zanimivo sestavljalčevo razpravljanje o obsegu in prebivalstvu nove povečane Koroške in primerjava s povečano Štajersko. Ko bi že itak razkosano slovensko ozemlje, ki je po prvi svetovni vojni bilo v Jugoslaviji, ponovno razkosali in priključili k nemškemu rajhu, tj. k Štajerski in Koroški, bi prva pridobila okrog 5.300 km^2 (od tega 770 km^2 od Kranjske) in bi merila skupaj 24.000 km^2, Koroška pa bi

pridobila 9.450 km^2 (od tega 430 km^2 od t. i. stare Koroške in 1.370 km^2 od Štajerske) in bi merila skupaj 20.500 km^2. Ker sestavljalec spomenice ni imel na voljo podatkov o številu prebivalstva po manjših upravnih območjih dravske banovine in ker je menil, da izidi poslednjega ljudskega štetja niso popolnoma primerljivi, je glede števila prebivalstva v predvideni povečani Štajerski in Koroški navedel le približne ocene. Štajerska bi k 1,100.000 prebivalcev pridobila okrog 400.000 ljudi Spodnje Štajerske in okrog 50.000 ljudi Krškega polja ter bi imela skupno okrog 1,550.000 prebivalcev; pridobila bi torej 40% ljudi, delež slovenskega prebivalstva bi znašal 30%. Koroška bi k 450.000 prebivalcev pridobila okrog 430.000 ljudi in bi jih imela skupno okrog 880.000; pridobila bi jih 95% in skoraj polovica prebivalstva bi bila slovenske narodnosti. Na vprašanje, ali bi bilo takšno razmerje med nemškim in slovenskim prebivalstvom v povečani Koroški še znosno, je sestavljalec spomenice odgovoril pritrdilno. "*Kaže, da bi bilo tudi to razmerje znosno, in sicer glede na politično moč rajha, naloge nove državne meje in most, ki bi ga preko jedra slovenstva zgradili od Nemcem prijaznih koroških "Vindišarjev" na severu in od velikega nemškega jezikovnega otoka Kočevske na jugu. Vključitev Slovencev v dve pokrajini bi lahko upoštevali kot pomemben narodnopolitični ukrep*". V teh stavkih sicer ni niti besedice o kakšnem raznarodovanju ali asimilaciji, toda kdor pozna tovrstno nacistično izrazoslovje in zlasti še narodnopolitični odnos nacistov (in ne samo v NSDAP vpisanih ljudi na Koroškem) do koroških Slovencev v tistem času in v letih 1941–1945 do Slovencev nasploh, bo prej navedene stavke v osnutku spomenice razumel kot grobi oris načrta raznaroditve Slovencev v predvideni povečani Štajerski in Koroški. Dobesedno bomo navedli še povzetek zemljepisnega utemeljevanja v osnutku spomenice:

"*Povzeto lahko sklenemo: Karavanke pomenijo geološki, morfološki, podnebni in rastlinski most med Alpami in Krasom; zemljepisna sestava kotlin severno in južno od mejnega grebena kaže podobne poteze. Velika enotnost Koroške dovoljuje priključitev sorodnega zemljepisnega prostora. V Koroški je povezava z jugovzhodom, ki jo je označila narava in jo plodno zgradil človek. Ključna geopolitična postojanka v južni fronti rajha je Beljak, stičišče pomembnih zvez čez gorske prehode, katerega akcijski radij neposredno zajema Gorenjsko in posredno tudi Ljubljansko polje z njegovo okolico vred. Ozemeljski in človeški prirastek je v mejah, ki jih je potegnila Koroška glede na svoj geopolitični in obrarnbnogeografski položaj.*

Zemljepisni razlogi podpirajo načrtovano razkosanje in razmejitev na jugu."[48]

Sestavni del gradiva za pripravo osnutka navedene spomenice sta verjetno tudi dva sestanka o gospodarstvu in industriji "*v jugoslovanskih predelih, ki mejijo na Koroško*".[49] Sestavek, ki ima 7 strani in ga je podpisal vodja urada tajne državne policije v Celovcu, esesovski major dr. Ernst Weimann, se je začel s tem besedilom: "*Sledi zaželeno poročilo glede Jugoslavije oziroma jugoslovanskih predelov, ki so sosednji Koroški.*" V njem je dr. Weimann najprej navedel nekaj podatkov o gospodarstvu Jugoslavije in nato posebej o gospodarstvu dravske banovine. Natančneje je navedel, in sicer urejeno po abecednem redu krajev, industrijske in druge obrate "*od severozahodne meje do črte Celje na vzhodu in Kočevje na jugu*", kar kaže na to, da je bil tisti, ki je želel imeti to poročilo, posebej zainteresiran za podatke iz Mežiške doline, večjega dela Kranjske in severozahodnega dela slovenske Štajerske. Kot smo videli, je prvi del

48 Arhiv VII, fondi nemškega okupatorja, škatla 33, št. 18/1. Denkschrift des Gauleiters in Kärnten über die Wiederherstellung des alten Reichsgaues Kärnten durch eine neue Grenzziehung im Südosten der Karawanken.

49 Za to, da sta sestavka res del gradiva za pripravo osnutka navedene spomenice, priča to, da izhajata iz istega arhivskega fonda kot že navedeni del osnutka spomenice, eden je napisan v istem duhu kot uvod in zemljepisna utemeljitev in ga je redigirala ista roka kot uvod.

osnutka spomenice utemeljeval priključitev tega območja k povečani Koroški iz zemljepisnega vidika. Vendar je dr. Weimann zajel kraje Celje, Zidani most in Trbovlje, ne pa krajev Novo mesto, Črnomelj, Metlika in Krško. Za pomembnejša gospodarska podjetja je dr. Weimann navedel tudi vrste proizvodov, višino kapitala, lastnike delnic in število zaposlenih delavcev. Svoje poročilo je sklenil z besedami:

"Iz obeh seznamov 1 in 2 se vidi, da je na tem območju vrsta industrije, ki je Koroška nima ali pa je ima le malo, bi pa pomenila dopolnitev za naše gospodarstvo, npr. tekstil, laki, cement, laneno olje, guma, kaolin. Poljedelska proizvodnja bi z žitom in perutnino prispevala k izenačitvi govedoreje in z njo povezanega mlekarstva, ki prevladujeta na Koroškem. Posebej je vredno upoštevati višek delovne sile, ki v teh predelih izvira iz močnega poljedelstva.

Z nemškim posojilom in denarjem ter nemškim duhom bi lahko ozemlje poljedelsko in industrijsko močneje razvili.

Gorski dolini Kranjske gore in Dovjega v julijskih Alpah ter Blejsko jezero so čudovite privlačne točke za turizem. Prej je bila ožja povezava s Koroško, ko je obmejno prebivalstvo nakupovalo v naši pokrajini. To se je po vzpostavitvi carinske meje še v potniškem prometu dolgo in široko poskušalo".[50]

Weimannov sestavek ali poročilo o gospodarstvu v severozahodnem delu dravske banovine bi lahko v primerjavi z zemljepisnim delom v osnutku spomenice označili kot medel in laičen poskus gospodarskega utemeljevanja priključitve severozahodnega dela dravske banovine h Koroški. Ne vemo pa, kaj sta vsebovala t. i. seznama 1 in 2; morda je eden od njiju seznam industrijskih podjetij v dravski banovini, urejen po abecednem redu krajev, ki izvira iz istega arhivskega fonda kot osnutek spomenice in to Weimannovo poročilo.[51] Podobno kot smo osnutek nove spomenice iz Celovca našli samo v enem arhivskem fondu in ne tudi v fondu neke osrednje nemške ustanove, tako nam je na voljo tudi nova spomenica iz Gradca, in sicer v arhivskem fondu Südostdeutsches Instituta v Gradcu.[52] Spomenica, ki ima 5 strani in je bila sad obravnav že prej postavljenih predlog in vsebuje "*ozemeljsko razdelitev*" in "*nacionalnopolitično ureditev*" slovenske Štajerske, ima tale uvod: "*Prihajajoča preureditev stvari tudi v jugovzhodnem prostoru že zdaj zahteva pismeno določitev najrazličnejših zadev, da bi lahko takrat, ko bi šlo zares, vse pristojne ustanove ukrepale enotno.*"

Prvi del spomenice obravnava razdelitev območja. Pravi, da bi morali doseči obnovo starih meja vojvodine Štajerske in že predvideva, kako bi nato slovensko Štajersko razdelili v okrožja. Okrožje Radgono bi povečali z okrajem Ljutomer–Gornja Radgona in z zahodno polovico Prekmurja (deli političnih okrajev Murska Sobota in Dolnja Lendava); iz mesta Maribor in njegove bližnje okolice naj bi ustanovili mestno okrožje Maribor, poleg njega pa iz podeželskih delov političnih okrajev Maribor–levi breg in Maribor–desni breg, Slovenske Konjice, Slovenj Gradec in iz sodnega okraja Marenberg podeželsko okrožje Maribor; iz političnih okrajev Ptuj in sodnih okrajev Sv. Lenart in Slovenska Bistrica naj bi ustanovili podeželsko okrožje Ptuj; iz političnih okrajev Celje, Celje okolica, Šmarje pri Jelšah, Laško in iz sodnega okraja Šoštanj naj bi ustanovili podeželsko okrožje Celje; vse ostalo območje slovenske Štajerske, tj. Kozjansko in Spodnje Posavje ali južni predeli političnih okrajev Laško, Šmarje pri Jelšah ter ves politični okraj Brežice naj bi sestavljalo posavsko okrožje s središčem v Sevnici. Ker so se glede razmejitve med okrožjema Maribor–podeželje in Ptuj na eni ter okrož-

50 Arhiv VII, fondi nemškega okupatorja, škatla 33, št. 18/1–IV, Weimannovo poročilo.

51 Arhiv VII, fondi nemškega okupatorja, pregled: Industrie in den an Kärnten angrenzenden Bezirken Krains, Misstal, Seeland und Untersteiermark, škatla 33, št. 18/1–V.

52 Del fonda tega instituta, v katerem je ta spomenica, je v Pokrajinskem arhivu Maribor, fond SODI, fasc. 1.

jema Maribor–podeželje in Celje ter morebitnim okrožjem Slovenj Gradec pojavili drugačni predlogi, je sestavljalec spomenice o tem pojasnil svoje gledišče. Iz njega lahko ugotovimo, da je tudi pri vprašanju razdelitve slovenske Štajerske na okrožja upošteval predvsem nacionalnopolitične razloge. Tako je pri utemeljevanju predloga za ustanovitev okrožja Maribor–podeželje trdil, da "*Pohorci sestavljajo poseben del spodnještajerskih Vindišarjev in jih je treba dati pod čimbolj enotno vodstvo*", kar pomeni, da jih ne bi razbili med dve ali več okrožij. Glede savinjske krajine s središčem v Celju pa je sestavljalec spomenice poudaril tole: "*Nacionalnopolitično nalogo tega območja je treba videti predvsem v tem, da bi s posebno gosto naselitvijo nemških kmetov položili ljudski branik med Vindišarje Podravja in Slovence v Kranjski*". To pomeni, da bi v primeru vzpostavitve nave meje Štajerske na Savi in Sotli savinjska krajina doživela kruto usodo množičnega izgona kot sta jo leta 1941 doživela obsavski in obsoteljski mejni pas. Glede razmejitve med okrožjema Maribor–podeželje in Celje je bila iz nacionalnopolitičnih razlogov odločilna t. i. vitanjska črta. Kaže, da so precej razpravljali o ureditvi najjužnejšega dela Štajerske, t. i. jugovzhodnega kota nemškega rajha. Menili so, da ne bi kazalo iz političnega okraja Brežice in sodnih okrajev Kozje in Sevnica sestavljati okrožja Brežice, ker bi le-to imelo "*šibek stik z drugimi območji rajha*" in pomenilo "*izpostavljeno konico, ki bi bila vabljiv cilj za sosednje države*".

Drugi del spomenice govori o "*narodnopolitični sestavi*". V njem so menili, da bi morali pristojnosti med NSDAP in državno upravo v zasedeni slovenski Štajerski razmejiti tako, da bi državni aparat skrbel za redno poslovanje trgovine, prehrano in gospodarstvo, medtem ko bi naj "*vso narodnopolitično dinamiko preureditve in obnove prevzela stranka*". Trdili so, da bo takoj "*prve dni po spremembi oblasti*" potrebnih "*na tisoče izgonov in deportacij*", prav tako "*vrnitev tisočev volksdeutscherjev, ki so v poslednjih 20 letih zbežali iz Spodnje Štajerske in jih popisuje Landsmannschaft der Untersteirer ter jih preverja pokrajinski personalni urad. Še večji obseg pa bo zahtevala nastajajoča potreba preseljevanja v nekaterih delih Jugoslavije, npr. na Kočevskem*". Predvidevali so tudi, da tako kot v Gornji Šleziji tudi na slovenskem Štajerskem ne bo mogoče spodnještajerskega prebivalstva takoj sprejeti v nacistično stranko, temveč bo treba, podobno kot nekoč na Koroškem, ustanoviti štajersko Domovinsko zvezo (steirischer Heimatbund), ki bo pomenila začetno izbirno organizacijo za vse volksdeutscherje in vindišarje na Spodnjem Štajerskem. V stranko, njene formacije in priključene oddelke naj bi sprejeli samo tistega, ki bo že nekaj časa v štajerski Domovinski zvezi in se bo v njej izkazal ter bodo pristojni strankini in državni uradi za ta čas preverili njegovo narodno pripadnost. "*Štajerska Domovinska zveza bo vsem spodnještajerskim volksdeutscherjem dala možnost, da se bodo takoj angažirali in izkazali v praktičnem delu doma in se jih bo tako v prihodnosti lahko čimbolj upoštevalo pri graditvi stranke, države in samoupravnih ustanov*". Poudarili so, da se je treba izogibati tistih napak, ki so jih zagrešili drugje, npr. v Klajpedi (Memmelland) in nekdanjem poljskem koridorju, ko so vse, tudi najnižje položaje, zasedli prišleki iz Vzhodne Prusije in Gdanska ter odrinili domače volksdeutscherje; v Sudetih pa so npr. iz Sudetskonemške stranke prehitro ustvarili NSDAP, v kateri so na vse položaje prišli domačini. Zato so menili, da bi bilo prav, da bi prišli na odgovorne strankine in upravne položaje (npr. za okrožne vodje, deželne svetnike, okrožne organizacijske vodje NSDAP itd.) najizkušenejši ljudje iz Štajerske, ki kažejo razumevanje in odločnost za nacionalnopolitična vprašanja, medtem ko bi naj na vse druge položaje tako v stranki kot tudi v državni upravi postopoma prišli ljudje iz svojih okrožij.[53]

53 PAM, fond SODI, fasc. 1, spomenica o prihodnji ureditvi slovenske Štajerske. Pr.: Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 112–114.

Po vsebini lahko sodimo, da so to spomenico sestavili nekje sredi leta 1940, saj ne omenja Alzacije, Lotaringije in Luxemburga, kjer so nacisti po zasedbi izvajali tudi raznarodovalne ukrepe in bi verjetno omenjali prve izkušnje, če bi spomenica nastala kdaj pozneje. Njen sestavljalec gleda na vse izključno iz nacionalnopolitičnega gledišča, nacionalnopolitične momente upošteva celo pri predlogu za prihodnjo razdelitev slovenske Štajerske v okrožja, zategadelj sodim, da je to bil ravnatelj inštituta in poznejši nacionalnopolitični referent pri šefu civilne uprave v Spodnji Štajerski in v zveznem vodstvu Štajerske domovinske zveze dr. Helmut Carstanjen.[54]

Ta spomenica je med vsemi šla najdlje, saj se ni omejila na razmejitveno vprašanje ali opis zanimivih območij, temveč je že razpravljala o nekaterih pomembnih zasedbenih vprašanjih. Imamo jo lahko torej za nov korak v razvoju nemških pretenzij do slovenskega ozemlja.

Po vsebini do sedaj znanih spomenic nacističnih ustanov iz Celovca in Gradca, o katerih tukaj razpravljamo, lahko sklepamo, da je bil maksimalni cilj celovških in graških nacistov pridobiti ozemlje vse dravske banovine, razen majhnega jugovzhodnega dela Prekmurja, ki naj bi ga dobila Madžarska. Pri tem niso upoštevali interesov Italije; morda so menili, da se bo zadovoljila z vsem drugim ozemljem Jugoslavije. Po poslednjih nam znanih spomenicah bi lahko tudi sklepali, da so celovški in graški nacisti pričakovali, da bodo ozemlje dravske banovine dobili po razkosanju Jugoslavije, saj verjetno niso mogli pričakovati, da bi se Jugoslavija kljub pritisku odrekla tako razsežnim predelom. Kaže pa, da svojih želja ali zahtev niso usklajevali, saj so npr. celovški nacisti želeli povečati Koroško tudi s predeli slovenske Štajerske, graški nacisti pa v svojih spomenicah tega niso predvidevali. Zanimivo pa je, da je glede Krškega polja, enakost gledišč – oboji so bili za to, naj bi prišlo k Štajerski, kar se je leta 1941 tudi zgodilo.

4. Nadaljnja obravnava spomenic v Berlinu

Vrhovna ustanova nemškega rajha, kamor so pošiljali spomenice iz Celovca in Gradca, je bilo nemško zunanje ministrstvo in tam so jih 9. avgusta 1940 obravnavali v navzočnosti zunanjega ministra Ribbentropa. Maier Kaibitschevo spomenico o radovljiškem, kranjskem in kamniškem okraju pa je nemško zunanje ministrstvo dobilo neposredno šele 27. avgusta in posredno prek Bormanna 3. septembra 1940 ter je zato 9. avgusta seveda še niso mogli obravnavati pri Ribbentropu. Obravnavali je niso niti do 29. avgusta, ko jo je verjetno Büttner poslal Ribbentropovi pisarni skupaj z drugim že obravnavanim gradivom in z novimi skicami. Povedal je tudi, da bo napovedane "*skice o razširitvi nekdanjih avstrijskih okrajev Radovljica, Kranj in Kamnik*" poslal pozneje; Büttner jih je sicer dobil že 27. avgusta, a jih je verjetno dal prerisati. Kaže, da so navedeno spomenico obravnavali okrog 8. septembra 1940, kajti ta dan jo je član Ribbentropove pisarne v zunanjem ministrstvu Erich Kordt vrnil von Rintelenu, češ da ga Ribbentrop prosi, naj se z njo seznani in jo spravi v mirovno mapo. Rintelen se je s spomenico seznanil 14. septembra in jo poslal dalje – referatu za mirovna vprašanja, ki je hranil t. i. mirovno mapo.

Kaže, da je bil eden od sklepov, ki so jih 9. avgusta sprejeli pri Ribbentropu, naj vse spomenice obravnava dalje referat za mirovna vprašanja v političnem oddelku nemškega zunanjega ministrstva (Pol. XII-Friedensfragen). Ta referat je vodil svetnik poslaništva grof von Hohenthal, ki si je 10. septembra na osnovi vsake spomenice, ki je do takrat

54 Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 114.

prispela k njemu – in to so bile tri, izdelal poseben zapisek. V vsakem je na kratko povzel bistvo predloga oziroma zahteve po novi razmejitvi in njeno utemeljitev.

Pri povzetku spomenice iz Gradca o južni meji Štajerske, ki ga je Hohenthal imenoval Uiberreitherjev predlog, je zapisal, da se od treh možnosti za novo južno mejo Štajerske zdi najustrezneša tista, po kateri naj bi meja od Karavank dalje tekla po vitanjski črti v smeri zahod–vzhod na staro štajersko deželno mejo. Hohenthal je omenil tudi karto Štajerske z včrtanimi območji A, B in C ter dodal, da so na podlagi jugoslovanskih ljudskih štetij leta 1921 in 1931 ugotovili statistične podatke za vsako območje. Območje A (vsa slovenska Štajerska) na bi merilo 3.900 km^2, na njem naj bi po štetju prebivalstva 1921 živelo skupno 313.000 ljudi, od tega 266.000 oseb (84,9%) s slovenskim, 19.000 z nemškim (6%) in 4.300 (1,4%) s hrvaškim občevalnim jezikom. Območje B (slovenska Štajerska do t. i. laške črte) naj bi merilo 1.821 km^2 in na njem naj bi živelo 114.000 ljudi, od tega 110.000 oseb (96,6%) s slovenskim, 990 oseb (0,9%) s hrvaškim in 2.300 oseb (2%) z nemškim občevalnim jezikom. Območje C (slovenska Štajerska do vitanjske črte) naj bi merilo 786 km^2 in na njem naj bi živelo 69.000 ljudi, od tega 68.000 oseb (98,3%) s slovenskim, 360 oseb (0,5%) s hrvaškim in 600 (0,9%) z nemškim občevalnim jezikom.[55]

Pri povzetku Maier Kaibitscheve spomenice o Mežiški dolini je Hohenthal navedel, da območje meri okrog 360 km^2, ima okrog 20.000 prebivalcev, ki govorijo nemško in vindišarsko.[56] Pri povzetku spomenice o jeseniškem trikotniku pa je navedel, da meri okrog 1.000 km^2 in da ima okrog 33.000 prebivalcev, ki govorijo slovensko.[57] Ker Hohenthal do 10. septembra še ni dobil Maier Kaibitscheve spomenice o radovljiškem, kranjskem in kamniškem okraju, zato ni izdelal njenega povzetka; izdelal ga ni niti kdaj pozneje.

Hohenthal je nato vse spomenice s priloženim gradivom spravil v t. i. mirovno mapo in si 25. septembra sestavil še pregled "*spomenic o vprašanju mejnih popravkov na nemško-jugoslovanski meji*". Ker so iz Celovca bile tri spomenice in ker je spomenica iz Gradca imela navedene tri možnosti za razmejitev na jugu Štajerske, je imel Hohenthal vse to skupaj za 6 zadev.[58]

Verjetno je bilo nemško zunanje ministrstvo tisto, ki je v obravnavo vprašanj nove razmejitve z Jugoslavijo vključilo tudi državni urad za prostorsko ureditev (Reichsstelle für Raumordnung) v Berlinu. Vodja tega urada višji vladni svetnik Urlacher je namreč najprej 19. in nato 26. oktobra 1940 poslal svoj prispevek o "*prostrosko načrtovalnih ozirih nemške jugovzhodne meje*". Verjetno je prispevek z dne 19. oktobra 1940, ki se ni ohranil ali pa ga še nisem našel, imel stališče tega urada do posameznih predlogov ali zahtev za novo nemško-jugoslovansko mejo, ker je prispevek z dne 26. oktobra bolj statističnega značaja. Iz njega lahko izvemo, da je ta urad "*glede na prostorsko ureditev*" pretresal vprašanje priključitve k nemškemu rajhu tehle jugoslovanskih predelov: a) južne Štajerske vključno z Mežiško dolino in Dravogradom do vitanjske črte (okrog 330.000 oseb), b) južne Štajerske vključno s savinjsko krajino do laške črte (okrog 450.000 oseb), c) območje v zgodovinskih mejah Štajerske (okrog 530.000 oseb) in skupaj z Zagorjem ob Savi (okrog 540.000 oseb), d) območje do predlagane meje Bohinj–Sava (okrog 600.000 oseb), e) Prekmurje (okrog 46.000 oseb).[59]

55 PAAA Bonn, Pol. XII, Bd. 7, Italien, Hohenthalov zapisek 10. 9. 1940.
56 PAAA Bonn, Pol. XII, Bd. 7, Italien, Hohenthalov zapisek 10. 9. 1940.
57 PAAA Bonn, Pol. XII, Bd. 7, Italien, Hohenthalov zapisek 10. 9. 1940.
58 PAAA Bonn, Pol. XII, Bd. 7, Italien, Hohenthalov pregled spomenic 25. 9. 1940.
59 PAAA Bonn, Pol. XII, Bd. 7, Italien, pismo vodje Reichsstelle für Raumordnung 26. 10. 1940 s priloženo dopolnitvijo stališča z dne 19. 10. 1940.

To stališče državnega urada za prostorsko ureditev bi bil verjetno poslednji dokument v t. i. "*mirovni mapi*" za Jugoslavijo pri XII. referatu političnega oddelka nemškega zunanjega ministrstva v Berlinu, če se v začetku leta 1941 slučajno ne bi povrnili k zadevi. Oktobra 1940 je Italija namesto Jugoslavije napadla Grčijo in si je Nemčija prizadevala, da Jugoslavijo pritegne k osi Rim–Berlin–Tokio in si zavaruje desno krilo za svoj takrat že predvideni napad na Sovjetsko zvezo. Seveda pa to zamrznjenje zadeve v "*mirovni mapi*" na Wilhelmstrasse v Berlinu ni povsem ustrezalo celovškim in graškim nacistom. Tako je okrožni vodja in Kutscherin namestnik dr. Karl Pachneck v začetku leta 1941 v razgovoru s šefom protokola nemškega zunanjega ministrstva, poslanikom Alexandrom Freiherrom von Dörnbergom načel tudi vprašanje priključitve Mežiške doline in Jezerskega h Koroški. Kmalu zatem pa je Kutschera, ki se je medtem vrnil iz vojske, poslal Dörnbergu nam že znani spomenici o Mežiški dolini in jeseniškem trikotniku ter jima priložil še zemljevid Koroške. Ne vemo, zakaj mu ni poslal tudi spomenice o radovljiškem, kranjskem in kamniškem okraju. Ker Dörnberg za te zadeve ni bil pristojen, je spomenici in zemljevid Koroške, na katerem so bila posebej označena območja Mežiške doline (I), Jezerskega (II), in Kanalske doline (III) skupaj s spremnim pismom poslal vodji oddelka Nemčija v zunanjem ministrstvu, torej oddelku, ki je že prej prvi dobil in obravnaval spomenice z ozemeljskimi zahtevami do Jugoslavije. Na koncu pisma je Dörnberg prosil, naj spomenici posredujejo Ribbentropu, da bo ta "*seznanjen z vprašanji, ki zelo burijo Korošce.*"[60] Toda zadeve niso ponovno obravnavali tako kot prvič poleti 1940, temveč le v oddelku "*Nemčija*" samem in je vodja oddelka Luther sklenil, naj Kutschero na ustrezen način poučijo, da se takšne zadeve, vse spomenice in vsi dopisi v zvezi z njimi so bili namreč ves čas označeni kot zaupni, pošiljajo naravnost na referat stranke v oddelku "*Nemčija*" in ne prek protokola.[61] Ker so pri referatu stranke v nemškem zunanjem ministrstvu videli, da je spomenici sestavil Maier Kaibitsch, je Luthrov osebni referent Büttner opozorilo poslal njemu in ne Kutscheri ali Pachnecku.[62]

Nimamo podatkov, da bi spomenice iz Celovca tisti čas obravnavala še neka druga vrhovna nemška ustanova. Pač pa so spomenico o južni meji Štajerske iz Gradca obravnavali v državni pisarni v Berlinu. Videli smo že, da je štajerski gauleiter in državni namestnik dr. S. Uiberreither o spomenici vsaj enkrat govoril z zunanjim ministrom Ribbentropom. Iz nekega vira izvemo, da je vsaj enkrat govoril o njej tudi s Hitlerjem. Referent v državni pisarni Friedrich Wilhelm Kritzinger je namreč 11. septembra sestavil beležko, v kateri je povedal, da mu je priloženo spomenico o južni meji Štajerske skupaj s prilogami ob neki priložnosti izročil dr. von Dohnanyi. "*Gradivo izvira od državnega namestnika dr. Uiberreitherja in ga je ta, kot mi je povedal gospod von Dohnanyi, ob priložnosti izročil tudi firerju.*"[63] Iz obrobnih pripomb lahko ugotovimo, da so imeli dve kopiji, 6 skic in še neko drugo prilogo, ki so jih spravili posebej. Ne vemo zanesljivo, kdaj je bil Uiberreither pri Hitlerju, da mu je izročil spomenico. Morda smemo domnevati, da je bilo to 31. julija 1940 in da je takrat o spomenici

60 PAAA Bon, Pol. XII, Bd. 7, Italien, Dörnbergovo pismo Luthru 4. 2. 1941 s priloženima spomenicama "Das Miesstal in Das Dreieck von Assling" ter zemljevidom Koroške. Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 109–110. National Archives Washington, mikrofilm T-120, navitek 1536, posn. D 653115–127.

61 PAAA Bonn, Pol. XII, Bd. 7, Kieserjevo sporočilo Büttnerju 13. 2. 1941.

62 PAAA Bonn, Pol. XII, Bd. 7, Büttnerjevo pismo Maier Kaibitschu 15. 3. 1941.

63 BA Koblenz, fond Reichskanzlei, R II/13839B, Kritzingerjeva beležka s priloženo spomenico Die Südgrenze der Steiermark. Dr. Hans von Dohnanyi, državni sodni svetnik je bil "Sonderführer B" v vrhovnem poveljstvu nemške vojske.

govoril tudi z Ribbentropom.[64] Vodja državne pisarne minister dr. Heinrich Lammers, ki mu je Kritzinger izročil spomenico, je nato sproti določeval dneve, ko mu jo naj dajo na mizo, da jo bo predložil Hitlerju. Iz žigov: "*ponovno predloženo*" lahko ugotovimo, da se je to zgodilo 20. septembra in 5. oktobra 1940 ter 1. marca 1941.[65] Ne vemo, kaj je Hitler odgovarjal Lammersu, ko mu je ta predložil spomenico. Vemo le to, da si je v prvih mesecih zelo prizadeval, da bi Jugoslavijo vključil v tabor osnih sil. To mu je 25. marca 1941 uspelo, vendar le za kratek čas. Jugoslovanski narodi so z demonstracijami obsodili sramotni podpis o pristopu Jugoslavije k trojni zvezi in Hitler je ves ogorčen sklenil napasti Jugoslavijo in jo razbiti kot vojaško silo in državo. Ko je aprila 1941 to storil, so koroški in štajerski nacisti dobili novo priložnost za uresničevanje svojih dolgoletnih pohlepnih teženj po slovenskem ozemlju. Vendar so pri razkosanju in delitvi slovenskega ozemlja morali bolj kot poleti 1940 upoštevati imperialistične pretenzije sosednjih držav, tj. Italije in Madžarske.

5. Sklep

Po prvi svetovni vojni so Nemci z novo jugoslovansko-avstrijsko mejo izgubili manj svojega strnjenega narodnega ozemlja kakor pa Slovenci, vendar so bili oni tisti, ki so ves čas zelo ostro zahtevali spremembo te meje in svoje zahteve utemeljevali z najrazličnejšimi, največkrat lažnimi znanstvenimi "*dokazi*". Kjer niso mogli z različnimi tendenčnimi statističnimi podatki dokazati, da gre za večje število Nemcev ali za t. i. "*nemško narodno ozemlje*", so trdili, da gre za "*nemški kulturni prostor*", kjer pa niso mogli trditi niti tega, so govorili o "*nemškem življenjskem prostoru*", s čimer so pravzaprav označevali vse, kar so si želeli. Seveda so vse slovenske predele razglašali za nemški narodni ali vsaj kulturni prostor. Da bi zabrisali vtis številčne neznatnosti nemške manjšine v primerjavi s slovensko večino na strnjenem slovenskem ozemlju, so nemški publicisti in lažni znanstveniki pri dokazovanju nemških imperialističnih zahtev do delov slovenskega ozemlja uporabljali t. i. "*vindišarsko teorijo*", tj. trditev, da na Koroškem in na slovenskem Štajerskem tvorijo večino prebivalstva "*Wendi*" ali "*Vindišerji*", ki sicer govorijo slovenskemu jeziku podobno narečje, so pa po načinu življenja in kulturi ter po svojem čustvovanju bolj povezani z Nemci kakor pa z zavednimi Slovenci. Zanikali so vsako samoniklost slovenskega narodnega gibanja na Koroškem in na Slovenskem Štajerskem ter trdili, da je bilo le-to uvoženo iz Kranjske.

Na osnovi takšnih znanstveno nevzdržnih trditev so zahtevali priključitev večjih predelov ali pa kar vse slovenske Štajerske, Mežiške doline, bohinjskega kota, zahodnih predelov Prekmurja ali pa tudi vse Kranjske k Avstriji oziroma k Nemčiji. Svoje trditve in zahteve so razglašali v člankih in razpravah v strokovnih revijah ter celo v samostojnih publikacijah. Med najbolj prizadevnimi je bil avstrijski nacist dr. Helmut Carstanjen, od leta 1939 vodja Südostdeutsches Instituta v Gradcu.

Po razdelitvi vplivnih območij med Nemčijo in Italijo je Jugoslavija prišla v območje Italije, ki se je pripravljala, da jo napade in si prisvoji njeno ozemlje ali vsaj del ozemlja. Hitler je bil v začetku naklonjen temu namenu, pozneje pa, ko se je zapletel v vojno z Veliko Britanijo, je Mussoliniju odsvetoval napad na Jugoslavijo, razen če bi

64 Andreas Hillgruber je v svoji zelo dobri knjigi o Hitlerjevi strategiji (Hitlers Strategie. Politik und Kriegführung 1940–1941. Frankfurt am Main 1965) v prilogi navedel vse ugotovljene Hitlerjeve razgovore, sestanke, obiske itd. v letih 1940–1941 in ima za tisti čas naveden samo ta Uiberreitherjev obisk pri Hitlerju.

65 Prav tam. To spomenico je prvi omenil dr. Karl Stuhlpfarrer v svojem članku Germanisierung in Kärnten, objavljenem v dunajski reviji Neues Forum, dec. 1972, str. 40

kako drugače prišlo do vojne na Balkanu. Še posebno si je Hitler prizadeval, da prepreči napad Italije na Jugoslavijo, ko je videl, da se bo vojna z Veliko Britanijo zavlekla in ko se je Nemčija začela pripravljati na napad na Sovjetsko zvezo. Hotel je namreč, da bi imel zavarovano zaledje desnega krila vzhodne fronte in da bi z Balkana dobil čimveč strateško pomembnih surovin (nafte, rud itd.) in hrane.

Ravno tisti čas, ko je Hitler najbolj pričakoval, da bo Velika Britanija po nemški zmagi v zahodni Evropi pripravljena skleniti mir z Nemčijo in se je Nemčija začela pripravljati na napad na Sovjetsko zvezo, so pokrajinski obmejni urad NSDAP v Celovcu in Südostdeutsches Institut v Gradcu in verjetno tudi nekatere osrednje nemške ustanove v Berlinu sestavili nekaj spomenic z zahtevami po spremembi jugoslovansko-nemške državne meje oziroma po vključitvi slovenskih predelov v nemški rajh. V Celovcu so julija 1940 sestavili spomenici o Mežiški dolini in t. i. jeseniškem trikotniku, s katerim so mislili na ves radovljiški okraj, avgusta pa še spomenico o radovljiškem, kranjskem in kamniškem okraju, ki so mejili na Koroško. V Gradcu pa so julija 1940 sestavili spomenico o južni meji Štajerske in v njej predvideli tri možnosti za novo mejo: t. i. vitanjsko črto kot nadaljevanje meje na Karavankah, t. i. laško črto med Savinjo in Savo južno od Celja in nekdanjo štajersko deželno mejo na Savi in Sotli. K tej spomenici so v Gradcu sestavili še t. i. dopolnilne pripombe, v katerih so se zavzeli tudi za priključitev zahodne polovice Prekmurja k nemškemu rajhu, računali pa so celo na možnost, da bi priključili k rajhu tudi predele južno od Save na Kranjskem in vzhodno od Sotle na Hrvaškem. V navedenih spomenicah so v glavnem enako kot prej v tovrstni literaturi utemeljevali upravičenost priključitve slovenskih predelov k Nemčiji. Ni še natančneje ugotovljeno, kdaj so v Celovcu in Gradcu napisali novi spomenici, ki sta verjetno ostali v osnutku, ker njunih primerkov nismo našli v arhivskih fondih osrednjih ustanov nemškega rajha. V zelo obsežni spomenici iz Celovca so si prizadevali politično, zemljepisno in tudi gospodarsko utemeljiti upravičenost priključitve skoraj vse Kranjske in dela slovenske Štajerske h Koroški in tako tudi k nemškemu rajhu. V spomenici iz Gradca pa so predvideli upravnopolitično razdelitev in nacionalno-politično ureditev slovenske Štajerske po njeni priključitvi k nemškemu rajhu.

Spomenice, ki so jih julija in avgusta 1940 izdelali v Celovcu in Gradcu, so poslali raznim osrednjim ustanovam nemškega rajna, zlasti pa zunanjemu ministrstvu. Tam so jih obravnavali v nekaterih oddelkih in jih dvakrat, tj. 9. avgusta in okrog 8. septembra 1940, predložili tudi zunanjemu ministru Joachimu von Ribbentropu in jih nato v referatu za mirovna vprašanja spravili v t. i. "*mirovno mapo*". Spomenico o južni meji Štajerske iz Gradca pa je državni namestnik za Štajersko dr. Sigfried Uiberreither najprej osebno predložil Hitlerju in nato jo je Hitlerju še trikrat predložila državna pisarna.

Nemški rajh nekaj časa še ni imel priložnosti, da bi začel uresničevati zahteve po priključitvi slovenskih predelov. Ko pa se mu je aprila 1941 po zmagi nad Jugoslavijo ta priložnost ponudila, je moral pri razkosanju in delitvi slovenskega ozemlja bolj kot poleti 1940 upoštevati imperialistične pretenzije sosednjih držav, tj. Italije in Madžarske.

NEMŠKA ZASEDBA PREKMURJA APRILA 1941*

V literaturi še ni nihče strokovno obravnaval nemške zasedbe Prekmurja aprila 1941. leta. Kdor je kaj o tem pisal, je navajal zelo splošna dejstva ali pa tudi napačne podatke. Čeprav sem nekoč sklenil, da bom zbrano gradivo uporabil le za monografijo o vojni na Slovenskem aprila 1941 in okupatorjevem razkosanju Slovenije, bom v spomin na svojega sošolca z murskosoboške gimnazije in kolega z Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani dr. Ludvika Čarnija vendarle prikazal to temo posebej za Prekmurje.

Nemške imperialistične težnje v Prekmurju

Nemški nacionalistični publicisti in lažni znanstveniki so med dvema svetovnima vojnama Prekmurje prištevali k t.i. nemškemu kulturnemu in celo k nemškemu zgodovinskemu območju.[1] Zlasti dr. Helmut Carstanjen, poznejši glavni ideolog germanizacije slovenske Štajerske, je 1933. leta z lažnim imenom Gerhard Werner objavil razpravo o Prekmurju z naslovom Das Deutschtum des Übermurgebietes (Prekmurje). V njej je po nekaterih virih skušal ugotoviti nemško-slovensko jezikovno mejo v severozahodnem delu Prekmurja. V tej razpravi je edino sprejemljivo to, da so v severozahodnem kotu Prekmurja štiri vasi z nemško večino, in to Fikšinci, Kramarovci, Ocinje in Serdica, ki jih je sanžermenska mirovna pogodba z Avstrijo 20. novembra 1919 z mejo po potoku Kučnica odrezala od več ali manj strnjenega nemškega narodnega ozemlja. Popolnoma nevzdržna pa je njegova trditev o nekem večjem narodnostno mešanem območju v severozahodnem delu Prekmurja in okoli Murske Sobote. Razglasil je namreč za narodnostno mešano območje vse tiste občine v Prekmurju, ki so imele pri kakem ljudskem štetju od 1880. leta dalje pet odstotkov ali pa vsaj deset nemških prebivalcev ali oseb z nemškim občevalnim jezikom. Takih občin naj bi bilo v severozahodnem delu Prekmurja celo 21. Vendar Carstanjen v tej razpravi še ni postavljal nekih jasnih zahtev po priključitvi tako skonstruiranega "*mešanega območja*" k Avstriji in slovenskega prebivalstva še ni razglasil za Vende ali Vindišarje, kot je to delal kasneje.[2]

V nekem elaboratu Inštituta za jugovzhodno nemštvo (Südostdeutsches Institut) v Gradcu, ki ga je vodil dr. Carstanjen, iz 2. polovice 1940. leta pa je že zahteva po priključitvi severne polovice Prekmurja k Nemčiji:

"*Prekmurje je pred vojno sodilo k Madžarski. Kakor je iz priložene skice razvidno, so vzhodna območja madžarska, zahodna pa nemška. Vmes so Prekmurci, odlomek slovenskega naroda, ki je zaradi svojega posebnega zgodovinskega razvoja dosegel popolnoma lastno obliko. Odgovarjajoč večjim sosednjim narodom, težijo Prekmurci na*

* Čarnijev zbornik (1931–1996), Zbornik mednarodnih družboslovnih in humanističnih razprav, Ljubljana 1998, str. 297–315.

1 Lojze Serajnik (= Bogo Grafenauer): Slovensko ozemlje in nemška publicistika. Ljubljana 1939. Fran Zwitter: Nemci na Slovenskem. Sodobnost 1938, O slovenskem narodnem vprašanju, str. 26–42. Dušan Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941. Ljubljana 1966. Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945. Maribor 1968 (dalje: Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika).

2 Gerhard Werner (= Helmut Carstanjen): Das Deutschtum des Übermurgebietes (Prekmurje). Geographischer Jahresbericht aus Österreich. XVII, Bd. 1937, str. 70–90.

zahodu Prekmurja k rajhu, na vzhodu pa k Madžarski. Upoštevajoč to in glede na dejstvo, da bi Prekmurci po popravku južne štajerske meje popolnoma obviseli v zraku, se zdi popolnoma smiselno, da bi jih razdelili med Madžarsko in rajh. Zato predlagamo, da nova meja od točke vzhodno od Mote ne bi šla po Muri navzgor, kakor je šla nekdanja meja med Spodnjo Štajersko in Madžarsko, temveč bi naj v smeri jug-sever razpolavljala Prekmurje. Meja, ki jo predlagamo, naj bi pri Sv. Katarini zapustila današnjo Jugoslavijo. Vendar tudi dalje ne bi tekla po današnji meji rajha, temveč naj bi vključila tiste kraje, za katere bi morebiti pri popravku meje z Madžarsko predlagali, da bi jih priključili k rajhu."[3]

Tudi neki drugi elaborat istega inštituta iz 2. polovice 1940. leta ali iz začetka 1941. leta je predvideval priključitev severne polovice Prekmurja k radgonskemu okrožju, torej k Štajerski.[4]

V Murski Soboti, Fikšincih in Serdici so tamkajšnji Nemci ustanovili svoje krajevne skupine Švabsko-nemške kulturne zveze (Schwäbisch-deutscher Kulturbund – SDKB). Sodile so pod okrožno vodstvo Ptuj. Po madžarski zasedbi Prekmurja pa so ustanovile svoje okrožno vodstvo v Murski Soboti, ki ga je vodil pekovski mojster Josef Pollak. Njihovo prizadevanje za priključitev severnega dela Prekmurja z Mursko Soboto bo treba še raziskati.[5]

Nemške priprave na napad na Jugoslavijo

Po množičnih demostracijah proti podpisu pristopa Kraljevine Jugoslavije k trojni zvezi, padcu vlade dr. Dragiša Cvetković – dr. Vladko Maček, odstranitvi regentskega sveta in razglasitvi prestolonaslednika Petra II. za kralja 27. marca 1941 je razjarjeni vodja nemškega rajha Adolf Hitler še isti dan sklenil z vojno razbiti Jugoslavijo kot vojaško silo in državo.[6] Za vojno proti Jugoslaviji, ki jo je želel čim bolj naglo končati, je hotel pridobiti dve jugoslovanski sosedi, in to Italijo in Madžarsko, za zasedbo dela jugoslovanskega ozemlja pa tudi Bolgarijo. Od držav trojne zveze je pri tem zanemaril le Romunijo, ker ji ne bi maral izročiti Banata s precejšnjim številom Nemcev. Ker nas tu zanimata le Nemčija in Madžarska, bomo druge pustili vnemar.

Hitlerjevo delo je tisti usodni dan 27. marca 1941 in tudi naslednje dni teklo na dveh področjih, in to na **diplomatskem** in **vojaškem**. Na diplomatskem področju je imel vrsto pogovorov s poslaniki nekaterih držav, med njimi je bil tudi madžarski poslanik Döme Sztójay. Na pogovoru 27. marca popoldne, pri katerem je bil navzoč tudi nemški zunanji minister Joachim von Ribbentrop, je Hitler prosil Sztójayja, naj se takoj napoti k regentu Miklosu Horthyju v Budimpešto in mu pove tole: 1. da bo Nemčija na vsak način preprečila, da bi se proti njej izoblikovala kakšna baza, 2. **da v primeru spopada Nemčija nima nobenih omejitev za madžarske revizionistične želje**, 3. da ima on, Hitler, taktično za pravilno, da Hrvati dobijo samoupravo in 4. da bi v danih okoliščinah bilo ustrezno, če bi Madžarska sprejela določene vojaške ukrepe. Nato je Hitler poudaril: "*Razmere nudijo Madžarski enkratno priložnost, da dobi popravke meja, na katere bi*

3 Pokrajinski arhiv Maribor, fond Südostdeutsches Institut Graz, f. 1. Tone Ferenc: Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945. – Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941–1945. Maribor 1980 (dalje: Ferenc, Quellen), dok. 2.

4 Ferenc: Quellen, dok. 8.

5 Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 102.

6 Akten zur deutschen Auswärtigen Politik. Serie D, Band XII, Teil 1 (dalje: ADAP, D, XII/1), dok. 217. Hitlerjev pogovor o položaju 27. 3. 1941. Aprilski rat 1941. Beograd 1987 (dalje: Aprilski rat), dok. 125.

drugače morala čakati mnogo let. In v tem primeru bo do popravkov prišlo z oboroženo pomočjo nemškega rajha."[7]

Poslanik Sztójay je Hitlerjevo željo oz. sporočilo ustno povedal drugi dan, tj. 28. marca, in Horthy je še tisti dan odgovoril Hitlerju. Madžarski narod je bil vedno na strani nemškega naroda in bo tudi v prihodnje. "*Ozemeljske zahteve, na katere je opozorila Vaša ekscelenca, obstajajo in pričakujejo svoje uresničenje.*"[8] Ko je poslanik Sztójay 28. marca zvečer izročil Hitlerju to Horthyjevo pismo, mu je Hitler ponovno zagotovil, "*da v primeru boja z nemške strani ne bo nobenih ugovorov Madžarski glede njenega popravka meje*".[9]

Vendar v Budimpešti ni šlo vse tako gladko, kot bi kdo mislil. Madžarska in Kraljevina Jugoslavija sta 12. decembra 1940 sklenili pogodbo o prijateljstvu in ministrski predsednik grof Pal Teleki, "*vzor pretirane poštenosti, čistosti, čuta dolžnosti; visoko izobražen, nadarjen politik in znanstvenik*", kot ga je v pismu Hitlerju ocenil sam Horthy, je po seji vlade 1. aprila zaman nasprotoval vojni proti Jugoslaviji in je 3. aprila storil samomor. Da bi "*ohranili čisti obraz*", so sklenili, da bo madžarska vojska začela sodelovati v vojni šele takrat, "*ko se bo po vdoru nemških čet Hrvaška verjetno iztrgala iz jugoslovanske države in bo s tem pogodbena stranka, Kraljevina Jugoslavija, prenehala obstajati*".[10]

Tako se je tudi zgodilo. Madžarska pod vodstvom regenta Horthyja in novega ministrskega predsednika Laszla Bardossyja (do takrat je bil poslanik v Bukarešti) je 11. aprila stopila v vojno proti Jugoslaviji in njena vojska je drugi dan začela z operacijami. Do takrat so odposlanec generalštaba nemške kopenske vojske, general Friedrich von Paulus, načelnik generalštaba madžarske vojske, general Henrik Werth ter načelnik njegovega operativnega oddelka, polkovnik László 30. marca že uskladili načrte za sodelovanje v operacijah.[11]

Svoj sklep, da pošlje Nemčijo v vojno proti Jugoslaviji, je Hitler sporočil svojim vojaškim funkcionarjem 27. marca zgodaj popoldne, po že navedenem sestanku z madžarskim poslanikom in tudi z bolgarskim poslanikom Parvanom Draganovim. Za teden dni je odložil za 30. marec predviden začetek operacije "*Marita*" proti Grčiji, ki je bila dotlej zmagovita v vojni z Italijo. Z močnimi silami, predvsem s severa, tj. Avstrije in Madžarske, in vzhoda, tj. predvsem iz Bolgarije, bo uničil jugoslovansko vojsko, pri čemer bosta pomagali italijanska in madžarska vojska.[12] Svoje "*navodilo št. 25*" (Weisung Nr. 25), po katerem je delovanje nemške vojske v vojni z Jugoslavijo dobilo ime "*operacija 25*" (Unternehmen 25), je Hitler izdal še isti dan. V njej je za operacije proti Jugoslaviji določil 2. in 12. armado.[13] Medtem ko je bila 12. armada že v Bolgariji, pripravljena za nastop proti Grčiji, so morali 2. armado, ki naj nastopi iz Avstrije in severne Madžarske, šele zbrati z raznih območij. Vendar so kratek čas za priprave

---

7 ADAP, D, XII/1, dok. 215. Hitlerjev pogovor s poslanikom D. Sztójayjem 27. 3. 1941. Sztójay je takoj z letalom odletel v Budimpešto.

8 ADAP, D, XII/1, dok. 227. Horthyjevo pismo Hitlerju 28. 3. 1941.

9 ADAP, D, XII/1, dok. 228. Hitlerjev pogovor s poslanikom Sztójayjem 28. 3. 1941.

10 ADAP, D, XII/1, dok. 261. Horthyjevo pismo Hitlerju 3. 4. 1941.
Kaj vse so navajali kot povod za Telekijev samomor glej brzojavko nemškega poslanika iz Budimpešte von Erdmannsdorfa 4. 4. 1941 v ADAP, D, XII/1, dok. 267.

11 Franz Halder: Generaloberst: Kriegstagebuch. Tägliche Aufzeichnungen des Chefs des Generalstabes des Heeres 1939–1942. II. Stuttgart 1962 (dalje: Halder, Kriegstagebuch, II), 28. 3. (str. 331), 2. 4. (str. 340), 4. 4. (str. 344) in 5. 4. 1941 (str. 348). ADAP, D, XII/1, dok. 215, op. 5.

12 Glej op. 6.

13 ADAP, D, XII/1, dok. 223. Hitlerjevo navodilo št. 25 (Führeranweisung Nr. 25) 27. 3. 1941.

(Hitlerju se je namreč mudilo v vojno proti Sovjetski zvezi)[14] in nato za vse osupljivo nagel in kratek potek ter tudi nagel konec vojne povzročili, da kar precej divizij oz. cel 52. armadni zbor iz 2. armade niti ni sodeloval v operacijah. Tako so te vsaj s severne strani dobile značaj improvizacije.

Po tistem, kar so sklenili v Budimpešti 1. aprila in s čimer je soglašal tudi Hitler, je bilo jasno, da bo **v Prekmurje prodirala nemška vojska**. Tudi če Madžarom ne bi šlo za "*ohranitev čistega obraza*", bi najbrž Prekmurje tudi postalo operacijsko območje nemške vojske, saj je njena 2. armada imela za prvi glavni cilj čim hitrejši prodor do Zagreba, in to ne samo iz Avstrije, temveč tudi iz severne Madžarske.

Druga nemška armada pod poveljstvom generalpolkovnika Maximiliana von Weichsa (poveljstvo v St. Radegund) je imela v sprednjem bojnem razporedu tri armadne zbore, in to (od desne proti levi): 49. gorski in 51. pehotni v Avstriji ter 36. motorizirani v severni Madžarski, medtem ko je 52. pehotni armadni zbor bil še daleč za njimi in je prispel v Slovenijo, ko so bili omenjeni armadni zbori že precej znotraj Jugoslavije. Za prodor v Slovenske gorice, na Mursko polje in v Prekmurje so določili 183. pehotno divizijo (poveljnik generalmajor Benignus Dippold) iz 51. armadnega zbora (najprej so jo bili namenili v 52. armadni zbor).

Zavzetje mostu v Cmureku so zaupali njenemu 351. pehotnemu polku (poveljnik polkovnik Otto Schilling), zavzetje mostu v Radgoni pa 343. pehotnemu polku (poveljnik polkovnik Anton Eberth).

Divizija je imela na svojem levem krilu 330. pehotni polk (poveljnik polkovnik Otto Matterstock) predvsem z zavarovalnimi nalogami in le njegov **219. kolesarski bataljon** (Radfahrschwadron 219) pod poveljstvom konjeniškega stotnika Sachenbacherja v Tieschnu je bil odrejen za glavni prodor v Prekmurje.[15] 219. kolesarski bataljon je imel 6. aprila 1941. leta 4 častnike (poleg poveljnika sta bila še stotnika Bernhard Schirmer in Georg Scheller ter podporočnik dr. Rolf Hörmann), 19 podčastnikov in 129 vojakov.

Vzrok, da sta se divizijsko in polkovno poveljstvo odločila za razmeroma majhno enoto za razmeroma obsežno območje, je bil najbrž v tem, da sta vedela, da v Prekmurju ni večjih enot jugoslovanske vojske in ker je bila glavna os divizijskega prodiranja s črte Radgona – Cmurek prek Slovenskih goric, Ptuja in Hrvaškega Zagorja proti Zagrebu. Prekmurje je bilo obrambno območje Murske divizije, ki je imela tri polke (po nemških podatkih: 36., 39. in 105. pehotni polk), obrnjene najbrž proti Madžarski, in poleg graničarjev nekaj manjših enot, obrnjenih proti Avstriji. Treba je tudi vedeti, da je bila dotlej glavni sovražnik Kraljevine Jugoslavije Kraljevina Italija, ki bi spomladi in poleti 1940. leta skoraj začela vojno s primorske strani[16] in da je bila edina utrjena črta v Sloveniji t.i. Rupnikova črta, imenovana po komandantu štaba za utrjevanje v Ljubljani generalu Leonu Rupniku. Mejno območje naj bi branili graničarji in posadni polki, ki pa se zaradi pozne in pomanjkljivo izvedene mobilizacije niso niti dopolnili in so namesto njih obstajali večinoma le posadni bataljoni. Tako je bil v Strukovcih **601. posadni bataljon** pod poveljstvom majorja Paulina.[17]

---

14 Halder: Kriegstagebuch, II, 30. 3. 1941, str. 335–338. Pogovor Hitlerja z vojaškimi poveljniki 30. 3. 1941 o pripravi vojne proti SZ (operacija 23 ali "Barbarossa") in Jugoslaviji (Operacija 25) in Grčiji (operacija "Marita").

15 National Archives Washington (dalje: NAW), microcopy T-312, vojni dnevnik poveljstva 2. armade, T-314, vojni dnevnik 51. armadnega zbora in T-315, vojni dnevnik 183. pehotne divizije 27. 3. – 12. 4. 1941.

16 Galeazzo Ciano: Diario. Volume primo 1939–1940. Milano – Roma 1946. Zaupni dnevnik grofa Ciana. I. del, Maribor 1960, 21., 23. 1., 9. 4. in 10. 5. 1940.

17 NAW, T-315, navitek 1546, vojni dnevnik obveščevalnega odseka (I c) poveljstva 183. pehotne divizije. Poročilo o zaslišanju ujetnikov z območja Cankova – Strukovci 6. 4. 1941.

Zaradi predvidenega naglega poteka vojaških operacij se enote omenjenih nemških armadnih zborov ne bi mogle dolgo zadrževati na slovenskem ozemlju, vtikati nosu v vsak kotiček in ustvarjati trajnejših posadk. To nalogo so imele druge enote, ki so jih po 27. marcu 1941 naglo sestavili v 18. vojnem okrožju s središčem v Salzburgu. V tem vojnem okrožju sta bili tudi Štajerska in Koroška z mnogimi rekrutnimi, šolskimi in rezervnimi enotami, ob meji pa številne graničarske karavle, podrejene višjim graničarsko-carinskim uradom, ti pa finančnemu ministrstvu v Berlinu.

Iz vojakov posameznih rezervnih planinskih polkov in vpoklicanih rezervistov so na Koroškem in Štajerskem sestavili nekaj bataljonov, med drugimi tudi **138. bataljon planinskih lovcev** v Gradcu pod poveljstvom majorja Götza. Te enote, ki so jih imenovali "*Feuerzauber*", so sestavljale 118. gorsko divizijo pod poveljstvom generalporočnika Hansa von Hösslina v Salzburgu.[18] Götzev bataljon so najprej poslali na mejo k Lipnici, vendar so ga že 2. aprila vrnili v Gradec in je nato Götz sestavil svoj drugi istoimenski bataljon. Imel je štabno četo, šest čet planinskih lovcev, četo tankovskih lovcev z 12 protitankovskimi topovi iz 48. oddelka tankovskih lovcev in dva kolesarska voda. Dne 3. aprila so ga podredili 183. pehotni diviziji, ta pa poveljstvu 330. pehotnega polka, in to na levo krilo polkovnega razporeda ob jugoslovanski meji, tj. na območje Klek – Sv. Ana. Na to območje sta 5. aprila prispeli še dve manjši enoti iz 188. gorske divizije, in to **četa iz I. bataljona 137. rezervnega polka planinskih lovcev** (komandir podporočnik Meinecke) in **polčeta iz 138. rezervnega polka planinskih lovcev** (komandir stotnik Sommavilla).[19]

Iz graničarjev ob jugoslovanski meji so 28. marca v Salzburgu ustanovili 538. divizijo za varovanje meje. Njeno območje je bilo razdeljeno na na dva odseka za varovanje meje, in to na desnega – 194. in levega – 195., ki sta imela vsak nekaj bataljonov. **III. pododsek (bataljon) 195. odseka** (poveljnik major Wedam v Stradnu), ki je imel nekaj čet, so razporedili za varovanje meje med Lihovci (Lichendorf, zahodno od Cmureka) na jugu in jugoslovansko-avstrijsko-madžarsko tromejo na severu.[20]

Teh enot nismo navedli samo zaradi njihovega varovanja državne meje, temveč predvsem zato, ker so nato delovale v Prekmurju.

Operacije nemške vojske in zasedba Prekmurja

Vojno proti Jugoslaviji sta Nemčija in Italija začeli 6. aprila ob petih zjutraj brez vojne napovedi. Začelo jo je pravzaprav nemško vojno letalstvo iz 4. zračnega ladjevja (Luftflotte 4) pod poveljstvom generalpolkovnika Alexandra Löhra (sedež na Dunaju) s silovitimi množičnimi letalskimi napadi na Beograd in druga mesta ter naprave.[21] Prvi

18 Othmar Tuider: Die Wehrkreise XVII und XVIII 1938–1945. Wien 1975.

19 Arhiv Vojaškega zgodovinskega instituta JLA Beograd, mikrofilm ZDA/3; NAW, T-312, navitek 1150. Poročilo poveljstva 188. divizije, Salzburg 30. 4. 1941 o akciji na vojnem pohodu proti Jugoslaviji (dalje: Poročilo 188. divizije 30. 4. 1941). Glej tudi poročila posameznih vojakov in častnikov, sodelujočih v vojni z Jugoslavijo, v knjigi Bewaffnete Alpenheimat. Ein Buch vom Ersatzheer im Alpenraum. Innsbruck 1941, str. 238–284 (dalje: Bewaffnete Alpenheimat).

20 Poročilo poveljstva 188. divizije 30. 4. 1941, str. 5–6, delovanje 138. bataljona planinskih lovcev iz Gradca (Götzev bataljon).

21 O vojni v Jugoslaviji aprila 1941 glej: Velimir Terzić: Slom Kraljevine Jugoslavije. Uzroci i posledice poraza. 2. Beograd 1983, z mnogimi pomanjkljivostmi in napakami (dalje: Terzić, n.d.). Klaus Olshausen: Zwischenspiel auf dem Balkan. Die deutsche Politik gegenüber Jugoslawien und Griechenland von März bis Juli 1941. Stuttgart 1973. Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. 3. Der Mittelmeerraum und Südosteuropa. Stuttgart 1984, str. 442–499. Halder: Kriegstagebuch, II, str. 330–377. Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab). Bd. I: 1. August 1940–31. Dezember 1941. Frankfurt am Main 1965, str. 368–382.

dan vojaških operacij je 183. pehotna divizija imela predvsem nalogo zavzeti oba radgonska in cmureški most, kar se ji je tudi posrečilo. Načrtovali so tudi "*posebno akcijo*" za zavzetje cestnega mostu v Petanjcih. Opraviti bi jo morali del 219. kolesarskega bataljona, del 1. čete 219. pionirskega bataljona in radijska linija iz 343. pehotnega polka. Vendar so se ji odpovedali. Sodili so namreč, da sile 183. pehotne divizije "*niso dovolj, da bi zagotovile bočno zavarovanje v kotu Jugoslavije, ki štrli na sever*", in mora zato njeno levo krilo ostati pri Radgoni.[22] V poveljstvu 51. armadnega zbora (poveljnik general pehote Hans Wolfgang Reinhard v Lipnici) so sodili, da je že za samo zavarovanje Radgone treba zavzeti višinske točke pri Cankovi. Zato je prosilo za dovoljenje, da posebno akcijo za zavzetje radgonskih mostov razširijo na zavzetje višinskih točk severno od Cankove, in to po možnosti z udarom. Vendar je oddelek protitankovskih lovcev kljub temu že zjutraj ob pol osmih prodrl pred Šratovce, ki so nekaj več kot štiri km oddaljeni od petanjskega mostu, ki ga je jugoslovanska vojska uspela razstreliti. Poročal je, da je v bunkerju pred cestnim križiščem ujel pet vojakov s težko strojnico.[23]

Nalogo glavnega prodora v notranjost Prekmurja, predvsem z ogledništvom, je dobil **219. kolesarski bataljon**, ki je iz okolice Halbenraina, kjer je dotlej imel zavarovalne naloge, 6. aprila ob štirih zjutraj odšel v Zenkovce (Zelting) in se ob petih pri novem poslopju carinske službe pripravil za prodiranje proti Murski Soboti. Takoj pri prehodu čez državno mejo je pri Cankovi ujel nekaj graničarjev in že kmalu po sedmi uri iznenadil 601. posadni bataljon v Strukovcih.

Vojake tega bataljona, ki so bili nastanjeni predvsem v osnovni šoli, so častniki zbudili, ko se je vojna že začela. Vojaki so morali naložiti strelivo na voz, da bi ga odpeljali proti meji, vendar je bilo že prepozno.[24] Nemška vojska je bila kmalu v vasi in ujela 3 častnike ter 103 vojake. Tako je stotnik Sachenbacher že ob pol osmih iz Skakovcev po radiu sporočil divizijskemu poveljstvu: "***Strukovci zavzeti, več kot 100 ujetnikov. Bataljon ogleduje proti Murski Soboti.***"[25] Udeleženec tega dogodka, bivši bataljonski bolničar, se je z bataljonskim zdravnikom uspel rešiti vojnega ujetništva. Stekla sta namreč iz šole čez njive; za njima so sicer streljali, vendar ju niso zadeli. Čez nekaj časa sta se vrnila v šolo in se preoblekla v civilno obleko, ki jima jo je ponudila soproga šolskega upravitelja, ki je bil tudi nekje v vojski. Pravočasno sta se še izmuznila iz šolskega poslopja in se pomešala med domačine, ki so začeli odnašati vojaške odeje in druge uporabne predmete.[26]

Po zavzetju Strukovcev je imel 219. kolesarski bataljon povsem odprto pot prav do Murske Sobote, kamor je dospel ob pol devetih dopoldne. Četrt čez poldne je stotnik Sachenbacher poslal divizijskemu poveljstvu novo radijsko poročilo:

22 NAW, T-314, navitek 1251, KTB, Ia, 51. A.K., sporočilo poveljstva 51. arm. zbora 5. 4. 1941: 183. divizija se lahko polasti, če je treba, vrhov severno od Cankove. Nova poročila o sovražniku navajajo, da se pri Murski Soboti izkrcavajo sovražnikove sile. "183. p.d. zagotavlja zaščito vzhodnega boka armadnega zbora. Ogledovanje proti vzhodu je posebno pomembno. Vse poveljnike obmejne straže je treba podučiti o začetku sovražnosti. Opozarja se na nevarnost četniških nočnih napadov." Zato so tudi za varstvo Radgone in mejnega območja med njo in tromejo zaposlili ves 330. pehotni polk in še druge enote in napad na radgonske mostove in ustvaritev mostobrana v Gornji Radgoni zaposlili 343. pehotni polk.

23 NAW, T-315, navitek 1546, KTB, Ia, 183. peh. div., rad. sporočilo 219. koles. bat. 6. 4. 1941.

24 Anton Ferenc, Veržej 15, bivši bolničar v Strukovcih, ustni vir 8. 4. 1941.

25 NAW, T-315, navitek 1546, KTB, Ia, 183. peh. div., rad. sporočilo 219. koles. bat. št. 1, dne 6. 4. 1941. Ko so tisti dan v začasnem ujetniškem taborišču Halbenrain zbrali in zaslišali vojne ujetnike iz Cankove in Strukovcev, so navedli, da gre za 601. posadni bataljon s štabno četo in dvema četama graničarjev iz letnikov 1890–1897, le okoli 10% Srbov, brez topništva. V Strukovce so prispeli večinoma 28. 3. 1941. Našteli so orožnika, 7 financarjev, 11 častnikov, 122 vojakov in 4 civile. (NAW, T-315, navitek 1546, KTB, Ic, 183. peh. div.).

26 Glej op. 24.

"*1. Bataljon je prevzel zavarovanje Murske Sobote. Zavaroval je tudi vojaško skladišče orožja, streliva in drugega materiala.*

2. Okoli 300 ujetnikov so odpeljali v Halbenrain ali so jih odstranili graničarji.[27]

3. Na sovražnikovi strani okoli 25–30 mrtvih, 20 ranjenih.

4. Nobenih lastnih izgub.

5. Po vzpostavitvi notranje varnosti bo bataljon v teku ... zavzel železniški in cestni most pri Veržeju (7 km južno od Murske Sobote).

6. Po zavzetju mostov bo bataljon začel ogledovati proti severu.

7. Bataljon prosi za posebna navodila glede oskrbe, posebno glede streliva. Vse drugo bo rade volje dalo civilno prebivalstvo.

8. Vod protitankovskih borcev iz čete planinskih lovcev, ki ga je poslal polkovnik Matterstett, se je podredil bataljonu.

9. Bataljon predvideva, da bo z večino moštva zaenkrat ostal v Murski Soboti.

10. V Strukovcih (zemljevid 1:75.000) smo odkrili večje količine streliva, hrane in obleke. Zaradi pomanjkanja sil jih nismo mogli zavarovati.

11. Za zavarovanje različnih skladišč, opuščenega zbirnega mesta za konje itd. nujno prosimo za okrepitev."[28]

Iz drugega vira zvemo, kako je bilo v Murski Soboti ob prihodu nemške vojske:

"*Že na cvetno nedeljo zjutraj ob 8 so prišle prve izvidnice nemške vojske v Soboto. Sprejeli so jih župan /Ferdinand Hartner/, glavar* /beri: sreski načelnik Franc Bratina – op. T. F./ *in drugi predstavniki Sobote. Vojska, ki je prišla čez čas, je nato obvarovala Sobočane pred veliko nevarnostjo: množice okoličanov so namreč napadle nekatere židovske trgovine in stanovanja in jih oropale. Po odločni intervenciji nemške vojske je bil vzpostavljen red in zavarovana osebna lastnina meščanov. Na hišah so zaplapolale rdeče zastave s kljukastim križem in kljub prvemu razburjenju se je Prekmurje kmalu vrnilo v normalno življenje pod novimi okolnostmi.*"[29]

Ko je divizijsko poveljstvo zvedelo, da je kolesarski bataljon ob pol devetih zavzel Mursko Soboto, mu je ukazalo, naj ogleduje naprej proti severu in severovzhodu ter proti mostu pri Veržeju.[30]

Del 219. kolesarskega bataljona se je popoldne res odpeljal čez Beltince proti obema mostoma med Dokležovjem in Veržejem, da bi preprečil njuno razstrelitev. Vendar je prispel prepozno, kajti jugoslovanska vojska ju je kmalu čez poldne razstrelila, kmalu nato pa še betonski železniški most čez potok na desnem bregu Mure. Čez razstreljeni cestni most pa se je še dalo iti, ker lesenega ogrodja ni odnesla reka. Oddelek je res prišel čezenj in po gozdu prodiral proti Veržeju. Pod manjšim lesenim mostom, ki je najbliže Veržeju in pelje čez davno izsušeni potok, je trčil na skupino jugoslovanskih vojakov in Veržejcev, ki jih je gola radovednost gnala gledat razstreljena mosta na Muri. Na opozorilo jugoslovanskega vojaka, da bi jih kakšno nemško letalo utegnilo obstreljevati na cesti, so se umaknili pod most. Nemški oddelek je, misleč, da so civilisti tudi preoblečeni "*srbski*" vojaki ali "*četniki*", z brzostrelkami streljal na skupino in nanjo

27 Naddesetar Fritz Götze iz 2. čete 137. rez. bataljona planinskih lovcev je 5. 8. 1941 zapisal, da je njegova četa pri Zenkovcih (Zeltingu) 6. aprila prešla mejo in bila v Cankovi. Popoldne je njegov vod dobil nalogo, da se odpelje v Mursko Soboto po 150 ujetnikov. V mestu so se razdelili v dve skupini in šli lovit še v druge vasi razkropljene jugoslovanske vojake. Ta vod se je vrnil v Cankovo šele 9. aprila, četa pa v Salzburg 14. aprila 1941. (NAW, T-314, navitek 1655).

28 NAW, T-315, navitek 1546, KTB, Ia, 183. peh. div., rad. sporočilo 219. koles. bat. št. 4, dne 6. 4. 1941.

29 Slovenec, št. 102, dne 8. 5. 1941. Tone Ferenc: Okupacijski sistemi na Slovenskem 1941–1945. Ljubljana 1997, dok. 12. Bojan Godeša: Odmevi o razmerah v Prekmurju v prvih mesecih madžarske okupacije v ljubljanskem legalnem časopisju. Prispevki za novejšo zgodovino, 37/1997, št. 2, Ferenčev zbornik, str. 187–189.

30 NAW, T-315, navitek 1546, KTB, Ia, 183. peh. div., 6. 4. 1941.

vrgel tudi nekaj ročnih bomb. Ubil je tri domačine[31] in ranil tri jugoslovanske vojake ter enega domačina. Streljal je tudi za bežečim civilistom, ki ga pa k sreči ni zadel. Ranjene vojake so domačini spravili v oskrbo v veržejski selezijanski konvikt in jih čez nekaj dni odnesli do Mure, s čolnom prepeljali čeznjo, nakar so jih Sobočani z rešilcem odpeljali v murskosoboško bolnišnico. Tam je Srb ostal živ, Slovenec in Hrvat pa sta umrla.[32]

Del 219. kolesarskega bataljona se je nato odpeljal proti Dolnji Lendavi.[33] Tam je jugoslovanska vojska razstrelila mostove čez Muro pri Murskem Središču.

Ob šestih zvečer je stotnik Sachenbacher iz Murske Sobote po radiu poročal divizijskemu poveljstvu:

"*Oba mosta severovzhodno od Veržeja sta trajno razstreljena. Cestni most iz lesa je mogoče kmalu obnoviti. Tam se je bataljon naglo prestavil čez porušeni most in v smeri Veržeja pri naslednjih treh mostovih iznenadil sovražni oddelek pri pripravljanju razstrelitve ter ga deloma ujel in deloma pokončal. Mostovi so nepoškodovani.*

Motorizirana izvidnica kolesarskega bataljona je prodrla čez Beltince, Hotizo, Dol. Lendavo in je tam dobila stik z madžarsko mejo. Pri opazovanju blizu železniškega mosta pri Murskem Središču je ugotovila, da je most razstreljen in so nanjo streljali s težko strojnico. Tja grede je ujela nekaj vojakov.

Splošen vtis o sovražniku. Lastne zaznave: posamezni bojevnik zelo hraber, pri nastopu skupine ali voda se sovražnik vda brez odpora. Sovražnik pred našimi silami odvrže orožje in zbeži v gozdove, deloma v civilu (!).

Pri varovanju ujetnikov je bil odvlečen vojak iz bataljona.

Na severnem odseku naj bi bile navzoče le razkropljene šibke sile."[34]

Glede na to, kar poznamo sami, je treba popraviti podatek o preprečitvi razstrelitve lesenih mostov pri Veržeju: trije manjši leseni mostovi med Muro in Veržejem niso bili minirani. Pod mostom ni bil razstrelitveni oddelek, temveč le posamezni jugoslovanski vojaki in domačini – civilisti.

Vsebino Sachenbacherjevih radijskih poročil so nato povzemala nadrejena poveljstva v svojih poročilih in v vojnih dnevnikih. Zato jih tukaj ne bomo ponavljali.

Prvi dan vojne so v Prekmurje prodirale tudi druge nemške enote, ki so dotlej varovale mejo med Radgono in tromejo. Iz vojnega dnevnika 183. pehotne divizije zvemo ob pol devetih dopoldne, da so "*na vzhodni meji za boj močne izvidnice dosegle odsek Ledave*", in da tam nameravajo enote prodreti do Ledave in nato naprej le ogledovati. Novo sporočilo ob pol desetih je navajalo, da so enote zavzele Sv. Jurij, tisto ob dveh popoldne pa, da je prednje zavarovanje že pri Slavečih, 2 km vzhodno od Motovilcev in kilometer vzhodno od točke 244. Za vod graničarjev pa pravi, da so ga z območja Sv. Ane poslali v Strukovce na zavarovanje skladišča orožja in drugega materiala, ki ga je bil zaplenil 219. kolesarski bataljon.[35]

Prodor nemške vojske do Murskega Središča prvi dan vojne 6. aprila popoldne je bil tisti dan njen najgloblji prodor v notranjost Slovenije. Druge enote 2. nemške armade so namreč komaj prešle reko Muro in Karavanke ter vzpostavile prva mostišča na jugoslovanskih tleh. Zato je poveljstvo 51. armadnega zbora že ob pol štirih popoldne ukazalo: "*Nobenega nadaljnjega napredovanja!*

---

31 To so bili Vinko Snedec, Janez Šonaja in Ferdo Gaberc, laže ranjen je bil Franc Ogrizek. Streljali so za Jožefom Ferencem, a ga niso zadeli.

32 Kronika župnije Veržej. Priredil Jože Kostanjevec SDB. Ljubljana 1981, str. 37–38.

33 Tam ga je baje pozdravil z govorom gasilski poveljnik Andrej Schafhauser. (Ferdo Godina: Prekmurje 1941–1945. Prispevek k zgodovini NOB. Druga dopolnjena izdaja. Murska Sobota 1980, str. 25).

34 NAW, T-315, navitek 1546, KTB, Ia, 183. peh. div., rad. sporočilo 219. koles. bat. 6. 4. 1941.

35 NAW, T-315, navitek 1546, KTB, Ia, 183. peh. div., 6. 4. 1941.

Dovesti nadaljnje sile! Mursko Soboto izprazniti!" Isto poveljstvo je pozno zvečer ob pol enajstih ukazalo še tole:

"*1. V nasprotju z dosedanjim namenom je treba Mursko Soboto držati zasedeno v moči do dveh strelskih čet. Uporabne so tudi graničarske enote, nikakor pa ne enote "Feuerzauber".*

2. Poveljstvo armadnega zbora ne nasprotuje temu, da graničarji (ne "Feuerzauber") namesto kot do sedaj v gorah, obrnjeni proti vzhodu, odslej varujejo z levim krilom pri Beltincih.

3. Kolesarski bataljon naj ogleduje proti jugu."[36]

Drugi dan se v Prekmurju ni zgodilo nič posebnega, razen premikanja nemških enot in njihovega varovanja zaplenjenega jugoslovanskega vojaškega materiala. Poveljstvo 183. pehotne divizije za ta dan ni izdalo niti povelja o delovanju. Enote so se tudi pripravljale za širši in globlji prodor v notranjost Slovenije, v vzhodni Štajerski nekako do reke Drave.

Kot pravijo viri, so nemške enote iz 51. armadnega zbora na območju Murske Sobote vzpostavile zvezo z desnim krilom 46. motoriziranega armadnega zbora. Nekaj o tem zvemo iz sklepnega poročila 46. motoriziranega armadnega zbora. Že 6. aprila so v poveljstvu 2. armade pripravljali načrt za udarno zavzetje mostov na reki Dravi na madžarsko-hrvaški meji. Zato so še isti dan od Radgone poslali strelski bataljon (I/S.R.28), da bi sodeloval pri tem udaru. Vendar je bataljon šele 7. aprila prispel do Murskega Središča in tam zavaroval prehod čez Muro. Trčil je na šibak odpor jugoslovanske vojske in ujel 6 častnikov in 65 vojakov iz 341. rezervnega polka. Strelski bataljon je še tisti dan prešel Muro in prodrl v Čakovec. Motorizirani (na motornih kolesih) bataljon iz 8. tankovske divizije je most pri Letenyeju našel že razstreljen. Enako je bil že razstreljen železniški most pri Barcsu, tako da so tam dobili nepoškodovan le cestni most, kar je bilo zelo pomembno za nadaljnje prodiranje v Hrvaško.[37]

Ta dan se je v Murski Soboti zamenjalo precej nemške vojske. 219. kolesarski bataljon, katerega oddelek je pri ogledovanju smeri proti Hodošu pri Gornjih Petrovcih ujel nekaj razkropljenih jugoslovanskih vojakov, je zapustil Mursko Soboto. Vrnil se je na avstrijsko ozemlje, da bi se pripravil na ogledovanje smeri proti Ljutomeru in Ormožu. Malo pred deveto uro zjutraj so kolesarski četi 343. pehotnega polka ukazali, naj v Murski Soboti takoj zamenja Sacherbacherjev kolesarski bataljon in zavaruje cesto Radgona – Murska Sobota – Beltinci, z izpostavljanim zavarovanjem pa levi breg reke Mure.[38] Treba je namreč vedeti, da je bil tisti dan desni breg Mure, tj. Mursko polje in Slovenske gorice, še v posesti jugoslovanske vojske. Kmalu zatem pa so ukazali majorju Wedamu iz III. pododseka (bataljona) 195. obmejnega stražnega odseka, naj s podrejenim IV. pododsekom 195. mejnega stražnega odseka (ta je imel samo poveljstvo z 9. četo) na omenjeni črti zamenja omenjeno kolesarsko četo. Pozno popoldne pa je poveljstvo 51. armadnega zbora dovolilo, da se tudi enote "*Feuerzauber*" (188. gorska divizija) vrnejo v pristojnost poveljstva 18. vojnega okrožja.[39]

Divizijsko poveljstvo si je 7. aprila zvečer s poveljem št. 4 neposredno podredilo Götzev 138. bataljon planinskih lovcev (poveljstvo na Kleku) in ga izvzelo iz pristojnosti Matterstockovega 330. pehotnega polka. Ukazalo mu je, naj prevzame zavarovanje vzhodne meje od Cankove do madžarsko-nemške meje s težiščem na jug.[40]

36 Prav tam.

37 NAW, T-314, navitek 1066, KTB, Ia, 46. Pz. K. 6. – 10. 4. 1941. T-312, navitek 1149, bojni poročili 46. Pz. K. 21. 4. 1941 in 14. Pz.D. 24. 4. 1941.

38 NAW, T-315, navitek 1546, KTB, Ia, 183. peh. div., 7. 4. 1941.

39 Prav tam.

40 NAW, T-315, navitek 1546, povelje 183. peh. div. št. 4 dne 7. 4. 1941.

Del Götzevega bataljona je s črte Radgona – tromeja že 6. aprila začel prodirati na vzhod v notranjost Prekmurja, in to v treh skupinah. Skupina južno od Kleka je imela kratko pot proti Murski Soboti, vendar je ostala najdlje na mestu. Sommavillova polčeta od Tauke se je premikala po najsevernejši poti, Adlerjeva četa in kolesarski vod od Sv. Ane oz. Kalcha pa po srednji poti. Dne 7. aprila sta se obe enoti obrnili na jugu in prispeli v Mursko Soboto in njeno okolico. O tem pohodu so pozneje poročali takole:

"Ob živahni ogledniški dejavnosti je bataljon v široki črti prekoračil jugoslovansko mejo in se usmeril na gospodujoče višine že globoko na jugoslovanskem območju, s čelom obrnjen proti vzhodu za obrambo. Številne kolesarske in motorizirane izvidnice so še tisti dan prodrle dalje k madžarski meji in čistile območje ter dosegle kraj Murska Sobota. V ta kraj se je nato premestila cela Adlerjeva četa tankovskih lovcev (Pz. Jg. Ers. Abt. 48). Zavarovala je obsežno skladišče orožja in streliva, območje se je čistilo jugoslovanskih graničarjev in deloma tudi vojakov. Ropanja, ki so jih začeli deloma prebivalstvo in deloma tudi drugi ljudje, so bila zatrta.

Dne 8. 4. je prispelo povelje za vrnitev v vojašnice. Čete so se 12. 4. odpeljale, razen Adlerjeve čete tankovskih lovcev, ki je ostala še nekaj dni za varovanje območja okoli Murske Sobote in severno od njega."[41]

Pohod Götzevega bataljona na obmejne položaje med Radgono in tromejo je že 15. aprila v Salzburgu precej natančno opisal stotnik Mörth, poveljnik 2. čete 137. rezervnega polka planinskih lovcev. Namenili so mu položaj bataljonskega poveljnika, vendar so ga z Jankerjevo četo podredili majorju Götzu. *"Bataljon je sestavljalo 6 lovskih čet, vsaka z 8 lahkimi strojnicami, štiri čete pa so imele še vsaka svojo skupino težkih strojnic, dve četi pa po skupino težkih minometov, bila je tudi četa lahkih topov, vod težkih strojnic, obveščevalni vod, dva kolesarska voda in četa tankovskih lovcev. Lahki topovi pa so bili težko uporabni, ker se težko naložijo na tovornjake."* Stotniku Mörthu so zaupali preskrbo bataljona in z njo ni imel ravno malo težav.

"4. 4. 41 ob 14.35 uri mi je dal komandant nalogo, da se s prvo kolono: s kolesarskim vodom 68, Morbitzerjevo četo, Schumacherjevo četo, Sollerederjevo četo, obveščevalnim vodom, četo tankovskih lovcev in z motorno prikolico zadaj odpeljemo čez Puntigam in Leitring v grad Retzhof. Odvoz ob 14.45 uri."

To je bil najbrž prvi del bataljona, ker je Götz poročal, da je bataljon krenil na položaje v dveh skupinah. Drugi dan so si poveljniki čet z majorjem Götzem ogledovali položaje ob meji pri Arnežu (Arnfels). Prvi dan vojne pa je bataljon že korakal proti Weinbergu. Kajti ponoči je kurir prinesel povelje I. bataljona 343. pehotnega polka, ki se je glasilo:

"6. 4. 41 ob 5.20 uri začetek sovražnosti. 1) Obenem operacija pri Cmureku in Radgoni z dogovorjenim ciljem. 2) Pri tej nudi 330. peh. polk zaščito na krilu proti vzhodu, približno ob vzhodni meji. 3) 343. peh. polk razišče sprejemni položaj, ki gre čez Fluttendorf ob cesti proti Radochenu, obrnjen proti vzhodu. Predviden položaj je treba čim prej na skici prijaviti bataljonu, v prepisu pa 330. peh. polku (Straden). 4) Poizvedovanje naj odgovorno vodi poročnik Amersdorfer s predpostavko, da so vse 4 čete na voljo bataljonu." Ta del bataljona je 6. aprila ob enih ponoči začel 77 km dolgi pohod čez Priebing – Wittmannsdorf, kjer je kmalu po tretji uri zjutraj prejel povelje, naj krene proti Sv. Ani (St. Anna am Aigen), kjer naj se prijavi majorju Wedamu. Ob pol enih popoldne je kolona prispela v Kalch, Adlerjeva četa protitankovskih lovcev pa v Neustift. Okoli treh popoldne je v Kalch prispel major Götz in so nadaljevali pohod proti Sv. Ani, kjer jih je obiskal poveljnik 138. rezervnega polka planinskih lovcev, major Bonin. Pojasnil jim je dogodke tistega dne: uspešno zavzetje mostov v Radgoni in

41 Glej op. 19.

Cmureku ter bataljonu podredil 8. in 9. četo 195. odseka obmejne straže.

"*Sledila je vzpostavitev glavne bojne črte v obliki postojank od Cankove ob cesti proti vzhodu – Ledava – Ropoča – Večeslavci – cesta do Nuskove – jugozahodno pobočje t. 265 – t. 292 – jugozahodno pobočje t. 413 – madžarska meja.*"

Dne 7. aprila popoldne se je poveljstvo bataljona preselilo na Klek. Ko so na posvetu obravnavali novo povelje, ustrezno spremenjenim razmeram, ko sta odšli dve četi /najbrž 8. in 9. obmejna stražna četa – op. T. F./, da spremenijo tudi zavarovanje, je iz divizijskega poveljstva prispel major z novim poveljem: "*Götzev bataljon mora biti 8. 4. 41 ob 8. uri pripravljen za odhod.*" Vendar je še dva dni čakal na Kleku. Medtem ko sta nemška in italijanska vojska že globoko prodrli na jugoslovansko ozemlje, je bataljon "*sedel na meji*", je poročal major Mörth.

"*Nekega dne sta na Klek prispela poročnika Meinecke in Ackermann. Oba sta bila s četama 1. vala 30. 3. poslana v Gleichenberg in sta 6. 4. odšla v Cankovo in Mursko Soboto, kjer sem ju obiskal s poročnikom Krumhardom. Tukaj so jugoslovanska /vojaška/ oblačila ležala še povezana in omotana v nova šotorska krila; puške, oprema in strelivo pa spravljeno v zabojih; vse čisto novo. Jugoslovanska stran sploh ni utegnila razdeliti obleke in opreme, tako zelo jo je iznenadil naš vdor,*" je poročal major Mörth in še zapisal, da so 10. aprila čete začele odhajati iz bataljona in da so poslednje odšle domov 14. aprila.[42]

O tistih enotah Götzovega bataljona, ki so se vendarle bolj premikale po Prekmurju, sta se ohranili dve pričevanji. Strelec Leopold Gutjahr je v članku Pohod v Prekmurje pot svoje enote opisal tako, da so se peljali proti meji prek krajev Neustift in Kalch ter ugotovili, da so tamkajšnjo jugoslovansko obmejno karavlo zavzeli že nemški graničarji. Ustavili so se v Sotini, kjer so bili zelo gostoljubno sprejeti. Popoldne so se odpeljali dalje in bili skupno okoli 14 dni v Prekmurju, vendar niso nikjer doživeli tako toplega sprejema kot v Sotini.[43] To je bila gotovo Adlerjeva pohodna četa tankovskih lovcev, ki je 6. aprila prišla v Sotino in so jo lepo pogostili, kot je v svojem članku Tankovski lovci v "*Feuerzauber*" pisal strelec Hans Stöger. Nato je navedel še kraje Dobrovnik, Lendavo, Cankovo, Prosenjakovce, Kobilje in Mursko Soboto.[44]

Po odhodu vseh enot 183. pehotne divizije iz Prekmurja so tam ostale samo enote iz 18. vojnega okrožja, tj. že omenjena bataljona graničarjev in planinskih lovcev pod poveljstvom majorjev Wedama in Götza. Ker je 183. pehotna divizija 8. aprila zasedla desni breg Mure, je imela nemška vojska v Prekmurju le zasedbeno vlogo in zavarovalne naloge. Ko so Götzev bataljon začeli vračati v vojašnice v avstrijskih krajih, je v Prekmurju ostal le okrepljeni Wedamov bataljon. 8. aprila so zanj poročali, da je na vzhodnem robu Rankovcev in ob cesti Radgona – Murska Sobota in da se bo drugi dan preselil v mesto. Njegovo poveljstvo se je s 6. četo res nastanilo v mestu, medtem ko je bila 7. četa v Gederovcih in Rankovcih, 8. četa v Vanči vasi in Veščici. Majorju Wedamu so bili podredili še pionirski zaporni bataljon (Pionir-Sperr-Batl.) s poveljstvom in delom 4. čete v Murski Soboti (drugi del čete je bil v Radgoni), s 3. četo v Sodišincih in 5. četo v Bratoncih. Podrejeno mu poveljstvo IV. pododseka (bataljona) 195. mejnega stražnega odseka (G.W. Btl. IV/195) je bilo skupaj z njegovo edino četo v Beltincih.[45]

Med poslednjimi Wedamovimi poročili, ki jih poznamo, je tisto z dne 10. aprila: "*Razmere nespremenjene. Ogledujemo mostove in brode na Muri in kraje severno od Mure. Zaporna enota je iz predora pri Stanjevcih odstranila razstrelivo.*"[46] Naslednji

42 NAW, T-314, navitek 1655, poročilo stotnika Mörtha iz Salzburga 15. 4. 1941.
43 Bewaffnete Alpenheimat, str. 277–279, Leopold Gutjahr: Einmarsch ins Übermurgebiet.
44 Bewaffnete Alpenheimat, str. 270–275, Hans Stöger: Panzerjäger im Feuerzauber.
45 NAW, T-315, navitek 1546, 183. peh. div., rad. sporočili GW III/195 dne 8. in 9. 4. 1941.
46 NAW, T-315, navitek 1546, 183. peh. div., rad. sporočilo GW III/195, dne 10. 4. 1941.

dan je Wedam poročal iz Cmureka, da je dobil povelje, da se morajo nekateri pododseki 195. mejnega stražnega odseka vrniti na državno mejo in nadzirati njeno prehajanje.[47] Med njimi pa ni naveden Wedamov pododsek oz. bataljon, ker je moral biti še v Murski Soboti in okolici. To je tudi poslednje Wedamovo poročilo poveljstvu 183. pehotne divizije. Tisti dan je namreč 2. armada izvedla globok prodor čez slovensko ozemlje in z glavnino treh armadnih zborov prešla na hrvaško ozemlje.

Kaže, da je nemška vojska šele 10. aprila 1941 za Prekmurje vzpostavila svojo vojaško upravo Komandanturo za okraja Murska Sobota in Dolnja Lendava (Kommandantur für die Bezirke Olsnitz und Unterlimbach). Predstavljal jo je stotnik dr. Sieber. Ta je tisti dan izdal dva razglasa. V prvem je odredil zaprtje trgovin do 16. aprila (razen trgovin z življenjskimi potrebščinami po nekaj ur dnevno) in obratov za izdelovanje usnja in tkanin, obvezno predložitev seznamov uskladiščenega blaga in cenikov, prepoved kopičenja blaga in zviševanja cen ter sprejemanja državnih in rentnih mark. Z drugim razglasom je prepovedal gibanje iz okraja v okraj, ves promet v nočnih urah (policijska ura), vsak civilni promet z motornimi vozili, prirejanje zborovanj, predavanj, kinomatografskih in gledaliških prireditev, obisk gostiln po 20.45 uri ter ukazal obvezno zatemnitev po sončnem zahodu.[48]

O bivanju nemške vojske v posameznih krajih Prekmurja je le malo podatkov. Desetdnevno obdobje nemške vojaške zasedbe je bilo prekratko, da bi se ljudje lahko še dolgo spominjali podrobnosti. Nekaj podatkov je ostalo v šolskih kronikah, ki so jih šolska vodstva morala aprila 1946 priložiti k statistiki o okupatorjevih vojnih zločinih za komisijo za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo. Tako npr. za **Rogaševce** zvemo, da je nemška vojska dovolila ljudem izropati judovske trgovine. Zvemo tudi, da se je član SDKB in gostilničar iz **Lemerja** Arpad Benčec kar s tovornim avtomobilom vozil po Prekmurju od orožniške postaje do orožniške postaje in si "*dobavljal*" razno blago. Zaradi tega so ga madžarske oblasti 23. aprila 1941 zaprle, vendar so ga vplivni kulturbundovci v Murski Soboti kmalu spravili iz ječe. Kronika iz **Križevcev** pravi, da so tam še pod nemško zasedbo zbirali podpise in napisali prošnjo admiralu Horthyju za madžarsko okupacijo. V **Puconcih** naj bi se ljudje delili v dva tabora: "*Eni so bili za Nemce in drugi za Madžare. Ker so prvi prišli Nemci, so oni, ki so bili za Nemce, peli celo nemško himno in oboroženi s puškami se vozili z Nemci okrog. Zahtevali so od onih, ki so imeli izobešene madžarske zastave, da naj jih potegnejo notri. To veselje pa seveda ni trajalo dolgo, saj so kmalu prišli Madžari.*" Za **Kupšince** zvemo, da naj bi bila tam celo šestina vaščanov nemških privržencev, kulturbundovcev, ki so propagirali za Nemčijo in za priključitev k njej. "*Prikorakala je res nemška vojska in zasedla Prekmurje. Hitlerjevci so postali še bolj agilni. Pričakali so jih, pozdravljali z dviganjem rok. Ko so pa zvedeli, da nemška vojska ne ostane tu, da to ozemlje prepusti Madžarski, so prirejali demonstracije, pošiljali so deputacije na granice, jih vabit, naj pridejo nazaj. Kolesarji iz bližnjih vasi so se zbrali, se vozili od vasi do vasi z zastavicami s kljukastim križem in kričali s "Heil Hitler!" Ti pristaši Nemcev so bili večinoma sezonski delavci, ki so hodili vsako leto v Nemčijo in se tam navzeli hitlerizma.*"[49]

Že teh nekaj podatkov priča o vzdušju, ki je takrat vladalo v Prekmurju. Najprej je treba upoštevati učinek naglega zloma dotedanje države, ko se ljudstvo počuti osamljeno

47 NAW, T-315, navitek 1546, rad. sporočilo GW III/195, dne 11. 4. 1941.

48 Kommandantur für die Bezirke Olsnitz und Unterlimbach: Kundmachung Nr. 1 u. Nr. 2. Komandantura za okraje Murska Sobota in Dol. Lendava št. 1 in št. 2. 10. 4. 1941. Razglasa mi je ljubeznivo posredovala višja kustosinja Pokrajinskega muzeja Murska Sobota Metka Fujs in se ji lepo zahvaljujem.

49 Arhiv Republike Slovenije, II. dislocirana enota (Bivši arhiv Inštituta za novejšo zgodovino), KUZOP, f. 868/III, šolske kronike iz okraja Murska Sobota.

in prepuščeno na milost in nemilost zmagovalcu in novemu oblastniku in ga zato po izročilu sprejema s kruhom in soljo. V pokrajini, ki je imela na sezonskem delu nekaj tisoč sezonskih delavcev zlasti v Nemčiji, kjer se je kljub temu, da je bila že poldrugo leto v vojni, živelo bolje kot v Prekmurju, se je lahko bolj kot kje drugje čutil vpliv nacistične socialne demagogije in spodbujalo upanje na boljše čase pod nacizmom, o katerem pa v Kraljevini Jugoslaviji sredstva javnega obveščanja niso smela poročati nič neugodnega. K temu je treba prišteti še delovanje Švabsko-nemške kulturne zveze, ki je v zlomu Jugoslavije videla edinstveno priložnost za priključitev severne polovice Prekmurja k Nemčiji, za kar so si močno prizadevali tudi štajerski nacisti v Gradcu in Radgoni.

Izročitev Prekmurja madžarski vojski

S premikom nemške vojske na Hrvaško in še dalje v osrčje Jugoslavije ni bilo več nobenih zadržkov za izročitev Prekmurja madžarski vojski. Prekmurje namreč ni pomenilo prehodnega območja za umik nemške vojske na sever, od koder bi jo nato prepeljali na izhodiščne položaje za napad na Sovjetsko zvezo. Hitler je v svojih smernicah za razdelitev Slovenije 3. in 12. aprila 1941 določil, da gre celo Prekmurje v Madžarsko. V smernicah 12. aprila piše: "*Prekmurje in Medmurje. Prekmurje in območje med Muro in Dravo pride strnjeno k Madžarski v zgodovinski meji. V poznejšem času se bo upoštevala izselitev Nemcev, ki živijo v severozahodnem delu.*"[50] Istega dne je madžarska vlada prek svojega vojaškega zastopstva prosila vodstvo nemškega rajha, da bi madžarske čete zasedle severni kot Banata, "*zgornje mursko območje južno od Mure, severno od Drave, splošno območje vzhodno od Maribora*", pri čemer je mislilo na Prekmurje in Medžimurje. Hitler ni pristal na madžarsko zasedbo severnega kota Banata in je to utemeljeval z madžarsko-romunskimi nasprotji, pač pa je dovolil zasedbo Prekmurja in Medžimurja: "*Z madžarsko zasedbo Prekmurja in območja med Muro in Dravo firer soglaša, kakor hitro bodo to dovoljevale zaledne zveze 2. armade.*"[51] Ker 2. armada teh dveh območij ni več potrebovala, ni bilo zadržkov za njuno madžarsko zasedbo. Vendar je aprila 1941 prišlo le do madžarske zasedbe Prekmurja, v Medžimurje je namreč prišla šele junija 1941.

Graškim nacistom Hitlerjev sklep o izročitvi Prekmurja madžarski nikakor ni bil po volji. Oni so namreč že konec marca in v začetku aprila 1941 pripravili vse potrebno za uvedbo nemške nacistične civilne uprave kot v Spodnji Štajerski: določili so že okrajna politična komisarja za Mursko Soboto in Dolnjo Lendavo ter za severni del pripravljali ustanovitev Štajerske (sic!) domovinske zveze z okrožnim vodstvom v Murski Soboti in s krajevnimi vodstvi v raznih krajih severnega dela Prekmurja.[52] Zanimivo, da so dali za to izdelati tudi že ustrezne štampiljke. Pa tudi murskosoboško vodstvo SDKB je delovalo za to, da bi severni del Prekmurja z Mursko Soboto ostal pod nemško zasedbo. Vodja Inštituta za jugovzhodno nemštvo dr. Carstanjen je 14. aprila 1941 poročal nemškemu zunanjemu ministrstvu:

50 Metka Fujs: Osvoboditev ali okupacija, Madžari, Vendi ali Slovenci. Pokrajinski muzej Murska Sobota. Katalog stalne razstave. Murska Sobota 1997, str. 297–298.

51 NAW, T-77, navitek 1295, posnetek 807–809; tudi v Documents on German Foreign Policy 1918–1945, serija D, vol. XXVIII, str. 61–63. Vorläufige Richtlinien für die Aufteilung Jugoslawiens (12. 4. 1941).

52 ADAP, D, XII/1, dok. 340, Brzojavka nem. zun. min. Joachima v. Ribbentropa nem. poslan. v Budimpešti 14. 4. 1941; dok. 344, brzojavka nem. poslanika v. Erdmannsdorfa nem. zun. min. št. 397 z dne 14. 4. 1941; dok. 371, zapisek pogovora Hitlerja s Sztójayjem 19. 4. 1941; dok. 396, pismo nem. drž. sekr. v. Weizsäckerja nem. zun. min. 17. 4. 1941.

"*Razmere v Prekmurju:*

Prekmurje s svojima dvema okrajnima glavarstvoma Murska Sobota in Dolnja Lendava je pod nemško vojaško upravo. Prebivalstvo Murske Sobote in okolice je nemški vojski izreklo prisrčno dobrodošlico in je zaskrbljeno, da bi Nemci ponovno odšli in v deželo prišli Madžari. Njihovim željam bi ustrezalo, da bi bili združeni z nemškim rajhom."[53]

Izročitev Prekmurja madžarski vojski so opravili 16. aprila 1941 v Murski Soboti. Bila je zelo slovesna, kot nam poročajo viri:

"*Prevzem oblasti po madžarskih četah je bil na glavnem trgu in je potekal v prav prisrčni slovesnosti. Na okrašeni tribuni so bili zbrani vojaki in civilni zastopniki z obeh strani. V imenu prekmurske javnosti so govorili župan g. Hartner, dekan g. Krantz in drugi. Na hišah in javnih poslopjih so zavihrale madžarske rdeče-belo-zelene trobojnice in mnogi domačini so okrasili z njimi gumbnice na suknjah. V nemški upravi so ostale do konca preteklega tedna še nekatere obmejne vasi, ki pa so zdaj prešle pod madžarsko upravo, tako da je končno celo Prekmurje in Medmurje v starih mejah kakor pred svetovno vojno.*"[54]

Vojaško upravo Prekmurja je prevzel madžarski polkovnik József Radvány, poveljnik 2. körmendskega bataljona 5. honvedskega pešpolka iz sestave 3. armadnega zbora iz Sombotela.[55]

Vendar je nemška vojska še dalj časa ostala v nekaterih vaseh v severnem delu Prekmurja. Najprej je namreč dr. Carstanjen s pokrajinskimi oboroženimi oddelki zasedel tiste štiri vasi ob Kučnici, ki so imele večinoma nemško prebivalstvo. Junija 1941 so prešle celo pod nemško civilno upravo. Madžarsko zunanje ministrstvo si je seveda prizadevalo, da bi Madžarska dobila tudi tisto območje, ki ga je še zasedala nemška vojska. Ko je predstavnik nemškega zunanjega ministrstva poizvedoval o tem v Radgoni, mu je tamkajšnji deželni svetnik Alexander Wittek von Guggenthall povedal, da je "*po navodilu šefa civilne uprave v Mariboru dal prizadeto območje zasesti s 60 do 70 orožniki in sploh ne misli nanj pustiti Madžarov, ker tam prebivajo večinoma Nemci in Slovenci*". Povedal je tudi, da ni vedel, da so v Berlinu sklenili, da bodo tamkajšnje Nemce preselili v rajh.[56]

Iz nekega diplomatskega vira z dne 25. maja 1941 pa zvemo, da je nemški zunanji minister von Ribbentrop dal vedeti, "*da ostaja pri obljubi Madžarski, da dobi nazaj*

53 V zahodnem delu Prekmurja so npr. predvideli tele krajevne skupine: Beltinci, Murska Sobota, Tišina, Puconci, Cankova, Fikšinci, Rogaševci, Gornja Lendava in Mačkovci. (NAW, T-78, navitek 329).

54 Politisches Archiv Auswärtigen Amtes (dalje: PA AA) Bonn, Reichsaussenministerium, Pol., št. 153073–4, Carstanjenova brzojavka št. 294, dne 14. 4. 1941. Dne 15. aprila so tudi "prebivalci" Radgone poslali brzojavko Hitlerju: "Zaradi nevarnosti, da v okraj Olsnitz (Murska Sobota), ki so ga izbojevale nemške čete, vkorakajo madžarske čete in da ostane Madžarski, prosimo na vso moč, da se to območje priključi podeželskemu okrožju Radgona in se tako Radgona reši jarma obmejnega mesta. To želi tudi večina prebivalstva okraja Murska Sobota in se je za priključitev bojevala dolga leta. Prebivalstvo Radgone in okolice." (Bundesarchiv Koblenz, Reichskanzlei, R 43 II/1456 c). Na nemško zunanje ministrstvo se je obrnil tudi diplomirani inženir Karthaus z Dunaja, rekoč, da je pravni naslednik murskosoboškega grofa Szápáryja, ki mu je agrarna reforma odvzela 1100 ha zemlje, in prosil, naj območje Murske Sobote priključijo k Nemškemu rajhu, da bo lahko uveljavil svoje pravice. (PA. AA. Bonn, Pol. IV/123, Jug. 58–3).

55 Glej op. 29. Strelec Hans Stöger iz čete tankovskih lovcev Götzevega bataljona, ki so jo iz Prosenjakovcev in Kobilja premestili v murskosoboški Sokolski dom, je o tem poročal tole: "16. aprila smo stali kot častna četa za sprejem madžarskih čet. Mesto je bilo bogato okrašeno z zastavami nemških in madžarskih barv, s tribun so nas pozdravljale slike firerja, Mussolinija in Horthyja. Ob 14. uri so korakale mimo nas pravkar prispele madžarske čete. Izročitev madžarskemu polkovniku je opravil nemški mestni poveljnik na slavnosten način." Četo so nato odpeljali na proslavo Hitlerjevega rojstnega dneva v Celje (H. Stöger: Tankovski lovci v Feuerzauber. Bewaffnete Alpenheimat, str. 270–275).

56 PA AA Bonn, U.S.S. Pol. št. 153186, brzojavka nem. poslanika v. Erdmannsdorfa št. 462 z dne 26. 4. 1941.

svojo zgodovinsko mejo. Izjema velja samo za znane 4 kraje v gornjem delu Prekmurja. Ni pa dopustno, da bi s široko razlago zdaj iz teh 4 občin napravili 22 občin."[57]

Pri tem je nazadnje tudi ostalo. Nemške oborožene sile so se morale še spomladi 1941 umakniti iz vseh prekmurskih krajev, razen iz tistih štirih ob potoku Kučnica. Za njih so po prizadevanjih štajerskih nacistov že v drugi polovici aprila 1941 sklenili, da jih ne bodo preselili, temveč državno mejo prestavili južneje. Zunanji minister von Ribbentrop je 23. aprila 1941 sporočil nemškemu poslaniku von Erdmannsdorfu v Budimpešto: "*S tem v zvezi sem gospoda Stójayja opozoril, da so ob zahodni meji Prekmurja severno od Radgone tri čisto nemške občine, ki so bile nekoč na madžarskem območju neposredno ob nemški meji, in to kraji Fikšinci, Kramarovci in Ocinje. Prosimo madžarsko vlado za soglasje, da bi te tri občine ob popravku meje prišle v Nemčijo. Poslanik Stójay je obljubil, da bo to željo posredoval svoji vladi.*"[58]

Iz madžarskih virov zvemo, da je madžarska vlada 28. aprila 1941 ugodila želji nemškega zunanjega ministrstva, seveda pa je pri tem računala, da bo nemška stran preselila druge prekmurske Nemce v rajh. Horthy je sklep potrdil 2. maja in naslednji dan je madžarsko zunanje ministrstvo o tem obvestilo von Erdmannsdorfa.

Poslanik von Erdmannsdorf je 3. maja 1941 sporočil von Ribbentropu, da mu je predsednik vlade Bardossy pisno sporočil, "*da je madžarska vlada pripravljena te štiri folksdojčerske vasi odstopiti nemškemu rajhu*".[59] Te kraje so (kot štiri občine: Fikšinci, Kramarovci, Ocinje in Rdeči Breg) 13. junija 1941 upravno pripojili (vendar še ne formalnopravno priključili) k sosednjemu štajerskemu območju, in to k radgonskemu okrožju in v njih uvedli pravo, kakršno je takrat veljalo v Štajerski. Radgonski deželni svetnik Wittek von Guggenthall je postal politični komisar za te občine.[60]

Ni pa se uresničila von Ribbentropova napoved, ki jo je 23. aprila 1941 povedal von Erdmannsdorfu: "*Prosim Vas, da to vprašanje upoštevate in madžarsko vlado seznanite z našo željo, da bi druge folksdojčerje, ki še prebivajo v Prekmurju, kmalu preselili na območje rajha.*"[61]

57 PA AA Bonn, St. S., št. 153241, poročilo drž. podsekretarja zun. min. št. 444, dne 25. 5. 1941.
58 ADAP, D, XII/1, dok. 392, Ribbentropova brzojavka v. Erdmannsdorfu št. 303 z dne 23. 4. 1941.
59 Prav tam, op. 4.
60 Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark, 1941, Nr. 22, 14. 6. 1941.
61 Glej op. 55.

NEMŠKA OKUPACIJA DRAVSKE DOLINE IN POHORJA*

Dve okoliščini otežujeta raziskovanje moje teme, tj. prikaza okupacije Dravske doline in Pohorja. Prva je ta, da se ni ohranilo skoraj nikakršno v arhivskih fondih sklenjeno arhivsko gradivo nemškega okupatorja za to območje, in to niti organov civilne uprave niti organov Štajerske domovinske zveze, majhna preostala dela arhivov orožniških postaj Ruše in Marenberg nikakor ne moreta spremeniti tega dejstva. Vedno bolj se mi postavlja vprašanje, kako to, da se je v osrednji in zahodni Sloveniji ohranilo precej več okupatorjevega gradiva kot v vzhodni. Druga okoliščina je ta, da je bilo to območje prva dva meseca, ko se je vzpostavljal nemški okupacijski sistem, razdeljeno med štiri okraje, kar tudi ni ugodno za preučevanje, pozneje pa je bilo Pohorje le en del večje okupatorjeve teritorialno-upravne enote v Spodnji Štajerski. Zato sem poročilo, seveda v omejenem obsegu, napisal po različnih drobnih podatkih, ki nikakor ne morejo dati popolne podobe tistega usodnega časa. Naj še pripomnim, da v Dravsko dolino nisem zajel Dravograda, ker je ta z Mežiško dolino tvoril posebno okupatorjevo teritorialno-upravno enoto v drugi, tj. koroški upravni enoti.

V nemških imperialističnih pretenzijah do slovenskega ozemlja med dvema vojnama je bilo Pohorje na ozemlju, do katerega so imeli t. i. minimalne zahteve. Te minimalne zahteve so na slovenskem Štajerskem šle do t. i. vitanjske črte, tj. do črte, ki gre od Olševe čez Smrekovec, Basališče pri Vitanju, južno od Konjic in čez Boč na Donačko goro. Severno od te črte je bilo vse slovensko štajersko Pohorje s celim Pohorjem. Bilo bi preveč navajati vse nemške publikacije, ki so za graškima univerzitetnima profesorjema, zgodovinarjem dr. Hansom Pircheggerjem in geografom dr. Robertom Siegerjem ponavljale te t. i. minimalne zahteve. Izpostavimo pa naj vendarle knjigo graškega ideologa raznarodovanja dr. Helmuta Carstanjena "*Sprache und Volkstum in der Untersteiermark*", tj. o jeziku in narodnosti v Spodnji Štajerski iz leta 1935. V njej je po znanstveno nevzdržni metodi skonstruiral narodnostno mešano ozemlje med Dravogradom in Mariborom ter med Kozjakom in grebenom Pohorja, na katerem naj bi leta 1910 živelo 51.055 Nemcev in 47.547 Slovencev. Dr. Carstanjen je tudi razširil t. i. vindišarsko teorijo s Koroške na slovensko Štajersko. T. i. vitanjsko črto omenjajo tudi spomenice o nemških ozemeljskih zahtevah v Sloveniji iz julija in avgusta 1940. leta. Sklicujejo pa se te spomenice na že opravljeno delo, tj. predvsem na ciklostilirano knjigo graškega docenta dr. Hermanna Iblerja "*Des Reiches Südgrenze*" iz leta 1940. Osnutek neke spomenice, ki se je ohranil v gradivu nemškega Südostdeutsches Instituta v Gradcu, kjer so zlasti od srede leta 1940 pospešeno pripravljali gradivo o prihodnjih mejah nemškega rajha in tudi že za zasedbo vse slovenske Štajerske, pri utemeljevanju nacionalnopolitičnega vidika upravno-politične razdelitve bodoče zasedene slovenske Štajerske navaja tudi Pohorje. Nasprotuje namreč predlogu za ustanovitev zahodnodravskega okrožja v Dravogradu, češ da bo to območje prišlo h Koroški. Enako nasprotuje predlogu za ustanovitev samostojnega slovenjegraškega okrožja iz sodnih okrajev Slovenj Gradec, Marenberg in Šoštanj. Za to navaja dva razloga: "*1. Za ustanovitev okrožja Maribor podeželje je odločilna pokrajinska enota okoli Pohorja. Ta enotnost je tudi z nacionalno-politične plati največjega pomena, ker so t. i. Pohorci poseben del spodnještajerskih vindišarjev in jih je po možnosti treba spraviti pod enotno vodstvo. Le-ti so za vključitev v nemštvo mnogo bolj dostopni kakor pa prebivalstvo na drugih območjih. 2. Tudi savinjska krajina (Sanngau) s središčem v Celju je pokrajinska enota.*

* Časopis za zgodovino in narodopisje, št. 1, 1990, str. 12–22.

Nacionalnopolitično nalogo tega območja je treba videti predvsem v tem, da s posebno gosto naselitvijo nemških kmetov postavimo zaščitni jez med vindišarje v Podravju in Slovence na Kranjskem." Kot bomo videli, so te razloge nekaj pozneje, ko so zasedli vso slovensko Štajersko in še več, tudi popolnoma upoštevali.

Kot vemo, so si za spremembo jugoslovansko-avstrijske oziroma jugoslovansko-nemške meje prizadevali tudi Nemci v Jugoslaviji, organizirani v Švabsko-nemški kulturni zvezi (Schwäbisch-deutscher Kulturbund), ki se je pred drugo svetovno vojno navzela nacistične ideologije. Še posebej so si za to prizadevali spodnještajerski Nemci, ki so v letih 1939–1941 tudi z obveščevalnim delom ter prebegi čez mejo v nemško vojsko in SS, vojaškim urjenjem, propagandnim delom itd. tvorili postojanke nemške pete kolone. Med več kot 50 krajevnimi skupinami Švabsko-nemške kulturne zveze v Sloveniji ne gre podcenjevati tistih na širšem območju Pohorja. Bile so v Marenbergu (255 članov, vodja Otto Zmork), Muti (171 članov, vodja Hans Skazedonig), Vuzenici (64 članov, vodja Josef Hölbl), Sv. Lovrencu na Pohorju (104 člani, vodja Josef Schilhan), Rušah (vodja Stefan von Doboczky), Slovenjem Gradcu (61 članov, vodja Hans Schuller), Slovenski Bistrici (160 članov, vodja Anton Arsenschegg), Studencih pri Mariboru (502 člana, vodja Ferdinand Frankl). Na seznamu zaupnikov pokrajinskega obmejnega urada NSDAP v Gradcu je med 1066 imeni tudi mnogo imen iz Dravske doline in s Pohorja iz občine Marenberg npr. 39, Muta 68, Remšnik 18, Ribnica na Pohorju 6, Vuhred 6, Vuzenica 55, Oplotnica 1, Konjice 10, Vitanje 4, Zreče 7, Slovenj Gradec 35, Pameče 2, Hoče 6, Podvelka 5, Slovenska Bistrica 22, Studenci 13, Sv. Lovrenc na Pohorju 4 itd. Seveda pa iz imen na seznamu še ne gre sklepati, da so vsi res že delali kot nacistični zaupniki, seznam je narejen iz praktičnih razlogov, na koga naj se obrnejo nacisti po svojem prihodu v slovensko Štajersko.

Niti Dravska dolina med Dravogradom in Mariborom niti Pohorje v vojni aprila 1941 nista bila operacijsko območje večjih nemških enot. Glavnina nemškega 51. armadnega korpusa je namreč prodirala vzhodneje, glavnina 49. planinskega korpusa pa zahodneje. Kobansko ali Kozjak ter Pohorje sta tako rekoč kar obšli, kar je tudi razumljivo, saj je bilo Pohorje prevelika ovira za t. i. Blitzkrieg, tj. čim hitrejše prodiranje v notranjost Jugoslavije. Zato so za prodiranje na to območje zaposlili enote iz avstrijskih pokrajin. Iz nekega bataljona 138. nadomestnega polka planinskih lovcev so oddvojili četo planinskih lovcev in kolesarski vod ter ju iz Ivnika (Eibiswald) in Lučan (Leutschach) poslali proti radeljskemu prelazu. Imela sta nalogo, da tam ugotovita, kakšne so možnosti za zaposlitev večjih enot. Na Aichelbergu sta si najprej utrdila položaje za obrambo, nato okrepila nemške graničarje pri radeljskem prelazu, skupaj z njimi zavzela jugoslovansko graničarsko karavlo, prodrla v Marenberg in preiskala teren do Drave. Planinska četa ni imela spopada, kolesarski vod pa je imel mrtvega in ranjenega vojaka. Kaže, da so ju imela višja poveljstva za prešibka in ju niso poslala dalje čez Dravo na Pohorje, čigar večji del je tako ostal zunaj operacij nemške vojske. Morda so le pobočnice 132. pehotne divizije pri prodiranju od Maribora proti Slovenski Bistrici in 1. gorske divizije pri prodiranju od Dravograda čez Slovenj Gradec in Vitanje proti Celju segle na vzhodno oziroma zahodno pobočje Pohorja. Morda se je nemškemu okupatorju zato pozneje zdelo potrebno, da še v drugi polovici aprila s policijskimi in esajevskimi oddelki preišče Pohorje, seveda brez posebnega uspeha.

Kot vemo, je bila nemška vojaška uprava v slovenski Štajerski kratkotrajna, saj je Adolf Hitler s svojim odlokom 14. aprila 1941 uvedel začasno civilno upravo, ki ji je načeloval šef civilne uprave dr. Sigfried Uiberreither. Njegov akcijski štab v Gradcu, ki ga je vodil vodja organizacijskega urada v pokrajinskem vodstvu NSDAP za Štajersko esajevski polkovnik Franz Steindl, je med 27. marcem, ko so se začele neposredne priprave za napad na Jugoslavijo, do 14. aprila pripravil vse potrebno za vzpostavitev civil-

ne uprave v pokrajinski teritorialno-upravni enoti Spodnja Štajerska, v katero so vključili vso slovensko Štajersko, severovzhodni del Dolenjske in vzhodni del Gorenjske, pozneje pa tudi tri ali štiri vasi v Prekmurju. Mislim, da so te priprave zajele predvsem tri stvari: 1. izbor ljudi za funkcioniranje civilne uprave in drugih ustanov, 2. dopolnitev raznih, prej zbranih podatkov o ljudeh in ustanovah v slovenski Štajerski ter ureditev teh podatkov po okrajih, 3. določitev najpomembnejših in najnujnejših zasedbenih ukrepov.

V poslednjih letih Kraljevine Jugoslavije je bilo Pohorje v štirih okrajih ali srezih, katerih središča so bila vsa okoli Pohorja in nobeno na njem, to so bili Maribor desni breg, Dravograd, Slovenj Gradec in Slovenske Konjice. Vendar nobeden med njimi ni imel vseh občin na Pohorju, temveč tudi zunaj njega, največ občin je zajemalo del Pohorja in obenem del ozemlja ob njem. Zemljepisno zelo raznoliki okraj Maribor desni breg, ki je imel 18 občin, je imel 4 cele občine na Pohorju (Podvelka, Sv. Lovrenc na Pohorju, Ruše in Šmartno na Pohorju) in 5 le deloma na njem (Limbuš, Slivnica, Hoče, Fram, Slovenska Bistrica). Okraj Dravograd, ki je imel 11 občin, je imel 3 cele občine na Pohorju (Vuzenica, Vuhred in Ribnica na Pohorju). Okraj Slovenj Gradec, ki je imel 12 občin, je imel le deloma na Pohorju 4 občine (Slovenj Gradec, Šmartno pri Slovenjem Gradcu, Mislinja, Pameče). Okraj Slovenske Konjice, ki je imel 6 občin, je imel 3 občine le deloma na Pohorju (Vitanje, Zreče, Oplotnica).

Ko so v Gradcu pripravljali vzpostavitev civilne uprave v slovenski Štajerski, so se odločili, da bodo še nekaj časa iz povsem praktičnih razlogov obdržali okraje kot teritorialno-upravne enote. So pa tudi sklenili, da bodo okraj Dravograd razbili na dva dela, in to na zahodni, koroški del (Dravograd in Mežiška dolina), ki pride pod civilno upravo za Gorenjsko, in vzhodni del, ki pride pod civilno upravo za Spodnjo Štajersko. Za slednjega so vzpostavili nov okraj Marenberg. Za vse štiri okraje so že do 10. aprila imenovali nemške politične komisarje, in to za Maribor desni breg Ludwiga Kaltenböcka, za Marenberg SA-Standartenführerja Hansa Nichta, za Slovenj Gradec Adolfa Kleindiensta in za Slovenske Konjice Heriberta Eberhartha (kmalu ga je zamenjal Gandolf Stiger). Dodelili so jim tudi najnujnejše uradnike za okrajno upravo in tudi za nekatere občinske uprave, orožniške in esajevske oddelke itd. ter jih opremili z zbranimi podatki o njihovem novem upravnem območju.

Pred odhodom so te oddelke izoblikovali v pohodne ali prevozne kolone in jih 14. aprila poslali v določene kraje. Kolono za okraj Maribor desni breg so zbrali v Gradcu in je poleg uradnikov imela 31 orožnikov, 160 mož SA in 24 mož NSKK in se je prek Šentilja pripeljala v Maribor. Kolono za okraj Marenberg so zbrali v Labotu, poleg uradnikov je imela 17 orožnikov, 150 mož SA in 12 mož NSKK ter je prek Ivnika prispela v Marenberg. Kolono za Slovenj Gradec so zbrali v Stainzu, Deutschlandsbergu in Ivniku, poleg uradnikov je imela 13 orožnikov, 148 mož SA, 12 mož NSKK in je prek Marenberga, Mute in Dravograda prispela v Slovenj Gradec. Kolono za Slovensko Bistrico so zbrali v Gradcu, imela je poleg uradnikov 15 orožnikov, 150 mož SA, 14 mož NSKK in se je prek Maribora pripeljala v Konjice.

Po prihodu v omenjene kraje so si politični komisarji uredili svoje urade in takoj ali čez krajši čas na mesta razpuščenih občinskih odborov imenovali župane. Nimamo še sicer pregleda nad vsemi župani pod nemško okupacijo na Pohorju, vendar že iz tega, kar vemo, lahko trdimo, da so bili predvsem Nemci, ki so že prej prebivali tam. Taki so bili Franz Tuttler iz Mute, Siegbert Wrentschur iz Marenberga, Wilhelm Witzmann in Eduard Sollero iz Ribnice, Paul Minareg iz Vuhreda, Hans Schuligoi iz Vuzenice, Ludwig Hlede iz Vasi pri Breznem, August Raditsch iz Konjic, Hans Schuller iz Slovenj Gradca, Stefan Scherbak iz Pameč, Josef Zöhrer iz Frama, Alois Kugler iz Poljčan, Anton Arsenscheg iz Slovenske Bistrice, Max Wollmaier iz Kaple, Max Fuhrmann iz Šmartnega na Pohorju itd. Bili so večinoma sami bogati ljudje: veleposestniki, trgovci,

gostilničarji, tovarnarji itd., izobražencev in delavcev med njimi ni bilo. Verjetno so drugje na podeželju, razen na Apaškem polju, teže našli toliko domačih Nemcev za župane kot v Dravski dolini in na Pohorju. Ponekod – npr. v Marenbergu, Rušah, Vuhredu, Pamečah, Vuzenici, Šmartnem pri Slovenjem Gradcu – je en župan ostal na položaju ves čas vojne. V nekaterih občinah, npr. v Mislinji, Ribnici na Pohorju, v Podvelki, na Remšniku itd, pa se je izmenjalo več županov. Ponekod so bili župani obenem vodje krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze, o čemer bo govor pozneje. Župani večjih občin so bili poklicni, manjših pa le častni ali honorarni.

Orožniški okrožni vodje, ki so prišli z omenjenimi kolonami v štiri okraje (poročniki Alois Mallner v Mariboru, Alfred Liebner v Marenbergu, Gottfried Ortner v Slovenjem Gradcu in Ludwig Sigritz v Slovenskih Konjicah), pa so orožništvo in može SA in NSKK porazdelili po občinah, tako da je imela vsaka večja občina svojo orožniško postajo ali pa dve manjši občini eno skupno. V kroniki orožniške postaje Marenberg so o tem zapisali tole:

"Dne 14. 4. 1941 je nemški graditveni štab prispel v Marenberg, ki ga je prej zavaroval bat. nemške vojske. Sile graditvenega štaba so prej osredotočili v Ivniku in so jih sestavljali politični uradniki za političnega komisarja v Marenbergu in 14 mož orožniškega oddelka pod vodstvom okrajnega poročnika Liebnerja. Politični komisar je bil SA-Stubaf. Hans Nicht. Prihodnje dneve so imeli orožniki zelo naporno delo, ker so morali predvsem prijeti državi sovražne ljudi. Prebivalstvo so razorožili, zapuščeno orožje in strelivo Srbov so zbrali in tako speljali hitro pomirjenje prebivalstva. Toda tudi v prihodnje so imeli orožniki bogato delovno področje. Najprej so operirali skupaj, nato pa so jih porazdelili na posamezne postaje okraja Marenberg. Ob tem so si vse potrebno za opravljanje službe morali šele priskrbeti, ker so Jugoslovani uničili vse pripomočke. Za okrepitev so sprejeli medse ustrezne ljudi iz vrst volksdeutscherjev in tudi iz vrst bivšega jugoslovanskega orožništva. Do sedaj je imela postaja s temi ljudmi dobre izkušnje."

Da bi imeli predstavo o razporeditvi orožniških sil iz prvih tednov nemške okupacije, naj povemo, da so v okraju Marenberg vzpostavili poleg orožniškega okrajnega poveljstva (1 častnik) pet orožniških postaj, in to v Marenbergu (6 orožnikov), Muti (4 orožniki), Ribnici (4 orožniki), Breznu (4 orožniki) in Vuzenici (4 orožniki). Skupno so imeli sredi maja 1941 19 nemških orožnikov in 4 pomožne policiste.

Medtem ko so orožniki ostali, so se možje iz SA in NSKK, ki so jim bili v pomoč, večinoma že do konca aprila, vsekakor pa do konca maja vrnili na Zgornje Štajersko. Do takrat so odšli tudi tisti manjši oddelki nemške vojske, ki so prišli še pred uvedbo nemške civilne uprave ali takoj po njej.

Ni se ohranilo arhivsko gradivo nobenega omenjenih štirih političnih komisarjev, zato ni konkretnih podatkov o sestavi njihovih uradov in o njihovem delu. Sodeč po sestavi uradov v drugih okrajih, so imeli vsak okrog 10–15 sodelavcev. V Marenbergu je na sedežu v hiši Eleonore Winterhalter vodil pisarno dr. Ernst Frohner, ki je nato odšel za političnega komisarja v Trbovlje, v Mariboru pa je bil v uradu dr. Armin Gubo, odvetnik iz Gradca. Poleg že omenjenega okrajnega orožniškega vodje so bili v okrajih še nekateri drugi funkcionarji, ki so bili samo v delovnem pogledu podrejeni političnim komisarjem, npr. ukinitveni komisarji, vodje izpostav urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva, vodje izpostav varnostne policije itd. Zelo velika večina uradnikov je bila iz Avstrije, predvsem iz Zgornje Štajerske.

Nemški okupator je iz praktičnih razlogov še nekaj časa pustil pri miru bivšo jugoslovansko upravno-politično ureditev terena, ne samo okrajev, temveč tudi občin. Te so zaradi drugačnega značaja okupatorjeve civilne uprave in tudi zaradi vojnih razmer imele precej več uradnikov kot dotedanje jugoslovanske občine. Občinski uradi so namreč imeli nalogo, da izdajajo prebivalstvu živilske in druge nakaznice. Za obvezno od-

dajo poljskih pridelkov pa so skrbeli t. i. kmečki vodje, ki so bili podrejeni okrožnim kmečkim vodjem.

Okraj Marenberg je bil na vsem zasedenem slovenskem ozemlju edini popolnoma nov okraj. Verjetno se je nacistom pri pripravi uvedbe nemške civilne uprave za Spodnjo Štajersko zdel vzhodni del dravograjskega okraja preveč oddaljen od Maribora, da bi ga že ob prihodu vključili v okraja Maribor desni breg in Maribor levi breg. Drugače so npr. storili z okrnjenim krškim okrajem, ki so ga enostavno priključili brežiškemu okraju. Okraj Marenberg je imel 320 km^2 površine in okrog 15.000 prebivalcev v 7 političnih občinah (Marenberg, Muta, Remšnik in Kapla na levem bregu in Vuzenica, Vuhred in Ribnica na Pohorju na desnem bregu Drave, tj. na Pohorju) in 39 vaseh, tako da je bil najmanjši podeželski okraj v Sloveniji, in bi bil že zato v nemški preureditvi upravno-politične razdelitve zasedenega slovenskega ozemlja obsojen na ukinitev.

Nemški okupator pa je tisti čas že pripravljal večjo upravnopolitično preureditev, in to takšno, ki bi bila čimbolj podobna tisti v Zgornji Štajerski, h kateri je nameraval tudi formalnopravno priključiti zasedeno Spodnjo Štajersko. Z odredbo šefa civilne uprave z dne 18. junija so 1. julija 1941 ustanovili pet podeželskih (Landkreis) in eno mestno okrožje (Stadtkreis). Glede na dotedanje okraje so okrožja oblikovali tako, da so imela ustrezno zemljepisno obliko, ustrezno število prebivalstva (od 50 do 150 tisoč ljudi) in tudi ustrezno gospodarsko moč. Iz okrajev Maribor desni breg (11 občin), Maribor levi breg (13 občin), Marenberg (7 občin), Slovenj Gradec (5 občin) in Slovenske Konjice (6 občin) so izoblikovali okrožje Maribor podeželje (Marburg–Land), ki je bilo tako po površini (1.765,5 km^2) kot po prebivalcih drugo največje okrožje v Spodnji Štajerski (večje je bilo le okrožje Celje). Najprej je imelo 42 političnih občin. Imelo bi še več občin, pa so južni del okraja Slovenj Gradec vključili v celjsko okrožje, kot so to predvidevali še pred zasedbo, vzhodni del okraja Maribor levi breg v Slovenskih goricah in Halozah so vključili v okrožje Ptuj, nekaj občin iz okolice Maribora (Studenci, Kamnica, Košaki, Limbuš, Pobrežje, Radvanje in Hoče) so že 4. junija vključili v mestno okrožje Maribor (Kreis Marburg–Stadt). Kmalu so iz tistih delov občin, ki jih niso vključili v mestno okrožje, na jugozahodnem delu mestnega okrožja ustanovili novo občino Pohorje (Bachern) in je tako imelo podeželsko okrožje Maribor ob ugotavljanju števila prebivalstva v Spodnji Štajerski oktobra 1941 114.178 prebivalcev, kar so leta 1942 objavili tudi v uradnem listu šefa civilne uprave. Konec novembra 1942 pa so v tem okrožju našteli 111.420 prebivalcev, med njimi 53.932 moških. V okrožju sta bili le dve mesti (Slovenska Bistrica in Slovenj Gradec), šest trgov (Konjice, Muta, Marenberg, Sv. Lovrenc, Vuzenica in Vitanje). V njem je bilo 24 industrijskih, 858 rokodelskih in 577 obrtniških obratov, 90 osnovnih in 2 meščanski šoli s 446 razredi itd. Meja s sosednjim celjskim okrožjem je tekla po t. i. vitanjski črti, kot so nacisti v Gradcu predvidevali že v letu 1940. Ko je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko z odredbo 4. junija 1943 objavil novo upravnopolitično razdelitev terena, tj. političnih občin in katastrskih občin ter krajev z mnogimi novimi, ponemčenimi imeni (predlagala mu jih je posebna komisija, ki jo je vodil že omenjeni dr. Helmut Carstanjen), je število občin v mariborskem podeželskem okrožju ostalo enako (43). V nekaterih občinah se je spremenilo število katastrskih občin in tudi njihova imena (k.o. Janževski vrh v občini Podvelka npr. ni bila več Johannisberg II, temveč Drauwald). V letu 1943 je šef civilne uprave uvedel tudi t. i. nemški občinski red (Deutsche Gemeindeordnung), ki je natančneje določal sestavo in poslovanje občinske uprave.

Za primer sestave občinske uprave bomo vzeli Marenberg. Župan je bil ves čas okupacije tamkajšnji tovarnar usnja Siegberg Wrentschur, njegov namestnik Max Snobe, blagajnik Franz Brudermann, ki pa je bil le malo v uradu, in pisarniške moči Ernst Puschnigg, Franz Deutschmann, Elisabeth Licht, Josef Habjanschegg in Angela Snobe,

poleg župana torej še 7 ljudi. Krajevni kmečki vodja je bil veleposestnik Alois Langer. Za leto 1943 je finančni prednačrt občine znašal 151.815,76 RM dohodkov in ravno toliko izdatkov. V Marenbergu sta bila tudi matični urad (Standesamt) in posvetovalnica mariborskega zdravstvenega urada.

Mariborsko podeželsko okrožje je bilo kot nova upravnopolitična enota res zaokrožena tvorba in Pohorje je ležalo v njeni sredini. Kar precej občin je bilo v celoti ali deloma na njem. Med tistimi, ki so bile v celoti na Pohorju, so bile predvsem Ribnica, Sv. Lovrenc, Šmartno in Ruše.

Upravniki novih upravno-političnih tvorb so se še nekaj časa imenovali politični komisarji, od februarja 1942 dalje pa deželni svetniki (Landräte). Politični komisar okrožja Maribor podeželje je postal dotedanji politični komisar okraja Maribor levi breg Herbert Töscher, politično najmočnejši med vsemi političnimi komisarji omenjenih okrajev, rojen leta 1912 v Mariboru in po poklicu učitelj. Kot 39-letni esesovski major je večkrat vodil oddelke vermanšafta v hajkah proti pohorskim partizanom, tudi usodnega 8. januarja 1943, ko je padel Pohorski bataljon. Vendar ni bil ves čas na tem mestu, marca 1943 je odšel v vojsko in v začetku leta 1944 padel na fronti. Nasledil ga je 18 let starejši pravnik, višji vladni svetnik dr. Erwin Engelhardt, doma iz Frohnleitna, ki je opravljal to dolžnost do zloma nemškega rajha. Njun urad s centralnim oddelkom petimi strokovnimi oddelki, prehrambnim in zdravstvenim uradom je imel okrog 170 uradnikov, večinoma nemške narodnosti. Deželni svetnik je imel nekaj časa tudi svojo izpostavo v Slovenjem Gradcu. Nemški okupator je tako postopoma, vendar razmeroma naglo prilagajal svojo civilno upravo v okrožjih in občinah tisti, ki jo je imel na Zgornjem Štajerskem, čeprav zaradi narodnoosvobodilnega boja ni nikoli izvedel predvidene formalnopravne priključitve k nemškemu rajhu.

Temeljni namen nemške civilne uprave v Spodnji Štajerski je bilo temeljito in na kratki rok predvideno ponemčenje dežele in ljudi, ki bi pomenilo uničenje slovenskega naroda kot etnične enote. Kot vemo, so bili trije temeljni ukrepi za dosego tega cilja, ki so ga nacisti povsod tako neprikrito razglašali, in to: 1. množično izganjanje Slovencev, 2. množično naseljevanje Nemcev in 3. naglo ter popolno ponemčenje tistih ljudi, ki bi še ostali doma. Vsi ti ukrepi so prizadeli tudi prebivalstvo Dravske doline in Pohorja.

Za nekaj krajev, npr. za Ruše, Selnico in Slovenj Gradec so se nam ohranili pisni dokazi, da so pri odločanju o tem, koga izgnati, sodelovali tudi člani Švabsko-nemške kulturne zveze. V okraju Marenberg je imel veliko besedo tudi vodja izpostave varnostne službe (SD) dr. Karl Schocklitsch, ki je bil nato od jeseni 1941 upravnik ženskega učiteljišča v Mariboru. Nimamo natančnih podatkov o tem, koliko ljudi, izobražencev in protifašistov, so s Pohorja izgnali v t. i. prvem valu v Srbijo, vsaj približno število bi se dalo ugotoviti le po ohranjenih transportnih seznamih, sodim, da to lahko opravijo raziskovalci krajevne zgodovine. Enako je tudi s podatki o izgonu priseljencev po letu 1914 v t. i. drugem valu v Hrvatsko in Bosno, le da so se nam ohranili podatki, da so tja iz okraja Maribor desni breg izgnali 1.449 ljudi in iz okraja Marenberg 147 oseb, vse do srede septembra 1941. Pozneje so izganjali le še svojce partizanov in ubitih talcev, nekaj družin iz Ruš in tudi s samega Pohorja, npr. sorodnike narodnega heroja Alfonza Šarha.

Naseljevanje Nemcev na Pohorju verjetno zaradi pomanjkanja poljedelskih površin za naciste ni bilo tako aktualno kot v nekaterih ravninskih predelih. Zato je večino zaplenjenih posestev izgnanih ali zaprtih ljudi upravljal urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru prek t. i. višjih uprav (Oberverwaltungen) in uprav (Verwaltungen). V mariborskem podeželskem okrožju je bilo spomladi 1943 osem višjih uprav, od katerih so vsaj štiri upravljale tudi posestva na Pohorju (Konjice, Ruše, Slovenska Bistrica in Slovenj Gradec). Ruška višja uprava je npr. upravljala 50 posestev s 1.050,57 ha zemlje, od tega v Lobnici 8 posestev s 615,49 ha površine.

Po prvih raznarodovalnih, tj. ponemčevalnih ukrepih, kot so bili ponemčenje slovenskih krajevnih imen in zunanjega videza dežele, ukinitev slovenskih organizacij in društev, ropanje in uničevanje slovenskih knjižnic in tiska, plenitev slovenskega kapitala za utrjevanje nemštva itd., je nalogo hitrega popolnega ponemčenja dobila Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund). Kot povsod drugod so jo ustanovili tudi v Dravski dolini in na Pohorju. Že ko so jo maja 1941 začeli ustanavljati, so upoštevali predvideno upravno-politično razdelitev pokrajine, zato so izoblikovali okrožno vodstvo v Mariboru za okrožje Maribor podeželje. Načeloval mu je okrožni vodja ruški inženir Stefan von Doboczky, ki se je že v stari Jugoslaviji uveljavil kot kulturbundovski funkcionar in nacistični agitator ter ob okupaciji preganjalec slovenskih ljudi. Prebivalstvo, ki se je v razmerah množičnega izganjanja in nacistične politične propagande in tudi socialne demagogije skoraj stoodstotno prijavilo v Štajersko domovinsko zvezo, so nacisti podvrgli temeljitemu političnemu in rasnemu pregledu in ocenjevanju. Vendar se nam je s Pohorja ohranilo le poročilo rasnega ocenjevalca, esesovskega poročnika Alberta Karstena iz Ribnice na Pohorju za čas od 2. do 5. avgusta 1941, iz Šmartnega na Pohorju pa fotografija rasnega pregleda. Posebna komisija, ki jo je vodil Karsten, je v omenjenih dneh pregledala 544 družin z 2.085 osebami. Politično jih je razvrstila takole: v skupino vodilnih nemških ljudi ni uvrstila nikogar, v skupino nemških ljudi 160, v skupino politično ravnodušnih ljudi 1851, v skupino protinemško usmerjenih ljudi 67 in v skupino vodilno protinemško usmerjenih ljudi 7. Zelo dobre rasne ocene ni dobil nihče, dobro jih je dobilo 1055, kar je osupljivo veliko glede na druge predele, oceno povprečno je dobilo 950 oseb in slabo 80 ljudi. Odstotki posameznih ras pri prebivalstvu pa so bili po Karstenovem mnenju takšni: nordijska 13,11%, falska 4,63%, dinarska 40,20%, zahodna 26,26%, vzhodna 10,23%, vzhodnobaltska 5,57%, medtem ko sta neevropski videz imeli samo dve osebi.

V sklepnem poročilu je Karsten povedal, da v rasnem pogledu ljudje niso kdo ve kako ustrezni, njihovo politično vedenje je ocenil kot ravnodušno, na koncu pa je dejal: "*Ugotovili so nekaj primerov komunizma in ga medtem tudi likvidirali z orožništvom.*" Komisija nato za 1838 oseb ni izrekla pomislekov za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo, za 247 pa je imela pomisleke.

Iz obsežnega sklepnega poročila vodje vseh rasnih ocenjevalcev v zasedenih slovenskih pokrajinah, profesorja dr. Bruna Kurta Schultza iz jeseni 1941 pa dobimo podatke o odstotkih rasnih kakovostnih ocen in ras tudi za druge krajevne skupine na Pohorju. Nima pomena, da bi za vse navajali te številke, v katere so nato dvomili celo nacisti. Za primer pa povejmo, da so glede nordijske rase menili, da je je v mariborskem podeželskem okrožju največ v Muti (32%) in Marenbergu (31%), glede falske, da je je največ v Slovenjem Gradcu (0,5–7%), dinarske tudi v Slovenjem Gradcu (25–43%), zahodne v Ribnici na Pohorju (1–26%), vzhodne v Pesnici (10–50%) in vzhodnobaltske v Poljčanah (4–34%).

V okrožju Maribor podeželje se je prijavilo za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo 72.039 oseb in so jih do jeseni 1941 sprejeli 56.170, medtem ko so za 15.869 imeli še pomisleke. Tiste, ki so jih sprejeli, so obravnavali ali kot stalne nemške državljane (predvsem Nemci) ali kot nemške državljane na preklic (večinoma Slovenci), druge pa za t. i. zaščitence nemškega rajha (Schutzangehörige), tj. za prebivalce z manjšimi pravicami. Konec novembra 1942 je bilo v tem okrožju 3592 nemških državljanov, 86.556 nemških državljanov na preklic, 56 oseb brez državljanstva, 1106 tujih državljanov (največ Hrvatov) in 20.110 t. i. zaščitencev. Kar se tiče Pohorja in Dravske doline, je bila stvar taka: v celem okrožju je glede odstotka ljudi s stalnim nemškim državljanstvom vodila občina Marenberg (20%), kar je tudi razumljivo glede na razmeroma veliko število Nemcev, nasprotno pa je glede t. i. zaščitencev vodila občina Šmartno na Pohorju (40,6%).

Okrožje Maribor–podeželje so že zelo zgodaj, že maja 1941, razdelili na 32 krajevnih skupin (Ortsgruppen), ki so se delile dalje na celice (Zellen), te pa na bloke (Blocks). Krajevnih skupin je bilo torej manj kot občin, in to celo za deset. Nekatere krajevne skupine so obsegale ozemlje dveh in ena celo treh občin, tako je npr. krajevna skupina Fram obsegala občini Pohorje in Fram, krajevna skupina Brezno občini Brezno in Kaplo, krajevna skupina Oplotnica občini Oplotnica in Prihova, krajevna skupina Kungota občine Kungota, Svečina in Jurovski vrh, krajevna skupina Marenberg občini Marenberg in Vuhred, krajevna skupina Poljčane občini Poljčane in Laporje, krajevna skupina Polskava občini Zgornja Polskava in Pragersko, krajevna skupina Ribnica občini Ribnica in Podvelka, krajevna skupina Slovenska Bistrica občini Bistrica in Šmartno na Pohorju, krajevna skupina Slovenj Gradec občini Slovenj Gradec in Pameče in krajevna skupina Korena občini Korena in Duplek. Meje krajevnih skupin in občin so se ponekod pokrivale, nikjer pa sekale. Pohorje je zajemalo 14 krajevnih skupin, in to Fram, Polskava, Slovenska Bistrica, Oplotnica, Zreče, Vitanje, Mislinja, Šmartno pri Slovenjem Gradcu, Slovenj Gradec, Vuzenica, Marenberg, Ribnica na Pohorju, Sv. Lovrenc na Pohorju in Ruše. Poleg tega sta ga zajemali še krajevni skupini Limbuš in Hoče iz mariborskega mestnega okrožja.

Za vodje krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze so imenovali skoraj same Nemce, in to ne prišlekov nemških učiteljev kot v nekaterih predelih Spodnje Štajerske, temveč domačine. Taki so bili npr. Otto Zmork iz Marenberga, Hans Skazedonig iz Mute, Johann Pototschnig iz Brezna, Ferdinand Lukas iz Vuzenice, Franz Possek iz Loč, Gustav Puckl iz Zreč, Adolf Grögl iz Podvelke, dr. Aladar von Doboczky iz Ruš, Franz Kramberger iz Sv. Lovrenca, Karl Laurich iz Konjic, Hans Plakolm iz Slivnice itd. Večina se jih je izkazala za hujše nacistične priganjače – precej jih je bilo tudi članov NSDAP – kot so bili npr. župani. Podobno kot nekateri župani so tudi nekateri vodje krajevnih skupin ostali na tem položaju ves čas vojne, velika večina pa je bila na tem položaju le nekaj časa. Nekaj jih je tudi padlo pod partizansko kroglo (npr. Gustav Puckl iz Zreč, Erich Lässig iz Kungote, Franz Possek iz Loč, Franz Prelog iz Voska, Alfred Luneschnigg iz Slovenske Bistrice).

Sestavo vodstev krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze si bomo ogledali na primeru Marenberga, kot ga je ugotovila komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev. Vodja krajevne skupine je bil ves čas posestnik in lesni trgovec Otto Zmork, ki je bil pred vojno tudi vodja krajevne skupine Švabsko-nemškega kulturbunda in so ga po zasedbi sprejeli v NSDAP. Njegov namestnik je bil posestnik in gostilničar Otto Preglan. Vodja I. vodstvenega urada je bil Franz Preglan, vodja delovnopolitičnega urada Albert Smolnigg (ali Walter Bauer), socialnopolitičnega urada (ali NSV) Max Snobe, propagandnega urada Harald Wrentschur, prosvetnega urada Richard Ziegelmaier, mladinskega urada Franz Huber. Vsi ti in še drugi so se pregrešili zoper slovenske ljudi in narodnoosvobodilno gibanje.

Temeljna naloga Štajerske domovinske zveze je bilo ponemčenje svojih članov, kar so delali predvsem prek nemških jezikovnih tečajev za odrasle, vermanšafta in nemške mladinske organizacije. Skoraj vsak odrasli človek je moral obiskovati vsaj en nemški jezikovni tečaj ali celo več, vodili so jih nemški učitelji in učiteljice. Ti so se tudi v nemških šolah in pri vodenju nemške mladinske organizacije prizadevali za ponemčenje mladine. Kljub temu je ponemčevanje napredovalo zelo počasi glede na zmožnost naših ljudi, da se naučijo tujih jezikov. Konec leta 1942 je bilo v mariborskem podeželskem okrožju po nacistični statistiki le 9,4% takih, ki so pisno in ustno obvladali nemščino in jo tudi izključno uporabljali (v občini Marenberg 36,2%, Ribnica 4,1%, Oplotnica 5,5%, Zreče 1,2%), 11,6% ljudi je v okrožju obvladalo nemščino, vendar je ni izključno uporabljalo (v občini Marenberg 18,2%, Ribnica 10,2%, Zreče 3,0%, Oplotnica 6,6%),

22,5% takih, ki so nemščino obvladali ustno, pisno pa le malo ali nič (občina Marenberg 29,1%, Ribnica 29,4%, Oplotnica 16,1%, Zreče 12,5%), 31,1% je bil takih, ki so nemščino obvladali malo ali skoraj nič (občina Marenberg 9,4%), Ribnica 30,7%, Oplotnica 33,5%, Zreče 43,2%) in 25,4% takih, ki nemščine niso nič obvladali (občina Marenberg 7,14%, Ribnica 25,6%, Oplotnica 38,3%, Zreče 40,1%).

V okviru Štajerske domovinske zveze so že leta 1941 ustanovili tudi polvojaško uniformirano formacijo vermanšaft, ki so jo v pokrajini in okrožjih vodili esajevski častniki iz Avstrije, na terenu pa predvsem spodnještajerski Nemci. Imela je nalogo, da usposablja moške za bojevanje in da jih nauči nemško. V vsaki krajevni skupini so sestavili četo (Sturm), tako tudi na Pohorju. V Marenbergu je četo vermanšafta vodil Franz Brudermann, ki se je tudi hudo pregrešil zoper slovenske ljudi in narodnoosvobodilno gibanje. Ravno na Pohorju so že poleti 1941 začeli vermanšaft uporabljati za krepitev orožništva in policije pri zasledovanju partizanov in od jeseni 1942 do osvoboditve so bile na tem območju skoraj nenehne bojne enote vermanšafta (čete, bataljoni in končno tudi polk "*Untersteiermark*"). Obravnava njihovega delovanja spada že v poglavje o narodnoosvobodilnem boju na Štajerskem.

Iz dela Nemcev, ki so bili pripadniki vermanšafta, so leta 1942 ustanovili posebno enoto, t. i. posebni SS polk "*Untersteiermark*" (SS-Sonderstandarte "*Untersteiermark*") v Mariboru. Njegovih 15 čet je bilo po mestih in trgih v Spodnji Štajerski, torej tudi v Slovenski Bistrici in Slovenjem Gradcu, po nekem podatku tudi v Marenbergu. Tam naj bi četo (Sturm) vodil Otto Preglan.

Po odhodu nemških operativnih vojaških enot iz Slovenije so vojaške oblasti, tj. poveljstvo 18. vojnega okrožja v Salzburgu, junija 1941 poslale v nekatera mesta rekrutne dopolnilne enote. Tako je prišel v Maribor 138. dopolnilni polk planinskih lovcev, manjši vojaški oddelki pa tudi v vojašnice v Slovenski Bistrici in Slovenjem Gradcu. S pojavom partizanov pa so nemške vojaške oddelke pošiljali tudi v druge kraje za zavarovanje za vojno pomembnih naprav. Takšni vojaški oddelki so prišli občasno tudi na Pohorje in v Dravsko dolino. Njihovo nameščanje in premeščanje ter dejavnost pa sodijo že v poglavje narodnoosvobodilnega boja.

Tukaj smo le pregledno orisali vzpostavitev nemškega okupacijskega sistema na Pohorju in v Dravski dolini. Podrobnejše raziskave bi bilo mogoče opraviti le z upoštevanjem tistega, kar smo že povedali, in še bolj z zbiranjem podatkov na terenu, to pa je že naloga krajevnih zgodovinarjev. Kakor koli si je nemški okupator prizadeval, da bi uresničil vse predvidene načrte in da bi obdržal svoj vzpostavljeni okupacijski sistem, so vendar razni dejavniki, med katerimi sta bila najpomembnejša narodnoosvobodilni boj in nacistom nenaklonjeni potek vojne, povzročali njegov razkroj do končnega zloma spomladi 1945. leta.

Viri

Gradivo iz dela arhivskega fonda Südostdeutsches Instituta iz Gradca v Pokrajinskem arhivu Maribor.

Gradivo iz delov arhivskih fondov orožniških postaj Ruše in Marenberg v arhivu Muzeja narodne osvoboditve Maribor.

Gradivo iz arhivskega fonda Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Gradivo iz arhivskega fonda III. referata preselitvenega štaba za Spodnjo Štajersko v arhivu Muzeja narodne osvoboditve Maribor.

Gradivo iz dela arhivskega fonda zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze v arhivu Muzeja narodne osvoboditve Maribor.

Befehlsblatt der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes, 1941–1945.

NEMŠKA OKUPACIJA CELJA IN OKOLICE*

CELJE V NEMŠKIH SPOMENICAH POLETI 1940

Poleti 1940 so v Berlinu nekaj časa predvidevali, da bo prišlo do sporazuma med Nemčijo in Veliko Britanijo, ki je po prvih vojaških zmagah Nemčije in Italije v drugi svetovni vojni ostala sama, brez zaveznikov. Hitler ji je namreč ponudil delitev sveta tako, da bi ji prepustil gospostvo na morjih, ona pa naj bi Nemčiji prepustila gospostvo v Evropi. Seveda iz tega ni bilo nič, saj je imela Velika Britanija že odločno vlado na čelu s premierom Winstonom Churchillom.

Najbrž so v Celovcu in Gradcu dobili naročilo iz Berlina, naj za primer Hitlerjeve preureditve jugovzhodne Evrope pripravijo spomenice o novi razmejitvi med Nemčijo in Jugoslavijo. Kraljevina Jugoslavija je namreč po izbruhu druge svetovne vojne razglasila svojo nevtralnost, se je pa gospodarsko vedno bolj povezovala z Nemčijo, ki je nekaj časa upoštevala njeno nevtralnost. V Gradcu je spomenice izdelal Inštitut za jugovzhodno nemštvo (Südostdeutsches Institut Graz), ki ga je vodil dr. Helmut Carstanjen. Predvideval je tri možnosti za novo razmejitev, tj. za priključitev delov Slovenije k Štajerski. Dve možnosti sta v Štajersko vključevali tudi Celje s širšo okolico. Prva možnost je ponavljala že stare avstrijske zahteve iz časa po prvi svetovni vojni, tj. razmejitev po t. i. vitanjski črti, ki bi Celje z okolico pustila v Jugoslaviji. Druga možnost je predvidevala razmejitev po t.i. laški črti (Laško = Tüffer), ki gre po hribovju od Laškega prek Kozjanskega. Tretja možnost pa je bila priključitev cele Spodnje Štajerske z razmejitvijo po reki Savi. Te spomenice so seveda spravili v predal in jih niso nikdar več obravnavali. Po zmagi v vojni z Jugoslavijo in potem ko je okupirala precejšen del njenega ozemlja, si je Nemčija pač vzela, kar se ji je zljubilo. Hitler je poraženo Jugoslavijo razkosal, in to še preden so njeni predstavniki v Beogradu 17. aprila 1941 podpisali premirje oz. brezpogojno vdajo jugoslovanske kraljeve vojske.[1]

NEMŠKA ZASEDBA CELJA APRILA 1941

Po množičnih demonstracijah jugoslovanskih narodov proti pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu med Nemčijo, Italijo in Japonsko, v katerem so bile tudi že vse jugoslovanske sosede razen Grčije, in po državnem udaru v Beogradu 27. marca 1941 se je mnogo pripadnikov nemške manjšine z vlaki odpeljalo v Avstrijo, med njimi so bili tudi celjski Nemci. Kot zvemo iz dnevniških zapiskov celjskega Nemca Eduarda Paidascha, so nekateri sodelovali pri pripravi okupacije Celja in njegove okolice, nekatere, med njimi je bil tudi celjski industrialec Max Adolf Westen, pa so uporabili za t. i. posebne vodnike (Sonderführer) nemškim enotam v vojni aprila 1941. V pripravah za zasedbo

* Iz zgodovine Celja, Odsevi preteklosti 4, Muzej novejše zgodovine Celje, Celje 2004, str. 5–82.
Prof. dr. Tone Ferenc je leta 1998 za Odseve preteklosti začel pripravljati članek, v katerem je med drugim želel predstaviti okupacijski sistem in politične razmere pod civilno in vojaško upravo, gospodarski razvoj, preskrbo, šolstvo ter vsakdanje življenje pod okupacijo, vendar ga je pri uresničevanju tega velikopoteznega načrta na žalost prehitela smrt.
Pričujoči prispevek predstavlja zato le del omenjene problematike; določene ostale vsebine pa so poskušali osvetliti nekateri drugi avtorji v tem zborniku.

1 Tone Ferenc, Spomenice o nemških ozemeljskih zahtevah v Sloveniji. Zgodovinski časopis, 3–4, 1975, str. 219–246.

Celja in okolice so imeli v Gradcu kar precej gradiva, saj je bil zlasti v letih 1938–1941 zelo delaven celjski nemški vohunski center, ki so ga vodili Werner Stiger, za njim Willfried Hofmann in končno Max Adolf Westen,[2] graški obmejni urad nacistične stranke (Gaugrenzlandamt NSDAP Graz), v katerem je bil delaven tudi Anton Dorfmeister, pa je imel že prej sestavljen seznam zaupnih ljudi v Spodnji Štajerski, na katere se lahko nemški prišleki obračajo za novice in podatke. Nemška varnostna služba v Gradcu, ki jo je vodil esesovski polkovnik (SS-Standartenführer) Otto Lurker, pa je po že zbranih podatkih in tistih, ki jih je še naglo zbrala, za vsak okraj na Spodnjem Štajerskem sestavila poseben dosje z raznimi podatki, še posebej s seznami nemštvu neprijaznih in nacizmu sovražnih organizacij, društev in ustanov. Tak dosje se je ohranil tudi za mesto Celje. Poleg podatkov o celi dravski banovini je v njem mnogo podatkov o upravi, gospodarstvu, društvih, osebah itd. v mestu Celje, med drugim tudi seznam profesorjev Prve državne realne gimnazije z ocenami njihove politične opredelitve (strogo klerikalen, klerikalen, klerikalen a miren, nacionalist, komunist itd.).[3]

Ni še minil teden po Hitlerjevem sklepu, da bo Nemčija skupaj z Italijo in Madžarsko 6. aprila napadla Jugoslavijo, so v Gradcu 3. aprila že določili okrajne politične komisarje za Spodnjo Štajersko in tudi za Prekmurje, ki so ga štajerski nacisti tudi želeli priključiti k Štajerski. Za političnega komisarja samostojnega mesta Celje so imenovali že omenjenega graškega nacističnega funkcionarja Antona Dorfmeistra, za celjski okraj pa štiriinpetdesetletnega uradnika iz Neumarkta na Zgornjem Štajerskem Josefa Eidenberga. Določili so tudi več deset štajerskih uradnikov, ki naj odrinejo v Spodnjo Štajersko službovat v nemško civilno upravo.[4] Vse imenovane funkcionarje in oborožene oddelke bodoče civilne uprave, tj. policijo, orožništvo Sturmabteilungen (SA), nacionalsocialistični motorizirani korpus (NSKK) itd., za vsak spodnještajerski okraj, so 10. aprila vključili v t. i. akcijski štab (Einsatzstab), ki bo na ukaz odpotoval v določen okraj.

Hitler je že zgodaj sklenil, da bo nemška vojaška uprava v Spodnji Štajerski kratkotrajna in ji bo kmalu sledila civilna uprava z nalogo, da Spodnjo Štajersko pripravi za dejansko in tudi formalnopravno priključitev k nemškemu rajhu, tj. k pokrajini Štajerski (Gau Steiermark). Tako za Spodnjo Štajersko kot za Gorenjsko in Mežiško dolino je izbral tak okupacijski sistem, kot ga je že izbral za dve zahodni poljski pokrajini in dve vzhodni francoski pokrajini ter veliko vojvodino Luksemburg. Obema že zgodaj imenovanima šefoma civilne uprave – pokrajinskemu vodji NSDAP za Štajersko dr. Sigfriedu Uiberreitherju in namestniku pokrajinskega vodje za Koroško Franzu Kutscheru – je Hitler že zgodaj (konec marca ali v začetku aprila 1941) tudi določil osnovno nalogo, in to z zloglasnim naročilom: "*Napravite mi to deželo zopet nemško!*" (Machen Sie mir dieses Land wieder deutsch!). Oba imenovana naj bi funkciji opravljala do formalnopravne priključitve zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu, za kar so že zelo zgodaj predvidevali 1. oktober 1941.

Med štirimi divizijami iz treh nemških armadnih zborov, ki so 6. aprila 1941 začele prodirati v Jugoslavijo, je bila 1. gorska divizija pod poveljstvom generallajtnanta Huberta Lanza tista, ki je od Dravograda prek Slovenj Gradca in skozi Mislinjsko,

2 Tone Ferenc, Celjski vohun Werner Stiger. Vodja vohunskega centra v Celju. Zgodovina za vse. V/1, 1998, str. 77–92.

3 Arhiv Republike Slovenije, II. dislocirana enota (bivši arhiv Inštituta za novejšo zgodovino, dalje: ARS-II), fond deželnega svetnika Celje (dalje: Ld. Cilli, f.).

4 Po nekaterih podatkih so v Gradcu okrajne politične komisarje za Spodnjo Štajersko določili že 3. aprila 1941, za celo vrsto ljudi je dan njihovega imenovanja za delo na celjskem območju 11. april 1941. Do srede julija 1941 so jih določili več kot 75. ARS-II, Ld. Cilli, f. 35, seznami oseb, določenih za delo na celjskem območju.

Šaleško in Savinjsko dolino prodirala proti Celju, ki ga je dosegla 11. aprila.[5] Baje so se tisti dan odpeljali naproti omenjeni diviziji do Žalca srezki načelnik dr. Zobec, župan dr. Alojzij Voršič in magistratni ravnatelj Ivo Šubic.[6] Najbrž so njenemu poveljstvu povedali, da v Celju ne bo nobenega odpora, ker so se jugoslovanske enote že umaknile proti Hrvaški ali pa razšle. O delovanju celjskega 39. pehotnega polka, ki so ga vključili v Dravsko divizijo (poveljstvo v Slovenski Bistrici), ne vemo ničesar. Štab te divizije se je po umiku čez Kozjansko 11. aprila razšel. V samem mestu se do prihoda nemške vojske ni zgodilo nič pretresljivega. "*Samo za dve uri je propadajoča oblast pridržala peterico celjskih Nemcev, da bi bili nekakšni talci za vsak primer. Potem jih je z opravičilom izpustila,*" beremo v Roševem Celjskem dnevniku za 10. april.[7] Omenjena nemška divizija se v Celju ni mudila dolgo in je po dolini Savinje in Save ter Mirne, Novega mesta in Metlike odhitela proti Karlovcu, ki ga je s predhodnico dosegla še isti dan.[8] Kaže, da je poveljstvo divizije ostalo še en dan v Celju, kamor je 12. aprila z dovoljenjem italijanske vojske s spremstvom prispel ban dravske banovine in predsednik narodnega sveta za Slovenijo dr. Marko Natlačen, da bi z nemške strani dobil zagotovila, da bo Nemčija zasedla vso dravsko banovino in nad njo uvedla nekakšen protektorat. Vendar je Natlačenovo delegacijo sprejel le zastopnik nemškega zunanjega ministrstva pri poveljstvu 2. nemške armade in mu povedal, da so v Berlinu sklenili drugače.

Za 1. gorsko divizijo so prihajale druge, manjše nemške enote iz 2. nemške armade, ki so tudi hitele proti Hrvaški, za njimi pa manjše enote 188. gorske divizije, ki so jo sestavili na Koroškem in Štajerskem iz tamkajšnjih rekrutnih, šolskih in rezervnih delov nemške vojske in so imele predvsem zasedbene naloge. Tako so npr. neko četo tankovskih lovcev iz St. Pöltna poslali v Prekmurje in 16. aprila iz Murske Sobote prek Gornje Štajerske v Celje, da bi tam 20. aprila proslavljala Hitlerjev rojstni dan. Tam je našla že četo nemške zaščitne policije.

Isti dan ko je Hitler imenoval oba šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko in za t. i. zasedena območja Koroške in Kranjske, je Uiberreitherjev štab prispel iz Gradca v Maribor, tisti dan so se z avtomobili pripeljali v razne okraje Spodnje Štajerske tudi okrajni akcijski štabi, ki so jih zbrali v raznih krajih Zgornje Štajerske. Akcijski štab za mesto in okraj Celje pod poveljstvom orožniškega poročnika Josefa Kolmanitscha so zbrali v Frohnleitnu, Gratweinu in Kahlsdorfu, in to 31 orožnikov, 159 mož SA in 24 mož NSKK. Proti Celju je odpotoval 14. aprila po glavni cesti preko Maribora, Slovenske Bistrice in Konjic.[9] "*Orožniški okrožni vodja poročnik Josef Kolmanitsch in orož. nadstražmojster Franz Rohling sta 15. aprila 1941 zvečer prispela v Celje. 16. aprila 1941 sta opravila predhodna dela za zasedbo orožniških postaj. 16. aprila zvečer so prispeli orožniki za okrožje Celje in prenočili v Celju. 17. aprila 1941 so zasedli vse orož. postaje okrožja Celje–podeželje. Jugoslovanske orožnike smo odpustili, razorožili in so nam na voljo,*" beremo v orožniškem poročilu 18. aprila 1941.[10] Medtem se je tja pripeljal tudi okrepljeni 72. rezervni policijski bataljon, katerega čete so porazdelili v južnem delu Spodnje Štajerske. Poleg teh oboroženih oddelkov nemške redarstvene policije so na zasedeno ozemlje takrat prispeli uradi nemške varnostne policije, in to tajne državne policije (gestapo), kriminalistične policije (kripo) in varnostne službe

5 Burdick Charles, Hubert Lanz. General der Gebirgstruppe; 1896–1982. Osnabrück: Biblio, 1988. 266 Seiten. Reihe: Soldatenschicksale des 20. Jahrhunderts als Geschichtsquelle; Band 9.

6 Fran Roš, Celjski dnevnik 1941. Celjski zbornik 1961, str. 147–165 (dalje: Roš, Celjski dnevnik).

7 Roš, Celjski dnevnik.

8 Lanz, n. d.

9 ARS-II, BDO Alpenland.

10 ARS-II, orožniško okrožje Celje, f. 80/I, Kolmanitschevo poročilo št. 2 z dne 18. 4. 1941.

(SD); vsi trije uradi so prispeli tudi v Celje kot izpostave tovrstnih uradov komandanta varnostne policije in varnostne službe v Mariboru.[11]

OKUPATORJEVA CIVILNA UPRAVA V CELJU

Urada okrajnih civilnih komisarjev v Celju in preureditev okrajev v okrožje Celje

V Celju sta se 14. aprila 1941 nastanila politična komisarja za mesto Celje in za celjski okraj s svojimi uradniki, določenimi v Zgornji Štajerski. Že prva odredba šefa civilne uprave dr. Uiberreitherja 14. aprila 1941 v Mariboru (kamor je prispel tisti dan), ki so jo razglasili tudi na lepakih, je odpravila jugoslovanska srezka načelstva in občinska zastopstva (odbore), izvoljena na občinskih volitvah v drugi polovici tridesetih let,[12] so pa okrajni politični komisarji še nekaj dni ali kak teden pustili v občinskih uradih nekaj dotedanjih županov. V celjskem okraju so nanovo imenovani župani prevzeli vodstvo občinskih uradov od 17. do 22. aprila 1941 in so bili razen enega vsi nemške narodnosti.[13] Za urada nemških političnih komisarjev v Celju je primanjkovalo ljudi in se je zato Dorfmeister konec aprila 1941 pritoževal višjemu vladnemu svetniku dr. Adalbertu Wöhrerju iz urada šefa civilne uprave v Mariboru: "*Ko sem od gauleiterja in državnega namestnika prejel povelje, naj takoj odidem z nemškega poslaništva v Budimpešti v Celje, da bi tukaj nastopil službo kot politični komisar, takrat nisem našel v Celju nobenih Volksdeutscherjev in Reichsdeutscherjev, ker je znaten del njih pred začetkom vojne proti Jugoslaviji zbežal v Gradec, na Dunaj, v Celovec itd., medtem ko se je drugi del še skrival zunaj mesta. Da bi sploh lahko začel delati, sem po telefonu poklical iz Gradca članico stranke Liselotte Pickel in tovarišico Wilmo Pölzl ter člana stranke Hansa Lercherja. /.../ Tovariša Eduarda Paidascha sem moral vzeti v komisariat za svojega volksdeutscherskega svetovalca, ker je moral tovariš Werner Stiger, ki sem ga svojčas predvidel in ga je gauleiter potrdil, medtem v vojsko in do danes še ni prost.*"[14] Čeprav sta bila zdaj v mestu dva politična komisarja, so bili nekateri zavodi iz predokupacijskega časa v mestu skupni in sta tudi nekatere nove urade imela skupne, že predvidevajoč upravnopolitično preureditev Spodnje Štajerske.

Upravnopolitično ureditev, kakršno je našel v Spodnji Štajerski, je imel namreč nemški okupator za začasno in jo je hitel prilagojevati tisti v Zgornji Štajerski, ki bi naj bila, podobno kot v drugih avstrijskih pokrajinah, vzor za povojno preureditev vsega velikega nemškega rajha. Pri tem je šlo predvsem za odpravo okrajev in ustanovitev okrožij ter za združitev manjših občin v večje. O tem je šef civilne uprave po 3. juniju izdal nekaj okrožnic[15] in nato 18. junija tudi posebno uredbo.[16] Med petimi t. i. podeželskimi

11 Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark (dalje: VABl. Ustmk.).

12 VABl. Ustmk., Folge 1 – odredba Cdz 14. 4. 1941.

13 ARS-II, Ld. Cilli, f. podatki o prevzemu občin 18. 4. 1941.

14 ARS-II, Ld. Cilli, f. 20, Aktennotiz für Herrn ORR Dr. Wöhrer, nedat. Vendar so nato Dorfmeistru poslali uradnike za vodstvo posameznih referatov in uradov. Tako so bili sredi junija 1941 tile poverjeniki in vodje uradov: poverjenik za finančno upravo dr. Krauland, za državno banko Alberti, za železnice Hillebrand, za poštno upravo Wilfling, za šolstvo Rudolf Rentmeister, za prehrano Paul Mertznich vodja urada za gradnjo cest inž. Igler, za vodno gospodarstvo inž Berkal, za delo Tanzer, za zdravstvo dr. Harald Weikmann, za veterino dr. Rader in za prevozno službo Haqleitner. (ARS-II, Ld. Cilli, f. 8/I, Der Politische Kommissar der Stadt Cilli 16. 6. 1941).

15 ARS-II, Ld. Cilli, f. 20, Zl. U/I Ia 2/10-1941: Aufbau der Landkreise Marburg, Cilli, Pettau und Rann, Marburg 3. 6. 1941. Takrat se še niso dokončno odločili tudi za okrožje Trbovlje. Nekaj časa so predvidevali ureditev velikega okrožja s središčem v Sevnici.

okrožji je ustanovil tudi **okrožje Celje**. Samo mesto z nekaterimi predmestji je bilo premajhno, da bi ga, podobno kot Maribor, uredili kot okrožje Celje–mesto, zato so ga združili s celjskim podeželskim okrajem in z drugimi okraji oz. njihovimi deli. Podeželsko okrožje Celje so sestavili iz mesta Celje, okrajev Celje (22 občin) in Gornji Grad (9 občin), večine okrajev Šmarje pri Jelšah (12 občin) in Slovenj Gradec (7 občin) ter iz dela okraja Laško (3 občine), torej je šlo za skupaj 54 občin. Prevzem občin v novo okrožje so opravili 23., 24. in 27. junija 1941 v navzočnosti dotedanjih političnih komisarjev, njihovih namestnikov in predstavnika šefa civilne uprave dr. Wöhrerja iz Maribora. Celjsko podeželsko okrožje je merilo 1826,28 km^2 in je junija 1941 imelo 54 občin, 10. oktobra 1941, ko je nemška uprava v Spodnji Štajerski opravila prvo štetje prebivalstva po občinah (1942 je izid objavila v uradnem listu šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko), pa 33 občin s 143.410 prebivalci. Župani v občinah so bili neposredno podrejeni okrožnemu političnemu komisarju (kasneje preimenovanemu v deželnega svetnika).

Celjsko okrožje je bilo največje okrožje Spodnje Štajerske in je na vzhodu mejilo na t. i. Neodvisno državo Hrvatsko, zato mu je okupator pripisoval poseben pomen in za političnega komisarja imenoval Dorfmeistra. Ta je na tem položaju ostal do svoje smrti 3. februarja 1945, ko je izgubil življenje ob partizanskem napadu pri Frankolovem. Nasledil ga je esajevski funkcionar Heinz Mayerhofer. Poleg političnega komisarja okrožja Ptuj, ki je na vzhodu tudi mejilo na NDH, je bil edini upravni funkcionar, ki je bil tudi okrožni vodja politične organizacije Štajerske domovinske zveze. Ohranil pa je tudi nekaj funkcij v Gradcu.

Celje kot središče največjega spodnještajerskega okrožja je bilo tudi za Mariborom največje mesto, gospodarsko središče in je v nekaterih pogledih imelo na jugu pokrajine enak položaj kot Maribor na severu. Dobilo je namreč nekatere urade, ki niso imeli pristojnosti samo za celjsko podeželsko okrožje, temveč tudi za trboveljsko in brežiško okrožje.

Urad političnega komisarja oziroma deželnega svetnika za podeželsko okrožje Celje

Urad političnega komisarja in nato deželnega svetnika okrožja Celje je bil zelo razvejen in se je, podobno kot urad državnega namestnika (Reichsstatthalter) dr. Uiberreitherja v Gradcu delil v dva dela, in to v državno upravo in okrožno samoupravo, ki pa je imela le malo pristojnosti (še največ na zdravstvenem in socialnem področju). Sestavo urada so večkrat spremenili. Po začasnem načrtu, ki so ga 3. junija 1941 izdelali v uradu šefa civilne uprave v Mariboru, naj bi poleg deželnega svetnika bila dva oddelka, in to prvi za državno upravo in drugi za okrožno samoupravo. Prvi oddelek naj bi imel šest področij (t. i. decernatov): 1. politične, splošne notranje in policijske zadeve ter nadzor nad občinami, 2. gospodarske zadeve, 3. zdravstveni oddelek, 4. veterinarski oddelek, 5. okrožni šolski svetnik in 6. okrožni orožniški vodja. Drugi oddelek pa bi naj imel samo dve področji: 1. splošna in finančna vprašanja okrožne samouprave ter skrbstvene zadeve in 2. vojnogospodarska vprašanja (delovni področji: a) prehrambne zadeve – prehranjevalni urad – oddelek B in b) vojnogospodarske zadeve). Takrat so predvidevali, da bo imel urad deželnega svetnika največ do šestdeset uradnikov in nameščencev različnih stopenj in ker jih niso mogli toliko poslati v vsako okrožje, so

16 VABl. Ustmk., Nr. 25, 20. 6. 1941, Verordnung über die gebietliche Gliederung der Untersteiermark in Land- und Stadtkreise vom 18. Juni 1941.

svetovali, naj si v okrožjih izberejo domače Nemce. Ko se je urad celjskega okrožnega političnega komisarja do začetka julija 1941 tudi tako organiziral, je bil Dorfmeistrov namestnik, vladni svetnik dr. Ernst Hecke (prišel je iz Slovenj Gradca in nasledil dr. Prantnerja), ki je vodil tudi I. oddelek, medtem ko je II. oddelek vodil vladni prisednik dr. Franz Ultschnigg.[17]

Nekaj dni zatem ko je Dorfmeistrov okrožni urad začel poslovati, je Dorfmeister izdal zaupno okrožnico vsem svojim funkcionarjem in poklicnim županom: "*Vsak človek, ki je na povelje šefa civilne uprave prišel na delo v osvobojeno Spodnjo Štajersko ali bo še prišel, se v očeh spodnještajerskega prebivalstva pojavi kot nosilec nacionalsocialističnega nemškega vedenja. Kar nekdo med nami stori, ne obremeni njega, temveč nas vse in, kar je še težje, sam nacionalnosocialistični rajh. Kljub temu je toliko in toliko sodelavcev in sodelavk v akciji, ki se te velike in težke zaveze in odgovornosti do firerja in bojujočih se vojakov na fronti žal ne zavedajo. Zato bom v prihodnjih dneh sprejel ustrezne ukrepe, ki bodo nastajajoče nepravilnosti jasno preprečili.*" Kot se vidi iz nadaljnjega besedila okrožnice, ni šlo za nobene politične prekrške, temveč za vožnje z avtomobili po mestu.[18]

V posebnih razmerah okupacije, ko še niso veljali vsi predpisi nemškega rajha, se je število uradnikov, nameščencev in delavcev v celjskem okrožnem uradu v nasprotju s pričakovanji skoraj podvojilo. Tako je Dorfmeister 21. avgusta 1941 poročal o personalnih zadevah v Maribor: "*Personalno stanje državne uprave in okrožne samouprave vključno z zdravstvenim uradom obsega zdaj 118 delovnih moči. Med njimi je 19 odrejenih uradnikov in 9 delovnih zavezancev. Ostanek je bil, razen posameznih odrejenih nameščencev, sprejet na novo. V državni upravi je 66 delovnih moči, v okrožni samoupravi 11, v gospodarskem uradu 21, v B oddelku prehranjevalnega urada 5 delovnih moči ter v zdravstvenem uradu 15 nameščencev.*[19] *Del iz rajha odrejenih uradnikov in nameščencev je že izjavil, da želi ostati tukaj. Drugi del bi se po vojni rad vrnil domov, ker po eni strani sili tja in ker po drugi strani tukaj ni možnosti za napredovanje v želenem obsegu. Tukaj zaposlene delovne moči so se dobro izkazale, potrebujejo pa večinoma podporo in uvidevnost. Načrtujemo še pridobitev nadaljnjih dobrih pisarniških moči, poleg tega pa bo tukaj v službi tudi 17 bukovinskih preseljencev. Pri občinah pa še deloma zelo manjkajo uvedeni občinski tajniki, kakor tudi ženske pisarniške moči, ki bi neoporečno obvladale nemščino. Začasno še moramo uporabljati dosedanje občinske uslužbence, ki slabo govorijo nemško. Tudi tukaj načrtujemo zaposliti nekaj bukovinskih preseljencev.*"[20]

Ko so se pogajali za sistemizacijo delovnih mest v uradu celjskega deželnega svetnika za leto 1941, ki se je sicer že iztekalo, so predvideli 22 uradniških in 38 nameščenskih mest, za leto 1942 pa samo za državno upravo 16 uradniških in 18 nameščenskih mest, za okrožno samoupravo pa celo 37 uradniških in 16 nameščenskih mest. Število delovnih mest v okrožnih upravnih uradih je bilo odvisno predvsem od notranjega ministrstva v Berlinu. V zasedenih slovenskih pokrajinah naj bi do njihove formalnopravne vključitve v nemški rajh še veljale nekatere izjeme, za katere sta se zavzemala urada šefov civilne uprave oz. državnih namestnikov za Štajersko in Ko-

17 ARS-II, Ld. Cilli, f. 15/I, Der Politische Kommissar für den Landkreis Cilli 31. 7. 1941: Geschäftsverteilungsplan.

18 ARS-II, Ld. Cilli, f. 15/I, Der Politische Kommissar für den Landkreis Cilli, vertraulich, Runderlass Nr. 2, 6. 7. 1941.

19 Kot vidimo iz raznih seznamov, so v nemški upravi šteli za uradnike tiste, ki so bili v plačilnih razredih od I do IV oz. od A 1 do A 10, za nameščence pa v plačilnih razredih od V do X. Zavezanke za službo so bile večinoma neporočene ženske ali ženske brez otrok.

20 ARS-II, Ld. Cilli, f. 35/I, poročilo pol. kom. Celje z dne 21. 8. 1941.

roško, ki sta tudi prispevala veliko denarja za plače in gmotne izdatke. Tako je dr. Uiberreither 2. februarja 1942 zagotavljal okrožnim političnim komisarjem: "*Glede na obstoječe posebne razmere v Spodnji Štajerski bom pri državnem notranjem ministrstvu zahteval povečanje števila delovnih mest za računsko leto 1942. Prizadeval si bom, da po možnosti dosežem odobritev za sedanjo zasedbo delovnih mest.*"[21] Ko je Dorfmeister 7. februarja 1942 predlagal 5 novih delovnih mest k že obstoječim 64 (22 uradniških, 32 nameščenskih in 10 delavskih), je sodil: "*Ta zasedba se morda zdi prevelika glede na dosedanjo zasedbo delovnih mest v rajhu. Vendar je treba pri tem poudariti, da se z ustanovitvijo okrožja z okoli 150.000 prebivalcev v primerjavi z večino okrožij v drugih pokrajinah rajha tukaj kaže osebje kot združeno iz 3–4 okrožij in da sta zato obseg in odgovornost na posameznih mestih občutno povečana. Poleg tega gre upoštevati, da je* ***v interesu utrjevanja nemštva v obmejni deželi*** (poudaril T. F.) *posebno pomembno, da sposobnim uradnikom in nameščencem damo možnost napredovanja.*"[22] Iz poznejših pregledov osebne sestave Dorfmeistrovega urada razberemo, da je bilo število osebja večje od tistega v letu 1941; bilo je 26 uradnikov, 119 nameščencev in 23 delavcev.[23] Ko je Dorfmeister utemeljeval vlogo za boljše nagrajevanje začasno poslanih uradnikov in nameščencev v Celje, je dejal: "*Okoliščina, da so redke Spodnještajerke, zmožne govora in pisave nemščine, že v drugih uradih ali industrijskih ter gospodarskih obratih, kjer so dobro plačane, me sili k temu, da uporabim za službo obvezne akcijske moči, ker druge Spodnještajerke ne obvladajo popolne nemščine in ne zmorejo stenografije niti pisanja s strojem, so torej samo omejeno uporabne in ne nudijo nobenega nadomestila za odvzete za službo obvezne moči. Za zdaj je pri meni v službi zaposlenih 13 za delo obveznih akcijskih moči.*"[24]

Še junija 1943 je šef civilne uprave v svojem uradnem listu objavil začasen organizacijski načrt za urade deželnih svetnikov.[25] Za primer naj navedem, da je imel Dorfmeistrov urad v letih 1942–1943 v t. i. državni upravi celo 16 t. i. upravnih oddelkov, v katerih so bili tudi zdravstveni urad, veterinarski urad, okrožni šolski svetnik, okrožni orožniški vodja, vodja voznega parka itd.), v t. i. okrožni samoupravi pa pet oddelkov.[26]

Tako razvejen celjski okrožni urad je seveda zahteval tudi veliko prostorov, zato ni mogel biti nameščen v eni stavbi, temveč v več zgradbah. Poročilo dr. Prantnerja iz urada političnega komisarja Celje – podeželje z dne 29. maja 1941 pove, da se je njegov urad naselil v poslopju dotedanjega srezkega načelstva na Prešernovi ulici, katere del so nacisti prekrstili v Adolf Hitler Platz. Tam so nastanili državno upravo vključno z veterinarskim oddelkom, okrožnega šolskega svetnika, okrožno orožniško poveljstvo, gospodarski urad in prometni urad, začasno pa tudi vodnogospodarski urad in del urada za gradnjo cest, medtem ko je moral zdravstveni urad delovati na drugem kraju. Zato so predvideli, da z gradnjo razširijo poslopje tako, da bi pridobili 35–40 novih uradnih prostorov ter 2 sejni sobi za državno upravo in okrožno samoupravo.[27] Ves čas vojne so bili oddelki Dorfmeistrovega okrožnega urada na različnih krajih v Celju in ne samo na omenjenem trgu.

---

21 ARS-II, Ld. Cilli, f. 35, GZ: Ib – 66 Ste 13/50 – 1942, 2. 2. 1942: Stellenplan für di Landratsämter.
22 ARS-II, Ld. Cilli, f. 35: I – Ia Pers/1942, 7. 2. 1942: Stellenplan für die Landratsämter.
23 ARS-II, Ld. Cilli, f. 35, Verzeichnis über Angestellte, Beamte des Landrates Cilli.
24 ARS-II, Ld. Cilli, f. 35, Zl: I 1a – PA – B 37/31 – 1942, 30. 12. 1942.
25 VABl. Ustmk., junij 1943, začasni org. načrt Ld. Celje.
26 ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/I, Landrat Cilli, 1942: Geschäftsverteilungsplan.
27 ARS-II, Ld. Cilli, f. 24, Prantnerjevo pismo 001/1 z dne 29. 5. 1941 kot odgovor na okrožnico šefa civilne uprave U/I Au 1/11-1941 z dne 24. 5. 1941.

Tudi veliko število uradnikov in nameščencev, ki so prišli iz Avstrije in kakšen tudi iz Nemčije, je zahtevalo precej stanovanj. Zato so pri izganjanju Slovencev iz mesta Celje upoštevali tudi stanovanjske potrebe. Za stanovanja osebja upravnih uradov in tudi drugih organov je morala skrbeti celjska občina. Zato se je ta 18. septembra 1941 obrnila na pokrajinskega stanovanjskega komisarja v Gradcu, da bi odobril gradnjo stanovanj za uradnike. Dorfmeistrov urad je to priporočil in potrdil, "*da je zdaj v Celju takšna stanovanjska stiska, da ni mogoče nastaniti uradnikov in nameščencev, ki prihajajo na delo v posamezne urade. Niti s sedaj že končano preselitveno akcijo se ni posrečilo pokriti stanovanjske potrebe. Urad za utrjevanje nemštva lahko pridobi le majhno število stanovanj za uradnike in nameščence, ker mu je zaupana priselitev bukovinskih Nemcev in mora predvsem preskrbeti stanovanja zanje. Poleg tega odpade tudi vrsta stanovanj za uradnike, ker morajo obrtniki in trgovci svoja stanovanja enako spet oddajati v svojem krogu.*"[28] Da bi omilila stanovanjsko stisko, je celjska mestna občina poleti 1941 prosila šefa civilne uprave, naj posreduje pri dodelitvi kreditov 7 zasebnikom za dokončanje najemniških stanovanj.[29]

Občine

Občine so bile edine upravne enote, ki jih nemški okupator v zasedenih slovenskih pokrajinah ni nameraval odpraviti, temveč le preurediti po zgledu občin v Nemčiji in v priključenih avstrijskih pokrajinah. Politični komisarji so morali po pozivu šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko sporočiti seznam obstoječih občin,[30] njihov obseg in število prebivalcev. Nato jih je šef civilne uprave 2. maja posebej opozoril, da je zavarovano delo poklicnih županstev "*osnova za graditveno delo v Spodnji Štajerski*" in zahteval, da se osebno s posebno skrbjo zavzamejo za izgradnjo županstev. Ko je navedel minimalno kadrovsko zahtevo za izgradnjo županstev (poklicni župan, občinski uradnik, pisarniška moč), je ugotavljal, da mnoge občine ne morejo ustreči tej zahtevi, "*ker ni na voljo ustreznih Volksdeutscherjev*", in zahteval, da mu do 7. maja sporočijo imena velikih občin in predvideni kader. Nato je obljubil: "*Storil bom vse, da bom manjkajoče položaje izpopolnil z možmi iz Stare Štajerske in z drugih območij rajha.*" Svetoval je, naj položaj rešujejo na izreden način, npr. da posamezni izkušeni poklicni župani motorizirano nadzirajo nezadostno zasedene občine. Napovedal je, da bo glede na to, da gre v Spodnji Štajerski povprečno za velike občine z več kot dva tisoč prebivalci, z velikimi območji in jezikovnimi posebnostmi, imenoval zanje poklicne župane. Opozoril jih je na zahtevo po polni strokovni usposobljenosti pri predlaganju poklicnih županov.[31]

Medtem so v okrajih na širšem celjskem območju 18. aprila brez formalnih odlokov razrešili dotedanje župane in določili nove, seveda Nemce. Med njimi so nato nekateri med 22. in 25. aprilom prevzeli še upravo nad nekaterimi manjšimi sosednjimi občinami.

---

28 ARS-II, Ld. Cilli, f. 13/IV, pismo župana Celje, Zl. 3657-1941 z dne 18. 9. 1941 in pismo pol. kom. Celje, 80-Wo-1/3-1941 z dne 19. 9. 1941.

29 ARS-II, Ld. Cilli, f. 13/IV, vloga celjske mestne občine Präs. Zl.: 356/1941 z dne 30. 7. 1941: Fertigstellung von Neubauten. Behandlung der Grundbuchgesuche.

30 ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/III, okrožnica šefa civilne uprave Zl. U/I Ge 1/1-1941 z dne 21. 4. 1941, f. 24, poročilo pol. kom. za Celje – okolico, PK-18/1/1941 z dne 25. 4. 1941. Eidenberger je poročal za 16 občin s 57.411 prebivalci in dodal tudi seznam medtem začasno imenovanih županov.

31 ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/III, CdZ, Zl U/I, AU 1/1 1941: Aufbau der Amtsbürgermeistereien, 2. 5. 1941.

Iz dveh razlogov – gospodarskega in kadrovskega – so že kmalu mislili na združevanje dotedanjih občin v t. i. velike občine. Vendar so iz urada šefa civilne uprave 10. maja odgovarjali, da "*za sedaj ni treba upoštevati združevanja občin in postavljati takšnih predlogov.*"[32] Šele čez 14 dni so sporočili, naj bi predloge za združevanje občin pripravili najkasneje do 10. junija.[33] Ko je Dorfmeister skupaj z dotedanjimi okrajnimi političnimi komisarji in dr. Wohrerjem iz Maribora obiskal vse občine, je 5. junija predlagal šefu civilne uprave združitev občin v bodočem celjskem okrožju. Mestna občina Celje naj bi ostala v dotedanjem obsegu. Iz dotedanjega gornjegrajskega okraja naj bi 9 občin združili v 6, iz dotedanjega celjskega okoliškega okraja naj bi 22 občin združili v 16, iz dotedanjega šmarskega okraja naj bi 12 občin združili v 7, iz dotedanjega slovenjegraškega okraja naj bi 7 občin združili v 2, iz laškega okraja naj bi 3 občine združili v eno, pri čemer pa naj bi nekaj občin iz enega okraja priključili k občinam iz sosednjega okraja. Nekaj občin iz teh okrajev, ki jih niso vključili v celjsko okrožje, so vključili v sosednje trboveljsko, brežiško, mariborsko in ptujsko okrožje. Tako naj bi novo celjsko okrožje imelo **33 občin**, kar so čez nekaj tednov v Mariboru tudi potrdili. Za predvidene občine je Dorfmeister tudi povedal, ali je že potrjen nepoklicni ali poklicni župan. Za nekatere občine je povedal: "*Poklicni župan je potreben, ker ni ustreznega Volksdeutscherja.*" Pri dveh občinah (Slivnica, Velika Pirešica) je zapisal, da je potreben poklicni župan, ker v občini sploh ni nobenega Volksdeutscherja, pri nekaterih občinah je bil že potrjen poklicni župan ali pa nepoklicni župan – Volksdeutscher.[34]

Vendar šef civilne uprave iz finančnih razlogov najprej ni bil pripravljen dovoliti toliko poklicnih županskih mest, temveč le 11.[35] Vendar je nato Dorfmeister 27. junija 1941 prosil, naj dovolijo poklicno opravljanje županske funkcije še osmim ljudem. V utemeljitvi beremo tudi tole: "*Sestava občin je takšna, da od neprofesionalnega župana, ki mora predvsem opravljati svoj poklic, ne moremo zahtevati dela, ki zahteva vedno več naraščajočih upravnih del. Prebivalstvo je na temelju tuje narodne pripadnosti posebno še v političnem pogledu težko vzgajati. Neprofesionalni župan, ki je cela leta živel skupaj s prebivalci, v marsikaterem pogledu niti ne bi mogel premagati naravnih ovir. Že zato je nujno potrebno nastaviti za profesionalnega župana moža, ki je vzgojen v nacionalsocialističnem duhu in odločen. Deloma pa sploh ni mogoče najti ustreznega neprofesionalnega župana, ker v raznih občinah sploh ne živijo Volksdeutscherji.*" *Za mesta poklicnih županov naj bi se potegovali zlasti "izkazani in za delo pripravljeni župani in občinski uradniki*", ki so sedaj v večjem številu na delu v Spodnji Štajerski, in tudi ustrezni Volksdeutscherji.[36]

Šef civilne uprave je 18. junija 1941 z uredbo določil, katere občine tvorijo posamezno podeželsko ali mestno okrožje, ter okraj Ljutomer, ki ga je upravljal deželni svetnik iz nemške Radgone. Pri celjskem okrožju so še vedno navedene dotedanje

32 ARS-II, Ld. Cilli, f. 4, Zl. U/I WI 6/1-1941 z dne 10. 5. 1941.

33 ARS-II, Ld. Cilli, f. 4 in 11/III, okrožnica šefa civilne uprave, Zl. U/I Ge 14/1-1941 z dne 26. 5. 1941.

34 ARS-II, Ld. Cilli, f. 24, Dorfmeistrov predlog za združevanje občin 5. 6. 1941. Dva dni prej je Dorfmeister predlagal tudi razdelitev okrožja v krajevne skupine Štajerske domovinske zveze. Ponovno je Dorfmeister v poročilu šefu civilne uprave 3. julija 1941 predlagal združitev občin in navedel potrebe po poklicnih županih. (ARS-II, Ld. Cilli, f. 24/III. Gemeinde-Zusammenlegung im Landkreis Cilli und hauptamtliche Bürgermeister, 3. 7. 1941. Politični komisar za okraj Šmarje pri Jelšah v Rogaški Slatini je združitev občin predlagal 6. 6. 1941 (ARS-II, Ld. Cilli, f. 4).

35 ZL. U/VI Bu 1/2-1941, 9. 6. 1941: Besetzung mit hauptamtlichen Bürgermeistern.

36 ARS-II, Ld. Cilli, f. 26/III, U/VI BU 1/2-1941, Bewilligung von hauptamtlichen Bürgermeisterstellen, 27. 6. 1941. Ko je utemeljeval svoj predlog, je zapisal: "Zgoraj navedene občine zdaj vodijo nepoklicni župani, deloma Volksdeutscherji. Dosedanje izkušnje so pokazale, da na daljšo dobo ni mogoče opravljati rednega upravnega dela. /.../ Na osnovi tuje nacionalne pripadnosti je prebivalstvo posebno težko vzgajati, še posebej v političnem pogledu. /.../ Deloma pa niti ni mogoče najti ustreznega nepoklicnega župana, ker v raznih občinah sploh ne živijo Volksdeutscherji."

občine, in to 54.[37] Ko je 1. julija začel delovati okrožni urad političnega komisarja v Celju, so imeli župani 17. julija v hotelu Evropa v Celju sestanek, na katerem sta Dorfmeister in dr. Hecke govorila o bližnjem združevanju občin. Dr. Hecke je poudaril, "*da vzpostavljene občine še niso skupno dobro nemške uprave, temveč se bolj podvržejo okrepljenemu državnemu nadzoru in zaenkrat občinski red, ki se ga v osnovi molče uporablja, v Spodnji Štajerski še ni uveden, da pa tudi natanko tako kot pri drugih oblasteh velja za upravo v občini osnovno načelo, da je treba Spodnjo Štajersko spet napraviti nemško.*" (poudaril T. F.) Dorfmeister je tudi sporočil županom, da bo imel štirinajstdnevno ali mesečno z njimi sestanke in da mu morajo tudi mesečno pisno poročati, sam pa bo imel tedensko uradni dan v Mozirju za zahodni del okrožja, v Šmarju pri Jelšah pa za njegov vzhodni del. Drugi funkcionarji so govorili o vprašanjih s svojih delovnih področij.[38]

O združevanju občin v Spodnji Štajerski je šef civilne uprave 18. avgusta 1941 izdal posebno uredbo, s katero je imenoval občine, ki se združujejo v Spodnji Štajerski.[39] Na tej osnovi je Dorfmeister 22. avgusta izdal okrožnico št. 53, s katero je posebej obvestil uradnike o Uiberreitherjevi odredbi, ki je začela veljati 15. avgusta. Napovedal je izvedbene predpise in od županov zahteval priprave za izročitev in sprejem občin v upravljanje.[40] Šele nato so opravili formalno združitev. Z novo uredbo z dne 20. septembra 1941 "*o območni členitvi Spodnje Štajerske*" *je šef civilne uprave za celjsko okrožje navedel že združenih* ***33 občin.***[41] *Pozneje so od občine Laško odcepili bivšo občino Rimske Toplice in jo osamosvojili, tako da je bilo leta 1943 že 34 občin. Dorfmeister pa je nato z okrožnico pozval funkcionarje svojega urada, naj na svojih področjih odredbo čimprej izvedejo, "da bo celo podeželsko okrožje dobilo svoj enovit obraz".*[42]

Vsaka občinska uprava naj bi imela na voljo 4 ali 5 ustreznih prostorov.[43] To je zahtevalo njeno poslovanje, ki je bilo zaradi vojnih razmer in nalog precej drugačno od poslovanja v Kraljevini Jugoslaviji.

Že iz Dorfmeistrovega predloga za združevanje občin in potegovanja za čim več poklicnih županstev se vidi, da je zelo primanjkovalo domačih Nemcev, t. i. folksdojčerjev. Ti so se namreč ukvarjali predvsem z gospodarstvom in niti niso bili usposobljeni za upravne posle, ki bi jih morali opravljati poklicno. Zato je morala okupatorjeva civilna uprava v Spodnji Štajerski pripeljati iz Zgornje Štajerske na desetine uradnikov. Pregled županov in občinskih poverjenikov iz konca leta 1941 nam za celjsko okrožje pokaže takšno podobo: 27 jih je bilo članov NSDAP iz Zgornje Štajerske, eden je bil iz Zgornje Štajerske in ni bil član NSDAP, 5 jih je bilo folksdojčerjev s stalnim nemškim državljanstvom (v Celju, Rečici ob Savinji, Rogaški Slatini, Šoštanju in Laškem), nekateri tudi s članstvom NSDAP. Nekateri so bili tudi krajevni vodje Štajerske domovinske zveze.[44] Zaradi premestitev ali vpoklica v nemško vojsko se je sestava županov menjavala, tako da so se v nekaterih občinah izmenjali trije župani ali

37 VABl. Ustmk., Nr. 25, 20. 6. 1941, Verordnung über die gebietliche Gliederung der Untersteiermark in Land- und Stadtkreise vom 18. Juni 1941.

38 ARS-II, Ld. Cilli, f. 24, Der Politische Kommissar für den Landkreis Cilli: Bürgermeistertagung am 17. 7. 1941.

39 VABl. Ustmk., Nr. 36, 18. 8. 1941, Verordnung über Eingemeindungen in den Landkreisen der Untersteiermark vom 15. August 1941.

40 ARS-II, Ld. Cilli, f. 15/I, Der Kreisführer und Politische Kommissar Cilli, Zl. 0/2001/20, Runderlass Nr. 53, 22. 8. 1941.

41 VABl. Ustmk., Nr. 43, 25. 9. 1941, Verordnung über die gebietliche Gliederung der Untersteiermark, 20. 9. 1941.

42 ARS-II, Ld. Cilli, f. 15/I, Der Politische Kommissar für den Landkreis Cilli, Zl.: 00 01 – 1941: Runderlass Nr. 102, 1. 10. 1941.

43 ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/III, okrožnica šefa civilne uprave za Sp. Štajersko, 24. 5. 1941.

44 ARS-II, Ld. Cilli, f. 35, seznam županov okrožja Celje, nedat. /konec 1941/.

morda celo več. Po površini je bila največja občina Luče v Savinjski dolini (214,1672 km^2), najmanjša pa Šmartno v Rožni dolini (18,1022 km^2); po številu prebivalstva je bila največja mestna občina Celje (18.300) in najmanjša Šmartno v Rožni dolini (1450).[45] Kasneje je deželni svetnik Dorfmeister po navodilih šefa civilne uprave ukazal, da mora biti od občinskih funkcionarjev nekdo vedno navzoč pri "*močnih obremenitvah*", npr. "*pri sodelovanju v akciji za uničevanje državi sovražnih elementov*", ob povodnjih, prometnih nesrečah itd. Župan ali neki drugi strokovno ustrezen zastopnik naj bo, je zahteval, vedno navzoč v kraju, da lahko v posebnih primerih rešuje nastopajoče zadeve. Župani so sicer imeli pravico, da za naročila za javne potrebe do 2000 mark plačujejo brez dovoljenja šefa civilne uprave.[46] Ne da bi čakali na posebno imenovanje, naj si župani izberejo svojega zastopnika, ki mora imeti stalno nemško državljanstvo in ga mora potrditi deželni svetnik.[47] Zaradi nekaterih nesporazumov med vodilnimi funkcionarji v občinah in krajevnih skupinah Štajerske domovinske zveze je Dorfmeister tudi pozval župane, vodje krajevnih skupnosti in vodje orožniških postaj k sodelovanju: "*Zato prosim, da v prihodnje male ribarije, ozkosrčnosti pustite ob strani, ker je nemško ljudstvo v odločilnem boju na smrt in življenje in se lahko pričakuje, da ima vsak vodilni član stranke in državljan dovolj horizonta, da ne bo svojih in drugih moči oviral s takšnimi neumnostmi.*"[48] Kot od državnih uradnikov je okupator tudi od županov zahteval, da s stiskom rok opravijo zaobljubo.

Občinske uprave v nemškem rajhu so se ravnale po Nemškem občinskem redu (Deutsche Gemeindeordnung), ki so ga nacisti postopoma uvajali tudi v zasedenih slovenskih pokrajinah. Kot kažejo organizacijski načrti nekaterih občinskih uprav, so se lete organizacijsko delile na več oddelkov: 1. splošna uprava z a) glavno upravo, b) policijskim področjem in c) socialnim skrbstvom in mladinskim uradom, 2. blagajna in knjigovodstvo, 3. finance in davki, 4. vojnogospodarske zadeve z oddelki: a) prehrana, b) gospodarstvo in c) urad za izdajo kart, 5. matični urad z vodenjem matičnih knjig.[49] Ponekod so občinske uprave, zgledujoč se po Nemškem občinskem redu sestavile svoje začasne statute. Tako je npr. začasni statut občine Sv. Jurij pri Celju določal, da ima župan tri podžupane (Beigeordnete) in 12 občinskih svetnikov (Gemeinderäte).[50]

Nemški uradniki v Spodnji Štajerski so bili večinoma tudi vojaški obvezniki in so nekatere res vpoklicali v nemško vojsko in jih nadomestili z drugimi uradniki ali pa ukinili njih delovno mesto. V celjskem okrožju si je Dorfmeister prizadeval zlasti za odložitev vpoklica nemških županov. Dne 16. maja 1942 je npr. takole utemeljeval potrebo po odložitvi vpoklica nekaterih županov: "*Drugače kot v občinah Stare Štajerske in ostalega starega rajha v občinah celjskega okrožja poklicni župan večinoma ni samo edini Nemec, temveč istočasno župan in krajevni kmečki vodja v eni osebi, edina zares zanesljiva oseba v občini in obenem tudi edini, ki ustno in pisno obvlada nemščino ter je tudi zmožen odgovarjati zahtevam današnjega časa.*" Potrebo, da ostanejo župani na svojih mestih, je utemeljeval tudi s tem, da "*so župani ravno sedaj intenzivno zaposleni*

45 ARS-II, Ld. Cilli, f. 24, Einwohnerzahl der Ortsgruppen und Gemeinden. F. 35, pregled županov, občinskih tajnikov, vodij krajevnih skupin, orožniških postaj, sodišč, poštnih uradov, župnij, števila prebivalstva v občinah in površin občin (nedat.).

46 ARS-II, Ld. Cilli, f. 8, okrožnica šefa civilne uprave Je/1941 z dne 27. 6. 1941. Glede na tovrstno naredbo z dne 7. 5. 1941 je pol. kom. za Celje – okolico 9. in 10. 5. 1941 zahteval za nadaljnje 4 mesece za potrebe občin 34.635 mark.

47 ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/I, Zl. 1 b – V-1/1-1942, okrožnica št. 136 z dne 20. 5. 1942: Verwaltung der Gemeinden.

48 ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/I, Sonderrundschreiben Nr. 3, streng vertraulich, 27. 5. 1942.

49 ARS-II, Ld. Cilli, f. 50, organizacijski načrt občin Pristova 15. 7. 1942 in Sv. Jurij pri Celju 23. 7. 1942.

50 ARS-II, Ld. Cilli, f. 50, Der Bürgermeister der Gemeinde Anderburg, G.Z.: 920/1-243: Vorläufige Hauptsatzung.

s tem, da spodnještajersko mladino zajamejo za službo v nemški vojski." Tretji razlog je Dorfmeister videl v tem, da "*vojnogospodarski ukrepi domovine ne zahtevajo samo natančnega poznavanja, temveč predvsem izrecno nepodkupljivost in odgovornost za vojne potrebe*" in to lastnost lahko zahtevajo samo od neoporečnih Nemcev. Končno je pri utemeljevanju navedel še to, da bodo politične razmere v celjskem okrožju v naslednjih mesecih zahtevale posebne previdnostne ukrepe.[51]

Občina Celje–mesto

Nemški okupator je mestno občino Celje pustil v dotedanjem obsegu (3.934,3964 ha) s sedmimi katastrskimi občinami (Celje, Košnica, Lisce, Medlog, Ostrožno, Spodnja Hudinja in Zagrad),[52] le da jo je po svojem prihodu podredil političnemu komisarju Dorfmeistru. Ta je že zgodaj za bodočega celjskega poklicnega župana izbral celjskega Nemca Roberta Himmerja. Ta je bil od 1. marca 1920 prokurist pri celjskem veletrgovcu Franzu Zanggerju in se je konec marca 1941 skupaj z okoli 50 celjskimi Nemci umaknil v Avstrijo in se nato po nemški zasedbi Celja vrnil vanj.[53] Dorfmeister je 6. maja 1941 pisal šefu civilne uprave: "*Za bodočega komisaričnega poklicnega župana je predviden gospod Robert Himmer, roj. 25. 3. 1890 v Beljaku, trgovinski prokurist, poročen, r. k., v Celju, Lutrova ulica št. 1. Do njegove umestitve za poklicnega župana sem ga nastavil za pogodbenega uradnika pri mestni upravi, da bi se vpeljal v različne upravne zadeve, po drugi strani pa mi lahko nudi dragocene usluge pri političnem ocenjevanju oseb. Himmer je Volksdeutscher, član Kulturbunda od njegove ustanovitve, od jeseni 1940 njegov organizacijski vodja, politično je neoporečen v vsakem pogledu, absolviral je pravno fakulteto v Gradcu in uspešno položil 1. in 2. državni izpit. 3. državni izpit mu je preprečila prva svetovna vojna, novembra 1918 se je demobiliziral kot rezervni poročnik pri železničarskem in telegrafskem polku v St. Poltnu in se nato obrnil h gospodarstvu. Po mojih informacijah je on tisti človek, ki ga je treba upoštevati za poklicnega župana.*"[54] Šef civilne uprave je 14. maja s tem soglašal in 17. junija 1941 je Dorfmeister izdal Himmerju odločbo, da je z 19. majem 1941 sprejet v službo mesta Celje.[55] Himmer se je pri zaslišanju po vojni izgovarjal, da je bil do septembra 1941 le nekakšen pripravnik in da je županske posle do takrat opravljal kot občinski pooblaščenec dr. Karl Heidinger.[56] Iz odločbe, ki jo je 2. septembra 1941 izdal šef civilne uprave, res razberemo, da mu je s 1. septembrom 1941 zaupal "*komisarično vodstvo predvidenega poklicnega županskega mesta občine Celje.*" Obenem mu je sporočil, da bo sklep o dokončnem imenovanju za poklicnega župana sledil šele po vključitvi Spodnje Štajerske v nemški rajh. Zato pa naj bi si Himmer do takrat pri Zanggerjevi tvrdki izposloval najprej šestmesečni brezplačni dopust.[57] Istočasno se je šef civilne uprave zahvalil dr. Heidingerju za opravljeno delo pri vodenju celjske občine

51 ARS-II, Ld. Cilli, f. 35/V, Ust. Ia-PA-U12/4 z dne 16. 5. 1942.

52 Splošni pregled dravske banovine. Glavni statistični podatki, upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939 z dvema zemljevidoma, Ljubljana 1939 (dalje: Splošni pregled dravske banovine), mesto Celje, str. 89.

53 Arhiv Republike Slovenije, III. dislocirana enota (Bivši arhiv ministrstva za notranje zadeve; dalje: ARS-III), ZA-450/2536, Robert Himmer, Zapisnik zaslišanja v Ljubljani 2. in 7. 6. 1945 (dalje: Himmer, zaslišanje).

54 ARS-III, ZA-450/2536, R. Himmer, Dorfmeistrovo pismo Pers. zl. 49/1941 z dne 6. 5. 1941.

55 ARS-III, ZA-450/2536, R. Himmer, Dorfmeistrova odločba Zl. Pers. 166/1-1941 z dne 17. 6. 1941.

56 Himmer, zaslišanje, 2. 6. 1941.

57 ARS-III, ZA-450/2536, R. Himmer, odločba šefa civilne uprave za Sp. Štajersko E.Zl. U/VI, Du 1/26 1941 z dne 2. 9. 1941.

in mu naročil, naj svoje posle izroči Himmerju, kar se je nato zgodilo 12. septembra 1941.[58] Na neko vprašanje o dotedanjih zaposlitvah je Himmer odgovoril: "*Od 16. 4. 41 do 4. 5. 41 sem bil iz Gradca dodeljen političnemu komisarju za okrožje Celje kot strokovni svetovalec – poznavalec kraja. Od 5. 5. sem nameščen kot komisarični poklicni župan mesta Celje in kot tak vključen v plačilno skupino III TOA.*"[59] Šef civilne uprave dr. Uiberreither mu je odločbo izdal 9. septembra 1941 "*v pričakovanju, da bo imenovani zvest svoji službeni prisegi vestno izpolnjeval svoje uradne dolžnosti in opravičil zaupanje, ki mu je izkazano s tem imenovanjem. Obenem lahko zaupa v posebno zaščito firerja.*"[60] Potem ko so v Berlinu sredi decembra 1941 že tretjič odložili formalnopravno priključitev zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu in ko so bivši člani Kulturbunda dobili stalno nemško državljanstvo za Himmerja, ki je novembra 1941 postal tudi član NSDAP,[61] ni bilo nobene ovire več, da ne bi pri županskem nazivu odpadel prilastek "*komisarični*", vendar listine o tem nisem našel.

V občinski upravi, ki se je ravnala po Nemškem občinskem redu, je bilo poleg župana Himmerja in njegovega namestnika dr. Heidingerja (prišel iz Gradca), ki je bil tudi ravnatelj mestne uprave, več uradov, ki so jih večinoma vodili Nemci. Dne 1. januarja 1942, ko se je mestna uprava že precej uredila, je imela skupaj s svojimi službami tele oddelke in urade: **I. županov urad** z županom Robertom Himmerjem, namestnikom dr. Karlom Heidingerjem, sekretarjem Ernstom Klunkerjem in tremi pisarniškimi močmi, **II. personalni urad**, ki ga je vodil župan, z dvema referentoma, **III. finančno področje**, ki ga je vodil dr. Heidinger in so na njem delali: a) pravni urad in zakladnica z vodjem dr. Bernhardom Wokaunom in štirimi močmi, b) mestna blagajna in knjigovodstvo z vodjem Josefom Tauschmannom in šestimi močmi, c) mestni davčni urad z vodjem Rudolfom Winhandlom in trinajstimi močmi, **IV. glavna pisarna** z vodjem Antonom Tischino in sedmimi močmi, **V. telefonska centrala** z dvema telefonistkama, **VI. urad za nakaznice** z vodjem Alfredom Medwedom in sedmimi močmi, **VII. urad za živilske nakaznice** z vodjem Rudolfom Archom in devetimi močmi, **VIII. gospodarski inšpektorat** z vodjo dr. Alfredom Juchartom in štirimi močmi, **IX. skrbstveni urad** z vodjo Ivanom Šubicem in sedmimi močmi, **X. dom za ostarele občane** z vodjo dr. Juchartom in eno močjo, **XI. matični urad** z vodjo Rudolfom Götzejem in petimi močmi, **XII. stanovanjski urad** z vodjo Götzejem in štirimi močmi, **XIII. prijavni urad za občane** z vodjo Franzem Kopschetom in štirimi močmi, **XIV. obrtni in tržni urad** z vodjo Jožefom Pogačnikom in tremi močmi, **XV. mestni gradbeni urad** z vodjo dipl. inž. Hansom v. Tornagom in trinajstimi močmi, **XVI. mestni obrati** (vodovod, posestvo, avtobusi, gramoznica, kopališče) z vodjo dipl. inž. Hansom v. Kleinschrodtom in dvanajstimi močmi, **XVII. pogrebni zavod** (z mestnim pokopališčem in mestno vrtnarijo) z vodjo dr. Juchartom in šestimi močmi, **XVIII. mestna ekonomija** (z mestnimi gozdovi) z vodjo dr. Juchartom in dvemi močmi, **XIX. mestna knjižnica** s tremi močmi, **XX. šolstvo** z dvema slugama, **XXI. mestna klavnica** z vodjo živinozdravnikom dr. Antonom Lampretom in štirimi močmi. Skupno je bilo v mestni upravi in njenih službah zaposlenih 132 delovnih moči. V seznamu so jih 8 označili za Nemce iz rajha (Reichsdeutsche), 33 za Nemce zunaj rajha (Volksdeutsche), večina je bila torej slovenske narodnosti; precej so jih vzeli iz bivše jugoslovanske mestne uprave.[62]

Neki drugi, nedatiran seznam, navaja 137 občinskih uradnikov, nameščencev in de-

58 ARS-III, ZA-450/2536, R. Himmer, pismo šefa civilne uprave za Sp. Štajersko dr. Heidingerju 2. 9. 1941 in Heidingerjevo poročilo 27. 9. 1941.
59 ARS-III, ZA-450/2536, R. Himmer, Himmerjevo pismo 17. 9. 1941.
60 ARS-III, ZA-450/2536, R. Himmer, Ernennungsurkunde 9. 9. 1943.
61 ARS-III, Himmer, zaslišanje, 2. 6. 1945.
62 ARS-II, Ld. Cilli, f. 432, Stadtgemeinde Cilli, Ist-Stellplan nach dem Stande vom 1. 1. 1942.

lavcev, od katerih jih je 50 že prej delalo v celjski mestni upravi, drugi so bili z raznimi poklici in prejšnjimi zaposlitvami (npr. 6 učiteljev in profesorjev). Po politični organiziranosti so bili 3 člani NSDAP, 51 jih je bilo z rdečo izkaznico Štajerske domovinske zveze (stalno nemško državljanstvo), 70 z zeleno izkaznico (nemško državljanstvo na preklic), za 16 pa seznam navaja, da so v vojski, pri vermanšaftu, državni delovni službi itd.[63]

Vsi oddelki in uradi mestne uprave so bili nastanjeni v magistratni stavbi, razen gospodarskega inšpektorata, ki je bil na Bismarckovem trgu 6.

Občinska uprava Celje je 1. avgusta 1941 ocenila vrednost svojih nepremičnin v Celju in okolici. Mestno hišo in drugih 34 poslopij (tudi muzejsko, gledališko, gasilsko itd.) je ocenila na 2,237.530 mark, občinski napravi (mestno klavnico in mestni vodovod) pa na 597.240 mark. Ta cenitev je bila nujna zaradi hipoteke na dolgove, ki so večinoma izvirali še iz predokupacijske dobe. V to ceno pa niso vključili mestnega električnega in plinskega podjetja, ker ga je šef civilne uprave sredi junija 1941 vključil v delniško družbo za energetsko preskrbo Südsteiermark (Energieversorgung "Südsteiermark" A.G. Marburg s. d. Drau). Odškodnino zanj naj bi plačali iz izkupička za prodana zemljišča, ki jih je zaplenil pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva, tj. šef civilne uprave. Mestnega avtobusnega podjetja pa ni bilo več, ker je bivše mestne avtobusne linije prevzela nemška državna pošta. Mestna občina Celje je imela tudi 335 ha, 75 a, 7 m^2 zemljišč (največ – več kot 218 ha – gozdov); njive in travnike je dajala v najem za letno najemnino 1.168,05 mark.[64]

Organi za preskrbo prebivalstva

Za preskrbo prebivalstva sta bila pomembna predvsem dva urada, in to okrožni prehranjevalni urad (Ernährungsamt) in okrožni gospodarski urad (Wirtschaftsamt). Te urade je v Spodnji Štajerski ukazal ustanoviti šef civilne uprave junija 1941 in je zanje določil tudi njihovo osnovno sestavo. Treba je namreč upoštevati, da je bila Nemčija že več kot poldrugo leto v vojni in je že v začetku vojne racionirala živila, tekstilno blago in usnje ter tekstilne in usnjene izdelke. Upoštevati je treba tudi to, da je že Kraljevina Jugoslavija poznala celo vrsto omejitev pri razdeljevanju potrošnih dobrin in da je s 1. februarjem 1941 uvedla tudi karte za kruh in moko. Nemški okupator je takoj po zasedbi slovenskih pokrajin začel nanje postopoma širiti sistem preskrbe, kakršen je veljal v Nemčiji in je končno še v letu 1941 uvedel enake živilske in oblačilne karte, kot so jih imeli prebivalci v Nemčiji. Kasneje, ko je po splošnem političnem in rasnem pregledu in ocenitvi velike večine prebivalstva zasedenih slovenskih pokrajin nekaj deset tisoč oseb določil za t. i. zaščitence nemškega rajha (Schutzangehörige), tj. osebe brez državljanstva, je zanje uvedel nekaj omejitev pri dodeljevanju nekaterih živil.

Okrožni prehranjevalni urad v Celju se je delil na dva oddelka, in to oddelek A, ki je moral preskrbeti živež in ga je vodil okrožni kmečki vodja (Paul Mertznich), ter oddelek B, ki je razdeljeval racionirana živila (vodja Ernst Schweickhardt). Strokovno sta bila podrejena pokrajinskemu prehrambnemu uradu "*Südmark*" v Gradcu, ki je tudi imel oddelka A in B. Po občinah so ti nalogi opravljali krajevni kmečki vodje (Ortsbauernführer) in oddelki za izdajo živilskih kart. Na že omenjenem sestanku okrožnih funkcionarjev in županov 17. julija 1941 v Celju je Merznich podal pregled preskrbo-

63 ARS-II, Ld. Cilli, f. 36, seznam osebja mestne občine Celje.

64 ARS-II, Ld. Cilli, f. 432, Himmerjevo poročilo pol. komisarju Celje, 06-062-04/K/41 z dne 23. 12. 1941 in 4932/42 z dne 2. 2. 1942, Aufstellung der Schatzwertes der städt. Gebäude nach dem Zeitwert (teilweise berichtigte Schätzung vo. 1. 8. 1941).

valnih razmer v okrožju in posebej v nemškem rajhu ter pojasnil, kakšne zaloge je le-ta imel ob začetku vojne, poudarjajoč, "*da je Spodnja Štajerska zaradi dosedanjega slabega gospodarjenja izrecno uvozno območje, čeprav bi ob racionalnem gospodarjenju načelno lahko brez nadaljnjega bila v položaju, da prehranjuje prebivalstvo.*" Izpostavil je potrebo po večjem pridelovanju krompirja in strogem omejevanju nasadov hmelja. Župane je pozval, naj občane osvobajajo liberalističnega načela, da ponudba in povpraševanje določata ceno. Končno je spregovoril še o ustanovitvi celjske mlekarne z zmogljivostjo 12.000 litrov.[65]

Gospodarski urad, včasih naveden tudi kot vojnogospodarski urad (vodja Josef Wagner), ki je skrbel za oskrbo prebivalstva z vsemi drugimi potrebščinami (tekstilno blago, usnje, tekstilni in usnjeni izdelki), je bil podrejen deželnemu gospodarskemu uradu v Salzburgu. To področje je bilo torej še bolj centralizirano kot področje za preskrbo z živili, saj so bili deželni gospodarski uradi le pri tistih državnih namestnikih, kjer so bili tudi sedeži vojnih okrožij. Gospodarski uradi pri deželnih svetnikih v vseh štirih t. i. alpskih pokrajinah, tj. Štajerski, Koroški, Tirolski in Salzburški, so morali redno dostavljati podatke o številu prebivalstva v svojih okrožjih, nato pa je deželni gospodarski urad v Salzburgu določal kontingente posameznih potrošnih predmetov glede na izdane državne oblačilne karte (Reichskleiderkarte), prijavljene potrebe (t. i. Antrag), na katere so izdajali nakaznice (Bezugscheine) itd. Državne oblačilne karte so bile letne z določenim številom točk in vsak oblačilni predmet je veljal določeno število točk. Tako so prebivalci zasedenih slovenskih pokrajin jeseni 1941 dobili tretjo državno oblačilno karto. Z vedno dlje trajajočo vojno se je manjšala zaloga surovin in je bilo blago vedno slabše kakovosti; hudo pomanjkanje bombaža in volne so nadomeščali z umetnimi vlakni iz celuloze. Podobno kot se ni ohranilo gradivo celjskega okrožnega prehranjevalnega urada, se ni ohranilo tudi gradivo okrožnega gospodarskega urada. Iz lastnih izkušenj bi lahko rekli, da je bilo pomanjkanje raznih potrošnih predmetov proti koncu vojne večje kakor pomanjkanje živil.

Pravosodje

Nemška okupacija je v Celju odpravila tri sodišča, in to upravno sodišče za celo dravsko banovino, okrožno sodišče in okrajno sodišče. Poverjenik šefa civilne uprave za izvajanje posameznih pravovarstvenih ukrepov dr. Gerhard Amlacher v Mariboru je na mesta dotedanjih okrajnih sodišč imenoval vodje svojih izpostav. V okupatorjevem političnem in upravnem okrožju Celje so bile takšne izpostave v Celju (Johann Heller, nato Dully), Laškem (Franz Strobl), Rogatcu (Franz Judmaier), Šmarju pri Jelšah (Wilhelm Osimitsch), Šoštanju (Johann Krainz) in na Vranskem (August Tschiedl). Ukvarjale so se predvsem z natanko predpisanimi civilnimi nepravdnimi zadevami, medtem ko okupator pravih sodišč v bivših okrajnih mestih ni nikdar vzpostavil. T. i. policijska oblastva – upravni, policijski in orožniški funkcionarji – so lahko izrekali mandatne kazni, in to zaporne in denarne, vendar le do določenega obsega. Za obravnavo nepolitičnega hudodelstva je bil pristojen kazenski oddelek pri komandantu varnostne policije in varnostne službe v Mariboru, za političnega pa gestapo. Referent na gestapu je po zaslišanju osumljenca, ki je lahko bilo tudi poostreno (praviloma z udarci), sestavil sklepno poročilo s predlogom kazni. Ta je lahko bila bodisi odgon v koncentracijsko taborišče I., II. ali III. stopnje ali pa usmrtitev. Prvi predlog je potrdil vodja urada gestapa pri omenjenem komandantu v Mariboru (1942 v Celju), predlog za usmrtitev pa

65 ARS-II, Ld. Cilli, f. – zapisnik sestanka z župani okrožja Celje 17. 7. 1941 z dne 18. 7. 1941.

sam komandant, medtem ko je imel šef civilne uprave pravico do spremembe kazni ali za pomilostitev. Za lepši videz so leta 1944 v Mariboru ustanovili sodišče za politična hudodelstva, ki pa je obravnavalo le malo primerov.

Ker so okupatorjeve oblasti v začetku zasedbe še predvidevale vzpostavo sodišč, kakršna so bila v Nemčiji in Avstriji (Landgericht, Amtsgericht), so se zavzele za gradnjo novega sodnega poslopja v Celju, v katerem bi bili obe omenjeni sodišči, tožilstvo in zapori, kar so baje načrtovale že jugoslovanske oblasti. Baje so že izbrale gradbeni prostor, ki pa ga je okupator namenil za "*slavnostni travnik*" (Festwiese). "*Prostor, ki je bil namenjen za gradnjo večjega sodnega poslopja in je bil last jugoslovanske pravosodne uprave – katere pravni naslednik je nedvomno pravosodna uprava rajha –, je prejšnje občinsko zastopstvo mesta Celje pridobilo z zamenjavo za staro sodno poslopje na trgu Adolfa Hitlerja.*" Zato naj bi nemška pravosodna uprava dobila drugi gradbeni prostor. "*Kakor hitro bo Spodnja Štajerska priključena k rajhu, bodo začela delovati tudi sodišča. Prostori, ki so zato na voljo v Celju, so nezadostni in tako omejeni, da se lahko v njih nastanita le okrajno sodišče in del tožilstva, medtem ko bi deželno sodišče moralo začasno poslovati v Mariboru.*"[66]

Na pogovoru z županom Himmerjem in drugimi 15. oktobra 1941 so se odločili za prostor na podaljšku Beethovnove ulice (last bratov Rakusch). Iz rokopisne beležke bi lahko sklepali, da so morali zamisel o novogradnji odložiti na povojni čas. Zato so vprašanje prostorov za obe predvideni sodišči obravnavali na novem sestanku s predsednikom višjega deželnega sodišča v Gradcu dr. Fritzem Meldtom. Sklenili so, da bo bodoče okrajno sodišče v prostorih Grofije št. 17 in 19, kjer so bila sodišča pred okupacijo, za deželno sodišče pa so predvideli poslopje Grofije št. 13. Z zadovoljstvom so se seznanili s prizadevanjem občine, da bo za nekatere urade zgradilo lesene barake.[67]

Ureditev šolstva

Mesto Celje je imelo pred drugo svetovno vojno zelo razvejeno šolstvo, saj je imelo državno realno gimnazijo, dve državni meščanski šoli, dvorazredno trgovsko šolo, tri državne osnovne šole, rudarsko šolo itd. V pripravah na zasedbo Spodnje Štajerske so v Gradcu sklenili, da se bodo glede šolstva držali petih načel, in to: "*1. V Spodnji Štajerski bodo vzpostavljene samo nemške šole. Učni jezik v šolah bo edinole nemški. 2. Ne bo niti dvojezičnega pouka niti manjšinskih šol. 3. Delo v šoli in delo Nemške mladine v Štajerski domovinski zvezi bosta najtesneje povezani in postavljeni na enotne temelje. 4. Nemški vzgojitelji bodo vodili jezikovne tečaje v okviru urada za ljudsko izobrazbo v Štajerski domovinski zvezi. 5. Šola predstavlja središče celotnega ponemčevalnega procesa (pouk, jezikovni tečaji, ljudske knjižnice).*"[68] Pri predvidenem šefu civilne uprave dr. Uiberreitherju v Gradcu so sestavili cel štab za šolstvo v Spodnji Štajerski, ki so ga sestavljali poverjenik za šolstvo dr. Karl Urragg, referent za personalna vprašanja in opremo šol z učili dr. Peter Sernetz, referent za izgradnjo višjih šol dr. Manfred Straka in referent za gmotne zadeve šol in posebej za šolska poslopja dr. Wilhelm Kern. Še v Gradcu so določili poverjenike za šolstvo za vseh 15 okrajev; za mesto Celje Rudolfa Rentmeistra, za Celje – okolico Hermanna Döhrna, za Šmarje pri Jelšah Roberta Trötscherja, za Gornji Grad Hermanna Stauda, za Laško Franza Lorenza in za Slovenske Konjice Erwina Dukarja. Ti so tvorili t. i. akcijsko skupino I; v začetku aprila so

66 ARS-II, Ld. Cilli, f. 13/IV, Dullyjevo pismo Dorfmeistru 53 E-89/41 7 dne 9. 10. 1941.

67 ARS-II, Ld. Cilli, f. 13/IV, Zl. Präs. 540/1941, Gedächtnisniederschrift, 21. 10. 1941.

68 Der Aufbau des Schulwesens in der Untersteiermark, Marburg, Oktober 1941, str. 7 (dalje: Der Aufbau des Schulwesens).

jo seznanjevali s prihodnjimi nalogami v Wetzelsdorfu pri Gradcu in jo 14. in 15. aprila skupaj z drugimi uradniki poslali v Spodnjo Štajersko. T. i. akcijsko skupino II je sestavljalo 150 vzgojiteljev, ki so jih v tridnevnem pripravljalnem tečaju v Svečini in Betnavi seznanili z nalogami in jih 23. aprila začeli pošiljati v Spodnjo Štajersko, 26. aprila pa so se lahko udeležili Hitlerjevega obiska Maribora. Večino so določili za šolske upravitelje. "*23. aprila 1941 so me dodelili za Celje, ki je pod srbskim gospostvom zelo trpelo, vendar za vedno ostalo nemško. Besede bi bile prerevne, da bi lahko izrazile moje veselje, ko sem držal v rokah akcijsko povelje, kajti težko bi bilo le doživljati veliki čas, ne pa moči sodelovati na odločilnem mestu*", je izpovedal nemški učitelj Walter Förster iz Weiza.[69] Za njimi so po tridnevnih tečajih v Mariboru poslali t. i. akcijsko skupino III, tj. učitelje in učiteljice za osnovne šole. "*Čez tri mesece je 860 nemških vzgojiteljev poučevalo v 2123 razredih 72.400 otrok.*"[70]

Po že omenjeni upravni preureditvi Spodnje Štajerske v okrožja sta bila v okrožju Celje dva poverjenika za šolstvo, in to eden (Robert Trötscher) za njegov vzhodni del, v katerem je bilo tudi mesto Celje, in drugi (Erwin Dukar) za njegov zahodni del. Dne 1. oktobra 1941 so bile v vzhodnem delu okrožja Višja šola (gimnazija) v Celju (direktor dr. von Schnehen), 4 meščanske šole v Celju, in to dve moški in dve ženski, 47 osnovnih šol s skupaj 124 učnimi močmi, medtem ko so bile v zahodnem delu okrožja meščanske šole v Žalcu, Šoštanju in Vojniku ter skupaj 112 učnih moči. V mestu Celje je bilo v meščanskih in osnovnih šolah 39 učnih moči, razen dveh vse iz Zgornje Štajerske.[71]

Nemško šolstvo v Spodnji Štajerski je bilo povezano s šolskim uradom (vodja Michl Strobl) zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze v Mariboru. Njegov zastopnik pri celjskem okrožnem vodstvu Štajerske domovinske zveze je bil Herbert Trötscher. Nemški učitelji in učiteljice so takoj prevzeli vodenje nemških jezikovnih tečajev, ki so bili za spodnještajersko prebivalstvo skoraj obvezni. Dne 1. avgusta 1941 jih je bilo v celjskem okrožju 282 z 11.367 tečajniki. Mnogi so prevzeli tudi vodilne funkcije v nemški mladinski organizaciji Deutsche Jugend, medtem ko je nekaj deset funkcionarjev te organizacije poučevalo v šolah kot laični učitelji.

Kako se jim je mudilo ne samo s ponemčenjem šolstva, temveč tudi z njegovo nacifikacijo, kaže zgodnje pismo šolskega poverjenika za okraj Šmarje pri Jelšah 29. aprila 1941 glavni nacistični založbi Eher v München: "*V osvobojeni Spodnji Štajerski je potrebno vzpostaviti živahno nacionalsocialistično propagando. Pri tem mora glavno nalogo opraviti šola.*" Poverjenik je zato prosil za slikovno gradivo in sklenil: "*Zgoditi se mora to, kar je ukazal firer: Napravite mi Spodnjo Štajersko zopet nemško.*"[72]

Gospodarstvo

Vojaške operacije aprila 1941 niso prizadele gospodarstva v celjskem okraju. Morda je bila še največja škoda v poljedelstvu zaradi odvzema konj za jugoslovansko vojsko, ti so bili najbolj potrebni za pomladanska poljedelska opravila, toda to je veljalo za celo dotedanjo dravsko banovino. Če je bila industrija kaj prizadeta, je bilo temu vzrok pomanjkanje surovin in delovne sile, ki je bila mobilizirana v jugoslovansko vojsko, ni pa bilo nobenih rušenj.

Najbrž je bil sam državni komisar za utrjevanje nemštva Heinrich Himmler tisti, ki je

69 Der Aufbau des Schulwesens, str. 69.
70 Der Aufbau des Schulwesens, str. 7–9 in 38–39.
71 Der Aufbau des Schulwesens, str. 95–99. Seznam navaja eno učno moč, Slovenko in enega Nemca iz Bukovine.
72 ARS-II, Ld. Cilli, f. 4, pismo R. Trötscherja, Zahl 9 z dne 29. 4. 1941.

po obisku nekaterih slovenskih krajev, tudi Celja, napotil iz svojega urada v Berlinu v zasedene slovenske pokrajine posebno komisijo. Ta je v prvi polovici leta 1941 obiskala vse okraje pod nemško civilno upravo in izdelala več sto strani dolg elaborat,[73] v katerem je navedla vse bistvene podatke, in to od okraja do okraja, tudi za celjski okraj skupaj z mestom Celje. Natančnejši vpogled v elaborat pokaže, da se je pri statistiki opirala na že objavljene podatke v Krajevnem leksikonu dravske banovine (Ljubljana 1937) in Splošnem pregledu dravske banovine (Ljubljana 1939). V elaboratu je predstavila tudi več gospodarskih panog.

Glede poljedelstva je navedla, da je v okraju 34.085 ha obdelovalne zemlje (13.486 ha njiv, 12.822 ha travnikov, 5054 ha pašnikov, 1027 ha sadovnjakov in vrtov ter 1696 ha vinogradov), 28.627 ha gozdov in 1735 ha drugih površin. 20 odstotkov naj bi bilo zelo dobrih, 40% dobrih, 25% srednje dobrih in 15% slabih njivskih površin, zaradi česar naj bi bile talne razmere v tem okraju bistveno boljše kot v drugih okrajih Spodnje Štajerske. Pri njivskih podatkih je komisija navedla tudi kulture in poudarila poseben pomen hmeljarstva, ki pa je v zadnjih letih nazadovalo zaradi slabih možnosti prodaje, zaradi česar so v letu 1940 svetovali hmeljarjem, naj svoja hmeljišča zmanjšajo za tretjino in jih posejejo s pšenico (kot vemo, je bil tisto leto pridelek pšenice slabši kot prejšnja leta). Ugodno je komisija ocenila razmere v živinoreji in navedla število glav živine iz poslednjega popisa v Kraljevini Jugoslaviji (2871 konj, 7453 govedi, 9790 krav, 17.528 svinj, 885 ovac, 592 koz, 55.944 perutnine in 2486 čebelnih panjev). Sodila pa je, da je pridelek mleka, tj. 1000 l na kravo, premajhen. O posestni sestavi je komisija navedla, da je med 8177 posestmi največ (2931) takih z manj kot 2 ha velikosti, da jih je skoraj toliko (2923) v velikosti od 5 do 10 ha in da je razmeroma malo (16) veleposesti z več kot sto ha velikosti. Poudarila je velik pomen 2600 hmeljišč in mali pomen vinogradov (večinoma v občini Dramlje).

Pri gozdovih je komisija navedla, da je 29.330 ha razdeljenih med 7918 lastnikov, vendar da ima večina (7896) le do 50 ha gozda, le 7 lastnikov pa več kot sto ha. Kakovost gozdov da je slabša kot drugod, letni prirastek naj bi znašal le okoli 70.000 m^3, posek pa okoli 90.000 m^3. Komisija je omenila tudi splavarstvo (leta 1937 naj bi na 275 splavih iz okraja splavili 3875 m^3 rezanega in tesanega lesa). V celjskem okraju naj bi les žagalo 14 žag, pri čemer je komisija mislila najbrž le na polnojarmenike.

Glede obrti in industrije je komisija omenila, da sta za celo okrožje le dva večja mlina in cela vrsta majhnih mlinov, ki pa meljejo za manjši krog ljudi, dve opekarni (v Celju in Žalcu), poimensko pa je navedla celo 82 obrtnih in industrijskih obratov (nekatere celo dvakrat), nekaj tudi z mejnih območij sosednjih okrajev. Izstopajo cinkarna, Westnova tovarna emajlirane posode in nekaj tekstilnih tovarn. Zanimivo, da komisija ni nič pojasnjevala razmer v obrti in industriji.

Podobno kot za celjski okraj je berlinska komisija popisala tudi druge okraje, katerih večina je nato prišla v celjsko okrožje: gornjegrajskega, šmarskega in laškega. Za gornjegrajski okraj je poročala o pičli poljedelski površini, razbiti na 2363 kmetij, med katerimi jih je večina (832) imela manj kot 2 ha površine, 52 pa jih je imelo več kot sto ha. Tudi o stanju živine je navedla natančne podatke, najbrž tudi iz leta 1937 (1135 konj, 3082 govedi, 3460 krav, 5341 svinj, 2664 ovac, 755 koz in 16.983 perutnine), in poudarila pomen ovčereje. Pri gozdnih površinah (28.540 ha) je več kot polovica lastnikov (1150 od okoli 2000) imela manj kot 5 ha, več kot četrtina (658) jih je imelo 5 do 10 ha, en sam pa (morda ljubljanska nadškofija) celo 7742 ha. Letni posek da znaša okoli 76.840 m^3 ali 2,42 m^3 na ha. "*Da bi na vsak način odpravili pomanjkanje pašnikov, so*

73 National Archives Washington, Microcopy T-, poročilo komisije iz RKFDV Berlin, VOMI 278–296), posnetki 2407096-121 (Celje), 301–322 (Gornji Grad), 373–393 (Šmarje pri Jelšah), 422–443 (Laško).

samo v občini Luče po jugoslovanski agrarni reformi določili 1300 ha škofijskih gozdov za iztrebljenje. Delo je zdaj v teku." Gozdnim posestnikom, so poročali, prinaša gozd 80% dohodkov, živinoreja pa le 20%. Les obdelujejo celo 203 žage, večinoma na parni pogon, vendar samo 9 polnojarmenikov. V letu 1937 so iz okraja odposlali 2230 splavov z 20.200 m^3 žaganega in rezanega lesa. Glede obrtnih in industrijskih obratov so zapisali, da jih je malo: medtem ko je v celjskem okraju presežek obrtnikov, jih v gornjegrajskem okraju primanjkuje.

Tudi za okraj Šmarje pri Jelšah je komisija poročala, da ima na poljedelskem področju med 8326 posestniki večina (2664) manj kot 2 ha zemlje, le 2 pa več kot sto ha, da pa je razmeroma manj kočarjev kot drugod. Območja okrog Šmarja pri Jelšah, Podčetrtka in Rogatca da so večinoma v rokah treh veleposestnikov. Za živino je komisija navedla "novejše" podatke, vendar manj natančne kot za druge okraje (600 konj, 15.500 govedi, 11.300 svinj, 44 ovac, 300 koz, 45.000 perutnine in 2000 čebelnih panjev). Obdelovanje zemlje s stroji, so zapisali, je slabo razvito. 22.960 ha gozda pomeni okoli 42% površine okraja. Večina gozdnih posestnikov (6157 od 6169) ima manj kot 50 ha gozda, 2 veleposestnika pa več kot tisoč ha, večina gozdov pa da meri od 2,5 do 3 ha. Letni prirastek je okoli 50.000 m^3, letni posek v poslednjih letih pa okoli 85.000 m^3. Les obdeluje 5 žag. Obrtnih in industrijskih obratov da je malo, pomembnejše je le steklarstvo v Rogaški Slatini (280 steklarjev) in Rogatcu (700 steklarjev), ki pa sodi v občino Hum; lastnik obeh je Nemec Abel, ki pa ima steklarski obrat tudi v Laškem. Rogaška Slatina je tudi pomembna zaradi zdraviliškega turizma.

Nekdanjemu okraju Laško (800 km^2) so okupacijske meje odrezale precejšen kos (250 km^2), ki je prišel pod italijansko zasedbeno območje, nato pa so iz njegovega zahodnega dela ustanovili še okrožje Trbovlje. O okraju Laško je berlinska komisija poročala še pred ustanovitvijo trboveljskega okrožja. Tudi tam je bila zelo razdrobljena poljedelska posest, vendar je največ lastnikov (37%) imelo od 5 do 20 ha, do 2 ha (31,5%), medtem ko ni bilo veleposesti. "*V prihodnje bo v poljedelstvu treba povečati obrate.*" Razdrobljena je bila tudi gozdna posest, saj je večina (2485) od 3250 lastnikov (skupno 16.231 ha) imela manj kot 5 ha. Pri obrti in industriji sta bili seveda najpomembnejši pivovarna v Laškem (z okoli sto zaposlenimi) in tekstilni tovarni (z okoli 150 zaposlenimi). Komisija je seveda poročala tudi o industrijskih obratih na trboveljskem območju, kar pa nas tukaj ne zanima. Podobno kot v nekaterih drugih okrajih je bil tudi v laškem okraju presežek obrtnikov.

Dejstvo, da se je omenjena komisija veliko bolj zanimala za poljedelske in gozdne površine, kaže na določen interes berlinskega urada. Ta je po načelu, da je le kmet stabilen element, koloniziral predvsem nemške kmete. Zasedeno slovensko ozemlje so nacisti predvideli za kolonizacijo in jo tudi začeli izvajati še med vojno, še bolj pa po vojni, če bi jo seveda dobili.

Okupatorjeva civilna uprava v Spodnji Štajerski se seveda ni mogla zadovoljiti z več kot deset let starimi podatki o številu prebivalstva in z dve leti starimi statističnimi podatki o gospodarstvu, zato je sklenila opraviti svoje štetje prebivalstva in popisati gospodarske obrate na področju obrti in industrije.

V Spodnji Štajerski so v letu 1941 opravili celo dva popisa industrijskih in obrtnih obratov, in to 15. septembra ter 10. oktobra. Iz obeh popisov so se ohranili podatki tudi za celjsko okrožje in mesto Celje.

Prvi popis je sledil odredbi šefa civilne uprave "*O začasni ureditvi obrtništva na Spodnjem Štajerskem*", v kateri je ukazal obvezno prijavo obrti, in to tudi za osebe, ki ne opravljajo več obrti, pa jim obrtno dovoljenje še ni poteklo (čl. 1). Pridržal si je pravico do prepovedi opravljanja obrti v posameznih primerih in to pravico je podelil tudi političnim komisarjem (čl. 4), ki da lahko izdajajo dovoljenja za novo opravljanje

obrti (čl. 5).[74] Navodila šefa civilne uprave so zahtevala, da se nova obrtna dovoljenja izdajajo samo ustrezno zanesljivim (soglasje Štajerske domovinske zveze) in za opravljanje obrti sposobnim osebam (soglasje prevodnega urada Gospodarske zbornice Südmark v Mariboru),[75] poverjenik za gozdove pa je iz tržnih razlogov svetoval odvzem obrtnih dovoljenj na področju gozdov in lesarstva, češ da gre za presežek.[76] Ko so opravili ta popis, so za celjsko okrožje ugotovili, da je v njem 313 upravičencev do obrti, ki niso zavezanci davka od osebnega dohodka (v mestu Celje 26), in 799 upravičencev, ki so davčni zavezanci (v mestu Celje 214), upravičencev pri rokodelskih obratih da je 1840 (v mestu Celje 403), pri koncesijskih obratih 149 (v mestu Celje 48), gostilniških obratih 676 (v mestu Celje 70), skupno torej 3778 (v mestu Celje 761). Navedli so 143.368 prebivalcev (v mestu Celje 18.190).[77]

Nalogo, opraviti drugi popis obratov, ki je zajel tudi prebivalstvo, je šef civilne uprave zaupal svojemu statističnemu uradu, ki ga je vodil profesor dr. Otto Wittschieben v Mariboru. Podatki tega popisa naj bi pomagali 1. gospodarskemu svetovalcu šefa civilne uprave pri usmerjanju svojega področja in 2. finančnim uradom pri določanju davkov za leto 1942. "*Popis bo dal pomembno osnovo za delovanje finančnih uradov in pomenil tudi podlago za zmožnosti obdavčitve po občinah. Šef civilne uprave je soglašal s tema razmislekoma in je odredil, da bo popis oseb in obratov 1941 po stanju 10. oktobra 1941 tudi v Spodnji Štajerski.*" Ta dan je bil namreč podoben popis v nemškem rajhu. Brez tega popisa baje v Spodnji Štajerski ne bi mogli uvesti nekaterih davkov za leto 1942. Zato so morali finančni uradi sodelovati z občinami pri tem popisu.[78] Politični komisar Dorfmeister pa je naročil županom, ki so predstavljali t. i. "*prijavno oblastvo*" (Meldebehörde), da ob popisu uvedejo "*kartoteko registriranih oseb*", in to za moške v beli in za ženske v modri barvi, ter dal navodila za izpolnjevanje te kartoteke.[79]

Po predhodnem preizkusnem popisu v mestu Maribor in na nekaterih drugih območjih so nato 10. oktobra 1941 res opravili splošen popis v celi Spodnji Štajerski in nato izdelali ustrezne kartoteke.[80] Zaradi zanimanja raznih uradov za to statistiko, jo je februarja 1942 le za "*službeno uporabo*" in kot "*strogo zaupno*" razmnožil omenjeni statistični urad. Popisali so namreč tiste obrate, ki so davčni zavezanci, in jih razdelili v t. i. velike obrate (Grossbetriebe) in male obrate (Kleinbetriebe); meja med njimi je bila 20 zaposlenih.

Tukaj nas zanimata predvsem celjsko okrožje in posebej mesto Celje, zato bom navedel le podatke za njiju.

V **mestu Celje** so popisali 22 velikih obratov z 2912 zaposlenimi, med katerimi jih je bilo 14 industrijskih (2596 zaposlenih), 4 trgovski (180 zaposlenih), 3 rokodelski (91 zaposlenih) in 1 koncesijski (45 zaposlenih). Pri industrijskih obratih so bili trije kovinski (1790 zaposlenih), 2 kemična (168 zaposlenih), tekstilni (132 zaposlenih), grad-

74 VABl, Ustmk., 1941, Nr. 38, 18. 8. 1941, Verordnung über die vorläufige Regelung des Gewerbewesens in der Untersteiermark 15. 8. 1941; Mbg. Ztg., 21. 8. 1941. Upoštevati je treba, da pri Nemcih pomeni pojem Gewerbe obrt v širšem pomenu in zajema poleg obrti tudi industrijo, trgovino, promet itd.

75 ARS-II, Ld. Cilli, f. 101/II, CdZ, U/I, Ge 16/3-1941, Runderlass 15. 8. 1941.

76 ARS-II, Ld. Cilli, f. 101///, CdZ, Mü/J, 12. 9. 1941.

77 ARS-II, Ld. Cilli, f. 102/I, Uebersicht über die Gewerbeberechtigten in der Gemeinden des Landkreises Cilli nach der Anzeigepflicht vom 15. September 1941.

78 ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/III, okrožnica poverjenika za finančno upravo pri šefu cuvulne uprave dr. Allbergerja, 0 2010-5 z dne 3. 9. 1941.

79 ARS-II, Ld. Cilli, f. 15/I, pol. kom. Celje, 14 a-EI-1/1-41 7 dne 7. 10. 1941, Runderlass Nr. 113, Erfassung der Wohnbevölkerung durch die Meldebehörden aus Anlass der Personenstand- und Betriebsaufnahme am 19. 10. 1941.

80 ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/III, okrožnica poverjenika šefa civ. uprave za finančno upravo v Sp. Štajerski, 0 2020-5 z dne 3. 9. 1941, Personenstands- und Betriebsaufnahme 1941 in der Untersteiermark; f. 15/I, pol. kom. Celje, 14 a-EI-1/1 z dne 7. 10. 1941, Runderlass Nr. 113, Erfassung der Wohnbevölkerung durch die Meldebehörden aus Anlass der Peronenstands- und Betriebsaufnahme am 10. 10. 1941.

beni (129 zaposlenih) itd. V **celjskem okrožju brez mesta Celje** so popisali 40 velikih obratov s 6994 zaposlenimi, med njimi največ, tj. 36, industrijskih (6707 zaposlenih), trgovski (68 zaposlenih) in 3 koncesijske (219 zaposlenih). Med industrijskimi obrati jih je bilo 5 rudniških (2082 zaposlenih), trije gradbeni (1207 zaposlenih), največ, tj. 6, pa je bilo tekstilnih (821 zaposlenih). Drugi obrati so bili manjši (5 za "kamen in zemljo", 2 električna, 3 gradbeni, 4 lesnopredelovalni, 2 steklarska, 2 usnjarska, 2 živilska in po en livarski, keramični, kemični, oblačilni in žganjarski).

T. i. malih obratov so v **mestu Celje** popisali 921 s 1609 zaposlenimi. Največ – kar 496 z 810 zaposlenimi – je bilo rokodelskih, 234 koncesijskih (377 zaposlenih), 179 trgovinskih (367 zaposlenih), 2 javna (23 zaposlenih) in 10 drugih (32 zaposlenih); povprečje na obrat pomeni 1,7 zaposlenega. Med rokodelci je bilo največ krojačev (100), čevljarjev (58), mizarjev (34), mesarjev (30), šivilj (29) itd. V **celjskem okrožju brez mesta Celje** pa je bilo 1614 malih obratov s 1371 zaposlenimi (kar morda pomeni, da so imeli nekateri po dva ali več obratov), med njimi 878 rokodelskih (858 zaposlenih), 441 koncesijskih (316 zaposlenih) in 295 trgovinskih (197 zaposlenih), kar pomeni na obrat povprečno 0,84 zaposlenega.[81]

Po novem popisu prebivalstva, ki ga je opravila Štajerska domovinska zveza za svoje in tudi za državne potrebe, so objavili tudi njegovo "*pripadnost h gospodarskim oddelkom*" (Zugehörigkeit zur Wirtschaftsabteilung), ki je bila pri stalnem prebivalstvu, tj. brez tistih, ki so bili v vojski ali državni delovni službi (RAD), v **celjskem okrožju** (skupno z mestom Celje) in posebej v **celjski občini** (skupaj z družinskimi člani) takšna:

Gospodarski oddelek	v celjskem okrožju		v celjski občini	
a) poljedelstvo in živinoreja	76.356	55,8 %	1.494	8,2 %
b) industrija in obrt	33.007	24,1 %	7.812	42,6 %
c) trgovina in promet	8.659	6,3 %	2.980	16,3 %
č) javne službe in zasebne zaposlitve	6.597	4,8 %	3.248	17,7 %
d) hišne službe	4.708	3,4 %	1.240	6,8 %
e) samostojni brez poklica	7.650	5,6 %	1.543	8,4 %
Skupaj	136.977	100,0 %	18.317	100,0 %

Če upoštevamo celjsko okrožje brez mesta Celje, so imele največji delež (v %) pri posameznih gospodarskih oddelkih tele občine: v poljedelstvu in živinoreji Podčetrtek (88,9), v industriji in obrti Škofja vas (52,8), v trgovini in prometu Rimske Toplice (12,7), v javnih službah in zasebnih zaposlitvah Žalec (5,2), v hišnih službah Škofja vas (6,5) in samostojnih brez poklica Vojnik (8,9).

Objavili so tudi statistiko o "*socialnem položaju v poklicu*" (soziale Stellung im Beruf) "*pri zaposlenih in njihovih sorodnikih, ki so brez glavnega poklica*" za obe območni enoti:

Socialni položaj	v celjskem okrožju		v celjski občini	
a) samostojni	53.691	41,5 %	2.722	16,2 %
b) pomožni družinski člani	16.237	12,6 %	429	2,6 %
c) uradniki	2.619	2,0 %	1.018	6,1 %
č) nameščenci	8.297	6,4 %	3.922	23,4 %
d) delavci	48.483	37,5 %	8.683	51,7 %
Skupaj	129.327	100,0 %	16.774	100,0 %

81 ARS-II, Ld. Cilli, f. 101/II, CdZ, Statistische Dienststelle, 100-42, Graz, 23. 2. 1942, Betriebszählung in der Untersteiermark.

Če podobno kot prej upoštevamo celjsko okrožje brez celjske občine, so imele največji delež (v %) pri posameznih socialnih položajih v poklicu: pri samostojnih Podčetrtek (64,7), pomožnih družinskih članih Dobrna (28,4), uradnikih Sv. Jurij pri Celju (4,2), nameščencih Šoštanj (8,4) in delavcih Arja vas (52,0).

Objavili so tudi statistiko o pridobitvenih osebah (Erwerbspersonen), ki izkazuje za celo **celjsko okrožje** 65210 oseb (47,5%) in za **celjsko občino** 9346 oseb (51,0%). Pri **podeželskih občinah** je bil največji delež (v %) takšnih oseb v Arji vasi (54,8).

V ohranjenem seznamu 24 industrijskih obratov v mestu Celje so po številu zaposlenih izstopale Westnova tovarna emajlirane posode (1358 zaposlenih), Cinkarna (380 zaposlenih) in Unger-Ullmannova opekarna (226 zaposlenih), med veletrgovskimi podjetji pa Rakuscheva trgovina z železnino (108 zaposlenih).[82]

Nemški okupator je spoštoval zasebno lastnino nemških državljanov (za prebivalstvo Spodnje Štajerske, Gorenjske in Mežiške doline so neko obliko nemškega državljanstva že pripravljali). Gospodarske obrate je med vojno glede na njihov pomen zanjo delil v tri velike skupine, in to 1. oborožitvene, 2. pomembne za vojno in 3. za ljudsko potrošnjo. Podrejene so bile določenim oborožitvenim in gospodarskim ustanovam v rajhu, tako da urad političnega komisarja ali deželnega svetnika, niti njegov gospodarski urad, ni skrbel za njihovo proizvodnjo.

Med 12 **oborožitvenimi obrati** v Spodnji Štajerski z 8242 zaposlenimi so bili tudi štirje iz Celja in okolice z 2498 zaposlenimi, in to Westnova tovarna emajlirane posode (2083 zaposlenih), železarna v Štorah (350 zaposlenih), Rebekova tovarna voz in ključavničarstvo (56 zaposlenih) in Javorškova tovarna fine mehanike. (9 zaposlenih).[83] Izdelovali so predmete za nemško vojsko in bili podrejeni oborožitveni inšpekciji pri poveljstvu 18. vojnega okrožja v Salzburgu, nad katero je kasneje prevzelo pristojnost Speerovo ministrstvo za oborožitev in vojno proizvodnjo. Westnova tovarna je npr. izdelovala stabilizatorje za letalske bombe, morske mine, oklepne plašče, razno posodo itd. ter popravljala letalske dele. V prvih dveh letih okupacije je njena proizvodnja naraščala, leta 1940 je bila npr. 5629 ton, leta 1942 se je povzpela na 5937 ton, nato je upadala in bila leta 1944 le še 1784 ton. Podobno je bilo z zaposlenimi, do leta 1944 se je njihovo število zmanjšalo na 1079.[84]

Nekoliko manjši pomen kot oborožitvenim obratom je nemški okupator pripisoval **za vojno pomembnim obratom.** Pri šefu civilne uprave v Mariboru oz. Gradcu je bilo za posamezne gospodarske panoge več poverjenikov, za splošno gospodarstvo pa so bili pomembni predvsem trije, in to gospodarski svetovalec pri šefu civilne uprave (dr. Jentl), poverjenik za splošna gospodarska vprašanja in poverjenik za načrtovanje in usmerjanje gospodarske graditve v Spodnji Štajerski (dr. Jentl). Kakšen pomen je okupator pripisoval obratom, ki so pomembni za vojno (W-Betriebe), kaže to, da je gospodarski svetovalec dr. Jentl že 22. aprila 1941 razposlal političnim komisarjem sezname obratov, "*ki se po začasnih raziskavah in preverjanjih lahko smatrajo za vojno-gospodarske obrate.*" Naročil jim je, da morajo ti obrati čimbolj nemoteno nadaljevati delo, da je treba torej poskrbeti za njihovo zaščito pred zunanjimi vplivi, za energijo, transport in delovne moči.[85] Nimamo (še) podatkov, koliko takšnih obratov je bilo v Spodnji Štajerski in koliko v celjskem okrožju ter samem mestu Celje. Morda lahko domnevamo, da je mednje sodila tudi Cinkarna Celje, ki je med vojno izdelovala cin-

82 ARS-II, Ld. Cilli, f. 102/III, Industrie- und Grosshandelsbetriebe in Cilli, nedat.

83 Stefan Karner: Die Steiermark im Dritten Reich 1938–1945. Aspekte ihrer politischen, wirtschaftlich-sozialen und kulturellen Entwicklung. Graz – Wien 1986 (dalje: Karner, n. d.).

84 Janko Orožen, Tovarna emajlirane posode v Celju (1884–1945). Celjski zbornik 1975–1976, Celje 1977, str. 397–399.

85 ARS-II, Ld. Cilli, f. 3, CdZ, Je/40 z dne 22. 4. 1941, W-Betriebe.

kovo pločevino, cinkovo belilo, žvepleno kislino, modro galico in umetna gnojila (dnevno 2 vagona). Glavni izdelek – cinkova pločevina – je bila večinoma za potrebe nemške vojske. Od aprila 1941 do konca tega leta je izdelala okoli 3440 ton izdelkov iz cinka. Za leto 1944 je predvidevala, da jih bo izdelala skupno 6580 ton in predelala okoli 13000 ton svetlice, ki jo je dobivala iz Pliberka, Mežice, Trepče in Rablja.[86] Leta 1944 je baje zaposlovala 422 delavcev, 46 uradnikov in 12 obratnih stražarjev.[87]

Celjska Cinkarna si je dve leti zelo prizadevala za svojo vključitev v zvezo tovarn za valjanje cinka (Zinkwalzwerksverband) v Berlinu, ki je zajemala 13 cinkarn in kaže, da je bila na ožjem interesnem območju rajha le celjska Cinkarna zunaj nje. Dogovarjati so se začeli že poleti 1941, vendar celjska Cinkarna ni mogla sprejeti vseh pogojev za vključitev. Najprej je zaradi nekdanjega dražjega nakupa jugoslovanskih surovin imela tudi višje prodajne cene kot omenjena berlinska zveza. Ko je ta privolila vanje, pa je prišlo do nove težave. Cinkarna namreč ni mogla nakazati dela dobička od izvoza svojih izdelkov, ker ga je uporabljala za prenovo svoje talilnice, naprav za izdelavo žveplene kisline in destilacijo, v skupni vrednosti okoli 9 milijonov mark. S tem bi proizvodnjo izdelkov cinkove pločevine povečala od 6000 na okoli 16.000 ton, žveplene kisline od okoli 5000 na okoli 26.000 ton. Oviro je pomenilo tudi odklonilno stališče Berlina, da bi dunajski tvrdki Metall und Farben A.G., ki se je imela za nekakšno krovno tvrdko nad celjsko Cinkarno, dovolili grosistično prodajo cinkovih izdelkov v Nemčiji. Medtem sta se berlinska zveza tovarn za valjanje cinka in celjska Cinkarna sporazumeli glede tržišča za cinkove izdelke. Po pogajanjih je Cinkarna dosegla, da se je omenjena berlinska zveza odrekla delu njenega dobička od izvoza za celo leto 1943 in prvo polletje 1944 ter polovici obroka za drugo polletje 1944. Vendar po dveh letih dogovarjanj in pogajanj Cinkarne še vedno niso sprejeli v berlinsko zvezo. Še vedno je bilo odločilno, da je zveza odklanjala izdajo dovoljenja omenjeni dunajski tvrdki za grosistično prodajo v Nemčiji. To so v Berlinu utemeljevali z zmanjšanjem mesečnih potreb po izdelkih iz cinka s prejšnjih 12.000–14.000 ton na 8000–9000 ton, zaradi česar niso potrebovali novega prodajalca. Po vključitvi Cinkarne v omenjeno berlinsko zvezo pa bi itak ta sama skrbela za prodajo svojih izdelkov v nemškem rajhu.

Po okupaciji Slovenije so berlinski uradi sodili, da bi Cinkarna Celje svoje izdelke prodajala še naprej v bivše jugoslovanske pokrajine. Izvoz v t. i. Neodvisno hrvaško državo je bil v letih 1941 in 1942 tako ugoden, da so decembra 1942 predlagali še nadaljnji izvoz v jugoslovanske pokrajine. Zato je bil tudi z zvezo tovarn za valjanje cinka sklenjen sporazum, da bo celjska Cinkarna prodajala "*znotraj Nemčije le na zasedenih območjih Spodnje Štajerske, Spodnje Koroške (!) in Gorenjske.*" Kako so vprašanje vključitve celjske Cinkarne v omenjeno berlinsko zvezo, iz katere so nameravali ustanoviti kartel, reševali po avgustu 1943, ne vemo, ker o tem nisem našel gradiva. Ne vem niti, ali je Cinkarni Celje uspelo dokončati omenjeno prenovo in kdaj.[88]

86 Bundesarchiv Koblenz, R/167.

87 ARS-II, part. vojni arhiv, f. 59/I, Industrija v Sloveniji 1944–1945. Obveščevalni center Kozjanskega odreda pa je o mesečni proizvodnji Cinkarne zbral tele podatke: 300 t surovega cinka, 25 t cinkove pločevine, 80 t cinkovega belila, 300 t žveplene kisline, 75 t cinkovega sulfata, 30 t aluminijevega sulfata, 7 t natrijevega hidrosulfata, 180 t modre galice, 1 t zelene galice, 58 t raznih barv. Navedel je tudi odnos vodilnega osebja do slovenstva in NOB. (prav tam)

88 Bundesarchiv Koblenz, Abteilung Potsddam, Reichswirtschaftsministerium, RWM, 31.01/11.713, dopisovanje od novembra 1942 do avgusta 1943.

Finančne zadeve

V priprave na zasedbo slovenskih pokrajin so v Gradcu vključili tudi tamkajšnjo finančno upravo za Štajersko in Koroško, ki jo je predstavljal višji finančni predsednik (Oberfinanzpräsident) Richter. Ta je za poverjenika za finančne zadeve v Uiberreitherjev štab poslal dr. Albeggerja in določil naloge za prevzem finančnih uradov ob zasedbi. Šlo je za naslednje: zapisniški prevzem urada, popis vseh jugoslovanskih finančnih uradnikov, preverjanje njihove politične zanesljivosti, prevzem arhivov, zaprtje bančnih računov, nadaljevanje poslovanja pod strogim nadzorom. Poleg tega je bilo treba še: 1. izbrati ustrezno poslopje za urad; 2. zagotoviti dovolj stanovanj za nemške finančne uradnike; 3. "*iz krogov Volksdeutscherjev dobiti ustrezen naraščaj za uradnike in nameščence*"; 4. preveriti, kdaj se opustijo nekateri bivši jugoslovanski uradi in združijo s tistimi, ki bodo poslovali pod nemško finančno upravo.[89] Organizacijo finančne službe v Spodnji Štajerski je šef civilne uprave objavil v svojem uradnem listu 24. aprila 1941.[90]

Poverjenik za finančne zadeve dr. Albegger je imenoval poverjenike za predvidena nova okrožja, in to za Celje vladnega finančnega svetnika dr. Kraulanda. Ker so v nemškem rajhu graničarji sodili pod finančno ministrstvo, so v Gradcu imenovali tudi vodji poveljniških mest carinske zaščite za Maribor (dr. Riesch) in Celje (višji carinski svetnik Deimel, ki ga je kmalu nasledil Saams). O prevzemu jugoslovanske finančne uprave v Celju je dr. Krauland poročal tole:

"*1. Poverjenik v Celju je jugoslovansko finančno upravo Celje in katastrski urad Celje zasedel 16. aprila 1941 in opravil vsa potrebna zavarovanja.*

2. Kolikor je lahko ugotovil, so akti ohranjeni. Poslovanje se nadaljuje brez težav z navzočimi jugoslovanskimi uradniki in nameščenci. Število v celjskih uradih zaposlenih uradnikov in nameščencev znaša 22, od teh je bil eden vpoklican in drugi aretiran. Gotovina in prihranki so prevzeti v redu. Gotovine je bilo 34.893,01 dinarjev. O znesku v blagajni in vrednostnih papirjih je bil sestavljen zapisnik. Dvojniki in trojniki blagajniških ključev so pri finančni direkciji v Ljubljani.

3. Davčne uprave Gornji Grad, Laško, Šmarje pri Jelšah in Šoštanj so bile zasedene 17., 18., 19. in 20. aprila 1941. Urade so prevzeli v nepoškodovanem stanju. Vsi akti, knjige in oprema so popolnoma ohranjeni. Jugoslovanski uradniki in nameščenci vodijo uradne posle naprej pod nadzorom in kontrolo uradnikov rajha. Najdena gotovina pri davčni upravi Gornji Grad znaša 457,75 dinarjev, Šmarje pri Jelšah 848,25 din, Laško 1051,25 din in Šoštanj 5398,75 din. Zneski v blagajnah in vrednostni predmeti so ohranjeni in popisani.

Zveza s političnimi komisarji je vzpostavljena. Storjeni so potrebni koraki za zagotovitev naraščaja za uradnike in nameščence. Združitve davčnih uradov zdaj ni mogoče upoštevati zaradi pomanjkanja prostorov."[91]

Na prvem delovnem sestanku okrožnih poverjenikov v Mariboru 22. aprila je dr. Krauland poročal o prevzemu finančnih uradov v celjskem okrožju, kar sem že navedel. Potožil je, da zaradi preobremenjenosti političnih komisarjev še ni opravljeno preverjanje bivših jugoslovanskih finančnih uradnikov in nameščencev. Tudi vprašanje prostorov za njegov urad v Celju je bilo še odprto, ker je bil začasno nastanjen v poštnem poslopju in je poštna uprava sama potrebovala te prostore. Na tem sestanku so zvedeli, da do nadaljnjega velja pobiranje davkov in taks po bivšem jugoslovanskem

89 ARS-II, Ld. Cilli, f. 20, Richtlinien für die Sofortmassnahmendes Beauftragten des Oberfinanzpräsidenten Graz.

90 VABl. Ustmk., 1941.

91 ARS-II, Ld. Cilli, f. 20, pov. za fin. upr. v Sp. Št., 0 1483-7 z dne 28. 4. 1941, Auszug aus den Berichten über die übernahme der jugoslawischen Steuerverwaltungen und Katasterämtern in der Untersteiermark.

sistemu in da vse naloge jugoslovanskih finančnih uradov, zlasti pobiranje davkov, preidejo na urade nemške državne finančne uprave. Okrožnim poverjenikom so obljubili pomoč delovnih moči iz Zgornje Štajerske, dopustili pa so jim, da poleg domačih Nemcev zaposlijo tudi Slovence, s katerimi pa morajo soglašati politični komisarji in uradi varnostne službe. Ker sta bila tobak in sol v Kraljevini Jugoslaviji državni monopol, so okrožni poverjeniki tožili, da ju primanjkuje, vendar so zvedeli, da je to zadeva političnih komisarjev, na katere pa finančna uprava ni imela vpliva.

Sredi aprila so Albeggerjevi okrožni pooblaščenci prevzeli tudi katastrske urade. 26. in 27. maja 1941 je bil sestanek zastopnikov finančne uprave in XIV. glavnega oddelka za meritve (Hauptvermessungsabteilung XIV) z Dunaja (vodja dvorni svetnik Martinz). Na njem je Martinzev glavni oddelek prevzel vse katastrske urade v Spodnji Štajerski in imenoval njihove vodje v okrožjih. Za vodjo katastrskega urada v Celju je imenoval višjega meritvenega svetnika Michorja. Vendar katastrskih uradov glede na davčne naloge, ki so jih imeli po jugoslovanskem pravu, še niso mogli ločiti od finančne uprave in so zato sklenili, da bo njihovo poslovanje tesno povezano s poverjeniki za finančno upravo. Zato sta se dr. Albegger in Martinz dogovorila: 1. da bodo katastrski uradi v Spodnji Štajerski še naprej sodili k finančni upravi; 2. da jih bo vodil uradnik omenjenega glavnega meritvenrega oddelka; 3. da bo za vse gmotne izdatke skrbela finančna uprava, razen za omenjenega uradnika; 4. da bodo katastrski uradi delali še naprej po do tedaj veljavnih zakonih, odredbah in določbah, razen tehničnih del, za katera začno takoj veljati določbe Technische Anleitung za vodenje zemljiškega katastra v Ostmarki (Tako so namreč nacisti nekaj časa imenovali priključeno Avstrijo, dokler niso zavrgli tudi tega izraza in so uporabljali ime podonavske in alpske pokrajine; op. p.), da katastrski uradi sprejemajo smernice v vseh davčnih zadevah od finančne uprave, v vseh tehničnih zadevah pa jih dobivajo od omenjenega glavnega meritvenega oddelka na Dunaju.[92]

Na tretjem uradnem pogovoru vseh vodij uradov finančne uprave v Spodnji Štajerski in Gorenjski ob Richterjevi navzočnosti 27. maja 1941 v Mariboru so ugotavljali, da je finančna uprava v Spodnji Štajerski formalno sicer podrejena šefu civilne uprave, da pa "*morajo biti vsi organizacijski in davčnopravni ukrepi naravnani tako, da bo ob določenem času zagotovljena brezhibna prevedba tega upravnega aparata v državno finančno upravo, tako na področju davčnega prava kot tudi na upravnotehničnem polju, še posebej pa glede personalnih vprašanj.*" Ugotavljali so tudi pomanjkanje ustreznih ljudi za finančno službo in možnosti za zaposlovanje bivših jugoslovanskih financarjev in carinikov, vendar le pod pogojem, da se naučijo nemščine. V Celju – tako so poročali – bivši, upokojeni slovenski šolski upravitelj poučuje nemščino vse slovensko osebje v finančni službi.

Podobno kot že na drugem delovnem pogovoru so tudi na tretjem govorili o ukrepih za pobiranje jugoslovanskih davkov in dajatev. "*Rajh lahko uresniči svoje velike naloge le, če je zagotovljen redni dotok vseh davkov in dajatev,*" so poudarili. Začetna težava je bila v tem, da bi to lahko delali le z gotovino, ker drugi denarni zavodi in pošta glede tega še niso poslovali.[93]

Energija

Nemški okupator je v Spodnji Štajerski popolnoma spremenil organizacijo energe-

92 ARS-II, Ld. Cilli, f. 20, poobl. za fin. upr. v Sp. Št., 0 1483-36, Niederschrift über die Besprechung wegen der übernahme der Katasterverwaltung durch die Hauptvermessungsabteilung XIV in Wien am 26. und 27. Mai 1941.

93 ARS-II, Ld. Cilli, f. 20, poobl. za fin. Upr. v Sp. Št., 0 1483-39 z dne 30. 5. 1941, Niederschrift über die dritte Amtsbesprechung mit den Dienststellenleitern in der Untersteiermark am 27. Mai 1941.

tike in njeno preskrbo. Več obratov je združil v javnopravno telo z imenom Energieversorgung Südsteiermark (E.V. Süd) s sedežem v Mariboru. To je utemeljeval takole: "*Za razjasnitev zapletenih razmer v spodnještajerskem energetskem gospodarstvu in za zagotavljanje enotne in po nac. soc. načelih usmerjene preskrbe z energijo, se je šef civilne uprave v Spodnji Štajerski odločil za zaplembo v Spodnji Štajerski ležečih premoženjskih vrednosti Elektrarne Fala a. d., Trboveljske premogokopne družbe, Državnega rudnika Velenje in Kranjskih deželnih elektrarn in za njihovo izročitev novoustanovljenemu javnopravnemu telesu 'Energieversorgung Südsteiermark', ustanovljenemu z odredbo 6. 6. 1941.*" V to javnopravno telo sta poleg omenjenega premogovnika v Velenju iz celjskega okrožja sodila tudi premogovnika Huda Jama pri Laškem in Zabukovica. Vodstvo vseh teh v javnopravno telo vključenih premogovnikov je bilo v Celju, na Grabengasse 2, in je bil ves čas njihov direktor dipl. inž. Ernst Löffler.[94]

Cestna uprava

Nemški okupator je v Spodnji Štajerski prevzel tudi cestno upravo. Do takrat je ceste I. do III. reda vzdrževala banska uprava prek srezkih cestnih odborov, medtem ko so ceste IV. reda vzdrževale občine. Vse banovinske ceste je okupator začasno prevzel kot deželne ceste, da bi jih pozneje glede na njihov pomen prekrstil v deželne ceste I. in II. reda. Upravo državnih in deželnih cest je glede na predvideno formalnopravno priključitev Spodnje Štajerske k nemškemu rajhu razdelil tako kot v avstrijskih pokrajinah, tako da je upravo vseh državnih in deželnih cest I. in II. reda vodil državni namestnik za Štajersko s svojim gradbenim oddelkom. Osebne in gmotne stroške je nosila država, in to urad generalnega inšpektorja za nemške ceste dr. Fritza Todta, po njegovi smrti pa Alberta Speera. V štabu šefa civilne uprave je bil poverjenik za gradnjo cest vladni gradbeni svetnik Hans Renner. V okrožjih so ustanovili urade za cestno upravo (Strassenamt), v Celju ga je vodil dipl. inž. Libert Igler. Ta urad je skrbel za vse ceste, razen za občinske, za katere so morale skrbeti občine.[95]

Socialno zavarovanje

Direktor Deželne bolniške blagajne (Landkrankenkasse) v Gradcu dr. Hermann Görger – St. Jörgen je 6. januarja 1942 pisal Dorfmeistru, da mu glede na njun pogovor pošilja v prilogi osnutek pisma, ki da naj ga pošlje županom, da bi le-ti pospešili urejanje socialnega zavarovanja, ki ga predvideva Deželna bolniška blagajna za zaposlene v spodnještajerskem poljedelstvu in gozdarstvu. Prosil je tudi, da bi mu dovolili govoriti na prihodnjem delovnem pogovoru z župani, ker da bi jim rad posredoval ustrezna pojasnila.[96] Omenjeni direktor se je 10. januarja res udeležil delovnega pogovora z župani v Celju in zato Dorfmeister ni razposlal županom že pripravljenega pisma. V njem opozarja na objavljeno odredbo šefa civilne uprave in na navodila Deželne bolniške blagajne. "*Pri tem delu je treba izkoristiti priložnost in opozoriti na nemški način pisanja imen.*" Posebej opozarja na zavarovanje samostojnih lastnikov in najemnikov, ki si iz gospodarskega razloga ne bodo mogli privoščiti pomoči v primeru bolezni in se bodo pogosto obračali na socialno skrbstvo. "*Zato ni samo v interesu ljudskega zdravja,*

94 VABl. Ustmk., 1941, ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/I, EV Süd, sporočilo z dne 22. 8. 1941.
95 ARS-II, Ld. Cilli, CdZ, U/I Ra 18/2-1941 z dne 5. 9. 1941, Strassenverwaltung.
96 ARS-II, Ld. Cilli, f. 13/IV, Landkrankenkasse f. d. Stmk. z dne 6. 1. 1942, Einführung der Sozialversicherung für die in der Land- und Forstwirtschafttätigen.

temveč v neki meri tudi v interesu občine, če bodo vsi posestniki in najemniki pristopili k zavarovanju, saj ni zagotovila, da bi si v primeru lastne bolezni ali bolezni svoje družine mogli ustrezno pomagati."

Cerkvene in verske zadeve

Nacionalsocializem je bil protikrščanski in se je zavzemal za neko novo vero, ki naj bi temeljila na germanski mitologiji. V Nemčiji sta vera in Cerkev sodili med notranje nasprotnike nacizma in bili podvrženi nadzoru tajne državne policije – gestapa.[97] V zasedenih slovenskih pokrajinah so imeli nacisti vero in Cerkev za sovražnika tudi iz nacionalnopolitičnih razlogov, češ da sta nosilki slovenstva. Zato so bili proti njima uperjeni prvi nasilni ukrepi nemškega okupatorja: zaplemba cerkvene posesti, množičen izgon duhovnikov in omejevanje cerkvenih in verskih obredov. V Spodnji Štajerski so te ukrepe izvajali urad za utrjevanje nemštva v Mariboru in njegove podružnice v okrožjih (zaplembe), policija (množično izganjanje duhovnikov) in poverjenik za cerkvene zadeve pri šefu civilne uprave dr. Paul Hillinger v Mariboru (od 1942 v Gradcu) ter drugi upravni organi.[98]

Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko je že kmalu ukazal zapleniti cerkveno posest, tudi župnišča, ki so jih nato uporabili za nastanitev raznih uradov ali za druge namene. Prostore župnijskih uradov, kjer so sploh še ostali, so omejili zgolj na bivanje v kaplanijah, vendar ob plačevanju najemnine.[99] Pri tem so bili najbolj prizadeti samostani, ki so bili brez izjeme zaplenjeni; v Celju npr. kapucinski samostan, v katerem so kmalu uredili začasno sprejemno taborišče za izgnance. Drugačen je bil odnos nemškega okupatorja do evangeličanske cerkve, ki je bila v Spodnji Štajerski nemška in so bili njeni verniki člani precej nacificirane Švabsko-nemške kulturne zveze. Okupatorjev množičen izgon Slovencev je prizadel večino slovenske duhovščine, saj je ta bila med najbolj prizadetimi poklicnimi skupinami izgnancev. Okupator je zaradi zunanjega političnega videza pustil v Mariboru lavantinskega škofa dr. Ivana Jožefa Tomažiča, po nekaterih župnijah pa kakšnega duhovnika, za katerega je sodil, da zaradi starosti ne bo mogel ovirati ponemčevanja in nacifikacije. Nemški policist Kurt Mack v Mariboru je namreč že 22. aprila 1941 naročil izpostavam gestapa in varnostne službe: *"Duhovnike lahko aretirate v večjem številu. Da ne bi nastalo slabo razpoloženje, pa je treba paziti, da bo na nekem večjem območju ostal vsaj eden, ki bo opravljal pogrebe in podobne obrede."*[100]

V okupatorjevem celjskem okrožju je bilo 66 katoliških, ena (nemška) protestantska in ena starokatoliška župnija. Katoliški župnijski uradi so bili v vseh občinah, razen v dveh (Arja vas in Škofja vas). Nimamo podatkov, koliko duhovnikov je bilo v njih in v samostanih in koliko jih je okupator izgnal na tuje spomladi in zgodaj poleti 1941 ter

97 Friedemann Bedürftig: Kirchenkampf. Zentner – Bedürftig: Das grosse Lexikon des Dritten Reiches. Augsburg 1993, str. 311–313. Janez Janžekovič, Narodni socializem kot svetovni nazor, v: J. Janžekovič, Domoljubni spisi – Vebrova filozofija, Celje 1997, str. 20–21; Vekoslav Grmič, Ideološke osnove nacifašizma (nacionalsocializma). Moja misel. Zbirka člankov in razprav. Ljubljana 1995, str. 217–229.

98 Tone Ferenc, Cerkev na Slovenskem pod nemško in italijansko okupacijo. Chiesa e Società nel Goriziano fra guerra e movimenti di Liberazione. Cerkev in družba na Goriškem, njih odnos do vojne in osvobodilnih gibanj. Gorizia 1987, str. 73–78 (v italijanščini str. 79–85); Miloš Ribar, Nacistični ukrepi zoper duhovščino lavantinske škofije 1941–1945. Zbornik ob 750-letnici mariborske škofije. Maribor 1978, str. 44–102; Vekoslav Grmič, Štajerska duhovščina med okupacijo 1941–1945. Iskanje resnice. Zbirka člankov in razprav. Ljubljana 1997, str. 163–173.

99 ARS-II, Ld. Cilli, f. 15/I, zaupna okrožnica pol. kom. Celje, Zl. Ia SO 3/1-1941 z dne 11. 10. 1941.

100 Milan Ževart, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini. Ljubljana 1977, str. 100. V Šaleški dolini sta ostala le dva dotedanja duhovnika, in to tisti v Zavodnjah in hišni kaplan grofice Herberstein, ki je bil po rodu sudetski Nemec.

koliko se jih je umaknilo v Ljubljansko pokrajino.[101] Iz poročil okupatorjevih uradov v okraju Šmarje pri Jelšah zvemo, da so nekaj Judov in duhovnikov pognali čez mejo na Hrvaško in da so 22 zaprtih duhovnikov odpeljali v Maribor. Po množičnem izgonu slovenskih duhovnikov iz Spodnje Štajerske je politični komisar Dorfmeister 30. avgusta 1941 zahteval od županov podatke o duhovnikih, ki so ostali in opravljajo svojo službo.[102] V takratnih 33 občinah so bili katoliški duhovniki samo v 19 občinah, in to skupaj 29. Več kot dve tretjini jih je bilo rojenih še v 19. stoletju (7 je bilo starih med 50 in 60 leti, 3 med 60 in 70 leti, 11 med 70 in 80 leti, najstarejši pa je imel 83 let).[103] Med rojenimi v 20. stoletju je gestapo zaradi sodelovanja v odporništvu tri aretiral, enega med njimi usmrtil (Izidor Završnik), dva pa poslal v koncentracijsko taborišče (Feliks Podpečan in Franc Puncer).[104] Predvsem iz germanizacijskih razlogov je šef civilne uprave izposloval pri sekavski škofiji v Gradcu, da je ta poslala v Spodnjo Štajersko 62 nemških duhovnikov. Kaže, da jih je bilo med njimi kakšnih pet, ki so v celjskem okrožju delovali že leta 1941 ali vsaj leta 1942.[105] V celjski katoliški župniji sta po izgonu ostala le dva duhovnika, in to 57-letni Peter Jurak in 55-letni Jožef Kardinar, ki je po Jurakovi odselitvi na Hrvaško (tam je bil tudi rojen) ostal sam.

Šef civilne uprave je že 6. maja 1941 izdal strogo zaupna "*navodila za verske zadeve*", v katerih je določil, kaj se sme in česa se ne sme opravljati na verskem področju (prepoved procesij po cestah, delovanje verskih društev, javnih zborovanj, izobešanje cerkvenih zastav itd.). Ukazal je "*nadzirati vedenje rimsko-katoliške duhovščine in o tem nenehno poročati.*"[106] Čez nekaj dni je naročil, "*naj se pri vsej omejitvi cerkvenega vpliva izogne, da bi aretacije in po njih izpadla cerkvena dejanja neugodno vplivala na počutje prebivalstva*" ter zahteval, naj mu politični komisarji o tem poročajo.[107] Iz trške občine Vojnik so poročali: "*V tej župniji so delovali 3 dušebrižniki, bili so aretirani. Pomožno opravlja dušebrižniško službo sedaj 65-leten, upokojen, bolehen bivši župnik. /.../ Glede na sedanje razmere je duhovno življenje prebivalstva nekoliko potlačeno. Sprejeti ukrepi seveda neugodno učinkujejo na počutje prebivalstva.*"[108]

Čeprav je šef civilne uprave v prvih navodilih glede cerkvenih zadev napovedal, da bosta Cerkev in država ločeni in da se država ne bo vmešavala v dušebrižništvo, ni bilo tako. Že kmalu, zaradi približevanja praznikov (Vidovdana, 28. 6., in sv. Cirila in Metoda, 5. 7.), je komandant varnostne policije in varnostne službe v Mariboru Lurker v pismu lavantinskemu škofu dr. Tomažiču prepovedal, da bi služba božja tista dva dni kakorkoli presegala tisto ob delavnikih, kršilcem pa je zagrozil z državnopolicijskimi ukrepi.[109]

Po množičnem izgonu slovenske duhovščine iz Spodnje Štajerske je šef civilne uprave

---

101 Na nepopolnem seznamu škofijskih duhovnikov lavantinske škofije v Spodnji Štajerski, izdelanem v vojnem času, ki mi ga je ljubeznivo posredoval prof. dr. Milan Ževart in se mu zanj ob tej priložnosti lepo zahvaljujem, sem za 58 župnij naštel 94 katoliških duhovnikov (med njimi opata in bolnišničnega duhovnika). Za župnijo Celje navaja 10 duhovnikov. Manjkajo torej podatki za 8 manjših župnij. Ker za nekatere duhovnike ne navaja župnije, je morda na seznamu tudi kakšen duhovnik iz takšne župnije.

102 ARS-II, Ld. Cilli, f. 15/I, Runderlass Nr. 64, Zl. I c: SO Allg. z dne 30. 8. 1941.

103 ARS-II, Ld. Cilli, f. 13/IV, pregled duhovnikov v okrožju Celje, avgust 1941.

104 Franc Puncer, Duhovnik v taborišču smrti, Celje 1991.

105 Eden (Franz Treiberg v Šoštanju) je bil rojen na Koroškem, štirje (Franz Hiersche pri Št. Andražu, Venčeslav Čeh v Frankolovem, Robert Vaclawik v Gotovljah in Johann Keller v Šmartnem pri Velenju) so bili rojeni na Češkem).

106 ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/III, Zl. U/VII Ko 1/1-1941 z dne 6. 5. 1941, Richtlinien in konfessionellen Angelegenheiten.

107 ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/III, Zl. U/VII Ko 1/2-1941 z dne 12. 5. 1941, Richtlinien in konfessionellen Angelegenheiten.

108 ARS-II, Ld. Cilli, f. 102/I, Zl. BV 117/2 z dne 19. 5. 1941.

109 ARS-II, Ld. Cilli, f. 102/I, Kdr. Sipo u. SD Ustmk., IV B 1 z dne 10. 6. 1941.

brez javne objave prepovedal slovensko pridiganje, molitve in petje, medtem ko je bilo maševanje takrat itak samo v latinščini. Tam, kjer je še bila služba božja, so odpadle pridige, petje pa, kolikor ga je sploh še bilo, je bilo tudi v latinščini (ponekod je pel samo organist). Kako dosledni so bili nacisti pri tem ukrepu, kaže primer iz Škofje vasi. Ko so pozno jeseni 1941 v Mariboru zvedeli, da se v Škofji vasi še vedno moli in poje slovensko, je zvezni vodja Štajerske domovinske zveze Franz Steindl pisal Dorfmeistru: "*Tvoje pismo v zgoraj navedeni zadevi /slovenski jezik v cerkvi, op. p./ sem uporabil za to, da sem mariborskemu škofu sporočil, da je dolgoročno nevzdržno, če se v deželi, ki sodi v Nemčijo in je bila zato nemščina razglašena za uradni jezik, v cerkvi poje in moli slovensko. V konkretnem primeru 'Škofja vas' prosim, da župnika na ustrezen način osebno primeš.*"[110] *Ta primer je Dorfmeister izkoristil, da je na sestanku z župani 12. decembra le-tem naročil, "da morajo župnike in vikarje pozvati k sebi in jih izrecno opozoriti, da se v cerkvah ne sme slovensko (vindišarsko) pridigati, moliti in peti.*"[111] Kljub tako strogim navodilom in grožnjam so ponekod še molili in peli slovensko. Tako je Friedrich Steinböck iz Žalca prijavil duhovnika Antona Veternika, da so tam na velikonočno nedeljo 5. 4. 1942 pri maši peli slovensko. Dorfmeister je ukazal dr. Lehnertu, naj o tem poroča dr. Hillingerju, Veterniku pa izreči strogi opomin z denarno kaznijo.[112] Sredi marca 1942 je Sepp Jellenz prijavil Dorfmeistru, da so v Vojniku opravili cerkveno poroko v slovenščini. Prijave so šle na gestapo, varnostno službo, k šefu civilne uprave in morda še kam. 10. aprila 1942 je dr. Hillinger iz Gradca sporočil, da naj župnika Janeza Goričana ne kaznujejo, ker "*odredbo o uporabi jezika pri cerkvenih opravilih šele pripravljajo.*" Zato je Dorfmeister 16. aprila prosil Hillingerja: "*Ker še ni pravne podlage za kaznovanje zgoraj imenovanega, je ne bom izrekel. Prosim pa, da čimprej izdate odredbo o uporabi jezika pri cerkvenih opravilih, ker so se tukaj ravno po velikonočnih praznikih pritoževali, da so celo v mestu Celje glasno molili in peli slovensko. Ta navada ogroža naš ponemčevalni proces in je zelo nevarna. V tem primeru sem pooblastil župana trga Vojnik, da ustno opozori Goričana.*" Ta je to res storil. Goričanu je zabičal: "*V cerkvi se ne sme slišati nobena slovenska beseda!*"[113]

Ko sta nemška učitelja iz Rogaške Slatine zatožila kmetico Berto Fajs, da v Dreveniku v župnišču pripravlja otroke za birmo v slovenščini, so to iz Celja sporočili v Gradec. Od tam so ukazali, da je treba takšen pouk preprečiti.[114]

Najbrž so bili v Spodnji Štajerski mnogi primeri, ko so kljub ustnim in tudi pisnim ukazom nižjih upravnih organov po cerkvah še molili in peli slovensko. Verjetno je zaradi njih šef civilne uprave na prvo obletnico uvedbe civilne uprave, tj. 14. aprila 1942,

110 ARS-II, Ld. Cilli, f. 77, Der Bundesführer, St/Sch. 1934 z dne 27. 11. 1941, Slowenische Sprache in der Kirche. Ko bi moral župnik iz Vojnika Ivan Goričan na pogovor k Dorfmeistru, je vojniški župan Steinberger sporočil: "Duhovnik ne more priti v Celje, ker je star in zelo šibek in bi lahko bila za njega pot v Celje k političnemu komisarju nevarna." Nato je uradnik Ortshaber v Lehnertovi odsotnosti sporočil županu, naj župnika pozove k sebi "in mu v imenu političnega komisarja pove, da so cerkveni obredi (pridige, petje, molitve itd.) v slovenščini strogo prepovedane in da bo v ponovnih primerih župnik strogo kaznovan." (Prav tam).

111 ARS-II, Ld. Cilli, f. 77, zapisek dr. Lehnerta 12. 12. 1941.

112 ARS-II, Ld. Cilli, f. 77, poročilo orož. postaje Žalec 5. 4. 1942 in osnutek Dorfmeistrovega poročila dr. Hillingerju, III – 7a-26-3/1-1942 z dne 15. 4. 1942. Rokopisna pripomba: "Kazenski nalog je presežen s pismom šefa civilne uprave 10. 4. 1942 – C.d.Z. 356 G 186/1-1942."

113 ARS-II, Ld. Cilli, f. 77/I, Jellenzovo pismo 15. 3. 1942; poročilo župana Vojnik 3094/42 z dne 20. 3. 1942; Dorfmeistrovo poročilo dr. Hillingerju, gestapu in SD, III-7a-11-1/1-1942 z dne 2. 4. 1942; Hillingerjevo pismo Dorfmeistru, CdZ 356 G 186/1-1942 z dne 10. 4. 1942; Dorfmeistrovo pismo dr. Hillingerju, III-7a-11-1/2-1942 z dne 16. 4. 1942; Dorfmeistrovo pismo županu Vojnika 18. 4. 1942; poročilo vojniškega župana 3364/42 z dne 20. 4. 1942.

114 ARS-II, Ld. Cilli, f. 77, poročilo župana Herberta Miglitscha, št. 360/1 z dne 18. 2. 1944; Hillingerjevo pismo, CdZ Ia-354 F 17/1-1944 z dne 6. 3. 1944.

z odredbo prepovedal v cerkvah uporabljati drug jezik kot latinščino in nemščino. Izjemo je dovolil le pri spovedi.[115]

Po nekem primeru je Dorfmeister opozoril župane in vodje orožniških postaj, da morajo paziti na to, da bodo po župnijah pri verskih obredih poleg latinščine uporabljali nemščino. "*Ta odredba se ne nanaša samo na uporabo nemščine pri pridigah, molitvah in petju, temveč posebej tudi pri porokah.*" Če poročni par sploh ne zna nemško, se mora poleg slovenskega besedila uporabiti tudi nemško. Če bi bile cerkvene poroke samo v slovenščini, "*bi to povzročalo dvom in negotovost glede vrednosti in dostojanstva poroke pred matičarjem v nemščini in bi bilo enako cerkveni propagandi za slovenski jezik.*" Povedal je, da je že davno prek županov pozval župnike, da se morajo držati te odredbe in da zahteva strog nadzor nad njenim izvajanjem in poročanje o prekrških.[116] Viri pričajo, da je zaradi ene same cerkvene poroke v slovenščini nastal velik vik in krik v Celju in Gradcu, kamor so poročali o vsakem, tudi najmanjšem prekršku.

Okupatorjevo gorečnost za odpravo vsega slovenskega v cerkvenem življenju v celjskem okrožju kaže tudi Dorfmeistrov odlok županom iz srede leta 1943. Ta se glasi: "*V mnogih cerkvah so še napisi, plošče itd. v slovenskem jeziku in pisavi. Posebno gre za napise in naslove na svetniških podobah (križev pot), za napise na glavnih in stranskih oltarjih, kipih in drugih likih. Te cerkve, v katerih so še takšni napisi, plošče itd. v slovenskem jeziku in pisavi, je treba ugotoviti in sem poročati o imenu in kraju.*" Zahteval je poročila najkasneje do 18. 7. 1943, češ da je tudi sam vezan na ta rok.[117] Celjski župan Himmer je 17. julija poročal, da Danijelova, Marijina in Nikolajeva cerkev nimajo nobenega slovenskega napisa, druge cerkve pa da so zaprte. Glede razpel in kapel pa je naročil poizvedbe. O njih je poročal 28. julija, rekoč, "*da od 26 pregledanih razpel ob poteh in kapel na območju meta Celje niti ena nima slovenskega napisa, temveč latinskega ali nemškega.*"[118]

Šef civilne uprave je 24. marca 1942 odredil, da so v vojnem času iz delovnopravnih razlogov verski obredi ob praznikih, ki niso državni prazniki, lahko samo v obsegu kot ob navadnih delovnih dneh in da lahko ta obseg presežejo le po 19. uri.[119] Dne 16. aprila 1943 pa je šef civilne uprave zaradi potrebe "*po totalnem delu*" do 15. oktobra 1943 omejil verske obrede, razen porok in pogrebov ob delavnikih, na čas pred 7. uro in po 19. uri, s čimer so morali župani duhovnike ustno seznaniti.[120] Tričetrt leta pred tem so prepovedali "*postavljanje stojnic in prodajanje verske krame ob cerkvenih praznikih.*"[121]

Spomladi 1942 so nekoliko omilili svoje odklonilno stališče do cerkvenih obredov, zlasti procesij zunaj cerkve, ki so potekale drugače kot v Zgornji Štajerski. 20. marca 1942 je Dorfmeister natančno in strogo zaupno predpisal postopek za možnost uporabe prostora zunaj cerkva in kapel za cerkvene prireditve. Zanje da ne smejo uporabljati

115 VABl. Ustmk., 1942, Nr. 78, 20. 4. 1942, Verordnung über den Sprachgebrauch bei kirchlichen Handlungen, 14. April 1942.

116 ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/I, dež. svet. Celje, III-7a-11-1/1-1942 z dne 2. 4. 1942, Runderlass Nr. 86, Verwendung der slowenischen Sprache bei kirchlichen Handlungen.

117 ARS-II, Ld. Cilli, f. 77, dež. svet. Celje, III-7a-Allg.-25/1-1943 z dne 13. 7. 1943, Runderlass Nr. 182, Kirchliche Angelegenheiten.

118 ARS-II, Ld. Cilli, f. 77/II, Himmerjevi poročili, Präs. 206/2-1943 z dne 17. 7. in 206/3-1943 z dne 28. 7. 1943.

119 ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/I, dež. svet. Celje, III-7a-VO-4/2-1942 z dne 31. 3. 1942, Runderlass Nr. 79, Kirchliche Veranstaltungen.

120 ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/III, dež. svet. Celje, III-7a-VO-10/1-1943 z dne 19. 4. 1943, Runderlass Nr. 111, Kirchliche Veranstaltungszeit, Festlegung.

121 ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/II, dež. svet. Celje, IV-3-M-12/1-1942 z dne 8. 8. 1942, Runderlass Nr. 216, Marktfahrer bei kirchlichen Feiern.

župnišč in zasebnih poslopij, glede procesij pa da se morata upoštevati zračna zaščita (kot bomo videli, takrat v Spodnji Štajerski še ni bilo nevarnosti za letalske napade) in cestnopolicijski predpisi. Pridržal si je pravico odločanja o vlogah, ki so mu jih morali v pisni obliki poslati 4 tedne pred predvideno procesijo. Če župani, tako je obveljalo, ne dobijo do treh dni pred nameravano procesijo njegove ustne prepovedi, se procesija lahko opravi.[122] Isti dan je šef civilne uprave omejil možnost procesij na tiste, ki so bile že od prej v navadi. "*Uvajanje novih procesij torej ni dovoljeno in jih ne sme biti.*" Če pa bi procesije motile cestni promet, je zapisal, jih bo prepovedal, ustrezno omejil ali preusmeril. "*V Stari Štajerski smo na ta način dosegli bistveno zmanjšanje procesij in cerkvi nismo dali povoda za pritožbe.*"[123] 30. marca 1943 je dr. Hillinger pisal Dorfmeistru: "*Uvajanje verskih procesij v Spodnji Štajerski ni zaželeno. Torej prosim, da jih na ustrezen način preprečite.*"[124] Dorfmeister je nato odklanjal vse vloge za opravljanje procesij. Ko je zvedel, da je župan na Ljubnem sam dovolil župniku cerkveno procesijo, ga je pokaral in ga opozoril na svoja odloka št. 69 in 71 iz marca 1942.[125]

Kot že rečeno, so morali okupatorjevi organi nadzirati delo in vedenje duhovščine in o tem poročati svojim nadrejenim. Pri nadziranju verskega in cerkvenega življenja je deželni svetnik Dorfmeister večkrat zahteval od županov poročila o personalni zasedbi župnij, tako tudi 1. avgusta 1942, in sprotno poročanje o vsaki spremembi.[126] Zahteval je tudi poročila o izkušnjah z duhovniki iz Zgornje Štajerske, ki delujejo v celjskem okrožju.[127]

Glede razširjanja tiska po cerkvah in župniščih je veljala prepoved šefa civilne uprave z dne 6. maja 1941. Širjenje vsakršnega tiska pa sta urejala odlok šefa civilne uprave z dne 6. maja 1941 in naredba državnega ministrstva za propagando in ljudsko razsvetljevanje z dne 22. januarja 1942; slednja je dovoljevala širjenje le s pisnim dovoljenjem opremljenim zastopnikom.[128] Ko je graška založba Styria v nekaterih župnijah celjskega okrožja prodajala nemško nabožno literaturo, je to pri celjskih nacistih izzvalo vznemirjenje. Dorfmeister je vprašal v Gradec, ali ima ta založba sploh pravico

---

122 ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/I, dež. svet. Celje, III-7a-Vo-4/1-1942, Runderlass Nr. 69, Kirchliche Veranstaltungen ausserhalb der Kirchen.

123 ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/I, dež. svet. Celje, III-7a-VO-5/1-1942 z dne 20. 3. 1942, Runderlass Nr. 71, Kirchliche Umzüge.

124 ARS-II, Ld. Cilli, f. 77/I, CdZ, I a 354 P 5/1-1943 z dne 30. 3. 1943.

125 ARS-II, Ld. Cilli, f. 77, dež. svet. Celje, I-Bev. 3-13-2/1-43 z dne 10. 9. 1943. Župan Peter Schlindwein je odgovoril: "O Vašem pisanju 10. t. m. lahko domnevam, da je njegova vsebina zame osebno graja. Rad bi povedal, da sem prevzel občino, katere prebivalstvo se je po pravici znašlo v opoziciji. Zavedal sem se, da se mi bo občane Ljubnega posrečilo pripeljati k nacionalsocialistični ideji le tako, da bom uporabljal način, kakršen v rednih časih ni možen. Kot star bojevnik gibanja sem pobijal politične nasprotnike duhovno in sem uporabljal nasilje le takrat, ko ga je kdo uporabil nad menoj. Lahko domnevam, da morate kritizirati moj način dela. Zagotavljam Vam, da ne mislim kreniti s poti, na katero sem krenil, ker glede naloge voditi ljudstvo, ne vidim razlike med županom in vodjem krajevne skupine (Štajerske domovinske zveze; op. p.). Gospod deželni svetnik, upam, da boste iz prikaza mojega stališča potegnili neke konsekvence in Vas prosim, da me razrešite funkcij župana in vodje krajevne skupine Ljubno. Zame je nadaljnje delo nemogoče, če vem, da ga ne odobravate." (ARS-II, Ld. Cilli, f. 77, Schlindweinovo pismo Dorfmeistru 14. 9. 1943). Schlindweina je res kmalu nasledil Johann Berler.

126 ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/II, dež. svet. Celje, III-7a-VO-8/1-1942 z dne 1. 8. 1942, Runderlass Nr. 209, Besetzung der Pfarren und jeweilige Veränderungen.

127 ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/II, dež. svet. Celje, III-7a-Vo-9/1-1942 z dne 28. 8. 1942, Runderlass Nr. 233, Ausübung der Seelsorge durch altsteirische Pfarrer in der Untersteiermark. Ko so ugotovili, da prihaja v Solčavo maševat takšen duhovnik – Valentin Stückler iz Mežiške doline, so se v Celju vznemirili in zahtevali, da predloži dovoljenje mariborskega škofa. (ARS-II, Ld. Cilli, f. 77, dež. svet. Celje, III-7a-14-3/1-1943 z dne 10. 2. 1943. O Stücklerjevem delovanju v Mežiški dolini glej njegovo knjigo: Duhovnik med okupacijo in revolucijo, Celovec 1987.

128 ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/I, dež. svet. Celje, III-7a-VO-6/1-1942 z dne 23. 4. 1942, Runderlass Nr. 104, Konfessionelles Schrifttum.

prodajati knjige v Spodnji Štajerski in izrazil svoje stališče: "*Drugače pa si dovolim, da še pripomnim, da je pošiljanje takšnih cerkvenih knjig v Spodnji Štajerski oz. v celjskem okrožju nezaželeno.*" Prosil je, naj po določbah odredbe o prijavi moških in žensk za naloge državne obrambe zaprejo knjigotrštvo Styria vsaj, kar zadevo izdelavo in prodajo cerkvenih knjig, ter tam zaposlene delovne moči pošljejo na drugo delo, ki je pomembno za vojno. Kmalu nato je poverjenik za ljudsko prosvetljevanje in propagando pri šefu civilne uprave v časniku Marburger Zeitung razglasil, da še vedno velja zapora za prosto vnašanje tiska in umetnostnih predmetov v Spodnjo Štajersko ter njihovo razširjanje v tej pokrajini, odrejena 20. aprila 1942.[129]

Omenil sem že aretacijo treh duhovnikov iz celjskega okrožja. Posebnega nadzora je bil poleti 1942 deležen tudi župnik Stefan Stiper, ki je aprila 1942 prispel v Luče iz brežiškega okrožja in je opravljal dušnopastirsko delo v župnijah Luče, Ljubno in Solčava. O njem je sredi julija 1942 Dorfmeister poročal dr. Hillingerju: "*Kot sem navedel v svojem poročilu o položaju za mesec junij 1942, so pri tolovajstvu v zahodnem delu celjskega okrožja poleg bivših komunistov posebno udeleženi klerikalni krogi. Kakor mi sporoča okrožni vodja, član stranke, /Adolf/ Swoboda iz brežiškega okrožja, se je v občino Luče premeščeni župnik Stefan Stiper v brežiškem okrožju udejstvoval zelo sovražno nemštvu. On goji tudi že tudi v Lučah zaupno druženje z zagrizenimi sovražniki nemštva. Morda je mogoče pripraviti škofa do tega, da sam ne bi v ogrožene občine nameščal najbolj čudaških mož za župnike.*"[130] Kot zvemo iz zapiska dr. Lehnerta, se do začetka oktobra ni zgodilo nič in naj bi se Dorfmeister o tem 3. in 5. oktobra 1942 pogovarjal v Gradcu, nato pa sklenil, "*skupen pogovor zaradi župnikov*".[131]

Kako so nacisti v Celju nadzirali duhovnike, priča tudi prijava vodje krajevne skupnosti Štajerske domovinske zveze za Celje-Lisce Reinholda Blechingerja, da duhovnik Jožef Kardinar "*dnevno obiskuje dom onemoglih v Celju na Sachsenfelderstrasse in se tam cele ure pogovarja s stanovalci*". Župan Himmer se je pogovoril s Kardinarjem, ki mu je izjavil, da je obiskal dom onemoglih samo na željo stanovalcev, nakar je Himmer odgovoril Blechingerju: "*Moram povedati, da so duhovnikovi podatki resnični in vam zagotavljam, da se po izdanih navodilih za Spodnjo Štajersko pač zelo zanimam za cerkvene zadeve. Celjskega opata Juraka sem večkrat pozval v svoj urad in je dobil ustrezna navodila, ki se jih bo tudi držal.*" Iz Gradca pa so ukazali: "*Ker duhovnik ni zaposlen v domu za starce, se lahko v njem pojavi, ko to želijo stanovalci in njegov obisk ustreza vodstvu doma.*" Dorfmeister pa je Himmerju pisal, da mu je šef civilne uprave 27. februarja prepustil v odločanje, da to ustrezno uredi. "*Zato zahtevam, da za obisk duhovnika določite pol dneva na teden.*"[132]

Podobno kot do velikih cerkva je bil nemški okupator sovražen do verskih ločin ali sekt. Ko so v Celju odkrili krog ljudi, ki naj bi sodil v baptistično občino in imel 7. 2. 1943 sestanek, jih je gestapo zaprl in dva organizatorja poslal v koncentracijsko taborišče, druge pa opomnil in izpustil. Ob tem je Dorfmeister predlagal prepoved delovanja krajevnih skupin "*freikirchlichen Gemeinden*".[133]

Poleg okupatorjevih upravnih organov sta se z verskimi in cerkvenimi zadevami

129 ARS-II, Ld. Cilli, f. 77/, dež. svet. Celje, III-7a-14-4/1-1943 z dne 18. 2. 1943. Bekanntmachung über die Zulassungssperre für Buch- und Kunstvertreter, 24. 3. 1943.

130 ARS-II, Ld. Cilli, f. 77, dež. svet. Celje, III-7a-14-2/1-42 z dne 16. 7. 1942, Antrag auf Versetzung eines Pfarrers.

131 Prav tam. Zapiska dr. Lehnerta 1. in 7. 10. 1942.

132 ARS-II, Ld. Cilli, f. 77/I, Blechingerjevo pismo Himmerju 17. 2. 1942, Dorfmeistrovo pismo šefu civilne uprave, III-7a-6-1/1-1942 z dne 21. 2. 1942; Himmerjevo pismo Blechingerju 3. 3. 1942; Dorfmeistrovo pismo Himmerju 3. 3. 1942.

133 ARS-II, Ld. Cilli, f. 77, dež. svet. Celje, III-7a-Allg.-15/1-1943 z dne 10. 3. 1943.

ukvarjala tudi varnostna policija in varnostna služba. Tako je III. oddelek (obveščevalna služba za notranjost države) komandanta varnostne policije in varnostne službe v Mariboru 9. aprila 1943 zahteval od svojih izpostav v Celju, na Ptuju, v Brežicah, Trbovljah in Ljutomeru "*splošen pregled o razvoju cerkvenih razmer*", posebej "*1. o vedenju slovenskih duhovnikov in duhovnikov, ki so na delu v Sp. Štajerski, 2. o dušebrižniškem delu (posebno če je narastlo, kakšni posebni dogodki se ugotavljajo, dušebrižniška oskrba zunaj cerkva itd., 3. o nabirkah v cerkvah, 4. o verouku, in 5. o raznem.*"[134] Potem ko so na ta vprašanja do 6. maja morali odgovoriti župani deželnemu svetniku v Celju, je ta (referent Vinzenz Watzlawik) poročal omenjenemu III. oddelku v Maribor: "*Dušebrižniško delo v mestu Celje se je zmanjšalo, ker po odselitvi opata Petra Juraka na Hrvaško dušebrižniško delo za vso župnijo, razen za bolnišnico, opravlja 83-letni upokojeni profesor verouka Franc Kardinar. Obisk maš je ob nedeljah in praznikih zelo močan, tako da ljudje večinoma stojijo še pred cerkvenimi vrati. To pa ne pomeni porasta obiska cerkve glede na jugoslovanski čas, ker je treba upoštevati, da so bile v Celju ob osvoboditvi Spodnje Štajerske zaprte 3 cerkve (kapucinska, Jožefova in Salezijanski dom), tako da se morajo obiskovalci prejšnjih 5 cerkva zdaj omejevati na dve cerkvi.*" Glede obiska verskih obredov je še pripomnil, da je zdaj manj moških obiskovalcev, ker so v državni delovni službi in vojski. "*Pridig ni več, krst, poroke in pogrebi se opravljajo tudi cerkveno, dušebrižniškega dela zunaj cerkva, razen obiskovanja bolnikov in njihovega previdenja ni, zato pa je več stikov duhovnikov s prebivalstvom prek spovednic, ki so nenehno zasedene. Posledice spovedi so precej hujše od drugih dušebrižniških dejavnosti, ker jih ni mogoče nadzirati. V nekaterih občinah je duhovna oskrba skrajno omejena, ker visoka starost mnogih župnikov ne dopušča več živahnega delovanja.*" Glede nabirk je poročal, da jih opravljajo in da v Celju prinesejo vedno od 20 do 50 mark, ob večjih praznikih pa tudi več. "*Verouka je v splošnem malo. Župniki ga imajo večinoma le pred Veliko nočjo in Binkoštmi, ko pripravljajo otroke na prvo spoved in obhajilo.*" Za Celje je poročilo zasnoval po Himmerjevem poročilu. Župan Himmer je poročal tudi o protestantski cerkvi v Celju: "*Dušebrižništvo opravlja župnik May, čigar dejavnost se razteza čez mesto na celotno celjsko okrožje ter na okrožji Trbovlje in Brežice in na 6 občin mariborskega okrožja.*" Navedel je tudi, da dušebrižništvo za starokatolike opravlja župnik Jakob Jost, ki ga je za to imenoval škof Marko Kaludjera iz Zagreba. Mašuje pa da v svoji pisarni na Jesenkovi ulici, pri čemer se njegova dejavnost razteza na enako območje kot Mayeva.[135]

V drugi polovici leta 1943, ko je okupator uvedel odvzem zvonov za vojaške potrebe, je na pobudo upravnih organov prišlo tudi do zapiranja cerkva, v katerih ni bilo cerkvenih opravil. Tako so avgusta zaprli tri cerkve v občini Pristova, dve cerkvi v občini Luče in kapelo v Logarski dolini.[136]

Nemški nacisti se leta 1941 niso prikazovali samo kot osvoboditelji t.i. Vindišarjev "*izpod srbskega jarma*", temveč tudi kot pobudniki verske svobode. V resnici je bilo njihovo prizadevanje usmerjeno zlasti proti katoliški cerkvi, ki je bila v Spodnji Štajerski čisto slovenska. Šef civilne uprave je 18. junija 1941 izdal dve odredbi, in to "*o izstopu iz verskih skupnosti*" in "*o varovanju izpovedne prostosti*". S prvo odredbo je omogočil na preprost način (s pisno ali ustno izjavo pred županom ali političnim komi-

134 ARS-II, Ld. Cilli, f. 102/II, Kdr. Sipo u. SD Ustmk., Abt. III B Nr. III C 2 z dne 9. 4. 1943. Dež. svet. Celje, III-7a-Allg.-18/1-1943, Runderlass Nr. 122, Erziehung und Religionsleben, Entwicklung der Lage im dortigen Bereich.

135 ARS-II, Ld. Cilli, f. 192/II, Watzlawikowo poročilo iz Celja 10. 5. 1943. F. 77/II, Himmerjevo poročilo Präs. 215/1-1943 z dne 5. 5. 1943.

136 Predloga sta dala župana, podprl ju je Dorfmeister, odobril pa dr. Hillinger. Ker se je Franc Logar pritožil, da je kapela njegova last, so mu ključe vrnili.

sarjem) osebam z izpolnjenim 14. letom starosti izstop iz verskih skupnosti. Z drugo odredbo pa je prepovedal vsako javno objavo oseb, ki so izstopile iz verskih skupnosti, ki to nameravajo storiti ali ki se ne udeležijo ali se ne nameravajo udeležiti prireditev verskega značaja. Isti dan je izdal tudi službena navodila za izvajanje teh odredb.[137]

Politični komisar Dorfmeister je mesec dni po objavi teh odredb zahteval od županov, da z njimi seznanijo župnijske urade in mu takoj sporočijo "*prekrške duhovnikov proti tem odredbam.*"[138] Da izstopa iz verskih skupnosti v celjskem okrožju niso podcenjevali, priča tudi to, da je referent Lehnert o tem najmanj dvakrat (17. in 31. julija 1941) govoril na delovnih sestankih županov.

Z omenjenima odredbama je okupator hotel dobiti čim več ljudi v skupino t. i. bogovercev (deistov, Gottgläubige), kakršni so bili člani NSDAP. Ti so namreč morali ob vstopu v stranko s pisno izjavo izstopiti iz verske skupnosti in so nato v dokumentih na vprašanje o veri odgovarjali, da so "*gottgläubig*". Izstopov iz verskih skupnosti pa takrat ni bilo niti tako malo. Medtem ko so pravoslavni izstopali zato, ker so mnogi ljudje pravoslavnega porekla biti podvrženi izgonu in je nemški okupator zlasti v prvih mesecih okupacije zganjal hud šovinizem proti pravoslavnim Srbom (v Celju je razstrelil pravoslavno cerkev), pa so za izstop iz večinske katoliške cerkve v Spodnji Štajerski morali biti drugi vzroki. Po statistiki z dne 29. novembra 1942 je bilo v Spodnji Štajerski 4.324 oseb, ki so se izjavile za "*gottgläubig*". V celjskem okrožju jih je bilo 828 ali 0,6 %, več kot polovica (499) jih je bila v mestu Celje, manjše skupine so bile v občinah Laško (51), Šoštanj (37) in Rogaška Slatina (33), le v 4 občinah ni bilo nobenega.[139] Po tej statistiki je bilo takrat v celjskem okrožju 136.711 katoličanov (v Celju 17.426), 632 protestantov (v Celju 419), 196 drugih kristjanov (v Celju 125), 1 Jud (v Celju), 45 vernikov-nekristjanov (v Celju 22), 828 bogovercev (v Celju 499) in 18 brezvercev (v Celju 6).[140]

Po 7. členu službenih navodil za izvajanje odredbe o izstopu iz verskih skupnosti so morali župani vsako leto do 15. januarja uradu deželnega svetnika sporočiti število izstopov. Tako je celjski župan Himmer za leto 1943 navedel 100 izstopov, in to 85 iz rimskokatoliške, 10 iz protestantske, 2 iz pravoslavne in 3 iz starokatoliške verske skupnosti. Isti je za leto 1944 navedel 47 izstopov (torej več kot polovico manj), in to 31 iz katoliške, 19 iz protestantske, 5 iz starokatoliške in 1 iz muslimanske verske skupnosti. To zmanjšanje števila izstopov je bilo najbrž že posledica spremenjenih razmer na velikih frontah in tudi doma.[141]

137 VABl. Ustmk., 1941, Nr. 27, dne 24. 6. 1941, Verordnung über den Austritt aus Religionsgemeinschaften, Verordnung zur Wahrung der Bekenntnisfreiheit, 18. Juni 1941. ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/V, CdZ, Zl. U/VII Ki 1/3-1941 z dne 18. 6. 1941, Dienstanweisung zu der Verordnung über den Austritt aus Religionsgemeinschaften vom 18. Juni 1941.

138 ARS-II, Ld. Cilli, f. 102/I, pol. kom. Celje, 360/1-41 z dne 25. 7. 1941, Runderlass Nr. 15, Unterrichtung der Pfarrämter. Opozoril jih je tudi na odredbo o sklepanju zakonske zveze, o kateri pišem na drugem mestu. Na predpise o izstopu iz verskih skupnosti je Dorfmeister zaradi nekih nejasnosti opozoril vodje matičnih uradov maja 1942. (ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/I, dež. svet. Celje, III-7a-Vo-7/1-42 z dne 16. 5. 1942, Runderlass Nr. 133, Austritt aus Religionsgemeinschaften).

139 Bevölkerungsbestandsaufnahme 29. 11. 1929. Po isti statistiki je bilo takrat v celjskem okrožju 629 članov NSDAP, med njimi v mestu Celje 351.

140 Prav tam.

141 ARS-II, Ld. Cilli, f. 102/III, Zl. 040/20 z dne 6. 1. 1944 in 12. 1. 1945.

OBOROŽENI ODDELKI CIVILNE UPRAVE

A. Redarstvena policija

Podobno kot v Nemčiji in avstrijskih pokrajinah so temeljne oborožene oddelke predstavljali obe glavni veji nemške policije, tj. **redarstvena policija** (Ordnungspolizei), ki jo je v 18. vojnem okrožju (središče v Salzburgu) vodil poveljnik polkovnik Helmut Mascus v Mariboru in nato na Bledu (za njim generalmajorja Karl Brenner in Hans Knofe na Bledu), z zaščitno policijo (Schutzpolizei), organizirano po vojaškem vzoru (vodi, čete, bataljoni itd.), orožništvom (Gendarmerie), organiziranim po teritorialnem načelu, in tehnično nujno pomočjo (Technische Nothilfe), nekakšno civilno zaščito za primere naravnih katastrof itd. Ker je v mestih za red in mir pristojna predvsem policija, so v mestu Celje vzpostavili t. i. posamezno službo zaščitne policije (Einzeldienst der Schupo) z razmeroma majhnim številom policistov (30), ki so pod vodstvom poročnika Winklerja prišli iz Celovca. Glede orožništva pa so v Gradcu v začetku aprila 1941 sklenili, da bodo v Celju vzpostavili orožniško glavarstvo (Gendarmerie-hauptmannschaft) z glavarjem, stotnikom Fehleisnom, ki mu bodo podrejeni okrajni orožniški vodje v Celju (za okraj Celje), Laško, Gornji Grad, Šmarje pri Jelšah in Brežice. Za okrajnega orožniškega vodjo Celje so že zgodaj imenovali poročnika Josefa Kolmanitscha, ki je o prihodu v Celje poročal: "*Orožniški okrožni vodja, poročnik Josef Kolmanitsch in nadstražmojster Franz Röhling sta prispela v Celje 15. aprila zvečer. Dne 16. aprila sta začela pripravljati vse nujno za zasedbo orožniških postaj. 16. aprila zvečer so v okraj Celje prispeli orožniki in prenočili v Celju. 17. aprila so zasedli vse postaje. Jugoslovanske orožnike smo razorožili in so nam na voljo. Prevzeti orožniški službeni prostori so večinoma v dobrem stanju. Tako smo lahko ta dan povsod začeli delati. Na nekaterih orožniških postajah smo našli mnogo vojnega materiala, ki so ga deloma zbrali Volksdeutscherji in deloma jugoslovanski orožniki.*" Moštvo SA in NSKK, ki je bilo prve tedne okupacije v pomoč orožništvu, so čez nekaj časa vrnili na Zgornje Štajersko. Po ustanovitvi okrožij je bilo v Celju poleg orožniškega glavarstva za celjsko, trboveljsko in brežiško okrožje tudi orožniško okrožno poveljstvo z že omenjenim Kolmanitschem, ki je bil baje doma blizu Radgone in je znal slovensko. Takrat je bilo v celjskem okrožju na postajah le majhno število orožnikov, zato so sprejeli v službo kot pomožne policiste (Hilfspolizei) po političnem preverjanju in celo rasnem pregledu tudi nekatere bivše jugoslovanske orožnike, ki so jih za službo novemu gospodarju posebej urili v raznih tečajih (Ptuj, Hollabrunn). S širjenjem partizanskega osvobodilnega boja se je število orožniških postaj manjšalo, število orožnikov pa nenehno večalo, tako da je že npr. leta 1943 vsaka postaja pomenilo majhno trdnjavo s strelnimi linami, strojničnimi gnezdi, strelskimi jarki in okopi, bunkerji, z. alarmnim sistemom itd., ki jo je bilo težko zavzeti ali uničiti celo večjim partizanskim enotam. Dne 31. maja 1943 je bilo v celjskem okrožju že 435 orožnikov, in to 7 častnikov, 216 podčastnikov in navadnih orožnikov, 16 pomožnih policistov, 146 rezervnih policistov in 50 stražarjev pri raznih napravah. Orožniški glavar v Celju je bil podrejen poveljniku orožništva pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko, polkovniku Hugu Novotnyju v Mariboru (1941) in nato v Gradcu, ta pa je imel v Mariboru ali Celju svojega namestnika, npr. majorja Sagerja (1942–1943) in majorja Schneiderja (1944).

V mirnem času bi tistih trideset zaščitnih policistov v mestu Celje najbrž zadostovalo za vzdrževanje reda in mira. Ker pa je okupator v svoji zasedbeni politiki uporabljal tudi ostrejše ukrepe, zlasti množičen izgon slovenskega življa, je pripeljal v Spodnjo Štajersko tudi vojaško organizirane enote zaščitne policije. Tako je bilo v Celju velikokrat nastanjeno poveljstvo bataljona zaščitne policije, npr. 72. rezervnega policijskega

bataljona (pozneje preimenovan v I. bataljon 19. SS policijskega polka), I. bataljon 5. policijskega polka, I. bataljon "*Cholm*" 25. SS-policijskega polka, vsekakor pa je bila tam vedno kakšna četa zaščitne policije, npr. 1. četa 72. rezervnega policijskega bataljona, 1. rezervna orožniška motorizirana četa "*Alpenland*", rezervna policijska četa "Wien" itd.

B. Varnostna policija in varnostna služba

Varnostna policija in varnostna služba sta bili druga velika veja nemške policije, v Spodnji Štajerski ves čas podrejeni komandantu varnostne policije in varnostne službe v Mariboru (leta 1942 v Celju). Sem je sodila tudi kriminalistična policija. V nemškem rajhu in avstrijskih pokrajinah so bili njihovi uradi po deželah ločeni, v zasedenih pokrajinah pa združeni pod vodstvom komandantov (Kommandeur) ali poveljnikov (Befehlshaber). Za celjsko okrožje je komandant, esesovski polkovnik Otto Lurker, še v Gradcu določil vodje izpostav (Aussenstelle) vseh treh omenjenih služb: tajne državne policije ali gestapa (esesovski podporočnik Hermann Jung),[142] kriminalistične policije (?) in varnostne službe (esesovski stotnik Gustav Fast). Med temi izpostavami je bila seveda najpomembnejša izpostava gestapa na Wokaunplatz 6. Lurker je osebje zanjo vzel iz dotedanjega obmejnega policijskega komisariata Lipnica. Jungu so kot vodje sledili Hans Toby, Fritz Schönrock in Georg Krammhöller.

O poslopju, v katerem so namestili celjsko izpostavo gestapa, se je ohranilo zanimivo poročilo: "*Dne 27. 4. 41 sta bila na osebni ukaz državnega vodje SS (Heinricha Himmlerja; op. p.) ob njegovem obisku Celja za izpostavo tajne državne policije zasežena bivša jugoslovanska borza dela in zavetišče za brezdomce. /.../ Notranjost službenega poslopja smo medtem preuredili, ustrezno povelju državnega vodje SS. Vgradili smo zaporno celico in temnico. Napravili smo priprave za vgraditev teleprinterskega aparata. O zasedbi poslopja smo obvestili glavni državni varnostni urad, da bo opravil dokončno zaplembo.*"[143]

Njena glavna naloga je bila zatiranje sovražnikov in nasprotnikov nacionalsocializma in nemškega rajha. Kot druge izpostave gestapa v Spodnji Štajerski je tudi celjska imela mnogo posla z množičnim izganjanjem Slovencev, tako tistih v Srbijo in Hrvaško kot tudi sorodnikov partizanov in ubitih talcev v nemška preselitvena taborišča. Za izsledovanje nasprotnikov in sovražnikov nacizma in nemškega rajha je uporabljala zaupnike, od leta 1942 tudi t. i. izvidnike (Aufklärer), ki so jih ljudje zaradi njihovega nastopanja v partizanskih uniformah imenovali raztrganci, nastanjeni pa so bili predvsem na postojankah (Stützpunkt) gestapa, ustanovljenih v nekaterih večjih krajih celjskega okrožja zaradi razmaha partizanskega gibanja. Ker se je le-to najbolj razmahnilo ravno v celjskem okrožju, se je komandant Lurker z nekaterimi svojimi sodelavci spomladi 1942 preselil iz Maribora v Celje, kjer je ostal do novembra 1942. To je bil čas, v katerem je vodja nemške policije Heinrich Himmler 25. junija 1942 ukazal izvesti ofenzivo na Gorenjskem in Spodnjem Štajerskem in v katerem se je tudi najbolj razmahnilo okupatorjevo krvavo nasilje, saj je takrat postrelil največ talcev v zasedenih slovenskih pokrajinah. Fotografije, ki jih je ob ustrelitvi sto talcev 22. julija 1942 v celjskem Starem piskru posnel neki gestapovec, so med najzgovornejšimi dokumenti okupatorjevega nasilja v okupiranih evropskih državah.

142 V nekaterih virih se navaja kot prvi vodja neki Salicites, o katerem ne vemo ničesar.

143 ARS-III (bivši arhiv ministrstva za notranje zadeve), zbirka gestapo Celje, Jungovi poročili Dorfmeistru 28. 4.in 26. 5. 1941.

MATIČARSTVO IN DEMOGRAFSKE ZADEVE

Kot na mnogih drugih področjih je nemški okupator tudi na področju civilnega prava marsikaj spremenil. Področje, ki mu je namenil posebno pozornost, je bila demografska politika. Razloga za to sta bila najbrž dva, in to: 1. težnja po čim hitrejši in čim večji rasti nemštva in 2. rasizem. Ta politika se je izrazila tudi v zasedenih slovenskih pokrajinah.

V zasedeni Spodnji Štajerski si je do predvidene splošne uvedbe nemškega prava ob formalnopravni priključitvi te pokrajine k nemškemu rajhu pridržal pravico do urejanja tega področja šef civilne uprave dr. Uiberreither. Ker do že natanko predvidene priključitve ni prišlo,[144] si je to pravico pridržal tako rekoč do konca vojne. To področje je bilo pomembno tudi za urad političnega komisarja ali deželnega svetnika celjskega okrožja Dorfmeistra in njegovega referenta dr. Karla Lehnerta. Ta je delal na matičnem uradu v Batzenu, dokler ga niso 1. 5. 1940 premestili v vladni urad v Dresdnu in ga skoraj natančno po enem letu, konec maja 1941, poslali v Celje. Srečujemo ga tudi pri reševanju verskih in cerkvenih zadev celjskega okrožja.[145] Ko je leta 1943 odšel iz Celja, ga je nasledil vladni inšpektor Primschitz.

Prva zadeva na tem področju je bil odvzem matičnih knjig župnijskim uradom. Politični komisar za okraj Celje – podeželje je že 30. aprila 1941 sporočil županom, da bo "*celotno matičarstvo v prihodnje naloga državne uprave in bo v rokah bodočih matičnih uradov, ki jih bo treba ustanoviti*". Zato jim je ukazal pobrati matične knjige pri župnijskih uradih in jih zavarovati do ureditve matičnih uradov. Ta ukaz je nato ponovil še 14. maja 1941. Župani so nato poročali, da so ta ukaz tudi izvedli.[146] Nihče pa takrat še ni izdal navodil, kdo naj vodi v občinskih uradih spravljene matične knjige do ureditve matičnih uradov.

Prva, in kot kaže zelo pomembna zadeva omenjenega pravnega področja, je bilo sklepanje zakonske zveze, ki so jo še nekaj tednov opravljali župniki, če jih niso že prej aretirali in spravili v sprejemna preselitvena taborišča. Da se je okupatorju mudilo ravno s to zadevo, je najbrž vzrok v nameri preprečeti poroke, s katerimi bi se kdo hotel izogniti aretaciji in izgonu. Tako je šef civilne uprave v Mariboru že 12. maja 1941 opozoril politične komisarje, "*da se ženitvenim oklicem ne smejo več dovoljevati krajšanja uradno določenih rokov*".[147] Očitno je že pripravljal "*odredbo o sklepanjih zakonske zveze v Spodnji Štajerski*" z dne 16. junija 1941, ki jo je objavil tudi v svojem uradnem listu.[148] V 1. členu je določil: "*Vsaka sklenitev zakonske zveze je zvezana z mojo predhodno odobritvijo. Sklenitev zakonske zveze brez moje odobritve je za državno področje pravno neveljavna.*" 2. člen je določal, da morata oba kandidata za poroko predložiti osebne dokumente županu občine, v katero je pristojen ženin. V 3. členu je za primer, če oba kandidata predložita izkaznico o stalnem ali začasnem članstvu v Štajerski domovinski zvezi, prepustil odobritev pristojnemu županu, tj. županu občine, v katero je pristojen ženin.

---

144 Metod Mikuž, Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev...; Tone Ferenc, Vprašanje priključitve zasedeni slovenskih pokrajin nemškemu rajhu...

145 ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/IV, Lehnertovo pismo založbi Max Hettasch v Dresdnu 7. 7. 1941.

146 ARS-II, Ld. Cilli, f. 69//, pol. kom. Celje – podeželje, BV-64/1/1941 z dne 30. 4. in 14. 5. 1941. Ohranjena so poročila županov o prevzemu matičnih knjig. V Polzeli npr. so zapisnik o izročitvi in prevzemu 21 matičnih knjig 5. maja 1941 podpisali župnik Andrej Pirc, župan Georg Eftkowski in uradnica Christine Suppantschitsch.

147 ARS-II, Ld. Cilli, f. 72/I, okrožnica šefa civ. uprave za Sp. Št., Zl. U/I Ee 2/1-1941 z dne 12. 5. 1941, Eheaufgebot, Kürzung der Aufgebotsfrist.

148 VABl. Ustmk., 1941, Nr. 26, 23. 6. 1941, Verordnung über Eheschliessungen in der Untersteiermark, 16. Juni 1941.

V prvem letu nemške okupacije ljudi pri odločanju za zakonski stan ni oviralo kaj posebnega. Župani so sprejemali v prej navedeni odredbi predpisane dokumente in jih pošiljali dr. Lehnertu v Celje, ta pa v Maribor, vendar ne v kakšen pravni urad, temveč v urad poverjenika za rasna vprašanja pri šefu civilne uprave, dr. Walterju Walluschek-Wallfeldu (bil je tudi vodja rasnega urada v zveznem vodstvu Štajerske domovinske zveze v Mariboru).[149] Dr. Uiberreither je namreč 1. julija 1941 z okrožnico – izvedbenim odlokom – obvestil politične komisarje in prek njih poklicne župane: "*Moja odredba 16. junija 1941 o sklepanju zakonskih zvez v Spodnji Štajerski nudi možnost, da do uvedbe zakona o osebnem stanu (Personenstandsgesetz) sklepanje zakonskih zvez vodimo po načelu narodnostne in rasne politike.*" (podčrtal T. F.) Naročil je, da morajo vloge za dovolitev poroke, "*ki omogočajo oceno zaročencev po rasnih in narodnopolitičnih načelih*" (podčrtal T. F.), pošiljati dr. Walluscheku-Wallfeldu. Predpisal je tudi ustrezen obrazec in postopek za reševanje vlog ter jih obvestil, da tega izvedbenega odloka ne bo objavil.[150] Dr. Walluschek-Wallfeld je vloge reševal počasi ali pa tako zavlačeval z odobritvami ali zavrnitvami, da so na odgovor čakali tudi po več mesecev. To je najprej razhudilo vodjo krajevne skupine Štajerske domovinske zveze Celje-Lisce Reinholda Blechingerja in se je pritožil Dorfmeistru kot političnemu komisarju in tudi kot okrožnemu vodji te organizacije. Prosil ga je, naj posreduje, "*da se ta nepravilnost, ki čisto nasprotuje naši demografski politiki, čimprej odpravi in Spodnještajercem nudi možnost za poroko še pred pričakovanimi vpoklici v vojaško službo*". Posebej je opozoril na okoliščino, da je nekaj prosilk "*že visoko nosečih*" in so pred porodom.[151] Ko mu je pisal kot političnemu komisarju, je uporabil nekoliko drugačno utemeljitev: "*V interesu velikega nemškega rajha je, da se ravno v vojnem času po možnosti forsirajo poroke, da bi v vseh smereh preprečevali izpad rojstev. Sedaj pa v Mariboru že 6 mesecev ležijo nerešene vloge za poroke in med njimi tudi za visoko noseče ženske.*"[152] Dorfmeister je res posredoval in za čas julij–november navedel 46 nerešenih vlog ter pri tem uporabil utemeljitve iz Blechingerjevih pisem.[153] Walluschek-Wallfeld je odgovoril 5. decembra in navedel "samo" 43 nerešenih vlog ter težave pri reševanju. Pregledati da mora, je zapisal, namreč prijavnice obeh ženitvenih kandidatov za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo, ki so urejene po krajevnih skupinah. Na prijavnicah je bil namreč podatek o narodnosti prosilca ali prosilke, politična in rasna ocena, po katerih so odločali o sprejemu v organizacijo ali o zavrnitvi.[154] Ko so razdelili članske izkaznice Štajerske domovinske zveze, je bilo odobravanje vlog za določene prosilce in prosilke prepuščeno županom.

Šef civilne uprave je 4. junija 1941 prvič obvestil okrajne politične komisarje, da bo v Spodnji Štajerski predvidoma 1. oktobra 1941 (takrat so predvidevali tudi formalnopravno priključitev zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu) uveden zakon o osebnem stanu (Personenstandsgesetz). Zato naj bi pripravili vse potrebno za ustanovitev matičnih uradov: do 30. junija naj bi poslali predloge, kje naj jih ustanovijo. Načeloma naj bi imela vsaka občina z najmanj 3000 občani svoj matični urad, občine z

149 Potem ko so ga vpoklicali v nemško vojsko, je kmalu padel na fronti.

150 ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/I, CdZ, Zl. U/I Ee 3/1-1941 z dne 1. 7. 1941.

151 ARS-II, Ld. Cilli, f. 72/I, Blechingerjevo pismo Dorfmeistru 19. 11. 1941.

152 ARS-II, Ld. Cilli, f. 72/I, Blechingerjevo pismo Dorfmeistru 19. 11. 1941.

153 ARS-II, Ld. Cilli, f. 72/I, pol. kom. Celje, III-2b-Ea-11/1-1941 z dne 26. 11. 1941. Zanimivo je, da je tudi Dorfmeister navedel, da gre računati z vpoklici, v vojsko.

154 ARS-II, Ld. Cilli, f. 72/I, CdZ, W/M 221/2419 z dne 5. 12. 1941 in W/O 221/2725 z dne 18. 12. 1941. O postopku pri sprejemanju v Štajersko domovinsko zvezo glej razpravo Tone Ferenc, Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960/61, št. 2.

manjšim številom prebivalcev pa le v primeru utemeljenih posebnih krajevnih razmer. Do matičnega urada naj ne bi bilo več kot 6–8 km, meje občin in matičnih uradov se ne bi smele sekati, kar pomeni, da kraji v eni občini ne bi smeli soditi k matičnemu uradu v drugi občini. Če naj bi dve ali več občin imelo skupen matični urad, bi morale predvideti njegov sedež. Šef civilne uprave je navedel tudi smernice za izbor matičarjev in uslužbencev matičnih uradov: 1. za vsako območje matičnega urada je treba imenovati matičarja; 2. praviloma naj bo župan tudi matičar; 3. območja, ki tvorijo mestno okrožje (to je bil samo Maribor), morajo določiti posebne matičarje, ker tega posla ne morejo opravljati nadžupani sami; 4. stroške poslovanja matičnih uradov plačujejo občine. V nadaljevanju je bil določen način plačevanja matičarjev.[155]

Še konec avgusta 1941 so predvidevali priključitev 1. oktobra 1941 in uvedbo prava o osebnem stanju (Personenstandsrecht). Zato je državna zveza matičarjev (Reichsverband der Standesbeamten Deutschlands) pripravila tridnevne tečaje za predvidene matičarje, za celjsko okrožje od 26. do 30. septembra. Napovedali so tudi, da bo septembra na voljo ustrezno nemško gradivo za poslovanje matičarjev (matične knjige, pravna literatura, pomožna sredstva, uradni žigi itd.). Napovedali so tudi, da bodo o ureditvi notranjosti matičnih uradov izdali posebna navodila.[156] Ta navodila je Dorfmeister že drugi dan sporočil županom in jim naročil, naj mu do 4. septembra (češ da že naslednji dan mora predloge poslati v Maribor) predlagajo matičarje, ki naj bodo predvidoma župani sami, in namestnike matičarjev, ki naj bodo praviloma "splošni zastopniki županov". V nobenem primeru pa ne more biti župan matičarjev namestnik, kakor ne more biti duhovnik ali drugi verski služabnik matičar. Predloge za matičarje bo potrjeval šef civilne uprave, ki lahko v primerih županove preobremenjenosti ali nesposobnosti za vodenje matičnih zadev imenuje za matičarja ali njegovega namestnika (nemškega!) učitelja ali šolskega upravitelja. Proti koncu je Dorfmeister županom še sporočil: "*Položaj matičarja je težak in zelo odgovoren, vendar tudi lep. Prvi pogoj, ki ga morata izpolnjevati matičar in namestnik, je popolno govorno in pisno obvladanje nemščine. On mora biti zmožen tudi opraviti poroko na dostojanstven način in pri tem zaročencema podati kratek nagovor o smislu in namenu zakonske zveze.*"[157] Kmalu je šef civilne uprave naročil političnim komisarjem, naj začno pripravljati ustrezne prostore za matične urade in je zelo natanko predpisal njihovo notranjo opremljenost, še posebej poročne dvorane. Dorfmeister je želel imeti pripravljene prostore do 24. septembra.[158] Čez nekaj dni je šef civilne uprave naročil celo, kakšne Hitlerjeve podobe je treba obesiti v matičnem uradu.[159]

Isti dan je šef civilne uprave ukazal političnim komisarjem, naj poskrbijo za odvzem matičnih knjig župnijskim uradom in za uskladiščenje v občinskih uradih. Zahteval je, da morajo izdelati seznam odvzetih knjig v treh izvodih, ki ga podpišeta župnik in župan, vsak obdrži en izvod, tretji izvod pa župan pošlje političnemu komisarju. Ta ukrep je bilo treba izvesti do 24. septembra 1941.[160] Ko je Dorfmeister sredi septembra to nalogo sporočil županom, je iz odvzema izvzel protestantske matične knjige. Rok za od-

155 ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/I, Uiberreitherjeva okrožnica, CdZ, U/I Sta 3/3-1941 z dne 4. 6. 1941, Einführung des Personenstandsrechtes in der Untersteiermark.

156 ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/V, šef civ. upr., CdZ, U/I Sta 3/34-1941 z dne 28. 8. 1941, Einführung des Personenstandsrecht und Einrichtung der Standesämter.

157 ARS-II, Ld. Cilli, f. 15/I, pol. kom. Celje, ZL. I C-8 VO-1 z dne 29. 8. 1941, Runderlass Nr. 57, Bestellung der Standesbeamten.

158 ARS-II, Ld. Cilli, f. 15/I, pol. kom. Celje, Zl. I c: 1 VO-41 z dne 4. 9. 1941, Einführung des Personen-Standrechtes und Errichtung der Standesämter.

159 ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/V, CdZ, U/I Sta 3/47-1941 z dne 9. 9. 1941, Führerbilder für Standesämter.

160 ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/V, CdZ, U/VI Sta 3/51 z dne 9. 9. 1941, Kirchenbücher, Einziehung.

vzem je skrajšal do 20. septembra 1941, razen za tiste knjige, ki so jih še uporabljali in jih je bilo treba izročiti do 30. septembra 1941.[161]

Kot že rečeno, 1. oktobra 1941 ni prišlo do formalnopravne priključitve zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu. Zato tudi ni prišlo do predvidene splošne uvedbe vsega nemškega prava v Spodnjo Štajersko, med drugim tudi zakona o osebnem stanu. Zato je šef civilne uprave 30. septembra 1941 izdal odredbo o uvedbi državnega vodenja matičnih knjig in porok pred matičarjem. Do predvidene uvedbe prava o osebnem stanu, naj bi veljalo: 1. da se za vpis porok, rojstev in smrti določa državno vodenje matičnih knjig; 2. da glede porok še dalje veljajo določbe odredbe z dne 16. junija 1941; 3. da so poroke lahko le pred županom občine, v katero sodi ženin; 4. da rojstva in smrti vpisuje v matične knjige župan ali njegov namestnik; 5. da župan kot matičar vodi tudi rojstno poročno in mrliško knjigo; 6. da za naloge državnega vodenja matičnih knjig lahko župan uporablja že zdaj za matičarja predvidenega človeka in njegovega namestnika; 7. da za državo veljajo samo tiste zakonske zveze, ki so sklenjene pred županom, in tozadevne listine, ki jih izda župan.

Čeprav je uradni list to odredbo objavil šele 8. oktobra, je začela veljati že 1. oktobra.[162] Ob začetku veljavnosti odredbe je šef civilne uprave izdal odlok, s katerim je opozoril na svojo odredbo s prejšnjega dne in povedal, da je do uvedbe prava o osebnem stanu matičar župan, ki tudi osebno opravlja poroke in zapisuje rojstva in smrti v matične knjige. K delu lahko za namestnika pritegne uradnika, ki ga je predvidel za bodočega matičarja, in njegovega namestnika. Poudaril je, da mora "*imeti poroštvo za to, da bosta vpisovanje in poroka opravljena v redu, opirajoč se na določbe prava o osebnem stanu.*" (Podčrtano v izvirniku.) Da bi pojasnil nekatera vprašanja, je Dorfmeister 17. oktobra sklical pogovor vseh županov in bodočih matičarjev. Ker o tem nimamo zapisnika, ne vemo, za kakšna vprašanja je šlo.[163] Le v časniku Marburger Zeitung lahko zasledimo tole novico: "*V petek, 17. oktobra, je bil v občinski hiši v Celju prvi sestanek bodočih matičarjev celjskega okrožja. Uvedeni so bili v svoje bodoče delo. Inšpektor Lehnert jih je s temeljnimi izvajanji vpeljal v naloge matičarjev.*"[164]

V pripravah na popolno državno matično službo je Lehnert imel več tečajev s predvidenimi matičarji in njihovimi namestniki. Takšen tečaj je bil npr. 17. oktobra 1941 v "okrožni hiši" v Celju. Po nagovoru Dorfmeistrovega namestnika dr. Heckeja je govoril Lehnert "*o vprašanjih, ki izhajajo iz odredbe o državnem vodenju matičnih knjig*". Na njegovo spodbujanje županov k čimprejšnji ureditvi poročnih dvoran, "*da bi te napravile preprost, vendar dostojanstven vtis, ko bodo matičarji predvidoma 1. 11. 1941 začeli delovati*", jih je mnogo odgovorilo, da to ne bo mogoče, ker so prepozno dobili tozadevna navodila šefa civilne uprave.[165]

O nalogah matičnih uradov je Lehnert večkrat govoril na delovnih sestankih županov, tako prvič 31. 7., nato 20. 9. in 21. 11. 1941 ter 12. 1., 7. 2., 14. 3. in 11. 4. 1942.[166] Imel je tudi nekaj sestankov z župani kot bodočimi matičarji in z njihovimi namestniki. Tako je 7. novembra 1941 pojasnjeval vodenje matičnih knjig in tudi način odpravljanja zamud pri vpisovanju rojstev in smrti, kar kaže na težave pri vzpostavljanju

161 ARS-II, Ld. Cilli, f. 15/I, pol. kom. Celje, Runderlass Nr. 87 z dne 16. 9. 1941, Einziehung der Kirchenbücher.

162 VABl. Ustmk., 1941, Nr. 44, 8. 10. 1941, Verordnung über die Einführung der staatlichen Matrikenführung und standesamtlicher Trauungen, 1. Oktober 1941.

163 ARS-II, Ld. Cilli, f. 15/I, CdZ, U/I Ma 124/1-1941 z dne 1. 10. 1941; pol. kom. Celje, Zl. I/2b: Ma 1-1 z dne 13. 10. 1941, Runderlass Nr. 120, Einführung der staatlichen Matrikenführung.

164 Mbg. Ztg., št. 104, 20. 10. 1941.

165 ARS-II, Ld. Cilli, f. 10/I, Lehnertovo poročilo 17. 10. 1941.

166 ARS-II, Ld. Cilli, f. 10, pol. kom. (dež. svet.) Celje, delovni pogovori z župani 1941–1943.

matične službe ob pričakovanju splošne uvedbe nemškega prava ob priključitvi Spodnje Štajerske k nemškemu rajhu. Ko je nato poročal o tem sestanku, je povedal: "*Potem ko pravo o osebnem stanu in pravo o zakonu proti pričakovanju 1. t. m. še nista začela veljati in matičarji še niso uvedeni v svoje urade, se ne sme, kot mi je znano iz nekaterih primerov, še naprej odlašati s pogajanji o oklicih in sklepanju zakonske zveze, temveč jih je po odredbi šefa civilne uprave z dne 30. 9. 1941 – Uradni list šefa civilne uprave št. 44 – treba opraviti. Poroke mora opraviti 'župan – matičar'*". Osebe, ki so predvidene za matičarje in njihove namestnike, je poudaril, so do nadaljnjega dodane županom kot pomožne moči za opravljanje matičarskih nalog in ne smejo samostojno opravljati uradnih poslov in tudi niso pooblaščene podpisovati uradnih aktov. Lehnert je takrat tudi opozoril bodoče matičarje na Uibetrreitherjevo odredbo o nemškem načinu pisanja krstnih imen in priimkov z dne 20. 10. 1941: "*Župani in drugi uradniki ter nameščenci v občinah morajo tudi drugače paziti na to, da izginejo slovenska pisna znamenja in table z imeni, napovedi in drugi napisi in se nadomestijo z nemškimi. Pri tem morajo pomagati občanom in skrbeti za to, da ponemčenje ne bo samovoljno, temveč strogo po predpisih omenjene odredbe.*"[167]

Čeprav naj bi matični uradi začeli poslovati 1. oktobra 1941, so najbrž začeli šele 10. oktobra. Kasneje so namreč iz Gradca zahtevali seznam porok, ki so jih opravili samo župnijski uradi med 1. in 10. oktobrom 1941.[168] Sredi decembra 1942 pa je šef civilne uprave odločil, da imajo samo cerkveno opravljene poroke v omenjenem času "*polno veljavo tudi za državno področje.*"[169] Ko so 29. septembra 1941 v časniku Marburger Zeitung objavili novico, da bosta 1. oktobra v Celju začela delovati okrajno sodišče in matični urad, so v istem časniku že 2. oktobra razglasili, da "*to sporočilo ne ustreza dejstvom*" in da bodo začetek poslovanja pravočasno uradno razglasili.[170] Vendar o začetku poslovanja matičnega urada Celje v časniku ni bilo nobenega uradnega sporočila več. Objavili so le kratko novico, da je bila v soboto, 15. novembra dopoldne, v Celju prva civilna poroka in tudi navedli imeni poročnega para.[171]

Da so matični uradi tudi z zakasnitvijo lahko začeli poslovati, so morali biti vsaj začasno imenovani njihovi matičarji. Kot pričajo ohranjeni viri, so vprašanje matičarjev reševali tja do srede leta 1942, personalno pa pač ob vsaki spremembi župana ali njegovega namestnika. Celjski župan Himmer je npr. o tem poročal: "*S svojim poročilom 4. septembra sem za matičarja predlagal nameščenca Hansa Mirtha, upokojenega stotnika, in za njegovega namestnika nameščenca Eduarda Lokoschegga. Medtem pa so poslali v Spodnjo Štajersko za matičarja višjega občinskega inšpektorja Rudolfa Götzeja iz Neuhagna pri Berlinu in ga določili za službovanje v Celju. On je na svojem službenem mestu dolgo vrsto let delal kot matičar. Zato predlagam za matičarja višjega občinskega inšpektorja Götzeja, za namestnika pa nameščenca, upokojenega stotnika Mirtha in prosim, da pri višji nadzorni oblasti izposlujete njuno imenovanje.*"[172] Dorfmeister je prepis Himmerjeve vloge res poslal v Maribor, čeprav je medtem že izšla Uiberreitherjeva odredba, po kateri so morali župani prevzeti funkcijo matičarjev. Himmerju pa je Dorfmeister predlagal, naj k matičarju Götzeju poleg Lokoschegga imenuje

167 ARS-II, Ld. Cilli, f. 10/I, Lehnertov zapisnik sestanka 7. 11. 1941.

168 ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/II, CdZ, Ia 105 P 483/8-42 z dne 3. 9. 1942; dež. svet. Celje, III-2b-VO-23/1-1942 z dne 12. 9. 1942, Runderlass Nr. 251, Kirchliche Eheschliessungen in der Zeit vom 1. 10. 1941 – 10. 10. 1941.

169 ARS-II, Ld. Cilli, f. 77/I, CdZ, 105/Allg.23/537-1942 z dne 16. 12. 1942; dež. svet. Celje, III-2b-VO-31/1-1942, Dorfmeistrovo pismo matičnemu uradu Rogaška Slatina 31. 12. 1942.

170 Mbg. Ztg., št. 244 in 247, 29. 9. in 2. 10. 1941.

171 Mbg. Ztg., št. 292, 17. 11. 1941. V Mariboru je bila prva takšna poroka 18. oktobra 1941.

172 ARS-II, Ld. Cilli, f. 70, Himmerjevo pismo Dorfmeistru, 431/1941 Pers. z dne 13. 10. 1941; pol. kom. Celje, I/2b: Sa 3-1 z dne 15. 10. 1941, Dorfmeistrovo pismo šefu civ. upr.

še kakšnega namestnika.[173] Ta je šele 19. decembra za drugega namestnika predlagal Josefa Stengla, ki je bil takrat tudi vodja mestnega prehranjevalnega urada v Celju. Ker je predvideval še kadrovske spremembe, je odsvetoval, da bi za Stenglovo imenovanje zaprosili šefa civilne uprave.[174]

Kaže, da se je Himmer 17. decembra 1941 že moral sprijazniti s tem, da mora prevzeti funkcijo matičarja. "*Zaradi velikega števila primerov rojstva in smrti tukaj, konkretno v deželni bolnišnici, bom zelo obremenjen in bo moje drugo res obsežno uradovanje zelo ohromljeno.*" Zato je prosil, naj dovolijo, da ga bo pri vpisovanju rojstev in smrti lahko nadomeščal namestnik Götze, ki da je tega posla vešč in je predviden tudi za bodočega matičarja. Šef civilne uprave je to 3. januarja 1942 tudi dovolil.[175] Čez tri mesece je Himmer pisno obnovil predlog za svojega drugega namestnika Stengla, medtem ko o Lokoscheggu ni več pisal.[176] Takrat pa se je že bližal čas za splošno imenovanje komisaričnih matičarjev celjskega okrožja.

Da delo matičnih uradov v začetku ni teklo tako gladko, kot so predvidevali, pričajo obsežna, pet strani dolga Lehnertova navodila (podpisal jih je seveda Dorfmeister) iz srede decembra 1941. V njih je ponovno zabičal, da se smejo poroke opraviti samo v občini, v kateri prebiva ženin in v nobenem primeru kje drugje. Zaročenca si morata priskrbeti potrdilo, da sta stalna ali začasna člana Štajerske domovinske zveze. Potrdilo velja le tri mesece in ga je treba predložiti pred prvim oklicem. Pravico do oprostitve oklica ali za skrajšanje oklicne dobe ima samo politični komisar.

Do srede decembra pa so vendarle imeli pripravljene uradne žige komaj za polovico matičnih uradov. Čeprav še niso do konca uredili poročnih dvoran, so zakoncema že podeljevali Hitlerjevo knjigo Mein Kampf in tudi tako večali njeno naklado. Niso pa še uporabljali predpisov druge odredbe o izvajanju zakona o zdravi zakonski skupnosti (Ehegesundheitsgesetz) kot v Nemčiji od 22. oktobra 1941 in si zato zaročencema še ni bilo potrebno priskrbeti potrdila zdravstvenega urada, da ni zdravstvenih pomislekov za sklenitev zakonske zveze (Eheunbedenklichkeitsbescheinigung). Vseeno pa so morali zdravstveni uradi še naprej po ustaljenem postopku na predpisanem obrazcu B 142 obveščati matične urade. Če je šlo za utemeljen sum, da ima eden od zaročencev kakšno nalezljivo ali dedno bolezen, je bilo treba zahtevati potrdilo glede zdravstvenih pomislekov za sklenitev zakonske zveze. Župan kot matičar je moral pred začetkom postopka za sklenitev zakonske zveze zahtevati od zaročencev izjavo, pri kateri krajevni skupini Štajerske domovinske zveze sta bila pred sprejemno komisijo.[177]

Šlo je torej za strogi nadzor nad porokami, da se tisti, ki so ali še bodo po odredbi ministrskega sveta za obrambo z dne 14. oktobra 1941 postali nemški državljani, ne bi poročali s tujci ali t. i. zaščitenci, ali pač obratno, pa tudi za to, da se ne bi poročali dedno bolni. Kot bomo videli, so nadzor še poostrili z drugimi zakonskimi določbami. Ker so bila še nekatera nejasna vprašanja, je Uiberreitherjev poverjenik za rasna vprašanja dr. Waluschek-Wallfeld telefonično sporočil Dorfmeistru, naj županom da dodatna navodila za izdajanje dovoljenj za poroke, in to: a) če sta oba zaročenca nemška državljana in člana NSDAP, morata tudi imeti dovoljenje, ki ga po pooblastilu šefa civilne uprave izda župan; b) če sta oba zaročenca nemška državljana, pa nista člana NSDAP, mora sklenitev zakonske zveze odobriti sam šef civilne uprave, kar pa ne velja za

173 ARS-II, Ld. Cilli, f. 70, pol. kom. Celje, I/2b: Sa 3-1 z dne 15. 10. 1941.

174 ARS-II, Ld. Cilli, f. 70, Himmerjevo pismo Dorfmeistru, Pers. 431/2-3/41 z dne 19. 12. 1941.

175 ARS-II, Ld. Cilli, f. 70, Himmerjevi pismi Dorfmeistru in šefu civ. upr. 17. in 19. 12. 1941; pismo šefa civ. upr., U/VI Go 19/5-1941 z dne 3. 1. 1942.

176 ARS-II, Ld. Cilli, f. 70, Himmerjevo pismo Dorfmeistru, Pers., 431/2-41 z dne 17. 3. 1942.

177 ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/V, pol. kom. Celje, III-2b-Sa-4/5-1941 z dne 15. 12. 1941, Runderlass Nr. 174, Standesamtswesen.

Volksdeutscherje in Štajerce; c) če je eden od zaročencev član NSDAP in drugi stalni ali začasni član Štajerske domovinske zveze, lahko poroko dovoli župan; č) če je eden od zaročencev član NSDAP in drugi še ni dobil članske izkaznice Štajerske domovinske zveze, lahko dovoli poroko samo šef civilne uprave.[178]

Torej, mnogo napisanega o porokah, a zelo malo o ločitvah. Na Dorfmeistrovo vprašanje z dne 14. avgusta 1941, ki ga ne poznamo, je odgovoril vodja celjskega urada pooblaščenca za izvedbo pravovarstvenih ukrepov pri šefu civilne uprave Dully. Pojasnil je, da ločitve zakonske zveze pač niso možne, ker še niso uvedli rednih sodišč. V zelo nujnih primerih je za dovoljenje pristojen poverjenik za izvedbo pravovarstvenih ukrepov dr. Gerchard Amlacher v Mariboru. Sam Dully je sodil, da ločitve niso posebno nujne in lahko kandidati počakajo na uvedbo rednih sodišč, kar naj bi se predvidoma zgodilo 15. oktobra 1941 (torej po predvideni formalnopravni priključitvi).[179] Šele po izidu odredb o začasni ureditvi civilnega prava v Spodnji Štajerski in o posebnem vzroku za ločitev zakona v Spodnji Štajerski z dne 23. marca 1942 je šef civilne uprave dovolil ločitev zakoncu, ki ima nemško državljanstvo, in to pod pogojem, da je njegov zakonski drug v tujini in se domneva, da se ne bo več vrnil v Spodnjo Štajersko.[180]

Potem ko je bilo že povsem jasno, da še precej časa ne bo priključitve zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu in ko je nemško notranje ministrstvo izdalo izvedbeni odlok k odredbi o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah, je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko marca 1942 izdal nekaj pomembnih odred, s katerimi je nekaj področij nemškega prava razširil na Spodnjo Štajersko. Z odredbami 24. in 25. marca je uvedel nemško vojno pravo in z njim tudi vojaško obveznost, obveznost služenja v državni delovni službi (Reichsarbeitsdienst), posebno delovno obveznost za t. i. zaščitence in nürnberške rasne zakone.[181] Tukaj je za nas pomembna odredba o uvedbi nürnberških rasnih zakonov, ki v prvem členu pravi: "*V Spodnji Štajerski se nürnberški rasni zakoni, določbe za obvarovanje pred dedno bolnim naraščajem in za zaščito dednega zdravja nemškega ljudstva, dalje pravo o osebnem stanu in družini uporabljajo na način, kakršen velja v pokrajini Štajerski.*" Če se ne morejo uporabljati neposredno, se morajo smiselno. V tretjem členu je ukazal, da se smejo t. i. zaščitenci veljavno poročati samo z dovoljenjem nižjih upravnih organov. Pridržal si je pravico, da k odredbi izda potrebna navodila. Ko 1. aprila 1942 začne veljati ta odredba, se razveljavita odredbi o sklenitvi zakonske skupnosti z dne 16. junija 1941 in o uvedbi državnega vodenja matičnih knjig in porokah v matičnih uradih z dne 30. septembra 1941.

Kot vidimo, je šele zdaj uvedel pravo o osebnem stanu, ni pa nikjer navedel njegovih določb. Enako je bilo z uvajanjem prava, ki je veljalo v Zgornji Štajerski: nikdar ni objavil njegovih določb.

Napovedana navodila k odredbi o uvedbi nürnberških rasnih zakonov je dr. Uibereither sporočil ustno (!) deželnim svetnikom. Dorfmeister jih je sporočil županom 20.

178 ARS-II, Ld. Cilli, f. 15/I, pol. kom. Celje, III-2b-Ea-12/1-1941 z dne 19. 12. 1941, Runderlass Nr. 179, Genehmigung bei Eheschliessungen.

179 ARS-II, Ld. Cilli, f. 11/I, Dullyjevo pismo Dorfmeistru G.Zl.Nc 94/41 z dne 19. 8. 1941.

180 VABl. Ustmk., 1942, Nr. 75, 30. 3. 1942, Verordnung über die einstweilige Regelung der bürgerlichen Rechtspflege in der Untersteiermark, 23. März 1942, Verordnung über einen besonderen Ehescheidungsgrund in der Untersteiermark, 23. März 1942.

181 VABl. Ustmk., 1942, Nr. 75, 30. 3. 1942, Verordnung über die Einführung des Wehrrechtes in der Untersteiermark, 24. März 1942, Verordnung über die Einführung des Reichsarbeitsdienstes in der Untersteiermark, 24. März 1942, Verordnung über die Sonderdienstpflicht von Schutzangehörigen in der Untersteiermark, 24. März 1942, Verordnung über die Einführung der Nürnberger Rassengesetze, der Bestimmungen zur Verhütung erbkranken Nachwuchses und zum Schutze der Erbgesundheit des deutschen Volkes, ferner des Personenstands- und Familienrechtes in der Untersteiermark, 25. März 1942.

aprila 1942. Prepovedal je poroke med funkcionarji NSDAP, okrožnimi in krajevnimi vodji Štajerske domovinske zveze, vodji vermanšafta od šturmfirerja dalje ter uradniki povzdignjene in višje službe z nemškimi državljani na preklic. Prepovedal je tudi poroke nemških državljanov z zaščitenci. Dovolil pa je poroke med t. i. zaščitenci, vendar po predhodnem dovoljenju deželnega svetnika, seveda le če ni rasnih ali dednobioloških pomislekov, za kar se lahko zahteva spričevalo o sposobnosti za zakon (Ehetauglichkeitszeugniss). Vse matične knjige in državne knjige o osebnem stanu, ki se vodijo od 1. 10. 1941, je ukazal Dorfmeister, morajo župani izročiti matičarjem.

Uvedba rasnih zakonov je takrat najbolj prizadela t. i. zaščitence. O njih je Walluschekov sodelavec Wilfried Hofmann pisal Dorfmeistru: "*Uradni list 75 z dne 30. III. 1942 je odpravil odredbo z dne 16. VI. 1941 o sklepanju zakonskih zvez v Spodnji Štajerski. Odredba o uvedbi nürnberških rasnih zakonov v Spodnji Štajerski ima zdaj za posledico, da se zaščitenci, to so takšni, ki so od rasnopolitičnega urada dobili sklep o zavrnitvi (sprejema v Štajersko domovinsko zvezo; op. p.), ali pa takšni, ki še niso stopili v zvezo s Štajersko domovinsko zvezo, ne morejo poročiti z začasnimi ali stalnimi državljani. Zato so njihove vloge na šefa civilne uprave zaman.*" Tisti, ki jim je bila v času od 1. 7. 1941 do 30. 3. 1942 vloga za poroko zavrnjena, pa so medtem postali člani Štajerske domovinske zveze, so se lahko poročili, če za to ni dednozdravstvenih zadržkov ali "*če med obema poročencema ni prevelika razlika v starosti.*"[182] Torej so poleg že znanih zadržkov hoteli uveljaviti še novega, starostnega.[183]

Izidu vseh navedenih odredb šefa civilne uprave iz marca 1942 je v celjskem okrožju sledilo "*komisarično imenovanje matičarjev in njihovih namestnikov*". To je bilo začasno imenovanje, ki ga je Dorfmeistru ustno zaupal dr. Uiberreither in ga je Dorfmeister v ciklostiliranih odločbah, ki jih je izdal 15. aprila 1941, tudi navedel. Za komisaričnega matičarja v mestu Celje je imenoval župana Himmerja in za njegove namestnike Götzeja, Mirtha in Stengla, o katerih je tekla beseda že jeseni 1941. Če se je prej matičar podpisoval "župan kot matičar" ali "župan kot vodja matičnih knjig", se je odslej podpisoval "matičar".[184]

V svojem odloku št. 100 z dne 20. aprila 1942, katerega del smo že navedli, je Dorfmeister (spet po Uiberreitherjevem ustnem naročilu) do 25. aprila zahteval od županov predloge za končno imenovanje matičarjev, kajti "*pri odločanju, ali je kdo sposoben za matičarja, je treba praviloma upoštevati rezultat praktičnega časa za izobraževanje ali posebno preizkušnjo*".[185] Predlogi županov so ohranjeni, med njimi tudi Himmerjev, ki je zelo zanimiv, ko med drugim pravi: "*Na svoje imenovanje za komisaričnega matičarja sem gledal kot na prehodno imenovanje, ker mi kot komisaričnemu županu mesta s skoraj 20.000 prebivalci, ki kot južna trdnjava velikega nemškega rajha vidi pred seboj prihodnost in izgradnjo, naloge naraščajo in še bodo naraščale. Matični urad mesta Celje mora voditi za to usposobljen strokovnjak in praktično izobražen uradnik,*

182 ARS-II, Ld. Cilli, f. 72/I, Hofmannovo pismo W/M 221/4835 z dne 12. 5. 1942; dež. svet. Celje, III-2b, okrožnica županom 3. 6. 1942.

183 Ko je župan iz Žalca 26. 11. 1942 odrekel možnost poroke dvema kandidatoma, ker je nevesta že prestopila 40. leto starosti, je vodja zdravstvenega doma v Celju dr. Richard Weikmann protestiral, češ da se lahko možnost poroke odreče le iz zdravstvenega in ne samo iz starostnega razloga. Ko se je neko dekle iz Šoštanja hotelo poročiti, da ji ne bi bilo treba iti v državno delovno službo (RAD), župan ni dovolil poroke in je sporočil v Celje: "Zaročenka kaže zelo mlad, nezrel vtis in nemščine sploh ne obvlada. Celotna pojava kaže antisocialno in antinacionalno vedenje, da ni osnove za zakon." V Celju so s tem soglašali in sklenili sporočiti v Gradec, da zaročenko čimprej vpokličejo v državno delovno službo.

184 ARS-II, Ld. Cilli, f. 70, dež. svet. Celje, III-2b-Allg. 27/42 z dne 15. 4. 1942, odločba o imenovanju matičarja in namestnikov mesta Celje.

185 ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/I, dež. svet. Celje, III-2b-Allg.-28/1-1942 z dne 20. 4. 1942, Runderlass Nr. 100, Standesamtswesen.

ki se posveča samo matičarstvu. Za primerjavo navajam številke, da je bilo v Celju od 1. januarja pa do tega poročila v matičnem uradu 53 porok in 578 vpisov porok in smrti." Za svojega namestnika je predlagal Götzeja, roj. 18. 6. 1885 v Altlandsbergu, odrejenega iz Berlina – Neuenhagna v Celje, ki je bil od 1908 do 1931 matičarjev namestnik in od 1931 dalje matičar ter se udeležil 2 tečajev za matičarje. Predlagal pa je tudi, naj bi na njegovo mesto poklicali matičarja iz Berlina – Birkenwerderja Norberta Gottschalka, ki bi ga bil pripravljen vzeti za samega matičarja. Za drugega namestnika je predlagal upokojenega jugoslovanskega stotnika Hansa Mirtha, roj. 8. 4. 1887 v Ljubljani, ki da je v matičnem uradu zaposlen že od septembra 1941. Tretji namestnik naj bi bil tudi upokojeni jugoslovanski stotnik Josef Stengl, roj. 20. 6. 1884 v Vinkovcih, ki da tudi že od 15. 2. 1942 dela v celjskem matičnem uradu. Tudi občinsko nameščenko Mario Trawirko, roj. 9. 3. 1913 v Trstu, ki je bila do 15. 7. 1931 kot ena redkih Nemk zaposlena v celjski mestni upravi, bi lahko upoštevali za namestnico.[186]

Kaže, da se je Himmer julija 1942 res znebil Götzeja,[187] vendar ga ni nasledil Gottschalk iz Berlina, temveč Friedrich Bagusat iz občinske uprave Schildow, ki ga je notranje ministrstvo v Berlinu 20. julija 1942 odredilo za matičarja v Celju in ga je Himmer 28. julija določil za svojega namestnika.[188] Ko je Bagusat odšel iz Celja, ga je 22. marca 1943 nasledil mestni višji inšpektor Wilhelm Bergmann iz Ostrowa v Povartju na Poljskem, ki je, kot kaže, ostal v Celju do konca vojne.[189]

Kot smo videli na primerih dr. Lehnerta, Götzeja, Bagusata in Bergmanna, je notranje ministrstvo pošiljalo v Celje za matičarje same Nemce iz rajha in ne iz kakšne avstrijske pokrajine. Morda se tudi v tem zrcali pomen tega področja za nacistične namene.

Matičarje in njihove namestnike so občasno poklicali v Celje na t. i. šolanje. Šele čez poldrugo leto so določbe o poenostavitvi uradovanja na področju osebnega stana z dne 22. junija 1942 sklenili uveljaviti tudi v Spodnji Štajerski in so poslej bili deželni svetniki pristojni za imenovanje matičarjev in njihovih namestnikov.[190] Vse matičarje in njihove namestnike so v letu 1943 sprejeli v uradniško delovno razmerje, če že prej niso bili v njem, jih zaprisegli in jim podelili tovrstne listine.[191]

Matičarji, ki so bili seveda vsi Nemci, so morali strogo spoštovati zahtevo, da se v matičnih uradih govori in piše samo nemško.[192] Držati so se morali tudi določb Uiberreitherjeve odredbe o nemških krstnih imenih in o nemški pisavi priimkov. Vloge za spremembo priimkov so iz občin prek dr. Lehnerta ali samega Dorfmeistra romale v

186 ARS-II, Ld. Cilli, f. 70, Himmerjevo pismo 2523/1-1942 Dorfmeistru 25. 4. 1942.

187 Dne 31. 7. 1942 so Götzeju izstavili potrdilo o njegovem delovanju na matičarskem področju v mestu Celje.

188 ARS-II, Ld. Cilli, f. 70, Pers. 379/1-42 z dne 28. 7. 1942.

189 ARS-II, Ld. Cilli, f. 70, Pers. 89/3-1943, Himmerjevo pismo Dorfmeistru 23. 3. 1943.

190 ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/IV, dež. svet. Celje; I-Bev. 2-Allg.-50/1-1943 z dne 27. 11. 1943, Runderlass Nr. 304, Bestellung der Standesbeamten.

191 Listine so imele tole vsebino v nemščini: "Sklicujoč se na uradniško razmerje vas (ime in priimek; op. p.) kot častnega uradnika imenujem za matičarjevega namestnika. Listino podpisujem v pričakovanju, da bo imenovani zvesto svoji službeni prisegi izpolnjeval svoje službene dolžnosti in opravičil zaupanje, ki se mu izkazuje s tem imenovanjem. Obenem je lahko prepričan o posebni firerjevi zaščiti." (ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/III, listina za upravnika šole Alfreda Karla Lödlerja, v Celju, dne 30. 7. 1943.

192 Odvetnik dr. Georg Skoberne je 17. 9. 1941 prijavil Dorfmeistru, da mu je stranka prinesla krstni list v slovenščini, ki ga je izdal župnijski urad Sv. Rupert nad Laškim (podpisan je bil kaplan Franc Slana). "Začudil sem se, da ga je izdal 23. junija t. l., torej v tretjem mesecu po prevratu in da navedeni župnijski urad domnevno še danes uraduje v slovenščini." Dorfmeister je naročil županu v Laškem, naj opozori župnika na obveznost uradovanja v nemščini in naj mu za ponoven primer zagrozi s kaznijo. To je župan 19. 9. 1941 hotel storiti s pismom, ki pa omenjenega kaplana ni več doseglo. (ARS-II, Ld. Cilli, f. 77, Skobernetovo pismo 17. 9. 1941; Dorfmeistrovo pismo županu Laškega 17. 9. 1941; županovo pismo župnijskemu uradu 19. 9. 1941 in Dorfmeistru 27. 9. 1941).

Maribor k že omenjenemu dr. Wallusсheku-Wallfeldu ali v urad šefa civilne uprave v Gradec, a le redko kateremu prosilcu so ugodili. Šef civilne uprave si je z odlokom 16. maja 1942 pridržal pravico, da odloča tudi o vseh vlogah za spremembe podatkov v starih matičnih knjigah.[193] Čez nekaj dni je zahteval, da župani sporočajo dr. Wallusсheku-Wallfeldu v Maribor za čas od 1. aprila 1942 dalje podatke o rojstvih nezakonskih otrok, če je eden od staršev t. i. zaščitenec ali če se zdi dvomljivo državljanstvo.[194]

Matični uradi so morali voditi tudi dvojnike matičnih knjig (Zweitbücher), dvojniki starejših knjig pa so ostali pri škofijskem ordinariatu v Mariboru. Ko je Dorfmeister vprašal urad šefa civilne uprave, ali je treba sporočila, overjene prepise ali obrobne pripombe, ki jih je treba vnesti v starejše matične knjige, pošiljati ordinariatu, so 31. avgusta 1943 iz Gradca odgovorili, "*da župnijski uradi ne opravljajo več nobenih matičnih funkcij, zato ni treba lavantinskemu ordinariatu v Mariboru pošiljati nobenih sporočil za nadaljnje vodenje dvojnikov.*"[195] Šef civilne uprave pa je 12. decembra 1943 pisal škofijskemu ordinariatu v Mariboru, da po njegovi odredbi vodijo matično službo državni matični uradi, "*samo dvojniki pred 1. 10. 1941 so še v tamkajšnjem varstvu in je do sedaj obrobne pripombe in popise vodil knezoškofijski ordinariat. Sedanja nastanitev dvojnikov je nezadostna, ker so ti zasilno spravljeni v bivšem konjskem hlevu*". Zato je ukazal, naj jih ordinariat do 15. februarja 1944 izroči uradom pristojnih deželnih svetnikov, istočasno pa je o tem obvestil deželne svetnike in zahteval, da mu do omenjenega roka poročajo o izvršitvi.[196] Na ordinariatovo vprašanje z dne 12. januarja, kam bodo spravili dvojnike, je urad šefa civilne uprave odgovoril, da jih bodo odpeljali v grad Hrastovec (Gutenhag) pri Št. Lenartu v Slovenskih goricah, za kar je šef pooblastil deželnega svetnika za mariborsko podeželsko okrožje dr. Engelharta.[197] Čez deset dni je Hans Nuck iz urada poverjenika za rasna vprašanja v Mariboru obvestil deželne svetnike o odvozu dvojnikov v Hrastovec – česar, kot kaže, še niso opravili – in obljubil, da bo nato sklical pogovor o vprašanjih odvoza dvojnikov.[198] Obljubljeni pogovor naj bi bil 24. aprila 1944 popoldne v Mariboru, medtem ko bi si matičarji dopoldne ogledali spravljene dvojnike v Hrastovcu, vendar o pogovoru samem nimamo podatka.[199] Pač pa vemo za sestanek matičarjev iz vse Spodnje Štajerske v Mariboru 2. junija 1944, na katerem so trije visoki uradniki odgovarjali na vprašanja matičarjev. Tako zvemo, da npr. v Zgornji Štajerski nacisti župnijskim uradom niso pobrali matičnih knjig. Precej so govorili o vojaških porokah, o pritožbah, da enote ne sporočajo podatkov o padlih in ubitih, o porokah tujcev, podelitvi priimka nezakonskemu otroku, o 10-mesečni čakalni dobi ločencev na pravico do ponovne poroke, o možnostih za posmrtno poroko padlih vojakov itd.[200]

---

193 ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/I, CdZ, Ia 105/I-Allg. 7/3-1942 z dne 16. 5. 1942; dež. svet. Celje, III-2b-VO-6/1-42 z dne 28. 5. 1942, Runderlass Nr. 148, Berichtigung der Einträgen in den Kirchenmatriken und in den staatlichen Personenstandsbüchern.

194 ARS-II, Ld. Cilli, f. 27/II, CdZ, Ia 195 Allg. 23/463-42 z dne 20. 5. 1942; dež. svet. Celje, III-2b-VO-8/1-42 z dne 18. 6. 1942, Meldung ausserehelichen Geburten an den Chef der Zivilverwaltung.

195 ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/II, CdZ, Ia U/VII Ma 1/16-1943 z dne 31. 8. 1943; drž. Svet. Celje, I Bev. 2-M-11/2-1943 z dne 11. 9. 1943, Runderlass Nr. 245, Nachträge für die Matrikenzweitbücher.

196 ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/II, CdZ, U/VII Ma 1/18-1943 z dne 12. 12. 1943, Abgabe der Zweitbücher an die Landratsämter.

197 ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/II, CdZ, Ia U/VII Ma 1/25-1944 z dne 11. 2. 1944, Abgabe der Zweitbücher.

198 ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/II, Nuckova okrožnica U. Z. N/K 215/5170 z dne 21. 2. 1944.

199 ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/II, Nuckova okrožnica dež. svetnikom U.Z. N./K 215/5170 z dne 21. 3. 1944.

200 ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/I, CdZ, Ia 105 C 2/18-1944 z dne 5. 7. 1944, Aktenvermerk über die Dienstbesprechung der Sachbearbeiter für Personenstandsangelegenheiten bei den Landratsämtern und dem Oberbürgermeister der Stadt Marburg/Drau, 2. Juni 1944.

Potem ko so partizanske enote zavzele nekaj občinskih središč v Zgornji Savinjski dolini, na Pohorju in Kozjanskem, je poverjenik državnega rodoslovnega urada za Štajersko Hans Nuck v Mariboru 19. avgusta 1944 svetoval deželnim svetnikom, naj zaradi partizanske ogroženosti občinskih uradov poskrbijo, da se dvojniki matičnih knjig držijo ločeno od knjig. V prihodnje naj izdelajo še trojnik in ga pošljejo uradu deželnega svetnika.[201] To je Dorfmeistrov urad čez devet dni sporočil matičnim uradom.[202] Novembra 1944 pa je urad šefa civilne uprave ukazal vse matične knjige iz Spodnje Štajerske odpeljati v Murau-Stolzalpe.[203] Dorfmeistrov urad je celjskemu matičnemu uradu to ukazal 5. januarja 1945.[204] Tako je ta 21. februarja 1945 izročil deželnemu svetniku za odvoz v Murau 6 knjig iz leta 1944, 2. marca pa 35 matičnih knjig župnije sv. Danijela iz Celja, 4 knjige starokatoliške cerkve v Celju, 3 knjige matičnega urada v Celju, 8 knjig pravoslavne cerkve v Celju in 3 knjige c. in k. rezervne vojaške bolnišnice v Celju.[205]

Na temelju nacistične rasne teorije, da sta krvna povezanost prebivalstva in njegova rasna sestava osnovni gonilni sili v zgodovinskem razvoju neke pokrajine, so nacisti še posebej skrbeli za geneološko pomembno gradivo. Državni rodoslovni urad (Reichssippenamt) v Berlinu je že zgodaj po zasedbi Spodnje Štajerske poslal v Maribor svojega sodelavca Hansa Nucka, da pripravi ustanovitev okrožnih rodoslovnih uradov (Kreissippenamt) in za njih zbere matične in druge tovrstne knjige. Šef civilne uprave je namreč izdal odredbo o ustanovitvi okrožnih rodoslovnih uradov v Spodnji Štajerski.[206] 3. februarja 1943 je dr. Walluschek-Wallfeld z okrožnico povprašal deželne svetnike, tudi Dorfmeistra, kako daleč so s pripravami na ustanovitev teh uradov. Povedal jim je, da bo vsak urad potreboval "*okoli 2–3 prostore, v katerih bodo spravljene vse matične knjige, zbrane iz matičnih uradov, in kjer bo prostor za delo in razstavo listin*". Potreben bo tudi vodja urada, ki je lahko hkrati vodja delovnega področja o osebnem stanu, in glede na velikost okrožja 3 do 5 sodelavcev. Ko bo Walluschek-Wallfeld dobil sporočila, da so priprave končane, bo k Uiberreitherjevi odredbi izdal izvedben odlok.[207] Dorfmeister je odgovoril, da v njegovem okrožju ni možnosti za ustanovitev takšnega urada, ker ni na voljo ne ljudi ne prostorov, ter prosil, naj ustanovitev takšnih uradov "*odložijo do zmagovitega konca vojne*".[208] Najbrž so podobno odgovorili tudi drugi deželni svetniki, saj nimamo podatkov, da bi v Spodnji Štajerski ustanovili kakšen rodoslovni urad.

Matični uradi so morali voditi tudi natančno statistiko o demografskih razmerah, tj. o rojstvih, porokah in smrti prebivalstva. Občasno so kakšne podatke objavili tudi v časniku Marburger Zeitung.[209] Za obdobji 1. 7. 1941– 30. 6. 1942 in 1. 7. 1942–30. 6. 1943 so morali na Dorfmeistrovo zahtevo z dne 12. 7. 1943 (Runderlass Nr. 183) po-

201 ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/II, Nuckova okrožnica dež. svetnikom, št. 215 z dne 19. 8. 1944.

202 ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/II, dež. svet. Celje, I-Bev. 2-Allg.-14/1-1944 z dne 28. 8. 1944, Runderlass Nr. 168, Standesamtszweitbücher.

203 ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/II, Nuckova okrožnica U.Z. M/Ha 215/54 z dne 20. 11. 1944.

204 ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/II, dež. svet. Celje, I Bev. 2-Allg.-3/13 z dne 5. 1. 1945.

205 ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/II, Bergmannovo sporočilo dež. svetniku 21. 2. in 2. 3. 1945 s seznami matičnih knjig. Znan je tudi seznam 189 knjig iz 21 matičnih uradov celjskega okrožja z dne 19. 1. 1945, odpeljanih v Murau.

206 VABl. Ustmk., 1943, Nr. 2, 26. 1. 1943, Verordnung über die Errichtung von Kreissippenämtern in der Untersteiermark, 31. Dezember 1942.

207 ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/IV, CdZ, U.Z. W/K 1555/2506 z dne 3. 2. 1943, Errichtung von Kreissippenämtern.

208 ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/IV, dež. svet. Celje, III-2b-Allg.22a/1-1943 z dne 15. 2. 1943.

209 Za mesec oktober 1941 je poročal, da se je v mestu Celje rodilo skupno 15 otrok, umrlo pa je 27 občanov in veliko število smrti utemeljil z bolnišnico. V samem mestu je bilo 12 smrtnih primerov in jih tudi imensko našteje. (Mbg. Ztg., št. 292, 17. 11. 1941).

ročati tudi o razmerju med številom rojstev in smrti, in to posebej za vse prebivalstvo svojega matičnega okoliša in posebej za dojenčke. Navesti so morali tudi vzroke za porast ali upad rojstev in umrljivost otrok. Župani – matičarji so navajali zelo različne vzroke.[210] Matični urad Celje je posredoval tele podatke:

a) v obdobju 1. 7. 1941–30. 6. 1942 se je rodilo 841 in umrlo 531 oseb; v tem času pa je umrlo 106 otrok ali 19, 96%;

b) v obdobju 1. 7. 1942–30. 6. 1943 se je rodilo 1031 in umrlo 600 oseb; v tem času je umrlo 117 otrok ali 19,50%.

Te podatke je pojasnil takole:

"*Celotno število umrlih od 1. 7. 1942 do 30. 6. 1943 je po mrliški knjigi za 363 enot večje. Pri teh vpisih pa gre za ustrelitve, ki sem jih v zgoraj navedenih številkah izpustil. Drugače bi to dalo napačno podobo.*

Okoliščine, pojavi in ukrepi, ki vplivajo na rojstva zaviralno ali pospeševalno, so tile: V letu 1941/42 je učinkovalo zaviralno izseljevanje (beri: izganjanje Slovencev; op. p.). *V nadaljnjem razvoju ni opaziti nazadovanja, čeprav bi, gledano biološko, lahko učinkovali stanovanjska stiska, vpoklici, zmanjšanje mesnih obrokov. Do sedaj se to še ni zgodilo, temveč beležimo nenehno stopnjevanje, čemur je vzrok uvedba posojil za zakonce, posebno pa otroški dodatek.*"[211]

Nemški okupator je dvakrat opravil štetje prebivalstva, in to 10. oktobra 1941[212] in 29. novembra 1942.[213] V primerjavi s številom prebivalstva poslednjega štetja v Kraljevini Jugoslaviji so bile demografske razmere v celjskem okrožju takšne:

Občina	Štetje prebivalstva					
	31. 3. 1931		10. 10. 1941		29. 11. 1942	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž
Celje – mesto	8.490	8.664	8.852	9.338	8.380	10.111
Škofja vas	1.572	1.630	2.059	2.087	1.960	2.152
Dobrna	860	997	1.464	1.661	1.331	1.594
Št. Janž na Vinski Gori	589	662				
Braslovče	1.350	1.537	1.836	2.154	1.787	2.125
Gomilsko	421	514				
Vransko	1.241	1.291	1.260	1.376	2.608	1.355
Trojane /Zaplanina/	230					
Velika Pirešica	1.141	1.140	1.196	1.199	1.099	1.190
Polzela	861	1.010	1.283	1.470	1.244	1.476
Št. Andraž	431	442				
Vojnik mesto	763	886	1.618	1.956	1.654	1.946
Vojnik okolica	1.055	1.129				
Nova Cerkev	941	1.013	969	1.066	884	1.018
Petrovče /Arja vas/	1.415	1.446	1.392	1.523		
Žalec	1.042	1.108	1.618	2.032	1.773	2.113
Št. Peter v Sav. dolini	666	775				

210 Matični urad z Dobrne je npr. poročal, da gre visok odstotek umrljivosti otrok pripisati njihovi prirojeni šibkosti, "ki jo pri kmečkem prebivalstvu pogojuje spočevanje večinoma pod alkoholom, kajti glavni pijači podeželskega prebivalstva sta jabolčnik in samorodnica". Župan – matičar iz Vranskega pa je poročal, da je na njegovem območju "živahno gibanje rojstev in naj vplivata veselje do rojevanja pri prebivalstvu in državno /socialno/ skrbstvo".

211 ARS-II, Ld. Cilli, f. 69/IV, poročilo matičnega urada Celje 20. 7. 1943. V ohranjenih, a ne datiranih tabelah, so za mesto Celje še takšni podatki: a) 193 porok, 1157 rojstev in 576 smrt; b) 126 porok, 903 rojstva in 616 smrti. (Prav tam.)

212 VABl. Nr. 73, 22. 3. 1942, Bekanntmachung über die Erfassung der Wohnbevölkerung in der Untersteiermark vom 14. März 1942 in Nr. 89, 13. 7. 1943, Erfassung ... (Berichtigung).

213 Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme in der Untersteiermark vom 29. November 1942. Schriftenreihe des Steirischen Heimatbundes, Band 1, Marburg/Drau 1943.

Sv. Jurij ob Taboru	915	1.041	876	1.034	850	1.005
Sv. Jurij pri Celju	2.135	2.299	3.208	2.800	1.113	4.992
Dramlje	798	919				
Šmartno v Rožni dolini	664	721	621	698	644	729
Št. Pavel pri Preboldu	1.305	1.553	2.592	2.734	2.524	2.734
Griže	1.087	1.000				
Teharje	2.190	2.253	2.537	2.454	2.347	2.503
Slivnica pri Celju	1.004	1.083	1.920	2.139	1.229	2.176
Kalobje	632	732				
Gornji Grad	623	685	1.879	2.084	1.673	1.873
Bočna	762	776				
Nova Štifta	470	489				
Ljubno	1.362	1.406	1.346	1.499	1.330	1.452
Luče	783	797	1.223	1.336	1.273	1.302
Solčava	440	403				
Rečica ob S.	1.745	1.944	1.900	2.152	1.793	2.110
Mozirje	1.398	1.488	1.514	1.473	1.403	1.441
Šmartno ob Paki	917	1.096	843	1.006	739	970
Velenje	1.765	1.791	3.013	3.083	3.012	3.088
Št. Ilj	365	387				
Škale	887	935				
Šoštanj	1.954	2.108	3.273	3.606	2.993	3.378
Topolšica	1.235	1.283				
Ponikva	1.091	1.263	1.163	1.339	1.041	1.253
Pristava	857	948	2.097	2.404	1.957	2.170
Št. Peter na Medved. selu	492	557				
Zibika	661	768				
Rogatec	1.670	1.785	1.954	1.715	1.695	1.837
Rogaška Slatina	2.134	2.417	3.386	3.464	2.704	3.247
Kostrivnica	705	758				
Šmarje pri Jelšah	2.317	2.665	2.778	3.345	2.673	3.340
Sv. Vid pri Grobelnem	619	659				
Žusem	633	659	1.065	1.305	1.116	1.231
Sv. Štefan	539	610				
Podčetrtek	1.100	1.263	1.090	1.212	1.060	1.213
Laško	2.168	2.455	5.588	5.253	4.286	4.912
Sv. Krištof	1.849	1.833				
Skupaj	**65.224**	**70.199**	**69.413**	**73.997**	**62.175**	**74.036**

Po podatkih štetja 10. oktobra 1941 je imelo celjsko okrožje 32.276 gospodinjstev, od tega občina Celje 4.598, po štetju 29. novembra 1942 pa jih je imelo 31.756, od tega občina Celje 5.008. Za 1. avgust 1942 pa seznam 89 ulic in cest v mestni občini Celje navaja 1971 stanovanjskih hiš, pri čemer so upoštevana le poslopja za stanovanjske namene, ne pa tudi uradna in poslovna poslopja s kakšnim hišniškim stanovanjem.[214]

214 ARS-II, Ld. Cilli, f. 20/VI, poročilo mestnega gradbenega urada, Zl. BA 615/1-1942 z dne 1. 8. 1942.

POLOŽAJ SLOVENSKEGA NARODA OB OKUPACIJI*

Tisto, kar se je zgodilo v Sloveniji spomladi 1941. leta, se je v nekem pogledu pripravljalo že med dvema svetovnima vojnama. Nekateri nemški krogi se niso odpovedali ozemlju, ki je po sanžermenski pogodbi (10. 9. 1919) prišlo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev ali krajše: v Jugoslavijo. Zlasti nemški publicisti v Nemčiji in Avstriji so zahtevali spremembo severne meje Jugoslavije v korist Republike Avstrije oz. po marcu 1938 v korist Nemškega rajha. Nekatere zahteve so se ustavljale na t. i. vitanjski črti (Weitensteiner Zug), tj. razvodnici med Dravo in Savo,[1] in v t. i. jeseniškem trikotniku na Gorenjskem, ki je zajemal tudi bohinjski kot, ter seveda v Mežiški dolini. Druge zahteve so šle dalje do reke Save in nekatere celo do Jadranskega morja. Dr. Friedrich Lange z značilnim imenom Adriaticus je celo porogljivo pisal, da velikemu nemškemu narodu pot do Jadranskega morja zapira narodič, ki šteje manj glav kot Berlin prebivalcev.[2] Kjer nemški publicisti niso mogli nastopati z dokazi o večjem številu Nemcev na nekem ozemlju, so tisto ozemlje razglasili za nemška kulturna tla.[3] Da bi zakrili neugoden vtis o majhni navzočnosti Nemcev na interesnem območju, so uporabljali t. i. vindišarsko teorijo, po kateri naj bi poleg Nemcev in narodno zavednih Slovencev živela nekakšna vmesna plast, imenovana Vindišarji ali Vendi. Ti naj bi sicer govorili slovenskemu jeziku sorodno narečje, bili pa naj bi notranje nagnjeni k nemštvu in z njim tudi gospodarsko povezani. To teorijo, ki jo je 1914. leta začel širiti v Celovcu neimenovani pisec brošure Die Wahrheit über Kärnten, so uporabljali za Koroško in Štajersko.[4] Slovenski znanstveniki, med njimi zlasti dr. Fran Zwitter in dr. Bogo Grafenauer,[5] pa tudi publicisti so utemeljeno zavračali trditve in zahteve nemških publicistov.

V zvezi s Hitlerjevim naivnim pričakovanjem, da bo Velika Britanija po nemški zasedbi zahodne Evrope sprejela njegovo ponudbo za sklenitev premirja in novo razdelitev vplivnih območij,[6] so sredi leta 1940 v Gradcu in Celovcu izdelali vrsto spomenic z zahtevami po spremembi severne meje Jugoslavije in priključitvi velikih delov slovenskega ozemlja k Nemčiji. Spomenice o spodnještajerskem Podravju, jeseniškem trikotniku, Mežiški dolini in treh obmejnih okrajih Gorenjske (Radovljica, Kranj in Kamnik) sta sestavila predvsem dr. Helmut Carstanjen in Alois Maier-Kaibitsch ter jih poslala nemškemu zunanjemu ministrstvu, ki jih je tudi obravnavalo, in nekaterim drugim nacističnim vrhovnim organom, z nekaterimi spomenicami pa se je seznanil tudi Hitler.[7]

---

* Slovenski upor 1941, Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja; SAZU, Ljubljana 1991, str. 37–50.

1 To razmejitev sta po prvi svetovni vojni zagovarjala zlasti graška profesorja zgodovinar dr. Hans Pirchegger in geograf dr. Robert Sieger.

2 Adriaticus: Deutschlands gerechte Grenzen. Berlin 1924. Več o takšni literaturi glej Dušan Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1939. Ljubljana 1966, str. 93–103.

3 Prim.: Helmut Carstanjen, Otto Maul: Die verstümmelten Grenzen. Zeitschrift für Geopolitik, VIII/ 1931, št. 1, str. 54–63; Gerhard Werner /-dr. Helmut Carstanjen/: Das Deutschtum des Übermurgebietes (Prekmurje). Geographischer Jahresbericht aus Österreich, XVII/1933, str. 76–90; isti: Sprache und Volkstum in der Untersteiermark. Leipzig 1935.

4 Glej: Lojze Ude: Teorija o vindišarjih – "Windische" – Celovec–Borovlje 1956; Fran Zwitter: Nemci na Slovenskem. Sodobnost, 1938, št. 11–12, str. 496–497 (dalje: Zwitter, Nemci na Slovenskem).

5 Zwitter: Nemci na Slovenskem; Vito Kriz /-F. Zwitter/: Le jeu du Berlin avec les "Windisches". Le Voix Europeennes, 1938, str. 343–344; Lojze Serajnik /-B. Grafenauer/: Slovensko ozemlje in nemška publicistika. Ljubljana 1939.

6 Andreas Hillgruber: Hitlers Strategie. Politik und Kriegführung 1940–1941. Frankfurt am Main 1965.

7 Večina spomenic je v Političnem arhivu nemškega zunanjega ministrstva v Bonnu. Objavljene so v zborniku: Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945 – Viri

Na italijanski strani se v tridesetih letih usoda Slovenije omenja v zvezi s fašističnimi načrti o osvojitvi Hrvaške. Takrat naj bi del Slovenije, ki ga do sedaj znani in dosegljivi viri ne določajo natančneje, prišel pod Italijo, drugega pa bi prepustili Nemčiji in Madžarski. Drugače kot nemški revanšisti, se italijanski krogi niso mogli sklicevati na pripadnost slovenskega ozemlja k Italiji v prejšnjih obdobjih.[8]

Publicistično in drugo pisno dejavnost nemških revanšističnih krogov je v poslednjih mesecih obstoja Kraljevine Jugoslavije spremljalo v Sloveniji tudi okrepljeno delovanje nemške obveščevalne službe in 1939. leta obnovljenega društva Švabsko-nemška kulturna zveza (Schwäbisch-deutscher Kulturbund). Prva ni zbirala samo zaupnih podatkov vojaškega značaja, temveč tudi podatke o civilnih uradih in ustanovah, posameznikih itd. ter zaznamovala tudi njihov odnos do nemštva, nemškega rajha in nacizma.[9] Švabsko-nemška kulturna zveza pa se je precej nacificirala in ponekod pripravljala na prevzem oblasti. Viri izpričujejo, da so Nemci ponekod v Jugoslaviji zelo resno pričakovali, da bo Hitler pri "*preureditvi Evrope*" upošteval tudi Jugoslavijo, in se na to tudi pripravljali. Kljub nekaterim nasprotnim trditvam še nismo našli nemških vojaških načrtov za zasedbo Jugoslavije pred 27. marcem 1941.

Nemški in italijanski diplomatski dokumenti navajajo Jugoslavijo kot interesno območje Italije, razen Spodnje Štajerske. Vendar si je Nemčija, zlasti odkar je bila v vojni, zagotovila v jugovzhodni Evropi mnogo večji gospodarski vpliv kot Italija. Tudi v vojni proti Jugoslaviji aprila 1941 je imela glavno besedo Nemčija[10] in Hitler je bil tisti, ki je že konec marca in v začetku aprila 1941 odločil, kako bo razkosana Jugoslavija in seveda tudi Slovenija. Za to pričajo zapisniki njegovih pogovorov in pisem z državniki in diplomati iz tistega časa in tudi njegova navodila za razkosanje Jugoslavije z dne 3. in 12. aprila 1941.[11] Hitler je namreč še pred napadom na Jugoslavijo sklenil, da jo bo razbil kot vojaško silo in kot državo ter napovedal, da bo najhujša usoda zadela Srbe in Slovence, ki "*niso bili nikdar prijazni do Nemcev*".

Značilno je, da je bila Jugoslavija po kratkotrajni vojni aprila 1941 med najbolj razkosanimi državami v Evropi, saj so njeno ozemlje dobile kar štiri sosednje države.[12]

---

o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941–1945. Maribor 1980, dok 1–7 (dalje: Ferenc, Quellen). Njihova obravnava je v razpravi Tone Ferenc: Spomenice o nemških ozemeljskih zahtevah v Sloveniji leta 1940. Zgodovinski časopis XXIX/1975, št. 3–4, str. 219–246. Posebej opozarjam na osnutek spomenice iz Celovca, ki predvideva priključitev h Koroški cele Kranjske brez dela, ki je pod Italijo, in brez Krškega polja, ki bi ga naj priključili k Štajerski v zameno za Savinjsko, Šaleško in Mislinjsko dolino, ki bi jih priključili h Koroški. Ta osnutek spomenice, ki ga hrani arhiv Vojaškega zgodovinskega inštituta JLA v Beogradu, v še neobjavljenem geografskem delu zanika Karavanke kot naravno in prometno oviro. Opozarjam tudi na spomenico, ki sem jo našel v arhivskem fondu Südostdeutsches Instituta Graz v Pokrajinskem arhivu Maribor, in predvideva ozemeljsko razdelitev in nacionalnopolitično ureditev Spodnje Štajerske po predvideni nemški zasedbi.

8 Posamezni dokumenti so v zbirki I documenti diplomatici italiani. Nona serie: 1939–1943 (dalje: DDI, IX), vol. 1–8 in v zborniku Galeazzo Ciano: L'Europa verso la catastrofe. Roma 1948, v srbohrvatskem prevodu: Tajni arhivi grofa Ciana. Zagreb 1952, Podatki so tudi v Cianovem dnevniku: Galeazzo Ciano, Diario, Milano 1946, v slovenskem prevodu: Zaupni dnevnik grofa Ciana. Maribor 1960.

9 O tem glej knjigo Nemačka obaveštajna služba. Beograd 1959, knjiga III. Osem knjig s tem naslovom je pripravil 3. oddelek uprave državne varnosti v državnem sekretariatu za notranje zadeve FLRJ kot strogo zaupni priročnik za notranjo uporabo.

10 Med najboljšimi prikazi operacij nemške vojske v Jugoslaviji aprila 1941 je knjiga Klaus Olshausen: Zwischenspiel auf dem Balkan. Die deutsche Politik gegenüber Jugoslawien und Griechenland von März bis Juli 1941. Stuttgart 1973. Dokumenti o vojnih operacijah v Jugoslaviji so v zborniku Aprilski rat 1941, knjigi 1 in 2. Beograd 1969 in 1987.

11 Andreas Hillgruber: Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Vertrauliche Aufzeichnungen über Unterredungen mit Vertretern des Auslandes 1939–1941. Frankfurt am Main 1967, dok. 69–72; Akten zur deutschen auswärtigen Politik (dalje: ADAP), Serie D: 1937–1941, zv. XII/1, dok. 215, 216, 222 in 228.

12 Ferdo Čulinovič: Okupatorska podela Jugoslavije. Beograd 1970.

Enako je bilo tudi s slovenskim narodnim ozemljem: ono ni bilo razkosano samo med tri sosednje države – Nemčijo, Italijo in Madžarsko, od katerih je vsaka imela še kakšen njegov del, temveč še razdeljeno na različne pokrajinske upravne enote. Bilo je celo v enajstih pokrajinskih upravnih enotah, od katerih je le ena, tj. Ljubljanska pokrajina, imela svoje središče na območju sedanje Republike Slovenije. Tako korenito razkosanje slovenskega ozemlja priča o njegovem velikem geopolitičnem pomenu, o križanju imperialističnih interesov, o načelu "*deli in vladaj*" in morda še o čem. Zato so bili že v naprej obsojeni na neuspeh vsi poskusi slovenske meščanske politike, da bi prišla vsa Dravska banovina pod enega samega okupatorja in dobila položaj, kot ga je imela Slovaška. To se ni zgodilo niti takrat, ko je iz Dolenjske in Notranjske izginil italijanski okupator in je vse slovensko ozemlje, razen Prekmurja, bilo pod enim, tj. nemškim okupatorjem.[13] Zato se je celovitost slovenskega ozemlja lahko dosegala le z aktivnim odporom okupatorjevi politiki razkosanja.

Ker je nove državne meje na slovenskem ozemlju določil Hitler, noben okupator ni bil zadovoljen s tistim, kar je dobil. Najbolj nezadovoljen je bil italijanski okupator, saj bi rad imel še trboveljsko premogokopno območje, železnico po savski dolini itd.; neki vir navaja celo okoli trideset predlogov za spremembo nemško-italijanske meje sredi bivše Dravske banovine.[14] Zadovoljen ni bil niti nemški okupator, čeprav je dobil v Sloveniji več ozemlja kot druga dva okupatorja skupaj (10.000 km^2 : 5.000 km^2), rad bi imel še dele Dolenjske vzhodno od Trebnjega in Novega mesta, severno polovico Prekmurja itd. Vsak okupator si je dobro zaznamoval svojo novo državno mejo na zemljevidih in na terenu (nemški in italijanski sta jo v letih 1942–1943 tudi zavarovala z žično oviro in minami), je pa hkrati poželjivo gledal čeznjo na sosedovo okupacijsko območje. Nove državne meje na Slovenskem so se hudo zarezale v živo telo slovenskega naroda. Pretrgale so mnoge, zlasti še gospodarske in človeške vezi. Najbolj nesmiselna in kruta se je pokazala nova državna meja tik pred Ljubljano, saj je od nje odrezala cela predmestja in gospodarsko zaledje ter nemškemu okupatorju omogočila nadzor nad mestom, ki ga je v nacionalnopolitičnem pogledu imel za izvor vsega protinemškega zla na Slovenskem.

Hudo kršeč mednarodno pravo, ki ne dovoljuje aneksije v vojni zasedenega ozemlja do sklenitve mirovne pogodbe, so vsi trije okupatorji hiteli, da zasedena slovenska območja čim prej tudi formalnopravno priključijo k svojim državam in vključijo v svoj družbeni red. Italijanski in madžarski okupator sta to storila brez večjih pomislekov še v letu 1941, prvi 3. maja in drugi 16. decembra. Nemški okupator je želel zasedeni pokrajinski upravni enoti Spodnjo Štajersko in Gorenjsko z Mežiško dolino (uradno: zasedeno območje Koroške in Kranjske) prej napraviti "*ugodni*" za formalnopravno priključitev k Nemškemu rajhu, kar je pomenilo predvsem odstranitev nezaželenih ljudi in prilagoditev uprave, kakršna je bila v sosednjih avstrijskih deželah; tam je bila namreč vzorec za povojno upravno preureditev Nemškega rajha. Vendar mu je že do potankosti predvideno priključitev 1. oktobra oz. 1. novembra 1941 najprej onemogočilo nerešeno personalno vprašanje (iskanje novega vrhovnega političnega in oblastnega funkcionarja, tj. pokrajinskega vodje NSDAP in državnega namestnika za povečano Koroško z ve-

13 O položaju slovenskega, hrvaškega in italijanskega območja po italijanski kapitulaciji septembra 1943 glej Karl Stuhlpfarrer: Die Operationszonen "Alpenvorland" und "Adriatisches Küstenland" 1943–1945. Wien 1969; Tone Ferenc: Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Maribor 1967; Enzo Colloti: Il Litorale Adriatica nel Nuovo Ordine Europeo 1943–45. Milano 1974.

14 O italijanskih zahtevah v Sloveniji glej tudi zapisnik pogovorov med zunanjima ministroma Nemčije in Italije na Dunaju 21. in 22. aprila 1941 v ADAP, Serie D, zv. XII/2, dok. 291, 378 in 385 ter v DDI, IX, vol. 6, dok. 956 in 967; glej tudi zapisnik Mussolinijevega sestanka z italijanskimi generali iz Slovenije in Dalmacije 31. 7. 1942 v Gorici v zborniku Tone Ferenc: Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941–1942. Maribor 1987 (dalje: Ferenc, Fašisti brez krinke), dok. 93.

likimi nacionalnopolitičnimi nalogami, čemur dotedanji funkcionarji ne bi bili kos), nato pa 1. januarja 1942 in pozneje narodnoosvobodilni boj.[15]

Čeprav nemški okupator ni opravil formalnopravne priključitve zasedenih slovenskih pokrajin k Nemškemu rajhu, je v marsikaterem pogledu pokrajini dejansko vključil v svoj družbeni red. Zlasti od pomladi 1942 je uvajal nekatere ukrepe, med njimi mobilizacijo v nemško vojsko, kot če bi pokrajini bili priključeni, s čimer je hudo kršil mednarodno pravo. V obeh pokrajinah je uvedel tudi nürnberške rasne zakone, s čimer je začel rasno razlikovati tudi tisto prebivalstvo, ki je po množičnih izgonih še začasno ostalo doma.[16]

Vsi trije okupatorji so imeli za končni cilj uničiti slovenski narod kot etnično enoto, kar pomeni, da so ga obsodili na smrt. Nekatero so mu namenili hitro smrt, drugi kakšno desetletje življenja več, nihče med njimi pa tisto usodno pomlad 1941 ni niti malo dvomil, da bo slovenski narod čez desetletja le še zgodovinski pojem.

Najhitrejšo smrt je slovenskemu narodu namenil nemški okupator, ki je tudi uvedel najkrutejše raznarodovalne ukrepe. On je neprikrito izjavljal, da gre za t. i. Umvolkung (te besede ni mogoče najti v slovarjih nemškega jezika) ali prenaroditev, kar je pomenilo raznarodovanje. To je bilo tudi med najpomembnejšimi nalogami nacistične okupacijske politike. Šlo je za tri poglavitne raznarodovalne ukrepe: 1. množičen izgon Slovencev, 2. množično naselitev Nemcev in njihovo vsestransko krepitev in 3. čim hitrejšo in čim popolnejšo germanizacijo tistih Slovencev, ki bi še nekaj časa ostali doma.

Več nemških virov navaja načrt za izgon od 220 do 260 tisoč Slovencev, kar je pomenilo vsakega tretjega Slovenca, ki je takrat živel v Spodnji Štajerski, Gorenjski in Mežiški dolini. Kaže, da bi ta ukrep najhuje prizadel Gorenjsko, saj bi od tam izgnali celo polovico ali še več Slovencev. Še spomladi 1942, ko so nacisti obnavljali svoje v letu 1941 ne povsem uresničene načrte za množičen izgon ljudi iz Gorenjske, so pisali, da bo po vojni tam živelo le 120 tisoč ljudi, med njimi le tretjina Slovencev.

Po Himmlerjevih smernicah iz pomladi 1941 naj bi izgon zajel najprej narodno zelo zavedne Slovence, nato priseljence po letu 1914 in končno tiste, katerih imetje je bilo potrebno za množično nemško kolonizacijo. Teh je bilo največ v že omenjenem številu predvidenih za izgon, kar priča o tem, kako veliko pozornost je okupator posvečal nemški kolonizaciji. Saj je bil cel obmejni pas ob novi nemško-italijanski državni meji sredi bivše Dravske banovine in ob novi nemško-hrvaški meji ob Sotli predviden za popoln izgon Slovencev in z ustaškimi oblastmi dogovorjena preselitev Hrvatov, da bi z naselitvijo deset tisočev Nemcev ustvarili nemški narodni branik na jugovzhodni meji Nemškega rajha. In Himmler je že sredi aprila 1941 zabičal, da morata obsavski in obsoteljski pas "*postati najbolj germansko območje Štajerske*". Nacisti so sicer izganjali ljudi iz nekaterih drugih zasedenih pokrajin (zahodna Poljska, Alzacija, Lotaringija, Luksemburg), vendar za vojni čas tam niso predvideli za izgon tako velikega dela prebivalstva. Sodeč po nekih podatkih iz nacističnih virov pa bi nacisti, če bi vojno dobili, veliko večino Slovencev izgnali v vzhodno Evropo. Ko je Himmler pregledal generalni načrt Vzhod (Generalplan Ost), v katerem je njegov štabni urad za utrjevanje nemštva predvidel izgon okoli 31 milijonov ljudi iz srednje in vzhodne Evrope za Ural in naselitev okoli deset milijonov Germanov in

15 Metod Mikuž: Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu. Zgodovinski časopis – Kosov zbornik, VI–VII/1952–1953, str. 733–767; Tone Ferenc: Vprašanje priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (dalje: Prispevki), XIV/1974, št. 1–2, str. 157–201; Ferenc: Quellen, dok. 120, 135, 146, 153, 162, 182, 186, 187, 192 in 194.

16 Tone Ferenc: Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Spodnjem Štajerskem pod nemško okupacijo. Prispevki, 1/1960, št. 2, str. 69–124. Ergebnisse der Bevölkerungsbestandsaufnahme in der Untersteiermark vom 29. November 1942, ausgegeben von der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes, Marburg a. d. Drau 1943.

tudi že do poslednje marke izračunal stroške tega podviga, je 12. junija 1942 naročil, naj v ta načrt vključijo tudi Spodnjo Štajersko, Koroško in Gorenjsko.[17]

Predvideni izgon od 220 do 260 tisoč Slovencev v kratkih petih mesecih (od maja do oktobra 1941), načrtovan spomladi 1941, ko so raznarodovalci pričakovali bližnjo zmago osnih sil v drugi svetovni vojni, je bil vendarle pretrd oreh za čas, ko se je vojna razplamtela v pravo svetovno vojno. Zato so nacisti iz raznih razlogov (nastanitvenih, prehrambnih, transportnih, gospodarskih) pa tudi zaradi oborožene vstaje jugoslovanskih narodov lahko uresničili del svojega deportacijskega načrta. Izgnali so okoli 80 tisoč Slovencev, če v tem številu upoštevamo tudi okoli 17 tisoč tistih, ki so se (po nacističnih podatkih) nasilnemu izgonu izognili z begom na italijansko zasedbeno območje ali na Hrvatsko. Kljub temu je bil v primerjavi z drugimi zasedenimi pokrajinami, iz katerih so nacisti izganjali prebivalstvo, iz zasedenih slovenskih pokrajin izgnan največji odstotek ljudi (o. 10%).[18]

Nacisti se niso nikdar odrekli celovitemu načrtu izgona Slovencev in je Hitler še septembra 1943 govoril nemškemu generalu NDH Edmundu Glaise von Horstenauu: "Z *nekaj stotisoči bomo kaj lahko opravili, saj imamo dovolj izkušenj z izseljevanjem.*"[19]

Zaradi ne povsem uresničenega načrta o množičnem izgonu Slovencev ni mogel biti docela uresničen načrt o množični nemški kolonizaciji. Največje število predvidenih kolonistov, ki ga navaja neki nacistični vir iz aprila 1941, je 80 tisoč. Čeprav so nacisti naselili le okoli 17 tisoč nemških ljudi, je moralo zato samo iz Posavja in Obstolja v nemška taborišča Volksdeutsche Mitelstelle v raznih nemških pokrajinah okoli 37 tisoč Slovencev.[20] Nacisti pa so s svojo nacionalpolitično ali raznarodovalno politiko, tj. preselitvijo kočevskih Nemcev na to območje, uničili nemški narodnostni otok v Sloveniji.[21]

Težko je našteti, kaj šele opisati vse raznarodovalne ukrepe okupatorjev, zlasti v prvih dveh letih okupacije, saj so npr. na nemškem zasedbenem območju zajeli vsa področja človeškega življenja. Šlo je v bistvu za načrtno in nasilna odstranjevanje vsega, kar bi lahko vzbujalo ali okrepilo slovensko narodno zavest in njeno gmotno podlago, ter za sistematično uvajanje vsega, kar bi dajalo deželi nemški, italijanski in madžarski videz ter spreminjalo narodnostno sestavo prebivalstva. Pri nemškem okupatorju so si sledili drug za drugim ukrepi, kot ukinitev slovenskih organizacij, društev (celo gasilskih), zvez itd. ter zaplemba njihovega, državnega in tudi cerkvenega imetja v korist utrjevanja nemštva. Zelo napoti je bil nemškemu okupatorju slovenski tisk, "*in to od leksikonov do molitvenikov*", kot se je izrazil neki štajerski nacistični funkcionar.[22] Zato so

17 Generalplan Ost je objavil poljski zgodovinar Czestaw Madajczyk v Przeglad Zachodni, 1961, št. 3, str. 66–103; dokumente o njem pa Helmut Heiber v Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 1958, št. 3, str. 281–325.

18 France Škerl: Množične deportacije Slovencev v letu 1941. Zgodovinski časopis – Kosov zbornik, VI–VII/1952–1953, str. 768–796; Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945. Maribor 1968 (dalje: Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika), str. 174–416; isti: Quellen, večina dokumentov; Fran Roš: Slovenski izgnanci v Srbiji 1941–1945. Maribor 1967; Franc Šetinc: Izgnanci. Ljubljana 1976 (dalje: Šetinc, Izgnanci); Günter Schödl: Ideologische und aussenpolitische Vorgeschichte der NS-Slowenenpolitik. Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848–1941. München 1988, str. 287–298; Stefan Karner: Die Steiermark im Dritten Reich 1938–1945. Graz 1986, str. 123–166.

19 Peter Broucek: Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau. Wien–Köln–Graz 1988, str. 266.

20 Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 417–549; Šetinc, Izgnanci.

21 Hans Hermann Frensing: Die Umsiedlung der Gottscheer Deutschen. Das Ende einer südostdeutschen Volksgruppe. München 1970; Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 550–730; Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Bd. V: Das Schichsal der Deutschen in Jugoslawien. Bonn 1961.

22 Ferenc: Quellen, dok. 208.

uničili z ognjem ali v papirnih mlinih okoli dva milijona slovenskih knjig. Slovensko besedo in pesem so pregnali celo iz cerkve.[23] Spreminjali so celo nemška krajevna imena iz obdobja avstroogrske monarhije, na naselitvenem območju, ob Savi in Sotli pa uvedli nemška krajevna imena iz Kočevske.[24]

Na ruševinah vsega slovenskega je nemški okupator naglo gradil sistematičen sistem ponemčevanja, ki naj bi zajel slehernega človeka, od otroka do starca in od izobraženca do pastirja. Javno je poudarjal, da so nemški otroški vrtci in nemške šole glavne postojanke germanizacije; zanje so pripeljali iz avstrijskih pokrajin nekaj stotin vrtnaric in učnega kadra, ki je prevzel vodilne položaje v nemških nacističnih mladinskih organizacijah. Odrasli ljudje naj bi se ponemčevali zlasti v raznarodovalnih društvih Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund) in Koroška ljudska zveza (Kärntner Volksbund), v katerih je bila posebna vloga namenjena dotedanjim članom Švabsko-nemške kulturne zveze, ki so jih kot celoto sprejeli v omenjeni društvi. Zlasti štajerski nacisti so predvidevali, da se bo slovensko prebivalstvo, ki so ga najprej razglašali za Vindišarje ali Vende in nato za "*domu zveste Štajerce*" (s tem so razpihovali deželni patriotizem), obglavljeno narodno zelo zavednih Slovencev, razmeroma hitro ponemčilo. K temu naj bi prispevali tudi raznovrstni obvezni tečaji nemščine. Naravnost porogljivo so poleti 1941 zvenele besede nekega štajerskega nacističnega funkcionarja, izrečene javno na množičnih zborovanjih v Mariboru in Trbovljah, da so velikodušno (!) pripravljeni dati tistim, ki se v treh ali štirih letih ne bi mogli naučiti nemščine, še kakšno leto povrh, nakar se bo v Spodnji Štajerski govorilo samo nemško.[25] Moški prebivalci zasedenih slovenskih pokrajin naj bi se ponemčevali tudi v t. i. vermanšaftu, tj. oboroženi formaciji v okviru že omenjenih raznarodovalnih društev,[26] uniformirani državni delovni službi (Reichsarbeitsdienst) in končno v nemški vojski, saj so nacisti, grobo kršeč mednarodno pravo, spomladi 1942 uvedli tudi vojaško obveznost.[27] V tem se kaže tudi cinizem nemškega okupatorja, saj je mobiliziral slovenske mladeniče in može za umiranje na frontah za interese režima, ki je slovenski narod obsodil na smrt.

Nismo še mogli zanesljivo ugotoviti, ali je bil Hitler tisti, ki je za Spodnjo Štajersko, Gorenjsko in Mežiško dolino zahteval enako okupacijsko politiko z enakimi raznarodovalnimi in drugimi ukrepi. Vemo pa, da ji je že poleti 1941 za Gorenjsko začel nasprotovati krog Aloisa Maier-Kaibitscha iz Celovca. Ta je namreč menil, da je treba v Gorenjski nujno uvesti nacistično stranko in začeti ustvarjati vindišarsko plast, ki jo bo nato laže ponemčevati kot pa prek Koroške ljudske zveze, v kateri so skoraj sami Slovenci brez pravega nemškega vodstva na terenu. Nova nacistična vodilna garnitura Koroške in tudi Gorenjske, v kateri je imel Maier-Kabitsch pomembno vlogo kot nacionalno-politični referent šefa civilne uprave in vodja urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva (seveda je imel še druge funkcije, ki jih tukaj ne navajamo), je sredi decembra 1941 to začela tudi uresničevati. V to politiko sodijo tudi

23 Miloš Rybař: Nacistični ukrepi zoper duhovščino Lavantinske škofije 1941–1945. Zbornik ob 750-letnici Mariborske škofije 1228–1978. Maribor 1978, str. 44–102.

24 Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark, 1943, št. 24, odredba šefa civilne uprave 4. 6. 1943 o označbah občin, katastrskih občin in krajev v Spodnji Štajerski; Südostdeutsches Institut, Graz: Ortsverzeichnis zur Gemeindegrenzkarte von Untersteiermark, Miesstal und Übermurgebiet. Bearbeitet von Dr. Manfred Straka und Dr. Wilhelm Sattler. Graz 1940; Tone Ferenc: Tragedija Slovencev na izselitvenem območju ob Savi in Sotli. Krško skozi čas 1477–1977. Zbornik ob 500-letnici mesta Krško. Krško 1977, str. 397–446.

25 Marburger Zeitung 10. 8. 1941; Untersteirischer Heimatdienst 11. 8. 1941; Štajerski gospodar 16. 8. 1941; Ferenc: Quellen, dok. 110.

26 Tone Ferenc: Wehrmannschaft na Štajerskem v boju proti narodnoosvobodilni vojski. Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS, II/1958, str. 81–156.

27 Jože Dežman: Po sili vojak: nasilna mobilizacija Slovencev v nemško vojsko – okupatorjev zločin. Celje 1990.

prizadevanja za ustanovitev posebnega znanstvenega inštituta, ki bi naj bil protiutež ljubljanski univerzi in dokazoval povezanost Gorenjske in Koroške z nemštvom. Zaradi upravnotehničnih zapetljajev so ga ustanovili šele na obletnico koroškega plebiscita (!) dne 10. 10. 1942 v Celovcu kot Institut für kärntner Landesforschung, tj. inštitut za raziskovanje koroške dežele.[28] Nova garnitura je sodila, da je pogoj za rešitev nacionalnopolitičnih nalog, tj. raznarodovanja v Gorenjski in Mežiški dolini predhodna "*rešitev slovenskega vprašanja*" v avstrijskem delu Koroške. Zato se je 1941. leta okrepil pritisk na koroške Slovence in začele priprave za njihov množični izgon, ki pa so ga nacisti zaradi vojnih razmer lahko izvedli le v omejenem obsegu, kot so to sami priznavali.[29]

Medtem je štajerska nacistična vodilna struktura do potankosti vztrajala pri začetni okupacijski politiki do konca vojne in je zato bila do neke mere tudi jetnik svojih nazorov.[30] Pri tem je trčila na nestrinjanje nekaterih, sicer redkih, funkcionarjev bivše Švabsko-nemške kulturne zveze, ki niso predvidevali tako ostrih ukrepov proti Slovencem.[31] Vendar to nestrinjanje ni imelo nobenega učinka, saj je bila sla po uničenju slovenskega naroda močnejša in odločnejša. Ne gre zamolčati niti drugega dejstva, da je bil precejšen del raznarodovalcev, zlasti vrtnaric, učiteljev in učiteljic, uradnikov itd. iz sosednjih avstrijskih pokrajin; od tam je bilo tudi precej visokih upravnih, političnih in policijskih funkcionarjev.[32] Natančnejše podatke o tem, kakšen je bil njihov delež na raznih področjih, bo treba šele zbrati.

Okupacijska politika italijanskega fašizma v t. i. Ljubljanski pokrajini, v kateri so aprila 1941 združili večino Dolenjske, Notranjske in Ljubljano, je bila glede slovenstva iz prestižnih razlogov milejša od nemške.[33] Z upoštevanjem slovenskih kulturnih in prosvetnih ustanov (univerze, akademije, šolstva, gledalištva itd.) v Ljubljanski pokrajini si je nasproti kruti nemški okupacijski politiki hotel pridobiti naklonjenost slovenskega prebivalstva, kot se je v svojem Dnevniku jasno izrazil zunanji minister grof Galeazzo Ciano, eden od sestavljalcev temeljnih dokumentov o ustanovitvi in priključitvi Ljubljanske pokrajine.[34] To mu je tudi vsaj začasno uspelo pri nekaterih višjih socialnih plasteh in večini duhovščine.

Res sta bila Ljubljana in Ljubljanska pokrajina tisti čas nenehno pribežališče ne samo za mnoge izobražence, temveč tudi za druge, npr. za dolenjske kmete, ki so se sem zatekli pred nacističnim izganjanjem. Res pa je tudi to, da so fašisti že 1941. leta pregnali iz Ljubljane v Italijo vse Žide. Dvojezičnost v upravi, italijanščina v šolah in pomožne organizacije fašistične stranke, ki so jo vpeljali tudi v Ljubljanski pokrajini, naj bi postopoma pripeljali do italijanizacije že 3. maja 1941 h Kraljevini Italiji priključene

28 Tone Ferenc: Predzgodovina neke "Znanstvene ustanove". Kronika, XIX/1971, št. 2, str. 93–104.

29 Tone Zorn: Nacistični načrti za uničenje koroških Slovencev. Slovenski vestnik, 9. 7.–13. 8. 1965; isti: Poskusi izselitve koroških Slovencev med drugo svetovno vojno. Kronika, XIX/1966, str. 73–82 in 133–140; Karl Stuhlpfarrer: Germanisierung in Kärnten. Neues Forum, 1972, Dezember, str. 38–45; Ferenc: Quellen, dok. 116, 214, 216, 217, 219, 229 in 281.

30 Tone Ferenc in Milan Ževart: Nekatere značilnosti in posebnosti fašistične okupacije in narodnoosvobodilnega boja in revolucije na slovenskem Štajerskem. Časopis za zgodovino in narodopisje. (L), Nova vrsta, XV/1979, št. 1–2, str. 448–461.

31 Ferenc: Quellen, dok. 218.

32 Tone Ferenc: The Austrians and Slovenia during the Second World War. Conquering the Past. Austrian Nazism Yesterday and Today. Detroit 1989, str. 207–223.

33 O italijanskem okupacijskem sistemu v Sloveniji glej zlasti Ivo Juvančič: Italijanski okupator v Ljubljani 1941–1943. Prispevki, 11I/1962, št. 1–2, str. 63–143; Tone Ferenc: Fašisti brez krinke, str. 11–105; isti: Okupatorjeve racije v Ljubljani leta 1942. Kronika, XXIX/1981, št. 2, str. 183–228; Božidar Jezernik: Boj za obstanek. O življenju Slovencev v italijanskih koncentracijskih taboriščih. Ljubljana 1983; Teodoro Sala: Occupazione militare e amministrazione civile nella "Provincia" di Lubiana (1941–1943). L'Italia nell' Europa danubiana durante la seconda guerra mondiale. Milano 1967, str. 73–93.

34 Ciano: Diario, 26. in 29. 4. 1941.

pokrajine. Naloga vzpostavitve fašistične stranke in njenih pomožnih organizacij je Mussolini še pred okupacijo pokrajine zaupal tržaškemu pokrajinskemu vodstvu fašistične stranke in ni bilo ravno malo fašističnih funkcionarjev, celo slovenskih renegatov, iz t. i. Julijske krajine, čeprav so sem prihajali tudi iz drugih italijanskih pokrajin. Deset moških bojnih fašijev in dva ženska fašija, v katerih so lahko bili le Italijani, okoli 40 centrov pomoči, nato preimenovanih v centre fašistične stranke, dve organizaciji za kmečke gospodinje in delavke, t. i. nacionalna organizacija "*Dopolavoro*", Univerzitetna organizacija Ljubljane v okviru fašistične Študentske organizacije GUF itd. naj bi zajeli čim več prebivalcev Ljubljanske pokrajine. Vendar so fašisti največjo vnemo pri fašizaciji uperili na mladino, ki so jo zajemali v Italijansko liktorsko mladino Ljubljane – GILL. Fašizacijo pokrajine naj bi pospeševal tudi italijanski fašistični korporacijski sistem, ki ga je visoki komisar začel uvajati poleti 1941 z ustanavljanjem raznih zvez in združenj delavcev na eni in delodajalcev na drugi strani z italijanskimi fašističnimi "*eksperti*" in na vrhu s pokrajinskim korporacijskim svetom. Viri pričajo, da bi bila italijanizacija uprave močnejša, če bi bilo na voljo več uradnikov iz Italije, vendar jih je tudi tam primanjkovalo. Kot nemški okupator v severni Sloveniji je tudi italijanski v Ljubljanski pokrajini razpustil vse slovenske in jugoslovanske politične stranke in organizacije, bil pa je strpnejši do slovenskih kulturnih, športnih, dobrodelnih in drugih nepolitičnih organizacij in društev. Izhajal je lahko tudi slovenski tisk.

Kdor bo prebiral dokumente italijanskih vojaških poveljstev iz Slovenije, bo zlahka ugotovil, kakšno nezaupanje so ta gojila do Slovencev, celo do kolaboracionistov, in to od začetka do konca okupacije. Pravi obraz je italijanski okupator pokazal spomladi in poleti 1942, ko so se posebno zaostrile politične razmere ne samo v Ljubljanski pokrajini, temveč tudi v Slovenskem primorju. Trdim in krutim ukrepom italijanske vojske in policije, kakršne je že 1941. leta uvajal nemški okupator v zasedenih slovenskih pokrajinah (množične racije in pošiljanje ljudi v koncentracijska taborišča, streljanje talcev, požiganje hiš in celih vasi itd.), so sledili tudi načrti za popoln izgon prebivalstva nekaterih, predvsem obmejnih območij ali nekaterih skupin ljudi, množično naseljevanje Italijanov, strožji nadzor nad slovenskimi kulturnimi ustanovami in zmanjšanje njihovega števila, spraviti univerzo v položaj "*životarjenja*", pri čemer naj italijanski inšpektor postane "*de facto*" rektor, zamenjavo slovenskih ravnateljev šol z italijanskimi itd.[35] To je bil čas, ko je Mussolini v Gorici javno pretil Slovencem z "večnim in neupogljivim zakonom Rima" in dovolil izgon vsega slovenskega prebivalstva Ljubljanske pokrajine,[36] ko je poveljnik italijanske vojske za Ljubljansko pokrajino napovedal, da bodo v pokrajini obnovili "*italijansko prevlado in ugled, pa čeprav bi morali izginiti vsi Slovenci in bi morala biti uničena vsa Slovenija.*"[37] Seveda za vse predvidene ukrepe ni bilo več možnosti in časa, ker se je vojna sreča kmalu začela obračati v prid protifašistični koaliciji.

Glede primorskih Slovencev in Istranov vemo sicer za Mussolinijevo naročilo iz pomladi 1941, naj se jim olajša položaj, je pa istočasno pripravljal drugi tržaški sodni proces, ki je s hudimi obsodbami protifašistov (devet na smrt, od katerih so pet izvršili) pomenil tudi grožnjo za slovenski živelj.[38] Tako kot koroški Slovenci morajo tudi primorski Slovenci in Istrani tisti čas nositi tujo vojaško suknjo.

---

35 Ferenc: Fašisti brez krinke, dok. 99.

36 Ferenc: Fašisti brez krinke, dok. 93.

37 Ferenc: Fašisti brez krinke, dok. 88.

38 Milica Kacin-Wohinz: Ob tridesetletnici drugega tržaškega procesa. Borec, XXIII/1971, št. 12, str. 721–739; Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom. Ljubljana 1972; Ivo Juvančič: Drugi trščanski proces i njegova politička pozadina godine 1940–1941. Jadranski zbornik, IV/1959–60, str. 293–299; Tone Ferenc: Akcije organizacije TIOR v Avstriji in Italiji spomladi 1940. Ljubljana 1977, str. 912–920.

V nezavidljivem položaju se je ob okupaciji znašel tudi slovenski živelj v Prekmurju. Madžarski okupator si je prizadeval obnoviti razmere pred letom 1919, ko je Prekmurje prišlo v Jugoslavijo. Na splošno bi lahko madžarski okupacijski sistem ocenili za nekoliko milejšega od nemškega na Štajerskem in ostrejšega od italijanskega v Ljubljanski pokrajini. Tudi on je z namenom madžarizacije dežele in ljudi izganjal ljudi, vendar le prišleke, zlasti slovensko izobraženstvo, pa tudi koloniste iz vasi pri Dolnji Lendavi (odgon o. 600 oseb v taborišče Szarvar na Madžarskem spomladi 1942). V začetku je okupator z nekaterimi revizionisti Prekmurce razglašal za Vende, ki naj bi bili celo neka iz Keltov izvirajoča, a samosvoja mešanica, ki po krvi, tradiciji in kulturi spada v madžarsko državo. Za načrtno širjenje te teorije je okupator kmalu obnovil raznarodovalno društvo Madžarsko kulturno društvo za Vendsko krajino (Vendvideki magyar közmüvelödesi egyesület – MVKE) z lastnim glasilom v madžarščini. Slovenski jezik je povsod pognal iz uprave, šolstva in drugih panog, je pa dovoljeval t. i. vendščino, tj. prekmursko narečje. Zaradi okupatorjevega pritiska in propagandne, politične in nacionalne neosveščenosti dela prebivalstva je bila v večini šol učni jezik madžarščina in ponekod t. i. vendščina le pomožni jezik. Seveda so bile tudi šolske knjige v madžarščini. Podobno kot nemški okupator na svojem zasedbenem območju, je tudi madžarski v Prekmurju nasilno odstranil ves slovenski tisk, oplenil knjižnice in uničeval slovenske knjige.

Raznarodovanju prekmurske mladine je okupator namenil tudi mladinsko organizacijo "*Levente*". Ta naj bi zlasti pripravljala moško mladino za madžarsko vojsko, saj je tudi madžarski okupator uvedel vojaško obveznost.[39]

Položaj Slovencev v Prekmurju je še oteževalo dejstvo, da je bila pokrajina z novo državno mejo na reki Muri (leta 1941 razstreljenih mostov nemški in madžarski okupator nista obnovila) zelo odrezana od drugih slovenskih pokrajin. Kaže, da je bilo npr. leta 1943 že laže priti iz osrednje Slovenije v Rezijo kot v Prekmurje.

Večina leta 1941 zasedenega slovenskega ozemlja je že od prvih dni zasedbe občutila okupatorjevo nasilje. Fašizem in nacizem, ki sta s totalitarizmom in kratitvijo človečanskih pravic nasilna že pri svojem narodu in z nacionalizmom oz. šovinizmom in rasizmom v svoji državi, se še bolj nasilno vedeta kot okupatorja. Slovenija pozna vse oblike nasilja, in to nekatere še pred začetkom upora. Nacisti so npr. v lažni evtanaziji do srede junija 1941 v gradu Hartheim pri Linzu usmrtili 583 umobolnih in ostarelih ljudi iz slovenske Štajerske,[40] množično zapirali in izganjali ljudi, fašisti pa zapirali emigrante iz Primorske itd. To priča, da ni bil v vseh pogledih odpor oz. narodnoosvobodilni boj vzrok za okupatorjevo nasilje. Da je to bilo navzoče še pred odporom, seveda ne povsod v enaki meri, so se zavedali in to tudi priznavali ljudje iz okupatorjevih vrst. Sicer pa, ali ni mobilizacija Slovencev v okupatorjeve oborožene sile v vseh slovenskih pokrajinah razen v ljubljanski pokrajini tudi huda oblika nasilja? Ta mobilizacija bi bila še doslednejša in obsežnejša, če ne bi bilo odpora.

Mirno lahko rečemo, da je okupacija spomladi 1941 za slovenski narod pomenila najhujšo nesrečo, ki lahko zadene neki narod. Če upoštevamo vse slovensko ozemlje in ne samo ene pokrajine, sta bili takrat pred slovenskim narodom dve možnosti: ali ravnodušno v smrt ali pogumno v odpor.

---

39 Ferdo Godina: Prekmurje 1941–1945. Druga dopolnjena izdaja. Murska Sobota 1980, str. 22–38; Metka Fujs: Madžarska vojaška in civilna uprava v Prekmurju v drugi svetovni vojni. Zbornik soboškega muzeja 1991, str. 89–100; Miroslav Kokolj-Bela Horvat: Prekmursko šolstvo od začetka reformacije do zloma nacizma. Murska Sobota 1977, str. 381–399.

40 Tone Ferenc: Nacistična "evtanazija' v Sloveniji leta 1941. Prispevki, XV–XVI/1975–1976, št. 1–2, str. 97–119.

FAŠISTIČNA NEVARNOST ZA OBSTOJ SLOVENSKEGA NARODA*

Prvi kongres Komunistične partije Slovenije na Čebinah v noči na 18. april 1937 je v svojem manifestu razglasil, da slovenski narod še nikdar ni bil v tako veliki nevarnosti kot takrat in poudaril, da je nevarnost fašističnega imperializma zanj tudi smrtna nevarnost. "*Slovenski narod v vsej svoji zgodovini ni bil še nikdar v tako veliki nevarnosti, v kakršni je danes*," je zapisano v manifestu. V njem je centralni komite KPS na kratko, vendar zelo točno utemeljil to svojo ugotovitev in svarilo. Vse, poudarjam, prav vse, kar je zapisal, se je izkazalo kot utemeljeno, in to: prvič, da združeni fašistični vojni hujskači s Hitlerjevo Nemčijo na čelu pripravljajo človeštvu še bolj strašno usodo, kot je bila prva svetovna vojna, da je slovenski narod med tistimi narodi, ki jih ta osvajalna in vojna politika fašističnih vojnih hujskačev najbolj ogroža, da se je ta nevarnost za slovenski narod povečala s sklenitvijo nemško-italijanske pogodbe z dne 22. oktobra 1936, da ta pogodba pomeni strašno nevarnost in da bodo fašistični roparji vnovič razkosali slovenski narod ter ga podvrgli nasilnemu fašističnemu raznarodovanju. "*Razkosan, razbit bi tem laže podlegel nasilnim fašističnim raznarodovalnim metodam, ki po svoji brezobzirnosti in po svojem cinizmu nimajo primere v zgodovini,*" je CK KPS sklenil to poglavje manifesta. Nato je ugotovil, da je slovenski narod pred to nevarnostjo popolnoma nezavarovan in poudaril, da je slovenski delavski razred pred zgodovinsko nalogo, da sam prevzame obrambo svojega naroda.

Ta članek ima namen, da prikaže fašistično nevarnost za obstoj slovenskega naroda, na katero je opozoril manifest prvega kongresa KPS. To želi opraviti na temelju širše zbranih virov za daljše časovno obdobje, tako da bi videli, do kam segajo korenine omenjene fašistične nevarnosti, kako se je stopnjevala in kakšna je bila spomladi 1941, ko je slovenski delavski razred na čelu s Komunistično partijo Slovenije zares moral prevzeti obrambo svojega naroda.

Slovensko narodno ozemlje se je v dolgih stoletjih zelo skrčilo in je Slovencem ostala približno le tretjina prvotno naseljenega ozemlja (okrog 24.000 km^2 od okrog 60.000 km^2), drugo so morali pustiti neprimerno večjemu nemškemu narodu. Tudi v notranjosti slovenskega ozemlja je tuja manjšina (okrog 11 % prisotnega civilnega prebivalstva) še dolgo časa prevladovala v višjih družbenih slojih ter dajala življenju med višjimi krogi tuj, nemški ali italijanski videz. Ta manjšina se je po slovenskem političnem prerodu, ki se je začel sredi 19. stoletja in je nemški in ponemčeni vrhnji plasti začel izpodjedati temelje privilegiranega gospodarskega in političnega položaja, čutila ogroženo in se je začela bojevati za obstoj svojih pozicij. Germanizacija, ki je bila prej nezavedna, jezikovno prilagajanje, je tedaj postala zavesten politični program, in njenim namenom so služili vsa nemška državna in deželna uprava, vse nemško šolstvo, trgovina, industrija, rudniki in železnice. Nemška in ponemčena manjšina na Slovenskem je zavračala slovenske zahteve po enakopravnosti slovenskega jezika v šolah in uradih in se pri tem sklicevala na stoletno nemško gospostvo in na nemško plemstvo ter nemško kulturo na Slovenskem ter dopuščali slovenščino le za jezik ljudsko šolskega pouka in poljudne književnosti za kmete. Tem nasprotovanjem se je pridružilo še poudarjanje, da se Avstrija ne more odreči slovenskim pokrajinam, ker zapirajo Nemčiji pot do Trsta in Sredozemlja, in da mora postati nemški ne le Trst, temveč tudi vse ozemlje med njim in strnjenim nemškim jezikovnim območjem na Koroškem in Štajerskem. Nasilno germanizacijo naj bi podpirala tudi nekatera t. i. nemška obrambna društva kot "*Deutscher*

* Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS, Komunist, Ljubljana 1977, str. 211–230.

Schulverein", "*Südmark*" itd., od katerih je prvo ustanavljalo in podpiralo nemške šole in drugo naseljevalo nemške ljudi na slovenskem ozemlju. Zlasti drugo je imelo natančno izdelan načrt za graditev nemškega mostu med Mariborom in Marenbergom in strnjenim nemškim ozemljem na severu. Najmočnejši in najostrejši je bil germanizatorični pritisk ves čas na Koroškem in v štajerskem Podravju, manjši je bil na Kranjskem, v Trstu, Istri in na Goriškem pa se je nemški imperializem moral spopadati z italijanskim. Ta je, podobno kot nemški, na več načinov poskušal romanizirati slovenske predele, vendar je bil v manj ugodnem položaju, saj ni imel takšne opore v upravi, kot jo je imel nemški.

Ob vedno večjih zaostritvah nacionalnih nasprotij v avstroogrski monarhiji in vedno večjem pritisku nemškega imperializma proti jugovzhodni Evropi je tudi nacionalni boj na Slovenskem dobival nove, ostrejše oblike, tj. izzivalne demonstracije, šovinistične izpade, fizična obračunavanja in podobno, o čemer pričajo dogodki v Ptuju in Ljubljani leta 1908. V prvi svetovni vojni se nemški imperialistični pritisk na Slovence ni samo nadaljeval, temveč celo povečal. Popuščati je začel nekoliko šele po vojaških neuspehih centralnih sil, vendar je nemška buržoazija v Avstriji še naprej ostala zvesta svojim nacionalističnim idejam.

Po razpadu avstroogrske monarhije se je Slovenija sicer združila z drugimi jugoslovanskimi pokrajinami v skupni državni tvorbi, vendar je ostal zunaj Jugoslavije, tj. v Italiji, Avstriji in Madžarski, velik del slovenskega narodnega ozemlja. Avstrija pa je poleg ozemlja, ki ga je nato dobila s sanžermensko mirovno pogodbo in s koroškim plebiscitom, katerega celotni izid je bil neugoden za Jugoslavijo, zahtevala kot minimum tudi jeseniško-bohinjski kot in štajersko Podravje do tako imenovane vitanjske črte. Jeseniško-bohinjski kot bi radi imeli Nemci zaradi nepretrgane železniške zveze med Beljakom in Gorico, za priključitev Dravske doline na Štajerskem pa so navajali predvsem to, da je v mestih Mariboru in Ptuju večina prebivalcev nemška, da je zlasti ozemlje severno od grebena Pohorja, v severnem delu Slovenskih goric in na Apaškem polju narodnostno mešano in prežeto s štajerskim pokrajinskim patriotizmom in da je tudi v gospodarskem pogledu nujno potrebno za Avstrijo pri prehrani, prometu in preskrbi z električno energijo. "*Vitanjska črta*", izraz, ki ga je graški zgodovinar dr. Hans Pirchegger navedel za črto Olševa–Smrekovec–Basališče pri Vitanju–južno od Konjic–Boč–Donačka gora, je nato živela v nemških zahtevah, načrtih in upravno-politični razdelitvi ozemlja vse do konca druge svetovne vojne.

Avstrijsko-jugoslovanska meja se nikakor ni ujemala z narodnostno, saj je ostal v Avstriji zlasti velik del strnjenega slovenskega narodnega ozemlja na Koroškem, v Jugoslavijo pa sta prišla zlasti nemški otok na Kočevskem in del strnjenega nemškega narodnega ozemlja v Apaški kotlini. Čeprav so Nemci izgubili mnogo manj svojega narodnega ozemlja kakor Slovenci, so bili oni tisti, ki so ves čas med svetovnima vojnama z vso ostrino zahtevali spremembo te meje in svoje zahteve utemeljevali z najrazličnejšimi, največkrat lažnimi znanstvenimi dokazi. Trdili so, da z mirovno pogodbo določena državna meja nasprotuje vsem zemljepisnim, gospodarskim in kulturnim razlogom ter zahtevali novo državno mejo na "*vitanjski črti*", nekateri pa celo plebiscit na slovenskem Štajerskem. Najskrajnejši so šli celo tako daleč, da so zahtevali vso slovensko Štajersko in še jeseniško-bohinjski kot. Med takimi je bil prav gotovo še zlasti zahteven dr. Friedrich Lange, ki je leta 1924 pod značilnim imenom "*Adriaticus*" izdal v Berlinu brošuro "*Deutschlands gerechte Grenzen*". V njej je cinično ugotavljal, da stoji velikemu nemškemu narodu na poti do Jadranskega morja slovenski narodič, ki šteje "*samo tretjino toliko glav kakor Berlin prebivalcev*", in zahteval za Avstrijo vso slovensko Štajersko, jeseniško-bohinjski kot z Radovljico in okrožno samoupravo za kočevske Nemce.

Kjer nemški publicisti in lažni znanstveniki niso mogli z različnimi tendenčnimi statističnimi podatki dokazati, da gre nekje za večje število Nemcev ali za strnjeno nemško narodno ozemlje (deutscher Volksboden), so trdili, da gre za "*nemški kulturni prostor*" (deutscher Kulturboden); kjer pa niso mogli trditi niti tega, so se obrnili k "*nemškemu življenjskemu prostoru*" (deutscher Lebensraum), pod katerega so mogli spraviti prav vse, kar so poželeli. Vse slovenske predele so razglašali za nemški narodni ali pa vsaj za nemški kulturni prostor. Zlasti glede slovenske Štajerske in Gorenjske so neprenehoma ponavljali, da gre za "*prastari nemški kulturni prostor*" in nekateri so to trditev razširili še na Kranjsko. Da bi zabrisali neugoden vtis o številčni neznatnosti nemške manjšine v primerjavi s strnjenim slovenskim prebivalstvom v omenjenih predelih, je pri nemških publicistih in lažnih znanstvenikih posebno pomembno mesto pri dokazovanju nemških imperialističnih pretenzij do delov slovenskega ozemlja dobila tako imenovana "*vindišarska teorija*". Najprej so za večji del slovenskega življa na Koroškem in nato tudi na Štajerskem ter v Prekmurju začeli trditi, da niso Slovenci, temveč Vindišarji ali Vendi. Ti naj bi predstavljali vmesno plast med narodno zavednimi Slovenci in Nemci, ki naj bi sicer govorila slovenščini podobno narečje, vendar naj bi bila po svojem čustvovanju in mnogih interesih povezana z nemštvom. Ta znanstveno popolnoma nevzdržna teorija je postala eno temeljnih orodij nemškega imperializma ne samo v njegovi ekspanzionistični, temveč tudi v raznarodovalni politiki med obema vojnama in v drugi svetovni vojni. Po drugi svetovni vojni pa jo uporablja celo republika Avstrija pri narodnostnem opredeljevanju svojih državljanov na Koroškem.

Nov mejnik v utemeljevanju nemških imperialističnih zahtev do slovenskega narodnega ozemlja pomeni začetek tridesetih let, ko so začeli nemški lažni znanstveniki v okviru nekaterih nemških društev sistematično "*preučevati*" narodnostni razvoj posameznih delov slovenskega ozemlja in postavljati temelje vsega raznarodovalnega dela za čas nemške okupacije Štajerske in Gorenjske. Najvidnejši med njimi je bil dr. Helmut Carstanjen iz Gradca z deli "*Die verstummelten Grenzen*" (1931), "*Sprache und Volkstum in der Untersteiermark*" (1935) in "*Das Deutschtum des Übermurgebietes (Prekmurje)*" (1933). Z navidezno znanstveno metodo je poskušal razvrednotiti izide ljudskih štetij v slovenski Štajerski in Prekmurju v letih 1921 in 1931 in ugotoviti precej večje število Nemcev, zlasti pa nemška zgodovinska in kulturna tla ter narodnostno mešane predele, h katerim je prištel vse kraje, v katerih je kdaj živelo pet odstotkov ali pa vsaj deset Nemcev. Tako je "*odkril*" narodnostno mešano ozemlje zlasti med Dravogradom in Mariborom, Kozjakom in grebenom Pohorja ter severno od Murske Sobote (v več kot 20 občinah!). Seveda pa se je dr. Carstanjen tudi pri teh konstrukcijah moral navsezadnje zateči k vindišarski teoriji in je večino slovenskega življa v obeh pokrajinah razglasil za Vindišarje ali Vende, ki vidijo v nemštvu "*svoje naravno in zgodovinsko vodstvo*". Za slovensko Štajersko je naravnost poudaril, da je treba nanjo gledati kot na "*nemško obmejno krajino*".

Na nemško revanšistično literaturo so nekateri slovenski znanstveniki in publicisti opozarjali sproti, in to ne samo v znanstvenih časopisih, temveč tudi v publikacijah, ki so bile namenjene široki javnosti. To so delali zlasti Franjo Baš, Janko Mačkovšek, Bogo Grafenauer in dr. Fran Zwitter, in ko niso mogli delati tega s svojimi lastnimi imeni, so obravnavali s psevdonimi, npr. Jurij Glavič (F. Baš), Lojze Serajnik (B. Grafenauer), Vito Križ (dr. F. Zwitter), in ko niso mogli niti tako, so prispevke objavljali v tujih revijah. Tudi partijska organizacija in nekatere druge napredne organizacije niso storile ravno malo za razkrinkanje fašizma in opozarjanje na fašistično nevarnost. Tako je partijska organizacija v Sloveniji razširila nekaj letakov, s katerimi je opozarjala na fašistično nevarnost, izdala brošuro Hitlerjevci v Sloveniji (1937), objavila manifest prvega kongresa KPS in nato tudi v resoluciji prve konference KPS aprila 1938 govorila

o fašistični nevarnosti za slovenski narod, itd. Slovenski klub je na fašistično nevarnost opozoril tudi z dvema razglednicama, katerih dva primerka je zaznamovalo in shranilo tudi nemško zunanje ministrstvo v Berlinu, levičarska študentovska društva so po priključitvi Avstrije k nemškemu rajhu organizirala v narodno ogroženih krajih ob severni meji narodnoobrambne tabore itd. Vendar vse to ni moglo odpraviti vpliva fašistične socialne demagogije pri narodno mlačnem delu slovenskega življa. Upoštevati pa je treba tudi to, da so bila sredstva množičnega obveščanja nenehno izpostavljena predhodni cenzuri, ki je predvsem v poslednjem obdobju stare Jugoslavije črtala skoraj vse prispevke, ki so bili neugodni za fašistično Nemčijo in Italijo.

Druga značilnost nemških imperialističnih pretenzij do slovenskega narodnega ozemlja v tridesetih letih sta nastanek in razvoj fašističnega gibanja med nemško manjšino v Sloveniji. Za posredovanje nacističnih idej med nemštvo v Sloveniji je bil precej časa poglavitni dejavnik Volksbund für das Deutschtum im Ausland (VDA), v drugi polovici tridesetih let pa je bilo takšnih dejavnikov več. Iz literature, ki so jo v glavnem ilegalno pošiljali čez mejo, so zlasti v slovenski Štajerski in na Kočevskem začele nastajati ilegalne nemške nacistične knjižnice. Posebno pozornost so posvečali fašizaciji nemške mladine, za kar so v Avstriji in Nemčiji pa tudi na jugoslovanskem ozemlju organizirali mnogo tečajev. Zanimivo je, da je bilo največ takšnih tečajev v obdobju, ko se je najbolj razbohotila publicistična dejavnost sodelavcev VDA z zahtevami po spremembah severne meje v Sloveniji, tj. med leti 1930 in 1935. Pod okriljem vse bolj nacistično usmerjenega VDA idejnopolitično izšolana in vzgojena nemška mladina iz Slovenije je postala glavni nosilec nacistične ideologije v Sloveniji in vedno bolj pomemben dejavnik pri organiziranju, strnjevanju in nacističnem idejnopolitičnem usmerjanju vsega nemštva v Sloveniji.

Konec prve svetovne vojne Nemcem na Slovenskem ni vzel vere v nemštvo. Takoj po vojni se je del njih preusmeril v levo, ker je v nemški socialni demokraciji videl čuvarja svoje enotnosti, večina pa je bila formalni pripadnik vsakokratnih jugoslovanskih vladnih strank. Za nekaj časa je v heimwehrovskem gibanju v Avstriji našla svoji miselnosti in preteklosti soroden razvoj, a jo je potem, ko je avstrijski Heimwehr splaval v klerikalne vode, zajel Hitlerjev nacionalsocializem. V njem so Nemci v Sloveniji videli tisto gibanje, ki je po svoji stanovski, kulturni in politični preteklosti in prepričanju dejanska smotrna organizacija tistih idej na novi rasni ideologiji, ki so se med Nemci na Slovenskem širile že pred prvo svetovno vojno. Z nacionalsocializmom se je nemška manjšina na Slovenskem čutila ponovno duhovno zvezana in strnjena z nemškim narodom.

V Sloveniji je za najpomembnejšo politično-organizacijsko zvezo med Nemci v Jugoslaviji, tj. Švabsko nemško kulturno zvezo (Schwabisch deutscher Kulturbund), značilno, da se niso tako močno kot drugod izražala trenja med njenim starim vodstvom in mladim, bolj radikalnim in nacistično usmerjenim t. i. "*obnoviteljskim gibanjem*", ki so štiri leta (1934 do 1938) pretresala organizacijo in končno privedla do pomiritve v korist nacistično usmerjenih krogov. Kulturbund se namreč v Sloveniji razen za kratko dobo v Kočevju leta 1922 v začetku pravzaprav ni ustanovil in je zaživel šele po letu 1931, ko je bil po dveh razpustih (1924–1927 in 1929–1930) spet obnovljen v vsej državi. Toda komaj so se njegove krajevne skupine v Sloveniji začele ustanavljati, so jih oblasti predvsem zaradi njihove nacistične usmerjenosti in mnogih političnih izpadov ukinjale drugo za drugo, tako da je do obnove Kulturbunda leta 1939 obstajalo ali delovalo v Sloveniji le nekaj krajevnih skupin. Ravno v Sloveniji, kjer je bilo nemštvo v drugačnem položaju kakor v drugih jugoslovanskih pokrajinah, se je nacificiralo skoraj brez vsakih notranjih trenj med mladimi in starimi. Zlasti močne postojanke nemškega nacističnega gibanja so bile v Mariboru, Celju in Kočevju.

Nov zagon in nove oblike delovanja je nacističnemu gibanju v Sloveniji dala priključitev Avstrije k nemškemu rajhu marca 1938. Anšlus, ki je v najširših krogih jugoslovanske javnosti povzročil splošno vznemirjenje, ki se je izražalo tudi v mnogih protifašističnih demonstracijah, letakih itd., ni med Nemci v Sloveniji zbudil samo splošnega odobravanja, temveč tudi pijano navdušenje, ki se je izražalo zlasti v izobešanju nacističnih zastav, pozdravljanju z nacističnim pozdravom, nošenju nacističnih značk itd., tj. z javnim poudarjanjem nacističnega prepričanja. Odtlej je takšen odmev med Nemci na Slovenskem dobil vsak pomembnejši dogodek v zvezi z vedno večjo nacistično napadalnostjo v Evropi, tako sudetska kriza, razbitje Čehoslovaške republike, napad na Poljsko itd. Ravno ob razbitju Čehoslovaške in ob Hitlerjevi petdesetletnici aprila 1939 je prišlo v nekaterih krajih Slovenije, zlasti na Apaškem polju in na Kočevskem, do ostrih nacističnih izgredov, v katerih so nacisti tudi javno razglašali svoja aneksionistična hotenja; o tem pričajo brzojavke, ki so jih poslali v Berlin.

Po anšlusu so na Nemce v Sloveniji začele uveljavljati svoj vpliv nove nacistične ustanove v Gradcu in Celovcu, ki so jih bili ustanovili leta 1938 in 1939. Sredi maja 1938 so namreč v Gradcu ustanovili Institut za jugovzhodno nemštvo (Südostdeutsches Institut); tam in v Celovcu so nekaj mesecev zatem, tj. v začetku leta 1939 ustanovili še pokrajinska obmejna urada (gaugrenzlandamta) NSDAP. Institut in oba pokrajinska obmejna urada so vodili avstrijski nacisti, prvega dr. Helmut Carstanjen, druga dva pa Anton Dorfmeister v Gradcu in Alois Maier-Kaibitsch v Celovcu. Pokrajinska obmejna urada sta bila predvsem organa nacistične stranke, zato pa sta imeli deželni ali pokrajinski upravi v Gradcu in Celovcu posebna odseka za narodnostna vprašanja, ki sta ju tudi vodila Dorfmeister in Maier-Kaibitsch. Vse te ustanove in uradi so imeli za eno temeljnih nalog utrjevanje nemštva in germanizacijo Slovencev severno od jugoslovansko-avstrijske (odtlej: nemške) državne meje, tj. zlasti na Koroškem in v nekaterih pretežno slovenskih ali narodnostno mešanih predelih Štajerske. Na Koroškem so nacisti uvedli nov val germanizacije, ki je zajel zlasti mladino, na Štajerskem pa so sestavili nacionalni kataster prebivalstva obmejnih predelov in za ponemčevanje porabili več sto tisoč mark.

Nekatere omenjenih ustanov in uradov so imele tudi pomembno vlogo pri usmerjanju nemštva v Sloveniji na nacistične pozicije. Njihova ustanovitev in delo sodita v obdobje, ko se je po štirih letih notranjih trenj Švabsko-nemška kulturna zveza v Jugoslaviji pod vplivom Volksdeutsche Mittelstelle organizacijsko in ideološko utrdila ter strnila ter dobila novo, izrazito nacistično usmerjeno vodstvo in ko se je tudi v Sloveniji začela obnavljati. Omenjeni mednarodni dogodki so namreč Nemcem v Sloveniji vzbudili upanje, da bodo lahko obnovili organizacije Kulturbunda, vendar so oblasti to dovolile šele čez pol leta, tj. oktobra 1939, potem ko so nacisti odobrili pravila Slovenske prosvetne zveze na Koroškem. Do začetka leta 1941 so imeli v Sloveniji poleg pokrajinskega in petih okrožnih vodstev ustanovljenih več kot 50 krajevnih skupin Kulturbunda, v katerih je bilo več kot 12.268 Nemcev. Organizacijo so njeni voditelji, ki so bili iz vseh socialnih plasti in iz vseh stanov, razen delavskega, ter razmeroma mladi (sodili so namreč v rod, ki je v mladostni dobi doživel in občutil nemška prizadevanja prve svetovne vojne, ki so v nacionalnem socializmu našla svoje prerojenje brez moralnih primesi liberalizma in človečanstva), sami razglašali za "*nacionalsocialistično usmerjeno totalno organizacijo narodne skupine*". V tistem času so se v Sloveniji strnili in do kraja organizirali tudi tisti Nemci, ki so bili državljani nemškega rajha, a so živeli v Jugoslaviji. Ustanovili so terenske organe inozemske organizacije NSDAP in jih zakrinkali kot Društvo za pomoč Nemcem iz rajha (Reichsdeutscher Hilfsverein).

Nemški napad na Poljsko in začetek druge svetovne vojne sta med Nemci v Sloveniji vzbudila nove upe za uresničitev nemških imperialističnih pretenzij v Sloveniji in so se

začeli na to tudi pripravljati. V okviru Švabsko-nemške kulturne zveze so še pred izbruhom vojne po zgledu oddelkov SA hitro in načrtno ustanavljali posebne oddelke moških v starosti od 18 do 45 let in jih vojaško urili. V povojni revanšistični literaturi so trdili, da so oddelke Volksdeutsche Mannschaft ustanavljali šele po izbruhu vojne iz obrambnih razlogov, vendar je jugoslovanska vojaška obveščevalna služba že aprila 1939 ugotavljala, "*da se v Sloveniji tajno formirajo oddelki SA*", in so jih pospešeno ustanavljali ravno takrat, ko so jugoslovanske oblasti najbolj popuščale zahtevam nemške manjšine, tj. poleti in jeseni 1940. Zlasti močni so bili takšni oddelki v Mariboru, Celju, Ptuju in na Kočevskem. Samo na Kočevskem so imeli 25 oddelkov (šturmov), v katerih je bilo po njihovih lastnih podatkih 1560 "*enotno uniformiranih, v duhu nacionalsocialističnega svetovnega nazora vzgojenih in telesno usposobljenih mož*". Ustanovili so tudi posebno enoto, v katero so pod pretvezo zbiranja prispevkov za zimsko pomoč vpoklicali izbrane moške in jo imeli za nekakšno policijsko enoto. Po vzgledu SA ustanovljeni, enotno uniformirani (črni škornji, črne jahalne hlače, bela srajca, črne čepice itd.), v vojaški disciplini in nacionalsocialističnem duhu izurjeni in vzgojeni polvojaški oddelki "*Volksdeutsche Mannschaft*", so se temeljito pripravljali na trenutek, ki so ga več ali manj goreče pričakovali skoraj vsi Nemci v Sloveniji, tj. na razpad Jugoslavije in priključitev Slovenije ali vsaj njenih delov k nemškemu rajhu.

To pričakovanje se je zlasti okrepilo sredi leta 1940, ko je Nemčija podjarmila Dansko, Norveško, Francijo, Belgijo, Nizozemsko in Luksemburg, Italija pa je bila z več kot pol milijona vojakov pripravljena vdreti v Jugoslavijo, ki je bila njeno vplivno območje. Pri delitvi vplivnih območij v Evropi in Afriki ter Mali Aziji med nacistično Nemčijo in fašistično Italijo je Jugoslavija prišla v interesno območje Italije, s katero so se njeni odnosi zelo poslabšali po padcu vlade dr. Milana Stojadinoviča. Italija je začela pripravljati napad na Jugoslavijo in je na svojih mejah zbrala okoli pol milijona vojakov. Dokumenti kažejo, da je bila Nemčija še najbolj popustljiva do te italijanske zamisli avgusta 1939, ko sta Hitler in nemški zunanji minister Joachim von Ribbentrop celo svetovala italijanskemu zunanjemu ministru grofu Galleazzu Cianu, naj Italija izkoristi bližnjo "*poljsko afero*" in razbije Jugoslavijo. Toda potem, ko se je "*poljska afera*" razširila v svetovno vojno, je Nemčija postajala vedno bolj nenaklonjena tej zamisli. Jugoslavija je bila zanjo pomembno tržišče, italijanski napad na Jugoslavijo bi lahko potegnil v vojno vihro Balkan in pripeljal do vmešavanja Sovjetske zveze ter do njenega zbližanja z Veliko Britanijo. Nemčija je sicer nenehno izjavljala, da je Jugoslavija vplivno območje Italije, je pa vztrajno zahtevala od Italije, naj napad odloži do poraza Velike Britanije. Po podatkih, ki so nam na voljo, lahko sklepamo, da je bila Italija najbliže napadu na Jugoslavijo spomladi 1940, ko je vrhovno vojaško poveljstvo italijanske vojske aprila izdelalo načrt "*P. R. 12*" za vdor v Jugoslavijo, in Mussolini je v začetku maja že določil dan napada, ki sta ga verjetno preprečila nemški napad na Francijo, Nizozemsko, Belgijo in Luksemburg ter vstop Italije v vojno. Italija je sicer še računala z možnostjo napada na Jugoslavijo in si je avgusta 1940 še hotela izposlovati možnost prehoda čez Koroško in Štajersko, vendar je tudi potlej Hitler zavračal njene zamisli. V svoji imperialistični pohlepnosti si je nato Italija brez poprejšnjega posveta z Nemčijo izbrala za žrtev Grčijo in je svoje načrte za napad na Jugoslavijo za nekaj časa spravila v predale.

V izjavah, da je Jugoslavija vplivno območje Italije, je Nemčija čez nekaj časa začela poudarjati, da to ne velja za mariborsko območje, pri čemer je verjetno mislila na vso slovensko Štajersko. Ker Nemčija v prvi polovici oktobra 1940 še ni bila prepričana, da Italija ne bo napadla Jugoslavije, je njen generalni štab kopne vojske začel na Dunaju pripravljati armadni zbor, da bi zasedel "*deutschstammige Gebiete*" v Jugoslaviji. Po napadu Italije na Grčijo konec oktobra 1940 in italijanskih vojaških neuspehih

ter ob pripravah lastnih načrtov za napad na Sovjetsko zvezo je nemško vrhovno vojaško poveljstvo začelo pripravljati napad na Grčijo, nemška zunanja politika pa pritisk na Jugoslavijo in pristop k trojnemu paktu, da bi si Nemčija za napad na Sovjetsko zvezo zavarovala desno krilo.

Jugoslovanska diplomacija se je zavedala italijanske nevarnosti in si je zato prizadevala ohraniti čim boljše odnose s Hitlerjevo Nemčijo. Zaradi pritiska demokratične javnosti, ki je v Sovjetski zvezi – ta je takrat bila z nenapadalnim paktom povezana z Nemčijo, videla edinega poroka svoje nedotakljivosti, je jugoslovanska vlada napravila prve večje korake za ureditev odnosov s Sovjetsko zvezo. Predvidevala je, da je sovjetska vlada zainteresirana za ohranitev takratnih razmer (status quo) na Balkanu in da bo Sovjetska zveza vendarle na nek način zavarovala Jugoslavijo pred Nemčijo, vsekakor pa pred Italijo. 24. junija 1940 sta Jugoslavija in Sovjetska zveza vzpostavili diplomatske odnose. Hitler, ki je nenehno zasledoval cilj uničiti Sovjetsko zvezo, je še več kot mesec dni po zavzetju Francije, Belgije, Nizozemske in Luksemburga naivno pričakoval, da bo Velika Britanija kmalu pripravljena skleniti mir z Nemčijo, in sicer tako, da bo priznala Nemčiji pravico do gospostva v celinskem delu Evrope, medtem ko bi ji Nemčija priznala pravico do imperija, ki bi si ga lahko celo povečala s francoskimi kolonijami. Naslonjena na hrbet Velike Britanije, ki bi imela pogled uprt čez oceane, naj bi Nemčija čim prej začela svoj pohod proti Sovjetski zvezi. Nekateri sodijo, da pade v julij 1940 prva faza Hitlerjevih strateških zamisli za vojno proti Sovjetski zvezi.

V takšnih mednarodnih političnih razmerah so si tako nacisti v Sloveniji kakor tudi na Koroškem, Štajerskem in v rajhu prizadevali, da bi se na priključitev slovenskih predelov k rajhu tudi temeljito pripravili. Več virov pripoveduje, da so se volksdeutscherji v Sloveniji že julija in avgusta 1940 pripravljali na priključitev, da so strankini in državni uradi Koroške in Štajerske izročili Hitlerjevemu namestniku v NSDAP Rudolfu Hessu več spomenic, "*v katerih poudarjajo voljo volksdeutscherjev za vrnitev v rajh, vojaški, gospodarski in prometno-politični pomen teh predelov*" itd. O nekaterih pripravah Nemcev v Sloveniji na spremembo mednarodnih političnih razmer glede Jugoslavije smo že govorili v zvezi s Švabsko-nemško kulturno zvezo (ustanavljanje polvojaških oddelkov "*Volksdeutsche Mannschaft*"), nekatere priprave sredi leta 1940 pa bo treba še raziskati. Precej več pa sedaj že vemo o spomenicah o nemških ozemeljskih zahtevah v Sloveniji poleti 1940, iz katerih se tudi da lepo ugotoviti, kako hitro je rasel imperialistični pohlep po naši zemlji.

V Celovcu, in sicer v pokrajinskem obmejnem uradu NSDAP, so julija 1940 izdelali kar dve spomenici. V prvi spomenici o "*Mežiški dolini*" (Miesstal) so najprej poudarili, da je Mežiška dolina (okrog 360 km^2 in okrog 20.000 ljudi) vedno spadala h Koroški, dokler je ni od nje odtrgal nasilni mir v St. Germainu in jo priključil k Jugoslaviji. Železnica Celovec–Maribor, ki pelje skozi Mežiško dolino, je del prometnega trikotnika Gradec–Bruck–Št. Vid ob Glini–Beljak–Celovec–Gradec, vendar se mora potnik, ki želi iz pokrajinskega glavnega mesta Celovec naravnost priti v okrožna mesto Wolfsberg, peljati čez jugoslovansko ozemlje. Vsa Mežiška dolina se zaradi svoje naravne omejenosti že po naravi nagiba h Koroški in je bila dolgo časa tudi njen sestavni del. Ko je opisoval gospodarski pomen območja, je pisec spomenice Alois Maier-Kaibitsch poudaril, da glavno bogastvo pomenita rudnika svinca v Mežici in Črni ter da se mora industrija Mežiške doline za svoj nastanek in razcvet zahvaliti "*izključno nemški ustvarjalnosti in podjetniški volji*". Pri opisu jezikovnih in narodnostnih razmer je prikazal lažno sliko, ko je trdil: "*Čeprav del prebivalstva uporablja vindišarski občevalni jezik, je v Mežiški dolini pretežni del tega prebivalstva nemški.*" Spomenico je Maier-Kaibitsch sklenil z lažno trditvijo, "*da hoče večina prebivalstva nazaj h Koroški in Nemčiji*" in poudaril željo Nemcev iz Mežiške doline, "*da Mežiška dolina ne bi bila pozabljena nemška dežela*".

Druga spomenica o "*jeseniškem trikotniku*" (Asslinger Dreieck) pravi, da je imel tako imenovani jeseniški trikotnik "*na pariških mirovnih pogajanjih glede na svoj obseg popolnoma neprimerljiv pomen. Pod pojmom jeseniški trikotnik so razumeli tudi dolini obeh Sav, tj. Save Bohinjke in Save Dolinke, ki sta se zabili kot klin med nekdanjo Avstrijo in Kraljevino Italijo.*" Potem ko je pisec spomenice Maier-Kaibitsch gospodarsko opisal to območje ter poudaril pomen železarstva in prometnih zvez, je navedel, da si je Italija na mirovnih pogajanjih prizadevala, da bi imela v tem predelu neposredni stik z Avstrijo in da bi naj jeseniški trikotnik spadal k Avstriji, vendar je temu nasprotovala Velika Britanija. Vprašanje pa je ostalo nerešeno prav do sklenitve rapalske mirovne pogodbe, ki je jeseniški trikotnik prisodila Jugoslaviji. Nato je navedel statistiko upadanja prometa na železnicah Celovec–Podrožca, Beljak–Podrožca, Podrožca–Jesenice in Jesenice–Trst v letih 1914, 1922 in 1935, poudarjal škodljive posledice razkosanja najkrajše železniške zveze med Berlinom in Trstom ter na koncu zahteval, da bi jeseniški trikotnik priključili k velikemu nemškemu rajhu ali pa ustvarili koridor. V posebni skici je Maier-Kaibitsch prikazal obseg jeseniškega trikotnika, ki zajema ves severozahodni del Gorenjskega z Radovljico vred, kljub temu da to mesto ne leži tik železniške proge Podrožca–Jesenice–Bohinjska Bistrica–Podbrdo. Tako je v "*jeseniški trikotnik*" vključil kar ves radovljiški okraj.

Že v spremnem pismu uradu pooblaščenca za zunanjepolitična vprašanja v državnem vodstvu NSDAP je Maier-Kaibitsch opozoril, da "*tudi meje na Karavankah nikakor ne gre označevati kot zadovoljivo vojaško mejo, ker poteka po samem grebenu in s teh obvladujočih vrhov sosednja država gleda daleč v nemško deželo*". To je dalo slutiti, da na Koroškem niso zadovoljni z državno mejo niti med Korenom in Ljubeljem niti med Ljubeljem in Peco in pričakovati je bilo, da se bo to nezadovoljstvo izrazilo v novi spomenici. Avgusta 1940 so v Celovcu res sestavili novo spomenico o "*nekdanjih avstrijskih političnih okrajih Radovljica, Kranj in Kamnik*". čeprav je mesec dni prej predstavil "*jeseniški trikotnik*" v mejah radovljiškega okraja, je sedaj v spremnem pismu povedal, da ti trije okraji "*danes sestavljajo območje tako imenovanega jeseniškega trikotnika*".

V spomenici o navedenih treh gorenjskih političnih okrajih je pisec spomenice Maier-Kaibitsch najprej orisal njihov položaj, velikost in poljedelstvo. Povedal je, da obsegajo okrog 2.700 km^2, da je lata 1931 živelo v njih 135.000 ljudi itd. Nato je opisal zaposlitev prebivalstva in navedel najpomembnejše industrijske obrate. Pri opisu prometno-geografskih razmer je poudaril pomembnost tega prehodnega ozemlja in še posebej pomen treh gorskih prehodov (Koren, Ljubelj, Jezersko). V kratkem pregledu zgodovine in kolonizacije je Maier-Kaibitsch navedel politično pripadnost Gorenjske skozi stoletja, nemško poreklo zemljiških gospodov in nemško kolonizacijo ter poudaril: "*Ti nemški zemljiški gospodje so pripeljali številne nemške koloniste iz Bavarske, Koroške in Tirolske, kar se je jezikovno izražalo tja do 19. stoletja in je bilo tudi kulturno največjega pomena, tako da lahko Gorenjsko označimo kot stara nemška kulturna tla.*" V poglavju o jeziku in narodnosti je Maier-Kaibitsch opisal naraščanje slovenske narodne zavesti od sredine preteklega stoletja in posebno od šestdesetih let dalje ter nenehno izpodrivanje nemštva ter je navedel kraje, v katerih so se nemške postojanke obdržale do leta 1918 (Jesenice, Tržič, Domžale). Na koncu spomenice je opisal še prehod občine Jezersko od Koroške h Gorenjski konec leta 1918 in v začetku leta 1919.

V tej spomenici Maier-Kaibitsch sicer ni posebej navajal razlogov, zaradi katerih naj bi omenjeni predeli prišli k Nemčiji. Poudaril je le, da so to "*nemška kulturna tla*" in kot vemo, so imeli takrat nacisti razglasitev nekega ozemlja za "*nemška kulturna tla*" za zadosten razlog za svoje imperialistične ozemeljske zahteve. Kmalu pa se koroški nacisti niso zadovoljili več niti z Gorenjsko, temveč so zahtevali še več slovenskega ozem-

lja. To lahko lepo razberemo iz njihove najobsežnejše spomenice, ki pa je verjetno ostala le v osnutku.

Osnutek "*Spomenice gauleiterja v Koroški o ponovni vzpostavitvi stare državne pokrajine Koroške z novo razmejitvijo južno od Karavank*" obsega kar 19 tipkanih strani ali morda še več besedila, vendar kljub temu še ni popoln. Ima namreč le kratek uvod in razmeroma zelo dolgo – za takšno spomenico celo predolgo – zemljepisno utemeljitev z naslovom "*Zemljepisni razlogi za priključitev Kranjske h Koroški*" ter morda tudi poročilo o gospodarstvu v Kranjski in delu slovenske Štajerske. V uvodu pravi, da preureditev v Evropi ne bo tako dolgo popolna in dokončna, dokler ne bo zajela tudi Jugoslavije. Ko pa se bo to zgodilo, je treba ponovno priključiti k rajhu nekdanje avstrijske predele, ki so po prvi svetovni vojni prišli v Jugoslavijo, tj. Mežiško dolino in Jezersko ter Spodnjo Štajersko. Pisec osnutka spomenice pa dvomi, da bi se Hitler zadovoljil samo s tem, temveč bo mejo nemškega rajha premaknil še dalje proti jugu. Nova meja nemškega rajha bi bila zgodovinsko, narodnopolitično, zemljepisno, prometno-tehnično in narodnogospodarsko utemeljena, če bi vključila vse tiste predele, ki so spadali v staro Koroško, ki so jo leta 976 pod Otonom II. odtrgali od Bavarske in povzdignili v lastno vojvodino. Z novo razmejitvijo naj bi Koroška dobila svojo staro obliko in bi lahko izpolnjevala svoje naloge kot branik rajha na jugu.

Poroštvo za to, da bi Koroška lahko asimilirala in vodila slovenske predele, je pisec osnutka spomenice videl v "*velikanski nacionalni moči njenih prebivalcev*". Ta moč se ni izkazala samo v preteklih stoletjih, npr. ob vpadih Turkov in Francozov, temveč tudi v poslednjih 25 letih. Poudaril je, da je Koroška med vsemi nemškimi plemeni v prvi svetovni vojni žrtvovala največ krvi, da so se prebivalci Koroške sredi zloma leta 1918 dvignili in si z orožjem izbojevali neokrnjenost dežele, da se je nacistično gibanje v Koroški zasidralo že leta 1921 in je ta dežela še pred letom 1938 "*veljala za najbolj nacionalnosocialistično deželo*" itd.

Osnutek spomenice predvideva, da naj bi h Koroški priključili vso Kranjsko, razen tistih predelov, ki so po prvi svetovni vojni prišli pod Italijo, in severozahodne predele slovenske Štajerske. Nova meja nemškega rajha naj bi tekla po Kolpi in Gorjancih, vendar tako, da Krškega polja ne bi zajela k povečani Koroški, pač pa bi namesto njega h Koroški priključili slovenjegraško območje, zgornjo Savinjsko dolino in po možnosti tudi območje Velenja in Šoštanja. Pri pripravi te spomenice si je nekdo, ki prav gotovo ni bil namestnik koroškega gauleiterja Franz Kutschera, temveč nek celovški geograf, krčevito prizadeval, da bi kar na 17 straneh dokazal podobnost in tesno povezanost Koroške in Kranjske ter nekaterih predelov Štajerske. Če so si nekdaj, ko je Jugoslavija uveljavljala pravice do strnjenega slovenskega ozemlja v južnem delu Koroške, prizadevali dokazati, kakšno veliko pregrajo pomenijo Karavanke, so si v tej spomenici na vse kriplje prizadevali dokazati ravno nasprotno. Potem ko je pisec osnutka spomenice navedel "*dokaze*" za zemljepisno, prometno, geomorfološko in drugo sorodnost južne Koroške in Kranjske ter potrebe po njuni združitvi, je ugotovil, da bi Koroška k 450.000 prebivalcem pridobila okrog 430.000 ljudi in bi jih imela skupno okrog 880.000, od katerih bi jih bila polovica slovenske narodnosti. Na koncu se je vprašal, ali bi razmerje med Nemci in Slovenci v povečani Koroški še ustrezalo glede na nacionalnopolitične naloge. Odgovoril je pritrdilno in se pri tem skliceval na politično moč rajha, naloge nove državne meje in most, ki bi ga prek jedra slovenstva zgradili od Nemcem prijaznih koroških "*Vindišarjev*" na severu do kočevskih Nemcev na jugu. V teh stavkih nista niti z besedico omenjena asimilacija ali raznarodovanje, toda kdor pozna tovrstno nacistično izrazoslovje in še posebej narodnopolitični odnos nacistov (in ne samo v NSDAP vpisanih ljudi na Koroškem) do koroških Slovencev v tistem času in v letih 1941–1945 do Slovencev nasploh, lahko vsaj del spomenice razume kot grobi oris

načrta raznaroditve Slovencev v predvideni povečani Štajerski in Koroški. Sestavni del osnutka te spomenice sta bila verjetno dva sestavka o gospodarstvu in industriji "*v jugoslovanskih predelih, ki mejijo na Koroško*" in ju je sestavil urad tajne državne policije v Celovcu. Sestavek ali poročilo o gospodarstvu v severozahodnem delu Dravske banovine bi lahko v primerjavi z zemljepisnim delom v osnutku spomenice označili kot medel in laičen poskus gospodarskega utemeljevanja priključitve severozahodnega dela Dravske banovine h Koroški.

Podobno kot v Celovcu so tisti čas sestavljali spomenice tudi v Gradcu, in to v Inštitutu za jugovzhodno nemštvo. Izdelal jih je predvsem njegov vodja dr. Helmut Carstanjen, ki je do takrat napisal in objavil nekaj lažnih znanstvenih razprav o nemštvu v slovenski Štajerski in Prekmurju in je tudi večji del slovenskega prebivalstva v teh pokrajinah razglasil za Vende ali Vindišarje. Prva njegova spomenica, ki ima naslov "*Južna meja Štajerske*" (Die Sudgrenze der Steiermark) in podnaslov "*Krivica pariških predmestnih pogodb nasproti nemškemu ljudstvu*" (Ein Unrecht der Pariser Vorortsvertrage am deutschen Volk), vsebuje pet zemljevidov z obsežnejšimi pojasnili. Ta so sestavljena tako, da povezana v celoto že sama zase predstavljajo spomenico. Potem ko je povedal, da je sanžermenska mirovna pogodba skoraj tretjino Štajerske prisodila Jugoslaviji in navedel za Avstrijo oziroma nemški rajh neugodne posledice tega dejstva, je poudaril, da "*je za pokrajini Štajersko in Koroško poprava današnje južne meje življenjska potreba*". Navedel je tri možnosti za novi potek južne meje Štajerske, in to: 1. staro deželno mejo na Savi in Sotli, 2. nadaljevanje Karavank čez Kamniške Alpe in grebene gora severno od Save (laška črta) ter 3. nadaljevanje Karavank in vitanjske črte. Za prvo možnost je poudaril, da bi ustrezala "*zgodovinski in kulturni enotnosti Štajerske*", druga možnost bi sicer vključila velik del slovenske Štajerske, izločila pa bi železniško zvezo Ljubljana–Zagreb in premogovniško območje Trbovlje in Hrastnik, tretja možnost bi bila minimalna zahteva, saj bi vključila v rajh vse štajersko Podravje, izločila pa Savinjsko krajino s Celjem. Kmalu so v Gradcu sestavili še "*dopolnitvene pripombe k možnostim za smiselno razmejitev na jugu Štajerske, zarisanim na zemljevidu 1 : 200.000*". Te pripombe dopolnjujejo tisti del omenjene spomenice, ki navaja tri možnosti za novo državno mejo na Štajerskem, saj celo ponavljajo nekatere stavke spomenice. Dopolnitvene pripombe še posebej obravnavajo prvo možnost iz spomenice, tj. novo razmejitev na Savi in Sotli. To možnost bi lahko upoštevali, če bi tudi Kranjska prek Save ali vsaj njeni deli postali del nemškega rajha, če bi bila Sava tudi dalje jugovzhodno v Hrvaški interesno območje nemškega rajha ali če ne bi bilo nobenih ovir, da bi prišla pod Nemčijo tudi prometna zveza Ljubljana–Zagreb. Ob teh "*možnostih*" za novo razmejitev na jugu Štajerske lahko sklenemo, da je bila tretja možnost ali inačica nekdanja avstrijska minimalna zahteva po meji, ki naj bi tekla po vitanjski črti, in smo to zahtevo lahko od leta 1919 dalje pogosto srečevali v nemški publicistiki in lažni znanstveni literaturi ter sta zategadelj zanimivejši drugi dve možnosti. Zanimivost prve, ki zahteva kar vso slovensko Štajersko, je med drugim tudi v tem, da se več ne zadovolji preprosto z mejo na Savi in Sotli, temveč hoče še vsaj dele Kranjske, kar so si nacisti čez nekaj mesecev ob razkosanju Slovenije tudi vzeli. Druga možnost, ki bi presekala Kozjansko na dvoje, pa je zanimiva tudi po tem, ker je dotlej še ni nihče postavil in je tudi potlej ne bomo več srečali. Kaže, da so drugo in tretjo možnost predvidevali le za primer, če bi prišlo samo do mejnih popravkov, ne pa tudi do razkosanja Slovenije. V "*dodatnih pripombah*" so nacisti tudi, kolikor mi je znano, prvič jasno postavili zahtevo po priključitvi velikega dela Prekmurja k nemškemu rajhu.

Dr. Carstanjen je spomenici o južni meji Štajerske priložil tudi sestavek H. Volkmerja (= dr. Hugo Suette) "*Untersteier die deutsche Südostmark*", svojo knjigo "*Volkstum und Sprache in der Untersteiermark*" in rokopis docenta graške univerze dr. Her-

manna Iblerja "*Des Reiches Südgrenze in der Steiermark*", za katerega je povedal, da je bil "*izgotovljen za zaupno uporabo v uradih rajha*". Opozoril je tudi, katera poglavja posebej obravnavajo najpomembnejša vprašanja slovenske Štajerske.

Podobno kot pri Kranjski imamo tudi pri Štajerski eno spomenico za sedaj le v osnutku, kar pomeni, da je še nismo našli v arhivskem fondu nekega osrednjega urada nemškega rajha, temveč v arhivskem fondu Inštituta za jugovzhodno nemštvo v Gradcu. Spomenica je bila sad obravnav že prej postavljenih predlog in ima "*ozemeljsko razdelitev*" ter "*nacionalnopolitično ureditev*" slovenske Štajerske za primer prihodnje preureditve jugovzhodnega prostora. Prvi del obravnava razdelitev območja v okviru obnovljenih meja nekdanje vojvodine Štajerske in pri tem upošteva nacionalnopolitična merila. Tako je sestavljalec spomenice glede Savinjske krajine s središčem v Celju menil, da bi morali s posebno gosto naselitvijo nemških kmetov v tej krajini postaviti nemški jez med Vindišarje Podravja in Slovence v Kranjski. Drugi del spomenice govori o "*narodnopolitični sestavi*", tj. o nalogah državne uprave in nacistične stranke v slovenski Štajerski po nemški zasedbi ter predvideva nekatere ukrepe, npr. tudi izganjanje Slovencev, ki so jih čez nekaj mesecev res začeli uresničevati. Ta spomenica, ki jo je verjetno sestavil dr. Carstanjen – saj na vse gleda z nacionalnopolitičnega vidika – sredi leta 1940, je med vsemi šla najdlje, saj se ni omejila na razmejitvena vprašanja ali na opis za Nemce zanimivih območij, temveč je že razpravljala o nekaterih pomembnih vprašanjih zasedbe in jo imamo lahko za nov korak v razvoju nemških pretenzij do slovenskega ozemlja.

Po vsebini do sedaj znanih spomenic nacističnih uradov iz Celovca in Gradca, ki smo jih navedli tukaj, lahko sklepamo, da je bil cilj štajerskih in celovških nacistov pridobiti vse ozemlje dravske banovine, razen majhnega jugovzhodnega dela Prekmurja, ki naj bi ga dobila Madžarska. Pri tem niso upoštevali interesov fašistične Italije; morda so menili, da se bo zadovoljila z vsem drugim ozemljem Jugoslavije. Po poslednjih nam znanih spomenicah bi lahko tudi sklepali, da so celovški in graški nacisti pričakovali, da bodo ozemlje dravske banovine dobili po razkosanju Jugoslavije, saj verjetno niso mogli pričakovati, da bi se Jugoslavija kljub pritisku odrekla tako razsežnim predelom. Kaže pa, da svojih želja ali zahtev niso usklajevali, saj so npr. celovški nacisti želeli povečati Koroško tudi s predeli slovenske Štajerske, graški nacisti pa v svojih spomenicah tega niso predvidevali. Zanimivo pa je, da je glede Krškega polja enakost gledišč – oboji so bili za to, naj bi prišlo k Štajerski, kar se je leta 1941 tudi zgodilo.

Večino spomenic z zahtevami do slovenskega ozemlja, ki so jih izdelali v Celovcu in Gradcu, so od tam poslali raznim upravnim in političnim ustanovam nemškega rajha, predvsem pa zunanjemu ministru in pisarni NSDAP. Za nemško zunanje ministrstvo je mogoče ugotoviti, kdaj in kako je obravnavalo spomenice. Tja so prispele naravnost iz Celovca in Gradca in tudi posredno prek nekaterih drugih uradov, obravnavali so jih v več oddelkih in 9. avgusta ter okrog 8. septembra 1940 tudi pri samem zunanjem ministru Joachimu von Ribbentropu. Spomenico o južni meji Štajerske pa je državni namestnik za Štajersko dr. Sigfried Uberreither (verjetno 31. 7. 1940) tudi posebej izročil Hitlerju; državna pisarna mu jo je nato predložila še najmanj trikrat.

Izdelava omenjenih spomenic v Celovcu in Gradcu in njihova obravnava v Berlinu sta začeli novo poglavje v nemških imperialističnih pretenzijah do slovenskega narodnega ozemlja, tj. konkretne priprave na prihodnjo zasedbo Slovenije in na uresničenje poglavitnih zamisli za uničenje slovenskega naroda kot etnične enote. Te priprave so predvsem izvajale že omenjene nacistične ustanove v Celovcu in Gradcu ter nemška vojaška (Abwehr) in policijska obveščevalna služba (Sicherheitsdienst). Poslednji sta imeli svoje obveščevalne postojanke tudi v Sloveniji, posebno v Mariboru, Celju in Ljubljani samo odsek varnostne službe.

V Gradcu je imel tisti čas na območju poznejše Ljubljanske pokrajine 30 svojih agentov. "*Nekdanje obveščevalno delo odseka obveščevalne službe Gradec v bivši Jugoslaviji je bilo izredno uspešno in je zanj zvedel celo firer. Državni vodja SS mi je izrekel priznanje osebno, ko je obiskal Maribor, in opravljeno delo ocenil kot vzorno*", je pozneje poročal vodja tega odseka. Če se je prej obveščevalno delo nemške obveščevalne službe omejevalo na tiste zadeve, ki po navadi zanimajo vse obveščevalne službe, pa so jo od sredine leta 1940 zanimali tudi drugi podatki, za katere je menila, da jih bo s pridom uporabila po morebitni nemški zasedbi Slovenije. Tako je zbirala tudi podatke o ustanovah in organizacijah ter njihovi personalni zasedbi, nacionalni pripadnosti in zavesti ter političnem prepričanju osebja itd. Za slovensko Štajersko sta podatke zbirala tudi Inštitut za jugovzhodno nemštvo in pokrajinski obmejni urad v Gradcu, za Gorenjsko pa pokrajinski obmejni urad v Celovcu. Navodila, kakšne podatke o ustanovah in organizacijah ter ljudeh je treba zbrati in kako jih urediti, je dal dr. Carstanjen. Njegova navodila so še posebej opozarjala na to, da je treba pri ljudeh navesti tele podatke: ime, naslov, narodnost, starost, izvor (od kdaj v deželi in od kod so prišli), narodno in politično aktivnost, članstvo v društvih; posebej pa je še treba popisati člane Švabsko-nemške kulturne zveze, zaupnike, glavne hujskače proti Nemcem in zavedne Slovence. V arhivskem fondu Inštituta za jugovzhodno nemštvo je ohranjenega precej zbranega gradiva o ustanovah, organizacijah in podjetjih na slovenskem Štajerskem. Na nekaterih seznamih so ljudi označevali s šiframi, ki so pomenile stopnjo v njihovem odnosu do nemškega rajha in fašizma. Nek vir poroča, da se je z zbiranjem podatkov ukvarjala tudi Švabsko-nemška kulturna zveza. Več virov priča, da omenjene nacistične ustanove v Gradcu in Celovcu niso podatkov samo zbirale in urejale, temveč so sestavljale tudi sezname Nemcem sovražnih oseb in oseb, ki so se na slovensko Štajersko priselile po letu 1914. Sestavljale so jih z namenom, da bi te ljudi zaprli ali izgnali. Zato je lahko celjski župan Robert Himmer poleti 1941 zapisal, da so ljudi zapirali "*v glavnem po pripravljenih in že dolgo časa pred zasedbo Spodnje Štajerske v rajhu sestavljenih imenskih seznamih, za katere so zanesljivo gradivo zbirali in pošiljali zaupniki volksdeutscherji in druge ustanove v Spodnji Štajerski na podlagi dolgoletnih opazovanj in političnih izkušenj*".

Poleg seznamov oseb, ki naj bi jih po zasedbi zaprli ali izgnali iz zasedenih slovenskih pokrajin, so sestavljali tudi sezname zaupnih ljudi, predvsem članov Švabsko-nemške kulturne zveze, pa tudi Nemcem zelo naklonjenih Slovencev. Sezname, ki so jih razmnožili v pokrajinskem obmejnem uradu NSDAP v Gradcu, so sestavili po okrajih in imajo 1066 imen zaupnikov. Seznami, ki so jih sestavili v Celovcu, imajo za Gorenjsko 99 "*zanesljivih Nemcev*" in 10 Nemcem privrženih Slovencev ter samo za kranjski in radovljiški okraj 153 "*političnih nasprotnikov*" (za kamniški, škofjeloški in litijski okraj namesto številk navajajo "*do sedaj ni znan nihče*").

Sklepno obdobje takšnih konkretnih priprav na zasedbo slovenskih predelov se je začelo po 27. marcu 1941, ko je Hitler, ves razjarjen po novici o državnem udaru v Beogradu in vseljudskem odporu proti kapitulantski politiki vlade Cvetkovič-Mačekv-Kukovec, ukazal napasti in uničiti Jugoslavijo. Poleg drugega so takrat v Gradcu in Celovcu izdelali za vsak okraj v severnem delu Slovenije cel priročnik z opisom upravno-političnih in gospodarskih razmer in ga opremili z raznimi seznami. "*V mapah so bili tudi seznami Nemcem prijaznih in Nemcem sovražnih oseb*", poroča nek nemški vir. Še pred popolno zasedbo Slovenije in uvedbo civilne uprave v nekaterih njenih pokrajinah so določili že tudi vse poglavitne zasedbene ukrepe, ki so pomenili uničenje slovenskega naroda kot etnične enote.

Že iz doslej povedanega je razvidno, da so se v Sloveniji križali nemški in italijanski imperialistični interesi, v skrajnem severozahodnem delu pa še nemški in madžarski.

Italijanski fašizem, ki je v Slovenskem primorju in Istri uvedel brezobzirno raznarodovanje in socialno izrabljanje slovenskega in hrvaškega življa, je hlepel tudi po drugih slovenskih predelih. Del madžarske buržoazije je še vedno gojil upanje, da si kdaj priključi vsaj tiste slovenske predele, ki so bili stoletja v madžarski državi in jih je ta izgubila po prvi svetovni vojni.

Križanje nemških, italijanskih in madžarskih imperialističnih pretenzij na slovenski zemlji se je izrazilo tudi pri razkosanju Slovenije po kratkotrajni vojni aprila 1941, ko so Slovenijo zasedli trije okupatorji – nemški, italijanski in madžarski – od katerih je imel vsak že od prej zaseden del slovenskega ozemlja. Okupacijske meje, ki so nasproti Madžarski in tako imenovani Neodvisni državi Hrvatski tekle v glavnem po nekdanjih državnih, pokrajinskih ali jezikovnih oziroma narodnostnih mejah, nasproti Italiji pa le na strateški osnovi, je v glavnem določil Hitler sam. Zato je dobila Nemčija največji in najbogatejši del, tj. slovensko Štajersko, Gorenjsko, manjši del Dolenjske, Mežiško dolino, dravograjski okraj in majhen del Prekmurja (skupno 10.261 km^2 s približno 800.000 prebivalci). Iz zunanjepolitičnih razlogov je sicer moral upoštevati imperialistične interese Italije in Madžarske, vendar sta dobili precej manj: Italija komaj polovico toliko kot Nemčija, tj. Notranjsko, večji del Dolenjske in Ljubljano (skupno 4.550 km^2 s približno 340.000 prebivalci), Madžarska pa komaj desetino toliko kot Nemčija, tj. večino Prekmurja (997 km^2 s približno 100.000 prebivalci).

Z razkosanjem Slovenije in zasedbo njenih delov se je vsem trem okupatorjem ponudila priložnost, da uresničijo svoje imperialistične težnje in zasedena ozemlja slej ko prej vključijo v svoj politični, gospodarski in kulturni sistem in jih tudi formalnopravno priključijo k svojim državnim ozemljem, seveda v popolnem nasprotju z mednarodnim pravom. Prizadevanja okupatorjev, da zasedene slovenske predele čim prej dejansko in tudi formalnopravno vključijo v svoj državni sistem, je prav gotovo ena bistvenih značilnosti okupacije v Sloveniji. Za nemško okupacijo omenjenih slovenskih predelov je značilno to, da so jih nacisti nameravali zelo kmalu slovesno formalnopravno priključiti nemškemu rajhu in prebivalstvu dati nemško državljanstvo (stalno in začasno), česar do tedaj še niso storili npr. v Alzaciji, Lotaringiji in Luksemburgu, v katerih je Hitler že poleti 1940 uvedel tak "*začasen*" okupacijski sistem nemške civilne uprave, kakor ga je v slovenskih pokrajinah uvedel s svojima odlokoma dne 14. aprila 1941. V omenjenih treh zahodnih pokrajinah so npr. vprašanje nemškega državljanstva začeli urejati s pravnimi predpisi šele avgusta 1942, v Sloveniji pa že oktobra 1941, kar kaže na naglico v njihovi aneksionistični politiki v Sloveniji.

Medtem ko italijanski in madžarski okupator glede formalnopravne priključitve zasedenih slovenskih predelov nista poznala nobenih zadržkov in sta jo oba izvedla že leta 1941 (priključitev tako imenovane Ljubljanske pokrajine k Italiji 3. maja 1941, priključitev Prekmurja k Madžarski 16. decembra 1941), pa nemški okupator takšne priključitve sploh ni izvedel. Najprej jo je dvakrat odložil iz "zakonsko-tehničnih" razlogov, tretjič pa zaradi upora in osvobodilnega boja slovenskega naroda, združenega v Osvobodilni fronti pod vodstvom Komunistične partije Slovenije. Kljub temu so nacisti postopoma vključevali zasedene slovenske predele v svoj fašistični sistem in posebno spomladi 1942 vpeljali precej pravnih predpisov, ki so že veljali v Nemčiji in Avstriji (npr. nürnberške rasistične zakone, vojnoobrambne zakone, zakone o obvezni državni delovni službi itd.).

Verjetno so bili predvsem prestižni razlogi nasproti trdi politiki nemškega okupatorja tisti, zaradi katerih je italijanski okupator dal zasedenim slovenskim pokrajinam poseben status, čeprav jih je zelo kmalu priključil k Italiji. Tega so izražali predvsem ohranitev nekaterih dotedanjih uradov in ustanov, dvojezičnost, posebnosti glede državljanstva itd., v čemer se je Ljubljanska pokrajina razlikovala tudi od Slovenskega primorja, ki ga

je fašizem popolnoma izenačil z italijanskimi pokrajinami in v njem izvajal naglo in popolno poitalijančevanje slovenskega življa.

Vsi trije okupatorji so Slovence obsodili na narodno smrt in to je vsekakor druga temeljna značilnost okupacije v Sloveniji. Osnovni namen: uničiti slovenski narod kot etnično enoto je bil skupen vsem, razlikovali so se le po načinu in roku, ki so si ga določili, do kdaj naj bi uresničili svoje namene. Nekateri so ga hoteli uničiti v nekaj letih s trdimi, brezobzirnimi ukrepi, drugi so mu prisodili kakšno leto življenja več in so bili v svojem raznarodovalnem delu previdnejši in tako vsaj na videz strpnejši, vsi pa so menili, da zanj ni nobene rešitve.

Se posebej naglo je nameravala opraviti s slovenskim narodom nemška okupacijska uprava pod vodstvom obeh šefov civilne uprave, ki ju je Hitler za to še posebej zavezal z besedami: "*Machen Sie mir dieses Land wieder deutsch*!" (Napravite mi to deželo zopet nemško!). Da to ni bila nobena krilatica, temveč prava smrtna obsodba, priča vnema, s katero so se nacisti vrgli na raznarodovalno delo. Kakor prve dni okupacije nemški okupator ni imel še nobenih pomislekov za naglo in popolno aneksijo zasedenih slovenskih pokrajin, tako jih je nameraval hitro in popolnoma ponemčiti. Če je moral nekdaj nacionalistično in šovinistično usmerjeni del nemške buržoazije svoje raznarodovalne, tj. ponemčevalne namene skrivati pod plašč tako imenovanega "*narodnoobrambnega dela*", jih omejevati na nekatere zanj pomembnejše predele (Koroška, štajersko Podravje itd.) in za njihovo uresničevanje predvideti daljši rok, pa so si nacisti brez krinke za popolno ponemčenje vsega zasedenega slovenskega ozemlja postavili zelo kratek rok. Med vsemi zasedenimi pokrajinami, v katerih so nemški fašisti nameravali obračunati z narodno zavestjo nenemškega prebivalstva, sta bili slovenska Štajerska in Gorenjska tisti, v katerih so za to določili najkrajši rok. Slovenski narod naj bi izginil v štirih ali največ petih letih, kot so neprikrito izjavljali nacistični oblastniki spomladi in poleti 1941. Kako porogljivo zvenijo besede nacističnega funkcionarja Franza Steindla v Mariboru in Trbovljah julija in avgusta 1941, ko je izjavil: "*V posameznostih ne bomo malenkostni. Dajemo vam tri leta časa, če je potrebno tudi štiri, in tistemu, ki se še ne bi naučil nemški, še leto povrh. Potem pa, po petih letih, se bo na Spodnjem Štajerskem govorilo samo še nemško.*" Rok treh do petih let je osuplo kratek: v tretjem nemškem rajhu, ki so mu nacisti napovedovali vsaj tisoč let življenja, naj bi slovenski narod izginil v kratkih štirih ali petih letih, in pri tem so se delali še velikodušne! Tudi glede tega se je označba manifesta prvega kongresa KPS na Čebinah, da fašistične raznarodovalne metode po svoji brezobzirnosti in cinizmu nimajo primere v zgodovini, izkazala za popolnoma utemeljeno.

Da bi v tako kratkem obdobju lahko res dosegli tak namen, so nemški fašisti predvideli do potankosti izdelan raznarodovalni sistem, ki naj bi tako ali drugače – z izgonom ali potujčenjem – zajel slehernega slovenskega človeka, tj. od otroka do starca in od izobraženca do poljedelskega delavca in pastirja. Kogar ne bi izgnali, bi se moral ponemčiti, in obratno, kdor se ne bi mogel ali hotel ponemčiti, bi ga izgnali, sterilizirali ali pa celo fizično uničili. Sicer pa je iz nekaterih virov mogoče sklepati, da bi nemški fašisti, če bi zmagali, preselili vse Slovence v vzhodno Evropo.

Svoj namen so nemški fašisti nameravali doseči s tremi velikopotezno zasnovanimi akcijami, tj. z množičnim izganjanjem Slovencev, zlasti protifašistov in narodno zelo zavednih izobražencev in priseljencev, z načrtno in množično kolonizacijo Nemcev in intenzivnim ter na kratki rok omejenim ponemčevanjem Slovencev, ki naj bi vsaj za nekaj časa še ostali v zasedenih slovenskih pokrajinah.

O pomenu, ki so ga nemški fašisti pripisovali množičnemu izganjanju Slovencev, govori že samo število predvidenih za izgon, in to od 220.000 do 260.000, kar pomeni, da bi moral v izgnanstvo vsak tretji človek, ki je takrat živel pod nemško okupacijo. V

nobeni drugi zasedeni pokrajini niso nacisti predvideli za izgon tako velikega dela prebivalstva v tako kratkem času, tj. v pičlih petih mesecih od maja do oktobra 1941. O njihovi trdni valji čim prej uničiti slovenski narod z izgonom več sto tisoč ljudi, govori tudi to, da so v Sloveniji hoteli izvesti ta ukrep, ko so v drugih zasedenih pokrajinah množično izganjanje že ustavili ali odložili do konca vojne in so izganjali le še nekatere manjše skupine. Enako niso v nobeni drugi pokrajini tako zavzeto in natančno pregledali ter rasno in politično ocenili skoraj vsega prebivalstva; od teh ocen je bila odvisna usoda več sto tisoč Slovencev: izgon v druge jugoslovanske pokrajine in v nemški rajh ali ponemčenje ali suženjsko delo s sterilizacijo. Za Gorenjsko so nemški fašisti celo razpravljali o tem, kako bi postrelili ali kako drugače uničili kar vse izobraženstvo, vendar so to zamisel zavrnili glede na tehnične in zunanjepolitične ovire (bližina Ljubljane). Ravno za to pokrajino so predvidevali, da bi po vojni, če bi jo dobili, prebivalstvo "*razrahljali*" tako, da bi tam živelo le okrog 120.000 ljudi, od katerih bi bili dve tretjini Nemcev. Da bi v tej pokrajini dosegli svoj raznarodovalni namen, so sklenili tudi odločno nastopiti proti slovenskemu življu na Koroškem; po nekaterih podatkih naj bi nameravali izgnati kar okrog 50.000 koroških Slovencev.

Čeprav nemški fašisti iz raznih vzrokov, med katerimi je bil narodnoosvobodilni boj jugoslovanskih narodov najpomembnejši, niso uspeli izgnati tako velikega števila Slovencev, kakor so predvidevali, jih je vendarle moralo v izgnanstvo več kot 80.000, kar pomeni okrog 10 odstotkov prebivalcev slovenske Štajerske in Gorenjske. To v primerjavi z odstotkom izgnanih v drugih zasedenih pokrajinah pomeni, da so nacisti iz naših pokrajin izgnali največji odstotek prebivalstva.

Poudaril sem, da je na zmanjšanje množičnega izganjanja Slovencev vplival narodnoosvobodilni boj jugoslovanskih narodov. Kakor je bilo množično izganjanje Slovencev iz zasedenih slovenskih pokrajin in množično izganjanje Srbov iz tako imenovane Neodvisne države Hrvatske po dogovoru 4. junija 1941 vzajemna in usklajena akcija nemških in ustaških zločincev, tako na množično izganjanje Slovencev ni vplival narodnoosvobodilni boj v eni sami jugoslovanski pokrajini, temveč v vseh jugoslovanskih pokrajinah, ki jih je zasedel nemški okupator (Slovenija, Srbija) ali ki so bile na njegovem vplivnem območju (Hrvatska, Bosna). Skupni narodnoosvobodilni boj nas je že takrat povezoval v usodno skupnost bolj, kot smo se tega zavedali.

Z načrtno in množično kolonizacijo Nemcev v obeh zasedenih slovenskih pokrajinah so nemški fašisti nameravali okrepiti že obstoječe postojanke nemštva in ustvariti še nove, ki naj bi bile pomemben dejavnik v njihovem raznarodovalnem delu. V nekaterih pogledih so imeli ta ukrep celo za pomembnejšega od množičnega izganjanja, saj so velik del slovenskega življa, zlasti iz obmejnih predelov, nameravali izgnati samo zato, da bi dobili prostor in imetje za nemške koloniste. Še poseben pomen so pripisovali okrepitvi nemštva v mestih in trgih ter njegovi strnjeni naselitvi v obmejnem pasu nasproti Italiji in Hrvaški, saj je Himmler aprila 1941 v Mariboru ukazal, da mora območje ob Savi in Sotli postati "*najbolj germanski kot Štajerske*". Ko bi na jugu obeh zasedenih slovenskih pokrajin po popolnem izgonu Slovencev strnjeno naselili nekaj deset tisoč Nemcev, bi se naj politično, gospodarsko in kulturno obglavljeni Slovenci ali po njihovem Vendi ali Vindišarji, ki so jih začeli razglašati za "*domovini zveste Štajerce in Korošce*", znašli popolnoma obkroženi od Nemcev. Nemške postojanke v slovenskih mestih in trgih, ki bi jih številčno in gospodarsko še okrepili, bi prav tako pomagale razbijati strnjeno slovensko narodno ozemlje v manjše osamljene otoke, ki bi naj nato drug za drugim utonili v nemštvu. Zanimivo je to, da so pri sestavljanju svojih kolonizacijskih načrtov za slovensko Štajersko upoštevali tudi načrte in izkušnje bivšega nemškega naselitvenega društva "*Südmark*" pred prvo svetovno vojno. Nemci naj bi s svojim teritorialnim širjenjem, s krepitvijo svojega političnega in gospodarskega

položaja in s svojim političnim delom pomagali nemški civilni upravi in za raznarodovalno delo posebej zavezanim ustanovam (predvsem ura-dom državnega komisarja za utrjevanje nemštva) in organizacijam (predvsem Štajerski domovinski zvezi in Koroški ljudski zvezi), uničiti slovenski narod na Štajerskem, Gorenjskem in Koroškem.

Podobno kot množičnega izgona Slovencev tudi množične kolonizacije Nemcev nemški okupator ni mogel uresničiti v zamišljenem obsegu. Ker ni mogel izgnati tako velikega števila Slovencev, kot je nameraval, ni mogel tudi naseliti večjega števila Nemcev. Pa tudi že precej zmanjšane naselitvene načrte (npr. ustvaritev treh nemških kolonizacijskih otokov na Gorenjskem) so mu podrle nemirne razmere – narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda. Uspel je naseliti le okrog 16.000 Nemcev, največ s Kočevskega, vendar se tudi ti niso nikdar počutili varne na ugrabljenih slovenskih domovih.

Množično izganjanje Slovencev in načrtna nemška kolonizacija sta bili za nemške fašiste osnovni pogoj za hitro in popolno ponemčenje ostalega slovenskega prebivalstva. Najprej so začeli uničevati vse, kar je bilo slovenskega, in so si zato že v prvih dneh okupacije sledili tovrstni ukrepi drug za drugim. Hiteli so, da čim prej spremenijo zunanji videz dežele, da dajo pokrajini nemški izraz: odstranili so slovenske napise in jih zamenjali z nemškimi, ponemčili so krajevna imena, ukazali nemški način pisave priimkov in ponemčili krstna imena itd. Pri zatiranju slovenskega političnega in družbenega življenja so ukinili vse slovenske politične organizacije in društva, tudi strokovna, in njihovo imetje zaplenili za utrjevanje nemštva. Pri uničevanju gmotnih temeljev slovenske kulture so izropali vse javne in tudi zasebne knjižnice ter uničili več kot dva milijona in pol slovenskih knjig, ukinili vse slovenske kulturne ustanove, zaprli slovenske šole itd. Slovenščino so nasilno odstranili iz vsega javnega življenja in tudi iz cerkva, tako da se je slovenska beseda morala zlasti v mestih in večjih trgih umakniti celo iz ulic in s ceste med stene slovenskih domov.

Na razbitinah in ruševinah vsega, kar je bilo slovenskega, so nemški fašisti začeli graditi natančno preudarjen ponemčevalni sistem. V njem so bile osnovne raznarodovalne ustanove nemški otroški vrtci (za njihovo ustanovitev so si še zlasti prizadevali iz tako imenovanih narodnopolitičnih in manj iz socialnovarnostnih razlogov), nemške šole (imeli so jih za najpomembnejše postojanke raznarodovalnega dela, s katerimi stoji ali pade ponemčevanje), nemške mladinske organizacije in še dve posebni, prav za raznarodovanje in fašizacijo slovenskega življa ustanovljeni politični totalni organizaciji: Štajersko domovinsko zvezo in Koroško ljudsko zvezo, v katerih so imeli pomembno vlogo avstrijski nacisti in domači Nemci. K vsemu temu je treba prišteti še raznarodovalni vpliv nemške politične in oblastne moči, ponemčevanje v nemški vojski in obvezni državni delovni službi, nasilno premeščanje slovenskih ljudi na delovna mesta v nemških pokrajinah z namenom, da bi jih ponemčili itd. Predvsem za ponemčenje Slovencev s Štajerskega so imeli še posebno izdelan sistem za uničenje slovenske narodne zavesti, ki so ga izrazili z gesli: "*Ti nisi Slovenec! Ti si domovini zvest Štajerc. Ti si član velike nemške narodne skupnosti. Ti boš postal polnovreden Nemec.*" Pot v nemštvo naj bi torej slovenskega človeka vodila od zanikanja slovenske narodne zavesti prek vzbujanja štajerskega pokrajinskega patriotizma in vključitve v širšo nemško skupnost do končnega sprejema v nemški narod, ko bi se naučil nemškega jezika in navzel fašistične miselnosti in se tudi sam imel za Nemca. Za tistega, kdor ne bi hotel ali mogel po tej poti, seveda ne bi bilo mesta niti v širši nemški skupnosti. Na Gorenjskem so bili fašistični raznarodovalci previdnejši, saj so po izkušnjah svojega raznarodovalnega dela na Koroškem sklepali, da ljudi, ki imajo trdno slovensko narodno zavest – in to so Slovencem na Gorenjskem prisojali – ni mogoče ponemčiti v nekaj letih, temveč vsaj v enem ali več rodovih. V zaostrenih političnih razmerah sredi leta 1942 so po-

novno ugotavljali, da ponemčevanje na Gorenjskem ne bo uspešno tako dolgo, dokler ne bodo tam naselili večjega števila Nemcev, ustvarili vmesne plasti Vindišarjev in poprej ponemčili koroških Slovencev. Zato so tudi ponovno obravnavali načrte za množičen izgon Slovencev in nemško kolonizacijo ter okrepili raznarodovalni pritisk na koroške Slovence. Vendar sta jim tudi te načrte razbijala narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda in vojne ter politične razmere nasploh.

"*Priključili smo te kraje k Italiji in storili bomo, da bodo Italijani tudi njeni prebivalci*," je italijanski visoki komisar napovedal usodo Slovencev v italijanski zasedbeni upravni enoti Ljubljanski pokrajini. Vendar je bil raznarodovalni program italijanskega okupatorja v tej pokrajini glede na njegovo raznarodovanje v Slovenskem primorju ali glede na raznarodovalni program nemškega okupatorja predviden na daljši rok in so zato bili njegovi raznarodovalni ukrepi previdnejši, počasnejši in manj trdi. K odločitvi za takšen tek raznarodovanja so verjetno pripomogli neuspehi raznarodovalnega dela v Slovenskem primorju in Istri, kjer se je krepil odpor proti raznarodovanju in fašističnemu režimu sploh, neprivlačen zgled nacističnih, naglih, ostrih, celo brutalnih in genocidnih raznarodovalnih ukrepov na Gorenjskem in slovenskem Štajerskem, pred katerimi je okrog 17.000 ljudi pribežalo v Ljubljansko pokrajino, pomanjkanje domačega italijanskega elementa, ki bi bil pomemben dejavnik raznarodovalnega dela, in tudi vojni čas, ki za takšne namene ni ravno preveč ugoden.

Zato je italijanski okupator imel za izhodišče svojega raznarodovalnega dela dvojezičnost. Ta naj bi na zunaj vzbujala vtis o širokosrčnejši okupacijski politiki, obenem pa z drugimi ukrepi pospeševala italijanizacijo prebivalstva, zlasti še mladine. V svojem programu fašizacije in raznarodovanja Ljubljanske pokrajine je italijanski okupator upošteval predvsem mladino in je za ta namen ustanovil tudi posebne fašistične potujčevalne organizacije, s katerimi pa ni uspel zaradi splošnega odpora slovenskega naroda okupatorjem in posebej zaradi odpora napredne slovenske mladine fašizaciji in potujčevanju. Neuspehi, ki jih je italijanski okupator doživljal na vseh področjih v zasedenih slovenskih pokrajinah, so mu tudi sneli z obraza krinko širokosrčnosti in strpnosti. Tako kot se njegovi ukrepi za zatiranje narodnoosvobodilnega gibanja v letu 1942 sploh niso razlikovali od tovrstnih ukrepov nemškega okupatorja, ni bilo več nobene razlike tudi v zamislih o raznarodovalnih ukrepih. V njegovih razpravah o kritičnih vojaških in političnih razmerah v Ljubljanski pokrajini in ukrepih, s katerimi bi jih obvladal, so se pojavljali tudi predlogi o delnem ali celo popolnem izgonu Slovencev iz te pokrajine, načrtni kolonizaciji Italijanov na slovensko zemljo, povečanem pritisku na slovensko kulturo, hitrejši italijanizaciji šol, izenačitvi narodnostnih in političnih meja itd. S temi predlogi je soglašal tudi Mussolini, o čemer pričajo njegove izjave v Gorici konec julija 1942. "*Nisem proti množični preselitvi prebivalstva*", je poudaril. Vendar je v vsem zasedbenem aparatu prevladalo mnenje, da tega ni mogoče uresničiti v vojnem času, temveč šele po fašistični zmagi.

Madžarski okupator je svojo aneksionistično in raznarodovalno politiko v Prekmurju opiral na okoliščino, da je bil ta del slovenskega narodnega ozemlja stoletja v madžarski državi, in na teorijo madžarskih šovinistov in redkih prekmurskih renegatov, da večine prebivalstva v Prekmurju ne sestavljajo Slovenci, temveč Vendi. Kakor sta se ujemali nemška in madžarska teorija o Vindišarjih in Vendih na Koroškem, slovenskem Štajerskem in v Prekmurju, tako so bili zelo podobni tudi raznarodovalni ukrepi obeh okupatorjev v zasedenih slovenskih predelih. Na mnogih področjih je madžarski okupator uvedel načelo nagle in popolne madžarizacije, s posebnim težiščem na otrocih in mladini. Izgnal je vse izobražence, ki niso bili domačini in spomladi 1942 tudi okrog 700 slovenskih naseljencev z obmejnega območja pri Dolnji Lendavi.

Fašistična okupacija Slovenije leta 1941 je za slovenski narod pomenila najhujšo

nesrečo, ki ga je mogla zadeti. Po nekaj letih ali kvečjemu desetletjih naj bi ostal le še zgodovinski pojem. Zato je razumljivo, da se je večina slovenskega ljudstva, ki so ga trije okupatorji razkosali in obsodili na narodno smrt, vključila v osvobodilni boj pod vodstvom Komunistične partije Slovenija, edine sile, ki ga je bila pripravljena in zmožna takoj organizirati in voditi. Podobno kot je KPS v svojem manifestu leta 1937 opozarjala na fašistično nevarnost za uničenje slovenskega naroda, tako je tisto usodno pomlad leta 1941, ko je bila ta nevarnost največja in navzoča na vsem slovenskem narodnem ozemlju, v svojem pozivu slovenskemu ljudstvu za boj za narodno in socialno osvoboditev, za Združeno Slovenijo in pristno ljudsko demokracijo, razglašala, da je to hkrati boj "*proti razkosanju in zasužnjenju Slovenije, za osvobojenje, neodvisnost in združenje slovenskega naroda*", in dalje, "*proti terorju in preganjanju, proti izrednim okupacijskim ukrepom, proti raznarodovanju, razseljevanju slovenskega naroda in koloniziranju tujcev, proti kulturnemu zatiranju, prod odpuščanju slovenskega uradništva in nameščenstva, proti potujčevanju in proti zapostavljanju slovenskega jezika.*" (Iz razglasa CK KPS aprila 1941). Ta boj, ki je bil za slovenski narod tudi boj za njegov narodni obstoj, je pomenil dotlej največjo aktivizacijo slovenskih ljudskih množic in je vzbudil v njih neslutene borbene in ustvarjalne moči. Njegova širina in moč sta okupatorjem onemogočila marsikateri ukrep tudi pri uničevanju slovenskega naroda, kar je nedvomno tudi ena njegovih bistvenih značilnosti.

Literatura

Dušan Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941. Ljubljana 1966.

Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945. Ljubljana 1968.

Vprašanje priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. XIV/1974, št. 1–2, str. 157–202.

Spomenice o nemških ozemeljskih zahtevah v Sloveniji leta 1940. Zgodovinski časopis XXIX/1975, št. 3–4, str. 219–246.

Osvobodilni boj slovenskega naroda in okupator. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. XI–XII/1971–1972, št. 1-2, stran 37–68.

Bogo Grafenauer: Germanizacija treh Avstrij. Koroški zbornik. Ljubljana 1946.

Ivo Juvančič: Italijanski okupator v Ljubljani 1941–1943. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. III/1962, št. 1, str. 63–143.

Edvard Kardelj-Sperans: Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ljubljana 1939.

Bogdan Krizman: Vanjska politika jugoslovenske države 1918–1941. Zagreb 1975.

Metod Mikuž: Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu? Zgodovinski časopis, VI–VII/1952–1953 (Kosov zbornik), str. 733–767.

Pregled narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji 1941–1945. I., Ljubljana 1961.

Hubert Schara: K osvetlitvi nekaterih vprašanj o nacistični okupacijski politiki na zasedenih področjih štajerske in Gorenjske. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. XI–XII/1971–1972, št. 1–2, str. 239–263.

Karl Stuhlpfarrer: Germanisierung in Karnten. Neues Forum, dec. 1972.

Tone Zorn: Poizkusi izselitve koroških Slovencev med drugo svetovno vojno. Kronika. XIV/1966, št. 2, str. 73–82, št. 3, str. 133–140.

Fran Zwitter: Koroško vprašanje. Ljubljana 1937; isti: Nacionalni problemi v habsburški monarhiji. Ljubljana 1962; isti: Nemci na Slovenskem. Sodobnost, 1938, št. 11–12, str. 483–497.

VPRAŠANJE PRIKLJUČITVE ZASEDENIH SLOVENSKIH POKRAJIN NEMŠKEMU RAJHU*

1. Dosedanja obravnava in ugotovitve

Med osrednjimi vprašanji zgodovine nemške okupacije in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem je tudi vprašanje priključitve zasedenih slovenskih pokrajin, tj. Spodnje Štajerske in Gorenjske, nemškemu rajhu. Zato je razumljivo, da so si posamezni raziskovalci tega obdobja naše narodne zgodovine postavljali to vprašanje in poskušali nanj odgovoriti na temelju dostopnih jim virov. To poslednje poudarjam zaradi tega, ker je v novejši oziroma sodobni zgodovini tako, da je izid raziskave ali odgovor na postavljeno vprašanje zelo odvisen od dostopnosti in poznavanja virov.

Če ne upoštevam tistih piscev, ki so se v svojih člankih dotikali vprašanja priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu in pri tem enostavno prevzemali ali brez utemeljitve zavračali izsledke drugih raziskovalcev, potem gre predvsem za tri raziskovalce, ki so si v svojih razpravah prizadevali odkriti čim več neznanega in odgovoriti na nerešena vprašanja. Pri tem naj poudarim, da ti raziskovalci navedenega vprašanja niso obravnavali ločeno drug od drugega, temveč drug za drugim, pri čemer so bili drugima dvema za temelj znanstveni izsledki prvega.

Potem ko je Mirko Brolih v nekem svojem elaboratu opozoril komisijo za ugotavljanje zločinov,[1] da je nemški okupator pripravljal priključitev zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu, a je ni nikdar izvedel, si je univ. prof. dr. Metod Mikuž v svoji obsežni razpravi "*Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu*"[2] prizadeval prikazati vzročno zvezo med narodnoosvobodilnim bojem in odložitvijo priključitve slovenske Štajerske in Gorenjske nemškemu rajhu. V prvem delu razprave (str. 733–748) je dr. Mikuž podal "*pregled in opredelitev nacionalsocialističnih okupacij*" od leta 1938 do 1941, medtem ko je v drugem delu (str. 749–767) pregledno orisal okupacijsko zakonodajo v letu 1941, delo Štajerske domovinske zveze in Koroške ljudske zveze ter zlasti na temelju podatkov iz zapisnikov štabnih razgovorov funkcionarjev nemške civilne uprave v Mariboru oziroma (Gradcu odgovoril na vprašanje, zakaj je nemški okupator odložil priključitev navedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu, in sicer najprej s 1. oktobra na 1. november 1941 in nato za nedoločen čas. Njegov sklep je, "*da je prav NOB naših narodov, in slovenskega še posebej, toliko vplivala na dokončno odločbo Berlina, da ne čas ne obe deželi še niso bili 'godni' za priključitev.*"[3] V povzetku te svoje razprave je dr. Mikuž na postavljeno vprašanje, zakaj do predvidene priključitve ni prišlo, odgovoril takole: "*Avtor meni, da je odgovor na vprašanje tesno zvezan s poživljenimi partizanskimi akcijami v Gorenjski in Spodnji Štajerski, ki so oktobra in novembra 1941 naraščale tako, da je sredi decembra 1941 nastalo osvobojeno ozemlje v Gorenjski. Vsi ti dogodki so preprečili*

* Prispevki za novejšo zgodovino, št. 1-2, 1974, str. 157–201.

1 Kopija v arhivu Muzeja narodne osvoboditve Maribor (navajam arhiv MNOM), fond komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev v Severovzhodni Sloveniji.

2 Zgodovinski časopis (Kosov zbornik), letnik VI–VII/1952–1953, str. 733–767, navajam: Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev.

3 Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev, str. 765.

priključitev v letu 1941."[4] Svoje ugotovitve iz te razprave je dr. Mikuž povzel tudi prvi knjigi svojega obsežnega "*Pregleda zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji*".[5]

Osnovnemu Mikuževemu sklepu ni mogel ugovarjati noben raziskovalec, pač pa so nekateri pisci hote ali nehote prezrli njegove ugotovitve in še naprej trdili, da je nemški rajh anektiral Spodnjo Štajersko in Gorenjsko.

Sam sem v vseh svojih razpravah in člankih o vprašanjih nemške okupacije v Sloveniji – pri čemer pa se nisem posebej ukvarjal z vprašanjem priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu – vedno upošteval Mikužev osnovni sklep, da je bil narodnoosvobodilni boj glavni razlog za poslednjo odložitev priključitve Spodnje Štajerske in Gorenjske nemškemu rajhu. Ugovarjal sem le njegovi trditvi, da je tudi v odložitvi priključitve od 1. oktobra na 1. november 1941 iskati vzrok v narodnoosvobodilnem boju, ter skušal ugotoviti natančnejši datum Hitlerjevega sklepa o daljši odložitvi priključitve. V svoji obsežnejši razpravi o narodnoosvobodilnem boju na Gorenjskem (decembra 1941) in januarja 1942[6] sem na temelju novih virov, ki sem jih dobil v osrednjem nemškem arhivu v Potsdamu, opisal obravnavo prvega osnutka Hitlerjevega ukaza o priključitvi, ugotovil, da so v njem kar dvakrat spremenili določbo, kdaj se uvede nemško pravo v Gorenjski, opozoril: "*Ni znano, zakaj so dvakrat spremenili določbo v osnutku ukaza o priključitvi, ki naj bi ga podpisal Hitler, in zakaj so vprašanju, ali naj na Gorenjskem uvedejo nemško pravo ob ali po priključitvi, posvečali takšno pozornost. Problem je bila torej Gorenjska in menim, da ne bo držala trditev dr. Mikuža, da je odložitvi priključitve vzrok ponovna oživitev partizanskih akcij na slovenskem Štajerskem, kot ne drži, da bi Gorenjsko nameravali priključiti nekoliko pozneje kot slovensko Štajersko, kar je pomanjkljiva interpretacija izjave dr. Wetza na štabnih razgovorih v Gradcu, 10. oktobra 1941. Menim, da je bil eden temeljnih razlogov za odložitev priključitve res zakonsko-tehničen*".[7] Tudi razlogi za drugo odložitev priključitve, to je s 1. novembra na neki bližnji, vendar do nedavnega še neugotovljen datum, ki jih je navedel dr. Mikuž v svoji razpravi (napad Štajerskega bataljona na Šoštanj), se mi niso zdeli zadostni in sem opozoril še na nekatere druge partizanske akcije, ki bi jih kazalo upoštevati. In končno sem glede natančnejšega datuma daljše odložitve priključitve opozoril na izjavo šefa civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedricha Rainerja v ljubljanskih zaporih ter povezal njegov obisk pri Hitlerju 22. januarja 1942 s sporočilom nemškega notranjega ministrstva 5. februarja 1942 o nadaljnji odložitvi priključitve.[8] V novi razpravi o okupacijskih sistemih v Sloveniji 1941–1945[9] sem glede obravnave vprašanja uvedbe nemškega prava v Gorenjski ob pripravah na priključitev zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu, postavil tako domnevo. "*Ni sicer podatkov, zakaj je bilo vprašanje uvedbe nemškega prava na Gorenjskem tako sporno, morda smemo domnevati, da so s poznejšo uvedbo nemškega prava nameravali še za nekaj časa, dokler ne bi rešili t. i. nacionalno-političnih vprašanj tudi na Gorenjskem,*

4 "There is the question: Why did Hitler not sign the decree scheme already set up? The autor thinks the answer to the question is strictly connected with recommencing actions of partizans in Upper Carniola and Lower Styria and increasing by October and November 1941 so as to constitute, in the middle of December 1941, even a Liberated Territory of Upper Carniola. By all those events the planned annexation, in 1941, is prevented." (Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev, str. 767)

5 M. Mikuž: Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji I. knjiga, Ljubljana 1960, str. 267–270 (navajam: Mikuž, Pregled zgodovine NOB, I).

6 Tone Ferenc: Narodnoosvobodilni boj na Gorenjskem januarja 1942. TV 15, 28. 5. – 1. 10. 1968 (navajam: Ferenc, Narodnoosvobodilni boj na Gorenjskem).

7 Ferenc, Narodnoosvobodilni boj na Gorenjskem, TV 15, 17. in 24. 9. 1968.

8 Ferenc, Narodnoosvobodilni boj na Gorenjskem, TV 15, 24. 9. in 1. 10. 1968.

9 Tone Ferenc: Okupacijski sistemi v Sloveniji 1941–1945. Vojaški informator 1968/69, št. 1 in 2 ter Naša obramba, letnik 1/1969, št. 1–12 (navajam: Ferenc, Okupacijski sistemi).

zlasti vprašanja deportacij Slovencev (...), ohraniti izreden položaj šefa civilne uprave, ki je lahko izdajal odredbe, zlasti še glede utrjevanja nemštva, ne da bi se oziral na kakršnekoli zakone in odredbe."[10]

Svoje poglede in ugotovitve glede vprašanja priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu je razložil tudi Hubert Schara v svoji razpravi o nekaterih vprašanjih nacistične okupacijske politike v zasedeni slovenski Štajerski in Gorenjski.[11] V prvem delu razpravlja o smernicah in posegih nacistične Nemčije v Sloveniji v okviru njenih, tj. nemških osvajalno-priključevalnih teženj, v drugem o vprašanju, zakaj je izostala predvidena formalna priključitev Štajerske in Gorenjske rajhu, medtem ko v tretjem delu na kratko riše potek zasedbe in postopen razvoj v vzpostavljanju okupacijskih oblasti oziroma izgradnjo uprave v obeh zasedenih slovenskih pokrajinah. Na tem mestu nas seveda zanima le drugi del Scharove razprave ali odgovor na vprašanje, zakaj je nemški okupator odložil že predvideno priključitev slovenske Štajerske in Gorenjske rajhu, medtem ko v tretjem delu na kratko riše potek zasedbe in Gorenjske rajhu. Schara meni, da so bili problemi, do katerih je prišlo na področju zakonske tehnike, neposreden vzrok, da je bila priključitev, predvidena sprva za 1. oktober in nato za 1. november 1941, ponovno prestavljena na kasnejši datum. Odgovarja tudi na vprašanje, zakaj je imelo takšno vlogo vprašanje, ali naj nemško pravo uvedejo v Gorenjski ob njeni priključitvi nemškemu rajhu ali šele po njej. Kar sem jaz postavil kot rahlo tezo – namreč to, da so zaradi nerešenih narodno-političnih vprašanj v Gorenjski, skušali za nekaj časa "*ohraniti*" izreden položaj šefa civilne uprave, ki je lahko izdajal odredbe, zlasti še glede utrjevanja nemštva, ne da bi se bil oziral na kakršnekoli zakone in odredbe,[12] je Schara prepričljivo postavil kot dejstvo. Obravnavano vprašanje, kdaj naj bi uvedli nemško upravo v Gorenjski, je namreč povezal s pripravljanjem t. i. "*odredbe o preureditvi*", kar sem – ne misleč na vprašanje priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu – opisal v svoji razpravi o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji.[13] Septembra 1941 so namreč v uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu sestavili osnutek imenovane odredbe. Ta naj bi bila določala, da je mogoče nekatere predele, ki jih določi državni komisar za utrjevanje nemštva, ne glede na obstoječe pravne predpise povsem preurediti z namenom, da bi v njih utrdili nemštvo. Pri težavah zakonsko-tehnične narave so – kot navaja Schara – imela pomembno vlogo tudi vprašanja v zvezi z legalizacijo odredb o utrjevanju nemštva, pridobitvi nemškega državljanstva itd.

Temeljni vzrok za daljšo odložitev priključitve, do katere pa nato sploh ni prišlo, vidi tudi Schara v narodnoosvobodilnem boju, poudarja pa, da takšne vloge narodnoosvobodilnega boja ne gre gledati le kot vojaško dogajanje.[14]

V tem kratkem pregledu dosedanje obravnave vprašanja priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu ne morem natančneje prikazati vseh misli in trditev o tej zanimivi temi, ki jih vsebujejo navedena dela. Skušal sem navesti le pomembnejše, in še to bolj na kratko. Na tem mestu mi tudi ni mogoče prikazati drugih vprašanj o nemški okupaciji Slovenije, ki jih obravnavajo navedeni pisci v svojih delih.

10 Ferenc, Okupacijski sistemi, Vojaški informator 1968/69, št. 2, str. 21.

11 Hubert Schara: K osvetlitvi nekaterih vprašanj o nacistični okupacijski politiki na zasedenih področjih Štajerske in Gorenjske. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. XI–XII/1971–1972, št. 1–2, str. 239–262 (navajam: Schara, K osvetlitvi nekaterih vprašanj).

12 Ferenc, Okupacijski sistemi, Vojaški informator, 1968/69, št. 2, str. 21.

13 Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945. Maribor 1968, str. 689 (navajam: Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika).

14 Schara, K osvetlitvi nekaterih vprašanj, str. 250–256.

2. Uvedba nemške civilne uprave v Spodnji Štajerski in Gorenjski

Že v prejšnjem poglavju sem povedal, da je v sodobni zgodovini izid raziskave ali odgovor na postavljeno vprašanje več ali manj odvisen od dostopnosti in poznavanja virov. Ko je dr. Metod Mikuž preučeval vprašanje priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu, je imel na voljo v glavnem le eno vrsto virov, gradivo nemškega okupatorja iz slovenske Štajerske,[15] Hubert Schara je za raziskavo uporabil tudi gradivo nemškega okupatorja iz Gorenjske[16] in nacistične pravne publikacije. Ni pa jima bilo na voljo gradivo nemških oblastnih, upravnih in drugih organov ter ustanov, ki ga hranijo arhivi v Avstriji in Nemčiji. Medtem ko bo takšno gradivo v avstrijskih arhivih verjetno še dolgo nedosegljivo, pa mi je že pred leti bilo na voljo gradivo iz nekaterih arhivskih fondov v Nemškem osrednjem arhivu (Deutsches Zentralarchiv) v Potsdamu (to gradivo sem uporabil pri svoji razpravi o narodnoosvobodilnem boju na Gorenjskem decembra 1941 in januarja 1942).[17] Pred kratkim pa sem dobil novo gradivo iz dveh pomembnih arhivskih fondov, to je iz fondov nemškega notranjega ministrstva in državne pisarne, (Reichskanzlei). To gradivo omogoča novo, natančnejšo obravnavo vprašanja priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu in trdnejše, zanesljivejše ugotovitve. Toplo se zahvaljujem predsedniku Zveznega arhiva v Koblenzu, profesorju dr. Hansu Boomsu, in njegovima sodelavcema dr. Oldenhageju in dr. Wernerju, ki so me opozorili na to gradivo in mi pomagali pri delu.

V tej razpravi nočem obravnavati drugih, zelo pomembnih vprašanj nemške okupacije v Sloveniji, ker je to predmet drugih mojih razprav ali študij drugih raziskovalcev. Izsledke teh razprav bom pri tej razpravi uporabljal le v zvezi z obravnavo postavljenega vprašanja, pač pa bom natančneje prikazal reševanje vprašanja nemškega državljanstva, in sicer v tistem času, ko je tesneje povezano z vprašanjem priključitve zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu.

V razpravi se bom skušal držati izvirnega izrazoslovja. Nacisti so namreč za priključitev zasedenih slovenskih pokrajin uporabljali tri izraze, in sicer "*Eingliederung*", kar pomeni vključitev v nemški rajh, "*Wiedervereinigung*", kar pomeni ponovno združitev nekdaj od Avstrije odtrganih predelov z nemškim rajhom, in "*Rueckgliederung*", kar pomeni ponovno vključitev v nemški rajh. Nacisti so zasedene slovenske pokrajine v prvem letu okupacije imenovali "*zasedena*", včasih pa "*osvobojena*" območja Štajerske, Koroške in Kranjske, pri čemer so mislili na Slovensko Štajersko, Mežiško dolino in Gorenjsko. Podobno so Gorenjsko in Mežiško dolino imenovali Južna Koroška, s čimer so hoteli umetno vzbujati občutek povezanosti Slovencev na Gorenjskem s Koroško, vendar so v začetku leta 1942 ta naziv opustili.

Pred dvajsetimi leti je moral dr. M. Mikuž v svoji razpravi o vprašanju priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu[18] zapisati, da ni znano, kdaj je Hitler imenoval šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko in za Gorenjsko. Sedaj že vemo, da je bilo to konec marca ali začetek aprila 1941 in da je ustrezna pismena ukaza izdal 14. aprila 1941. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Sigfried Uiberreither je namreč 28. aprila 1941 v Mariboru izjavil: "*Ko mi je führer* ***pred več kot tremi tedni*** *(podčrtal T. F.) naročil, naj našo Spodnjo Štajersko zopet vključimo v našo ožjo domovino, in ko mi je takrat rekel, da mi bo v tej deželi izročil vso oblast, sem se zavedal, da mi je naložena velika odgovornost.*"[19] Morda smemo domnevati, da je Hitler dr. Uiber-

15 Pokrajinski arhiv Maribor, v nadaljnjem besedilu: PAM.
16 Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, v nadaljnjem besedilu: arhiv IZDG.
17 Glej op. 6!
18 Glej op. 2!
19 Marburger Zeitung 29. 4. 1941.

reitherja in Franza Kutschero zavezal za priprave na prevzem civilne uprave v Spodnji Štajerski in Gorenjski še pred napadom Nemčije in Italije na Jugoslavijo, to je pred 6. aprilom 1941. Dne 3. aprila je namreč vrhovno poveljstvo nemške vojske sporočilo Hitlerjeve "*splošne namene za prihodnjo organizacijo uprave v jugoslovanskem prostoru*", v katerih je povedalo, da bodo nekdanji avstrijski predeli, ki na jugu mejijo na pokrajini Koroško in Štajersko, **priključeni tema pokrajinama ter s tem tudi ozemlju nemškega rajha**, in sicer v obsegu, ki ga je treba še določiti. (podčrtal T. F.)[20] To domnevo utemeljuje tudi podatek, da so v Gradcu že do 3. aprila izbrali t. i. politične komisarje in njihove pomočnike za okraje v slovenski Štajerski in Prekmurju.[21] Na razgovoru med državnim sekretarjem nemškega notranjega ministrstva dr. Wilhelmom Stuckartom in dr. Uiberreitherjem, Kutschero ter vladnim predsednikom za Štajersko dr. Muellerjem-Hacciusom v Gradcu, 8. in 9. aprila 1941, so predvideli že vse pomembnejše ukrepe nemške civilne uprave v Spodnji Štajerski in deloma tudi v Gorenjski; o organizaciji in delovanju nemške civilne uprave v Spodnji Štajerski pravi zapisnik tega razgovora tole:

"*Po pripravah, ki jih je sprejel državni namestnik in gauleiter Uiberreither, je že sestavljen akcijski štab šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko. Podrejenih mu je 17 t. i. političnih komisarjev za 17 okrajev v Spodnji Štajerski. Tem komisarjem je prav tako dodeljen štab. Izbor komisarjev je bil po takih vidikih, da se pričakuje, da bodo v prvem obdobju razvili dovolj iniciative za zagotovitev miru in reda v svojih okrajih, odstranitev Nemcem sovražnih elementov, zaščito pomembnih objektov in čim hitreje pognali v tek poljedelstvo in industrijo. Državni namestnik bo v kratkem izročil seznam 17 komisarjev. Sedež šefa civilne uprave bo v Mariboru, poziv organizacije šefa civilne uprave bo v tesnem dogovoru z vojsko.*"[22]

Kaže, da so štab šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, ki ga je vodil pokrajinski organizacijski vodja NSDAP za Štajersko Franz Steindl, sestavili 7. aprila 1941 v Gradcu; to zvemo iz podatka, da so ta dan vključili vanj kot posebnega pooblaščenca za delo vladnega svetnika dr. Henningerja.[23] Uvedbo civilne uprave v Spodnji Štajerski so si zamislili takole: "*Upravni prevzem območja, ki ga je treba priključiti, je zamišljen tako, da bo takoj za prodirajočimi četami glede na napredek vojnih operacij prevzelo 17 poverjenikov državnega namestnika sedaj obstoječih 17 okrajnih glavarstev. Tem poverjenikom bodo dodeljeni strokovnjaki za najpomembnejša delovna področja. (...) Približno po 2–3 tednih bodo okrajna glavarstva preurejena v 6 velikih in eno manjše podeželsko okrožje. To spremembo bi izvedli šele potem, ko bi opravili rasno-politično očiščenje območja, ki ga je treba priključiti.*"[24] Predsednik deželnega delovnega urada za Štajersko in Koroško dr. Opitz je 10. aprila 1941 poročal v Berlin: "*V akcijskem štabu državnega namestnika, ki bo deloval kot šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko, in sicer ločeno od vojaškega poveljnika, so danes obravnavali prve ukrepe. Prvo uradovanje šefa civilne uprave bo v političnem pozivu*[25] *in v pravni odredbi,*[26] *ki bosta vsebovala splošna načela. (...). Po sprejetih pojasnilih je gospod državni namestnik – v nasprotju z dosedanjo prakso v priključevanju območij in v izenačitvi prava na teh območjih – dobil splošno pravico do izdajanja odredb, ki mu dovoljuje, da uvede vsakršno pravo, ki ga potrebuje.*"[27]

---

20 Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 139.
21 Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 131–138.
22 Bundesarchiv in Koblenz (navajam: BA), fond nem. notr. min. (navajam: RMI), R 18/5429, gr. 155–175, zapisnik razgovorov v Gradcu od 8. do 9. 4. 1941.
23 BA, fond drž. min. za delo (navajam: RAM), R 41/146, str. 105–106, poročilo dr. Opitza 8. 4. 1941.
24 Prav tam.
25 Glej Verordnungs – and Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark (navajam: VAZSt), it. 1, 15. 4. 1941.
26 Prav tam.
27 BA, RAM, R 41/146, str. 104, poročilo dr. Opitza 10. 4. 1941.

Na podlagi teh in drugih podatkov[28] lahko sklepamo, da so v Gradcu do 10. aprila 1941 pripravili vse najpomembnejše za zasedbo slovenske Štajerske in uvedbo civilne uprave. Vedeli so tudi že to, da bo imel šef civilne uprave neomejene pristojnosti.

"*V dnevih tik pred akcijo, ki se je začela 14. aprila t. l., sem vse sodelujoče ustanove seznanil s strateškim načrtom, ki je bil izdelan za izgradnjo nemške uprave v Spodnji Štajerski. Pokazalo se je, da pomeni dosledno premišljen strateški skupni načrt prvi in odločilni pogoj za sodelovanje brez trenja,*" (podčrtal T. F.) je pozneje poročal šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko.[29] Na neki seji svojega štaba v Gradcu dne 10. avgusta 1942 pa je dejal: "*Za vrnitev Spodnje Štajerske se je že dolgo časa delalo in samo po sebi se razume, da so bili pritegnjeni k temu načrtovanju strokovnjaki, ki so nam bili na voljo. Ko je leta 1941 do tega prišlo, niso bili že do podrobnosti začrtani ukrepi samo izvedeni, temveč so bili ti ukrepi deležni tudi Führerjeve odobritve.*"[30] Žal ne vemo natančneje, kakšne so bile priprave nacistov na prevzem oblasti v Gorenjski.

Odloka o "*začasni upravi v Spodnji Štajerski*" in o "*začasni upravi v zasedenih, nekdanjih avstrijskih predelih Koroške in Kranjske*", je Hitler izdal 14. aprila v svojem glavnem stanu v Moenichkirchnu pri Dunajskem Novem mestu, kjer je bival od 11. do 25. aprila. Tam je 12. aprila tudi natančneje in dokončno razdelil Slovenijo.[31]

Hitlerjeva odloka o uvedbi civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah sta po vsebini enaka, razlike so le v navedbi imen in nazivov. V prvem odstavku je določil, da bosta državni namestnik in gauleiter Uiberreither ter namestnik gauleiterja Kutschera[32] kot šefa civilne uprave vodila upravo na civilnem področju, v drugem pa, da mu bosta podrejena neposredno in jima bo sam dajal navodila, po katerih morata skrbeti za redno upravo zasedenih predelov, lahko pa z odredbami predpisujeta pravo. V tretjem odstavku je Hitler izvzel iz neomejenih pristojnosti šefov civilne uprave železnico in pošto ter določil, da ju na zasedenih območjih upravljata prometni in poštni minister. V četrtem in petem odstavku je določil, da ima vojaško oblast v zasedenih pokrajinah vojaški poveljnik, ki ima pravico ukrepati, ko gre za izvedbo vojaških nalog in vojaške varnosti. Za usklajevanje dela obeh šefov civilne uprave je Hitler v šestem odstavku zavezal notranje ministrstvo, medtem ko je v sedmem odstavku zavezal šefa civilne uprave, da zaradi usklajevanja ukrepov z osnovnim načrtom vzdržujeta za ves nemški prostor prek notranjega ministrstva tesne stike z najvišjimi državnimi ustanovami. Pridržal si je pravico, da prek šefa državne pisarne sam odpravi nesoglasja, če jih prej ne bi mogli razrešiti z neposrednimi pogajanji. V osmem odstavku je Hitler določil, da bo odredbe, ki bodo potrebne za izvedbo in dopolnitev odlokov, izdal notranji minister sporazumno z načelnikom vrhovnega vojaškega poveljstva. Odloka sta poleg Hitlerja podpisala še načelnik vrhovnega vojaškega poveljstva generalfeldmaršal Wilhelm von Keitel in vodja državne pisarne dr. Heinrich Lammers.[33]

Tisti dan je Hitler izdal še dva dopolnilna odloka. Prvi se glasi:

28 Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 174–176.

29 Deutsches Zentralarchiv Potsdam (navajam: DZA), fond ministrstva za znanost, vzgojo in izobraževanje (navajam: REM), zv. 617, Uiberreitherjevo poročilo 30. 10. 1941.

30 Zapisnik štabnih nagovorov v Gradcu 10. 8. 1942, arhiv MNOM, fond urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru (navajam: DDV).

31 Mikuž, Pregled zgodovine NOB, I, str. 52, Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 138–140; Ferdo Čulinović: Okupatorska podjela Jugoslavije. Beograd 1970. Str. 34–85.

32 Po smrti gauleiterja Huberta Klausnerja februarja 1939, Hitler ni imenoval novega gauleiterja za Koroško. Ta gau je bil razmeroma majhen in je zadostoval le namestnik gauleiterja Franz Kutschera, ki je že prej opravljal delo namesto Klausnerja. Ta je bil namreč tudi namestnik državnega komisarja za združitev Avstrije z nemškim rajhom in je bival na Dunaju (Karawanken Bote 3. 12. 1941).

33 BA, fond drž. pisarne (navajam: RK), R 43 II/1348d, str. 77–78; fond RAM, R 41/146, str. 52–55; National Archives Washington (navajam NAW), mikrofilm T-77, navitek 884; prevod odlokov v: Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 141–142.

"Po mojem odloku z dne 14. aprila 1941 bosta šefa civilne uprave na zasedenih, nekdaj avstrijskih obmejnih območjih Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske dobivala navodila izključno od mene.

Kolikor gre za krepitev nemštva na teh območjih, velja moj odlok o krepitvi nemštva z dne 7. oktobra 1939.

Ta odlok ne bo objavljen."[34]

V drugem odloku je Hitler povedal, da bosta šefa civilne uprave dobivala navodila izključno od njega, ker pa je treba nemško vojno gospodarstvo načrtovati tudi v teh zasedenih predelih, jima bo lahko dajal navodila tudi Goering, in sicer v okviru nalog, ki jih ima kot pooblaščenec za štiriletni plan. Tudi za ta odlok je izrecno povedal, da ne bo objavljen.[35]

S tema dopolnilnima odlokoma sta Himmler kot državni komisar za utrjevanje nemštva in Goering kot pooblaščenec za štiriletni načrt dobila pristojnosti, ki jih drugi ministri ali načelniki vrhovnih državnih ustanov, razen prometnega in poštnega ministra, niso imeli. Ostane pa za sedaj nepojasnjen razlog, zakaj je Hitler kar v obeh dopolnilnih odlokih povedal, da bosta šefa civilne uprave dobivala navodila izključno od njega, čeprav je že v odlokih o uvedbi začasne civilne uprave povedal, da mu bosta šefa civilne uprave podrejena neposredno in jima bo sam dajal navodila.

Navedenih Hitlerjevih odlokov niso objavili, poslali so jih le v vednost ministrstvom in nekaterim drugim ustanovam; pri dopolnilnih odlokih so celo izrecno navedli, da ju ne bodo objavili. Pač pa so v časopisju razglasili povzetek njihove vsebine. Besedilo novice so sestavili 15. aprila 1941 v Hitlerjevem glavnem stanu in ga prek državne pisarne poslali državnemu šefu za tisk, ki ga je dal nemški novinarski agenciji (DNB), ta pa časopisom. Voelkischer Beobacher je novico o uvedbi nemške civilne uprave v Spodnji Štajerski in Gorenjski objavil 16. aprila 1941, takrat ali nekoliko pozneje pa so jo objavili tudi drugi časopisi.[36]

Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko je svoje posle prevzel 14. aprila 1941, ko je prispel v Maribor in si tam uredil svoj sedež. Šef civilne uprave za Gorenjsko je vpeljal nemško civilno upravo v Mežiški dolini in Dravogradu 15. aprila 1941, v Gorenjski pa šele 30. aprila 1941, ko se je italijanska vojska popolnoma umaknila z ozemlja na desnem bregu Save in se je nastanil na Bledu.[37]

Hitler je v svojih odlokih za uvedbo začasne civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah zavezal notranje ministrstvo za usklajevanje dela obeh šefov civilne uprave med seboj in tudi s splošno nacistično usmerjenostjo. V tem ministrstvu so osnovali osrednji urad za zasedena jugovzhodna območja (Zentralstelle im Reichsministerium des Inneren fuer die besetzten Suedostgebiete). Za njegovega vodjo je Hitler imenoval državnega sekretarja dr. Wilhelma Stuckarta. Ta je za svoja zvezna uradnika pri šefih civilne uprave v Mariboru in na Bledu imenoval višja vladna svetnika dr. Hansa Muellerja-Scholtesa in dr. Kurta Sierpa. Na tem mestu sta ostala do 23. avgusta 1941, ko so ju poklicali nazaj v Berlin.[38]

Šefa civilne uprave sta imela za svoji območji večje pristojnosti, kot pa sta imela kot državna namestnika na Štajerskem in Koroškem. Bila sta namreč neposredno podrejena Hitlerju in edina odredbodajalca za zasedeni pokrajini, saj so zakoni in odredbe osrednjih organov nemške državne uprave veljali v zasedenih slovenskih pokrajinah le tedaj,

34 Prav tam.
35 Prav tam.
36 BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 1–4.
37 Marburger Zeitung 15. 4. 1941; Kaerntner Grenzruf 16. 4. in 2. 5. 1941.
38 BA, fond RMI, R 18/5429, Prickovo sporočilo 22. 4. 1941; DZA, fond RMI, zv. 27118, sporočilo notr. min. 14. 8. 1941.

ko sta jih izrecno vpeljala s posebno odredbo ali razglasom v svojih uradnih listih. Medtem ko so v nemških deželah imela nemška ministrstva nekatere pristojnosti do tako imenovanih srednjih organov državne uprave v deželah, sta v zasedenih slovenskih pokrajinah imeli takšno pristojnost le ministrstvi za promet in pošto, in še ti sta morali najtesneje sodelovati s šefoma civilne ne uprave ter imeti pri njih svoje pooblaščence. Šefoma civilne uprave so bile torej podrejene vse upravne panoge, ki so sicer dobivale navodila od svojih ministrstev. Nacisti so tak izreden položaj šefov civilne uprave utemeljevali s tem, da morata predvsem uresničiti nacionalno politične naloge in da je organiziranje uprave šele druga naloga. Podoben izredni položaj kot šefa civilne uprave so imeli v svojih okrajih in po uvedbi okrožij (v Spodnji Štajerski 1. 7. 1941, v Gorenjski 1. 8. 1941) tako imenovani politični komisarji.[39]

Kako so nacistični veljaki imeli izjemen položaj šefov civilne uprave za enega od pogojev za uresničenje nacionalno-političnih, tj. raznarodovalnih nalog, kaže pismo, reichsleiterja Martina Bormanna iz Hitlerjevega posebnega vlaka 6. maja 1941 vodji državne pisarne dr. Lammersu. Takole pravi: "*Da bi gauleiter dr. Uiberreither in namestnik gauleiterja Kutschera lahko nove nemške predele, katerih upravo sta prevzela kot šefa civilne uprave, s* ***potrebno temeljitostjo in hitrostjo ponemčila*** *(podčrtal T. F.), naj zanju veljajo enaka pooblastila, kot jih je dal Fuehrer gauleiterjema Wagnerju in Buercklu.*"[40]

Ponemčevanje zasedenih slovenskih pokrajin je bila glavna naloga nemške civilne uprave, ki si je za to postavila zelo kratek rok. Med vsemi zasedenimi pokrajinami, v katerih so nacisti nameravali obračunati z zavestjo nenemškega prebivalstva, sta bili slovenska Štajerska in Gorenjska tisti, v katerih so za to določili najkrajši rok. Slovenski narod naj bi izginil v kakšnih štirih ali največ petih letih, kot so neprikrito izjavljali nacistični oblastniki spomladi in poleti 1941. Da bi v tako kratkem obdobju lahko res dosegli tak namen, so nacistični funkcionarji predvideli do potankosti izdelan raznarodovalni sistem, ki naj bi tako ali drugače – z izgonom ali potujčenjem – zajel slehernega slovenskega človeka. Kogar ne bi izgnali, bi se moral ponemčiti, in obratno, kdor se ne bi hotel ali mogel ponemčiti, bi ga izgnali, sterilizirali ali pa celo fizično uničili. Sicer pa je iz nekaterih virov razvidno, da bi nacisti, če bi bili zmagali, preselili vse Slovence v vzhodno Evropo.

Svoj namen so nacisti hoteli doseči predvsem s tremi velikopotezno zasnovanimi akcijami, tj. z množičnim izganjanjem Slovencev, zlasti narodno zelo zavednih, izobražencev in priseljencev, z načrtno in množično kolonizacijo Nemcev in intenzivnim ter na kratek rok omejenim ponemčevanjem Slovencev, ki naj bi vsaj za nekaj časa ostali še v zasedenih slovenskih pokrajinah.

O pomenu, ki so ga nacisti pripisovali množičnemu izganjanju Slovencev, govori že samo število predvidenih za izgon, in sicer od 220.000 do 260.000, kar pomeni, da bi moral v izgnanstvo vsak tretji človek, ki je takrat živel pod nemško okupacijo. V nobeni drugi zasedeni pokrajini niso nacisti predvideli za izgon tako velikega dela prebivalstva v tako kratkem času, tj. v pičlih petih mesecih, od maja do oktobra 1941. O njihovi trdni volji, čim prej uničiti slovenski narod z izgonom več sto tisoč ljudi, govori tudi to, da so v Sloveniji sklenili izvesti množičen izgon takrat, ko so ga v drugih pokrajinah že

39 Otto Mueller-Haccius: Zwei Jahre deutsche Verwaltung. Marburger Zeitung 10. – 11. 4. 1943; arhiv Vojaškega zgodovinskega inštituta JLA v Beogradu (navajam: arhiv VII), nem. fondi, škatla 34–A, 4/3, dopis pol. komisarja za Kamnik 2. 9. 1941; Schara, K osvetlitvi nekaterih vprašanj, str. 256–262.

40 BA, fond RK, R 43 II/1348 d, Bormannovo pismo 6. 5. 1941. Na to Bormannovo pismo je odgovorila državna pisarna, da sta šefa civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah dobila enake pristojnosti kot šefa civilne uprave za Alzacijo in Lotaringijo. Bormann pa je odgovoril, da mu je dal nalogo, naj navedeno sporočilo pošlje državni pisarni, sam Hitler in sedaj ugotavlja, da je zadeva že urejena. (Osnutek Lammersovega pisma Bormannu 16. 5. 1941 in Bormannov odgovor 20. 5. 1941, BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 21–23.

ustavili ali odložili do konca vojne in so izganjali le še nekatere manjše skupine. Enako niso v nobeni drugi pokrajini tako zavzeto in natančno pregledali ter rasno in politično ocenili skoraj vsega prebivalstva; od teh ocen je bila odvisna usoda stotisočev Slovencev: izgon v druge jugoslovanske pokrajine in v nemški rajh ali ponemčenje ali suženjsko delo s sterilizacijo. Čeprav nacistom iz raznih vzrokov, med katerimi je bil narodnoosvobodilni boj jugoslovanskih narodov najpomembnejši, ni uspelo izgnati tako velikega števila Slovencev, kakor so predvidevali, jih je vendarle moralo v izgnanstvo več kot 80.000, kar pomeni okrog 10 odstotkov prebivalcev slovenske Štajerske in Gorenjske. V primerjavi z odstotkom izgnanih v drugih zasedenih pokrajinah to pomeni, da so nacisti iz naših pokrajin izgnali največji odstotek prebivalstva. Neugodno je bilo tudi to, da Slovencev niso izganjali k sonarodnjakom, temveč med pripadnike drugih narodov, največ med Nemce.[41]

Z načrtno in množično kolonizacijo Nemcev v obeh zasedenih slovenskih pokrajinah so nacisti nameravali okrepiti že obstoječe postojanke nemštva in ustvariti še nove, ki naj bi bile pomemben dejavnik v njihovem raznarodovalnem delu. Ko bi na južni strani obeh pokrajin izgnali skoraj vse Slovence in tam strnjeno naselili desettisoče Nemcev, naj bi se politično, kulturno in gospodarsko obglavljeni Slovenci, ki so jih začeli razglašati za "*domu zveste Štajerce in Korošce*", znašli popolnoma obkroženi od Nemcev. Nemške postojanke v slovenskih mestih in trgih, ki bi jih številčno in gospodarsko še okrepili, bi prav tako pomagale razbijati strnjeno slovensko narodno ozemlje v manjše osamljene dele, ki bi naj nato drug za drugim izginili v nemštvu. Nemil naj bi s svojim teritorialnim širjenjem, s krepitvijo svojega političnega in gospodarskega položaja ter s svojim političnim delom pomagali nemški civilni upravi in drugim, za raznarodovalno delo posebej zavezanim ustanovam in organizacijam, uničiti slovenski narod na Štajerskem, Gorenjskem in Koroškem. Vendar so nacisti mogli iz raznih vzrokov, med katerimi je bil tudi vse večji razmah narodnoosvobodilnega boja, namesto predvidenih desettisočev naseliti le okrog 16.000 Nemcev.[42]

Množično izganjanje Slovencev in načrtno nemško kolonizacijo so imeli nacisti za osnovni pogoj za hitro in popolno ponemčenje preostalega slovenskega prebivalstva. Najprej so začeli uničevati vse, kar je bilo slovenskega. Zato so si sledili tovrstni ukrepi že v prvih dneh okupacije: zaplemba slovenskega kapitala v korist utrjevanja nemštva, spreminjanje zunanjega videza dežele, zatiranje slovenskega političnega in družbenega življenja, uničevanje materialnih temeljev slovenske kulture itd. Na razbitinah in ruševinah vsega, kar je bilo slovenskega, so začeli graditi natančno preudarjen ponemčevalni sistem, v katerem so bili nemški otroški vrtci, nemške šole, nemške mladinske organizacije in še dve posebni, za ta namen ustanovljeni politični totalni organizaciji – Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund) in Koroška ljudska zveza (Kaerttner Volksbund) – osnovni raznarodovalni ustanovi. K temu je treba prišteti še raznarodovalni učinek nemške politične in oblastne moči, ponemčevanje v nemški vojski in državni delovni službi, nasilno premeščanje slovenskih ljudi na delovna mesta v nemških pokrajinah z namenom, da bi jih ponemčili, itd.[43]

41 Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 174–416.

42 Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 550–730. O preselitvi kočevskih Nemcev v letu 1941 v obsavski in obsotelski pas glej tudi: Hans-Hermann Frensing, Die Umsiedlung der Gottscheer Deutschen, Muenchen 1970.

43 Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 731–813.

3. Priprave na priključitev zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu

Očistiti zasedeni slovenski pokrajini nezaželenih in za glavni namen nemške okupacijske politike nevarnih ljudi, začeti načrtno in množično naseljevati Nemce ter ponemčevati tisto slovensko prebivalstvo, ki naj bi za nekaj časa še ostalo doma, to so bili glavni pogoji za priključitev teh pokrajin nemškemu rajhu. Kaže, da je v poročilu zveznega uradnika nemškega notranjega ministrstva pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Muellerja-Scholtesa notranjemu ministrstvu z dne 30. maja 1941 prvič naveden natančnejši datum predvidene priključitve, in sicer 1. oktober 1941.[44] Tudi v svojem drugem poročilu, z dne 30. junija 1941, je dr. Mueller-Scholtes navedel ta datum: "*Še naprej so uspešno sprejemali ukrepe, ki so potrebni za dokončno prikjučitev Spodnje Štajerske rajhu, tako da lahko pričakujemo priključitev dne 1. 10. 1941. Do 30. 6. 1941 je izšlo 28 številk uradnega lista šefa civilne uprave v Spodnji Štajerski na 222. straneh s skupno 72 odredbami in 34 razglasi.*"[45]

In tudi na koncu tega svojega obsežnega poročila, potem ko je opisal ponemčevalne ukrepe, je dr. Mueller-Scholtes poudaril: "*Ko povzemam, lahko ugotavljam, da ponemčevanje poteka, kot smo pričakovali, zlasti ker je tudi Štajerska domovinska zveza začela popolnoma delovati na vseh svojih tozadevnih delovnih področjih. Z roko v roki z vsemi ponemčevalnimi ukrepi, ki seveda potrebujejo sorazmeren čas, da bi dosegli svoj namen, že gredo proti koncu ukrepi, ki so potrebni za priključitev Spodnje Štajerske rajhu, tako da se s priključitvijo tega območja lahko računa 1. 10. 1941. Ker se bo s formalno priključitvijo ustvarila ožja povezava z rajhom, bi lahko priključitev le pomagala k ponovni germanizaciji območja in bistveno pospešila vraščanje Spodnje Štajerske v velikonemški rajh.*"[46]

Glede Gorenjske še ne poznamo podobnih poročil kot glede Slovenske Štajerske, da bi videli, kaj vse so storili tam za priključitev zasedene pokrajine nemškemu rajhu.[47]

Med ukrepi, ki jih je pripravljal nemški okupator za priključitev obeh zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu, je bilo tudi reševanje vprašanja o državljanstvu prebivalcev teh pokrajin. Kaže, da so se vsaj glede Spodnje Štajerske zelo zgodaj dogovorili o temeljnih načelih za rešitev tega vprašanja, saj je dr. Mueller-Scholtes že v svojem prvem poročilu notranjemu ministrstvu 30. maja 1941 zapisal:

"*Nemško državljanstvo bodo z veljavnostjo od 14. 4. 1941 po zakonu dobili nekdanji jugoslovanski državljani nemške narodnosti, ki so ta dan imeli svoje prebivališče ali domovinsko pravico v Spodnji Štajerski; dalje ljudje nemške narodnosti brez državljanstva, ki so 14. 4. 1941 prebivali v Spodnji Štajerski. Dejansko bodo tako dobili najprej nemško državljanstvo dokončni člani Štajerske domovinske zveze, pri čemer bo dokončno članstvo v Štajerski domovinski zvezi zadosten dokaz za podelitev nemškega državljanstva. Glede na to, da po zdravem ljudskem občutku, ki že stoletja vlada v Štajerski, velja poroka s slovenskim človekom kot izdaja nemštva, je pridobitev državljanstva v obeh navedenih primerih pri obstoječem zakonu (die Ehe – op. T. F.) možna le tedaj, če je zakonski tovariš tudi nemške narodnosti.*

Nekdanji jugoslovanski državljani nemške ali njej sorodne krvi ter ljudje nemške ali

44 Ta načrtovana ureditev (vprašanja nemškega državljanstva – op. T. F.), ki jo je treba izvesti enotno za rajh, naj bi se izvršila čimprej, in sicer že pred dokončno priključitvijo Spodnje Štajerske k rajhu, ki bi morebiti lahko bila že 1. 10. 1941. (BA, fond RMI, R 18/6056, str. 1–38, poročilo dr. Muellerja-Scholtesa v 30. 5. 1941, navajam: dr. Mueller-Scholtes 30. 5. 1941.

45 BA, fond RMI, R 18/6057, poročilo dr. Muellerja-Scholtesa 30. 6. 1941.

46 Prav tam.

47 V fondu nemškega notranjega ministrstva, ki ga hrani zvezni arhiv v Koblenzu, nisem zasledil poročil zveznega uradnika pri šefu civilne uprave za Gorenjsko na Bledu, dr. Kurta Sierpa, pa tudi iz drugega gradiva ni mogoče ugotoviti, ali jih je sploh napisal.

njej sorodne krvi brez državljanstva, ki so imeli 14. 4. 1941 svoje prebivališče v Spodnji Štajerski (torej Vindišarji), si bodo z veljavnostjo od 14. 4. 1941 pridobili nemško državljanstvo na preklic, če bodo priznani kot pripadniki domu zvestega prebivalstva Spodnje Štajerske. Za take pa praktično veljajo le začasni člani Štajerske domovinske zveze. Tako je tudi le začasna članska izkaznica Štajerske domovinske zveze zadosten dokaz za podelitev nemškega državljanstva na preklic. Možnost preklica, za katerega je predvidena doba največ 10 let, bo po pravilu prenehala z dokončnim sprejemom v Štajersko domovinsko zvezo in izročitvijo dokončne članske izkaznice, tako da bo dokončni član zveze avtomatično postal nemški državljan. Kdor na temelju te predvidene ureditve ne bo mogel biti nemški državljan ali pa bo svoje nemško državljanstvo pozneje izgubil s preklicem, bo zaščitenec nemškega rajha."[48]

Nato je dr. Mueller-Scholtes poudaril, naj bi čim prej prišlo do takšne ureditve državljanstva vsekakor pa še pred predvideno priključitvijo Spodnje Štajerske rajhu. Le-to bi morebiti lahko izvedli že 1. oktobra 1941.[49] Kot bomo videli, si je za čim prejšnjo rešitev vprašanja o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah prizadeval šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Uiberreither. Že 1. julija 1941 so na konferenci v notranjem ministrstvu v Berlinu, ki so se je udeležili zastopniki zunanjega in notranjega ministrstva, strankine pisarne, državnega komisarja za utrjevanje nemštva in obeh šefov civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah (konferenco je vodil vodja pododdelka državljanska – in rasna vprašanja v I. oddelku notranjega ministrstva tajni svetnik Hering), obravnavali osnutek odredbe o državljanstvu. Nimamo sicer natančnejših podatkov o poteku razprave, vemo pa, da so poudarili, kako šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko želi, da bi odredbo izdali čim prej, in mu je Hering zagotovil, da je to mogoče kmalu uresničiti. "*Nasprotno pa šef civilne uprave za Južno Koroško (beri: Gorenjsko – op. T. F.) ne kaže zanimanja za čim prejšnjo izdajo odredbe, ki niti ne bo objavljena. Pač pa ceni to, da bo začela veljati istočasno v Južni Koroški in Spodnji Štajerski,*" – pravi beležka. Zastopnik šefa civilne uprave za Gorenjsko je nato obljubil, da bo šef civilne uprave Kutschera v desetih dneh povedal svoje mnenje o nasprotujočih si željah šefov civilne uprave.[50]

Šef civilne uprave za Gorenjsko se je kmalu pridružil stališču šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, naj bi vprašanje o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah rešili čim prej, vsekakor pred priključitvijo teh pokrajin nemškemu rajhu. Ko je notranji minister dr. Wilhelm Frick kot generalni pooblaščenec za upravo rajha 23. avgusta 1941 poslal vodji državne pisarne dr. Lammersu osnutek odredbe o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah, je v utemeljitvi zapisal: "*Po mnenju šefa civilne uprave v Spodnji Štajerski je za uspešno in obsežno delo Štajerske domovinske zveze potrebno, dati članstvu v domovinski zvezi ustrezen vpliv na pridobitev državljanstva, da bi s tem trdneje sklenili celoto članov. Hiter napredek pri pridobivanju rasno dragocenih Vindišarjev za nemštvo bi bil po mnenju šefa civilne uprave močno oviran, če pri prebivalstvu ne bi bila že vnaprej jasna ureditev državljanstva. Šef civilne uprave se je zato izrecno zavzel, da bi uredili državljanstvo prebivalcev Spodnje Štajerske takoj, in sicer še pred teritorialno ureditvijo (priključitvijo Spodnje Štajerske rajhu), ki jo bo uvedel fuehrerjev odlok. (...) Šef civilne uprave na Bledu se je pridružil mnenju šefa civilne uprave v Mariboru in prav tako prosi za čim prejšnjo ureditev vprašanj o državljanstvu, še pred priključitvijo njegovega upravnega območja k rajhu.*"[51]

48 Dr. Mueller-Scholtes 30. 5. 1941.

49 Prav tam.

50 BA, fond štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva (navajam: RKFDV), R 49/967, beležka dr. Guentherja Stiera 5. 7. 1941.

51 BA, fond RK, R 4311/137, str. 220, Frickovo pismo dr. Lammersu 23. 8. 1941.

Osnutek odredbe o državljanstvu, katere vsebinsko zasnovo je navedel že dr. Mueller-Scholtes v svojem poročilu notranjemu ministrstvu dne 30. maja 1941, je določal v prvem členu, da s 14. aprilom 1941 pridobijo nemško državljanstvo bivši jugoslovanski državljani nemške narodnosti in osebe nemške narodnosti brez državljanstva, ki so imele ta dan svoje prebivališče v Spodnji Štajerski in Gorenjski. Drugi člen je določal, da osebe nemške ali tej sorodne krvi, ki so bile jugoslovanski državljani ali brez državljanstva in so imele 14. aprila 1941 svoje prebivališče v Spodnji Štajerski in Gorenjski, dobijo nemško državljanstvo na preklic, če jih bodo priznali za domu zveste prebivalce Spodnje Štajerske in Gorenjske ter ne bodo dobili državljanstva po prvem členu te odredbe. Te osebe bodo lahko najkasneje v 10. letih postale nemški državljani, če jim ne bo notranji minister v soglasju z državnim komisarjem za utrjevanje nemštva ali kak drug, od njiju določen urad, medtem preklical državljanstva. Tretji člen je določil, da so "*bivši jugoslovanski državljani, ki so 14. aprila 1941 imeli prebivališče v Spodnji Štajerski in Gorenjski in ne bodo dobili nemškega državljanstva po prvem ali drugem členu te odredbe ali pa ga bodo pozneje izgubili po preklicu, zaščitenec nemškega rajha.*"[52] Ime "*zaščiteni*" (Schutzangehoerige) izhaja iz okoliščine, da so te osebe le pod zaščito nemškega rajha, ki pa ugasne, brž ko odidejo z območja nemškega rajna. Odredbo naj bi bil izdal ministrski svet za državno obrambo (Ministerat fuer die Reichsverteidigung), ki mu je predsedoval Hermann Goering (člana pa sta bila dr. Frick in Dr. Lammers).[53] To so utemeljevali tako, da zadeva ni takšne narave, da bi moral o njej nujno odločati sam Hitler, šefa civilne uprave za zasedene slovenske pokrajine pa tudi ne moreta sama urediti državljanstva, ker se učinek te ureditve razteza prek meja njunih upravnih območij, na ves rajh. Zanimiva je utemeljitev drugega člena, ki določa, kdo si lahko pridobi nemško državljanstvo na preklic: ker gre za le deloma nemško in nemško govorečo skupino prebivalstva, so se namenoma izognili temu, da bi v besedilu odredbe uporabljali izraze o nemškem izvoru ali uporabi nemškega jezika, in da so se tudi zato, da ne bi ogrozili poteka ponemčevanja, odpovedali uporabi že tako prav zlitega izraza "*vindiš*". Zato so sprejeli v narodnostnem oziru nevtralen pojem "*domu zvesto prebivalstvo*". Sem pa bodo prištevali "*vse tiste rasno, politično in kulturno zaželene elemente*" iz Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske, ki ne bodo avtomatično dobili nemškega državljanstva in ki bodo dokazali svojo voljo za lojalno sodelovanje v novih razmerah in namen, "*da se pustijo voditi nazaj v nemško narodno skupnost*". Menili so tudi, da pri podeljevanju državljanstva na preklic ne bi bilo treba obravnavati vsakega primera posebej, ker bo vsakega posameznega prebivalca v zasedenih slovenskih pokrajinah natančno preveril in ocenil vsaj preselitveni štab SS, večino pa še Štajerska domovinska zveza ali Koroška ljudska zveza. Če bi morali oblastni organi ponovno obravnavati vsak primer podelitve državljanstva t.i. Vindišarjem posebej, in sicer na podlagi gradiva, ki sta ga že preverila državni komisar za utrjevanje nemštva in Štajerska domovinska zveza oziroma Koroška ljudska zveza, bi jih to delo zelo obremenjevalo. Zato so predlagali, naj bi začasnim članom Štajerske domovinske zveze in Koroške ljudske zveze brez nadaljnje obravnave podelili nemško državljanstvo na preklic. Tako je nemški okupator v zasedenih slovenskih pokrajinah povezoval državljanske kategorije prebivalstva z njegovimi političnimi kategorijami.[54]

52 Glej op. 44.

53 Ta svet so ustanovili s Hitlerjevim odlokom 30. 8. 1939, torej na pragu druge svetovne vojne kot stalen odbor širšega sveta za državno obrambo. Lahko je izdajal odredbe z zakonsko močjo. Njegovo administracijo je vodil vodja državne pisarne dr. Lammers. Pozneje so postali člani še vodja strankine pisarne Borman, generalni pooblaščenec za gospodarstvo Walter Funk in načelnik vrhovnega vojaškega poveljstva generalfeldmaršal Wilhelm Keitel (Taschenbuch fuer Verwaltungsbeamte 1943, Berlin 1943, str. 5.)

54 BA, fond RK, R 43 II/137, str. 220–225; Frickovo pismo 23. 8. 1941 s priloženim osnutkom odredbe o državljanstvu in utemeljitvijo te odredbe; DZA, fond REM, Bd. 617/6, str. 12–16. Natančneje o vprašanju državljanstva v Sloveniji pod nemško okupacijo glej razpravo T. Ferenca Politične in državljanske

Ko je notranji minister dr. Frick 23. avgusta 1941 poslal osnutek odredbe o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah z navedeno utemeljitvijo ministrskemu svetu za državno obrambo, je v spremnem pismu navedel, da so osnutek odredbe izčrpno obravnavali že tudi drugi ustrezni uradi, npr. strankina pisarna in zunanje ministrstvo, ter z njim soglašajo podobno kot šefa civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah. Prav tedaj, to je v drugi polovici avgusta 1941, je dr. Frick obiskal Gorenjsko in Slovensko Štajersko.[55]

Za ta obisk so dr. Fricku v notranjem ministrstvu sestavili pregled perečih vprašanj v zasedenih slovenskih pokrajinah. Med njimi je bilo tudi vprašanje o državljanstvu in o njem so zapisali tole:

"*Oba šefa civilne uprave v Mariboru in na Bledu sta menila, da je nujno potrebna čim prejšnja ureditev državljanstva za prebivalce njunih območij še pred priključitvijo teh območij rajhu; pri tem bo pridobitev nemškega državljanstva zvezana s članstvom v Štajerski domovinski zvezi in Koroški ljudski zvezi. Samo na ta način sta mogoča sklenitev vsega prebivalstva njunih območij v Štajerski domovinski zvezi oziroma Koroški ljudski zvezi in hitro ponemčenje vindišarske skupine prebivalstva.*

Osnutek odredbe ministrskega sveta za državno obrambo, ki popolnoma ustreza željam obeh šefov civilne uprave, je sedaj pripravljen, da ga podpiše gospod minister. Lahko torej računamo s hitrim koncem te zadeve."

Za ocenjevanje splošnega položaja v zasedenih slovenskih pokrajinah je zanimiv naslednji odstavek, ki pravi med drugim: "Slovensko prebivalstvo na osvobojenih območjih še ne moremo imeti za pomirjeno. Pod skorjo zelo kipi."[56]

Na seznamu zadev, ki so ga v notranjem ministrstvu sestavili za Frickov obisk v zasedenih slovenskih pokrajinah, je tudi odlok o priključitvi. O njem pravi takole:

"*Odlok o priključitvi je izgotovljen. Po želji šefov civilne uprave naj bi priključitev izrekli dne 1. 10. 1941. Odlok o priključitvi se razlikuje od drugih takšnih odlokov v bistvu le v eni točki. Medtem ko so uvedbo prava drugače izrekli v takšni obliki, da je obstoječe pravo ostalo začasno še v veljavi in so nemško pravo uvedli šele pozneje, želita šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, Koroško in Kranjsko takojšnjo uvedbo nemškega prava z možnostjo, da bi notranji minister to uvedbo izključil za nekatera območja. Edina razlikovalna točka je sedaj še v tem, ali naj bo notranji minister pri tej izključitvi še vezan na privolitev šefov civilne uprave ali ne. Vsekakor pa bo treba doseči enotnost tudi v tej točki.*"[57]

Ravno ko je bil notranji minister dr. Frick na obisku v slovenski Štajerski,[58] je v njegovem zastopstvu državni sekretar dr. Stuckart 28. avgusta 1941 poslal vrhovnim ustanovam nemškega rajha osnutek Hitlerjevega odloka o priključitvi zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu. V spremnem dopisu je dr. Stuckart povedal, da predvideva, da bo v kratkem predložil Hitlerju v podpis odlok, s katerim naj bi ta s 1. oktobrom 1941 priključil Spodnjo Štajersko in Gorenjsko nemškemu rajhu. Po želji šefov Civilne uprave naj bi s tem dnevom v teh pokrajinah začelo veljati pravo, ki velja v Štajerski in Koroški. Vendar pa bi naj to pravo uvedli tako, da bi lahko pristojni ministri v soglasju z

---

kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo, v: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1960, št. 2, str. 69–124.

55 Urad šefa civilne uprave za Gorenjsko na Bledu je ta obisk odsvetoval zaradi nemirnih razmer, ki jih je povzročila oborožena vstaja slovenskega naroda, medtem ko so v Mariboru menili, da je obisk možen, ker lahko zagotovijo varnost na potovanju. Dr. Frick je bil 27. avgusta na Bledu, 30. avgusta v Mariboru. (BA, fond RMI, R 18/5465, str. 59–60, seznam zadev za Frickovo potovanje v zasedene slovenske pokrajine 22. 8. 1941, Marburger Zeitung 30./31. 8., 1. 9., 3. 9. 1941, Karawanken Bote 30. 8. 1941.

56 Prav tam.

57 Prav tam.

58 Marburger Zeitung 30./31. 8. 1941.

notranjim ministrom določili z odredbo, da nekateri pravni predpisi ne bodo veljali v priključenih pokrajinah ali bodo začeli veljati šele pozneje ali pa jih bodo uporabljali po posebnih merilih. Dr. Stuckart je vrhovne ustanove nemškega rajha zaprosil, naj bi sporazumno s šefoma civilne uprave že sedaj pripravile osnutek potrebnih odredb.[59]

Priloženi osnutek odloka, s katerim naj bi Hitler 1. oktobra 1941 priključil zasedene slovenske pokrajine nemškemu rajhu, se je glasil:

"Odlok fuererja in državnega kanclerja o ponovni združitvi osvobojenih območij Spodnje Štajerske, Koroške in Gorenjske z nemškim rajhom.

Dne ..... 1941.

§1

(1) Osvobojena območja Spodnje Štajerske, Koroške in Gorenjske so sestavni deli nemškega rajha.

(2) Osvobojena območja Spodnje Štajerske bodo vključenih v državni gau Štajerska, osvobojena območja Koroške in Gorenjske pa v državni gau Koroška.

(3) Medsebojno razmejitev teh območij in njihovo razčlenitev v mestna in podeželska okrožja določi notranji minister.

§2

(1) Prebivalci nemške ali njej sorodne krvi priključena območij postanejo nemški državljani po natančnejših predpisih.

(2) Volksdeutscherji teh območij postanejo državljani rajha po zakonu o državljanstvu rajha.

§3

(I) V priključenih območjih začne z dnevom ponovne združitve veljati pravo, ki velja v državnih gauih Štajerski in Koroški. Posebni uradi na ravni okrožja so do nadaljnjega podrejeni deželnim svetnikom.

(2) Uvedba prava po prvem odstavku ne bo prizadela ukrepov za utrjevanje nemštva.

(3) Če ne bi mogli neposredno uporabljati predpisov, ki jih na priključenih območjih uvaja ta odlok, jih je treba uporabljati smiselno. Sicer pa lahko pristojni ministri sporazumno z notranjim ministrom določijo z odredbo, da v odstavku 1 označeni pravni predpisi na priključenih območjih ne začnejo veljati ali začnejo veljati pozneje ali pa jih je treba uporabljati po posebnih merilih.

(4) Pri pravnih predpisih nekdanjega avstrijskega zveznega ali deželnega prava ali prava nekdanjih avstrijskih dežel ter pri odredbah po § 5 zakona o Vzhodni marki lahko državna namestnika z odredbami izdajata določbe, ki so označene v odstavku 3.

§4

Notranji minister določi, potem ko dobi mnenje državnih namestnikov v Štajerski in Koroški, koliko časa po ponovni združitvi še velja pravo, ki je do sedaj veljalo na priključenih območjih.

§5

(1) Osrednji organ za ponovno združitev priključenih območij je notranji minister.

(2) Notranji minister je pooblaščen, da izda pravne in upravne predpise za izvedbo in dopolnitev tega odloka.

§6

Ta odlok začne veljati 1. oktobra 1941.

Fuehrerjev glavni stan, dne ..... 1941.

Fuehrer in državni kancler"

59 DZA, fond Rechnungshof des Deutschen Reiches (navajam RH), zv. Pr. B. 1024, str. 19, Stuckartovo pismo 28. 8. 1941; BA, fond RK, R 43 II/1348d; str. 37. Stuckartovo pismo 28. 8. 1941.

To je prvi, nam znani osnutek Hitlerjevega odloka o priključitvi zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu, do katere naj bi bilo prišlo oktobra 1941. Navedel sem ga dobesedno tudi zato, ker so ga, kot bomo videli, spremenili ne samo glede datuma predvidene priključitve, temveč tudi glede vsebine. Zanimivo v tem osnutku je, da za Gorenjsko ne uporablja izraza "*Južna Koroška*" ali "*zasedena območja Kranjske*", temveč izraz "*Gorenjska*". Ima tudi dva izraza za priključitev, in sicer "*ponovna združitev*" (Wiedervereinigung) in "*priključitev*" (Eingliederung); pri prvem primeru prav gotovo misli na to, da so bili ti predeli nekoč sestavni del Avstrije. Zelo obsežna sta člena 3 in 4, ki določata uvedbo nemškega prava, pravzaprav prava, ki je tedaj veljalo v zasedenih avstrijskih pokrajinah, oziroma še nadaljnjo veljavnost obstoječega prava v zasedenih slovenskih pokrajinah po priključitvi. V odloku je jasno povedano, da bodo izvajali ukrepe za utrjevanje nemštva ne glede na pravne predpise. Odlok naj bi imel dva datuma, in sicer datum, ko bi ga Hitler podpisal, in prvi oktober 1941, ko bi začel veljati oziroma, ko bi bile zasedene slovenske pokrajine priključene k nemškemu rajhu.[60]

Navedeni osnutek odloka o priključitvi sta dobila tudi šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko ter sta ga dala v obravnavo svojim pooblaščencem in političnim komisarjem v okrožjih. Šef civilne uprave za Gorenjsko je to storil 3. septembra 1941, "*ko je hkrati naročil*" svojim pooblaščencem za posamezna upravna področja, naj se začno ustrezno pripravljati na izvedbo tretjega člena odloka o priključitvi in naj mu sporoče zadevne predloge ter tudi želje glede nadaljnje veljave obstoječega prava spričo četrtega člena odloka.[61] Žal ne vemo za predloge in želje posameznih pooblaščencev šefa civilne uprave za Gorenjsko, kakor tudi ne, kdaj je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko seznanil svoje pooblaščence in politične komisarje z navedenim osnutkom Hitlerjevega odloka o priključitvi.

Konec avgusta, zlasti pa v septembru 1941 so tako v Berlinu obravnavali osnutka dveh temeljnih dokumentov o zasedenih slovenskih pokrajinah, ki naj bi ju bili izdali jeseni 1941, to je odredbe ministrskega sveta za državno obrambo o državljanstvu in odloka o priključitvi; slednjega so začeli obravnavati tudi v Mariboru in na Bledu ter v drugih mestih slovenske Štajerske in Gorenjske. V Berlinu se je kmalu pojavil prvi pomislek zoper predvideni potek sprejetja dokumentov. V Goeringovem uradu pooblaščenca za štiriletni načrt (s to funkcijo je bilo namreč zvezano Goeringovo članstvo v ministrskem svetu za državno obrambo) so menili (kaže celo, da je tako menil tudi sam Goering), da glede na bližnjo priključitev zasedenih slovenskih pokrajin, ki naj bi bila 1. oktobra 1941, ne bi bilo treba, da bi odredbo o državljanstvu izdal ministrski svet za državno obrambo. Po priključitvi naj bi jo izdal notranji minister, kot bo izdajal tudi druge odredbe. Povedal je tudi, da nima nobenih vsebinskih pripomb k osnutku odredbe.[62]

V Mariboru pa so tisti čas v uradu šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko pripravljali osnutek t. i. izvedbenega odloka notranjega ministra k Hitlerjevemu odloku o priključitvi. Bistvo tega izvedbenega odloka naj bi bilo v tem, da bi ga notranji minister

60 Po priključitvi Avstrije k nemškemu rajhu so nacisti razdelili avstrijsko ozemlje na sedem območij, ki so jih v strankinem pogledu imenovali "državne gaue" (Reichsgaue) in so bili novi tip gauov, v katerih so prvikrat uvedli personalno unijo med vodstvom stranke in upravnim vodstvom; gauleiter je bil kot pokrajinski vodja NSDAP hkrati državni namestnik kot vodja uprave v pokrajini. Takšno ureditev so pozneje nameravali uvesti tudi v Nemčiji, kjer so se do tedaj morali ozirati na tradicionalno teritorialno-politično ureditev. O organizaciji in vodstvenih organih NSDAP glej: Organisationsbuch der NSDAP in Peter Huettenberger, Die Gauleiter, Studie zum Wandel des Machtgefueges in der NSDAP. Stuttgart 1969 (navajam: Huettenberger, Die Gauleiter).

61 Arhiv VII. nemški fondi, škatla 33, reg. št. 5/6, okrožnica šefa civilne uprave za Gorenjsko 3. 9. 1941 s priloženim osnutkom Hitlerjevega odloka.

62 BA, fond RK, R 43 11/137, str. 230, pismo dr. Gramscha državni pisarni 5. 9. 1941.

izdal samo za Spodnjo Štajersko in bi vseboval seznam odredb šefa civilne uprave, ki naj bi po priključitvi še ostale v veljavi. Vladni predsednik za Štajersko dr. Otto Mueller-Haccius je povedal v spremnem pismu 10. septembra 1941, naj bi ostale v veljavi samo tiste najpomembnejše odredbe, ki določajo organizacijsko izgradnjo ali posebne razmere v Spodnji Štajerski. Med 22 navedenimi odredbami šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko so bile štiri takšne, ki so urejale vprašanja denarnih zavodov, ena je bila o t. i. ukrepih za novi red (Neuordnungsmassnahmen), tri o ukrepih za utrjevanje nemštva, ena o zaplembi premoženja pobeglih in izgnanih oseb, ena o razlastitvi, tri o ureditvi oskrbe z energijo, ena o razpustu društev, organizacij in zvez, dve o Štajerski domovinski zvezi, ena o ureditvi policijske uprave v mestu Maribor, dve o potrošniških zadrugah in ena o premoženju verskih združenj, medtem ko sta dve talki, ki jih še sploh ni bil izdal (o upravni razdelitvi Spodnje Štajerske in o razdelitvi Spodnje Štajerske v sodne okraje). Osnutek izvršilnega odloka je tudi določal, da bodo v teh odredbah navedene pristojnosti političnih komisarjev prešle na deželne svetnike, tiste, ki jih ima šef civilne uprave, pa na državnega namestnika za Štajersko; če je v državnih zakonih predvideno sodelovanje NSDAP, bo namesto stranke sodelovala Štajerska domovinska zveza, da se območje okraja Ljutomer priključi okrožju Radgona; sem da se priključita tudi dve občini v Prekmurju, medtem ko se drugi dve tamkajšnji občini priključita okrožju Feldbach (te štiri občine v Prekmurju je nemški okupator zasedel 20. aprila 1941).[63] Ne poznamo pripomb in stališč posameznih pooblaščencev šefa civilne uprave v Mariboru, (političnim komisarjem v okrožjih ga niso poslali niti v vednost) do tega osnutka izvršilnega odloka. Niti ne vemo, ali so osnutek podobnega odloka sestavili tudi na Bledu.

Da so v posameznih ministrstvih in tudi v drugih vrhovnih uradih nemškega rajha v Berlinu resno obravnavali osnutek Hitlerjevega odloka o priključitvi zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu, pričajo ohranjene pripombe ministrstva za znanost, vzgojo in ljudsko izobrazbo. Njegovi uradniki so imeli pripombo predvsem glede "*prava o poklicnem šolstvu*". V Koroški in Štajerski je bil namreč nosilec poklicnega šolstva poseben sklad za poklicno šolstvo. Po veljavnih štajerskih in koroških deželnih zakonih so skladi za poklicno šolstvo dobili tudi v državnem pravu pooblastilo, da zbirajo prispevke za poklicno šolstvo. "*Zato bi torej moralo biti hkrati z uvedbo prava o poklicnem šolstvu, ki velja v obeh državnih gauih, uvedeno tudi že obstoječe pravo nekdanjih avstrijskih zveznih dežel*". Na to pripombo je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko odgovoril, da bo z dnem priključitve uvedel v Spodnji Štajerski ne samo celotno pravo o poklicnem šolstvu, temveč sploh vse šolsko pravo, ki velja za Štajersko.[64]

Pomembnejši so bili načelni pomisleki v štabnem uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu. Izrazil jih je njegov pravni oddelek 24. septembra 1941 v okrožnici drugim oddelkom, in sicer glede uvedbe nemškega prava v Spodnji Štajerski. Potem ko je opisal predvideno rešitev te zadeve, je opozoril:

"*Obstajajo pomisleki proti tej pavšalni uvedbi rajhovskega prava. Že v pogajanjih med uradom našega pooblaščenca in šefom civilne uprave je bilo doseženo soglasje, da bodo ostale v veljavi različne odredbe šefa civilne uprave o utrjevanju nemštva. Poleg tega bi morali po mojem mnenju že sedaj ugovarjati proti uvedbi nekaterih zakonov, ki za nas nikakor niso sprejemljivi. To velja zlasti za*

zakon o novi tvorbi nemškega kmetištva iz junija 1933,

63 Arhiv MNOM, fond komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev, okrožnica šefa civilne uprave 10. 9. 1941, prepis; Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev, str. 761–762.

64 DZA, fond REM, zv. 617/6, str. 17–32, pismo ministra za znanost, vzgojo in ljudsko izobrazbo 23. 9. 1941, pismo drž. nam. za Štajersko 29. 9. 1941.

državni naselitveni zakon iz 1919 z njegovimi postranskimi določbami,
pravo o dedovanju,
pravo o ureditvi prostora,
državni preložitveni red in pod pogoji preureditveno pravo.

Ne glede na te zakone, ki se nikakor ne smejo uvesti, bi po mojem mnenju morali zelo upoštevati to, da bi tudi glede drugega uvajali le posamezne zakone, ker so izkušnje vzhodnih območij pokazale, da skoraj nobenega zakona starega rajha ni mogoče brez spremembe prenesti na območja, na katerih poleg Nemcev živijo tudi tujerodci. To velja npr. posebno za:

državljansko pravo,
procesualno pravo,
davčno pravo,
pravo o ukinitvi fidejkomisov,
pravo o uporabi orožja,
kazensko pravo itd.

Skoraj ni zakona, ki bi ga na vzhodnih območjih mogli uvesti brez sprememb, in če je do tega prišlo izjemoma, se je v praksi izkazalo, da je bila takšna nespremenjena uporaba nemških zakonov napaka."[65]

Ne vemo, v kakšni obliki je štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva te pomisleke sporočil notranjemu ministrstvu ali državni pisarni. Kot bomo videli, je imel še nekatere druge pomisleke.

Pripombe k osnutku Hitlerjevega odloka o priključitvi Spodnje Štajerske in Gorenjske nemškemu rajhu, ki jih poznamo, so iz sredine in druge polovice septembra 1941. Vendar so se že kmalu začeli pojavljati dvomi o možnosti, da bi priključitev lahko izvedli že 1. oktobra 1941. Prvič izvemo za tak dvom iz Goeringovega pisma dne 20. septembra 1941 državni pisarni: "*Notranji minister mi je sporočil, da še ni gotovo, ali bo prišlo do ponovne združitve osvobojenih območij Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske z nemškim rajhom, kar je predvideno za 1. oktober 1941.*" Zategadelj je Goering v nasprotju s svojim drugačnim stališčem v pismu z dne 5. septembra 1941[66] soglašal, naj bi odredbo o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah izdal ministrski svet za državno obrambo pred priključitvijo teh pokrajin nemškemu rajhu in ne notranji minister ob priključitvi ali celo po njej.[67] Vendar pa si je notranje ministrstvo tudi po 20. septembru prizadevalo; da bi Hitler podpisal navedeni odlok o priključitvi še pred 1. oktobrom 1941. Dne 22. septembra 1941 je namreč minister dr. Frick poslal vodji državne pisarne dr. Lammersu osnutek odloka o priključitvi, da bi ga ta dal Hitlerju podpisati. Zanimivo pa je, da je v spremnem pismu navedel tole: "*Šef civilne uprave v Spodnji Štajerski želi priključitev 1. oktobra 1941. Šef civilne uprave v Koroški in Kranjski želi priključitev 1. novembra 1941.*"[68] V tem pismu sta prvič omenjeni različni želji šefov civilne uprave glede datuma priključitve. Iz podatkov, ki so nam na voljo, ni mogoče natančneje povedati, zakaj so se na Bledu nenadoma začeli zavzemati za drug datum priključitve. Res je, da še ni bila izšla in je kazalo, da pred 1. oktobrom 1941 še ne bo mogla iziti odredba ministrskega sveta za državno obrambo o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah, kot vemo pa, da se je za to, da bi odredba izšla še pred priključitvijo teh pokrajin k nemškemu rajhu, vsaj v začetku zavzemal predvsem šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko. V navedenem pismu je dr.

65 BA, fond RKFDV, R 49/851, okrožnica pravnega oddelka drž. kom. za utrj. nem. 24. 9. 1941.
66 Glej op. 62.
67 BA, fond RK, R 43 II/137, str. 231, Goeringovo pismo 20. 9. 1941 (v Goeringovem imenu ga je podpisal Bergbohm).
68 BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 38–40, Frickovo pismo 22. 9. 1941.

Frick opozoril, da zaradi prekratkega roka ni mogel prej dobiti soglasja vodje strankine pisarne Bormanna, zato mu je šele sedaj poslal prepis tega pisma in osnutek odloka o priključitvi ter ga zaprosil, naj njemu ali dr. Lammersu sporoči svoje stališče.[69]

Za sedaj nam ni znano, kakšno je bilo Bormannovo stališče do osnutka Hitlerjevega odloka o priključitvi Spodnje Štajerske in Gorenjske nemškemu rajhu. Znano pa je, da je notranje ministrstvo najprej 24. septembra pismeno obvestilo druga ministrstva in nato 26. septembra po telefonu še oba šefa civilne uprave v Mariboru in na Bledu, da se priključitev Spodnje Štajerske in Gorenjske, ki so jo predvidevali za 1. oktober 1941, odlaga iz "*zakonsko-tehničnih razlogov*" ter jo lahko pričakujejo za 1. november 1941.[70] Morda je tudi Bormann prispeval k temu, da so v Berlinu sklenili odložiti priključitev od 1. oktobra na 1. november 1941. To bi mogli sklepati glede na njegova nekoliko pozneje izražena stališča, s katerimi se bomo še srečali v tej razpravi.

4. Odložitev priključitve s 1. oktobra na 1. november 1941

Odložitev priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu za mesec dni je nekoliko omilila časovno stisko, v kateri sta se znašla notranje ministrstvo in državna pisarna pri pripravi ustreznih dokumentov, to je osnutkov odredbe o državljanstvu in odloka o priključitvi. Oba sta bila že v državni pisarni in so ju njeni uradniki obravnavali 30. septembra 1941. Svetnik v državni pisarni dr. Hans Ficker je tega dne sestavil beležko, da je Goering spremenil svoje stališče glede odredbe o državljanstvu; ker 1. oktobra 1941 ne bo priključitve Spodnje Štajerske in Gorenjske nemškemu rajhu, soglaša s tem, da izda odredbo ministrski svet za državno obrambo pred priključitvijo in ne notranji minister po priključitvi. Dr. Ficker je dalje navedel, da sta mu "*referent za odredbo o državljanstvu*" dr. Hans Globke in referent za odloke o priključitvi von Wolff – oba sta delala na notranjem ministrstvu – sporočila, da 1. oktobra ne bo priključitve in da bosta v prihodnjih dneh predložila novi osnutek zadevnega odloka, ki bo predvideval priključitev za 1. november 1941. Ker se šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko še vedno zavzemata za to, da bi odredba o državljanstvu izšla pred priključitvijo teh pokrajin nemškemu rajhu, je notranji minister prosil, naj bi osnutek odredbe o državljanstvu poslali Goeringu, da ga podpiše. Potem ko so se z zadevo seznanili še drugi referenti v državni pisarni, npr. Ostertag, Friedrich Wilhelm Kritzinger, je šef državne pisarne dr. Lammers 4. oktobra 1941 poslal osnutek odredbe o državljanstvu iz Hitlerjevega glavnega stana na t. i. prusko državno ministrstvo (Goering je bil namreč tudi t. i. predsednik pruske vlade), da bi ga tamkajšnji državni sekretar Koerner predložil v podpis Goeringu. Ta ga je podpisal dne 14. oktobra 1941, približno takrat pa še dr. Frick in dr. Lammers.[71] Dr. Kritzinger iz državne pisarne je čez dva dni poslal kopijo podpisane odredbe o državljanstvu dr. Stuckartu v notranje ministrstvo, da bi jo ta objavil v uradnem listu.[72] Fotokopija izvirne odredbe o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah z dne 14. oktobra 1941 je v arhivskem fondu državne pisarne,[73] besedilo pa so objavili v uradnem listu nemškega rajha I, 1941, št. 120, z dne 24. oktobra

69 Prav tam.

70 Arhiv MNOM, fond komisije za ugotavljanje zločinov, Uiberreitherjevo pismo 27. 9. 1941; Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev, str. 762–763; gradivo XI. procesa pred ameriškim vojaškim sodiščem v Nuernbergu, dok. NG–4635.

71 BA, fond RK, R II 43/137, str. 233–239, Fickerjeva beležka 30. 9. 1941. osnutek Lammersovega pisma Koernerju 4. 10. 1941, Marotzkejevo pismo 14. 10. 1941.

72 BA, fond RK, R 43 II/137, str. 240, Kritzingerjevo pismo 16. 10. 1941.

73 BA, fond RK, R 43 II/137, str. 241–244.

1941, str. 648. Ministrski svet za državno obrambo je odredbo o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah zaradi prizadevanj šefov civilne uprave v Mariboru in na Bledu torej res izdal pred priključitvijo teh pokrajin nemškemu rajhu, vendar predvsem zaradi tega, ker so priključitev odložili za en mesec. Tudi objavili so jo pred 1. novembrom 1941, ko so spet pričakovali priključitev. Zanimivo pa je, da se nato šefoma civilne uprave ni mudilo, saj je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko objavil besedilo odredbe šele 13. novembra 1941,[74] medtem ko je šef civilne uprave za Gorenjsko v letu 1941 sploh ni objavil. Odredba pa bi bila lahko začela veljati šele tedaj, ko bi jo bila šefa civilne uprave objavila v svojih uradnih listih in ko bi notranji minister izdal t. i. izvršilna določila zanjo. Ta pa je to storil šele v letu 1942. Tako nemški okupator v letu 1941 ni mogel popolnoma rešiti vprašanja o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah.

Kot že rečeno, so 30. septembra 1941 v državni pisarni v Berlinu obravnavali tudi osnutek Hitlerjevega odloka o priključitvi Spodnje Štajerske in Gorenjske nemškemu rajhu, znan pa nam je tudi še podatek, da sta dr. Globke in von Wolff iz notranjega ministrstva sporočila dr. Fickerju, da bosta kmalu predložila nov osnutek odloka, ki bo predvidel priključitev za 1. november 1941. Iz neke druge Fickerjeve beležke, sestavljene prav tako 30. septembra, izvemo, da je ta že prej opozoril von Wolffa na nekatere pomisleke, posebno na prevelik "*obseg osnutka*". Von Wolff mu je izjavil, da je že dr. Lammers opozoril dr. Stuckarta na potrebo po različnih spremembah, in ta je prosil, naj štejejo osnutek za umaknjen. Von Wolff je 30. septembra obvestil dr. Fickerja, da so osnutek bistveno skrajšali in da bodo novi osnutek v prihodnjih dneh poslali državni pisarni.[75]

Toda kot da bi se komu zelo mudilo, je državni sekretar dr. Stuckart že 30. septembra poslal državni pisarni v Berlin in še posebej njenemu vodji dr. Lammersu v Hitlerjev glavni stan nov osnutek odloka o priključitvi, da bi ga dr. Lammers predložil Hitlerju v podpis. V spremnem pismu je povedal, da je iz novega osnutka odloka izpadel drugi člen, ki je načelno govoril o državljanstvu, saj je medtem že izšla posebna odredba o državljanstvu. Hkrati je dr. Stuckart poslal državni pisarni in posebej dr. Lammersu tudi prvi osnutek t. i. izvedbene odredbe za odlok o priključitvi.[76]

Novi osnutek odloka o priključitvi Spodnje Štajerske in Gorenjske nemškemu rajhu je bil v primerjavi s prejšnjim zelo skrajšan. Novi osnutek, ki je imel v naslovu namesto izraza "*Gorenjska*" izraz "*Kranjska*", ni imel več določbe o državljanstvu, ker je to vprašanje že urejala posebna odredba, ki je bila nared, da jo podpišejo Goering, Frick in dr. Lammers. Namesto tega je drugi člen dobil tole določbo:

"*1) O tem, kdaj začne na priključenih območjih veljati pravo, ki velja v državnih gauih Štajerske in Koroške, in o nadaljnji veljavnosti prava, ki je doslej veljalo tam, izda natančnejše določbe notranji minister.*

2) Posebni organi na ravni okrožij so do nadaljnjega podrejeni deželnim svetnikom."

Člen pet v prejšnjem osnutku odloka je sedaj postal tretji člen, medtem ko je prejšnji šesti člen postal četrti, vendar ni imel datuma 1. oktober 1941, temveč 1. november 1941. Novo je bilo tudi to, naj bi odlok za Hitlerjem. podpisal tudi vodja državne pisarne dr. Lammers. Iz prejšnjega osnutka odloka sta izpadla torej dva člena, in sicer ves

74 VAZSt, 1941, št. 51, 13. 11. 1941.

75 BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 41, Fickerjeva beležka 30. 9. 1941.

76 BA, fond RK, 43 II/1348d, str. 42, Stuckartovo pismo 30. 9. 1941. Notranje ministrstvo je drugim vrhovnim ustanovam nemškega rajha poslalo osnutek prve odredbe za izvedbo odloka o priključitvi 3. oktobra 1941, glej op. 93.

drugi člen (določba o državljanstvu), in večina tretjega člena (določba o načinu in času uvedbe nemškega prava).[77]

Večina tretjega člena iz prejšnjega odloka o priključitvi je prišla v t. i. "*prvo odredbo za izvedbo odloka fuehrerja in reichskanzlerja o ponovni združitvi osvobojenih območij Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske z nemškim rajhom*". Ta odredba naj bi imela samo dva člena. Prvi člen naj bi se glasil:

"*1) Pravo, ki velja v državnih gauih Štajerski in Koroški, začne na območjih, ki so priključena državnemu gauu Štajerska, veljati 1. novembra 1941, na območjih, ki so priključena državnemu gauu Koroška, pa v roku, ki ga bom sam določil. Dotlej ostane v veljavi pravo, ki je veljalo do sedaj, če ne nasprotuje priključitvi nemškemu rajhu.*

2) Uvedba prava po 1. odstavku ne prizadene izvajanja ukrepov za utrjevanje nemštva.

3) Pristojni ministri lahko v sporazumu z menoj določijo z odredbo, da v prvem odstavku predvideni pravni predpisi na priključenih območjih ali začnejo veljati pozneje ali pa jih je treba uporabljati po posebnih merilih.

4) Pri pravnih predpisih bivšega avstrijskega zveznega ali deželnega prava in prava bivših avstrijskih dežel ter pri odredbah v skladu s 5. členom zakona o Vzhodni marki lahko državna namestnika z odredbami izdajata določbe takšne vrste, kot so označene v 3. odstavku.

5) Če predpisov, ki se na temelju te odredbe uvajajo na priključenih območjih, ni mogoče uporabljati neposredno, jih je treba uporabljati smiselno."

Drugi člen prve odredbe za izvedbo odloka o priključitvi zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu pa naj bi se glasil:

"*1) Pridržujem si pravico, da potem ko sem slišal mnenje državnih namestnikov v Štajerski in Koroški, določim, koliko bo po uveljavitvi prava, ki velja v državnih gauih Štajerska in Koroška, še veljalo do sedaj veljavno pravo na priključenih območjih.*

2) Državna namestnika v Štajerski in Koroški sta pooblaščena, da v svojih uradnih listih objavita tiste predpise, katerih veljavnost bom določil po 1. oktobru."

Kot rečeno, so v osnutek te odredbe prišle nekatere določbe, ki so bile že v prejšnjem osnutku odloka o priključitvi, a so sedaj izpadle iz njega. Če te dokumente primerjamo, ugotovimo zlasti eno bistveno novost, in sicer, naj bi z dnem priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu uvedli pravo, ki je veljalo v sosednjih avstrijskih pokrajinah, le v Spodnji Štajerski, medtem ko bi v Gorenjski to storili šele pozneje. Na to sem postal pozoren že pred leti in sem menil, da so nacisti s tem hoteli še za nekaj časa, dokler ne bi rešili t. i. nacionalnopolitičnih vprašanj, zlasti vprašanja množičnega izganjanja Slovencev (do tedaj so namreč od več kot 100.000 za izgon predvidenih oseb, izgnali le okrog 2.500), ohraniti v Gorenjski izreden položaj šefa civilne uprave, ki je lahko izdajal odredbe zlasti še glede utrjevanja nemštva in mu ne bi bilo treba upoštevati nobenih zakonov in odredb.[78]

H. Schara je v zvezi s tem vprašanjem opozoril še na novo okolnost, in sicer na t. i. "*legalizacijo*" pristojnosti pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Gorenjski.[79] Najprej je bila v osnutku odloka o priključitvi in nato v osnutku izvršilne odredbe za izvedbo tega odloka določba, da novo uvedeno pravo v Spodnji Štajerski in Gorenjski ne more vplivati na ukrepe za utrjevanje nemštva. Medtem ko je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko do konca septembra 1941 objavil tri odredbe, in sicer 22.

77 BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 43, osnutek odloka o priključitvi 1. 11. 1941.
78 Ferenc, Okupacijski sistemi. Vojaški informator 1968/69, št. 2, str. 21.
79 Schara, K osvetlitvi nekaterih vprašanj, str. 250–256.

aprila, 2. in 23. maja[80] ter 20. oktobra še eno,[81] šef civilne uprave za Gorenjsko ni objavil še nobene. O tem so pozneje pisali takole:

"*Septembra 1941 so predložili osnutek fuehrerjevega odloka glede uvedbe prava na zasedenih območjih Koroške, da bi o njem zavzeli stališče. V 2. odstavku 3. člena tega osnutka je bilo določeno, da ta uvedba prava ne prizadene ukrepov za utrditev nemštva. Da bi pojasnili to zadevo, smo si dopisovali z notranjim ministrom. Ta se je držal tega, da lahko pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva na temelju tajnega fuehrerjevega odloka iz leta 1939 sprejme vse ukrepe, ki so potrebni za utrjevanje nemštva, tudi takrat, če ti ukrepi niso predvideni v zakonih in odredbah državnega gaua Koroške ali če tem nasprotujejo, in da lahko izključno pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva določi, kateri ukrepi so potrebni za utrjevanje nemštva.*

Ob nekem razgovoru v strankini pisarni v Muenchnu (to je vodil M. Bormann – op. T. F.), je zastopnik glavnega štabnega urada državnega komisarja za utrjevanje nemštva nujno opozoril, naj to stališče notranjega ministra in najpomembnejše ukrepe v posameznih primerih pravočasno zasidramo, da ne bi moglo priti do razlik v mnenjih z nobenim drugim uradom ali s sodiščem.

Praktično potrebo po objavi takšne odredbe zahteva prav gotovo premislek, da ni bil v nobenem zakonu objavljen tajni fuehrerjev odlok iz 1939, na katerem sloni vse pooblastilo pooblaščenca državnega vodje SS – državnega komisarja za utrjevanje nemštva; in ga zato sodišča in uradi ne poznajo. Predložitev tega fuehrerjevega odloka bi bila v nasprotju z namero, da ostane v tajnosti, poleg tega pa ne bi mogla oslabiti ugovorov sodišč in uradov, ker bi šele objava v uradnem listu imela za posledico njegovo uporabo, v uradovanju. Poleg tega pa bi tudi popolnoma splošno zapisano besedilo fuehrerjevega odloka v tisočkrat različnih primerih prakse vodilo morda k prav tolikšnim težavam v razlagi ali k odločitvam, ki bi nasprotovale njegovemu smislu."[82]

V uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva za Gorenjsko na Bledu so septembra 1941 sestavili osnutek t. i. "*odredbe o preureditvi*". Ta odredba naj bi odločala, da je mogoče nekatere predele; ki jih določi državni komisar za utrjevanje nemštva, ne glede na obstoječe pravne predpise povsem preurediti z namenom, da bi na njih utrdili nemštvo. Med ukrepi, ki naj bi jih takoj uvedli za dosego tega namena, bi bila tudi "*vzpostavitev zdravih strukturnih razmerij prebivalstva s preseljevanjem in preslojevanjem, preureditev vse površine glede na razdelitev obdelovalne kulture in na vsa s tem zvezana pravna razmerja, ustvaritev nemških mest in vasi ter smotrnejše oblikovanje teritorialnih enot skupaj s potrebnimi prometnimi in oskrbovalnimi napravami*". Ali z drugimi besedami: državni komisar za utrjevanje nemštva bi lahko v vsej Gorenjski ali na posameznih območjih odstranil slovensko prebivalstvo, naselil tja nemško in popolnoma preuredil pokrajino, kakor je to delal na Poljskem in v t. i. naselitvenem območju ob Savi in Sotli. Napisali so tudi že izvršilne predpise in celo svoje pripombe k temu osnutku.[83]

Osnutek "*odredbe o preureditvi*" so poslali tudi uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlin in ga tam tudi obravnavali.[84] Vendar so v uradu pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Gorenjskem do srede februarja 1942 pripravili osnutek odredbe o ukrepih za utrjevanje nemštva "na zasedenih območjih Koroš-

80 VAZSt 1941, št. 5, str. 16, št. 8, str. 29 in št. 26, str. 201.
81 VAZSt 25. 10. 1941.
82 Arhiv IZDG, fond dež. svet. Kamnik, fasc. 829/II, okrožnica šefa civilne uprave za Gorenjsko 13. 2. 1942 s prilogami.
83 Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 689–690.
84 Prav tam.

ke in Kranjske", ki je pa niso izdali v taki obliki.[85] Precej okrnjeno jo je šef civilne uprave za Gorenjsko izdal šele 17. maja 1942. V prvem členu je imela to določbo: "*Pooblaščenec državnega vodje SS in državnega komisarja za utrjevanje nemštva lahko na zasedenih območjih Koroške in Kranjske za namene utrjevanja nemštva ukrene vse, kar je potrebno za izpolnitev njegove naloge, četudi to ne temelji na veljavnih pravnih predpisih.*"[86] S to odredbo si je potemtakem prisvojil pravico, da neomejeno ukrepa proti Slovencem v korist nemštva, kakor je to predvidel že osnutek "*odredbe o preureditvi*", ki pa naj bi ga bile izdale osrednje oblasti v Berlinu. Proti ukrepom, ki jih je lahko izdal na osnovi te odredbe, ni dopuščal nobene možnosti pritožbe in ugovora, izključil je redno pravno pot in zavezal upravne organe in celo sodišča, da izvajajo njegova navodila.[87]

Če bi tisti del osnutka prve odredbe za izvedbo odloka o priključitvi zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu, ki govori o tem, da po uvedbi prava sosednjih avstrijskih pokrajin ostanejo ukrepi za utrditev nemštva nedotaknjeni, razumeli tako, da se ta določba nanaša na že izdane ukrepe, bi morda lahko sodili, da so si prizadevali na Gorenjskem uvesti pravo, ki je veljalo na Koroškem, šele po sprejetju "*odredbe o preureditvi*" oziroma "*odredbe o ukrepih za utrjevanje nemštva*" na Gorenjskem. Toda to, da so kmalu spremenili svoj sklep o roku za uvedbo prava, ki je veljalo v Koroški, nam vzbuja dvom o upravičenosti takšne sodbe.

5. Odložitev priključitve s 1. novembra 1941 na 1. januar 1942

Potem ko je državna pisarna 30. septembra 1941 prejela nov osnutek odloka o priključitvi zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu in hkrati tudi osnutek prve odredbe o izvedbi tega odloka, so njeni uradniki sestavili uradno beležko. V njej je dr. Ficker ugotovil razlike v primerjavi s prejšnjim osnutkom odloka o priključitvi in jih sporočil vodji pisarne dr. Lammersu. O tem je 2. oktobra zapisal:

"*Osnutek bi sedaj lahko v vseh pomembnih točkah ustrezal željam, ki jih je izrekel gospod državni minister*[88] *državnemu sekretarju Stuckartu. Za sedaj bi morali počakati, kaj bo o osnutku povedal reichsleiter Bormann.*" Na koncu je pripisal: "*Po enem tednu*", kar pomeni, da bi zadevo obravnavali oziroma posredovali dalje čez teden dni. Fickerjev sodelavec dr. Kritzinger je k tej beležki 3. oktobra pripisal tole:

"*Ministerialni direktor dr. Klopfer mi je rekel včeraj, da ima Reichsleiter Bormann nekatere pomisleke proti priključitvi koroškega in kranjskega območja na dan 1. novembra, in sicer posebno zato, ker s priključitvijo naloge državnega namestnika (Pawlowski) in gauleiterja (Kutschera) ne bi bile več v eni roki, čemur bi se pri še zelo* (podčrtano v izvirniku – op. T. F.) *nemirnih razmerah na območju izognili. Pri tem je omenil, da ste vi, gospod državni minister, pred kratkim govorili z reichsleiterjem Bormannom o vprašanju imenovanja državnega namestnika in gauleiterja za Koroško, ni pa vedel o tem nič natančnejšega. Če ta ne bo ugovarjal, bomo lahko odlok predložili fuehrerju v podpis*".[89]

85 Arhiv IZDG, fond dež. svet. Kamnik, fasc. 829/II, osnutek odredbe in spremno pismo šefa civilne uprave za Gorenjsko 13. 2. 1942; Schara, K osvetlitvi nekaterih vprašanj, str. 255.

86 Verordnungs-und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in den besetzten Gebieten Kaerntens und Krains (navajam: VAZK) 8. 6. 1942.

87 Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 690.

88 Dr. Lammers je bil namreč kot vodja državne pisarne po položaju minister, vodje drugih osrednjih pisarn so bili le državni sekretarji, npr. Philip Bouhler, Otto Meissner.

89 BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 45, Fickerjeva beležka 2. 10. 1941 in Kritzingerjev pripis (izvirnik); BA, fond RK, R 43 II/1348, str. 24, (izviren prepis).

Iz tega Kritzingerjevega pripisa, ki sicer ni datiran, a je vsekakor nastal med 2. in 4. oktobrom 1941, prvič izvemo, da Bormann ni maral, da bi Gorenjsko priključili nemškemu rajhu že 1. novembra 1941, in sicer zaradi tega, ker Koroška še ni dobila novega gauleiterja NSDAP, ki bi postal tudi državni namestnik, so pa njegovo imenovanje že pričakovali.

Kutschera je bil le namestnik gauleiterja, kot šef civilne uprave za Gorenjsko je bil sicer Himmlerjev pooblaščenec za utrjevanje nemštva, ni pa bil državni namestnik, ker je to dolžnost kot namestnik opravljal vladni predsednik dr. von Pawlowski. Ko bi bili Gorenjsko priključili nemškemu rajhu, tj. Koroški, bi Kutschera nehal biti šef civilne uprave in bi obdržal le pristojnosti v okviru NSDAP in Koroške ljudske zveze. Upravne pristojnosti za Gorenjsko bi prešle na državnega namestnika Pawlowskega, ki pa ni bil niti politični voditelj niti pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Verjetno bi Bormann dopuščal, da bi bile politične in upravne pristojnosti v različnih rokah, če ne bi bile v Gorenjski nujne narodnopolitične naloge in če bi bila pokrajina mirna. Toda v Kritzingerjevi beležki je posebej podčrtano, da to ne bi bilo sprejemljivo v "*še zelo nemirnih razmerah na območju.*" To je tudi prvi podatek, da nacisti vprašanje priključitve povezujejo z razmerami na terenu. Bormann je gledal rešitev v dveh smereh: ali počakati na imenovanje novega gauleiterja NSDAP, ki bo tudi državni namestnik za Koroško, ali pa počakati na pomiritev pokrajine. Težko je reči, katera inačica se mu je zdela boljša, vemo pa, da so si nacisti prizadevali za eno in za drugo: iskali so novega funkcionarja in hkrati hoteli pomiriti pokrajino z oboroženo silo, nasiljem in političnim delom.

K navedeni Fickerjevi beležki in Kritzingerjevemu pripisu je šef državne pisarne dr. Lammers 4. oktobra pripomnil, da bo o tem imel 8. oktobra v Hitlerjevem glavnem stanu razgovor z Bormannom.

Svoje pomisleke zoper priključitev Gorenjske nemškemu rajhu 1. novembra 1941 je Bormann širše pojasnil v pismu, ki ga je 8. oktobra 1941 poslal iz Hitlerjevega glavnega stana dr. Lammersu v Berlin. V njem pravi takole:

"*Moj referent, ministerialni direktor dr. Klopfer, mi je na temelju pogovora, ki ga je imel z gospodom ministerialnim direktorjem Kritzingerjem, sporočil, da je izdelan osnutek fuehrerjevega odloka, po katerem naj bi območja Južne Štajerske, Južne Koroške in Kranjske 1. 11. 1941 priključili ozemlju rajha.*

Ta priključitev bi imela za posledico to, da bi pooblastila, ki so bila doslej prenesena na člana stranke gauleiterja Uiberreitherja in namestnika gauleiterja Kutschero kot šefa civilne uprave, usahnila s 1. 11. 1941. Član stranke Uiberreither bi hkrati dobil pristojnosti državnega namestnika za območje, ki bi ga priključili njegovemu gauu. Ta bi bil torej s strankinimi in državnimi pristojnostmi, ki jih ima za območje svojega gaua, popolnoma odgovoren za nadaljnje ponemčevanje Južne Štajerske.

Namestnik gauleiterja Kutschera pa bi nasprotno lahko imel za Južno Koroško in Kranjsko le pristojnosti namestnika gauleiterja. Stalni namestnik državnega namestnika bi tudi za to območje postal vladni predsednik Pawlowski. Imam močan pomislek proti temu, da bi sedaj na še zelo nemirnem območju Kranjske razdelili vodstvo stranke in države.

Kot so mi sporočili, je v osnutku Fuehrerjevega odloka, ki ga pripravljajo, predvideno, naj bi gospod notranji minister odločil o tem, koliko naj bi na zopet priključenih območjih veljalo dosedanje pravo ali pa splošno pravo rajha. Če naj bi pri tem razumeli tudi državno pravo, ki velja v južni Koroški in Kranjski, prosimo za premislek, ali je ustrezno, da bi s Fuehrerjevim odlokom določili, naj bi nastopila popolna preureditev državnopravnih razmer, hkrati pa bi z odlokom gospoda notranjega ministra določili, naj bi državnopravno ostalo vse pri starem.

Ker ima sprememba državnopravnih razmer zelo velike posledice za delo stranke, prosim, da odločitev, ki je pridržana gospodu notranjemu ministru, brezpogojno vežemo na soglasje volje strankine pisarne."[90]

Iz Bormannovega pisma lahko poleg njegovega že znanega pomisleka za priključitev Gorenjske nemškemu rajhu – to je delitev pristojnosti stranke in države na dve osebi – zvemo tudi za njegovo nasprotovanje temu, da bi glede uvedbe prava sosednjih avstrijskih pokrajin v zasedene slovenske pokrajine določili z odlokom o priključitvi, kar pa bi potem zanikali v prvi odredbi za izvedbo odloka. O Bormannovih pomislekih so v državni pisarni v Berlinu razpravljali 10. oktobra 1941. Dr. Kritzinger je za dr. Lammersa sestavil tole beležko:

"Pomisleki vodje strankine pisarne se mi zdijo utemeljeni za obe točki. Če s fuehrerjevim odlokom območje Južne Koroške in Kranjske priključimo območju rajha in državnega gaua Koroške, verjetno ne bi bilo dobro, če bi notranji minister z izvedbeno odredbo popolnoma izključil pooblastila državnega namestnika na novih območjih. Priključitev, ki bi jo odredil Fuehrer, bi nato ostala le na papirju. Ministerialni direktor Hoche iz notranjega ministrstva, pa mi je sporočil, da je poleg tega šef civilne uprave Kutschera prosil, naj bi tudi na novem območju Koroške začelo 1. novembra veljati vsenemško pravo. Ministerialni direktor Klopfer pa – kot mi je pravkar sporočil po telefonu – meni, da to ni mogoče. Notranji minister zato za 1. člen odredbe, ki jo namerava izdati (osnutek je že tam), predvideva takšno določbo:

Dne 1. novembra 1941 začne na območjih, priključenih državnemu gauu Štajerska, veljati pravo, ki velja v državnem gauu Štajerska, na območjih, ki so priključena k državnemu gauu Koroška, pa začne veljati pravo, ki velja v državnem gauu Koroška.

Tudi s tem se mi zdi nezdružljiva izključitev državnega namestnika na novih območjih.

Pomislekom vodje strankine pisarne bi najbolje ugodili tako, da bi v Koroški imenovali državnega namestnika pred 1. novembrom. Kot sem obveščen, bi bilo nadaljnje odlaganje priključitve zelo nezaželeno; po sporočilih, ki sem jih dobil, se posebno v Južni Štajerski vse zavzema za čimprejšnjo priključitev. Če bi odložili le priključitev Južne Koroške in Kranjske, bi morda lahko Italijani sklepali o morebitnih možnostih za spremembo meje. Pošta je že konec septembra izdala posebne pisemske znamke za priključitev. Znamke imajo sliko mesta ali krajine novih območij in pod njo napis: "Deutsches Reich".[91]

S to Kritzinnerjevo beležko se je vodja državne pisarne dr. Lammers seznanil 14. oktobra 1941 v Hitlerjevem glavnem stanu. Potem ko jo je parafiral, niso v njegovi pisarni imeli s to zadevo en teden nobenega opravka, pač pa jo je tisti čas zelo aktivno obravnavalo notranje ministrstvo.

Potem ko je bilo jasno, da zasedenih slovenskih pokrajin 1. oktobra 1941 še ne bodo priključili nemškemu rajhu, so v notranjem ministrstvu sklenili, da bodo vse vrhovne ustanove rajha obvestili o odložitvi priključitve in o nameri, da priključitev izvedejo 1. novembra 1941. To je notranji minister storil 3. oktobra z okrožnico, v kateri je vrhovne ustanove rajha seznanil tudi z zapletenim vprašanjem uvedbe nemškega prava v Gorenjski:

"Glede uvedbe prava je v primerjavi z mojo okrožnico[92] *nastopila takšna sprememba, da bo veljavno pravo na splošno uvedeno ob priključitvi le na območjih, ki bodo ponovno priključena Štajerski. Na območjih, ki bodo priključena Koroški, še ne bo prišlo do splošne uvedbe prava. V soglasju z menoj pa lahko uvajajo pravo od pri-*

90 BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 48–49, Bormannovo pismo 8. 10. 1941.
91 BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 50–51, Kritzingerjeva beležka 10. 10. 1941.
92 Glej op. št. 59.

ključitve naprej pristojni ministri. Ker je splošno uvedbo prava pričakovati v bližnjem času tudi za Koroško, bodo takšno možnost izrabili kar se da malo."

Hkrati s to okrožnico je notranji minister poslal vrhovnim ustanovam nemškega rajha tudi osnutek nam že znane prve odredbe o izvedbi odloka o priključitvi. Pri tem jih je še posebej opozoril na 5. odstavek 1. člena, ki v zvezi s 3. odstavkom zelo gibčno rešuje vprašanje uvajanja in uporabljanja prava v slovenskih pokrajinah po priključitvi.[93] Toda po Bormannovem posredovanju je državni sekretar v notranjem ministrstvu Pfundtner v Frickovem imenu 11. oktobra obvestil dr. Lammersa, da ga je šef civilne uprave za Gorenjsko 8. oktobra, torej isti dan, kot je Bormann napisal navedeno pismo, brzojavno zaprosil, naj bi tudi v Gorenjski uvedli nemško pravo 1. novembra 1941. Pravi, da glede tega nima nobenih pomislekov, in zato predlaga ustrezno spremembo prvega odstavka prvega člena prve odredbe za izvedbo odloka o priključitvi.[94] Z nekoliko krajšo okrožnico je dr. Hoche 13. oktobra seznanil vrhovne ustanove nemškega rajha.[95]

Dva dni pred tem je pristojni referent poslal v imenu notranjega ministrstva nekaterim vrhovnim ustanovam (10) nemškega rajha in oddelkom notranjega ministrstva osnutek izvedbenega odloka notranjega ministrstva o pravnih določbah šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, ki naj bi po priključitvi 1. novembra 1941 veljale še naprej. Poznamo že osnutek tega odloka, ki so ga pripravili v uradu šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko v Mariboru do 10. septembra 1941. Vendar so ga v enem mesecu zelo spremenili. Niso ga vezali neposredno na Hitlerjev odlok o priključitvi zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu, temveč na prvo odredbo notranjega ministra za izvedbo tega odloka. Namesto prejšnjih 22 odredb, ki jih je bil že izdal ali naj bi jih bil še izdal šef civilne uprave pred priključitvijo, je osnutek sedaj naštel kar 30 odredb, ki jih je šef civilne uprave izdal do 19. septembra 1941.[96] Med temi odredbami ni odredbe o razdelitvi Spodnje Štajerske v sodne okraje, ker je ni izdal in so zadeve pravosodja ostale še naprej v rokah varnostne policije. V seznam, v katerem so vrstni red uredb smiselno preuredili, so vključili 9 novih odredb, med katerimi so bile 3 (o pridobitvi zemljiškega lastništva, obrtništva in delništva iz aprila, o ureditvi zavarovanja iz junija in o začasni ureditvi obrtništva iz avgusta) iz obdobja do septembra, medtem ko jih je bilo šest iz septembra 1941 (dve o denarnih in kreditnih ustanovah, po ena o prometu z blagom in o uvedbi državne gospodarske pomoči ter dve o uvedbi krajevnih razredov za določanje dodatka za stanarine in tarife za krajevni dodatek določenim skupinam zaposlenih). Iz novega osnutka so izpustili tudi določbi o priključitvi štirih prekmurskih občin okrožjema Feldbach in Radgona ter o priključitvi ljutomerskega okraja okrožju Radgona. Če k temu osnutku do 20. oktobra ne bi bilo pripomb, bi notranje ministrstvo menilo, da z njim soglašajo.[97]

Za sedaj ne vemo, ali so tisti, ki so dobili to okrožnico in osnutek odloka, dali k njima kakšne pripombe ali ne. Pač pa je notranje ministrstvo 15. oktobra prejelo pripombe ministra za prehrano in poljedelstvo Waltherja Darreja k osnutku prve odredbe notranjega ministra za izvedbo odloka o priključitvi, ki ga je – kot smo videli – dobilo v obravnavo 3. oktobra 1941.[98] Da je prav Darre imel pripombe – in kot kaže, je bil on edini, ki jih je imel – se ni čuditi, saj je bil prav on nosilec teorije o *"krvi in zemlji"* (Blut

93 BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 46–47, Frickova okrožnica 3. 10. 1941 s priloženim osnutkom prve odredbe za izvedbo odloka o priključitvi; DZA, fond REM, zv. 1024.

94 BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 52, Pfundtnerjeva okrožnica 11. 10. 1941; BA, fond RMI, R18/6056, str. 40–41.

95 BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 53, Hochejeva okrožnica 13. 10. 1941; DZA, fond REM, zv. 1024, str. 21–22.

96 Glej op. 63.

97 BA, fond RMI, R 18/6056, str. 44–47, Hochejeva okrožnica 11. 10. 1941 s priloženim osnutkom odloka notranjega ministra.

98 Glej op. št. 76.

und Boden) in so ga seveda zanimala tudi ta vprašanja. Povedal je, da ne soglaša z določbo, naj uvedba nemškega prava v priključenih slovenskih pokrajinah ne bi zadevala ukrepov za utrjevanje nemštva. Pri tem se je skliceval na svoji pismi z dne 8. in 30. septembra 1941, ki pa ju žal ne poznamo. Pripomnil je tudi, da mu ni jasna določba drugega odstavka prvega člena, po kateri naj bi notranji minister, potem ko je dobil mnenje ustreznega državnega namestnika, določil, koliko še velja pravo, ki je dotlej veljalo na priključenih območjih. Predlagal je, naj bi to uvajali raje pristojni ministri vsak za svoje upravno področje.[99]

Pripombo k osnutku odloka o priključitvi je imel tudi finančni minister dr. Schwerin von Krosigk. Temu namreč ni bila po volji določba, da bodo po priključitvi posebni uradi, torej tudi finančni, na ravni okrožja podrejeni deželnim svetnikom. V rajhu so bili takšni uradi podrejeni le višjim organom tistega področja, v tem primeru finančne uprave. Notranje ministrstvo je to pripombo zavrnilo in odgovorilo, da imajo podobno ureditev na t. i. priključenih vzhodnih območjih (zahodne Poljske), ter dodalo:

"*Zdaj pa sta oba šefa civilne uprave v Mariboru in na Bledu glede na posebne politične in narodnostne razmere osvobojenih območij izrecno izrazila željo, da bi v odlok o ponovni združitvi sprejeli določbo o podreditvi posebnih uradov deželnim svetnikom. Glede na tamkajšnje posebne razmere menim, da je ta prošnja utemeljena, in sem v odloku predvidel ustrezno določbo. Pri tem pa ni bilo mogoče privoliti v izjeme pri posameznih upravah. Izkušnje so pokazale, da se tudi pri čisto strokovnih upravah na narodnostno težkih območjih postavljajo vprašanja, ki jih je treba znotraj okrožja s političnega gledišča reševati enotno.*"[100]

Čeprav sta šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko razmeroma zgodaj dobila sporočilo o odložitvi priključitve s 1. oktobra na 1. november, sta o tem razmeroma pozno natančneje seznanila svoje sodelavce. Na štabnih razgovorih pri šefu civilne uprave v Mariboru dne 10. oktobra 1941 je najprej povedal dr. Wetz tole:

"*Glede stanja priključitve lahko rečemo, da je Fuehrerjev odlok sedaj pred Fuehrerjem, da je ministrstvo za notranje zadeve dobilo pravico izdati izvršilne določbe k Fuehrerjevem odloku. Pravo iz rajha bo v Spodnji Štajerski uvedeno ob priključitvi. V Koroški bo uvedeno pozneje.*"[101]

To izjavo je dopolnil še sam šef civilne uprave dr. Uiberreither, ko je povedal:

"*Priključitev naj bi bila 1. novembra 1941. Če bi jo odložili, bo to znano pravočasno. Izvedena bo slavnostno, in sicer bodo svečanosti v Spodnji Štajerski in v Gradcu. Gauleiter predvideva, da bo imel ob priključitvi daljši govor, v katerem bo opozoril na delo pri graditvi v Spodnji Štajerski. Za ta namen mu naj vsi uradi najkasneje do 25. oktobra pošljejo poročilo, dolgo največ 1 stran, po možnosti kratko, zasnovano z jedrnatimi gesli. V njem naj pride do izraza delo pri graditvi, osvetljeno s pomočjo številk.*"[102]

V Mariboru so torej vedeli le to, kar so zvedeli iz Berlina v začetku oktobra 1941. Kako so to obravnavali na Bledu, pa ni znano.

Med 15. in 21. oktobrom 1941 niso obravnavali vprašanja priključitve zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu niti v notranjem ministrstvu niti v državni pisarni. Prvi nov podatek je šele z dne 21. oktobra 1941, ko je dr. Lammers v Hitlerjevem glavnem stanu sestavil tole beležko:

---

99 BA, fond RMI, R 18/6056, str. 54, Harmeningovo pismo 15. 10. 1941; DZA, fond REM, zv. 1024, str. 24–25.

100 BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 64–67, pismo fin. min. 7. 11. 1941, Pfundtnerjevo pismo 8. 12. 1941, Fickerjeva beležka 10. 12. 1941.

101 Arhiv MNOM, fond DDV, zapisnik štabnih razgovorov 10. 10. 1941; Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev, str. 761.

102 Prav tam.

"*O zadevi (priključitve – op. T. F.) sem danes govoril z Reichsleiterjem Bormannom. Prosil me je, naj nadaljnjo obdelavo še za nekaj časa – eden do dveh tednov – odložim, dokler mi ne bo poslal nadaljnjih novic; rešujejo še vrsto osebnih vprašanj in s tem še niso končali.*"[103]

Dr. Lammers je o tem drugi dan obvestil svoje uradnike v Berlinu. Takrat je tudi referent v notranjem ministrstvu dr. Hoche poizvedoval pri dr. Kritzingerju v državni pisarni, ali je Hitler že kaj sklenil glede priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu. Dr. Hoche je povedal, da sta ga šefa civilne uprave brzojavno prosila za nujno sporočilo, ali bo priključitev 1. novembra kot so predvidevali, ker so že pripravili proslavo za priključitev. Ker je referent v državni pisarni dr. Ficker že po telefonu obvestil dr. Kritzingerja o razgovoru med dr. Lammersom in Bormannom glede priključitve, je ta lahko svetoval dr. Hocheju, naj šefoma civilne uprave odgovori, da je dvomljivo, ali bo priključitev 1. novembra.[104]

Šef državne pisarne dr. Lammers je 23. oktobra 1941 v Hitlerjevem glavnem stanu napisal pismo za notranjega ministra, ki ga je ta prejel drugi dan. V njem je zapisal:

"*O zadevi* (priključitve – op. T. F.) *nameravam poročati Fuehrerju. Najprej pa sem imel za potrebno, da se o nekaterih vprašanjih, ki so zvezana s ponovno priključitvijo, pogovorim z vodjo strankine pisarne. V soglasju z vodjo strankine pisarne vas torej prosim, da začasno opustite nadaljnje ukrepe. V kratkem se bom povrnil k zadevi.*"[105]

Da je pisal notranjemu ministru dr. Fricku, je dr. Lammers obvestil tudi Bormanna, ko mu je poslal prepis tega pisma.[106] Notranje ministrstvo je o tem, da priključitev ne bo proglašena 1. novembra 1941, obvestilo oba šefa civilne uprave 27. oktobra. Vodja blejske podružnice državnega propagandnega urada za Koroško Lothar Weber je o tem zapisal:

"*S 1. 11. naj bi izvedli priključitev zasedenih območij Štajerske, Koroške in Kranjske, vendar je danes iz Fuehrerjeve pisarne prišlo telegrafsko sporočilo, da bo priključitev izvedena pozneje. Tako bo ostal šef civilne uprave še nekaj časa na Bledu.*"[107]

Članom akcijskega štaba pri šefu civilne uprave v Mariboru pa so novico o ponovni odložitvi priključitve sporočili na štabnih razgovorih v Mariboru 29. oktobra 1941. Vladni predsednik dr. Mueller-Haccius je o tem povedal:

"*Priključitve še ne more biti 1. 11. 1941. Vzroki so zakonsko tehnične narave, posebno zategadelj, ker naj bo priključitev območij obeh civilnih uprav skupna. Neko olajšanje je nastalo, ko je padla carinska meja s starim rajhom. Šef civilne uprave se ukvarja z mislijo, da bi svoj sedež prenesel v Gradec in od tam vodil upravo. To bi se zgodilo v primeru, če bi uprava šefa civilne uprave trajala še dalj časa. Dokončen čas priključitve bodo določili že v prihodnjem mesecu.*"[108]

Oba šefa civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah sta za priključitev res pripravila posebne svečanosti v Gradcu in Celovcu. V Gradcu naj bi bila svečanost v Stefanijski dvorani, za Gorenjsko pa v deželni hiši v Celovcu. Za svečanost v Celovcu poznamo natančnejše tudi predvideni program.

Po prihodu vlakov iz Gorenjske in Mežiške doline na celovško železniško postajo 1. novembra dopoldne naj bi pred železniškim poslopjem najprej govoril dr. Karl Pachneck iz pokrajinskega vodstva NSDAP za Koroško. Nato naj bi godba zaigrala koroško himno, sprevod pa krenil po kolodvorski ulici h koroški deželni hiši. Svečanost pri-

103 BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 56, beležka dr. Lammersa 21. 10. 1941.
104 BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 57, Kritzingerjeva beležka 22. 10. 1941.
105 BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 58, osnutek Lammersovega pisma 13. 10. 1941.
106 Prav tam.
107 Arhiv IZDG, fond blejske podružnice RPA za Koroško, fasc. 1003, Webrovo poročilo 27. 10. 1941.
108 Arhiv MNOM, fond DDV, zapisnik štabnih razgovorov 29. 10. 1941; Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev, str. 763.

ključitve naj bi se začela ob 11. uri v dvorani grbov v deželni hiši s prihodom šefa civilne uprave za Gorenjsko Franza Kutschere. Intendant deželnega gledališča naj bi imel kratek nagovor z vsebino o "*enotni Nemčiji*", zbor seminarja otroških vrtnaric pa naj bi zapel pesem "*Nemčija, sveta beseda*". Nato naj bi Kutschera razglasil priključitev Gorenjske rajhu, njegov govor pa naj bi sklenilo petje himne. Drugi dan naj bi v gledališču odprli teden knjige. Oba časopisa Kaerntner Grenzruf in Karawanken Bote – naj bi izšla v slavnostni obliki.[109]

O ponovni odložitvi priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu je notranje ministrstvo obvestilo vrhovne ustanove nemškega rajha šele 31. oktobra 1941. Vendar tokrat ni navedlo datuma, do katerega naj bi odložili priključitev. Obvestilo je bilo zelo kratko: "*Po sporočilu gospoda ministra in šefa državne pisarne je računati, da bo ponovna priključitev osvobojenih območij Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske nemškemu rajhu izvedena šele ob poznejšem datumu. Pridržujem si pravico do nadaljnje novice.*"[110]

Na temelju navedenih podatkov lahko sklepamo, da so tudi za 1. november 1941 predvideno in tudi že do potankosti pripravljeno priključitev zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu onemogočili Bormannovi pomisleki in nasprotovanja. Ti so ostali tudi v drugi polovici oktobra takšni, kot so bili v začetku tega meseca, saj se niso spremenile niti politične razmere v Gorenjski niti ni dobila Koroška novega gauleiterja NSDAP in državnega namestnika. Podobno je bilo tudi v prvi polovici novembra 1941.

Vendar pa so tedaj že iskali in tudi našli ustrezno osebo za to mesto. Hitler je za to izbral tedanjega gauleiterja NSDAP in državnega namestnika v Salzburgu dr. Friedricha Rainerja, ki je bil doma iz Koroške. Kaže, da ga je izbral že poleti 1941, vendar je moral zanj poiskati naslednika v Salzburgu in se je zato imenovanje zavleklo. Dr. Rainer je namreč že 15. septembra 1941 v daljšem pismu sporočil Bormannu, da je pripravljen "*sprejeti gau Koroško.*" Imel pa je dr. Rainer glede Koroške in Salzburške ter tudi glede Gorenjske svoje zamisli:

"*Menim, da je smotrno, da bi z namenom, odločno, hitro in totalno urediti razmere v Gorenjski, oba gaua, Koroško in Salzburško, za čas vojne začasno združili pod enim vodstvom, vendar bi ohranila vsak svojo samostojnost. Po vojaških pravilih mora imeti fronta operacijsko območje, ki sega v globino. Za narodnopolitično delo v Spodnji Štajerski imajo na voljo dosedanji državni gau Štajersko z 1,1 milijona prebivalcev. Od gaua Koroške v delovnem pogledu ni mogoče upoštevati plebiscitnega ozemlja, ker je treba tudi to ozemlje ponemčiti. Na voljo je le nemško prebivalstvo z okrog 300.000 do 350.000 Korošci. Ker gau do sedaj ni bil pod vodstvom enega gauleiterja in državnega namestnika, njegovo delo ni bilo zgoščeno.*" Če pa Hitler ne bi soglašal z začasno združitvijo Koroške in Salzburške pod Rainerjevim vodstvom, naj bi imenovali salzburškega gauleiterja hkrati s koroškim, če pa to ne bi bilo mogoče, naj bi dr. Rainer do imenovanja novega salzburškega gauleiterja vodil še gau Salzburg; in če tudi to ne bi bilo mogoče, naj bi imenovali za vladnega predsednika in deželnega glavarja v Salzburgu dotedanjega namestnika gauleiterja NSDAP.[111]

Natanko čez mesec dni je pisal Himmlerju višji vodja SS in policije v XVIII. vojnem območju, SS – Brigadefuehrer in generalmajor policije dr. Gustav Adolf Scheel, da se govori o skorajšnjem imenovanju novega gauleiterja v Salzburgu, ki naj bi bil Paul

109 Arhiv IZDG, fond blejske podružnice RPA za Koroško, fasc. 1/IX.

110 BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 59, Pfundtnerjeva okrožnica 31. 10. 1941; BA, fond RMI, R 18/6056, sir. 48; DZA, fond REM, zv. 1024, str. 26.

111 National Archives Washington (navajam: NAW), mikrocopy T-175 (fond osebnega štaba državnega vodje SS), navitek 122, Rainerjevo pismo 15. 9. 1941.

Giesler.[112] A tudi Scheel je – verjetno v dogovoru z dr. Rainerjem – predlagal združitev Koroške in Salzburške in da bi postal dr. Rainer gauleiter novega, večjega gaua.[113] Himmler je kmalu odgovoril Scheelu, naj raje položi svoje prste na žarečo ploščo, kakor pa da bi mislil na salzburško ali koroško vprašanje. Hitlerjev izrečeni zakon in njegova trdna volja sta, da mali gau Salzburg ostane. "*Fuehrer je odločil in s tem se neha vsa razprava*", je še zapisal.[114]

Preteči pa je moral skoraj še ves mesec, da se je Hitler 18. novembra 1941 dokončno odločil, da imenuje dr. Rainerja za gauleiterja NSDAP in državnega namestnika za Koroško, medtem ko je na takšna položaja v Salzburgu imenoval dr. Scheela. Dne 23. novembra 1941 pa je Hitler podpisal še listino, s katero je dr. Rainerja imenoval za šefa civilne uprave v Gorenjski in za gauleiterja NSDAP ter državnega namestnika v Koroški.[115] Imenovanje dr. Rainerja za trojnega funkcionarja se je torej zavleklo v drugo polovico novembra, listine so mu izročili 27. novembra 1941, nato je čakal na umestitev. Dne 30. novembra ga je državni organizacijski vodja NSDAP dr. Robert Ley v Celovcu slovesno uvedel na položaj gauleiterja NSDAP za Koroško[116] medtem, ko se je umestitev za državnega namestnika za Koroško in šefa civilne uprave za Gorenjsko še precej zavlekla, do nje je prišlo šele sredi decembra 1941.

Zaradi zelo poznega imenovanja in namestitve dr. Rainerja za najvišjega strankinega in upravnega funkcionarja v Koroški in Gorenjski, nikakor niso mogli računati, da bi Gorenjsko in Spodnjo Štajersko priključili nemškemu rajhu 1. decembra ali sploh v letu 1941. Toda sedaj je vsaj odpadel Bormannov razlog za nasprotovanje priključitvi Gorenjske nemškemu rajhu. Tako je vladni predsednik za Štajersko dr. Mueller-Haccius 28. novembra na štabnih razgovorih v Gradcu ugotavljal: "*Gau Koroška je sedaj dobila novega gauleiterja. Sedaj so zagotovo izpolnjeni vsi krajevni pogoji za priključitev, kolikor temu ne bi nasprotovali razlogi, ki bi jih videli v Berlinu.*"[117] V Berlinu pa so vsaj v državni pisarni predvidevali, da bi priključitev lahko izvedli 1. januarja 1942.

Prvič zvemo za ta datum iz beležke dr. Fickerja, referenta v državni pisarni, 22. novembra 1941, torej dan prej, kot je Hitler podpisal odlok o imenovanju dr. Rainerja za najvišjega strankinega in upravnega funkcionarja v Koroški. Takole pravi:

"*Min. dir. dr. Klopfer, mi je včeraj sporočil po telefonu:*

Državni namestnik Rainer mi je včeraj izjavil po telefonu, da bi lahko bila priključitev Južne Koroške in Kranjske k nemškemu rajhu izvedena po vsej priliki 1. januarja. Državni namestnik Uiberreither soglaša, da bi tisti dan priključili tudi Južno Štajersko."[118]

O vsebini beležke, ki jo je 27. novembra parafiral tudi dr. Lammers, so seznanili tudi notranje ministrstvo (dr. Hocheja).[119]

Dr. Ficker je čez deset dni, a tokrat v Hitlerjevem glavnem stanu, sestavil novo beležko:

"*Potem ko so slednjič rešena personalna vprašanja, ne bi smelo nič več ovirati priključitve območij nemškemu rajhu. Državni sekretar dr. Stuckart, s katerim sem 23. novembra na kratko govoril o zadevi, je enakega mnenja.*

---

112 Ta je leta 1941 postal gauleiter NSDAP za južno Westfalijo. Huettenberger, Die Gauleiter, str. 224.
113 NAW, T-175, navitek 122, Schellovo pismo 15. 10. 1941.
114 NAW, T-175, navitek 122, Himmlerjevo pismo 22. 10. 1941.
115 BA, fond RK, R 43 II/1390c, str. 11–12, 21, 23, Hitlerjev odlok 23. 11. 1941, Bormannovo pismo 23. 11. 1941. Lammersova okrožnica 7. 12. 1941; Voelkischer Beobachter 28. 11. in 30. 11. 1941.
116 Karawanken Bote 3. 12. 1941.
117 Arhiv MNOM, fond DDV, zapisnik štabnih razgovorov 28. 11. 1941; Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev, str. 764.
118 BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 63, Fickerjeva beležka 22. 11. 1941.
119 Prav tam.

V pismu vodje strankine pisarne z dne 8. oktobra t. l. – RK. 14745B – pod II. v dozdevni obliki navedeni pomisleki bi lahko odpadli, saj je načrtovano državnopravno zasilno konstrukcijo ministra za notranje zadeve pripisati samo okolnosti, da vodstvo gaua in državno vodstvo v pokrajini Koroški nista bila v eni roki; to pa je sedaj odpravljeno.

Kakor je ministerialni direktor Klopfer (strankina pisarna) sporočil ministerialnemu direktorju Kritzingerju, ima gauleiter Rainer prvi januar 1942 za ustrezen čas priključitve Južne Koroške in Kranjske. Rainer je govoril z gauleiterjem Uiberreitherjem, ki je izjavil, da soglaša s tem datumom tudi glede Južne Štajerske."[120]

Dr. Ficker je nato dal napisati novo listino, na kateri so zapisali namesto datuma 1. november 1941 nov datum: 1. januar 1942. Dr. Lammersa pa je zaprosil, naj bi dal listino podpisati Hitlerju.[121] Drugi dan je dr. Ficke v Hitlerjevem glavnem stanu sestavil novo beležko:

"Odprto je vprašanje, kdaj naj bi uvedli nemško pravo v Južni Koroški in Kranjski Ministerialni direktor Klopfer, sporoča, da gauleiter Rainer – nasprotno Kutscherinemu naziranju (RK.1493SB) – ni naklonjen takojšnji uvedbi vsega prava".[122]

Vprašanje pa se ni – kot je ugotavljal tudi dr. Picker – tikalo Hitlerjevega odloka, temveč prve odredbe notranjega ministrstva za izvedbo odloka o priključitvi. Dr. Picker je menil, da bi svetovati notranjemu ministru, naj zaradi te zadeve vzpostavi stik z dr. Raineijem.[123]

Prej kot bi nacisti 1. januarja 1942 priključili zasedene slovenske pokrajine nemškemu rajhu, so morali namestiti na novo imenovanega državnega namestnika za Koroško in šefa civilne uprave za Gorenjsko dr. Rainerja. Ta namestitev je po nacističnih načelih o "*enotnosti stranke in države*" lahko le sledila njegovi umestitvi za pokrajinskega vodjo (gauleiterja) NSDAP, saj je funkcja državnega namestnika slonela na funkciji pokrajinskega vodje NSDAP. Najprej so predvidevali, da bodo dr. Rainerja umestili za državnega namestnika in šefa civilne uprave 10. decembra 1941,[124] in dr. Rainer je nameraval 11. decembra 1941 prvič obiskati Gorenjsko.[125] Toda 8. in 9. decembra so zaradi "*spremenjenih političnih razmer*" odložili prihod notranjega ministra dr. Fricka v Celovec najprej za 1 dan, nato pa kar za ves teden,[126] in je tudi dr. Rainer odložil svoj obisk v Gorenjski najprej za en dan, nato pa za cel teden.[127]

Za sedaj ni nobenega dokaza, da so Frickov prihod v Celovec odložili zaradi političnih razmer v Gorenjski, odložiti so ga verjetno zaradi splošnih političnih razmer, saj se je prav takrat začela ofenziva Rdeče armade pred Moskvo. Pač pa so neugodne politične razmere za nemškega okupatorja v Gorenjski nastopile nekaj dni kasneje; te sicer niso vplivale na kasnejši prihod dr. Fricka v Celovec, so pa povzročile ponovno odložitev priključitve zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu.

120 BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 60–61, Fickerjeva beležka 2. 12. 1941.
121 Prav tam.
122 BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 62, Fickerjeva beležka 3. 12. 1941.
123 Prav tam.
124 BA, fond RMI, R 18/5466, str. 3, 11–13, Frickovo pismo dr. Rainerju 28. 11. 1941, popotovanja dr. Fricka in svečanosti umestitve, 5. 12. 1941.
125 NAW, T-175, navitek 10, program pokr. prop. urada NSDAP za Koroško 6. 12. 1941.
126 BA, fond RMI, R 18/5466, str. 37–39, Pfundtnerjevo sporočilo 8. 12. 1941 in Radtkejevo sporočilo 9. 12. 1941.
127 NAW, T-175, navitek 10, posebni povelji komandanta orožništva za Koroško 9. in 16. 12. 1941.

6. Odložitev priključitve za šest mesecev ali za vedno

Na tem mestu ne morem natančneje opisovati vsega poteka zelo razgibanih in do neke mere edinstvenih dogodkov v Gorenjski meseca decembra 1941 in januarja 1942, kot sem to storil v neki drugi razpravi.[128] Navedel bom le nekaj najpomembnejših dejstev, ki nujno sodijo v sklop te razprave.

Za narodnoosvobodilno gibanje je bila Gorenjska l. 1941 za Ljubljano prav gotovo v vojaškem in političnem oziru najbolj razgiban predel Slovenije. Zaradi tega in tudi zaradi nekaterih drugih političnih razlogov (delavska središča, bližina nemškega rajha itd.) se je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji odločilo, da bo na Gorenjskem pripravilo vseljudsko vstajo proti nemškemu okupatorju. Požrtvovalni politični in vojaški funkcionarji narodnoosvobodilnega gibanja na Gorenjskem (Stane Žagar, Tomo Brejc, Jože Gregorčič, Lojze Kebe in drugi) so jo pripravili v več žariščih za sredo decembra 1941. Oborožena pest vseljudske vstaje v Gorenjski je bil Cankarjev bataljon, od začetka novembra do srede decembra 1941 edina večja partizanska enota na Slovenskem. Ta je 12. decembra v Rovtu iz zasede skoraj popolnoma uničil vod druge čete 181. rezervnega policijskega bataljona, ki je tisti dan patruljiral na tistem območju. V boju, ki je trajal le nekaj minut, je padlo 46 policistov, enega ranjenega so partizani ujeli, obvezali in izpustili, rešilo se je le 5 policistov, medtem ko je imel partizanski bataljon le dva mrtva in dva ranjena, od katerih je pozneje eden umrl.[129]

Na partizansko zmago v Rovtu, največji vojaški uspeh narodnoosvobodilnega gibanja v Gorenjski in morda tudi v Sloveniji v letu 1941, je nemški okupator odgovoril zelo hitro. Najprej mu je šlo seveda za to, da napade bataljon s hitro akcijo in se mu maščuje za hud poraz, vendar mu to ni uspelo natanko mesec dni, tj. do hudega boja na Mošenjski planini 13. januarja 1942. Druga večja posledica partizanske zmage pri Rovtu je bil prihod novih okupatorjevih sil v Gorenjsko, in sicer najprej iz slovenske Štajerske nato pa še iz rajha. Ob svojem prvem obisku v Kranju, 18. decembra 1941, je dr. Rainer o tem povedal:

"*Že v pričetku mojega uradnega potovanja sem pa prejel žalostno vest. Dne 1. decembra so razbojniški morilci na najostudnejši način umorili Slovence, ki so bili voljni sodelovati pri obnovi in ki so bili za Fuehrerja. (...) Pri zasledovanju teh tolp pa so dne 12. decembra padli nemški policisti. Napadli so jih in tudi tiste, ki so bili ranjeni, morili na najostudnejši in najbolj prostaški način. Danes sem stal na njihovih grobovih; javil sem to morilstvo Fuehrerju, in Fuehrer mi je naročil, da moram poskrbeti z najostrejšimi sredstvi, da se taka grozovita dejanja ne ponovijo več. Prisiljen sem torej storiti izredno ostre ukrepe. (...) Poklical sem sedaj okrepitev v to deželo. Prebivalstvo bo to te dni ugotovila*".[130]

Heinrich Himmler, ki je bil kot šef nemške policije zavezan za vzdrževanje reda in miru ne samo v nemškem rajhu, temveč tudi v zasedenih pokrajinah, je med 12. in 15. decembrom 1941 ukazal ustanoviti t. i. policijski akcijski štab "*Jugovzhod*" (Polizei-Einsatzstab "*Suedost*") pod poveljstvom generallajtnanta policije Georga Schreyerja, ki naj bi vodil operacije proti partizanskim enotam v Gorenjski in slovenski Štajerski. Temu štabu, ki je deloval od decembra 1941 do februarja 1942 na Bledu, so dodelili policijske enote, težko orožje (topove, tanke in letalo), motorizacijo, opremo itd., vendar je začel nastopati proti Cankarjevemu bataljonu šele proti koncu decembra 1941.[131]

128 Glej op. št. 6.

129 Prav tam. Ivan Jan, Dražgoška bitka, Ljubljana 1971, str. 52–60.

130 Karawanken Bote 24. 12. 1941.

131 Ferenc, Narodnoosvobodilni boj na Gorenjskem, TV 15, 18. 6.–9. 7. 1968; T. Ferenc, Množična vstaja na Gorenjskem decembra 1941. Borec 1971, št. 12, str. 741–783; I. Jan, Dražgoška bitka, Ljubljana 1971.

Na dan hudega poraza nemškega policijskega oddelka pri Rovtah, tj. 12. decembra 1941, je nam že znani dr. Kritzinger sestavil v državni pisarni v Berlinu tole beležko:

"*Ministerialni direktor dr. Klopfer mi je danes sporočil: šef civilne uprave na bivših avstrijskih območjih Koroške in Kranjske, državni namestnik Rainer, je na temelju svojih vtisov s teh območij izrazil mnenje, da bi bilo bolje, če bi njihovo priključitev nemškemu rajhu odložili za 6 mesecev. Državni namestnik Uiberreither soglaša s tem, da bi za toliko časa odložili tudi priključitev Spodnje Štajerske. Ministerialni direktor dr. Klopfer je obljubil pismeno sporočilo vodje strankine pisarne*".[132]

Sporočilo, ki ga je obljubil dr. Klopfer, je prispelo v državno pisarno 13. decembra v obliki Bormannovega pisma iz Hitlerjevega glavnega stana dr. Lammersu v Berlinu. Navedel ga bom v celoti, ker je sila pomembno za ugotavljanje vzrokov ponovne in tokrat pravzaprav tudi dokončne odložitve priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu.

"*Zelo spoštovani gospod dr. Lammers!*

Član stranke gauleiter dr. Rainer mi sporoča, da si je vzel priložnost, da bi pobliže spoznal sedanje razmere na območjih Južne Koroške in Kranjske. Na temelju pridobljenih vtisov nikakor ne more sporočiti Fuehrerju, da so ta območja zrela za takojšnjo ponovno priključitev rajhu. Zato je potrebno, da se še odloži rok, ki je potreben za ponovno priključitev.

Gauleiter Uiberreither mi je sporočil, da priznava upravičenost želje gauleiterja Rainerja. Tudi on je uvidel, da se ponovna priključitev Južne Štajerske ne more izvršiti prej kot ponovna priključitev Južne Koroške in Kranjske. Zaradi tega soglaša, naj bo tudi ponovna priključitev Južne Štajerske izvedena pozneje.

Oba gauleiterja prosita, da datuma za ponovno priključitev ne bi odlagali neprestano od meseca do meseca. Prosita, da bi jima zagotovili rok šestih mesecev, v katerem bi lahko v miru pripravila vse potrebno za ponovno priključitev.

Rad bi domneval, da se bo Fuehrer pri svoji odločitvi glede roka ponovne priključitve pridružil sodbi obeh gauleiterjev. Bil bi vam hvaležen, če bi ukrenili, kar je potrebno v tej zadevi.

To se nanaša na pogovor mojega referenta ministerialnega direktorja dr. Klopferja z gospodom ministerialnim direktorjem Kritzingerjem.

Heil Hitler!
Vam zelo vdani
Bormann
(M. Bormann)"[133]

Bormannovo pismo lepo pojasnjuje izjavo oz. odgovor, ki ga je nekaj let pozneje dal dr. Rainer na vprašanje zasliševalca v ljubljanskih zaporih: "*Kdaj naj bi bila priključitev rajhu?*" Odgovoril je:

"*Datuma se ne spominjam. Vsekakor bi bilo moralo priti do priključitve kmalu, to je že v januarju 1942, za kar si je zlasti prizadevalo notranje ministrstvo. Na mojo prošnjo pa do priključitve ni prišlo, kajti razmere so se mi zdele nejasne in sem pri notranjem ministrstvu (prek strankine pisarne in državne pisarne – op. T. F.) prosil za odložitev. To je trajalo do avgusta 1943, odkar je bilo jasno, da priključitve ne bo.*"[134]

Do sedaj smo domnevali, da so nacisti sklenili odložiti priključitev Gorenjske oz.

132 BA, fond RK, R 43 B/1348d, str. 68, Kritzingerjeva beležka 12. 12. 1941.
133 BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 69–70, Bormannovo pismo 13. 12. 1941.
134 Arhiv republiškega sekretariata za notranje zadeve Slovenije, št. III/068137, zapisnik zaslišanja dr. F. Rainerja v ljubljanskih zaporih.

zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu šele med množično vstajo v Gorenjski ali po njej, in sicer zaradi narodnoosvobodilnega boja oziroma te množične vstaje. Ko je namreč notranji minister dr. Frick dne 16. decembra 1941 v Celovcu umeščal dr. Rainerja na položaj državnega namestnika za Koroško in šefa civilne uprave za Gorenjsko, je v svojem govoru kar dvakrat napovedal skorajšnjo priključitev Gorenjske nemškemu rajhu. To je povedal takole:

"*Vaša bistvena naloga bo, da novo ozemlje včlanite do kraja in napravite iz njega dragocen enakovreden del vaše dežele. Pravna priključitev osvobojenih pokrajin staremu Gau Kaernten se bo morala posebno skrbno preizkusiti. Upravna izgraditev je z ustanovitvijo treh za življenje sposobnih okrožij nekako že sklenjena. Zunanje izenačenje z Reichom je napredovalo že tako daleč, da se lahko izvrši v kratkem formalna pridružitev pokrajin rajhu.*" (razprto tiskano v izvirniku – op. T. F.)

In dalje:

"*Ko bo Fuehrer v kratkem z Reichom zopet združil to po nemških četah zopet osvobojeno ozemlje, bo s tem samo odstranil krivico, ki je bila storjena leta 1918 tej deželi kakor tudi celemu nemškemu narodu.*"[135]

Razlog za to, da je dr. Frick 16. decembra 1941 še govoril o skorajšnji priključitvi Gorenjske nemškemu rajhu, je iskati v okolnosti, da sta Rainerjev predlog o ponovni, šestmesečni odložitvi priključitve do tedaj obravnavali le strankina in državna pisarna, ne pa tudi notranje ministrstvo. Saj v ohranjenem gradivu notranjega ministrstva ni nobenega podatka o tem, vemo pa tudi, da je dr. Fricku napisal govor ministrski svetnik Klaas že pred 5. decembrom 1941.[136] Poleg tega pa o Rainerjevem predlogu še ni bil odločil Hitler. Upoštevali smo dvakratno napoved skorajšnje priključitve v Frickovem govoru, ki je bil na dan začetka množične vstaje, 16. decembra, in izjavo vladnega predsednika za Štajersko dr. Muellerja-Hacciusa na štabnih razgovorih v Mariboru ali Gradcu, 22. decembra 1941, v kateri je dejal: "*V splošnem lahko rečemo, da je z uvedbo novega državnega namestnika sprva nastal vtis, da bi v bližnjem času lahko prišlo do priključitve. Na temelju najnovejših dogodkov v Gorenjski pa to ne bo mogoče.*"[137] Razumljivo je, da smo sklepali, da so priključitev odložili zaradi množične vstaje, ki se je začela 16. decembra, ker nismo poznali Rainerjevega predloga z dne 12. decembra 1941, ki ga je lepo pojasnilo Bormannovo pismo dr. Lammersu. Množična vstaja v Gorenjski je torej lahko bila – in je vsekakor bila – nov razlog za ponovno, večmesečno odložitev priključitve Gorenjske oziroma zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu. Za nemškega okupatorja zelo neugodne razmere, v katerih je moral izprazniti kar 18 orožniških postaj, zaposliti nesorazmerno veliko število oboroženih sil za zasledovanje partizanov, z ogromno številčno in tehnično premočjo voditi kar tri dni boj proti Cankarjevemu bataljonu za zavzetje Dražgoš itd., so lahko le podkrepile Rainerjevo stališče, da Gorenjska še ni zrela za priključitev nemškemu rajhu. Vendar je Hitler njegov predlog o daljši odložitvi priključitve sprejel razmeroma zelo pozno.

Preteklo je več kot mesec dni, preden je vodja državne pisarne Rainerjev predlog in Bormannovo stališče posredoval Hitlerju, in ni nam znano, zakaj se to ni zgodilo prej. Dne 16. januarja 1942 je dr. Lammers sestavil tole beležko:

---

135 Besedilo Frickovega govora navajam dobesedno po Karawanken Bote z dne 20. 12. 1941. Izvirno besedilo govora v nemškem jeziku je na voljo v posebni brošuri "Aussprache des Herrn Reichsministers Dr. Frick bei der Einfuehrung des Reichsstatthalters Dr. Friedrich Rainer in Klagenfurt am 16. Dezember 1941", Klagenfurt 1942. Prim. Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev, str. 764. BA, fond RK, R 43 II/1390c, str. 3, besedilo Frickovega govora v gradivu Deutsches Nachrichten Bueroa 15. 12. 1941 s pripombo, da "ne sme biti objavljen pred torkom", tj. 16. 12. 1941.

136 BA, fond RMI, R 18/5466, str. 49, beležka dr. Surena 12. 12. 1941.

137 Arhiv MNOM, fond DDV, zapisnik štabnih razgovorov 22. 12. 1941.

"*Fuehrer glede na mnenje gauleiterja dr. Rainerja in Uiberreitherja (prim. pismo vodje strankine pisarne meni z dne 13. 12. 1941) ni podpisal priloženega odloka. Po Fuehrerjevi volji bosta imela oba gauleiterja na voljo dovolj časa, da temeljito in dovolj pripravita priključitev. Sporočila bosta, ko bosta menila, da je za to ustrezen čas.*"[138]

Z vsebino te beležke je dr. Lammers takoj seznanil svoja referenta dr. Kritzingerja in dr. Fickerja. Slednjemu je še naročil, naj o tem obvesti oba gauleiterja, notranjega ministra in vodjo strankine pisarne.[139] Dr. Ficker je to storil 22. januarja 1942, ko je navedenim štirim funkcionarjem napisal skoraj povsem enaka pisma, ki jih je podpisal dr. Lammers v Hitlerjevem glavnem stanu. Njihova vsebina je tale:

"*Poročal sem Fuehrerju o vprašanju ponovne združitve osvobojenih območij Spodnje Štajerske in Kranjske ter Koroške z nemškim rajhom. Ob tem poročilu sem Fuehrerju poročal, da ima gauleiter Rainer za potrebno, da bi ponovno priključitev njemu podrejenih območij odložili, dokler ne bi bila zrela za ponovno priključitev. Gauleiter Uiberreither je priznal upravičenost te želje in je menil, da priključitve Spodnje Štajerske ni mogoče izvesti prej kot priključitve drugih nekdanjih jugoslovanskih območij. Fuehrer nato ni podpisal odloka, šefoma civilne uprave naj bi dali na voljo dovolj časa, da bi ponovno priključitev temeljito in dovolj pripravila. Šefa civilne uprave naj bi prek mene sporočila Fuehrerju, ko bosta sodila, da je prišel čas za novo priključitev.*

S Fuehrerjevo odložitvijo sem seznanil tudi vodjo strankine pisarne in oba šefa civilne uprave."[140]

Edini, ki je odgovoril na to pismo, je bil šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Urberreither. Njegov vladni predsednik dr. Mueller-Haccius je še pred Hitlerjevo odložitvijo priključitve seznanil člane delovnega štaba, da je priključitev odložena za dalj časa. Na štabnih razgovorih 7. januarja 1942 v Gradcu je namreč povedal: "*V Kranjski so se razmere zaostrile z razstrelitvami cest in majhnih mostov. Priključitve ni pričakovati pred 1. junijem 1942, ni še znano, ali bo izvedena tedaj.*"[141] Sam Uiberreither pa je na Lammersovo pismo z dne 22. januarja odgovoril 31. januarja, da bo ostal v zvezi z dr. Rainerjem in bo dr. Lammersu sporočil mesec dni prej datum, ki ga bosta z dr. Rainerjem predlagala za priključitev zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu.[142]

Tisti dan, ko je dr. Lammers podpisal pisma navedenim funkcionarjem in jih seznanil s Hitlerjevo odločitvijo o odložitvi priključitve, je dr. Rainer obiskal Hitlerja v njegovem glavnem stanu v Vzhodni Prusiji. Skoraj gotovo je, da sta bila pri razgovorih navzoča tudi Himmler in Bormann, medtem ko dr. Lammers ni bil navzoč, čeprav je bil tisti dan v Hitlerjevem glavnem stanu. O vsebini razgovora dr. Rainerja s Hitlerjem nimamo na voljo niti beležke niti zapisnika in smo le posredno obveščeni o vprašanjih, ki sta jih obravnavala. Iz nekega vira, ki nam še ni dostopen,[143] lahko zvemo le to, da sta govorila o nadvladi Nemcev. Vsekakor sta morala obravnavati tudi politične in vojne razmere v Gorenjski in s tem v zvezi ponovno odložitev priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu. Iz gradiva o ustanavljanju nacističnega inštituta za raziskovanje Koroške dežele (Institut fuer Kaerntner Landesforschung), ki so ga ustanovili

138 BA, fond R K, R 43 II/1348d, str. 70, Lammersova beležka 16. 1. 1942.

139 Prav tam.

140 BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 72–74, osnutek Lammersovih pisem dr. Fricku, Bormannu, dr. Rainerju in dr. Uiberreitherju 22. 1. 1942.

141 Arhiv MNOM, fond DDV, zapisnik štabnih razgovorov 7. 1. 1942.

142 BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 75, Uiberreitherjevo pismo 31. 1. 1942.

143 V t. i. The Adolf Hitler Collection, ki so jo v petdesetih letih še hranili v kongresni biblioteki v Washingtonu, je dokument-beležka o razgovoru pri kosilu dne 22. januarja 1942 v Hitlerjevem glavnem stanu.

v Celovcu leta 1942, je razvidno, da sta govorila tudi o tem vprašanju.[144] Govorila sta tudi o ustreznejših imenih za zasedene slovenske predele, ker se je dr. Rainerju zdelo, da sta sedanji imeni za Gorenjsko in Južno Koroško neustrezni. "*Zaradi označevanja meni podrejenih zasedenih območij prosim, da vzamete na znanje, da sem ob svojem poročanju v Fuehrerjevem glavnem stanu 22. 1. 1942 prosil Fuehrerja, naj odloči, da bi zasedeno ozemlje Kranjske imelo še naprej staro nemško ime, Oberkrain*".[145] Zagotovo vemo, da sta Rainer in Hitler razpravljala tudi o konkretnih ukrepih proti narodnoosvobodilnemu gibanju v Gorenjski, saj je Bormann še isti dan pisal dr. Lammersu:

"*Kot veste, se razmere v Gorenjski še niso ustalile, ker so tam še vedno boji z uporniki Slovenci. Ti Slovenci čestokrat dobijo priliv moštva in pomoč z ljubljanskega območja, zato je Fuehrer danes odredil ostro zaporo meje.*

Državni vodja SS Himmler in gauleiter dr. Rainer sta Fuehrerju predočila, da bi bilo za to, da bi obvladali upornike, potrebna enotna poveljujoča moč; to je Fuehrer priznal. Fuehrer je odločil, da bo tudi obmejna zaščita na južni meji Gorenjske do nadaljnjega podrejena pristojnemu višjemu vodji SS in policije."[146]

To pismo sicer ni v neposredni zvezi z vprašanjem, ki ga obravnavam v tej razpravi, vendar ga navajam v celoti, ker je zanimivo po tem, kako so nacistični veljaki ocenjevali razmere v Gorenjski. Naj dodam, da so čez nekaj časa podobno kot z graničarji storili tudi z nekaterimi drugimi oddelki, npr. z železniško zaščito, ki je do tedaj spadala pod prometnega ministra. Himmler pa je 22. januarja 1942 izdal kar tri ukaze glavnemu esesovskemu operativnemu uradu v Berlinu, naj za bojevanje proti partizanom v Gorenjski preskrbi tromblonske puške, težke minomete in lahke topove s pripadajočim strelivom.[147]

Kot lahko sodimo po teh sicer skromnih podatkih, sta dr. Rainer in Hitler 22. januarja 1942 obravnavala celo vrsto pomembnih vprašanj o Gorenjski, med njimi prav gotovo tudi vprašanje odložitve priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu. Kolikor vemo, je notranje ministrstvo šele po tem pogovoru, in sicer 5. februarja 1942, sporočilo drugim ministrstvom in osrednjim ustanovam nemškega rajha novico o Hitlerjevi odložitvi priključitve Spodnje Štajerske in Gorenjske nemškemu rajhu. Sporočilo je bilo zelo kratko in brez vsakršne utemeljitve:

"*Po Fuehrerjevem navodilu je bila priključitev prej navedenih območij k nemškemu rajhu spet odložena.*"[148]

Po tem sporočilu so v državni pisarni v Berlinu še najmanj desetkrat vzeli osnutek Hitlerjevega odloka o priključitvi iz predala in na Stuckartovo sporočilo udarili žig: ponovno predloženo (Wiedervorgelegt), in sicer 1. junija, 15. julija, 2. septembra, 14. oktobra in 28. novembra 1942 ter 12. januarja, 24. februarja, 7. aprila, 9. julija in 10. oktobra 1943. Datum naslednje predložitve je ob vsakokratni predložitvi določil referent dr. Ficker, dokler ni ob poslednji predložitvi, 10. oktobra 1943, pripisal: "*Začasno med akte.*" Za teh deset predložitev pa za sedaj ni znano, ali so zadevo predložili v obravnavo le vodji državne pisarne dr. Lammersu ali pa jo je ta predložil Hitlerju.[149]

Kot kaže, je Stuckartovo obvestilo o ponovni odložitvi priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu poslednji dokument v ohranjenem in dostopnem gra-

144 Podrobneje o ustanavljanju tega inštituta glej v: T. Ferenc, Predzgodovina neke "znanstvene" ustanove, Kronika 1971, XIX/2, str. 93–104.

145 BA, fond RK, R 43 II/1348, str. 62, Rainerjevo pismo dr. Lammersu 2. 2. 1942.

146 BA, fond RK, R 43 II/1348a, str. 5, Bormannovo pismo 22. 1. 1942.

147 NAW, T-175, navitek 140, Himmlerjevi ukazi 22. 1. 1942.

148 BA, fond RMI, R 18/6056, str. 53, Stuckartovo sporočilo 5. 2. 1942: BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 76; DZA, fond RH, zv. 1969; NAW, T-77, navitek 884, sporočilo OKW 10. 2. 1942.

149 BA, fond RK, R 43 II/1348d, str. 76.

divu osrednjih uradov nemškega rajha o tej zadevi. Le kadar so v notranjem ministrstvu vsako leto razpravljali o proračunu šefov civilne uprave za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko, so poudarjali, da ju še niso in v bližnji prihodnosti tudi ne bodo priključili rajhu.

Ne vemo, kako so z odložitvijo priključitve seznanili nacistične funkcionarje v Gorenjski; za Štajersko vemo, da so to storili dvakrat na štabnih razgovorih v Gradcu, februarja 1942. Vladni predsednik dr. Mueller-Haccius je 2. februarja 1942 povedal:

"*Glede priključitve je položaj tak, da je treba računati z daljšo dejavnostjo šefa civilne uprave. Vprašanje, kako daleč je potrebna posebna uvedba prava, je treba preveriti. Onkraj meje* (misli na Gorenjsko – op. T. F.) *se razmere še ne zdijo tako jasne, kot pri nas in je potrebno, da temu nasproti postavimo stališče, ki bo jasno glede cilja. Lahko upamo, da bomo še ta mesec zvedeli, kako daleč lahko v Spodnji Štajerski uvedemo razširjeno civilno pravo.*"[150]

Na naslednjih štabnih razgovorih v Gradcu, 23. februarja 1942, pa je dr. Mueller-Haccius podal še določneje:

"*Najmanj to leto, verjetno tudi prihodnje leto, bo šef civilne uprave opravljal svojo dejavnost v Spodnji Štajerski. Izvedli bomo poenostavitev uprave, navodila prihajajo iz Berlina.*"[151]

Dr. Mueller-Haccius je torej napovedal daljše delovanje šefov civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah, kakor pa so predvidevali še sredi decembra 1941. Priznati mu je treba, da je gledal na politične in vojaške razmere v Sloveniji zelo stvarno, in morda smemo domnevati, da so njega in verjetno tudi druge nacistične veljake prav množična vstaja v Gorenjski in dogodki, ki so ji sledili, vštevši znamenit boj Cankarjevega bataljona v Dražgošah, opozorili, da Gorenjska tudi čez pol leta ne bo še zrela za priključitev nemškemu rajhu.

Kot že rečeno, je notranje ministrstvo šele 5. februarja 1942 obvestilo druga ministrstva in vrhovne ustanove nemškega rajha o ponovni odložitvi priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu. Po poročilih vladnega predsednika za Štajersko na štabnih razgovorih v Gradcu pa lahko sklepamo, da so v Celovcu in Gradcu že januarja 1942 zatrdno vedeli, da do priključitve ne bo prišlo v doglednem času.

Zategadelj so začeli hiteti s prilagajanjem posameznih upravnih panog v zasedenih pokrajinah tistim v rajhu. To so sicer delali že prej, vendar pa je bilo prilagajanje do jeseni 1941 pretežno začasnega značaja in se je omejevalo samo na najvažnejša. vprašanja vsakdanjih potreb ali pa je služilo ciljem čim prejšnje izgradnje.[152] Potem ko je bilo nacistom jasno, da priključitve še dalj časa ne bo, so uvajanje nemških pravnih predpisov intenzivirali in razširili tudi na pravna ter druga načelna vprašanja. V Spodnji Štajerski je šef civilne uprave 16. marca 1942 uvedel odredbo ministrskega sveta za državno obrambo o pridobitvi državljanstva v Spodnji Štajerski in Gorenjski z dne 14. oktobra 1941[153] ter odlok notranjega ministra o državljanstvu v Spodnji Štajerski in Gorenjski z dne 10. februarja 1941,[154] ki so ga sestavili na temelju razprave na sedežih šefov civilne uprave v Celovcu in Gradcu 19. in 20. novembra 1941.

150 Arhiv MNOM, fond DDV, zapisnik štabnih razgovorov 2. 2. 1942; Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev, str. 765.

151 Arhiv MNOM, zapisnik štabnih razgovorov 23. 2. 1942; Mikuž, Ali je NOB preprečila priključitev, str. 765.

152 Schara, K osvetlitvi nekaterih vprašanj, str. 259. Še v letu 1941 in v začetku 1942 je npr. šef civilne uprave v Spodnji Štajerski s posebno odredbo uvedel nemški tržni red (VAZSt. 13. 11. 1941 in 12. 1. 1942), organizacijo obrtnega gospodarstva (VAZSt. 11. 12. 1941), delovno-pravne predpise (VAZSt. 23. 12. 1941), predpise o davkih (VAZSt. 30. 12. 1941), odredbo o prometu z blagom (VAZSt. 9. 2. 1942) itd.

153 Glej op. št. 71–74. VAZSt. 21. 3. 1942.

154 Objavili so ga v ministerialnem listu notranjega ministra (Ministerialblatt des Reichs – und Preussischen Ministeriums des Innern), 18. 2. 1942, št. 7, str. 354.

Čeprav nimamo na voljo zapisnika ali beležke o razpravi glede pridobitve državljanstva, ki je bila 20. novembra 1941 v Gradcu, smemo domnevati, da ni bilo nobenih resnejših pomislekov proti predvideni rešitvi tega vprašanja. Drugače pa je bilo na razpravi v Celovcu dan prej, o čemer priča izvleček iz zapisnika.[155] Razprave v Celovcu se je poleg šefa civilne uprave Kutschera udeležilo tudi pet zastopnikov notranjega ministrstva, in sicer Hering, dr. Globke, Hoffmann, dr. Essen, dr. Sierp, predstavnika glavnega državnega varnostnega urada esesovski major dr. Malz in poročnik Hummitsch, zastopnik strankine pisarne dr. Neesse, zastopnika državnega komisarja za utrjevanje nemštva iz Berlina, esesovski poročnik dr. Petschauer in Schubert, zastopnika zunanjega ministrstva dr. Kreuse in dr. Schwagula ter zastopnik šefa civilne uprave za spodnjo Štajersko dr. Wetz.

Iz izvlečka zapisnika je razvidna, da so organizirali razpravo "*glede na novejši razvoj narodnostnih razmer in uporniško gibanje v Kranjski*". Dr. Globke je uvodoma povedal, da je v osnutku odloka za izvedbo odredbe o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah določba o povezavi državljanstva s članstvom v Koroški ljudski zvezi. Ker se je zelo velik del prebivalstva, in sicer okrog 90%, prijavil za sprejem v to organizacijo, obstaja nevarnost, da se prikradejo vanjo tudi nezanesljivi elementi, ki jim ne bi mogli podeliti nemškega državljanstva na preklic. Dr. Globke je menil, da bi morali pred podelitvijo državljanstva preveriti, ali ima ta krog prebivalstva res pogoje za skorajšnje ponemčenje. Spraševal je, ali ne bi kazalo podeliti nemškega državljanstva na preklic le nekemu delu članov Koroške ljudske zveze, medtem ko bi druge imeli le za kandidate. Pri naslednjih podelitvah državljanstva bi lahko bili že bolj širokosrčni, ker bi državni in strankini uradi lahko že bolje ocenili prebivalce Gorenjske. Temu stališču sta se pridružila zastopnika glavnega državnega varnostnega urada in državnega komisarja za utrjevanje nemštva iz Berlina.

Kutschera je ta predlog zavrnil, češ da bi tri kategorije državljanstva namesto predvidenih dveh povzročile med prebivalstvom le prepir in ljubosumnost: "*Zavedni Nemci ti prebivalci Kranjske zdaj seveda še niso, to dokazuje že njihovo simpatiziranje s tolpami, česar jim ni mogoče takoj izbiti. Predvsem starostne skupine od 25 do 40 let ne bi mogle v dveh letih postati zavedni Nemci. Podelitev državljanstva na preklic temu krogu ljudi bi lahko utemeljil le s tem, da gre za ljudi pretežno nemške krvi. Prepričanje je sicer spremenljivo, odločilna pa je kri*," je povedal Kutschera. V nadaljnji razpravi so se nekateri zavzemali za to, da bi se upoštevalo bolj prepričanje kakor pa kri, in opozarjali na izkušnjo, "*da so ravno ljudje z deležem nemške krvi postali najbolj zagrizeni nasprotniki Nemčije.*" Vendar je Kutschera vztrajal pri svojem in je dr. Globke nato predlagal kompromisno rešitev: za vsak mesec naj bi določil število ljudi, ki bi jih sprejeli v Koroško ljudsko zvezo, za nezaželeni del prebivalcev pa bi sprejem odlagali, dokler ne bi v dveh letih preskusili vseh ljudi. S tem je soglašal tudi Kutschera, a je dr. Globke kljub temu izjavil, da si je odločitev o tem pridržal notranji minister.

Kot smo videli, so Kutscheri takrat tekli poslednji tedni pri upravljanju Gorenjske. V tej pokrajini so se razmere za nemškega okupatorja le slabšale in je rešitev vprašanja o pridobitvi državljanstva njenemu prebivalstvu ostalo še naprej odprto. Tudi Koroška ljudska zveza je čedalje bolj izgubljala tisti pomen, ki so ji ga nacisti pripisovali spomladi 1941. Vodstvo strankine pisarne ter novi gauleiter dr. Rainer sta ob novem letu 1942 ustanovila NSDAP kot jedro za politično delo v Gorenjski.

Odlok notranjega ministra o državljanstvu v zasedenih slovenskih pokrajinah z dne 10. februarja 1942 je določil, da za sklepanje o nemški narodnosti veljajo določbe notranjega ministra z dne 29. marca 1939, in naročil, naj posvetijo posebno pozornost

155 BA, fond RKFDV, R 49/952. str. 100–103, Stuckartovo pismo 25. 2. 1942 s priloženim izvlečkom zapisnika razprave 19. 11. 1941.

vprašanju izvora nemških prednikov ter naj ne pripisujejo nobenega pomena ustni opredelitvi za nemštvo, ki jo je kdo dal pred nemško zasedbo, zelo pa naj upoštevajo članstvo v švabsko-nemški kulturni zvezi. Odlok je natančneje predpisal merila za določanje "*domu zvestega prebivalstva*" v Spodnji Štajerski, in sicer naj bi bili to začasni člani Štajerske domovinske zveze. Zanimivo je, da je odlok te kriterije za Gorenjsko prepuščal nadaljnjim predpisom. S tem je izvajanje odredbe o pridobitvi državljanstva omejil na slovensko Štajersko.[156] Petnajst dni po izdaji tega odloka, tj. 25. februarja 1942, je notranji minister poslal šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko le posebna zaupna navodila o izvajanju navedenega odloka z dne 10. februarja 1942. V njih pravi, naj prekličejo nemško državljanstvo tistim osebam, pri katerih ne bi uspel poskus ponemčenja. To naj upoštevajo posebno še tedaj, če bi imela oseba z nemškim državljanstvom na preklic kakšne nezaželene zveze s slovenstvom ali če bi se upirala nemški vzgoji otrok.[157] Za Gorenjsko je notranji minister izdal odlok o državljanstvu šele 19. junija 1942. To zamudo je opravičeval z razmerami v Gorenjski: "*Glede na razvoj položaja v Kranjski sem opustil namero, da bi določila o razmejitvi kroga domu zvestega prebivalstva na osvobojenih predelih Gorenjske izdal že sedaj.*"[158]

Še prej, kot je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko razglasil odredbo (že drugič!) in odlok o državljanstvu, so o tem razpravljali na štabnih razgovorih 23. februarja v Gradcu. Vladni predstavnik za Štajersko dr. Mueller-Haccius je ugotovil:

"*Izvršilne določbe k zakonu o državljanstvu, ki smo jih željno pričakovali, so končno izšle, in sicer z veljavnostjo od 20. februarja 1942. To je treba zdaj izvajati. Zdaj lahko jasno razdelimo prebivalstvo v Spodnji Štajerski. Šef civilne uprave bo kmalu izdal k tem izvršilnim določilom nadaljnje odredbe. Državni namestnik je določil, da bomo osebe z državljanstvom na preklic obravnavali tako kot druge državljane. V skladu s temi vodili bomo zdaj začeli klicati v vojsko in v državno delovno službo.*"[159]

Potem ko je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko 21. marca 1942 objavil odredbo in odlok o državljanstvu, je 24. marca izdal odredbo o uvedbi vojnega prava in čez dva dni še odredbo o uvedbi državne delovne službe v Spodnji Štajerski.[160] Dne 25. marca je izdal odredbo o uvedbi nuernberških rasnih zakonov,[161] ki ni bila le načelnega pomena. Na teh zakonih slonečega rasnega razlikovanja nemški okupator v zasedenih slovenskih pokrajinah sicer ni mogel izvajati proti Židom, ker teh tam ni bilo, pač pa proti tistim prebivalcem, ki jih kot rasno manjvrednih niso sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo ali Koroško ljudsko zvezo in jim zategadelj niso dali nemškega državljanstva.[162] Ker je notranji minister šele junija 1942 izdal dopolnilni odlok za izvajanje odredbe o državljanstvu v Gorenjski, je lahko šef civilne uprave za Gorenjsko izdal odredbo o uvedbi vojaške obveznosti in državne delovne službe v Gorenjski šele 7. julija 1942,[163] vendar so zaradi nemirnih razmer poleti 1942 začeli klicati ljudi v nemško vojsko in državno delovno službo šele v pozni jeseni 1942, ko so Gorenjsko nekoliko "*pomirili*" in prebivalstvo sprejeli v Koroško ljudsko zvezo ter mu dali nemško državljanstvo na

156 VAZSt. 21. 3. 1942.

157 BA, fond RK, R 43 II/137, str. 251–252, navodila notr. min. 25. 2. 1942; arhiv IZDG, nem. fondi, f. 226; Ferenc, Politične in državljanske kategorije prebivalstva, str. 68–69.

158 BA, fond RK, R 43 II/952, str. 100, Stuckartovo pismo dr. Rainerju 25. 2. 1942.

159 Arhiv MNOM, fond DDV, zapisnik štabnih razgovorov 23. 2. 1942; Ferenc, Politične in državljanske kategorije prebivalstva, str. 93.

160 VAZSt. 30. 3. 1942.

161 VAZSt. 30. 3. 1942.

162 O usodi t. i. zaščitencev nemškega rajha v slovenski Štajerski glej razpravo T. Ferenca, Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Štajerskem, str. 94–122.

163 VAZK 20. 7. 1942.

preklic.[164] Nuernberške rasne zakone pa je šef civilne uprave za Gorenjsko uvedel šele 6. decembra 1942[165] in kmalu nato je na Jesenicah izjavil: "*Poleg zakona o preprečevanju dedno bolnega naraščaja, zakona o zaščiti krvi in zakona o zdravem zakonu*[166] *sem danes z veljavnostjo od 1. januarja 1943 uvedel tudi določila o pomoči za otroke, posojilu za zakonce, pomoči za izobraževanje otrok ter odredbo za podporo podeželskemu prebivalstvu.*[167] *Pomoč in podporo bodo dobivali tisti, ki so nemške ali tej sorodne krvi, ki so državljani in ki jamčijo, da bodo brezobzirno nastopili za nacionalnosocialistično državo. (...) S temi odredbami je gorenjsko prebivalstvo dejansko sprejeto v skupnost našega ljudstva.*"[168] Seveda pa besed iz tega Rainerjevega govora, kakor tudi iz njegovega govora v Kranju 27. septembra 1942, ne gre šteti za izjavo o formalni priključitvi Gorenjske nemškemu rajhu,[169] temveč le za izjavo o končani razširitvi najpomembnejše zakonodaje nemškega rajha ali sosednjih avstrijskih dežel na Gorenjsko, torej o procesu, ki so ga v Spodnji Štajerski končali nekaj mesecev prej.

7. Sklep

Na večjem delu slovenskega ozemlja, ki ga je aprila 1941 zasedla nemška vojska, je Hitler 14. aprila 1941 uvedel civilno upravo, podobno kot nekaj mesecev prej v Alzaciji, Lotaringiji in Luxemburgu. Predvidevali so, da bo ta uprava v Spodnji Štajerski in Gorenjski, v kateri so združili zasedena območja, le začasna, da bo obstajala le do takrat, ko bi zasedene slovenske pokrajine priključili sosednjima avstrijskima pokrajinama Štajerski in Koroški in s tem nemškemu rajhu.

Predvidevali so, da bodo zasedene slovenske pokrajine priključili nemškemu rajhu 1. oktobra 1941, ko naj bi končali zadevne priprave na priključitev. Te priprave so bile najbolj intenzivne na upravno-političnem (prilagajanje uprave v zasedenih pokrajinah na upravo v sosednjih avstrijski deželah) in narodnopolitičnem področju (čiščenje zasedenih pokrajin politično in rasno neustreznih ljudi, zlasti z množičnim izganjanjem) ter pri reševanju vprašanj o državljanstvu prebivalcev v zasedenih slovenskih pokrajinah. Te priprave so potekale z različno hitrostjo in z različnimi uspehi. Kaže, da so bile največje zamude in razmeroma majhni uspehi na narodnopolitičnem področju, saj so morali zaradi oborožene vstaje slovenskega naroda in tudi drugih jugoslovanskih narodov vsaj v Gorenjski odložiti množično izganjanje Slovencev na povojni čas. Vendar je nemški okupator kljub teni nameraval izvesti priključitev še v letu 1941 oziroma 1. januarja 1942, čeprav je priključitev dvakrat odložil, in sicer prvič za en mesec in drugič za dva meseca.

Po podatkih, ki so nam sedaj na voljo, lahko sklepamo, da so prvo odložitev priključitve, od 1. oktobra na 1. november 1941, povzročili zakonsko-tehnični razlogi. V drugi polovici septembra 1941 so ministrstva in druge vrhovne ustanove nemškega rajha še obravnavale osnutek Hitlerjevega odloka o priključitvi in so ga konec septembra 1941 morali precej spremeniti. Še bolj odločilen je bilo to, da je še manjkalo predhodno soglasje strankine pisarne, in kaže, da je bilo že za prvo odložitev priključitve odločilno stališče vodje te pisarne Martina Bormanna. Njegovo stališče je namreč bilo, da bi v

164 VAZK 24. 10. 1942; Kaerntner Grenzruf 28. 9. 1942, govor in razglas dr. Rainerja v Kranju 27. 9. 1942.
165 VAZK 23. 12. 1942.
166 VAZK 23. 12. 1942.
167 VAZK 18. 12. 1942.
168 Kaerntner Grenzruf 7. 12. 1942. Rainerjev govor na Jesenicah 6. 12. 1942.
169 Prim. Makso Šnuderl, Zgodovina ljudske oblasti. Ljubljana 1950, str. 77 in opozorilo M. Mikuža, Ali je NOB preprečila priključitev, str. 749.

nemirni Gorenjski morale biti politične in upravne pristojnosti tudi po priključitvi združene v eni osebi, tj. v novem pokrajinskem vodji NSDAP in državnem namestniku za Koroško; ker so za to skoraj že našli ustrezno osebnost, naj bi bili s priključitvijo počakali do njene namestitve. Zanesljivi so dokazi, da je bilo takšno Bormannovo stališče odločilno za drugo odložitev priključitve, tj. s 1. novembra 1941 na 1. januar 1942. Upravičeno pa je vprašanje, ali ni imela strankina pisarna še kakšnih pomislekov proti nameravani priključitvi Gorenjske nemškemu rajhu jeseni 1941, ko vemo za nekaj nesoglasij med nacističnimi ustanovami in uradi glede političnih ukrepov v tej pokrajini.

Prav Gorenjska je bila tista pokrajina, zaradi katere so odlagali priključitev zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu in v osnutku odloka o priključitvi nekajkrat spremenili določbo o roku za uvedbo prava, ki je veljalo v Koroški. Kakor se nam zdijo verjetni razlogi, da so s poznejšo uvedbo takega prava nacisti hoteli iz narodnopolitičnih vzrokov ohraniti izredne pristojnosti šefa civilne uprave in prej legalizirati njegove odredbe o utrjevanju nemštva, pa ostane še naprej vprašanje, zakaj so se zatem tako naglo premislili in nameravali uvesti takšno pravo ob priključitvi. Lahko domnevamo, da so si s takšno rešitvijo vprašanja o roku za uvedbo prava nameravali zagotoviti ustrezen razvoj za naprej, medtem ko se je določba, da na novo uvedeno pravo ne prizadene ukrepov za utrjevanje nemštva, nanašala na ukrepe, ki so jih bili že sprejeli.

Novi viri vsekakor potrjujejo dosedanje trditve, da je bil narodnoosvobodilni boj osnovni razlog za daljšo in tudi dokončno odložitev priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu. Sedaj tudi natančneje vemo, kateri dogodek – to je bila zmaga Cankarjevega bataljona nad nemško policijsko patruljo v Rovtu – je vzpodbudil šefa civilne uprave dr. Friedricha Rainerja, da je predlagal odložitev za daljši čas. Sodim, da ne bi mogli upoštevati morebitnega ugovora, da je to storil na Bormannov nasvet iz nekih drugih razlogov, saj je imel med svojim imenovanjem oziroma namestitvijo za gauleiterja NSDAP v Koroški 23. oziroma 30. novembra in 12. decembrom 1941 dovolj časa za predlog. Predlog o daljši odložitvi priključitve Gorenjske nemškemu rajhu je bil eden izmed številnih ukrepov v reakciji nemškega okupatorja na zmago Cankarjevega bataljona v Rovtu. Množična vstaja, ki je sledila tej zmagi, je samo še potrdila resnico, da pokrajina res ni "*zrela*" za priključitev.

Ob tretji in dalja odložitvi priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu je nemški okupator še predvideval, da bo slej ko prej – po šestih mesecih – vendarle prišlo do priključitve. Toda vedno znova je moral ugotavljati, da Gorenjska – in tudi že Spodnja Štajerska – zaradi narodnoosvobodilnega boja nista "*zreli*" za priključitev. To je ugotavljal tudi še potem, ko je poleti 1942 z ofenzivnimi operacijami in hudim nasiljem skušal popolnoma zatreti osvobodilno misel in akcijo v zasedenih slovenskih pokrajinah in tudi še pozneje, ter ni nikdar izvedel formalnopravne priključitve teh pokrajin nemškemu rajhu. Vendar ga to ni oviralo, da ne bi v njih uvedel zakonov in odredb, ki so veljale v sosednjih avstrijskih pokrajinah, in jih je tako v mnogočem vključil v nacistični gospodarski in politični sistem.

SLOVENCI POD ITALIJO 1941–1945*

1 V LJUBLJANSKI POKRAJINI 1941–1943

Kraljevina Italija spomladi 1941 ni bila v ugodnem položaju. V Afriki se ji je že rušil imperij, na bojiščih v severovzhodni Afriki in Grčiji ji je morala priskočiti na pomoč nacistična Nemčija. Zato Benito Mussolini ni bil navdušen nad vojno proti Kraljevini Jugoslaviji, vendar je ugodil Hitlerjevemu povabilu, da tudi italijanska vojska sodeluje v tej vojni, ki je niso niti napovedali, kot to določa mednarodno pravo. Večina italijanskih enot iz 2. armade se je 6. aprila 1941 usmerila proti Hrvaškemu primorju in Dalmaciji, slovensko ozemlje – Gorenjsko do reke Save, Notranjsko ter osrednji in zahodni del Dolenjske – pa je do 14. aprila zasedel 11. armadni zbor pod poveljstvom generala Maria Robottija (decembra 1942 ga je nasledil general Gastone Gambara). Do 10. marca 1942 je kilo njegovo poveljstvo v različnih krajih, nato pa do konca italijanske okupacije v Ljubljani. Podrejen je bil poveljstvu 2. armade na Sušaku, ki so ji poveljevali zapovrstjo generali Vittorio Ambrosio, Mario Roatta in Mario Robotti.

Na slovenskem ozemlju, ki ga je zasedla italijanska vojska, je bila nekaj tednov **vojaška uprava**, ki jo je izvajalo poveljstvo 2. armade. V tem poveljstvu je bil urad za civilne zadeve (ufficio per i affari civili) pod vodstvom polkovnika Michela Rolla. Temu uradu je bil odgovoren civilni komisar; to je postal dotedanji tržaški zvezni tajnik fašistične stranke Emilio Grazioli. Mussolini ga je na ta položaj imenoval 12. aprila 1941, ko je tudi za Dalmacijo imenoval zveznega tajnika fašistične stranke iz Zadra. V Ljubljani je upravo sprejel iz rok dotedanjega bana Dravske banovine in predsednika Narodnega sveta za Slovenijo dr. Marka Natlačena dne 17. aprila 1941. Svojo prvo odredbo je Grazioli izdal 20. aprila 1941 in si z njo podredil "*vso upravo na ozemlju, zasedenem po italijanski armadi, tako upravo financ, pošte, telefona in telegrafa, železnic in v obče vsa oblastva in civilne državne organe, kakor tudi avtonomne ustanove, ki so bile odvisne ali podrejene nadzorstvu osrednjih uradov bivše jugoslovanske države ali organom, katerih sedež je bil zunaj omenjenega ozemlja.*" Čez tri dni je začel izdajati tudi svoj dvojezični službeni list (Bollettino Ufficiale). Med prvimi odredbami je bila odredba o dvojezičnosti uradnih napisov, pri katerih je italijanski zgoraj ali na levi, slovenski pa spodaj ali na desni strani.

Do konca aprila 1941 sta se nemška in italijanska vojska umaknili s tistih območij, ki sta jih uporabljali za svoje operacije, pa jih je Adolf Hitler v svojih smernicah o razdelitvi jugoslovanskega ozemlja 3. in 12. aprila 1941 pripisal drugi državi. Italiji je prisodil večino Dolenjske (njen severni del je vključil v Spodnjo Štajersko), večino Notranjske (njen zahodni del je namreč imela Italija že od leta 1918) in Ljubljano. Italija si je prizadevala, da bi dobila kaj več, denimo trboveljski premogovni revir in železnico Ljubljana-Zagreb, vendar neuspešno, kar so pokazali pogovori med zunanjima ministroma Nemčije in Italije na Dunaju 21. in 22. aprila. Ozemlje, ki ga je dobila Italija v Sloveniji spomladi 1941, je merilo 4.544,09 km^2, na njem pa je po štetju z dne 31. julija 1941 živelo 336.279 prebivalcev. Velika večina (93,8 odstotka) je bilo Slovencev, manj je bilo Nemcev, Hrvatov in drugih. Italijanov so našteli 458. Neugodno za pokrajino je bilo to, da je več kot četrtina njenega prebivalstva živela v njenem glavnem mestu

* Na oni strani meje: slovenska manjšina v Italiji in njen pravni položaj: zgodovinski in pravni pregled 1866–2004, (ur. Bajc Gorazd), (Knjižnica Annales Majora), Univerza na Primorskem, ZRS, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper 2004, str. 93–110.

Ljubljani in da se vanjo zaradi hude zasedbene politike nemškega in madžarskega okupatorja zateklo več kot 22.000 beguncev.

Italija je pohitela s formalnopravno priključitvijo tistega dela zasedenega ozemlja, ki ji ga je prisodil Hitler. To je storila, še preden sta Italija in Nemčija sklenili meddržavno pogodbo o razmejitvi (8. julija 1941). Morda sta bila nelojalni odnos ljubljanskih in kočevskih Nemcev do italijanske okupacije (še vedno so namreč pričakovali nemško okupacijo) in grabežljivost nemške civilne uprave na Spodnjem Štajerskem po nekaterih območjih neitalijanskega zasedbenega območja tista razloga, ki sta Mussolinija pripeljala do sklepa o čimprejšnji formalnopravni priključitvi zasedenega slovenskega ozemlja k Italiji.

Dne 3. maja 1941 je v Rimu izšel ukaz kralja in cesarja Viktorja Emanuela III. o priključitvi Ljubljanske pokrajine (Provincia di Lubiana) h Kraljevini Italiji. Ukaz, ki sta ga sestavila zunanji minister grof Galeazzo Ciano in podsekretar v notranjem ministrstvu Guido Buffarini Guidi, je najprej določil obseg priključenega ozemlja, sklicujoč se na priložen zemljevid, ki ga v arhivih še nismo našli. Nato je napovedal, da bodo na Mussolinijev predlog izdani kraljevski ukazi, ki bodo urejali Ljubljansko pokrajino; ta bo imela "*glede na svoje strnjeno slovensko prebivalstvo avtonomen ustroj, upoštevajoč etnične značilnosti prebivalstva, zemljepisno lego ozemlja in posebne krajevne potrebe.*" Dalje je kraljevi ukaz določal, da bo vladno oblast izvajal visoki komisar, ki ga bo predlagal Mussolini, imenoval pa kralj. Visokemu komisarju bo pomagal sosvet štirinajstih predstavnikov, "*izbranih iz produktivnih skupin slovenskega prebivalstva.*" Ukaz oprošča Slovence vojaške obveznosti. Določa, da bo za osnovni pouk obvezna slovenščina, italijanščina pa se bo fakultativno poučevala na srednjih in višjih šolah, vse uradne odredbe bodo izhajale v obeh jezikih. Ukaz je tudi pooblastil italijansko vlado za objavo ustave in drugih zakonov Kraljevine Italije na ozemlju Ljubljanske pokrajine in za izdajo predpisov, ki so potrebni za njihovo primerjavo s tamkaj veljavno zakonodajo.

Kot priča zapis v Dnevniku zunanjega ministra grofa Ciana, so takšen položaj Ljubljanske pokrajine določili iz prestižnih razlogov, da bi poudarili strpnejši odnos italijanskih oblasti do slovenskega naroda, kakor ga je imel nemški okupator v severni Sloveniji.

Ta kraljevi ukaz je Mussolini 9. junija 1941 predložil zbornici fašijev in korporacij, ki ga je potrdila drugi dan na svojem zasedanju. Dalj časa – do 15. aprila 1943 – so predlog obravnavali v senatu in šele nato, 27. aprila 1943, sta Mussolini in kralj podpisala zakon, s katerim je kraljevi ukaz o ustanovitvi Ljubljanske pokrajine in njeni priključitvi k Italiji dobil veljavnost zakona.

Kraljevski ukazi, ki bi natančneje urejali položaj Ljubljanske pokrajine, niso izšli. Mednje bi seveda sodil tudi ukaz o državljanstvu. Iz časnika Slovenec 25. februarja 1943 zvemo, da je predsedstvo italijanske vlade obravnavalo in odobrilo osnutek odloka o državljanstvu prebivalcev Ljubljanske in Reške pokrajine ter Dalmatinske gubernije. Pri podeljevanju državljanstva se je držalo načela "*ius soli, uis sanguinis in residenta*": "*Italijansko državljanstvo bo podeljeno bivšim jugoslovanskim državljanom, ki so rojeni na priključenem ozemlju, katerih očetje so rojeni na istem ozemlju ali v drugih pokrajinah Kraljevine. Državljanstvo bo podeljeno tudi onim, ki so rojeni na dotičnem ozemlju ter vsaj pet let bivajo tam ali pa v drugih pokrajinah Kraljevine. Da bi na drugi strani preprečili nevarnost, da pridejo v sklop državljanstva politično nezaželeni življi, bo odlok dajal široko možnost prefektom, da izključijo od podelitve državljanstva nezaželene oseke.*" Vendar ukaz ali odlok ni izšel. Prebivalce Ljubljanske pokrajine so tako imeli za "*italijanske državljane po aneksiji*" (cittadinanza per l'annessione).

Štirinajstčlanski sosvet ali konzulto, ki ga navaja 4. čl. kraljevega ukaza o Ljubljanski pokrajini z dne 3. maja 1941, je Mussolini imenoval 26. maja istega leta in je že

upošteval korporacijski sistem. Poleg zastopnika znanosti in kulture, dveh zastopnikov političnih taborov – katoliškega in liberalnega – so bili v njem še zastopniki delodajalcev in delavcev. Podobne sosvete so imeli italijanski prefekti, le iz italijanskih predstavnikov. Sosvet za Ljubljansko pokrajino je imel vsega pet sej, na katerih so obravnavali predvsem gospodarske zadeve in po začetku nemirnih razmer poslušali tudi grožnje visokega komisarja. Za izstopom predstavnikov navedenih političnih taborov dr. Marka Natlačena in Ivana Puclja so iz sosveta izstopili še nekateri drugi člani in visoki komisar Grazioli je nato upravljal pokrajino brez sosveta. Spomladi 1943 imenovanega novega sosveta pa sploh niso sklicali na sejo.

Visoki komisar, ki sta mu bila v pomoč podprefekt in šef kabineta, je obdržal vse oddelke bivše banske uprave, ki so jih še naprej vodili slovenski načelniki, vendar jim je dodelil italijanske "*strokovnjake*". Postopoma pa si je ustvarjal svoje urade, ki so jih vodili italijanski uradniki ali celo častniki.

Ljubljanska pokrajina je imela pet okrajev s 95 občinami, ki so jim razpustili občinske odbore, izvoljene še v Kraljevini Jugoslaviji. Okrajni glavarji ali okrajni civilni komisarji so postali italijanski fašistični funkcionarji, tudi nekateri visoki častniki črnih srajc. Zaradi pomanjkanja ustreznih italijanskih uradnikov je ostala večina slovenskih uradnikov na okrajnih glavarstvih. Ostala je tudi velika večina slovenskih županov, v zaostrenih političnih razmerah v letih 1942 in 1943 pa je visoki komisar za občinske komisarje imenoval nekaj deset italijanskih fašistov.

Kljub formalnopravni priključitvi k Italiji je bila Ljubljanska pokrajina v nekaterih pogledih od nje ločena. Italija je obdržala dotedanjo policijsko, carinsko in davčno mejo na bivši rapalski državni meji. Potovanje iz Ljubljanske pokrajine v Italijo ali iz Italije v Ljubljansko pokrajino je bilo mogoče le z veljavnim potnim listom, ki ga v Ljubljanski pokrajini ni mogel dobiti kdor si bodi. Mussolini je kot vrhovni poveljnik italijanskih oboroženih sil na frontah spomladi 1941 ukazal, da v priključenih pokrajinah, torej tudi v Ljubljanski pokrajini, še naprej veljajo carinski in davčni predpisi iz Kraljevine Jugoslavije.

V pristojnost visokega komisarja so sodili tudi oboroženi oddelki civilne uprave – policija, orožniki ali karabinjerji in kraljeva finančna straža. Zvezo med njimi in visokim komisarjem so držali oddelki v njegovem vojaškem uradu. Ljubljana je svoje **policijsko ravnateljstvo** ali kvesturo na čelu s kvestorjem dobila 1. junija 1941. Ta je imela v mestu nekaj policijskih postaj, v obmejnih mestih pa obmejne komisariate in urade javne varnosti. V pokrajini so delovali organi **politične policije** ali Prostovoljna organizacija za zatiranje protifašizma, OVRA. Podrejeni so bili XI. coni OVRA v Zagrebu. Orožniki ali **karabinjerji**, ki so vzdrževali javni red in mir na podeželju, so prišli v pokrajino takoj za italijansko vojsko. Bili so v sestavu okrepljenega 14. mobiliziranega bataljona kraljevih karabinjerjev "*Milano*", ki je nato s svojimi štirimi ali petimi četami in več deset tenencami ter približno petdesetimi postajami deloval kot ljubljanska skupina kraljevih karabinjerjev (Gruppo dei CC.RR. di Lubiana). Tudi kraljeva finančna straža je bila v Ljubljanski pokrajini organizirana po vojaško. Najprej je bil v pokrajini en bataljon (X. v Ljubljani) in kmalu še drugi (IX. v Novem mestu). Italijanska civilna uprava v Ljubljanski pokrajini je sprejela v službo kot pomožno silo tudi slovenske policiste, orožnike in financarje.

Fašistična Italija je imela več milic, ki so sodile bolj pod fašistično stranko kot pa pod civilno upravo. Med njimi je bila v Ljubljanski pokrajini najpomembnejša **obmejna milica** (Milizia confinaria). V Ljubljansko pokrajino je že spomladi razširila svoje delovanje IV. mobilizirana legija obmejne milice "*Monte Nevoso*" iz JK, in to najprej s tremi četami in nato z dvema kohortama (bataljonoma) v Ljubljani in Novem mestu. Njune posadke so bile razmeščene ob novi italijansko-nemški in italijansko-hrvaški

državni meji. V pokrajino naj bi prišla tudi 59. legija črnih srajc iz Sežane, kar pa se ni zgodilo.

Politične in vojaške razmere v pokrajini so zahtevale, da 11. armadni zbor ostane kot zasedbena enota, čeprav bi moral oditi na veliko bojišče. Nekaj časa so ga na to tudi pripravljali, zaradi vse bolj nemirnih razmer pa so takšno urjenje opustili in ga zaposlili s protipartizanskim bojevanjem. Imel je vedno dve, tri ali štiri divizije in tudi do tri bojne skupine.

Civilni komisar Grazioli je takoj po prevzemu uprave v pokrajini razpustil vse jugoslovanske in slovenske politične stranke. Kolikor so ostanki njihovih vodstev še delovali, so delovali v strogi ilegali. Pustil pa je strokovna društva, kulturne, prosvetne in znanstvene zavode.

Temeljni cilji civilne uprave v Ljubljanski pokrajini so bili vsaj trije, in to italijanizacija, fašizacija ter izkoriščanje gmotnih sredstev pokrajine.

Iz prestižnih razlogov se je italijanski fašizem odpovedal takšni italijanizaciji, kot jo je izvajal v JK, za katero je pri tajnem štetju tako imenovanih aloglotov, tj. tujejezikovnih skupin, ugotavljal, da je zlasti na podeželju le malo napredovala. Spričo trde in nasilne germanizacije na nemškem zasedbenem območju v severni Sloveniji je hotel pokazati strpnejši odnos do slovenstva. Ni se mogel tako kot v Dalmaciji sklicevati na kakšno benečansko izročilo pa tudi število Italijanov v pokrajini je bilo premajhno, da bi se mogel sklicevati nanj. Lahko je le poudarjal kulturne stike med Slovenijo in Italijo, zlasti na umetniškem področju.

Dr. Bojan Godeša, ki je preučeval odnos okupatorjev do slovenskega izobraženstva med drugo svetovno vojno, je zapisal: "*Zasedbena oblast si je tudi prizadevala slovenski javnosti čimbolj približali italijansko kulturo in njene predstavnike. Ljubljansko pokrajino so v prvem obdobju 'počastili' z obiski mnogi politični, znanstveni in kulturni delavci iz Italije. Prirejali so koncertne in operne nastope znanih italijanskih umetnikov, organizirali gostovanja italijanskih kulturnih in znanstvenih delavcev. Da bi slovenski javnosti še bolj približali italijansko kulturno ustvarjalnost, so nekatera dela, ki pa so bila izrazito idejno (fašistično) usmerjena (npr. Nicoteràrjevo Zgodovino fašizma, Volpejevo Zgodovino fašistovskega gibanja in Zgodovino Italije in Italijanov, Steinerjevo Fašistično kulturo, Pinijev življenjepis Mussolinija ter pregled sodobnih italijanskih pisateljev) prevedli v slovenski jezik, večinoma so bila namenjena slovenski mladini. Obenem so skušali Ljubljansko pokrajino predstaviti italijanski javnosti.*" (Godeša, 1995, 82) Večjo vlogo pri širjenju italijanske kulture in jezika je dobil tudi Italijanski inštitut, ustanovljen leta 1940 v Ljubljani. Začetni pokroviteljski odnos do slovenske kulture in izobražencev je izviral iz prepričanja, da je lahko kultura pomemben vezni člen pri zbliževanju slovenskega in italijanskega naroda. Obojestranska izmenjava kulturnih dobrin je potekala pod domnevo, da se bo slovenska kultura podredila italijanski in privedla do postopnega stapljanja Slovencev z italijanskim kulturnim krogom in fašističnim duhom. Italijanske oblasti so dovoljevale poučevanje v slovenščini in niso odločneje spremenile obstoječega šolskega sistema, temveč so s postopnimi posegi šolstvo prilagajale italijanskemu modelu. Kljub delnemu začetnemu sodelovanju slovenskih izobražencev z italijanskimi oblastmi je skladno s širitvijo uporniškega razpoloženja med prebivalstvom kmalu sledila ohladitev odnosov. V začetni zasedbeni politiki predvideno vlogo slovenske kulture kot povezovalnega člena pri neprisilnem stapljanju slovenskega prebivalstva z italijansko državo so zamenjale odkrite in nasilne asimilacijske grožnje, tem pa je bila slovenska kultura v napoto, in jo je bilo zato treba omejiti. Sočasno so italijanske oblasti v slovenskih izobražencih vse bolj prepoznavale pomembnega nasprotnika italijanske zasedbe in so bili med skupinami, ki so morale v internacijo, in to ne glede na njihovo politično in idejno usmerjenost.

Italijanske zasedbene oblasti niso razpustile slovenskih znanstvenih, izobraževalnih in kulturnih zavodov. Italijanska vlada jim je podarila več sto tisoč lir, največ (600.000) za Narodno in univerzitetno knjižnico. Te zavode pa so poskušale čim hitreje vključiti v italijanski fašistični sistem. Podobno je bilo z društvi, ki so jih v skladu s korporativističnim sistemom sklenili preoblikovati in podrediti ustreznim italijanskim organizacijam. Tako so npr. slovenski olimpijski odbor vključili v Italijanski nacionalni olimpijski komite (Comitato olimpico nazionale italiano – CONI) ali pa Akademijo znanosti in umetnosti januarja 1943 sprejeli v Narodni svet akademij (Consiglio Naziorale delle Accademie).

Najizraziteje je visoki komisar Grazioli napovedal italijanizacijo kot enega od ciljev okupacije na sestanku s fašisti v Ljubljani ob vstopu Združenih držav Amerike v vojno decembra 1941: "Priključili smo to novo pokrajino k Italiji, storili bomo, da bodo čim prej postali Italijani tudi njeni prebivalci." ("*Annessa questa nuova provincia all'Italia, noi faremo diventare quanto prima italiani anche i suoi abitanti.*")

V zelo zaostrenih razmerah poleti 1942 je isti 24. avgusta 1942 predlagal notranjemu ministrstvu vrsto raznarodovalnih ukrepov, ki niso bili nič manj kruti kot ukrepi nemškega okupatorja v severni Sloveniji. "*Problem slovenskega prebivalstva je lahko rešen na naslednje načine: 1) z uničenjem, 2) s preselitvijo, 3) z odstranitvijo nasprotnih elementov, kar se doseže z izvajanjem trde pravične politike zbliževanja, s čimer se postavijo temelji najprej za koristno in pošteno sodelovanje in potem za možnost asimilacije, kar pa je mogoče doseči samo s časom.*" Predlagal je, da bi v primeru množičnega interniranja Slovencev na njihovo mesto naselili "*ustrezno italijansko prebivalstvo, pri čemer je treba upoštevati, da je najprimernejše severno in centralno.*" Če bi predvsem nameravali "italijanizirati" obmejni pas, bi bilo treba določiti njegovo globino od 20 do 30 kilometrov. Če bi nameravali preseliti vse slovensko prebivalstvo, "*bi bilo primerno začeli v slovenski coni, ki sega čez mejo.*" Predlagal je še druge ukrepe na kulturnem in izobraževalnem področju.

Vojne razmere niso dopuščale uresničevanja krutih Graziolijevih predlogov. Raznarodovanju naj bi bila zato namenjena predvsem fašizacija, in to predvsem mladine. Pod mentorstvom tržaške zveze fašistične stranke je Grazioli v Ljubljanski pokrajini najprej uvedel pomožne organizacije fašistične stranke: centre pomoči (centri di assistenza), odseka kmečkih žensk (massaie rurali) in delavk ter gospodinjskih pomočnic (operaie e lavoranti a domicilio), Italijansko liktorsko mladino Ljubljane (Gioventù italiana di littorio lubianese – GILL), Univerzitetno organizacijo Ljubljane (Organizzazione Universitaria di Lubiana – OUL), organizacijo za rekreacijo Dopolavoro in pokrajinski odbor Italijanskega nacionalnega olimpijskega odbora (Comitato provinciale del CONI). Ob obletnici fašističnega pohoda na Rim ali prevzema oblasti je vodstvo fašistične stranke oktobra 1941 v Ljubljanski pokrajini uvedlo organizacijo desetih moških bojnih fašijev in dveh ženskih fašijev. Medtem ko je pomožne organizacije namenil predvsem Slovencem, so bili člani in članice fašijev le italijanski državljani. Septembra 1942 je fašistična stranka v Ljubljani začela izdajati svoje glasilo Prima linea. Ime je prevzela iz Mussolinijevega pisma pokrajinskemu vodstvu fašistične stranke za Ljubljansko pokrajino (vodje so bili Emilio Grazioli, za njim Orlando Orlandini in končno Giuseppe Lombrassa) februarja 1942, da je stranka v tej pokrajini na prvi (bojni) črti.

Drugače kot v nemške raznarodovalne organizacije v severni Sloveniji včlanjevanje v omenjene italijanske organizacije ni bilo obvezno. Zato se vanje ni včlanila večina tistih, ki so jim bile namenjene. Čeprav so mladinski organizaciji GILL, ki je vodila obvezno šolsko telovadbo, zaupali tudi vodenje šolskih kuhinj, se je vanj vključila nekaj več kot desetina šoloobveznih otrok in le redko slovensko učno osebje. V Ljubljansko

univerzitetno organizacijo, ki je bila pod pokroviteljstvom italijanske Fašistične univerzitetne mladine (Gioventù Universitaria Fascista – GUF), se je vpisala le šestina študentov.

Kmalu po zasedbi in priključitvi pokrajine k Italiji je visoki komisar Grazioli začel pripravljati uvedbo italijanskega fašističnega korporativnega sistema. Odpravil je sindikate in zavode za delavsko zaščito ter z odredbami ustanovil pokrajinske zveze 1. delavcev, 2. delojemalcev in 3. svobodnih poklicev in umetnikov ter nekaj združenj zaposlenih v državnih zavodih (železničarji, poštarji itd.), prav na vrhu pa februarja 1942 pokrajinski svet korporacij. Tehnični organ tega sveta je postalo osebje razpuščene Zbornice za trgovino in industrijo.

V Ljubljanski pokrajini pred italijansko zasedbo in med njo ni bilo nobene organizacije ali društva, ki bi bilo profašistično. Velika večina prebivalcev je bila protifašistično pa tudi protiitalijansko usmerjena, za kar je bil vzrok deloma izročilo, da so se Slovenci v avstro-ogrski vojski nekajkrat bojevali proti italijanski vojski, predvsem pa v prvi svetovni vojni, ko so se bojevali že na slovenski zemlji proti grabežljivemu italijanskemu imperializmu, deloma pa vzajemnost s primorskimi in istrskimi Slovenci, ki so morali dolga leta prenašati nacionalne in socialne krivice italijanskega fašizma. Zato je tudi italijanska okupacija Dolenjske in Notranjske spomladi 1941 naletela na demonstrativno izražanje slovenskega življa z nekaterimi množičnimi demonstracijami, v katerih je bilo tudi nekaj ubitih, z zbiranjem podpisov proti italijanski in za nemško zasedbo, premikanja mejnih znakov na terenu in morda še kaj. Pri tem pa ni šlo samo za protiitalijansko razpoloženje, temveč tudi za vpliv nacistične socialne demagogije, zlasti pri revnejšem prebivalstvu, in to ne samo na italijanskem, temveč tudi na nemškem in madžarskem zasedbenem območju. Odnos do posameznih okupatorjev na Slovenskem se je začel spreminjati po trdih, krutih ukrepih nemškega okupatorja (usmrtitev duševno bolnih in telesno onemoglih oseb, množični izgoni, popolno in naglo ponemčevanje, ukrepi proti katoliški cerkvi in duhovščini itd.).

Protiitalijanskega razpoloženja na Dolenjskem in Notranjskem ni izražalo samo slovensko prebivalstvo, temveč tudi nemško, ki si je v smislu nekdanjih trditev, da je nemški jezikovni otok na Kočevskem steber mostu na poti nemštva do Jadranskega morja, želelo nemške, in ne italijanske okupacije. Ko je ugotovilo, da bo v deželi ostal italijanski okupator, ga je njegovo že nacificirano vodstvo kaj hitro premamilo za preselitev "*domov v rajh*", kar je v resnici pomenilo v Posavje in Obsotelje, na posest izgnanih Slovencev.

Osvobodilni boj, ki ga je poleti 1941 začela OF pod vodstvom komunistov, je prinesel hudo zaostritev razmer tudi v Ljubljanski pokrajini. Prve policijske ukrepe proti upornikom je že konec julija 1941 začel pripravljati visoki komisar Grazioli. Vendar je šele v drugi polovici septembra izdal odredbo o konfinaciji in ustanovitvi izrednega sodišča. Sodimo, da je bilo v letih 1941 in 1942 v konfinacijo poslanih približno šeststo oseb. Izredno sodišče je na začetku oktobra 1941 sicer obsodilo na smrt tri mladeniče, vendar jih niso usmrtili, ker je medtem Mussolini za obravnavo političnih hudodelstev pooblastil vojaško sodišče. Ker je bilo število političnih osumljencev veliko, je Mussolini na začetku novembra 1941 ukazal v Ljubljani ustanoviti odsek vojaškega vojnega sodišča (Tribunale Militare di Guerra) 2. armade. To sodišče je do septembra 1943 obravnavalo približno dvanajst tisoč kazenskih zadev in na smrt obsodilo 84 oseb, od katerih so jih 54 tudi usmrtili (med njimi tudi dva italijanska vojaka).

V zaostrenih razmerah na vseh območjih, ki jih je spomladi 1941 zasedla italijanska vojska, je Mussolini 19. januarja 1942 za obrambo javnega reda in miru pooblastil vojsko. Konec maja istega leta ji je zaupal še varovanje javnega reda in miru. V tem smislu ji je podredil tudi oborožene oddelke civilne uprave.

Zloglasna Okrožnica 3 C (Circolare 3 C) poveljstva 2. armade z dne 1. marca 1942 je določala še druge ukrepe proti upornikom in njihovim podpornikom: streljanje talcev, interniranje, požige in rušenje hiš in celih naselij. Prvi dve vasi v Ljubljanski pokrajini, Golo in Škrilje, je italijanska vojska požgala 1.9. marca 1942, nato jih je požgala še toliko, da jih do danes še niso prešteli. Po pripravah, ki so tekle od februarja 1942, sta civilna in vojaška oblast v Ljubljanski pokrajini konec aprila 1942 začeli tudi streljanje talcev. Sporazumeli sta se, da jih bo polovico določila kvestura, polovico pa vojska. Skupno jih je bilo v pokrajini do januarja 1943 ustreljenih 146. Medtem ko je nemški okupator iz zastraševalnih razlogov imena usmrčenih talcev objavljal na lepakih, sta civilna in vojaška oblast v Ljubljani vsakokrat na lepakih objavili le partizanske akcije, zaradi katerih sta talce ustrelili, in njihovo število.

Neprimerno večje od obsojenih na mirt in talcev je bilo število ubitih prebivalcev pokrajine brez smrtne obsodbe – ustreljenih (passati per le areni). Večinoma ni šlo za ujete partizane, za katere je veljalo, da se jih po ujetju ustreli, temveč za civilno prebivalstvo. Zlasti mnogo večjih skupin, denimo tudi do štirideset v enem samem kraju, je italijanska vojska postrelila med svojimi operacijami, kakršna je bila tudi obsežna, skoraj štirimesečna ofenziva od julija do novembra 1942. Pred njo je poveljnik 11. armadnega zbora general Robotti povedal svojim častnikom: "*Za vsako ceno je treba obnoviti italijansko prevlado in ugled, pa čeprav bi morali izginiti vsi Slovenci in bi morala biti uničena vsa Slovenija*" ("*A qualunque costo deve essere ristabilito il dominio ed il prestigio italiano, anche se dovessero sparite tutti gli sloveni e distrutta la Slovenia.*") Po nedavno zbranih podatkih je bilo takšnih žrtev v Ljubljanski pokrajini več kot 1500.

Ukrep, ki je prizadel več kot sedem odstotkov prebivalcev pokrajine, je bila internacija. Od februarja 1942 do septembra 1943 so italijanska policija, karabinjerji in vojska lovili in pošiljali v italijanska koncentracijska taborišča več skupin oseb, začenši s tako imenovanimi osumljenci iz racij v Ljubljani februarja in marca 1942, bivšimi jugoslovanskimi častniki in podčastniki, nekdanjimi prebežniki iz JK, sorodniki partizanov, brezposelnimi delavci, študenti in dijaki, Judi, do cele množice podeželskega prebivalstva, ki ni sodilo v nobeno teli skupin. Čeprav je moralo v internacijo več kot dvajset tisoč Slovencev iz pokrajine, so italijanske oblasti sodile, da (še) ne gre za množično interniranje. Določili so namreč tudi območja, s katerih naj bi odstranili prav vse prebivalce. Internirancem v italijanskih koncentracijskih taboriščih Gonars pri Palmanovi, Monigo in Visco pri Trevisu, Chiesanuova pri Padovi, Renicci ob Tiberi in še zlasti na otoku Rabu, kjer je bila zaradi nečloveških razmer umrljivost internirancev največja, se je godilo zelo slabo. Med njimi je bilo približno tisoč smrtnih žrtev. Zlasti z interniranjem prebivalstva se je v pokrajini zmanjšala brezposelnost prebivalstva, značilna za predvojni čas. V letu 1943 je ponekod že hudo primanjkovalo delovne sile, predvsem moških. Hudo okupatorjevo nasilje, zlasti streljanje in interniranje civilnega prebivalstva, je bilo tudi pomemben razlog, da se je del moških odločil za vstop v vaške straže ali Prostovoljno protikomunistično milico, ki je štela približno šest tisoč oboroženih pripadnikov.

Iz prestižnih razlogov je zlasti od jeseni 1941 do konca 1942 vladalo nesoglasje med visokim komisarjem Graziolijem in poveljnikom 11. armadnega zbora generalom Robottijem. Vendar sta se oba zavzemala za najstrožje ukrepe proti Slovencem in njihovemu osvobodilnemu gibanju. Mussolini je bil bolj na strani vojske in ji je najprej zaupal obrambo (19. januarja 1942) in kmalu (30. maja 1942) še varstvo javnega reda in miru, vendar ne samo v Ljubljanski pokrajini, marveč v vseh leta 1941 k Italiji priključenih jugoslovanskih pokrajinah. Med veliko italijansko ofenzivo na Dolenjskem in Notranjskem so tudi nekateri fašisti z negodovanjem opazovali pokole, požige in ro-

panja vojaških enot ter to izražali v svojih poročilih, denimo logaški okrajni komisar Umberto Rosin.

Začenši s policijsko uro, ki je veljala od prvega do poslednjega dne italijanske okupacije pokrajine, so italijanske oblasti v pokrajini poleg navedenih ukrepov za zadušitev uporniške misli in dejanj uvedle še celo vrsto ukrepov, ki so prizadeli predvsem civilno prebivalstvo. Sledili so si odvzem smuči, radijskih sprejemnikov, drugega para moških čevljev, prepoved vožnje s kolesi in motornimi vozili, med veliko ofenzivo tudi prepoved potovanja iz kraja v kraj, ukinitev železniškega prometa na notranjih progah in prepoved vožnje z vlaki na glavnih progah ter ukinitev poštnega prometa. V letu 1942, času najhujšega okupatorjevega nasilja, so vojska, policija in karabinjerji v Ljubljani izvedli štiri množične racije, v katerih so preverili vse moško prebivalstvo in ga precejšen del spravili v ječe in taborišča.

V nekaj tednih po zasedbi so italijanske oblasti razširile že v Kraljevini Jugoslaviji začeto racioniranje živil s kruha in moke še na druge življenjske potrebščine. Preskrba z nekaterimi živili je bila slabša kot na območjih pod nemško okupacijo. Zaradi nemirnih razmer so Preskrbovalnemu zavodu "*Prevod*" prepovedali pošiljati racionirana živila v kraje brez italijanskih posadk, takšna pa je bila večina krajev. Vendar ni nikdar nastopil takšen glad kot pod italijansko zasedbo v Grčiji.

Za prebivalstvo Ljubljanske pokrajine niti padec fašizma v Italiji ni pomenil večjega olajšanja. Pod novim visokim komisarjem, generalom Riccardom Moizem, so ostale na mestu dotedanje strukture, razen pokrajinskega vodstva fašistične stranke. Sledilo ni niti večje izpuščanje internirancev iz koncentracijskih taborišč niti političnih jetnikov iz zaporov v pokrajini in Italiji, temveč so še naprej pošiljali vanje protifašistično in uporniško usmerjene ljudi.

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 je nova, slovenska, pokrajinska uprava pod predsedstvom generala Leona Rupnika do srede oktobra 1943 prevzela vse dotedanje oddelke in urade dotedanjega visokega komisariata za Ljubljansko pokrajino, v nekaj primerih iz rok italijanskih funkcionarjev, ki se še niso umaknili v Italijo. Mussolinijevi poskusi, da bi v Ljubljano vrnil visokega komisarja, niso bili uspešni. Pač pa se je v mestu ustanovilo pokrajinsko vodstvo Fašistične republikanske stranke. Ukvarjalo se je predvsem z usodo italijanskih črnosrajčnikov iz ostanka črnosrajčniške bojne skupine XXI Aprile in bataljona italijanske vojske, kaj več pa v novih razmerah ni moglo storiti.

2 V JULIJSKI KRAJINI 1941–1943

Po napadu Nemčije in Italije na Jugoslavijo aprila 1941 se v upravni in politični sestavi dežele ni spremenilo nič, tako niti v odnosu fašističnih oblasti do slovenske in hrvaške manjšine, ko je še vedno veljalo, da gre za italijanske državljane "*slovanske rase*", ki jo je treba popolnoma asimilirati, tj. poitalijančiti in fašizirati. Občutno pa se je vsaj na začetku zmanjšalo število vojakov, ki so tam najmanj od pomladi 1939 čakali na vojno z Jugoslavijo. Vse pristojnosti bivšega 5. (tržaškega) in 11. (videmskega) teritorialnega armadnega zbora, ki sta odšla v Hrvaško in Slovenijo, so prešle na obstoječi tržaško in videmsko teritorialno obrambo. Vojaške in civilne oblasti so predvidevale, da se bo okrepil "*slovenski iredentizem*", in najbrž je tudi ta bojazen prispevala k ohranitvi policijske meje na bivši rapalski meji. Za ugotavljanje in pobijanje tega pojava naj bi izoblikovali posebna policijska jedra. Po aretacijah slovenskih in italijanskih protifašistov, za katere so pripravljali sodno obravnavo v Trstu, policijski organi niso opažali kakšne večje komunistične dejavnosti, vsaj tako pravijo njihova poročila v Rim. Šele prijetje pokrajinskih aktivistov OF, bratov Oskarja in Leona Kovačiča, ter njunih pri-

morskih sodelavcev decembra 1941 in januarja 1942 ter nekaj akcij prve Primorske partizanske čete v začetku Zeta 1942 je vzbudilo večjo pozornost italijanskih oblasti, ki so v tem videle zlasti "*krepitev slovenske zavesti*" med "*alogloti*" v Goriški in Tržaški pokrajini. Za zatiranje te dejavnosti so se zavzeli vsi tam obstoječi dejavniki – redna in politična policija (OVRA), fašistična milica in tudi vojska. Posebno nalogo zatiranja slovenskega partizanstva v omenjenih provincah je dobil pravkar v generalštabu kopenske vojske (Stato Maggiore Regio Esercito) ustanovljeni Generalni inšpektorat policije za vojno službo (Ispettorato Generale di Polizia per i Servizi della Guerra). Sredi februarja so se tam pod vojaškim poveljstvom začele večje in manjše ofenzivne operacije, katerih največja je bila nato na Nanosu 18. aprila 1942 usodna za nekaj padlih in enajst ujetih partizanov, od katerih so jih devet po obsodbi v Rimu ustrelili 26. junija 1942.

Ugotovitvi, da ne gre za krajevni pojav, temveč za splošno slovensko osvobodilno dejavnost, je junija 1942 sledila ustanovitev posebnega Generalnega inšpektorata javne varnosti za JK (Ispettorato Generale Pubblica Sicurezza per la Venezia Giulia) pod vodstvom glavnega inšpektorja javne varnosti Giuseppa Guelija v Trstu. Njegov osrednji oddelek na Via Belosguardo 8 v Trstu in njegovih 22 ali 23 policijskih premičnih oddelkov so prizadeli mnogo gorja. Ta policijski organ je po septembru 1943 nadaljeval svoje delo tudi pod nemško okupacijo. Z začetkom njegove dejavnosti sredi leta 1942 je v JK prenehala pristojnost že omenjenega Generalnega inšpektorata policije za vojne službe.

V Rimu so se zavedali, da policijski, karabinjerski in miličniški oddelki nikakor ne bodo kos naraščajočemu slovenskemu osvobodilnemu gibanju, ki ga vodijo iz Ljubljanske pokrajine in se vse bolj krepi tudi s primorskimi Slovenci. Obstoječim vojaškim enotam, ki so varovale predvsem objekte, so že sredi aprila 1942 poslali na pomoč za protipartizansko bojevanje najprej operativno pehotno divizijo, nato junija poveljstvo 23. armadnega zbora v Trstu še drugo takšno divizijo. Nenehno ubadanje s primorskimi partizanskimi enotami so vojaška poveljstva začela obravnavati za pravo vojno (guerra guerreggiata).

Na širjenje osvobodilnega gibanja in partizanske akcije so se italijanske oblasti odzivale tudi z represivnimi ukrepi. Že v začetku pomladi so požgale nekaj hiš, reški prefekt Temistocle Testa je konec maja in na začetku junija 1942 v Ilirski Bistrici in okolici dal obesiti nekaj domačinov, požgati šest okoliških vasi, postreliti nekaj deset moških iz okoliških vasi ter odpeljati v internacijo v severno in srednjo Italijo približno dvesto žensk in otrok. Julija 1942 so požgali vasi Podgrič in Lozice ter postrelili nekaj moških, enako avgusta 1942 Ustje pri Vipavi, maja 1943 nekaj vasi pri Štjaku na Krasu, junija pa še Vojsko pri Idriji. Viri kot formacije, ki so se največ udeleževale represivnih pohodov proti Slovencem, navajajo 2. skvadristični bataljon Emiliano, tržaške, sežanske in goriške črnosrajčnike – skvadriste, Guelijeva t. i. premična jedra (nuclei mobili), nasilne pa so bile tudi nekatere enote kraljeve vojske, npr. v Podgriču in Lozicah ter Ustju. Nekateri fašistični funkcionarji so se pri tem sklicevali na Mussolinijeve grožnje Slovencem v Gorici 31. julija 1942. Mussolini je namreč takrat vojaškim poveljnikom povedal, da ne nasprotuje popolnemu izgonu Slovencev, in grozil z "*neuklonljivim zakonom Rima*". Kakšen je bil odnos do Slovencev na nekaterih mestih v Rimu, kaže zapisek v dnevniku zunanjega ministra grofa Galeazza Ciana po pogovoru s sekretarjem fašistične stranke Aldom Vidussonijem 5. januarja 1942: "*Ta bi rad pomoril vse. Dovolil sem si pripomniti, da jih je milijon. Ni pomembno – je odgovoril odločno – treba je storiti kot tiskarji in jih iztrebiti vse.*" Glede na število, omenjeno v pogovoru, bi lahko sodili, da Vidussoni ni mislil samo na primorske Slovence, temveč na vse Slovence pod Italijo.

Represivni ukrepi fašističnih oblasti niso prizadevali samo privržencev osvobodil-

nega gibanja, temveč vse prebivalstvo. Skoraj v vseh občinah so že v letu 1942 uvedli policijsko uro, sledili so prepoved vožnje s kolesi, prepoved lova, odvzem orožja, tudi lovskim čuvajem, strog nadzor nad stanovalci s posebnimi seznami, strog nadzor nad potniki v javnih prometnih sredstvih itd.

Posameznikom in manjšim skupinam prostovoljcev za partizane so septembra 1942 sledile večje skupine letnikov 1923 in pozimi 1942–1943 še letnik 1924, kar je pripeljalo do zapiranja njihovih svojcev v posebej zanje prirejene zapore v Zdravščini (za moške) in v samostanu Kostanjevica pri Gorici (za ženske in otroke) ter njihovega odgona v koncentracijski taborišči Cairo Montenotte v Liguriji (za moške) in Fraschette di Alatri v Laciju (za ženske).

Da bi preprečile odhajanje moških v partizane, so civilne in vojaške oblasti segle po predhodnih prisilnih vpoklicih v italijansko vojsko, in to predvsem v tako imenovane specialne ali delovne bataljone. Z istim namenom so slovenskim vojakom prepovedale odhajanje na dopust v JK.

Italijanski policiji je uspelo izslediti – in to pogostokrat po mučenju zapornikov in zapornic, pri čemer se je "*odlikoval*" že omenjeni Guelijev inšpektorat javne varnosti – cele skupine privržencev osvobodilnega gibanja. Viri pričajo, da solile ječe v Trstu, Gorici, Kopru in drugod prepolne jetnikov. Policija jih je večino prijavila Posebnemu sodišču za obrambo države (Tribunale Speciale per la Difesa dello Stato) v Rimu. Ker to nikakor ni moglo obravnavati tolikšnega števila osumljencev, je poleti 1943 nekaj skupin prepustilo vojaškemu vojnemu sodišču v Trstu, vendar nimamo podatkov, ali je to izreklo kaj kazni. Še več osebje policija hotela spraviti v koncentracijska taborišča – neki vir govori celo o razmišljanju, da bi vse "*aloglote*" odstranili iz JK, pa tam zanje ni bilo več prostora. Šele februarja 1943 je že omenjeni Gueli začel pošiljati jetnike in jetnice v omenjeni koncentracijski taborišči. Do razglasitve premirja je odposlal tja 31 skupin s 1199 moškimi in 1043 ženskami.

Porastu slovenske partizanske vojske na Primorskem, njeni organiziranosti in dejavnosti je sledila ustanovitev novega, 24. armadnega zbora v Vidmu, katerega pristojnost je segala tudi v osrednji in severni del Primorske. S prihodom nove, alpinske divizije, v katero so vključili od februarja 1943 v severni Primorski delujočo pohodno alpinsko brigado, sta tako v JK september 1943 dočakala dva okrepljena armadna zbora s tremi divizijami (Sforcesca, Torino in Julia), podrejena poveljstvu 8. armade v Padovi. Število pripadnikov italijanske vojske v JK in sosednji Furlaniji je takrat znašalo več kot 150 tisoč.

Po padcu fašizma v Italiji nista prenehala niti osvobodilni boj niti represivna dejavnost italijanskih oblasti. Že omenjena Guelijeva premična jedra so podredili vojski, prav tako razne fašistične milice, torej tudi črnosrajčnike. Zaporov in koncentracijskih taborišč niso odprli. Generalni inšpektor javne varnosti Gueli je odnos Slovencev do novega režima ocenil takole: "*Glede na to, da je zdaj padel fašizem, glavni zatiralec Slovanov, ki so zato imeli za svoj moto: 'Smrt fašizmu, svobodo narodu!', bi bilo mogoče (v pričakovanju, da hi se pri mirovnih pogajanjih lahko odločila o obnovi Jugoslavije kol države zase ali kot konfederativne republike) ustaviti vsako aktivnost in od nove italijanske vlade zahtevati: osvoboditev internirancev, pomilostitev vseh političnih obsojencev in osumljencev, ukinitev Specialnega inšpektorata policije za protiuporniško bojevanje in možnost uradne rabe slovanskega jezika.*" ("*Dato che e ormai caduto il fascismo, principale oppressore degli slavi, i quali avevano perciö adottato il niotto 'Morte al fascismo, libertà ai popoli si potrebbe (in attesa che al tavolo della pace possa decidersi sulla ricostituzione della Jugoslavia, quale stato a se o quale repubblica confederata) sospendere ogni attività e richiedere al nuovo Governo Italiano: la liberazione degli internati; la grazia per tutti i condannati e giudicabili per renti*

politici; la soppressione dell'Ispettorato Speciale di Polizia per la lotta antiribelle e la facoltà di fare uso ufficialmente della lingua slava.") Čez tri tedne pa so v poveljstvu 8. armade v Padovi (poveljnik general Italo Gariboldi) takole presojali odnos Slovencev do novega režima: "*Govori se že o možnem premirju med Italijo in O/svobodilno/F/ronto/ če bi privolila v štiri zahtevane pogoje. Skoraj povsod se lahko opaža določena naklonjenost do Italijanov, s katerimi slovensko ljudstvo 'hoče živeti v dobrih sosedskih odnosih'. Glede na to, da se je sistem 'Železne pesti', ki ga je fašistični režim vzpostavil proti Slovencem, namesto da bi se končal, še povečal, glede nato, da milica ni bila odstranjena, temveč je postala del Kraljeve vojske, Slovenci novo vlado pojmujejo kot nadaljevalko fašističnega režima in kot novega zatiralca italijanskega in slovenskega ljudstva. Novo geslo v vrstah OF je: NIČ PROTI ITALIJANSKEMU LJUDSTVU, VSE PROTI PROTIDEMOKRATIČNI VLADI.*" ("*Si parla pure di un possibile armistizio fra d'Italia e il F.L. qualora si fossero ammesse quattro corulizioni richiesta. Si poteva osservare, quasi dappertutto, trna certa simpatia con gli italiani con i quelli il popolo sloveno vuole vivere in buon rapporti di vicinanza.*" *Dato che il sistema del* "*Pugno di Ferro*" *instaurato dal regime fascista contro gli sloveni anziehe finire, sotto il nuovo governo è armrentato, dato che la milizia non e stata allontanata ma e entrata a far parte del R.E., gli sloveni considerano il turovo goverro corne il continuatore del regime fascista e corne nuovo oppressore del popolo italiano e sloveno. La nuova parola d'ordine fra le file del F.L. e: NULLA CONTRO IL POPOLO ITALIANO, TUTTO CONTRO IL GOVERNO ANTIDEMOCRATICO.*"

3 V JULIJSKI KRAJINI 1943–1945

Nemško vrhovno poveljstvo na čelu z Adolfom Hitlerjem je budno spremljalo dogajanje v Sredozemlju, še zlasti po koncu bojevanja v Afriki maja 1943. Najprej je pripravilo dva načrta za premostitev neugodnih razmer, in sicer načrt "*Konstantin*" za primer izkrcanja britanske in ameriške vojske v Grčiji ter načrt "*Alarich*" za primer izkrcanja nasprotnika v Italiji. Nato je oba načrta združilo v načrt "*Achse*" (Os). Izkoristilo je napad slovenskih partizanov na transport nemške vojske pri Borovnici in nemška vojska je po 26. avgustu 1943 zasedla železnice v Ljubljanski in Julijski pokrajini. Po padcu fašizma v Italiji sta si pokrajinska vodja nacistične stranke NSDAP v Celovcu in Innsbrucku prizadevala prepričati nemške nacistične vrhovne organe o aneksiji Južne Tirolske, Furlanije, JK in Ljubljanske pokrajine k Nemškemu rajhu. Hitler je iz zunanjepolitičnih razlogov te pokrajine še pustil Italiji, je pa za zagotovitev nemških interesov zanje 10. septembra 1943 ustanovil operacijski coni "*Jadransko primorje*" (Operationszone "*Adriatisches Küstenland*" – OZAK) s središčem v Trstu in "*Predalpske dežele*" (Operationszone "*Alpenvorland*") s središčem v Bolzamr. Za vrhovnega komisarja OZAK je hkrati imenoval dr. Friedricha Rainerja iz Celovca, v Bolzanu pa je to funkcijo prevzel Franz Hofer iz Innsbrucka.

Operacijska cona "*Jadransko primorje*" se je delila na šest pokrajin ali provinc, in sicer Videmsko, Tržaško, Goriško, Puljsko, Reško in Ljubljansko. Zanje je dr. Rainer imenoval prefekte italijanske narodnosti, le za Ljubljansko pokrajino je imenoval šefa pokrajinske uprave generala Leona Rupnika. Ta je do druge polovice oktobra 1943 odpravil vse dotedanje organe italijanske okupacije, s pomočjo nemškega okupatorja je preprečil vrnitev nekaterih nekdanjih italijanskih funkcionarjev v Ljubljano. Za zagotavljanje interesov Nemškega rajna je dr. Rainer prefektom v pokrajinah imenoval nemške svetovalce (Beratene). Vrhovni komisar dr. Rainer je dopustil ustanovitev tako imenovanih domačih (landeseigene) oboroženih formacij, in to v JK in Furlaniji italijanske

Milice za teritorialno obrambo (Milizia Difesa Territoriale), ki se je razvila predvsem iz ostankov nekdanjih črnosrajčniških legij, in Slovenskega narodnega varnostnega zbora (tudi: primorsko domobranstvo), v Ljubljanski pokrajini pa Slovensko domobranstvo. V Trstu je tamkajšnjemu županu dopustil vzpostavitev mestec straže (Guardia Civica), kije bila tudi pod nadzorstvom nemške policije. A nemški okupator ni dopuščal več kot pet odstotkov prostovoljcev za služenje vojske v Mussolinijevi Italijanski socialni republiki s središčem v mestecu Salò. V pokrajinah pa so ostali italijanski vojaški naborni okraji. Nekajkrat pa je dopustil prihod italijanskih oboroženih formacij, npr. Divizije X MAS v JK za bojevanje proti partizanom.

Ne samo prefekti, tudi kvestorji v pokrajinah JK in v Furlaniji so bili italijanske narodnosti. Kar precej jih je nadaljevalo svojo dotedanjo policijsko službo pod nemškim okupatorjem. Ta je tam imel razpredeno tudi policijsko službo, ki ji je v Trstu načeloval višji vodja SS in esesovski general Odilo Globocnik. Pod njim je deloval tako imenovani akcijski oddelek "*Reinhard*" (Einsatzkommando "*Reinhard*"), ki je prišel iz Ljubljana in si v tržaški rižarni Sv. Sobote uredil svoje zapore, prehodno taborišče in morišče s krematorijem za upepelitev smrtnih žrtev. V Trstu je ostal tudi Specialni inšpektorat policije pod vodstvom generalnega inšpektorja Giuseppa Guelija. Viri pričajo, da so imeli italijanski policijski organi v JK in Furlaniji vsaj pisne zveze z vodjem italijanske policije v Italijanski socialni republiki Tulliem Tamburinijem, bivšim tržaškim prefektom.

V JK so se ostanki bivše fašistične stranke (PNF) prelevili v Republikansko fašistično stranko (PFR). Ta je proti koncu vojne za bojevanje proti partizanom v provincah ustanovila "črne brigade" (brigate vere).

V Slovenskem primorju je bila po kapitulaciji Italije večina ozemlja pod nadzorom slovenskih partizanov. Iz dveh bataljonov Primorskega odreda, ki sta bila tam po odhodu Gradnikove brigade v Ljubljansko pokrajino, je s prostovoljnim odhodom v partizane in s splošno mobilizacijo do druge polovice decembra 1943 nastal 9. korpus NOV in POJ. Čeprav sklep vrhovnega plenuma OF z dne 16. septembra 1943 o priključitvi Slovenskega primorja k Sloveniji ni mogel imeti mednarodnopravne podlage, je slovensko osvobodilno gibanje imelo Primorsko za formalno priključeno k matici Sloveniji in tudi v njej gradilo prvine slovenske državnosti. Razvilo je tudi bogato prosvetno in kulturno dejavnost, krepilo slovensko narodno zavest in odpravljalo posledice nasilnega fašističnega raznarodovanja.

S pomočjo v moštvu in propagandi se je v pozni jeseni 1943 začelo ustanavljanje enot Slovenskega narodnega varnostnega zbora. (SNVZ), ki jih je ljudstvo imenovalo primorski domobranci. Bilo jih je komaj okoli 2.500, razdeljenih po četah, večje enote jim je okupator dopustil šele pozneje. Medtem ko je slovensko osvobodilno gibanje delovalo suvereno in zajelo večino slovenskega življa, je primorsko domobranstvo lahko delovalo le omejeno, kolikor je njegovo dejavnost dopuščal nemški okupator in kolikor ga niso omejevali italijanski dejavniki.

Nemška zasedbena politika je bila dobiti čim več gmotnih sredstev iz dežele, v odnosu do narodnostno različnega prebivalstva dajati prednost večinskemu narodu in preprečevati spopade s pripadniki drugih narodnosti. To je pomenilo, da je tam, kjer so bili v večini Italijani, imenoval v upravne organe predvsem Italijane, kjer so bili v večini Slovenci, pa njih. Tako je denimo v krajih s slovenskim prebivalstvom imenoval slovenske župane in dopuščal ustanavljanje slovenskih osnovnih šol. V nekaterih manjših krajih, kjer ni bilo dejanske nemške uprave, so poveljniki domobranskih enot delovali tudi kot nekakšni župani. Štab SNVZ v Trstu je sredi aprila 1944 postavil minimalne zahteve tržaškemu prefektu: slovenske šole, slovenske župane in občinske uprave, slovenski uradni jezik na okrajnih sodiščih, slovenske uradnike tudi na prefekturi, odškod-

nino za požgani Narodni dom v Trstu, ustanovitev slovensko-italijanskega odbora za reševanje posameznih zadev, vendar ni dosegel ničesar. V krajih, kjer so imeli svoje postojanke primorski domobranci, je nemški okupator dopuščal slovenske kulturne prireditve. Dopuščal je tudi vnašanje slovenskega časopisja in določene literature iz Ljubljanske pokrajine ter izdajanje tiskanega Goriškega lista, ki naj bi bil glasilo vseh goriških Slovencev, v resnici pa je bil list SNVZ. Ta je izdajal tudi nekaj ciklostiliranih listov, npr. Tolminski glas, Vipavec itd.

Partizani so se bojevali proti popuščanju slovenskega prebivalstva okupatorjevi zasedbeni politiki in uveljavljali svoje upravne organe – zlasti v letu 1944 izvoljene krajevne, okrajne in okrožne narodnoosvobodilne odbore in partizansko osnovno šolstvo ter razvijali bogato kulturno dejavnost. Tam je nekaj mesecev izhajal tiskani Partizanski dnevnik, redek, če ne kar edini dnevnik v odporniškem gibanju v tem delu Evrope. Primorsko domobranstvo in tudi drugi protipartizansko usmerjeni dejavniki so očitali partizanom, ki so se zavzemali za sodelovanje z italijanskimi protifašistično in protiokupatorsko usmerjenimi dejavniki, da prodajajo Primorsko italijanskim komunistom.

Kot med slovenskimi partizani in primorskimi domobranci je tudi med pripadniki italijanskih in slovenskih dejavnikov pod nemško zasedbo prihajalo do sporov in nasprotij, o čemer pričajo tudi nasilni napadi, denimo razstrelitev goriškega spomenika padlim v 1. svetovni vojni in peklenski stroj v dvorani v Gorici. Italijanski dejavniki so se zavzemali za ostanek JK pod Italijo, medtem ko so bili slovenski protipartizanski organi za njeno priključitev k bodoči Jugoslaviji.

V Slovenskem primorju je nemški okupator ob pomoči zlasti italijanskih kvizlinških oboroženih formacij izvajal zelo hudo nasilje. O tem pričajo množične usmrtitve talcev, denimo na Opčinah, v sanem Trstu, Gorici itd., množični požigi naselij, npr. v Brkinih maja in pri Mačkovljah avgusta 1944 s pokoli prebivalcev, odgoni v delovna in koncentracijska taborišča v nemškem rajhu, prisilna mobilizacija delovne sila za utrjevalna dela itd.

ITALIJANSKI OKUPACIJSKI SISTEM V LJUBLJANSKI POKRAJINI*

1. Italija in Jugoslavija 1939–1941

Odnosi med Kraljevino Jugoslavijo in Kraljevino Italijo med dvema svetovnima vojnama niso bili nikdar kdo ve kako dobri, so se pa bistveno in dokončno poslabšali po italijanski zasedbi in aneksiji Albanije in padcu vlade dr. Milana Stojadinovića v Beogradu. Kmalu po osvojitvi Albanije se je fašistična Italija že pripravljala na nadaljnja osvajanja na Balkanu in njen naslednji cilj sta bili Jugoslavija in Grčija. Lastni volji za osvojitev Jugoslavije se je poleti 1939 pridružilo nemško spodbujanje: vodja nemškega rajha Adolf Hitler je namreč v Berchtesgadnu, da bi dobil soglasje Italije za nemški napad na Poljsko, svetoval italijanskemu zunanjemu ministru grofu Galeazzu Cianu, naj Italija ob prvi priložnosti razkosa Jugoslavijo in zasede Hrvatsko in Dalmacijo. Italijanska fašistična politika je nameravala svoj cilj v Jugoslaviji doseči po posredni poti, s pomočjo hrvaškega separatizma v Hrvatski seljački stranki pod predsedstvom dr. Vlatka Mačka. Nanj se je obrnila, ko je bila nezadovoljna z izidom obiska jugoslovanskega princa regenta Pavla Karađorđevića v Rimu maja in Berlinu junija 1939. Vendar ta prizadevanja prek posrednikov Josipa Bombellesa in Amedea Carneluttija niso uspela in se je dr. Maček avgusta 1939 sporazumel s predsednikom vlade dr. Dragišo Cvetkovićem. Predsednik italijanske vlade Benito Mussolini bi upošteval Hitlerjev nasvet o razkosanju Jugoslavije, če bi upal, da bosta Velika Britanija in Francija trpeli nemški napad na Poljsko. Ker pa sta ti dve odgovorili z vojno napovedjo, se Mussolini ni odločil slediti Hitlerju; razglasil je stanje "nevojskovanja" (nonbelligeranza) Italije in začasno odložil napad na Jugoslavijo.

Nemčija, ki se je marca 1938 pojavila na jugoslovanski severni meji, po izbruhu vojne septembra 1939, ni več pomenila neposredne nevarnosti za Jugoslavijo. Padec Poljske je sicer odpiral možnost, da se pojavi na Balkanu s severa, prek Madžarske in Romunije. Vendar je bila Nemčija takrat zainteresirana za nevtralnost balkanskih držav, iz katerih je dobivala poljske pridelke in surovine za svojo vojno industrijo. Politika nevtralnosti, ki jo je razglašala jugoslovanska vlada, je takrat popolnoma zadovoljevala nemške in tudi italijanske interese. Nevtralnost podonavskih in balkanskih držav je bila Nemčiji in Italiji potrebna ne samo iz političnih in glavnih strateških razlogov, temveč tudi iz gospodarskih razlogov, saj so jima pomenile prvorazredni rezervni potencial. Zato se je med njima nadaljevala tekma za politični in gospodarski vpliv v teh državah. Ta tekma je dosegla tak obseg, da je italijanska vlada predložila nemški pogajanja za odstranitev konkurence na zunanjih tržiščih, posebno na Balkanu, kar pa se ni zgodilo.

Nekaj časa je bila v letu 1939 navzoča zamisel o ustanovitvi bloka nevtralnih držav na Balkanu, da bi te v primeru vojne ostale zunaj vojnega požara. Nemčija in Italija sta si ta blok predstavljali tako, da bi bil gospodarsko povezan z njima in v njunem vplivnem območju. Svojo nevtralnost in nevtralnost balkanskih držav je Italija nameravala izkoristiti za razširitev svojega vpliva na podonavske in balkanske države. Rim je sebi pripisoval zasluge, da je sploh bila možna nevtralnost balkanskih držav. Sebe je prikazoval kot edinega zanesljivega in sposobnega zaščitnika balkanskih režimov pred t. i. boljševiško nevarnostjo. Med balkanskimi državami je bila najbolj zainteresirana za ustvaritev omenjenega bloka Romunija, ki je bila vkleščena med Nemčijo in Sovjetsko

* Fašisti brez krinke, dokumenti 1941–1942, Obzorja, Maribor 1987, str. 11–105.

zvezo in izpostavljena grožnjam madžarskih in bolgarskih ozemeljskih zahtev. Tudi jugoslovanski vladni krogi so bili živo zainteresirani za ustvaritev bloka nevtralnih držav, čeprav so nevtralnost pojmovali različno, nekateri kot kratkotrajno in drugi kot trajno usmeritev. Za nevtralni blok so bile tudi zahodne države, predvsem Velika Britanija in je bil London pod določenimi pogoji celo pripravljen pristati na italijanski vpliv na Balkanu, če bi to preprečilo širjenje sovjetskega vpliva na Balkanu in pripeljalo do izrinjenja nemškega vpliva ali celo do odcepa italijanske politike od nemške.

Vendar je zamisel o ustvaritvi bloka nevtralnih držav na Balkanu živela le malo časa. Uresničitev je postala nemogoča zaradi medsebojnih nasprotij balkanskih držav in prepletanja različnih ciljev in interesov velikih držav. Tudi Nemčija ni bila več naklonjena tej zamisli, zbala se je namreč, da bi se blok lahko uprl njeni penetraciji; zato se je bila pripravljena pogajati z vsako državo posebej, ker se ta ne bi mogla tako učinkovito upirati nemškemu pritisku. Tudi Mussolini, ki se ni odrekel ozemeljskim zahtevam v Jugoslaviji in je čakal na ugodno priložnost za napad na Grčijo, si ni hotel vezati rok s sklepanjem pogodb o nevtralnosti, čeprav bi to tudi po nemških priznanjih pomenilo razširitev italijanske hegemonije na Balkanu.

Dosledno izvajajoč svojo dvolično politiko do Jugoslavije, je italijanska vlada razglašala nevtralnost in javno poudarjala, kako si prizadeva za ohranitev miru na Balkanu, obenem pa je opravljala svojo razdiralno delo v Hrvatski, pripravljajoč teren za svojo imperialistično ekspanzijo, ko bo zanjo ugodna priložnost. Ker ni mogla več računati na notranji hrvaški separatizem, so ji prišli prav ustaši pod vodstvom dr. Anteja Paveliča. Na sestanku 23. januarja 1940 sta se Ciano in dr. Pavelič dogovorila za zelo natančen scenarij italijanske intervencije v Jugoslaviji: upor v Hrvatski, prihod italijanske vojske, razkosanje, priključitev Kosova in zahodne Makedonije Albaniji, razglasitev hrvatske neodvisnosti in vzpostavitev personalne unije s Kraljevino Italijo, priključitev enega dela Slovenije Hrvatski in drugega Nemčiji, priključitev vzhodnega dela Makedonije Bolgariji, vzpostavitev samostojnih državic Srbije in Črne gore; scenarij torej, ki je postal aktualen čez leto dni. Iz mnogih virov je videti, da je bila spomladi, aprila in maja, 1940 Italija najbliže napadu na Jugoslavijo, saj poznamo že natančno izdelane vojaške načrte in tudi že določen datum napada v začetku junija. Napad naj bi italijanska vojska izvedla s treh strani: iz Italije, Albanije in po nemški privolitvi tudi iz Avstrije. Vendar je Mussolini po nemških zmagah v severni in zahodni Evropi, ko je padla na kolena že tudi Francija, kljub svarilom britanskega predsednika vlade Winstona Churchilla in predsednika ZDA Franklina D. Roosevelta na Hitlerjevo željo 10. junija "*a calci a culo*" (z brco v zadnjico), kot se je sam izrazil, potisnil Italijo v vojno v zahodni Evropi, da bi se udeležila delitve plena in dobila pravico sodelovati pri določanju mirovnih pogojev. S tem je bila za nekaj časa odstranjena nevarnost italijanskega fašističnega napada na Jugoslavijo in Grčijo, kajti Italija je bila zdaj, ko si je z vstopom v vojno onemogočila dobave iz Velike Britanije, še bolj kot prej zainteresirana, da se vojni požar ne razširi na Podonavje in Balkan. Poleg tega sta Mussolini in Ciano menila, da bo Jugoslavija po francoskem zlomu prisiljena, da se sama zateče v naročje fašističnih držav in se bodo cilji v Jugoslaviji uresničili s političnimi in ne vojaškimi sredstvi. Zato se je sredi junija 1940 zmanjšala napetost v italijansko-jugoslovanskih odnosih.

Takšna italijanska politika se je ujemala tudi z nemško, ki je v drugi polovici 1940, ko ni mogla uresničiti načrta o izkrcanju nemške vojske na britanskem otoku, začela pripravljati napad na Sovjetsko zvezo, enega glavnih strateških ciljev nacionalnega socializma sploh, določenega že v Hitlerjevem delu "*Mein Kampf*" iz 1923. leta. Če se je prej Nemčija bala, da bi z agresijo na Balkanu lahko povzročili zbližanje interesov Sovjetske zveze in Velike Britanije, si je sedaj hotela zavarovati mir v zaledju desnega

krila svojega velikega bojnega razporeda proti Sovjetski zvezi. To zaledje na Balkanu pa je bilo tudi še vedno bogat vir za živež in surovine, zelo potrebne za nemško vojno industrijo; verjetno so se morale povečati tudi njene dobave Italiji, ko jih ta ni mogla več dobivati iz Velike Britanije in nekaterih drugih držav. Gospodarska vojna, ki jo je Velika Britanija vodila proti Nemčiji in Italiji, je še povečala pomen rednega in povečanega izvoza iz balkanskih držav, ki jih je zapora tržišča v Franciji in tudi v nekaterih nevtralnih državah tudi silila k povečanemu izvozu v Nemčijo in Italijo. Pri tem je bila Italija v podrejenem gospodarskem položaju, kot je bila tudi v političnem, do nemškega rajha, ki je imel tudi glavno vlogo v reševanju ozemeljskih sporov med državami srednje in jugovzhodne Evrope (t. i. dunajski arbitraži).

Kljub temu da je Nemčija še vedno načelno potrjevala italijansko vplivno območje na Balkanu, sta se njena gospodarska penetracija in z njo tudi politični vpliv v balkanskih državah nenehno večala. Po osvojitvi zahodne Evrope je Nemčija laže posvečala svojo pozornost Balkanu, tudi z namenom, da omeji vpliv Sovjetske zveze. Ta je sredi 1940 vzpostavila gospodarske in tudi diplomatske odnose z Jugoslavijo, ki je tako začela opuščati strogo protisovjetsko vedenje, enega vogalnih kamnov jugoslovanske zunanje politike, kar ni bilo všeč Nemčiji in Italiji. Navzočnost Sovjetske zveze je imela pomemben delež v protiuteži pred italijanskimi imperialističnimi težnjami, vendar se je po zlomu Francije ta delež zmanjšal in se je povečal delež Nemčije, ki so jo jugoslovanski vodilni krogi smatrali za zaščitnico pred italijansko agresijo in ji popuščali ne samo v gospodarskem, temveč tudi v političnem in ideološkem pogledu.

V svojem pritisku na balkanske države se je Nemčija v začetku oktobra 1940 dogovorila z novo profašistično romunsko vlado Iana Antonescuja za prihod nemške vojske (2 diviziji) v Romunijo, in to brez predhodnega obvestila italijanski vladi. Mussolini, postavljen pred neljubo izvršeno dejstvo, čeprav so pred nekaj tedni (27. septembra) Nemčija, Italija in Japonska sklenile v Berlinu trojni pakt in potrdile pripadnost Balkana italijanskemu vplivnemu območju, je sklenil, da odgovori Hitlerju na enak način: z nenapovedanim napadom na Grčijo. Nanj so se v Rimu pripravljali že nekaj časa, spodbujali so incidente in krepili protigrško propagando, vendar jih je Berlin, zainteresiran za čimvečjo udeležbo Italije v vojni z Veliko Britanijo v Sredozemlju in mir na Balkanu, resno odvračal od napada na Grčijo ali Jugoslavijo. Osvojitev Grčije bi za italijanske fašiste poleg strateške koristi pomenila preizkusni kamen za še širšo politiko: dopolnitev obkrožitve Jugoslavije in njeno zastraševanje, razvnemanje albanskega nacionalizma in njegovih aspiracij do Ciamurie s težnjo, da bi predstavili Italijo kot maščevalko zatiranih narodnih manjšin in popravljalko starih krivic.

Italijanski napad na Grčijo 28. oktobra 1940, ki naj bi bil usoglašen z ofenzivo iz Libije v Egipt in ki so ga opravičevali z dozdevnim spreminjanjem Grčije v bazo za britanske sile, ni bil uspešen in je izrazil lahkomiselnost fašističnih veljakov, vojaško nepripravljenost, nesorazmerno politični moči Italije, podcenjevanje vojaških zmožnosti in obrambne volje grškega ljudstva s strani diletantskih fašističnih politikov, ki so upali, da bodo uspeli tudi s podkupljivostjo kakšnega grškega odličnika in s propagandnim slepilom. Neuspešno je bilo tudi prizadevanje, da bi za sodelovanje v grški avanturi pridobili Bolgarijo, ki so ji – kot prej Jugoslaviji – ponujali izhod na Egejsko morje; car Boris III. je verjetno hotel bolgarske pretenzije v Grčiji uresničiti z nemško pomočjo.

Nemčija nikakor ni bila zadovoljna z italijansko akcijo v Grčiji, še posebej zaradi njenega neuspeha in ker je spravila vso Os v neugoden položaj. Nemške obtožbe napada na Grčijo so bile opravičene, vendar so bile izražene šele po italijanskem neuspehu, ki ga Nemčija ni pričakovala, in predvsem iz bojazni za splošnejše posledice za Balkan, ne izključujoč sovjetske intervencije. Dva razloga sta silila Nemčijo, da neposredno poseže v vojno v Grčiji, in to britansko angažiranje v obrambi Grčije, ki se je začelo s prihodom

oddelkov britanske vojske na Kreto, in italijanski neuspehi, ki so vso Os spravili v neugoden psihološki in vojaško-strateški položaj. Italijanski neuspeh v Grčiji – italijanska vojska se je morala umakniti iz vzhodne tretjine Albanije! je bil namreč prvi neuspeh sil Osi v drugi svetovni vojni. S tem je Italija postajala še bolj odvisna od Nemčije, kar se je najizraziteje izkazalo spomladi 1941. in v nadaljnjih letih.

Med ukrepi, ki jih je Hitler predvideval za odpravo neugodnih posledic italijanskega neuspeha v Grčiji, je bila tudi zahteva, da Jugoslavija spremeni svojo politiko in bolj sodeluje z Nemčijo in Italijo, da bi lahko spomladi 1941 rešili grško vprašanje. Jugoslovanska nevtralnost je do pozne jeseni 1940 ustrezala marsikomu, nato pa nikomur, saj se je tudi Velika Britanija potegovala za sodelovanje Jugoslavije na njeni strani, vendar zaman. Nemčija je zato, ker se je na Balkanu odprlo novo bojišče, spremenila svoj odnos do nevtralnosti podonavskih in balkanskih držav; začela je pritiskati nanje, da pristopijo k trojnemu paktu: Madžarska, Romunija in Slovaška so to storile že v drugi polovici (od 20. do 24.) novembra 1940, odločitev o pristopu Bolgarije in Jugoslavije se je zavlekla do marca 1941. Hitler se je bil za pritegnitev Jugoslavije k trojnemu paktu pripravljen odpovedati njenemu razbitju in zagotoviti nedotakljivost njenih meja, čeprav se je zavedal, da bo to prizadelo Mussolinija. Še več, predlagal je celo, naj bi ji dovolili, da si z vojaško akcijo vzame Solun in za protiuslugo demilitarizira jadransko obalo. Mussolini je moral soglašati, saj se je italijanska vojska ravno tisti dan (22. novembra) umaknila iz Korče. Vendar je to storil pod enim pogojem, ki so ga narekovali prestižni razlogi, da namreč jugoslovanska vojska zavzame Solun šele takrat, ko bo italijanska dosegla odločilno zmago. Jugoslavija je bila pripravljena skleniti z Nemčijo in Italijo pakt o nenapadanju, zavrnila pa je možnost pristopa k trojnemu paktu in sodelovanje v vojni proti Grčiji. Kot pričajo pogovori beograjskega odvetnika in pravnega zastopnika italijanskega poslaništva v Beogradu Vladislava Stakiča z Mussolinijem in Cianom februarja 1941 v Rimu, bi bila Italija popustljivejša od Nemčije: zadovoljila bi se s sklenitvijo zveze med Italijo in Jugoslavijo, ki bi temeljila na poglobljenem paktu iz marca 1937. leta; ta zveza naj bi Jugoslavijo močneje privezala na Italijo, tako v njej zmanjšala nemški vpliv in hkrati pomenila poslednji korak za pristop Jugoslavije k trojnemu paktu. Vendar je Hitler na pogovorih z jugoslovanskima politikoma, predsednikom vlade dr. Dragišo Cvetkovičem in zunanjim ministrom Aleksandrom Cincarjem-Markovičem v Salzburgu 14. februarja 1941 odločno zahteval pristop Jugoslavije k trojnemu paktu, enako v pogovoru s princem Pavlom 4. marca, tj. tri dni po pristopu Bolgarije k trojnemu paktu in prihodu nemške vojske v Bolgarijo, ko se je Jugoslavija znašla skoraj popolnoma obkoljena od sil trojnega pakta. Potem ko je ugotovila, da od Velike Britanije ne more pričakovati izdatnejše vojaške pomoči in si vsaj na papirju zagotovila spoštovanje suverenosti in ozemeljske nedotakljivosti Jugoslavije in določbo, da tej ne bo treba vojaško pomagati članicam pakta in niti dati svojega ozemlja za prevoz čet in vojaškega materiala ter si zagotovila izročitev Soluna po vojni, je 25. marca 1941 na Dunaju podpisala pristop Jugoslavije k trojnemu paktu. Po množičnih demonstracijah po vsej Jugoslaviji in državnem udaru v Beogradu 27. marca 1941, ko je Hitler sklenil napasti Jugoslavijo in jo razbiti kot vojaško silo in državo, je Mussolini še kratek čas bil pripravljen na kompromis z novo vlado generala Dušana Simovića, ker se je bal, da bodo napadene italijanske sile v Albaniji, ki so odpovedale tudi v marčni ofenzivi proti Grkom. Vendar je pod Hitlerjevim vplivom moral spremeniti svoje stališče in je italijanska vojska skupaj z nemško sodelovala v vojni proti Jugoslaviji ter začela z novo ofenzivo proti Grkom; nemška vojska je lahko zdaj prodirala v Grčijo tudi iz Jugoslavije. Kot že nekaj časa, je tudi v marčnih in aprilskih dogodkih 1941 imela pobudo Nemčija, kljub temu da je bila načelno skoraj cela Jugoslavija italijansko vplivno območje.

2. Vojna aprila 1941 in prihod italijanske vojske v osrednjo Slovenijo

V operativnem načrtu italijanskega vrhovnega vojaškega poveljstva (Comando Supremo), ki so ga imenovali "*Esigenza E*" (Zahteva E), so bile za vojno z Jugoslavijo, ki naj bi prodirale od zahoda, predvidene znatno večje sile kot so jih uporabili aprila 1941. Takrat so imeli na voljo t. i. skupino armad Vzhod pod poveljstvom generala Camilla Grossija. Imela je tri armade, in to 2. (general Vittorio Ambrosio) z dvema armadnima zboroma (5. in 11.) ali petimi divizijami in nekaj manjšimi enotami, 6. (general Mario Vercellino) s tremi specialnimi armadnimi zbori (oklepni, hitri, avtotransportni) ali desetimi divizijami in nekaj manjšimi enotami ter 8. (general Adalberto di Savoia-Bergamo) z dvema armadnima zboroma (6. in 14.) ali petimi divizijami. Skupno je bilo torej predvidenih 20 divizij in manjše enote. Zaradi vojne z Grčijo in večjih potreb v Afriki so na t. i. julijski črti zmanjšali število velikih enot, tako da so imeli na voljo samo 2. armado z dvema armadnima zboroma, so jo pa po 27. marcu 1941 okrepili še s tremi armadnimi zbori (6., avtotransportni, hitri), tako da je imela 6. aprila 1941 v svoji sestavi 15 divizij in nekaj manjših enot. Tako sta bili t. i. Julijska krajina, predvsem Slovensko primorje, in Furlanija polni italijanskih vojakov.

Medtem so bile tudi velike spremembe v vodstvu italijanskih oboroženih sil. Kralj Viktor Emanuel III. je 8. junija 1940, tik pred vstopom Italije v vojno, izročil vrhovno poveljstvo oboroženih sil Mussoliniju, ki je medtem že bil "*prvi maršal cesarstva*" in je sedaj dobil še naziv "*poveljnik čet, ki operirajo na vseh frontah*". Bil je tudi minister za vojsko, kjer je v ministrstvu na Via XX Settembre imel državnega podsekretarja, generala Alfreda Guzzonija in nato generala Antonia Scuera, kot je imel kot notranji minister na ministrstvu državnega podsekretarja Guida Buffarinija. Za vse italijanske oborožene sile je bil t. i. veliki generalni štab (Stato Maggiore Generale) ali vrhovno poveljstvo (Comando Supremo), ki ga je po neuspehu v Grčiji, ko so s tega mesta odstranili maršala Pietra Badoglia, od 1. decembra 1940 vodil načelnik maršal Ugo Cavallero v palači Vidoni v Rimu. Podrejeni so mu bili generalni štabi za vse tri vojaške "*rodove*", tj. kopensko vojsko, letalstvo in mornarico, ki so jih tudi vodili načelniki. Generalni štab kopenske vojske, ki nas edini med njimi zanima, je bil v palači Caprara na Via XX Settembre v Rimu in ga je vodil general Mario Roatta.

Med vojno proti Jugoslaviji in Grčiji aprila 1941 je Mussolini ostal v Rimu in je od tam z brzojavkama ukazal, naj ustrelijo vsakega vojaka, ki bi zapustil položaj, in naj se častniki češče zadržujejo med vojaki. Cavallero je bil v Albaniji, Roatta pa na t. i. julijski fronti; v neki vili v Scodovacci pri Cervignanu; ta svoj glavni stan je imenoval "*Malaga*". Imel je neposredne zveze z Rimom in s poveljstvom 2. armade v Gorici. Na to fronto pa je nekega dne prispel tudi kralj Viktor Emanuel III. Z avtomobilom je sledil nekaterim enotam, za gotovo vemo, da je bil v Bukovju pri Postojni, v Kranjski Gori in v Žuti Lokvi na Hrvatskem. Na tej "*fronti*" je bil tudi njegov sin princ Piemontski, Umberto II.; vemo, da je med drugim bil v Žirovnici na Gorenjskem.

V sprednjem bojnem razporedu ob rapalski meji, ki so jo varovali graničarji iz armadnih zborov z obmejno milico, karabinjerji in financarji, sta bila oba "*domača*" armadna zbora, in to XI. na severni in V. na južni strani; njuni taktični poveljstvi sta se že preselili iz Vidma (Udine) v Kanal in iz Trsta v Podgrad. XI. armadni zbor (poveljnik general Mario Robotti, načelnik štaba polkovnik Aldo Princivalle) je imel svoje sile zbrane predvsem na treh odsekih: čisto na severu od Kokove (3 km severozahodno od Trbiža) do Baške grape je bil t. i. severni odsek (poveljnik general Carlo Viale v Tolminu), ki so ga sestavljali graničarji iz vzhodne polovice 17. in celega 21. obmejnega zapornega odseka ter 3. alpinska skupina "*Valle*" (poveljnik polkovnik Alarico Bruzzone), ki je imela tri alpinske bataljone in alpinski topniški divizion. Severni odsek so

okrepili s 75. legijo črnih srajc (trije bataljoni). V sredi, med Idrijo in Hrušico, je bila pehotna divizija "*Re*" (poveljnik Benedetto Fiorenzuoli), okrepljena z bataljonom strojničarjev, 3 četami strojničarjev in 2 četama inženircev-rušilcev. Na jugu, med Bukovjem in Prestrankom, je bila pehotna divizija "*Isonzo*" (poveljnik general Federico Romero), okrepljena z bataljonom strojničarjev na avtomobilih in 4 četami strojničarjev. Imelo pa je poveljstvo armadnega zbora ob sebi še bataljon inženircev-rušilcev in kemično četo. Za tem razporedom je bila topniška zapora, ki jo je sestavljalo devet divizionov težkega (t. i. armadnega) topništva kal. 105, 149 in 152 mm ter 2 bateriji protiletalskega topništva 20 mm. Na odseku V. armadnega zbora (poveljnik general Riccardo Balocco, načelnik štaba polkovnik Clemente Primieri) so graničarje okrepili s tremi fašističnimi bataljoni črnih srajc, dvema bataljonoma strojničarjev, 5 četami strojničarjev in drugimi manjšimi enotami. Takoj za dvojnim stalnim obrambnim sistemom ob meji so bile tri pehotne divizije, in to med Kožljekom (10 km jugovzhodno od Postojne) in Milonjo (6 km severovzhodno od Ilirske Bistrice) je bila "*Sassari*" (poveljnik Furio Monticelli), zapirala je odsek Slavina–Šembije, med Milonjo in Suhim (3 km severovzhodno od Klane) je bila "*Lombardia*" (poveljnik general Vittorio Zatti), zapirala je odsek Šembije–Jelšane, dalje do morja je bila "*Bergamo*" (poveljnik general Pietro Beletti), ki so ji podredili tudi sile v t. i. "*prostoru Reka*", zapirala je odsek Jelšane–Opatija. Tudi za tem razporedom je bilo nekaj topništva, tudi težkega. Ker je general Ambrosio pričakoval napad jugoslovanske vojske zlasti na severnem odseku, je od novodošlih sil dve pehotni diviziji "*Assietta*" (poveljnik general Emanuele Girlando) in "*Ravenna*" (poveljnik general Edoardo Nebbia) poslal v t. i. drugi razpored XI. armadnega zbora pri Črnem Vrhu nad Idrijo in Sv. Luciji. 2. armadi so dali na voljo kar precej (7) letalskih eskadril iz štirih letalskih skupin v Vidmu, Gorici in Padovi ter so t. i. 22. "*šturm*" preoblikovali v letalsko poveljstvo 2. armade.

Ker sta se nemško in italijansko vrhovno vojaško poveljstvo dogovorili, da bo črta ločnica med obema armadama, tj. nemško 2. in italijansko 2. armado, tekla južno od reke Save (Ljubljana–Novo mesto–Karlovac–Dvor–Banjaluka), je bila italijanska 2. armada v manj ugodnem položaju, saj je za prodiranje globlje v notranjost Jugoslavije imel neposredno pot samo njen južni odsek. Zato je general Ambrosio za ofenzivne akcije odredil dve močni "*manevrski masi*", in to eno v osrednji coni, da prodira v smeri Prezid–Čabar in Kočevje, ter drugo, da prodira od Reke na vzhod po cesti Luizjani in obalni cesti. Srednji in severni odsek XI. armadnega zbora nasproti Gorenjski je imel torej podrejeno vlogo, saj je Hitler že 3. aprila 1941 v nekem svojem povelju določil, da bo Gorenjska nemško zasedbeno območje; vprašanje je, ali je italijanska stran takrat to že vedela.

Sedaj nam ni treba več ugibati, zakaj je italijanska vojska, številčno in tehnično nekajkratno močnejša od njej nasproti stoječih enot jugoslovanske vojske (graničarji in nekaj posadnih bataljonov ob meji, Triglavski planinski odred na severu, Triglavska divizija v sredi in Risnjaški planinski odred na jugu, vse podrejeno poveljstvu 7. armade, poveljnik general Dušan Trifunović), do 11. aprila tako malo prodrla čez rapalsko mejo. Tako kot sta na vrhu usklajevali svojo dejavnost obe vrhovni vojaški poveljstvi prek svojih predstavnikov (nemški general Enno von Rintelen v Rimu in italijanski general Efisio Luigi Marras v Berlinu), sta imeli obe strani svoje predstavnike tudi pri armadnih poveljstvih. Dogovorili so se, da bo italijanska vojska krenila v splošen napad, ko bo nemška prodrla iz Madžarske in Avstrije do Zagreba in tako odrezala enote jugoslovanske vojske v Sloveniji in zahodni Hrvatski od njihovega zaledja. Seveda pa bi italijanske enote tudi v omejenih operacijah do omenjenega dne lahko storile kaj več, če ne bi bilo pretiranega precenjevanja o moči in napadalnosti jugoslovanskih enot. Obe vrhovni vojaški poveljstvi, nemško in italijansko, sta predvidevali močnejši odpor jugo-

slovanske vojske in vsaj nekaj tednov trajajočo vojno. Bilo pa je pri italijanskih vojakih tudi precej strahu, o čemer priča dogodek pri Cerknem v noči na 8. april, ko je zaradi prihoda nekega manjšega jugoslovanskega oddelka na Primorsko nastal velik preplah in so se oddelki že umaknili iz Cerknega, požgali tamkajšnjo vojašnico, streljali s topovi itd., zaradi česar so pozneje nekaj častnikov postavili pred sodišče.

Poveljnik 2. armade, general Ambrosio je prvi dan vojne z Jugoslavijo naslovil na svoje vojake tale proglas:

"*Ura, ki smo jo čakali že dolgo časa, je prišla.*

S tega ozemlja, ki je bilo priključeno Domovini z junaštvom vaših očetov in vaših bratov, boste korakali naproti Zmagi.

Naše geslo 'dalje od cilja' vas bo vodilo naprej, vedno naprej v imenu Italije."

Poveljnik XI. armadnega zbora, general Robotti pa je v proglasu svojim vojakom povedal:

"*Danes od 6. ure zjutraj so se začele sovražnosti proti Jugoslaviji.*

Za armadni zbor samo en nasvet:

'Umakniti se ne smemo niti z ene pedi ozemlja.'

Na sovražnikov napad, čeprav bi ga izvajalo le nekaj mož, morajo odgovoriti vsi – osamljeni vojaki in oddelki neposredno.

Sovražnik, ki je pred nami, sovraži nas, našo Domovino, naše zaveznike.

Ne pozabite na hude posledice, ki bi jih imelo pomanjkanje reakcije za narod in za vas same.

Tukaj smo na mejah svoje Domovine, pred vrati vaših hiš.

To pomnite in občutite!!!"

Če se omejimo na operacije italijanske vojske v Sloveniji, lahko rečemo, da so bile od 6. aprila zjutraj, ko se je začela vojna v Jugoslaviji, do 10. aprila zvečer, le v obmejnem pasu. Začele so se šele 7. aprila, ko je poveljstvo 2. armade za prvi dan vojne ugotovilo "*nasprotnikovo statično taktiko*". Enote t. i. severnega odseka so prodrle po dolini Save Dolinke pred Dovje, potem ko je imel alpinski bataljon "*Val Toce*" 9. aprila pri Gozdu Martuljku omembe vreden boj s skupino jeseniških prostovoljcev in utrpel 4 mrtve in 7 ranjenih. Graničarji z območja Cerknega so prišli na Komno.

Na srednjem in južnem odseku XI. armadnega zbora so enote graničarjev s teh odsekov in iz divizij "*Re*" ter "*Isonzo*" prodrle do črte Vrsnik–Grčarevec–Gorenji Logatec–Cerkniško jezero in imele pri tem močnejše spopade za Stari Grad in Stražnik (zahodno od Rakeka); za njuno osvojitev so imeli že pred meseci izdelane načrte. Vendar so z izjemo prodora do Gornjega Logatca osvojile razmeroma malo območja.

Na operativnem območju V. armadnega zbora so t. i. zmagoviti sunki manjših italijanskih enot prišli do Bele Vode, Prezidanskega Berinščka in Otrobovca zahodno od Prezida.

Nemško vrhovno vojaško poveljstvo je predvidevalo, da bo do splošnega vdora v notranjost Jugoslavije lahko prišlo šele po 13. aprilu, v poveljstvu 2. italijanske armade pa so menili, da se bo to zgodilo šele okrog 15. aprila. Vendar sta nagel razkroj jugoslovanske vojske v zahodnem delu države in po nacističnem scenariju opravljena ustaška razglasitev t. i. Neodvisne države Hrvatske, to pomaknili na 11. april opoldne. Ker je bila zdaj pot na vzhod odprta na široko in ni šlo več toliko za bojevanje kolikor za zasedbo ozemlja, je poveljstvo 2. armade vrinilo v prvi razpored VI. armadni zbor (poveljnik general Renzo Dalmazzo, načelnik štaba polkovnik Alberto Aliberti) in mu dodelilo diviziji "*Assietta*" in "*Ravenna*" iz XI. armadnega zbora. V ofenzivo je bilo treba odhiteti v kolonah po cestah in ne v širokem bojnem razporedu.

Na severnem odseku XI. armadnega zbora so enote graničarjev in alpincev prodirale po dolini Save in zasedle Jesenice (11. 4.), Radovljico in Selca (12. 4.), Kranj in Škofjo

Loko (13. 4.). V sredi je divizija "*Re*" prodirala prek Trate, Stare Vrhnike, Dobrove proti Št. Vidu in Ljubljani, ki ji je bila določena za zasedbeno območje. Južneje je divizija "*Isonzo*" prodirala prek Planine, Logatca, Vrhnike in Brezovice proti južnem robu Ljubljane. Ker se je bal, da bi nemška vojska, ki je 11. aprila napravila dolg pohod, saj so npr. predhodnice 1. planinske divizije prišle od Dravograda prek Slovenjega Gradca, Celja, Novega mesta in Metlike do Karlovca, lahko prodrla do Ljubljane pred italijansko vojsko (baje so italijanski agenti poročali, da proti Ljubljani že prodira nemška motorizirana kolona), je general Roatta ukazal sestaviti hitri odred za prodor v mesto. Pri Kalcah so zbrali 11. bersaljerski polk (poveljnik Vincenzo Robertiello), dva voda motoristov in oddelek lahkih tankov iz eskadrona "*San Giusto*"; ta odred je ob petih popoldne prispel do Viča, kjer mu je ljubljanski župan dr. Juro Adlešič izročil mestne ključe kot znak vdaje mesta. Zasedel je vladno palačo, radio, železniško postajo itd. ter na gradu snel belo in izobesil italijansko zastavo. Ob osmih zvečer so prispeli v Ljubljano oddelki divizije "*Isonzo*" in njen poveljnik general Romero je prevzel oblast v mestu. Vendar le za kratek čas, saj je že drugi dan to dolžnost prevzel poveljnik divizije "*Re*" general Fiorenzuoli. Omenjeni hitri odred pa je dobil nalogo, naj se iz Ljubljane prek Grosupljega, Dolenjskih Toplic odpelje na Hrvaško v VI. armadni zbor. Ker še ni predvidevalo tako naglega zloma jugoslovanske vojske, je poveljstvo 2. armade še 13. aprila predvidevalo, da bo XI. armadni zbor z divizijama "*Isonzo*" in "*Ravenna*", ki so mu jo ponovno podredili, do 20. aprila prispel v cono Vrbovsko. Zato se je divizija "*Isonzo*" pomikala od južnega roba Ljubljane prek Turjaka, Velikih Lašč proti Ribnici na Dolenjskem (14. 4.), kamor je prispel tudi taktični del poveljstva XI. armadnega zbora, medtem ko se je poveljstvo nastanilo na Vrhniki.

Južneje od XI. armadnega zbora je prodiral VI. armadni zbor, in to z divizijo "*Friuli*" v Loško dolino in Loški Potok do Prezida (12. 4.), in dalje do Trška, Malega Luga in Plešc (14. 4.), Kužlja in Broda na Kolpi (15. 4.), z divizijo "*Sassari*" na območje med Babnim Poljem in Čabrom (12. 4.), dalje v trikotnik Kočevska Reka–Novi Lazi–Borovec (14. 4.) in v cono Čeplje–Knežja Lipa (15. 4.), medtem je divizija "*Assietta*" prišla v trikotnik Grahovo–Nova vas–Velike Bloke (14. 4.) in dalje v cono Sušje–Ribnica na Dolenjskem (15. 4.). Naslednje dni je ta armadni zbor prodrl v Gorski kotar in severni del Like.

Drugi trije armadni zbori, tj. avtotransportni, hitri in V., so prodirali južneje od VI. samo po hrvaškem ozemlju, tako da njihovih premikov ne bomo spremljali, le povemo naj, da je bil na čelu avtotransportni, ki je prodiral po obalni cesti v južno Dalmacijo, in poslednji V., ki so mu za cilj odredili Hrvatsko primorje.

Po 16. aprilu, ko so vsi armadni zbori, razen avtotransportnega, en dan počivali, in se je že vedelo, da bo prišlo do premirja, so enote zasedale kraje na svojih operativnih območjih.

Pri podpisu premirja v Beogradu pred generalfeldmaršalom Maximilianom Weichsom, poveljnikom 2. nemške armade, 17. aprila, je bil kot italijanski predstavnik navzoč polkovnik Luigi Bonfatti; premirje je začelo veljati drugi dan opoldne.

Zanimivo je, da je med vsemi petimi armadnimi zbori imel od 6. do 13. aprila 1941 največje izgube ravno XI. armadni zbor. Imel je 12 mrtvih (med njimi častnika), 16 ranjenih (med njimi 2 častnika) in 21 pogrešanih, skupno 49. VI. armadni zbor, ki je tudi prodiral po slovenskem ozemlju, je imel 17 ranjenih (med njimi častnika) in 1 pogrešanega vojaka, skupno torej 18. Ko so v poveljstvu armade 20. aprila 1941 izdelali pregled izgub, so ugotovili, da XI. in VI. armadni zbor po 13. aprilu nista imela izgub. Armada je v operacijah v Jugoslaviji utrpela 30 mrtvih (med njimi 3 častnike), 134 ranjenih (med njimi 9 častnikov) in 22 pogrešanih (kako so prišli do takšnega števila pogrešanih, ni znano), skupno torej 186. To je razmeroma malo, če upoštevamo, da je

imela samo divizija sardinskih grenadirjev od septembra 1941 do septembra 1942 v Ljubljanski pokrajini 136 padlih in 368 ranjenih. Mussolini je še med operacijami pohvalil 2. armado za hitro prodiranje v Jugoslavijo, kralj Viktor Emanuel III. pa jo je tudi pohvalil v posebnem pismu Mussoliniju.

Po končanih operacijah v Jugoslaviji se je poveljstvo 2. armade namestilo na Sušaku. Njene t. i. velike enote (Grande Unità) pa so bile razmeščene takole: poveljstvo XI. armadnega zbora v Ribnici (divizija "*Re*" v Ljubljani, divizija "*Isonzo*" v Kočevju, divizija "*Ravenna*" na Hribu v Loškem Potoku, 3. alpinska skupina na Turjaku), poveljstvo VI. armadnega zbora v Čabru (divizija "*Sassari*" v Brodu na Kolpi, divizija "Assietta" v Gerovu), poveljstvo V. armadnega zbora v Crikvenici (divizija "*Lombardia*" v Novem, divizija "*Bergamo*" v Žuti Lokvi), poveljstvo hitrega armadnega zbora v Bihaču (1. hitra divizija v Drežniku, 2. hitra divizija v Priborju in 3. hitra divizija v Bihaču), poveljstvo avtotransportnega armadnega zbora v Splitu (divizija "*Pasubio*" v Šibeniku, divizija "*Torino*" v Dubrovniku in divizija "*Littorio*" v Mostarju). Vse druge velike enote so že odšle iz armade ali pa so še odhajale. Nekatera druga jugoslovanska območja, npr. Kosovo, Črno goro in zahodno Makedonijo, so zasedle enote iz 9. armade, katere poveljstvo (general Alessandro Pirzio-Biroli) je bilo v Albaniji.

Enote XI. armadnega zbora tudi po sklenitvi premirja niso mogle takoj zasesti vsega slovenskega ozemlja, ki ga je Hitler namenil Italiji. Dne 12. aprila 1941 je namreč ponovno določil, da dobi severno Slovenijo, tj. slovensko Štajersko, povečano s pasom Dolenjske, Mežiško dolino in Gorenjsko Nemčija, Prekmurje Madžarska in vse drugo Italija. Ker je bila vzhodna Dolenjska (v njej tudi Bela krajina) še vedno, in to do konca aprila 1941, operativno območje nemške vojske, po katerem so se njene enote zdaj premeščale na sever, naproti novim nalogam, italijanska vojska še ni mogla zasesti tega območja. Pač pa se je morala v drugi polovici aprila umakniti iz Gorenjske, tako da je šef civilne uprave "*za zasedena območja Koroške in Kranjske*" Franz Kutschera po prihodu na Bled 30. aprila 1942 lahko prevzel upravo te pokrajine. Medtem ko so iz t. i. severnega odseka XI. armadnega zbora večino graničarjev vrnili na Primorsko in v Kanalsko dolino, so 3. alpinsko skupino "*Valle*" premestili na območje Turjak–Velike Lašče. Bilo je nekaj krajev, npr. Škofja Loka, v katerih sta bili hkrati navzoči dve posadki, tj. italijanska in nemška, vendar le malo časa.

3. Italijanska vojaška uprava

Za sedaj je še zavito v temo, kako so v Rimu konec marca in v aprilu 1941 obravnavali usodo jugoslovanskih pokrajin, ki naj bi prišle pod Italijo. Arhivski fondi nekaterih osrednjih italijanskih uradov in vojaških poveljstev še namreč niso dostopni za znanstveno proučevanje. Kar se tiče vojaške uprave na ozemljih, ki jih je aprila 1941 zasedla italijanska vojska, vemo, da je na njih najprej vso vojaško in civilno oblast prevzel poveljnik 2. armade general Vittorio Ambrosio. Generalni štab kopenske vojske je namreč 11. aprila ukazal, naj vojaška poveljstva prevzamejo vso vojaško in civilno oblast na zasedenem jugoslovanskem ozemlju. Tako je Ambrosio 13. aprila 1941 izdal razglas na lepakih prebivalstvu zasedenega ozemlja o obvezni oddaji vojaškega orožja in streliva, podreditvi jugoslovanskega orožništva in policije italijanskim vojaškim poveljstvom, prijavi mobiliziranih jugoslovanskih vojakov, ki so odšli domov, pri najbližjih italijanskih vojaških zasedbenih oblasteh in o zamenjavi dinarjev v lire v razmerju 100 : 30. Isti dan je Ambrosio še posebej ukazal razpustiti, če še obstajajo, in prepovedati ustanavljanje vseh združb in organizacij, ki imajo politični in iredentistični značaj.

Že takrat je pri Ambrosiovem poveljstvu obstajal urad za civilne zadeve, ki ga je vodil polkovnik Michele Rolla. Vendar o sestavi in organizaciji tega urada ne vemo ničesar; vemo le to, da je pripravljal tozadevne okrožnice in navodila ter napisal nekaj poročil, ki jih je podpisoval Ambrosio.

Mussolini je kot vrhovni poveljnik italijanskih oboroženih sil 23. aprila 1941 izdal Ambrosiu pisna navodila za vojaško upravo zasedenega jugoslovanskega ozemlja. Najprej je povedal, da različnost zasedenih območij ne priporoča, da bi bila civilna komisariata za Slovenijo in Dalmacijo neposredno podrejena nekemu osrednjemu organu. Nato pa je odredil:

"*1. Na zasedenih ozemljih najvišjo oblast predstavlja vojaška oblast;*

2. pri poveljstvu 2. armade se mora ustanoviti posvetovalni in obveščevalni urad za zbiranje novic in izdajanje navodil v pristojnosti poveljnika zasedbenih enot;

3. civilna komisarja v Sloveniji in Dalmaciji morata glede odvisnosti uvaževati poveljnika armadnih zborov v Ljubljani in Šibeniku;

4. civilna komisarja bosta morala opravljati svoje dolžnosti z dobro razumljeno samostojnostjo in najširšo odgovornostjo, tako da bosta neposredno odgovorna raznim ministrstvom za zadeve iz lastne pristojnosti, vendar v najtesnejšem stiku s poveljnikoma armadnih zborov, od katerih sta odvisna glede vsega, kar se tiče političnih razmer, javnega reda in na splošno vseh vprašanj varnosti, dejavnosti in nalog zasedbenih čet."

Isti dan je Ambrosio izdal okrožnico poveljstvom armadnih zborov in vodjem oddelkov pri svojem poveljstvu:

"*1. Civilna komisariata za zasedena ozemlja Slovenije in Dalmacije bosta imela svoj sedež v Ljubljani in Šibeniku. Njima je zaupana naloga poskrbeti za delovanje državnih, banovinskih in občinskih civilnih služb na dotičnih ozemljih.*

2. Komisariata sta neposredno podrejena poveljstvoma armadnih zborov na svojih območjih, in to XI. za Slovenijo s sedežem v Ljubljani in VI. za Dalmacijo s sedežem v Šibeniku. Razmestitev teh poveljstev a.z. določata povelji, ki sta že na poti.

3. Pri tem poveljstvu armade se je že ustanovil urad za civilne zadeve z nalogo vsklajevanja dejavnosti civilnih komisariatov, vedno prek poveljstev a.z."

Čez dva dni, t.j. 25. aprila, je Ambrosiov urad za civilne zadeve izdal nekoliko širša navodila za delo civilnih komisarjev. V njih je najprej ponovil 4. točko Mussolinijevih navodil in dodal, da skrbita za opravljanje državnih civilnih služb in opravljata nadzor nad vsem tistim, za kar je bila prej pristojna jugoslovanska politična oblast in to po predpisih, ki so v veljavi na njunih območjih, dokler se ti ne spremenijo ali razveljavijo. Posebej pa je Ambrosiov urad naročil, naj civilna komisarja po potrebi ustanavljata civilne podkomisariate, na vsak način onemogočata vsako sovražno dejavnost, preiščeta konzulate sovražnih držav in če še to ni storjeno, onemogočita njihovo delovanje, pomagata pri iskanju in zapiranju vseh nezaželenih ljudi, zlasti angleških, francoskih in grških državljanov, poskrbita za razdelitev italijanskih zastav prebivalstvu, odstranitev vseh slik članov bivše jugoslovanske kraljevske hiše in namestitev podob italijanskega kralja in Mussolinija, uvedbo rimskega pozdrava pri uradnikih in pisanje Mussolinijevih gesel o fašizmu po zidovih, čimbolj naj pomagata pri ustanavljanju pomožnih centrov fašistične stranke, zagrozita naj s smrtno kaznijo za vsak napad na italijanskega vojaka ali civilista, cenzurirata neitalijansko časopisje in ga dasta takoj popisati, pomagata pri širjenju italijanskih časopisov, zlasti glasila t.i. fašistične revolucije Il Popolo d'Italia, takoj skličeta sestanek strokovnjakov za obravnavo gospodarskih vprašanj, izdata ukrepe finančnega značaja (ugotoviti vse denarne sklade, prepovedati nakazovanje denarja tujim ustanovam in nasprotnikom, prepovedati odnašanje denarja, kreditnih pisem, zlata itd., začeti s tiskanjem vrednostnih papirjev davčnega in poštnega značaja), popišeta zaloge živil in ugotovita potrebe za uvedbo racionirane preskrbe, na vsak način preprečita

širjenje predstavnikov tujih tvrdk in pomagata italijanskim tvrdkam, preverjata delovanje raznih služb (vodovod, elektrika, promet itd.), držita zaprte šole in na koncu šolskega leta izdata spričevala s poprečjem ocen iz prvega polletja, čakata na skorajšnje posebne ukrepe glede sodstva, takoj popišeta državne in banovinske uradnike, ki jih bo od 1. maja dalje plačevala italijanska vlada.

Ambrosiov urad za civilne zadeve je oba civilna komisarja pozval, naj poročata o opravljenem delu in sprejetih ukrepih. Čeprav je civilni komisar za zasedeno slovensko ozemlje 22. aprila poročal generalu Ambrosiu (glej dok. 3 v tej knjigi), se je urad za civilne zadeve 2. maja pritoževal, da o ukrepih civilnega komisarja v Ljubljani zve le iz italijanskih časopisov "*La Vedetta d'Italia*" in "*Il Piccolo*", njegovih poročil pa ne dobiva. To je za sedaj vse, kar vemo o delovanju Ambrosiovega civilnega urada.

Razglas o uvedbi funkcije civilnih komisarajev, njunih nalogah in pristojnostih na zasedenem jugoslovanskem ozemlju je Mussolini podpisal šele 17. maja 1941, tj. mesec dni pozneje kot sta začela delovati in dan prej, kot sta nehala uradovati. Povedal je, da ju imenuje vrhovno vojaško poveljstvo (Comando Supremo) in da sta tudi njemu podrejena.

Ambrosiov urad za civilne zadeve je nekajkrat (ohranjena so poročila z dne 25. in 28. 4. ter 9. in 16. 5. 1941) poročal vrhovnemu vojaškemu poveljstvu o razmerah na zasedenem jugoslovanskem ozemlju. V svojem poročilu z dne 25. aprila, ki ga je tudi podpisal Ambrosio, je urad o civilnih komisarjih sodil takole: "*Mislim, da se je delo teh komisarjev v začetku odvijalo odtrgano od delovanja poveljstva te armade, ki je določilo splošni pregled dolžnosti in dejavnosti ter drugačno smer v reševanju nekaterih problemov. To sem preprečil s svojimi navodili, ki so imela namen podrediti delo teh civilnih komisarjev poveljstvoma ustreznih armadnih zborov na njunem ozemlju in utrditi usklajevanje pri tem poveljstvu armade. Poskrbel sem, da je civilno upravo za reško območje, ki je bilo prej v Jugoslaviji, prevzel reški prefekt*"(Temistocle Testa – op. T. F.).

Italijanska vojaška uprava v osrednji Sloveniji je trajala malo časa in je nemško vojaško upravo na Štajerskem (do 14. 4.) preživela za štiri dni, v Mežiški dolini (do 15. 4.) za tri dni; kot že vemo, je na Gorenjskem trajala 12 dni dlje. Izvajal jo je poveljnik XI. armadnega zbora, general Mario Robotti, na posameznih območjih pa tudi njemu podrejeni višji častniki, v Ljubljani poveljnik divizije "*Re*" general Fiorenzuoli.

Italijanska vojaška oblast v osrednji Sloveniji je ukazovala, da ji prebivalci izročajo orožje, strelivo in vojaško opremo, prepovedovala protiokupatorska dejanja, predpisovala policijsko uro in zatemnitev poslopij, omejevala gibanje prebivalstva iz kraja v kraj, prepovedovala promet z zasebnimi avtomobili in motornimi kolesi, uvedla letni čas itd. Že 15. aprila je razglasila, da prevzema orožništvo in civilno policijo pod svojo pristojnost in da se morajo bivši jugoslovanski vojaki, ki so se izognili ujetništvu, prijaviti najbližjemu vojaškemu poveljstvu. Svoje razglase in odredbe so italijanska vojaška poveljstva objavila tudi v Službenem listu banske uprave Dravske banovine 16. aprila 1941.

Nekaj dni sta si oblast v osrednji Sloveniji, ki jo je zasedla italijanska vojska, delila italijanska vojska in Narodni svet. Tega je 6. aprila 1941 ustanovil ban dravske banovine dr. Marko Natlačen iz predstavnikov strank, razen komunistične. Dokler so bile navzoče še jugoslovanske vojaške enote, je poskušal preprečiti rušenje prometnih naprav in si je tako z defetistično dejavnostjo, ki jo je demagoško skrival z gesli "*skrbi za narodno gospodarstvo*" itd., tako nakopal jezo višjih jugoslovanskih poveljstev. Vendar pa ni dokazov, da bi do italijanske zasedbe Ljubljane izvajal secesijsko politiko. 11. aprila, še pred prihodom italijanske vojske, ko mu ni uspela podreditev jugoslovanske vojske v Sloveniji, je, sklicujoč se na ustanovitev NDH, razglasil, da sta "*ban in narodni svet za Slovenijo prevzela na našem ozemlju izvrševanje vrhovne oblasti in s*

tem skrb za red in mir ter za nadaljnjo usodo našega naroda". Po italijanski zasedbi Ljubljane so njegovi predstavniki, med njimi predvsem dr. Natlačen, skušali od nemškega okupatorja doseči privolitev za ustanovitev slovenske državice pod nemškim varuštvom po vzoru na Slovaško, vendar pri tem niso uspeli. Hitler je namreč že pred nekaj tedni sklenil, da si bo severni del Slovenije prilastila Nemčija, ga naglo in popolno germanizirala in si ga tudi formalnopravno priključila. Nato sta ban in narodni svet izdala nekaj razglasov in odredb, npr. o dolžnosti prijave neupravičeno prilaščene državne lastnine in tujega blaga, ter o prepovedi dviga cen življenjskim potrebščinam in drugim predmetom. Takšne razmere so trajale le do 17. aprila popoldne, ko so v vladni palači v Ljubljani opravili izmenjavo oblasti.

4. Uvedba italijanske civilne uprave

Oblikovanje t. i. Ljubljanske pokrajine

Zgodovinski viri pričajo, da je bil Hitler tisti, ki je razkosal Jugoslavijo in posamezne dele kot vojni plen razdelil med njene sosede. Po njegovih smernicah z dne 3. in 12. aprila 1941 je prišel pod Italijo južni del osrednje Slovenije, tj. večina Notranjske (njen zahodni del je bil onkraj rapalske meje) in Dolenjske (njen severni del si je vzela Nemčija in ga priključila k Spodnji Štajerski) ter Ljubljana. Ko je Hitler na zemljevidu (tega viri večkrat omenjajo, vendar ga v arhivih še nismo našli) začrtal južno mejo nemškega rajha v Sloveniji, ki je postala severna meja Ljubljanske pokrajine, se ni oziral niti na dotedanje pokrajinske, okrajne, občinske meje; ta črta je sekala celo meje katastrskih občin. Upošteval je le njen strateški značaj, in to v korist nemškega rajha, saj je črto potegnil tako, da je npr. na dolenjskem hribovju vrhove pustila na nemški strani, da so lahko nemški obmejni organi obvladovali italijansko stran. Vendar s takšno mejo ni bila zadovoljna nobena stran, vsaka bi rada imela še več, vendar se ni dalo nič spremeniti. Hitler je vztrajal pri svojem sklepu, kot pričajo pogovori med zunanjima ministroma Nemčije in Italije, Joachimom von Ribbentropom in grofom Galeazzom Cianom 21. in 22. aprila 1941 na Dunaju. Skupna razmejitvena komisija, ki so jo z italijanske strani sestavljali sami vojaki (italijanski del je vodil general Armando Lubrano iz XI. armadnega zbora), z nemške pa večinoma uradniki (nemški del je vodil svetnik iz zunanjega ministrstva dr. Kurt von Kamphövener), je delovala predvsem od julija do septembra 1941 izmenoma na Bledu in v Ljubljani, vendar ni mogla mnogo spremeniti. Meja Ljubljanske pokrajine se je na severu in vzhodu torej ujemala z novo italijansko-nemško in italijansko-hrvaško državno mejo (po državnih pogodbah 8. 7. 1941 in 18. 5. 1941). Na jugu in zahodu pa je Ljubljanska pokrajina mejila na povečano Reško pokrajino in Tržaško ter Goriško pokrajino. Tako je od Gorjancev proti jugu in zahodu meja tekla po nekdanji meji dravske banovine. Nove meje, zlasti še severna meja Ljubljanske pokrajine, so se živo zarezale v slovensko narodno telo. Pretrgale so človeške, gospodarske, kulturne in druge zveze. Še najbolj nesmiselna je bila meja pri Ljubljani, saj je od mesta odrezala ne samo bližnje zaledje, temveč celo predmestja.

Po Hitlerjevi volji so tako na ozemlju bivše dravske banovine nastale štiri pokrajinske upravne enote, katerih večini sta nemški in madžarski okupator namenila le začasen značaj, saj bi upravne tvorbe Spodnja Štajerska, t. i. zasedena območja Koroške in Kranjske (ali Mežiška dolina in Gorenjska) ter Prekmurje, po formalnopravni vključitvi v okupatorjeve države nehale obstajati. Kot vemo, so zaradi odpadle priključitve Spodnje Štajerske in Gorenjske, odpravili samo upravno enoto Prekmurje, ko so njegove dele priključili k velikima županijama Zala in Sombotelj.

Če upoštevamo, da je italijanski okupator zelo malo spremenil dotedanjo upravno razdelitev zasedenega območja, lahko rečemo, da so v novo pokrajinsko upravno enoto Ljubljansko pokrajino prišli celi črnomaljski (11 občin), kočevski (13 občin) in novomeški okraj (22 občin), vsi drugi okraji so prišli nekoliko okrnjeni. Okraj Ljubljana (okolica) je od 28 občin obdržal 22 občin, okraj Logatec od 12 občin 11, medtem ko je bila občina Ljubljana-mesto zunaj okrajev. Pač pa so prišle v posamezne okraje tiste občine, ki jih je nova državna meja odrezala od njihovih dotedanjih okrajev, katerih središča so ostala na nemškem zasedbenem območju. Tako je okraj Ljubljana-okolica dobil 6 občin iz okraja Litija in potlej je imel spet enako število, tj. 28 občin. Okraj Novo mesto je dobil 8 občin iz okraja Krško in eno občino iz okraja Litija in je imel potlej 31 občin.

Število izgubljenih in pridobljenih občin pri vsakem okraju v Ljubljanski pokrajini nam pokaže tale pregled:

Občina\ Okraj	Število občin pred okupacijo	Število odrezanih občin	Število priključenih občin	Število občin pod okupacijo	Površina v km^2	Število prebivalstva 31. 7. 1941
Ljubljana	1	–	–	1	72,38	91.612
Logatec	12	1	–	11	564,78	24.710
Ljubljana	28	6	6	28	977,34	68.707
Novo mesto	22	–	9	31	1.313,47	81.389
Kočevje	13	–	–	13	1.064,48	40.074
Črnomelj	11	–	–	11	551,64	29.787
Skupno	87	7	15	95	4.544,09	336.279

Ljubljanska pokrajina je torej imela samostojno ljubljansko mestno občino in v petih okrajih 94 občin. Ko so se po 9. juniju 1941 razmere glede spreminjanja mej ustalile, je znašala površina Ljubljanske pokrajine okrog 4.544,09 km^2 (po nekaterih podatkih 4.550,66 km^2 ali tudi 4.543,69 km^2), bila je torej manjša od nemške upravne enote Spodnja Štajerska (6.782,12 km^2) in nekoliko večja od nemške upravne enote Gorenjska z Mežiško dolino (3.478,97 km^2). Italijanski okupator je torej dobil 1941. leta komaj polovico toliko slovenskega ozemlja kot nemški.

Omenjeni datum sem zapisal zato, ker je od 2. maja do 9. junija 1941 po svojevoljnem sklepu štajerskih nacistov, ki bi za nemško kolonizacijo radi imeli še večji kos Dolenjske, imel nemški okupator zasedenih 15 dolenjskih občin, tako da je začasna meja nemškega okupacijskega območja na Dolenjskem tekla tik ob Trebnjem (izključno) in Novem mestu (izključno) ter po grebenu Gorjancev. Po Hitlerjevem ukazu so se morale nemške zasedbene oblasti omenjenega dne umakniti za mejo, ki jo je že prej določil Hitler.

Ko je italijanska civilna uprava v Ljubljanski pokrajini po Mussolinijevem ukazu 31. julija 1941 izvedla ljudsko štetje, je bilo v pokrajini 339.751 prebivalcev. Velika večina (93,8%) je bila Slovencev, tj, 318.773, Nemcev je bilo 13.580, Hrvatov 5.053, Srbov 511, Italijanov 458 in drugih 1.376. Iz nekega vira zvemo, da je bilo junija 1941 v pokrajini samo 18 židovskih družin s 45 člani in 108 Židov, ki so do maja 1941 prebivali v Leskovcu pri Krškem, nato pribežali v Ljubljano in se nastanili v Cukrarni. Ljubljana, ki je sedaj postala središče ene same okupatorjeve upravne enote, je imela 91.612 prebivalcev, kar je pomenilo več kot četrtino prebivalcev pokrajine. Zaradi krutega nacističnega preganjanja narodno zavednega slovenskega življa z nemškega zasedbenega območja je v Ljubljansko pokrajino do konca julija 1942 pribežalo 21.546, v istem času pa je odšlo iz nje 3.812 oseb, tako da je bilo takrat še vedno 17.734 beguncev.

Seveda je vse to oteževalo preskrbo prebivalstva. Treba je pripomniti, da italijanski okupator na jugu Kočevske ni arondiral meje po nacionalni pripadnosti in je 3.310 Slovencev v občini Draga prišlo v Reško pokrajino.

Italijanski okupator je zelo pohitel s priključitvijo Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji. To je storil že 3. maja 1941, ko niti še ni bila sklenjena med Italijo in Nemčijo državna pogodba o razmejitvi (8. 7. 1941). S priključitvijo drugih pokrajin (okolice Reke, Hrvatskega primorja, splitske in kotorske pokrajine) je namreč počakal vsaj do sklenitve državne pogodbe s t. i. NDH o razmejitvi in jih je priključil na dan sklenitve te pogodbe v Rimu (18. 5. 1941). Verjetno sta bila nelojalni odnos ljubljanskih in kočevskih Nemcev do italijanske okupacije (še vedno so namreč pričakovali nemško okupacijo) in grabežljivost nemške civilne uprave v Spodnji Štajerski, ki si je prizadevala, da bi zagospodovala še nad novimi razsežnimi območji vzhodne Dolenjske, ki jih je imel italijanski okupator še šibko zasedene, tista razloga, ki sta Mussolinija pripeljala do sklepa za tako naglo priključitev Ljubljanske pokrajine k Italiji. Razglasil jo je 3. maja 1941 kraljevi ukaz št. 291, ki ga je zbornica fašijev in korporacij potrdila na seji 10. junija 1941, zakonodajna komisija za notranje zadeve in za pravosodje pri senatu pa šele 15. aprila 1943, tako da sta kralj Viktor Emanuel III. in Mussolini lahko šele 27. aprila 1943 podpisala sklep o spremembi kraljevega ukaza o priključitvi v zakon.

Kraljevi ukaz o priključitvi, ki so ga vršički slovenske buržoazije sprejeli z resnično ali hlinjeno hvaležnostjo, je pokrajini glede na strnjeno slovensko prebivalstvo obljubljal "*avtonomen ustroj, upoštevajoč etnične značilnosti prebivalstva, zemljepisno lego ozemlja in posebne krajevne potrebe*". Kot priča dnevnik italijanskega zunanjega ministra grofa Galeazza Ciana, so ta ukaz, ki je obljubljal avtonomijo, katere vidnejši izraz naj bi bil drugačen naziv izvajalca državne oblasti (visoki komisar) kakor v drugih italijanskih in na novo zasedenih pokrajinah (prefekt), sosvet iz "*14 predstavnikov iz produktivnih skupin slovenskega prebivalstva*", odveza vojaške službe in dvojezičnost, sestavljali s propagandnim namenom, poudariti strpnejši odnos italijanskega okupatorja do slovenskega naroda, kakor pa ga je imel do njega nemški okupator.

Gospodarske zmogljivosti pokrajine

V gospodarskem pogledu je bila Ljubljanska pokrajina revnejša kot pa območja severne Slovenije, ki si jih je prilastil nemški rajh. Večina prebivalcev (po nekem podatku ok. 162.100) se je ukvarjala s poljedelstvom in živinorejo, in to na ekstenziven način, podobno kot na drugih poljedelskih in živinorejskih območjih v Sloveniji, le da tukaj ni bilo večjih ravninskih žitorodnih območij, kot na nemškem zasedbenem območju, npr. Mursko polje, Ptujsko polje, Sorško polje itd.

Ljubljanska pokrajina je imela 263.470 ha ali 57,5% uporabne poljedelske površine, od tega 79.688 ha njiv (30,24%), 1.659 ha vrtov (0,63%), 97.471 ha travnikov (37,0%), 75.518 ha pašnikov (28,2%), 6.447 ha vinogradov (2,4%) in 3.687 ha sadovnjakov (1,4%). Gozd je zajemal 182.327 ha ali 40,1% celotne površine in neuporabna zemlja 1.346 ha (0,2%). Kmečka posest je bila zelo razdrobljena, saj je v pokrajini po nekem podatku bilo kar okrog 27% posestnikov z manj kot 2 ha zemlje, okrog 18% z 2–5 ha, 20% s 5–10 ha in okrog 25% z več kot 10 ha.

V gospodarskem letu 1941/42 so v pokrajini posejali 13.639,50 ha s pšenico, 3.050,85 ha z ržjo, 6.013 ha z ječmenom, 5.641.50 ha z ovsom, 1.717,50 ha s soržico, 11.395 ha s koruzo, 1.609,70 ha s prosom in 478 ha z ajdo. Predvidevali so 110.000 q pridelka pšenice, 23.700 q rži, 48.000 q ječmena, 13.000 q soržice, 13.720 q prosa in 148.000 q koruze.

Na območju, ki je 1941 postalo Ljubljanska pokrajina, so 1939. leta našteli okoli 220.000 glav živine, in to 17.482 konj, 117.361 govedi, 74.727 svinj, 7.199 ovac in 2.654 koz. Ko so poleti 1941. leta ponovno popisali živino, so našteli 58.902 svinj, glede živinorejcev govedi pa so ugotovili, da jih 11.393 ali 39,4% redi le eno ali dve govedi, 13.162 ali 45,6% jih redi od 3 do 5 in 4.299 ali 15% več kot 5 govedi. Pri teh razmerjih je treba najbrž upoštevati, da so rejci enega ali dveh govedi ti uporabljali tudi za delo na polju. Skrb za razvoj poljedelstva, živinoreje in gozdarstva je ostala na ramenih kmetijskega oddelka visokega komisariata, glavno besedo pa je imel italijanski "*strokovnjak*".

Visoki komisariat za Ljubljansko pokrajino je obdržal banovinski prehranjevalni zavod "*Prevod*" in ga prekrstil v pokrajinskega ter mu dodelil italijanske vojaške častnike, ki so odločali v vseh pomembnejših zadevah. V okrajih in občinah pa so ustanovili okrajne in občinske prehranjevalne urade. Vsi prehranjevalni zavodi in uradi so skrbeli za pridobivanje živil in tudi za njihovo razdeljevanje. Po zasedbi Slovenije so se večje težave v preskrbi pojavile na italijanskem kot nemškem zasedbenem območju in je konec maja 1941 prišlo v Ljubljani do vznemirjenja, ker italijanska civilna uprava še ni razdelila nakaznic za kruh in maslo. Italijanski okupator je v Ljubljanski pokrajini prevzel najprej jugoslovanski oskrbovalni sistem, tj. racioniranje kruha in moke, je pa takoj začel pripravljati racioniranje drugih živil, in to po vzoru na oskrbovalni sistem v Italiji. Obveznemu popisu vseh zalog in obvezni 30-odstotni primesi koruzne moke k pšenični pri peki kruha je 23. junija 1941 sledilo racioniranje kruha in moke, in to za t. i. normalnega porabnika mesečno 7,5 kg kruha ali 6 kg krušne moke, 1 kg testenin in 1 kg riža. 16. julija 1941 je sledilo racioniranje masti in sladkorja, in to za t. i. normalnega porabnika mesečno 200 g masti, 100 g slanine, 100 g jedilnega olja in 0,7 kg sladkorja. Dne 9. avgusta 1941 je sledilo še racioniranje mesa, vendar brez določenih količin, občasno so ga delili mesarji. Poleg tega je bilo nekaj brezmesnih dni v tednu, omejitve prodaje mesnih obrokov hrane v gostilnah in restavracijah na nekaj dni v tednu itd. Poleti in jeseni 1941 so uvedli tudi obvezno oddajo raznih poljskih pridelkov (žitaric, krompirja, fižola) in živine (pri živinorejcih z več kot 2 govedoma letno 20% žive teže) ter omejitve prehrambnih količin za t. i. samooskrbovance. Da je večina prebivalcev bila odvisna od racionirane preskrbe, pričajo podatki iz februarja 1942, ko je bilo 263.184 upravičencev za kruh in maslo, 263.185 za testenine, 263.242 za riž, 183.828 za maščobe in 342.615 za sladkor.

Kljub temu da so bili obroki racionirane prehrane v Ljubljanski pokrajini manjši kot na nemškem zasedbenem območju in da se je večina prebivalstva ukvarjala s poljedelstvom in živinorejo, sama pokrajina ni zmogla toliko živeža in ga je morala uvažati iz Italije, t. i. NDH in iz Gorenjske. Po nekem podatku je pokrajina sama pridelala letno ok. 14.300 t moke, potrebovala pa je ok. 43.650 t. Posebne težave s prehrano so bile v Ljubljani, ki je imela okoli četrtino prebivalcev vse pokrajine. Ob dveletnici italijanske okupacije Ljubljanske pokrajine oziroma njene priključitve k Italiji je civilna uprava poročala, da je uvozila v pokrajino 290.358 q mešane moke, 84.304 q koruzne moke, 9.160 q moke za testenine, 29.716 q testenin, 78.234 q riža, 59.600 q sladkorja, 7.355 q jedilnega olja, 2.991 q slanine, 508q masti, 6.524 q masla, 4.676 q sira, 350 q kondenziranega mleka, 34.025 q krompirja in 3.100 q marmelade. Morda so bile vzrok za tako velik uvoz živil iz Italije za italijanskega okupatorja neugodne razmere, zlasti v 1942. letu.

Ljubljanska pokrajina je imela razmeroma šibko razvito industrijo, saj so glavna industrijska območja (Maribor, Celje, Kranj, Jesenice) bila na nemškem zasedbenem območju. Po podatkih okrožnega urada za zavarovanje delavcev Ljubljana sta bili številni obratov in zaposlenega delavstva po okupaciji na posameznih zasedbenih območjih takšni:

Zasedbeno območje	Število obratov	%	Število delavstva	%
italijansko	7.677	32	23.367	26
nemško	15.688	65	65.035	72
madžarsko	720	3	1.612	2
Skupaj	24.085	100	90.014	100

Vendar v teh številih niso upoštevani podatki za bolniško blagajno Trgovskega bolniškega in podpornega društva ter bratovskih skladnic, v katerih je bilo 27.800 članov (od teh 5.305 na italijanskem, 22.345 nemškem in 150 madžarskem zasedbenem območju). Skupno je bilo slovensko delavstvo 1941. leta (brez Primorske, avstrijske Koroške in Porabja) razdeljeno takole: pod Italijo 29.672 ali 24,3%, pod Nemčijo 87.380 ali 74,2% in pod Madžarsko 1.762 ali 1,5%.

Ljubljanska pokrajina je imela tudi šibke surovinske vire, razen lesa. Revna je bila tudi glede električne energije. V pokrajini je bilo le nekaj manjših premogovnikov, ker je zasavski premogovniški bazen (Trbovlje, Hrastnik, Zagorje, Huda jama) bil na nemškem zasedbenem območju. Zato je razumljivo, da si je Italija spomladi 1941 prizadevala, da bi dobila zasavske premogovniške revirje in tudi železnico po savski dolini, vendar zaman. Med premogovniki v Ljubljanski pokrajini sta bila največja v Kočevju in Krmelju z okoli 10.000 t oziroma 7.500 t mesečnega izkopa, vsi skupaj (z ok. 600 rudarji) pa so lahko dali mesečno okoli 19.370 t premoga ali letno okoli 230.000 ton. Treba je dodati, da je bil premogovnik Krmelj do konca septembra 1941 v rokah nemškega okupatorja. Treba je povedati, da so same železnice potrebovale 144.175 t in dva večja industrijska porabnika, tj. kemična tovarna v Mostah in papirnica v Vevčah, okoli 52.300 t. Premog, ki so ga morali uvažati iz zasavskega premogovniškega bazena, je bil za 90–100% dražji od kočevskega, ki je bil baje za 12% kakovostnejši.

Na občnem zboru Zveze industrijcev (predsednik Avgust Praprotnik) v Ljubljani 14. avgusta 1941 so poročali, da ima zveza v Ljubljanski pokrajini 127 članov, da imata lesna industrija in industrija lesnih proizvodov 36 podjetij, gradbena industrija in industrija gradbenega materiala jih imata 9, rudarstvo 2, kovinska industrija 11, električna industrija 3, kemična industrija 15, papirna in kartonažna industrija 10, usnjarska in čevljarska industrija 6, tekstilna industrija 15, hranilna industrija 14 in razne industrije 6 podjetij. Ugotavljali so, da je najtežje vprašanje preskrba industrije s surovinami, in to skoraj za vse panoge, še posebej pa za tekstilno, kemično in usnjarsko industrijo. Navajali so takšne potrebe: premog 121.000 ton, boksit 17.000 t, kaolin 2.500 t, cement 2.225 t, celuloza 7.830 t, lesovina 3.900 t, karton 1.250 t, papir 2.200 t, mezgra 4.800 t, melasa 4.500 t, surove kože 4.985 t, strojilni ekstrakti 5.925 t, železna pločevina 2.390 t, železna žica 1.510 t. Zavzeli so se za najugodnejšo rešitev carinskih vprašanj pri uvozu in izvozu blaga.

V Ljubljanski pokrajini sta bili le dve pomembnejši elektrarni, in to hidrocentrala Zagradec (140 KW) in termocentrala Ljubljana (4500 KW), ki je bila do italijanske okupacije v rezervi. Vse pomembnejše elektrarne, ki so oskrbovale Ljubljansko pokrajino z električnim tokom, so bile na nemškem zasedbenem območju. Zato je morala pokrajina okrog 92% električne energije uvažati z nemškega zasedbenega območja ali iz t. i. NDH.

Velikega pomena za gospodarstvo Ljubljanske pokrajine so bili gozdovi, ki so obsegali 191.271,47 ha. Kot vsa druga površina, je bila tudi gozdna površina zelo razdrobljena, in to med 49.416 lastnikov, med njimi jih je le 211 imelo več kot 2000 ha, in ti gozdovi so zajemali nekaj manj kot tretjino gozdov. Velik pomen gozdov se je izražal tudi v pomenu lesne industrije, ki je bila tudi največja industrijska panoga v pokrajini.

Imela je več kot 240 žag, med njimi le 54 polnojarmenikov. Bila je osredotočena na treh območjih, in to okrog Cerkniškega jezera, na Kočevskem in južno od Novega mesta pri Dolenjskih Toplicah. Vendar je bila le ena tovarna papirne industrije, in to v Vevčah, pa še ta je imela svoje pomožne obrate za celulozo zunaj pokrajine. Italija je bila zelo zainteresirana za uvoz lesa iz Ljubljanske pokrajine, zato je njena civilna uprava pospeševala sečnjo lesa, po nekaterih pripombah italijanskih fašistov še premalo. Samo junija 1941 je pokrajina izvozila v Italijo in v t. i. Julijsko krajino za skoraj 25 milijonov lir. Julija 1941 je znašal ves uvoz v Ljubljansko pokrajino 39,523.000 lir, ves izvoz pa 27,650.000 lir. Največji uvoz je bil junija 1943. leta (57,283.000 lir), izvoz pa marca 1943 (55,329.000 lir), najmanjši izvoz je bil junija in julija 1942 (partizansko osvobojeno ozemlje), ko je znašal v obeh mesecih le 44,164.000 lir.

Med pomembnejšimi industrijskimi panogami je bila tudi tekstilna s tovarnami v Ljubljani, Novem mestu, Kočevju in Grosupljem in z ok. 1450 delavci; vendar je to bila po nekem podatku le desetina vse tekstilne industrije v Sloveniji. Usnjarska industrija je imela le štiri tovarne v Mokronogu, na Vrhniki, pri Št. Vidu pri Stični in v Žužemberku, vendar nobene tovarne tanina. Druge industrijske panoge so bile zastopane le z malo tovarnami, kemična s tovarno v Mostah, kovinska s tovarno "*Saturnus*" v Ljubljani itd.

Okupacija Slovenije spomladi 1941 je povzročila precej motenj v gospodarstvu. Pretrgala je gospodarske zveze med pokrajinami, gospodarskimi panogami itd. Zelo neugodni zamenjavi dinarja za lire v Ljubljanski pokrajini, najprej v razmerju 100 dinarjev za 30 lir in nato po posredovanju italijanske civilne uprave v razmerju 100 dinarjev za 38 lir, je sledil visok porast cen in življenjskih stroškov. Sodijo, da je bilo zamenjanih okoli 1.200 milijonov dinarjev. Sodijo tudi, da je razlika pri zamenjavi dinarjev za lire v razmerju 100:38 znašala okoli 22% v škodo dinarja. Po statističnih podatkih je znašala lirska gotovina v blagajnah vseh 16 denarnih zavodov v Ljubljanski pokrajini (aprila 1941 je bilo v njej 5 podružnic beograjskih osrednjih denarnih zavodov, 6 bank, 1 podružnica slovenskih bank in 4 podružnice izvenslovenskih bank) in 8 hranilnicah v tej pokrajini skupno 8,714.781,32 lir, tako da je znašala njih skupna tečajna razlika (izguba) 2,323.941,68 lir, od katerih je večji del odpadel na banke.

Nezaposlenost, ko je v začetku okupacije bilo okoli 4.500 brezposelnih, je upadala zelo počasi, počasneje kot na nemškem zasedbenem območju. Odpraviti so jo skušali z javnimi deli, za katere so poleti 1941 namenili okoli 3 milijone lir.

Finančno se je Ljubljanska pokrajina skušala vzdrževati sama s svojim proračunom. Vanj so se stekali vsi viri javnih dohodkov iz raznih naslovov, razen prihodkov monopolov in železnice, ki so šli v italijanski državni proračun. Vsota vseh izdatkov v prvih devetih mesecih 1941. leta je po bivšem državnem in banovinskem proračunu znašala okoli 130 milijonov lir, od tega je Italija prispevala okoli 25 milijonov lir iz državnega proračuna, medtem ko je iz pokrajine dobila okoli 20 milijonov lir iz naslova monopolov.

Italijanska civilna uprava je preuredila sistem domačih denarnih zavodov, katerih številčno stanje je večinoma ostalo nespremenjeno, ko je ustanovila Združenje denarnih in zavarovalnih zavodov Ljubljanske pokrajine. Uvedla je tudi italijanski nadzorstveni sistem nad denarnimi zavodi (ustanovitev nadzorstvenega urada za zaščito štednje in dajanja posojil). Od italijanskih denarnih zavodov se je pojavila v pokrajini podružnica Bance d'Italia, medtem ko poskus vrinjenja dveh drugih italijanskih velebank, in to Bance Commerciale Italiane in Bance di Roma, ni uspel v zaželeni meri.

Inflacija, ta skoraj neizogibni pojav vojn, je v začetku okupacije naraščala počasi, nato pa hitreje. Vzporedno z njo pa ni potekalo višanje realnih mezd. Te so bile enkrat povišane na splošno, in to ob uvedbi lire kot plačilnega sredstva, vendar v manjši meri. Nekoliko bolj so se dvignile mezde 1942. leta zaradi mnogih novih kolektivnih pogodb,

vendar je njihovo višanje še vedno zaostajalo za življenjskimi potrebami delavstva in nameščenstva. Uradni italijanski krogi so sicer izjavljali, da zaradi nemožnosti zviševanja mezd, ne bodo dovolili zvišanja cen, vendar so bile cene močnejše. Jasno je, da so bile najvišje cene živil in nekaterih drugih racioniranih življenjskih potrebščin določene uradno. Občasno jih je določal visoki komisar za Ljubljansko pokrajino v svojem službenem listu. Da bi zmanjšali pritisk na cene, so v začetku leta 1943 po italijanskem zgledu iz 1940. leta blokirali mezde na tedanji višini, kar pa ni rodilo daljnosežnih uspehov. Življenjski stroški so – če upoštevamo legalne cene za racionirana živila in kurivo – od začetka druge svetovne vojne (indeks 100) postopoma naraščali (aprila 1941 indeks 168, decembra 1941. leta 198, decembra 1942. leta 242 in septembra 1943. leta 275).

Civilni oziroma visoki komisar

Takoj za italijanskimi vojaškimi enotami se je v Ljubljano pripeljal Emilio Grazioli, ki ga je Mussolini kot vrhovni vojaški poveljnik imenoval za civilnega komisarja za Ljubljansko pokrajino. Grazioli, takrat star 40 let, je bil "*star*" fašist iz začetka dvajsetih let in je bil 1928 že stotnik fašistične milice, od takrat dalje je bil politični svetnik fašistične stranke za Kras, nato poveljnik 59. legije prostovoljne milice za narodno varnost v Sežani, od 1932 do 1936 zvezni tajnik fašistične stranke za pokrajino Trento in nato z enako funkcijo za tržaško pokrajino v Trstu. Kdaj mu je Mussolini zaupal novo nalogo, ne vemo. Iz časopisov zvemo, da je bil 13. aprila že v Ljubljani (tisti dan sta ga obiskala ban dr. Marko Natlačen in ljubljanski župan dr. Juro Adlešič), da je italijanska časopisna agencija Stefani objavila njegovo imenovanje 16. aprila in da je prevzel civilno upravo iz rok dotedanjega bana dravske banovine dr. Marka Natlačna v vladni palači v Ljubljani že 17. aprila popoldne. Odlok o imenovanju Graziolija za civilnega komisarja je Mussolini kot vrhovni vojaški poveljnik podpisal šele 24. aprila 1941, in to skupnega zanj in za zadarskega pokrajinskega vodjo fašistične stranke Athosa Bartoluccija, ki ga je imenoval za civilnega komisarja za "*dalmatinska območja*". V odloku je zapisal, da sta imenovana od dne 12. aprila 1941. Mussolini je torej ravnal enako kot Hitler, ki je za šefa civilne uprave v severni Sloveniji imenoval najvišja strankina funkcionarja v sosednjih pokrajinah.

Ne vemo, zakaj je Grazioli kot civilni komisar svojo osnovno odredbo "o prevzemu civilnih oblasti po kr. civilnem komisarju za zasedeno slovensko ozemlje" izdal šele 20. aprila 1941. Z njo si je podredil "*vso upravo na ozemlju, zasedenem po italijanski armadi, tako upravo financ, pošte, telefona in telegrafa, železnic in vobče vsa oblastva in civilne državne urade, kakor tudi avtonomne ustanove, ki so bile odvisne ali podrejene nadzorstvu osrednjih organov bivše jugoslovanske države ali organom, katerih sedež je zunaj omenjenega ozemlja*". Čez tri dni je začel izdajati tudi svoj dvojezični službeni list.

Ko je kralj Viktor Emanuel III. s svojim ukazom 3. maja 1941 priključil Ljubljansko pokrajino k Italiji, je Grazioli dobil naziv visokega komisarja. Kralj pa je 7. junija 1941 še ukazal, naj visoki komisar opravlja posle, ki so bili prej določeni civilnima komisarjema. Dne 15. junija 1943 je Graziolija nasledil general fašistične milice Giuseppe Lombrassa, tega pa 12. avgusta general vojske Riccardo Moizo.

Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino je imel ob sebi podprefekta, ki je bil nekakšen njegov namestnik. Do avgusta 1941 je to bil dr. Edoardo Bisia, ko pa je iz Trevisa prispel novi podprefekt dr. Pietro David, je dr. Bisia postal šef Graziolijevega kabineta. Prevajalec je bil Giovanni Ruffini (bivši ljubljanski trgovec in vohun Ivan

Drufovka). Kaže, da je junija ali v začetku julija 1943 dobil visoki komisar še enega podprefekta, tako, da se je eden imenoval podprefekt – namestnik, drugi pa podprefekt – inšpektor. Predvsem za dopisovanje z italijanskimi uradi in vojaškimi poveljstvi je imel visoki komisar posebno tajništvo (Segreteria particolare) s tajnikom fašističnim centurionom (stotnikom) Giuseppom Raguso (pozneje dr. G. Vidossi in dr. Biaggio Pillirone) in nekaj italijanskimi strojepiskami. Imel je takoj tudi dva čisto italijanska urada, in to urad za tisk in cenzuro (Ufficio stampa e censura), ki ga je vodil Carlo Tigoli in za njim Francesco Joannin, in vojaški urad (Ufficio Militare), o katerem bo govor pozneje.

Iz dopisovanja raznih italijanskih uradov v Rimu zvemo, da so bili v krizi glede pošiljanja visokih uradnikov za razne urade civilne uprave v Ljubljani. Že 18. aprila 1941 je glavni tajnik fašistične stranke Adelchi Serena sporočil državnemu podsekretarju v predsedstvu vlade Luigiju Russu, da civilna komisarja za Ljubljansko pokrajino in Dalmacijo želita, naj bi jima vsako ministrstvo poslalo vsaj enega funkcionarja za izvedenca. Ko se je za to zavzel tudi Mussolini (19. aprila), so nekatera ministrstva res poslala po enega ali največ dva visoka uradnika v Ljubljano in Zadar. Z nekega seznama zvemo, da so prišli v Ljubljano sodnik Nicolo Tramontana iz Rima (ministrstvo za pravosodje), prof. Attilio Depolli z Reke (ministrstvo za narodno vzgojo), inšpektor Vincenzo Ventimigli iz Trsta in inž. Vincenzo Quasimodo iz Pulja (ministrstvo za javna dela), prof. Ciro Moseri (ministrstvo za poljedelstvo in gozdarstvo), inž. Antonio Bernardi (ministrstvo za korporacije), dr. Guido Borga (ministrstvo za ljudsko kulturo), generalni inšpektor dr. Giuseppe Massimo in višji inšpektor Francesco Ciancimino (ministrstvo za finance) in Arnaldo Pizza (ministrstvo za trgovino in denarništvo). Grazioli je celo navedel nekaj imen uradnikov, ki naj bi jih dobil (npr. podprefekta Giuseppa Aviana iz notranjega ministrstva), vendar njihovih imen ne zasledimo v Ljubljani. Državni podsekretar v notranjem ministrstvu, ki mu je načeloval kot minister sam Mussolini, Guido Buffarini, je npr. sporočil predsedstvu vlade, da mu za civilno upravo primanjkuje 1052 uradnikov in za druga opravila 603 uradniki, ki so jih poklicali v vojsko, in zategadelj v teh "*zelo težkih personalnih razmerah*" ne more vzeti uradnikov s prefektur in jih poslati v Ljubljano in Zadar. Grazioliju torej ni preostalo drugega kot obdržati uradnike bivše banske uprave. V drugi polovici maja 1941 je sporočil v Rim, da "*izvedenci, ki so jih poslala razna ministrstva, soglasno menijo, da so bivši jugoslovanski funkcionarji in funkcionarji bivše banovine v splošnem prvorazredni*", in predlagal, da bi tudi iz političnih razlogov bilo ustrezno, da bi te po potrebi uporabili v upravi pokrajine, odvišne pa vključili v razne urade v državi in provincah. Mussolini je 11. junija 1941 s tem soglašal in je tako večina uradnikov ostala v oddelkih visokega komisariata.

Grazioli je ohranil enako organizacijsko sestavo oddelkov visokega komisariata, kot jo je imela banska uprava. Bilo je osem oddelkov, in to I. obči (dr. Lovro Bogataj), II. upravni (dr. Josip Hubad), III. kmetijski (Anton Podgornik), IV. prosvetni (dr. Lovro Sušnik), V. tehnični (Franc Rueh), VI. za socialno politiko in zdravstvo (Anton Kosi), VII. finančni (Ignac Širca), VIII. za trgovino, obrt in industrijo (Dragotin Trstenjak). Poleg njih so bili še urad za kontrolo cen (Ciril Poklukar), statistični urad (dr. Črtomir Nunčič), pokrajinski prehranjevalni zavod (dr. Ivan Gračnar), finančna direkcija (Josip Mozetič) in rudarsko glavarstvo (Ernest Čuček).

V vsak oddelek je visoki komisar imenoval svojega "*strokovnjaka*", ki je bil Italijan; šele natančnejše proučevanje bo pojasnilo odnos med vodjem oddelka – Slovencem in strokovnjakom – Italijanom (I. in II. Pietro David, III. Ciro Moseri nato Roberto Berna, VI. Attilio Depolli, V. Aldo Farina, VI. Carmelo Balistreri, VII. Stefano Celaschi, VIII. Attilio Apollonio, kontrola cen Giorgio Gatti, rudarsko glavarstvo Tullio Seguiti, statistični urad Lorenzo Felice).

Fašistični okupacijski režim in vojne razmere so zahtevale tudi ustanovitev novih uradov, ki so bili zunaj omenjenih oddelkov in so vse vodili le Italijani. Ti uradi so bili kabinetni urad za slovensko osebje (Fabbrizio Boggiano-Pico), za izselitev Nemcev (Fabrizzo Boggiano-Pico), za izmenjavo valut (Arnaldo Rizzi nato Angelo Manfredini), ekonomski urad (Carlo Scala), tehnični urad (Bruno Alivotto), urad za selitev in naselitev (Manlio Zinna), za civilno motorizacijo (Giovanni Barcia), za gozdove (major Dagoberto Giugliareli), za protiletalsko zaščito (polkovnik Pietro Tombolan-Fava), za zaplembo imovine upornikov (Luigi Pilo), za pravne zadeve (Teobaldo Zennaro), za vojno proizvodnjo (major Mario Pellegatti, za njim major Giovanni Camusso), pokrajinski podporni urad (Giorgio Gatti), inšpektorat bolnišnic (Gino Ferrari, za njim prof. dr. Franco Introna) in morda še kakšen. Bilo jih je na koncu torej več kot je bilo oddelkov visokega komisariata s slovenskimi načelniki.

Tudi v razne odbore, ki jih je ustanovil, je visoki komisar za predsednike imenoval italijanske uradnike, npr. v pokrajinski namestitveni odbor (Giorgio Gatti), odbor za preureditev zasebnega zavarovanja (Teobaldo Zennaro). Tudi v nekatere zavode, ki so imeli poseben pomen, npr. prehranjevalni zavod za Ljubljansko pokrajino "*Prevod*," je visoki komisar poslal italijanske uradnike, v omenjenega celo častnike in je zavod dejansko vodil polkovnik Carlo Strada (za njim Bruno Pillo in Franco Cassetti). Tudi za upravnike nekaterih podjetij, ki jih je spravil pod t. i. sekvester, je imenoval izključno same Italijane, saj v njegovem Službenem listu samo v letu 1941 najdemo okrog 27 imen italijanskih upravnikov. Imenoval je tudi nekaj izrednih komisarjev, npr. za gasilstvo (Giorgio Conighi) in Rdeči križ (Lodovico Maffei, za njim dr. Unkal Cattaneo). Ker je bil Grazioli dolgoletni fašistični funkcionar v Trstu in okolici, je seveda želel imeti italijanske uradnike iz Julijske krajine in jih je nekaj tudi dobil, o čemer pričajo imena Teobaldo Zennaro, Carlo Tigoli, Guido Cosulich, Giuseppe Matkovich, Michele Matteusich itd.

Mirno lahko zapišemo, da si je Grazioli prizadeval, da bi na vodilna mesta v Ljubljanski pokrajini spravil čim več italijanskih ljudi. Spravil bi jih še več, če bi mu to omogočale kadrovske razmere, ki so pa bile za to neugodne, kot smo zvedeli iz Buffarinijevega pisma. Tako je pač ostalo številčno razmerje uradništva v Ljubljanski pokrajini, pa tudi v sami Ljubljani, še vedno v prid slovenskim ljudem. Žal nam viri ne omogočajo natančnejše opredelitve tega razmerja. Lahko tudi rečemo, da so bile razmere glede uradništva v pokrajinski upravi nekoliko nenormalne. Prej je to upravljalo zadeve vse dravske banovine, sedaj pa le enega, in to manjšega dela. Iz nekega številčnega pregleda vsega uradništva v Ljubljanski pokrajini zvemo, da je imela uprava 6. aprila 1941. leta 1439 uradnikov, dne 20. julija 1942. leta pa 1352. Vseh v t. i. državni službi zaposlenih na ozemlju bodoče Ljubljanske pokrajine pa je 6. aprila 1941 bilo 8342, dne 20. julija 1942 pa 7893.

Viri, ki so nam na voljo, pričajo, da vodstva oddelkov visokega komisariata niso občevala z nadrejenimi ministrstvi neposredno, temveč posredno prek kabineta visokega komisarja. Iz ohranjenega gradiva kmetijskega oddelka je npr. razvidno, da je vse dopisovanje z visokim komisarjem in ministrstvom v Rimu do svoje smrti vodil italijanski "*strokovnjak*" Ciro Moseri. Grazioli pa je 12. marca 1942 še posebej zabičal, da morajo tudi oddelki in samostojni uradi visokega komisariata "*občevati z ministrstvi ali osrednjimi javnopravnimi upravami*" samo s posredovanjem njegovega kabineta. Odveč je pripomniti, da je bilo takšno občevanje samo v italijanščini.

Grazioli je kmalu po nastopu zahteval od uradnikov, da pozdravljajo "*po rimsko*", tj. fašistično. Ko je aprila 1942 ugotovil, da mnogi tega ne počno, jim je zagrozil z odpustom iz službe.

Kot že rečeno, je civilni komisar Grazioli 23. aprila 1941 začel izdajati svoj uradni

list: Bollettino Ufficiale del R. Commissariato civile per i teritori sloveni occupati – Službeni list kr. civilnega komisariata za zasedeno slovensko ozemlje, ki ga je po priključitvi pokrajine k Italiji preimenoval v Bollettino Ufficiale per la Provincia di Lubiana. – Službeni list za Ljubljansko pokrajino. Ker je posamezne številke označeval kar naprej po uradnem listu kraljevske banske uprave, je bila prva številka z dne 23. aprila 1941 označena kot 33. itd. V letu 1941 je izdal 71 številk, v 1942. letu 104 in do 22. septembra 1943. leta 76 številk. Uradni list je bil dosledno dvojezičen, ob italijanskem besedilu je bil slovenski prevod. Poleg svojih odredb in sporočil je visoki komisar objavljal tudi ukaze, zakone in odredbe vrhovnih italijanskih uradov iz Rima, če so bili v zvezi z zasedenimi slovenskimi območji. Spomladi 1942 je objavil tudi italijansko ustavno pravo od prve polovice 19. stoletja dalje in statut ter druge dokumente fašistične stranke. Poslednje odredbe in sporočila iz italijanske okupacije v septembru 1943 (tudi po kapitulaciji Italije) je podpisoval Pietro David kot "*podprefekt-namestnik*".

Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino je bil do 25. julija 1943 odgovoren predsedniku italijanske vlade in notranjemu ministru Mussoliniju. Iz časopisja zvemo, da je bil Grazioli nekajkrat, npr. 18. maja in 2. oktobra 1941 ter 7. aprila 1942, na poročanju pri Mussoliniju, nekajkrat, o čemer pa časopisi niso poročali, pa tudi pri državnem podsekretarju v notranjem ministrstvu Guidu Buffariniju Guidiju. Ker sta bila prva dva visoka komisarja, tj. Grazioli in Lombrassa, tudi fašistična funkcionarja, so obiski raznih upravnih in fašističnih funkcionarjev iz Rima v Ljubljani veljali tako upravi kot stranki. Naj navedemo le nekatere: aprila 1941 zunanji minister grof Galeazzo Ciano, aprila in novembra 1941 glavni tajnik fašistične stranke Adelchi Serena, maja 1941 prosvetni minister Giuseppe Bottai in minister za javna dela Guiseppe Gorla, julija 1941 minister za promet Giovanni Host Venturi in njegov podsekretar Mario Jannelli, tudi poveljnik kraljevih karabinjerjev general Remo Gambelli in državni podtajnik v ministrstvu za pravosodje Antonio Putzolu, oktobra 1941 minister za korporacije Renato Ricci, marca 1943 državni podtajnik v ministrstvu za korporacije Ermanno Amicucci, maja 1943 državni minister Dino Perrone Compagni. Najmanj takšnih obiskov je bilo leta 1942. Morda je k temu pripomogel nemirni položaj Ljubljanske pokrajine in njenega glavnega mesta Ljubljane.

Sosvet ali konzulta

Predlog, da za Ljubljansko pokrajino ustanovijo posvetovalni organ za visokega komisarja, je najbrž Mussoliniju posredoval Grazioli, ko je videl ponižno vdanost nekaterih slovenskih političnih in cerkvenih ljudi iz prvih dni italijanske zasedbe. Ta sosvet naj bi bil eden od izrazov avtonomije Ljubljanske pokrajine, vendar moramo dodati, da so imeli takšne sosvete tudi prefekti v italijanskih pokrajinah, le da so bili vsi Italijani, tukaj pa vsi t. i. drugorodci, tj. Slovenci. Nimamo podatkov, kdo je Grazioliju predlagal število 14 svetnikov, kar je bilo že v kraljevem ukazu o priključitvi pokrajine k Italiji, in njihova imena, najbrž je to bil dr. Natlačen, ki se je sredi aprila 1941 skoraj vsak dan sestal z Graziolijem. Iz nekega poročila, ki je iz Ljubljane prispelo v London in v prepisu tudi k jugoslovanskemu poslaniku v Buenos Airesu dr. Izidorju Cankarju, zvemo, da ni nihče predlaganih prej vprašal, ali hočejo postati člani sosveta.

Odlok o imenovanju sosveta ali konzulte je Mussolini kot predsednik vlade in notranji minister podpisal 26. maja 1941. Vanj je imenoval tele osebe: dr. Marka Natlačna in Ivana Puclja iz vrst predvojnih politikov, dr. Matijo Slaviča kot rektorja univerze, Franca Heinriherja kot podpredsednika Zveze industrijcev, dr. Ivana Slokarja

kot glavnega ravnatelja Zadružne gospodarske banke, Karla Kavko kot predsednika Obrtne zbornice, Milka Pirkmajerja kot predsednika Zveze inženirjev, dr. Josipa Lavriča kot glavnega tajnika Kmetijske zbornice, Albina Smerkolja kot predsednika Trgovinske zbornice, dr. Josipa Basaja kot predsednika Zadružne zveze, Rudolfa Sitarja kot predstavnika trgovinskih delavcev, dr. Vladimira Valenčiča kot predstavnika bančnih delavcev, Rudolfa Krušca kot predstavnika industrijskih delavcev in Karla Rogina kot predstavnika poljedelskih delavcev. Preseneča torej razmeroma majhno število političnih (2) in kulturnih delavcev (1), medtem ko so večino predstavnikov gospodarskih panog izbrali tako, da je eden predstavljal delodajalce in drugi delojemalce, kar je bilo v skladu s fašističnim korporativnim sistemom.

Visoki komisar Grazioli je sosvet poklical le na pet sej. Na prvi seji 3. junija 1941 so celo stoje poslušali branje Mussolinijevega odloka o imenovanju članov sosveta, nakar jim je Grazioli povedal, da jih bo 8. junija v Rimu sprejel Mussolini. Dr. Natlačen je namreč že 26. maja prosil Graziolija naj mu izposluje obisk pri Mussoliniju. Večino seje so posvetili obravnavi gospodarskih vprašanj, zlasti prehrane, pri čemer so zastopniki posameznih panog izpostavljali njihove probleme; tako so delali tudi na naslednjih sejah. Dr. Natlačen pa se je posebej zahvalil za Mussolinijev sklep o dodelitvi 150.000 lir za javna dela v pokrajini.

Člani sosveta so skupaj z Graziolijem in ljubljanskim županom dr. Jurom Adlešičem 8. junija res obiskali Mussolinija v Beneški palači v Rimu. Sprejeli so jih tudi papež Pij XII., glavni tajnik fašistične stranke Serena in guverner mesta Rima. Iz omenjenega poročila o konzulti, ki je iz Ljubljane prišlo v London, zvemo, da je dr. Natlačen, ki je govoril pred Mussolinijem, dobil svoj govor napisan in je mogel spremeniti le nekaj odlomkov, vendar so ga časniki objavili nespremenjenega in je povzročil razburjenje med Slovenci.

Na drugi seji sosveta 25. junija 1941 je poleg članov sodelovalo tudi sedem t. i. italijanskih "*strokovnjakov*" za posamezna upravna področja. Na sejah je bil navzoč tudi bivši podban dr. Stanko Majcen. Tudi na tej seji so obravnavali sama gospodarska vprašanja, npr. neugodne posledice zamenjave denarja, racioniranje prehrane, zaplembo neprijavljenih življenjskih potrebščin pri trgovcih, popis in oddajo živine, zvišanje življenjskih stroškov prebivalstva in plač ter mezd, javna dela itd.

Na tretji seji 3. julija 1941, ki so se je udeležili tudi italijanski "*strokovnjaki*", je Grazioli že govoril o političnih zadevah. Zahteval je, naj se vsak državljan upira razširjevalcem lažnih vesti, in zagrozil: "*Vsako komunistično gibanje bo zadušeno na najradikalnejši način, tudi z uporabo orožja. Radikalni ukrepi se bodo podvzeli tudi proti nekomunističnim elementom, kateri pa simpatizirajo s komunisti.*" Dotaknil se je tudi govoric proti osebam, ki so na čelu z dr. Natlačnom prve podpisale spomenico Mussoliniju. Nato so nadaljevali z obravnavo gospodarskih vprašanj z druge seje, pri čemer so posebno pozornost posvetili dobavi mleka za mesto Ljubljano in zvišanju plač in mezd. Nekaj razprave je zbudila tudi okrožnica o popisu uradnikov in uslužbencev, ker so se bali, da bo prišlo do velikih odpustov iz službe. Dr. Natlačen pa se je posebej zavzel za tiste ljudi, ki so morali zapustiti nemško in madžarsko zasedbeno območje, in tudi za njihovo imetje.

Naslednja seja je bila 9. avgusta 1941 in tudi posvečena obravnavi gospodarskih vprašanj, zlasti preskrbe z živili in racionirane preskrbe. Je pa Grazioli že predstavil prihodnjo preureditev delavskih strokovnih organizacij po fašističnem zgledu. Velik del seje je zavzela tudi obravnava javnih del (od okoli 4500 brezposelnih se jih je le okoli 60 prijavilo za javna dela) in zavarovalništva. Grazioli tudi na tej seji ni mogel mimo političnih razmer, ki so se po oboroženi vstaji slovenskega naroda začele zaostrovati tudi v Ljubljanski pokrajini. Zelo ostro je govoril o univerzi v Ljubljani, ko se je rektor

zavzel za aretiranega profesorja. "*G. Visoki komisar pravi dalje, da bo storil vse korake, da se komunistična propaganda na ljubljanskem vseučilišču zatre. Če se bo ta propaganda še nadaljevala, bo kljub temu, da je napravil velike napore, da se delo na ljubljanski univerzi nadaljuje, dal ukaz, da se ljubljansko vseučilišče zapre,*" *beremo v slovenskem izvodu sejnega zapisnika. Proti koncu pa: "G. Visoki komisar pravi, da bo komunistično gibanje prav gotovo preprečil. Mogoče bo komunistična propaganda trajala še kakih 15 dni ali en mesec, na vsak način pa bo razdiralno delo komunistov uničeno.*"

Med četrto in peto sejo, ki je bila šele 5. novembra 1941, se je zgodilo marsikaj, kar bodo bralci videli tudi iz objavljenih dokumentov v tej knjigi. Na seji, kjer je bilo spet polno italijanskih "*strokovnjakov,*" sta manjkala dva člana, in to dr. Marko Natlačen in Ivan Pucelj.

Nezadovoljstvo članov sosveta se je začelo najbrž v drugi polovici avgusta, ko so italijanski organi za vzdrževanje reda in mira po posameznih partizanskih akcijah množično zapirali ljudi, predvsem takšne, ki niso sodelovali pri teh akcijah, in jih dolgo, cele tedne, držali v preiskovalnem zaporu. Drugi razlog je bil v ljudskem nezadovoljstvu s takšno kolaboracijo. Že omenjeno poročilo iz Ljubljane v London pravi: "*Ko je stopila Rusija v vojno, se je splošno razpoloženje na moč spremenilo, pozabilo se je na strah, ki je bil ob razsulu pred Nemci, tako se je spremenilo tudi deloma razpoloženje napram konzulti, zlasti pa sta bila deležna napadov Natlačen in Pucelj.*" Vsi člani sosveta so 23. avgusta opozorili Graziolija na nevzdržne razmere in dodali: "*To nerazpoloženje zadeva tudi nas podpisane, ker vidi javnost v nas, ki smo člani konzulte, sodelavce predstavnikov državne oblasti in zato smatra, da smo soodgovorni za postopanje državne oblasti.*" Predlagali so, naj bi policijski organi za zasliševanje osumljencev bolj uporabljali slovenske policiste in jim bolj zaupali. Italijanske oblasti se na to spomenico niso mnogo ozirale. Ko so po partizanskih napadih pri Št. Vidu pri Stični (padel prvi italijanski častnik v Sloveniji) in pri Črnomlju italijanske oblasti spet prijele mnogo ljudi, sta to izrabila dr. Natlačen in Pucelj in s pismenima izjavama, poslanima Grazioliju, 10. septembra 1941 izstopila iz sosveta. Medtem ko dr. Natlačen ni nič utemeljil svojega sklepa, je Pucelj v svoji odstopni izjavi poleg omenjenih dogodkov omenil tudi aretacijo dr. Franceta Kidriča, prof. Kolarja in prof. Juša Kozaka. Ko ju je Grazioli 15. septembra pozval, naj pojasnita motive za svoj izstop iz sosveta, sta to storila, prvi 18. in drugi 17. septembra. Pucelj je imel nato še 22. septembra pogovor z Graziolijem, ki mu je očital, da v utemeljitvi ostavke ni "*nič obžaloval italijanskih žrtev, ki so padle zadnji čas, dasi je to storil g. dr. Natlačen takoj v začetku svoje utemeljitve*", da ni prej Grazioliju ustno povedal, da namerava odstopiti, da samo kritizira Graziolijev režim in da mu ne daje nobenega priznanja. Zaradi slabega sporazumevanja pri pogovoru je nato Pucelj 25. septembra napisal obširnejše pismo s pojasnili, je pa v njem tudi povedal tole: "*Strinjam se popolnoma z Vami, da naj bi vsi pametnejši vedno in redno poučevali poedine zanešenjake in jih svarili pred nepremišljenimi dejanji. Narod naj bo korekten, lojalen ter naj mirno čaka konca. Ne strinjam se pa z mišljenjem, da bi morali drug drugega izdajati. To ne odgovarja moji možatosti.*" Iz že omenjenega poročila iz Ljubljane v London zvemo, da je bilo med člani sosveta "*precej nejevolje*", ker jih dr. Natlačen in Pucelj nista obvestila o nameravanem odstopu. Ali bi takrat odstopil še kdo drug, je vprašanje. V že omenjenem poročilu iz Ljubljane v London namreč piše: "*Razpoloženje med ostalimi* (člani – op. T. F.), *kolikor se je moglo ugotoviti, je tako, da smatrajo za zadevo solidarnosti in kolegijalnosti, da posamezniki ne izstopajo, ampak eventuelno vsi skupaj. Vendar pa oziri na prebivalstvo, ki ima edino v tej provinci še zadnje zatočišče in od koder se pomaga tudi beguncem na Hrvaškem in v Srbiji, diktirajo, da se taka demonstracija ne izvrši. Nekateri ekstremni krogi jo seveda želijo in zahtevajo.*"

Ko je Grazioli 22. septembra 1941 o odstopu obeh članov sosveta poročal notranjemu ministrstvu, je bil zelo kratek: "*Pravi razlog za odstop je strah pred napadi komunističnih ljudi zaradi njune kolaboracije.*" Poslal mu je tudi prevod njunih odstopnih izjav in povedal, da bo predlagal dva nova člana. Vendar se je število članov še zmanjšalo. 23. decembra 1941 je namreč zaradi "*zdravstvenega stanja*" izstopil iz sosveta Rudolf Krušec in 22. marca 1942 Milko Pirkmajer, ker ni več zastopnik zveze inženirjev, odstopil pa je tudi kot 21. februarja 1942 imenovani predsednik Zveze svobodnih poklicev in umetnikov. Vendar je Pirkmajer ostal še dalje predsednik Zveze svobodnih poklicev in umetnikov.

Na peti seji je Grazioli govoril o političnih in gospodarskih razmerah, ki so se po razbitju Krimskega bataljona nekoliko otopile. Obtoževal je Ljubljano, da je središče protiokupatorskega gibanja: "*Gospod Visoki komisar pravi, da je center vsega prevratnega delovanja v Ljubljani. Iz Ljubljane gredo vsa navodila, vsa propaganda in vse podpore za tako delovanje. Gospod Visoki komisar poudarja, da bi se to ne smelo nikakor dogajati, kajti ravno Ljubljana bi morala najbolje vedeti, da italijanske oblasti v vsakem oziru spoštujejo in upoštevajo navade in potrebe tukajšnjega prebivalstva.*" Tudi na tej seji se je obregnil ob ljubljansko univerzo in opozoril, da bodo oblasti pri podeljevanju italijanskega državljanstva Slovencem zelo oprezne in ga bodo podelile samo tistim, "*ki se bodo tega izkazale vredni.*" Obravnavali so tudi preurejanje stanovskih organizacij v smislu italijanskega fašističnega korporativnega sistema. Drugi del seje je bil posvečen obravnavi preskrbe in nekaterih drugih gospodarskih zadev.

To je bila tudi poslednja seja sosveta sploh, ker ga visoki komisar Grazioli ni več sklical. Ne vemo, ali je po omenjenih izstopih sploh še koga predlagal za članstvo v svetu. Kaj so ljudje menili o sosvetu, nam deloma pove že nekajkrat omenjeno pismo iz Ljubljane v London:

"*Danes je med prebivalstvom popolnoma znano, da konzulta ničesar ne pomeni, da ne predstavlja nobenega sodelovanja in tudi ni opaziti, da bi posamezni člani imeli več stikov kot nujno. Tudi je videti, da ne vrše nobenih intervencij, ker se je kmalu pokazalo, da tudi Italijani niso vzeli konzulte resno in po neuspelih prvih intervencijah, ki so jih nekateri napravili na pritisk prebivalstva, so nadaljnje intervencije ponehale.*"

Grazioli je torej lahko upravljal pokrajino brez sosveta, saj je imel ob sebi italijanske "*strokovnjake*". Ne vemo, kaj ga je pripeljalo do tega, da je 29. aprila 1943, ob dveletnici italijanske okupacije Ljubljanske pokrajine zanjo predlagal notranjemu ministrstvu imenovanje novega sosveta. Isti dan je imena predlaganih svetnikov sporočil pokrajinskemu tajniku fašistične stranke za Ljubljansko pokrajino Orlandu Orlandiniju, ki je 5. maja izrazil svoje pisno soglasje. 31. maja 1943 je Mussolini imenoval nov sosvet, in to približno po enakem načelu kot pred dvema letoma prvega. Štirje člani so bili iz prvega sosveta, ker so ohranili iste funkcije v organizacijah; to so bili: dr. Slokar, Pirkmajer, Heinricher in Rogina. Namesto obeh prejšnjih politikov je prišel v sosvet ljubljanski župan Leon Rupnik, za katerega je v utemeljitvi zapisal: "*Tudi v preteklosti, še pred našo okupacijo je izražal čustva naklonjenosti do Osi. Neposredno in brez pomislekov je polno sodeloval z vladnimi in tudi vojaškimi oblastmi. Za to svoje vedenje so komunistični elementi 25. septembra 1941 napravili nanj atentat, ko so v njegovem stanovanju izstrelili nanj nekaj strelov iz revolverja in ga hudo ranili. Komaj je ozdravel, se mi je predstavil in izjavil, da namerava ostati popolnoma zvest obljubi zvestobe, čeprav bi ga to stalo življenje, izgovoril je besede zelo živega občudovanja in popolne vdanosti do DUCEJA.*" Dva nova člana sta bila iz vrst znanstvenikov, in to rektor prof. dr. Milko Kos in prezident Akademije znanosti in umetnosti prof. dr. Milan Vidmar, torej oba po položaju. Drugi člani so bili iz gospodarskih panog, in to dr. Branko Alujevič kot vodja odseka pri Zavodu za socialno zavarovanje, prof. Teofil

Remec kot predsednik pokrajinskega Zavoda za zadružništvo, Zvonimir Lukič kot predsednik Združenja trgovcev iz Pokrajinske zveze delodajalcev, Ignac Pevec kot predsednik Združenja kmetovalcev pri Pokrajinski zvezi delodajalcev, Alojz Erjavec kot predsednik Združenja industrijskih delavcev, Ludvik Korče kot predsednik Združenja trgovinskih delavcev pri Pokrajinski zvezi delavcev in Franc Majcen kot predsednik Združenja delavcev v kreditnih in hranilničnih zavodih pri Pokrajinski zvezi delavcev.

Ta sosvet je še bolj kot prejšnji izražal korporativistični sistem gospodarstva Ljubljanske pokrajine, kar bom prikazal v enem prihodnjih poglavij. Poleg predsednikov treh zvez (t. i. delojemalcev, delodajalcev ter svobodnih poklicev in umetnikov) je bilo v njem tudi osem predsednikov štirih združenj (industrijskega, trgovskega, kmetijskega in denarniškega) iz zvez t. i. delojemalcev in delodajalcev (en član sosveta – dr. Slokar – je bil predstavnik zveze in združenja).

Grazioli je šele 10. junija 1943 obvestil imenovane člane sosveta o imenovanju. Ker je čez nekaj dni odšel iz Ljubljane za prefekta v Catanijo, sosveta ni niti utegnil sklicati na sejo. Sklicala pa ga nista niti njegova naslednika.

Okrajni glavarji

Med vsemi tremi okupatorji je italijanski v Ljubljanski pokrajini še najbolj upošteval dotedanjo upravno razdelitev zasedenega in nato k Italiji priključenega ozemlja. Čeprav Kraljevina Italija takrat ni imela okrajev kot upravnih enot med pokrajino in občinami, jih je v Ljubljanski pokrajini njen visoki komisar ohranil ves čas italijanske okupacije. Ohranil pa je le tiste, katerih središča so bila v tej pokrajini, medtem ko je območja tistih, katerih središča je zasedel nemški okupator (Litija, Krško), priključil sosednjim okrajem na svojem upravnem območju (Ljubljana in Novo mesto). Upošteval je tudi iz predvojne Jugoslavije izvirajočo samostojnost mestne občine Ljubljana in je ni vključil v okraj. Tako je imela Ljubljanska pokrajina poleg samostojne ljubljanske mestne občine pet okrajev, in to Ljubljana, Logatec, Novo mesto, Črnomelj in Kočevje.

Visoki komisar Grazioli je šele 19. februarja 1942 določil natančnejši "*delokrog srezkih načelstev*", ki mu je bil za osnutek najbrž podoben dokument o srezkih načelstvih v Kraljevini Jugoslaviji; tako bi namreč lahko sodili po izrazoslovju. Povedal je, da je okrajno glavarstvo v mejah okraja organ obče uprave in spadajo v njegov delokrog vse funkcije obče uprave, ki po zakonu ne spadajo v delokrog visokega komisarja. Okrajni glavar je tudi predstavnik visokega komisarja v okraju. On nadzoruje občinske uprave, vodi in usklajuje njihovo delovanje in brani njihove koristi. Ukrene vse potrebno, da zagotovi dobrobit, zaščito in zdravstvo ljudstva, javno varnost in javni red. Od primera do primera lahko po odobritvi visokega komisarja izdaja naredbe, ki se tičejo vseh prebivalcev okraja ali posameznih primerov. Okrajni policijski organi so glede službe tudi organi okrajnega komisarja in mu morajo v prepisu dostavljati vsa službena poročila in prijave, ki jih pošiljajo svojim nadrejenim poveljstvom ali uradom. 2. julija 1942 je ta navodila še nekoliko dopolnil.

18. februarja 1943 je visoki komisar Grazioli odredil, da se "*sreska načelstva*" preimenujejo v okrajne "*civilne komisariate*", ki jih vodijo okrajni "*civilni komisarji*".

V mestni občini Ljubljana je vodil upravo mestni župan, ki je bil Slovenec (dr. Juro Adlešič, od 2. 6. 1942 Leon Rupnik), nekaj časa je bil Slovenec tudi podžupan (dr. Vladimir Ravnihar), poleti 1942 pa je postal podžupan Italijan (Salvatore Tranchida). V okrajih pa je visoki komisar kmalu po svojem nastopu odstranil jugoslovanske okrajne (srezke) načelnike in na njihova mesta imenoval okrajne glavarje, ki so se imenovali civilni komisarji (commissari civili) in so bili vsi Italijani. Še več, bili so fašisti, in to

nekateri celo iz dvajsetih let in visoki častniki v fašistični milici. V Ljubljani je bil okrajni civilni komisar major fašistične milice Lodovico Maffei (1943 ga je nasledil generalni konzul fašistične milice Michele Pallotta, tega pa 13. 8. 1943 ponovno Maffei), v Logatcu je bil Umberto Rosin, v Novem mestu dr. Ottone Griselli (24. 3. 1942 ga je nasledil fašistični konzul Giuseppe Mannu-Ricci, tega pa poleti 1943 Bartolomeo Loitre), v Črnomlju Emilio Cassanego (20. 7. 1943 ga je nasledil dr. Antonio Ajuti, tega pa čez nekaj dni kot v. d. podkomisar javne varnosti Ferdinando Pepe), v Kočevju dr. Giovanni Sisgoreo (18. julija 1943 ga je nasledil Emilio Cassanego).

Iz že omenjenega razloga, hudega pomanjkanja italijanskega uradništva, je bilo v uradih okrajnih civilnih komisarjev ali glavarjev le malo Italijanov. Zanesljivo je bil v vsakem uradu še podkomisar ali komisarjev pomočnik italijanske narodnosti, morda tudi tajnica, referenti pa so bili Slovenci, večinoma tisti, ki so takšne naloge opravljali že pred fašistično okupacijo pod srezkimi načelniki. V Črnomlju je dotedanji srezki načelnik ostal v uradu in mu je novi okrajni komisar zaupal dopisovanje z občinami in reševanje vprašanj prehrane. So se pa okrajni komisarji glede nekaterih nalog lahko oslanjali na občinske funkcionarje fašistične stranke, ki so bili Italijani (ali pa poitalijančeni primorski Slovenci), na karabinjerje, financarje, miličnike itd., razmeščene na njihovih območjih.

Župani in občinski komisarji

Italijanski okupator je v Ljubljanski pokrajini upošteval tudi dotedanje občine in je bilo v njej poleg mestne občine ljubljanske še 94 občin, kot smo videli iz prej prikazanega pregleda. Visoki komisar je takoj odpravil občinsko samoupravo, t.j. razpustil izvoljene občinske odbore, in so občinsko upravo vodili dotedanji župani ali pa na novo imenovani občinski komisarji. 24. januarja 1942 je Grazioli z odredbo določil, da imenuje župane sam, da morajo priseči zvestobo italijanskemu kralju in da imajo za pomoč od zgoraj imenovani sosvet.

Treba je upoštevati, da so bile občine v Kraljevini Jugoslaviji razmeroma majhne, nekatere celo z manj kot tisoč prebivalci. Zato so navadno imele plačanega le tajnika in slugo. Tako lahko razumemo odlomek iz prvega poročila okrajnega komisarja dr. Cassanega iz Črnomlja: "*Občine samo navidezno spominjajo na naše, tako glede ugleda kakor dostojanstva dela. Sedeži so vsi le malo spodobni. Župani so večinoma veliki trgovci in veliki kmetje in se zato brigajo predvsem za lastne koristi, četudi so v nasprotju z njihovimi nalogami.*"

Vsi župani so v začetku okupacije bili Slovenci. Ponekod so okrajni civilni komisarji že kmalu začeli iskati ustreznejše ljudi. Logaški komisar Rosin jih je najprej iskal med "*klerikalci*" in tudi med "*liberalci*", vendar brezuspešno, ker je že delovala protiokupatorska propaganda. Zato je 31. oktobra 1941 menil: "*Politične razmere, ki so se razvile v poslednjih tednih, ne dopuščajo nobene od obeh možnosti; svetujem tudi globlje prodreti v krajevne ustanove, tako da zaupamo Italijanom usodo občin, v katerih se bolj izraža dezorganizacija in težnja po odmiku od sedanjih uredb.*" Zato je za izredne komisarje v Starem trgu pri Ložu, Cerknici, na Rakeku, Planini in v Gornjem Logatcu predlagal italijanske ljudi, in to vodje občinskih fašističnih centrov in učitelje.

Policijsko ravnateljstvo-kvestura za Ljubljansko pokrajino je decembra 1941, t.j. pred novim imenovanjem županov, posredovala visokemu komisarju Grazioliju predloge s podatki o sposobnosti in vedenju predvidenih županov, za kakšno občino tudi po dva ali tri predloge. Med predvidenimi so tudi imena ljudi, ki jih je čez nekaj mesecev ustrelil italijanski okupator (npr. Franc Karlovšek iz Šmarjete) ali usmrtilo narodno-

osvobodilno gibanje (npr. Frane Brulc iz Šmihela-Stopič, Jožef Mavsar iz Št. Ruperta) ali pa so si zaradi kolaboracionizma sodili sami (npr. Ivan Ban iz Trebnjega).

Po hudi krizi, v katero je narodnoosvobodilno gibanje spravilo italijanskega okupatorja spomladi 1942, je visoki komisar Grazioli ukinil nekaj občinskih uprav oziroma je okoliške občine priključil k mestnim (Črnomelj, Metlika, Kočevje). Za nekatere občine je imenoval tudi italijanske občinske komisarje.

Občinski uradi so imeli več dela in tudi več uradnikov kot v Kraljevini Jugoslaviji, saj so nekatere njihove naloge izvirale iz vojnih razmer. Vendar so imeli manj dela in uradnikov kot na nemškem zasedbenem območju. Pod italijansko okupacijo so za prehrano prebivalstva skrbeli prehranjevalni uradi, na nemškem pa občinske uprave. Pa tudi gospodarsko življenje je bilo pod nemškim okupatorjem živahnejše kot pod italijanskim.

Oboroženi oddelki civilne uprave

V navadnih razmerah skrbi za javni red in mir civilna uprava in ima za to svoje oborožene oddelke, tj. policijo in orožništvo. Tako je bilo v začetku tudi v Ljubljanski pokrajini, saj je vojska z osvojitvijo ozemlja opravila svojo nalogo in je bilo pričakovati, da bodo večino enot odpeljali drugam, saj so jih potrebovali na frontah v severni Afriki in tudi v Sovjetski zvezi. Visoki komisar Grazioli je imel štiri vrste oboroženih oddelkov, in to policijo, orožništvo (karabinjerje), finančno stražo in obmejno milico. Za ta namen je imel pri sebi vojaški urad (Ufficio Militare) s tremi oddelki, in to I., ki ga je vodil poveljnik kraljeve finančne straže za Ljubljansko pokrajino podpolkovnik Quirino Giombini (za njim podpolkovnik Giacomo Bortone), II., ki ga je vodil vojaški podpolkovnik Giuseppe Bramo (za njim polkovnik Guido Spinelli) in III., ki ga je vodil karabinjerski major (nato podpolkovnik) Antonio Pelaghi (nato major Francesco Baroni). Že pripadnost vodij oddelkov pove, kakšnim namenom naj bi služil posamezen oddelek. Glede II. oddelka naj pripomnimo, da vojska nikakor ni bila v pristojnosti visokega komisarja, vendar je ta lahko za vzdrževanje javnega reda in mira uporabil tudi vojaške enote; to se je nekaj časa tudi dogajalo.

Temeljna organa za vzdrževanje javnega reda in mira, policija in orožništvo, sta bila v Ljubljanski pokrajini organizirana enako kot v drugih pokrajinah Italije. Policija je bila oboroženi izvršni organ civilne uprave predvsem v mestih, orožništvo pa na podeželju. Vodja italijanske policije v Rimu je v prvi polovici maja 1941 poslal v Ljubljano generalnega inšpektorja javne varnosti Cira Verdianija, da bi proučil potrebe po policijskih in karabinjerskih uradih in poveljstvih v Ljubljanski pokrajini. Ta je glede policije 7. maja predlagal ustanovitev policijskega ravnateljstva – kvesture v Ljubljani in dveh uradov javne varnosti v Novem mestu in Kočevju, nekaj obmejnih policijskih uradov in bataljona agentov javne varnosti v Ljubljani. Predlog so 15. maja predložili Mussoliniju, ki ga je odobril. Proti koncu maja so začeli prihajati v Ljubljano italijanski policijski funkcionarji. S 1. junijem 1941 je tako v Ljubljani začelo delovati pokrajinsko policijsko ravnateljstvo ali kvestura in je vodja italijanske policije v Rimu Carmine Senise za kvestorja imenoval dr. Ettoreja Messano in za podkvestorja Maria Ferranteja. Prvi je prišel iz Padove in drugi iz Ferrare; ko sta spomladi 1942 oziroma poleti 1943 odšla iz Ljubljane v Trst oziroma Split, je Messano nasledil kvestor dr. Domenico Ravelli, ki je prišel iz Cunea, Ferranteja pa dr. Attilio Amato, oba sta ostala v Ljubljani do italijanske kapitulacije. Kvestura je imela na voljo uniformirane policiste (ljudski izraz: kvesturini) in agente javne varnosti v civilu; precej prvih in drugih je prišlo iz Julijske krajine. Kvestura je vzela v službo tudi precej (marca 1942 jih je bilo v službi

288, in to 242 v uniformi in 46 v civilu) bivših jugoslovanskih policistov, ki jih je pozimi 1941–1942 silila k položitvi prisege zvestobe Italiji, kar je zlasti pri nekdanjih jugoslovanskih policistih – primorskih Slovencih – povzročilo moralni problem: kako naj služijo in celo prisežejo režimu, zaradi katerega so pred leti zapustili Primorsko. Zavračanje prisege so utemeljevali s tem, da ta obveznost ni odrejena v uradnem listu, da še ni urejeno vprašanje italijanskega državljanstva in da še glede marsičesa velja zakonodaja Kraljevine Jugoslavije. Mnogi so delovali v Osvobodilni fronti slovenskega naroda. Najvidnejši med temi je bil dr. Evgen Kante-Lija, ki je svoje sodelovanje z Osvobodilno fronto oziroma Varnostnoobveščevalno službo OF plačal z življenjem.

Kvestura si je v mestu Ljubljana uredila 10 policijskih postaj (imenovala jih je tudi sekcije). Ker je bila Ljubljanska pokrajina obmejna pokrajina, si je uredila nekaj svojih komisariatov javne varnosti (Commissariato P. S.). Dne 1. junija 1941 ju je vzpostavila v Novem mestu (vodja komisar Nazzareno Chiuzzelin) in Kočevju (vodja komisar Francesco Zurich, nato Orlando Orlandi, Martino Bertola in Francesco Mariniello) in kmalu nato še t. i. urade javne varnosti (Ufficio P. S.) v Trebnjem (vodja komisar Michele Iazzetti), Črnomlju (vodja komisar Luigi Battaglia, nato Ferdinando Pepe), Metliki (vodja komisar Gennaro Ruggiero) in na železniški postaji v Ljubljani (vodja komisar Ferruccio Marchetti nato Mario Pagliano). Ker so ti uradi j. v. (vanj so prekrstili tudi omenjena komisariata v Novem mestu in Kočevju) bili obmejni, je imel nekaj strokovne pristojnosti nad njimi tudi komisariat 5. cone obmejne policije iz Trsta, ki ga je vodil Palmisani.

Kvestura, ki je imela svoj sedež v starem policijskem poslopju na današnji Prešernovi cesti, je imela politični urad (ufficio politico), ki ga je vedno vodil podkvestor, in nekaj oddelkov (divisione), največkrat se navajajo trije, ki so jih vodili vodje – komisarji javne varnosti (Alberto Trezza Matina, Giuseppe Viale, Giovanni Freddi, Nicola Allegretta, Francesco Giongo, Biaggio Pillirone, Attilio Amato, Candido Magistri). Medtem ko je bilo sredi avgusta 1941 poleg kvestorja in podkvestorja še 19 policistov (4 komisarji, 5 pomočnikov komisarja, 1 podkomisar, 3 uslužbenci, 3 arhivisti, 2 pomožna uslužbenca in vratar), jih je bilo sredi maja 1942 že 43 (8 komisarjev, 15 pomočnikov komisarja, 9 podkomisarjev, 4 uslužbenci, 4 arhivisti, 2 pomožna uslužbenca in vratar).

V svojem poslopju na današnji Prešernovi cesti je imela kvestura tudi svoje preiskovalne zapore, ki so bili hkrati tudi mučilnica pri zasliševanjih. Ta so bila pri italijanski policiji še posebej grozovita (elektrika, onečaščanje žensk itd.), kar je zbudilo proteste celo pri nekaterih vojaških sodnih častnikih.

Policisti v Ljubljanski pokrajini so bili združeni v t. i. oddelek agentov javne varnosti (Reparto Agenti di P. S.), ki mu je poveljeval stotnik dr. Aristide Andreassi, nato stotnik dr. Salvatore De Simone in major Giulio Fiammeri. Dne 22. maja 1942 pa so ustanovili specialni oddelek policije Ljubljana (Divisione Speciale di Polizia Lubiana), ki mu je poveljeval major Giulio Fiammeri, nato major Agostino Attina. Oddelek je imel 4 čete glede na njihove posebnosti (1. prevozna, 2. teritorialna, 3. z agenti s posebnimi nalogami, 4. premična). Skupno je bilo takrat (in to so za sedaj edini podatki, ki jih imamo) 1 inšpektor, 30 podinšpektorjev, 15 pomočnikov inšpektorjev, 55 podčastnikov in 634 agentov j.v.; torej 735 mož. V 1. četi so bili sami Slovenci, v drugih treh pa večinoma sami Italijani, v 4. četo so prišli iz Rima in Trsta.

Po kapitulaciji Italije, ko je policijo vzpostavila Rupnikova pokrajinska uprava s pomočjo nemške policije, so italijanske policiste 18. oktobra 1943 s posebnim vlakom odpeljali v Trst.

Že omenjeni generalni inšpektor javne varnosti Verdiani je po svojem obisku v Ljubljani predlagal tudi, naj bi na Ljubljansko pokrajino raztegnili tudi pristojnosti OVRE, tj.

italijanske politične policije za zatiranje protifašizma. To se je tudi zgodilo; vendar niso razširili nanjo pristojnosti I. cone iz Milana, temveč XI. cone iz Zagreba, ki jo je v letih 1941–1943 vodil že omenjeni Verdiani. On je imel svoje tajne agente v Ljubljani, vendar o njih ne vemo ničesar. Ko pa so junija 1942 za Julijsko krajino za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju ustanavljali generalni inšpektorat javne varnosti, je njegov vodja generalni inšpektor javne varnosti Giuseppe Gueli predlagal, naj bi mu podredili tudi policijo v Ljubljanski pokrajini, vendar tega predloga v Rimu niso upoštevali.

V pripravah za napad na Jugoslavijo so 3. aprila 1941 na območje 2. armade pripeljali 14. mobilizirani bataljon kraljevih karabinjerjev "*Milano*" (XIV battaglione carabinieri reali "*Milano*") in ga začasno razmestili v Ajdovščini (poveljstvo in komandni vod), Postojni (1. četa), Idriji (2. četa) in Tolminu (3. četa). Po začetku vojne z Jugoslavijo je bataljon od 7. do 11. aprila preseljeval prebivalstvo (13.454 oseb) in živino (9779 glav) iz obmejnega pasu v zaledje. Dne 16. aprila 1941 so bataljon, ki mu je poveljeval karabinjerski major Raffaele Lombardi, pripeljali v Ljubljano in je prevzel policijske in orožniške naloge. Podobno kot 14. bataljon v Ljubljano, so na povelje karabinjerskega poveljstva 2. armade (poveljnik podpolkovnik Francesco Delfino) poslali na Sušak 12. bataljon in v Split 9. bataljon karabinjerjev. V ustreznem povelju, naj bi 14. bataljon nastanil svoje čete v Ljubljani, Radovljici in Kočevju (Novo mesto je bilo še onkraj demarkacijske črte med nemško in italijansko vojsko), kar pa se ni zgodilo, saj je Radovljica bila na nemškem zasedbenem območju.

"*Iz mobiliziranega oddelka, se je bataljon, ki je ohranil ta značaj, preoblikoval v teritorialni oddelek, ko je ustanovil 4 poveljstva čet, 8 poveljstev tenenc* (Vmesno poveljstvo med skupino ali četo ter karabinjerskimi postajami, ki ga vodi poročniktenente. – op. T. F.), *72 poveljstev postaj, 3 stalne postojanke in 34 postojank za nadzor meje. Priključili so mu 2. četo XV. bataljona in druge dopolnitve, tako da je njegova organska moč narastla od 572 na 1465 mož, poleg tega pa je imel še 500 bivših jugoslovanskih orožnikov, ki so jih podredili podpisanemu,*" beremo 17. februarja 1942 v Lombardijevem poročilu za leto 1941.

Ko so se ustalile, meje Ljubljanske pokrajine, je bila organizacija karabinjerske skupine Ljubljana (Gruppo Carabinieri Reali di Lubiana), ki ji je do svojega odhoda v Trst spomladi 1942 poveljeval major Lombardi (za njim podpolkovnik Luigi Geronazzo, podpolkovnik Ettore Giovannini), takšna, da sta bili v Ljubljani poveljstvi dveh čet, in to t. i. notranje (poveljnik stotnik Salvatore Spatafora, za njim stotnik Francesco della Ventura) z desetimi karabinjerskimi postajami v mestu, in t. i. zunanja (poveljnik stotnik Mario Marchetti) s 4 tenencami (t. i. neposredna, Logatec, Višnja Gora, Cerknica) in 27 postajami. Poveljstvo čete (to je bila 2. četa XV. bataljona) je bilo tudi v Novem mestu (poveljnik stotnik Carmine Fera, nato stotnik Luigi Marolla) s 3 tenencami (t. i. neposredna, Novo mesto in Trebnje) in z 18 postajami. Poveljstvo čete Kočevje (poveljnik stotnik Virginiagiovanni Bianco, nato poročnik Oreste Lepore, nato stotnik Mojo Abner, nato stotnik Orlando Camilletti) je imelo tri tenence (t. i. neposredna, Kočevje in Črnomelj) z 20 postajami. Če upoštevamo, da je bilo v Ljubljani več karabinjerskih postaj, pomeni, da sta imeli svojo karabinjersko postajo komaj dve tretjini občin. Število postaj je nihalo glede na politične in druge razmere, najmanjše je bilo konec maja 1942, ko so jih umaknili nekaj desetin. Na večini postaj je bilo takrat po pet karabinjerjev.

Dne 1. septembra 1943, ko imamo poslednji pregled organizacijske sestave karabinjerske službe v Ljubljanski pokrajini, je bilo v bataljonu s štirimi četami (namesto zunanje Ljubljanske čete je bila četa v Logatcu) skupno 1315 karabinjerjev, in to v nekaterih posebnih oddelkih (398 mož), 59 postajah (636 mož), 7 navadnih postojankah (131 mož), na 13 obmejnih, cestnih in železniških blokih (150 mož). Karabinjerji so

imeli takšno ali drugačno posadko v 65 krajih Ljubljanske pokrajine. Kar tretjina (445) karabinjerjev je bila v Ljubljani, na postajah je bilo od 4 do 39 mož (povprečno 9), na postojankah od 5 do 40 (povprečno 18), na raznih blokih pa od 9 do 39 (povprečno 11) karabinjerjev. Na koncu italijanske okupacije je bilo število karabinjerskih postojank skoraj enako kot na začetku, manjše je bilo le število postojank ob meji (zaradi medtem zaprtih prehodov). Tudi število moštva je ostalo približno enako. Pač pa je bilo veliko število moštva (celo četrtina) v posebnih oddelkih, kar je seveda posledica narodnoosvobodilnega boja. Število oddelkov in moštva na posameznih območjih 1. septembra 1943 pokaže tale pregled:

Enota	Število					
	tenenc	postaj	postojank	postojank na blokih	posebnih oddelkov	mož
Oddelek za okrepitev						155
Oddelek 3 premič. skup.					3	96
Poveljniški vod 14. bat.						40
Četa Ljubljana	2	17	2	6	2	409
Četa Kočevje	2	12	5	2	–	237
Četa Logatec	2	18	–	1	–	151
Četa Novo mesto	2	12	–	4	1	227
Skupaj	8	59	7	13	6	1315

Kot smo že zvedeli iz Lombardijevega poročila, so italijanska karabinjerska poveljstva prevzela v službo bivše jugoslovanske orožnike. Po številčnem pregledu iz marca 1942 jih je bilo v službi še 322, vendar med njimi le en orožniški častnik; le polovica je bila takšnih, ki so bili doma iz Ljubljanske pokrajine. So pa italijanske oblasti takrat dajale plačo 204 bivšim jugoslovanskim orožnikom, ki pa niso bili v službi, med njimi je bilo 18 častnikov.

Poveljstvo krabinjerske skupine Ljubljana je bilo, tako kot poveljstvo drugih karabinjerskih skupin na jugoslovanskem ozemlju in v t. i. Julijski krajini (vsaka pokrajina je imela eno skupino), podrejeno poveljstvu karabinjerske legije v Trstu, to pa poveljstvu karabinjerske brigade v Padovi.

Tretja oborožena formacija civilne uprave v Ljubljanski pokrajini je bila kraljeva finančna straža (Regia Guardia di Finanza). Urad za civilne zadeve pri poveljstvu 2. armade je 13. maja 1941 zaupal poveljniku 6. legije kraljevske finančne straže, polkovniku Filippu Fiocci v Trstu, naj na območju armade vzpostavi obmejno nadzorno in carinsko službo, za kar so mu na voljo 4., 9. in 10. bataljon kraljevske finančne straže. Pri tem je bila zelo pomembna vzpostavitev organov kraljevske finančne straže v Ljubljanski pokrajini. Pokrajina je namreč mejila na dve državi, tj. Nemčijo in t. i. NDH, in so bile na mejnih prehodih, ki jih je bilo v začetku še kar precej, pa so jih nato zmanjševali, financarske postaje. Finančna straža v Ljubljanski pokrajini je imela svoje poveljstvo s poveljnikom podpolkovnikom Quirinom Giombinijem (za njim podpolkovnik Giacomo Bortone, za njim podpolkovnik Gaetano Polizzi) v Ljubljani. Financarji so bili organizirani po vojaško in je bil spomladi 1941 v tej pokrajini en (X). bataljon, ki je imel poveljstva čet v Ljubljani, na Vrhniki in v Novem mestu. Kmalu pa sta bila v pokrajini že dva bataljona, in to X. v Ljubljani (poveljnik podpolkovnik Gaetano Polizzi, za njim major Francesco Caviglioli) in IX. v Novem mestu (poveljnik podpolkovnik Diomedeo Novelli); takrat je bilo v pokrajini v 43 posadkah 32 častnikov, 152 podčastnikov in 951 mož. Pozneje so njihovo število zmanjšali, tako da jih je bilo v začetku decembra 1942. leta le še 650.

Podobno kot slovenske policiste in orožnike je okupatorjeva civilna uprava sprejela v službo tudi slovenske financarje. Po nekem številčnem pregledu iz marca 1942 je bilo v stalni finančni službi v Ljubljanski pokrajini 207 in v začasni finančni službi 45 bivših jugoslovanskih financarjev, skupno torej 252.

Četrta oborožena formacija civilne uprave za Ljubljansko pokrajino je bila obmejna milica (Milizia Confinaria), ki je bila nekakšna pomožna formacija za varovanje državne meje; glavna formacija za varovanje državne meje so bili namreč graničarji (Guardia alla frontiera). Ti so bili vojaška formacija in bomo o njih govorili posebej. Takoj pa moramo povedati, da jih niso razmestili ob mejah Ljubljanske pokrajine; pustili so jih ob rapalski meji (!), če pa so jih že pripeljali v Ljubljansko pokrajino, so jih uporabljali predvsem za zavarovanje železnic in bojevanje proti partizanom. Tako so bile na meji nasproti nemškemu rajhu in t. i. NDH le postojanke obmejne milice, karabinjerjev in financarjev.

Podobno kot druge fašistične milice, je bila tudi obmejna milica organizirana po fašistično. Za Primorsko in Ljubljansko pokrajino je bila IV. gorska legija obmejne milice "*Monte Nevoso*" s poveljstvom (konzul Ferdinando De Padova) v Trstu in od maja 1942 v Ljubljani. Tako je tudi večina njenih enot spomladi 1941 prišla iz Primorske. V Ljubljanski pokrajini je imela legija spomladi 1941 tri čete, in to v Kočevju, Metliki in Novem mestu, spomladi 1942 dve kohorti (tj. bataljona), in to eno v Ljubljani (poveljnik senior, tj. major Gerino Rotini in za njim podpolkovnik Cesare Mezzano ter major Ernesto Merlo Pich) in drugo v Novem mestu. Vsaka kohorta je imela nekaj centurij (tj. čet) in te nekaj manipulov (tj. vodov). Podobno kot pri kraljevi finančni straži, se je tudi pri obmejni milici spreminjalo število postojank in miličnikov glede na razmere ob mejah. Medtem ko je imela npr. 1. marca 1942 še 29 posadk, jih je imela v začetku avgusta 1942 devet s 15 častniki in 268 miličniki in konec decembra 1942 le še 7 z 18 častniki in 319 miličniki.

Visoki komisar Grazioli je v začetku okupacije mislil na to, da bi se v Ljubljani ustanovilo poveljstvo fašistične legije prostovoljne milice za narodno varnost (Milizia volontaria sicurezza nazionale – MVSN) z eno kohorto (tj. bataljonom) in da bi prišlo v Ljubljano okoli 300 miličnikov, ki bi sodelovali pri vzdrževanju reda in mira. Pri tem je mislil na bivšo svojo 59. legijo iz Sežane, ki naj bi začasno prišla v Ljubljansko pokrajino, kar je 19. maja 1941 povedal tudi njenemu poveljniku, konzulu Nicolu de Rienzu. V utemeljitvi za to beremo: "*S premestitvijo legije bi se v njenih vrstah takoj združili vsi nacionalni elementi, ki so iz raznih razlogov že v mestu. Ko bi se kasneje ustanovila nacionalna fašistična stranka, bi se lahko pridružili vsi ostali krajevni elementi zdravih nazorov, ki bi s tem, da bi se prvi potegovali za pripadnost k ustanovi, pokazali svojo zanesljivost. [...] Delo milice bi bilo koristno tudi v pogledu poznejšega pripravljanja slovenskega ljudstva za vojaško službo.*" Vendar v Ljubljansko pokrajino ni prišla nobena enota fašistične milice za narodno varnost (MVSN), ki bi bila podrejena visokemu komisarju. Kot bomo videli, so prišle v to pokrajino tudi fašistične enote, vendar so bile podrejene vojaškim poveljstvom.

V Ljubljanski pokrajini so bile še nekatere druge milice, ki pa niso bile podrejene civilni upravi oziroma visokemu komisarju. Pri delegaciji vzhodne direkcije državnih železnic (ta direkcija je bila v Benetkah), ki jo je italijansko ministrstvo za železnice spomladi 1941 ustanovilo v Ljubljani (vodja Francesco Rolla, za njim Giovanni Batista Solari), je bilo poveljstvo avtonomne kohorte (tj. bataljona) železniške milice (Milizia Ferroviaria) s poveljnikom seniorjem (tj. majorjem) Mariom Felicejem (decembra 1942 je imela 238 miličnikov). V Ljubljani je bilo tudi poveljstvo samostojne kohorte, tj. bataljona gozdne milice (Milizia Nazionale Forestale) s poveljnikom seniorjem Giuseppom Pepejem (nato Dagoberto Giugliarelli). V Ljubljani je bil tudi oddelek poštno-

telegrafske milice (Milizia Posttelegrafica), imenovan "*Capitano Giuseppe Renzi*," ki ga je vodil centurion (stotnik) Stanislao Apicella.

Sodstvo

Takoj po končanih vojaških operacijah v Jugoslaviji je Mussolini kot vrhovni vojaški poveljnik 24. aprila 1941 odredil, da se na ozemlju bivše Kraljevine Jugoslavije, ki ga zaseda italijanska vojska, še nadalje uporabljajo "*vsi tamkaj veljajoči zakonski predpisi v civilnih, trgovinskih, menični in kazenskih stvareh, kolikor ne odredijo italijanske oblasti s posebnimi določbami, ki jih izdajo, kaj drugega*". Vendar se morajo sodne odločbe in notarski akti začenjati z besedami: "*Na osnovi pooblastila, podeljenega od Vrhovnega poveljništva italijanske vojske.*" Italijanska vojaška sodišča so drugorodnim prebivalcem lahko sodila le v primeru, če so se pregrešili v škodo italijanske vojske ali njenih oseb.

V Ljubljanski pokrajini so bili sodni organi tudi za vso nekdanjo dravsko banovino. To sta bili vrhovno sodišče (predsednik dr. Jakob Konda) in apelacijsko sodišče (predsednik dr. Vladimir Golia) ter vrhovno državno tožilstvo (vodja Ljubo Milovanovič) in višje državno tožilstvo (vodja dr. Luka Krvina) v Ljubljani. Tam je bilo tudi okrožno sodišče (predsednik Peter Keršič) za območje, ki je bilo tudi zunaj Ljubljanske pokrajine; okrožno sodišče je bilo tudi v Novem mestu, v pokrajini pa tudi 15 okrajnih sodišč. Za delovanje sodstva v Ljubljanski pokrajini v okupatorjevem duhu je skrbel poverjenik Nicolo Tramontana.

Tudi v svojem razglasu o upravni in sodni razdelitvi zasedenega jugoslovanskega ozemlja je Mussolini 17. maja 1941 potrdil ureditev pravosodja iz odredbe z dne 24. aprila 1941, je pa dodal, da so vojaška sodišča tudi "*pristojna za sojenje kaznivih dejanj po razglasih, izdanih na zasedenem ozemlju*". Določil je tudi, da z 10. junijem 1941 zopet začno teči zakonski in dogovorjeni roki in zastarevanja, katerih prekinitev je bil odredil z odredbo 24. aprila 1941.

Ko se je pojavila novica, da bo sodstvo Ljubljanske pokrajine podvrženo apelacijskemu sodišču na Reki, se je tržaški prefekt Tullio Tamburini julija 1941 pritoževal in sodil, da morajo sodstvo v Ljubljanski pokrajini podvreči apelacijskemu sodišču v Trstu, ker pokrajina teži bolj k Trstu kot k Reki. Vendar je apelacijsko sodišče ostalo v Ljubljani, le da so dr. Kondo po Graziolijevem prizadevanju zamenjali z italijanskim sodnikom dr. Massimom Pilottijem.

Prvi odločen poseg v sodno ureditev je storil visoki komisar Grazioli, ko je z odredbo "*o ukrepih za zaščito javnega reda*" 11. septembra 1941 uvedel kazen konfinacije in določil smrtno kazen za nekatera dejanja kršenja javnega reda in mira, ki jo izrekajo izredna sodišča treh članov. Takšno sodišče lahko postavi od primera do primera visoki komisar, ki mu tudi določi predsednika, imenuje državnega tožilca in organ, ki naj opravlja posle zapisnikarja. Če sodišče ugotovi krivdo, obtožencu izreče smrtno kazen, ki se izvrši v naslednjih 24 urah, če le mogoče v kraju, kjer je bilo kaznivo dejanje storjeno ali odkrito. Torej je imel ta ukrep tudi zastraševalni namen. 29. septembra 1941 je Grazioli te določbe dopolnil in izdal tudi pravilnik o delovanju sodišča. Kolikor vemo, je Grazioli samo za en primer dne 7. oktobra 1941 imenoval takšno sodišče, ki je drugi dan obsodilo na smrt tri pripadnike narodnoosvobodilnega gibanja, ki pa jih niso ustrelili.

Medtem je namreč Mussolini kot vrhovni vojaški poveljnik 3. oktobra 1941 z razglasom (objavljenim v uradnem listu Kraljevine Italije 7. oktobra 1941) določil vrste kaznivih dejanj proti državi in režimu in za sojenje njihovih storilcev pooblastil vojaška

sodišča. Takšna sodišča so obstajala pri poveljstvih armad in pri poveljstvih teritorialnih obramb; za obtožence iz Ljubljanske pokrajine je bilo torej pristojno vojaško vojno sodišče 2. armade na Sušaku. Da je mogel Mussolini to storiti kot vrhovni vojaški poveljnik, je moral kralj Viktor Emanuel III. isti dan izdati ukaz, da svojo odredbo z dne 4. aprila 1941 o razglasitvi vojnega stanja na delu matičnega ozemlja razširja na ozemlja, ki jih je 3. in 18. maja 1941 s svojim ukazom priključil k Italiji. Torej je tudi za Ljubljansko pokrajino od 3. oktobra 1941 veljalo vojno stanje. Z novo odredbo je Mussolini 24. oktobra 1941 še razširil vrste kaznivih dejanj, za katera so pristojna vojaška vojna sodišča na propagandno delovanje in javne manifestacije, odredil pa je tudi ustanovitev posebnega sodišča pri dalmatinskem guvernerju. Tako je bilo oktobra 1941 do kraja razmejeno kazensko pravosodje med italijanskim vojaškim in slovenskimi civilnimi sodišči v Ljubljanski pokrajini. Prvo je obravnavalo politične kazenske zadeve, druga pa navadna kriminalna dejanja. Civilnopravdne zadeve so ostale v pristojnosti civilnih sodišč.

Zaradi velikega števila zaprtih v Ljubljanski pokrajini je kvestor Messana pritiskal na vojaške oblasti, naj pospešijo sodne obravnave. Ker bi zaprtim moralo soditi vojaško vojno sodišče 2. armade na Sušaku, je Mussolini 7. novembra 1941 izdal razglas o ustanovitvi posebnega oddelka tega sodišča v Ljubljani. Ustanovili so ga okrog 20. novembra 1941, delovati pa je začelo 6. decembra 1941 in je drugi dan izreklo prve obsodbe. Predsednik tega sodišča je bil polkovnik Antonino Benincasa (za njim polkovnik Ettore Giacomeli), vojaški tožilec pa skoraj ves čas podpolkovnik dr. Enrico Macis. V vprašanju pomilostitev je odločal poveljnik 2. armade na Sušaku. Na vprašanje, kdo naj izvršuje smrtne kazni, so iz Rima odgovorili, da obsojence zaradi političnih zločinov usmrti fašistična milica, druge pa agenti javne varnosti.

Vojaško vojno sodišče v Ljubljani je do 8. septembra 1943 obravnavalo 8737 primerov proti 13.186 Slovencem. Izreklo je 83 smrtnih obsodb, 412 obsodb na dosmrtno ječo, 3082 obsojencev pa je dobilo ječo do 30 let. V tem času je sodilo tudi 1150 italijanskim vojakom. Ko je italijanski okupator zapuščal Ljubljansko pokrajino, je bilo 1369 procesov proti 4428 ljudem še vedno v teku. Te podatke bo treba še preveriti, saj je sodišče sodilo tudi osebam, ki so bile na begu ("*latitante*"), morda celo komu dvakrat, že padlim partizanom itd. Največ smrtnih kazni (28) je izreklo 7. marca 1942, in to popolnoma nedolžnim prebivalcem nekaterih vasic pri Borovnici, predvsem iz maščevanja za zelo odmevno partizansko akcijo – razstrelitev železniškega mostu čez Ljubljanico pri Preserju v začetku decembra 1941; dne 10. marca 1942 so jih usmrtili 16, kar je tudi največje število v enem dnevu usmrčenih obsojencev v Ljubljanski pokrajini. Med 83 obsojenimi na smrt so bili 3 italijanski vojaki (dva tudi usmrčena). Pri ostalih 80 obsojencih so smrtno kazen z ustrelitvijo izvršili nad 51, medtem ko so 28 obsojencem in eni (tudi edini) obsojenki smrtno kazen spremenili v dosmrtno ječo. Za ustrelitve so izbrali kraje: kamnolom pri Strahomerju pod Krimom, strelišče na Dolenjski cesti v Ljubljani in Gramozno jamo pri Tomačevem pri Ljubljani. Za usmrtitveni vod so največkrat določili črnosrajčnike, ko pa teh ni bilo v Ljubljani, pa tudi vojake. Pravico do pomilostitve je imel poveljnik 2. armade, čez nekaj mesecev pa je kralj izdal poseben pomilostitveni ukaz. Do 10. marca 1942 so trupla usmrčenih obsojencev odpeljali na pokopališče v Tržiču (Monfalcone) in jih tam pokopali skrivaj, da bi onemogočili počastitve žrtev. Po omenjenem datumu pa so trupla pokopavali na ljubljanskih Žalah. Obsojene na časovne kazni so odpeljali v kaznilnice v Kopru in Italiji.

Vendar visoki komisar Grazioli ni bil zadovoljen z ustanovitvijo vojaškega vojnega sodišča. Želel je namreč imeti posebno sodišče, kot ga je npr. za Dalmacijo 24. oktobra 1941 odredil ustanoviti Mussolini in je imenovanje sodnikov, zaupal guvernerju Giuseppu Bastianiniju. To je utemeljeval s tem, da je vojska, ki naj bi imela po 301. členu

vojaškega kazenskega zakonika v miru in 244. členu vojaškega kazenskega zakonika v vojni prvenstvo v delovanju pravosodne policije, in to od poveljnika posadke do poveljnika "*na kraju*", razmeščena v stotinah posadkah in "*krajih*" in njihovi poveljniki nimajo možnosti, ne kakovosti in ne potrebnih ljudi za politično in stvarno ocenjevanje ustreznosti ukrepov preventivnega značaja. Sodil je, da mora v pokrajini vladati enotnost v upravnem, političnem in sodnem pogledu in predlagal ustanovitev posebnega sodišča, kakršno je v Dalmaciji, saj je položaj k Italiji priključene Dalmacije podoben položaju Ljubljanske pokrajine.

Notranje ministrstvo v Rimu je Graziolijev predlog posredovalo pravosodnemu ministrstvu, ki se ni izreklo zanj in je predlagalo, naj se o tem povpraša vojno ministrstvo. To je odgovorilo 5. februarja 1942: "*Ker Ljubljanska pokrajina ni razglašena za operacijsko cono, menimo, da ni mogoče ustanoviti posebnega sodišča.*" Predsedstvo vlade je o tem povprašalo tudi svojo posvetovalno komisijo za vojno pravo, ki je 21. januarja odgovorila, da so za ustanovitev posebnega sodišča potrebni politično-vojaški razlogi, ki pa jih komisija ne pozna in niti ni možno izdati razglasa o ustanovitvi, ker pokrajina ni razglašena za operacijsko cono. Kabinet predsedstva vlade je najbrž vprašal še Mussolinija (zanj je 18. februarja sestavil beležko), ki je tudi nasprotoval Graziolijevemu predlogu, čeprav se je baje prej zanj "*v glavnem izrekel ugodno*", kot je poročalo notranje ministrstvo. Zato je kabinet predsedstva vlade 23. februarja 1942 o vseh negativnih stališčih obvestil notranje ministrstvo, to pa najbrž ustno ali pisno Graziolija. Tako je za obravnavo političnih kazenskih zadev še naprej, do konca okupacije, ostal pristojen oddelek vojaškega vojnega sodišča 2. armade v Ljubljani. Pač pa je Mussolini pozneje določil, da pridejo pred vojaško sodišče tudi kršilci nekaterih odredb visokega komisarja.

5. Fašistična stranka in njene organizacije

Nobenega dvoma ni, da sta bila med poglavitnimi cilji italijanskega okupatorja v Ljubljanski pokrajini italijanizacija in fašizacija slovenskega življa. O prvem nas lahko prepriča tudi Mussolinijev govor v zbornici fašijev in korporacij v Rimu 9. junija 1941, ko je po končanih vojaških operacijah v Jugoslaviji in Grčiji govoril tudi o izenačevanju novih državnih in narodnih mej. Ta cilj je italijanski fašizem nameraval doseči po daljši in zato fizično manj kruti poti kot nemški okupator v severni Sloveniji, ki je že v letu 1941 nameraval izgnati kar tretjino Slovencev. Postopni italijanizaciji naj bi služila dvojezičnost v upravi, javnem življenju, pospešeno učenje italijanščine v šolah, uvajanje rimskega pozdrava itd. K italijanizaciji naj bi prispevala svoj delež tudi fašizacija Slovencev, zlasti mladine.

Podobno kot nemški okupator na svojem zasedbenem območju, je tudi italijanski v Ljubljanski pokrajini razpustil vse politične in t. i. iredentistične organizacije, društva itd. To je že 13. aprila 1941 ukazal poveljnik 2. armade Vittorio Ambrosio. Ostala so le strokovna in dobrodelna društva, npr. Rdeči križ in gasilstvo, ki so dobila italijanske izredne komisarje, da bi jih priličili sorodnim italijanskim društvom.

Ko je Mussolini okrog 12. aprila 1941 fašističnega funkcionarja iz Trsta Emilia Graziolija imenoval za civilnega komisarja za Ljubljansko pokrajino, ga je tudi pooblastil za ustanavljanje in vodenje organizacij fašistične stranke. Tako imenovana Fašistična nacionalna stranka (Partito Nazionale Fascista – PNF) je podobno kot v Nemčiji Nacionalsocialistična nemška delavska stranka kot edina stranka totalitarnega režima vodila vse organizacije in društveno življenje. Vodja stranke Mussolini in njen glavni tajnik Adelchi Serena sta že kmalu po italijanski zasedbi Ljubljanske pokrajine določila, da naj

se v njej ustanovijo pomožne organizacije fašistične stranke, in to: 1) pokrajinska zveza središč pomoči v Ljubljani (Federazione provinciale dei Centri di assistenza) in slična središča v okrajih in občinah, 2) pokrajinska sekcija kmečkih žena (la Sezione provinciale delle massaie rurali) in občinske sekcije, 3) pokrajinska sekcija delavk in služkinj (la Sezione provinciale delle operaie e lavoranti a domicilio) in občinske sekcije, 4) zvezno poveljstvo mladinskih organizacij v Ljubljani (il Comando federale delle Organizzazioni giovanili di Lubiana) in okrajna ter občinska poveljstva, 5) univerzitetna organizacija v Ljubljani (1 Organizzazione universitaria di Lubiana), 6) pokrajinski Dopolavoro v Ljubljani (il Dopolavoro provinciale di Lubiana) in občinski in obratni Dopolavori, 7) pokrajinski odbor Italijanskega nacionalnega olimpijskega komiteja (il Comitato provinciale del Comitato Olimpico Nazionale Italiano – CONI).

Prva organizacija, ki so jo začeli ustanavljati v Ljubljanski pokrajini, so bili centri pomoči. To graditev je vodilo poveljstvo "*centrov pomoči za zasedena ozemlja Slovenije*" že od prvega dne italijanske okupacije aprila 1941. To poveljstvo na čelu s poveljnikom Graziolijem je v Ljubljani odprlo svoj urad, ki ga je vodil "*zvezni podsekretar*" (il vice segretario federale) konzul fašistične milice Giuseppe De Turris. On je že 13. aprila ustanovil prve centre pomoči med Postojno in Ljubljano, in to v Planini, Cerknici, Dolnjem Logatcu, v Logu in na Vrhniki, ki so jih vodili fašisti iz Primorske; naslednja dva centra na Rakeku in v Brezovici je ustanovil 16. in 28. aprila. Tako je lahko Grazioli v svojem poročilu poveljniku 2. armade 22. aprila poročal, da so v Ljubljani že ustanovili strankin zvezni center pomoči in več krajevnih centrov pomoči ob cesti Postojna–Ljubljana. Meseca maja so ustanovili 11 centrov pomoči, večinoma na Dolenjskem, med njimi tudi v Novem mestu, Črnomlju in Kočevju (2. maja), junija so ustanovili enega, največ, in to 14, julija, 6 avgusta, enega septembra, in enega (pri Mariji Devici v Polju) oktobra 1941, tako da jih je bilo do 8. oktobra 1941. leta 43. Grazioli je 22. septembra poročal Mussoliniju, da so jih ustanovili 44. Čez dva meseca, ko so v Ljubljani ustno poročali glavnemu tajniku fašistične stranke Sereni, so jih imeli 45 in konec leta 49, kar je največje število centrov pomoči v vsem obdobju italijanske okupacije. Skupno so jih ustanovili 52, vendar so jih medtem nekaj ukinili. V mestu Ljubljana pa niso ustanovili nobenega cantra pomoči, ker so takoj ustanovili t. i. bojni fašij. Ustanovili so jih torej v nekaj več kot polovici občin pokrajine. Pozneje so centre pomoči, ki jih je bilo junija 1943 le še 23, preimenovali v centre fašistične stranke (centri del PNF).

Do poletja 1941 so za nadzor nad občinskimi centri pomoči in usklajevanje njihovega dela na okrajni ravni ustanovili pet okrajnih con, ki so jih kot inšpektorji vodili okrajni politični komisarji kot že uveljavljeni fašisti. Cone in občinske centre z datumi njihove ustanovitve nam za konec leta 1941 pokaže tale pregled: (glej str. 60).

Občinske centre pomoči so kot "*poveljniki*" ali "*vodje*" vodili fašisti, nekateri iz Primorske in celo nekaj poitalijančenih Slovencev iz Beneške Slovenije. Ko je poveljstvo pri poveljnikih centrov napravilo anketo o znanju slovenščine, jih je nekaj odgovorilo, da jo obvladajo dobro, nekaj pomanjkljivo, večina pa, da je ne obvlada. Brez znanja slovenščine naj bi torej delali med prebivalstvom, ki ni znalo italijanski. Bili so iz raznih poklicev, največ s srednješolsko in nekaj celo z visokošolsko izobrazbo; iz nekega pregleda zvemo, da je bilo med 33 vodji centrov 11 učiteljev. Radi so jih premeščali iz centra v center, nekaterim so dodelili pomočnike, v enem primeru celo Slovenca (v Št. Jerneju).

Centri pomoči naj bi bili do ustanovitve organov fašistične stranke nekakšna jedra uveljavljanja fašističnega režima na terenu. Vodili naj bi ustanavljanje drugih organizacij fašistične stranke, pomagali občinskim upravam in drugim krajevnim organom okupacijske civilne uprave, nadzirali civilno prebivalstvo in do ustanovitve krajevnih organov pokrajinskega podpornega zavoda skrbeli tudi za gmotno pomoč tistim, ki so je

potrebni. Iz rednih in občasnih poročil vodij centrov pomoči se vidi, da so se ukvarjali z vsem mogočim, zato so njihova poročila zanimiv vir za krajevno zgodovino. V prvih dneh okupacije so razdeljevali propagandno gradivo, iskali orožje in vojaški material, ovajali politične nasprotnike fašizma, zlasti komuniste (črnomaljski center je sredi maja 1941 poslal v Ljubljano seznam 12 komunistov, logaški v drugi polovici junija 1941 seznam 8 komunistov), opozarjali na pomanjkanje živil in drugega blaga, dajali mnenja o političnem vedenju ljudi, predlagali kandidate za župane, sodelovali so v občinskih prehranjevalnih odborih, komisijah za nadzor cen itd. Po oboroženi vstaji slovenskega naroda in ob razraščanju narodnoosvobodilnega boja so se centri pomoči vse bolj spajali z okupatorjevim represivnim aparatom. Inšpektor III. cone v Kočevju dr. Sisgoreo je npr. 23. oktobra 1941 poročal na poveljstvo v Ljubljano: "*Glede tega (podtalne dejavnosti – op. T. F.) sem dal nasvete in navodila, naj bo njihova* (tj. vodje centrov – op T. F.) *dejavnost uokvirjena v tisto, ki jo v posameznih krajih izvajajo postaje kraljevih karabinjerjev in poveljstva posadk.*" Ob vse večjem vključevanju v okupatorjevo zatiranje narodnoosvobodilnega gibanja so se centri pomoči ukvarjali bolj z gmotno pomočjo narodnim izdajalcem in okupatorjevim sodelavcem kot pa vsem pomoči potrebnim. Precej skrbi so posvetili na terenu in tudi v središču Ljubljane odvozu ogroženih slovenskih vohunov, ovaduhov in drugih kolaboracionistov v Italijo. Tam so pokrajinska vodstva fašistične stranke morala poskrbeti za nastanitev in zaposlitev nekaj stotin takšnih oseb.

Poveljstvo centrov pomoči za Ljubljansko pokrajino
(od 22. 10. 1941 pokrajinska zveza bojnih fašijev Ljubljana)

I. cona	II. cona	III. cona	IV. cona	V. cona
LJUBLJANA	LOGATEC	KOČEVJE	NOVO MESTO	ČRNOMELJ
Lodovico Maffei	Umberto Rosin	Giovanni Sisgoreo	Ottone Griselli	Emilio Cassanego
Michelle Pallota		Emilio Cassanego	Giuseppe Manu-Ricci	Antonio Ajuti
1 Log 13. 4.	3 **Logatec** 13. 4.	8 Kočevska Reka 2. 5.	9 **Novo mesto** 2. 5.	10 **Črnomelj** 2. 5.
2 Vrhnika 13. 4.	4 Planina 13. 4.	11 **Kočevje** 2. 5.	17 Dolenjske Toplice	33 Črnomelj-okol. 9. 7.
7 Brezovica 28. 4.	5 Cerknica 13. 4.	12 Koprivnik 15. 5.	24 **Št. Jernej** 3. 7.	34 **Metlika** 9. 7.
36 Drenov Grič 4. 8.	6 Rakek 16. 4.	13 **Ribnica** 18. 5.	25 Mokronog 3. 7.	41 St. Trg ob Kolpi 30. 8.
43 Devica M. v Polju 8. 10.	18 St. trg pri Ložu 24. 5.	14 Sodražica 19. 5.	26 **Trebnje** 3. 7.	42 **Vinica** 5. 9.
44 Višnja Gora ok. 10. 12.	19 Rovte 16. 6.	15 Velike Lašče 19. 5.	27 Kostanjevica 3. 7.	47 Semič ok. 22. 12.
46 Št. Vid pri Stični ok. 10. 1.	45 Velike Bloke ok. 25. 11.	16 Videm Dobrepolje 19. 5.	28 Bela Cerkev 9. 7.	49 Gradac 16. 3.
52 Grosuplje ok. 25. 9.		20 Mozelj 3. 7.	29 Sv. Križ pri Kost. 9. 7.	
		21 Stari Log 3. 7.	30 Št. Rupert 9. 7.	
		22 Fara 3. 7.	31 Žužemberk 9. 7.	
		23 Kočevje-okolica 3. 7.	32 Mirna 9. 7.	
		35 Dolenja vas 17. 7.	37 Prečna 30. 8.	
		51 Loški potok	38 Št. Peter 30. 8.	
			39 Velika Loka 30. 8.	
			40 Dobrnič 30. 8.	
			48 Tržišče ok. 16. 1.	
			50 Šmarjeta 16. 3.	

Opomba:
Številka pred krajevnim imenom pomeni časovni vrstni red ustanovitve.
Datum za krajevnim imenom pomeni dan ustanovitve.
Krepko tiskano krajevno ime pomeni kraj, v katerem so ustanovili bojni fašij.

Do junija 1941 se je že omenjeni urad poveljstva centrov pomoči v Ljubljani ukvarjal večinoma samo z ustanavljanjem občinskih centrov pomoči. Tisti mesec pa je izšel ukaz glavnega tajnika fašistične stranke v Rimu o ustanavljanju drugih strokovnih organizacij v Ljubljanski pokrajini. Takrat so tudi spremenili ime urada v "*pokrajinska zveza centrov pomoči Ljubljana*" in ga preuredili. Zveznemu poveljniku Grazioliju so dodelili dva zvezna podpoveljnika, in to enega za centre pomoči (Giorgio Maria Gatti) in drugega za vodstvo mladinskih organizacij (Pietro Cassani). Dodelili so mu tudi zaupnico za t. i. ženski fašij (Ida De Vecchi), ki je imela olj sebi dve sekretarki, in to eno za t. i. kmečke žene (Ariella Rea) in drugo za delavke in gospodinjske pomočnice (Giorgina Furlani). Imenovali so tudi "*zaupnike*" za vzpostavitev univerzitetne organizacije (Piero Carra), Dopolavora (Dario Liberati) in pokrajinskega odbora italijanskega nacionalnega olimpijskega komiteja (Giovanni Buratti).

Že junija 1941 je glavni tajnik fašistične stranke v Rimu napovedal ustanovitev organov fašistične stranke za Ljubljansko pokrajino. Grazioli je 17. septembra 1941 poročal glavnemu tajniku stranke v Rim, da navzočnost italijanskih fašistov – državnih uradnikov, železničarskih funkcionarjev itd. – v nekaterih središčih pokrajine omogoča ustanovitev t. i. bojnih fašijev (Fasci di Combattimento) in je predlagal njihovo ustanovitev v osmih krajih (Logatec, Novo mesto, Črnomelj, Kočevje, Metlika, Trebnje, Ribnica in Št. Jernej); v Ljubljani pa so tak bojni fašij že imeli. Kjer bi bojne fašije ustanovili, bi ti prevzeli tudi naloge centrov pomoči v tisti občini. Ko bi jih ustanovili, bi v Ljubljani ustanovili njihovo pokrajinsko zvezo, ki bi vodila bojne fašije in vse strankine organizacije v pokrajini. Serena mu je čez enajst dni odgovoril, da višji, tj. Mussolini, soglaša s predlogom. Naj pripomnimo, da je bil Grazioli 2. oktobra pri Mussoliniju v Rimu in mu poročal o razmerah v Ljubljanski pokrajini; zagotovo sta govorila tudi o bližnji ustanovitvi fašistične stranke v tej pokrajini. Grazioli je nato 11. oktobra ponovno pisal Sereni; v pismu je večinoma ponovil že sporočene podatke, je pa predlagal, naj bi pokrajinsko zvezo centrov pomoči preimenovali v "*pokrajinsko zvezo bojnih fašijev Ljubljana*" (Federazione Provinciale dei Fasci di Combattimento di Lubiana). Prosil je tudi, da bi v Rimu imenovali zveznega tajnika in podtajnika, in to morda sedanjega zveznega poveljnika in podpoveljnika pokrajinske zveze centrov pomoči, medtem ko bo člane direktorija predlagal pozneje.

Dne 22. oktobra je fašistična zveza centrov pomoči v Ljubljani z okrožnico št. 18 sporočila novico o ustanovitvi pokrajinske zveze bojnih fašijev v Ljubljani in osmih bojnih fašijev v že omenjenih krajih in tudi na Vinici; omenja tudi že obstoječi fašij v Ljubljani. V teh krajih se poveljniki centrov pomoči preimenujejo v politične sekretarje. Natančnejša navodila za delo so ti sekretarji dobili na sestanku pri Grazioliju 24. oktobra. 22. oktobra je tudi italijanska časopisna agencija Stefani sporočila novico o ustanovitvi fašistične stranke v Ljubljanski pokrajini in da je Mussolini za zveznega tajnika imenoval Graziolija; podtajnik pa je postal Giorgio Gatti. Direktorij pokrajinske zveze bojnih fašijev za Ljubljansko pokrajino (7 članov) je glavni tajnik Serena imenoval šele sredi decembra 1941. Sedež zveznega tajništva v Ljubljani je bil na Erjavčevi cesti 11. Ljubljanski fašij, ki je bil najbrž največji, so 19. decembra 1941 razdelili v dva odseka oziroma štiri "*jedra*".

Grazioli in Gatti sta ostala na čelu pokrajinske zveze bojnih fašijev manj kot štiri mesece, približno toliko časa, da so v pokrajini izoblikovali vse strankine organe in organizacije. 12. februarja 1942 je namreč postal zvezni tajnik Orlando Orlandini, ki je prišel z Reke, 15. junija 1943 ga je nasledil visoki komisar Guiseppe Lombrassa, dokler stranka po padcu fašizma v Italiji 25. julija 1943 ni bila razpuščena. Zveznih podtajnikov se je od februarja 1942 do julija 1943 zvrstilo več: Ernesto Capurso, dr. Giulio Scarnicci, Enzo Selloni in Marcello De Cristofaro; v letu 1942 sta bila navadno hkrati

dva podtajnika, od katerih je vsak vodil t. i. službe z nekaj uradi. Tako je konec avgusta 1942 dr. Scarnicci vodil "*politične in kulturne službe*" z uradi: politično tajništvo (Giordano Cristofoli), tisk in propagandna (Luigi Pietrantonio), pomoč bojevnikom (Bice Falconi), Capurso pa "*disciplinske in gospodarsko-sindikalne službe*" z uradoma: administracija (Giovanni Battista Gastaldi), plače (Giovanni Rossi). Takrat je bilo na sedežu stranke 38 zaposlenih fašistov (skupno z vodstvom ženskega fašija in univerzitetne organizacije, vendar brez GILL). Za plačevanje vseh funkcionarjev in uradnikov zveznega tajništva za Ljubljansko pokrajino so potrebovali letno okrog 2,212.000 lir.

Fašistična stranka v Ljubljanski pokrajini je imela dve veliki veji, in to bojne fašije (Fasci di Combattimento) in ženski fašij (Fascio femminile). V obe veji so sprejemali le osebe z italijanskim državljanstvom. Slovenci še niso imeli italijanskega državljanstva in zato niso mogli postati člani fašistične stranke. Tisti fašisti, ki so na dan ustanovitve fašistične stranke v Ljubljanski pokrajini že bivali v tej pokrajini, so se morali posebej prijaviti vanjo. Bilo je veliko nesorazmerje med moškimi in ženskimi člani, saj je po službeni dolžnosti prišlo v to pokrajino neprimerno več uradnikov kot uradnic, poleg tega pa so bili včlanjeni tudi fašisti iz oboroženih sil. Ko je glavni tajnik iz Rima Serena 23. novembra 1941 obiskal Ljubljano, so mu poročali, da imajo v 10 fašijih vpisanih 822 fašistov, med njimi 58 skvadristov (tj. članov bivših fašističnih napadalnih skupin ali skvader iz zgodnjega obdobja stranke), in 51 fašistk. Čeprav so mu takrat vzneseno govorili, da ti bojni fašiji pomenijo "*10 plamenov Revolucije, segajočih do neba v najpomembnejših krajih ozemlja, ki se jim bodo kmalu pridružili novi bojni fašiji, ko bo njihovo ustanovitev polagoma omogočilo število tukaj bivajočih fašistov*", pa niso ustanovili več nobenega novega fašija. Maja 1943 so poročali, da imajo vpisanih 1496 članov, in to 415 agentov javne varnosti, 571 miličnikov in vojakov, 174 železničarjev in poštnih uslužbencev in 336 nameščencev v javnih in zasebnih ustanovah. Miličniki in vojaki najbrž niso bili vsi vključeni v terenske organe fašistične stranke, saj je moralo biti med njimi, zlasti med črnosrajčniki, več fašistov kot so jih navajali. Za junij 1943 so poročali, da imajo 1461 fašistov in med njimi 70 skvadristov, 8 reških legionarjev, 52 legionarjev s pohoda na Rim. Ljubljanski fašij (vodja Domenico De Simone, nato Umberto Cungi) so 23. marca 1943 preuredili tako, da je imel potlej tri odseke (sekcije), in to v Mostah, na Viču in v Šiški, iz katerih bi najbrž pozneje nastali trije novi fašiji.

Za leti 1942 in 1943 vemo, da so imeli sekretarji bojnih fašijev in poveljniki centrov pomoči ter inšpektorji con redne mesečne sestanke v Ljubljani. Na njih so morali poročati o političnih razmerah v vsakem centru. Seveda so največ poročali o narodnoosvobodilnem gibanju, ki je hromilo ali celo onemogočilo njihovo delo, o vpisih in izstopih iz strankinih organizacij, o številu njihovega članstva itd. V ohranjenih zapisnikih najdemo tudi nekatere zanimive ugotovitve in predloge. Tako so npr. na sestanku 21. maja 1942 ugotavljali, da vojaška poveljstva, najbrž slabo obveščena, sodijo, da je v pokrajini ogromno število partizanov, "*pa so conski inšpektorji, zaupniki itd. prepričani, da jih je največ od 4000 do 5000*". Na sestanku 3. julija 1942 so za novomeško cono poročali, da "*je od 31 občin 23 v rokah upornikov, ki so si ustanovili svoje civilne urade*". Na sestanku 1. septembra 1942 je podpoveljnik GILL Pietro Cassani govoril, "*da bi bilo potrebno večje pomešanje, da bi bolj prodrli v globino, in da je treba čimbolj krepiti Stranko. Sekretarji centrov in fašijev bodo imenovani za prefekturne komisarje* (tj. občinske komisarje – op. T. F.) *v raznih občinah, ker se je treba pripravljati za prvi povojni čas*". Na istem sestanku je dr. Sisgoreo iz Kočevja takole poročal o razmerah v svoji coni (okraju): "*Porušene so mnoge vasi, pobiti ljudje. Te akcije* (misli na veliko italijansko ofenzivo – op. T. F) *so povečale sovraštvo proti nam; ugotavlja se oddaljevanje. Pridelek je uničen, zato bodo prošnje za pomoč. Razpoloženje prebivalstva je slabo. Glede na odgon moških so skrbi za delovno silo. Gozdovi niso varni in ni mogoče vanje poslati delat ljudi brez*

spremstva. [...] *Močno se je zbudil slovenski nacionalizem. Naši propagandi niso nikdar verjeli. Treba je vztrajati pri raznarodovanju. Treba je združiti rasne meje s političnimi.* [...] *To bo vprašanje časa, vendar bomo uspeli raznaroditi.*" (Podčrtal T. F.) Torej enaki predlogi kot Graziolijev program z dne 24. avgusta 1942, ki ga objavljam v tej knjigi. Zanimivo pa je, da se je dr. Cassanego iz črnomaljske cone (okraja) na tem sestanku izjavil proti raznarodovanju.

V fašistični stranki so po sklepu glavnega tajništva v Rimu 6. junija 1941 začeli ustanavljati posebno obveščevalno službo, t. i. kapilarno službo ali organizacijo. Ustanovili so jo tudi v Ljubljani, in to 20. maja 1942 (vodja Augusto Pullini).

Iz njenega poročila zvemo, da je poskrbela za odvoz več kot 200 ogroženih vohunov, ovaduhov in kolaboracionistov v Italijo, skrbela za cenzuro nekaterih vrst ljudi, izdelovala kartoteko o Slovencih, ki so kolaboracionisti, naklonjeni Italijanom, sumljivi, sovražni, tako da je do oktobra 1942 zaznamovala že 3148 Slovencev.

Kaže, da pokrajinska zaupnica ženskega fašija Ida De Vecchi, ki so ji sredi decembra 1941 dodelili za podzaupnico Anno Ruffini, ženo Graziolijevega prevajalca, ni nikdar imela v stranki več kot 190 članic (konec januarja 1942 jih je bilo 86). V Kočevju je bilo npr. 6 članic, pa še od teh so bile tri iz družine Riccarda Loserja, ki je bil baje član fašistične stranke od 1935. leta. Prve aktivistke ženskega fašija za Ljubljansko pokrajino so prišle iz Trsta. Do junija 1943 je število članic ženskega fašija, t. i. "*fašističnih žena*" (donne fasciste) naraslo na 180.

Glavna naloga ženskega fašija v Ljubljanski pokrajini je bilo ustanavljanje in vodenje dveh strankinih ženskih organizacij, in to "*kmečkih žena*" (Massaie rurali) in "*delavk ter hišnih pomočnic*" (Operaie. e lavoranti al domicilio). Prvo je vodila sekretarka Ariella Rea in drugo sekretarka Giorgina Furlani. Čeprav sta že zgodaj, tj. poleti 1941, začeli vzpostavljati organizaciji na terenu, je vključevanje žensk teklo razmeroma počasi in neenakomerno. Kmečkih gospodinj se je vpisalo precej več kot delavk in hišnih gospodinj, sicer pa je bilo veliko nesorazmerje v številu prvih in drugih glede na takratno zaposlenost žensk. Kaže, da so občinska vodstva, t. j. sekcije, ali samo zaupnice kmečkih gospodinj – bile so same Slovenke – uspeli dobiti samo tam, kjer so bili tudi fašistični centri pomoči; saj je največje število sekcij, ki ga navaja kakšno poročilo, bilo 44. V poročilu za januar 1942 so navajali, da imajo v 30 sekcijah vpisanih 2024 kmečkih gospodinj in 158 delavk in hišnih pomočnic. Kaže, da se jih je razmeroma precej vpisalo v Beli krajini, saj seznam akcij in imen njihovih voditeljic navaja 995 članic, t.j. skoraj polovico vseh članic v Ljubljanski pokrajini. Vpisovanje je že zgodaj oviral narodnoosvobodilni boj; tako je inšpektor III. cone iz Logatca Rosin že 7. januarja 1942 poročal: "*Dejavnost v prid kmečkih gospodinj se je nekoliko upočasnila v poslednjih dveh mesecih zaradi posebnih političnih razmer, ki jih je povzročila cela vrsta napadov in ustrahovanj.*" Ko je število vpisanih kmečkih gospodinj doseglo okoli 2700 članic, se je vpisovanje ustavilo. Na sestanku fašističnih voditeljev v Ljubljani 23. aprila 1942 je De Vecchijeva poročala, da je bil vpis kmečkih gospodinj še zadovoljiv, "*negativen ali skoraj negativen pa je bil vpis delavk in hišnih pomočnic glede na sedanje občutljive razmere*". Sodila je, da je bolje ne več vpisovati, kakor pa da bi ženske vračale izkaznice, kar se je že dogajalo. Do junija 1943 je število članic organizacije kmečke gospodinje strahovito upadlo, saj sta bili samo še 302. Takrat je bilo v organizaciji delavk in hišnih pomočnic 150 članic.

V Ljubljani in nekaterih mestih se je delo ženskega fašija in obeh njenih ženskih organizacij odvijalo v propagandi fašizma in italijanstva, zbiranju daril za ranjene italijanske vojake in njihovo obiskovanje, novoletno obdarovanje otrok (t. i. Befana del Duce), praznovanje matere in otroka, tekmovanji za ureditev domov (113 nagrad po sto lir) in ureditev vrtov, sodelovanje na praznovanju državnih, fašističnih in vojaških praznikov itd.

Vodstvo fašistične stranke za Ljubljansko pokrajino je od 19. septembra 1942 do 24.

julija 1943 izdajalo svoje glasilo "*Prima linea*". Ime je prevzelo iz Mussolinijevega pisma 23. 2. 1942 temu vodstvu, da je stranka v Ljubljanski pokrajini v "*prvi/bojni/ črti*" (in prima linea). List je v Ljubljani v Wolfovi ulici 12 urejal Luigi Pietrantonio, tiskala pa tiskarna "*Merkur*" v Ljubljani. V prvem letniku (uporabljali so štetje let t. i. fašistične ere) je izšlo 7 številk, v drugem pa 38. Poleg člankov načelne fašistične narave (o fašizmu, korporativizmu, organizacijah fašistične stranke itd.) je list prinašal tudi novice in fotografije o delovanju fašistične stranke in njenih organizacij v pokrajini, reportaže o bojevanju črnosrajčnikov proti partizanom na Dolenjskem in Notranjskem itd. Ob izidu 1. številke tega lista je takratni ljubljanski župan Leon Rupnik naročil 4 izvode za svojo občino in priporočil uradnikom, naj ga prebirajo, kajti "*ime, obstoj in blagor slovenskega ljudstva leži v naročju Italije in pod zaščito Duceja*" ter naj spoznajo "*fašistično ideologijo, ki predstavlja duha nove Evrope, brez katerega danes ni in ne bo mogoče živeti nobenemu narodu.*" Poleti 1942 je vodstvo fašistične stranke v Ljubljani začelo izdajati tudi stenski časopis Lubiana Nuova.

Več naporov za zajetje ljudi v organizacijo fašistične stranke je italijanski okupator vložil pri šolski mladini. Časniki so sredi novembra 1941 poročali, da je glavni tajnik fašistične stranke v Rimu, ki je tudi glavni poveljnik italijanske liktorske mladine, z najnovejšim odlokom (to je bil odlok št. 175 z dne 31. 7. 1941) razširil na Ljubljansko pokrajino organizacijo Italijanske liktorske mladine (Giuventü Italiana del Littorio – GIL) ter odločil, da dobi nastajajoča mladinska organizacija ime Italijanska liktorska mladina Ljubljane (Giuventü Italiana del Littorio di Lubiana – GILL). Sedež te organizacije je bil najprej v prostorih Narodne galerije v Ljubljani in v njem je bil ves čas do konca fašističnega režima zaupnik in podpoveljnik profesor Pietro Cassani; poveljnik GILL je bil sam Grazioli, zaupnica za ženske oddelke je bila Laura Lolli Ferrorelli. Pri vodstvu je bilo več uradov, in to za administracijo, za ureditev in kader za moške oddelke, za pomoč in saniteto, za telesno vzgojo in šport, za politično vzgojo in propagando, in v njih skupno okoli 40 oseb. K temu številu moramo prišteti še 39 občinskih poveljnikov GILL, ki so jih imenovali decembra 1941. Čez nekaj mesecev so poročali, da dela v oddelkih GILL na terenu 45 funkcionarjev, in to 27 v Ljubljani in 18 na podeželju. Med njimi je bilo tudi nekaj bivših častnikov fašistične milice.

Fašisti so vložili veliko truda v propagando za vpis slovenske mladine v GILL, saj so jeseni 1941 izdali za to posebno knjižico, napisali na desetine člankov za časnike in priredili samo v Ljubljani 12 kinematografskih matinej z okrog 8000 obiskovalci. Da bi dosegli čimvečji vpis, ki je bil načeloma prostovoljen, so na razne načine pritiskali na mladino, starše in šolska vodstva, naj vpišejo mladino v to organizacijo. 15. novembra je imel Grazioli za to sestanek s šolskimi nadzorniki in upravitelji osnovnih in srednjih ter meščanskih šol iz vse pokrajine. Dne 19. februarja in ponovno 12. novembra 1942 pa je telovadbo v šolah, ki je bila obvezna, podredil organizaciji GILL. Tej organizaciji so tudi zaupali ustanavljanje in vodenje šolskih kuhinj, in to v Ljubljani 9. in na podeželju 15. decembra 1941. V vsej pokrajini, v kateri je bilo skupno 765 šol s 46.284 učenci in dijaki, so ustanovili v 91 občinah 175 šolskih kuhinj, v katerih je prejemalo brezplačno kosilo 6.332 učencev in dijakov.

Čeprav so se fašisti v časnikih hvalili o uspehu vpisa v GILL in za konec decembra 1941 navajali 5028 članov, je to bila le desetina vseh učencev in dijakov. V novomeškem okraju se je npr. do 24. decembra 1941 od 354 učiteljev in učiteljic vpisalo 185 in od približno 15.000 učencev in dijakov le 327. Večji ali manjši odpor vpisu je bil odvisen tudi od večje ali manjše stopnje narodne zavesti in človeškega poguma učiteljstva. Na sestanku fašističnih voditeljev v Ljubljani 1. septembra 1942 so npr. takole poročali za Log in Brezovico: "*GILL: ne kažejo se možnosti za razvoj, ker manjkajo učitelji, še posebno v Brezovici. Družine, ki so nam naklonjene, ne dovolijo svojim*

otrokom vpisa v GILL, ker za to manjkajo učitelji, zadeva, ki bi se jo dalo hitro urediti, če bi zamenjali učitelje, ki so vsi naši nasprotniki." Morda bi lahko rekli, da je imelo pri tem odporu slovensko učiteljstvo vsaj takšno vlogo kot umetniki pri kulturnem molku.

Ko je poveljstvo GILL za Ljubljansko pokrajino 31. marca 1942 pregledalo uspeh vpisa učencev in dijakov v GILL, je ugotovilo, da je v 55 občinah vpisanih 5111 učencev in dijakov (v 12 občinah pa v vsaki manj kot 10), v 35 občinah pa nobeden. Spomladi 1943 je bilo vpisanih v GILL 175 Italijanov in 6970 Slovencev.

Enako kot v Italiji v GIL, so tudi v Ljubljanski pokrajini mladino, vpisano v GILL, delili v več oddelkov po starostnih stopnjah. Tako so pri moški mladini bili najmlajši (letniki 1934–1937) "*volkuljini sinovi*", starejši (letniki 1928–1933) t. i. balilla, najstarejši (letniki 1924–1927) pa "*avantgardisti*", pri ženski mladini pa "*volkuljine hčerke*" (letniki 1934–1937), "*male Italijanke*" (letniki 1928–1933) in "*mlade Italijanke*" (letniki 1924–1927). Tudi to, da so slovenske mladenke v GILL imeli za Italijanke, kaže na raznarodovalni namen organizacije. Najstarejši slovenski mladinci in mladinke pa niso mogli postati "*mladi fašisti*" in "*mlade fašistke*", ker niso imeli italijanskega državljanstva. Konec aprila 1942 so poročali v Rim, da imajo pri slovenski mladini v GILL 585 "*volkuljinih sinov*", 1869 članov balilla, 231 "*avantgardistov*", 506 "*volkuljinih hčerk*", 1880 "*malih Italijank*" in 195 "*mladih Italijank*", skupno torej 5266 članov. Tisti čas je bilo v GILL tudi 54 Italijanov, med njimi 11 "*mladih fašistov in fašistk*".

Zaradi močne narodne zavesti večine slovenskih staršev in slovenskega učiteljstva ter močne agitacije narodnoosvobodilnega gibanja, zlasti še delovanja Mladinske Osvobodilne fronte, število članstva ni nikdar preseglo 7000.

Kakšno je bilo število šoloobveznih otrok v občini Ljubljana in okrajih, število članov GILL, šolskih kuhinj in dnevnih obrokov kosila pozimi 1941/42, kaže ta pregled:

	Število						
Okraj	občin	šoloobveznih otrok 1941/42	občin s šolskimi kuhinjami	šolskih kuhinj	dnevnih obrokov kosila	občin s člani GILL	člani GILL 30. 4. 1942
Obč. Ljub.	1	6998	1	12	1315	1	1179
Ljubljana	28	10618	27	43	1406	17	251
Črnomelj	11	5012	9	29	636	9	2120
Logatec	11	4059	11	21	585	5	320
Kočevje	13	6218	12	30	837	10	720
Novo mesto	31	13379	31	40	1553	13	612
Skupaj	95	46284	91	175	6332	56	5202

V šolskem letu 1942/43 je dobivalo brezplačno kosilo v šoli že manj šolarjev, in to 4749.

Potujčevanju slovenske mladine naj bi prispevale tudi počitniške kolonije, ki so jih vodili funkcionarji GILL. Baje je bila posebna Mussolinijeva volja, da bi jih bili deležni tudi šolarji iz Ljubljanske pokrajine. Te so bile t.i. dnevne v krajih blizu mestnih središč v Ljubljanski pokrajini (bilo jih je 19) in obmorska (bila je v San Terenziu in Lerici v pokrajini La Spezia). Za poletje 1943 so predvidevali, da bodo poslali člane GILL v deset kolonij, od katerih jih bo 7 v pokrajini in tri zunaj nje, z okrog 1000 udeleženci. Poveljstvo GILL je prirejalo tudi razne tečaje za šolanje nižjega vodstvenega kadra, pa tudi posebne tečaje italijanščine; zgodaj spomladi 1942 so imeli tečaje italijanščine pri desetih občinskih poveljstvih z okrog 400 tečajniki, skupno pa je bilo do julija 1943 takšnih tečajev 15 s 586 tečajniki. Poveljstvo GILL je izdajalo tudi dvojezični list

Giuventù Lubianese, tj. Ljubljansko mladino. Izdajalo je tudi glasili "*Ordine del giorno*" in "*Balilla*".

Maja 1942 so v Ljubljani, kjer so ustanovili tudi italijansko osnovno šolo in gimnazijo, ustanovili Združenje fašistov šol – sekcijo za srednje šole. Vanjo se je vključilo 28 učiteljev italijanščine v slovenskih šolah. Vodil jo je zaupnik profesor Salvatore Spadaro (za njim Eugenio Duprè – Theseider). Približno v istem času se je v sekcijo za osnovne šole omenjenega združenja vpisalo 50 učiteljev srednjih šol. Vodil jo je zaupnik prof. Ottone Cassano.

Približno v istem času kot GILL je italijanski okupator začel ustanavljati Univerzitetno organizacijo v Ljubljani (Organizzazione universitaria di Lubiana – OUL), in to 30. oktobra 1941. Postala naj bi priprava za pravo "*fašistično univerzitetno mladino*" (GUF – Giuventù Universitaria Fascista), v katero bi jo preuredili, ko bi prebivalcem Ljubljanske pokrajine dali italijansko državljanstvo. 30. oktobra 1941 je Grazioli z odredbo razpustil vsa dotedanja društva univerzitetnih študentov (po nekem viru 26) in prepovedal ustanavljati nova. Ravno tisti čas, ko je na peti seji sosveta za Ljubljansko pokrajino 5. novembra 1941 grozil z zaprtjem univerze zaradi prevratnega delovanja študentov, je bila objavljena časopisna novica o omenjenem razpustu in napovedana bližnja ustanovitev vseučiliške organizacije, "*ki bo disciplinirala udejstvovanje študentov na kulturnem, umetniškem, socialnem in športnem polju*". Nato so časniki objavili pravilnik o ljubljanski univerzitetni organizaciji, ki jo vodi fašistični zaupnik Piero Carra skupaj z direktorijem, v katerem je podzaupnik in devet članov. Direktorij je 1. decembra 1941 imenoval Grazioli, in to za podzaupnika Franca Župca s pravne fakultete, za člane pa Jaroslava Kiklja z medicinske, Janeza Mahniča, Zvonka Pirca in Ivanko Lavrič s filozofske, Milana Komarja, Petra Kalana, Aleksa Krašovca in Iva Vadnjala s pravne ter Ladislava Lavrenčiča in Gostirada Lončariča s tehnične fakultete. Bili so predvsem iz vrst akademskega kluba "*Straža v viharju*" in akademske Katoliške akcije; v časopisu pa so zapisali, da so bili "*že voditelji razpuščenih organizacij*". Ko jih je Carrà 13. decembra predstavil Grazioliju, je ta v pogovoru obsodil "*delovanje majhne peščice tistih, ki mislijo, da bi radi imeli vseučilišče za sedež komunistične ali sploh kakršne koli protiitalijanske propagande*". Razmere so bile takrat tako zaostrene, da je moral rektor dr. Milko Kos s profesorji h Grazioliju in pred njim prečitati vdanostno izjavo. Pozneje se v virih več ne pojavljajo kot člani direktorija Krašovec, Vadnjal in Lavričeva, pač pa namesto njih Dušan Humar in Feliks Pušenjak.

Še počasneje kot v druge pomožne organizacije fašistične stranke je šlo vpisovanje v univerzitetno organizacijo. Od približno 2474 študentov se jih je kljub propagandi po enem mesecu, tj. do konca januarja 1942. leta, vpisalo samo 98 in so morali celo v časnikih priznati, "*da del* (V resnici ogromna večina! – Op. T. F.) *študentov noče v novo organizacijo, ki so jo italijanske oblasti ustanovile in izvedle za njih*". Seveda je bila močna tudi propaganda proti vpisu v to organizacijo in torej ni čudno, da je imel italijanski okupator ljubljansko univerzo za žarišče protiokupatorskega delovanja in bil spomladi in poleti 1942 tako odločen spraviti čimveč študentov v koncentracijska taborišča. Organizacija se je vse bolj spreminjala v pomožno enoto fašistične policije in je vodstvo fašistične stranke za Ljubljansko pokrajino za mesec marec 1942 takole ocenilo njeno delo: "*Omejena dejavnost glede na splošne politične razmere v pokrajini in v glavnem tudi glede na interniranje velikega števila študentov. Nadaljuje se nadzorovanje študentskih domov, v katerih je iz prej omenjenih razlogov le majhno število vseučiliščnikov. Kot v preteklosti je tvorno sodelovanje s policijskimi oblastmi za sporočanje prevratnih študentov, da bi jih takoj aretirali.*" V vsem času se je le okrog 400 študentov vpisalo v univerzitetno organizacijo; konec junija 1943 so poročali, da jih je v njej 460. Priznati so morali, da je večina študentov ostala sovražno razpoložena do oku-

patorja in da "*so iz teh razlogov moči univerzitetne organizacije usmerjene tudi v prepoznavanje prevratnih ljudi s ciljem, da jih posredujejo pristojnim oblastem*". Takrat so tudi povedali, da so mnogi člani organizacije iz klerikalnih vrst častniki v prostovoljni protikomunistični milici.

Že letak Osvobodilne fronte slovenskega naroda iz druge polovice decembra 1941 je članom direktorija univerzitetne organizacije nagnal strah v kosti, da so zaprosili okupatorjevo policijo za orožje in zaščito; oboje so tudi dobili. Nekateri pa so dobili tudi izdatno denarno podporo in so jih poslali v severno Italijo. 16. marca 1942 je Varnostnoobveščevalna služba OF v Ljubljani usmrtila Župca, čez dva dni pa tudi Kiklja. Vzrok za to je bil v prej navedeni dejavnosti njune organizacije.

Spomladi 1942 je fašistična stranka (pri njenem direktoriju v Rimu je bilo "*tajništvo GUF*" – Segreteria dei G.U.F.) pri prosvetnem ministru Giuseppu Bottaiu izposlovala možnost, da na ljubljanski univerzi lahko obiskujejo predavanja in polagajo izpite študentje, člani GUF, ki služijo v italijanskih oboroženih silah v Ljubljanski pokrajini. Spomladi 1942 so tudi obravnavali vprašanje, ali naj bo ljubljanska univerza odprta tudi v prihodnje. Visoki komisar Grazioli, sekretar fašistične stranke Orlandini in tudi v vodstvu GUF v Rimu so soglašali, da se to zgodi. Podsekretar GUF v Rimu Antonio D'Este je v pismu Orlandiniju 20. maja 1942 o tem menil takole: "*Kot sem ti že dejal, je kulturno področje zaradi slovanske rase zelo rahločutno in zelo občutljivo in to moraš upoštevati v svoji politični akciji. Drugače tudi jaz menim, da lahko precej laže nadzoruješ univerzitetno množico na univerzi kot pa zunaj nje. Na drugi strani s ponovnim odprtjem te univerze lahko omejuješ njeno reakcijo in veš, ali je posredovan ali ne, glede na poslednje dogodke, duh velikega pritiska in prilagoditev na razmere. Treba je, da tujerodni študentje razumejo, da bo do ponovnega odprtja univerze prišlo samo po posredovanju OUL, ki skrbi za interese razreda, ki ga zastopa.* ***Če bo mogoče, bomo v prihodnjem akademskem letu poskušali odpreti nekaj italijanskih fakultet, da bi na tej univerzi ustanovili jedro nacionalnih*** (beri: italijanskih – op. T. F.) ***vseučiliščnikov, ki bi lahko začeli delati za ravnotežje in za okrnitev slovanskega elementa.***" To okrnitev so začeli izvajati že konec junija 1942 z množičnim interniranjem študentov in jeseni istega leta z omejevanjem vpisa tistim kandidatom, ki niso bili rojeni v Ljubljanski pokrajini. O nameravani še večji okrnitvi "*slovanskega elementa*" na univerzi priča tudi v tej knjigi objavljen Graziolijev predlog 24. avgusta 1942.

Dne 20. januarja 1943 je bila prva konferenca Univerzitetne organizacije, ki se je je od 258 povabljenih članov udeležilo 235 študentov. Zaupnik Carrà je v enournem govoru orisal najpomembnejša vprašanja te organizacije: študentski domovi, izpust interniranih študentov, dopustitev k študiju študentov, ki niso iz Ljubljanske pokrajine itd. Po konferenci je Carrà menil, da bo ta "*zmanjšala vzdušje nezaupanja, ki obdaja študente, in prepričala vpisane člane OUL, da bodo sedaj ustanovili številno zvezo, ki bo zato, ker se bodo počutili varne pred morebitnim komunističnim maščevanjem, mnogo prispevala k njihovemu zbližanju in k tvornemu sodelovanju pri našem delu*".

Delavstvu je bila namenjena organizacija "*Dopolavoro*" (Po delu), ki naj bi pod vodstvom fašistične stranke spodbujala kulturno, športno in zabavno delo delavcev po opravljenem vsakdanjem delu. Celotno organizacijo, ki so jo imenovali Opera Nazionale Dopolavoro, je v Rimu vodil direktorij (predsednik Rino Parenti, direktor Celso Maria Ceratti), v Ljubljani (na Taboru) pa Dario Liberati. Še bolj kot z ustanavljanjem nekaterih drugih organizacij je italijanski okupator hitel z ustanavljanjem organizacij Dopolavora po obratih in občinah. Iz Graziolijevega pisnega poročila Mussoliniju 18. septembra 1941 zvemo, da so ustanovili en Dopolavoro za oborožene sile (21. 5.) in 6 Dopolavorov v podjetjih in da ustanavljajo še nove po občinah in rajonih. Proti koncu septembra 1941 so časniki objavili pravila te organizacije in v začetku oktobra 1941 o

prvem nastopu njenih članic na ljubljanskem Stadionu. Vendar se je podobno kot pri drugih organizacijah vpisalo le malo delavcev, tako da so v drugi polovici novembra 1941 poročali le o 4 Dopolavorih v ljubljanskih podjetjih in 3 občinskih organizacijah. Najbrž je zato prispel v Ljubljano sam predsednik Parenti in je bil 5. decembra 1941 sestanek zastopnikov t. i. delodajalskih in delojemalskih organizacij za vpis delavcev v Dopolavoro. Nekateri delodajalci so nato poskušali svoje delavce s prisilo včlaniti v organizacijo in je Osvobodilna fronta ostro nastopila proti takim pojavom. Konec januarja 1942 so poročali, da pripravljajo ustanovitev 12 občinskih in 8 obratnih Dopolavorov. Da bi povečali zanimanje za to organizacijo, so za članstvo uveljavili 30-odstotni popust pri vstopnicah za gledališke in kinematografske predstave, pri tistih predstavah, ki jih organizirajo vodstva Dopolavora, pa celo 50-odstotni popust. Do poletja 1942, ko so po sklepu iz Rima nehali vpisovati članstvo v fašističnem letu XX (trajalo je od 28. 10. 1941 do 28. 10. 1942), je Dopolavoro narastel na 6285 članov, Slovencev in Italijanov. Vendar je bilo njegovo delovanje omejeno, o čemer so poročali konec avgusta 1942: "*Zaradi razmer se je politična dejavnost slovenskih dopolavorovcev omejila na tečaje italijanščine v Ljubljani in Metliki, na kinematografske predstave v Ljubljani, Novem mestu, Metliki. Druge Dopolavore, katerih dejavnost lahko smatramo za začetno, smo morali ukiniti v pričakovanju ureditve razmer.*" Število članov je nato upadalo, tako da so konec junija 1943 poročali le še o včlanjenih 2019 Italijanih in 232 Slovencih.

Že kmalu po zasedbi je v Ljubljano prispel zaupnik italijanskega nacionalnega olimpijskega komiteja (Comitato Olimpico Nazionale Italiano – CONI) Giovanni Buratti in novembra 1941 imenoval okrajne podzaupnike za nadzorstvo športnega udejstvovanja. Italijanski okupator je namreč ukinil tudi nekatera dotedanja športna in telesnovzgojna društva; tista pa, ki so ostala, je 20. februarja 1942 prevzel italijanski nacionalni olimpijski komite. Nobeno novo društvo se ni smelo ustanoviti brez dovoljenja pokrajinskega odbora tega komiteja za Ljubljansko pokrajino (predsednik Ciril Pavlin) in policijskega ravnateljstva (kvesture). 1. maja 1942 je visoki komisar Grazioli odobril pravilnik pokrajinskega odbora CONI za Ljubljansko pokrajino.

Drugo področje fašizacije so bile delavske strokovne organizacije. Med temeljnimi značilnostmi fašizma je bilo njegovo prizadevanje za odpravo razrednega boja prek t. i. korporativizma, sprotnega sporazumevanja med t. i. delojemalci in delodajalci. Prvi korak v tej smeri je bila Graziolijeva preureditev Delavske zbornice za Slovenijo kot ustanove za delavsko zaščito v Pokrajinsko delavsko zvezo 8. julija 1941. Združevala naj bi organizacije t. i. delojemalcev, Grazioli ji je imenoval predsednika (dr. Branko Alujevič) in italijanskega "*strokovnjaka*" (Elio Vagliano) in 14. januarja 1942 potrdil njena pravila. Dne 15. novembra 1941 je Grazioli ustanovil še Pokrajinsko zvezo delodajalcev, ji tudi imenoval predsednika (dr. Ivan Slokar) in italijanskega "*strokovnjaka*" (dr. Silvio Marchesoni) ter 25. januarja 1942 potrdil njena pravila. Dne 19. februarja 1942 je ustanovil še Zvezo svobodnih poklicev in umetnikov, tudi njej imenoval predsednika (Milko Pirkmajer) in italijanskega "*strokovnjaka*" (dr. Angiolo Fabbroni) ter 15. septembra 1942 potrdil njena pravila. Hkrati s tem je potekalo preoblikovanje strokovnih organizacij v združenja in njihovo vključevanje v eno od prvih dveh zvez, medtem ko tretja zveza ni imela združenj, temveč samo sindikate v štirih odsekih. Združenjem je visoki komisar imenoval predsednike in italijanske "*strokovnjake*". 2. maja 1942 je sledila ustanovitev treh združenj ki so bila zunaj omenjenih zvez, ker so zajemala t. i. delojemalce iz državnih ustanov. To so bila združenje javnih uslužbencev poštne in telefonske stroke, združenje javnih uslužbencev ter združenje šolnikov, isti dan je bilo ustanovljeno Društvo železničarjev Ljubljanske pokrajine. Tudi njim je Grazioli imenoval predsednike in italijanske "*strokovnjake*". "*Z razpustitvijo starih strokovnih*

organizacij, ki so bile od različnih bivših političnih strank, ter z ustanovitvijo Pokrajinske zveze delavcev, delodajalcev ter pokrajinske zveze obrtnikov in umetnikov ter z ustanovitvijo pokrajinskega odseka za rokodelce, je bil ustvarjen ploden začetek za uvedbo našega korporativnega reda", so poročali časniki že po obisku glavnega tajnika fašistične stranke v Ljubljani 23. novembra 1941.

Za dokončno dopolnitev novega fašističnega reda je Grazioli 2. maja 1942 ustanovil pokrajinski korporacijski svet, ki naj bi vsklajal delo delodajalcev in delavcev. 25. junija 1942 je za njegovega predsednika imenoval načelnika svojega kabineta dr. Edoarda Bisio, podpredsednika dr. Ivana Mohoriča in za italijanskega strokovnjaka dr. Attilia Apollonia. Člane odsekov pri svetu, med katerimi so bili tudi italijanski funkcionarji, in 6 članov glavnega sveta pokrajinskega korporacijskega sveta, med katerimi je bil samo dr. Alujevič slovenske narodnosti, je Grazioli imenoval 16. novembra 1942.

Pokrajinski korporacijski svet je imel svojo prvo sejo šele 23. februarja 1943 in jo je vodil sam Grazioli. V svojem govoru je povedal tudi tole: "*Od stare in preživele koncepcije boja med kapitalom in delom, ki je enako neugodna za oba produkcijska činitelja, prihajamo do jasne, realistične koncepcije fašističnega korporativizma, to je do sodelovanja in skladnosti med kapitalom in delom, v interesu vseh produktivnih sil, v višjem državnem okviru.*" Povedal je tudi, da je imel na sestanku z voditelji združenja delodajalcev in delojemalcev možnost ugotoviti, "*kako zelo se ceni naš korporacijski sistem in kako premišljeno in vestno se vse zadevne naredbe izvajajo.*" Je pa seveda ocenil kot "*pomanjkanje korporacijske vesti*" in kot "*izdajalstvo napram narodu in delavstvu*" to, da so delavci in delodajalci po predhodnem dogovoru zahtevali zvišanje delavskih mezd in istočasno tudi zvišanje cen industrijskih izdelkov, kar je moral preprečiti. Ko je govoril o gospodarskem načrtu, je moral priznati: "*Izredne razmere, ki so nastale v pokrajini v preteklem letu, so ovirale v raznih predelih izvajanje zgoraj obrazloženega gospodarskega načrta, in to zanesljivo v škodo prebivalstva.*"

Iz lista Slovenec izvemo tudi, da je na prvi seji sveta njegov predsednik dr. Bisia poročal o njegovem delu. Povedal je, da je bilo ob ustanovitvi sveta v njegovem katastru vpisanih 145 industrijskih, 5580 obrtnih, 3296 trgovskih in 1526 gostinskih obratov. Navedel je tile glavni nalogi sveta: 1. zagotovitev racionalne potrošnje obstoječih zalog, 2. preprečitev odtegovanja surovin predelovanju, kopičenja izdelkov, neutemeljenega dviganja cen in izkoriščanja potrošnika. Visoki komisar pa je svetu naložil še tele začasne naloge: 1. Nadzorstvo nad proizvodnjo, izvozom in porabo tehničnega lesa, 2. organizacijo razdelitve kuriva prebivalstvu in obratom, 3. nadzorstvo nad predelavo, razdelitvijo in potrošnjo tekstilnega blaga, 4. nakazovanje in razdeljevanje surovin in pomožnih sredstev za obrt in industrijo ter 5. sodelovanje pri obravnavanju prošenj za uvoz in izvoz blaga.

Za razsojanje mezdnih sporov med t. i. delojemalci in delodajalci so najbrž za vsak primer posebej ustanovili razsodiščni odbor. Njegovega predsednika je imenoval visoki komisar, po dva člana pa sta vanj delegirali Pokrajinska delavska zveza in Pokrajinska zveza delodajalcev. Njegove odločbe, objavljene v Službenem listu za Ljubljansko pokrajino, so bile dokončne.

Kako si je fašistična stranka prizadevala podrediti tudi socialno skrbstvo, kaže ustanovitev Pokrajinskega podpornega zavoda. Dne 17. decembra 1941 ga je sicer z odredbo št. 181 ustanovil visoki komisar Grazioli, vendar ga je popolnoma podredil fašistični stranki. Zavod bi naj imel nalogo, da prek svojih odborov v občinah, ki jih naj vodijo politični sekretarji bojnih fašijev in poveljniki centrov pomoči, podpira posameznike in družine, ki se najdejo v posebno težkih življenjskih razmerah. V upravni odbor je Grazioli kmalu imenoval tri vodilne fašiste, in to svojega pomočnika Giorgia Mario Gattija za predsednika, tajnika pisarne pokrajinske zveze bojnih fašijev za Ljub-

ljansko pokrajino Giorgia Pardija in zaupnico ženskega fašija Ido De Vecchi. Vanj je imenoval tudi italijanskega pokrajinskega zdravnika dr. Francesca Paola Sanmartina in vodjo pokrajinskega prehranjevalnega zavoda, podpolkovnika Carla Strado. Od Slovencev je vanj imenoval štiri, in to ljubljanskega župana dr. Jura Adlešiča, predsednika Pokrajinske delavske zveze dr. Branka Alujeviča, predsednika Pokrajinske zveze delodajalcev dr. Ivana Slokarja in vodjo oddelka za socialno skrbstvo Antona Kosija. V svoji okrožnici fašističnim funkcionarjem v Ljubljanski pokrajini je Gatti že 19. novembra 1941 povedal, da bo ta zavod, ki je dobil sedež v Gregorčičevi ulici 17, popolnoma v rokah fašistične stranke, in to zaradi njegovega velikega političnega pomena. "*Treba je poudariti velik in pomemben politični značaj, ki ga bo imela ta ustanova, in občutljivost naloge, ki je zaupana voditeljem pokrajine pri opravljanju nalog, ki jih bo dobil omenjeni zavod,*" čitamo v okrožnici. Naj pripomnim, da je v Ljubljani občinski podporni urad že poleti 1941 vodil fašist Tullo Campana. V Ljubljani je podporni zavod organiziral brezplačno prehrano za revne, najbrž večinoma za begunce, najprej v Cukrarni in nato v velesejemskih prostorih.

Poleg svojih organov in svojih pomožnih organizacij je fašistična stranka v Ljubljanski pokrajini uvedla še druge fašistične ustanove, ki so zajele le del njenega članstva. Takšna je bila ustanova za matere in otroke (Opera Nazionale Maternitä- Infanzia). Leta 1942 je njeno vodstvo v Rimu dovolilo ustanoviti njeno pokrajinsko zvezo tudi v Ljubljani. Njen komisar je postal konzul fašistične milice Luciano Zappula. Medtem ko je pokrajinska zveza bojnih fašijev Fašističnemu inštitutu za vzhodno Afriko odsvetovala ustanovitev njegove sekcije v Ljubljani, pa je 1943. leta dovolila ustanoviti tri druge enote. Marca so v Ljubljani ustanovili bataljon legije prostovoljcev Italije "*Giulio Cesare*" pod poveljstvom odvetnika Nina de Petrisa. Vanj so se vključili fašisti – italijanski prostovoljci iz raznih vojn, ki jih je vodila Italija v 20. stoletju. Druga sekcija, ki so jo ustanovili malo pozneje, tj. 30. maja 1943, je bila sekcija nacionalnega združenja bojevnikov (Assoziazione Nazionale Combattenti) pod predsedstvom majorja Nicola Precchia. Približno v istem času so ustanovili ljubljansko skupino Nacionalne zveze upokojenih častnikov Italije (Unione Nazionale Ufficiali in congedo d'Italia – UNUCI) pod poveljstvom podpolkovnika Lorenza Belleia.

Pomembnejša od teh ustanovitev je bila ustanovitev oddelka skvadristov v drugi polovici 1942. leta, in sicer iz 144 fašistov v mestu Ljubljana. Ko ga je pokrajinska zveza bojnih fašijev dala na voljo vojski za njene potrebe, ga je poveljstvo XI. armadnega zbora oborožilo in opremilo ter uporabilo pri vojaški službi v mestu; vsako noč je 20 skvadristov skupaj z vojaki opravljalo patruljno službo. "*Kameradi, vpisani v skvadro, so navdušeno delali vse ure, podnevi in ponoči, sodelujoč tudi pri aretacijah znanih prevratnih voditeljev,*" so poročali. Tako sta bila npr. pri aretaciji slikarja Hinka Smrekarja, ki so ga drugi dan ustrelili zaradi "*Radiovestnika OF*", navzoča tudi dva fašista iz ljubljanskega bojnega fašija.

Fašistična stranka v Ljubljanski pokrajini se torej ni omejila na organizacijsko in politično delo, temveč je ob naraščajočem narodnoosvobodilnem gibanju sodelovala tudi pri njegovem zatiranju.

Zato so bili njeni člani tudi izpostavljeni napadom pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja. Do konca junija 1943 je padlo v Ljubljanski pokrajini deset članov fašistične stranke izven italijanskih oboroženih sil. Najbolj je fašiste razburila smrt njihovih dveh aktivistov v začetku junija 1942, in to Arielle Ree, ki je bila smrtno ranjena ob napadu članov Varnostnoobveščevalne službe OF na restavracijo v Ljubljani, in Nicola Zita, ki so ga pripadniki iste službe usmrtili. Štirje pa so padli ali bili ubiti kot uslužbenci "*Emone*" v slovenskih gozdovih spomladi 1942.

Po padcu fašizma v Italiji se je v Ljubljanski pokrajini spremenilo le malo in še to

počasi. Fašistična stranka, njeni bojni in ženski fašiji ter centri so bili res ukinjeni in prenehalo je izhajati njeno glasilo Prima linea, kar vse je bil nekoliko zakasnel ukrep po kraljevem ukazu o razpustu fašistične stranke z dne 2. avgusta 1943 (torej osem dni po padcu fašizma!), ki ga je Službeni list za Ljubljansko pokrajino objavil šele 18. avgusta (torej 24 dni po padcu fašizma!). Ostale pa so organizacije GILL, Dopolavoro in pokrajinski odbor CONI, ki so jih v Rimu podredili upravnim organom. Visoki komisar Lombrassa, sam funkcionar fašistične stranke (po svojem prihodu v Ljubljano je prevzel tudi vodstvo pokrajinske zveze PNF za Ljubljansko pokrajino), je 29. julija imenoval fašista (!) Francesca La Grassa za "*komisarja za ohranitev in upravo gospodarskega in upravnega poslovanja glede imovine tukajšnje Zveze bojevniških fašijev in njenih fašijev in središč,*" vendar ga je že 3. avgusta zamenjal z Ruggerom Gosettijem, ker "*iz zdravstvenih razlogov ne more izvrševati poverjene naloge.*" 15. avgusta je novi visoki komisar Moizo imenoval prof. Maria Manzinija "*za komisarja pokrajinskemu Dopolavoru z nalogo, da skrbi za redno upravljanje ustanove s posebnim ozirom na pomoč vojaštvu.*" Kot se vidi iz Službenega lista za Ljubljansko pokrajino je še naprej obstajal pokrajinski korporacijski svet za Ljubljansko pokrajino. Čeprav je že omenjeni kraljevi ukaz o razpustu fašistične stranke določal, da tisti člani svetov, komisij, odborov itd., ki so jih vanje delegirali organi fašistične stranke, izgube svoj predstavniški položaj, ni o tem najti nikakršne sledi v omenjenem uradnem listu. Na svojih mestih so ostali tudi okrajni civilni komisarji, čeprav so bili vsi stari fašisti in nekateri višji častniki fašistične milice. S fašizmom v Ljubljanski pokrajini je najprej na podeželju pometla narodnoosvobodilna vojska, ki je osvobodila vso Dolenjsko in Notranjsko, v mestu Ljubljana pa nemški okupator in kvislinška slovenska pokrajinska uprava, vendar ta ne toliko zaradi nasprotovanja fašizmu kot italijanstvu.

6. Vojska

Razmeroma nagel konec vojaških operacij proti Jugoslaviji aprila 1941 je povzročil tudi to, da se je italijanski XI. armadni zbor ustavil na Gorenjskem, Notranjskem in v zahodnem delu Dolenjske ter je tam postal tudi zasedbena enota 2. italijanske armade. Kot že vemo, bi v primeru, če se operacije še ne bi končale, moral ta armadni zbor na območje Vrbovsko–Severin–Brod Moravice na Hrvatskem. Za italijanskega okupatorja neugodne politične in vojaške razmere, ki sta jih povzročila oborožena vstaja slovenskega naroda in narodnoosvobodilni boj pod vodstvom Komunistične partije Slovenije, sta bila vzrok, da je ta armadni zbor ostal ves čas italijanske okupacije v Ljubljanski pokrajini, čeprav bi ga zelo potrebovali na velikih frontah.

Enajsti armadni zbor je bil ves čas podrejen poveljstvu 2. armade, ki se je od maja 1942 do maja 1943 imenovalo višje poveljstvo oboroženih sil za Slovenijo in Dalmacijo (Comando Superiore Forze Armate Slovenia–Dalmazia ali s kratico SUPERSLODA) na Sušaku (1941 nekaj mesecev v Karlovcu). Poveljniki armade so bili generali Vittorio Ambrosio (1941), Mario Roatta (1942) in Mario Robotti (1943). Kar se tiče letalstva, je bilo za Ljubljansko pokrajino pristojno poveljstvo 2. teritorialne letalske cone v Padovi (general T. Toccolini) in od 9. maja 1942 novoustanovljeno poveljstvo letalstva za Slovenijo in Dalmacijo na Sušaku (general Mario Piccini).

Poveljstvo XI. armadnega zbora je nekajkrat menjalo svoj sedež. Najprej se je 13. aprila 1941 nastanilo na Vrhniki (kaže, da je bil operativni del nekaj časa v Ribnici na Dolenjskem), od 1. maja do 14. julija 1941 je bilo v Ljubljani, nato do 5. oktobra 1941 v Planini pri Rakeku in končno od 11. marca 1942 do italijanske kapitulacije v Ljubljani (v nekdanji Kazini ali kavarni Zvezda na današnjem Trgu osvoboditve 1). Spomladi

1941. leta so v Rimu predvidevali, da se bo poveljstvo XI. armadnega zbora kmalu vrnilo v Videm (Udine) ali pa se premestilo v Postojno, od koder bo vodilo delovanje dveh pehotnih divizij v Ljubljanski pokrajini, dokler bi ti seveda ostali v njej. Zamisel o vrnitvi v Videm je kmalu padla v vodo, najbrž zato, ker bi bilo poveljstvo le preveč oddaljeno od enot, za Postojno pa so ugotovili, da ne nudi ustreznih nastanitvenih možnosti. Tako je poveljstvo ostalo v Ljubljanski pokrajini do zloma Italije, ko ga je v Ljubljani razorožila in zajela nemška vojska (poveljnika je zajela na Reki). Poveljnik armadnega zbora je bil od konca leta 1940 ali začetka leta 1941 do 12. decembra 1942 general Mario Robotti, eden najbolj ciničnih in krvoločnih italijanskih generalov v Jugoslaviji med drugo svetovno vojno. Nasledil je prvega poveljnika armadnega zbora generala Mattea Rouxa. Ko je postal poveljnik 2. armade na Sušaku, ga je v Ljubljani 16. decembra 1942 nasledil general Gastone Gambara, sicer vidnejši fašist, vendar manj ciničen in, kot kaže, tudi manj krvoločen od svojega predhodnika; ostal je do konca italijanske okupacije. Ko je bil armadni zbor v Ljubljanski pokrajini, so se izmenjali trije njegovi načelniki štaba: polkovniku Aldu Princivalleju je julija 1941 sledil polkovnik Annibale Gallo in temu decembra 1942 polkovnik Bruno Lucini. Podrejen mu je bil podnačelnik štaba (najdlje je bil podpolkovnik Adelmo Pederzani, nato podpolkovnik Carlo Sartori in končno major Carlo Mortarotti).

Poveljstvo armadnega zbora, ki je po sistemizaciji štelo 72 častnikov, je bilo zelo razvejano, saj je imelo več uradov in ravnateljstev ali direkcij, katerih število se je postopoma večalo, tako da je bilo na koncu šest uradov in pet direkcij. Nekateri uradi in direkcije so bili podrejeni načelniku štaba in drugi tudi podnačelniku. Uradi so bili: operacijski (najdlje ga je vodil stotnik oz. major Carlo Mortarotti, nato stotnik Felice Macchia), obveščevalni (major Ugo Lo Celso, nato major Igino Gravina, nato stotnik Emilio Bacciola, nato major Guido Ripoli in ponovno Bacciola), personalni (podpolkovnik Agostino D'Aquino), za službe (podpolkovnik Carlo Sartori, nato major Carlo Mortarotti), avtomobilski (podpolkovnik Delio Marziani, nato podpolkovnik Luigi Del Vivo), kemični (poročnik Giuseppe Simone) in za plen (stotnik Remo Nascimbene). Konec leta 1942 sta nastala še dva urada, o katerih bo govor pozneje. Direkcije so bile: sanitetna (polkovnik dr. Amerigo Lucci, nato polkovnik Giovanni Gallotti, nato podpolkovnik Francesco Cola, nato polkovnik Ignazio De Castro), veterinarska (podpolkovnik C. Milanesi, nato podpolkovnik Francesco Jacomini), administrativna (podpolkovnik Cesare De Biase, nato major Giacomo Cattaneo) in transportna (stotnik Etelredo Puppini, nato stotnik Francesco De Masi, nato stotnik Bernardo Fiori). Bilo je tudi poveljstvo glavnega stana (major Carlo Biraghi, nato podpolkovnik Mario Nardulli).

Neposredno podrejena poveljniku armadnega zbora, torej mimo načelnika in podnačelnika štaba, sta bila pri poveljstvu armadnega zbora dva poveljnika. Prvi je bil poveljnik topništva (general Gaetano Alagia, nato polkovnik Bruno Martini, nato general Giuseppe Castellano, nato general Clemente Primieri in končno general Giovanni Fava) in drugi poveljnik inženirstva (polkovnik oz. general Alberto Notari).

Pri poveljstvu armadnega zbora je bila nastanjena italijanska komisija za razmejitev, ki jo je do 1943. leta vodil general Armando Lubrano. Sestavljali so jo vojaški častniki.

Blizu poveljstva XI. armadnega zbora sta bila še dva vojaška urada, vendar neodvisna od njega. Prvi je bil t. i. protivohunski center italijanske vojaške obveščevalne službe (Servizio Informazioni Militare – SIM), ki ga je do pozne jeseni 1942 vodil karabinjerski stotnik Annacleto Onnis, precej podkupljiv častnik. Še prej kot policija je začel zapirati Slovence, ki so jih imeli zaznamovane, da so med dvema vojnama delali proti Italiji, zlasti primorske Slovence. Drugi urad je bila delegacija za vojaške transporte (kratica: DETRAMILES) v Ljubljani pod vodstvom majorja Giuseppa Minuccija. Skrbela je za povezavo med vojaškimi poveljstvi in železniškimi uradi. Pri poveljstvu

armadnega zbora je bil nenehno tudi zvezni častnik vrhovnega poveljstva prostovoljne milice za narodno varnost (MVSN) iz Rima. To je bil najprej generalni konzul (nadpolkovnik) Evandro Tallinucci in za njim generalni konzuli Augusto Bastianon, Michele Pallotta in Ezio Garibaldi. Pri poveljstvu armadnega zbora je bil tudi odsek za cenzuro s cenzurnimi častniki, ki jih je vodil podpolkovnik Guido Zuccaro.

Poveljstvo armadnega zbora je za svoje vojake izdajalo glasilo Picchiasodo.

Sestavni del italijanske vojske so bili tudi vojaški karabinjerji, ki so imeli v XI. armadnem zboru tudi svoje poveljstvo. Poveljniki so bili major Gabriele Pianese, za njim podpolkovnik Luigi Brucchietti, nato major Angelo D'Amato in končno podpolkovnik Giuseppe Agueci, ki si je pridobil sloves s svojo beležko: "*Slovence bi morali pobiti kot pse, brez vsakega usmiljenja.*" Poveljstvo vojaških karabinjerjev pri XI. armadnem zboru je dobivalo navodila od poveljstva karabinjerjev pri 2. armadi (poveljnik podpolkovnik Francesco Delfino, nato polkovnik Luigi Caroeli). Pri poveljstvu armadnega zbora so bili trije odseki (sekcije) karabinjerjev (209., 210. in 375.), pri poveljstvu vsake divizije pa tudi en ali dva odseka. Pomen vojaških karabinjerjev v armadnem zboru se je povečal zlasti od začetka leta 1942, ko so dobili tudi pristojnosti nad civilnim prebivalstvom.

Do srede junija 1942 so bili poveljstvu XI. armadnega zbora poleg operativnih in drugih enot, o katerih bo govor pozneje, podrejeni tudi graničarji, in to tisti, ki so prišli v t.i. Ljubljansko pokrajino, kot oni, ki so ostali v severnem delu Slovenskega primorja. Slednji so bili še napraj razdeljeni na tri obmejne zaporne odseke, in to XXI. v Tolminu, XXII. v Idriji in XXIII. v Postojni (v začetku leta 1943 so šteli npr. 7119 mož); njihovi poveljniki so bili na položaju poveljnikov polkov. Južneje od Postojne so bili graničarji V. armadnega zbora, katerih del (poveljnik general Umberto Fabbri) na Sušaku je tudi odšel z operativnimi enotami na Hrvaško in tam ostal, drugi del – XXV., XXVI. in XXVII. obmejni zaporni odsek – pa je ostal še dalje zahodno od bivše rapalske meje (poveljnik general Arturo Torriano v Ilirski Bistrici). Junija 1942 so graničarje zahodno od te meje podredili poveljstvoma teritorialne obrambe v Vidmu (Udine) in novega XXIII. armadnega zbora v Trstu. Poveljnik graničarjev XI. armadnega zbora je bil najprej general Carlo Viale (konec aprila 1941 je odšel v Split) in nato do septembra 1943 general Carlo Danioni (načelnik štaba polkovnik Giovanni Conte), njegov sedež je bil najprej v Vidmu, nato od avgusta do novembra 1941 v Ljubljani, do junija 1942 v Logatcu in slednjič v Gorici do konca italijanske okupacije. O graničarjih, ki so prišli v t. i. Ljubljansko pokrajino in v njej ostali dalj časa, bo govor pozneje.

Enajsti armadni zbor je bil operativna enota, usposobljen za bojevanje na velikih frontah. Zato so mu bile večinoma podrejene operativne enote, ki so jih, če so bile divizije ali po pomenu njim sorodne enote, imenovali tudi "*velike enote*" (grande unità – GU). Ker pa je moral armadni zbor v Ljubljanski pokrajini opravljati tudi zasedbene naloge, so mu za okrepitev dodajali tudi druge enote, ki jih ne bi mogli imeti za operativne, npr. graničarje, črne srajce, bataljone TM (mobilizirani teritorialci), nekatere tehnične enote itd. Kar se tiče divizij, jih armadni zbor ni imel nikdar več kot štiri in nikdar manj kot dve. Zato se je število moštva v njem seveda spreminjalo, kaže, da ga je bilo najmanj spomladi 1942 in največ julija in avgusta 1942.

Potem ko je do konca aprila 1941 nekaj enot odšlo iz XI. armadnega zbora in ko so se njegove enote umaknile iz Gorenjske ter enote nemške vojske iz vzhodne Dolenjske, je njegovo zasedbeno območje postala cela Ljubljanska pokrajina (6. maja 1941 je poveljstvo 2. armade sporočilo, da se morajo meje armadnega zbora ujemati z mejami te pokrajine). Šele takrat je lahko njegovo poveljstvo glede na zasedbene naloge smotrneje razmestilo enote. Čeprav bi glede na splošne taktične naloge velikih enot (urjenje za uporabo na velikih frontah) morda bilo ustrezneje imeti enote čimbolj zbrane, pa so

skromne nastanitvene možnosti (pomanjkanje vojašnic) in vedno bolj razširjen narodnoosvobodilni boj zahtevale drobljenje sil na številne posadke.

Ko so 26. pehotna divizija "*Assietta*", 3. alpinska skupina "*Valle*" in del graničarjev (ostalo jih je 4890) konec aprila ali v začetku maja 1941 odšli iz armadnega zbora, so v njem od velikih enot ostale tri pehotne divizije. 3. pehotna divizija "Ravenna" (poveljnik general Edoardo Nebbia, načelnik štaba podpolkovnik Angelo Corrado na Hribu) je s svojimi polki – 37. in 38. pehotnim ter 11. topniškim – do 12. maja 1941, ko so jo odpeljali v Italijo, imela zaseden le majhen del Notranjske – Loški Potok. Zato sta ves drugi, precej večji del Ljubljanske pokrajine zasedli drugi dve diviziji. 13. pehotna divizija "*Re*" (poveljnik general Benedetto Fiorenzuoli in načelnik štaba polkovnik L. Morosini v Ljubljani) je imela do začetka maja 1941 s svojimi polki – 1. in 2. pehotnim ter 23. topniškim in 75. legijo črnih srajc – zaseden severni del Notranjske in Dolenjske, nekako do črte Rakek–Ribnica–Žužemberk–Novo mesto (vse izključeno), medtem ko je južno od te črte imela zasedbeno območje 14. pehotna divizija "*Isonzo*" (poveljnik general Federico Romero, nato general Emilio Coronati, nato general Alessandro Maccario, nato general Guido Cerruti in načelnik štaba podpolkovnik Armando Cimolino, nato podpolkovnik Gioacchino Martino, nato podpolkovnik Ermanno Rossi, nato podpolkovnik Giovanni Carli v Kočevju). Najgostejša zasedba je bila tisti čas v Loški dolini, Loškem potoku in Polhograjskih Dolomitih, kjer so bile tudi graničarske in razne tehnične, inženirske in topniške enote, ki so predvsem zbirale orožje, strelivo, vojaško opremo in rušile utrdbene naprave bivše jugoslovanske vojske. Najredkejša zasedba pa je bila v osrednjem in vzhodnem delu Dolenjske, kjer je zaradi nacistične socialne demagogije prišlo do množičnih zahtev po nemški zasedbi, tj. do izobešanja nacističnih zastav, zbiranja podpisov za nemško zasedbo območja, pošiljanja odposlancev na nemško zasedbeno območje in celo do množičnih demonstracij (Novo mesto, Mirnska dolina, Trebnje), ki so se v Trebnjem končale s smrtjo nekaj civilistov. Prišlo pa je tudi do že omenjene začasne nemške zasedbe 15 občin v vzhodni Dolenjski od 2. maja do 9. junija 1941.

Okrog srede aprila 1941 je generalni štab kopenske vojske v Rimu ukazal, naj odide v Ljubljano in okolico 21. pehotna divizija "*Granatieri di Sardegna*", tj. divizija sardinskih grenadirjev (poveljnik general Taddeo Orlando in načelnik štaba polkovnik Renato Broccoli). Prišla je konec aprila in začetek maja 1941 in s svojim 1. in 2. grenadirskim ter 13. topniškim polkom in 55. legijo črnih srajc prevzela območje divizije "*Re*", ki se je do 13. maja preselila v Senj in okolico. Medtem se je divizija "*Isonzo*" s svojim 23. in 24. pehotnim ter 6. topniškim polkom in 98. legijo črnih srajc 2. in 3. maja premestila v vzhodni del Dolenjske, ki pa jo je mogla docela zasesti šele 10. junija 1941. Meja med obema divizijama je po ukazu poveljstva 2. armade z dne 6. maja tekla po črti Volavje–Višnja Gora–Zagradec–Stari Log–Mozelj–reka Kolpa do jugovzhodno od Škrilj. Po končanih premikih je bila 10. junija 1941 razmestitev enot (upoštevamo samo večje enote vključno z bataljoni) takšna: poveljstvo armadnega zbora v Ljubljani, poveljstvo divizije sardinskih grenadirjev v Ljubljani, 1. grenadirski polk v Ljubljani z bataljoni v Dravljah (1.) in Ljubljani (2. in 3.), 2. grenadirski polk v Kočevju z bataljoni v Kočevju (2. in 3.) in Ribnici (1.), 13. topniški polk Ljubljani z divizioni v Ljubljani (1., 2. in 3.), 55. legija črnih srajc v Dobrovi z bataljonoma v Dobrovi (55.) in Horjulu (80.), 21. minometni bataljon na Igu; enote za okrepitev: 11. strojnični bataljon v Velikih Laščah, 3. gorski bataljon črnih srajc v Grosupljem, 4. gorski bataljon črnih srajc v Moravi, 38. gorski bataljon črnih srajc Devici Mariji v Polju, 239. bataljon TM v Ribnici in 10. bataljon TM na Viču. Poveljstvo divizije "*Isonzo*" je bilo v Novem mestu, 23. pehotni polk v Črnomlju z bataljoni v Črnomlju (3.), Metliki (1.) in Semiču (2.), 24. pehotni polk v Novem mestu z bataljoni v Vavti vasi (1.), Novem mestu (2.) in Žabji

vasi (3.) in 14. minometni bataljon v Št. Vidu pri Stični, 6. topniški polk v Novem mestu z divizioni v Novem mestu (1. in 3.) in Gradacu (2.), 98. legija črnih srajc v Trebnjem z bataljonoma v Trebnjem (98.) in Žužemberku (117.); enote za okrepitev: 111. strojnični bataljon v Vinici, 144. bataljon črnih srajc za zaporo v Starem trgu ob Kolpi, 146. bataljon črnih srajc za zaporo v Dolenjskih Toplicah, 162. bataljon črnih srajc za zaporo na Dvoru in 308. bataljon TM v Novem mestu. Poveljstvo graničarjev je bilo v Vidmu (Udine), poveljstvo 23. zapornega odseka v Planini s pododsekoma a in b v Kalcah in na Rakeku (vsak v moči bataljona), 9. bojna skupina topništva graničarjev v Dolnjem Logatcu z divizioni v Razpotju pri Idriji (52.), Dolnjem Logatcu (58.), Črnem Vrhu nad Idrijo (61.) in Cerknem (64.), 17. bojna skupina topništva graničarjev v Cerknici z divizioni v Martinjaku (62.), Grahovem (62. bis), Begunjah pri Cerknici (65.) in Bezuljaku (66.), 110. strojnični bataljon v Ravbarkomandi. Poveljstvu armadnega zbora so bile neposredno podrejene tele enote: 11. bataljon rušilcev na Velikih Blokah, 11. polk korpusnega topništva na Vrhniki z divizioni na Vrhniki (51.), v Grosupljem (52.), Notranjih Goricah (53.), Šmarju Sap (107.), 7. bataljon rokodelcev na Škofljici, 4. bataljon žičničarjev na Igu, 6. bataljon minerjev v Starem trgu pri Ložu, 8. bataljon minerjev na Rakeku, 14. skupina delavcev v Dolenjem Logatcu, 305. bataljon TM (na voljo karabinjerjem) v Ljubljani, 248. bataljon TM (na voljo intendanci 2. armade) in 18. posadni bataljon (na voljo intendanci 2. armade) v Metliki. Treba je še pripomniti, da je v Starem trgu pri Ložu in Kozarišču bilo še nekaj časa navzočih okoli 610 graničarjev iz XXXV. zapornega odseka V. armadnega zbora. V Ljubljani je bil tudi polk železničarjev z bataljoni na Vrhniki (2.), Borovnici (5.) in na Rakeku (6.) z nalogo obnove borovniškega viadukta, ki ga je bila aprila porušila jugoslovanska vojska. Torej je bilo v Ljubljanski pokrajini poveljstvo armadnega zbora, dve poveljstvi divizij, poveljstvo graničarjev, poveljstva štirih pehotnih polkov, treh topniških polkov, polka železničarjev, dveh bojnih skupin topništva graničarjev, dveh legij črnih srajc in zapornega obmejnega odseka. Bilo je 39 raznih bataljonov, 18 topniških divizionov in 15 samostojnih čet ter 2 samostojni topniški bateriji. Vojska je imela v t. i. Ljubljanski pokrajini 77 posadk, če upoštevamo ljubljanska predmestja Vič, Kodeljevo in Šiško, in to največ na območju divizije sardinskih grenadirjev, manj na območju divizije "*Isonzo*" in najmanj na območju graničarjev, katero je takrat bilo še v lasti divizije sardinskih grenadirjev. V postojankah so bile navadno poleg vojaških posadk še posadke karabinjerjev, financarjev in obmejnih miličnikov. Bilo pa je vendarle 40 postojank s samo vojaško posadko (postojank s samo karabinjersko posadko je bilo tisti čas 29, s samo financarsko posadko 13 in s samo miličniško posadko 5). Razmerje med posameznimi posadkami in število postojank na območjih posameznih velikih enot pokaže tale pregled:

Pregled števila posadk in postojank v Ljubljanski pokrajini 10. 6. 1941

Območje velike enote	Število posadk				Število postojank skupno
	vojska	karab.	finan.	obm. mil.	
Divizija sard. grenad.	30	27	16	1	51
Divizija "Isonzo"	26	27	6	9	47
Graničarji XI. a. z.	21	11	3	–	28
Skupno	77	65	25	10	126

Kot lahko vidimo iz prej navedenih podatkov, je imela vsaka divizija dva pehotna polka (vsak je imel tri bataljone), topniški polk (vsak je imel tri divizione), legijo črnih srajc (vsaka je imela dva bataljona), bataljon minometov in manjše enote. V topniških

polkih je bil divizion s topovi kal. 100 mm, dva diviziona s topovi kal. 75 mm in baterija topov kal. 65 mm. Težje topništvo s topovi kal. 105 in 149mm je bilo združeno v posebnih polkih ali bojnih skupinah pri poveljstvih armadnega zbora in armade. Legije črnih srajc so imele samo divizije, ki so jih ustanovili do konca 1940. leta. K mlajšim divizijam legij črnih srajc niso dodeljevali. Do pozne jeseni 1941. leta je imela vsaka divizija le enega generala, tj. poveljnika divizije. Nato so uvedli funkcijo podpoveljnika divizije, ki je bil navadno general, od pomladi 1942 je bil tudi poveljnik divizijske pehote.

Nekatere enote XI. armadnega zbora se niso razlikovale med seboj samo po uniformah (graničarji so npr. imeli klobuke z orlovim peresom, bersaljerji klobuke s petelinovim perjem) in nekaterih manjših znamenjih na njih, temveč tudi po kravatah, npr. rdečih, sinjih itd., po katerih jih je razločevalo tudi ljudstvo (cravatte rosse, cravatte azzure). Nekatere enote so imele tudi svoje prilastke, npr. 23. in 24. pehotni polk prilastek "*Como*", druge spet svoja gesla, npr. 2. armada: "*Oltre la meta*", 23. pehotni polk: "*In prospera fortuna fortis in adversa mirabilis*", 24. pehotni polk: "*Virtute Duce Comite Gloria*", 6. topniški polk: "*Igniferis telis in hostem.*"

Enote XI. armadnega zbora so občasno obiskale visoke vojaške osebnosti. Če ne omenjam večkrat došlih poveljnikov 2. armade Ambrosia, Roatte in Robottija, pa navajam tele: aprila 1941 kralja Viktorja Emanuela III. in njegovega sina prestolonaslednika princa Piemontskega Umberta II., junija 1941 maršala in kvadrumvira Emilia De Bona (Borovnica, Ljubljana, Novo mesto), avgusta 1941 ponovno princa Piemontskega (Log pri Brezovici, Kočevje) in nato še istega septembra 1941 (Vipava), poveljnika kraljevih karabinjerjev generala Rema Gambellija julija 1941 (Ljubljana).

Glavna naloga enot XI. armadnega zbora spomladi in zgodaj poleti 1941 je bila zasedati k Italiji priključeno ozemlje, varovati nove meje, predstavljati oboroženo silo italijanske države in varovati prometne zveze, predvsem železnice, ki so bile izredno pomembne za prevoz nafte iz Romunije in čet iz Italije v jugovzhodno Evropo. Ravno ta poslednja naloga je spričo vedno pogostejših partizanskih napadov na železnice postajala vse bolj pomembna. Za varnost železnic in prometa po njih je bilo že od začetka okupacije Ljubljanske pokrajine v celoti odgovorno poveljstvo XI. armadnega zbora, ki je to nalogo zaupalo svojim podrejenim enotam. Ustrezno je moralo zavarovati 242km železnic, in to proge Postojna–Ljubljana (53,3 km), Ljubljana–Št. Vid nad Ljubljano (4 km), Ljubljana–Zalog (10 km), Ljubljana–Metlika (122 km) in Grosuplje–Kočevje (48,5 km). Za to nalogo je uporabljalo predvsem enote, ki niso bile organski del divizij, tj. predvsem graničarje, bataljone TM in gorske bataljone črnih srajc. Ko mu je primanjkovalo teh enot, je seveda moralo zaposliti tudi organske dele divizij. Poveljstvo XI. armadnega zbora je 15. februarja 1942 poročalo poveljstvu 2. armade, da ima pri zavarovanju železnice zaposlenih 3150 vojakov. Med njimi je 630 graničarjev in 630 vojakov iz bataljonov TM, vsi drugi vojaki so iz organske sestave divizij, ki ne bi smeli biti zaposleni pri tej nalogi. Za njihovo zamenjavo naj bi prišlo v armadni zbor 6 ali 7 bataljonov po 600 vojakov. Število enot in moštva za zavarovanje železnic se je seveda spreminjalo glede na politične in vojaške razmere, ki jih je povzročal narodnoosvobodilni boj. Največ enot in vojakov je varovalo železnice spomladi in poleti 1942 v času obstoja velikega partizanskega svobodnega ozemlja na Dolenjskem in Notranjskem. Takrat je imel ob železnici okrog 145 stalnih postojank in po lastnih podatkih 44 vojakov na kilometer železnice, kar je pomenilo okrog 10.750 vojakov ali okrog 15 bataljonov in topniških divizionov.

Po zelo natančni karti poveljstva XI. armadnega zbora o zavarovanju železnic dne 1. julija 1942 je bilo takrat zaposlenih 20 bataljonov, 3 topniški divizioni in dve samostojni topniški bateriji ali skupno 66 čet in 11 baterij. Bile so v 115 stalnih postojankah ob progi, v 143 premičnih oddelkih, 26 mešanih oddelkih in 11 okrepitvah. Vidimo, da je

bilo najgostejše zavarovanje na območju Ljubljane ali severno od Krima, Mokrca in Rakitniške planote, kjer je najpomembnejša železnica tekla najbliže večjim partizanskim enotam. Razmestitev enot, dolžino železniških zavarovalnih odsekov in število oddelkov kaže tale pregled:

			Število					
Enota	Sedež	km	čet	btr.	st. od.	pr. od.	m. od.	okr.
2. bat. 23. obm. ods.	Rakek	11,050	4	1	10	6	1	6
2. bat. 22. obm. ods.	Logatec	8,800	3				7	
184. btr. graničarjev		2,300		1	1		3	
2. bat. 1. gren. polka	Verd	6,500	4		4	8		
86. btr. 17. top. boj. sk.	Dol	1,700		1	2	1		
1. bat. 21. obm. ods.	Borovnica	4,400	2		4	4		
3. bat. 311. peh. polka	Preserje	5,200	4		5	6		
221. bat. TM	Notr. Gorice	7,000	4		7	7		
3. form. div. 5. top. b. sk.	Ljubljana	4,500		3	5	4		1
2. bat. 2. gren. polka	Ljubljana	6,000	3		5	14		
2. dop. gren. bat.	Ljubljana	1,500	4		5	5		
21. minometni bat.	Ljubljana	3,500	3		3	4		
71. bat. črnih srajc	Škofljica	10,500	3		7	10		
1. bat. 23. obm. ods.	Šmarje-Sap	16,800	4		7	10		
239. bat. TM	Višnja Gora	11,000	3		7	7		
11. strojnični bat.	Dobrepolje	19,000	4		12	12		
1. bat. 121. peh. polka	Ribnica	10,000	3		1		6	3
1. bat. 121. peh. polka	Kočevje	12,000	3				6	1
14. minometni bat.	Št. Vid p. Stični	16,000	4		7	9		
98. bat. črnih srajc	Trebnje	8,000	3		4	4		
60. div. graničarjev	Novo mesto	12,000		1	3	5	1	
1. div. 6. top. polka	Novo mesto	7,400		3	2	2		
1. bat. 24. peh. polka	Novo mesto	19,100	1	1	8	8	1	
2. bat. 23. peh. polka	Semič	18,450	5		5	8	1	
1. bat. 23. peh. polka	Metlika	9,800	2		1	9		
Skupaj		232,500	66	11	115	143	26	11

Še 1. oktobra 1942, ko je armadni zbor v svoji veliki ofenzivi "*prečesal*" že vso pokrajino, je varovalo železnico še vedno 57 čet in topniških baterij iz 23 bataljonov in topniških divizionov. Neko poročilo pa za 7. oktober 1942 navaja, da je pri zavarovanju železnic zaposlenih 98 častnikov in 4578 podčastnikov in mož. Nadzorstvo nad izvajanjem te naloge je imel vsakokratni poveljnik topništva v armadnem zboru.

Ker število "*enot za okrepitev*", ki naj bi jih uporabljali predvsem za varovanje železnic in drugih naprav, ni zadoščalo, in da bi obvarovali organske enote obeh divizij stražarskih in patruljnih nalog (enote za zavarovanje železnic so morale biti tudi zelo razdrobljene na mnoge postojanke), so pozno poleti in zgodaj jeseni 1941 za zavarovalne naloge pripeljali iz Primorske še več graničarjev iz pehote vseh treh obmejnih zapornih odsekov XI. armadnega zbora in jih izoblikovali v bataljone (I. in II. bataljon XXI. odseka iz Tolmina, I. in II. bataljon XXII. odseka iz Idrije ter I. in II. bataljon XXIII. odseka iz Postojne). Razmestili so jih samo ob železnici kakor tudi topniške divizione, ki so večino topov pustili v svojih prejšnjih postojankah ob rapalski meji ali pa poslali na posebna zbirna mesta za oborožitev novih enot; železnic v Ljubljanski pokrajini pač ni bilo treba varovati s topovi. Graničarje za varovanje železnic so poslali

celo v Belo krajino. Niso pa nobene graničarske enote v Ljubljanski pokrajini uporabili za varovanje meje. Za to nalogo so uporabljali predvsem karabinjerje in obmejne miličnike. Kaže, da sta si že sredi leta 1941 vojska in civilna uprava razdelili naloge tako, da bo prva varovala železnice in druga mejo. Najbrž so upoštevali, da državne meje varujejo oboroženi oddelki sosednjih držav.

Kaže, da so avgusta 1941 predvsem zaradi zavarovanja železnic in drugih javnih naprav v pokrajini območji divizij sardinskih grenadirjev in "*Isonzo*" razdelili na t. i. cone in imenovali poveljnike con. Tako je npr. divizija sardinskih grenadirjev imela tele cone: Ljubljana, Velike Lašče, Ribnica, Kočevje, Morava in Laze; v poslednji, ki je obsegalo predvsem Loško dolino in Loški Potok, so bile predvsem topniške enote graničarjev (9. in 17. bojna topniška skupina). Cono Laze so septembra 1941 najbrž razdelili v tri cone, in to Logatec, Laze in Cerknica; vsem so poveljevali poveljniki graničarskih enot (9. bojne skupine topništva, XXIII. obmejnega odseka in 17. bojne skupine topništva). Divizija "*Isonzo*" pa je imela tele cone: Novo mesto, Št. Vid pri Stični, Trebnje, Št. Jernej, Dolenjske Toplice in Črnomelj. Vse cone so obenem razdelili še na podcone. Ljubljanska cona je npr. imela tele podcone: Ljubljana, Dobrova, Devica Marija v Polju, Borovnica, Vrhnika in Grosuplje.

Vojaške enote so že poleti 1941 začeli uporabljati tudi za aktivno bojevanje proti partizanom. Ker sta bili takrat varovanje in obramba javnega reda in mira še v rokah policije, je ta (navadno podkvestor Mario Ferrante) vodila akcije in operacije proti partizanskim oddelkom. Zaradi njihovega neuspeha in tudi zaradi prestiža, predvsem užaljenosti, je takšno sodelovanje vojaških enot vzbujalo pri njihovih poveljstvih nerazpoloženje. Ko pa so vojaške enote iz divizij sardinskih grenadirjev in "*Isonzo*" v drugi polovici oktobra in v začetku novembra 1941 v boju proti partizanom pod lastnim poveljstvom dosegle otipljive uspehe (uničenje Belokranjske čete in razbitje Krimskega bataljona), je to vzbudilo zavist pri policiji in še poslabšale odnose med vojsko in civilno upravo v Ljubljanski pokrajini. V takšnih razmerah je poveljstvo armadnega zbora 20. novembra 1941 ustanovilo t. i. cono Logatec in jo podredilo poveljstvu graničarjev s sedežem v, Logatcu. Pod poveljstvom cone so bile vse enote, ki so bile v coni, in to ne glede, ali so bile graničarske ali ne. Poveljnik cone je bil poveljnik graničarjev XI. armadnega zbora general Carlo Danioni s sedežem v Sokolskem domu v Logatcu. Cona je bila med bivšo rapalsko mejo in črto Št. Jošt–Ljubljanski vrh–Rakitna–Mačkovec–Lužarji–Stari trg pri Ložu–Kozarišče. Glavna naloga je bila varovati železnico in druge javne naprave, za kar je takrat v štirih podconah (Logatec, Rakek, Cerknica in Velike Bloke) uporabljala 179 častnikov in 3751 podčastnikov in vojakov iz 7 bataljonov. Nenehno je bilo na straži in v patruljah 720 vojakov (ena tretjina straži in patruljira, druga tretjina je za to pripravljena, tretja pa počiva).

Vrhovno vojaško poveljstvo je spomladi 1942 ukazalo, naj graničarji zahodno od rapalske meje niso več podrejeni poveljstvoma XI. in V. armadnega zbora, temveč poveljstvu teritorialne obrambe Videm (poveljnik general Antonio Bergonzi) in novoustanovljenemu XXIII. armadnemu zboru v Trstu (poveljnik general Alberto Ferrero, načelnik štaba polkovnik Dino De Ianni). To se je zgodilo 15. junija 1942 in general Danioni je takrat odšel v Gorico, kjer je do italijanske kapitulacije poveljeval graničarjem videmske teritorialne obrambe (od 1. junija 1943 graničarji novega videmskega XXIV. armadnega zbora). Poveljstvo XI. armadnega zbora pa je graničarsko cono v Logatcu preimenovalo v XI. bojno skupino graničarjev (XI. raggruppamento Guardia alla Frontiera); njen poveljnik je bil najprej polkovnik Alberto Seraglia in za njim general Carlo Ghe. Obstajala in delovala je do italijanske kapitulacije.

Poleti in zgodaj jeseni 1941 so italijanske oborožene sile v Ljubljanski pokrajini zaradi naraščanja narodnoosvobodilnega gibanja še bolj drobile svoje sile in so še po-

večale število svojih postojank, tako ob mejah kot tudi v notranjosti. Policija je skušala proti partizanskim enotam nastopati z novoustanovljenimi premičnimi oddelki v Št. Vidu pri Stični, Ortneku, Št. Jerneju, Borovnici in Šmarju–Sap, sestavljenimi iz policistov, karabinjerjev in črnosrajčnikov iz 8. bataljona "*M*", ki se pa, kot kaže, niso kdo ve kako obnesli. Pozimi 1941–1942 so število postojank, zlasti manjših karabinjerskih in financarskih ob meji, nekoliko zmanjšali. Vendar je število vojaških posadk še ostalo večinoma nespremenjeno (10. novembra 1941. leta 77 in 10. decembra 1941. leta 82).

Večina italijanskih uradov in poveljstev je za partizane uporabljala ime "*uporniki*" (ribelli) in včasih, vendar zelo redko "*partizani*" (partigiani). Dne 29. septembra 1942 pa je general Robotti ukazal podrejenim enotam, naj v prihodnje uporabljajo za slovenske in hrvaške partizane le ime "*komunistični tolovaji*" (briganti comunisti). Vendar so tudi po tem datumu še uporabljali ime "*uporniki*".

Poveljstvo 2. armade je proti koncu oktobra 1941 spričo nenehnega širjenja narodnoosvobodilnega gibanja ugotavljalo, da partizanski oddelki vse bolj prevzemajo bojno pobudo proti italijanskim enotam in postojankam. Zato je ukazalo, naj poveljstva armadnih zborov ustanovijo po dve ali tri motorizirane premične skupine, ki jih sestavljajo karabinjerji, oddelki pehote, metalci plamenov, topovi 47 mm, motorna kolesa in lahki tanki, vendar naj ne presegajo moči bataljona. Na tej osnovi je poveljstvo XI. armadnega zbora ukazalo ustanoviti 4 takšne skupine, in to dve pri diviziji sardinskih grenadirjev v Ljubljani in Kočevju in po eno pri diviziji "*Isonzo*" (v Novem mestu) in poveljstvu graničarjev (v Logatcu). Kolikor vemo, so takšno skupino res ustanavljali v Novem mestu, vendar ne vemo, ali so jo uporabili in ali so tudi v drugih treh krajih ustanovili takšne premične skupine. Ponovno so se za ustanovitev večje premične skupine odločili sredi januarja 1942. Poveljstvo XI. armadnega zbora je namreč sredi januarja 1942 izdelalo t. i. načrt A, po katerem naj bi pri poveljstvu armadnega zbora ustanovili manevrsko enoto iz pehotnih in topniških ter motoriziranih oddelkov, zbranih iz enot med Planino in Vrhniko. Ta enota naj bi pod poveljstvom generala Castellana ali Danionija na ukaz generala Robottija na motornih vozilih odhitela v katerikoli kraj Ljubljanske pokrajine. To manevrsko enoto so nato res ustanavljali, vendar nimamo, podatkov, da bi kje nastopila.

Takrat je namreč načelnik generalnega štaba kopenske vojske, general Mario Roatta, ki je kmalu nato postal poveljnik 2. armade na Sušaku, po svojem inšpekcijskem potovanju v Sloveniji in Hrvatski predlagal korenitejšo preureditev italijanske vojske v Ljubljanski pokrajini in Hrvatski, kar sta potrdila generalni štab kopenske vojske in vrhovno poveljstvo italijanskih oboroženih sil. Medtem je tudi Mussolini 19. januarja 1942 pristojnost za obrambo javnega reda v Ljubljanski pokrajini prenesel s civilne uprave na vojaška poveljstva. Iz bojazni, da se spomladi 1942 razmeroma majhne in zelo razdrobljene posadke ne bi mogle upirati partizanskim napadom, naj bi jih združili v večje posadke in utrdili postojanke ter ustanovili premične skupine, s katerimi bi čistili območja med postojankami in posredovali v primeru partizanskih napadov. To je bila zelo defenzivna zamisel, ki je imela pri XI. armadnem zboru za posledico izdelavo načrta "*Primavera*" (Pomlad) dne 5. februarja 1942. Po njem naj bi v pokrajini ohranili le dvanajst večjih vojaških posadk, in to v krajih Rakek, Logatec, Borovnica, Ljubljana, Grosuplje, Velike Lašče, Kočevje, Petrina, Trebnje, Novo mesto, Metlika in Črnomelj ter najnujnejše posadke ob pomembnih prometnih poteh, zlasti ob železnicah Postojna–Ljubljana–Zalog, Ljubljana–Metlika in Grosuplje–Kočevje. Premične oddelke naj bi sestavili v tehle krajih: Rakek, Logatec, Borovnica, Ljubljana, Velike Lašče in Novo mesto. Po pritožbah visokega komisarja Graziolija in posredovanju višjih vojaških poveljstev v Rimu in na Sušaku je moralo poveljstvo XI. armadnega zbora po več sestankih s predstavniki civilne uprave popustiti in 23. aprila 1942 pristati na ohranitev 21 ali 22 vojaških posadk in 17 vojaških posadk za varovanje železnic.

Kot že rečeno, so v pozni jeseni 1941 začeli zmanjševati število karabinjerskih in financarskih posadk, in to predvsem zaradi pomanjkanja ustreznih nastanitvenih zmožnosti v zimskem času; treba je upoštevati tudi to, da je bila zima 1941–1942 zelo huda in da italijanski ljudje niso bili niti navajeni hladnejšega podnebja niti niso bili ustrezno oblečeni. Kakšno je bilo število posadk in postojank pred iztekom zime, kaže tale pregled:

Pregled števila posadk in postojank v Ljubljanski pokrajini 1. 3. 1942

Območje velike enote	Število posadk				Število postojank skupno
	vojska	karab.	financ.	obm. mil.	
Divizija sard. grenad.	48	32	22	21	75
Divizija "Isonzo"	32	44	15	7	88
Bojna skupina graničarjev	9	12	8	1	18
Skupno	89	88	45	29	181

Zaradi zelo neugodnih razmer za italijanskega okupatorja na Hrvatskem je moralo nekaj enot XI. armadnega zbora odriniti na pomoč V. armadnemu zboru in celo v Hercegovino. Tako so odšli I. bataljon 23. pehotnega polka, II. bataljon 24. pehotnega polka, III. divizion 6. topniškega polka iz divizije "*Isonzo*", 8. bataljon črnih srajc "*M*" z območja divizije sardinskih grenadirjev, medtem ko so 55. legijo črnih srajc tej diviziji odvzeli že v drugi polovici avgusta 1941. Niso pa uresničili nameravanega odvoza 1. grenadirskega polka na Hrvatsko. Te izgube so skušali že februarja nadoknaditi z ustanovitvijo 3. in 11. bojne skupine topništva (brez topov) na območju med Velikimi Laščami in Kočevjem, vendar so ju kmalu ukinili in z moštvom okrepili divizijo sardinskih grenadirjev. Poslali so tudi 2. grenadirski dopolnilni bataljon, ki ni bil v grenadirski diviziji.

Partizanska ofenziva od druge polovice aprila do konca maja 1942 je ob nasprotnikovem izvajanju defenzivnega programa "*Primavera*" ustvarila obsežno svobodno ozemlje, ki je po okupatorskih podatkih zajemalo dve tretjini Ljubljanske pokrajine. Italijanska vojska, ki je že pred tem izvajala Svoj program "*Primavera*", je maja umaknila manj svojih posadk kot pa karabinjerji. Dne 10. maja, ko je bil osvobojen manjši del Dolenjske in Notranjske, je imel XI. armadni zbor skupno 49 posadk, če upoštevamo tudi ljubljanska predmestja (Vič, Moste, Devico Marijo v Polju, Dravlje) in Žabjo vas pri Novem mestu. Največ (24) jih je bilo na območju divizije sardinskih grenadirjev, manj (18) na območju divizije "*Isonzo*" in najmanj (7) na območju graničarjev. Dne 24. maja je imel armadni zbor na mestu 45.623 mož (od tega 1906 častnikov). Največ (14.232) jih je imela divizija sardinskih grenadirjev, nekaj manj graničarji (12.724), pri čemer moramo upoštevati tudi tiste zahodno od rapalske meje (vzhodno od nje jih je 12. junija 1942 bilo 4961), še manj divizija "*Isonzo*" (10406), medtem ko je imel štab armadnega zbora s prištabnimi in štabu neposredno podrejenimi enotami 7643 mož. Takrat je bilo na dopustu 2295 mož (od tega 97 častnikov), Dne 7. junija pred prihodom novih dveh divizij je imel armadni zbor 43.956 mož (od tega 1710 častnikov). To so tudi prvi nam dosegljivi natančnejši podatki o številčnem stanju armadnega zbora in njegovih t. i. velikih enot.

Med partizansko ofenzivo so v drugi polovici maja precej zmanjšali število karabinjerskih postaj v pokrajini. Že 24. marca je poveljnik karabinjerske skupine Ljubljana, major Lombardi, ukazal ukiniti, tj. umakniti 21 karabinjerskih postaj in 14 obmejnih karabinjerskih postaj. Dne 20. maja pa je ponovno ukazal, naj ukinejo, tj. umaknejo nadaljnjih 15 karabinjerskih postaj, pri čemer je upošteval tudi nekatere, ki so jih maja

že ukinili, tj. umaknili. Tako je v pokrajini ostalo, skupaj s tistimi v mestu Ljubljana, 43 oziroma 42 karabinjerskih postaj.

Razmere za italijanskega okupatorja v Ljubljanski pokrajini so bile maja zelo kritične. Poveljstvo XI. armadnega zbora je že v začetku maja predvidelo možnost še večjega zmanjšanja števila svojih posadk: v najhujšem primeru naj bi jih ohranili le v Ljubljani, Novem mestu, Kočevju in Logatcu, medtem ko bi jih osem, ki so jih predvideli že v programu "*Primavera*", "*konzervirali*" in bi le varovale železnico. Poveljstvo armadnega zbora je v svojih poročilih 12., 22. in 25. maja moledovalo za najmanj 19 novih bataljonov, ki bi jih uporabilo predvsem za zavarovalne naloge, da bi lahko operativne enote, tj. obe diviziji, uporabljalo za ofenzivno nastopanje proti partizanom, katerih število je ocenilo za več kot enkrat več kot jih je bilo v resnici.

Za italijanskega okupatorja neugodne razmere v Ljubljanski pokrajini so obravnavali v Rimu zlasti od srede maja dalje. Vemo za sestanek 14. maja v vrhovnem vojaškem poveljstvu, pogovore generala Roatta z Mussolinijem in visokega komisarja Graziolija v notranjem ministrstvu. Med najpomembnejšimi sklepi so bili: 1. v Ljubljansko pokrajino je treba poslati večje okrepitve, 2. pripraviti večjo vojaško ofenzivo proti partizanom, 3. prenesti na vojaške oblasti tudi pristojnosti za varovanje javnega reda in mira.

V Ljubljansko pokrajino so junija in v prvi polovici julija poslali tele enote:

1. Dve pehotni diviziji, in to 22. divizijo alpskih lovcev (Cacciatori delle Alpi) iz Hercegovine (poveljnik general Vittorio Ruggero nato Luigi Maggiore Perni, načelnik štaba polkovnik Aldo Gentilini nato major Giuseppe Dotti, nato podpolkovnik Emilio Formichi) z dvema pehotnima polkoma (51. in 52.) in topniškim polkom (1.) ter 105. legijo črnih srajc z dvema bataljonoma (104. in 105.) in 153. divizijo "*Macerata*" iz Italije (poveljnik general Edoardo Quarra-Sito, za njim general Vincenzo Giardina, načelnik štaba podpolkovnik Fiorenzo Fantini) z dvema pehotnima polkoma (121. in 122.) in topniškim polkom (153.), brez legije črnih srajc, ker divizijam, ustanovljenim leta 1941, niso dodajali legij črnih srajc. Prvo divizijo so junija razmestili med Stično in Grosupljem, drugo pa na Kočevskem. Obe sta že tisti mesec iztrgali partizanom nekaj svobodnega ozemlja. Če upoštevamo, da so morali sredi junija poslati dve pehotni diviziji, in to "*Novara*" (v Divačo) in "*Veneto*" (v Gorico), lahko sklenemo, da je moral italijanski okupator pripeljati v Slovenijo štiri **svoje divizije.** Med njimi je samo eno, tj. divizijo alpskih lovcev, vzel z jugoslovanskega bojišča. Od 25 italijanskih divizij junija 1942 na današnjem jugoslovanskem ozemlju jih je bilo šest v Sloveniji.

2. Nekaj manjših enot – bataljonov in topniških divizionov iz drugih velikih enot 2. armade: III. bataljon 311. pehotnega polka, III. divizion 5. topniškega polka, 56. topniški divizion 149 mm, 71. baterijo topov 149 mm, četo lahkih tankov metalcev plamena (četa srednjetežkih tankov je bila v armadnem zboru že od pomladi 1942).

3. Vrnili so nekaj enot, ki so jih v začetku leta 1942 začasno "*posodili*" V. armadnemu zboru (I. bataljon 23. polka, II. bataljon 24. polka, III. divizion 6. topniškega polka in VIII. bataljon črnih srajc "*M*"), zato pa se je moral junija premestiti v Italijo 11. bataljon rušilcev.

3. Enote črnih srajc, tako 2. legijo "*Superga*" (poveljnik konzul Antonio Galardo, nato konzul Giovanni Rocca) z dvema bataljonoma (I. in II.) in eno strojnično četo, 71. in 81. bataljon z eno strojnično četo, ki so prišli iz legije "*Romagnola*", 16. in 85. bataljon "*M*" brez ene čete, ki je bila v Zagrebu. Do takrat so bili v XI. armadnem zboru poleg ene legije (v diviziji "*Isonzo*") III. in IV. gorski bataljon črnih srajc in VIII. bataljon "M". Iz vseh teh enot črnih srajc so 5. julija 1942 v Ljubljani ustanovili bojno skupino črnih srajc "*Montagna*". Imenovali so jo po njenem poveljniku fašističnem generalu Renzu Montagni (namestnik podpolkovnik Leonardo Siliato, načelnik štaba podpolkovnik Domenico Rebesani), ki je bil do takrat zvezni častnik glavnega štaba prosto-

voljne milice za nacionalno varnost (MVSN) pri poveljstvu 2. armade (tam ga je nasledil general Giorgio Vaccaro in tega general F. Diamanti). Sedež štaba je bil v poslopju srednje tehnične šole v Ljubljani na današnji Aškerčevi cesti. Njena glavna naloga za nekaj mesecev je bila varovati ljubljansko območje in sprostiti divizijo sardinskih grenadirjev za operativne naloge.

4. Letalske sile, predvsem izvidniške (41. in 113.) in lahke bombniške eskadrilje (240. in 241.), pod poveljstvom podpolkovnika Ettoreja Zambaldija.

Italijanska vojaška poveljstva so za ofenzivo zbrala velike sile. Dne 11. julija 1942 je bilo v Ljubljanski pokrajini poveljstvo armadnega zbora (Ljubljana), štiri divizijska poveljstva (Ljubljana. Grosuplje, Novo mesto, Ribnica), poveljstvo bojne skupine graničarjev (Logatec), 12 polkovnih poveljstev, od tega 4 topniška, 3 poveljstva legij črnih srajc, 77 bataljonov in topniških divizionov (5 pod poveljstvom armadnega zbora, 24 v diviziji sardinskih grenadirjev, 15 v diviziji "*Isonzo*", 9 v diviziji "*Macerata*", 13 v diviziji alpskih lovcev in 11 v bojni skupini graničarjev). Zunaj bataljonov je bilo 48 čet in topniških baterij, med njimi četi srednjetežkih tankov in lahkih tankov – metalcev plamena, četa oklepnih avtomobilov itd. Število vseh pripadnikov italijanskih oboroženih sil tisti čas lahko računamo na okrog 65.000 mož.

Drugi pomemben ukrep je bila podreditev policijskih sil vojaškim poveljstvom, tako da je vojska postala pristojna tudi za varovanje javnega reda in mira. To so sklenili v Rimu in 22. maja obvestili visokega komisarja Graziolija, ki je to moral vzeti v vednost s težkim srcem, saj je to bil po 19. januarju 1942 zanj nov hud udarec. Tako so policija, karabinjerji, financarji in obmejni miličniki s 30. majem 1942 glede varovanja in obrambe javnega reda in mira postali podrejeni vojaškim poveljstvom. Osnovne, lahko bi rekel mirnodobne naloge, so jim seveda ostale, npr. financarjem carinska služba itd. in zanje so dobivali še naprej navodila in ukaze od svojih nadrejenih uradov. Najbrž so se tolažili s tem, da bo ta podrejenost vojaškim poveljstvom trajala le malo časa, do izboljšanja političnih in vojaških razmer v Ljubljanski pokrajini. Vendar je njihova podrejenost vojski trajala prav do konca italijanske okupacije pri nas.

Tretji pomemben ukrep je bila velika vojaška ofenziva v celi pokrajini. Do poletja 1942 je italijanska vojska, zlasti po že omenjenem Mussolinijevem razglasu z dne 19. januarja 1942, pri obrambi javnega reda sama, brez policijskih sil, izvajala ofenzivne operacije in akcije, vendar le v omejenem obsegu, tj. z manjšimi enotami (največ z okrepljenim polkom, nikdar s celo divizijo), na manjšem območju in le za nekaj dni. Zdaj pa so višja vojaška poveljstva sklenila, da je treba izvesti večmesečno ofenzivo s čim večjimi silami in v vsej pokrajini. Obsežna temeljna navodila za način izvajanja operacij in tudi za ukrepe proti civilnemu prebivalstvu, je 8. junija 1942 dal poveljnik 2. armade general Roatta na Sušaku. Natančen program za operacije je sredi junija (med 11. in 16. junijem) izdelal poveljnik armadnega zbora general Robotti v Ljubljani. V t. i. operativnem ciklu, ki bi imel osem zaporednih operativnih sklopov, naj bi armadni zbor s štirimi divizijami in nekaj bojnimi skupinami od 5. julija do 12. septembra 1942 tako rekoč prečesal vso pokrajino. Ofenziva naj bi se začela na južnem robu ljubljanske kotline in potekala v južni smeri do Kolpe, nato v severni smeri do nemško-italijanske meje, nato v vzhodni smeri do italijansko-nemškehrvaške tromeje na Gorjancih in končno v južni smeri do Kolpe. Medtem naj bi z manjšimi enotami preiskali območja zahodno od Ljubljane. Dve diviziji, in to sardinskih grenadirjev in alpskih lovcev, naj bi predstavljali t. i. manevrsko maso, druge velike enote pa zapirale položaje ali pa občasno sodelovale z manjšimi premičnimi oddelki.

V ofenzivi, ki se je začela 16. julija 1942 po omenjenem programu in v kateri so sodelovale tudi manjše enote iz obeh sosednjih italijanskih armadnih zborov, tj. V. iz Crikvenice in XXIII. iz Trsta, je dejansko imela 12 operativnih sklopov, ki so zajeli tudi

hrvatsko Pokolpje, in je trajala do 4. novembra 1942. Že kmalu po začetku ofenzive so na Roattovo pobudo izvedli t. i. 3 bis fazo v Kočevskem Rogu, ki je bila prvi odmik od programa in v kateri so tudi z uspelo prevaro, spravili v zelo neugoden položaj vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo. Največji uspeh italijanske vojske v ofenzivi je bila ponovna zasedba večine pokrajine. Glavnega cilja, uničenja partizanske vojske, pa ofenziva ni dosegla. Uspela pa je zlasti v prvih treh fazah prizadeti nekatere njene enote, zlasti pa narodnoosvobodilno organizacijo in organe ljudske oblasti na terenu. V drugem delu ofenzive, po preureditvi slovenske partizanske vojske v Ljubljanski pokrajini, pa je italijanska vojska že sama utrpela nekaj hudih udarcev (npr. pri Kvasici, Lešnici, Poloju). Ofenziva je po avgustu izgubila na moči tudi zato, ker so zaradi neugodnih razmer na Hrvaškem morali divizija sardinskih grenadirjev, dva bataljona črnih srajc itd. v začetku septembra zapustiti XI. armadni zbor. So mu pa še vedno ostale tri divizije za nadaljevanje ofenzive.

Med največje značilnosti velike italijanske ofenzive sodi strahovito nasilje italijanske vojske. Temeljilo je predvsem na zloglasni Roattovi "*okrožnici 3 C*" z dne 1. marca 1942. Ta je predvidevala požiganje in rušenje hiš in celih vasi, ustrelitev moških, ki jih zalotijo na bojišču ali okolici, jemanje in ubijanje talcev, množično interniranje prebivalstva itd., medtem ko je ubijanje ujetih partizanov odredil že Roattov predhodnik general Ambrosio. Še zlasti množično je bilo to nasilje na Notranjskem in zahodnem Dolenjskem. Za italijanskimi enotami so ostali množični grobovi, tudi z več kot 45 ali celo z več kot 60 civilisti. Zato zelo cinično zveni Robottijev pripis na nekem dokumentu: "*Ubija se premalo.*" (S'amazza tropo pocco.)

Med veliko ofenzivo so italijanska vojaška poveljstva pristala na ponudbo vršičkov slovenske buržoazije za ustanavljanje oboroženih oddelkov Slovencev in njihovo sodelovanje z italijanskim okupatorjem v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju. General Roatta je sporazumno z ustaško vlado takšne oddelke ne glede na narodnost julija 1942 krstil za prostovoljno protikomunistično milico (Milizia volontaria anticomunista – MVAC) in za njeno ustanavljanje in delovanje avgusta 1942 izdal posebna navodila. Iz previdnostnih razlogov italijanske oblasti v Ljubljanski pokrajini niso dopuščale večjih enot od bataljona, pa še to samo tri bataljone, vse drugo moštvo pa je moralo biti v posadkah. Pri vseh belogardističnih oddelkih, kot jih je imenovalo narodnoosvobodilno gibanje, so bili italijanski zvezni častniki, pri poveljstvu XI. armadnega zbora pa so konec leta 1942 ustanovili poseben urad za MVAC, ki ga je najprej vodil podpolkovnik fašistične milice Aurelio Languasco, za njim nato major fašistične milice Antonio Mammucari, končno pa general Armando Lubrano; v tem uradu je bil tudi častnik iz vrst MVAC.

Še med veliko ofenzivo so vojaška poveljstva v pokrajini obnavljala postojanke vojske in karabinjerjev, s pomočjo italijanskih oboroženih sil pa so se vzpostavljale tudi belogardistične postojanke. Takoj po ofenzivi je poveljstvo XI. armadnega zbora nekoliko spremenilo razmestitev svojih enot. Medtem ko so velike enote na treh koncih pokrajine, tj. na vzhodu, zahodu in jugu ostale nespremenjene (divizija "Isonzo" je ostala v osrednji in vzhodni Dolenjski, XI. bojna skupina graničarjev na Notranjskem in divizija "*Macerata*" na Kočevskem), pa sta osrednji del pokrajine, ki ga je več kot leto dni zasedala divizija sardinskih grenadirjev, zasedli dve novi enoti. V Ljubljano in okolico je prišla divizija alpskih lovcev (poveljstvo v Ljubljani) in na območje med Ribnico in Žužemberkom bojna skupina črnih srajc "*XXI. Aprile*" (poveljstvo v Ribnici). Tako so namreč 16. avgusta prekrstili Montagnovo bojno skupino črnih srajc; niso uspela prizadevanja nekaterih dejavnikov, da bi jo pustili v Ljubljani in njeni bližnji okolici. Dva njena bataljona (16. in 81.), ki sta se v začetku septembra vrnila v Hrvatsko, so nadomestili s prihodom 215. skvadrističnega bataljona črnih srajc "*Nizza*", tako da je imela

bojna skupina 2. legijo (poveljstvo v Vidmu–Dobrepolju) z dvema bataljonoma (I. in II.), pet samostojnih bataljonov črnih srajc (III. gorski, IV. gorski, VIII. "*M*", 71. in 85), tri bataljone mobiliziranih teritorialcev (221., 239. in 248), 2. dopolnilni grenadirski bataljon, tri samostojne čete črnih srajc in topniško baterijo graničarjev. Osnovna naloga bojne skupine je bila varovanje železnice med Grosupljem in Kočevjem.

Dne 1. decembra 1942 je bilo v Ljubljanski pokrajini poveljstvo armadnega zbora (Ljubljana), tri poveljstva divizij (Ljubljana, Novo mesto, Kočevje), dve poveljstvi bojnih skupin (Logatec, Ribnica), dve bojni skupini topništva graničarjev (Rakek, Logatec), pet poveljstev pehotnih polkov (Grosuplje, Borovnica, Morava, Novo mesto, Črnomelj, poveljstvo enega pehotnega polka divizije "*Macerata*" z dvema bataljonoma je bilo začasno na Hrvatskem), poveljstva treh topniških polkov (Ljubljana, Novo mesto, Kočevje), poveljstva treh legij črnih srajc (Stična, Trebnje in Videm–Dobrepolje) in 42 raznih bataljonov ter 15 topniških divizionov; bilo je tudi nekaj čet zunaj bataljonov.

Po ofenzivi je imel armadni zbor približno toliko moštva kot zgodaj spomladi 1942, tj. 45.937, in to divizija alpskih lovcev 15.314, divizija "*Macerata*" 6.293. divizija "*Isonzo*" 11.419, bojna skupina črnih srajc "*XXI Aprile*" 3.913, bojna skupina graničarjev 4.477, razni oddelki 4.521. Prišteti je treba še 1.977 mož iz t.i. policijskih sil, in to 982 karabinjerjev in policistov, 650 financarjev, 238 obmejnih miličnikov in 107 železniških miličnikov, ter okrog 4.544 belogardistov. Skupno je imel takrat italijanski okupator pod orožjem v Ljubljanski pokrajini 52.458 mož. Imel je tudi 188 topov in 402 minometa, 24 tankov, 652 raznih avtomobilov itd.

Postojank pa je bilo tisti čas več kot 30 manj kot npr. 1. marca 1942. Razmerje med številom posadk raznih oddelkov oboroženih sil v Ljubljanski pokrajini in skupno število postojank decembra 1942 nam pokaže tale pregled:

Pregled števila posadk in postojank v Ljubljanski pokrajini decembra 1942

Območje enote	Število posadk					Postojank skupno
	vojska	karabinjerji	financarji	obm. mil.	MVAC	
Divizija "Isonzo"	21	20	21	4	10	36
XI. bojna skupina graničarjev	14	9	5	–	15	25
Divizija alp. lovcev	19	20	11	–	38	51
Divizija "Macerata	12	12	5	–	–	18
Bojna skupina č. s. "XXI Aprile"	15	5	2	–	–	15
Skupno	81	66	44	4	63	145

Povedal sem že, da so 30. maja 1942 t. i. policijske sile v Ljubljanski pokrajini podredili vojaškim poveljstvom. Ko so bile podrejene visokemu komisarju, je njihovo dejavnost vsklajeval njegov vojaški urad s tremi oddelki, ki so jih vodili financarski, vojaški in karabinjerski častnik. Pri poveljstvu armadnega zbora pa celo po nekaj mesecih niso ustanovili kakšnega posebnega organa, ki bi vsklajeval delo policijskih sil. Ker je general Robotti menil, da takšne razmere lahko vzbujajo pri prebivalstvu občutek o pomanjkanju organizacijskih sposobnosti, ki so potrebne za dosego cilja, tj. za pomirjenje Ljubljanske pokrajine, je 10. novembra 1942 ukazal ustanoviti stalni osrednji urad, ki bo podrejen le njemu in ga bodo sestavljali vojaški poveljnik ljubljanskega območja, kvestor, poveljnik karabinjerjev XI. armadnega zbora in poveljnik karabinjerske skupine Ljubljana ali pa njihovi zastopniki. Naloga urada je bila zbirati in ocenjevati novice, ki

se tičejo politične policije, in sestavljati dnevna poročila, predlagati policijske operacije, svetovati v zadevi interniranja ljudi in njihovega izpuščanja iz internacije, predlagati preventivne ukrepe za javno varnost (zapore, čistke, blokade itd.), svetovati glede izdajanja prepustnic in dovolilnic itd.

Novi poveljnik armadnega zbora, general Gastone Gambara je po štirinajstih dnevih od svojega prihoda v Ljubljano in opazovanja, v svoji novoletni poslanici zapisal: "*Naloga, ki mi je bila zaupana v Rimu in nato vnovič na Sušaku, je enaka nalogi, ki je bila zaupana vsakemu od vas, ki je prišel v to pokrajino. [...] Uničiti partizane, pomiriti Slovenijo!*" Povedal je tudi, da ima v pokrajini 167 posadk in glede odnosa do civilne politične oblasti poudaril: "*Vsi smo Italijani in skupen je cilj, za katerega se borimo Italija.*" Poveljstvo armadnega zbora je Gambara sprejel, ko je bila slovenska partizanska vojska v Ljubljanski pokrajini (štiri brigade in štirje odredi) v t. i. protiofenzivi, ki jo je začela z uspešnim napadom na belogardistično postojanko Suhor pri Metliki 26. novembra 1942 in končala s sijajno zmago v Jelenovem žlebu 26. marca 1943. V tej partizanski protiofenzivi je italijanska vojska zlasti na treh krajih utrpela velike izgube, in to v Žumberku konec januarja, v Suhi krajini sredi marca in v Jelenovem žlebu 26. marca 1943. Čeprav je po prevzemu poveljstva povedal, da ne bo ničesar kritiziral, kar je bilo storjenega, in ničesar spreminjal, je vendarle 19. januarja 1943 ukazal pri poveljstvih divizij in bojne skupine črnih srajc ustanoviti štiri "*arditske bataljone za protigverilo*"; pozneje so njihovo število omejili na tri, in to 1. pri diviziji "*Isonzo*" (poveljnik stotnik Emilio De Pumpo) v Novem mestu, 2. pri diviziji alpskih lovcev (poveljnik major Luigi Magnolfi, nato poročnik Arnoldo Conti) na Vrhniki in 3. pri bojni skupini črnih srajc "*XXI Aprile*" (poveljnik podpolkovnik Giovanni Cabras) v Ribnici in jih 10. marca preimenovali v specialne bataljone. V bataljone so vključili tudi prostovoljce iz MVAC. Ti bataljoni naj bi bili lahki, hitro gibljivi in naj bi delali nenadne sunke proti partizanskim enotam, skratka uporabljali predvsem partizansko taktiko. Pomenili naj bi "*elito po smelosti, iniciativnosti in odločnosti*".

Gambara je imel konec februarja ali v začetku marca 1943 v Rimu pogovor z Mussolinijem. Poročal mu je o bojih enot svojega armadnega zbora in divizije "*Lombardia*" iz V. armadnega zbora proti slovenskim in hrvaškim partizanom na obmejnem območju januarja in februarja 1943. Po njegovi izjavi je bil baje Mussolini zelo dobro poučen o teh bojih in je pohvalil enote, ki so sodelovale v njih. Najbrž je zaradi tesnega sodelovanja slovenskih in hrvaških partizanskih enot na obmejnem območju na sestanku z Mussolinijem nastala zamisel, da po dveh letih spremenijo meje območja XI. armadnega zbora in mu podredijo tudi enote na Hrvaškem. Dne 19. aprila so namreč območje armadnega zbora razširili na Hrvaško do črte nemškoitalijansko-hrvaška tromeja pri Bregani–Zdenčina–Rečica–Tušilovič–Barilovič–Prilišče (ob Kolpi), tako da je prišlo pod XI. armadni zbor vse območje 57. pehotne divizije "*Lombardia*" (poveljnik general Pietro Scipione, načelnik štaba podpolkovnik Oreste Sili v Karlovcu). Aprila so en polk (73. pehotni) te divizije premestili v Belo krajino, druga dva (74. pehotni in 57. topniški) in legija črnih srajc (137.) so ostali na Hrvaškem (Karlovac in Ozalj). Zdaj je imel XI. armadni zbor ponovno, tako kot poleti 1942, štiri divizije, vendar tudi precej večje zasedbeno območje. Dne 1. maja 1943 je imel armadni zbor takšno število vojakov:

	Častniki			Podčastniki in vojaki			
Enota	na mestu	na dopustu	skupaj	na mestu	na dopustu	skupaj	Skupaj
Div."Isonzo"	550	74	624	12131	1837	13968	1459
Div. alp. lovcev	511	144	655	11375	3691	15066	1572
Div. "Macerata"	312	61	379	6561	1788	8349	872
Div. "Lombardia"	516	97	613	12557	1908	14465	1507
Boj. skupina graničarjev	214	26	240	4085	620	4705	494
Boj. skupina "XXI Aprile"	107	22	129	2960	393	3353	3482
Ostali	186	28	214	3369	488	3857	407
Skupaj	2396	452	2848	53038	10725	63763	66601

Zdaj je imel armadni zbor približno toliko vojakov kot v začetku svoje velike ofenzive sredi julija 1942. Vendar je bilo to število le kratkotrajno. Zaradi tega so del 23. pehotnega polka premestili na severni rob Bele krajine (poveljstvo v Semiču) medtem ko je drugi del ostal pod poveljstvom divizije "*Lombardia*" še vedno v Beli krajini. Sredi junija so polk premestili severneje v Dolenjsko (poveljstvo v Novem mestu), tako da je le njegov manjši del bil na severnem robu Bele krajine (zato so 24. polk premestili na območje Št. Jerneja). S tem so nekoliko strnili sile na območju, kjer je bilo težišče delovanja partizanskih enot I. (dolenjske) operativne cone.

Z ukinitvijo Dolomitskega in Notranjskega odreda v zahodnem delu Ljubljanske pokrajine in z odhodom Šercerjeve brigade v osrednjo in vzhodno Dolenjsko je za italijanske oborožene sile nastopilo olajšanje v zahodnem delu pokrajine. Najbrž je bil to tudi eden od razlogov, da so okrog 9. aprila sklenili premestiti divizijo "*Macerata*" v V. armadni zbor na Hrvaško, kjer je nadomestila izgubo divizije "*Lombardia*". Odšla je 8. maja na območje Delnic (tam se je nastanilo njeno poveljstvo), njeno zasedbeno območje na Kočevskem pa je prevzela bojna skupina "*XXI Aprile*" (poveljstva. v Kočevju). Na dotedanje območje te bojne skupine pa so iz Grosupljega premestili 52. pehotni polk divizije alpskih lovcev (poveljstvo v Ribnici).

Ustanovitev in zaposlitev omenjenih arditskih oziroma specialnih bataljonov, ki so včasih utrpeli velike izgube (morda največjo 3. specialni bataljon v Suhi krajini, ki je imel samo 19. marca 19 mrtvih in 16 ranjenih), ni bistveno spremenila bojevanja italijanske vojske v Ljubljanski pokrajini v 1943. letu. Še vedno so divizijska poveljstva usmerjala operacije na svojih območjih in sodelovala druga z drugo na stičnih točkah. Poročila pričajo, da so bili nenehni boji, da pa italijanske oborožene sile, razen v nekaj redkih primerih (npr. v Polhograjskih Dolomitih), niso mogle prizadeti nobene partizanske enote. V začetku aprila je nekdo iz notranjega ministrstva v beležki za generalni štab kopenske vojske, glede na izgube v bojih na Kočevskem obtoževal diviziji "*Macerata*" in "*Isonzo*" za njun skromni bojni duh, kar je nato poveljstvo armadnega zbora zanikalo. Vendar tudi iz njegove razčlenitve bojnih uspehov v drugi polovici junija zvemo, da ni bilo zadovoljno z bojno taktiko: "*Moramo priznati, da so znali ti partizani sijajno manevrirati in se 'odtrgati' od naših bataljonov, kadar koli so to želeli. A to... me spravlja v slabo voljo.*" Dodalo je še, da je akcija italijanskih bataljonov "*hvalevredna v požrtvovalnosti, premagovanju naporov in odrekanju,*" vendar "*nezadostna v smelosti, gibljivosti in manevriranju*".

Edina večja ofenzivna operacija, ki si jo je lahko privoščilo poveljstvo armadnega zbora proti partizanskim enotam, ki so se na Dolenjskem in Notranjskem 13. julija 1943 združile v prvi dve slovenski narodnoosvobodilni diviziji, je bila na Gorjancih in v Žumberku. Zbralo je 17 bataljonov, ki jih je podpiralo 11 topovskih baterij, 5 tankovskih čet in odred ustašev iz vseh enot armadnega zbora, razen iz bojne skupine

graničarjev. Vendar je ofenziva, ki se je začela 25. julija, udarila v prazno, na Gorjancih in v Žumberku takrat ni bilo ne slovenskih ne hrvaških partizanskih enot. Obe slovenski narodnoosvobodilni diviziji, podprti s prvima zavezniškima topoma, sta ravno takrat napadli dobro utrjeno italijansko postojanko v Žužemberku. Posadka se je že morala umakniti iz kraja v utrjeno župnišče na Zafari, kjer jo je rešila pomoč iz sosednjih postojank.

Poveljnik armadnega zbora general Gambara nikakor ni mogel biti zadovoljen z izidi bojev, ki so jih imele njegove enote s partizani. Ker so o tem precej govorili naokoli, je 22. julija pokaral predvsem častnike, da se preveč govori o neugodnih razmerah. "*Prizadevam si, da bi imel v svoji pristojnosti* ***častnike-ljudi, ne častnike-otroke*** *ali še slabše častnike-dekle.*" In dalje: "***Splošne in posebne razmere –*** *so pač takšne, kakršne so. Ne bodo se izboljšale z razpravami na slepo srečo – z vedenjem in besedami veleumnih strategov ali še slabše – s kritiko, ki nato, ko jo poberejo osebe s kratko in topoglavo razumnostjo, služi samo za slabšanje morale in moči tudi dobrih.*"

Tudi po poslednji večji operaciji proti 14. narodnoosvobodilni diviziji na Krimu konec avgusta in v začetku septembra je general Gambara ostro kritiziral svoje častnike: "*To je sveta resnica – da potem, ko akcijo končamo in na bojišču preštejemo mrtve sovražnike, v navdušenju nad doseženim uspehom poskušamo oslepariti najprej seveda sami sebe in nato še nadrejene, z več ali manj domišljenimi opravičili in poročili, ki se končajo v 90% primerov z navajanjem utrujenosti vojaka ali pomanjkanja svežih sil, kot krivca za pomanjkljivo izkoriščanje doseženega taktičnega uspeha.*" Nato je povedal, da se partizani iz nasprotnikove ofenzive pri Ribnici zberejo pri Novem mestu in napadejo Metliko in je italijanska vojska, ki ima premoč v moštvu in orožju, "*vidno oropana uspeha teh naših zmagovitih akcij*". In to po zaslugi nekih partizanskih poveljnikov – nekaj jih je navedel – ki niso trgali hlač v klopeh vojaških akademij.

Narodnoosvobodilno gibanje se je še pred padcem fašizma v Italiji začelo pripravljati na italijansko kapitulacijo, ki jo je predvidevalo za bližnjo prihodnost. Da bi dobilo italijansko orožje, strelivo in opremo ter preprečilo beli in plavi gardi, da bi se jih polastili oni dve ter prevzeli oblast v mestih in trgih, je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja sklenilo zbrati na Dolenjskem in Notranjskem tudi narodnoosvobodilne brigade iz drugih slovenskih pokrajin, tj. iz Primorske, Gorenjske in Štajerske. S tem v zvezi je v začetku avgusta usmerilo obe diviziji h glavnim železnicam. Tudi nemška vojska je po padcu fašizma v Italiji začela zbirati svoje sile na Koroškem, Gorenjskem in Štajerskem, da vdro v Ljubljansko pokrajino in v Primorsko in zasedejo železniške proge.

Partizanski napadi na t. i. "*petrolejski železnici*" (julija so po železnicah prek Zaloga dnevno prepeljali tudi do 296 cisternskih vagonov, prek Novega mesta pa do 139) so od poveljstva armadnega zbora zahtevali odtegnitev sil od operativnih nalog k močnejšemu zavarovanju železnic. Že v začetku avgusta je moralo odrediti dva nova bataljona iz divizije "*Lombardia*" in po en bataljon iz divizij "*Isonzo*" in alpskih lovcev za varovanje železnic "*z namenom na vsak način zagotoviti dovoz petroleja v Italijo*", ter cel polk iz divizije "*Isonzo*" in dva bataljona iz divizije "*Lombardia*" za varovanje žične ovire na slovensko-hrvaški meji. 8. avgusta je tožilo: "*Občutno poslabšanje razmer – splošnih razmer, ki ima znatno posledico za uporniški tabor, pritok hrvaških partizanskih enot za okrepitev slovenskih, znatno izboljšanje oborožitve in napadalnega duha partizanskih tolp v splošnem – zahteva neutrudno operativno dejavnost, ki v svojem sklopu občutno zmanjšuje dejavnost operativnih enot (utrujenost čet, izguba v bojih, bolezni itd.), če ne upoštevamo, da oddelki graničarjev in prostovoljne milice [za nacionalno varnost] niso nikoli dobili dopolnitev in so organsko tako zmanjšani, da tvegano opravljajo naloge.*" Prosilo je, naj mu več ne odtegujejo sil.

Od 1. avgusta 1943 so po ukazu prometnega ministrstva vlaki z romunsko nafto vo-

zili samo po železnicah Zagreb–Karlovac–Sušak in Karlovac–Ljubljana–Postojna. Zato je tudi za ta primer in ne samo za možnost razorožitve italijanske vojske v primeru sklenitve premirja med italijansko in britansko ter ameriško vojsko bila pravilna odločitev glavnega štaba NOV in PO Slovenije, da 14. in 15. divizijo razmesti predvsem ob železnici na Dolenjskem in Notranjskem. Seveda je poveljstvo XI. armadnega zbora zato že 27. julija in posebej 5. avgusta ukazalo močnejše zavarovanje železnice s stražarsko in patruljno službo, utrjevanjem in miniranjem železniških naprav itd. ter poudarilo potrebo po večjem nadzoru in strožjem kaznovanju stražnega in patruljnega osebja ter hitrejšem popravilu poškodovanih delov proge. Ko so začeli izvajati ta ukaza, je bilo le še nekaj tednov do dneva, ko je del zavarovanja železnice od Ljubljane do Postojne in dalje do Sežane prevzela nemška vojska.

Ko so italijanska vojaška poveljstva opazila že omenjeno zbiranje nemških sil na meji Ljubljanske pokrajine, so se 9. avgusta na sestanku na poveljstvu 2. armade na Sušaku dogovorili za nekatere ukrepe, da bi onemogočili svojemu "*zavezniku*" prodor v Ljubljansko pokrajino. Med temi ukrepi je bila tudi ustanovitev močnejšega premičnega oddelka pri Ljubljani. Poveljnik armadnega zbora Gambara se je odločil za premestitev bojne skupine "*XXI Aprile*", ki ji je po odhodu Renza Montagne maja 1943 poveljeval general fašistične milice Niccolo Nicchiarelli, s Kočevskega na območje Škofljica–Šmarje–Sap, kar bi "*povzročilo umik skoraj vseh posadk s Kočevskega*". Menil je, da je treba v Ljubljanski pokrajini obdržati tele železniške in cestne vozle: Ljubljana, Logatec, Vrhnika, Grosuplje, Trebnje, Novo mesto in na Hrvaškem Karlovac. "*Jasno je, da me nova potreba zavezuje, da na najmanjšo mero zmanjšamo dejavnost proti uporni-kom. To zmanjšanje ne more trajati dolgo, če nočemo tvegati, da škodujemo notranjim razmeram v Sloveniji,*" je pisal in zahteval prihod novih sil ter preklic odhoda nekaterih enot. Poveljnik 2. armade general Robotti z umikom enot s Kočevskega ni soglašal in je menil, naj bi premični oddelek izoblikovali iz enot posameznih divizij, vendar je bilo že prepozno; omenjena bojna skupina se je že umikala s Kočevskega. Da to območje ne bi bilo brez vsakih vojaških enot, je moralo poveljstvo 52. pehotnega polka poslati svoj bataljon v Kočevje in Moravo, tja je odšla tudi topovska baterija iz 6. topniškega polka.

Še pred padcem fašizma v Italiji so na Sušaku začeli razmišljati o morebitnem umiku nekaterih enot 2. armade v Italijo, med njimi tudi XI. armadnega zbora. O tem sta se 15. julija pogovarjala načelnik štaba armade, general Clemente Primieri in vodja operativnega urada XI. armadnega zbora stotnik Macchia. Umik naj bi opravili v dveh etapah, najprej na Gorjance in nato na bivšo rapalsko mejo. Poveljnik 2. armade general Robotti je 31. julija poslal poveljstvu armadnega zbora načrt za umik na bivšo rapalsko mejo s priloženim zemljevidom. Načrt je predvideval bodisi pritisk partizanov bodisi "*kakšnega drugega sovražnika*". V vsakem primeru naj bi bil umik postopen in je predvideval štiri zaporedne črte: 1. Zdenčina–Karlovac–Ogulin–Brod na Kolpi–Reka, 2. Gorjanci–Kolpa, 3. vzhodno od Ljubljane–Ribnica–Kočevje, 4. na stari meji, ki so jo začeli ponovno utrjevati, zlasti na Hrušici. Načelnik vrhovnega poveljstva, general Ambrosio pa je na sestanku z nemškimi generali v Trbižu 6. avgusta naznanil: "*Da bi okrepili obrambo Italije, moramo umakniti divizije iz Francije, Hrvatske in Slovenije, ker ni dopustno, da bi večino sil, ki branijo [Apeninski] polotok, sestavljale nemške sile in ne italijanske.*" Iz nekega drugega vira zvemo, da so nameravali odpeljati tri divizije.

Sredi julija so tudi predvidevali, da bodo v zameno za bojno skupino črnih srajc "*XXI Aprile*" pripeljali v Ljubljansko pokrajino 1. hitro divizijo "*Eugenio di Savoia*" (poveljnik general Cesare Lomaglio) iz Like. Njeni predstavniki so si že ogledali območja za nastanitev in predlagali območje med Vrhniko (sedež poveljstva) in Škofljico. Vendar je general Gambara odsvetoval tej zamenjavi, če pa bi že do nje moralo priti, naj bi 1. hitro divizijo razmestili na Kočevskem. Do te zamenjave res ni prišlo, pač pa so

konec avgusta in začetek septembra premestili iz Hrvatske na območje Postojne glavnino pehotne divizije "*Re*", da bi jo odpeljali v Italijo, vendar je prej prišlo do italijanske kapitulacije.

Morda je bil eden od razlogov, zakaj italijanska poveljstva niso umaknila v Italijo več enot, zbiranje nemške vojske pred vrati Ljubljanske pokrajine po 8. avgustu (takrat so začeli prihajati na Gorenjsko prvi oddelki 71. nemške pehotne divizije). Ta je izrabila partizanski napad na nemški vojaški transport pri Goričici blizu Borovnice za vdor v Ljubljansko pokrajino in Primorsko 26. avgusta. Do 30. avgusta je zasedla vse pomembnejše proge v teh pokrajinah; italijanska poveljstva so sicer protestirala, niso pa organizirala odpora.

Nekaj dni pred vdorom nemške vojske v Ljubljansko pokrajino je general Gambara, ki je že od junija 1943 tesno sodeloval s komandantom slovenskih četnikov, majorjem Karlom Novakom in baje imel tudi po radiu zvezo z nekim britanskim uradom v Kairu, predlagal, naj bi mu dali okrog 200 strojnic in 10.000 pušk. Dal bi jih t. i. "*slovenski enotnosti*", tj. četnikom in belogardistom, da bi italijanski vojski varovali hrbet, ko bi se umikala v Italijo. Predlagal je tudi nekoliko strpnejši odnos do prebivalstva (vprašanje internirancev, vojaškega sodišča, revizije političnih sodb). Iz tega ni bilo nič, pač pa so v Rimu Gambari zaupali pomembno nalogo združiti sile zahodnega dela 2. armade in se z njimi upreti nemški vojski po razglasitvi sklenitve premirja z zavezniki, s katerimi so na Siciliji že tekla pogajanja. To nalogo je Gambara dobil pet minut pred dvanajsto, pa je ni opravil.

Ko so 8. septembra 1943 zvečer po radiu objavili premirje med italijanskimi oboroženimi silami in britansko ter ameriško vojsko, je imela italijanska vojska v Ljubljanski pokrajini 84 posadk. Tam je bilo poveljstvo armadnega zbora (Ljubljana), dve poveljstvi divizij (alpskih lovcev v Ljubljani in "*Isonzo*" v Novem mestu), medtem ko je bilo poveljstvo tretje divizije ("*Lombardia*") na Hrvaškem (v Karlovcu), poveljstvi dveh bojnih skupin ("*XXI Aprile*" v Škofljici in XI. graničarjev v Logatcu), poveljstva 7 polkov (med njimi treh topniških), treh legij črnih srajc (2., 98. in 105.) in dveh topniških bojnih skupin (9. in 17.), 51 bataljonov in topniških divizionov ter nekaj samostojnih čet. Železnice je tisti čas varovalo 32 čet in vod ter 15 topniških baterij.

Po padcu fašizma v Italiji 25. julija 1943 se je pomen italijanske vojske v Ljubljanski pokrajini povečal še v enem pogledu. Kralj Viktor Emanuel III. je namreč 26. julija 1943 razglasil Ljubljansko in Reško pokrajino ter dalmatinski gubernij za "*vojno ozemlje*", na katerem se za kazniva dejanja uporabljajo določbe vojaškega kazenskega zakonika. Na zunaj se je to videlo, da je potlej policijsko uro in nekatere druge ukrepe za civilno prebivalstvo določal poveljnik XI. armadnega zbora, general Gambara in ne več visoki komisar. Drugače pa se v XI. armadnem zboru po padcu fašizma ni spremenilo nič; nikakršnih sprememb ni bilo niti glede črnosrajčniških enot.

Enajsti armadni zbor je bil ves čas italijanske okupacije Ljubljanske pokrajine največja enota italijanske vojske in od jeseni 1941 tudi najpomembnejši dejavnik v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Od 19. januarja 1942 je bil pristojen za obrambo javnega reda in mira, od 30. maja 1942 pa tudi za njegovo varstvo, za kar so mu podredili tudi t. i. policijske sile (policija, karabinjerji, financarji, obmejni miličniki), ki so bili do takrat podrejeni visokemu komisarju za Ljubljansko pokrajino. Pri zatiranju narodnoosvobodilnega boja, zlasti partizanske vojske, je žel nekaj uspehov, utrpel pa je tudi precej udarcev. Kakšne so bile po njegovih podatkih njegove izgube, kaže tale.

Pregled izgub XI. armadnega zbora

	Padli		Ranjeni		Pogrešani	
Čas	čast.	drugi	čast.	drugi	čast.	drugi
6. 4. – 31. 12. 1941	11	101	5	83	–	7
1. 1. – 31. 12. 1942	42	636	73	1041	2	109
1. 1. – 31. 3. 1943	11	90	17	252	1	79
1. 4. – 30. 6. 1943	13	132	19	219	–	66
1. 7. – 31. 8. 1943	8	156	17	248	–	21
Skupaj	85	1115	131	1843	3	282

Te podatke bi bilo treba preveriti, kajti za čas prvih treh mesecev 1943. leta se nam zdijo premajhni. Samo za boje konec januarja in v začetku februarja 1943 je poveljstvo armadnega zbora poročalo o 59 mrtvih (med njimi 4 častniki), 160 ranjenih (med njimi 10 častnikov) in 38 pogrešanih. Za boje v Suhi krajini sredi marca je poveljstvo bojne skupine "*XXI Aprile*" poročalo o 60 mrtvih (med njimi 3 častniki), 111 ranjenih (med njimi 7 častnikov) in 5 pogrešanih. Za boj v Jelenovem žlebu je isto poveljstvo navajalo 49 mrtvih (med njimi 8 častnikov), 60 pogrešanih, ki so jih pozneje našli mrtve, in 96 ranjenih. Že samo te izgube skupaj znašajo 168 oz. 228 mrtvih in 367 ranjenih. Vendar to niso bile edine izgube v tistem času. Najvišja častnika, ki sta padla ali bila smrtno ranjena, sta dva poveljnika polkov, in to polkovnika Tomasso Latini in Domenico Orifici.

Iz dokumentov, objavljenih v tej knjigi, in iz podatkov v tem prikazu italijanske vojske v Ljubljanski pokrajini, se vidi, da vojaška poveljstva čestokrat niso bila zadovoljna z moralo oziroma bojnim navdušenjem svojih vojakov. Navaden italijanski vojak, za fašiste to ne velja, se je tisti čas bojeval slabše kot nemški vojak in zato italijanska vojska v svojih operacijah proti slovenskim partizanom ni bila tako uspešna kot nemška. Ker partizani večinoma niso ubijali ali grdo ravnali z ujetimi italijanskimi vojaki, za fašiste to ne velja, ti v boju niso mnogo tvegali in so se raje vdali; partizani so jih razorožili, slekli, sezuli, jim pojasnili cilje narodnoosvobodilnega boja in izpustili. Italijanska poveljstva so jih po vrnitvi v enoto, poslala v posebno karantensko taborišče, kjer so jih zasliševala o vzrokih za vdajo in jih nato tudi premestila v druge enote.

Pravih ubežnikov iz italijanske vojske v slovenske partizane je bilo bolj malo, če izvzamemo vojake – primorske Slovence, zaradi česar so jih tudi že zgodaj začeli odstranjevati iz divizije "*Isonzo*"; pozneje pa so primorske Slovence itak pošiljali v t. i. specialne, tj. delavske bataljone. Med tistimi primorskimi Slovenci, ki so prebegnili iz XI. armadnega zbora v Ljubljanski pokrajini k partizanom, sta se najbolj povzpela Stane Mahne, ki je postal komandant brigade, in Modroslav Brajnik, ki je postal komandant bataljona. Kaže, da je bil med prvimi ubežnimi vojaki italijanske narodnosti, če ne kar prvi, grenadir iz ljubljanske posadke Bruno Busatto, ki je pobegnil v partizane marca 1942 iz Ljubljane, ki ga pa nato niti beg iz partizanov ni rešil italijanske krogle.

Med prvimi je bil tudi Antonio Detorri, podčastnik iz divizije "*Isonzo*", ki je zbežal avgusta 1942 in bil nato partizan do junija 1943, ko ga je v Trstu ranila in ujela fašistična policija. Najznamenitejši med ubežniki je bil zagotovo Giovanni Cuccu, ki je s svojimi tovariši pobegnil v partizane v Beli krajini novembra 1942 in postal major JLA.

Iz ohranjenih italijanskih virov ni mogoče sklepati, da bi bilo v enotah XI. armadnega zbora kakšno protifašistično gibanje. Poveljstvo 2. armade je že 28. julija 1941 opozarjalo, da sta spričo mnogih pojavov nenehnih žalitev italijanskih vojakov, psovanja oboroženih sil in državnih ter fašističnih ustanov za italijansko vojsko pomembni dve stvari, in to 1. da komunizem ne prodre v njene čete in 2. da se posamezni ali skupinski pojavi komunizma takoj zatrejo. "*Žal je komunizem v bivši jugoslovanski kra-*

ljevini – posebno aktiven je v Sloveniji in v coni vzhodno od Reke – zelo močan: komunistične celice so povsod in zato ne gre izključevati možnosti, da se one poskusijo ustanoviti tudi v naših četah. Vanje se lahko vrinejo z zvijačno in bistroumno propagando, še bolj učinkovito pa s poklanjanjem denarja. Zato je nujno, da vsa poveljstva ***na italijanskem in hrvaškem ozemlju*** *stalno in natančno pazijo, da bi preprečili ali zatrli vsak poskus komunistične propagande v naših četah.*" Treba je priznati, da so imela pri tem več uspeha italijanska poveljstva, kakor pa vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, ki se je nekajkrat obrnilo na italijanske vojake z letaki v italijanskem jeziku in s poskusi izdajanja posebnega protifašističnega glasila za italijanske vojake. Za sedaj ni znan primer, da bi v kakšni italijanski enoti na Slovenskem ustanovili komunistično celico.

Poveljnik XI. armadnega zbora general Robotti, ki je že 23. junija 1941 (po dogodkih na Golem 12. in okrog Device Marije v Polju 23. junija) izdal navodila za obrambo pred komunistično propagando, je Ambrosiova opozorila 9. julija poslal poveljnikom podrejenih enot in oddelkov in zapisal tudi sam: "*Opozarjam še zlasti na pozornost glede nujnosti izvajati najstrožje nadzorstvo, da bi preprečili podtalnim agentom izvajati komunistično propagando med podrejenimi enotami, izdajati natančna navodila, da bi takoj zatrli vsak komunistični pojav, bodisi posamezni bodisi skupinski, in to z odločnostjo in največjo močjo, ne da bi se pustili presenetiti in da bi čete vsako sumljivo vedenje prijavile svojim nadrejenim voditeljem.*"

Višja vojaška poveljstva v Rimu in na Sušaku so zlasti 1943. leta nenehno opozarjala na budnost pred pojavi protifašizma v vojski in poveljstva enot in posebej karabinjerske sekcije v divizijah so morale mesečno poročati tako o morali vojakov kot "*o komunistični in malodušni propagandi*" v enotah. Med vojaki je bilo le nekaj primerov petja pesmi o rdeči zastavi (Bandiera rossa), širjenja partizanskih ali italijanskih komunističnih letakov itd. Le spomladi 1943 so odkrili in izročili vojaškemu vojnemu sodišču nekega podčastnika, ki naj bi v Ljubljani imel stike "*s simpatizerji upornikov*". Vojaško vojno sodišče je obsodilo na smrt le tri italijanske vojake, in to 1942 Bruna Busatta, ker je pobegnil k partizanom, od katerih je kmalu tudi pobegnil, in Angela Ghirardella zaradi uboja podčastnika ter 1943 Giuseppa Cambeddo zaradi "*sodelovanja s sovražnikom*" (kazen so mu spremenili v dosmrtno ječo). Večina vojakov, ki je prišla pred vojaško vojno sodišče v Ljubljani, se je pregrešila s težko krajo, težkim ropom, goljufijo, neposlušnostjo ali neubogljivostjo itd. Kaže, da je najvišjo časovno kazen (30 let ječe) dobil 1942. leta vojak Fortunato Gentile zaradi "*pijanosti, neposlušnosti, težkega ropa in uničenja streliva*" in med redkimi, ki so bili obsojeni zaradi "*politične malodušnosti*", je bil vojak Odino Vattolo, obsojen na 18 let ječe. Nekaj takšnih primerov pa je seveda ostalo neodkritih in zanje lahko zvemo samo iz spominskih virov udeležencev NOB. Ko se je po padcu fašizma v Italiji povečala malodušna propaganda, seveda ta ni mogla ostati omejena samo na civilno prebivalstvo. Ker je poveljstvo XI. armadnega zbora menilo, da jo razširjajo tudi italijanski časopisi, si je vzelo pravico do njihovega pregleda pred razširjanjem. Ko sta npr. dva nemška policijska generala 28. julija obiskala poveljstvo armadnega zbora v Ljubljani, sta ugotovila, da še niso odstranili Mussolinijevih slik in da general Gambara in drugi še vedno nosijo fašistične znake.

Med višjimi častniki iz XI. armadnega zbora so bili le trije, ki jih italijanska enciklopedija odporništva navaja med pomembnejšimi odporniki. Najvidnejši je gotovo bivši major 23. pehotnega polka Achile Marazza, ki je 1944–1945 delal pri vodstvu italijanskega odporništva za severno Italijo v Milanu in bil po vojni državni podsekretar ter celo minister. Drugi je bil polkovnik Umberto Morandi, poveljnik 52. pehotnega polka, ki je bil od septembra 1944 do januarja 1945, ko je padel v nemško ujetništvo, poveljnik bojne skupine garibaldinskih divizij "*Lombardia*" in po vojni poveljnik vojaške cone Como ter

povišan v generala. Tretji je bil topniški polkovnik oz. general Clemente Primieri, bivši poveljnik topništva v XI. armadnem zboru, ki je na Korziki postal poveljnik bojne skupine "*Cremona*" in sodeloval z njo v operacijah zavezniške vojske.

Italijanska vojaška poveljstva v Ljubljanski pokrajini so zvesto služila fašističnemu režimu. Še zlasti od takrat, ko so dobile v roke tudi t. i. sodno policijo, so bile vojaške enote udeležene pri vseh vrstah zločinov nad udeleženci narodnoosvobodilnega gibanja in tudi nad prebivalstvom. Zamisli o kolektivnih kaznih, tj. množičnih racijah, internir anju, pokolih, jemanju in ustrelitvah talcev, požigih hiš in celih vasi, bombardiranju naseljenih krajev itd., so se večinoma porodile v glavah visokih vojaških poveljnikov, zlasti generalov Roatta, Robottija in Orlanda. Vojska, ki so ji že lep čas vtepali v glavo Mussolinijev izrek: zaupati, ubogati, bojevati se (Credere, obedire, combattere), je ves čas poslušno izvajala to nasilje, ki zlasti od 1942. leta po krutosti in množičnosti ni nič zaostajalo za nasiljem nemškega okupatorja v severnem delu Slovenije. Le redki so bili pojavi javnega izražanja pomislekov; med najbolj znanimi je primer podpolkovnika Adriana Costettija julija 1942 med veliko ofenzivo, da je mislil, da bo vojak, mora pa biti krvnik, kar ga je po ovadbi nekega fašističnega častnika stalo več zaslišanj in nekaj dni zapora.

Ko so z Mussolinijevim odlokom 19. januarja 1942 vojaške oblasti dobile pristojnost za obrambo javnega reda in mira, so začele z množičnimi racijami v Ljubljani in nato tudi v drugih krajih pokrajine. S pomočjo partizanskih ubežnikov, ki so postali izdajalci, so izbrale ljudi za zapore, določene skupine ljudi odpeljale v koncentracijska taborišča v Italiji, druge pa izpustile. Skupno je moralo v italijanska koncentracijska taborišča okoli 25.000 Slovencev in Slovenk, postopoma so namreč začele pošiljati vanje tudi ženske. Vojaške oblasti so tudi imele glavno besedo pri ustrelitvah talcev po proglasu, ki sta ga 24. aprila 1942 izdala visoki komisar Grazioli in poveljnik XI. armadnega zbora general Robotti. Poveljstvo armadnega zbora je samo določalo, za katere akcije narodnoosvobodilnega gibanja bodo ustrelili talce in tudi koliko jih bodo ustrelili. Nato jih je en del izbralo samo iz vojaških zaporov, drugi del pa je izbrala policija; pri tem ni bilo nobenih nesoglasij. Kvestura je nekajkrat določila za talce tudi ljudi, ki jim preiskava pred vojaškim vojnim sodiščem ni mogla dokazati ničesar. Talce so streljali v obdobju april 1942 – januar 1943. in to nekatere na kraju dejanj in druge v Ljubljani v Gramozni jami. Naj poudarim, da je bilo več ljudi usmrčenih kot talci (21 skupin s 145 osebami) kakor pa obsojencev na smrt (51 oseb), medtem ko gre število postreljenih civilnih oseb med vojaškimi operacijami, zlasti v veliki ofenzivi poleti in jeseni 1942, v stotine (to število bo treba šele ugotoviti). Medtem ko med usmrčenimi talci in usmrčenimi obsojenci ni nobene ženske, pa jih najdemo med postreljenim civilnim prebivalstvom. Medtem ko je nemški okupator imena usmrčenih talcev v Spodnji Štajerski in Gorenjski razglašal z lepaki, je italijanski sporočal z lepaki samo dejanja narodnoosvobodilnega gibanja, zaradi katerih je iz maščevanja ustrelil talce in koliko jih je ustrelil.

Čeprav so partizani, kot sem že povedal, izpuščali ujete italijanske vojake, če niso bili fašisti, pa je italijanska vojska postrelila mnogo ujetih partizanov. Ambrosiovo načelo, da so ujetniki mrtva teža, ki se je je treba iznebiti že v operacijah, je pod Roatto postalo pravilo, ki je veljalo do konca italijanske okupacije. Izjemoma, pod strogo določenimi pogoji (predaja pred bojem z orožjem vred itd.), so enote lahko pustile pri življenju ujetnike, potem ko so jih zaslišale. Robotti je zahteval tudi pokol ranjenih ujetnikov. Zato v Sloveniji ni bilo nobenih zamenjav ujetnikov in ranjencev kot v drugih jugoslovanskih pokrajinah. Nekaj pogovorov med partizanskimi odposlanci in italijanskimi častniki, celo s poveljnikom divizije "*Isonzo*" generalom Guidom Cerrutijem, ni rodilo nikakršnega uspeha. Temu so zlasti nasprotovala višja vojaška poveljstva, ki so imela Ljubljansko pokrajino do konca za neločljivi del Italije.

Ne samo v Ljubljanski pokrajini, temveč tudi v Dalmaciji so bila nesoglasja med civilno upravo in vojaškimi poveljstvi. Kolikor smo njihov izvor proučili do sedaj, lahko rečemo, da sta jih povzročala boj za prestiž in premajhno upoštevanje vojaške strani za gospodarske in druge zadeve, ki jih je imela na skrbi civilna uprava. Pri tem je pač civilna uprava vselej potegnila krajši konec, kar je seveda še bolj prizadevalo njene veljake, zlasti Graziolija. Glede temeljnih namenov italijanske okupacije Ljubljanske pokrajine in mnogih ukrepov zoper udeležence narodnoosvobodilnega gibanja in civilno prebivalstvo si civilni in vojaški veljaki niso bili nič v laseh. Velja tudi ugotovitev, da je bila vojska že od začetka okupacije manj zaupljiva do civilnega prebivalstva kot civilna uprava, ki se je vendarle morala na terenu naslanjati na slovenske kolaboracioniste v upravi, saj jih ni mogla nadomestiti z italijanskimi. Že iz prejšnjih časov izvirajočega nezaupanja, da ne rečem sovraštva, med Slovenci in Italijani se je zavedal tudi Mussolini, ki je konec julija 1942 v Gorici opozoril svoje generale: "*To prebivalstvo nas ne bo nikoli ljubilo.*"

TEMELJNE ZNAČILNOSTI FAŠISTIČNE OKUPACIJE SLOVENIJE*

Pri svojem dolgoletnem preučevanju okupacijskih sistemov na Slovenskem med drugo svetovno vojno sem večkrat razmišljal, kako bi odgovoril na vprašanje, katere so temeljne značilnosti okupacije v Sloveniji v letih 1941–1945. Ali drugače: kaj je tisto bistveno, ki temu pojavu daje pečat. Seveda ne mislim na tisto, kar je v okupaciji Slovenije posebno, po čemer se ta loči od okupacije drugih dežel. Omejujem se na okupacijo Slovenije in ne upoštevam upora okupacije drugih dežel. Omejujem se na okupacijo in ne upoštevam upora ali narodnoosvobodilnega boja, ki imata tudi svoje značilnosti in posebnosti in jih kaže prikazati posebej.

Pri razglabljanju o okupaciji Slovenije sem ugotovil vsaj pet temeljnih značilnosti. Te so: 1. razkosanje 2. aneksionizem, 3. raznarodovanje, 4. izkoriščanje človeških sil in gmotnih sredstev, 5. nasilje. Ne bi mogel trditi, da ni še kakšne značilnosti, ki velja za okupacijo vsega slovenskega ozemlja; treba jo bo šele ugotoviti. Ob prikazu teh petih temeljnih značilnosti bom tudi posebej opozoril na nekaj napak, ki so se piscema Branimirju Nešoviču in dr. Janku Prunku prikradle v njun učbenik zgodovine za 8. razred osnovne šole "20. stoletje" in to z edino željo, da bi to učitelji pri pouku upoštevali.

Razkosanje

Vojna v Jugoslaviji in tudi v Sloveniji aprila 1941. leta je bila zelo kratka, da je njena kratkost presenetila napadalca in napadenega. Po začetnih bojih ob meji šestega in sedmega aprila, ko je nemška vojska zaznamovala le globlji prodor v Prekmurju, je osmega aprila sledil prodor v Maribor, na Ptuj v Ormož, Ljutomer. Šele enajstega aprila, ko je levo krilo nemške 2. armade prejšnji dan prodrlo v Zagreb in južno od njega, je nemška vojska po umiku jugoslovanske vojske zasedla Slovenj Gradec, Celje, Novo mesto in Metliko ter prodrla do Karlovca, njena predhodnica pa celo do Bosanskega Novega. Tega dne je tudi italijanska vojska prodrla v Gorenjsko do reke Save in prek Notranjske v Ljubljano in južno od nje. Nato je naslednje tri dni potekalo zasedanje še drugih delov slovenskega ozemlja, tako da so bili do 14. ali 15. aprila zasedeni vsi večji slovenski kraji, Operativna območja nemške in italijanske vojske (madžarska vojska v operacijah v Sloveniji ni sodelovala) se niso ujemale s poznejšimi zasedenimi območji.[1]

Napačno je trditi, da so si okupatorji razdelili Slovenijo. Med državami, ki so okupirale Jugoslavijo, ni bilo nobenih konferenc, na katerih bi se dogovarjali o zasedenih območjih. Kdo bo dobil kakšen del jugoslovanskega ozemlja, je določil Adolf Hitler sam, in to večinoma že 27. marca 1941, ko se je odločil za vojno proti Jugoslaviji. S svojimi "navodili o razdelitvi Jugoslavije" 3. in 12. aprila 1941 je že natančneje določil okupacijska območja. Med navodili 3. in 12. aprila je glede Slovenije razlika ta, da je v prvih nemško zasedbeno območje na Štajerskem le do Save, v drugih pa sega čez njo na Dolenjsko. Sestanek med nemškim in italijanskim zunanjim ministrom na Dunaju 21. in 22. aprila 1941 je obravnaval italijanske pripombe oz. želje k Hitlerjevi določitvi

* Zgodovina v šoli, št. 2, 1993, str. 3–12.

1 V omenjenem učbeniku je treba popraviti datum zasedbe Maribora in Ptuja v 8. in Celja 11. april. Upoštevati je treba italijansko zasedbo Gorenjske do reke Save, ki je trajala kakšnih 14 dni. Tudi pojem o napadalčevem vkorakanju v nekaterih mestih ni ustrezen. Ban dr. Marko Natlačen ni ustanovil Narodnega sveta za Slovenijo, ker se je jugoslovanska oblast v Sloveniji sesula, temveč že prvi dan vojne 6. aprila (str. 113).

zasedbenih območij v Jugoslaviji, vendar glede Slovenije za Italijo ni bil uspešen.[2] Po Hitlerjevem sklepu je Nemčija dobila vso slovensko Štajersko, severni del Dolenjske, Mežiško dolino, Gorenjsko in severozahodni del Prekmurja.[3] Italiji je Hitler prisodil večino Notranjske (njen zahodni del je Italija imela že od 1918. leta) in večino Dolenjske (njen severni del si je vzela Nemčija) in Ljubljano. Madžarska je dobila večino Prekmurja. Seveda so bili še manjši deli ozemlja, ki so prišli v to ali ono zasedbeno cono, npr. občina Jezersko h Gorenjski, občina Razkrižje z Medžimurjem k Madžarski, del občine Bregana k t.i. Neodvisni državi Hrvatski.

Slovenija v dotedanji Dravski banovini aprila 1941 dalje ni bila razkosana samo med tri okupatorje, ki so že prej imeli nekatere dele slovenskega ozemlja, temveč še razbita v nekaj pokrajinskih upravnih enot. Nemški okupator je zasedeno slovensko ozemlje razdelil v dve začasni pokrajinski upravni enoti, in to v Spodnjo Štajersko s središčem v Mariboru, in v "zasedena območja Koroške in Kranjske" s središčem na Bledu. Madžarski okupator je Prekmurje upravno združil z bližnjima madžarskima velikima županijama Vas (murskosoboški okraj) in Zala (dolnjelendavski okraj). Le Italija je takrat dodeljeno ji ozemlje v Sloveniji obdržala v eni upravni enoti – Ljubljanski pokrajini. Če upoštevamo še slovensko ozemlje v t.i. Julijski krajini, ki je bilo v štirih pokrajinskih upravnih enotah (provincah: Trst, Gorica, Pulj, Reka in Videm), ugotovimo, da je bilo razbito na deset ali enajst pokrajinskih upravnih enot, od katerih je le ena, tj. Ljubljanska pokrajina, imela središče na območju sedanje Republike Slovenije. Najbrž v zasedeni Evropi ni bilo ozemlja nekega naroda, ki bi ga okupacija tako razbila, kot je razbila slovensko narodno ozemlje.

Čeprav noben okupator ni bil prav zadovoljen s tistim, kar je dobil v Sloveniji (zadovoljen ni bil niti nemški okupator), je vsak svoj del slovenskega ozemlja ogradil z državno mejo. O razmejitvi so okupatorji sklenili posebne meddržavne pogodbe, in to Nemčija in NDH 13. maja 1941, Italija in NDH 18. maja 1941 ter Nemčija in Italija 8. julija 1941. Takšnih pogodb pa niso sklenile Nemčija in Madžarska ter Madžarska in NDH, in to zaradi spora okrog Medžimurja.

Tudi glede imovine Kraljevine Jugoslavije ne bi mogli reči, da so si jo okupatorji razdelili med seboj. Kot pričajo viri nemškega finančnega ministrstva, sta se o tem pogajali samo Nemčija in Italija vzeli za merilo delitve število prebivalstva na zasedenem območju in svoj sklep sporočili drugima dvema okupatorjema, tj. Madžarski in Bolgariji.

Aneksionizem

Za vse okupatorje v Jugoslaviji leta 1941 je značilno, da so si prizadevali za trajno formalnopravno priključitev nekaterih delov zasedenega ozemlja k svojim državam, čeprav mednarodno pravo ne dovoljuje priključitve pred sklenitvijo mirovne pogodbe. Edino za t.i. NDH, ožjo Srbijo in večino Črne gore ni izpričano, da bi okupatorji to nameravali storiti še med vojno. Za zasedeno Slovenijo je značilno, da so vsi trije okupatorji nameravali storiti to še v letu 1941, na priključena ozemlja raztegniti svoje pravo in jih vključiti v svoj družbeni red. Italijanski okupator je to storil prvi, in to 3. maja 1941 s kraljevim ukazom, ki so ga čez dve leti po predpisanem postopku spremenili v zakon. Najbrž se mu je tako mudilo zato, ker je videl precej Italiji nenaklonjenega razpoloženja med prebivalstvom Ljubljane, Dolenjske in Notranjske. Ne

2 V Političnem arhivu nemškega zunanjega ministrstva v Bonnu sem zaman iskal zemljevid, ki ga je italijanski zunanji minister grof Galeazzo Ciano prinesel na Dunaj in na katerem so bile vrisane italijanske želje. Ta zemljevid je bil še v gradivu, ko je to bilo na mikrofilmanju v Alexandriji pri Washingtonu.

3 V omenjenem učbeniku manjkajo nekateri deli slovenskega ozemlja, ki jih je dobila Nemčija (str. 114).

more pa držati mnenje dr. Metoda Mikuža, da bi Benito Mussolini pohitel s priključitvijo zaradi demonstracij v Novem mestu in v Mirnski dolini ter Trebnjem 1. in 2. maja 1941. Viri namreč pričajo, da so v Rimu datum priključitve določili še pred omenjenimi demonstracijami.

Madžarski okupator je Prekmurje priključil k Madžarski z zakonom parlamenta 16. decembra 1941, ko je priključil tudi druga zasedena območja iz bivše Jugoslavije (Baranjo, Bačko in Medžimurje). Zaradi pomanjkanja virov in neznanja madžarščine ne vemo skoraj nič o pripravah priključitve.

Vse ali skoraj vse pa vemo o pripravah na priključitev pri nemškem okupatorju. Že zelo zgodaj, 30. maja 1941, se v okupatorjevih virih začne pojavljati l. oktober 1941 kot datum predvidene formalnopravne priključitve zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu. Obe začasni upravni enoti – Spodnje Štajersko in "zasedena območja Koroške in Kranjske" – so že od začetka nameravali priključiti istočasno in ne ene prej kot druge. Pač pa so pri pripravi osnutka Hitlerjevega odloka o priključitvi razpravljali o tem, ali v obeh upravnih enotah uvesti nemško pravo istočasno ali pa v Gorenjski pozneje. Do omenjenega dne naj bi v obeh upravnih enotah priličili upravno organizacijo tisti v sosednjih avstrijskih pokrajinah, kar so tudi storili, in odstranili "nezaželene elemente", kar pa jim je uspelo le deloma in ne v načrtovanem obsegu. Ko se je približal omenjeni datum, pa so iz Berlina sporočili, da iz "zakonskotehničnih razlogov" (aus gesetztechnischen Gründen) prestavljajo priključitev na 1. november 1941. Ko se je nato približal ta rok, so priključitev ponovno preložili, in to na l. januar 1942. Ob pomanjkanju ustreznih virov (iz arhivov v Nemčiji) je dr. Mikuž menil, da glede vzroka za prestavitev (za poslednjo na 1. 1. 1942 ni niti vedel) priključitve "ni šlo za nič drugega kot za obnovljene in oživljene partizanske akcije na Gorenjskem in Štajerskem." Iz virov pa, ki sem jih našel v arhivskem fondu državne pisarne v nemškem Zveznem arhivu v Koblenzu, pa je šlo vendarle za vse kaj drugega kot za partizanske akcije. Zvemo namreč, da so priključitev prestavljali zaradi tega, ker še niso našli oz. ustoličili ustrezne osebnosti za vrhovnega nacističnega strankinega (gauleiterja NSDAP) in upravnega funkcionarja (Rechsstathalterja) za Koroško, h kateri so nameravali priključiti Gorenjsko in Mežiško dolino. Koroška namreč po smrti Huberta Klausnerja takšnega funkcionarja ni imela. Franz Kutschera se je gospodom v Berlinu zdel premalo sposoben za vodenje povečane Koroške s perečimi nacionalnopolitičnimi, tj. raznarodovalnimi nalogami; še manj bi bil za to sposoben dr. Wladimir Pawlowski, ki je bil namestnik državnega namestnika (t.i. vladni predsednik). Preudarno so izbrali za omenjeno mesto koroškega rojaka, pravnika dr. Friedricha Rainerja, ki je bil uspešen vrhovni strankin in upravni funkcionar v Salzburgu. Ta bi rad celo združil obe pokrajini – Koroško in Salzburško, vendar je temu nasprotoval Hitler. Ker je izbor padel šele v drugo polovico novembra 1941 in je bila umestitev dr. Rainerja za državnega namestnika predvidena šele za prvo polovico decembra 1941 (najprej so ga namreč morali umestiti za vrhovnega strankinega funkcionarja Koroške, kar se je zgodilo 30. 11. 1941), so se dogovorili za priključitev Gorenjske, Mežiške doline in Spodnje Štajerske za 1. januar 1942. Dr. Rainerja so medtem umestili za državnega namestnika Koroške 16. decembra 1941 v Celovcu. Priključitev bi najbrž izvedli predvidenega dne, če ne bi 12. decembra 1941 prišlo do tragičnega dogodka za nemške oborožene sile v Gorenjski. Cankarjev bataljon je namreč v Rovtu pod Blegošem iz zasede uničil cel vod nemškega 181. rezervnega policijskega bataljona (v tem vodu je bila večina Tirolcev) in je na enem mestu padlo do takrat največje število nemških oboroženih ljudi na jugoslovanskem ozemlju (46 jih je padlo, rešilo se jih je le 5).[4] Dr. Rainer je v noči na 13. december telefonično in na-

4 V učbeniku (str. 214) je napačno navedeno krajevno ime Rovte namesto Rovt. Za boj v Dražgošah

slednji dan še pisno prek vodje strankine pisarne v Münchnu (takšen je bil namreč uradni postopek komuniciranja) Martina Bormanna predlagal odložitev priključitve za šest mesecev, s čimer je soglašal tudi šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Siegfried Uiberreither.[5] Ta predlog je Hitler tudi sprejel.

Vemo da je sredi decembra 1941 na nekaterih krajih Gorenjske prišlo do širše vstaje in januarja 1942 do boja Cankarjevega bataljona v Dražgošah in da je nemški okupator ob ponovni zaostritvi razmer v Gorenjski 2. julija 1942 uvedel izjemne razmere. Ukinil jih je šele 27. septembra 1942 z znano Rainerjevo "proklamacijo" v Kranju. Ni podatkov, da bi iz Celovca ali Gradca kdo še kdaj predlagal novi datum za formalnopravno priključitev zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu. Obe začasni upravni enoti – Spodnje Štajersko in "zasedena območja Koroške in Kranjske" sta še naprej upravljala šefa civilne uprave iz Gradca in Celovca; gre torej za zasedeno in formalnopravno priključeno ozemlje.[6]

Ker sem tu na kratko prikazano vprašanje priključitve zasedenih slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu že objavil v obsežni razpravi (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIV/1974, št. 1–2, str. 157–201) in objavil tudi najpomembnejše dokumente (Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945 – Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941–1945, Maribor 1980) me čudi, da so slovenski zgodovinarji (!) v drugi dopolnjeni izdaji Timesovega Atlasa svetovne zgodovine (str. 312) na zemljevidu in v pojasnilu Spodnjo Štajersko in Gorenjsko ter Mežiško dolino označili za anektirano ozemlje.

Raznarodovanje

Vsi trije okupatorji so nameravali uničiti slovenski narod kot etnično enoto. Ni šlo za fizično uničenje Slovencev, kot je nacizem delal z Židi, Romi in nekaterimi drugimi skupinami ljudi, temveč za to, da slovenski narod izgine z obličja zemlje kot narod. Nekateri so mu namenili hitro smrt – v nekaj letih, drugi so mu hoteli pokloniti kakšno desetletje več, vsi pa so tisto usodno pomlad 1941 sodili, da bo čez nekaj časa le še zgodovinski pojem.

Najhitrejšo smrt je slovenskemu narodu namenil nemški okupator. Hitler je obema šefoma civilne uprave določil nalogo, da ponemčita zaupano jima slovensko ozemlje. Zelo znano in mnogokrat po nemarnem uporabljeno je njegovo naročilo: "Machen sie mir dieses Land wieder deutsch!" (Napravite mi to deželo zopet nemško!). Razni pisci so precej samovoljno, brez navajanja virov navajali razni kraj in čas, ko bi naj Hitler to ukazal. Ker je pred nekaj meseci to vprašal tudi časnik Slovenec in ni dobil odgovora, bom zdaj tukaj pojasnil to zadevo.

Najpristnejši vir za Hitlerjevo naročilo dr. Uiberreitherju je Uiberreitherjev del govora v Mariboru iz Spodnje Štajerske odhajajočim pripadnikom SA 28. aprila 1941. Ta odlomek se glasi: "Ko mi je firer pred več kot tremi tedni /Podčrtal T. F./ dal nalogo, da našo Spodnjo Štajersko zopet vključim v ožjo domovino, in ko mi je takrat rekel: "Napravite mi to deželo zopet nemško!" in ko mi je dalje rekel, da mi bo v tej deželi dal v roke vso oblast, sem se zavedel, da sem dobil na svoja ramena težko odgovornost." (Marburger Zeitung 29. 4. 1941) Hitler je torej izrekel omenjeno naročilo tri tedne pred

navaja, da so imeli Nemci "največje izgube do tedaj v spopadu s slovenskimi partizani." Po mojih podatkih je imel okupator v Dražgošah manjše izgube (27 padlih) kot v Rovtu pod Blegošem.

5 V učbeniku (str. 116) je to ime napisano napačno: Uberreiter.

6 V učbeniku sta pisca v besedilu napisala pravilno, na zemljevidu pa ozemlje omenjenih pokrajin označila za "priključeno Nemčiji" (str. 117).

28. aprilom 1941. To pa je lahko bilo samo v Berlinu, kjer je bil Hitler do 10. aprila 1941, ko se je preselil na železniško postajo Mönichkirchen pri Dunajskem Novem mestu, od koder je vodil operacije proti Jugoslaviji in Grčiji.[7]

Najpristnejši vir za Hitlerjevo naročilo Kutscheri je odlomek iz Kutscherovega govora v Celovcu 30. novembra 1941, ko so umeščali dr. Rainerja za pokrajinskega vodjo NSDAP. Povedal je, da mu je Hitler naročil: "Napravite mi to deželo zopet nemško!"[8]

Ni torej nobenega do sedaj znanega vira, da bi Hitler dal o omenjeno nalogo z navedenimi besedami v Mariboru, kot to navajajo nekateri pisci. Hitler je najbrž potem, ko je sklenil, da bo zasedena slovenska območja priključil k nemškemu rajhu, poklical oba predvidena šefa civilne uprave v Berlin in jima tam dal to nalogo. Ker so nacistični funkcionarji Hitlerjevo naročilo večkrat ponovili, so ga tudi nekoliko skrotovičili, ko so dodali: "tako nemško, kot je ostala Štajerska," Za njimi so to ponovili tudi nekateri zgodovinarji.[9]

Nacistični program za uničenje slovenskega naroda kot etnične enote je imel tri bistvene sestavine, in to: l. množični izgon Slovencev,[10] 2. množično naselitev Nemcev, 3. hitro in popolno ponemčenje tistega prebivalstva, ki bi (še) ostalo doma. Za njegovo uresničenje so določili osuplo kratek rok, kar kaže na to, bo se jim je zelo mudilo. Kaže morda tudi na to, da niso pričakovali resnejših ovir ali pa so pričakovali hiter konec vojne; Hitler je namreč sodil, da bo z bliskovito vojno Sovjetsko zvezo porazil še v letu 1941.

Po smernicah, ki jih je aprila 1941 v Celovcu in Mariboru napisal ali podpisal sam državni komisar za utrjevanje nemštva Heinrich Himmler, naj bi v petih mesecih od maja do oktobra 1941 izgnali od 220 do 260 tisoč Slovencev ali vsakega tretjega Slovenca, ki je takrat živel na nemškem zasedbenem območju. Ta načrt je že od vsega začetka neuresničljiv, saj bi moral vsak dan odpeljati na tuje vlak z najmanj 1500 izgnanci oz. dva vlaka, vsak z 750 izgnanci. To pa v vojnih razmerah ni bilo uresničljivo že iz transportnih razmer. Kljub temu so načrt začeli uresničevati z vso gorečnostjo. Razne ovire, ki so se jim postavljale na pot že od vsega začetka (transportne, nastanitvene, prehrambene, oborožitveno-gospodarske itd., pa tudi narodnoosvobodilni boj), so nacistom onemogočile, da bi svoj načrt izvedli v celoti. Niso ga mogli uresničiti niti na avstrijskem Koroškem; tam so namesto desettisočev izgnali le okoli tisoč koroških Slovencev. Če upoštevamo tudi 17 tisoč Slovencev ki so se načrtnemu izgonu izognili z begom na italijansko zasedbeno območje in t.i. NDH, potem je v vsem obdobju okupacije izgon zajel okoli 80 tisoč Slovencev ali približno tretjino spomladi 1941 predvidenega števila. Če primerjamo odstotek izgnanih ljudi iz zasedenih slovenskih pokrajin (10%) z odstotki iz drugih evropskih dežel izgnanih oseb, ugotovimo, da so nacisti pri nas izgnali največji odstotek ljudi. Največ Slovencev so izgnali v Nemčijo (o. 46.000) manj v t.i. NDH (o. 18.000) in najmanj v Srbijo (o. 7500), kamor so v začetku

7 Torej ne drži podatek v učbeniku, da bi Hitler to ukazal dr. Uiberreitherju v Gradcu sredi aprila 1941, pred njegovo potjo na slovensko Štajersko (str. 116).

8 Franz Kutschera je 30. novembra 1941, ko je izročal vodstvo NSDAP za Koroško novemu pokrajinskemu vodji dr. Friedrichu Rainerju v svojem govoru dejal: "Die neuen Gebiete umfassen 4000 Quadratkilometer mit über 200.000 Einwohner. Der Auftrag des Führers, den er in dem Satz zusammenfäßte: "Machen Sie mir dieses Land wieder deutsch", ist auf der Tatsache begründet, daß dieses Land einst deutsch war." (Kärntner Grenzruf 1. 12. 1941).

9 Tako je zapisal tudi dr. M. Mikuž v svojem Pregledu zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji 1941–1945, 1. knjiga, Ljubljana 1960, str. 63 in tako za njim tudi omenjeni učbenik (str. 116).

10 Že leta 1971 smo razglasili, da za ta pojav uporabljamo izraz izgon, izganjanje, izgnanci itd. Vendar še mnogi uporabljajo nepravilen izraz izselitev, izseljevanje, izseljenci itd. Žal deloma tudi omenjeni učbenik (str. 115). Tudi podatek, da naj bi komisije pri rasnem in političnem ocenjevanju razvrščale ljudi politično in narodnostno v šest skupin, ne drži. Politično so jih uvrščale v pet in rasno v štiri skupine.

nameravali odpeljati skoraj vse slovenske izgnance. Ob množičnem izganjanju Slovencev so od pomladi do jeseni 1941 nacisti rasno in politično pregledali in ocenili veliko večino prebivalstva zasedenih slovenskih pokrajin. Ne vemo za nobeno drugo zasedeno deželo, v kateri bi to storili tako sistematično in množično.

Ne do kraja uresničen izgon Slovencev in tudi nemirne razmere so povzročile, da nacisti niso mogli naseliti predvidenih 80 tisoč Nemcev. V Posavju in Obsotlju so jih naselili največ, in to strnjeno kočevske in druge Nemce. S tem pa so nacisti samo razbili kočevsko nemško narodno skupino. Manjšo skupino Nemcev so naselili v Gorjah pri Bledu, vendar jo je od tam kmalu pregnala partizanska puška. V avstrijskem delu Koroške pa so nacisti že od 1939. leta dalje naseljevali kanalske Nemce. Skupno so nacisti na slovenski zemlji naselili nekaj več kot 20 tisoč Nemcev (vključno s tistimi v avstrijskem delu Koroške). Kot je razglasil Himmler s tiskanimi letaki v pozni jeseni 1941, naj bi prava množična kolonizacija zasedenih slovenskih pokrajin sledila končani vojni, ko naj bi predvsem upoštevali vojake.

Strnjeno ali posamezno naseljeni Nemci naj bi skupaj s tistimi Nemci, ki so že prebivali na nemškem okupacijskem območju, zavarovali germanizacijo in tudi pri njej sodelovali. Pri germanizaciji sta tekla vzporedno dva procesa: načrtno in nasilno uničevanje vsega, kar bi moglo vzbujati, ohranjati ali krepiti slovensko narodno zavest in njeno gmotno podlago, ter sistematično uvajanje in širjenje vsega, kar bi dajalo deželi nemški videz in spreminjalo narodnostno sestavo prebivalstva. Za ta proces so nacisti skovali pojem "Umvolkung", ki ga ni najti v slovarjih nemškega jezika.

Drug za drugim so si sledili ukrepi: odstranjevanje slovenskih napisov, uničevanje slovenskega tiska ("od molitvenikov do leksikonov"), ukinjanje slovenskih društev, organizacij in zvez, zaplemba slovenskega premoženja itd. ter ponemčenje krstnih in krajevnih imen, uvedba čisto nemških otroških vrtcev in čisto nemških šol, ustanovitev nemških raznarodovalnih društev "Štajerska domovinska zveza" in "Koroška ljudska zveza", polvojaške formacije vermanšaft in od leta 1942 celo vojaške obveznosti. Neprizadeta ni ostala niti cerkev: po množičnem izgonu duhovnikov so nacisti prepovedali v cerkvah najprej slovensko in nato še latinsko molitev in petje ter ukazali nemško; zaplenili so tudi cerkveno imetje. V Spodnji Štajerski so nacisti poleti 1941 javno razglasili, da se bo po štirih ali petih letih tam govorilo samo še nemško. Zlasti na Štajerskem in Koroškem sta se slovenska beseda in pesem morali umakniti za debele zidove zavednih slovenskih domačij.

Italijanski okupator je bil v odnosu do slovenstva milejši od nemškega okupatorja. Upošteval je slovenske kulturne in prosvetne ustanove (univerzo, šolstvo, gledališče, sodstvo in delno tudi upravo) ter si tako hotel pridobiti naklonjenost slovenskega prebivalstva, za katerega je vedel, da mu ni naklonjeno. Vidnejši izraz njegove naklonjenosti naj bi bil tudi sosvet ali konzulta pri visokem komisarju Emiliu Grozioliju.[11] Svoj cilj italijanizacije je okupator hotel doseči v daljšem času in z manj krutimi sredstvi: z dvojezičnostjo v upravi, širjenjem italijanščine v šolskem pouku in z uvajanjem fašističnih pomožnih organizacij. Italijanizaciji in fašizaciji je podvrgel zlasti šolsko mladino, in to v organizaciji Gioventù Italiana del Littorio Lubianese (GILL) s starostnimi oddelki, npr. Balilla, male Italijanke, volkuljini sinovi in hčerke, avantgardisti itd., kar je seveda lahko žalilo slovenska čustva. Ob zaostritvi razmer spomladi in poleti 1942 pa so pri raznih italijanskih uradih že začeli nastajati načrti s podobnimi ukrepi, kot so bili nacistični v severni Sloveniji (množičen izgon Slovencev, kolonizacija Italijanov, večja

11 Njegovi člani so se priklonili Mussoliniju 8. junija 1941 in ne 4. kot piše v učbeniku (str. 11). Predstavitev Mussoliniju ni bila "dan po ustanovitvi" sosveta, temveč peti dan po njegovi prvi seji (ta je bila 3. 6. 1941): v Rimu so člani sosveta obiskali tudi glavnega tajnika fašistične stranke, papeža Pija XII. in guvernerja Rima. Dr. Natlačen pa je imel pogovor tudi z zunanjim ministrom Cianom.

italijanizacija prosvete in kulture itd.), vendar jih niso omogočile vojne razmere. Po dvoličnem značaju italijanskega fašizma (in najbrž ne samo njega) nekateri morda upravičeno sodijo, da bi ta v primeru zmage uvedel v Ljubljanski pokrajini enako trd in nasilen raznarodovalni sistem kot v Slovenskem primorju in Istri.

Raznarodovanju so bili podvrženi tudi Slovenci v Prekmurju. Madžarski okupator je izganjal priseljence po 1919, še posebej priseljene prosvetne delavce in duhovnike. Okoli 600 priseljenih kolonistov (bili so predvsem primorski Slovenci) iz oklice Dolnje Lendave je spomladi 1942 odpeljal v koncentracijsko taborišče Szarvar na Madžarskem. Odstranil je vse slovensko in uvedel čisto madžarsko šolstvo, je pa ponekod za pomožni jezik dopuščal prekmursko narečje. Podobno kot nemški okupator je tudi madžarski prisilil slovenske mladeniče in može, da so oblekli madžarsko vojaško suknjo.

Izkoriščanje človekovih sil in gmotnih sredstev

Okupacija je poleg razkosanja, aneksionizma, raznarodovanja itd. povzročila tudi druge spremembe v slovenski družbi. Okupatorji so uvajali vojno gospodarstvo in si prizadevali, da bi z zasedenih območij dobili čim več gmotnih dobrin za potrebe svojih vojskujočih se držav. Pri tem niso bili vsi okupatorji v enakem položaju, saj je dobil nemški okupator gospodarsko najbolj razvita in tudi poljedelsko najbolj rodovitna območja. Po njegovih podatkih je samo industrija v Gorenjski in Mežiški dolini pomenila toliko kot ona v avstrijskem delu Koroške, spodnještajerska industrija pa tretjino vse štajerske industrije. To je bilo zelo pomembno za vojne potrebe in zato so precej obratov razglasili za oborožitvene. Tudi večina večjih slovenskih premogovnikov je bila na nemškem zasedbenem območju. Italijanskega okupatorja, ki ni dobil zaželenih trboveljskih revirjev, je zaradi pomanjkanja lesa in premoga v Italiji vsaj v začetku lahko tolažilo veliko gozdno bogastvo Dolenjske in Notranjske s precejšnjim številom lesnopredelovalnih obratov in nekaj, sicer skromnih premogovnikov (Kočevje, Kanižarica, Krmelj), vendar je kmalu njegovo gospodarjenje zunaj mest hromilo partizansko gibanje.

Okupatorji se navadno držijo načela, da naj zasedeno območje vzdržuje sebe in zasedbene sile. Vendar so glede oskrbe bile slovenske pokrajine za to prešibke in so morali okupatorji kljub strogo racionirani preskrbi, ki jo je deloma uvedla že Kraljevina Jugoslavija, mnogo živeža in drugih predmetov uvoziti. Pomanjšanje je občutila zlasti Ljubljana v letih 1943–1945. Nemški okupator je iz Spodnje Štajerske izvažal predvsem vino in sadje, meso in jajca.

Nemški okupator je hitreje kot druga dva okupatorja odpravljal brezposelnost, in to z javnimi deli, pošiljanjem delovne sile v avstrijske in nemške pokrajine, z vpoklici v državno delovno službo in vojsko (v Spodnji Štajerski 22 in v Gorenjski in Mežiški dolini 11 letnikov, skupno okoli 35 tisoč vojakov), pa tudi z graditvijo novih gospodarskih obratov. Zlasti do poletja 1942 je nemškemu okupatorju primanjkovalo delovne sile in jo je moral uvažati od drugod, tudi iz Grčije.

Ker naj bi zasedene slovenske pokrajine postale del nemškega rajha, v njih gospodarstvu vsaj do leta 1944 okupator ni vodil politike "ropanja", kot je to počel v nekaterih drugih zasedenih pokrajinah. Zasnoval je nove industrijske in energetske obrate (Strnišče, Tezno, Mariborski otok, Velenje itd.), gradil ceste in železnice (npr. obvoznice pri Ljubljani, predor Ljubelj itd.), stanovanjska naselja (npr. "Neue Heimat") v okrožnih središčih, vpeljal nekatere izboljšave v poljedelstvu in živinoreji itd., kar se kmalu pokazalo v večji proizvodnji in pridelavi. Z nekaterimi ukrepi na gospodarskem in socialnem področju je nemški okupator zvišal življenjsko raven in izboljšal socialno var-

nost nekaterih skupin prebivalstva. Druga dva okupatorja sta na gospodarskem in socialnem področju storila bore malo.

Nasilje

Mislim, da ima okupatorjevo nasilje v zasedeni Sloveniji tri korene. Prvi koren je že v samem bistvu fašizma oz. nacizma. Ta je nasilen že do svojega naroda, saj odpravi celo vrsto demokratičnih svoboščin, uveljavi moč stranke in države, razpihuje rasizem, prižene nacionalizem do krajnega šovinizma itd. Prve žrtve fašističnega in nacističnega režima so bili seveda Italijani in Nemci; nemška koncentracijska taborišča so najprej sprejela nemške ljudi – protifašiste in v konfinacijo je fašizem najprej pošiljal Italijane – protifašiste. Drugi koren okupatorjevega nasilja pri nas je v samem okupacijskem sistemu. Vsaka, še tako mila okupacija, pomeni tudi določeno nasilje nad okupiranim prebivalstvom, omejuje njegovo življenje, nalaga mu nove obveznosti itd. Če pa ima okupator še aneksionistične in raznarodovalne namene, je nasilje še večje, in če to hoče, tako kot nemški okupator v Sloveniji, izvesti na grob, krut način, potem je seveda nasilje ena temeljnih značilnosti okupacije. Tretji koren nasilja je v okupatorjevih ukrepih za zadušitev ali omejevanje odpora domačega prebivalstva. Pri tem gre največkrat za najokrutnejše oblike nasilja, kar jih pozna človeštvo.

Nekomu, ki se ne poglablja v vprašanje okupacije, se lahko zdi takšna delitev le pikolovstvo, vendar temu ni tako. Kljub temu da je o okupaciji Slovenije že precej napisanega, marsikdo še meni, da brez odpora okupatorju ne bi bilo njegovega nasilja. Najkrutejše nasilje je okupator izvedel še pred uporom, ko je maja 1941 samo iz Spodnje Štajerske v nacistični lažni evtanaziji odpeljal 583 duševno bolnih in telesno onemoglih oseb v uničevalni zavod Hartheim pri Linzu in jih tam pomoril. Tudi načrt o nasilnem množičnem izgonu Slovencev z nemškega zasedbenega območja je nastal še pred začetkom odpora. Nasilni so bili seveda tudi drugi, sicer manj kruti ukrepi za uničenje slovenske nacionalne biti spomladi 1941. leta. Nekatere nasilne ukrepe bi nacisti izvedli popolneje in nagleje, če jih pri tem ne bi oviral osvobodilni boj slovenskega naroda.

Pri dušitvi slovenskega odpora so okupatorji deloma iz preventivnih in še bolj iz maščevalnih razlogov uporabljali vse možne oblike nasilja: prenapolnili so obstoječe zapore in uredili še nove (računajo, da je bilo v njih o. 35.000 oseb), odganjali ljudi v koncentracijska taborišča (samo v italijanska o. 20.000 oseb in več kot 10.000 v nemška), streljali talce (nemški okupator 194 skupin z 2.860 talci, italijanski 21 skupin s 145 talci),[12] požigali hiše in na stotine celih vasi, pri čemer je nemški okupator samo na Gorenjskem v letu 1942 požgal in zravnal z zemljo 12 vasi (primer Čeških Lidic) in moške v njih postrelil ter njih trupla pometal v ogenj ali pobijal celo otroke, kot pričata primera Lipe v Čičariji in Orehovice pri Izlakah, pri izganjanju nasilno ločeval otroke od staršev in odraslih (več kot 600 "ukradenih otrok") itd. Okupatorjevo nasilje je po svojem obsegu in še bolj po svoji krutosti dalo pečat okupaciji in se je izpostavilo kot eno temeljnih značilnosti okupacije.

12 V učbeniku (str. 122) je napačen podatek o začetku streljanja talcev na nemškem zasedbenem območju. Prve talce je nemški okupator ustrelil 30. julija 1941 v gozdu pri Dobravi blizu Brežic.

JULIJSKA KRAJINA, NJENE PROVINCE, URADI IN POVELJSTVA 1941–1943*

Območje in prebivalstvo

Julijska krajina (Venezia Giulia) je ena treh Benečij (poleg Venezie Euganee in Venezie Tridentine) in je bila od leta 1918 (1920) do leta 1947 najvzhodnejša pokrajina Kraljevine Italije oziroma Republike Italije; njeno ozemlje je zdaj v treh državah – v Republikah Italiji, Sloveniji in Hrvaški. Pri Slovencih je to območje dobilo ime Slovensko primorje in Istra. Del ozemlja Julijske krajine je italijanska vojska zasedla med prvo svetovno vojno, dokončno pa (po londonskem sporazumu iz aprila 1915) jeseni 1918, nakar si ga je Kraljevina Italija (po rapalski pogodbi med Kraljevino SHS in Kraljevino Italijo z dne 12. novembra 1920) januarja 1921 tudi formalnopravno priključila. Julijska krajina je obsegala 9.088,34 km^2 ozemlja, naseljenega z 901.364 prebivalci. Po popisu iz leta 1910 je bilo med njimi 466.703 ali 50,2% slovensko in hrvaško govorečih, po italijanskem štetju leta 1921 je bilo Slovencev in Hrvatov 349.206 ali 38,7%.

Po kraljevem ukazu št. 53 z dne 18. januarja 1923 je italijanska vlada z namenom, da bi razbila enotnost Slovencev, deželo razdelila na **Tržaško** (tržaški in postojnski okraj) in **Istrsko** ali Puljsko pokrajino (koprski, poreški, puljski, lošinjski in volosko-opatijski okraj), večino Goriške (goriški, gradiščanski, tolminski, trbiški in idrijski okraj) je priključila k **Videmski** ali Furlanski pokrajini. Po priključitvi Reke h Kraljevini Italiji (po rimskem sporazumu s Kraljevino SHS z dne 27. januarja 1924) so 22. februarja 1924 s kraljevim ukazom št. 213 ustanovili **Kvarnersko** ali Reško pokrajino. Šele 2. januarja 1927 so s kraljevim ukazom št. 1 goriški del Videmske pokrajine (okraji Gorica, Gradišče ob Soči in Tolmin) izoblikovali v **Goriško** pokrajino. Takšna razdelitev Julijske krajine v štiri pokrajine ali province se je nato obdržala do konca druge svetovne vojne. Notranja upravna ureditev je doživela nekaj sprememb z odpravo okrajev in vzpostavitvijo okrožij in nato še z njihovo odpravo ter z združevanjem (komasacijo) občin.

V **Tržaški pokrajini** (1.272,40 km^2) je po zadnjem predvojnem štetju prebivalstva leta 1936 živelo 357.142 prebivalcev. Po tajnem ugotavljanju učinkov raznarodovanja leta 1939 je bilo v pokrajini 286.962 (80,3%) oseb z italijanskim pogovornim jezikom in 70.180 (19,7%) drugorodcev oz. aloglotov. Slovenščino je uporabljalo 68.511 oseb (19,2%) oz. 97,6% vseh drugorodcev, le 0,5% prebivalcev pokrajine je bilo nemško (1122), hrvaško (404) ali drugače govorečih. Slovenci so imeli večino v 18 občinah, Italijani pa v 12, vendar so zaradi velikega števila v Trstu odločno prevladovali v vsej pokrajini.

Po ljudskem štetju leta 1936 je bilo v **Goriški pokrajini** (2.724,24 km^2) 207.750 prebivalcev. Po že omenjenem tajnem ugotavljanju Neitalijanov je 78.475 (37,8%) prebivalcev uporabljalo italijanski jezik, 129.185 (62,2%) prebivalcev pa slovenščino. Slovenci so bili strnjeno naseljeni na 2574 km^2 ozemlja ob 216 km dolgi jugoslovansko-italijanski državni (t.i. rapalski) meji. Živeli so v 289 krajih v 34 občinah, v Gorici je bilo med 51.475 prebivalci 36.887 (71,7%) Italijanov in 14.588 (28,3%) Slovencev.

Puljska pokrajina (9.718,02 km^2), ki so ji po ustanovitvi Reške pokrajine odtrgali volosko-opatijsko okrožje, je po ljudskem štetju leta 1936 imela 294.492 prebivalcev. Po tajnem ugotavljanju števila drugorodcev leta 1939 so našteli 161.739 (54,6%) prebi-

* "Neupogljivi zakon Rima" – "La legge inflessibile Roma", Društvo piscev zgodovine NOB, Ljubljana 2004, str. 23–56.

valcev z italijanskim pogovornim jezikom, večinsko naseljenih v 19 obalnih občinah, ter 134.721 (45,4%) drugorodcev, večinoma naseljenih v 22 občinah, med njimi 103.924 (35%) vseh prebivalcev s hrvaškim in 28.887 (9,7%) vseh prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom. Med drugorodci je bilo Hrvatov 77,1% in Slovencev 21,4%.

Reška ali **Kvarnerska pokrajina** (2.467,29 km^2) je bila do leta 1941 najmanjša pokrajina v Julijski krajini, saj je imela le 13 občin, a se je njeno ozemlje povečalo leta 1941, ko je dosegla približno takšno velikost kot Goriška pokrajina. Leta 1936 je imela po ljudskem štetju le 115.065 prebivalcev. Po tajnem ugotavljanju tujerodcev leta 1939 je bilo 60.894 (52,9%) z italijanskim pogovornim jezikom in 54.171 (47,1%) drugorodcev. Med drugorodci je bilo 25.179 (21,9%) s slovenskim in 26.013 (22,6%) s hrvaškim pogovornim jezikom. Slovenci so naseljevali 7 občin (Ilirska Bistrica, Jablanica, Jelšane, Knežak, Materija, Podgrad in Prem).

Po okupaciji Jugoslavije si je Kraljevina Italija z rimskim sporazumom z Neodvisno državo Hrvatsko (NDH) z dne 18. maja 1941 formalnopravno priključila poleg delov Dalmacije tudi zahodni del Hrvaškega primorja in Gorskega kotarja, t.j. okraje Kastav, Sušak in Čabar, del okraja Delnice ter otoka Krk in Rab, ki jih je vključila v Reško pokrajino, vendar je ta, t.i. priključena območja (territori annessi) v nekaterih pogledih obravnavala posebej. Večino prebivalstva na priključenem območju so sestavljali Hrvati, v dveh občinah čabarskega okraja – Osilnici in Dragi – pa Slovenci (obe občini sta bili do leta 1939 v Savski in nato do 1941 v Hrvaški banovini, po letu 1945 sta v Republiki Sloveniji).[1]

Ker so Slovenci živeli (in še živijo) tudi v **Furlaniji** in ker se je partizanski boj odvijal tudi v tej pokrajini, navajam nekaj podatkov še zanjo. Sodila je v Venezio Euganeo, merila je 7.164,28 km^2 in leta 1936 so v njej našteli 721.670 prebivalcev.[2] Slovenci živijo v dolinah Nadiže in Tera, v Reziji in Kanalski dolini.

Fašistična Italija v času, ki ga obravnavamo, ni poznala regionalne samouprave, zato Julijska krajina kot celota ni imela svoje uprave in so bile njene pokrajine neposredno povezane z osrednjo italijansko upravo v Rimu. Poznala je t.i. "compartimente", večinoma zgodovinske pokrajine (Piemont, Lombardija itd.). Ena takšnih je bila tudi Julijska krajina, za katero navajajo, da je merila 10.189,17 km^2 in štela leta 1936 1,034.621 prebivalcev.[3] Kot bomo videli, so bili kljub centralistični upravi v Trstu kot največjem mestu v regiji nekateri uradi in poveljstva za več pokrajin.

Civilna uprava

Prefekture

Nosilci italijanske državne uprave v pokrajinah so bili prefekti s svojimi kraljevimi prefekturami (Regia Prefettura). Podrejeni so bili notranjemu ministrstvu (Ministero dell'Interno) v Rimu. Prefekture so poleg prefektovega kabineta imele več oddelkov, npr. zdravstvenega, veterinarskega, računovodskega, več svetnikov (consiglieri) in pokrajinski upravni svet (Giunta provinciale amministrativa), ki ga je vodil prefekt.

V letih 1941–1943 so bili v Julijski krajini tile prefekti:

a) V **Trstu** Dino Borri, ki je bil do 21. avgusta 1939 prefekt v Bariju in po 7. junija 1941 prefekt v Genovi. Za njim je bil prefekt v Trstu Tullio Tamburini, ki je bil do ta-

1 Milica Kacin Wohinz: Julijska krajina. Enciklopedija Slovenije (dalje: ES), knjiga 4, str. 352; ista: Goriška pokrajina, ES, 16, str. 69–70, Puljska pokrajina, ES 16, str. 171, Reška pokrajina, ES 16, str. 176, Tržaška pokrajina, ES, 16, str. 201–202.

2 Annuario ordinamenti e gerarchie d'Italia. Anno 1941 – XIX. Milano 1940, str. 411, 412.

3 Calendario Atlante De Agostini, 1942 – XX. Novara, 1941. Istituto Geografico De Agostini.

krat prefekt v Anconi in so ga 1. avgusta 1943 upokojili. Po nemški zasedbi Italije se je vrnil v Trst za prefekta, nato je postal vodja policije v fašistični Italijanski socialni republiki (RSI) v severni Italiji.

b) V **Gorici** Aldo Cavani, ki je bil do 11. septembra 1939 prefekt v Catanzaru in po 15. juniju 1943 prefekt v provinci Chieti. Nasledil ga je Francesco Bellini, ki je bil do takrat prefekt na razpoloženju in 1. avgusta 1943 upokojen.

c) Na **Reki** Temistocle Testa, ki je bil do 20. februarja 1938 prefekt v Vidmu in od 1. februarja 1943 prefekt na razpoloženju (tudi v letih 1931 in 1932 je bil prefekt v Vidmu). Nasledil ga je Agostino Podestà, ki je bil do takrat prefekt na razpoloženju in so ga 20. avgusta 1943 upokojili.

č) V **Pulju** Renzo Chierici, ki je bil do 21. avgusta 1939 prefekt v Pescari in od 5. decembra 1941 prefekt na razpoloženju. 20. decembra 1941 ga je nasledil Vincenzo Berti, od 8. septembra 1943 prefekt na razpoloženju.

Po padcu fašizma v Italiji 25. julija 1943 so tri pokrajine Julijske krajine dobile nove prefekte. V **Trstu** je bil od 1. avgusta do 11. septembra 1943 prefekt Giuseppe Coccuzza, ki je bil do takrat in tudi še pozneje prefekt na razpoloženju. V **Gorico** je 1. avgusta 1943 prišel za prefekta Torquato Carnevali, do takrat prefekt na razpoloženju. Na **Reko** je 20. avgusta 1943 prišel za prefekta Pietro Chierotti, do takrat prefekt na razpoloženju.

Čeprav **Furlanija** oz. Videmska pokrajina ni bila v Julijski krajini, navajam iz že omenjenega razloga podatke tudi zanjo. Prefekti v tej pokrajini v letih 1941–1943 so bili tile: najprej od 20. februarja 1939 do 7. junija 1941 Marcello Bofondi, ki je odšel za prefekta v Forlì, za njim od 16. avgusta 1941 do upokojitve 15. junija 1943 Pietro Chiarotti, ki ga je takrat nasledil dotedanji prefekt iz Pesara in Urbina Giovanni Mosconi. Po padcu fašizma je prišel za prefekta v Videm Ugo Mazzolani.[4]

Po sklenitvi premirja med italijanskimi oboroženimi silami in britansko ter ameriško vojsko 3. septembra 1943, objavljenem zvečer 8. septembra 1943, ko je nemški okupator v Julijski krajini, Furlaniji in Ljubljanski pokrajini vzpostavil operacijsko cono "*Jadransko primorje*" (Operationszone "Adriatisches Küstenland"), je jeseni 1943 v pokrajinah Julijske krajine in Furlanije postavil svoje prefekte, ki so bili italijanske narodnosti.[5]

Prefekti so o dogodkih v zvezi s partizani poročali neposredno vodji policije v Rimu. Kot priča ohranjeno gradivo kvestur, so jim osnutke poročil pripravili kvestorji in so jih prefekti samo podpisali. Druga poročila so jim pripravili v njihovih kabinetih ali oddelkih prefektur.

Policija

Za področje, ki ga obravnava ta knjiga, so bile pomembne **kraljeve kvesture** (Regia Questura) s kvestorji. Kvesture so s svojimi oboroženimi policisti in agenti javne varnosti skrbele za red in mir (ordine pubblico) v mestih. Kvestorji, visoki policijski uradniki, so bili podrejeni vodji italijanske policije v Rimu ali drugače: glavnemu ravnateljstvu javne varnosti. Poslovali so največ z njegovim oddelkom za splošne in tajne zadeve (divisione affari generali e riservati). Poleg kvestorja so bili v njegovem uradu pomembni še najmanj trije uradniki, in to podkvestor (vice questore), vodja kabineta (capo gabinetto) in poveljnik agentov javne varnosti, med oddelki pa politični oddelek, ki je sodeloval s politično policijo OVRA. Pri večjih kvesturah, npr. pri tržaški in reški, je bil tudi uradnik politične policije OVRA.

4 Mario Missori: Governi, alte cariche dello Stato e prefetti del Regno d'Italia. Roma 1973.

5 Tone Ferenc: Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Maribor 1967, str. 360–361.

V Julijski krajini so bili v letih 1941–1943 tile kvestorji:

a) v **Trstu** Rafaele Capobianco (podkvestor Vito d'Elia), od maja 1942 naprej mesec ali dva kot "*regente della questura*" in nato kot kvestor generalni inšpektor javne varnosti Ettore Messana, ki je bil do takrat kvestor v Ljubljani in se je v Trstu označeval tudi kot inšpektor javne varnosti;

b) v **Gorici** je bil Domenico Coco, za njim Giovanni Cricchio in končno Vito Genchi, ki je to dolžnost opravljal tudi pod nemško okupacijo;

c) na **Reki** je bil Vincenzo Genovese (podkvestor Antonio Saleva, nato Michele Di Guglielmo);

č) v **Pulju** je bil Rendina in nato Angelo Viola;

d) v **Vidmu** je bil Luigi Cosenza.

Kvestorjev urad je imel več oddelkov, pač za razne vrste zadev. Za zatiranje osvobodilnega gibanja je bil najpomembnejši politični oddelek. V tržaški kvesturi ga je vodil komisar javne varnosti Avvocato Trezza, za njim Filippo Numis in za tem dr. Feliciano Ricciardelli. Nepomembni nista bili niti funkciji podkvestorja in šefa kabineta.

Kvesture so imele v mestih **urade javne varnosti** (ufficio della pubblica sicurezza). Tržaška kvestura je imela v mestu Trstu pet mestnih komisariatov (komisarji so bili v 1. distriktu Mario Marchese, v 3. dr. Elio Papa, v 4. Vito Petito in v 5. Francesco Russo) in po enega v Tržiču (vodja Arturo Tricarico) in Postojni (vodja A. Pachino). Urada javne varnosti sta bila tudi na glavni železniški postaji (vodja Ernesto Caiarollo) in v pristanišču (vodja Domenico Ianeli). Poseben urad javne varnosti je bil pri železniškem oddelku vzhodnih železnic (R. Ufficio compartimentale di PS Direzione Ferrovie Stato, vodja Ottorino Palumbo Vargas). Tržaška kvestura je imela avtonomno premično četo agentov javne varnosti (leta 1941 je bil njen poveljnik stotnik Antonio Achaille, nato Renato Cartrero), ki je sodila v pristojnost oddelka za policijske oborožene sile v uradu vodje italijanske policije.

Uradi **obmejne policije** (Ufficio P.S. per i servizi di polizia di frontiera) so bili predvsem ob mednarodnih mejnih prehodih. Komisariat za IV. cono za mejno policijsko službo v Bolzanu, ki ga je vodil komisar javne varnosti G. d'Alessandro, je imel v štirih pokrajinah (Bolzano, Belluno,Videm in Gorica) štiri urade ob avstrijski (med vojno: nemški) državni meji (Brennero, S. Candido, Resia in Tubre Tarvisio) in tri v severnem delu Julijske krajine; ti so bili v Podbrdu (vodja komisar A. Salemi), Tolminu (vodja komisar Garro) in Idriji (vodja komisar Antonio Stanziola). V južnem delu Julijske krajine so obmejni uradi javne varnosti sodili pod komisariat za obmejno policijsko službo V. cone v Trstu, ki ga je vodil komisar javne varnosti dr. Luciano Palmisani. Bili so v Postojni (vodja A. Pachino), Matuljih in v reškem pristanišču.

Kvestorji so poleg vsakdanjih poročil o dogodkih v pokrajini pošiljali v Rim tudi kratka tedenska poročila o javnem mnenju v pokrajini, tromesečno pa obsežnejša poročila o politično-gospodarskih razmerah v pokrajini, ki so se ohranila. Napisali so jih po enotnem vzorcu z naslednjimi poglavji: poljedelstvo – živinoreja – trgovina – industrija – brezposelnost – življenjski stroški in varovanje – racionirana preskrba – dejavnost katoliške organizacije in duhovščine – dejavnost protestantov in sedmih lažnih verstev – zatiranje ilegalnega denarnega prometa – dejavnost Judov – podtalna in protifašistična dejavnost – javno mnenje glede na trenutne razmere. Nekateri kvestorji so v teh poročilih ali pa v njihovih prilogah navajali tudi posamezne partizanske akcije. Prefektom pa so kvestorji morali mesečno poročati o dejavnosti protirežimskih elementov. O posameznih dogodkih so poročali večinoma svojim prefektom, ki so nato poročila prepisali in podpisali, včasih nekoliko spremenili, ter jih poslali v kabinet vodje policije in v oddelek za splošne in zaupne zadeve.

Poleg teh dveh vrst policije – redne in obmejne – je bila še **politična policija** (po-

lizia politica) s kratico OVRA (Organizzazione Volontaria Repressione Antifascista – Prostovoljna organizacija za zatiranje antifašizma). Sodila je v oddelek politične policije (Divisione polizia politica), ki ga je vodil Guido Leto v glavnem ravnateljstvu javne varnosti v Rimu. Imela je 11 con, ki so jih vodili glavni inšpektorji javne varnosti. Cela Julijska krajina in še druge severnoitalijanske pokrajine so bile v 1. coni, ki jo je vodil glavni inšpektor javne varnosti Francesco Peruzzi (za njim Tommaso Petrillo) v Milanu. Pri kvesturah tistih pokrajin, v katerih je bilo močno protifašistično gibanje, je imela cona OVRA nameščene svoje uradnike. Tako je imela svoj odsek (settore) tudi v Trstu, v katerem sta delovala komisarja javne varnosti dr. Gennaro Perla in Fortunato Locastro. Oba in z njima tudi uradnik OVRA pri reški kvesturi Luigi De Michele so se "izkazali" pri odkrivanju protifašistične dejavnosti v Julijski krajini leta 1940, čemur je sledil decembra 1941 drugi tržaški proces pred Posebnim sodiščem za obrambo države (Tribunale Speciale per la Difesa dello Stato). Komisarja javne varnosti Locastra pa bomo srečali še v dokumentih te knjige v začetku leta 1942.

Prefekti in policija so bili podrejeni notranjemu ministrstvu. Prefekti samemu ministru oziroma državnemu sekretarju in podsekretarju, policija pa glavnemu ravnateljstvu javne varnosti ali vodji policije v notranjem ministrstvu. Ker so v objavljenem gradivu tudi dokumenti notranjega ministrstva in glavnega ravnateljstva javne varnosti, navajam tudi podatke zanju.

V notranjem ministrstvu je bil minister ali državni sekretar od 16. novembra 1926 Benito Mussolini, državni podsekretar je bil Guido Buffarini Guidi (od 6. februarja 1943 Umberto Albini) s šefom kabineta in šestimi glavnimi ravnateljstvi (Direzione Generale), in to: 1. za splošne in personalne zadeve (Michele Mugoni), 2. za civilno upravo (Giuseppe Giovenco), 3. za javno varnost (Carmine Senise in od 14. aprila 1943 Renzo Chierici), 4. za javno zdravstvo (Giovanni Petrognani), 5. za verske zadeve (Mario Montecchi) in 6. za demografijo in raso (Antonio La Pera). V ministrstvu je bil tudi osrednji urad za državne arhive (Luigi Signorelli).

Po padcu fašizma v Italiji se je sestava notranjenega ministrstva spremenila, ko je notranji minister postal najprej Bruno Forniciari in po 9. avgustu Umberto Ricci.

Notranje ministrstvo

Minister – državni sekretar
Benito Mussolini
(Bruno Forniciari)
(Umberto Ricci)

Državni podsekretar
Guido Buffarino Guidi
(Umberto Albini)

Kabinet

Glavno ravnateljstvo za splošne in personalne zadeve
Michele Mugoni

Glavno ravnateljstvo za civilno upravo
Giuseppe Giovenco

Glavno ravnateljstvo za javno varnost
Carmine Senise
(Renzo Chierici)

Glavno ravnateljstvo za javno zdravstvo
Giovanni Petragnani

Glavno ravnateljstvo za verske zadeve
Mario Montecchi

Glavno ravnateljstvo za demografijo in raso
Antonio la Pera

Osrednji urad za državne arhive
Luigi Signorelli

Glavno ravnateljstvo za javno varnost (Direzione Generale della Pubblica Sicurezza) ali urad **vodje policije** (Capo della Polizia), ki ga je po smrti Artura Bocchinija (20. novembra 1940) vodil Carmine Senise in za njim od 14. aprila 1943 dotedanji poveljnik gozdne milice Renzo Chierici, je imel podravnatelja Salvatoreja Roso in pet oddelkov, in to: 1. za splošne in zaupne zadeve (Epifanio Penetta), 2. za politično policijo – OVRA (Guido Leto), 3. za obmejno in prometno policijo (Stefano Scorzarella), 4. za (redno) policijo (Francesco Aria) in 5. za oborožene policijske sile (Francesco Battiati).

Po padcu fašizma v Italiji se je sestava policije le malo spremenila, 25. julija 1943 je namreč vodja policije spet postal Carmine Senise, in to do 23. septembra 1943.

Orožništvo

Za varovanje reda in mira na podeželju je imela Italija orožnike ali **kraljeve karabinjerje** (Carabinieri Reali – CC.RR.). Njihovo glavno poveljstvo (Comando Generale) je bilo v Rimu in ga je vodil komandant general Renzo Gambelli; bilo je na stopnji poveljstva armadnega zbora in je imelo tri divizije karabinjerjev, in to: 1. "*Pastrengo*" s poveljstvom v Milanu, 2. "*Podgora*" s poveljstvom v Rimu in 3. "*Ogaden*" s poveljstvom v Neaplju. Vsaka divizija je imela dve brigadi, 1. divizija ju je imela v Turinu in Milanu, njihova poveljstva so bila nadrejena 22 teritorialnim legijam karabinjerjev (Legione Territoriale CC.RR.) V Trstu je bila VI. teritorialna karabinjerska legija za celo Julijsko krajino pod poveljstvom polkovnika Armanda Calabria. V vsaki pokrajini je bila skupina karabinjerjev (Gruppo CC.RR.), ki so jih vodili karabinjerski višji častniki (majorji ali podpolkovniki), tako v Trstu Amedeo Iach, v Gorici Attilio Viero, na Reki Guido Gattinara in v Pulju Attilio Missale. Vsaka karabinjerska skupina je imela najmanj dve karabinjerski četi, t.i. notranjo in zunanjo. Tržaška skupina je imela npr. še tretjo v Postojnski jami, goriška jo je imela tudi v Tolminu, reška je imela četi na Reki in v Opatiji, puljska pa celo štiri čete, in to v Pulju, Pazinu, Poreču in Kopru. Čete so se delile na tenence, ki so jih vodili poročniki (tenente), te pa na postaje, ki so jih vodili karabinjerski marešali (maresciallo CC.RR.).

V drugi polovici tridesetih let je bila organizacija karabinjerjev v Julijski krajini takšna:

Karabinjerska legija Trst

Karabinjerska skupina Trst

Notranja četa Trst	Zunanja četa Trst	Četa Postojna
Tenence	*Tenence*	*Tenence*
in število postaj	*in število postaj*	*in število postaj*
Neposredna (1)	Neposredna (7)	Neposredna (5)
Via Cologna (7)	Tržič (7)	Sežana (7)
Via Istria (5)		

Karabinjerska skupina Gorica

Notranja četa Gorica	Zunanja četa Gorica	Četa Tolmin
Tenence	*Tenence*	*Tenence*
in število postaj	*in število postaj*	*in število postaj*
Neposredna (3)	Neposredna (4)	Neposredna (3)
Gorica (9)	Ajdovščina (10)	Idrija (6)
Gradišče ob Soči (8)	Odsek Kanal ob Soči (4)	Cerkno (6)
Odsek Bovec (4)		

Karabinjerska skupina Reka

Četa Reka	Četa Opatija
Tenence	*Tenence*
in število postaj	*in število postaj*
Neposredna (3)	Neposredna (7)
Reka (6)	Ilirska Bistrica (7)

Karabinjerska skupina Pulj

Četa Pulj	Četa Pazin	Četa Poreč	Četa Koper
Tenence	*Tenence*	*Tenence*	*Tenence*
in število postaj	*in število postaj*	*in število postaj*	*in število postaj*
Neposredna (2)	Neposredna (6)	Neposredna (6)	Neposredna (5)
Pulj (8)	Rovinj (8)	Buje (6)	Buzet (6)
Lošinj (5)	Labin (5)	Motovun (4)	Piran (5)
Tinjan (5)			

Kot pričajo dokumenti, je organizacijska sestava karabinjerjev v Julijski krajini tudi med vojno ostala nespremenjena, menjali so se le nekateri poveljniki. Od jeseni 1942 so se začeli v bojevanje proti slovenskim partizanom vključevati tudi karabinjerji iz Videmske pokrajine, ki jih je vodil major Matteo Lecce, podrejen poveljstvu karabinjerske legije v Padovi.

Finančna straža

Oboroženi oddelek, ki so ga tudi pritegnili v boj proti slovenskim partizanom, je bila Kraljeva finančna straža (Regia Guardia di Finanza – RGF), podrejena finančnemu ministrstvu, ki ga je vodil minister – državni sekretar Paolo Thaon di Revel (od 6. februarja 1943 Giacomo Acerbo in po padcu fašizma Domenico Bartolini). Kraljeva finančna straža je imela v Rimu glavno poveljstvo (poveljnik general Ugo Pigneti, od 6. januarja 1941 Aldo Azmonino), na terenu tri skupine legij, od katerih je druga s središčem v Benetkah imela legije v Benetkah, Tridentu, Vidmu in Trstu. Poveljstvom legij so bili podrejeni krožki (circoli) in tem poveljstva kohort (bataljonov) in čet, tem tenence in njim poveljstva brigad, ki jih nikakor ni primerjati z brigadami v vojski, saj so imele brigade financarjev le po nekaj mož in so bile razvrščene predvsem ob državni meji. Tako je npr. poveljstvo krožka RGF na Reki vodil major Luigi Fortunato, četo stotnik Antonio Minici in je imela v mestu Reka tri tenence. Ob bivši rapalski meji so bila npr. v Tolminu poveljstva kohorte, čete, tenence in brigade RGF, v Idriji, Godoviču, Postojni in Caccini poveljstva tenenc in brigad RGF, medtem ko so bile brigade pri vsaki malo večji obmejni karavli.

Fašistična stranka in njeni oboroženi oddelki

Fašistična stranka

Podobno kot upravni in policijski uradi so bili tudi pokrajinski uradi fašistične stranke (Partito Nazionale Fascista) neposredno podrejeni strankinemu središču v Rimu, t.j. vodji (duceju) Benitu Mussoliniju, sekretarju (leta 1941 je bil Adelchi Serena, za njim od 26. decembra 1941 Aldo Vidussoni in od 19. aprila 1943 Carlo Scorza), ki je imel v hierarhiji položaj državnega podsekretarja, in nacionalnemu ravnateljstvu (Direttorio Nazionale). Leta 1941 so bili pokrajinski tajniki PNF v Trstu Emilio Grazioli, za njim Pietro Piva in nato Giovanni Spangaro, v Gorici Luigi Molino in za njim Antonio D'Este, v Pulju Nicola Benagli in na Reki Genunzio Servidori.

Na strankino področje so sodile tudi razne fašistične milice, med katerimi sta s slovenskim osvobodilnim gibanjem imeli opravka zlasti dve. **Prostovoljna milica za nacionalno varnost** (Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale – MVSN), ustanovljena 12. januarja 1923, katere glavni poveljnik je bil od leta 1926 Benito Mussolini, načelniki glavnega štaba te milice pa so se menjavali (leta 1941 je bil Achile Starace in nato Enzo Galbiati). Ta milica je imela v Julijski krajini pet **črnosrajčniških legij,** in to v Trstu (58. San Giusto), Sežani (59. Del Carso), Pulju (60. Istria), na Reki (61. Carnaro) in v Gorici (62. Isonzo), podrejenih poveljstvu VI. cone črnih srajc v Trstu (poveljnik general črnih srajc luogotenente generale Mario Borghi, za njim 1943 generalni konzul Aristide Chiappo). Sežanski legiji črnih srajc je poveljeval konzul Nicola De Rienzo, goriški konzul Urbano Rocco, reški konzul primo seniore Alfonso Infantino. Iz gradiva je razvidno, da je bil v protipartizanskem bojevanju zaposlen bataljon 59. legije črnih srajc iz Sežane in skvadristi iz nekaterih legij. Ker objavljeni in drugi dokumenti izpričujejo, da je protipartizanski boj zajel tudi črnosrajčnike v Videmski pokrajini, naj navedem, da je v Vidmu bilo poveljstvo 63. legije in v Huminu poveljstvo 55. legije črnih srajc.

Za pomoč graničarjem, ki so bili del vojske, pri varovanju državne meje je bila **obmejna milica** (Milizia Confinaria), ustanovljena 9. januarja 1927, ki ji je leta 1941 poveljeval general Archimedo Mischi. V Julijski krajini je imela IV. legijo, ki si je na-

dela ime Snežnik (Monte Nevoso) in ji je poveljeval konzul Ferdinando De Padova v Trstu in od maja 1942 v Ljubljani. Spomladi 1941 je morala legija večino moštva dati v Ljubljansko pokrajino, tako da je imela v letih 1942 in 1943 v Julijski krajini le kohorto (bataljon) v Tolminu (poveljnik senior Giuseppe Anfosi) s tremi centurijami (četami) v Tominu, Sv. Luciji in Idriji, manipoli (vodi) in posadkami pa ob bivši rapalski meji.

Naloga oboroženih oddelkov civilne uprave, zlasti policije in karabinjerjev, je bila izslediti terenske protifašistične organizacije in oborožene upornike. Vodstvo osvobodilnega gibanja v osrednji Sloveniji je namreč že poleti 1941 razširilo delovanje Komunistične partije Slovenije (KPS), Osvobodilne fronte slovenskega naroda (OF) in njenih množičnih organizacij tudi na tisti del slovenskega in narodnostno mešanega ozemlja, ki po prvi svetovni vojni ni prišel v Jugoslavijo. Po hudem pretresu, ki so ga povzročile aretacije slovenskih, hrvaških in italijanskih protifašistov in so pripeljale do t.i. drugega tržaškega procesa pred Posebnim sodiščem za obrambo države decembra 1941, so odhajali na politično delo na Primorsko zlasti bivši slovenski politični emigranti in postopoma, tudi ob nekaterih uspehih fašistične policije, tkali mrežo komitejev KPS, odborov OF in drugih protifašističnih organizacij, zlasti mladine in žensk. Vendar je šele po prvi pokrajinski konferenci KPS decembra 1942 na Vrhu pri Braniku bila cela Primorska nepretrgoma "*pokrita*" s 13 ali več okrožnimi in nekaj deset okrajnimi organi omenjenih slovenskih organizacij. Policiji so uspevali vdori v te organizacije, o čemer pričajo množične aretacije privržencev osvobodilnega gibanja in celo nekaterih najvišjih funkcionarjev, npr. bratov Oskarja in Leona Kovačiča, Albina Čotarja in Toma Brejca, prve skupine italijanskih partizanov (Distaccamento "*Mateotti*"), ter uboji okrožnih in rajonskih voditeljev, npr. Nina Udoviča in Jake Platiše ter partizanke Alme Vivoda v Trstu, Nika Šturma v Sajevčah, smrt prvega komandanta Gregorčičevega bataljona Jožeta Lemuta-Saše in še nekaterih bataljonskih komandantov in političnih komisarjev, npr. Janka Premrla-Vojka, Ivana Rozmana, Milana Bajca-Strica. Vendar delovanje italijanskih fašističnih upravnih, policijskih in vojaških oblasti v Julijski krajini in tudi v sosednji Furlaniji ni moglo ne uničiti in ne zavreti osvobodilne misli in delovanja slovenskih rodoljubov.

Vojska

V letih 1942 in 1943 je imela v boju proti slovenskim partizanom v Julijski krajini najpomembnejšo vlogo Kraljeva vojska (Regio Esercito – RE). **Vojno ministrstvo** (Ministero della Guerra) v Rimu je od 22. julija 1933 vodil sam Mussolini, ki mu je kralj in cesar Viktor Emanuel III. ob vstopu Italije v vojno na strani nacistične Nemčije 10. junija 1940 kot prvemu maršalu imperija zaupal poveljstvo nad oboroženimi silami na vseh frontah. Mussolini je bil od 6. novembra 1933 tudi minister – državni sekretar ministrstev za letalstvo in mornarico. V vojnem ministrstvu mu je bil podrejen državni podsekretar general Alfredo Guzzoni, od 24. maja 1941 general Antonio Scuero, od 13. februarja 1943 general Antonio Sorice, ki je ostal na položaju še po premirju septembra 1943.

Mussoliniju je bilo kot vrhovnemu poveljniku vojskujočih se sil podrejenih več **generalnih štabov** (Stato Maggiore), in to Glavni generalni štab (Stato Maggiore Generale ali Comando Supremo) oboroženih sil (Forze Armate – FF.AA.), ki ga je od 4. decembra 1940 vodil general (nato maršal) Ugo Cavallero in od 1. februarja 1943 general Vittorio Ambrosio. Pod njim so bili generalni štabi treh rodov oboroženih sil, in to za kopensko vojsko, letalstvo in mornarico. Generalni štab kopenske vojske (Stato Maggiore Regio Esercito – SMRE) je do 24. marca 1941 vodil maršal Rodolfo Graziani, za njim do 20. januarja 1942 general Mario Roatta, za njim do 1. februarja 1943 general

Vittorio Ambrosio, potem do 18. maja 1943 general Ezio Rosi, potem do 31. maja 1943 general Giuseppe De Stefanis in nato tudi po premirju ponovno Roatta. Vodja SMRE je imel navadno dva podvodja, in to enega za operativne enote in drugega za zaledje. V letu 1941 je bil podvodja SMRE za teritorialno obrambo (sottocapo per la Difesa Territoriale) general Claudio Bergia. Pod njim je bil tudi urad za varovanje naprav in protipadalsko obrambo (Ufficio Protezione Impianti e Difesa Antiparacadutisti), čigar vodje so se zelo menjavali.

Čeprav je od pomladi 1941 imela Italija svojo vojsko v Afriki, Franciji, Albaniji, Jugoslaviji in Grčiji ter od poletja istega leta tudi v Sovjetski zvezi (skupaj okoli 1,2 milijona mož), je bila na domačih tleh še vedno več kot polovica vojakov (okoli 1,5 milijona), t.j. okoli 20–25 divizij, skoraj vse so bile pehotne. Kot navaja odlični vojaški zgodovinar Giorgio Rochat, je bila italijanska vojaška organizacija na t.i. nacionalnem ozemlju artikulirana na treh ravneh. Prvo raven so sestavljale operativne enote, bodisi premične, bodisi posadne, zavezane za obrambo obale ali meje na Alpah, vse podrejene neposredno generalnemu štabu kopenske vojske (SMRE), poveljstvom teritorialnih armadnih zborov ali armad. Druga raven so bile enote, ki so jih mobilizirala poveljstva teritorialnih obramb in so bile podrejene poveljstvom teritorialnih armadnih zborov in deloma generalnemu štabu kopenske vojske (SMRE). Tretja raven je vključevala nemobilizirane enote, prek poveljstev teritorialnih armadnih zborov, pri čemer je v nekaterih primerih zabrisana razlika med enotami na drugi ravni in odvisna od razmer. Rochat navaja, da je bilo na območju bivšega 5. armadnega zbora (Trst) 30. aprila 1942 3700 častnikov in 70.910 podčastnikov in vojakov ter na območju bivšega 11. armadnega zbora (Videm) 3417 častnikov in 78.591 podčastnikov in mož.

Po odhodu 5. in 11. armadnega zbora iz Julijske krajine v Slovenijo in Hrvaško in je – kot že rečeno – tam ostala zaledna vojska ter graničarji obeh zborov, sta bili najvišji vojaški poveljstvi teritorialnih obramb v Trstu in Vidmu. Italija se je namreč delila na 16 teritorialnih obramb (Difesa Territoriale); na njihovih območjih so bile v mirnem času razmeščene enote poveljstev t.i. teritorialnih armadnih zborov (Comando Corpo d'Armata Territoriale), ki so v vojnem času postale mobilne operativne enote. V Trstu je teritorialni obrambi poveljeval general Giovanni Corte, v Vidmu pa general Antonio Bergonzi (načelnik štaba polkovnik Umberto Fabroni), julija 1943 ga je nasledil general Giulio Perugi. Tržaška teritorialna obramba se je delila na tržaško (poveljnik F. Novarra-Viggiani, za njim 1943 general Giuseppe Robolotti) in istrsko vojaško cono s poveljstvom v Opatiji, videmska pa na vojaško cono Videm (poveljnik general Cesare Delponte) in cono Gorico (poveljnik karabinjerski general Giuseppe Beato, za njim od 3. septembra 1943 general Enrico Giorgetti). Vojaške cone so se delile na podcone; tolminski je npr. poveljeval podpolkovnik Nicola Massobria. V istrski vojaški coni so bili tudi trije obalni odseki na stopnji polkov, in to 9. v Tržiču (Monfalcone), 3. v Labinu in 11. v Lovranu. Razvid vojaških obveznikov so vodili vojaški okraji (distretto militare), katerih meje se niso vedno ujemale z mejami pokrajin. Tako je npr. 25 občin Goriške pokrajine bilo v vojaškem okraju Gorica, 6 v vojaškem okraju Trst in 11 v vojaškem okraju Videm.

V severni in severovzhodni Italiji je bil v letih 1939–1941 zbran velik del italijanske vojske in pripravljen na vojno proti Kraljevini Jugoslaviji. Čeprav je Mussolini – kar zvemo iz dnevnika zunanjega ministra grofa Galeazza Ciana – že določil natančen čas za napad, je šla italijanska vojska 10. junija 1940 v jugovzhodno Francijo takorekoč pobrat vojni plen in je Mussolini odložil napad na Jugoslavijo. Ta napad bi naj izvedle tri italijanske armade – 2., 6. in 8., ena celo z avstrijskega ozemlja, takrat že priključenega k nemškemu rajhu. Ko pa je 6. aprila 1941 na željo Adolfa Hitlerja res prišlo do napada italijanske vojske na Jugoslavijo, ga je iz Julijske krajine izvedla okrepljena **2.**

armada pod poveljstvom generala Vittoria Ambrosia. V njej sta bila tudi oba "*domača*" teritorialna armadna zbora, in to 5. iz Trsta pod poveljstvom generala Riccarda Balocca in 11. iz Vidma pod poveljstvom generala Maria Robottija. Ker se je vojna v Jugoslaviji končala presunljivo hitro, do 17. aprila 1941, sta ostala ta armadna zbora najbližje Julijski krajini, in to 5. s poveljstvom v Crikvenici in 11. na Vrhniki, Planini in od marca 1942 v Ljubljani.

Na zasedenem ozemlju, katerega del je bil 3. in 18. maja 1941 formalnopravno priključen k Italiji (Dolenjska, Notranjska, Ljubljana, zahodni del Hrvaškega primorja in Gorskega kotara), pa italijanska vojska ni bila povsem odrezana od prejšnjega območja, saj je tam ostal del njenih graničarjev (Guardia alla Frontiera – GaF) in t.i. skladišča (deposito). Vendar ni šlo za gola skladišča, temveč tudi za mesta za urjenje rekrutov, ki so jih nato zbrali v pohodne brigade in pošiljali v enote na fronti ali na zasedbenih območjih.

Leta 1941 je imela italijanska kopenska vojska 21 armadnih zborov, med njimi 16 t.i. teritorialnih, in druge specialne (hitri, oklepni itd.). Imela je 76 divizij, večino (63) pehotnih, druge so bile alpinske, hitre in oklepne.

Pred vstopom Italije v vojno so bile v Julijski krajini razmeščene rekrutne in druge enote, in to:

a) v **Trstu**: poveljstva 5. armadnega zbora, 12. teritorialne vojaške divizije in 12. pehotne brigade "*Sassari*"; 12. pehotni polk, 151. pehotni polk "*Sassari*", 152. pehotni polk "*Sassari*", 23. polk poljskega topništva, 10. polk težkega topništva, 5. inženirski polk, poveljstvo 5. avtomobilskega centra in poveljstvo vojaškega okraja;

b) v **Gorici**: poveljstvi 14. teritorialne divizije in 14. pehotne brigade "*Como*"; 23. pehotni polk "*Como*", 24. pehotni polk "*Como*", 9. alpinski polk, 6. polk poljskega topništva, 3. polk gorskega topništva, poveljstvo vojaškega okraja;

c) v **Gradišču ob Soči**: 17. pehotni polk "*Acqui*" in 11. bersaljerski polk;

d) v **Pulju**: 74. pehotni polk "*Lombardia*", 5. polk težkega poljskega topništva, poveljstvo vojaškega okraja in šola za rezervne častnike;

e) na **Reki**: poveljstvo 15. pehotne brigade "*Lombardia*", 26. pehotni polk "*Bergamo*", 73. pehotni polk "*Lombardia*" in 4. polk poljskega topništva.

Ker je del Julijske krajine v vojaškem pogledu sodil na videmsko območje, navajam tudi podatke o tamkajšnjih enotah:

a) v **Vidmu**: poveljstva 11. armadnega zbora, 13. teritorialne divizije, 13. pehotne brigade "*Re*", 3. alpinske brigade in 1. konjeniške brigade, 2. pehotni polk "*Re*", 8. alpinski polk, 11. polk težkega poljskega topništva, poveljstvo 11. avtomobilskega centra in poveljstvo vojaškega okraja;

b) v **Pordenoneju**: konjeniški polk "*Saluzzo*";

c) v **Sacileju**: 1. pehotni polk "*Re*" in poveljstvo vojaškega okraja.

Po ukinitvi brigad so sredi tridesetih let bile teritorialne divizije (divisione militare territoriale), in to v Trstu 12. "*Timavo*", v Gorici 14. "*Isonzo*", v Opatiji "*Carnaro*" in v Vidmu 13. "*Monte Nero*". Po preureditvi teritorialnih divizij v mobilne divizije so bile pod poveljstvom tržaškega **5. armadnega** zbora 12. pehotna divizija "*Sassari*", 15. pehotna divizija "*Bergamo*" in 57. pehotna divizija "*Lombardia*". Pod poveljstvom videmskega **11. armadnega zbora** pa 13. pehotna divizija "*Re*", 14. pehotna divizija "Isonzo" in 3. alpinska divizija "*Julia*". V pehotne divizije so dvema pehotnima polkoma dodali topniški polk in nato leta 1940 še legijo črnih srajc, npr. diviziji "*Re*" 75. legijo črnih srajc iz Ferrare, diviziji "*Isonzo*" 98. legijo iz Grosseta, diviziji "*Sassari*" 73. legijo iz Mirandole, diviziji "*Bergamo*" 89. legijo iz Valterre in diviziji "*Lombardia*" 137. legijo črnih srajc iz Lanciana. Divizijam, ki so jih izoblikovali leta 1941 in kasneje, legij črnih srajc niso več dodajali. Iz obeh konjeniških polkov, t.j. "*Alessandria*" in "*Saluzzo*" ter

11. bersaljerskega polka so ustanovili 1. hitro divizijo "*Eugenio Savoia*" in jo skupaj z drugima hitrima divizijama usvrstili v hitri armadni zbor. V "*domači*" 5. armadni zbor je prišla šele po aprilu 1941 na Hrvaškem. Tako sta dali teritorialni obrambi Trst in Videm dva armadna zbora ali pet pehotnih divizij, ki so imele zaporedne številke od 12 do 15 in 57, ter eno hitro divizijo.

Sredi tridesetih let so teritorialni armadni zbori, ki so mejili na Francijo, Švico, Avstrijo in Jugoslavijo, dobili nov rod vojske – obmejno stražo (Guardia alla Frontiera – GaF) ali graničarje. Njihova poveljstva so bila na stopnji divizijskih poveljstev podrejena neposredno poveljstvom armadnih zborov. Pod poveljstvom 11. armadnega zbora je bilo **poveljstvo graničarjev** s poveljnikom generalom Carlom Vialijem in nato z generalom Carlom Danionijem v Gorici. Obmejna straža je bila organizirana po zapornih odsekih (settore di copertura), pododsekih (sottosettore di copertura) in karavlah (distaccamento). Zaporne odseke so številčili od zahoda proti vzhodu in od severa proti jugu, tako da so bili v sestavi graničarjev 11. armadnega zbora XXI. odsek s poveljstvom v Tolminu (poveljnik podpolkovnik Gabrielle Pollano, za njim polkovnik Luigi Masini) in s pododseki v Bovcu (21 a), Poljubinju (21 b) in Podbrdu (21 c), XXII. odsek s poveljstvom v Idriji (poveljnik polkovnik Carlo Danioni, za njim podpolkovnik A. Borgati) s pododseki v Cerknem (22 a), Idriji (22 b) in Črnem Vrhu nad Idrijo (22 c) in XXIII. odsek s poveljstvom v Postojni (poveljnik polkovnik Nono Buzio) s pododsekoma v Kalcah (23 a) in na Rakeku (23 b). Ti zaporni odseki so imeli svoja skladišča (deposito) v Čedadu, Ajdovščini in Vipavi. Za okrepitev položajev ob meji so tem trem zapornim odsekom dodali 9. topniško bojno skupino s poveljstvom v Idriji (poveljnik polkovnik Antonio Morocutti) in petimi topniškimi divizioni (49., 50., 51., 56. in 60.) ter 17. topniško bojno skupino s poveljstvom v Postojni (poveljnik polkovnik Amedeo Simonetti) in tremi topniškimi divizioni (62., 65. in 66.). Dne 1. februarja 1941 je imelo poveljstvo graničarjev 11. armadnega zbora 432 častnikov in 14.365 podčastnikov in vojakov.

Pod poveljstvom 5. armadnega zbora je bilo poveljstvo graničarjev (poveljnik general Arturo Torriano, za njim general Lorenzo Brovarone). Tudi ono je imelo tri zaporne odseke, in to XXV. v Št. Petru na Krasu (poveljnik polkovnik Ottone Franchini) z dvema pododsekoma v Št. Petru (25 a) in v Knežaku (25 b), XXVI. v Ilirski Bistrici (poveljnik polkovnik Lorenzo Brovarone, za njim general Domenico Barbaro) s tremi pododseki v Ilirski Bistrici (26 a), Klani (26 b) in Mučičih (26 c) ter XXVII. na Reki (poveljnik polkovnik Pietro Fioretti) brez pododsekov. Ti trije odseki so imeli svoja skladišča pri svojih poveljstvih, le XXVII. ga je imel v Trstu. Za okrepitev so imeli 10. topniško bojno skupino v Ilirski Bistrici (poveljnik podpolkovnik Giovanni Geloso) s sedmimi topniškimi divizioni (53., 67., 69., 81., 82., 83., in 84.). Dne 1. februarja 1941 je imelo poveljstvo graničarjev 5. armadnega zbora 408 častnikov in 10.495 podčastnikov in vojakov.

Do začetka junija 1942 so graničarji še vedno sodili v sestavo omenjenih armadnih zborov, čeprav sta se le-ta v vojni aprila 1941 premestila iz Julijske krajine v osrednjo Slovenijo in zahodni del Hrvaške. Nato pa so tisti del graničarjev, ki je ostal zahodno od bivše rapalske državne meje, podredili višjim vojaškim enotam v Julijski krajini, tako da sta bili poveljstvi graničarjev v Gorici (poveljnik general Carlo Danioni) in v Ilirski Bistrici (poveljnik polkovnik in nato general Lorenzo Brovarone). Organizacijska sestava zapornih odsekov in pododsekov je ostala enaka, zmanjšalo se je le število graničarjev in težkega orožja, saj so se državne meje Kraljevine Italije premestile daleč proti vzhodu.

Ker je bilo po 6. aprilu 1941 zasedeno in celo priključeno k Italiji območje vzhodno od bivše rapalske meje, se je takrat zdelo, da ne bo potrebno posebno varovanje te meje.

Zato so del graničarjev 11. armadnega zbora premestili v Ljubljansko pokrajino, del graničarjev 5. armadnega zbora pa na t.i. anektirano območje Gorskega kotarja in Hrvaškega primorja. Graničarjev v Ljubljanski pokrajini niso uporabili za varovanje nove državne meje na severu in vzhodu Ljubljanske pokrajine, temveč predvsem za varovanje strateško zelo pomembne železnice Postojna – Ljubljana – Karlovac. Moštvo posameznih zapornih odsekov so preuredili v "*formacijske bataljone*" in je bil iz XXI. zapornega odseka I. formacijski bataljon jeseni 1941 v Dravljah, I. in II. formacijski bataljon XXII. zapornega odseka sta bila v Rovtah, I. in II. formacijski bataljon XXIII. zapornega odseka pa pri Devici Mariji v Polju in Logatcu. Poveljstvi 9. in 17. topniške skupine s topniškimi divizioni brez topništva so namestili v Logatcu in Cerknici. Vsi ti graničarji so od poletja 1942 sodili kot 11. bojna skupina graničarjev pod poveljstvo 11. armadnega zbora (poveljnik polkovnik Alberto Seraglia v Logatcu).

Podobno je bilo z graničarji 5. armadnega zbora, čigar poveljstvo se je aprila 1941 nastanilo v Crikvenici. Tudi iz njih so sestavili "*formacijske bataljone*" in so bili trije formacijski bataljoni XXV. zapornega odseka "*Timavo*" v Čabru, Srpskih Moravicah in Tršću, štirje formacijski bataljoni XXVI. zapornega odseka v Kastavu, Delnicah, Karlobagu in na otoku Krku, štirje formacijski bataljoni XXVII. zapornega odseka "Fiume" v Bakarju, Plaseh, Gospiću in Vrhovinah. Poveljstva teh bataljonov so menjavala svoje sedeže glede na zavarovalne potrebe. Poveljstvo 10. topniške bojne skupine pa so namestili v Selcah. Tudi ti graničarji so od poletja dalje sestavljali 5. bojno skupino graničarjev s poveljstvom v Crikvenici (poveljnik general Umberto Fabbri).

Po odhodu velikih enot (grande unità) iz Julijske krajine aprila 1941 so tam ostale le zaledne enote, t.j. poveljstva teritorialne obrambe, vojaške cone, podcone in vojaških okrajev. Imele so več nalog: mobilizirati in uriti novince, varovati skladišča tistih enot, ki so odšle iz Julijske krajine, in tudi graničarjev, ki so bili na eni in drugi strani bivše rapalske meje, varovati prometne in druge za vojno pomembne naprave in še kaj. Tega vojaštva ni bilo tako malo, saj npr. statistika za 11. oktober 1942 navaja:

	Skupaj teritorialnih arm. zborov		Protiletalska obramba		Obalna obramba		Varovanje prometnic in naprav	
Območje	čast.	vojak.	čast.	vojak.	čast.	vojak.	čast.	vojak.
Trst	164	4.535	340	9.953	168	5.186	672	19.674
Videm	43	1.380	25	656	150	4.548	218	6.584
Skupaj	207	5.915	365	10.609	318	9.734	890	26.258

Po odhodu velikih enot iz Julijske krajine so za opravljanje omenjenih nalog morali pritegniti od drugod več manjših enot, sestavljenih iz vojakov starejših letnikov. Vendar vse to ni zadoščalo za bojevanje proti vse močnejšemu slovenskemu osvobodilnemu gibanju.

V dokumentih iz leta 1942 se poleg navadnih enot pojavljajo tudi "*protipadalski oddelki*" (nuclei antiparacadutisti). Vojaška poveljstva so jih občasno pritegnila tudi v bojevanje proti partizanom.

Kot pričajo objavljeni in drugi dokumenti, pri zatiranju protifašistične dejavnosti ni bil nepomemben niti protivohunski center (Centro controspionaggio) v Trstu, ki ga je vodil major Antonio Patruno in za njim major Emilio Schiano. Odsek tega centra je bil nekaj časa tudi v Ljubljani in ga je vodil stotnik Anacletto Onnis.

Po italijanski zasedbi delov Jugoslavije je Julijska krajina postala tudi prehodno ozemlje za nekatere enote. Nekatere med njimi so se za nekaj časa ustavile tudi v njej. Tako je npr. jeseni 1941 prišlo v Ilirsko Bistrico poveljstvo 2. hitre divizije, njena polka

suličarjev v Knežak in Koseze, konjeniški polk v Dolnjo Bitnjo in eskadron lahkih tankov "*San Marco*" na Reko. Poleti 1943 se je na pohodu iz Like v Italijo na postojnskem območju ustavila pehotna divizija "*Re*". Natančnejši pregled razmestitev enot bi najbrž pokazal, da so jih poveljstva pošiljala iz jugoslovanskih pokrajin na odmor v Julijsko krajino.

Okrepitve policije in vojske v letih 1942 in 1943

Prva diverzantska akcija, iztirjenje vlaka pri Premu jeseni 1941, ki sta jo opravila Ervin Dolgan in Karlo Maslo, je sicer spodbudila širšo preiskavo, vendar brez večjega preplaha. Prve slovenske partizane, ki so prišli v Julijsko krajino septembra 1941, so italijanske oblasti zaznale že pozimi 1941–1942, pravi preplah pa je povzročila kraja strojnice pri Štanjelu na Krasu in njihov oborožen spopad s karabinjerji februarja 1942. V generalštabu kopenske vojske v Rimu so nalogo vojaškega policijskega bojevanja proti partizanom Primorske partizanske čete oz. od marca 1942 dveh čet zaupali svojemu Generalnemu inšpektoratu policije za vojno službo (Ispettorato Generale di Polizia per i Servizi di Guerra), ki so ga bili ustanovili februarja 1941 pod vodstvom generalnega inšpektorja javne varnosti Severia Polita (namestnik generalni inšpektor javne varnosti Barell). Ta je s svojimi "*policijskimi jedri*" (nuclei di polizia) deloval do junija 1942, ko so po ugotovitvi, da slovensko osvobodilno gibanje ni krajevni, temveč vseslovenski pojav, sklenili ustanoviti policijski organ, ki bo vodil in usklajeval policijsko službo za vso Julijsko krajino. Ustanovili so Generalni inšpektorat javne varnosti za Julijsko krajino pod vodstvom generalnega inšpektorja javne varnosti Giuseppa Guelija s sedežem v Trstu. Ta je za opravljanje svoje naloge imel na voljo tudi lastne moči, in to poleg svojega preiskovalnega urada v Trstu še vrsto premičnih oddelkov (nuclei mobili), katerih število je naraslo celo na 22 ali 23. Ta policijski organ, katerega urad na Via Belosguardo 8 v Trstu je bil prava mučilnica za stotine slovenskih, hrvaških in italijanskih protifašistov, je zagrešil mnogo zločinov in deloval tudi pod nemško okupacijo. med kratkotrajno Guelijevo odsotnostjo, ko je "stražil" na Abbruzzih konfiniranega Benita Mussolinija, je inšpektorat vodil komisar javne varnosti Palmisani. Medtem ustanovljeni inšpektorat policije za vojno službo pri notranjem ministrstvu, ki ga je vodil generalni inšpektor javne varnosti Straca, se je ukvarjal z internacijami in ne z bojevanjem proti partizanom.

Kljub delovanju omenjenih dveh generalnih inšpektoratov policije je morala v zatiranje slovenskih partizanov že od februarja 1942 posegati italijanska vojska, in to pod poveljstvom obeh teritorialnih obramb. Čeprav sta takrat delovali v Julijski krajini le dve slovenski partizanski četi – Brkinska in Vipavska – je generalštab kopenske vojske že 16. aprila 1942 poslal v Trst in okolico 157. pehotno divizijo "*Veneto*", ki jo je prej nameraval poslati drugam. Dne 5. junija 1942 pa je ustanovil v Trstu 23. armadni zbor pod poveljstvom generala Alberta Ferrera (načelnik štaba polkovnik Dino De Iani). Zavezal ga je, da se s 157. pehotno divizijo "*Novara*" (152. in 154. pehotni ter 157. topniški polk) v Divači, 159. pehotno divizijo "*Veneto*" (255. in 256. pehotni in 158. topniški polk) v Gorici ter z graničarji 11. armadnega zbora bojuje proti slovenskim partizanom na območju obeh teritorialnih obramb – tržaške in videmske, ki so jima ostale naloge mobilizacije, urjenja in varovanja. 23. armadni zbor je prevzel tudi omenjene obalne odseke istrske vojaške cone.

S širjenjem Osvobodilne fronte slovenskega naroda pod vodstvom pokrajinskega odbora OF za Primorsko (in pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije), z vedno večjim odhajanjem slovenskih mladeničev in mož v partizane in s pomočjo iz

osrednje Slovenije je postopoma raslo število partizanskih čet in so sredi avgusta v Vipavski dolini ustanovili 1. primorski partizanski bataljon "*Simon Gregorčič*", ki je imel nekaj čet. Ko se je okrepil s prostovoljci, sta iz njega nastala dva bataljona in je bila 30. septembra 1942 njuna sestava takšna:

Štab
Soškega odreda
(v pričakovanju ustanovitve)

Bataljon "Simon Gregorčič"	Tolminski bataljon
komandant	komandant
Martin Greif	Miro Perc
politični komisar	politični komisar
Vidko Hlaj	Emil Filipčič

Spodnjevipavska četa	Zgornjevipavska četa	Prva četa	Druga četa
komandir	komandir	komandir	komandir
Pavel Jež	Ivan Mohorčič	Janez Učakar	Ivan Manfreda
nam. pol. komisarja	pol. komisar	pol. komisar	pol. komisar
Peter Pavlin	Franc Žagar	Mitja	Andrej Arko

Trnovska četa	Pivška četa	Kraška četa
komandir	komandir	komandir
Janko Premrl	Julij Simončič	Anton Šibelja
pol. komisar	pol. komisar	pol. komisar
Srečko Viktor	Viktor Varšek	Franc Segulin

Bataljona sta v drugi polovici oktobra 1942, po prihodu dveh bataljonov Loškega odreda iz Notranjske, postala del Soškega partizanskega odreda, ki je kmalu obsegal štiri bataljone. Njegova sestava je bila naslednja:

Štab Soškega odreda
komandant
Mirko Bračič
politični komisar
Dušan Pirjevec

1. bataljon	2. bataljon	3. bataljon	4. bataljon
S. Gregorčič	Tolminski	Kraški	Briški
komandant	komandant	komandant	komandant
Martin Greif	Tone Bavec	Ivan Rozman	Miro Perc
pol. komisar	pol. komisar	pol. komisar	pol. komisar
Vidko Hlaj	Emil Filipčič	Ivan Turšič	Anton Šraj

5. bataljon
(v Baški grapi)
komandant
Slavko Bombač
pol. komisar
Janez Kranjc

Soški odred se je nato sredi februarja 1943 z novimi prostovoljci razvil v Severnoprimorski (3 bataljoni) in Južnoprimorski partizanski odred (3 bataljoni). Ustanoviti so nameravali tudi prvo primorsko brigado "*Andrej Laharnar*", vendar je niso. Sestavo takratnega primorskega partizanstva kaže tale podoba:

Štab Primorske operativne cone
komandant
Mirko Bračič
politični komisar
Dušan Pirjevec

Južnoprimorski odred			Severnoprimorski odred		
komandant			komandant		
Albert Jakopič			Tone Bavec		
politični komisar			politični komisar		
Ivan Turšič			Cveto Močnik		
1. bataljon	2. bataljon	3. bataljon	1. bataljon	2. bataljon	3. bataljon
S. Gregorčič	Pivški	Kraški	Tolminski	Bovški	Briški
komandant	komandant	komandant	komandant	komandant	komandant
M. Bajc	V. Varšek	K. Maslo	J. Manfreda	S. Bombač	M. Perc
pol. komisar	pol. komisar	pol. komisar	pol. komisar	pol. komisar	pol. komisar
F. Brežič	B. Vrenko	J. Čerin	A. Knapič	J. Kranjc	J. Učakar

Po začetku množičnejšega odhajanja vojaških obveznikov v slovenske partizane jeseni 1942 so italijanske vojaške oblasti še pred koncem leta 1942 poslale v severni del goriške province 102. alpinski pohodni polk. Ko je bilo januarja in februarja 1943 odhajanje v partizane najmočnejše, so iz severne Italije poslali v severni del Goriške pokrajine 3. alpinsko pohodno brigado (103. in 104. alpinski pohodni polk) s poveljstvom v Tolminu (poveljnik general Luigi Masini), v brigado so vključili četam blizu nahajajoči se 102. alpinski pohodni polk. Teh alpinskih pohodnih polkov itak niso mogli več poslati drugam, saj ni bilo več bojišča, ki bi zahtevalo alpinske enote. Na drugi strani "*bojne črte*" so aprila oz. maja 1943 iz obeh omenjenih partizanskih odredov v Goriški pokrajini ustanovili 5. slovensko narodnoosvobodilno brigado "*Simon Gregorčič*" in 6. slovensko narodnoosvobodilno brigado "*Ivan Gradnik*". Ob začetku njunega delovanja je generalštab kopenske vojske 1. maja 1943 ustanovil v Vidmu 24. armadni zbor pod poveljstvom generala Licurga Zaninnija (načelnik štaba polkovnik Giovanni Corniani). Zaupal mu je bojevanje proti slovenskim partizanom, ki so se že razširili v Videmsko pokrajino, do zahodnega roba slovenskega narodnega območja, na območju videmske teritorialne obrambe.

Oba armadna zbora – 23. v Trstu, ki je imel potlej 2. pehotno divizijo "Sforzesca" v Divači (poveljnik general Vincenzo Paolini) in 24. v Vidmu, ki je imel 3. alpinsko brigado "*Julia*" (poveljnik general Franco Testi), 52. pehotno divizijo "*Torino*" v Gorici (poveljnik general Luigi Krall, nato general Bruno Malagutti) in 3. alpinsko pohodno brigado v Tolminu (poveljnik general Luigi Masini) so skupaj s 35. armadnim zborom v Bolzanu podredili poveljstvu 8. armade v Padovi (poveljnik general Italo Gariboldi), ki se je bilo vrnilo iz Sovjetske zveze.

Spomladi 1943 so tam delujoči pehotni diviziji "*Novara*" in "*Veneto*" preimenovali v pehotni diviziji, ki sta večino svojega moštva pustili v Sovjetski zvezi, in to v divizijo "*Sforcesca*" (v Divači) in "*Torino*" (v Gorici), medtem ko je iz Sovjetske zveze prispela

alpinska divizija "*Julija*" obdržala svoje ime. Vanjo so vključili že omenjeno 3. alpinsko pohodno brigado.

Organizacijo italijanske vojske v Julijski krajini in Furlaniji 1. junija 1943 kaže tale pregled:

Generalni štab
italijanske kopenske vojske
Rim
Mario Roatta

8. armada
Padova
Italo Gariboldi

23. armadni. zbor				24. armadni zbor			
graničarji Trst I. Bistr. Domenico Barbaro	pov. ter. obr. Trst Giovanni Esposito	2. div. "Sforzesca" Divača Vincenzo Paolino	3. div. "Julia" Videm Franco Testi	52. div. "Torino" Gorica Luigi Krall	3. alp. poh. brig. Tolmin Luigi Masini	Pov. ter. obr. Videm Antonio Bergonzi	Graničarji Gorica (Idrija) Carlo Danioni

vojaška cona Istra Opatija Giovanni Corte	vojaška cona Trst Giuseppe Robolotti	vojaška cona Gorica Giuseppe Beato	vojaška cona Videm Pietro Sisinni

Pred premirjem med italijanskimi oboroženimi silami ter britansko in ameriško vojsko, podpisanim 3. septembra 1943 v kraju Cassibile pri Sirakuzah na Siciliji in objavljenim po radiu 8. septembra 1943 zvečer, je prišlo še do nekaterih sprememb. Poveljnik videmske teritorialne obrambe je postal general Giulio Perugi, poveljnik goriške vojaške cone pa je postal general Enrico Giorgetti. Predvideli so nekaj zamenjav divizij, do katerih pa ni prišlo. Načrtovali so tudi umik nekaterih divizij iz Slovenije in Hrvaške v Julijsko krajino, vendar so tja umaknili le del 1. pehotne divizije "*Re*".

Kakšno je bilo število vojakov v obeh armadnih zborih, kaže tale statistika:

23. armadni zbor		24. armadni zbor	
častniki	podčastniki in vojaki	častniki	podčastniki in vojaki
4.254	84.176	3.910	80.862

Velike italijanske vojaške enote, t.i. grandi unità so izdajale svoja redna dnevna, tedenska, štirinajstdnevna ali mesečna poročila ("*notiziari*") o dogodkih na svojih operativnih območjih.

V pričakovanju zloma osi Rim – Berlin, ko so v vrhovnem poveljstvu nemške vojske izdelali načrta "*Konstantin*" in "*Alarich*" in ju nato združili v načrt "*Achse*" (Os), je Glavni štab Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije združil obe primorski partizanski brigadi v 3. slovensko narodnoosvobodilno brigado "*Ivan Gradnik*" in jo odpoklical v osrednjo Slovenijo, v 14. divizijo NOV in POJ. Iz tistih partizanov, ki so ostali na Primorskem, pa je 1. avgusta 1943 ustanovil Primorski partizanski odred z dvema bataljonoma. Ob razglasitvi premirja, 8. septembra 1943, je bil en

bataljon pri Kozjih stenah nad Vipavo in drugi pri Čepovanu ter sta se čez nekaj dni oba pojavila pred Gorico. Začelo se je novo obdobje druge svetovne vojne na slovenskem ozemlju – vse, razen Prekmurja, se je znašlo pod nemško okupacijo.

DEJAVNOST NEMŠKIH SIL PO ZLOMU ITALIJE*

Nemške oborožene sile v Sloveniji so bile prešibke, da bi ob kapitulaciji Italije mogle razorožiti italijansko vojsko in moč narodnoosvobodilnega gibanja prevelika, da bi mogle zasesti ozemlje, s katerega se je umikala razorožena in deloma tudi nerazorožena italijanska vojska. Kot smo že omenili, je še pred italijansko kapitulacijo prišla na ozemlje, na katerem je bila italijanska vojska, okrepljena nemška 71. pehotna divizija s petimi polki, bili so 191., 194. in 211. grenadirski, 171. topniški ter polk planinskih lovcev "*Admont*", na ozemlje, ki so ga okupirali že prej, pa še sile zaščitne policije v moči okrepljenega polka, in sicer dva bataljona na Gorenjskem in eden na Spodnjem Štajerskem.

Svojih oboroženih sil v razsežnem prostoru med Savo, Trstom in Furlanijo v organizacijskem in operacijskem pogledu tudi v tako kritičnem trenutku Nemci niso podredili enotnemu poveljstvu. Vse enote na ozemlju, kjer je bila do tedaj italijanska vojska, so podredili štabu armadne skupine B v Severni Italiji, druge pa so bile še naprej pod vodstvom višjega vodje SS in policije 18. vojnega okrožja. Vendar kaže, da sta obe poveljstvi tesno sodelovali in niso znani primeri kakšnih nesporazumov in nesoglasij.

Ker je bila večina nemških vojaških enot ob prometnih poteh, ki so jih varovale, so mogle razorožiti italijansko vojsko le ob poteh in v večjih mestih v Slovenskem Primorju, v katera so vdrle v glavnem šele po italijanski kapitulaciji. Bolj iz pregleda delovanja nemških oboroženih sil, kakor iz ohranjenih in dostopnih virov, lahko sklepamo, da so imele glavno nalogo varovati najpomembnejše prometne zveze, kar je spričo njihovega pomena v tako prehodnem prostoru ter bližine in moči narodnoosvobodilnega gibanja povsem razumljivo, naslednja naloga pa razoroževati italijansko vojsko in šele nato zasesti odročnejše predele. Svojo pozornost so posvečale predvsem prostoru med Ljubljano in Trstom, Puljem ter Reko, medtem ko sta jih Dolenjska ter vzhodni in osrednji predeli Notranjske zanimali šele nekaj tednov pozneje, ko je narodnoosvobodilna vojska Slovenije začela pritiskati čez meje osrednjega osvobojenega ozemlja. Tako so morali npr. policijske enote s prostora vzhodno in severno od Ljubljane poslati naprej v Ljubljano, nato kmalu še naprej do Pulja, nemške graničarje z Gorenjske pa na železniško progo Logatec – Št. Peter na Krasu (Pivka) itd. Za zasedbo večjih mest, kot so Trst (10. 9.), Gorica (12. 9.), Pulj (12. 9.) in Reka (14. 9.) so namreč potrebovali vedno več novih enot, druge pa so se zategadelj morale premakniti proti zahodu in jugozahodu. Tako sta slednjič ostala okupatorju na voljo za zavarovanje vse Spodnje štajerske in Gorenjske ter ožjega mestnega območja Ljubljane od operativnih enot le dva okrepljena policijska bataljona, 1. in 3. bataljon 19. SS policijskega polka.

Lahko ugotovimo, da nemške oborožene sile tudi po odhodu italijanske vojske iz Slovenije in vsaj zasilnem zavarovanju prometnih zvez niso bile dovolj močne, da bi razen krajev ob najpomembnejših prometnih poteh zasedle še kakšne druge večje kraje ali da bi poskušale iztrgati iz rok narodnoosvobodilnega gibanja kak večji del osvobojenega ozemlja. Že ko so prodirale s Krasa in Pivke proti Pulju in Reki 12. in 14. septembra, so morale premagati številne prometne ovire in odpor narodnoosvobodilne vojske Slovenije in Hrvatske, še manj pa so imele moči, da bi se lotile kakšnih večjih sunkov v notranjost osvobojenega ozemlja. Razen zavarovanja prometnih zvez in nekaterih industrijskih objektov so lahko napravile le kak kratkotrajen izpad na bližnje cilje ob robu osvobojenega ozemlja, kot so bili vdori v Cerknico, Polhograjske Dolomite, v okolico Ljubljane, Višnjo goro itd. V takšnem občem položaju nemške oborožene sile

* Borec, št. 1, 1974, str. 7–21.

niso mogle posredovati v bojih pri Turjaku in se jim je ponesrečil tudi prvi globlji prodor v notranjost osvobojenega ozemlja proti Idriji, ki so jo nameravale zavzeti in zavarovati predvsem iz gospodarskih razlogov. Zaradi šibkosti partizanskih oddelkov v severnem Posočju so vendarle uspele zasesti rudnik svinca v Rablju in Bovec.

Zavedajoč se šibkosti nemških čet v razsežnem zaledju Tržaškega zaliva, težavnosti nalog zavarovanja strateško pomembnih prometnih zvez in razoroževanja italijanske vojske ter čedalje močnejšega pritiska narodnoosvobodilne vojske Slovenije in Hrvatske, so nemška poveljstva zahtevala takojšnje okrepitve. Štab armadne skupine B je npr. že 12. septembra prosil Hitlerja, naj na območje 71. pehotne divizije pošljejo policijske in druge enote za zavarovanje, ker enote, ki jih ima na voljo, ne zadostujejo za opravljanje omenjenih nalog. Potem štirinajst dni skoraj ni bilo dneva, da ne bi ponovil svoje prošnje ali zahteve. V nemškem vrhovnem vojaškem poveljstvu je zategadelj zelo zgodaj začela rasti bojazen pred vedno večjo nevarnostjo v tem prostoru, vendar je Hitler, ki se je te nevarnosti dobro zavedal, ni mogel preprečiti. Da bi obdržal zveze z nemško fronto v južni Italiji in silami v Italiji sploh prek slovenskega ozemlja ter zavaroval istrsko obalo, je moral neprenehoma pošiljati nove in vedno večje enote.

Vrhovno vojaško poveljstvo je že 10. septembra za prodor v Istro dodelilo 71. pehotni diviziji tankovsko akcijsko četo, ki pa je mogla prispeti šele 17. septembra. Hitler je 11. septembra ukazal, naj tej diviziji za čiščenje Istre, pod katero je pojmoval tudi Slovensko Primorje, dodelijo še bataljon 1. tankovskega polka 1. tankovske divizije, ki je bil tedaj na poti iz Nemčije v Grčijo. Pripeljali so ga sredi septembra v prostor vzhodno od Trsta, kjer je zavaroval železnico. Naslednjega dne, 12. septembra, je Hitler odredil, naj pošljejo v Slovensko Primorje še 901. šolski tankovski grenadirski polk, ki so ga pripeljali 20. septembra na ozemlje vzhodno od Trsta, 15. septembra pa je ukazal, naj armadni skupini B za boj proti italijanskim partizanom, pri čemer je prav gotovo mislil na Furlanijo, Goriška Brda in Beneško Slovenijo, hitro pošljejo iz Šlezije 162. pehotno divizijo "*turkestansko*" in jo oborožijo z zaplenjenim italijanskim orožjem. Transporti te divizije so lahko krenili šele čez teden dni. Razporedila se je na Tolminskem, v Beneški Sloveniji in Furlaniji. Ker nemške čete za zaščito prometnih zvez in odpor proti nenehno naraščajoči moči in aktivnosti slovenske narodnoosvobodilne vojske in prvih oddelkov italijanskih partizanov še vedno niso zadostovale, se je Hitler ukvarjal z načrtom o premestitvi nemške 44. grenadirske divizije "*Hoch- und Deutschmeister*" na vzhodno krilo armadne skupine B, v okolico Trsta in Gorice, od koder naj bi prodirala proti najbolj ogroženim območjem hkrati s silami, ki naj bi jih dal v ta namen na voljo nemški vrhovni poveljnik za jugovzhodno Evropo. Ta zamisel je že nakazovala idejo o silovitem udarcu močnejših sil, ki naj bi uničile narodnoosvobodilno gibanje v tem prostoru, idejo o veliki ofenzivi proti osvobojenemu ozemlju v zahodnem in južnem delu Slovenije, o kateri bo govora pozneje.

Ustanovitev operacijske cone "*Jadransko primorje*"

Po padcu fašizma v Italiji, ko je nemško vrhovno vojaško poveljstvo začelo izvajati že omenjene ukrepe po načrtu "*Achse*", sta gauleiterja obeh sosednjih avstrijskih pokrajin Koroške in Tirolske menila, da je napočil čas za uresničitev starih nemških aneksionističnih teženj do tistih sosednjih slovenskih, hrvatskih in italijanskih pokrajin, ki so bile nekoč sestavni del avstrijske monarhije. S svojimi pismenimi in ustnimi vlogami sta si prizadevala prepričati Hitlerja in nekatere fašistične veljake, da je treba nemudoma načeti vprašanje povrnitve oziroma priključitve teh pokrajin k nemškemu rajhu. Vendar Hitler tega ni mogel storiti vsaj do razglasitve brezpogojne vdaje italijanske vojske.

Že dan po razglasitvi italijanske kapitulacije je koroški gauleiter dr. Rainer poslal nemškemu zunanjemu ministru Joachimu von Ribbentropu spomenico "*o ureditvi jezikovno mešanega italijanskega ozemlja med Koroško in Jadranskim morjem*". Najprej je povedal, da bi bila najustreznejša rešitev, če bi ob upoštevanju italijanskega nacionalnega čustva obnovili italijansko-avstrijsko državno mejo iz leta 1914 in v razsežnem prostoru, ki leži med njo in slovensko-hrvaško jezikovno mejo na vzhodu, dotedanjo nemško-italijansko državno mejo na Gorenjskem in Dolenjskem na severu ter Jadranskim morjem na jugu, vzpostavili nemško civilno upravo, ki naj bi jo vodil koroški gauleiter, tj. on sam, s sedežem v Celovcu. Njegova naloga naj bi bila "*urediti in pomiriti narodnostne razmere, organizirati samoobrambo prebivalstva pred boljševizmom in mobilizirati vso gospodarsko moč upravnega območja za nemško končno zmago*". To je treba razumeti tako, da naj bi bili najpomembnejši nalogi nemške uprave boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju in izkoriščanje gospodarskih zmogljivosti dežele za potrebe nemškega rajha, njuno uresničevanje pa naj bi omogočile kolikor toliko mirne narodnostne razmere. To upravno območje naj bi se po takojšnji priključitvi Kanalske doline h Koroški delilo na tri manjše upravne enote, in sicer na Kranjsko, z glavnim mestom Ljubljano, Goriško z glavnim mestom Gorico in Istro z glavnim mestom Trstom. Kranjska naj bi v začetku obsegala le Dolenjsko in Notranjsko, sčasoma pa bi ji priključili še Gorenjsko. Gauleiter za Koroško je torej predlagal nekdanjo avstrijsko teritorialno ureditev, le da je Trst priključil k Istri. Odločno je odsvetoval, da bi na omenjenem prostoru v celoti ali delno uvedli vojaško upravo, češ da "*težke narodnostne razmere potrebujejo vodstvo s političnimi in propagandističnimi sredstvi*". Odsvetoval je tudi, da bi uvedli dve upravni območji s šefom civilne uprave, češ da celotno ozemlje potrebuje enotno rajhovsko politiko, ki jo bo usmerjal en sam organ.

Toda Hitler je 10. septembra 1943 brez poprejšnjega posveta z nacističnimi veljaki izdal odredbo, s katero je uredil upravo v zasedeni Italiji. Še isti dan jo je dopolnil z odlokom, s katerim je v razsežnem pasu vzdolž dotedanje državne meje nemškega rajha ustanovil operacijski coni "*Jadransko primorje*" in "*Predalpske dežele*". V operacijski coni "*Jadransko primorje*" (Operationszone Adriatisches Küstenland) naj bi bile sledeče nižje upravne enote – pokrajine: Furlanija, Gorica, Trst, Istra, Reka, Kvarner in Ljubljana. Ne vemo, kaj je Hitler štel kot pokrajino Kvarner, verjetno tiste predele okrog Reke in v Hrvatskem primorju, ki jih je bila dobila Italija po t. i. rimskem sporazumu 18. maja 1941. Da ne bi nastal videz, da ta odredba krši suverenost italijanske fašistične vlade, ustanovljene 9. septembra 1943 v Nemčiji, le-te in dopolnilnega odloka niso razglasili, kakor tudi ne imenovanja koroškega in tirolskega gauleiterja dr. Friedricha Rainerja in Franza Hoferja za vrhovna komisarja teh novo ustanovljenih operacijskih con. Kaže, da sta oba vrhovna komisarja na konferenci 12. septembra 1943 dobila od Hitlerja še natančnejša ustna navodila za ureditev operacijskih con. Hitler jima je tudi povedal, da iz političnih razlogov ne namerava spremeniti italijanskih državnih meja. Zunanji minister von Ribbentrop si je namreč na pobudo nemškega poslanika v Zagrebu Siegfrida Kascheja prizadeval, da bi Neodvisna država Hrvatska dobila Sušak in otok Krk, hotela pa si je pridobiti tudi vzhodno istrsko obalo, medtem ko sta si vrhovna komisarja prizadevala, da bi vsaj nekatere dele operacijskih con priključili h Koroški in Tirolski.

Ozemlje dotedanje kraljevine Italije je nemški okupator razdelil na tri dele. Med fronto in Apenini je bilo ozemlje pod nemško vojaško upravo, med Apenini in južno mejo omenjenih operacijskih con je bila Mussolinijeva "*Socialna republika Italija*", na severu pa operacijski coni. Zahodneje od njiju, ob švicarski in francoski meji, naj bi ustanovili še nove operacijske cone.

Ureditev operacijske cone "*Jadransko primorje*" in prevzem oblasti visokega komisarja sta potekala v dveh fazah. Najprej je to ozemlje postalo operacijsko območje nem-

ške vojske, na katerem je imel vrhovno oblast "*poveljnik nemške vojske v Sloveniji*", poveljnik 71. pehotne divizije generalmajor Wilhelm Raapke. Ker se je težišče njegovih čet po italijanski kapitulaciji pomikalo vedno bolj proti zahodu, je naprosil dr. Rainerja naj bi prevzel odgovornost za vse zaledje omenjene divizije. Ta je res najprej prevzel civilno oblast v Ljubljanski pokrajini, vendar je bila zaradi tega, ker je narodnoosvobodilno gibanje obvladovalo skoraj vso Dolenjsko in Notranjsko, omejena le na Ljubljano in nekaj večjih krajev ob železnici Ljubljana–Postojna. Razsežno ozemlje Slovenskega Primorja, Istre, Hrvatskega primorja in Furlanije je ostalo še nekaj časa pod nemško vojaško upravo, ki seveda ni bila v prav nič boljšem položaju kot tista v Ljubljanski pokrajini.

Oblikovanje pokrajinske uprave v Ljubljanski pokrajini

Visoki komisar za operacijsko cono "*Jadransko primorje*" je takoj poslal v Ljubljano za vodjo civilne uprave radovljiškega deželnega svetnika dr. Rudolfa Hintereggerja, ki ga je že 17. septembra 1943 zamenjal kamniški deželni svetnik dr. Hermann Doujak. Najprej sta bila oba formalno podrejena nemškemu komandantu mesta.

Ni znano, ali je Hitler na že omenjeni konferenci 12. septembra 1943 dal dr. Rainerju kakšna natančnejša navodila, kdaj in kako naj prevzame oblast v svoji operacijski coni, pač pa vemo, da je le-ta že 15. septembra prispel s spremstvom v Ljubljano, povabil v vladno palačo ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana in ga vprašal, kdo bi bil najustreznejši načelnik pokrajinske uprave v Ljubljanski pokrajini. Škof mu je predlagal tedanjega mestnega župana generala Leva Rupnika, ki je po nekajdnevnem premisleku 18. septembra odgovoril pritrdilno. Čez dva dni so ga odpeljali v Celovec, kjer je visoki komisar še tisti dan izdal "*odredbo o izvajanju javne uprave v Ljubljanski pokrajini*". Ta je določila, da bo tej pokrajini načeloval šef pokrajinske uprave z naslovom predsednik in bo pri svojem delu uporabljal že obstoječe upravne organe. Vladni predsednik za Koroško dr. Ferdinand Wollsegger je 22. septembra ob navzočnosti vodij nekaterih ustanov generala Rupnika slovesno namestil v vladni palači v Ljubljani za šefa pokrajinske uprave.

Zanimivo je, da je odredbe, ki so bile objavljene v uradnem listu, do 21. septembra 1943 izdajal še vedno visoki komisariat za Ljubljansko pokrajino, podpisoval pa podprefekt, vikar Pietro David. Hkrati sta odredbe vojaškega značaja izdajala tudi poveljnika nemških enot v Ljubljani in okolici, vendar so njune odredbe objavljali le v dnevnem časopisju.

Pokrajinska uprava za Ljubljansko pokrajino je v glavnem imela tiste upravne oddelke in odseke kot prej italijanski visoki komisariat ali še prej jugoslovanska uprava dravske banovine, le da so ob italijanski kapitulaciji ali nekaj dni pozneje odšli vsi italijanski visoki uradniki. Odšli so tudi okrajni glavarji okrajnih glavarstev Ljubljana–okolica, Logatec, Novo mesto, Črnomelj in Kočevje, od katerih so bili poslednji trije itak na partizanskem osvobojenem ozemlju. Za tiste okraje, katerih središča niso bila na partizanskem svobodnem ozemlju, je Rupnik imenoval okrajne glavarje konec septembra ali začetek oktobra 1943, medtem ko jih je za okraje, ki so bili takrat še v celoti na partizanskem svobodnem ozemlju, imenoval šele konec oktobra ali v začetku novembra 1943. Poslal jih je šele med nemško ofenzivo 2. novembra 1943 prek Krškega in Kostanjevice in sicer v Novo mesto, Črnomelj in Kočevje. Črnomaljski okrajni glavar in njegovo spremstvo nista nikdar prispela na določeno mesto, ker je 5. novembra njun avtobus napadel in uničil na Gorjancih bataljon 15. (belokranjske) brigade. Okupator in Rupnikov kvislinški režim nista potem nikdar več poskušala vzpostaviti svoje oblasti v

tem okraju, ki je bil svoboden do konca vojne. Tudi odredbo o postavitvi županov in občinskih sosvetov v Ljubljanski pokrajini je Rupnik mogel izdati šele 12. novembra 1943, ko se je končala nemška ofenziva na Dolenjskem in Notranjskem.

Ker so v drugih pokrajinah operacijske cone "*Jadransko primorje*" ostale stare italijanske policijske ustanove, si je pokrajinska uprava v Ljubljani prizadevala, da bi v Ljubljanski pokrajini razen nemške obstajala še slovenska policija. Rupniku je uspelo, da je nemški okupator privolil v imenovanje zagrizenega protikomunista in predvojnega šefa ljubljanske policije dr. Lovra Hacina za upravnika policije v Ljubljani. Uprava policije je svojo dejavnost postopoma razširila še na nekatere večje kraje v pokrajini, kot so Novo mesto, Kočevje, Logatec itd. Z nemško varnostno policijo v Ljubljani jo je povezoval posebni zvezni oficir.

Teden dni po imenovanju Leva Rupnika za šefa pokrajinske uprave v Ljubljani je Mussolini ponovno imenoval za visokega komisarja te pokrajine Emilia Graziolija, kar je Nemce in slovensko buržoazijo močno vznemirilo. O tem so seznanili tudi Himmlerja, vendar ne vemo za njegov odgovor. Znano je le, da je poveljnik nemških čet na območju Ljubljane, polkovnik Oertl, dobil nalogo, naj pričaka Graziolija na postaji in mu dovoli bivanje v mestu le kot gostu. To se je tudi zgodilo. Grazioli se je moral vrniti v Italijo: Mussolinijeva vlada je sicer ugovarjala, toda nemški organi in Hitler so ostali pri svojem sklepu.

Imenovanje Graziolija za visokega komisarja Ljubljanske pokrajine in nekaterih drugih fašistov za prefekte drugih pokrajin operacijske cone "*Jadransko primorje*" je namreč sledilo vesti, da je vrhovni komisar prevzel oblast v tej coni. To se je zgodilo 29. septembra 1943, ko je nemška vojska že izvedla prvi del svojih ofenzivnih operacij v Sloveniji in "*očistila*" Kras, Vipavsko dolino, Trnovski gozd in Banjško planoto. "*Odredbo o izvajanju javne oblasti*" po vrhovnem komisarju v operacijski coni "*Jadransko primorje*" je tako vrhovni komisar dr. Rainer izdal šele 1. oktobra 1943. Objavil jo je najprej po radiu – to je bila prva uradna vest o ustanovitvi operacijske cone – nato pa v prvi številki uradnega lista, ki ga je začel izdajati 15. oktobra 1943. Prvi člen odredbe določa, da bo izvajal oblast v operacijski coni, ki jo sestavljajo pokrajine Furlanija, Gorica, Trst, Istra, Ljubljana in Kvarner z vključenimi območji Sušak, Bakar, Čabar, Kastav in Krk. V drugem členu je določil, da ostane v veljavi dotedanje pravo, kolikor ne nasprotuje varnostnim ukrepom in kolikor ga ne bo sam spremenil, v tretjem je zavezal vse urade, naj nadaljujejo svoje delo po njegovih navodilih, v poslednjem pa je raztegnil veljavnost odredbe nazaj do 29. septembra 1943.

Ker je nemški visoki komisar predvideval, da bodo prefekti v pokrajinah nenemške narodnosti, jim je z odredbo 22. oktobra 1943 določil "*nemške svetovalce*", ki naj bi skrbeli za to, da bo delo upravnih organov v pokrajinah v skladu z njegovimi navodili. Imeli naj bi pravico dajati navodila in nasvete prefektom in šefu pokrajinske uprave v Ljubljani. Nemškega svetovalca v Ljubljanski pokrajini dr. Hermanna Doujaka, postavljenega še pred izidom odredbe o nemških svetovalcih, je kmalu na Himmlerjevo posredovanje zamenjal Erwin Rösener, dr. Doujak pa je postal "*upravni svetovalec*". Oba sta ostala na svojih položajih do začetka maja 1945.

V Ljubljanski pokrajini, kakor tudi v drugih pokrajinah operacijske cone "*Jadransko primorje*", je imel dejansko oblast nemški okupator, pokrajinska uprava pa je bila pristojna le za reševanje določenih samoupravnih zadev in bila dolžna dajati pomoč nemškim okupacijskim organom. Hkrati moramo ugotoviti, da v nobeni drugi pokrajini ni bilo sodelovanje med pokrajinsko upravo in nemškim okupatorjem tako tesno kot v Ljubljanski pokrajini. Najvidnejši eksponent slovenske kontrarevolucionarne buržoazije Lev Rupnik je do zloma nemškega rajha celo hvalil nekakšen Hitlerjev prisrčni odnos do malih narodov, čeprav je bilo takrat že skoraj vsemu svetu jasno, da bi zmaga nemškega

nacizma pomenila smrt mnogih malih narodov, zlasti slovanskih. V svoji poldrugo leto trajajoči politični karieri se je izkazal kot zvest podpornik nemškega nacizma in odločen germanofil. Sodelovanje pokrajinske uprave v Ljubljanski pokrajini z nemškim okupatorjem je bilo tesnejše v primerjavi z upravami drugih pokrajin v coni, kajti italijanski prefekti so gledali v operacijski coni krnitev italijanske suverenosti v obliki Mussolinijeve socialne republike in so kljub oviram poskušali vzdrževati zvezo z njo, pokrajinska uprava v Ljubljani pa je po odhodu italijanske okupacijske uprave upala na ustanovitev nekakšne avtonomne slovenske državice, ki bi obsegala vsaj celo Kranjsko, seveda v mejah nemškega rajha. Ko so Rupnik in njegovi privrženci uredili upravo, kolikor so jo pač mogli, so namreč začeli misliti na to, da bi s povečevanjem upravnega območja na Primorsko in Gorenjsko in s širjenjem svoje oborožene sile, propagande itd. krepili svojo moč in veljavo. Pri tem so jih podpirali nekateri nemški krogi in sicer zaradi neugodnih političnih in vojnih razmer, v katere jih je spravil osvobodilni boj slovenskega naroda. Nacisti so bili združeni Kranjski pripravljeni dati nekakšno polovično avtonomijo, seveda kolikor bi to mobiliziralo ljudske sile in gmotna sredstva za nemški rajh. To koncesijo so bili pripravljeni dajati le toliko časa, dokler bi za njih trajale neugodne razmere.

Čeprav je Ljubljanska pokrajina postala sestavni del operacijske cone "*Jadransko primorje*", vsi okupatorjevi organi v njej niso bili podrejeni osrednjim organom te operacijske cone. Tako so bile nemške policijske ustanove, ki naj bi vodile v pokrajini boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju, podrejene tistim nemškim policijskim ustanovam, ki so že do tedaj vodile boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju v Spodnji Štajerski in Gorenjski. Vsa policija v Ljubljanski pokrajini je spadala pod višjega vodjo SS in policije v 18. vojnem okrožju, SS gruppenführerja in generallajtnanta policije Erwina Rösenerja in ne pod višjega vodjo SS in policije za operacijsko cono "*Jadransko primorje*", v Ljubljani pa si je uredil svojo izpostavo komandant varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko in ne poveljnik varnostne policije in varnostne službe za operacijsko cono "*Jadransko primorje*". Tej izpostavi je bila v Ljubljani podrejena tudi slovenska politična policija, ki ji je šef pokrajinske uprave Lev Rupnik določil za direktorja zloglasnega dr. Lovra Hacina; med obema je bil posebni oficir za zvezo. Dejstvo, da je osvobodilni boj slovenskega naroda tesno povezan ne oziraje se na okupacijske meje, je nemškega okupatorja prisiljevalo, da se pri zatiranju narodnoosvobodilnega gibanja ni togo držal upravne razmejitve. Zato je razumljivo, da je boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju tudi na območju Ljubljanske pokrajine vodil Rösenerjev "*operativni štab za uničevanje tolp*" (Führungsstab für Bandenbekämpfung), ki so ga ustanovili v Ljubljani 30. septembra 1943, in ne tisti za operacijsko cono "*Jadransko primorje*", ki so ga ustanovili nekoliko pozneje. Podobno kot je Himmler storil že 21. junija 1943 za Gorenjsko in Spodnjo Štajersko, je decembra 1943 tudi operacijsko cono "*Jadransko primorje*" razglasil za "*območje partizanskega bojevanja*" (Bandenkampfgebiet).

Okupatorska oblast v Slovenskem Primorju

Kot rečeno, je nemški vrhovni komisar za operacijsko cono "*Jadransko primorje*" prevzel oblast nad večjim delom cone šele 29. septembra 1943. Svoj urad si je uredil v justični palači v Trstu. Načelniki oddelkov so bili upravni funkcionarji iz Celovca, tako da so imeli nekateri enak položaj v uradu državnega namestnika v Celovcu in v uradu vrhovnega komisarja v Trstu. Urad v Trstu je vodil vladni predsednik dr. Ferdinand Wollsegger iz Celovca.

Šele čez mesec dni je vrhovni komisar začel v posameznih pokrajinah nameščati prefekte, ki so bili vsi italijanske narodnosti. Oktobra je prefekt Trsta postal Bruno Coceani v Gorici pa grof Marino Pace, novembra v Vidmu Riccardo De Bedeni in na Reki Alessandro Spalatino, decembra 1943 pa v Pulju Ludovico Artussi. Imeli so na voljo urade prefektov, svojih predhodnikov. Podobno kot je poskusila za Ljubljansko pokrajino, je Mussolinijeva vlada tudi za te pokrajine imenovala svoje prefekte, vendar se nemška vlada in visoki komisar nista ozirala na takšna imenovanja. Kot v Trstu je nemški visoki komisar na položaj nemških svetovalcev pri prefektih v operacijski coni postavil višje uradnike naciste, ki so dotlej služboval na Koroškem in celo na Gorenjskem.

V Slovenskem Primorju pod Italijo ni bilo med prefekti in župani nobenih vmesnih okrožnih ali okrajnih upravnih organov. Tudi nemški okupator jih ni uvajal. Na razsežnem osvobojenem ozemlju, na katerem je živelo v veliki večini slovensko in hrvaško prebivalstvo, ni bilo več italijanskih županov in uradnikov. V predelih, ki jih je okupator po vojaških ofenzivnih operacijah konec septembra in v prvi polovici oktobra 1943 trdneje zasedel, je na slovenskem narodnem ozemlju skušal nameščati slovenske župane, vendar je uspešnejše izvajanje tega načrta močno oviralo narodnoosvobodilno gibanje, ki je razglasilo bojkot vseh okupatorjevih ukrepov in tudi njegove uprave.

V večini pokrajin operacijske cone so ostali tudi dotedanji pokrajinski policijski organi, kvesture, ki so jih vodili italijanski kvestorji. Nekateri so delovali tako kot v času pred italijansko kapitulacijo, ponekod pa so ostale nedotaknjene tudi karabinjerske ustanove. Kljub temu je imel dejansko in vrhovno policijsko oblast v coni in pokrajinah nemški okupator. Že septembra 1943 so postavili za višjega vodjo SS in policije v operacijski coni "*Jadransko primorje*" SS gruppenführerja in generallajtnanta policije Odila Globocnika s sedežem v Trstu. V pokrajinah, razen v Ljubljanski, kamor njegova oblast ni segala, je imel svoje poverjenike, komandante SS in policije v Trstu, Gorici, Vidmu, Pulju in na Reki, nadziral pa je tudi delo poveljnikov varnostne policije in varnostne službe ter redarstvene policije, ki sta imela v pokrajinah svoje izpostave oziroma odseke. Globocniku je bila podrejena še posebna akcijska skupina. "*Reinhardt*", ki je imela nalogo "*očistiti*" operacijsko cono Židov in ki je v ta namen v tržaški rižarni uredila zapore in krematorij. Globocnik ni bil neposredno podrejen Berlinu kot je bil vodja SS in policije v Ljubljanski pokrajini, temveč najvišjemu vodji SS in policije v Italiji.

Čeprav so nacisti utemeljevali ustanovitev operacijskih con s strateškim pomenom teh prehodnih ozemelj, je bilo vendarle jasno, da gre bolj za politični kot za vojaško strateški ukrep. Strateški razlogi bi terjali, da operacijske cone upravljajo izključno vojaški poveljniki. Toda ko je Hitler v začetku oktobra 1943. leta imenoval generala Ludwiga Küblerja za vojaškega poveljnika v operacijski coni "*Jadransko primorje*", mu ni dal nobenih upravnih pristojnosti. Vojaški poveljnik je bil odgovoren le za vojaške enote in je imel v tridesetkilometrskem obalnem pasu tudi varnostne naloge. Izven tega pasu je te naloge opravljal policijski operativni štab za uničevanje tolp, s sedežem v Trstu, pozneje pa v Gradiški. Vojaškemu poveljniku so bili podrejeni še posebno teritorialno "*vojaško poveljstvo 1001*" v Trstu z nižjimi teritorialnimi poveljstvi v Trstu, Pulju, na Reki in v Ljubljani, "*vojaško poveljstvo 1002*" v Gorici s podrejenima poveljstvoma v Gorici in Vidmu, čeprav Mussolinijeva vlada formalno ni imela v operacijski coni nobenih pristojnosti, da izvaja mobilizacijo in organizira organe italijanske fašistične republikanske vojske, so Nemci dovoljevali nekatera takšna poveljstva. V Trstu je bilo 204. vojaško regionalno poveljstvo za Julijsko krajino pod vodstvom italijanskega generala Giovannija Esposita, v glavnih mestih pokrajin, z izjemo v Ljubljani, pa pokrajinska vojaška poveljstva št. 31–35 in vojna okrožja št. 94–97. Ta poveljstva so smela novačiti za fašistično republikansko vojsko le prostovoljce in še teh največ pet odstotkov glede na celotno število vpoklicanih v vojsko, organizacijo Todt,

domobranstvo in druge formacije v operacijski coni. Seveda je takšno stališče nemškega okupatorja nenehno vzbujalo nezadovoljstvo in celo proteste italijanskih fašistov. V operacijski coni je nemški okupator dovoljeval organizacije fašistično republikanske stranke.

Ustanovitev Slovenskega domobranstva in Slovenskega narodnega varnostnega zbora

Ni še popolnoma ugotovljeno, kdo je prvi dal pobudo za ustanovitev Slovenskega domobranstva, vodstvo slovenske kontrarevolucije ali nemški okupator, gotovo pa je, da je bila obojestranska želja ustanoviti čim prej enote za boj proti NOV iz vrst Slovencev. Obstajajo podatki, da naj bi že 13. septembra 1943 Slovenska zveza dala privolitev za vojaške razgovore z nemškim okupatorjem, da naj bi kmalu po nemški zasedbi Ljubljane dva njena predstavnika obiskala Erwina Rösenerja, ko je ta po italijanski kapitulaciji obiskal Ljubljano, in posredovala, naj privoli v ustanovitev nekakšnega "*sestava*" tj. oborožene formacije za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju, itd.

Sredi septembra 1943 so iz belogardistov iz Ljubljane in okolice ter tistih, ki so v mesto pribežali od Zapotoka, sestavili 1. bataljon Slovenske domobranske legije, iz nekdanjih belogardističnih posadk ob železnici Ljubljana–Rakek in v Dolomitih pa v Logatcu 2. domobranski bataljon. Nato so v Kostanjevici ustanovili še tretji domobranski bataljon iz belogardistov, ki jim je uspelo zbežati na nemško okupacijsko območje iz vzhodnega dela Dolenjske. Ti trije bataljoni, ki so jim poveljevali stari belogardistični oficirji, ki so bili vsi aktivni oficirji bivše kraljevske vojske, so bili v organizacijskem, oskrbovalnem in taktičnem pogledu povsem podrejeni bližnjim nemškim vojaškim ali policijskim oficirjem in so jih uporabljali za trenutne operativne naloge. Čez poldrugi mesec, 1. novembra 1943, so iz beguncev, ki so prihajali z Dolenjske, v Ljubljani ustanovili še en šolski bataljon.

Do trdnejše medsebojne povezave teh prvih domobranskih enot je prišlo šele nekaj tednov po njihovi ustanovitvi in sicer v okviru t. i. Slovenske legije. Istega dne, ko je Lev Rupnik postal predsednik pokrajinske uprave, so na pobudo vodstva Slovenske ljudske stranke v Ljubljani ustanovili Protikomunistični odbor, ki mu je predsedoval Milan Javornik. Ta odbor je že drugi dan sklenil organizirati obveščevalno službo, ki naj bi za novega okupatorja zbirala podatke o partizanih, aktivistih OF in privržencih narodnoosvobodilnega gibanja sploh ter reorganizirala dotedanje belogardistične enote. Po seji je tričlanska odborova delegacija obiskala Rupnika in mu predlagala, naj določi poveljstvo Slovenske domobranske legije in ji iz propagandnih razlogov dovoli slovensko zastavo.

Slovensko reakcionarno vodstvo je bilo prepričano, da je nemški vrhovni komisar za operacijsko cono "*Jadransko primorje*" dal šefu pokrajinske uprave široka pooblastila. Zato se je Rupnik v Rösenerjevi odsotnosti razglasil za komandanta Slovenskega domobranstva, za glavnega inšpektorja pa imenoval polkovnika Antona Kokalja. Z vodjo koroškega propagandnega urada nacistične stranke dr. Karlom Lapperjem sta sestavila razglas, ki so ga 24. septembra objavili vsi slovenski dnevniki. Razglas je sporočil prebivalstvu, da je ustanovljena slovenska domobranska legija, v katero naj se prostovoljno prijavi vsak za orožje sposoben Slovenec od 18. do 35. leta starosti. Drugi dan je Rupnik izdal povelje, s katerim je domobranskim enotam sporočil, da prevzema poveljstvo nad Slovenskim domobranstvom. Ko se je višji vodja SS in policije 18. vojnega okrožja, Rösener vrnil v Ljubljano, ni potrdil tega, da se je Rupnik sam postavil za komandanta Slovenskega domobranstva in ga je kmalu razrešil te dolžnosti. V novi

organizacijski shemi tega mesta ni predvidel, pač pa je še nekaj časa dovolil obstoj glavnega inšpektorata Slovenskega domobranstva.

Očitno je tičal globlji vzrok teh sprememb v različnosti ciljev slovenske kontrarevolucije in nemškega okupatorja. Zavzemajoč se sicer za enotno fronto z okupatorjem v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju in narodnoosvobodilni vojski je kontrarevolucionarno vodstvo menilo, da bo ta boj uspešnejši, če bo okupator dovolil vsaj videz slovenske samostojnosti v okvirih nemškega rajha, vsaj kot za časa Avstrije, in če bo doseglo razširitev svojega vpliva na ozemlje vse Slovenije ter na vsa področja dejavnosti. Prepričano je bilo, da bo v tem primeru imelo tolikšno moč, da bo moglo uničiti "*komunistično Osvobodilno fronto*". Seveda je prozahodno usmerjeni del vodstva hkrati pričakoval, da bo tak samostojnejši položaj v primeru zloma hitlerjevske Nemčije omogočal trdnejše organizacijske osnove za prevzem oblasti in prehod na stran zahodnih zaveznikov.

Te težnje po večji samostojnosti so bile v ostrem navzkrižju z že prej javno proklamiranimi in uresničevanimi nacističnimi raznarodovalnimi ukrepi na Štajerskem in Gorenjskem, za katerimi so stali interesi tamošnje močne kolonije Nemcev ter Kočevarji, kulturbundovci in nemškutarji. Bile so v navzkrižju tudi s stališčem nemškega državnega vodstva, da ne bo spremenilo stanja glede meja Italije do končane vojne. Po drugi strani pa je nemški okupator dobro vedel, da je del tega vodstva prozahodno usmerjen.

Lahko trdimo, da je nemški okupator v svojih poskusih, da razreši ta nasprotja, dovoljeval reakcionarnemu vodstvu le toliko drobtinic navidezne slovenske samostojnosti, kolikor jih je bil prisiljen odstopiti spričo pritiska osvobodilnega gibanja, da bi mobiliziral čim več slovenskih moči za uresničitev svojega bližnjega cilja, uničenje osvobodilnega gibanja. Hkrati pa se ni odrekel svojih končnih ciljev, temveč jih je le odložil za kasnejše obdobje.

V ljubljanskem taboru slovenske kontrarevolucije se je kmalu začel boj za vpliv v novi oboroženi formaciji. Vodstvo klerikalne Slovenske legije je ugotavljalo, da je domobranstvo pod njenim vplivom, iz drugih političnih strank pa se prijavlja v domobranstvo razmeroma manj ljudi. Toda nemški okupator, ki je ob pomanjkanju lastnih sil za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju hotel imeti sicer enotno usmerjeno "*proti-komunistično akcijo*" in so ga motili boji za prestiž med voditelji slovenskih meščanskih strank, ni dovolil prevelike avtonomnosti, čim je čutil, da se je njegov položaj utrdil. Dvanajstega oktobra je ukinil glavni inšpektorat Slovenskega domobranstva in namesto njega ustanovil organizacijski štab. Organizacijski štab ni bil samostojno poveljstvo, temveč le organ, ki je po njegovih navodilih organiziral domobranstvo in skrbel za izvajanje posameznih nalog. Nekateri domobranski častniki so sicer protestirali proti kršitvi prej danih obljub o delovanju domobranstva pod slovenskim poveljstvom, vendar okupator protestov in grožnj z odstopom ni jemal resno.

Kljub takšnim spremembam so si vsi tokovi slovenske kontrarevolucije prizadevali, da bi se njihovi privrženci iz vrst častnikov in podčastnikov vključili v čim večjem številu v Slovensko domobranstvo, upajoč da bodo tako v njem okrepili svoj vpliv. Bilo jih je premalo, kajti od tistih, ki so bili tik pred italijansko kapitulacijo še v Ljubljani ali pa so se vrnili iz taborišč, jih je veliko odšlo v narodnoosvobodilno vojsko.

Da bi okrepil zanesljivo kadrovsko jedro domobranstva, hkrati pa tudi nemški vpliv, je višji vodja SS in policije 18. vojnega okrožja general Rösener dobil 1. novembra 1943 iz Berlina okrog deset nemških oficirjev in dvajset podoficirjev, ki naj bi bili v pomoč pri ustanavljanju, urjenju in vodenju domobranskih enot. Iz dela le-teh so ustanovili poseben izgraditveni štab (Aufbaustab), ki je določal zvezne oficirje in inštruktorje pri večjih domobranskih enotah. Ti so ga med drugim tudi obveščali o raz-

položenju med moštvom in nadzirali uresničevanje navodil, ki jih je dajal organizacijski štab slovenskega domobranstva, oziroma povelj, ki so jih enote dobivale od nemških bližnjih vojaških ali policijskih enot, katerim so bile v operativnem in taktičnem pogledu podrejene.

Tako je nastalo zanimivo dvojno poveljevanje. Domobranske čete so bile glede organizacijskih, personalnih in gmotnih vprašanj podrejene organizacijskemu štabu domobranstva, v operativno taktičnem pogledu pa nemškim poveljstvom, s katerimi so jih povezovali dodeljeni nemški oficirji in podoficirji, povezani navzgor prek že omenjenega izgraditvenega štaba s policijskim operativnim štabom za boj proti tolpam. V primeru bojne uporabe enot so od bližnjih nemških poveljstev ali prek zveznega oficirja prejeli le ukaz o svoji neposredni nalogi, vsa vprašanja sodelovanja z drugimi četami ter topništvom ali tanki pa so urejali nemški oficirji. Prav vse ključne točke v sistemu poveljevanja in zvez ter vse odločitve glede uporabe enot je imel v rokah okupator. Domobranstvo je postalo nemška pomožna policija.

Ker je bilo novačenje v Slovensko domobranstvo najprej omejeno le na Ljubljano, ki pa je bila skoraj vsa na strani narodnoosvobodilnega gibanja, se je ta kvislinška formacija gradila le počasi. Slovenska politična reakcija je močno agitirala za vstop v Slovensko domobranstvo. Prostovoljcem so obljubljali plačo, brezplačno hrano in stanovanje ter razne ugodnosti za svojce, predsednik pokrajinske uprave pa je 25. septembra imenoval posebno komisijo, ki naj odloči, kateri interniranci naj se vrnejo iz internacije v Italiji. V njej je bil tudi zastopnik Slovenskega domobranstva, ki je imel nalogo, naj skuša čim več internirancev mobilizirati v domobranstvo. Medtem ko je šesti dan po pričetku mobilizacije "*Slovenec*" že objavil vest, da se je prijavil tisoči domobranec, je protikomunistični odbor še 3. oktobra ugotavljal, da je prostovoljcev v domobranstvo komaj 600 in da bi bilo treba začeti z odločnejšo mobilizacijo. Celo v spremenjenih razmerah, ko je nemška vojska razbila veliko osvobojeno ozemlje, je 23. novembra 1943 organizacijski štab slovenskega domobranstva poročal Rösenerju, da se je v Ljubljani prijavilo v domobranske vrste zelo malo ljudi, ker je znano, da je velik del ljubljanskega prebivalstva, predvsem izobraženstva, naklonjen partizanom.

Ugodnejše razmere za okrepitev Slovenskega domobranstva so nastale šele v pozni jeseni 1943. leta, ko je nemškemu okupatorju in organizacijskemu štabu ob pomoči belogardističnih agitatorjev uspelo rekrutirati moštvo tudi po Dolenjski in Notranjski in ko je 6. decembra 1943 vrhovni komisar za operacijsko cono "*Jadransko primorje*" izdal "*odredbo o ustanovitvi domobranskih oddelkov za pomoč pri vzdrževanju reda in varnosti*" v operacijski coni "*Jadransko primorje*". Domobranske oddelke sestavljajo domači prostovoljci, ki so sposobni nositi orožje, poveljujeta pa jim višja vodja SS in policije. Veljavnost odredbe je segla nazaj do 1. oktobra 1943.

Nekaj dni prej je vrhovni komisar izdal odredbo o "*obvezni vojaški službi*", ki je predpisovala, da obveznik lahko zadosti tej službi tudi v domobranskih enotah. čeprav je bil vstop v domobranske oddelke le ena od treh ali štirih oblik predpisane obvezne vojaške službe, je bila v Ljubljanski pokrajini skoraj edina, saj vsaj v začetku drugih ni bilo. Če se obveznik tej obveznosti ni izognil z odhodom v partizane, je moral vstopiti v domobranstvo, kolikor ni hotel tvegati pregona, ki se je ponavadi končal v kakšnem nemškem taborišču. Tako je deloma s prostovoljnim vstopom, deloma z obvezno mobilizacijo, nemškemu okupatorju in domobranskemu organizacijskemu štabu uspelo spraviti v domobranstvo okrog 12.000 mož.

Domobranstvo so sestavljale razmeroma majhne taktične enote, čete, bataljoni in bojne skupine, ker nemški okupator ni dovolil ustanavljanja večjih enot. Organizacijski štab je namreč nameraval postopoma oblikovati polke in dobiti težko orožje, vendar tega nemški okupator ni dovolil, pod izgovorom, da za rabo težkega orožja domobranci še

niso izurjeni. Kasneje 1944. leta, se je vrhovni komisar za operacijsko cono "*Jadransko primorje*" sicer dogovarjal z nemškim državnim vodjem SS Heinrichom Himmlerjem o tem, da bi ustanovili slovensko SS divizijo, ki bi jo mogli uporabiti tudi na drugih bojiščih, vendar do ustanovitve ni prišlo.

V letu 1943 je Slovensko domobranstvo financirala pokrajinska uprava v Ljubljani, nato pa so domobrance plačevali kot prostovoljce v nemški policiji. S tem, da je financiranje prevzel neposredno višji vodja SS in policije, je domobranstvo postalo še bolj izrazito najemniška vojska za boj proti lastnemu narodu.

Slovensko domobranstvo je tudi dvakrat svečano priseglo, da se bo skupaj z nemškimi oboroženimi silami borilo proti komunistom in njihovim zaveznikom. Da morajo slovenski domobranci priseči, je odredil vrhovni komisar za operativno cono "*Jadransko primorje*" že decembra 1943. Prisegli so na Hitlerjev rojstni dan 20. aprila 1944, v nekaterih postojankah pa nekaj dni pozneje. Tisti, ki so se kasneje vključili v domobranstvo, so prisegli 30. januarja 1945 na obletnico prihoda nacistov na oblast v Nemčiji.

Podobno oboroženo formacijo kot je bilo Slovensko domobranstvo v Ljubljanski pokrajini, je nemški okupator dovolil ustanoviti tudi v Slovenskem Primorju. Slovenska kontrarevolucionarna buržoazija si je namreč prizadevala, da bi svoje oborožene oddelke razširila po vsem slovenskem ozemlju ne glede na pokrajinske meje. Najprej ji je to uspelo v Slovenskem Primorju, kjer nemški okupator ni imel takšnih pomislekov, kakršne je imel po tem vprašanju v slovenski Štajerski in Gorenjski, in kjer je občutil silovit pritisk osvobodilnega gibanja. Težnja slovenske buržoazije po ustanovitvi oboroženih oddelkov mu je v Slovenskem Primorju pomenila celo zelo dragoceno uslugo, saj si je tudi sam prizadeval, da oboroži čim več ljudi za boj proti NOV. Tako je enote nekdanje italijanske fašistične milice prekrstil v milico za teritorialno obrambo (Milizia Difesa Territoriale) in je iz petih ali šestih fašističnih legij nastalo pet polkov milice, za vsako pokrajino po en polk v moči okrog 1500 mož. Vrhovni poveljnik teh polkov je bil italijanski general Angelo Sommavilla v Trstu. Pri višjem vodji SS in policije v Trstu so oblikovali "*operativni štab za domobranske sile*", ki je imel že podobne naloge kot že omenjeni nemški izgraditveni štab domobranstva v Ljubljani. V posameznih pokrajinah so mu bili podrejeni "*vodje deželne zaščite*", tj. domobranstva, le-tem pa "*okrožni vodje deželne zaščite*". Vsi so bili seveda nemški policijski ali orožniški častniki.

Slovensko domobranstvo v Slovenskem Primorju so začeli ustanavljati konec oktobra 1943, do srede novembra 1943 pa so na Primorsko prispeli tudi posamezni domobranski oficirji. Višji vodja SS in policije v operacijski coni "*Jadransko primorje*" Odilo Globocnik je 26. oktobra izdal povelje o ustanovitvi "*Slovenskega narodnega varnostnega zbora*" (SNVZ) in mu za inšpektorja določil polkovnika Antona Kokalja. Ker je imel na voljo premalo kadra, da bi mogel začeti ustanavljati oborožene oddelke, je vodstvo Slovenske ljudske stranke v Ljubljani 18. novembra 1943 sklenilo, da bo poslalo Kokalju pomoč in kmalu je odpotovalo v Trst nekaj domobranskih oficirjev in skupina dvajsetih domobrancev. Vodstvo slovenske kontrarevolucije v Ljubljani si je prizadevalo, da pošlje na Primorsko čim več moštva za domobrance. Zbirali so jih v šoli na Ledini v Ljubljani in jih pošiljali v večjih in manjših skupinah v vojašnico pri Sv. Ivanu v Trstu, kjer je bila rekrutna šola SNVZ. V njej so izurili četo za četo in jih nato premeščali v razne kraje goriške in tržaške pokrajine, načeloma v kraje s slovenskim prebivalstvom.

Če je domobranstvo v Ljubljanski pokrajini predstavljalo številčno najmočnejši del oborožene sile, ki se je v tej pokrajini bojevala za koristi nemškega okupatorja proti narodnoosvobodilnemu gibanju, je Slovenski narodni varnostni zbor v Slovenskem Primorju predstavljal le majhen del te sile.

Organizacijski štab SNVZ v Trstu je namreč do konca julija 1944 kljub prihodu prostovoljcev in mobilizirancev iz Ljubljanske pokrajine zbral s prostovoljno in prisilno rekrutacijo na Primorskem komaj 1815 častnikov, podčastnikov in mož. Slovenci na Primorskem niso hoteli vstopati v domobranske čete in SNVZ se je zelo počasi krepil. Tudi potem ko so februarja 1944 poslali iz Ljubljane posebno propagandno četo, ni bilo nič bolje. Organizacijski štab se je vedno bolj posluževal prisilne rekrutacije.

V SNVZ so bile vse do jeseni 1944. leta največje organizacijske in taktične enote čete, ki jih je bilo petnajst in ena rezervna. Te čete so v nekaterih pogledih povezovali nadrejeni štabi skupin v Gorici, Ilirski Bistrici in Postojni. Oficirski sestav je bil ves ali skoraj ves iz Ljubljanske pokrajine, ki je rad zapuščal svoje enote in se vračal nazaj v Ljubljansko pokrajino. Primorskim domobrancem ni bilo treba zapriseči kot domobrancem v Ljubljanski pokrajini. Verjetno jim tega ni bilo treba storiti zategadelj, ker tudi italijanski domobranci v operacijski coni "*Jadransko primorje*" niso prisegli.

Ker na Primorskem nobena pokrajinska uprava ni bila v rokah slovenskega ali hrvatskega kolaboracionista, temveč italijanskega, tudi ni bilo nobene policijske ustanove, ki bi jo vodil slovenski ali hrvatski policijski uradnik. Zategadelj je Slovenski narodni varnostni zbor imel v svoji sestavi nekaj policijskih oddelkov in sicer v Trstu, Gorici, Postojni, Ilirski Bistrici, Kobaridu in na Pivki.

Prodor nemške vojske v Ljubljansko pokrajino in Slovensko Primorje konec avgusta 1943 je po italijanski kapitulaciji omogočil obdržati nemškemu okupatorju najpomembnejše prometne zveze na tem prehodnem in strateško zelo pomembnem ozemlju. Zavedajoč se tega dejstva, je storil vse, da jih obdrži tudi ob povečanem pritisku okrepljene narodnoosvobodilne vojske Slovenije, za kar je pritegnil sile še iz drugih delov Slovenije. Ob nenehnih zahtevah in moledovanjih je okrepitve dobival tudi od drugod. Kljub temu je bila aktivnost okrepljene okupatorjeve vojske še nekaj časa omejena le na ozek pas ozemlja ob najpomembnejših prometnih poteh ter vsaj na zasilno blokado osvobojenega ozemlja ob teh poteh in zasedbo večjih mest, zlasti pokrajinskih središč. Še nekaj tednov je bilo na večjem delu razsežnega ozemlja Ljubljanske pokrajine, Slovenskega Primorja in Istre popoln gospodar narodnoosvobodilno gibanje slovenskega in hrvatskega naroda.

Takoj po italijanski kapitulaciji je Hitler, ki so ga k temu vzpodbujali zlasti koroški nacistični funkcionarji, za ozemlje Ljubljanske pokrajine, Slovenskega in Hrvatskega Primorja, Istre in Furlanije ustanovil operacijsko cono "*Jadransko primorje*". Formalno je sicer to ozemlje spadalo še pod Italijo, vendar je imel na njem vrhovno oblast nemški vrhovni komisar, v pokrajinah pa italijanski oziroma slovenski kolaboracionisti pod nadzorstvom nemških svetovalcev, kolikor jim ni dejanske oblasti več ali manj omejevalo narodnoosvobodilno gibanje.

Spričo velike moči narodnoosvobodilnega gibanja in pomanjkanja lastnih oboroženih sil za njegovo dušitev, je nemški okupator kmalu po italijanski kapitulaciji privolil v ustanavljanje kvislinških in kontrarevolucionarnih oboroženih formacij, Slovenskega domobranstva v Ljubljanski pokrajini in Slovenskega narodnega varnostnega zbora na Primorskem. Medtem ko je prva, katere jedro so tvorili ostanki vojaško potolčene in politično ter moralno razkrinkane in obsojene bele in plave garde, zaradi propagande protiljudske duhovščine in tudi ob prisilni mobilizaciji narasla na upoštevanja vredno število, je bila druga sorazmerno šibka. Obe pa sta bili izrazita najemniška vojska za boj proti lastnemu narodu.

Opomba: Prispevek je iz monografije "*Slovenija v NOB 1941–1945*", ki jo pod uredništvom Zdravka Klanjščka pripravlja Vojaški zgodovinski inštitut v Ljubljani.

NEMŠKI OKUPATOR V LJUBLJANI*

Nemški okupator pred Ljubljano

Do poletja 1943

Po okupaciji in razkosanju Slovenije je prišla Ljubljana, glavno mesto Slovenije, skupaj z večjim delom Dolenjske in Notranjske pod italijanskega okupatorja. Tako je odločil Hitler in pri njegovem sklepu je ostalo, četudi si je kdo prizadeval, da bi bilo drugače.

Na Slovenskem so se zelo križali nemški in italijanski imperialistični interesi. O tem nam mimo drugega priča tudi nemško-italijanska državna meja sredi strnjenega slovenskega narodnega ozemlja, in še posebej ob Ljubljani. Takšna meja, ki se je ravno glede Ljubljane zdela človeški pameti že od začetka nesmiselna, kaže na eni strani na velike apetite nemškega imperializma, na drugi strani pa Hitlerjevo upoštevanje italijanskih imperialističnih pretenzij, zakaj Slovenija je tako kakor druge jugoslovanske pokrajine po razdelitvi vplivnih območij med nacistično Nemčijo in fašistično Italijo pred drugo svetovno vojno bila vedno vplivno območje slednje. Nacistični politiki so v svojih zaupnih izjavah Italiji to tudi priznavali, v njih so svoje interese omejevali le na slovensko Štajersko, Mežiško dolino in včasih tudi na jeseniško-bohinjsko območje. To je bil vsekakor eden od osnovnih razlogov, da je Hitler aprila 1941. leta prisodil Ljubljano Italiji. Verjetno je bil razlog za to tudi njegovo mnenje in stališče njegovih raznarodovalnih načrtovalcev, da v Ljubljani ne bi bilo mogoče uresničevati tistih okupacijskih namenov, kakršne so imeli nacisti do slovenskega ozemlja, ki so ga zasedli. Ljubljane, ki je bila središče slovenskega političnega in kulturnega življenja in iz katere je po mnenju nemških nacističnih publicistov ter lažnih znanstvenikov izhajalo "vse zlo" slovenskega narodnega in političnega preroda za Štajersko in Koroško, ne bi mogli začeti takoj in hitro ponemčevati, kakor so ostalo slovensko zasedeno ozemlje. Po nacističnih zamislih bi bil jalov vsak poskus popolnega in hitrega ponemčenja brez poprejšnjega uničenja ali izgona slovenskega izobraženstva. Toda spomladi 1941. leta je moral sam Himmler zavračati predloge o hitrem popolnem iztrebljenju slovenske inteligence na Gorenjskem in verjetno tudi na slovenskem Štajerskem in že od prvega dne okupacije so se morali nacisti ubadati z vprašanjem, kam izgnati tako veliko število Slovencev s Štajerskega in Gorenjskega; nekaj mesecev pozneje so se morali nacisti vsaj za nekaj časa odreči izgonu velikega števila Slovencev. Verjetno je, da so se nacisti zavedali že pred določitvijo dokončne meje v Sloveniji, da bi bila vsaka podobna akcija v Ljubljani v takratnih razmerah neizvedljiva. Le tako lahko razumemo, zakaj je bila nova državna meja med Nemčijo in Italijo, ki jo je določil Hitler, tako blizu Ljubljane, a je mesto samo puščala na italijanski strani.

Italijanski okupator s to mejo ni bil zadovoljen, hotel je imeti več, pa mu nemški okupator ni dal. Poleg tega je nemški okupator za nekaj tednov zasedel še velik del Dolenjske, ki ga je bila Italija skupaj z večjim delom Dolenjske, Notranjske in z Ljubljano formalnopravno že priključila k Italiji. Vse do septembra 1941 so bile na dnevnem redu kršitve nemško-italijanske meje z nemške strani. Obstajala so tudi nekatera nesoglasja pri preseljevanju Nemcev iz Kočevske in Ljubljane itd. Vse to je motilo odnose med okupatorjema v tem delu Slovenije.

* Ljubljana v ilegali, Ljubljana 1970, str. 187–229.

Ko je tako Ljubljana kljub nasprotnim prizadevanjem ljubljanskih Nemcev in tudi nekaterih vršičkov slovenske buržoazije prišla pod italijanskega okupatorja, pa nemškemu okupatorju ni bilo vseeno, kaj se dogaja v tem mestu. Najprej ga je bodla v oči tista, vsaj prve tedne okupacije prividna kulturna avtonomija. Menil je, da bi ta lahko zelo neugodno vplivala na ponemčevanje na Gorenjskem, zlasti še, ker tako nesmiselno postavljene meje, ki je mestu odrezala nekatere življenjske žile, ne bi mogel neprodušno zapreti. V ljubljanskih šolah je tudi ostalo precej študentov in dijakov z Gorenjskega, ki so nekako ohranili stike z domačimi na Gorenjskem. Motilo ga je tudi to, da se v Ljubljani zbirajo ljudje, ki so se z begom čez okupacijsko mejo izognili množičnim deportacijam, in zlasti še tisti, ki so po izgonu prišli v Ljubljano iz Srbije, Hrvatske in Bosne. Sodil je, da je v mestu kakih 17.000 beguncev in izgnancev, ki med ljubljanskim prebivalstvom vzbujajo sočutje in netijo sovraštvo do nacistov. Zanje je bil prepričan, da v mestu, ki je v neposredni bližini meje, ne bodo delovali koristno za rajh, ki jim je nasilno odvzel vse premoženje in jih prav nečloveško izgnal. Kaže, da italijanski okupator iz politično prestižnih razlogov ni nasprotoval priseljevanju izgnanih Slovencev v Ljubljano in naciste je to zelo bolelo. O tem nam priča več podatkov.

Komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko je jeseni 1941. leta poročal v Berlin tudi naslednje: "*Urad tajne državne policije v Celju je poslal v Ljubljano svojega zaupnika, ki je tam ugotovil, da se je del tistih oseb, ki so bile izseljene v Srbijo, zlasti še mlajši ljudje, vrnil v Ljubljano. Nekatere je italijanska policija že aretirala. Vsak dan naj bi ilegalno prešlo mejo in odšlo na Kranjsko do 50 oseb.*"

Vstaja slovenskega naroda in njegov boj za nacionalno in socialno osvoboditev sta še poostrila poglede nemškega okupatorja na Ljubljano. Že od vročih julijskih dni 1941. leta mu je bilo jasno, da je Ljubljana žarišče protifašističnega in protinacističnega gibanja, ki se pod vodstvom slovenskih komunistov vedno bolj razrašča in z Osvobodilno fronto zajema vedno večji del slovenskega naroda. Vedel je tudi, da je v Ljubljani vodstvo tega gibanja, in je to v svojih poročilih nenehno poudarjal, deloma zato, ker je bilo to res, deloma pa tudi zato, da bi opravičil zaostrovanje razmer v lastnih okupiranih slovenskih pokrajinah, kjer je prej nekatere dogodke (npr. trenutno navdušenje za nemško okupacijo, rezultate vpisa v Štajersko domovinsko in Koroško ljudsko zvezo itd.) razglašal za plebiscit, v katerem naj bi se prebivalstvo zasedenih pokrajin izreklo za "*führerja*" in "*nemški rajh*". Nacisti so sicer pričakovali nekakšen odpor slovenskega ljudstva proti nemškemu okupatorju in jih zatorej vstaja poleti 1941. ni iznenadila. Zelo pa sta jih iznenadili moč in širina tega upora, zlasti formiranje in aktivnost prvih partizanskih skupin, čet in bataljonov in dejstvo, da je slovenski narod sledil komunistom. Nacisti na Štajerskem in Gorenjskem, ki so tisti čas pripravljali slovesno priključitev teh pokrajin k nemškemu rajhu, so morali torej še posebej kazati na Ljubljano kot na izvir protinacističnega gibanja in na Ljubljansko pokrajino kot na predel, od koder nenehno prihajajo oboroženi partizani.

Tako je jeseni 1941. leta poročal poveljnik redarstvene policije za alpske pokrajine iz Maribora v Berlin: "*Dokazano je, da banditsko gibanje, ki izhaja predvsem s komunistične strani, vodi centralni urad v Ljubljani. Dalje imamo izjave prič, da se tisti člani tolp, ki morajo zaradi razbitja svoje tolpe ali iz drugih vzrokov zapustiti nemško območje, na italijanskem ozemlju na novo organizirajo in oborožujejo. Nemogoče je, da bi nemško-italijansko mejo hermetično zaprli, in to izrabljajo člani tolp, da često prehajajo z nemškega na italijansko območje in obratno. Kljub vsem nasprotnim zagotovilom le zelo obotavljajoči ukrepi italijanskih oblasti proti tolpam, predvsem pa okolnost, da so v italijanskih policijskih uradih še vedno nekdanji jugoslovanski uradniki, mnogo pripomore k temu, da imajo tolpe italijansko območje za neko varno pribe-*

žališče, ki ga ponovno poiščejo, brž ko jim bivanje na nemškem ozemlju postane prevroče. Tudi dejstvo, da tiste osebe, ki smo jih izgnali z novo zasedenih območij, pridobijo italijansko državljanstvo, se nastanijo v Ljubljani in tam hujskajo proti nemštvu, daje gibanju novo hrano in zagon. V obstoju propagandnega središča Ljubljane v neposredni bližini nemške meje je treba videti otežujoč dejavnik za dušitev nemirov."

Himmlerjev urad nemške policije v Berlinu je odlomek tega poročila 8. novembra 1941 poslal v vednost nemškemu zunanjemu ministrstvu. Dopis je podpisal Himmlerjev namestnik in šef nemške redarstvene policije general Kurt Daluege. Dva dni pred tem pa je nemško zunanje ministrstvo v Berlinu prejelo obsežno poročilo o sabotažni, diverzantski in partizanski dejavnosti v nemškem rajhu in v zasedenih pokrajinah, ki ga je Ribbentropu poslal šef nemške varnostne policije zloglasni SS-obergruppenführer Reinhardt Heydrich. V poročilu je tudi govoril o Ljubljani: "*S tem v zvezi pa je vredno omeniti ugotovitev, da je opaziti živahno dejavnost tolp slej ko prej na območjih, ki mejijo na Italijo. Vzrok za to je v tem, da se del komunističnih tolp po izvedbi sabotažnih in nasilnih akcij umakne na italijansko območje oziroma da svojo dejavnost proti Kranjski in Spodnji Štajerski sploh razvija od tam, posebno še iz Ljubljane. Nemška varnostna policija je stopila v neposredni stik z italijanskimi oblastmi na obmejnem območju.*"

Nemško zunanje ministrstvo je odlomek prvega poročila poslalo 13. novembra 1941: svojemu veleposlaništvu v Rimu, to pa je čez nekaj dni zaprosilo nemški konzulat v Ljubljani za ustrezno poročilo. Nemški konzul Hans Brosch je odgovoril z deset strani dolgim poročilom. Poročal je o odnosih med italijanskim okupatorjem, Slovenci in Nemci v ljubljanski pokrajini, omenjal, da naj bi bilo kar 90 odstotkov slovenskih študentov med komunisti, da so ostale nekaznovane demonstracije ljubljanskega prebivalstva ob deportacijah Slovencev z Gorenjskega julija 1941 itd. Pritoževal se je tudi, "da je italijanska policija takrat odklanjala zelo koristno sodelovanje z nemškimi policijskimi ustanovami, ker se je bala, da bi te mogle nastopati kot nadzorniki, ki bi krnili "italijanski prestiž". Poudaril je, da so prinesle iztreznjenje razmere konec jeseni, zlasti pa 29. oktober. Pri tem je seveda mislil na veličastne množične demonstracije slovenskega ljudstva, vključenega v OF, ki so bile v Ljubljani in tudi v drugih krajih Slovenije tega dne. Brosch je še poročal, da "je bil z nemško policijo na Bledu dosežen sporazum, ki je pripeljal do redne izmenjave novic in stališč med nemško in italijansko policijo."

Razmere v Ljubljani in to, da je nemški policiji uspelo zaslediti sedež vodstva narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani, je privedlo do tesnejšega sodelovanja med nemško in italijansko policijo. Konec novembra ali v začetku decembra 1941 je bil na Bledu sestanek, o katerem je komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko SS-standartenführer Otto Lurker poročal v Berlin 5. decembra 1941. Poudarjal je, da bi bilo mogoče doseči trajen uspeh pri pobijanju osvobodilnega gibanja na Štajerskem edinole v primeru, če bi se posrečilo vriniti v CK KPS v Ljubljani, in tožil je, da se pristojne italijanske oblasti za to ne zanimajo tako, kakor bi se morale. "*Na mojo pobudo je bilo pred kratkim na Bledu posvetovanje s pristojnimi italijanskimi oblastmi, ki je razveseljivo uspelo. Italijanska stran je pristala na predlog, da pošljemo s tukajšnjega urada v Ljubljano dva uradnika, ki naj trajno sodelujeta s pristojnimi italijanskimi oblastmi.*"

Tesnejše sodelovanje med nemško in italijansko policijo je kmalu rodilo prve večje sadove. Gestapu je uspelo natančno izslediti sedež vodstva narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani in so nato·italijanski policisti skupaj z nemškimi v noči na 10. december 1941 prijeli nekaj članov CK KPS. Potlej si je nemška stran začela prizadevati, da bi ji italijanska začela izročati aretirane komuniste in nekatere izgnance, ki so prišli v Ljubljano, ali pa naj bi nekatere ljudi aretirala na nemško zahtevo. Tudi o tem so razpravljali na Bledu, kar izvemo iz nekega nemškega poročila: "*7. I. 1942 sta ljubljanskega kve-*

storja Ettoreja Messano povabila na Bled in ga tam sprejela najprej gauleiter dr. Rainer in nato višji vodja SS in policije (Rösener – op. T. F.). *Kvestor je obljubil, da bo izročil nemškim oblastem tiste Slovence, ki so bili izgnani z Gorenjskega v Beograd* (Srbijo – op. T. F.) *in ki bi se protipostavno vrnili, če so mu poznani ali če mu jih bodo imenovale nemške ustanove. Nadalje je obljubil, da bo ukazal, naj vse tiste Slovence, ki so jih italijanska sodišča obsodila na smrt, pa so v kakšni zvezi z Gorenjsko, pred izvršitvijo kazni izročijo ustreznim uradom komandanta varnostne policije in varnostne službe, da jih bodo zaslišali.*" Prva posledica tega dogovora je bila začasna izročitev nekaterih aretiranih članov CK KPS nemški policiji 21. januarja 1942. Ta jih je odpeljala v svoje zapore v Begunjah, Radovljici in Mariboru, jih tam zasliševala ter 9. marca 1942 vrnila italijanski policiji.

Tisti čas je nemški policiji uspelo spraviti na ustrezen položaj v Ljubljani dva nemška policijska oficirja. Dne 26. januarja 1942 je Himmlerjev urad nemške policije v Berlinu odredil, naj majorja zaščitne policije Holsta takoj postavijo za zveznega oficirja pri italijanski kvesturi v Ljubljani, in sicer najprej za čas do 1. aprila 1942. Major Holst je bil do tedaj zvezni oficir pri nemškem pooblaščencu za preselitev Nemcev iz Ljubljanske pokrajine in je vzdrževal stike z italijanskimi policijskimi in karabinjerskimi ustanovami, da so le-te primerno zavarovale transporte nemških preseljencev. Ker je bila takrat preselitev Nemcev že končana, je bilo torej treba Holsta, ki se je že dobro seznanil z razmerami v Ljubljani, spraviti na neki drug položaj, da bi mogel še naprej delati za koristi nemške policije v Ljubljani. Drugi oficir, ki so ga spravili v Ljubljano, je bil esesovski major Krüger. Tedaj je imela nemška policija svoja zvezna oficirja v Ljubljani za obe svoji glavni veji: Holsta za redarstveno in Krügerja za varnostno. Prvi je zlasti sodeloval s kvesturo, karabinjerji in vojsko pri usklajevanju zasledovanja partizanskih oddelkov, drugi pa je vzdrževal tesnejšo zvezo z ljubljansko kvesturo in mu je ta celo izročala aretirane komuniste, da jih je zasliševal v svojih prostorih (npr. Lovra Kuharja – Prežihovega Voranca in druge). Oba pa sta tudi vsak zase z nekaj agenti vohunila po Ljubljani in uspelo jima je pridobiti za vohunsko delo celo nekatere visoke italijanske oficirje in uradnike.

Treba je poudariti, da je nemška vohunska služba, tako vojaška kakor policijska, delovala v Ljubljani že za stare Jugoslavije. Po nekem poročilu komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko, naj bi imel samo nekdanji graški odsek varnostne službe, ki ga je vodil sam, na območju poznejše Ljubljanske pokrajine pred aprilom 1941 trideset, pozneje pa deset vohunov. Ko so mu spomladi 1942. leta nameravali odvzeti te vohune in jih podrediti komandantu varnostne policije in varnostne službe na Bledu, je ves ogorčen zapisal: "*Glede na varnostno-policijske zadeve sem odgovoren za varnost na Spodnjem Štajerskem. Ljubljana pa je za moje območje centrala KPJ. Svoje naloge lahko izpolnim le tedaj, če mojega dela ne bo nihče motil. Izročitev vohunov Bledu, kar ste odredili, ne pomeni drugega, kakor razbijanje moje dobre in izkušene zaupniške mreže. Vaše sporočilo ... me je prizadelo kakor klofuta.*" Kaže, da se Lurkerju nadrejene ustanove niso zmenile za njegovo grožnjo, da odstopi, če bodo njegove vohune v Ljubljani podredili komandantu na Bledu, kajti oficirja Krüger in Holst, ki sta prišla v Ljubljano, sta bila bolj ali manj podrejena policijskim ustanovam na Bledu. Pomemben nemški vohunski center v Ljubljani od 1938. leta dalje je bil nemški konzulat, ki ga je vodil dr. Hans Brosch. Zlasti aktivno sta se z vohunskim delom ukvarjala uslužbenca Fritz Hengerer in Bruno Liesenberg. Svojo vohunsko dejavnost je nemški konzulat koordiniral z drugimi vohunskimi centri in za vohune izdajal lažne potne liste.

Ob naraščajočem narodnoosvobodilnem gibanju je kljub medsebojnemu nezaupanju prišlo do nekaterih sestankov nemškega in italijanskega okupatorja na višji ravni. Tako

je marca 1942 obiskal dr. Rainer visokega komisarja Emilia Graziolia in ta mu je v začetku julija 1942 vrnil obisk. Žal nimamo podatkov o vsebini njunih razgovorov, pač pa je ohranjen italijanski zapisnik razgovora med nemškima generaloma Erwinom Rösenerjem in Karlom Brennerjem ter italijanskim generalom Mariom Robottijem v Ljubljani 12. julija 1942. Na tem sestanku je Robotti pojasnjeval namen in potek predvidene italijanske ofenzive na Dolenjskem in Notranjskem.

Sestanka v juliju 1942 sta bila posledica neugodnih političnih in vojaških razmer, v katerih sta se konec pomladi in v začetku poletja 1942 znašla nemški in zlasti italijanski okupator v Sloveniji. Nemški okupator je že od srede aprila 1942 dalje zelo kritično opazoval položaj onkraj meje in pošiljal nanjo nove in nove enote, zlasti na novo sestavljene čete štajerskih vermanov, ki naj bi zaprle mejo pred partizanskimi enotami. V ta namen je tudi začel utrjevati in minirati mejo med Italijo in Nemčijo na slovenskem ozemlju. Dušeč kritiko nekaterih Nemcev, češ da je trda politika nemške civilne uprave na Štajerskem in Gorenjskem kriva za revolucijo drugače mirnega slovenskega prebivalstva v teh pokrajinah, so nacistični funkcionarji s prstom kazali na Ljubljano in Ljubljansko pokrajino, češ da so tam kljub milejši italijanski okupacijski politiki razmere še slabše. Oba okupatorja sta si neugodne razmere nameravala izboljšati z vojaško ofenzivo in s poostrenim odnosom do Slovencev, to je z nezaslišanim množičnim nasiljem. Vendar kljub nekaterim vojaškim uspehom nista mogla zatreti osvobodilne akcije in zadušiti upornega duha slovenskega človeka.

Kljub skupnemu boju, ki sta ga vodila italijanski in nemški okupator, pa ni nehalo medsebojno nezaupanje. Ko je na primer visoki komisar Grazioli januarja 1943 prosil Rainerja, naj bi mu izposloval 1500 ton bodeče žice, s katero bi utrdil mejo naproti Hrvaški, je Himmler odgovoril, da se za to ni treba preveč naprezati, ker je poleg žične ovire potrebna še hrabra in požrtvovalna obramba, ki pa je pri Italijanih ni.

Poleti 1943

Politični in vojaški dogodki v južni Evropi spomladi in poleti 1943. leta so prinesli nove elemente v odnose med italijanskim in nemškim okupatorjem v Sloveniji. Do tedaj je bila problematika njunega sodelovanja ali nezaupanja omejena predvsem na odnos do slovenskega naroda in do njegovega osvobodilnega gibanja, izguba Afrike maja 1943, izkrcavanje zahodnih sil na Siciliji 10. julija in končno Mussolinijev padec 25. julija 1943 pa so pred njiju postavili nova vprašanja. Nekako od maja 1943. leta, to je po izgubi Afrike, je bilo nemškemu vrhovnemu vojaškemu poveljstvu popolnoma jasno, da bo naslednji cilj zahodnih sil Evropa. Vprašanje je bilo le, ali bo to jugovzhodna Evropa, to je grško otočje, ali Italija. Zato je moralo biti pripravljeno na obe strani in je v pozni pomladi 1943. leta izdelalo tudi nekaj hkratnih načrtov, med katerimi sta bila zlasti pomembna "*Konstantin*" za obrambo jugovzhodne Evrope in "*Alarich*" za obrambo južne Evrope. Predvidevala sta ustvaritev po ene močne nemške armade na Balkanu in v Italiji, in vedno bolj je bilo nemško vrhovno poveljstvo prepričano, da se bo morala nemška vojska upirati zahodnim silam sama, brez sodelovanja italijanske vojske. Pri načrtu "*Konstantin*" je za nas zanimiva postavka, da naj bi v prostor med Ljubljano in Ogulinom pripeljali kar dve nemški pehotni diviziji s štabom XXIII. nemškega armadnega zbora. To pomeni, da bi velik del teh sil prispel na slovensko ozemlje. Nemškemu okupatorju namreč ni bilo neznano prizadevanje italijanskega vrhovnega vojaškega poveljstva, ki ga je vodil načelnik štaba Vittorio Ambrosio, da umakne večino italijanske vojske z zasedenih ozemelj, tudi iz Ljubljanske pokrajine.

Izkrcanje zahodnih sil na Siciliji je obrnilo skoraj vso pozornost nemškega vrhov-

nega vojaškega poveljstva na južno Evropo. Bilo je prepričano, da se bodo zahodne sile po zavzetju Sicilije lotile italijanskega polotoka in da ni več neposredne nevarnosti za večje izkrcanje na grških otokih. Potlej so Nemci dan za dnem pošiljali transporte z vojsko in vojaškim-materialom v Italijo. Ti transporti so šli čez Ljubljano. Kolikor so pošiljali nove vojaške enote na Balkan, jih niso pošiljali toliko na obalo, pač pa v zaledje, da bi ovirale dejavnost narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije in grških partizanov.

Padec fašizma v Italiji je Nemčijo postavil pred nove probleme ne samo v Italiji, temveč tudi drugje, tudi v Sloveniji. Zanimanje nemškega okupatorja za položaj južne Slovenije, ki jo je imel zasedeno italijanski okupator, se je tiste dni zelo povečalo. Iz zapisnikov Hitlerjevih konferenc o vojaškem položaju izvemo, da so v njegovem glavnem stanu 26. julija 1943 opoldne Hitler, Göring, Himmler, Keitel in Jodl pretresali razmere v južni Evropi, in govorili tudi o zasedbi strateško zelo pomembnega ozemlja v Sloveniji in omenjali zlasti Ljubljano, Reko, Trst in Trbiž, kamor naj bi poslali oddelke s tanki in oklepnimi avtomobili. Göring je nekajkrat izrazil bojazen, da bi mogli partizani dobiti v roke italijansko orožje. Ko je Hitler, kažoč na zemljevid, vprašal: "*Kakšen policijski polk pa je tukaj?*" mu je Himmler odgovoril, da je to 14. SS-policijski polk, ki so ga bili pripeljali iz Marseilla, in vzkliknil: "*Moj führer, s tem bi lahko zasedli Ljubljano in Trst!*" Jodl ga je dopolnil, da je treba varovati tudi prehode med Hrvatsko in Ljubljansko pokrajino, nakar je Himmler ponovno poudaril: "*Veliko mi je na tem, da bi to obdržali v Ljubljani.*" Ko so v nadaljnjem pogovoru razpravljali, kam naj pošljejo tanke, je Hitler pripomnil: "*Bilo bi dobro, če bi jih lahko imeli tudi spodaj pri Ljubljani.*"

Nemirne razmere v Ljubljani, kjer je Osvobodilna fronta že od pomladi 1943 večkrat organizirala množične demonstracije proti italijanskemu okupatorju, niso bile neznane Nemcem, ki so tisti čas poleg drugega okrepili v Ljubljani tudi svojo vohunsko službo. Zato je bila Ljubljana zlasti avgusta 1943 predmet razprav v Hitlerjevem glavnem stanu. Tako iz redkobesednih podatkov v vojnem dnevniku nemškega vrhovnega vojaškega poveljstva razberemo, da je bilo 13. avgusta sporočeno Himmlerju, da se bo v Ljubljanski pokrajini zagotovo povečala dejavnost partizanov. Poročilo je tožilo, da za zasedbo Ljubljanske pokrajine ni na razpolago vojaških enot. Nemško vrhovno poveljstvo je čez teden dni ukazalo generalfeldmaršalu Erwinu Rommlu, ki ga je bilo konec julija imenovalo za poveljnika vseh nemških enot v srednji in severni Italiji, naj takoj vkoraka v Ljubljano, če bi v njej izbruhnila vstaja.

Zaskrbljenost nemškega vrhovnega poveljstva glede usode Ljubljanske pokrajine in tudi Slov. Primorja so krepile tudi akcije nacističnih veljakov v sosednjih pokrajinah. Šef civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedrich Rainer je že 26. julija opozarjal Himmlerja na razmere na italijanskem zasedenem območju in predlagal, naj bi nemška vojska zasedla Kanalsko dolino in Slovensko Primorje ter tam in tudi v Ljubljanski pokrajini pod Himmlerjevim vodstvom začela preganjati narodnoosvobodilno gibanje. Himmler seveda ni mogel storiti drugega kot poslati generala Rösenerja v Ljubljano, da poizve, kakšne so razmere pri italijanskih ustanovah in pri slovenskem prebivalstvu. Rösener je 28. julija govoril s poveljnikom XI. armadnega zbora generalom Gastonejem Gambaro in z visokim komisarjem Giuseppom Lombrasso in je o njima dobil dober vtis, še posebno ker je v njunih uradih videl Mussolinijeve slike in doprsne kipe in ker je Gambara še naslednji dan dovolil igrati fašistično himno, nosil znak fašistične stranke in izjavljal, da ga bo nosil tako dolgo, dokler mu tega ne bodo izrecno prepovedali. Pač pa je bil Rösener razočaran nad razpoloženjem slovenskega prebivalstva v Ljubljani. O tem je takole poročal Himmlerju:

"*Vest o spremembi vlade v Italiji je med slovenskim prebivalstvom v Ljubljanski*

pokrajini zbudila največje zaupanje v skorajšnjo osvoboditev. Povsod označujejo kot pribito dejstvo, da je bil duce odstranjen oziroma da več ne živi, in javno izražajo željo, da bi se führerju kmalu zgodilo enako. Izreki kot: 'Ena svinja je že šla, kdaj pojde druga?' so najpogostnejši izrazi med slovenskim prebivalstvom."

Tiste dni so v Hitlerjevem glavnem stanu pripravili nekaj novih načrtov za ukrepe v južni Evropi, med njimi je bil tudi načrt "*Achse*" za razorožitev italijanske vojske. Hitler, ki je že prej dvomil o pripravljenosti italijanske vojske, da bi se odločneje upirala zahodnim silam, je bil po Mussolinijevi odstranitvi še bolj prepričan, da bo nova Badoglieva vlada slej ko prej kapitulirala pred zahodnimi silami. Zato je kljub italijanskim protestom dan za dnem pošiljal v Italijo nove vojaške enote. Usmerjali so jih predvsem v srednjo in severno Italijo. Do druge polovice avgusta 1943 je poslal tja že osem divizij, eno, tj. 71. pehotno divizijo pod poveljstvom generala Wilhelma Raapkeja, pa je imel na Koroškem in Gorenjskem; bila je pripravljena, da jo lahko pošljejo v Italijo ali v jugovzhodno Evropo.

Od srede avgusta je bilo vedno bolj jasno, da bo nemško vrhovno vojaško poveljstvo 71. pehotno divizijo poslalo na strateško pomembno ozemlje v južnem delu Slovenije. Tega ni zahteval samo odnos do italijanske vojske v tem predelu, ki bi utegnila kmalu kapitulirati, temveč predvsem bojazen pred aktivnostjo močne narodnoosvobodilne vojske, ki bi lahko ob italijanskem zlomu uničila najpomembnejše prometne zveze in celo zasedla Ljubljano, oziroma strah pred prebivalstvom Ljubljane, ki bi se lahko nenadno dvignilo v množičen upor. Dne 21. avgusta 1943 je nemško vrhovno vojaško poveljstvo izdalo Rommlovi armadni skupini B naslednje povelje:

"*Glavnina 71. divizije mora biti pripravljena, da zasede Ljubljano, če bi zaradi odhoda italijanskih čet ali pa zaradi njihovega razkroja grozila tam nevarnost uporov. Če pa 71. divizija v primeru 'Achse' ne bi bila na razpolago za zasedbo prostora okrog Ljubljane, morajo to nalogo prevzeti oddelki graničarjev z odseka Trbiž–Ljubljana. V nujnem primeru bo vrhovno vojaško poveljstvo armadni skupini B za to dalo na razpolago 14. motorizirani SS policijski polk, ki je angažiran v prostoru Zagreba.*"

Nacistični generali v Hitlerjevem glavnem stanu v Vzhodni Prusiji so torej računali z možnostjo vseljudske vstaje v Ljubljani. Ker tega niso tisti čas predvidevali za nobeno drugo mesto na italijanskem zasedbenem območju, kaže, da so se dobro zavedali, kakšen je položaj v tem mestu. Vsi so soglašali s tem, da je treba Ljubljano zasesti čim prej, če je le mogoče prej, kakor pa bi lahko prišlo do vseljudske vstaje. Nemški načrti so tisti čas že predvidevali zasedbo vseh pomembnejših prometnih zvez v jugozahodni Sloveniji in Furlaniji, vendar tako, da bi nemška vojska ostala zunaj večjih mest, kakor so npr. Gorica, Trst in Videm. Edina izjema je bila Ljubljana, ki bi jo bilo treba zasesti čim prej. Nekateri nacistični oficirji, kakor npr. generalfeldmaršal Rommel, so večkrat predlagali, naj bi 71. nemško divizijo na vsak način čim prej poslali v prostor Trbiž–Videm–Ljubljana. Ker je bila vsa divizija sredi avgusta 1943 že zbrana in pripravljena za takšno akcijo, je bilo nato le še vprašanje časa in ugodne priložnosti, da vkoraka v Ljubljano in tudi druge predele.

Prihod nemške vojske v Ljubljano

71. nemško pehotno divizijo so najprej nameravali spraviti v prostor Ljubljana–Trbiž–Reka, tako da bi jo poslali za drugimi nemškimi enotami v severno Italijo in jo nato potiskali proti vzhodu. To bi bilo vsekakor dolgotrajneje in kmalu so našli priložnost, da jo pošljejo kar naravnost s Koroške in Gorenjske, kjer je čakala že od prvega tedna v avgustu 1943. Izkoristili so napad Tomšičeve brigade na nemški transportni vlak

pri Goričici med Preserjem in Borovnico 23. avgusta zvečer. Dne 26. avgusta opoldne so enote 71. divizije začele prodirati čez mejne prehode pri Šentvidu in Črnučah, Podbrdu in Trbižu. Italijanska vojaška poveljstva so proti temu sicer protestirala in krepila svoje posadke na mejnih prehodih, vendar pa popuščala, ko so dolge kolone, ki so jih vodili nemški polkovniki, nezadržno napredovale in se niso ozirale na začudene obraze italijanskih oficirjev in vojakov iz kar treh armadnih zborov na tem območju (XI. v Ljubljani, XXIII. v Trstu in XXIV. v Vidmu). O prihodu nemške vojske v Ljubljano nam neki nemški vir takole poroča:

"*Tudi skozi Ljubljano so šli večji oddelki nemške vojske. General Gambara je najprej protestiral, po pogajanjih z nemškim polkovnikom in poročnikom Beckmeunom kot tolmačem pa se je odpeljal nemškim četam naproti.*"

Nemška kolona, ki je prva prišla v Ljubljano iz Šentvida in Črnuč, je bil 211. grenadirski polk s tremi pehotnimi bataljoni in I. divizionom 171. topniškega polka. Poveljeval ji je polkovnik Hermann Barnbeck. Ni se ustavila v Ljubljani, temveč je šla čez Vrhniko, Rakek in Postojno do Razdrtega in Opčin pri Trstu, kamor je prispela do 29. avgusta zvečer. Temu polku je sledil 194. grenadirski polk pod poveljstvom polkovnika Wittenberga, ki je prav tako odšel na Primorsko. V Ljubljani in ob železnici Ljubljana–Postojna se je ustavil šele tretji polk, ki sta ga najprej sestavljala II. bat. 138. polka plan. lovcev iz Maribora pod poveljstvom majorja Neuschitzerja in bataljon gojencev podoficirske šole iz Admonta pod poveljstvom stotnika Maunza. Po tem bataljonu so ves polk, ki mu je poveljeval polkovnik Oertl, imenovali polk planinskih lovcev "*Admont*". Medtem ko je Maunzev bataljon odšel v Borovnico, na Vrhniko in na Rakek, je Neuschitzerjev ostal v Ljubljani in se nastanil v domobranski vojašnici.

Do 29. avgusta je vsa 71. divizija dosegla predvidene cilje: kolona, ki je prišla čez Podbrdo, je dosegla Kanal ob Soči, tista, ki je prišla čez Trbiž, pa Humin v Furlaniji. V začetku septembra so v ta prostor pripeljali še 734. divizion lahkega protiletalskega topništva, katerega dve bateriji so razmestili jugozahodno od Ljubljane.

Toda nemškemu vrhovnemu vojaškemu poveljstvu to še ni bilo dovolj. Ko je nemško zunanje ministrstvo tik pred italijansko kapitulacijo sestavljalo noto za italijansko vlado, je Rommlov štab armadne skupine B, ki je bil že od srede avgusta 1943 v severni Italiji, zahteval še "*odstranitev vseh enot italijanske vojske z območij severno od črte Reka–Trst–Videm–Vicenza–Verona–Brescia*", italijanska vojska naj bi na teh območjih zapustila tudi vse utrdbe in skrb nad železnicami naj bi prevzele nemške železničarske ustanove.

Za italijanskega okupatorja v naših krajih je bilo tisti čas značilno to, da se je nemški agresivnosti upiral le z besedami; je sicer protestiral, vendar kmalu popustil. Na drugi strani pa je kljub načrtom za umik svojih vojaških enot iz Ljubljanske pokrajine vodil zagrizen boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Še 23. avgusta 1943 je poveljnik II. italijanske armade na Sušaku, zloglasni general Mario Robotti, naročal: "*Streljanje ujetih partizanov je in ostane pravilo. Dovoljenje, da se jih ohrani pri življenju, je izjema.*" Italijanska vojska je do zadnjega dne svojega bivanja pri nas zasledovala narodnoosvobodilno vojsko, požigala in bombardirala slovenske vasi, italijanska policija je do poslednje ure zasledovala in zapirala člane in pristaše Osvobodilne fronte in italijansko vojaško sodišče v Ljubljani je še naprej obsojalo naše rodoljube.

Načrt umika italijanskih enot iz nekaterih predelov Jugoslavije, tudi iz Ljubljanske pokrajine (nikakor pa ne iz Slovenskega primorja!), ni bil posledica kakšnega novega odnosa Italije do okupiranih ali priključenih pokrajin, temveč posledica neugodnega položaja, v katerem se je ta našla spomladi in poleti 1943. leta. Ko bi bilo treba varovati apeninski polotok, so bile cele armade drugje, zlasti na Balkanu in v južni Franciji. Zamisel o premestitvi enot domov je razvijal zlasti načelnik štaba vrhovnega vojaškega

poveljstva general Vittorio Ambrossio, z Mussolinijevim padcem in po izgubi Sicilije pa je postalo to seveda še bolj pereče. Italijanska poveljstva te zamisli tudi niso skrivala pred nemškimi generali in o umiku enot iz Ljubljanske pokrajine in Hrvatske so razpravljali celo na sestanku med italijanskimi in nemškimi generali v Trbižu 6. avgusta 1943. Nemška stran je prosila italijansko, naj ji čas premestitve enot sporoči v ustreznem času, "*ker gre za območje, ki še ni očiščeno banditov*".

Soglasno s temi zamislimi vrhovnega vojaškega poveljstva v Rimu sta poveljnik II. armade general Robotti na Sušaku in poveljnik XI. armadnega zbora general Gambara v Ljubljani pripravila natančnejši načrt za umik divizij "*Lombardia*", "*Isonzo*" in "*Cacciatori delle Alpi*" ter bojne skupine "*XXI aprile*" s Hrvaškega in Slovenije: Umik naj bi bil postopen, in sicer v štirih etapah, od katerih bi bila prva ob železnici Karlovac–Reka, druga na Gorjancih in Kolpi, tretja ob železnici Grosuplje–Kočevje in četrta na rapallski meji. Tik pred kapitulacijo so začeli prevažati nekatere enote v Italijo, vendar niso odpeljali še nobene od omenjenih enot iz sestave XI. armadnega zbora. Prvo tozadevno povelje je general Gambara izdal šele 6. septembra, a je njegovo izpolnjevanje prehitel zlom Italije.

V novih vojnih razmerah, za katere je značilno pripravljanje vseh dejavnikov na Slovenskem, tj. narodnoosvobodilnega gibanja, kontrarevolucije, italijanskega in nemškega okupatorja na zlom Italije, je general Gambara, ki je veljal za "*političnega*" generala (general Giaccomo Zanussi ga je po vojni opisal kot "*inteligentnega in zvitega, impulzivnega in preudarnega, drznega in previdnega*"), začel misliti na to, da bi v Ljubljanski pokrajini nekoliko spremenili okupacijsko taktiko. Dne 22. avgusta 1943 – do tedaj je verjetno že odložil znak fašistične stranke – je generalnemu štabu kopne vojske v Rimu, ki ga je vodil general Mario Roatta, predlagal naslednje:

"*Slovensko vprašanje.*

Če še vedno gre za protinemško delovanje, je treba poskrbeti za zvezo raznih strank, kar pomeni odtrgati OF od komunistične stranke, in sicer s tem, da se igra na karto slovenske neodvisnosti in da smo širokosrčni v 'smislu liberalizma'.

Torej tudi zaradi tega se je treba odločiti za to, tako da bi mogli pripraviti vse – prizadevno, medtem pa nadaljevali protikomunistični boj, tako da bi pomirjal nemška sumničenja. Potrebno je organizirati – oborožiti – ustvariti slovensko enotnost.

Upoštevati je treba morebitno pomoč, predvsem iz zraka, ki bi jo zavezniki lahko dobavljali v primernem času.

Z zgoraj omenjenim je povezano vprašanje internirancev, vojaškega sodišča, revizije političnih sodb, Novakova zadeva, zaloga orožja (le-tega smo že zahtevali, a je štab armade zahteve zavračal in zanikal, on gleda na Novakove četnike enako kot na četnike v Bosni, Hrvaški itd. ter na splošno na vse slovensko notranjepolitično vprašanje).

Na drugi strani bi zgoraj navedeno – z nekim primernim temperamentom – imel za ustrezno tudi v primeru, če bi ostali združeni z Nemci, kajti v primeru poraza bi orožje, ki bi ga dali Slovencem, onemogočalo, da bi skrajneži (partizani) imeli premoč, mi bi pa pri umiku imeli vendarle zavarovan hrbet; v primeru ***zmage*** *pa bi to orožje onemogočalo Nemcem zmago v popolno našo škodo.*"

Potem je Gambara navedel svoj odnos do priprav nemškega okupatorja na zlom Italije, predvsem na možnost prihoda nemške vojske v Ljubljano, rekoč: "*Temu še naprej odkrito nasprotujem iz prestižnih razlogov in upoštevam predvsem čustveno plat prebivalstva. Ne izključujem možnosti, da bi lahko prišlo do neprijetnih dogodkov, in mislim tudi, da bomo imeli v hiši malo ugodne in neprijetne oglednike*".

Navedel je še svoje gledišče do "*zavezniškega vprašanja*", rekoč: "*Odgovor imamo. Ali moram res pustiti propasti vse. Rekel bi, da ne. Delati je treba z vso opreznostjo in si zlasti prizadevati, da bi si zagotovili določeno pomoč v primernem času.*"

Ta Gambarov predlog so nato 26. avgusta pretresli v generalnem štabu kopne vojske in ga primerjali z lastnimi gledišči in z glediščem poveljstva II. armade na Sušaku. Ugotovili so, da si Gambarovo in Robottijevo gledišče povsem nasprotujeta in da se Gambarov predlog bistveno ne razlikuje od dispozicij generalnega štaba kopne vojske. Žal nam gledišči Robottija in generalnega štaba zaradi nedostopnosti ali neohranjenosti dokumentov nista natančneje znani.

Generalni štab kopne vojske je z Gambarovim gledičem 28. avgusta seznanil vrhovno vojaško poveljstvo. Žal nimamo dokumenta z odgovorom.

Gambarov načrt je torej bil: poskusiti z nekoliko liberalnejšim odnosom do Slovencev pridobiti na svojo stran vse politične stranke in celo OF, ki naj bi jo prej odtrgali od KPS, ustvariti neko "*slovensko enotnost*" in ji dati na razpolago okrog 200 strojnic in 10.000 pušk, da bi zavarovala umik italijanske vojske iz Slovenije.

Čeprav se odnos italijanskega okupatorja do slovenskega naroda in njegovega osvobodilnega boja v glavnem ni spremenil in čeprav je Gambara nadaljeval boj proti narodnoosvobodilni vojski, kot je sam povedal, da bi zavrnil nemška sumničenja, je vendarle v svoji spomenici tudi načel nekaj žgočih vprašanj, kakor vprašanje internirancev, vojaškega sodišča in revizije političnih sodb. Toda treba je reči, da se je zaradi teh vprašanj že nekaj časa nenehno zaostroval položaj v Ljubljani: demonstracij v protest proti okupatorju in z zahtevami po rešitvi teh vprašanj Gambari v Rimu niso šteli v dobro, na drugi strani pa še je bal, da bi mogel nemški okupator, ki je že čakal pred vrati Ljubljane, izkoristiti demonstracije kot povod za vdor v mesto. Treba je tudi upoštevati to, da so bile tisti čas tudi v Italiji sami močne zahteve po rešitvi omenjenih vprašanj.

Ni še dovolj jasno, zakaj pa Gambara vendarle ni nastopal s še večjo ostrino tedaj, ko bi to mogel storiti in celo moral storiti. Po zloglasni Roattovi okrožnici z dne 27. julija 1943, ki je ukazovala streljati v demonstrante tako kakor v sovražnika, je bilo v nekaj dneh v italijanskih mestih na desetine mrtvih in na stotine ranjenih, pohval so bili deležni oficirji in vojaki, ki so se pri tem zločinskem poslu najbolj izkazali, odstavljali pa so tiste oficirje in celo generale, ki so ukazali streljati v zrak in ne v množico. V Ljubljani pa 1. avgusta 1943 ob veliki demonstraciji niso streljali v množico in tudi vojaško vojno sodišče ni nikogar več obsodilo na smrt. Gambara je konec avgusta 1943 pripovedoval, da so zavlačevali s procesom proti pisatelju Lovru Kuharju – Prežihovemu Vorancu itd.

V svojem predlogu se Gambara zavzema tudi za "*Novakovo zadevo*". Treba je povedati, da je Mihailovićev namestnik za Slovenijo major Karel Novak poleti 1943 prišel navzkriž s klerofašisti, ki so si podredili skoraj vso belo gardo, in je ostal komandant brez vojske. Začel je snovati lastne četniške odrede, vendar ni imel kakšnih posebnih uspehov. Že sredi junija 1943 je Novak sklenil z Gambaro neki sporazum in Gambara je za četnike celo določil posebno operativno cono okrog Otočca. Sredi avgusta se je Novak pripeljal v Novo mesto – celo v avtomobilu, skupaj z Gambaro. Verjetno je imel Gambara avgusta 1943 preko Novakovega radiotelegrafista Antona Božnarja tudi stike z zavezniškim vrhovnim poveljstvom za Sredozemlje v Kairu. Italijanski general Giaccomo Zanussi je po vojni zapisal: "*Gambara je bil že dalj časa v stiku z nekim Novakom, nekakšni podaljšani roki Draže Mihailovića, se pravi četnikov v Sloveniji, in je hkrati, kakor že drugje omenjeno, navezal stike s predstavniki 'Osvobodilne fronte', tj. glavne, komunistično obeležene organizacije, ki se je upirala naši okupaciji. Poleg tega je trdil, da je v zvezi z nekim uglednim Angležem v Kairu.*"

Kaže, da je italijansko vrhovno vojaško poveljstvo soglašalo s tem, naj Gambara navezuje stike z raznimi političnimi skupinami v Sloveniji, ker je 29. avgusta 1943 imel tudi razgovor s predstavnikom narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani. Gambara je avgusta že nekaj časa iskal stike s predstavniki narodnoosvobodilnega gibanja in po

vkorakanju nemške vojske v Ljubljansko pokrajino že skoraj moledoval za sestanek, vendar je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani za to zvedelo zelo pozno, samo se pa za kakšne stike z njim ni zanimalo, ker je veljal za simpatizerja nacistične Nemčije. Na dvournem sestanku je Gambara vpraševal po možnostih, da bi nastala neka enotnost vseh slovenskih strank, pri tem pa je seveda zvito zamolčal, da si želi vodstvo enotnost brez komunistov. Spraševal je tudi, ali vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja ne meni, da bi se mala Slovenija morala iz gospodarskih in političnih razlogov priključiti kaki večji sili, pri čemer je najbrž mislil na Italijo itd. Ob takih Gambarovih pogledih in vprašanjih sestanek seveda ni mogel roditi sadov. Toda Gambara je v generalnem štabu italijanske kopne vojske nenadoma začel veljati za generala, ki je "*feroce antitedesco*" in ki ima zveze s četniki in OF. Zato so mu v Rimu pet minut pred dvanajsto zaupali zanimivo nalogo: s premičnimi silami italijanske II. in VIII. armade vreči nemško vojsko iz Slovenskega primorja in Furlanije ter onemogočiti prihod novih nemških enot v Italijo. Toda za to nalogo so izbrali neustreznega človeka in zanjo so se odločili tudi zelo pozno; naloga je bila torej že od začetka neuresničljiva, kar je pokazal tudi nadaljnji potek dogodkov.

Zlom Italije in nemška okupacija Ljubljane

Vojaška zasedba

Tisti čas se je Italija že več kot tri tedne pogajala z zahodnimi silami za sklenitev premirja. Prizadevala si je, da bi jih pregovorila, naj prekinejo z njo vojno stanje, naj zagotovijo nedotakljivost njenih mej in kolonij iz predfašističnih časov itd. Vendar so morale zahodne sile, ki so precej nepripravljene dočakale padec fašizma v Italiji, pod pritiskom napredne javnosti vztrajati pri zahtevi brezpogojne vdaje. Podpisali so jo 3. septembra 1943 v kraju Cassibile pri Sirakuzah, razglasili pa 8. septembra nekaj pred dvajseto uro in drugi dan so se zahodne sile izkrcale v salernskem zalivu južno od Neaplja.

Hitlerja je novica o tem dogodku spravila v velik bes. Pričakoval je sicer, da bo Italija slej ko prej to storila, vendar ga je iznenadilo, da se je lahko tako hitro in tako skrivno sporazumela z dotedanjim nasprotnikom, da nemška stran ni mogla o tem zvedeti ničesar. Čeprav je bila okupacija Italije že tretji hud udarec za Hitlerjevo Nemčijo v tistem letu, ga je – tudi po zaslugi velike pasivnosti italijanske vojske – prenesla bolje, kot je pričakovala. Ker niti italijanska vojska niti zahodne sile niso izkoristile vseh slabosti nemških pozicij v južni in jugovzhodni Evropi, se je nemška vojska namreč šele po razmeroma daljšem času našla na tistih položajih, na katerih je že jeseni 1943 predvidevala obrambo južne in jugovzhodne strani okrnjene "*evropske trdnjave*". Uspelo ji je razorožiti večino italijanske vojske na italijanskih tleh, obnoviti nepretrgano bojno črto v južni Italiji, onemogočiti naglejše prodiranje vojske zahodnih zaveznikov po italijanskem polotoku, osvoboditi na Gran Sassu v Abruzzih konfiniranega Mussolinija itd.

Popolnoma drugače pa je bilo v jugoslovanskih pokrajinah, zlasti v Sloveniji. Tu je narodnoosvobodilno gibanje, ki se je že od prve polovice julija dalje temeljito pripravljalo na prihodnje dogodke, pospravilo vse plodove italijanske kapitulacije. V nekaj dneh je razorožilo večino italijanske vojske na Slovenskem, pregnalo ali uničilo vse belogardistične in plavogardistične posadke na Dolenjskem in Notranjskem, ustvarilo razsežno osvobojeno ozemlje v južnem delu Slovenije, kakršnega ni imelo narodnoosvobodilno gibanje v Sloveniji niti prej niti kdaj pozneje, izvedlo splošno mobilizacijo v narodnoosvobodilno vojsko in formiralo ne samo nove brigade, temveč tudi divizije in

dva korpusa itd. Nekatere njegove manifestacije, zlasti še zbor odposlancev slovenskega naroda v osvobojenem Kočevju, so bile tako po obsegu kot po svojem zgodovinskem pomenu edinstvene ne samo za tisti čas, temveč za ves čas osvobodilne borbe. Uspehi, ki jih je narodnoosvobodilno gibanje doseglo poleti in jeseni 1943, so bili trden temelj za ves njegov nadaljnji razvoj in mu jih nista mogla več iztrgati iz rok niti nemški okupator niti domača reakcija.

Nemški okupator, ki se je – kot smo videli – tudi pripravljal na italijansko kapitulacijo, je na Slovenskem razorožil le malo italijanske vojske, v glavnem le tiste posadke, ki so bile v večjih mestih ob železniških progah Ljubljana–Trst in Podbrdo–Gorica. Ob razoroževanju italijanskih enot so nemški oficirji postavljali vprašanje, ali se italijanski vojaki hočejo bojevati naprej na strani Nemčije in obdržati orožje, ali pa morajo orožje položiti in oditi v ujetništvo. Vedenje in omahovanje nekaterih italijanskih poveljnikov, n. pr. Gambare na Reki in Zanninija v Vidmu, je nemški vojski naravnost omogočalo zajetje, razorožitev in internacijo italijanske vojske. Na Slovenskem ni znan niti en primer, da bi nemška vojska uvedla represalije proti italijanskim oficirjem, ki bi se upirali razorožitvi, kakor je to storila v drugih jugoslovanskih pokrajinah in v Grčiji, kjer je uprizorila prave pokole italijanskih ujetnikov. Pač pa je znanih nekaj primerov, da so se manjše italijanske enote takoj pridružile Nemcem.

Italijansko posadko v Ljubljani je 9. septembra dopoldne razorožil nemški bataljon planinskih lovcev pod poveljstvom majorja Neuschitzerja. Ker ni ohranjeno gradivo 71. nemške pehotne divizije, ne vemo, kako je potekalo razoroževanje. Le poročilo nemškega generalnega konzulata v Ljubljani navaja tole: "*Po kapitulaciji Italije so nemške sile za zavarovanje železnice skupaj z nemško policijo na povelje neovirano razorožile italijansko vojsko v Ljubljani in bližnji okolici. Namestnik komandanta korpusa general Lubrano, ki se je zoperstavljal razorožitvi enot, je bil aretiran.*" Poveljnika XI. armadnega zbora generala Gambare tisti čas namreč ni bilo v Ljubljani. Vračal se je iz Rima in prispel do Sušaka, kjer je izdal povelje, da se mora vojska z Reke in okolice ter iz Hrvaškega Primorja zbrati na Reki. Tam jo je 14. septembra izročil nemški vojski, sam pa je čez nekaj tednov postal načelnik štaba italijanske fašistične vojske v Mussolinijevi vazalni državici v severni Italiji. Takšnemu človeku torej je italijansko vrhovno vojaško poveljstvo zaupalo obrambo "*vzhodnih meja*" Italije pred nemško vojsko.

Čeprav Gambare ob zlomu Italije ni bilo v Ljubljani in čeprav je nemška vojska že 9. septembra razorožila italijansko posadko v Ljubljani, so se ta teden pojavili na ljubljanskih zidovih lepaki z Gambarovim razglasom. Z njimi je objavil t. i. "*alarmno stanje*" s policijsko uro od osmih zvečer do šestih zjutraj, prepoved zbiranja in zborovanja vsake vrste, gibanja ljudi v skupinah več kot treh oseb itd. ter zagrozil s takojšnjo ustrelitvijo vseh, ki bi kakorkoli nasprotovali oblasti ali vojski, imeli pri sebi orožje, strelivo ali razstrelivo, skušali krasti, ropati itd. Za morebitno poslabšanje razmer je že predvidel t. i. "*izjemno stanje*", v katerem bi bilo ljudem prepovedano vsako gibanje, šole, trgovine in javni lokali bi morali biti zaprti, poštna služba in promet bi prenehala itd. Tudi za odpor v izjemnem stanju je Gambara zagrozil s hudimi kaznimi in celo z represalijami, kakršne je že prej predvidela zloglasna Roattina "*okrožnica 3 C*". Če bi npr. iz kakšne hiše streljali na italijanske vojake, bi ti smeli kratko malo pobiti vse prebivalce hiše.

Isti dan, ko so časniki objavili ta Gambarov razglas, tj. 10. septembra, so po ljubljanskih zidovih že lepili lepake nemškega okupatorja s pozivom Slovencem. Podpisal jih je poveljnik nemške vojske v Sloveniji generalmajor Wilhelm Raapke.

Omenjeni nemški bataljon, ki je bil v Ljubljani že od konca avgusta, je bil verjetno prešibek, da bi razorožil in zastražil nekaj tisoč italijanskih vojakov v Ljubljani. Kaže, da v Ljubljani ni bilo mnogo takšnih vojakov, ki bi se bili pripravljeni bojevati skupaj z

Nemci, pač pa se je na nemško stran postavilo nekaj fašistov pod poveljstvom dotedanjega poveljnika bojne skupine "*XXI aprile*" generala Nicola Nichiarelija.

Nemški okupator je bil primoran poslati v Ljubljano nove enote in je že 9. ali 10. septembra poslal z Gorenjskega II. bataljon 19. SS-policijskega polka. Toda ta je moral nemudoma odriniti naprej proti Pulju in v Ljubljano so poslali še 2. in 3. orožniško motorizirano četo "*Alpenland*", ki sta ostali v mestu. Nekega dne so v mesto ali bližnjo okolico poslali še del III. bataljona 19. SS-policijskega polka in sredi septembra 1943 so vse nemške vojaške in policijske enote v Ljubljani štele okoli 1600 mož.

Potem ko so razorožile in zastražile italijansko vojsko, so zasedle nekdanje italijanske bloke in bunkerje ob žici in položaje okrog mesta. Na njih so se v drugi polovici septembra začele spopadati z oddelki narodnoosvobodilne vojske, ki so se po razorožitvi italijanske vojske zelo približali mestu. Nemški poveljniki so bili zaradi tega zelo zaskrbljeni in Rommlov štab je o "*partizanski nevarnosti*" pred Ljubljano skoraj vsak dan zaskrbljeno poročal v Hitlerjev glavni štab. 12. septembra je npr. brzojavil, da "*nevarnost tolp južno in vzhodno od Ljubljane narašča*", čez dva dni, da je manjša partizanska skupina poskušala vdreti v Ljubljano, 15. septembra pa o nenehnih bojih šest kilometrov južno od Ljubljane, kjer da partizani uporabljajo celo tanke, drugi dan zopet o povečanem pritisku na Ljubljano itd. Ker mu je takrat poročal tudi o partizanskem pritisku na goriški fronti in o ovirah pri prodiranju nemške vojske v Istro, se je pri Hitlerju krepilo prepričanje, da je v Sloveniji in Istri glavno nevarno območje in da je Tito tja prenesel težišče svojega vojskovanja. Zato je tudi izdal tako oster ukaz, naj v ofenzivi, ki jo je ukazal 19. septembra, nemška vojska nastopa s trdoto in neusmiljeno in da po ofenzivi "*slovensko prebivalstvo ne sme pomeniti več nobene nevarnosti*" Hitler in tudi drugi nacistični veljaki so se torej dobro zavedali, da v osvobodilnem boju sodeluje večina slovenskega naroda.

V drugi polovici septembra 1943 je tudi pred Ljubljano nastala nekakšna bojna črta, le da na njej ni bilo tako hudih in nepretrganih bojev kot npr. na goriški fronti. Tekla je od Borovnice po severnem vznožju Rakitniške planote, čez Ljubljansko barje do Lavrice in po gričih na Orlje in Podlipoglav. Najprej je bila tam Cankarjeva brigada, ko pa se je ta premaknila proti vzhodu, je prišla pred Ljubljano vsa XVIII. divizija, ki je ostala tam skoraj do konca nemške ofenzive sredi novembra 1943. Na omenjeni bojni črti so bili pogosti spopadi in manjši boji, a je zaradi sovražnikove nemoči le enkrat (2. in 3. oktobra pri Borovnici in Lavrici) prišlo do močnejšega – v glavnem neuspešnega – pritiska proti osvobojenemu ozemlju.

Ljubljana v operacijski coni "*Jadransko primorje*"

Med prve Hitlerjeve ukrepe po italijanski kapitulaciji sodi tudi ustanovitev operacijske cone "*Jadransko primorje*". Vanjo je prišla tudi Ljubljana z Dolenjsko in Notranjsko.

Tisti dan, ko je kapitulirala Italija, so koroškega gauleiterja in šefa civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedricha Rainerja naprosili iz Hitlerjevega glavnega stana, naj zunanjemu ministru Ribbentropu pošlje predloge o ureditvi prostora južno od Koroške. Rainer, ki se je zlasti po padcu fašizma v Italiji zelo prizadeval, da bi Hitlerja prepričal o potrebi takojšnje zasedbe in aneksije vseh predelov med Koroško in Jadranskim morjem, je imel svoj predlog kmalu na papirju. Drugi dan je bila njegova zamisel o ureditvi tega prostora že pri Ribbentropu. Vzpostavili naj bi nekdanjo italijansko-avstrijsko državno mejo onkraj Soče iz leta 1914. Nato naj bi med njo in slovensko-hrvaško narodno mejo na Gorjancih in Kolpi, in med Gorenjsko in Jadranskim morjem uvedli "*nemško gospostvo*"

s civilno upravo, ki naj bi jo vodil on, tj. dr. Rainer sam s sedežem v Celovcu. Imel naj bi nalogo "*urediti in pomiriti narodnostne razmere, organizirati samoobrambo prebivalstva pred boljševizmom in mobilizirati vso gospodarsko moč upravnega območja za končno nemško zmago*" Takoj naj bi priključili Kanalsko dolino h Koroški in ostalo območje razdelili na tri dele: Istro s Trstom, Goriško in Kranjsko. Zadnja naj bi v začetku obsegala le Dolenjsko in Notranjsko, sčasoma pa bi ji priključili Gorenjsko.

S temi zamislimi se tisti ali drugi dan ni seznanil le Ribbentrop, temveč tudi drugi nacistični veljaki, npr. propagandni minister dr. Josef Göbbels. Le-ta je namreč 10. septembra v svoj dnevnik zapisal: "*Gauleiter Rainer je oživel... Avstrijski gauleiterji so res pravi mojstri v dokazovanju ozemeljskih zahtev.*" Hitler pa je isti dan izdal posebno odredbo o ustanovitvi t.i. operacijske cone "*Jadransko primorje.*"

Hitler ni povsem upošteval Rainerjevega aneksionističnega predloga in ni tega ozemlja naravnost priključil k Nemčiji. V teku so bile priprave za rešitev konfiniranega Mussolinija in že 9. septembra so v Münchnu ustanovili novo fašistično vlado. Upoštevati je moral ti dve stvari in paziti, da ne bi s kakšnim ukrepom še bolj poslabšal nemških pozicij v Italiji. Na drugi strani pa mu je bilo vendarle veliko na tem, da bi uresničil prizadevanja velikonemškega imperializma, ki je hotel dobiti Trst in ponemčiti prostor med njim in Koroško. Ker tega prostora ni mogel formalnopravno priključiti k rajhu, je aneksijske težnje prikril z razlago o posebnem vojaškem pomenu tega ozemlja za nemški rajh in o potrebi po njegovi posebni organizaciji. Podobno kot za Južno Tirolsko je tudi za to ozemlje 10. septembra 1943 ustanovil operacijsko cono "*Jadransko primorje*", ki jo naj upravlja njemu neposredno podrejeni vrhovni komisar dr. Rainer. Razdeljena naj bo na šest pokrajin: ljubljansko, reško, puljsko, goriško, tržaško in videmsko. Natančnejša navodila za upravljanje operacijske cone je Hitler dal dr. Rainerju 12. septembra, ko ga je ta obiskal v njegovem glavnem stanu.

O tem, kakšna naj bi bila upravna ureditev na novo pridobljenega slovenskega ozemlja pod nemško upravo, so bili predlogi številni, vendar so bili vsi za nekakšno "*avtonomijo*".

Dan zatem, ko je Hitler izdal odlok o ustanovitvi operacijske cone "*Jadransko primorje*", je nemški generalni konzul dr. Rudolf Müller 11. septembra pokazal Ribbentropu tri možnosti za "*politično rešitev tukajšnjega položaja*", in sicer na možnost uvedbe nemške civilne uprave, možnost nadaljnjega obstoja italijanske civilne uprave pod nemško vojno upravo in na možnost "*ustanovitve nemškega protektorata s slovensko samoupravo*". Sam je predlagal uresničitev tretje možnosti. 17. septembra je uradnik nemškega zunanjega ministrstva Kurt Heinburg poročal iz Trsta, da mu je pred dvema dnevoma neki esesovski oficir iz Ljubljane govoril o nameravani ustanovitvi slovenskega protektorata pod Rainerjevim vodstvom, katerega središče naj bi bila Ljubljanska pokrajina. Sam Heinburg je bil za to; predlagal je, naj bi v ta protektorat prišla tudi zgornjesoška dolina severno od Gorice ter območje Idrije in Postojne, nikakor pa ne Trst in Istra, češ da bi priključitev teh dveh predelov neugodno vplivala na nacistično-fašistične odnose in dalo ogromen zagon "*vzhodno (boljševiško) usmerjenemu slovanstvu*".

Podoben predlog je imel nemški poslanik v Zagrebu Siegfried Kasche in ga je že 9. septembra posredoval Ribbentropu: "*Glede slovenskega območja Ljubljane menim, da je potrebna posebna previdnost. Hrvatov* (beri ustašev – op. T. F.) *to ozemlje zaradi morebitnih napetosti s Slovenci ne zanima. Priključitev k rajhu ne bi smela priti v poštev. Treba ga je pustiti pod pravo vojaško upravo ali pa mu dati avtonomijo. Če bi ga pustili pod pravo vojaško upravo, bi prebivalstvo postalo še bolj sovražno razpoloženo. Zato predlagam, da temu ozemlju načelno priznamo avtonomijo. V posebnih razgovorih, ki sem jih imel pred kratkim z gauleiterjem Uiberreitherjem* (šef civilne uprave

za Spodnjo Štajersko – op. T. F.), *sem ugotovil, da imava podobno gledišče. Ne boji se posledic za svoje območje, pač pa meni nasprotno, da imamo velike možnosti, da na ljubljanskem območju ponovno pridobimo ljudi zase.*" Rainerjev prevzem oblasti v operacijski coni "*Jadransko primorje*" je potekal v dveh fazah. Najprej je to ozemlje postalo čisto operacijsko območje nemške vojske, na katerem je imel vrhovno oblast "*poveljnik nemške vojske v Sloveniji*", tj. komandant okrepljene 71. pehotne divizije generalmajor Wilhelm Raapke, ki se je nastanil v gradu pri Planini na Notranjskem. 10. septembra 1943 je izdal svoj proglas Slovencem, v katerem jih je najprej obvestil zlomu Italije in o tem, da je bil Hitler primoran vzeti Slovenijo "*v svoje močno varstvo*". Nato je ukazal, naj ostanejo v veljavi ukrepi, ki jih je bil izdal že italijanski okupator (policijska ura, prepoved vožnje s kolesi itd.). Ker je njegova vojska odhajala vedno bolj proti Trstu in Istri, da bi zasedla primorska mesta in obalo, je že 9. septembra naprosil dr. Rainerja, ki še ni bil imenovan za vrhovnega komisarja, naj v ljubljanski pokrajini "*začasno prevzame del uprave in propagandistično vpliva na prebivalstvo*". S tem naj bi dr. Rainer prevzel odgovornost za vse zaledje okrepljene 71. pehotne divizije. Vendar dr. Rainer ni takoj prevzel oblasti, temveč šele v drugi polovici septembra 1943. Tako je bila še nekaj časa vojaška oblast in v njenem imenu je izdajal odredbe nemški komandant mesta major Neuschitzer (dne 14. in 15. septembra), le eno odredbo (o nadaljevanju racionirane preskrbe) je izdal polkovnik Oertl, poveljnik polka planinskih lovcev "*Admont*" na Vrhniki (dne 13. septembra).

Čeprav je Hitler imenoval dr. Rainerja za vrhovnega komisarja operacijske cone "*Jadransko primorje*" že 10. septembra, pa je le ta začel prevzemati oblast šele v drugi polovici septembra, in sicer najprej v Ljubljanski pokrajini. Toda njegova oblast je bila zaradi velikega partizanskega svobodnega ozemlja omejena le na mesto Ljubljano in na nekaj večjih krajev ob železnici Ljubljana–Postojna. V Ljubljano je tedaj poslal radovljiškega deželnega svetnika dr. Rudolfa Hintereggerja kot vodjo civilne uprave, ki ga je že 17. septembra zamenjal kamniški deželni svetnik dr. Hermann Doujak. Tako prvi kot drugi je bil formalno podrejen komandantu mesta Ljubljane majorju Neuschitzerju.

Tri dni po konferenci v Hitlerjevem glavnem stanu, kjer je dobil navodila za svoje delo, je dr. Rainer 15. septembra v spremstvu policijskega generala Erwina Rösenerja sam prispel v Ljubljano, da bi izbral osebo, ki bi jo nato postavil za načelnika uprave v Ljubljanski pokrajini. Kaže, da v Celovcu za ta položaj niso zatrdno predvideli še nikogar, saj je šele ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman tisti dan dr. Rainerju predlagal na to mesto tedanjega ljubljanskega župana generala Leona Rupnika. Le-ta si je najprej izprosil za dva ali tri dni premisleka in je 18. septembra odgovoril pritrdilno. 20. septembra so ga z avtom odpeljali v Celovec, kjer je dr. Rainer ta dan izdal "*odredbo o izvajanju javne uprave v Ljubljanski pokrajini*", s katero je določil, da bo Ljubljanski pokrajini načeloval šef pokrajinske uprave z naslovom predsednik in bo pri svojem delu uporabljal že obstoječe upravne organe. Rupniku je izročil odločbo o imenovanju in jo drugi dan objavil v časopisju, 22. septembra dopoldne pa je njegov zastopnik dr. Ferdinand Wolsegger generala Rupnika v vladni palači v Ljubljani ob prisotnosti nekaterih nemških, slovenskih in celo italijanskih osebnosti namestil za šefa pokrajinske uprave.

V drugih pokrajinah operacijske cone je dr. Rainer prevzel oblast šele 29. septembra 1943, tj. potem, ko je nemška vojska po Hitlerjevem povelju z dne 19. IX. 1943 izvedla prvi del svojih ofenzivnih operacij in "*očistila*" srednji del Primorske. Tozadevno "*odredbo o izvajanju javne oblasti*" po vrhovnem komisarju v operacijski coni "*Jadransko primorje*" pa je dr. Rainer izdal 1. oktobra 1943. Poudaril je, da bo v operacijski coni, ki jo sestavlja šest pokrajin, izvajal vso oblast izključno sam.

Operacijska cona "*Jadransko primorje*" je obsegala območje z različnim historičnim razvojem – imela je pokrajine, ki so prišle že 1866. leta pod Italijo, in tudi take, ki jih je

Italija zasedla šele aprila 1941. leta – in z različno narodnostno sestavo – največ je bilo Slovencev, nato Furlanov, Hrvatov, Italijanov, najmanj pa Nemcev. V njej je tisti čas živelo okrog 2 milijona ljudi.

Na tem mestu se ne moremo spuščati v obravnavanje vseh vprašanj o operacijski coni in tudi ne opisovati vseh homatij med raznimi ljudmi ali ustanovami. V vseh pokrajinah razen v ljubljanski je dr. Rainer do decembra 1943 postavil na čelo uprave italijanske prefekte, ki so imeli ob sebi nemške svetovalce, in se ni pri tem prav nič oziral na to, da tudi Mussolini oziroma njegova fašistična vlada postavlja neke prefekte za te pokrajine.

Kot smo videli, za Ljubljansko pokrajino dr. Rainer ni imenoval "*prefekta*" ali "*visokega komisarja*", temveč "*šefa pokrajinske uprave*". In proti koncu septembra 1943 je tudi Mussolini določil človeka, ki naj postane visoki komisar za Ljubljansko pokrajino. To je bil Emilio Grazioli, ki je bil na tem položaju že od aprila 1941 do junija 1943, ko ga je Mussolini poslal za prefekta v Catanijo. Med Nemci in slovensko buržoazijo je nastalo vznemirjenje. Rupnikov "*nemški svetovalec*" dr. Doujak je poročal Rainerju, da sta novici rimskega in tržaškega radia o Mussolinijevem imenovanju Graziolija za visokega komisarja prišli kot strela z jasnega in da je Rupnik izjavil, da se ne počuti več varnega in ne bo ostal na svojem položaju v Ljubljani, temveč da se bo zatekel pod nemško varstvo. Tudi njegova okolica da je zelo prizadeta in belogardistični veljaki so baje izjavljali, da ne bodo več sodelovali, če se bo vrnil Grazioli. Rainer je prepis tega pisma poslal Himmlerju, a ne vemo, kaj je ta odgovoril in ukrenil. Tudi nemški generalni konzul v Ljubljani dr. Rudolf Müller je 1. oktobra opozoril nemško zunanje ministrstvo, da bi Graziolijeva vrnitev lahko povzročila nezaželene konflikte, ki pa se jim je treba izogniti. Nemško zunanje ministrstvo je menilo, da je treba kljub izrecnemu nemškemu priznavanju italijanske suverenosti nad to pokrajino vendarle onemogočiti Graziolijev nastop. To se je tudi zgodilo. Polkovnik Oertl je dobil nalogo, naj Graziolija pričaka pri vlaku in mu sporoči, da je kot gost sicer dobrodošel, a ne bo mogel prevzeti dolžnosti, ki so mu jo dodelili v Rimu. Grazioli se je vrnil, Mussolinijeva vlada je ugovarjala, toda nemško zunanje ministrstvo in Hitler sta ostala pri svojem. Rupniku torej ni bilo treba oditi iz Ljubljane in se zatekati pod kakšno posebno "nemško varstvo". Pod nemškim varstvom je ostal do zloma nacistične Nemčije. Tudi Grazioliju se ni bilo treba bati za dober položaj; Mussolini ga je kot zvestega in prepričanega fašista postavil na visok položaj v Turinu.

Vsem prefektom v operacijski coni "*Jadransko primorje*", ki so bili italijanske narodnosti, in šefu pokrajinske uprave v Ljubljani, ki je bil Slovenec, so nacisti dali posebne "*nemške svetovalce*" (deutsche Berater), ki naj skrbijo za to, da bo delo upravnih organov v pokrajinah v skladu z navodili vrhovnega komisarja. Imeli so pravico, da jim tudi sami dajejo navodila in nasvete. Nemški svetovalec v Ljubljani je postal najprej – še pred izidom Rainerjeve odredbe o nemških svetovalcih z dne 22. X. 1943 – dr. Hermann Doujak, tedanji deželni svetnik v Kamniku. Toda kmalu – verjetno že sredi oktobra 1943 – je moral dr. Rainer na Himmlerjevo posredovanje zadostiti Rösenerjevi častihlepnosti in ga imenovati na ta položaj, dr. Doujaku pa dati položaj t. i. "*upravnega svetovalca*".

Tako je Rösener kot eden najhujših vojnih zločincev v naših krajih dobil nov položaj. Pred italijansko kapitulacijo je bil od srede decembra 1941. leta dalje višji vodja SS in policije v XVIII. vojnem okrožju v Salzburgu, a je imel svoj sedež na Bledu, od koder je lahko bolje spremljal in vodil boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju na Gorenjskem, Štajerskem in Koroškem. Gorenjsko in Štajersko je moral Himmler na predvečer druge obletnice vojne s Sovjetsko zvezo razglasiti za območje t. i. "*protipartizanskega bojevanja*" (Bandenkampfgebiet), enako kot je to storil s predeli Sovjetske

zveze, Poljske in Nezavisne države Hrvatske. Nekaj dni pred italijansko kapitulacijo je Himmler ukazal Rösenerju, naj se odseli iz letoviškega mesteca Bled, in ta se je kmalu res preselil v Ljubljano. Himmler ga je tudi postavil za svojega policijskega poverjenika za Ljubljansko pokrajino, medtem ko je v ostalih pokrajinah operacijske cone "*Jadransko primorje*" policijsko upravo zaupal enemu najmračnejših esesovskih tipov SS-gruppenführerju in generallajtnantu policije Odilu Globocniku. 30. septembra 1943 si je Rösener v Ljubljani sestavil svoj "*operativni štab za uničevanje tolp*" (Führungsstab für Bandenbekämpfung), ki je vodil ves boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju na Štajerskem, Gorenjskem, Koroškem, Dolenjskem in Notranjskem.

Rösenerjev "*operativni štab za uničevanje tolp*" v Ljubljani je imel načelnika štaba (polkovnika Petersdorferja, od pomladi 1944 podpolkovnika Bloecherja in pomladi 1945 podpolkovnika Hartmanna) in več oddelkov, med katerimi sta bila najpomembnejša operativni (vodja kapetan Hans Rehbein, od začetka 1944 major Pritzell in od septembra 1944 major Karl Scholz) in obveščevalni oddelek (vodja kapetan Erwin Brandt, od srede 1944 major Hans Schmeer). Operativni štab je imel v posameznih pokrajinah svoje poverjenike, ki naj bi usklajevali delo posameznih policijskih in drugih enot na njihovem območju. V Ljubljanski pokrajini, kjer je bila številčno najmočnejša oborožena formacija Slovensko domobranstvo, je za zvezo med "*operativnim štabom za uničevanje tolp*" in organizacijskim štabom Slovenskega domobranstva skrbel poseben "*Aufbaustab*", ki so ga sestavljali nemški policijski oficirji.

Poleti 1944. leta, ko je osvobodilni boj na Slovenskem v tem letu dosegel vrhunec, se je takšna organizacija protipartizanskega vojskovanja pokazala kot pomanjkljiva. Poverjeniki "*operativnega štaba za uničevanje tolp*" namreč niso imeli ob sebi nobenega posebnega štaba, razen štaba v lastni enoti. Rösener je 21. avgusta 1944 posamezne pokrajine v Sloveniji določil za t. i. "*zaščitna območja*" (Schutzgebiete) s komandanti na čelu. Takšna zaščitna območja so postala Ljubljanska pokrajina, Gorenjska, Koroška in Spodnja Štajerska, ki so jo pozneje razdelili v dve zaščitni območji, tj. v Spodnjo Štajersko severno od Savinje in Južno Štajersko južno od Savinje. Ko je Rösener določil Ljubljansko pokrajino za "*zaščitno območje*", mu je za komandanta imenoval poveljnika 14. SS-policijskega polka v Ljubljani polkovnika Grieseja, ki sta ga pozneje nasledila polkovnik Nickel in SS-standartenführer Dippelhofer. Podobno kot druga zaščitna območja so tudi ljubljansko delili v t. i. "*zavarovalne odseke*" (Sicherungsabschnitte), ki so bili najprej trije, nato pa štirje: Ljubljana, Novo mesto, Kočevje in Grosuplje. Vodje teh zavarovalnih odsekov so bili nemški policijski oficirji, komandanti policijskih bataljonov.

Osnovna naloga "*operativnega štaba za uničevanje tolp*" v Ljubljani in njemu podrejenih komandantov "*zaščitnih območij*" in le-tem podrejenih vodij "*zavarovalnih odsekov*" je bilo izsledovanje, zasledovanje in uničevanje narodnoosvobodilne vojske.

"*Operativni štab za uničevanje tolp*" in njemu podrejeni policijski poveljniki so se prav gotovo zavedali, da ne morejo uničiti narodnoosvobodilnega gibanja, zato so bili njihovi načrti skromnejši. Kaže, da so si po veliki jesenski ofenzivi 1943. leta zlasti prizadevali, da po vsej sili obdržijo trdno v rokah zanje zelo pomembno železnico Ljubljana–Postojna in večji postojanki v Novem mestu in Kočevju ter da odrivajo narodnoosvobodilno vojsko čim dlje od Ljubljane. Pozimi 1943–1944 so si prizadevali obnoviti in zavarovati železniško progo Ljubljana–Grosuplje–Kočevje in odriniti našo vojsko, ki jih je pri tem motila, proti vzhodu. Po okrepitvi domobranskih enot v prvih mesecih 1944. leta so aprila z ofenzivnim valom pritisnili od Grosupljega v smeri Trebnjega in Žužemberka in vzpostavili vrsto domobranskih ali mešanih postojank. Le-te predvsem so bile cilj na široko zasnovane in dokaj uspešne protiofenzive našega VII. korpusa od konca aprila do konca maja 1944. Druga polovica 1944. leta je bila sicer

polna spopadov, bojev, napadov itd., vendar nobena stran ni mogla odriniti ali izriniti druge. Zato je ostala Bela krajina še naprej osvobojeno ozemlje, ni pa moglo nastati kakšno večje osvobojeno ozemlje na Dolenjskem in Notranjskem, kakor so npr. tisti čas nastajala v Slovenskem primorju in Štajerski, in zato večje enote narodnoosvobodilne vojske Slovenije vse do konca vojne nikdar niso mogle za dalj časa priti prav do Ljubljane in ogroziti nemške posadke v njej. Od decembra 1944. leta dalje je bilo čutiti povečan sovražnikov pritisk, ki je bil povezan z načrtom očistiti zaledje velikih front in ki je na Dolenjskem dosegel vrhunec v bitki za Suho krajino in Kočevski Rog aprila 1945. leta, ko se je tam ustvarila prava bojna črta in so morale naše brigade v hudih bojih braniti vsako ped zemlje. Ta črta se je zlomila po preboju nemške fronte pri Klani 27. aprila in ob začetku osvobodilnega pohoda VII. korpusa na Kočevskem.

Če je bila naloga "*operativnega štaba za uničevanje tolp*" predvsem zalezovanje, napadanje in uničevanje oboroženih enot narodnoosvobodilne vojske Slovenije, pa so za izsledovanje in uničevanje drugih nasprotnikov nacizma in nemškega rajha ustanovili v Ljubljani posebno izpostavo varnostne policije in varnostne službe na Bledu, ki jo je vodil SS-hauptsturmführer Rudolf Schluifer. Da je bila ljubljanska izpostava varnostne policije in varnostne službe podrejena komandantu za Gorenjsko, je popolnoma razumljivo, saj je bil prej le-temu podrejen tudi že omenjeni esesovski kapetan Krüger in vohuni varnostne službe v Ljubljani pred italijansko kapitulacijo. Vendar delo ljubljanske izpostave varnostne policije in varnostne službe ni bilo povsem enako delu drugih izpostav v zasedenih slovenskih pokrajinah, ker je v Ljubljani obstajala tudi Slovenska politična policija, ki ji je šef pokr. uprave Rupnik za direktorja določil zloglasnega dr. Lovra Hacina. Zato je morala nemška varnostna policija sodelovati s kvizlinško in jo v nekem pogledu še nadzorovati. Posebni oficir za zvezo s slovensko kvizlinško policijo je bil kriminalni sekretar Paul Duscha.

Prva akcija, ki jo je izvedla ljubljanska izpostava varnostne policije v Ljubljani, je bila aretacija članov in pristašev OF po seznamih, ki so jih izdelali na Bledu in v Kranju po podatkih nemških vohunov v Ljubljani. Zanimivo je, da je za izdelovanje seznamov Nemcem naklonjenih in nenaklonjenih prebivalcev Ljubljane pred italijansko kapitulacijo zvedel tudi general Gambara in je te sezname omenjal v svojih predlogih generalnemu štabu kopne vojske z dne 22. avgusta 1943. Na predlog esesovskega kapetana Erwina Brandta naj bi z enim udarcem aretirali vse osebe, ki bi se jim zdele vsaj malo sumljive. Aretirali naj bi jih nenadno in jih brez kakršnega koli zaslišanja takoj odpeljali v koncentracijsko taborišče. Rösener je s tem soglašal in predvidevali so že, da bodo v akciji zajeli kakih 2200 oseb. Vendar akcije niso izvedli, ker so se odločili, da bodo raje poskušali s sistematično zgrajeno vohunsko mrežo prodreti v OF in njeno vodstvo.

Ljubljanska izpostava varnostne policije si je že jeseni 1943 organizirala dve svoji postojanki, in sicer v Novem mestu in Kočevju. Tam pa je imela le po enega svojega človeka, ki se je opiral na nemške zaščitne sile in tamkajšnji izpostavi kvizlinške policijske uprave v Ljubljani. Nemška varnostna in kvizlinška politična policija sta do zloma nemškega rajha zagrešili številne zločine nad zavednimi Slovenci.

V vojaškem pogledu je Ljubljanska pokrajina spadala pod t. i. poveljnika v operacijski coni "*Jadransko primorje*" ali pozneje pod poveljnika 97. armadnega zbora za posebno uporabo v Spessi pri Krminu, generala gorskih čet Ludwiga Küblerja. V primerjavi z drugimi pokrajinami, ki so v vojaškem pogledu spadale pod Küblerja, je bilo v Ljubljanski pokrajini od februarja 1944. leta dalje najmanj nemške vojske, kar govori za to, da je nacistom za boj proti močni narodnoosvobodilni vojski na Dolenjskem in Notranjskem zelo koristilo Slovensko domobranstvo.

Povedali smo že, katere nemške vojaške in policijske enote so prišle v Ljubljano pred italijansko kapitulacijo in takoj za njo in da so sredi septembra 1943, ko je na-

rodnoosvobodilna vojska držala pravo bojno črto pred mestom, štele okrog 1600 mož. Ko je moral omenjeni Neuschitzerjev bataljon planinskih lovcev v drugi polovici septembra odriniti proti Vrhniki in morda še dlje proti Idriji, je pri Nemcih nastalo vznemirjenje. Pomirili so se šele, ko so proti sredi oktobra začele prihajati v mesto ali pa se voziti skozenj večje enote II. SS-tankovskega korpusa za ofenzivo proti narodnoosvobodilni vojski na Dolenjskem in Notranjskem. Štab tega korpusa se je za več kot tri tedne nastanil v Ljubljani in na odseku Rakek–Ljubljana–Litija sta bila za zaporo v ofenzivi odrejena kar dva okrepljena polka. Velika ofenziva "*Wolkenbruch*" (Prelom oblakov), ki naj bi zlasti uničila VII. korpus in razbila osvobojeno ozemlje, je namreč po izrecnem Hitlerjevem ukazu tekla od Karlovca proti Ljubljani. Zato je območje južno od Ljubljane prišlo na vrsto šele v začetku novembra in do takrat so bile enote narodnoosvobodilne vojske še pred Ljubljano. Levstikova brigada, ki je držala položaje Ig–Škofljica–Lipoglav, je konec oktobra dobila celo povelje, naj napade mesto, kar je bilo seveda neizvedljivo, in je ob približevanju sovražnih enot 1. novembra zvečer začela zapuščati omenjene položaje. V tej fazi sovražnikove ofenzive, ki je zajela območje: Mokerc, Krim in Rakitniško planoto ter na njem Levstikovo in del Ljubljanske brigade, so pred Ljubljano, na t. i. zunanjo zaporno črto poslali še en grenadirski polk. Tedaj je bilo nemške vojske v ožjem prostoru Ljubljane že za celo divizijo.

Potem ko so enote II. SS-tankovskega korpusa izvedle še ofenzivno operacijo v "*Traufe*" (Kap) proti Triglavski diviziji zahodno od Save na Gorenjskem in severno od Idrijce na Primorskem, so jih odpeljali drugam. Pač pa so tedaj začeli voziti v Ljubljano in okolico SS-jurišno brigado "*Der Reichsführer SS*", ki so jo tu do konca februarja 1944 reorganizirali v 16. SS tankovsko-grenadirsko divizijo pod poveljstvom SS-brigadeführerja Maxa Simona. V prostoru Ljubljane je imela 11 074 mož, v Lucci v Italiji pa 2587. Iz Ljubljane so jo marca 1944 odpeljali na Madžarsko. Na njeno mesto so nato še isti mesec pripeljali en polk 188. rezervne gorske divizije, katere štab se je bil premestil iz Belluna Italiji v Gorico. 1944. leta so v Ljubljano pripeljali tudi esesovsko podoficirsko šolo. Manjših vojaških enot, tj. bataljonov in čet, ki so za krajši čas prispele v Ljubljano, zaradi pomanjkanja virov ni mogoče ugotoviti. Ker so bile nemške vojaške enote v Ljubljani rekrutne in šolske, jih niso nenehno zaposlovali z akcijami proti narodnoosvobodilni vojski in so se udeležile le nekaterih.

Osnovna oborožena sila za boj proti narodnoosvobodilni vojski v Ljubljanski pokrajini so bili torej nemški policijski polki in bataljoni ter Slovensko domobranstvo, ki je nemškemu okupatorju nadomeščalo vsaj dva polka, če ne že vsaj cele divizije vojske. Za večje ali pa tudi nenadne operacije na Dolenjskem in Notranjskem je "operativni štab za uničevanje tolp" občasno pripeljal enote z Gorenjskega in Štajerskega, nekajkrat pa si jih je "izposodil" tudi na Primorskem.

Jeseni 1944. leta je območje "*operativnega štaba za uničevanje tolp*" dobilo še večji pomen. Najprej je Hitler ob približevanju Rdeče armade jugoslovanski meji in ob pričakovanju morebitnega izkrcanja zahodnih sil v Istri 27. julija in 12. septembra 1944 ukazal zgraditi celo vrsto utrdbenih črt v severni Italiji in na Slovenskem. Ena od teh utrdbenih črt naj bi potekala od Trsta čez Čičarijo do Reke, druga pa od Tolmina – severno od Ljubljane – po Savi do severozahodno od Krškega – od tod na sever ob Sotli in Dravi ter Muri do avstrijske meje. Za vodstvo utrjevalnih del je določil vrhovnega komisarja dr. Rainerja in šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Sigfrieda Uiberreitherja, ki naj za delo uporabita delovno silo s svojih upravnih območij. Ta akcija kopanja jarkov in graditve utrdb je trajala skoraj do konca vojne. V Ljubljanski pokrajini in na Primorskem so jo imenovali posebna naloga Pöll (Sonderauftrag Pöll) in so zanjo nasilno mobilizirali tudi precej ljubljanskega prebivalstva. Potem ko sta od Nemčije odpadli Romunija in Bolgarija in se je nemška vojska začela umikati iz Grčije

in Albanije ter iz jugovzhodnega dela Jugoslavije proti severozahodu, je območje "*operativnega štaba za uničevanje tolp*" v Ljubljani postalo neposredno zaledje nemške fronte v Sremu in vojaški poveljnik zalednega območja armadne skupine F (pozneje E) je postal general Rösener, ki je tako dobil pravico do urejanja nekaterih vojaških zadev na tem območju, zlasti pa je laže angažiral vojaške enote za "*čiščenje*" tega območja partizanov.

V takih razmerah se je pomen Ljubljane in okolice kot pomembnega prehodnega ozemlja še povečal in mesto je že poleti dobilo svojega "*bojnega poveljnika*" (Kampfkommandant), ki naj bi v primeru neposredne nevarnosti prevzel obrambo tega območja. Bojni poveljnik je bil komandant SS-podoficirske šole, SS-standartenführer Max Schimmelpfennig. Ena od prvih njegovih nalog je bila, da skupaj z drugimi vojaškimi in civilnimi ustanovami izdela alarmni načrt; izdelal ga je do začetka septembra 1944. Žal ne poznamo natančneje tega načrta. Nekatere nemške civilne ustanove, ki so nezaupljivo gledale na Slovensko domobranstvo, niso bile povsem zadovoljne z načrtom. Tako je npr. nemški generalni konzulat v Ljubljani 24. avgusta 1944 poslal svoj predlog obrambe mesta za primer: 1. če bi se zahodne sile izkrcale v severni Dalmaciji, pri Opatiji ali pri Trstu, 2. če bi partizani nameravali vdreti v mesto in 3. če bi domobranci kljub svoji zaprisegi padli Nemcem v hrbet. Takole pravi: "*Glede na opisani razvoj mora biti naloga nemške obrambe, da tiste nemške sile, ki bi še ostale v mestu, razporedi tako, da bi lahko nudile resen odpor in da bi bile po možnosti sposobne nekaj časa braniti mesto na njegovih najpomembnejših točkah. Zato je potrebno, da takoj uredimo grad kot postojanko. Grad je edini prostor, ki bi ga lahko uspešno branili nekaj časa, ki bi bil tudi odporen proti letalskim napadom in v katerega bi lahko brez nadaljnjega spravili* (nemške – op. T. F.) *ženske, otroke in ranjence. Predlog, naj bi* (nemške – op. T. F.) *ženske in otroke spravili v nemške vojne bolnišnice, ki so raztresene po mestu, je napačen. Te točke* (šlo je za 4 nemške vojaške bolnišnice – op. T. F.) *so preveč oddaljene druga od druge in v resni nevarnosti, tj. takrat, ko bi bojne sile iz Ljubljane uporabili zunaj mesta ali pa na obali, ne bi imele v rokah nobenih sredstev za učinkovit odpor. To bi pomenilo tudi drobitev sil. Obramba nekega stanovanjskega bloka, npr. trboveljskega bloka, gimnazije itd. bi bila brez pomena, ker ni na razpolago obrambnega polja. Enako ni možna zasedba in obramba Rožnika, ker bi bilo potrebno preveč časa, če bi hoteli Rožnik usposobiti za obrambo. poleg tega pa bi tudi postal žrtev letalskih napadov.*" Seveda je konzulat predlagal za to tudi ustrezne ukrepe: domobrance na gradu zamenjati z nemško posadko, utrditi grajsko poslopje in okolico, uniformirati in bojno izuriti nemške prebivalce v večernih tečajih na gradu, pripraviti policijske tanke za varovanje gradu in patruljiranje po mestu itd.

Od treh možnih neposrednih nevarnosti, ki so jih nacisti predvidevali v svojih obrambnih načrtih v Ljubljani, se je čez nekaj mesecev pojavila le ena: narodnoosvobodilna vojska. Zahodne sile se niso izkrcale v severni Dalmaciji ali Istri, in tudi domobranci niso vpadli nacistom v hrbet, kakor so poleti 1944 – tudi nekoliko pod vtisom varšavske vstaje – predvidevali Nemci v Ljubljani. Toda spričo naglega razpleta položaja, zlasti pa zaradi naglega osvobodilnega pohoda jugoslovanske armade, nemška postojanka v Ljubljani ni imela takšne vloge, kakor so jo nacisti in domobranci predvidevali nekaj mesecev prej. Nagel pohod IV. jugoslovanske armade čez Liko, Hrvatsko Primorje in Istro proti Trstu je pustil nemško posadko v Ljubljani ob strani, tako kakor je z obeh strani obšel glavnino 97. nemškega armadnega zbora za posebno uporabo, ki so ga že pred kapitulacijo nemške vojske v Italiji vključili v Löhrovo balkansko armadno skupino. Tako se je ta po naši osvoboditvi obale, Trsta in vsega Slovenskega primorja ter Istre v začetku maja 1945 znašel obkoljen med Reko in Klano. Vendar ga generali niso nameravali prepustiti njegovi lastni usodi.

Pomoč za 97. armadni zbor na Pivki so zbirali v Ljubljani. 23. aprila 1945 se je v mesto pripeljal štab 34. armadnega zbora, vendar brez večjih enot. 7. SS-planinsko divizijo, ki je že bila na poti v Ljubljano, so namreč iz Zagreba poslali proti Karlovcu, kjer so se razmere za nemško vojsko ta čas zelo poslabšale. Tako je omenjeni armadni zbor navsezadnje le ostal prepuščen samemu sebi in je moral 7. maja zjutraj položiti orožje.

Tudi dogodki vzhodno od Ljubljane so se odvijali tako, da je Ljubljana ostala nekako ob strani. Preboj sremske fronte in naglo prodiranje I., II. in III. jugoslovanske armade čez Hrvaško ter skorajšnja brezpogojna vdaja nemške vojske v noči na 9. maj, so nemško vojsko usmerili proti Avstriji po krajši poti, tj. čez Celje in Dravograd.

Tako so se v Ljubljani zbirale ali čez njo umikale predvsem le tiste enote, ki so bile v Ljubljanski pokrajini, tj. policijski polki in bataljoni, esesovska podoficirska šola in domobranci. Te sile so se ob približevanju VII. korpusa in XXIX. hercegovske divizije umaknile na zunanjo obrambno črto okoli Ljubljane, ki je tekla čez Sostro – Zadvor – Orlje – Lavrico – Babino Gorico – Črno vas – Bevke – Log – Horjul – Vrzdenec. Tedaj je Rösener 4. maja dal po radiu razglasiti "*poostreno obsedno stanje*" in ukazal, "*da naj vsak poskus sile ali odpora zatro z najostrejšimi ukrepi.*" Čez tri dni so tri divizije jugoslovanske armade že pritisnile na nemški in domobranski zunanji obrambni obroč okoli Ljubljane, ki pa je ostal odprt na severu, tj. proti Kamniku in Kranju. V tisti smeri se je umaknila tudi nemška in domobranska posadka iz Ljubljane, potem ko so jo dva dni srdito napadale naše brigade in ko je zvedela za podpis popolne vdaje vseh nemških oboroženih sil.

Prizadevanje za združitev Kranjske ali vse Slovenije pod nemškim protektoratom

Z upravno ureditvijo slovenskega, hrvaškega in italijanskega ozemlja v operacijski coni "*Jadransko primorje*", kakršno sta ustvarila Hitlerjev odlok z dne 10. septembra 1943 in Rainerjeva odredba z dne 1. oktobra 1943, so bili mnogi nezadovoljni. Razumljivo je, da ni bila zadovoljna zlasti italijanska stran, tj. Mussolini, njegova fašistična vlada, fašistična republikanska stranka itd., saj so tako ostale zunaj njihove vazalne državice "*Salo*" cele pokrajine, ki se jim niti oni niti druga italijanska buržoazija niso nikdar odrekli. Tudi na nemški strani niso bili vsi zadovoljni, saj je bila za nekatere ustanovitev operacijske cone "*Jadransko primorje*" v nacionalno-političnem pogledu premalo radikalna rešitev – pričakovali so namreč enostavno priključitev tega ozemlja k nemškemu rajhu. Zadovoljni tudi niso bili mnogi slovenski kolaboracionisti in kontrarevolucionarji. Ker je narodnoosvobodilno gibanje ogrožalo njihove razredne koristi, jim je seveda prijalo varstvo nemškega okupatorja, so pa v političnem pogledu hoteli imeti več, kakor pa so dobili.

Pustili bomo to pot italijansko in nemško nezadovoljstvo ob strani in se ustavili pri nezadovoljstvu slovenske strani, pri čemer pa seveda ni treba posebej poudarjati, da večina slovenskega naroda, vključenega v osvobodilno gibanje, sploh ni upoštevala te nove nacistične upravne tvorbe na slovenskem ozemlju, kakor ni poldrugo leto prej upoštevala ali priznala okupacije in razkosanja Slovenije.

Ves čas obstoja operacijske cone "*Jadransko primorje*" so bile pri nekaterih nemških kolaboracionistih močne težnje za tem, da bi nacisti na novo pridobljeno ozemlje preuredili in združili vso Kranjsko ali pa še večji del Slovenije v eno upravno enoto in ji dali politično in kulturno avtonomijo pod nemškim protektoratom. Žal nam še ni dostopno vse gradivo, da bi lahko natančneje in celovito obdelali to vprašanje. Navedli bomo le nekaj podatkov.

Prav gotovo je zanimivo to, da težnjam združiti čim večji del Slovenije pod nemškim

protektoratom ni nasprotoval niti šef civilne uprave za Gorenjsko in vrhovni komisar operacijske cone "*Jadransko primorje*" dr. Rainer. Kakor smo lahko prepričani, da ne bi mogel nasprotovati zamislim o nemškem protektoratu, tako, bi lahko domnevali, da bi mogel nasprotovati združitvi Gorenjske in Ljubljanske pokrajine. To bi lahko domnevali zlasti, če upoštevamo prvotni nacistični načrt naglega ponemčenja Gorenjske, ki je tudi eden od razlogov za to, da je Hitler pri določanju meje med Nemčijo in Italijo prisodil Ljubljano Italiji. Toda Rainer in tudi tisti raznarodovalni ideologi, kakor npr. Alois Maier-Kaibitsch, ki so v času njegovega upravljanja Gorenjske imeli več veljave kakor pod njegovim predhodnikom Franzem Kutschero, niso bili pristaši zelo naglega ponemčevanja Gorenjske, zlasti pa še ne v vojnih in nemirnih razmerah. Verjetno so sedaj menili, da združitev Gorenjske z Ljubljansko pokrajino in podelitev neke začasne in omejene avtonomije novi upravni tvorbi ne more pomeniti kakšne večje ovire za na daljši rok predvideno ponemčenje. Treba je še dodati, da se je takratna garnitura raznarodovalcev po izkušnjah raznarodovalnega dela na Koroškem in deloma tudi na Gorenjskem dokopala do ugotovitve, da se prebivalstvo Gorenjske v rasnem in narodnostnem pogledu prav nič ne razlikuje od prebivalstva v Ljubljanski pokrajini, da je torej z izjemo izobraženstva enako ustrezno ali pa neustrezno za ponemčenje. Pri mnogih nacistih pa je do takrat že prevladovalo prepričanje, da morajo biti v vojnih in zelo nemirnih razmerah interesi obrambe nemškega rajha pred rasnimi ali nacionalnimi interesi, da torej ni pomembno to, ali je človek takšne ali drugačne rase ali takšne ali drugačne narodnosti, pač pa to, da pod vodstvom nemškega "*nadčloveka*" dela in se vojskuje za nemški rajh.

Rainer je po vojni pri zaslišanju v ljubljanskih zaporih izjavil, da je že avgusta 1943 osebno povedal Himmlerju, "*da bi bilo v primeru italijanske kapitulacije mogoče menjati politično linijo v Sloveniji in združiti vso Kranjsko, ki bi ji lahko dali delno avtonomijo, in da tako ta predel ne bi spadal pod Koroško.*" Himmler mu je obljubil, da bo zvečer govoril s Hitlerjem, in je to res storil. Drugi dan je povedal Rainerju, da glede Gorenjske Hitler soglaša, "*vendar pa gredo njegove zamisli še dalje*". Poslednji stavek lahko razumemo tako, da Hitler takrat še ni računal z možnostjo Mussolinijeve rešitve iz konfinacije in vzpostavitve njegove vazalne državice v sev. Italiji ter je predvideval enostavno priključitev predelov med Koroško in Trstom k nemškemu rajhu, česar pozneje – kakor smo videli – ni mogel storiti. Tudi v svoji spomenici, ki jo je 9. septembra 1943 poslal Ribbentropu, je Rainer predlagal, naj bi eno od treh nižjih upravnih območij bila Kranjska z glavnim mestom Ljubljano. V začetku naj bi obsegala samo Dolenjsko in Notranjsko, sčasoma pa bi ji priključili še Gorenjsko. In ko je 12. septembra 1943 dobival navodila za upravljanje operacijske cone "*Jadransko primorje*" osebno od Hitlerja, je vprašal, ali bi lahko odpravil mejo med Gorenjsko in Ljubljano ter med Kanalsko dolino in Koroško. Toda tokrat mu je Hitler, ki je že zvedel za Mussolinijevo rešitev, odgovoril "odločno odklonilno" in Himmler ter Bormann sta ga podprla. Hitler je moral tedaj iz zunanjepolitičnih razlogov upoštevati 1941. leta vzpostavljeno državno mejo med Nemčijo in Italijo tudi na slovenskem ozemlju. Čeprav tudi takrat ni mogel povsem uresničiti stoletne težnje nemškega imperializma za prodor do Trsta, pa je bil vendar z ustanovitvijo operacijske cone "*Jadransko primorje*" storjen nov velik korak v tej smeri.

Nimamo na voljo podatkov, da bi se Rainer še kdaj pozneje tako zavzemal za združitev Gorenjske z Ljubljansko pokrajino. Vemo pa, da se je potlej za to zelo zavzemal del slovenske kontrarevolucionarne buržoazije v Ljubljani. Večji del slovenske kontrarevolucionarne buržoazije že nekaj časa ni pričakoval nemške zmage in je svojo politično in gospodarsko perspektivo videl le v zmagi zahodnih sil in še posebej v njihovi zasedbi Slovenije. Nemško okupacijo je imel sedaj le za manjše zlo v primerjavi z narodnoosvobodilnim gibanjem, ki je ogrožalo njegove razredne koristi, kakor je imel

spomladi 1941. leta za manjše zlo italijansko okupacijo v primerjavi z nemško. Manjši del slovenske kontrarevolucionarne buržoazije pa je videl svojo življenjsko perspektivo v združeni Kranjski ali v združenem večjem delu slovenskega narodnega ozemlja pod nemškim protektoratom.

Najvidnejši eksponent tega dela slovenske kontrarevolucionarne buržoazije je bil šef pokrajinske uprave za Ljubljansko pokrajino general Rupnik. Zanj lahko trdno sklepamo, da je tudi tako mislil, kakor je govoril. Vse do zloma nemškega rajha je hvalil nekakšen Hitlerjev pravični odnos do malih narodov, kljub temu da je bilo takrat že skoraj vsemu svetu jasno, da bi nemška zmaga pomenila smrt mnogih malih narodov, zlasti pa še slovanskih, in vse do splošne kapitulacije nemške vojske je verjel v zmago njenega orožja, čeprav so takrat že skoraj vsi predvidevali njen poraz. Kot nepolitik je v svoji poldrugo leto trajajoči politični karieri igral na eno samo, tj. nemško karto.

Rupnik in njegovi privrženci so zato bili hvaležni Hitlerju za nekakšno polovično, okrnjeno avtonomijo Ljubljanske pokrajine. Ko so uredili upravo, kolikor so jo pač mogli – delovala je le v centru in v dveh ali treh večjih mestih – so začeli misliti na to, da bi si z večanjem upravnega območja na Primorsko. in Gorenjsko in s širjenjem svoje oborožene sile, tj. Slovenskega domobranstva, propagande itd. krepili svojo moč in veljavo. Zato so se pri njih kmalu pojavili predlogi in zahteve po združitvi vse Kranjske v eno upravno enoto pod nemškim protektoratom.

Žal ni ohranjeno ali pa dostopno vse gradivo, iz katerega bi mogli videti, kdo vse se je zavzemal za to in kako se je zavzemal, vendar pa lahko iz poročila upravnega svetovalca za Ljubljansko pokrajino dr. Hermanna Doujaka iz aprila 1944 zvemo, da so bila ta prizadevanja zelo močna. Takole pravi:

"*Treba je poudariti, da je ta zveza v neki spomenici prezidentu (Rupniku op. T. F.) poleg drugih zahtev postavila tudi zahtevo, da se ukrepi za varstvo in izgradnjo razširijo na vsa območja, kjer komunisti morijo in požigajo, tj. na vsa območja, kjer žive Slovenci, kakor npr. na Primorskem, Gorenjskem in Štajerskem. Poleg tega so zahtevali, da bi z namenom enotnega vodstva in enotne uprave združili vse slovenske predele v eno upravno enoto*"

Nato je dr. Doujak predlagal ukrepe za dušitev takih teženj, rekoč:

"*Ker sedanji vodilni slovenski krogi v Ljubljani svoj cilj združitve vseh slovenskih predelov trenutno skrivajo pod plaščem potrebe protikomunističnega boja v vseh predelih, kjer žive Slovenci, lahko tem težnjam uspešno nasprotujemo le tako, da nemške ustanove posebno na Gorenjskem in Spodnjem Štajerskem vodijo učinkovit boj proti komunizmu. Predvsem bi morale poživeti vojaško uničevanje tolp. Poleg tega bi bilo potrebno, in to bi tudi zelo olajšalo dušitev nevarnosti tolp, da začnejo uspešno delo tudi na političnem področju*"

Doujakovo poročilo nam prizadevanje za razširitev kontrarevolucionarnega vojskovanja na vse slovenske predele prikazuje kot prikrito prizadevanje za združitev vseh slovenskih pokrajin v eno upravno enoto. V resnici pa je bilo tudi drugače: združitev slovenskih pokrajin v eno upravno enoto naj bi slovenski kontrarevoluciji služila zlasti za širjenje in krepitev boja proti narodnoosvobodilnemu gibanju.

V začetku avgusta 1944. leta je Rupnik izročil dr. Rainerju neko spomenico o potrebi združitve slovenskih predelov v eno upravno enoto. Vsebino te spomenice je nemški veleposlanik Rudolf Rahn 7. avgusta 1944 sporočil nemškemu zunanjemu ministrstvu in iz nje navajam tale odlomek:

"*Čeprav je slovensko vprašanje sedaj, v času vojne, prav gotovo zelo težavno in ga bo mogoče pravilno in dokončno rešiti šele po vojni, bi bili že sedaj mogoči ukrepi, ki bi utrjevali zaupanje Slovencev do nemškega vodstva in nove ureditve, česar pa ne bi imeli za nemško šibkost...*

Največji, otipljivi uspeh pri ljudstvu pa bi dosegli, če bi postopoma, začenši na primorski strani, začeli vzpostavljati pokrajino Kranjsko.

Ponovna vzpostavitev te pokrajine v mejah nekdanje vojvodine Kranjske bi Slovence zadovoljila do konca vojne in bi sovražni gonji, ki uporablja krinko narodne osvoboditve, izpodmaknila tla pod nogami.

V trdnem zaupanju v führerjevo pravičnost in v njegove visoke zamisli o rasah, narodih, državah in svobodi, ki jih je prikazal v knjigi "Mein Kampf", želi in upa mali slovenski narod, da bo po vojni končno združen v eni Sloveniji, v kateri bo znotraj pravično začrtanih etničnih meja, ne da bi nadlegoval sosede, mogel sam ohranjati, gojiti in krepiti svojo narodnost.

Zato sprejema nase dolžnost, da z vsemi svojimi močmi doprinaša prispevek k obrambi in preureditvi Evrope pod nemškim vodstvom.

V času vojne bi bilo prezgodaj obravnavati državnopravno obliko te zaželene rešitve. Za ustvaritev samostojne, neodvisne državne tvorbe še manjkajo slovenskemu narodu in njegovemu bivališču osnove in pogoji. V nemškem protektoratu ali pa kot slovenska pokrajina v sestavi nemškega rajha pa bi slovenski narod lahko zelo dobro uspeval in koristil sebi, Nemčiji in Evropi."

Namenoma sem dobesedno navedel velik del spomenice, da bi videli, kako globoko je v političnem in moralnem pogledu padel tisti del slovenske kontrarevolucije, ki je mogel tako hvaliti Hitlerjev rasizem, nacionalizem in šovinizem ter totalitarizem in diktatorstvo, ki so povzročili toliko gorja celim narodom. Kako bedno je vse to v primerjavi s programom Osvobodilne fronte o uresničevanju ideje o Zedinjeni Sloveniji z nepomirljivim, splošnim, oboroženim bojem proti okupatorjem in njihovim sodelavcem.

Rainer je po vojni pri zaslišanju izjavil, da je nekoč v letu 1944 obiskal Rupnika v Ljubljani in mu "*obljubil združitev Gorenjske z Ljubljansko pokrajino*". Povedal je tudi tole: "*Nekoč sva govorila o prevzemu uprave v Postojni in Idriji. Te predele sem nameraval že v vojnem času podrediti Ljubljani, ker so do 1918. leta spadali podnjo. Ker sem pa moral upoštevati meje, bi izbral obliko upravnih delegacij. Tržaški prefekt Coceani je temu zelo nasprotoval.*"

Združitev postojnskega in idrijskega okraja naj bi bila torej prva faza združevanja Kranjske v eno upravno enoto. Tudi Rupnik je v svoji že omenjeni spomenici prosil, naj bi se ta proces začel s primorske strani.

Treba je povedati, da so si nekateri sodelavci nemškega okupatorja na Gorenjskem prizadevali enako. Tako neki kolaboracionist iz radovljiškega okrožja že jeseni 1943. leta ni je že izdelal natančnejši načrt za vzpostavitev nove upravne tvorbe, ki bi se imenovala "*Gau Slowenien*" in imela nemškega gauleiterja in slovenskega namestnika. Zanimivo je, da nacisti na Gorenjskem tega načrta niso kratko malo zavrnili, temveč so ga celo preučevali.

Če so bili nekateri nacisti pripravljeni ustreči predlogom dela slovenske kontrarevolucionarne buržoazije, so bile temu vzrok neugodne politične in vojne razmere, v katere jih je potisnil zmagoviti pohod sil protifašistične koalicije v drugi polovici druge svetovne vojne, zlasti pa še naraščajoča moč narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji, proti kateremu je bil nemški okupator skorajda nemočen. Da je tako, priča zgovorno Rainerjev govor pred okupatorskim vodstvenim aparatom za Gorenjsko v Kranju 3. decembra 1944. leta. Potem ko je orisal vojaški položaj v Sloveniji in napovedal odločen boj narodnoosvobodilni vojski za očiščenje ozemlja, na katerem lahko vsak čas pride do velikih operacij, je naznanil:

"*Zato bom primoran, da se tukaj držim neke zelo težavne politične taktike in mi seveda ni mogoče nastopiti z nekim tozadevnim programom, pač pa vem, da bodo prihodnji tedni in meseci izpolnjeni z graditvijo nove fronte tukaj v tem prostoru. Rad bi*

samo ugotovil, da lahko mi, če je vsak pripravljen doprinesti k temu svoj delež, pridemo tudi do rešitve vprašanj na tem območju.

Voljni smo, da tukajšnjemu prebivalstvu kar najbolj ugodimo in da odstranimo vse, kar bi lahko vzbujalo odpor proti rajhu. Pojem narodnosti mora biti dopolnjen in deloma spremenjen, za to pa nam manjkajo vse osnove. Naročili smo, naj nam znanstveni inštitut preskrbi rasne osnove in začne o tem presojati. Te osnove je treba dobiti na podlagi tukaj storjenih izkušenj. in pridobljenih spoznanj. Tukajšnjega položaja ne smemo ocenjevati statično, temveč dinamično."

Zelo napačno bi bilo misliti, da bi se nacisti odrekli aneksionističnim težnjam in nemškemu gospostvu na tem območju. Rainer je namreč v nadaljevanju svojega govora pribil: "*Tukaj bodo lahko imeli vodilne položaje samo, nemški, nacionalnosocialistično vzgojeni ljudje.*"

Šlo je torej predvsem le za spremenjeno nacistično taktiko. Nacisti so bili pripravljeni dati nekakšno polovično avtonomijo združeni Kranjski, kolikor bi to mobiliziralo ljudske sile in gmotna sredstva za nemški rajh, ki je bil vedno bolj v neugodnem položaju. Toda to koncesijo bi bili pripravljeni dajati le toliko časa, dokler bi trajale te neugodne razmere. Zakaj, dokler so se iz zvočnikov v slovenskih mestih in trgih slišale njihove zmagoslavne fanfare in dokler niso začeli po slovenski zemlji odmevati uporniški streli, so se ukvarjali z načrti o izgonu čim večjega števila Slovencev, o načrtnem naseljevanju Nemcev na slovenski zemlji in o hitrem in popolnem ponemčenju tistih Slovencev, ki naj bi za nekaj časa še ostali na svojih domovih. Še celo takrat, ko so vendarle spoznali, da slovenskega človeka na Gorenjskem ni mogoče kar čez noč ponemčiti in da je treba upoštevati realno dejstvo, da tam žive Slovenci s formirano slovensko narodno zavestjo in da je zato treba nekoliko spremeniti lastna pojmovanja o narodnosti itd., so poudarjali vodilno vlogo izključno nemškega nacistično vzgojenega človeka.

Tako je tudi treba razumeti kot farso "*slavnostno*" izročitev Gorenjske v upravljanje generalu Rupniku dne 5. maja 1945. leta. Rainer je po vojni pri zaslišanju izpovedal, da ga je tega dne v Celovcu obiskal dr. Doujak in mu poročal, da so v Ljubljani ustanovili "*narodni odbor*", ki bi rad stopil v stik z britanskim generalom v Vidmu (Udine), a je istočasno prosil Rösenerja, naj s svojimi enotami varuje Ljubljano, dokler ne bi prišla tja britanska vojska. Rainer je naročil Doujaku, naj sporoči Rupniku, da mu glede na svojo nekdanjo obljubo o združitvi vse Kranjske, izroča v upravo vsa tri gorenjska okrožja, da pa mora ta državnopravni akt potrditi še Hitlerjev naslednik veliki admiral Dönitz. Rainer je takoj nato naročil vsem trem okrožnim vodjem NSDAP na Gorenjskem, naj z vsem strankinim aparatom takoj zapuste Gorenjsko, deželni svetniki kot upravni funkcionarji okrožij pa naj ostanejo še toliko časa, da bodo izročili upravo Rupnikovim poverjenikom.

"*Slavnostni*" akt izročitve uprave nad Gorenjsko generalu Rupniku je 5. maja opravil Rösener. Prebral je tozadevni odlok in Rupnik, ki ga je narodni odbor že prej prisilil k odločitvi za odstop, je upravo nad Ljubljansko pokrajino in Gorenjsko izročil narodnemu odboru. Z določitvijo poverjenikov za Ljubljansko pokrajino in Gorenjsko dr. Josipa Hubada in dr. Leopolda Ajleca se je končala kratkotrajna uprava narodnega odbora. Sledil ji je le še beg okupatorjev, kvizlingov, kolaboracionistov in kontrarevolucionarjev iz Ljubljane, ki se je že pripravljala na veličasten in topel sprejem svojih osvoboditeljev.

USTANOVITEV OPERACIJSKE ZONE "JADRANSKO PRIMORJE" JESENI 1943. LETA*

Vprašanje ustanovitve Operacijske zone "*Jadransko primorje*" (Operationszone "*Adriatisches Küstenland*") je zanimivo tako za jugoslovansko kakor tudi za italijansko zgodovinopisje, saj gre za dele jugoslovanskega in italijanskega ozemlja in za politiko nemškega okupatorja do slovenskega in hrvaškega ter italijanskega življa. Zato so se tudi publicisti in zgodovinarji obeh dežel lotevali tega vprašanja, nekateri bolj mimogrede, drugi temeljiteje.[1] Za vse pa je značilno, da so uporabljali pomanjkljivo zbrano gradivo. Zato bom v svojem članku poskusil opisati ustanovitev Operacijske zone "*Jadransko primorje*" na temelju širše zbranih virov.

Konec pomladi in začetek poletja 1943 je bilo vodilnim nacistom v nemškem rajhu že povsem jasno, da bo v južni Evropi prišlo do pomembnih dogodkov in v Italiji do vojaških in političnih sprememb. Zato so pripravili nekaj načrtov z ukrepi za čim hitrejšo premostitev ali odpravo negativnih posledic teh sprememb. Eden temeljnih ukrepov je bil, da bo nemška vojska v primeru italijanskega zloma zasedla Italijo in tiste dele neitalijanskega ozemlja, ki jih je imel zasedene italijanski okupator. Italijansko ozemlje naj bi postalo operacijsko območje nemške vojske in nemškemu vrhovnemu poveljniku v Italiji naj bi bila dodeljena nemški politični svetovalec in zastopnik nemške policije, medtem ko glede položaja in usode neitalijanskih območij, ki jih je imela zasedena italijanska vojska, ni bilo še nič določeno.[2]

Po padcu fašizma v Italiji 25. julija 1943. leta je začelo nemško vrhovno vojaško poveljstvo izvajati pripravljene ukrepe, pri čemer je šlo zlasti za zasedbo pomembnejših prometnih zvez in prostorov v srednji in severni Italiji. Gauleiterjema sosednjih nemških pokrajin Koroške in Tirolske je ta dogodek služil kot povod za raznetenje njunih aneksionističnih teženj do sosednjih italijanskih in slovenskih pokrajin, ki so bile nekoč sestavni del avstro-ogrske monarhije. Če so se do tedaj morale aneksionistične težnje avstrijskih nacistov glede Južne Tirolske, Kanalske doline itd. uklanjati Hitlerjevemu gledišču, da med fašistično Italijo in nacistično Nemčijo ne sme biti nobenih spornih ozemeljskih vprašanj in je zato prišlo po 1938. letu do preseljevanja Nemcev iz Južne Tirolske in Kanalske doline v nemški raih,[3] pa sta zdaj oba gauleiterja menila, da je napočil čas, ko je treba načeti vprašanje povrnitve teh dežel nemškemu rajhu. Tako je koroški gauleiter dr. Friedrich Rainer že drugi dan po padcu fašizma v Italiji v brzojavki, ki jo je poslal Himmlerju v Hitlerjev glavni stan, opozarjal, da je nemška meja pri Vrhniki oddaljena od Jadranskega morja, ki lahko vsak čas postane britansko operacijsko območje, le sto kilometrov zračne razdalje, da je med Trstom in Ljubljano uporniško ozemlje itd. ter predlagal, naj bi nemška policija takoj začela boj proti slovenskim partizanom tudi na italijanskem okupacijskem območju, za kar naj bi Himmler

---

* Zgodovinski časopis, št. 19-20, 1965-1966, str. 401–419.

1 Prim.: Slovansko Primorje in Istra, Beograd 1953, str. 378–381; Janko Jeri, Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, Ljubljana 1961, str. 49–50; Galliano Fogar, Sotto l'occupazione nazista nelle provincie orientali, Udine 1961, str. 31–47; Enzo Collotti, L'amministrazione tedesca dell'Italia occupata 1943–1945, Milano 1963, str. 101–104; Frederic W. Deakin, The brutal Friendship, London 1963, str. 613–614; Elio Apih, L'occupacione nazista della Venezia Giulia, v: Rasegna del Lazio, 1965, XI, posebna št., str. 95–99.

2 Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1939–1945. Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht. Herausgegeben v. Walther Hubatsch, Frankfurt/M. 1962, str. 228–230.

3 Conrad F. Latour, Südtirol und die Achse Berlin–Rom 1938 his 1945, Stuttgart 1963; Gerhard L. Weinberg, Hitlers Zweites Buch, Stuttgart 1961.

dobil opolnomočja pri Hitlerju, naj bi nemška vojska zavarovala in utrdila jadransko obalo in "*naj bi nemška vojska takoj zasedla Kanalsko dolino in Primorje ter dosegla naravno obrambno črto, ki jo je imela v prvi svetovni vojni Avstroogrska*". (Podčrtal T. F.)[4] Tudi avgusta je dr. Rainer predlagal Himmlerju, naj bi izkoristili razmere v Italiji in zasedli Kanalsko dolino ter Dolenjsko in Notranjsko priključili h Gorenjski, ki je bila v nemškem rajhu. Himmler mu je čez nekaj dni odgovoril, da je govoril s Hitlerjem, ki v glavnem soglaša s predlogi, le da gredo njegove zamisli še dalje. Enako je dr. Rainer predlagal nemškemu zunanjemu ministru Joachimu von Ribbentropu, ko se je ta 6. avgusta 1943 vračal čez Koroško s sestanka z italijanskim zunanjim ministrom Raffaelom Guariglio v Trbižu.[5] Tudi tirolski gauleiter Franz Hofer je 29. julija 1943. leta nagovarjal generalfeldmaršala Erwina Rommla, naj izkoristi ugodno priložnost in zasede Južno Tirolsko.[6]

Nemška vojska je konec julija 1943. leta začela zasedati pomembnejše prometne zveze v severni in srednji Italiji, medtem ko je najpomembnejše prometne zveze v Slovenskem Primorju in Furlaniji zasedla šele mesec dni pozneje, to je od 26. do 29. avgusta 1943, razen mest Gorica, Trst, Videm itd., v katere je prodrla šele po kapitulaciji Italije. Vendar pa ta ukrep nemške vojske ni bil posledica predlogov obeh imenovanih gauleiterjev, temveč začetek izvajanja splošnih nacističnih načrtov, predvidenih za spremembe v Italiji.

Ko je Italija 8. septembra zvečer objavila brezpogojno vdajo svojih oboroženih sil in je nemška vojska začela razoroževati italijansko vojsko, je Ribbentropov zvezni uradnik v Hitlerjevem glavnem stanu, poslanik Franz von Sonnleitner zaprosil dr. Rainerja, naj Ribbentropu pošlje svoje predloge o ureditvi prostora južno od Koroške. Dr. Rainer je res 9. septembra poslal Ribbentropu spomenico "*o ureditvi jezikovno mešanega neitalijanskega ozemlja med Koroško in Jadranskim morjem*". Najprej je povedal, da bi bila najjasnejša rešitev, če bi ob upoštevanju italijanskega nacionalnega čustva obnovili italijansko-avstrijsko državno mejo iz leta 1914 in v razsežnem prostoru med njo in slovensko-hrvaško jezikovno mejo na vzhodu, dotedanjo nemško-italijansko državno mejo na Gorenjskem in Dolenjskem na severu ter Jadranskim morjem na jugu vzpostavili nemško gospostvo s civilno upravo, ki naj bi jo vodil koroški gauleiter, to je on sam, s sedežem v Celovcu. Njegova naloga naj bi bila "*urediti in pomiriti narodnostne razmere, organizirati samoobrambo prebivalstva pred boljševizmom in mobilizirati vso gospodarsko moč upravnega območja za nemško končno zmago*". To upravno območje naj bi se po takojšnji priključitvi Kanalske doline h Koroški delilo na tri nižja upravna območja in sicer Kranjsko z glavnim mestom Ljubljano, Goriško z glavnim mestom Gorica in Istro z glavnim mestom Trst. Kranjska naj bi v začetku obsegala le Dolenjsko in Notranjsko, sčasoma pa bi ji priključili še Gorenjsko. Dr. Rainer je torej predlagal nekdanjo avstrijsko teritorialno ureditev v Slovenskem Primorju in Istri, le da je mesto Trst priključil k Istri.

Dr. Rainer je v tej spomenici odločno odsvetoval, da bi na vsem omenjenem prostoru ali na posameznih delih uvedli vojaško upravo, češ da "*težke narodnostne razmere potrebujejo vodstvo s političnimi in propagandističnimi sredstvi*". Odsvetoval je tudi, da bi

4 National Archives Washington, mikrofilm T-175, navoj 53.

5 Prepis zapisnika Rainerjevega zaslišanja v ljubljanskih zaporih, arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (navajam: Rainer, zaslišanje, arhiv IZDG).

6 The Rommel Papers, London 1953, str. 431–440. Ob kapitulaciji Italije je tudi Hofer poslal neke predloge šefu strankine pisarne Martinu Bormannu, da bi jih predložil Hitlerju. Bormann mu je 11. septembra odgovoril, da bi moral upoštevati tudi posledice odmeva pri svetovni javnosti, ki ji ni treba dajati cenenih propagandnih gesel itd. Žal iz odgovora, ki ga je Bormann poslal v prepisu tudi Himmlerju, ni razvidno, kakšni so Hoferjevi predlogi. (Fotokopija Bormannovega odgovora 11. 9. 1943 je v Institutu für Zeitgeschichte v Münchnu.)

na omenjenem prostoru uvedli dve upravni območji s šefoma civilne uprave, češ da celotno ozemlje potrebuje "*enotno rajhovsko politiko, ki jo bo usmerjal en sam urad*".

Na koncu spomenice je dr. Rainer opozoril še na Furlanijo, ki ni "*italijansko narodno ozemlje*" in kjer se je po 25. juliju 1943 vidno pojavilo avtonomistično gibanje ter poudaril, da še ne more presoditi, ali je na tem območju že aktualen "*nadaljnji razvoj v rajhovskem smislu*".[7]

Težko je reči, ali je dr. Rainer te predloge poslal tudi v Hitlerjev glavni stan, odkoder je, kot že rečeno, dobil poziv zanje. Dejstvo pa je, da je nacistični propagandni minister dr. Josef Göbbels 10. septembra 1943 zapisal v svoj dnevnik: "*Gauleiter Rainer je oživel. Avstrijski gauleiterji so zares pravi mojstri v dokazovanju ozemeljskih zahtev ...*"[8] in da je Hitler isti dan, to je 10. septembra izdal temeljno odredbo o ureditvi uprave na italijanskem ozemlju, v Julijski krajini in tako imenovani Ljubljanski pokrajini.

Hitler je namreč 10. septembra 1943 brez poprejšnjega posveta z nacističnimi veljaki izdal odredbo, s katero je določil za pooblaščenca predstavnika nemškega rajha v Italiji dotedanjega nemškega poslanika v Italiji Rudolfa Rahna, za posebnega svetovalca za policijske zadeve pa SS-Obergrupenführerja Karla Wolffa. Zasedeno Italijo je razdelil na dva dela: a) v operacijske zone na Apeninih, južno od njih in na obmorskih ter alpskih območjih ter b) na ostalo zasedeno ozemlje. V operacijskih zonah naj bi imeli vojaški poveljniki civilne svetovalce, ki naj bi se imenovali "*vrhovni komisarji*". Ti bi imeli pravico postavljati civilna oblastva in jim dodeljevati nemške upravne svetovalce. Za vse ostalo zasedeno ozemlje naj bi bil imenovan samo en vojaški poveljnik in prefekti naj bi dobili nemške upravne svetovalce, ki bi v političnih zadevah dobivali navodila od poslanika Rahna.[9]

Še isti dan je Hitler svojo odredbo dopolnil z odlokom:

"*Odločam, da se maja odredba o imenovanju pooblaščenca nemškega rajha v Italiji in razčlembi zasedenega italijanskega ozemlja z dne 10. septembra 1943 dopolni:*

Vrhovna komisarja v Operacijski zoni "Jadransko primorje", ki jo sestavljajo pokrajine Furlanija, Gorica, Trst, Istra, Reka, Kvarner, Ljubljana, in v Operacijski zoni "Predalpske dežele", ki jo sestavljajo pokrajine Bolzano, Trident in Belluno, bosta temeljna navodila za svoje delo dobivala od mene."[10]

---

7 Rainer 9. 9. 1943, Politisches Archiv des Auswartigen Amtes Bonn, Büro des Staatssekretärs Italien, Band 16 (navajam: PA AA, St. S. Italien, Bd. 16). Isti, dan je tudi nemški poslanik v NDH Siegfried Kasche predlagal nemškemu zunanjemu ministrstvu: "Menim, da je glede slovenskega ozemlja potrebna posebna previdnost. Hrvatov (misli na ustaško vlado – op. T. F.) to ozemlje zaradi morebitnih napetosti s Slovenci ne zanima. Priključitev k rajhu ne bi smela priti v poštev. Treba ga je pustiti pod pravo vojaško upravo ali pa mu dati avtonomijo. Če bi ga pustili pod pravo vojaško upravo, bi prebivalstvo postalo še bolj sovražno razpoloženo. Zato predlagam, da temu ozemlju načelno priznamo avtonomijo. V privatnih razgovorih z gauleiterjem Uiberreitherjem, ki sem jih imel pred kratkim, sem ugotovil, da imava enako gledišče." (PA AA, St. S. Kroatien, H 307178 – H 307179). 11. septembra je tudi nemški konzul v Ljubljani Müller poročal nemškemu zunanjemu ministrstvu, da v Ljubljani razpravljajo o treh možnostih politične ureditve Ljubljanske pokrajine, to je o nemški civilni upravi, o italijanski civilni upravi pod nemško, vrhovno vojaško upravo in o ustanovitvi nemškega protektorata s slovensko samoupravo. (PA AA, St. S. Italien, Bd. 16).

8 Göbbelsov tajni dnevnik II, Maribor 1958, podatek 10. 9. 1943 (navajam: Gobbels 10. 9. 1943).

9 National Archives Weshington, T-175, navoj 141; Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtsfuhrungsstab), Bd. III/2, zusammengestellt and erlautert von Walther Hulbatsch), Frankfurt am Main 1963, 17. 9. 1943 (navajam: KTB/WFSt.); Enzo Collotti, L'amininistrazione tedesca dell'Italia occupata 1943–1945, Milano 1963, dok. št. 1 (navajam: Collotti); Deakin, The brutal Friendship, London 1963, str. 532–533 (navajam: Deakin).

10 National Archives Washington, T-175, navoj 141. Collotti je priobčil odredbo in ji priključil odlok kot da bi šlo za en sam dokument. Odredba in odlok, ohranjena v National Archives Washington, pa kažeta, da gre za dva dokumenta, ki so ju Hitler, Keitel in Lammers podpisali vsakega posebej.

Odredbe in dopolnilnega odloka, ki sta ju poleg Hitlerja podpisala še načelnik nemškega vrhovnega vojaškega poveljstva generalfeldmaršal Wilhelm von Keitel in šef kanclerjeve pisarne dr. Hans Heinrich Lammers, niso nikdar objavili. Z njima je dr. Lammers naslednji dan seznanil še tri nacistične veljake in sicer von Ribbentropa, šefa strankine pisarne Martina Bormanna in šefa nemške policije Heinricha Himmlerja. Povedal jim je tudi, da drugih ustanov o tem ne bodo obvestili, "*da ne bi nastal videz kot da se z odredbo krši suverenost italijanske fašistične vlade*". Sporočil jim je tudi, da je Hitler za vrhovna komisarja v obeh imenovanih operacijskih zonah imenoval gauleiterja in državna namestnika obeh sosednjih pokrajin, to je dr. Friedricha Rainerja iz Koroške in Franza Hoferja iz Tirolske, in da bo druge vrhovne komisarje imenoval takrat, ko bo določil nove operacijske zone.[11]

Himmlerju pa je dr. Lammers isti dan še posebej pisal:

"*Po posebni želji zunanjega ministra sem državnima namestnikoma in gauleiterjema Hoferju in dr. Rainerju sporočil njegovo naročilo, naj skrbita, da se njuno imenovanje za vrhovna komisarja še ne bo zvedelo v javnosti. Zunanji minister meni, da se njuno imenovanje lahko objavi šele takrat, ko si bosta Führer in Duce izmenjala gledišča.*"[12]

Dr. Rainer je po vojni na zaslišanju izjavil, da so ga 12. septembra 1943. leta poklicali v Hitlerjev glavni stan. Na. konferenci, ki so se je poleg njega in Hoferja udeležili še von Ribbentrop, von Keitel, Himmler, Bormann in dr. Lammers, torej samo tisti, ki so podpisali odredbo ali pa jim je dr. Lammers prejšnji dan poslal njen prepis, je Hitler razvijal svoje misli glede usode zasedene Italije in dejal, da bo za italijansko zasedeno ozemlje skrbela Nemčija, ker pa je bila v Münchnu ustanovljena nova fašistična vlada, bo ostal še naprej v veljavi trojni pakt med Nemčijo, Italijo in Japonsko in ostala bo tudi suverena Italija. Povedal je tudi, da bodo v Italiji obmejni in obalni pasovi popolnoma pod nemško vojaško upravo, medtem ko bodo za druga zasedena italijanska območja imenovani nemški svetovalci. Kot posebno politično in strateško pomembni je Hitler opisal obe operacijski zoni, to je Jadransko primorje in Predalpske dežele, ki sta zvezno ozemlje med Italijo in Nemčijo oziroma Balkanom.

Hitler je na tej konferenci tudi dejal, da iz političnih razlogov ne bo spremenil italijanskih meja. Von Ribbentrop si je namreč na pobudo nemškega poslanika v tako imenovani Nezavisni državi Hrvatski, Siegfrieda Kascheja prizadeval, da bi NDH dobila Sušak in otok Krk, dr. Rainer pa je predlagal, naj bi odpravili mejo med Gorenjsko in Ljubljansko pokrajino, a je Hitler oba predloga zavrnil.[13]

Do tega dne je bilo sicer že govora o novi italijanski fašistični vladi, ki so jo ustanovili 9. septembra 1943 v Münchnu, vendar še niso nič povedali, da bo ta vlada upravljala del italijanskega ozemlja. To je Hitler določil šele 13. septembra, dan zatem, ko so nemški padalci osvobodili Mussolinija iz konfinacije na Gran Sassu v Abruzzih. Zasedeno italijansko ozemlje južno od Apeninov naj bo vojaško operacijsko območje, ki ga naj upravlja nemški vrhovni poveljnik v južni Italiji. Ozemlje severno od Apeninov,

---

11 National Archives Washington, T-175, navoj 141.

12 National Archives Washington, T-175, navoj 141.

13 Rainer, zaslišanje. Tudi v slovenskih reakcionarnih krogih so se pojavljale razne zamisli o "avtonomni" Sloveniji pod nemškim protektoratom. Tako se je na primer na Gorenjskem pojavila celo ideja o združitvi Ljubljanske pokrajine in Gorenjske v nekakšen "gau Slowenien", ki bi ga naj upravljala nemški gauleiter in slovenski namestnik itd. (Okrožnica izpostave varnostne službe Radovljica 25. 9. 1943, arhiv IZDG.) Reakcionarni krogi v Ljubljani, zbrani okrog Rupnika, pa so si prizadevali, da bi pripravili naciste do tega, da biti prej ali slej združili Ljubljansko pokrajino z Gorenjsko v nekakšno "kranjsko avtonomno pokrajino", po vojni pa bi naj združili vse Slovence v "slovenski pokrajini" pod nemškim protektoratom. Spomenico s takšnimi predlogi je Rupnik poleti 1944. leta izročil nemškemu generalnemu konzulatu v Ljubljani in pripravljali so celo Rupnikov obisk pri Himmlerju. (Rahnovo poročilo 7. 8. 1944, PA AA, H 312768 – H 312771.)

zlasti Padska nižina, naj bo pod upravo nove italijanske fašistične vlade, razen vojaško pomembnih obalnih in alpskih pasov, ki bodo v operacijskih conah.[14]

V tistem delu severne Italije, ki ni bil v operacijskih zonah, je Mussolini, ki je 23. septembra 1943 reorganiziral fašistično vlado in se z njo vrnil v Italijo, ustanovil neke vrste državico, ki ji je njegova vlada 25. novembra 1943 dala ime Italijanska socialna republika. Bila je v zelo podrejenem položaju in je bila dejansko zasedena dežela in obe operacijski zoni severno od nje sta bili popolnoma ločeni in neodvisni od nje.[15]

Rainerjev prevzem oblasti v Operacijski zoni "*Jadransko primorje*" je potekal v dveh fazah. Najprej je to ozemlje postalo čisto operacijsko območje nemške vojske, na katerem je imel vrhovno oblast "*poveljnik nemške vojske v Sloveniji*", to je komandant okrepljene 71. pehotne divizije generalmajor Raapke. Ta je 10. septembra 1943 izdal svoj proglas Slovencem, v katerem je najprej povedal, da je bil Hitler zaradi "*izdaje italijanske kraljeve hiše in maršala Badoglia*" prisiljen vzeti Slovenijo "*v svoje močno varstvo*". Nato je general Raapke ukazal, naj ostanejo v veljavi ukrepi, ki jih je bil izdal že italijanski okupator (policijska ura, prepoved vožnje s kolesi itd.).[16] Ker je njegova vojska odhajala vedno bolj proti Trstu in Istri, da bi zasedla primorska mesta in jadransko obalo, je že 9. septembra naprosil dr. Rainerja, ki še ni bil imenovan za vrhovnega komisarja, naj v Ljubljanski pokrajini "*začasno prevzame del uprave in propagandistično vpliva na prebivalstvo*". S tem naj bi dr. Rainer prevzel odgovornost za vse zaledje okrepljene 71. pehotne divizije. Tudi dr. Rainer sam je v svoji že omenjeni brzojavki von Ribbentropu 9. septembra poudarjal nujnost uvedbe civilne uprave v Ljubljanski pokrajini in to utemeljeval še z novico, da ima Kranjska, pri čemer je verjetno mislil na Ljubljansko pokrajino, življenjske potrebščine komaj do 20. septembra.[17]

Dr. Rainer je res najprej prevzel oblast v Ljubljanski pokrajini. Toda njegova oblast je bila zaradi tega, ker je Narodnoosvobodilna vojska Slovenije osvobodila skoraj vso Dolenjsko in Notranjsko, omejena le na mesto Ljubljano in nekaj večjih krajev ob železnici Ljubljana–Postojna. Vse obsežno ozemlje Slovenskega Primorja in Istre ter Furlanije je še nekaj časa ostalo pod nemško vojaško upravo. Toda tudi tam ni bil položaj za nemškega okupatorja nič boljši kot v Ljubljanski pokrajini. Dr. Rainer je takoj poslal v Ljubljano radovljiškega deželnega svetnika dr. Rudolfa Hintereggerja kot vodjo civilne uprave, ki ga je že 17. septembra 1943 zamenjal kamniški deželni svetnik dr. Hermann Doujak. Tako prvi kot drugi je bil formalno podrejen komandantu mesta Ljubljane majorju Neuschitzerju.[18]

Žal za sedaj nimamo podatkov ali je Hitler na omenjeni konferenci 12. septembra 1943 dal dr. Rainerju kakšna podrobnejša navodila, kdaj in kako naj prevzame oblast v svoji operacijski zoni. Dejstvo je, da je dr. Rainer čez tri dni, to je 15. septembra v spremstvu višjega vodje SS in policije v XVIII. vojnem okrožju SS Grupenführerja Erwina Rösenerja, vladnega predsednika za Koroško dr. Ferdinanda Wolseggerja in dr. Doujaka prispel v Ljubljano. V vladno palačo je povabil ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana in ga vprašal, kdo bi bil najprimernejši načelnik pokrajinske uprave v Ljubljanski pokrajini. Škof mu je svetoval, naj na to mesto postavi ljubljanskega župana, generala Leva Rupnika. Dr. Rainer je res še isti dan povabil Rupnika v vladno palačo in

14 KTB WFSt. 13. 9. 1943.

15 Deakin, n. d., sir. 554–574.

16 Zbornik dokumentov im podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 7, dok. (navajam: Zbornik NOV, VI/7).

17 Rainer 9. 9. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 16.

18 Zaslišanje dr. Hintereggerja in dr. Dovjaka na procesu proti dr. Rainerju in soobtoženim v Ljubljani julija 1947; stenografski zapisnik razprave v arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani.

ga vprašal, ali bi sprejel to dolžnost. Ta je prosil dva ali tri dni za premislek in dokončni odgovor. 18. septembra je odgovoril pozitivno in so ga nato 20. septembra z avtomobilom odpeljali v Celovec. Dr. Rainer, ki je ta dan izdal v Celovcu "*odredbo o izvajanju javne uprave v Ljubljanski pokrajini*", s katero je določil, da bo Ljubljanski pokrajini načeloval šef pokrajinske uprave z naslovom predsednik in se bo pri svojem delu posluževal že obstoječih upravnih organov, je Rupniku izročil odločbo o imenovanju in jo naslednji dan še objavil v časopisju. 22. septembra popoldne pa je vladni predsednik za Koroško dr. Wolsegger ob navzočnosti škofa dr. Rožmana, policijskega generala Karla Brennerja, polkovnika Oertla, nemškega konzula dr. Müllerja in drugih v vladni palači v Ljubljani generala Rupnika slovesno umestil za šefa pokrajinske uprave.[19]

V drugih pokrajinah operacijske zone je dr. Rainer prevzel oblast šele 29. septembra 1943, to je zatem, ko je nemška vojska po Hitlerjevem povelju z dne 19. septembra 1943 izvedla prvi del svojih ofenzivnih operacij v Sloveniji in "*očistila*" Kras, Vipavsko dolino, Trnovski gozd in Banjško planoto. "*Odredbo o izvajanju javne oblasti po vrhovnem komisarju v Operacijski zoni, Jadransko primorje*" je tako dr. Rainer izdal šele 1. oktobra 1943 in jo objavil v prvi številki svojega uradnega lista, ki ga je začel izdajati 15. oktobra 1943. V uvodu svoje odredbe pravi, da je bil nemški rajh zaradi izdaje italijanskega kralja in Badoglijeve vlade primoran zasesti italijansko ozemlje, ki je sedaj operacijsko območje nemške vojske. V prvem členu pravi, da bo v Operacijski zoni Jadransko primorje, ki jo sestavljajo pokrajine Furlanija, Gorica, Trst, Istra, Ljubljana in Kvarner skupaj z vključenimi območji Sušak, Bakar, Čabar, Kastav in Krk, vso civilno oblast izvajal izključno sam. V drugem členu določa, da ostane v veljavi dotedanje pravo, kolikor ne nasprotuje varnostnim ukrepom ali kolikor ga ne bo sam spremenil. V tretjem členu pravi, da morajo vsi uradi nadaljevati svoje delo po njegovih navodilih. V četrtem členu odreja, da ta odredba velja od 29. septembra 1943. Vzrok, da je odredba začela veljati 29. septembra 1943, je v tem, da je tega dne prevzel oblast na vsem ozemlju operacijske zone.[20]

Med Hitlerjevo in Rainerjevo opredelitvijo obsega Operacijske zone "*Jadransko primorje*" je ta razlika, da Hitlerjev odlok poleg Kvarnerske pokrajine navaja tudi Reško pokrajino, Rainerjeva odredba pa ne. Gre za vprašanje, kaj je Hitler menil z izrazom "*Kvarnerska pokrajina*". Verjetno je mislil na tisto hrvaško ozemlje, ki ga je italijanski okupator spomladi 1941. leta na temelju rimskega sporazuma med Pavelićem in Mussolinijem z dne 18. maja 1941 priključil k Reški pokrajini (Sušak, Kastav, Bakar, Čabar in otok Krk). Dr. Rainer pa je v svoji odredbi imel za Kvarnersko pokrajino pravzaprav Reško pokrajino s priključenimi območji Sušaka, Kastava, Bakra, Čabra in otoka Krka. Ta priključena območja je organiziral kot poseben okraj, ki ga naj upravlja od njega imenovan komisar.

Operacijska zona "*Jadransko primorje*" je tako obsegala območja z različnim historičnim razvojem: Furlanijo, ki jo je bila Italija dobila že 1866. leta, Goriško, Trst in Istro, ki jih je dobila Italija po prvi svetovni vojni na temelju londonskega pakta z dne 26. aprila 1915 in rapalske pogodbe z dne 12. novembra 1920, Reko, ki jo je dobila po rimskem sporazumu z dne 25. januarja 1924, Ljubljansko pokrajino, ki jo je bila 3. maja

19 Rainer, zaslišanje; Rupnikova izjava v ljubljanskih zaporih, arhiv IZDG; Zbornik NOV, VI/7, dok 299; Slovence 23. 9. 1943.

20 Zbornik NOV, VI17, dok 306. Šef vojaške uprave armadne skupine B, dr. Willi Ermert je 24. septembra 1943 poročal: "1. Z veljavnostjo od 25. septembra bo vrhovni komisar, gauleiter Hofer prevzel upravo nad pokrajinami Bolzano, Trident in Belluno. 2. Gauleiter Rainer bo kot vrhovni komisar prevzel upravo nad 8 pokrajinami, razen enega pasu ob obali, ki je proglašen za bojno območje. Kdaj se bo to zgodilo, še ni določeno. Datum bo še sporočil. Prosili ga bomo, naj pohiti ..." 29. septembra 1943 pa je isti poročal: "a) Z dne 29. 9. 1943 je tudi območje, ki je bilo predvideno za gauleiterja Rainerja, prešlo pod njegovo upravo." (Gollotti, n. d., dok 8 in 12).

1941 priključila k italijanskemu državnemu ozemlju in omenjenih pet hrvaških okrajev, ki jih je Italija okupirala spomladi 1941 in jih po rimskem sporazumu z dne 18. maja 1941 priključila k Reški pokrajini. To ozemlje je bilo zelo heterogeno tudi glede na narodnostno sestavo prebivalstva. Največ je bilo Slovencev, nato Furlanov, Hrvatov, Italijanov, najmanj pa Nemcev.[21]

Dan zatem ko je dr. Rainer prevzel oblast v operacijski zoni, sta rimski in tržaški radio sporočila novico, da je Musolinijeva vlada imenovala prefekta za Trst in visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino.

V Trstu je na primer do 11. septembra ostal prefekt Giuseppe Cocuzza, ki ga je bila postavila Badoglijeva vlada. 15. septembra se je vrnil bivši prefekt Tullio Tamburini, ki ga je bila odstavila Badoglijeva vlada in je ostal do 30. septembra, pozneje je postal šef policije v Mussolinijevi državici. Mussolini je za prefekta v Trstu imenoval najprej Giovannija Marzialija, nato pa Eduarda Salerna, toda niti prvi niti drugi še ni utegnil priti v Trst, ko je vrhovni komisar dr. Rainer 26. oktobra 1943 umestil za tržaškega prefekta dr. Bruna Coceanija.[22]

Za šefa pokrajinske uprave v Ljubljanski pokrajini je dr. Rainer – kot smo videli, že 20. septembra imenoval generala Leva Rupnika, Mussolini pa je čez dober teden dni imenoval za visokega komisarja te pokrajine Emilija Graziolija, ki je bil že na tem mestu od maja 1941 do junija 1943. Med Nemci in slovensko buržoazijo je nastalo vznemirjenje. Tako je nemški svetovalec pri šefu pokrajinske uprave za Ljubljansko pokrajino dr. Hermann Doujak 4. oktobra poročal dr. Rainerju, a sta novici rimskega in tržaškega radia o Mussolinijevem imenovanju Graziolija za visokega komisarja prišli kot strela z jasnega in da je Rupnik izjavil, da se ne počuti več varnega in ne bo ostal več na svojem položaju v Ljubljani, temveč da se bo podal pod nemško varstvo. Tudi njegova okolica da je zelo prizadeta in belogardistični veljaki so baje izjavljali, da ne bodo več sodelovali, če se bo vrnil Grazioli. Dr. Rainer je prepis Doujakovega poročila poslal Himmlerju in ta se mu je zanj zahvalil. Žal ne vemo za nadaljnje tozadevne Himmlerjeve ukrepe. Tudi nemški konzul v Ljubljani dr. Müller je 1. oktobra opozoril nemško zunanje ministrstvo, da bi Graziolijeva vrnitev lahko izzvala nezaželene konflikte, ki pa se jim je treba izogniti. Nemško zunanje ministrstvo je menilo, da je treba kljub izrecnemu nemškemu priznavanju italijanske suverenosti nad to pokrajino onemogočiti Graziolijev nastop. To se je tudi zgodilo. Grazioli, ki je 6. oktobra že prispel v Ljubljano, se je moral vrniti. Mussolinijeva vlada je temu ugovarjala, toda nemško zunanje ministrstvo in Hitler sta ostala pri svojem.[23]

Za prefekta v Gorici je dr. Rainer imenoval grofa Marina Paceja, ki so ga 30. oktobra slovesno umestili, novembra je imenoval za prefekta v Vidmu Riccarda De Bedena, na Reki Aleksandra Spalatina, 2. decembra so v Puli slovesno umestili prefekta Ludovica Artusija. Za komisarja okraja Sušak, Kastav, Bakar, Čabar in Krk je dr. Rainer imenoval Hrvata Franca Speharja.[24]

Ker so bili prefekti italijanske narodnosti, šef pokrajinske uprave pa Slovenec, jim je

21 O Julijski krajini in njeni narodnostni sestavi glej Lavo Čermelj, Slovenci in Hrvati pod Italijo, Ljubljana 1965; isti, Slovenci in Hrvatje pod Italijo, Ljubljana 1965; Oko Trsta, Beograd 1945.

22 Giovanni Esposito, Trieste e la sua Odissea, Roma, 1952, str. 65–66 (navajam: Esposito), Bruno Coceani Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia, Bologna 1948.

23 National Archives Washington, T-175, navoj 141; Müller 1. 10. 1943. PA AA, St. S. Italien, Bd. 17; Moellhausen 11. 10. 1943, PA AA, St. S. Italien. Bd. 17. Polkovnik Petersforff je 6. oktobra brzojavil Rösenerju v Berlin, da bo tega dne prispel v Ljubljano Grazioli, ki mu bivši italijanski funkcionarji in črnosrajčniki pripravljajo sprejem. Toda na železniški postaji ga bo pričakal tudi polkovnik Oertel in mu dal vedeti, da je kot privatna oseba sicer dobrodošel gost, a ne bo mogel imeti nobenih uradnih funkcij. (National Archives Washington, T-175, navoj 72.)

24 Esposito, n. d., str. 65–66; Cocean: n. d.

dr. Rainer z odredbo 22. oktobra 1943 dodelil "*nemške svetovalce*", ki naj skrbijo za to, da bo delo upravnih organov v pokrajinah v skladu z njegovimi navodili. Imeli so pravico dajati navodila in nasvete prefektom in šefu pokrajinske uprave v Ljubljani. Nemški svetovalec v Ljubljanski pokrajini je postal najprej – še pred izidom Rainerjeve odredbe o nemških svetovalcih – dr. Doujak, toda kmalu – še pred izidom Rainerjeve odredbe o nemških svetovalcih – je moral na Himmlerjevo posredovanje zadostiti Rösenerjevi častihlepnosti in ga imenovati na ta položaj, dr. Doujaku pa dati položaj tako imenovanega "*upravnega svetovalca*". V Trstu je nemški svetovalec postal radovljiški deželni svetnik dr. Hinteregger, v Puli kamniški okrožni vodja NSDAP Pilz, na Reki dr. Karl Pachneck iz Celovca, v Gorici SA-Standarterführer Gerhard Oesterreicher in v Vidmu bivši ravnatelj celovškega državnega arhiva dr. Karl Starzacher. Torej sami nacistični funkcionarji z avstrijskega ozemlja in Gorenjske.[25]

Tudi v svoj urad v Trstu je dr. Rainer skušal spraviti ljudi iz Avstrije, predvsem pa s Koroške. Sredi septembra 1943 je začel skupaj z notranjim ministrstvom reševati vprašanje, kakšen naj bo njegov urad in kdo naj pride vanj. 16. septembra je v razgovoru z državnim sekretarjem Wilhelmom Stuckartom v Berlinu predložil organizacijsko shemo svojega urada, ki bi se naj delil na dvanajst oddelkov, in imenoval uradnike iz državnega namestništva v Celovcu, ki bi lahko prevzeli kakšen oddelek v njegovem uradu v Trstu (na pr. Huber za poljedelstvo, Natmessnig za finance itd.), medtem ko bi bil njegov namestnik vladni predsednik dr. Wollsegger iz Celovca. Pritoževal se je, da so njegove pristojnosti nezadostne; ni namreč prav, da bi se zaradi odstavitve kakšnega prefekta moral obračati na notranje ministrstvo v Rimu. Stuckart mu je svetoval, naj si pomaga tako, da bo nezaželene osebe poslal na dopust in zatem imenoval na njihova mesta druge kot vršilce dolžnosti. Drugi dan je v Celovec odpotoval drugi državni sekretar v notranjem ministrstvu dr. Hans Globke, ki je z dr. Rainerjem razpravljal v glavnem o istih zadevah. Moral pa je Stuckartu že sporočiti za naciste neugodno novico: "*Območje vrhovnega komisarja Rainerja je z izjemo zahodnega dela videmske pokrajine in velikih mest (Trst, Pulj, Reka) v rokah partizanov.*" Ker pa dr. Rainer za svoj urad v Trstu ni našel dovolj ljudi na Koroškem, je prosil notranje ministrstvo, naj mu jih pošlje od drugod, predvsem iz drugih avstrijskih pokrajin. Trdil je, da potrebuje uradnike predvsem iz avstrijskih pokrajin zato, ker so pokrajine v operacijski zoni "Jadransko *primorje*" bile nekoč v avstroogrski monarhiji in bo treba upravo v mnogočem organizirati v tem smislu. Ni se mogoče spuščati v podrobnosti, kako in kje je notranje ministrstvo iskalo ljudi za uradnike. Povem naj le, da jih je iskalo tudi v vojski in to spet takšne, ki so že kdaj bili na območju Operacijske zone "*Jadransko primorje*", na Gorenjskem ali Koroškem.[25a]

Policijsko upravo v Operacijski zoni "*Jadransko primorje*" je šef nemške policije Himmler 29. septembra 1943 dodelil enemu najmračnejših esesovskih tipov SS-Gru-

25 Verordnungs- und Amtsblatt des Obersten Kommissars in der Operationszone "Adriattisches Küstenland", Nr. 2, 26. 10. 1943 (navajam VAOZAK); Rainer, zaslišanje; izjava generala Rupnika, arhiv IZDG.

25a Stuckartov zapisek 16. 9. 1943, sporočilo dr. Diecka 18. 9. 1943, pismo dr. Rainerja 24. 10. 1943, Deutsches Zentralarchiv Potsdam, RMI, Bd. 27217/4. Zanimiv je negativen odgovor kapetana dr. Oskarja Kalteneggerja. Ta je 1941. leta kot dober poznavalec Kranjske postal osebni svetovalec šefa civilne uprave za Gorenjsko Franza Kutschere. Ker se ni strinjal z zločinskim ravnanjem nacistov s Slovenci, ga je Kutschera napodil z Gorenjske. Jeseni 1943. leta so ga snubili, da bi sprejel mesto kakšnega višjega uradnika v Ljubljanski pokrajini. Ko je 24. 9. 1943 v razgovoru z dr. Rainerjem zvedel, da je v Ljubljani nemški svetovalec Rösener, ki je bil v letu 1941 in tudi pozneje "zastopnik trde politike ki je vsiljeval deportacije ter izrekel in izvršil na stotine ali celo tisoče smrtnih obsodb nad uporniki in talci", je sklenil, "da sodelovanje s takšnim svetovalcem sploh ne more priti v poštev". To je tudi odkrito povedal v pismu svojim nadrejenim notranjemu ministrstvu, ki ga je v tistem času vodil že sam Himmler. (Kalteneggerjevi pismi 1. in 2. 10. 1943, DZA, RMI, Bd. 27217/4).

penführerju Odilu Globocniku. Kot višjemu vodji SS in policije v operacijski zoni sta mu bila podrejena poveljnik redarstvene policije polkovnik Kintrup (pozneje generalmajor Malsen von Ponickau) s komandanti odsekov v pokrajinah in poveljnik varnostne policije in varnostne službe SS-Obersturmbannführer Weimann (pozneje SS-Brigadeführer Günther) z vodji izpostav v pokrajinah.[26]

Pod Globocnika pa ni spadala vsa policija v operacijski zoni. Himmler je Ljubljansko pokrajino v policijskem pogledu podredil Rösenerju. Kljub temu, da sta Rösener[27] in Globocnik imel enak naziv in položaj, pa je bil prvi podrejen neposredno Himmlerju, drugi pa tako imenovanemu najvišjemu vodji SS in policije v Italiji SS-Obergruppenführerju Wolffu. Vsak od njiju pa je za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju ustanovil svoj "*operativni štab za uničevanje tolp*" (Führungsstab für Bandenbekampfung) in sicer Rösener 30. septembra 1943, Globocnik pa nekoliko pozneje.

Čeprav so nacisti upravičenost obeh operacijskih zon utemeljevali s strateškim pomenom prehodnih ozemelj, na katerih so ju ustanovili, pa je bilo vendarle mnogim jasno, da gre bolj za politični kakor pa za vojaški strateški ukrep. Strateški pomen teh ozemelj bi zahteval, da bi obe operacijski zoni upravljala izključno vojaška poveljnika. Toda ko je Hitler v začetku oktobra 1943. leta imenoval za vojaškega poveljnika v Operacijski zoni "*Jadransko primorje*" general Ludwiga Küblerja. v Operacijski zoni "*Predalpske dežele*" pa generala Joachima Witthofta, sta bila oba le poveljnika nemških vojaških enot v obeh zonah in nista imela nobenih upravnih pristojnosti.[28]

Zato je ustanovitev operacijskih zon kot posebnih upravnih ozemelj naletela na negodovanje pri nekaterih nemških funkcionarjih, pri italijanskih ustanovah v omenjenih zonah, pri Mussolinijevi vladi in pri vladi NDH.

Vrhovni komisar za Operacijsko zono "*Jadransko primorje*" dr. Rainer še ni bil prispel v Trst in tudi ne izdal nobenega sporočila o svojem položaju, ko so se že slišali pomisleki proti nameravani ureditvi Julijske Krajine in Ljubljanske pokrajine. Že 17. septembra je predstavnik nemškega zunanjega ministrstva Kurt Heinburg pisal iz Trsta, da mu je pred dvema dnevoma SS-Untersturmführer Gschladt iz Ljubljane govoril o nameravani ustanovitvi slovenskega protektorata pod Rainerjevim vodstvom, katerega središče naj bi bila Ljubljanska pokrajina. Heinburg je poudaril, da nasprotuje združitvi Trsta in Istre s kakšnim slovenskim protektoratom, ker bi to neugodno vplivalo na nacistično-fašistične odnose in dala ogromen zagon "*vzhodno (boljševiško) usmerjenemu slovanstvu*". Drugič je menil, da bi bila ustanovitev slovenskega protektorata, ki bi mu morebiti priključili še zgornjesoško dolino severno od Gorice ter območje Idrije in Postojne, nikakor pa Trsta in Istre, posrečena rešitev.[29]

V drugi polovici septembra so italijanski poštni in železniški uradi v Trstu dobili naročilo italijanskih ministrov, da morajo izpolnjevati le njihova navodila. Vrhovni komisar dr. Rainer je imel to za obstrukcijo nemških ukrepov in se je pritožil Ribbentropu. Ta je zato naročil Rahnu, naj pokliče k sebi predstavnike obeh italijanskih ministrstev in jim naroči, naj umaknejo omenjeno naročilo ter ukažejo svojim uradom v Operacijski zoni "*Jadransko primorje*", naj brezpogojno izpolnjujejo navodila nemških ustanov. Rahn je 18. septembra izpolnil Ribbentropovo naročilo.[30]

Na višjem nivoju pa se je vprašanje okrog upravičenosti operacijskih zon zaostrilo oktobra 1943, potem ko je vrhovni komisar dr. Rainer izdal svojo odredbo o izvajanju

26 Rainer, zaslišanje; Esposito, n. d., str. 80.
27 Povelje orožniškega glavarja Kranj 10. 10. 1943, arhiv IZDG. za KTB/WFST. 10. 10. 1943; Deakin, n. d., str. 617–618.
28 Heinburg 17. 9. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 16.
29 Heinburg 17. 9. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 16.
30 Ribbentrop 18. 9. 1943, Rahn 18. 9. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 16.

oblasti v Operacijski zoni "*Jadransko primorje*". Štiri dni po izidu prve številke Rainerjevega uradnega lista, v katerem je izšla njegova odredba o izvajanju oblasti v omenjeni zoni, je pod dojmom negodovanja Mussolinijeve fašistične vlade celo veleposlanik Rahn 19. oktobra 1943 pisal von Ribbentropu, da se mu zdi, da ustanovitev novih operacijskih con pomeni nadaljnjo zaostritev razmer in naj bi zaželene praktične rezultate raje dosegli z vojaškimi in policijskimi nadzorstvenimi ukrepi ob privolitvi in podpori italijanske fašistične vlade, brez ustanavljanja operacijskih zon. Ko je Rahn 26. oktobra govoril z Mussolinijem, je ta govoril tudi o vrhovnih komisarjih in s svojimi izvajanji spravil Rahna iz ravnotežja. Ta mu je odgovoril, da bi izključno italijanska uprava prizadetih območij pripeljala do velikih teritorialnih izgub v slovenskem in hrvaškem prostoru in do nagle okrepitve partizanskega gibanja in da je zato Nemčija primorana, da iz vojaških razlogov zavaruje območja, ki so posebno občutljiva za promet in zveze, in jih z vojaško upravo kolikor se da nevtralizira. Obljubiti pa mu je moral, da bosta vrhovna komisarja čim bolj, kot dotlej, pazila na prestiž italijanske fašistične vlade.[31]

Nemalo težav je imelo nemško zunanje ministrstvo tudi z vlado NDH. Ta je po kapitulaciji Italije dobila tudi tiste dele Dalmacije, ki jih je bila Italija anektirala po prvi svetovni vojni (Zadar) in 1941. leta (Splitska pokrajina in Kotorska pokrajina) in si je prizadevala, da bi dobila še Reko in Hrvatsko Istro, pri čemer ji je pomagal nemški poslanik v Zagrebu Siegfried Kasche. Pavelič je v svojem govoru po zagrebškem radiu v noči na 9. september 1943 sicer že proglasil priključitev Reke, vzhodne in osrednje Istre k NDH in je v svoji brzojavki Hitlerju 13. septembra na dolgo in široko dokazoval, da bi tudi ta območja morala priti v NDH. Toda Ribbentrop je naročil Kascheju, naj pove Paveliču, da je območje, ki ga zahteva, pravo uporniško območje. Nemške enote se morajo tam zelo težko bojevati. Celotno območje je nemško operacijsko območje. Führer se mora zdaj ukvarjati samo s tem, kako bi zatrl upor in preprečil izkrcanje Angležev in Amerikancev. Z državno-političnimi mejnimi vprašanji na teh območjih se Führer zdaj v vojnem času ne more ukvarjati."[32]

Poslanik Kasche ni soglašal s takšnim odgovorom, ker je verjetno v kritični noči na 9. september 1943 Paveliču obljubil preveč in zdaj ni mogel vzeti besede nazaj. Zato je 20. septembra dal celo Ribbentropu vedeti, da nima več volje ostati na svojem položaju, a ga je ta pošteno obdelal.[33]

Toda vlada NDH ni dala miru in je začela območje Reke, dele Istre in Kvarnerske otoke na raznih kartah in v časopisih prikazovati kot sestavni del NDH. Proti temu je 4. oktobra 1943 s pismom, naslovljenim na Martina Bormanna, protestiral vrhovni komisar dr. Rainer in ga prosil, naj s Hitlerjevo odločitvijo glede mej Operacijske zone "*Jadransko primorje*" seznani nekatera ministrstva, med njimi tudi zunanje ministrstvo. Pri tem je mislil na Hitlerjev sklep, da bo iz zunanjepolitičnih razlogov: a) na celini ostala italijansko-hrvaška meja iz leta 1941 prav tako nedotaknjena, kakor italijansko-nemška meja ob Južni Tirolski in Kanalski dolini ter b) na morju meja potekala tako, da bodo kvarnerski otoki, ki so pred prvo svetovno vojno spadali k Istri, ostali v Italiji; drugi pa bodo z dalmatinskimi otoki vred spadali v NDH. Bormann je res posredoval in von Ribbentrop je 9. oktobra zahteval od Kascheja, naj pove Paveliču, da je območje, ki ga zahteva, uporniško ozemlje itd. Toda vlada NDH kljub temu ni odnehala, temveč je sredi oktobra, ko je vrhovni komisar dr. Rainer izdal prvo številko svojega uradnega

31 Deakin, n. d., str. 618; Rahn 27. 10. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 18. O problematiki nadaljnjega ustanavljanja novih operacijskih zon v severni Italiji glej KTB/WFSt. 20. 12. 1943 in Rahnove ugovore 25. 12. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 18; Deakin, n. d., str. 617.

32 Kasche 12. in 13. 9. 1943, PA AA, St. S. Kroatien, 162842–162843 in 162852–162854; Ribbentrop 19., 22. in 23. 9. 1943, PA AA, St. S. Kroatien 162874 in 162888–162893.

33 Ribbentrop 23. 9. 1943, PA AA, St. S. Kroatien, 162889–162890.

lista z odredbo o izvajanju oblasti v operacijski zoni, celo poslala svojega državnega sekretarja dr. Oskarja Turino za šefa civilne uprave na Reko. Ker je bila tedaj edina zveza med Zagrebom in Reko preko Ljubljane, se je dr. Turina s spremstvom 481 policijskih in finančnih uradnikov ter vojakov mimogrede napotil v Trst. Od tam ga dr. Rainer ni pustil naprej in se je moral vrniti, kljub temu da je hrvaški poslanik v Berlinu glede tega vprašanja 22. oktobra izročil nemškemu zunanjemu ministrstvu verbalno noto. Ribbentrop je v svoji notici za Hitlerja 26. oktobra opisal ves potek zadeve in Hitler je seveda ostal pri svojem, to je, da v nobenem primeru ne bo spremenil meje pri Reki in v Istri. O zadevi sta 31. oktobra v Celovcu razpravljala Kasche in dr. Rainer ter ugotovila, da meja med Operacijsko zono "*Jadransko primorje*" in NDH poteka po kopnem po hrvaško-italijanski meji iz 1941. leta, po morju pa po stari meji med Istro in Dalmacijo iz časa avstroogrske monarhije. Dogovorila sta se pa, da bo za reševanje obmejnih vprašanj poslala NDH v Trst svojega zveznega uradnika. Glede na posebnosti okraja Sušak-Krk, ki ga sestavlja pet velikih občin (Sušak, Kastav, Čabar, Bakar in Krk), bo zanj organiziran izredni komisariat. Upravljal ga bo odvetnik Franc Spehar s Sušaka in njegove pristojnosti bodo zajemale predvsem krajevno policijo, šolstvo in kulturo, medtem ko bo reški prefekt reševal samo skupna vprašanja, ki ne zadevajo nacionalno-političnih interesov. Uradni jezik v tem okraju bo hrvaški in kolikor bi zmanjkalo domačih uradnikov, lahko pridejo tudi iz NDH. Dogovorila sta se tudi o načinu reševanja gospodarskih in drugih vprašanj. Kasche je o tem dogovoru takoj obvestil Pavelića, ki se je hote ali nehote moral sprijazniti tudi s tem dejstvom. Dr. Rainer je nato 6. decembra 1943 izdal odredbo o ustanovitvi izrednega komisariata za okraj Sušak–Krk, ki jo je datiral z 29. 10. 1943.[34]

Potem ko je dr. Rainer prevzel oblast v Operacijski zoni "*Jadransko primorje*", nekako uredil upravo v pokrajinah in zavrnil razne pomisleke glede upravičenosti operacijske zone in njenih meja, je izdal dve pomembnejši odredbi.

Dne 29. novembra 1943 je izdal "*odredbo o obvezni vojaški službi*", ki ima zanimivo predzgodovino. Ko je namreč načelnik generalštaba v Mussolinijevi državici, general Gastone Gambara 24. oktobra 1943 ukazal, naj obnovijo regionalna in pokrajinska vojaška poveljstva, je pozval v Rim italijanskega generala Giovannia Esposita, ki je bil v Trstu po zlomu Italije vodja koordinacijskega urada za javni red in letalsko opazovanje, in mu naročil, naj tudi v Julijski krajini ustanovi takšna poveljstva. Ko se je Esposito čez pet dni vrnil v Trst, jih je res začel ustanavljati in je 7. novembra začel nastopati kot poveljnik regionalnega vojaškega poveljstva za Julijsko krajino. Dan prej je v tržaških časopisih objavil poziv, naj se bivši italijanski podoficirji do določenega dne prijavijo na določenih krajih. Ko je za to zvedel dr. Rainer, ki se je pravkar vrnil iz Hitlerjevega glavnega stana, je menil, da to nasprotuje njegovim načelom, ki jih je bil povedal Hitlerju in ki jih je ta odobril. Ta načela so bila takšna, da je na ozemlju, kjer so narodnostne razmere pereče, neprimerno prisilno novačenje v italijansko vojsko. Zato je 11. novembra 1943 objavil v časopisih, da so v operacijski zoni lahko novačenja v italijansko vojsko le na temelju prostovoljnih prijav. Poklical je k sebi tudi generala Esposita in mu obrazložil vzroke za svoj ukrep ter mu celo prepovedal, da bi novačili v italijansko vojsko z moralnim pritiskom. Ta se je izgovarjal, da mu je novačiti ukazal general Gambara z Rommlovo privolitvijo.

Ko je dr. Rainer o teh razmerah poročal Bormannu, ki bi naj o vsem obvestil Hitlerja, je tudi povedal, da se v njegovi operacijski zoni lahko izvaja le prostovoljna

34 Rainer 4. 10. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 17; Borman-Ribbentropu, PA AA, St. S. Italien, Bd. 17; Ribbentrop 9. 10. 1943, PA AA, St. S. Kroatien, 162925; Kasche 18. lin 19. 10. 1943, PA AA, St. S. Kroatien, 162960–162961 in 162965–162967; Steengracht 22. 10. 1943, PA AA, St. S. Kroatien, 162978–162979; Ribbentrop 26. 10. 1943, PA AA, St. S. Kroatien, 302114–302119.

rekrutacija za domače samoobrambne (domobranske) oddelke ali prostovoljno novačenje v nemško ali italijansko vojsko. Poudaril je tudi, da ima italijanska vojaška poveljstva v operacijski zoni za neprimerna in da njihova navzočnost dejansko in vidno nasprotuje načelom, ki jih je Hitler povedal generalu Jodlu, to je, da italijanska vlada v operacijskih zonah ne bo imela nikakršne suverenosti. Zato je dr. Rainer zahteval, naj italijanska vojaška poveljstva takoj odidejo iz njegove operacijske zone.[35]

Takoj ko je dr. Rainer izdal omenjeno izjavo v časopisih, je general-feldmaršal Rommel odločno protestiral pri generalu Jodlu in veleposlaniku Rahnu, češ da se dr. Rainer vmešava v njegove pristojnosti. Italijanski oficirji se morajo prijaviti, drugače bodo ustreljeni zaradi neposlušnosti poleg tega pa "*obveznost prijave pomeni zaščito italijanskih oficirjev v primeru, da bi jih ujele Badoglijeve čete*". Rahn je predlagal, naj bi tudi v Operacijski zoni "*Jadransko primorje*" ukrepali tako, kakor v Operacijski zoni "*Predalpske dežele*", to je, da bi vpoklicanemu ob prijavi dali možnost, da se sam odloči, ali bo ostal v italijanski vojski ali bo vstopil v "*Organisation Todt*" ali pa v samoobrambne oddelke (domobranstvo). Zunanjemu ministrstvu v Berlin pa je Rahn pisal, da bi se moral dr. Rainer o vsaki odredbi ki jo pripravlja, posvetovati z njim, on pa se bo o vseh perečih vprašanjih dogovarjal z vojaškimi in policijskimi ustanovami.

Vprašanje okrog vpoklica v italijansko vojsko se je zaostrilo tako, da je Ribbentrop 18. novembra brzojavno pozval Rahna, naj se najpozneje do 21. novembra 1943 z vlakom (in ne z letalom!) pripelje v Hitlerjev glavni stan, kjer bo konferenca o tem vprašanju. Žal za sedaj še ne vemo, kdo se je udeležil konference in kaj so na njej sklenili. Dejstvo pa je, da je dr. Rainer že čez dober teden, to je 29. novembra izdal odredbo.[36]

V njenem uvodu pravi, da so vsi prebivalci zone dolžni dati vse svoje moči za vojno. V prvem členu določa, da obvezna vojaška dolžnost zajame vse italijanske državljane tistih letnikov, ki so določeni v fašističnem zakonu o civilni mobilizaciji z dne 31. oktobra 1942. V drugih členih določa, da lahko obveznik izpolni svojo vojaško obveznost z orožjem v roki ali pa brez njega in da je dovolj, da vstopi prostovoljno v domobranske oddelke, obnovitveno službo, nemško vojsko, oddelke SS in nemško policijo, Organizacijo Todt ali pa v enote nove italijanske vojske. Dovolj je tudi, da obveznik dela v podjetju, ki ga je vrhovni komisar zaznamoval za vojnopomembno, ali pa se prostovoljno prijavi za delo v nemškem rajhu. Odredba tudi grozi s kaznijo tistim, ki bi se nameravali izogniti vojaški obveznosti.[37]

Pozneje so za mobilizacijo v fašistično republikansko vojsko določili največje število – do pet odstotkov vseh v operacijski zoni vpoklicanih v nemško vojsko. Toda tudi ti prostovoljci so morali oditi iz operacijske zone v Mussolinijevo državico, ker nacisti v operacijskih zonah načelno niso dopuščali bivanja fašistični republikanski vojski.[38]

Dne 6. decembra 1943 je dr. Rainer izdal odredbo o ustanovitvi domobranskih oddelkov za pomoč pri vzdrževanju reda in varnosti v Operacijski coni "*Jadransko primorje*". Domobranske oddelke sestavljajo domači prostovoljci, ki so sposobni za nošenje orožja, poveljujeta pa jim višja vodja SS in policije. Sedmi člen določa, da veljavnost odredbe seže nazaj do 1. oktobra 1943.[39]

35 Esposito, n. d., str. 81, 91–95, 255–258; Rainer 15. 11. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 18.

36 Rahn 15. in 16. 11. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 18; Ribbentrop 18. II. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 18.

37 VAOZAK, št. 4, 7. 12. 1943.

38 Zapisnik konference fašističnega sveta za Julijsko krajino v Trstu 27. 12. 1943, arhiv IZDG; Un anno amministrazione germanica in Venezia Giulia (zaupno poročilo Mussoliniju iz Trsta 31. 12. 1944) v: Il Movimento di Liberazione in Italia, 1952, št. 17–18, str. 70–86; Collotti, n. d., str. 102.

39 VAOZAK, št. 4, 7. 12. 1943.

Zakaj naj bi veljavnost odredbe segla nazaj do 1. oktobra 1943, nam ni znano. Morda zato, ker se je tisti čas v Ljubljanski pokrajini že ustvarjalo Slovensko domobranstvo. Njegovo jedro so sestavljali predvsem tisti belogardisti, ki se jim je takoj po kapitulaciji Italije posrečilo zbežati z Dolenjskega in Notranjskega, kjer je Narodnoosvobodilna vojska Slovenije v zmagovitem poletu uničila vse belogardistične postojanke, v Ljubljana, Logatec in Kostanjevico pod varstvo novega okupatorja. Posamezne enote, ki so se kmalu združile v tri domobranske bataljone, so bile nekaj časa popolnoma podrejene posameznim nemškim vojaškim ali policijskim poveljnikom. Dne 22. septembra, to je tisti dan, ko so v vladni palači v Ljubljani umestili Leva Rupnika za šefa pokrajinske uprave, je vodstvo klerikalne stranke ustanovilo v Ljubljani protikomunistični odbor, ki naj bi vodil politični in vojaški boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Odbor je drugi dan na svoji drugi seji sklenil organizirati obveščevalno službo za nemškega okupatorja in izvesti vojaško reorganizacijo belogardističnih čet. S seje so odšli trije člani k Rupniku in mu izročili nekaj predlogov. Želeli so čimprejšnjo reorganizacijo belogardističnih čet, postavitev poveljnika in vrhovnega slovenskega poveljstva ter "*slovensko zastavo iz propagandnih razlogov*".[40]

Rupnik se je glede na to, da je bil imenovan za šefa pokrajinske uprave in da je imel čin generala, v Rösenerjevi odsotnosti postavil za komandanta Slovenskega domobranstva in je za glavnega inšpektorja imenoval polkovnika Antona Kokalja. Z vodjo koroškega državnega propagandnega urada NSDAP dr. Lapperjem sta sestavila razglas, ki so ga 24. septembra objavili vsi slovenski dnevniki. Razglas je sporočil prebivalstvu, da je ustanovljena slovenska domobranska legija, v katero naj se prostovoljno prijavi vsak za orožje sposoben Slovenec od 18. do 35. leta starosti. Drugi dan je Rupnik izdal povelje, s katerim je domobranskim enotam sporočil, da prevzema poveljstvo nad Slovenskim domobranstvom.[41]

Ko se je Rösener vrnil iz Poznanja, kjer se je 4. oktobra udeležil Himmlerjeve konference z visokimi esesovskimi funkcionarji, mu ni bilo všeč, da se je Rupnik sam postavil za komandanta Slovenskega domobranstva. Zato je na njegovo mesto 12. oktobra postavil polkovnika Franca Krenerja kot komandanta organizacijskega štaba.[42]

V operativnem in taktičnem pogledu je bilo Slovensko domobranstvo preko zveznega oficirja, policijskega kapetana Ericha Schumacherja (pozneje podpolkovnika Balkeja) podrejeno Rösenerjevemu "*operativnemu štabu za uničevanje tolp*". Nemški okupator je slovenskim domobrancem dajal vso oskrbo in plačo, napredoval in odlikoval je oficirje, oni pa so 20. aprila 1944 in 30. januarja 1945 prisegli zvestobo nemškemu rajhu in Hitlerju.[43]

V Slovenskem primorju so slovenske domobranske oddelke, ki so se imenovali "*Slovenske varnostne straže na Primorskem*" in bili pod poveljstvom polkovnika Kokalja, ustanovili 12. novembra 1943. Nacisti so v Operacijski zoni "*Jadransko primorje*" ustanavljali tudi italijanske domobranske oddelke.

Nimam namena, da bi na tem mestu razpravljal o celotni nacistični politiki v Operacijski zoni "*Jadransko primorje*", o vprašanju, ki doslej še ni bilo obdelano. Navedel bom le nekaj misli za nadaljnje raziskovanje tega problema. Dr. Rainer je v operacijski zoni ohranil dotedanje pokrajinske administrativne organe, ki so bili izključno italijanski, na slovenskem in hrvaškem ozemlju v Slovenskem Primorju in Istri, kjer so po kapitulaciji Italije izginili italijanski župani, je imenoval slovenske župane in dopustil od-

40 Franček Saje, "Prevzvišeni, Vaša zamisel je propadla!", Tedenska tribuna 21. 7. 1954.

41 Slovenec, 24. 9. 1943; Rupnikovo povelje 25. 9. 1943, arhiv IZDG; Rupnikova izjava v zaporih 1. 2. 1946, arhiv IZDG.

42 Rupnikova izjava v zaporih 1. 2. 1946, arhiv IZDG.

43 Revija "Slovensko domobranstvo", 1944–1945; fotografije v Muzeju ljudske revolucije v Ljubljani.

piranje slovenskih šol. Toda bilo bi napačno misliti, da je vodil kakšno proslovensko ali proitalijansko politiko. Njegova politika glede narodnostnih razmer ni bila niti proslovenska niti proitalijanska, temveč kvečjemu avstrijska, kolikor je ta izraz seveda ustrezen. Nacistične koncesije redkim slovenskim kolaboracionistom niso bile nič večje kakor italijanskim in nacistično nasilje proti antifašistično usmerjenemu slovenskemu in hrvaškemu prebivalstvu ni bilo nič manjše kakor proti italijanskemu prebivalstvu, ki se je tudi vključevalo v narodnoosvobodilno gibanje.

Osnovna težnja Rainerjeve politike v Operacijski zoni "*Jadransko primorje*" je bila ta, da ob preprečevanju naraščanja napetosti v narodnostnih razmerah in omejevanju vpliva Mussolinijeve vlade skuša glede na vojaški položaj na frontah in moč narodnoosvobodilnega gibanja v sami zoni dobiti s tega ozemlja čim več ljudskih in gmotnih sredstev za potrebe nemškega rajha.

Nacisti so brez dvoma nameravali po vojni obe ali pa vsaj dele obeh operacijskih zon priključiti Nemčiji. Na to opozarja nekaj že omenjenih Rainerjevih predlogov in pa nekatere izjave v Göbbelsovem tajnem dnevniku. 11. septembra 1943, to je dan pred Mussolinijevo osvoboditvijo na Gran Sassu, je dr. Göbbels zapisal: "*Mi ne potrebujemo samo južne Tirolske. Menim, da moramo prenesti mejo zelo na jug, še dalje od Benečije. Vse, kar je bilo nekoč nemška posest, mora postati zopet naše*". 13. septembra je spet zapisal: "*Razen južne Tirolske bi morala po mojem mnenju vključiti naša meja tudi tri Benečije. To bi bilo težko, če bi se vrnil Duce v politično življenje. Že z južno Tirolsko bo težko...*" Čez deset dni, to je 23. septembra, je spet zapisal: "*Führer meni, da moramo zasesti Benečijo in jo vključiti v rajh kot avtonomno pokrajino. To je tudi moje mnenje. Želim le, da bi Führer trdno vztrajal pri tej odločitvi in da ga od nje ne bi nihče odvrnil.*"[44]

Oba vrhovna komisarja sta se svojim predlogom in tem izjavam primerno tudi obnašala. Hotela sta biti neposredno podrejena Hitlerju, medtem ko so nekatere ustanove v rajhu želele, da bi bila podrejena pooblaščenemu predstavniku nemškega rajna v Italiji Rudolfu Rahnu. Zlasti si je to želelo nemško zunanje ministrstvo, čigar član je bil Rahn. Pri zunanjem ministrstvu so celo v začetku oktobra 1943 ustanovili "*medministrski odbor za italijanske zadeve*", ki ga je vodil državni podsekretar v zunanjem ministrstvu Hencke. Sestavljali so ga predstavniki raznih ministrstev in državne pisarne, strankine pisarne, vrhovnega vojaškega poveljstva in ravnateljstva državne banke. Ta odbor je na svoji četrti seji 19. oktobra 1943 razpravljal tudi o tem, ali sta vrhovna komisarja v čem podrejena Rahnu ali ne. Večina članov je odgovorila pritrdilno. Toda vrhovna komisarja sta bila povsem neodvisna od Rahna in podrejena neposredno Hitlerju.[45]

Na peti seji odbora 26. oktobra 1943 je zastopnik notranjega ministrstva dr. Hans Globke povedal, da si vrhovna komisarja prizadevata, da bi v operacijskih zonah odpravila nemška konzularna zastopstva in ustanovila lastne urade za izdajanje potnih listov in vizumov. Odbor je glede na Hitlerjevo odredbo, da se je treba izogniti videzu "*predvidene aneksije*", sklenil, naj konzularna predstavništva ostanejo in poslujejo naprej.[46]

Vrhovna komisarja sta si tudi prizadevala, da bi nasproti Mussolinijevi državici vzpostavila prave meje z graničarji in cariniki. Tako je na šesti seji omenjenega odbora 29. oktobra 1943 zastopnik strankine pisarne Kapp poročal, da vrhovna komisarja trdita, da je potrebno zavarovanje, o čemer da se je tudi sam prepričal. Trdil je, da bi že samo

44 Göbbels 11. 9. 1943, 13. 9. 1943 in 23. 9. 1943.

45 Zapisnik 4. seje medministrskega odbora za italijanske zadeve 19. 10. 1943, PA AA, St. S. Italian, Bd. 18.

46 Zapisnik 5. seje medministrskega odbora za italijanske zadeve 26. 10. 1943, PA AA, St. S. Italian, Bd. 18.

šibko zavarovanje z majhnim številom graničarjev, ki bi s patruljami delali naključne preiskave, zelo izboljšalo razmere. Državni podsekretar Hencke je menil, da bi bilo treba o tem ponovno razpravljati s finančnim ministrom in ga prositi za odvisne graničarje. Odbor pa je sklenil, da bo še prej vprašal Rahna za mnenje. Vprašal ga je še tisti dan in 2. novembra mu je Rahn odgovoril, da bi zavarovanje južne meje operacijskih zon z graničarji italijanska fašistična vlada imela za nov korak na poti k nemški aneksiji teh območij. Kolikor gre za to, da bi nezaželenim elementom onemogočili prehod z enega ozemlja na drugo, bi to lahko bolje opravili policijski in prijavni organi, medtem ko bi bilo prenašanje ali prevažanje blaga z juga na sever po Rahnovem mnenju celo zaželeno. Naslednji logični korak, ki bi sledil zavarovanju meje, bi bila uvedba nemškega denarja, kar pa "*iz splošnih političnih razlogov ne sme priti v poštev*". Medministrski odbor za italijanske zadeve je nato na svoji sedmi seji 5. novembra 1943 soglasno sklenil, da ne pride v poštev niti upravna niti gospodarska zapora operacijskih zon nasproti drugemu italijanskemu ozemlju. Pač pa lahko šibke sile s patruljiranjem in naključnimi preiskavami na glavnih prometnih poteh izvajajo čisto vojaško zavarovanje južnih meja operacijskih zon in je treba zaprositi finančnega ministra naj da vrhovnima komisarjema za to na razpolago razpoložljive graničarje in carinike. To se je tudi zgodilo.[47]

Da sta imela vrhovna komisarja aneksionistične težnje, pričajo tudi povojne izjave nekaterih nacističnih funkcionarjev v Italiji, na primer nemškega generalnega konzula v Rimu Eitela Friedricha Moellhausna in Himmlerjevega predstavnika v Italiji dr. Eugena Dollmanna.[48] Toda zlom nemškega rajha in zmaga protifašistične koalicije, v kateri sta imeli jugoslovansko in italijansko narodnoosvobodilno gibanje velik pomen, je dokončno onemogočilo izvedbo aneksionističnih teženj nacistov ne samo glede operacijske zone "*Jadransko primorje*", temveč tudi glede drugih delov slovenskega in italijanskega ozemlja.

47 Zapisnik 6. in 7. seje medministrskega odbora za italijanske zadeve 29. 10. in 5. 11. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bd. 18; Rahn 2. 11. 1943, PA AA, St. S. Italien, Bid. 18; F. E. Moellhausen, Die gebrochene Achse, Luxembourg 1949, str. 245–253.

48 Moellhausem, n. d., str. 245–253; Eager Dollmamn, Roma nazista, Milano 1951, str. 123; Collotti, n. d., str. 104.

NEMŠKA POLICIJA V OPERACIJSKI CONI "*JADRANSKO PRIMORJE*" 1943–1945*

* Borec, št. 11, 1976, str. 577–592, št. 12, 1976, str. 657–676, št. 1, 1977, str. 15-32, št. 2, 1977, str. 77–99.

Ta sestavek sem napisal kot izvedenec tržaškega sodišča ob zbiranju gradiva za drugo sodno obravnavo v Trstu proti nacističnim vojnim zločincem, predvsem proti nemškim policijskim oficirjem v Trstu. V sestavku opisujem organizacijsko in kadrovsko sestavo nemške policije v operacijski coni "Jadransko primorje" brez Ljubljanske pokrajine, ki jo je nemški okupator v policijskem pogledu vključil v XVIII. vojno okrožje, pa tudi njeno delovanje. Za Slovensko Štajersko je nekaj sestavkov o nemški varnostni policiji in varnostni službi (torej le o eni veji nemške policije) izdelala komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo, podružnica za Severovzhodno Slovenijo v Mariboru. Podružnica za Gorenjsko je izdelala le krajši pregled personalne sestave urada komandanta varnostne policije in varnostne službe na Bledu medtem ko podružnica za Slovensko Primorje tega verjetno niti ni poskušala narediti. Razlog za to je bil verjetno v pomanjkanju ustreznega gradiva. Od nemških policijskih ustanov v Trstu ali drugih mestih operacijske cone "Jadransko primorje" se namreč ni ohranil v celoti niti en samcat arhivski fond, temveč le drobci štirih fondov in nekaj posameznih dokumentov. Od nemške varnostne policije in varnostne službe se je ohranil le debelejši sveženj gradiva iz fonda referata IV 2 c, tj. referata za zapore, v uradu poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu, pa še to samo iz leta 1943 (hranita ga arhiva Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in republiškega sekretariata za notranje zadeve SRS v Ljubljani). Pomembnejše gradivo v tem delu fonda pomenijo najprej obvestila (Mitteilungsblatt) in nato poveljniški list (Befehlsblatt) poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu, pa tudi od teh niso ohranjene vse številke. Drugi je sveženj gradiva iz fonda oborožitvenega oddelka (I b) višjega vodje SS in policije v Trstu, vendar samo iz leta 1945 (hranijo ga arhivi Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, republiškega sekretariata za notranje zadeve SRS v Ljubljani in Vojaškega zgodovinskega inštituta v Beogradu). Tretji in četrti sta drobna svežnja gradiva zavarovalnih komandantov v Postojni in za Baško grapo oziroma nemškega zveznega oficirja pri I. bataljonu italijanskega alpinskega prostovoljskega polka "Tagliamento" v Tolminu (hrani ga arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani). Nekaj posameznih dokumentov (povelj, navodil, okrožnic itd.) sem našel tudi v arhivskih fondih kolaboracionističnih ustanov in oboroženih oddelkov, ki jih hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Za ta sestavek sem moral zato pregledati velike količine arhivskega gradiva in iz zelo drobnih podatkov sestaviti celovitejši pregled.. V vsem gradivu, ki sem ga pregledal, ni namreč niti enega samega izvirnega pregleda organizacijske ali personalne sestave nekega urada nemške policije v operacijski coni "Jadransko primorje"; so le trije pregledi nemških policijskih in kvislinških enot, ki so spadale pod višjega vodjo SS in policije v Trstu, in to prvi iz februarja 1944, drugi iz januarja 1945 in tretji iz marca 1945 (slednja hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani).

Podatkov o tem; kakšno funkcijo je opravljal ta ali oni oficir nemške policije v operacijski coni "Jadransko primorje", nisem našel niti v večini personalnih map teh oficirjev, kajti takšnih podatkov ne vsebuje gradivo glavnega personalnega urada SS, ki ga hrani Berlin Document Center v Zahodnem Berlinu. Ta urad je namreč upošteval le temeljne, personalne podatke vsakega esesovskega oficirja in potrjeval predloge za imenovanje v višji čin, ni pa vodil pregleda nad njegovim opravljanjem dela. Takšne podatke je vsebovalo gradivo personalnih uradov glavnega državnega varnostnega urada (za pripadnike varnostne policije in varnostne službe) in glavnega urada redarstvene policije (za pripadnike zaščitne policije in orožništva), ki pa verjetno ni ohranjeno. Do sedaj namreč nismo mogli izvedeti nič zanesljivega o usodi gradiva teh dveh pomembnih policijskih ustanov. Zato je razumljivo, da podatki o personalni sestavi uradov nemške policije v operacijski coni Jadransko primorje, ki jih navajam v tem pregledu, niso popolnoma zanesljivi in jih bo verjetno nadaljnja raziskava in preiskava dopolnila in spremenila. Marsikateri podatek sem dobil le iz podpisa ali celo šifre nekega policijskega oficirja, vendar tudi iz nekaterih podpisov nisem mogel razbrati imen podpisnikov, da bi dalje iskal ustrezne podatke.

Navajanje drobnih in raznolikih virov, iz katerih sem črpal podatke za ta pregled, bi preveč obremenjevalo ta sestavek, ki je namenjen predvsem preiskavi in tistim, ki jo bodo tako ali drugače zasledovali. Zato v njej ne navajam virov.

Arhivistom, iz omenjenih arhivov, ki so mi pri tem delu nudili gradivo, se toplo zahvaljujem. Kot raziskovalec zgodovine narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, sem dvakrat delal v Berlin Document Centru v Zahodnem Berlinu. Pregledal sem nekaj stotin osebnih map esesovskih oficirjev, ki so bili med drugo svetovno vojno v Sloveniji, in si izpisal ali kopiral podatke tudi za ta sestavek. Delo v tem pomembnem arhivu, so mi kot prvemu jugoslovanskemu zgodovinarju dovolili direktorica gospa Matild B. Holomany in njen namestnik, sedaj že pokojni gospod Richard Bauer, ter novi direktor Michael Simon;

Nemška policija v operacijski coni "*Jadransko primorje*" je bila organizirana podobno kot v nekaterih drugih zasedenih deželah. Tudi zanjo je bila najvišja instanca šef nemške policije (od 1933) in reichsführer SS (od 1929) ter notranji minister (od 1943) Heinrich Himmler in tudi delila se je na dve temeljni veji, tj. na varnostno policijo in varnostno službo (Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst), vodeno iz glavnega državnega varnostnega urada (Reichssicherheitshauptamt), ter redarstveno policijo (Ordnungspolizei), vodeno iz glavnega urada redarstvene policije v Berlinu (Hauptamt Ordnungspolizei). Prvemu uradu je v obravnavanem času načeloval SS-Obergruppenführer in general policije dr. Ernst Kaltenbrunner, drugemu pa SS-Obergruppenführer in general policije Alfred Wünnenberg.

Osrednje nemške policijske ustanove v operacijski coni "*Jadransko primorje*" pa niso bile naravnost podrejene niti Himmlerju niti navedenima policijskima tiranoma v Berlinu, temveč osrednjim nemškim policijskim ustanovam v severni Italiji. Tam je namreč s sedežem v Fasanu kot neposredni Himmlerjev zastopnik SS in policije deloval najvišji vodja SS in policije v Italiji (Höchste SS- und Polizeiführer in Italien) SS-Obergruppenführer in general policije Karl Wolff, ki sta mu bila podrejena poveljnik varnostne policije in varnostne službe v Italiji (Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes in Italien), SS-Brigadeführer in generalmajor policije dr. Wilhelm Harzter v Veroni, ter poveljnik redarstvene policije v Italiji (Befehlshaber der Ordnungspolizei in Italien), SS-Gruppenführer in generallajtnant policije Jürgen von Kamptz v Muselli. Te tri policijske ustanove v Italiji so torej tvorile vmesni člen med osrednjimi nemškimi policijskimi ustanovami v Berlinu in ustreznimi nemškimi policijskimi ustanovami v operacijski coni "*Jadransko primorje*", ki so vse imele svoj sedež v Trstu.

Kot vemo, je Hitler zadevni odlok o ustanovitvi operacijske cone "*Jadransko primorje*" (kakor tudi za ustanovitev operacijske cone "*Predalpske dežele*") podpisal 10. septembra 1943, ko je tudi imenoval koroškega gauleiterja in državnega namestnika dr. Friedricha Rainerja za vrhovnega komisarja te cone. Kmalu nato, že 13. septembra 1943, je Himmler za operacijsko cono "*Jadransko primorje*" imenoval višjega vodjo SS in policije, in sicer SS-Grüppenführerja in generallajtnanta policije Odila Globocnika, rojenega 1904 v Trstu. Morda smemo domnevati, da je to imenovanje posledica Rainerjevega obiska pri Hitlerju in Himmlerju v "*volčjem brlogu*" (Wolfschanze) v Vzhodni Prusiji 12. septembra 1943. Potem ko se je Globocnik zaradi svoje trde in zagnane politike (množično izganjanje Poljakov in Ukrajincev ter množično naseljevanje Nemcev) v lublinskem distriktu generalne gubernije v vzhodni Poljski; ki je lahko rodila le odpor, popolnoma onemogočil, ga je Himmler julija 1943 imenoval za namestnika višjega vodje SS in policije v "*osrednji Rusiji*", Vendar je Globocnik ostal v Lublinu še ves julij; avgust in prvo polovico septembra 1943, čeprav je dolžnost vodje SS in policije v Lublinu že izročil SS-Gruppenführerju in generallajtnantu policije Richardu; Sporrenbergu, Dokončati je namreč moral še t. i. akcijo "*Reinhard*"; tj, fizično uničenje Židov v uničevalnih taboriščih Treblinka, Belsec in Sobidu in izročiti posle podpredsednika esesovske gospodarske družbe "*Ostindustrie*", ki je slovela na izrabljanju židovske delovne sile v okrog 10 židovskih delovnih taboriščih (staro letališče Lublin, SS delovni taborišči v Trawnikih in Poniatowi, prisilni delovni taborišči in SS-delavnice v Radomu in Budzynu, glavno taborišče Krakov Placzow nemška oborožitvena tovarna

Strokovno pomoč mi je tam nudil največ g. Werner Pix. Vsem štirim se na tem mestu toplo zahvaljujem: Gmotno je moje delo podprl Izvršni svet Skupščine SR Slovenije po posredovanju republiškega odbora Zveze združenj borcev NOV Slovenije in republiškega sekretariata za mednarodno sodelovanje. Vsem trem se za to toplo zahvaljujem.

v Lublinu in oborožitveno taborišče v Lvowu), in Židom odvzetega premoženja. Kot vemo, je obračun v obeh zadevah dokončno položil Himmlerju šele pozno jeseni 1943 in pozimi 1943–1944, ko je bil že v Trstu. Globocnik je prispel v Trst v drugi polovici septembra 1943 in se je nastanil najprej v pravosodni palači, kjer je imel svoj sedež vrhovni komisar dr. Rainer, od tam pa se je čez nekaj časa preselil v Via Nizza 21. Nekatere oddelke svojega urada je imel nastanjene tudi v Via Nizza 26, Via Fabbio Severo 4 in Via Cicerone 8. Iz ohranjenih dokumentov je mogoče razbrati, da so v začetku leta 1945 začeli za Globocnika, katerega enote so se do tega časa zelo povečale, pripravljati glavno poveljniško mesto (Hauptbefehlstelle) v Čedadu. Glede na središčno lego tega mesta v operacijski coni "*Jadransko primorje*" bi imel vsekakor večje možnosti za uspešnejše poveljevanje proti narodnoosvobodilni vojski, če seveda upoštevamo, da je v Istri na kvarnerski obali imela večji del enot vojska in ne policija.

O tem, zakaj je Himmler poslal Globocnika v Trst, so že precej govorili in tudi pisali, predvsem v zvezi s sodno obravnavo proti zločincem akcijskega oddelka "*Reinhard*" v Trstu, ki je bila od 16. februarja do 28. aprila 1976 na sodišču v Trstu. Nekateri so navajali kot poglavitne ene in drugi zopet druge razloge. Menim, da je bilo pomembnih več razlogov in sicer naloge, ki jih je imel nemški okupator v Trstu glede na nemške imperialistične pretenzije do tega mesta, geopolitično lego Jadranskega primorja kot prehodnega in obalnega območja, močan razrast narodnoosvobodilnega boja itd.; nikakor pa ni bilo nepomembno dejstvo, da sta bila dr. Rainer in Globocnik stara nacistična sodelavca v Avstriji v tridesetih letih, da je bil Trst Globocnikov rojstni kraj in ga je verjetno obiskoval tudi v času svojega ilegalnega nacističnega delovanja v Avstriji. Kdor bolje pozna Globocnikovo življenje in delo v letih 1938–1945, bo vsekakor moral pritrditi mnenju, da je Globocnik vseskozi prihajal v nesporazume in tudi spopade s svojo okolico in da ni na nobenem položaju ostal dolgo časa, da pa je v Trstu vendarle spoštoval Rainerjevo avtoriteto in je Globocnikovo drugo tržaško obdobje (prvo je bilo v njegovi mladosti) tisto obdobje, ko ni imel večjih nesporazumov in konfliktov s svojo okolico. Nekateri menijo, da se je do ponovnega prihoda v Trst jeseni 1943 notranje že precej umiril in znano je, da se je v Trstu tudi poročil, star že 40 let in na vrhu svoje policijske poti, medtem ko se je vrh njegove politične poti končal že pred štirimi leti na Dunaju.

Himmler iz tehtnih razlogov Globocniku ni podredil policije v vsej operacijski coni "*Jadransko primorje*", temveč samo v petih pokrajinah te cone. V t. i. Ljubljanski pokrajini jo je podredil višjemu vodji SS in policije v XVIII. vojnem okrožju Erwinu Rösenerju.

1. Višji vodja SS in policije v operacijski coni "*Jadransko primorje*" 1943–1945 (Höherer SS- und Polizeiführer in der Operationszone "*Adriatisches Küstenland*")

Višji vodje SS in policije so v sestavi nemške policije mlajša ustanova. Do leta 1939 sta namreč oba osrednja nemška policijska urada v Berlinu, tj. urad šefa varnostne policije in varnostne službe (poznejši glavni državni varnostni urad), in urad šefa redarstvene policije neposredno vodila svoje policijske ustanove v deželah, tj. urade državne policije (Staatspolizeileitstellen), urade kriminalne policije (Kriminalpolizeidienststellen) in odseke varnostne službe (SD – Abschnitte) ter ustrezne ustanove in enote redarstvene policije. Njihovo delo sta v mejah vojnega okrožja (Wehrkreis) nadzirala in deloma usklajevala inspektor varnostne policije in varnostne službe ter inspektor redarstvene policije. Ob začetku druge svetovne vojne pa je Himmler v protiutež vojaškim poveljnikom v vojnih okrožjih ustanovil položaj višjih vodij SS in policije v vojnih

okrožjih. Vsak višji vodja SS in policije je bil Himmlerjev zastopnik za teritorialno organizirano splošno SS (Allgemeine SS), to se pravi, da je bil vodja nadodseka SS (SS – Oberabschnitt), in za vso policijo, tj. varnostno in redarstveno. Ko je Himmler jeseni 1939 postal še državni komisar za utrjevanje nemštva, je višje vodje SS in policije imenoval za svoje pooblaščence (Beauftragte des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums) kar je veljalo le za nemške predele, medtem ko je v na novo osvojenih predelih imenoval za svoje pooblaščence šefa civilne uprave oziroma gauleiterje NSDAP in državne namestnike (Reichsstatthalter). Višji vodja SS in policije v nekem vojnem okrožju je torej neposredno vodil odseke splošne SS (SS – Abschnitte), medtem ko je policijske ustanove vodil posredno prek inspektorjev varnostne policije in varnostne službe ter inspektorjev redarstvene policije. Še vedno pa so bile policijske ustanove na terenu, tj. v deželah, glede operativnih nalog neposredno povezane z navedenima osrednjima policijskima uradoma v Berlinu. Ko so ustanovili za pripadnike SS in policije posebna esesovska in policijska sodišča (SS und Polizeigericht), so višji vodje SS in policije dobili še funkcijo t. i. sodnih gospodov (Gerichtsherr), ki so lahko spreminjali sodbe, pomilostili obsojene itd.

V zasedenih pokrajinah je Himmler imenoval za svoje esesovske in policijske zastopnike višje vodje SS in policije (Poljska, SZ, operacijski coni v severni Italiji in zahodni Sloveniji ter zahodni Hrvatski itd.) ali pa pooblaščence (t. i. Nezavisna država Hrvatska, Albanija, Srbija itd.). Njihov položaj je bil mogočnejši kot pa položaj njihovih vrstnikov v mejah nemškega rajha. Medtem ko je imela v nemškem rajhu policija do nemških državljanov – predvsem pravico do t. i. preventivnih ukrepov, tj. varnostnega pripora – pošiljanja političnih nasprotnikov v koncentracijska in delovna taborišča, je bila v mnogih zasedenih deželah, kjer ni bilo niti najpreprostejšega pravosodja, gospodar nad življenjem in smrtjo sto in stotisočev ljudi. V pokrajinah, kjer je bilo razvito narodnoosvobodilno oziroma odporniško gibanje in so te bile zategadelj razglašene za t. i. območje protipartizanskega bojevanja (Bandenkampfgebiete), so bili višji vodje SS in policije tudi vodje operativnih štabov za protipartizansko bojevanje (Führungsstab für Bandenbekämpfung).

Še pred prihodom v Trst si je Globocnik prizadeval, da bi odpeljal s seboj iz Lublina čim več svojih esesovskih oficirjev, še posebej tistih, ki so mu bili izredno vdani in tudi zanesljivi. Sicer ni mogel dobiti vseh, ki si jih je želel, vendar jih ni dobil ravno malo, zlasti če upoštevamo, da je prišel za njim v Trst še skoraj ves akcijski oddelek "*Reinhard*", potem ko je na Poljskem za seboj zabrisal sledi svojega zločinskega delovanja. 27. oktobra 1943, ko je ponovno zahteval prihod novih Ljudi iz Lublina, je Globocnik ugotavljal, da mu je bilo tam neposredno podrejenih 450 oseb, in da jih je pripeljal v Trst le 22, od tega 16 iz štaba vodje SS in policije ter 6 iz führerjeve pisarne (to so bili člani akcijskega oddelka "*Reinhard*", ki je imel v Lublinu 92 oseb). Zatrjeval je, da je v Lublinu mogoče vsaj za 30 odstotkov omejiti število moštva, ker so nekatere akcije končane, in presežek poslati v Trst, da bi "*odpravili pomanjkanje osebja v Trstu*". V Krakovu, kjer je bil sedež generalnega guvernerja za Poljsko, pa so konec novembra 1943 menili, da je Globocnik "*s svojega starega območja odvlekel vse sodelavce in avtomobile, ki niso bili prikovani*" in da nimajo niti malo razumevanja za Globocnikov odnos "*do njegove nekdanje ustanove*". Znano je, da so po oktobru oziroma novembru 1943 prišli v operacijsko cono "*Jadransko primorje*" nekdanji Globocnikovi sodelavci iz Lublina. Podobno kot so nemško civilno upravo v operacijski coni "*Jadransko primorje*" sestavljali predvsem ljudje iz Avstrije, so v ustanove nemške policije v tej coni prišli predvsem oficirji iz lublinskega distrikta, med katerimi je bilo tudi precej avstrijskih Nemcev, prišlo pa je tudi precej policijskih oficirjev iz avstrijskih pokrajin.

Takoj, ko ga je Himmler odredil za Trst, je Globocnik zahteval, naj mu dodelijo

nekaj sodelavcev, ki so jih prej nameravali poslati z njim v Rusijo, in sicer esesovškega majorja Ernsta Lercha, esesovske stotnike Georga Michalsena, Gustava Hanelta, dr. Kurta Sickla, esesovska poročnika Johannesa Schwarzenbergerja in Adolfa Bareutherja, sedem esesovskih podoficirjev ter dva navadna esesovca. Odhod v Trst so dovolili vsem, razen zdravniku dr. Kurtu Sicklu. Če je do konca oktobra 1943 prišlo iz Lublina v Trst 16 Globocnikovih sodelavcev, ne računajoč tiste iz akcijskega oddelka "*Reinhard*", pomeni, da so prišli vsi navedeni in da je namesto dr. Sickla prišel nekdo drug. Nato so prišli še drugi; pomembnejše bomo navedli, ko bomo govorili o njihovih ustanovah.

Urad višjega vodje SS in policije za operacijsko cono "*Jadransko primorje*" v Trstu ni bil kdo ve kako razsežen, Globocnik ga je sestavil po vzorcu vojaškega štaba, seveda z ustreznimi spremembami ali dopolnitvami. Nekaterih oddelkov ali referentov, ki so jih imeli vojaški štabi, v uradu višjega vodje SS in policije ni bilo, ker so bili v operativnem štabu za uničevanje tolp, (npr. oddelek I a – operativni oddelek) ali pa sploh niso bili potrebni (npr. referent IV e – dušebrižništvo). Najpomembnejši v njem je bil vsekakor esesovski major Ernst Lerch, ki ga je Globocnik imenoval za svojega osebnega pooblaščenca (Personalbeauftragte), to je za nekakšnega načelnika štaba, in mu zaupal še druge pomembne naloge. Bil je star avstrijski nacist, Globocnikov sodelavec v Avstriji in je v letih 1936–1938 vodil varnostno službo v Koroški, "*ki se je razširila v sosednje države*". Poleti 1940 so ga poslali h Globocniku v Lublin in je tam postal eden njegovih najtesnejših sodelavcev, in sicer njegov adjutant, pooblaščenec za izgradnjo postojank SS in policije, vodja lublinske izpostave pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva in namestnik Globocnikovega načelnika štaba. Videli bomo, da je imel približno toliko funkcij tudi v Trstu in se nam ne bo zdela pretirana trditev, da je bil Lerch v Trstu Globocnikova desna roka in celo pomembnejši od nekaterih esesovskih oficirjev, ki so imeli višje čine kot Lerch. Himmler, je namreč avgusta1944 poslal h Globocniku za pomočnika SS Brigadeführerja in generalmajorja; policije Karla Herrmanna, podobno kot je tisti čas poslal k Rösenerju v Ljubljano SS-Brigadeführerja in generalmajorja policije Hansa Harma. Toda Herrmann je ostal v Trstu in vsej operacijski coni skoraj popolnoma neopazen, saj ga ne omenja nobeden nam znani dokument, medtem, ko je Lerchov podpis na številnih dokumentih in je postal celo vodja Globocnikovega poveljniškega urada (Befehlstelle). Enako kot Herrmann so ostali neopaženi esesovski polkovnik Ernst Dressier, podpolkovnik Josef Hemm, majorji Arno Dressier, Karl Prescher in Paul Wolfrum ter stotnik Kurt Stinski, ki jih je Himmler skupaj s Herrmannom poslal v Trst.

Globocnik je imel v svojem uradu dva adjutanta oziroma referenta II a in II b. Prvi je bil esesovski major Georg Michalsen, ki je tudi prišel iz Lublina in mu je Globocnik v Trstu zaupal tudi druge zelo pomembne naloge. Kot vodja oddelka II a je bil zadolžen za personalne zadeve oficirjev. Drugi je bil esesovski stotnik Gustav Hanelt, ki je tudi prišel iz Lublina in je kot vodja oddelka II b urejal personalne zadeve moštva. Ko je Hanelt sredi maja 1944 prevzel dolžnost poveljnika zavarovalnega bataljona SS (SS-Wachmannschaftsbataillon), ga je v Globocnikovem uradu nasledil esesovski poročnik dr. Peter grof von Czernin, avstrijski Nemec. Po Czerninovem odhodu iz Globocnikovega urada je Michalsen opravljal naloge obeh adjutantov oziroma referentov (II a/b). V Michalsenovem oddelku je delal tudi esesovski poročnik Witt.

Oskrbovalni referent I b predvsem za orožje, strelivo in vojaško opremo je bil najprej esesovski stotnik Matthes in nato Werner (njegov sodelavec je bil esesovski poročnik Hoffmann, referent za obrambo pred plinom stotnik zaščitne policije Hellinger). Vodja oddelka IV a ali intendanture je bil esesovski kapetan Friedrich Schenkel (njegov sodelavec je bil esesovski poročnik Heinrich Blum). Verjetno so jeseni 1944 najbolj okrepili ravno ta oddelek, saj se je zelo povečalo število nenemških enot, ki so

jih poslali v operacijsko cono "*Jadransko primorje*" in jih tam podredili Globocniku. V ta oddelek je namreč prišlo več esesovskih oficirjev, med njimi tudi esesovska poročnika Friedrich Steurer in Rudolf Scholz. Poleg oficirjev je bilo v oddelku tudi nekaj podoficirjev, npr. Willi Greiner, Josef Klausdörfer in drugi. Oddelek IV b ali sanitetni oddelek, je vodil esesovski major dr. Siegfried Liebau in nato esesovski podpolkovnik. dr. Waegner, njegov namestnik je bil območni zdravnik SS v Trstu dr. Lorenz, lekarnar pa esesovski kapetan Schrader. V ta oddelek so prišli še dr. Gammer, dr. Eugen Kuhn, dr. Waegner in mag. Binder. Vodja oddelka IV c ali veterine je bil esesovski podpolkovnik dr. Rudolf Sechser. Vodja oddelka K (Kraftfahrwesen) ali vodja prevoznega parka je bil policijski major Zaun. V tem oddelku je delal tudi Eigner. Vodja obveščevalne službe (Nachrichtenführer) je bil policijski major Müller. Vodja oddelka VI je bil nacionalsocialistični vodstveni oficir, za katerega ne vemo, kdo je bil. Vodja oddelka VII za gradbeništvo je bil esesovski poročnik Geisler. V Globocnikovem uradu je bil tudi oficir za pionirje esesovski kapetan Peters.

Med posebnimi oddelki ali referati, ki niso bili vojaškega značaja, so bili oddelki ali referati I Pr (Propaganda), IR (Rundfunk) in IP (Politik), ki jih je vodil esesovski poročnik (pozneje stotnik) dr. Franz Hradetzky, ter I SP in I N, za katera še ne vemo, kaj sta pomenila. Skrbstveni oficir (Fürsorgeoffizier), ki je bil pravzaprav vodja tržaške podružnice skrbstvenega urada v Veroni, je bil najprej esesovski kapetan Reinhold Mohrenschild, avstrijski Nemec, ki je tudi prišel iz Lublina; kaže, da ga je po odhodu na Koroško nasledil esesovski major Otto Trinkhaus. Globocnik je imel tudi poseben zvezni urad v Celovcu, ki ga je vodil esesovski poročnik Peter Feistritzer (nekaj časa je bil to verjetno tudi Reinhold Mohrenschild). Vodja oddelka za rasna in kolonizacijska vprašanja je bil esesovski kapetan Adolf Bareuther, ki se je s temi zadevami ukvarjal tudi v Lublinu oziroma Zamošču.

Poseben oddelek v Globocnikovem uradu je bil akcijski oddelek "*Reinhard*", ki je včasih naveden kot "*oddelek R*" ("*Abteilung R*"), včasih pa kot "*Aktion R*" (Aktion "*Reinhard*"). Akcijo "*Reinhard*" je vodil Globocnik sam, vodja oddelka pa je bil najprej esesovski major in kriminalni svetnik Christian Wirth, po njegovi smrti 26. 5. 1944, ko je padel zadet od krogel borcev I. bataljona Istrskega odreda, pa esesovski major Dietrich Allers. Več kot 60 članov tega oddelka je spadalo pod Hitlerjevo pisarno kot vodje nacistične stranke (Kanzlei des Führers der NSDAP), na Tiergartenstrasse 4 v Berlinu. Oddelek, ki je imel svoje skupine v Trstu (R I), na Reki (R II) in Vidmu (R III), je imel nalogo deportirati Žide, pleniti njihovo imetje, pomagati pri zatiranju narodnoosvobodilnega boja, utrjevalnih delih itd., opravljal pa je tudi likvidacije političnih nasprotnikov, tj. slovenskih, hrvaških in italijanskih protifašistov. Njegovo delo in zločine je obravnaval sodni proces v Trstu od 16. februarja do 28. aprila 1976.

Ne vemo natančno, ali je v Globocnikovem uradu bil tudi oddelek III, tj. sodni oddelek. Za operacijsko cono "*Jadransko primorje*" je bilo do avgusta 1944 pristojno XXXI. sodišče za SS in policijo v Veroni. Šele konec avgusta 1944 so v Trstu ustanovili XXXIV. sodišče za SS in policijo (SS- und Polizeigericht XXXIV), vendar o njegovi sestavi nimamo podatkov. Kolikor vemo, so bili v Globocnikovem uradu še nekateri esesovski oficirji, npr. poročnik Robert Schmücking, podporočnik dr. Theodor Storkmann, policijski sekretar Bernhard Karsten, kriminalni sekretar Schiedemann itd., katerih funkcij ne poznamo, ter nekaj podoficirjev. Globocnikova tajnica je bila Gottschall, Lerchova pa Müller.

Položaj nekaterih referentov v Globocnikovem uradu je bil tako pomemben, da se je skladal s potrebami drugih štabov, npr. operativnega štaba za uničevanje partizanov, štaba poveljnika redarstvene policije itd. Zato so bili nekateri referenti v Globocnikovem uradu tudi referenti v teh štabih, nekateri pa so opravljali tudi druge naloge.

Globocnik je v drugi polovici leta 1944 dobil novo, zelo pomembno nalogo. Ko je Hitler s svojim navodilom za vodenje vojne z dne 27. julija 1944 zavezal vrhovnega komisarja v operacijski coni "*Jadransko primorje*" za vodenje vseh utrjevalnih del v tej coni (Aktion "*Pöll*") in tudi zunaj nje (v beneški ravnici), je Globocnik postal Rainerjev splošni in stalni namestnik. Globocnik je s svojimi silami, ki jih je imel na voljo, skrbel predvsem za mobilizacijo delovne sile. "*Svojo funkcijo pri gradnji utrdb opravlja v okviru strankine akcije, ki zajema okoli 4.300 političnih vodij in pri kateri je dnevno zaposlena domača delovna sila okrog 120.000 glav*", je poročal dr. Rainer, ko je predlagal, da Globocnika za to odlikujejo z nemškim križcem v srebru.

Kot višji vodja SS in policije v operacijski coni "*Jadransko primorje*" je bil Globocnik vrhovni poveljnik vseh esesovskih in policijskih enot, pri čemer so upoštevani tudi nekateri kvislinški ali kolaboracionistični oboroženi oddelki, ki niso spadali pod vojaškega poveljnika operacijske cone "*Jadransko primorje*" (pozneje štaba 97. arm. zbora za posebno uporabo) generala gorskih čet Ludwiga Küblerja. Ker bomo o kvislinških oboroženih oddelkih, ki so spadali neposredno ali posredno (preko poveljnika redarstvene policije v Trstu) pod Globocnika, poročali v enem naslednjih poglavij, bomo tukaj navedli samo Globocniku neposredno podrejene esesovske enote.

Do srede leta 1944 so pod Globocnika neposredno spadali trije esesovski bataljoni in jadranski oddelek esesovske propagandne standarte "*Kurt Eggers*" v Trstu. Pod njega so spadale tudi nekatere manjše enote.

Prvi esesovski bataljon, ki je sploh prišel na območje operacijske cone, je bil bataljon za obrambo Krasa (SS-Karstwehrbataillon) in nato SS-bataljon kraških lovcev (SS-Karstjägerbataillon), ki je pod poveljstvom SS-Standartenführerja ing. Hansa Branda septembra 1943 prispel iz Pottensteina v Nemčiji v Trbiž in so ga takoj uporabili za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Iz Trbiža se je premestil v Gradiško, od tam pa nazaj v Kanalsko dolino, in to štab v Mužac (Moggio Udinese), kjer so najprej iz njega ustanavljali 24. esesovsko divizijo kraških lovcev (Waffen-Gebirgs – Karstjäger Division der SS Nr. 24), a so uspeli ustvariti le brigado z dvema polkoma, ki tudi nista bila popolna. Za dr. Brandom so bili poveljniki stotnik (pozneje major) Josef Berschneider, major Werner Hahn in major Wagner.

Drugi esesovski bataljon v operacijski coni je bil stražarski bataljon v Trstu (SS-Wachmanschaften), ki je imel do pomladi 1944. leta že štiri čete iz moštva raznih narodnosti (Ukrajinci, Italijani, Hrvati, Slovenci), od katerih so bili nekateri prostovoljci in drugi prisilno mobilizirani. Bataljon, ki je do poletja 1944 narastel na najmanj 6 čet, je vodil najprej esesovski poročnik Johannes Schwarzenbacher, ki je tudi prišel iz Lublina, po njegovi smrti maja 1944 nekaj časa stotnik Gustav Hanelt in nato esesovski in policijski stotnik Guido Hornof, ki je bil tudi avstrijski Nemec. Zaradi pobegov je bataljon do zime 1944–45 splahnil na eno četo, ki so jo sestavljali Ukrajinci in Italijani in jo je vodil esesovski poročnik Josef Oberhauser, ki je bil obenem vodja tržaške skupine akcijskega oddelka "*Reinhard*" (R I). Moštvo tega bataljona je bilo v stražarski službi po raznih krajih operacijske cone (4. četa je bila npr. v Štorjah pri Sežani) in hodilo je tudi v ofenzivne akcije proti partizanom.

Tretji esesovski bataljon v operacijski coni je bil 7. SS šolski in nadomestni bataljon planinskih lovcev (SS-Gebirgsjäger – Ausbildungs-und Ersatzbataillon 7), ki je prispel junija 1944 v Gradiško. Poveljeval mu je esesovski podpolkovnik Arthur Wagner.

Od manjših enot je neposredno pod Globocnika spadala tudi štabna četa (Stabskompanie), ki ji je aprila 1945 poveljeval esesovski poročnik Fritz Joachim. Vemo tudi za obstoj t. i. obrambnega šturma (Wehrsturm), ki mu je poveljeval esesovski podporočnik Sailliez. Ta enota je 28. januarja 1945 zaprisegla pred vrhovnim komisarjem dr. Rainerjem, več o njej pa ne vemo.

Posebna Globocnikova enota pa je bil akcijski oddelek "*Adria*" propagandne standarte SS "*Kurt Eggers*" v Trstu, ki ga je vodil esesovski poročnik (pozneje stotnik) dr. Franz Hradetzky. Ta oficir je bil avstrijski Nemec in pred prihodom v Trst okupatorjev politični in upravni funkcionar na Koroškem in Gorenjskem. Bil je tudi vodja dveh ali celo treh oddelkov v Globocnikovem uradu, predavatelj v "*šoli za bojevanje proti tolpam*" (Bandenkampfschule), domobranskih šolah itd. Akcijski propagandni oddelek je imel nalogo, da organizira in vodi nacistično propagando v vsej operacijski coni "Jadransko primorje" in je bil tesno povezan s propagandnim oddelkom pri vrhovnem komisarju v Trstu, ki ga. je vodil dr. Karl Lapper, avstrijski Nemec, in propagandnimi referenti pri nemških svetovalcih v pokrajinah. Oddelek je imel poleg vodstva v Trstu (poleg Hradetzkega še esesovska podporočnika Jürgens in verjetno dr. Franz Stanglica) od začetka leta 1944 dalje tudi nekaj akcijskih propagandnih enot (Propaganda – Einsatztrupp); navadno za vsako pokrajino po eno (po 4–7 mož), ki so jih vodili esesovski podoficirji. Leta 1945 je imel svoje enote tudi v Ljubljani, na Gorenjskem inv Celovcu. Tesno povezana s tem oddelkom ali pa celo njegova sodelavca sta bila glavna urednika nemških časnikov v Trstu, tj. Deutsche Adria Zeitung (esesovski poročnik dr. Hermann Pirich) in Adria Illustrierte (esesovski podporočnik Wilhelm Henke). Sodelavec oddelka je bil tudi esesovski podoficir dr. Hanns Schneider – Bosgard, pisec knjige oziroma priročnika za notranjo uporabo Bandenkampf in der Operationszone "*Adriatisches Küstenland*", ki je izšla jeseni 1944 v Trstu (rokopis hrani arhiv IZDG) in ji je predgovor napisal Globocnik. Akcijski propagandni oddelek v Trstu pa se ni ukvarjal samo s propagando, temveč je tudi neposredno sodeloval v akcijah proti narodnoosvobodilni vojski in z iskanjem sodelavcev narodnoosvobodilnega gibanja. Za ta namen je imel po terenu razpredeno mrežo zaupnikov, in to takšnih, ki so mu poročali o učinku njegove propagande, pa tudi tistih, ki so mu izdajale sodelavce narodnoosvobodilnega gibanja.

2. Komandanti SS in policije v pokrajinah (SS- und Polizeikommandeure)

V nekaterih zasedenih pokrajinah (npr. v generalni guberniji na Poljskem in v Sovjetski zvezi) so imeli višji vodje SS in policije na posameznih območjih vodje SS in policije (SS-und Polizeiführer), ki so bili pravzaprav njihovi pooblaščenci za svoja območja in so imeli na njih približno enake pristojnosti kot višji vodje SS in policije za vso pokrajino. Globocnik sam je bil tak vodja SS in policije v lublinskem distriktu skoraj štiri leta. Vodje SS in policije so vodili splošno SS in usklajevali dejavnost obeh glavnih vej nemške policije (tj. varnostne in redarstvene) na svojih območjih in bili so tudi zavezani za vodenje boja proti narodnoosvobodilnemu oziroma odporniškemu gibanju na svojem območju. Seveda pa je to poslednje veljalo le za določen obseg, kajti večje operacije je vodil operativni štab za uničevanje tolp, ki ga sami niso imeli, imel pa ga je višji vodja SS in policije za vso pokrajino. Pri načrtovanju in vodenju operacij proti partizanom so jim bili kot operativni oficirji (I a) na voljo akcijski oficirji redarstvene policije v pokrajinah. Za usmerjanje domobranstva so imeli posebne vodje, o katerih bomo pisali v posebnem poglavju, in podrejeni so jim bili tudi zavarovalni komandanti na nekaterih območjih (Sicherungskommandanten); tudi te bomo navedli pozneje.

Verjetno se je ozemlje operacijske cone "*Jadransko primorje*", ki tako ni v celoti spadalo pod Globocnika zdelo Hinimlerju premajhno, da bi na njem uvedli popolnoma enako organizacijsko sestavo SS in policije, kot: v nekaterih že omenjenih zasedenih ozemljih. Zato je bila ta sestava nekoliko drugačna, prilagojena pač velikosti ozemlja. Namesto vodij SS in policije so bili za pet pokrajin operacijske cone "*Jadransko*

primorje" najprej imenovani trije območni vodje SS in policije (Standortführer der SS- und Polizei) in to za Furlanijo v Vidmu (Udine), za goriško in tržaško pokrajino brez mesta Trst v Gorici, za kvarnersko pokrajino in Istro v Pazinu, medtem ko so za Trst sklenili, da bo tamkajšnje delo SS in policije vodil Globocnikov urad neposredno. Določili so, da območni vodje SS in policije – do prihoda imenovanih vodij so to funkcijo opravljali oficirji redarstvene ali varnostne policije v teh mestih, rešujejo skupna vprašanja SS in obeh vej nemške policije, tj. varstvene in redarstvene. Naloga območnih vodij SS in policije je bila tudi ta, da so imenovali oficirje ali podoficirje za obravnavo vseh vprašanj SS in policije v tistih krajih, kjer so bile takšne. enote. Nabirali so tudi italijanske kolaboracionistične oddelke, podrejeni so jim bili vsi šolski tabori SS – stražarskih enot (SS – Wachmannschaften), odgovarjali so za varnost območja itd. Kdo so bili območni vodje SS in policije, ne vemo. Kmalu pa so to ureditev spremenili in uvedli položaj Globocnikovih "*pooblaščencev za SS in policijo*" v pokrajinah (Beauftragte des Höheren SS- und Polizeiführers). Ni nam znan natančnejši datum njihovega imenovanja, kaže pa, da je to bilo šele pozimi 1943–1944, najverjetneje januarja ali začetek februarja 1944. Bilo je pač potrebno nekaj časa, da so se poleg Globocnikovega urada v Trstu ustanovili tudi ustrezni policijski uradi v pokrajinah. Bile so zlasti kadrovske težave, saj ni bilo dovolj ustreznega kadra niti za Globocnikove pooblaščence same in sta morala trikrat to funkcijo opravljati kot vršilca dolžnosti Globocnikova sodelavca iz Trsta, esesovska majorja Lerch in Michalsen. Dne 25. aprila 1944 je Himmler pooblaščence za SS in policijo preimenoval v komandante SS in policije za pokrajine (SS-und Polizeikommandeure). Takrat jim je Globocnik natančneje določil položaj in naloge, ko je povedal, da so komandanti SS in policije "*odgovorni vodje in komandanti vseh sil SS in policije na svojem območju*". Vendar pa jim niso bile podrejene tiste enote SS in policije, ki so veljale za trupo, npr. premični SS policijski polki ali bataljoni, razen če bi Globocnik posebej ukazal, da jim je kakšna od teh enot tudi podrejena. Komandanti SS in policije so bili tudi vodilni organi za izvajanje vseh povelj Globocnika in njegovih "*glavnih sodelavcev*" (poveljnikov varnostne in redarstvene policije). Globocnik je tudi določil, da imajo komandanti SS in policije v svojem štabu vodjo personalnega urada (tudi sam je imel za to majorja Lercha), ki je lahko komandant odseka redarstvene policije ali vodja izpostave varnostne policije in varnostne službe. Vodje personalnega urada si iz sodelavcev svojega policijskega urada izberejo referente za štab komandanta SS in policije, lahko pa del nalog komandantov SS in policije opravijo tudi referenti v štabu komandanta odseka redarstvene policije ali v izpostavi varnostne policije in varnostne službe, da bi štedili s silami.

Kaže, da je sestavljanje štabov Globocnikovih pooblaščencev za pokrajine oziroma komandantov SS in policije šlo počasi in neenotno. Komandant SS in policije za tržaško pokrajino je npr. imel 1. marca 1944 le adjutanta, uradnika zaščitne policije in tolmača ter je imenoval vodjo svojega personalnega urada esesovskega stotnika Gustava Hanelta šele sredi avgusta 1944, komandant SS in policije v Vidmu pa je imel do junija 1944 svojega načelnika štaba itd. Nekaterim komandantom je vsaj do jeseni 1944 uspelo sestaviti majhen štab, ki so ga sestavljali predvsem vodja personalnega urada, adjutant, operativni oficir, orožar in intendant.

Globocnikov pooblaščenec za SS in policijo v tržaški pokrajini je postal esesovski brigadni general Erasmus Malsen von Ponickau, dotedanji policijski prezident v Halle a. d. Saale in v Poznanju. Himmler ga je poslal v Trst le za 2 meseca in je ostal še naprej prezident v Halle, vendar je ostal pri Globocniku do konca vojne. Na tem položaju v Trstu je bil do jeseni 1944, spomladi 1945 je bil komandant SS in policije za Istro. V pozni jeseni 1944 je postal komandant SS in policije za tržaško pokrajino Globocnikov sodelavec Michalsen, ki je do takrat opravljal to dolžnost v Istri. Obakrat, ko je bil

komandant SS in policije v Istri in za tržaško pokrajino, je Michalsen še naprej vodil II. oddelek v Globocnikovem uradu v Trstu.

V pomanjkanju ustreznega kadra je Globocnik za svojega pooblaščenca za reško ali kvarnersko pokrajino na Reki kot vršilec dolžnosti imenoval svojega sodelavca iz Trsta, esesovskega majorja Ernsta Lercha. Podobno kot Michalsen, je tudi Lerch ostal še v Globocnikovem uradu. Spomladi 1944 pa je postal komandant SS in policije na Reki esesovski podpolkovnik Wilhelm Traub, ki je ostal na tem položaju do konca vojne.

V Istri je pooblaščenec za SS in policijo postal najprej esesovski polkovnik Ernst Hildebrandt, ki se je spomladi 1943 bojeval v SS diviziji "*Prinz Eugen*" v Črni gori in v Hercegovini. Najvišji vodja SS in policije za Italijo Karl Wolff ga je kmalu poklical v Italijo in je tam postal vodja SS in policije za osrednjo Italijo (Italien – Mitte) v Bologni. Zato je Globocnik poslal v Pulj svojega sodelavca, vodjo II. oddelka, esesovskega majorja Michalsena, najprej za vršilca dolžnosti in nato za komandanta SS in policije za Istro. Jeseni 1944 pa je Michalsena v Pulju nasledil esesovski polkovnik Franz Sido, vendar je bil tam le malo časa, verjetno niti do zgodnje spomladi 1945, ko se kot komandant SS in policije za Istro v Pulju omenja že znani esesovski brigadni general Erasmus Malsen von Ponickau.

V Gorici je Globocnikov pooblaščenec postal esesovski major Karl Tauss, avstrijski Nemec, ki je bil v splošni SS že od jeseni 1939 brigadni general. To dolžnost je opravljal do konca vojne in je bil edini pooblaščenec oziroma komandant SS in policije v operacijski coni "*Jadransko primorje*", ki je bil na tem položaju v Gorici ves čas, tj. od imenovanja Globocnikovih pooblaščencev do konca vojne.

Globocnikov pooblaščenec za Furlanijo v Vidmu (Udine) je postal esesovski nadpolkovnik (SS-Oberführer) Hans von Feil, ki je bil na tem položaju do jeseni 1944. Zaradi nesporazumov z nemškim svetovalcem za Furlanijo so ga premestili v severno Italijo ali na Tirolsko. V Vidmu ga je nasledil esesovski major Ludolf von Alvensleben, ki je imel v splošni SS že čin polkovnika in je bil leta 1940 v Lublinu pod Globocnikom vodja SS in samozaščite. Von Feil je imel v Vidmu svojega načelnika štaba (Stabsleiter), in sicer esesovskega majorja (v splošni SS je bil podpolkovnik) Franza Steudla, avstrijskega Nemca. Vendar je Steudel sredi junija 1944 padel pri Srpenici, ko je njegov avto napadel oddelek borcev iz Briško-beneškega odreda in garibaldinske brigade "*Friuli*". Pri drugih Globocnikovih pooblaščencih nismo zasledili načelnikov štaba. Morda je bil to v Trstu v drugi polovici leta 1944 esesovski kapetan Gustav Hanelt.

Globocnikovi pooblaščenci ali komandanti SS in policije v pokrajinah operacijske cone "*Jadransko primorje*" niso bili vsi enake kakovosti in kaže, da Globocnik tudi ni vsem enako zaupal; vsaj kar se tiče protipartizanskega bojevanja. Imamo namreč podatke, da sta sodelavca iz Globocnikovega urada v Trstu, esesovska majorja Lerch in Michalsen uživala večje Globocnikovo zaupanje in ju je zategadelj posebej potiskal v ospredje in jima dajal še posebne operativne naloge za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Imamo namreč podatke, da sta prav onadva vodila nekatere ofenzivne akcije proti narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije, medtem ko podobnih podatkov nismo našli za druge Globocnikove pooblaščence. O posebno naklonjenem odnosu in zaupanju Globocnika do Michalsena in Lercha govori že tudi samo to, da je Globocnik zaupal Michalsenu funkcijo svojega pooblaščenca ali komandanta SS in policije kar za dve pokrajini, najprej za Istro in nato za tržaško pokrajino, Lercha pa je 26. junija 1944, približno potem ko je ta nehal biti vršilec dolžnosti pooblaščenca za reško pokrajino, imenoval za komandanta SS in policije za posebno uporabo. Ob imenovanju je določil:

"*1. Svojo akcijo izvaja povsod tam, kjer začasno nastanejo luknje ali izpadi.*

2. Od primera do primera ga bom tudi pooblastil, da bo z nasvetom in pomočjo sodeloval s komandanti SS in policije.

3. V teh primerih mu morajo vsi uradi omogočiti vpogled v celotno dejavnost SS in policije".

S temi tremi določbami je Globocnik še povečal Lerchov pomen. Kot bomo videli, je ta proti koncu vojne še nenehno rastel.

Ko že govorimo o posebni Globocnikovi naklonjenosti do nekaterih svojih sodelavcev, moramo poleg Lercha in Michalsena navesti še esesovskega majorja Christiana Wirtha, zloglasnega inspektorja akcijskega oddelka "*Reinhard*" v Lublinu in Trstu, Lahko celo rečemo, da so bili trije oficirji Globocnikovi najzvestejši sodelavci in so tudi uživali njegovo največje zaupanje. Tako kot si je v Lublinu prizadeval, da bi jim v Berlinu "*izboril*" kar največji esesovski čin, tako jih je tudi v Trstu držal na zelo pomembnih položajih, seveda v mejah svojih in tudi njihovih možnosti. Wirthu je maja 1944 zaupal pomembno nalogo zavarovanja ceste Trst–Reka in ga je zato imenoval za "*zavarovalnega komandanta*". (Sicherungskomandant). Tisti čas je imenoval še dva zavarovalna komandanta, prvega za boksitno območje v zahodni Istri in drugega za premogovno območje v južni Istri, vendar sta imela oba nižja čina in ju je podredil komandantu SS in policije za Istro, medtem ko je Wirth kot zavarovalni komandant za cesto Trst–Reka bil podrejen neposredno Globocniku. Ko je Wirth pri opravljanju svoje naloge 26. marca 1944 padel pri Kozini, ga je tudi pri tej nalogi nasledil esesovski major Dietrich Alers.

3. Varnostna policija in varnostna služba (Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst)

Nemški okupator je v operacijski coni "*Jadransko primorje*" jeseni 1943 ustanovil tudi organe varnostne policije in varnostne službe. Še septembra 1943 je dr. Ernst Kaltenbrunner kot šef glavnega državnega varnostnega urada (RSHA) imenoval poveljnika varnostne policije in varnostne službe v operacijski coni "*Jadransko primorje*", in sicer esesovskega podpolkovnika, vladnega svetnika dr. Ernsta Weimanna. Ta je bil v letih 1938–1943 vodja urada državne policije, (Staatspolizeileitstelle) v Celovcu, od julija do septembra 1943 pa komandant varnostne policije in varnostne službe v Žitomirju v Ukrajini. Dr. Weimann si je svoj urad uredil najprej v Albergo di Citta, odkoder ga je oktobra 1943 preselil v mogočno stavbo na Piazza Oberdan 4, Po liniji varnostne policije je bil podrejen poveljniku varnostne policije za Italijo SS-Brigadeführerju in generalmajorju policije dr. Wilhelmu Harsterju v Veroni, imel pa je stike tudi neposredno z glavnim državnim varnostnim uradom v Berlinu. Seveda pa je operativne naloge dobival od višjega vodje SS in policije Globocnika.

Dr. Weimann pa ni ostal poveljnik varnostne policije in varnostne službe v Trstu do konca vojne, temveč le do srede maja 1944, ko so ga poslali v Galatz v Romuniji za poveljnika varnostne policije in varnostne službe.

Nasledil ga je SS-Brigadeführer in generalmajor policije Wilhelm Günther, ki je prišel iz Poljske in je bil tudi nekaj časa v Lublinu. Ko je pozimi 1944–1945 zbolel, ga je februarja 1945 nasledil SS-Oberführer in polkovnik policije, višji vladni in kriminalni svetnik dr. Emanuel Schäfer, ki je prišel iz Beograda. Kaže, da tudi on ni bil dolgo na tem položaju, saj nek vir aprila 1945 omenja kot poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu esesovskega majorja Hansa Rexeisna, avstrijskega Nemca, ki je bil najprej v policijski službi na Koroškem in nato v Beogradu. Od štirih poveljnikov varnostne policije in varnostne službe v Trstu sta biła torej dva takšna, ki sta prej delovala na Koroškem, eden pa v Lublinu.

Sedež poveljnika varnostne policije in varnostne službe v operacijski coni "*Jadransko primorje*" je bil ves čas v Trstu. Verjetno zaradi zavezniškega bombardiranja tega

mesta so v S. Danielu in Friuli vzpostavili izogibno nastanišče (Ausweichquartier), ki ga je verjetno vodil esesovski major Wilhelm Beissner, ki je prišel tja iz Zagreba. Vendar so že 5. oktobra 1944 to nastanišče prenesli v Videm (Udine), moštvo 3. čete 13. bataljona Schuma (Schutzmannschaft) pa premestili v Pulj na voljo vodji tamkajšnje izpostave; vendar ne za stražarsko službo, temveč za "*ogledništvo in uničevanje tolp*". O tej četi ne vemo ničesar. Kmalu je tudi major Beissner zapustil operacijsko cono.

Naloga poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu je bila podobna nalogi njegovih vrstnikov v zasedenih pokrajinah: uničevanje nasprotnikov nacizma in tretjega rajha, kar je seveda povedano zelo splošno in enostavno. Pri tem ni bil temeljni oborožen boj s partizanskimi enotami, kajti za to je bila zavezana predvsem redarstvena policija, temveč izsleditev in uničevanje političnih organizacij narodnoosvobodilnega gibanja. Kot bomo videli, je bila ena od treh vej nemške varnostne policije tudi kriminalna policija (Kriminalpolizei) z nalogo zatirati raznovrstni kriminal, vendar je v operacijski coni "*Jadransko primorje*" bila ta naloga za nemško varnostno policijo precej bolj v ozadju kot kjerkoli drugje. Prvič je to bilo zaradi moči in širine narodnoosvobodilnega boja, ki je zaposloval večino kadra nemške varnostne policije, in drugič zaradi obstoja italijanskih policijskih organov, ki so vsi brez izjeme nadaljevali svoje delo tudi po italijanski kapitulaciji. Zato je lahko nemška varnostna policija velik del naloge zatiranja kriminala prepuščala italijanskim policijskim organom.

Urad poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu je združeval tri veje, in sicer tajno državno policijo ali gestapo, kriminalno policijo in varnostno službo (SD) kot strankino in policijsko, od pomladi 1944 pa še kot vojaško obveščevalno službo. Sestavljen pa je bil ta urad podobno kot glavni državni varnostni urad v Berlinu ali Harsterjev urad v Veroni. Imel je sedem ali osem oddelkov, od katerih sta se prva dva ukvarjala z organizacijskimi, personalnimi, šolskimi in upravnimi ter gospodarskimi vprašanji same varnostne policije in varnostne službe, vsi drugi pa z vsebinskimi vprašanji tajne državne in kriminalne policije ter varnostne službe.

Kmalu so prvi in drugi oddelek združili v oddelek III in ga je vodil esesovski in policijski stotnik ter višji policijski inspektor Alfred Schrank. Med esesovskimi oficirji v tem združenem oddelku smo zasledili poročnika Heinza Friedricha in Strückerja ter podporočnika Alfonsa Pelko in Kurta Döhnerta. Poznamo imena najmanj 19 esesovskih in policijskih podoficirjev in mož, in kaže, da jih je bilo med njimi največ iz referata II C 3, ki je skrbel za prometna sredstva in so bili v njem tudi vozniki avtomobilov.

Vsebinsko najpomembnejša oddelka poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu sta bila prav gotovo III. in IV. oddelek in sta bila tudi najštevilnejša. III. oddelek je bil oddelek varnostne službe za "*nemška življenjska območja*" (SD – Inland, deutsche Lebensgebiete) in se je notranje delil v več pododdelkov (III A – pravo, III B – narodnost, III C – kultura, III D gospodarstvo) in ti naprej v referate. Oddelek je vodil esesovski stotnik dr. Karl Pattig in v njem so bili vsaj še tile esesovski oficirji, katerih zadolžitve niso natančneje znane: stotniki Bethcke, Knopp in Bauer, poročniki Erich Ufken, Heinrich Friedrich, dr. Lichtenberger in Walter Weyler, podporočnika Wolfgang Molitor in Wilhelm Stankusch ter SS-Sonderführer Wilhelm Kofler, dva podoficirja ter sedem uslužbencev. Naloga tega oddelka je bila spremljati in razčlenjevati dogajanje na omenjenih štirih področjih ter predlagati ukrepe za njihove spremembe in izboljšanje.

Osrednji in za zatiranje narodnoosvobodilnega gibanja daleč najpomembnejši oddelek je bil IV. oddelek, ki je bil oddelek tajne državne policije (gestapo) in se je ukvarjal "*z izsledovanjem in zatiranjem nasprotnikov*". Tudi ta oddelek je bil zelo razvejan, podobno kot urad IV v glavnem državnem varnostnem uradu v Berlinu (vodil ga je SS-Gruppenführer in generallajtnant policije Heinrich Müller), in je imel več strokovnih referatov. Referat IV A 1 se je ukvarjal z zatiranjem komunizma, marksizma, ilegale in

sovražne propagande, referat IV A 2 se je ukvarjal z zaščito pred sabotažami in z zatiranjem sabotažne dejavnosti, referat IV A 3 se je ukvarjal s t. i. reakcijo, opozicijo, legitimizmom, liberalizmom in emigracijo. Referat B 1 se je ukvarjal s političnim katolicizmom, referat IV B 2 s političnim protestantizmom, referat IV B 3 z drugimi cerkvami in prostozidarstvom, referat IV B 4 pa z zatiranjem Židov in s tehničnimi vprašanji izganjanja nenemškega prebivalstva. Referat IV C 1 je skrbel za politično označevanje ljudi in je vodil kartoteke, referat IV C 2 je bil referat za zapore in pošiljanje ljudi v koncentracijska in delovna taborišča.

Ti in še drugi referati v IV. oddelku poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu (znan je tudi obstoj referata IV E, ki se je ukvarjal z vprašanji industrijske zaščite in zavarovanje za vojno pomembnih objektov) seveda niso bili enakovredni. Glede na močan in širok narodnoosvobodilni boj so bili prav gotovo daleč pomembnejši referati, ki so se ukvarjali s tem vprašanjem, kakor pa npr. referati, ki so obravnavali druga vprašanja. Torej so bili najpomembnejši referati IV A 1, IV A 2 in IV C 2. Slednjega je obveščevalni list poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu opisal takole: "*Referat IV C 2 je referat za zapore poveljnika varnostne policije Trst. Zapiranje in izpuščanje jetnikov gre praviloma preko referata IV C 2, kjer vodijo tudi kartoteko jetnikov, ki jih pošiljajo v zapor, za poveljnika varnostne policije. Izpustitve, zahteve za koncentracijska taborišča, za delo v rajhu je torej treba praviloma predložiti za odločitev vodji oddelka IV.*"

Pomen IV. oddelka v primerjavi z drugimi oddelki se je že na zunaj kazal v tem, da ga je vedno vodil esesovski major in ne stotnik ali poročnik kot druge. Do srede oktobra 1944 ga je vodil kriminalni direktor August Schiffer, ki je prišel iz Berlina (prej je bil nekaj let v Stettinu), odšel pa je v Bolzano. Nasledil ga je pravnik in vladni svetnik Hermann Metzker, ki je bil na tem položaju do konca vojne. V IV. oddelku so za daljši ali krajši čas delali tile esesovski oficirji: poročnik Rudolf Scholz, Friedrich Steurer, Ernst Floreck, Fritz Schwörer, Paul Möller in Wilhelm Hudy ter podporočnik Karl Kepplinger. Znana so imena vsaj 25 esesovskih podoficirjev in dveh uslužbencev oziroma uslužbenk, znana je tudi cela vrsta prevajalcev in prevajalk, nemške, italijanske, slovenske in hrvaške narodnosti.

Najtesneje povezan z oddelkom IV je deloval oddelek IV N, ki se v virih pojavlja včasih tudi kot referat IV N (Nachrichtendienst und Vertrauenspersonen) v oddelku IV. Vemo, da so takšni oddelki obstajali tudi v drugih pokrajinah, npr. v Spodnji Štajerski in Gorenjski, kjer je bilo zelo razvito narodnoosvobodilno gibanje. Kaže, da je šlo najprej res za poseben referat v oddelku IV, ki je imel obveščevalno nalogo pri iskanju in zatiranju nasprotnikov nemškega rajha in fašizma in je imel tudi skrb za zaupnike (Vertrauensmänner). Zaradi svoje pomembnosti se je ta referat verjetno sčasoma osamosvojil in ga srečamo med drugimi oddelki. Referat ali oddelek je redno in zelo sistematično zbiral podatke o partizanskih enotah, njihovi moči, oborožitvi, namenih itd., pri čemer se je opiral na poročila orožniških in policijskih enot, ustanov itd., na podatke svojih zaupnikov in zaslišanih ujetnikov. Zbrane podatke je razčlenjeval in nato predlagal redarstveni policiji ustrezne ukrepe. O kadrovski sestavi tega referata ali oddelka nimamo podatkov.

Oddelek V, ki je bil oddelek kriminalne policije za zatiranje kriminala (razen t. i. političnega), je bil manj pomemben od IV, in tudi skromnejši, saj so mnogo dela zanj opravile razne ustanove italijanske policije. Oddelek je vodil esesovski podporočnik (pozneje poročnik) Karl Weissmann. Niso nam znani niti drugi oficirji niti približno število sodelavcev oddelka.

Poslednja oddelka, o katerih tudi nimamo podatkov o njuni kadrovski sestavi, sta bila oddelka VI in VII. Oddelek VI (SD-Auslandsnachrichtendienst) je skrbel za obveščе-

valno službo v inozemstvu, oddelek VII (Ideologische Forschung und Gebrauch) pa se je ukvarjal z ideološkimi raziskavami in njihovo uporabo v praksi. Medtem ko za oddelek VI vemo le to, da je obstajal tudi v Trstu, pa za oddelek VII vemo le to, da je bil v njem tudi esesovski podporočnik Waldemar Hüsing.

Poveljnik varnostne policije in varnostne službe v operacijski coni "*Jadransko primorje*" v Trstu je imel v pokrajinah svoje izpostave, ki so se najprej imenovale "*Aussendienststellen*" in pozneje "*Aussenkommandos*". Vodili so jih esesovski in policijski stotniki in poročniki.

Kaže, da v začetku ni bilo izpostave v Trstu in da so vse zadeve, ki bi jih obravnavala tržaška izpostava, obravnavali v uradu poveljnika varnostne policije za operacijsko cono "*Adriatisches Küstenland*" na Piazza Oberdann 4 v Trstu in so šele pozneje, sredi leta 1944 za tržaško pokrajino ustanovili svojo izpostavo. Bila je v Barkovljah, na Via Bonafata 3. Vodil jo je esesovski stotnik Günther Labitzke in je bil v njej tudi esesovski poročnik Karl Kepplinger ter najmanj devet esesovskih podoficirjev, od katerih so nekateri nekaj časa delali tudi v oddelku IV poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu.

Izpostavo v Gorici je najprej vodil esesovski stotnik Kossek, za njim esesovski poročnik Andreas Cerne, in od junija 1944 do osvoboditve esesovski stotnik Herbert Wuth. Vemo, da je v tej izpostavi delal tudi esesovski podporočnik Karl Gschladt, najmanj 5 podoficirjev in dve uradnici.

Izpostavo na Reki je verjetno najprej vodil esesovski poročnik Zörner, za njim esesovski stotnik Heinrich Schlünzan in ko je ta postal tožilec pri posebnem sodišču za javno varnost v Trstu, esesovski stotnik Fritz Hinays. V tej izpostavi je delalo še nekaj esesovskih oficirjev: stotnik Knopp, poročnika Becker in Erich Ufken, podporočnik Rössler, vsaj enajst podoficirjev in vsaj ena uradnica.

Konec leta 1944 so tej izpostavi priključili skupino obmejne carinske zaščite pod poveljstvom carinskega inspektorja Brunsa. Ti graničarji, ki so varovali mejo operacijske cone "*Jadransko primorje*" nasproti t. i. Neodvisni državi Hrvatski (kaže, da jih na drugih območjih te operacijske cone ni bilo), so prej spadali pod nemško finančno ministrstvo, dokler niso vseh graničarjev podredili varnostni policiji in varnostni službi.

Izpostavo v Pulju je ves čas vodil esesovski poročnik Helmut Prasch, avstrijski Nemec, ki je bil v letih 1941–1942 okrožni šolski vodja in sodelavec gestapa v Kamniku. Bil je edini v operacijski coni "*Jadransko primorje*", ki si je zaradi svoje zavzetosti pri zatiranju narodnoosvobodilnega gibanja prislužil "*zlato značko za boj proti tolpam*". Iz njegovega urada je znan le še esesovski podporočnik Hoffmeister in enajst podoficirjev.

Med najmočnejše izpostave poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu lahko štejemo izpostavo v Vidmu (Udine), kar je glede na velikost furlanske pokrajine tudi razumljivo. Izpostavo je najprej vodil esesovski poročnik Binder, za njim poročnik Paul Müller in nato stotnik Heinz Schmiedtke. Iz te izpostave poznamo še nekaj esesovskih oficirjev, in sicer: stotnika Borcherta, poročnike Wilhelma Alwanga, Fritza Schwörerja in Pattererja, podporočnika Karla Weissmanna in Helmuta Albrechta ter SS-Sonderführerja Wilhelma Koflerja, ki je bil verjetno prej pripadnik vojaške obveščevalne službe "*Abwehr*". Vemo za imena vsaj enajstih esesovskih podoficirjev ter treh uradnic.

Seveda pa imenoma navedeni oficirji in število podoficirjev tako v uradu poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu kot v njegovih pravkar naštetih izpostavah niso vsi. Poznamo še imena nekaterih oficirjev (npr. majorja Wilhelma Beissnerja in Ernsta Bibersteina, stotnika Hermanna Altmanna in Sprenkmanna, podporočnika Arna Wolfa in SS-Sonderführerja Staneka) ter najmanj 52 esesovskih podoficirjev in 13 uradnikov ter uradnic, za katere nimamo podatkov, v katerem oddelku ali izpostavi so delali.

Na območju poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu je bilo tudi nekaj postojank (Stützpunkte) varnostne policije in varnostne službe. Te so bile podrejene ustrezni izpostavi varnostne policije in varnostne službe. Vendar teh postojank ni bilo mnogo. Vemo, da so bile na Sušaku (vodja esesovski podoficir Wilhelm Kiefer, nato esesovski podoficir Paul Kleemann), v Ilirski Bistrici (vodja esesovski poročnik Becker, sodelavec podoficir Erich Eberhardt), v Pazinu in Portorožu.

Ne vemo pa, ali je bila v Palmanovi od jeseni 1944 tudi postojanka varnostne policije in varnostne službe, ki je bila podrejena izpostavi v Vidmu, ali pa je bil tam nekaj mesecev nek "*posebni oddelek*", (Sonderkommando). Tja je namreč 1. novembra 1944 prispel oddelek miličnikov, 2. četa I. bataljona V. polka milice za teritorialno obrambo; vodil ga je esesovski stotnik Herbert Packebusch in v njem so bili oficirji milice: stotnik Ernesto Ruggiero (doma iz Neaplja), podporočnika Romolo Cella in Giacomo Rottigni, nekaj podoficirjev (med njimi Egidij Rebec, podčastnik iz divizije X. Mas, doma iz Trsta, ter okoli 50 mož. V neki vojašnici (Piave) so si uredili zapore in mučilnico; skupaj z vodom iz 24. SS brigade kraških lovcev, ki ga je vodil stotnik Odorico Borsatti (doma iz Pulja), so ustrahovali območje Palmanove, zasledovali partizane in pristaše osvobodilnega gibanja itd. Poročajo, da so prijeli in zaprli ter mučili okrog 500 ljudi in so jih mnogo postrelili. Packebuschev oddelek je deloval v Palmanovi do umika nemškega okupatorja iz Furlanije, miličniki-zločinci so bili po vojni postavljeni pred sodišče in jih je bilo nekaj obsojenih na smrt.

Verjetno so vsaj v zgodnji pomladi 1945, če ne že prej, ustanovili tudi posebno četo pripadnikov varnostne policije in varnostne službe, ki jo je vodil Schmidt. Uporabljal jo je operativni štab za boj proti partizanom v operacijah proti narodnoosvobodilni vojski. Morda je bil Schmidt oficir v oddelku ali referatu IV N?

4. Redarstvena policija (Ordnungspolizei)

Druga velika veja nemške policije tako v nemškem rajhu kot v zasedenih deželah je bila redarstvena policija (Ordnungspolizei), ki jo je vodil glavni urad redarstvene policije v Berlinu (Hauptamt Ordnungspolizei). Načelnik tega urada oziroma redarstvene policije sploh je bil najprej SS-Obergruppenführer in general policije Kurt Daluege, ki je leta 1942 postal tudi Heydrichov naslednik na Češkem in Moravskem. Ko pa je ta leta 1943 zbolel, ga je kot vršilec dolžnosti načelnika redarstvene policije nasledil SS-Obergruppenführer in general policije Alfred Wünnenberg, za državnega protektorja Češke in Moravske pa je Hitler tisto leto imenoval dotedanjega notranjega ministra dr. Wilhelma Fricka. Avgusta 1943 je namreč postal notranji minister sam Heinrich Himmler.

Nemška redarstvena policija je imela tri sestavine: a) zaščitno policijo (Schutzpolizei), b) orožništvo (Gendarmerie) in c) tehnično nujno službo (Technische Nothilfe). Prva je bila večinoma urejena najprej v čete in bataljone, od poletja 1943 praviloma v polke, ki so leta 1943 postali SS policijski polki, imela pa je celo svojo divizijo t. i. 4. SS-Polizeidivision na vzhodni fronti. Poleg tega je imela svoje oddelke (Kommando der Schutzpolizei) po mestih, kjer praviloma ni bilo orožništva, razdeljene v policijske revirje. Orožništvo je bilo praviloma organizirano po teritorialnem načelu z orožniškimi postajami po občinah, orožniškimi okrožji in glavarstvi ter komandanti orožništva pri državnih namestnikih v deželah. Za nujne potrebe so tudi orožništvo uredili v vode, čete in bataljone, vendar to ni bila stalna praksa. Tehnična nujna služba je bila urejena po t. i. pripravnostih (Bereitschaften) na terenu in je morala nastopiti s tehničnimi sredstvi pri katastrofah (požar, povodenj, potres itd.).

Temeljna naloga redarstvene policije je bila varovanje javnega reda in mira in je bila

tozadevni organ uprave in varnostne policije. V pokrajinah, kjer je bil razvit narodnoosvobodilni boj, je bila njena temeljna naloga zasledovanje in uničevanje oboroženih partizanskih oddelkov, deloma tudi varovanje pomembnejših objektov, če teh ni varovala obratna zaščita ali kakšen drug oborožen oddelek (npr. enote t. i. deželnih strelcev, Landesschützenbataillone).

Redarstveno policijo v zasedenih pokrajinah je vodil poveljnik redarstvene policije (v nemškem rajhu mu je bil soroden inspektor redarstvene policije v vojnem okrožju, seveda z manjšimi pristojnostmi), ki je bil navadno polkovnik ali generalmajor policije. Operativno je bil podrejen višjemu vodji SS in policije v tisti pokrajini ali vojnem okrožju (ki je v nekaterih pokrajinah bil tudi vodja operativnega štaba za uničevanje tolp), organizacijsko pa glavnemu uradu redarstvene policije oziroma načelniku redarstvene policije (Daluegeju ali Wünnenbergu) v Berlinu. Za poveljnika redarstvene policije v operacijski coni "*Jadransko primorje*" je Wünnenberg 22. 9. 1943 imenoval esesovskega polkovnika (SS-Standartenführer) in polkovnika zaščitne policije Hermanna Kintrupa. Kaže, da se je za prihod tega oficirja v Trst zavzel tudi Globocnik, saj je bil Kintrup namestnik poveljnika nekega policijskega polka in poveljnik redarstvene policije v Lublinu, od 1. avgusta 1941 pa načelnik štaba pooblaščenca državnega vodje SS za ureditev postojank SS in policije na vzhodu. Ko je Himmler 20. 7. 1941 obiskal Lublin, ga je sprejel v SS in mu dodelil čin esesovskega polkovnika. Kintrup je ostal v Trstu do konca vojne. Imel je ustrezen štab, ki je bil seveda organiziran kot vojaški štab in ne npr. kot urad poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu. Načelnik štaba je postal esesovski major in major zaščitne policije Werner Mundhenke, ki je tudi prispel iz Lublina, kjer je bil načelnik štaba nekega policijskega polka. Tudi Mundhenke je ostal v Trstu do konca vojne, vendar je bil tako zaposlen v operativnem štabu za uničevanje tolp, da je jeseni 1944 postal načelnik štaba poveljnika redarstvene policije v Trstu esesovski podpolkovnik in podpolkovnik zaščitne policije Wilhelm Kurth. Ker so se naloge nekaterih oddelkov poveljnika redarstvene policije v Trstu precej skladale z nalogami ustreznih oddelkov višjega vodje SS in policije v operativni coni "*Jadransko primorje*" in operativnega štaba za uničevanje tolp, so bili vodje nekaterih oddelkov isti oficirji ali pa je nek oddelek imela le ena ustanova oziroma štab, druga dva pa ne. V operativnem (Ia) oddelku štaba poveljnika redarstvene policije v Trstu so bili major zaščitne policije Jaspers in podporočnika Pomplun in Josef Wallner ter nekaj podoficirjev. Oddelek za orožje in strelivo (Ib) je bil v Globocnikovem uradu, obveščevalni oddelek (Ic) je bil v operativnem štabu za bojevanje s partizani. Personalni oddelek (IIa/b) je vodil major zaščitne policije dr. Enzelsberger. Sodni oddelek (III) je bil pri najvišjem vodji SS in policije v Italiji, oskrbovalni oddelek (IVa) je vodil policijski častnik Dettmer, sanitetni (IVb) pa štabni zdravnik dr. Gammer (v tem oddelku je bil tudi častnik Schoberth), oddelek za zračno in plinsko zaščito (Lu.) je vodil stotnik Hellinger (pri njem je bil podporočnik Brenner), transportni oddelek (K.) je vodil častnik Schäfer, obveščevalni (N.) pa major Müller.

Podobno kot je imel poveljnik varnostne policije v vseh pokrajinah operativne cone svoje izpostave, je imel tudi poveljnik redarstvene policije tam od novembra 1943 svoje pooblaščence, ki so se najprej imenovali štabni oficirji (Stabsoffiziere) redarstvene policije (enako kot pri državnih namestnikih v pokrajinah nemškega rajha), nato od januarja 1944 zvezni oficirji (Verbindungsoffiziere) redarstvene policije, nato nekaj tednov komandanti odsekov (Abschnittskommandeure) redarstvene policije in končno od srede leta 1944 dalje akcijski oficirji (Einsatzkommandeure) redarstvene policije. Čeprav ne poznamo natančnejših predpisov o njihovih pristojnostih, pa lahko že iz njihovega preimenovanja iz "*oficirjev*" v "*komandante*" sklepamo o povečanju njihovih pristojnosti in pomena. Že pri opisu položaja Globocnikovih pooblaščencev v pokraji-

nah smo videli, da je lahko tak pooblaščenec imenoval štabnega ali akcijskega komandanta redarstvene policije za vodjo personalnega urada v svojem štabu. Ne vemo sicer za take primere, vemo pa, da so nekateri štabni ali akcijski komandanti redarstvene policije, nastopali kot operativni oficirji v štabih Globocnikovih pooblaščencev v pokrajinah, npr. v Trstu in Gorici.

Za tržaško pokrajino so za štabnega oficirja redarstvene policije imenovali podpolkovnika zaščitne policije Tennstädta, ki je ostal na tem položaju do konca vojne, za goriško pokrajino je bil štabni oficir najprej major zaščitne policije Grotjahn v Gorici, pozneje pa major zaščitne policije Homburg, za reško ali kvarnersko pokrajino je bil štabni oficir najprej orožniški major Kauba in pozneje stotnik zaščitne policije Maas na Reki, za Istro je bil major zaščitne policije dr. Helmut Herzog v Pulju, maja 1944 so za severno Istro imenovali posebnega komandanta odseka redarstvene policije v Pazinu, in to majorja zaščitne policije Ernsta Möllerja, v Vidmu (Udine) je bil štabni oficir najprej major zaščitne policije Homburg in po njegovem odhodu v Gorico major zaščitne policije Eckhard in končno orožniški major Alfred Dietz.

Naloga štabnih ali zveznih oficirjev (pozneje komandantov odsekov ali akcijskih komandantov) redarstvene policije je bila podobna nalogi njihovega nadrejenega poveljnika za vso operacijsko cono, tj. poveljnika redarstvene policije v Trstu, vendar le za njihovo pokrajino ali območje. Podrejene so jim bile sile redarstvene policije, ki so bile neprestano ali začasno na njihovem akcijskem območju. Ob sebi so imeli razmeroma majhen štab od 5 do 9 oseb.

Ena od zanimivosti v organizaciji redarstvene policije v operacijski coni "*Jadransko primorje*" je bila tudi ta, da je nemški okupator v severnih predelih te cone, ki so mejili na nemški rajh, imel tudi nekaj orožniških ustanov, organiziranih tako kot v nemškem rajhu ali v tistih zasedenih pokrajinah, ki jih je nameraval priključiti k nemškemu rajhu (npr. Spodnja Štajerska in Gorenjska). Tako je bilo od pomladi 1944 najprej za krajši čas v Trstu in nato do konca vojne v Vidmu (Udine) I. orožniško glavarstvo (Gendarmeriehauptmannschaft I), ki ga je vodil orožniški stotnik (pozneje major) Alfred Dietz, v Bovcu pa II. orožniško glavarstvo, ki ga je vodil esesovski stotnik in stotnik zaščitne policije Oehl in nato orožniški stotnik Förster. Nimamo pa podatkov o organizacijski in personalni sestavi nižjih orožniških organov (orožniških okrožnih vodstev in orožniških postaj), ki jih verjetno ni bilo. Vemo pa, da so bile nekatere manjše orožniške enote, npr. orožniški vodi. Proti koncu vojne so prišle nekatere orožniške enote tudi iz severne Italije (npr. orožniški vod orožniškega glavarstva "*Umbrien*").

Nemška zaščitna policija (Schutzpolizei) kot sestavni del nemške redarstvene policije je imela v glavnih mestih pokrajin operacijske cone "*Jadransko primorje*" od junija 1944 dalje tudi teritorialno organizirane ustanove. V Trstu kot glavnem in največjem mestu operacijske cone je bilo poveljstvo zaščitne policije (Kommando der Schutzpolizei), ki je imelo štiri policijske revirje (Polizeireviere) in ga je vodil major zaščitne policije Johann Matz. V glavnih mestih drugih pokrajin so bili službeni oddelki zaščitne policije (Schutzpolizeidienstabteilungen), ki so jih vodili poročniki zaščitne policije Körner (Pulj), Lösch (Udine), Radzun (Gorica) in Zschernack (Reka). Oddelek v Trstu je imel po sistemizaciji 43 policistov, tistih v glavnih mestih drugih pokrajin pa po 32.

Temeljne enote zaščitne policije, ki jih je imel na voljo poveljnik redarstvene policije v Trstu, so bile čete, bataljoni in polki zaščitne policije, v katerih so bili predvsem nemški policisti. Lahko trdimo, da so to bile poleg nemških esesovskih enot do konca vojne zagrizene enote za boj proti partizanom. Iz njih so dezertirali le redki posamezniki; primer, da je pobegnila večja skupina, je znan le iz III. bataljona 10. SS-policijskega polka, pa še to je bilo okrog 70 Alzačanov, ki so se čutili Francoze in ne Nemce.

Prva enota zaščitne policije, ki je prišla v operacijsko cono "*Jadransko primorje*", je bil II. bataljon 19. SS-policijskega polka (poveljnik podpolkovnik zaščitne policije Willi Hertlein), ki so ga takoj po kapitulaciji Italije poslali iz Gorenjske v Pulj, kjer pa je ostal le nekaj tednov. Jeseni 1943 je prispel v Trst III. bataljon 15. SS-policijskega polka (poveljnik major zaščitne policije Gerhard Schwerdt Fager, štab polka je bil v Vercelli v Italiji). Nato je prispel na Reko in v Opatijo I. bataljon SS-policijskega polka "*Bozen*" (poveljnik major zaščitne policije Daluege, štab polka je bil v Bolzanu). Junija 1944 je prispela iz Sovjetske zveze v Gorico temeljna nemška policijska enota v operacijski coni, tj. 10. SS-policijski polk pod poveljstvom esesovskega polkovnika in polkovnika zaščitne policije Ernsta Köhlerja. Köhler je kmalu postal policijski komandant za Spodnjo Štajersko in sta ga kot poveljnika navedenega polka nasledila majorja zaščitne policije Johannes Blank in Gustav Zuschneid. Polk je imel tri bataljone, ki so bili navadno v Gorici, Ajdovščini, in Idriji, odkoder so se udeleževali ofenzivnih operacij proti enotam IX. korpusa in tudi proti enotam italijanskega odporniškega gibanja v Furlaniji. Sredi januarja 1945 je prispel v operacijsko cono, in to v Pontebbo, štab SS-policijskega polka "*Alpenvorland*" z dvema svojima bataljonoma (I. in III,). Poveljnik polka je bil najprej polkovnik zaščitne policije Menschik in pozneje polkovnik Kellner. Še prej pa je iz Verone prispel III. bataljon 12. SS-policijskega polka, o katerem nimamo natančnejših podatkov; vemo le to, da je bil vsaj nekaj časa neposredno podrejen višjemu vodji SS in policije.

Pod poveljnika redarstvene policije v Trstu je spadalo tudi nekaj samostojnih nemških policijskih čet in vodov. To so bile predvsem 21. in 182. policijska planinska obveščevalna četa v Trstu in Gradiški (poročnik Walter Pauker), policijska transportna četa v Trstu (poročnik Rill), 5. policijska tankovska četa, 2. četa tankovskih lovcev, policijska četa za posebno uporabo "*Alpenland*" v Pazinu (stotnik Mays), motorizirana transportna kolona v Tricessimu, 40. vod delavnic v Trstu, policijski pionirski vod, 27. motorizirani orožniški vod v Trstu (pozneje v Gradiški), orožniški vod v Tricessimu in morda še kakšna manjša policijska enota.

Poveljniku redarstvene policije v Trstu je bil podrejen tudi oddelek za vodno zaščito za vzhodni Jadran (Wasserschutz – Kommando "*Ost-Adria*") pod poveljstvom Kapitän-Leutnanta Säckela (podoben oddelek "*West-Adria*" je bil v Benetkah).

Glede na velikost območja teh sil ni bilo ravno mnogo. Razlog za to je v velikem številu drugih enot – kvislinških ali kolaboracionističnih iz operacijske cone same in iz Severne Italije, iz Sovjetske zveze (kozaki in Kavkazijci) in z Balkana (Nedičevci in četniki) pa tudi nemške vojske (nenehno najmanj dve diviziji) in oddelkov SS (vsaj 3 bataljoni) itd. Nekatere kvislinške ali kolaboracionistične enote so tudi spadale pod poveljnika redarstvene policije v Trstu, druge pa spet neposredno pod višjega vodjo SS in policije Globocnika. O obojih bomo poročali v posebnem poglavju.

5. Gospodarska policija (Wirtschaftspolizei)

Poleg dveh glavnih vej nemške policije je bila v operacijski coni "*Jadransko primorje*" tudi posebna policija, in to: gospodarska policija (Wirtschaftspolizei). Naloga gospodarske policije je bila zlasti boj proti tihotapstvu, gospodarskemu kriminalu, črni borzi in navijanju cen, podkupovanju itd., tj. proti pojavom, ki so se s trajanjem vojne vse bolj množili in širili. Kaže, da se je za njeno ustanovitev zavzemal zlasti vrhovni komisar dr. Friedrich Rainer, spadala pa je neposredno pod višjega vodjo SS in policije Globocnika.

Dne 20. decembra 1943 je Globocnik obvestil prefekte, da ustanavlja gospodarsko

policijo. Kaže, da so jo delili v dve veji, in sicer na mestno (Stadtswirtschaftspolizei, polizia annonaria civica) in obmejno (Grenzwirtschaftspolizei, polizia annonaria di confine). Predvidevali so, da bo imela mestna veja v Trstu 70, na Reki 25, v Vidmu 25, Pulju 20 in v Gorici 12 policistov. Obmejna gospodarska policija je bila zlasti ob Tilmentu in verjetno tudi ob meji z NDH v Gorskem Kotaru in Hrvatskem Primorju. Za vodjo gospodarske policije je Globocnik imenoval esesovskega majorja Fritza Wölbinga, ki je med dvema vojnama deloval v Avstriji in je bil poleti 1943 na Bledu in nato za krajši čas v Ljubljani. Marca 1944 je visoki komisar dr. Rainer imenoval Wölbinga tudi za državnega komisarja za pobijanje črne borze (Staatskommissar für die Bekämpfung des Schleichhandels). Kaže, da je bil Wölbingov namestnik v gospodarski policiji esesovski major Ernst Biberstein, strokovni referent pa vladni svetnik Hackl. Podobno kot pri varnostni policiji in varnostni službi je bil tudi pri gospodarski policiji osrednji urad (Wirtschaftspolizeizentrale) v Trstu, izpostave (Wirtschaftspolizeiaussenstellen) pa v glavnih mestih in nekaterih večjih mestih pokrajin (npr. v Postojni). Vodje nekaterih izpostav so bili italijanske ali tudi slovenske narodnosti (v Gorici npr. stotnik Armando Molino).

6. Nemška policija in kvislinške enote

Eden izmed temeljnih namenov nemškega okupatorja v operacijski coni "Jadransko *primorje*" je bilo izrabljanje ljudskih sil za vojne potrebe nemškega rajha. Visoki komisar dr. Rainer je 29. novembra 1943 izdal "*odredbo o obvezni vojaški službi*", ki je imela zanimivo predzgodovino. Dr. Rainer se je namreč uprl temu, da bi vojaške ustanove italijanske fašistične republike v severni Italiji mobilizirale vojaške obveznike tudi v operacijski coni "*Jadransko primorje*" in je to njegovo stališče načelno potrdil tudi Hitler. Vendar sta morala oba upoštevati vsaj navidezno celovitost italijanske države in pustiti v operacijski coni vsaj nekatere italijanske vojaške ustanove, tj. 204. regionalno vojaško poveljstvo v Trstu (204. Comando regionale militare), ki ga je vodil general Giovanni Esposito, in pokrajinska vojaška poveljstva 30–34 (comando provinciale militare) v glavnih mestih pokrajin, razen v Ljubljanski pokrajini. Ta poveljstva so lahko zbirala prostovoljne prijave za vstop v italijansko fašistično vojsko, vendar so nato le okrog 5 odstotkov vseh vojaških obveznikov pustili v to vojsko in še ti so morali oditi iz operacijske cone.

V uvodu omenjene odredbe je dr. Rainer povedal, da so vsi prebivalci cone dolžni dati vse svoje moči za vojno. V prvem členu je določil, da obvezna vojaška dolžnost zajema vse italijanske državljane tistih letnikov, ki so določeni v fašističnem zakonu o civilni mobilizaciji z dne 31. oktobra 1942. V drugih členih je določil, da lahko obveznik izpolni svojo vojaško obveznost z orožjem v roki ali pa brez njega in da je dovolj, da vstopi prostovoljno v domobranske oddelke, obnovitveno službo, nemško vojsko, oddelke SS in nemško policijo, organizacijo Todt ali pa v enote nove italijanske vojske. Dovolj je tudi, da obveznik dela v podjetju, ki ga je vrhovni komisar zaznamoval za vojno pomembno, ali pa se prostovoljno prijavi za delo v nemškem rajhu. Odredba je tudi grozila s kaznijo vsem tistim, ki bi se nameravali izogniti vojaški obveznosti. Če povzamemo, lahko rečemo, da naj bi bila vojna služba obvezna, odločitev za vstop v eno ali drugo v odredbi navedeno vrsto službe pa prostovoljna. Vendar je bila praksa drugačna: najbolj so nemške oblasti omejevale odhod v italijansko republikansko vojsko, najbolj pa pritiskale za vstop v razne oborožene formacije, ki so spadale pod nemško policijo ali pa so obveznike kar prisilno mobilizirale v te formacije.

Novo odredbo je dr. Rainer izdal 6. decembra 1943, in to "*odredbo o ustanovitvi*

domobranskih oddelkov za pomoč pri vzdrževanju reda in varnosti v operacijski coni "Jadransko primorje". Domobranske oddelke sestavljajo domači prostovoljci, ki so sposobni za nošenje orožja, poveljujeta pa jim višja vodja SS in policije v Trstu in Ljubljani. Ker bom v tem poglavju v glavnem navajal oborožene formacije, ki so nastale po tej okupatorjevi odredbi o domobranstvu, bom te enote imenoval domobranske in kvislinške, čeprav izraza nista povsem ustrezna, za vse pa drži, da so bile kolaboracionistične.

Kolaboracionizem v drugi svetovni vojni ni bil pojav, ki bi bil izključno omejen le na nekatere narode in družbene razrede ali sloje. Ljudi so k zavestnemu sodelovanju s fašizmom, italijanskim ali nemškim, vzpodbujali razni razlogi, nacionalni, socialni, ideološki in drugi razlogi, bili pa so tudi kolaboracionisti, ki se bistva svojega početja še zavedali niso. Tukaj seveda ni prostor za izčrpnejšo obravnavo tega zanimivega vprašanja, nekaj misli o italijanskem in slovenskem kolaboracionizmu pod nemško okupacijo v Slovenskem primorju sem navedel na drugem mestu (Kdo je razstrelil spomenik padlim v prvi svetovni vojni v Gorici? Goriški letnik, II/1975, str. 143–154). Tukaj nas ne zanimajo samo tisti kolaboracionistični oddelki, ki so nastali v operacijski coni, temveč tudi tisti, ki so prišli vanjo od drugod, pa so spadali pod nemško policijo. Zato jih bomo tukaj navajali bolj po načelu njihove podrejenosti, kakor pa njihovega izvora. Glede na podrejenost ločimo v operacijski coni "*Jadransko primorje*" med seboj najprej dve veliki skupini: tisto, ki je spadala pod nemška vojaška poveljstva (razni italijanski gradbeni, zavarovalni, topniški in drugi oddelki, od katerih nobeden ni bil večji od bataljona) in ono, ki je spadala pod nemška policijska poveljstva, in sedaj nas zanima seveda samo slednja.

Glede na podrejenost kolaboracionističnih oddelkov, ki so spadali pod nemško policijo, spet ločimo med seboj dve veliki skupini. Prva je tista, ki je spadala neposredno pod višjega vodjo SS in policije Globocnika, druga pa je bila Globocniku podrejena le posredno, ker je spadala neposredno pod poveljnika redarstvene policije v Trstu. Ni mogoče zanesljivo pojasniti, zakaj ta delitev; morda je treba odgovor iskati v tej smeri, da so do jeseni 1944, torej celo leto, spadali pod Globocnika le slovenski in hrvaški domobranci.

a) Kolaboracionistični oddelki pod neposrednim vodstvom višjega vodje SS in policije v Trstu

Kaže, da je imel nemški okupator glede ustanavljanja slovenskih in hrvaških domobranskih oddelkov precej večje načrte, kakor pa jih je mogel uresničiti. Nek vir navaja celo številko 20.000 mož, vendar so uspeli prostovoljno ali prisilno rekrutirati največ od 2000 do 2500 mož. Aprila 1944 so poročali, da že urijo 2000 mož in da bodo ustanovili 5 domobranskih glavarstev (Landschutz-Hauptmannschaften) in 14 domobranskih območij (Landschutzbereiche), česar tudi niso uresničili. Še julija 1944 je domobransko vodstvo v Trstu pisalo, da mora biti domobrancev petkrat več, kot jih je, vendar so do jeseni 1944 uspeli ustanoviti le 17 čet Slovenskega narodnega varnostnega zbora v moči okrog 1850 mož. Inspektor SNVZ je bil polkovnik Anton Kokalj v Trstu oziroma Postojni. Čete so nato združili v bataljone in 1. slovenski udarni polk v Ajdovščini oziroma Postojni, ki mu je poveljeval polkovnik Kokalj in na koncu major Ivan Debeljak. Poudariti je treba, da sta velika večina oficirskega kadra in tudi del moštva prišla iz Ljubljanske pokrajine. SNVZ je imel tudi svojo policijo, in sicer policijske oddelke v Trstu, Postojni, pri Št. Petru na Krasu, v Ilirski Bistrici in Kobaridu, v katerih je bilo konec julija 1944 skupno okrog 85 domobranskih policistov. Dne 8. 2. 1945 so v SNVZ ustanovili še domobranski orožniški zbor, ki ga je vodil major Drago Šinkovec.

Med Hrvati v operacijski coni so na Sušaku uspeli ustanoviti le bataljon hrvaških domobrancev, konec zime 1944–1945 so imeli poseben štab za ustanovitev hrvaškega domobranskega polka (komandant podpolkovnik Dragutin Moderčin), vendar polka niso ustanovili. Eden temeljnih razlogov za takšen neuspeh okupatorjeve mobilizacije ljudskih sil med slovenskim in hrvaškim prebivalstvom operacijske cone sta prav gotovo moč in širina narodnoosvobodilnega boja in okoliščina, da pred prihodom nemškega okupatorja na tem območju ni bilo kontrarevolucionarnih oddelkov, kot so bili npr. v Ljubljanski pokrajini.

Drugi kolaboracionistični oddelek, ki je spadal neposredno pod Globocnika, je bil t.i. Srbski prostovoljski korpus (Serbischer Freiwilligen Korps), sestavljen iz pristašev srbskega kvislinga generala Milana Nediča. Korpus so pripeljali jeseni 1944 iz Srbije preko Avstrije v jugovzhodni del operacijske cone. Sestavljali so ga štirje polki v Ilirski Bistrici, Mučičih, Št. Petru na Krasu in v Prestranku ter bataljon 5. polka na Premu. Poveljeval mu je general Kosta Mušicki v Postojni, štel pa je okrog 4000 mož.

Tretji neposredno Globocniku podrejeni kolaboracionistični oddelek je bila četniška dinarska divizija na Krasu, Vipavski dolini in na Pivki. Tja so jo pripeljali pozimi 1944–1945 iz Hrvatske in Bosne in jo je vodil vojvoda pop Momčilo Dujič. Sestavljali so jo štirje korpusi, in to dalmatinski, liški, bosanski in Jevdevičev, ki so imeli vsak po štiri bataljone. Skupno je ta divizija štela okrog 7.400 mož. Zgodaj spomladi 1945 so nameravali pripeljati tja še črnogorske četnike, vendar je prispela le predhodnica, medtem ko se je glavnina umikala na sever in jo je zelo prizadel ustaški napad na Lijevče polju. Ostanek je zajela Jugoslovanska armada sredi maja 1945 na avstrijski meji.

Globocniku so neposredno podredili tudi italijansko divizijo X. MAS, ko je novembra 1944 za nekaj časa prispela v operacijsko cono. Divizijo, ki ji je poveljeval "*črni princ*" Valerio Junio Borghese, so razmestili v goriški pokrajini in je sodelovala v operacijah proti narodnoosvobodilni vojski, ter pri tem tudi utrpela hude izgube (npr. bataljon "*Fulmine*" v Trnovem). Konec januarja 1945 so divizijo premestili v Furlanijo (poveljstvo v Čedadu), nato pa je odšla iz operacijske cone v Benečijo.

Neposredno pod Globocnika je spadala tudi italijanska 41. črna brigada "*Tullio Cividin*" v Trstu, ki so jo ustanovili jeseni 1944 po vzgledu na fašistične skvadristične črne brigade v Severni Italiji (vodil jih je tajnik fašistične republikanske stranke Alessandro Pavolini). črni brigadi "*Tullio Cividin*", ki je imela okrog 500 fašistov, je najprej poveljeval podpolkovnik Antonio Vidusso in nato tajnik fašistične republikanske stranke za tržaško pokrajino Bruno Samba, njegov pomočnik je bil podpolkovnik Carlo Gioppo-Rini (komandant I. bataljona je bil major Nicola Catalano in pozneje major Massimo Saraceni, ki je bil prej poveljnik II. bataljona). Poleg dveh bataljonov je imela brigada tudi štabno četo. Konec novembra 1944 je Globocnik brigado podredil komandantu SS in policije za tržaško pokrajino, SS-Sturmbannführerju Georgu Michalsenu, ki je o tem 7. 12. 1944 izdal posebno povelje. Michalsen je brigado preuredil tako, da je imela potlej štabno četo in 4 pehotne čete, od katerih je bila ena rezervna. Tri čete je podredil zavarovalnemu komandantu za cesto Trst–Reka, majorju Dietrichu Allersu in kaže, da so bile te čete razmeščene ob tej cesti, npr. v Velikih Munah, Podgorju itd., medtem ko sta biti rezervna in štabna četa na voljo akcijskemu komandantu redarstvene policije za tržaško pokrajino podpolkovniku zaščitne policije Tennstädtu.

Podobno brigado, in sicer 38. črno brigado (38. brigata Nera di Udine), so fašisti jeseni 1944 ustanovili v Vidmu, v Gorici pa so jo ustanavljali in kaže, da je do konca vojne niso utegnili formirati. Pavolini je 12. 2. 1945 ukazal, naj v Gorici ustanovijo bataljon skvadristov (Battaglione Squadristi di Gorizia) in ga vključijo v videmsko črno brigado. In pisma goriškega tajnika fašistične republikanske stranke Giuseppeja Beuzzarja 27. 3. 1945 zvemo, da so nemške oblasti do januarja 1945 nasprotovale ustanovitvi

črne brigade v Gorici in da v centru za mobilizacijo skvadristov v Coneglianu Venetu ustanavljajo "*jedro, ki bo dalo življenje brigadi "Venezia Giulia" in bo ta sestavljena večinoma iz fašistov iz Jadranskega primorja.*" Poročal je, da je zbranih okrog sto fašistov in izrazil upanje, da jih bo kmalu tisoč.

Za usmerjanje vseh kolaboracionističnih oboroženih oddelkov v operacijski coni "*Jadransko primorje*" si je Globocnik vzpostavil celo organizacijo nemških ljudi.

Lahko mirno rečemo, da je bilo več stotnikov in majorjev nemške zaščitne policije v tej organizaciji, kakor pa v samih enotah nemške policije na tem območju. Globocnik je vse kolaboracionistične oborožene oddelke delil v dve veliki skupini, in to v t. i. domače (landeseigene) in tuje (fremde), včasih pa je iz t. i. domačih izvzel še italijanske in jih označeval kot italijanske, tako da je imel za domače v ožjem pomenu besede le slovenske in hrvaške.

Za usmerjanje t. i. domačih oddelkov je Globocnik najprej ustanovil "*inšpekcijo za domače oddelke*" in ji je na čelo postavil policijskega poročnika dr. Rossbacherja. Temu je bilo podrejenih nekaj inšpektorjev, ki so bili večinoma stotniki zaščitne policije ali orožništva. Čez nekaj časa je iz inšpekcije nastal vodstveni štab za domače oddelke (Leitstab für landeseigene Verbände), ki ga je vodil poročnik dr. Rossbacher. Podrejen je bil neposredno Globocniku. Rossbacherjev štab je bil organiziran kot vojaški štab, vendar ni imel vseh oddelkov. Vemo le za oddelek I a (za izobrazbo), ki ga je vodil esesovski poročnik Hübscher, oddelek I b (za orožje in strelivo), ki ga je vodil orožniški poročnik Matthe, in oddelek I c (obveščevalna služba), ki ga je vodil esesovski poročnik Weiland, bivši adjutant komandanta SS-bataljona kraških lovcev.

Pri komandantih SS in policije v pokrajinah je imel Rossbacherjev štab vodje domobranstva (Landschutzführer) za pokrajine, ki so se imenovali tako najbrž zato, ker so takrat večino t. i. domačih oddelkov sestavljali domobranci slovenske, hrvaške in italijanske narodnosti. Vodja domobranstva za tržaško pokrajino je bil najprej orožniški stotnik Winkel (pozneje orožniški stotnik Ortland) s sedežem na Via Monte Cengio 5, za Istro je bil orožniški stotnik Möller v Pulju, za goriško pokrajino orožniški stotnik Hörr (pozneje orožniški stotnik Karl Wittgen) s sedežem v Gorici na Via Leopardi 3, za kvarnersko orožniški poročnik Hainzl (pozneje orožniški podporočnik Rubow) na Reki in za Furlanijo orožniški stotnik Eberhard Niemann (pozneje orožniški stotnik Eberhardt) v Vidmu. Tem domobranskim vodjem v pokrajinah so bili podrejeni domobranski okrožni vodje (Landschutzkreisführer). Znano je, da sta bila v tržaški pokrajini vsaj dva okrožna vodja, in to v Postojni in Tržiču (Monfalcone), v Istri celo trije, in to za severno Istro v Pazinu, za srednjo Istro v Poreču in za južno Istro v Vodnjanu. Za druge pokrajine ne vemo natančneje, kje so bili domobranski okrožni vodje; za Furlanijo vemo le to, da so bili v Palmanovi, Čedadu, Pordenonu, Tolmeču (Tolmezzo) in v Vidmu in da so bili v goriški pokrajini vsaj trije, in to za severni (Tolmin), zahodni del (Gorica) in vzhodni del (Ajdovščina). Iz nekega vira je razvidno, da so bili domobranski okrožni vodje podrejeni neposredno komandantom SS in policije v pokrajinah, medtem ko so bile domobranske šole podrejene neposredno vodstvenemu štabu za domače oddelke.

Domobranski vodje v pokrajinah in na terenu so le usmerjali razvoj domobranskih enot, medtem ko so tem enotam poveljevali lastni poveljniki. Domobranski vodje so usmerjali tudi razvoj tistih domobranskih enot, ki niso bile neposredno podrejene Globocniku, temveč poveljniku redarstvene policije v Trstu.

Delo vseh vrst kolaboracionističnih oddelkov so neposredno usmerjali nemški zvezni ali svetovalni oficirji (Verbindungsoffiziere, Beratungsoffiziere), ki so živeli v teh enotah ali v njihovi bližini. Pri Slovenskem narodnem varnostnem zboru je bil najprej svetovalni oficir orožniški stotnik Rieck in nato orožniški poročnik Peitler, pri I. slovenskem domobranskem polku pa je bil svetovalni oficir orožniški stotnik Heinrich Jütte

in nato poročnik Peitler. Znano je, da je bil svetovalni oficir pri Srbskem prostovoljskem korpusu (t. i. Nedičevci) major Stahlbock, zvezna oficirja pri I. in II. polku tega korpusa sta bila stotnika Kaupp in Weber. Pri četniški diviziji "*Dinara*" je bil svetovalni oficir stotnik zaščitne policije Teltz, medtem ko je bil prvi svetovalec pri četniškem vojvodi popu Momčilu Dujiču poročnik zaščitne policije Konrad. Globocnikov zvezni oficir pri diviziji X. Mas pa je bil polkovnik zaščitne policije dr. Hartmann, nekdanji štabni oficir redarstvene policije v Rimu.

Kot rečeno, so bile domobranske šole podrejene neposredno vodstvenemu štabu za domače oddelke v Trstu, ne glede v kateri pokrajini so bile. Iz skopih podatkov, ki so nam na voljo, lahko sklepamo, da so bile domobranske šole v vseh pokrajinah operacijske cone "*Jadransko primorje*", ki so v policijskem pogledu spadale pod Globocnika. V tržaški pokrajini sta bili dve šoli za domobransko moštvo, in to v Via Combi 15 in v vojašnici Sv. Ivana v Trstu (konec oktobra 1944 preseljena v Postojno), v Furlaniji so bile tri, in to v gimnaziji v Vidmu, v Ukvah (Uggowitz) in v Palmanovi, v goriški pokrajini sta bili dve, in to v Via Leopardi 3 in pri Sv. Mihaelu v Gorici, v Istri so bile tri, in to v Pulju, Poreču in Pazinu, v kvarnerski pokrajini pa dve, in to na Reki in na Sušaku. Poleg teh šol za moštvo, skozi katere je verjetno šla večina domobranskega moštva (za slovensko lahko to trdimo zanesljivo), sta bili vsaj še dve šoli za domobranske podoficirje in oficirje, in to v Devinu in Čedadu. Žal nimamo podatkov o natančnejši organizacijski sestavi vseh teh domobranskih šol, pri čemer bi nas seveda zanimala bolj vloga nemške policije. Nek vir pravi, da je bil vodja šole v Pazinu nemški stotnik Seidel, v Pulju esesovski poročnik Zinsmeister, da je bil izobraževalni vodja v šoli pri Sv. Ivanu v Trstu marca 1944 orožniški stotnik Rieck in pozneje komandant te šole stotnik Heinrich Jütte. Nekoliko podatkov imamo za domobransko podoficirsko in oficirsko šolo v Devinu. Junija in julija 1944 je bil komandant šole esesovski stotnik Adolf Bareuther (vodja šole je bil stotnik SNVZ Radivoj Fajdiga in nato stotnika Vilko Cuderman in Peter Horn) vodja tečajev je bil takrat esesovski stotnik Gustav Hanelt, med instruktorji pa policijska oficirja poročnika Wenighofer in Pirnetti, italijanski stotnik Diovello ter esesovski podoficirji Heyder, Huber, Luthardt, Mouhlen, Polak, Kuttrus itd. Izobraževalni program za domobranske šole je 5. junija 1944 predpisal Rossbacherjev vodstveni štab za domače oddelke v Trstu.

V domobranski šoli v Trstu (verjetno v tisti, ki je bila na Via Combi 15) je bil poveljnik esesovski stotnik Franz Schwarzenbacher, instruktor pa je bil esesovski podporočnik Kurt Franz. V tej šoli so urili italijanske domobrance; morda tiste, ki so jih nato poslali v stražarski bataljon SS. Franz se je pozneje preselil v Gorico, kjer je na Via Leopardi 3 odprl šolo za slovenske domobrance. Kaže, da so tudi iz te šole pošiljali osebje v omenjeni bataljon, kajti Franz je bil v Gorici v oddelku G. stražarskega bataljona SS. Zanimivo je, da je znani zločinec iz Treblinke uril tudi slovenske kolaboracioniste.

Vse nemško osebje, ki je bilo vmesni člen med nemškimi policijskimi ustanovami in kolaboracionističnimi enotami v operacijski coni "*Jadransko primorje*", so imenovali "*nemške okvirne sile*" (deutsche Rahmenkräfte) ali "*nemško okvirno osebje*" (deutsches Rahmenpersonal). To so bili nemški esesovski in policijski ter orožniški oficirji in podoficirji; nek vir pravi, da so jih jemali predvsem iz SS-bataljona kraških lovcev in iz šolskega tabora Sennkeim. Vodil jih je "*der Führer der deutschen Rahmenkräfte im Leitstab für Landeseigene Verbände*" orožniški stotnik Winkel v Trstu.

b) Kolaboracionistični oddelki pod neposrednim vodstvom poveljnika redarstvene policije v Trstu

Najprej lahko rečemo na kratko, da so poveljniku redarstvene policije v Trstu bili podrejeni neposredno predvsem vsi italijanski in kozaški ter kavkazijski oddelki. Čeprav so nemške ustanove včasih tudi za nekatere italijanske kolaboracionistične oddelke uporabljale ime "*domači oddelki*" (landeseigene Verbände), pa teh oddelkov niso podredile neposredno Globocniku, temveč poveljniku redarstvene policije v Trstu, polkovniku Hermannu Kintrupu. Zanimivo je tudi to, da so temu oficirju podredile tudi nekatere italijanske kolaboracionistične oddelke, za katere bi bilo verjetno bolj smiselno, da bi jih podredili poveljniku varnostne policije in varnostne službe v Trstu (npr. karabinjerje, miličnike itd.). Italijanske kolaboracionistične oddelke, ki so bili neposredno podrejeni poveljniku redarstvene policije v Trstu, lahko delimo v več skupin.

Prvo in največjo skupino predstavlja milica za teritorialno obrambo (Milizia Diffesa Territoriale, Landschutz-Miliz). Nastala je iz ostankov nekdanjih fašističnih legij v Julijski krajini in Furlaniji. To milico, ki je bila inačica republikanske nacionalne garde (Guardia nazionale repubblicana) v italijanski fašistični republiki in se je v začetku tudi tako imenovala, dokler je ni Kintrup 11. marca 1944 preuredil v milico za teritorialno obrambo, je vodilo posebno poveljstvo v Trstu na čelu z generalom Angelom Sommavillom. V vsaki pokrajini so ustanovili en polk, in to v Trstu I. polk (iz bivše 58. fašistične legije, medtem ko je bivša 59. fašistična legija v Sežani septembra 1943 izginila), ki ga je vodil major Gualtiero Plisca, v Pulju II. polk (iz bivše 60. fašistične legije), ki ga je vodil polkovnik Melone Ruggero, na Reki III. polk (iz bivše 61. fašistične legije), ki ga je najprej vodil major Giuseppe Porcu in nato podpolkovnik Montesi, v Gorici IV. polk (iz 62. fašistične legije), ki mu je poveljeval podpolkovnik Vincenzo Lamendola, in v Vidmu V. polk (iz bivše 63. fašistične legije), ki mu je poveljeval polkovnik Attilio de Lorenzi. Polki so imeli od tri do pet bataljonov ali od 500 do 1000 mož brez težkega orožja. Dne 20. decembra 1943 je bilo v teh petih polkih skupno 3409 miličnikov. Moštvo so uporabljali predvsem za zavarovanje prometnih poti in pomembnih objektov, deloma tudi za ofenzivne operacije proti partizanom. Moralo v teh polkih so vzdrževali predvsem zagrizeni fašisti, vendar je v zahodnih predelih operacijske cone prišlo tudi do množičnejših pobegov v partizane in do vdaje celih postojank.

V to skupino spadajo tudi drugi italijanski oddelki, ki so jih priključili k milici za teritorialno obrambo. Trst je bil ob italijanski kapitulaciji septembra 1943 sedež nekaterih višjih ustanov raznih vrst milice in karabinjerjev ne samo za Julijsko krajino, temveč tudi širše. Te ustanove so pod nemško okupacijo nadaljevale svoje delo, seveda pod nadzorom ustreznih organov nemškega okupatorja. Precej teh ustanov je nadziral poveljnik redarstvene policije v Trstu.

Poveljstvo italijanske železniške milice v Trstu (poveljnik V. legije "*Ugo del Fiume*" konzul F. Minacapilli in nato polkovnik Enea Gallo) so nemške oblasti podredile poveljstvu milice za teritorialno obrambo v Trstu. Enako je bilo s pristaniško milico (Milizia Portuaria); njo so podredili I. polku v Trstu. Zanimivo je, da so poveljstvu milice za teritorialno obrambo v Trstu podredili tudi vse karabinjerske ustanove v operacijski coni "*Jadransko primorje*".

Po 8. septembru 1943 so v Julijski krajini in Furlaniji ostale na svojih mestih tudi karabinjerske ustanove, razen če so jih pregnali partizani. Poveljstvo V. legije karabinjerjev v Trstu (poveljnik major Raffaele Lombardi) se je čutilo podrejeno generalnemu poveljstvu karabinjerjev v Bresci. Legija je imela poveljstva karabinjerskih skupin (Gruppo dei Carabinieri) v glavnih mestih vseh pokrajin operacijske cone "*Jadransko primorje*", ki so v policijskem pogledu spadale pod Globocnika.

Te skupine (v Vidmu jo je vodil podpolkovnik Agostino Vittucci, v Pulju stotnik Filippo Casini, v Pazinu major Roberto Roberto, v Gorici stotnik Riccardo Pentinelli, in v Trstu podpolkovnik Espartero Petrini) so imeli v mestih in na podeželju nekaj karabinjerskih čet in tenenc (okrajnih poveljstev) ter postaj. Dne 20. decembra 1943 je imela tržaška legija karabinjerjev še 5037 mož. Poveljstvo skupine v Trstu je imelo npr. na voljo tri čete (dve v Trstu in eno v Postojni) ter nekaj tenenc in postaj. Nemška policija je julija 1944 izrabila odhod nekega karabinjerskega stotnika v partizane v Istri in najprej v operacijski coni "*Jadransko primorje*" in nato še v drugih italijanskih pokrajinah popolnoma ukinila karabinjersko organizacijo in dala karabinjerjem na izbiro, ali se popolnoma vključijo v milico za teritorialno obrambo ali pa gredo v internacijo. Iz nekaterih pokrajin so večino karabinjerjev odpeljali v Nemčijo. Prefekt za Istro je npr. poročal, da je 9 karabinjerjev odšlo v milico, 144 pa so jih odpeljali v koncentracijsko taborišče. V Furlaniji so npr. tiste, ki so se izrekli za vključitev v milico, vključili kot poseben bataljon v V. polk milice za teritorialno obrambo "*Friuli*".

Kaže, da so milici za teritorialno obrambo podredili tudi financarje (Guardia della Finanza), ki so jih nemški okupatorji uporabljali za vse drugo, kot pa za opravljanje finančne službe. Imeli so jih v postojankah, da so varovali prometne zveze in objekte ter pomagali nemškemu okupatorju zatirati partizansko gibanje. Nekateri financarski oficirji kot npr. poročnik Francesco Roleri, so se skupaj z nemškimi policijskimi oficirji uvrstili v sezname vojnih zločincev. V Trstu je bilo poveljstvo V. cone finančne straže (poveljnik najprej brigadni general Giuseppe Bagordo in nato brigadni general Filippo Fiocca) s podrejeno V. legijo "*Friuli*" v Vidmu (poveljnik polkovnik Domenico Fumarola) in VI. legijo "*Giulia*" v Trstu (poveljnik polkovnik Persirio Marini) ter s krožki finančne straže v glavnih mestih drugih pokrajin, tj. v Gorici, na Reki in v Pulju. Kot poroča nek vir, so nemške oblasti konec leta 1943 poslale okrog 600 financarjev iz Trsta k Tilmentu, da so tam opravljali naloge obmejne gospodarske policije.

Drugo skupino italijanskih kolaboracionističnih oddelkov predstavlja domobranski alpinski polk "*Tagliamento*" (Reggimento Alpini "*Tagliamento*", Landschutz Alpini Regiment "*Tagliamento*"), ki mu je pri ustanovitvi jeseni 1943 bilo za jedro moštvo nekdanje alpinske divizije "*Julia*". Nemški okupator je v začetku predvideval, da bo ta polk nekakšen obmejni polk, vendar so ga uporabljali predvsem za zavarovanje objektov, predvsem železnice in ceste v dolini Soče, v Baški grapi in Vipavski dolini, pa tudi za operacije proti partizanom. Polku je ves čas poveljeval polkovnik Emilio Zuliani s štabom v Tolminu in pozneje v Špetru Slovenov pri Čedadu. Med tremi bataljoni, sta bila prvi (Tolmin) in drugi (Dornberk) alpinska, tretji (Kanal) pa bersaljerski (morda so ta bataljon vsaj nekaj časa imenovali "*l. bersaljerski bataljon 'Lucio Monera'*"). Polk je decembra 1944 štel okrog 1300 mož. Januarja 1945 so polk preuredili in iz najbolj zanesljivega italijanskega moštva ter nemškega kadra ustanovili policijski prostovoljski bataljon "*Tagliamento*", ki mu je poveljeval major zaščitne policije Sprinckstub, nemški zvezni oficir pri omenjenem polku. Ta bataljon je predvsem sodeloval v ofenzivnih operacijah proti enotam IX. korpusa NOV in POJ.

K tej skupini lahko prištevamo tudi bersaljerski prostovoljski bataljon (Battaglione volontari bersaglieri) "*Bruno Mussolini*", ki so ga sestavili v Veroni in ga sredi oktobra 1943 pripeljali v Sv. Lucijo, da bi varoval železnico v Baški grapi in Soški dolini. Poveljeval mu je najprej stotnik Cavalletti in nato stotnik Ezio Mognaschi. Nemške ustanove so ta bataljon preimenovale v 15. italijanski obalno-trdnjavski bataljon (Italienische Küsten-Festungs-Bataillon 15), za nekaj časa pa v policijski prostovoljski bataljon "*Jadransko primorje*" II (Polizei-Freiwilligen Bataillon "*Adriatisches Küstenland*" II). Bataljon je 1. avgusta 1944 štel okrog 1300 mož. Pretežno iz fašistov je bil sestavljen tudi 14. italijanski obalno-trdnjavski bataljon v Solkanu. Nastal je jeseni 1943

na Reki iz ostankov reškega bataljona IV. Legije obmejne milice "*Monte Nevoso*". Poveljeval mu je major Castelli in nato major Oscar Sorravito in končno esesovski stotnik Kornhagen, dotedanji nemški zvezni oficir pri tem bataljonu. 1. avgusta 1944 je bataljon štel okrog 456 mož.

Tretjo skupino italijanskih kolaboracionistov, podrejenih neposredno poveljniku redarstvene policije v Trstu, so predstavljali italijanski policijski prostovoljski bataljoni (Polizei-Freiwilligen-Bataillon "*Italien*"). Takšne enote so začeli ustanavljati v severni Italiji v začetku leta 1944 in so jih nato označevali z "*Italien*". Tri so ustanovili v Mestre pri Benetkah, četrtega v Bielli pri Milanu, petega in šestega pa v Vercelliju pri Milanu. Za njihovo ustanovitev so poleg nemškega poveljniškega kadra (okrog 140 mož na bataljon) uporabili okrog 5200 italijanskih "*prostovoljcev*". Poleg teh bataljonov so takrat začeli ustanavljati tudi dva policijska prostovoljska nadomestna bataljona (Freiwillige Polizei-Ersatz-Bataillon "*Italien*"), prvega v Cremoni in drugega v Mondoviju pri Turinu. Drugi policijski prostovoljski bataljon "*Italien*" so po ustanovitvi prepeljali iz Mestre v San Daniele in Friuli in nato septembra 1944 v Štanjel na Krasu (pozneje v Koprivi na Krasu) in mu je tam poveljeval stotnik Josef Burgmeier, ki je baje padel, in nato podpolkovnik Decker.

Sredi junija 1944 so ukazali ukiniti V. in VI. prostovoljski policijski bataljon "*Italien*" ter I. prostovoljski policijski nadomestni bataljon "*Italien*" ter iz moštva V. bataljona v Vercelliju ustanoviti policijski prostovoljski nadomestni bataljon "*Görz*" (Polizei-Freiwilligen-Ersatz-Bataillon "*Görz*") v Gorici. Sredi avgusta 1944 so ukazali iz moštva letnikov 1920–1923 in 1926 v vsaki pokrajini operacijske cone "*Jadransko primorje*", razen v Ljubljanski pokrajini, ustanoviti po en policijski prostovoljski bataljon, ki se naj imenuje po glavnem mestu pokrajine, torej policijski prostovoljski bataljon "*Udine*", "*Görz*", "*Triest*", "*Pola*" in "*Fiume*". Vendar je ustanavljanje teh bataljonov potekalo počasi, saj so bili v začetku leta 1945 štirje od petih bataljonov še vedno "*v ustanavljanju in urjenju*", medtem ko tistega, ki naj bi nastal v Pulju, sploh niso več nameravali ustanoviti. Kaže, da sta bila do konca vojne dejansko ustanovljena le bataljona v Gorici in Trstu. Policijskemu prostovoljskemu bataljonu "*Triest*", ustanovljenemu 1. 8. 1944, je poveljeval policijski stotnik Koi, pa tudi komandirji čet so bili nemški policijski oficirji.

Spomladi 1945 je poveljnik redarstvene policije v Trstu, polkovnik Kintrup ukazal, naj te bataljone ukinejo in italijansko moštvo pošljejo v milico za teritorialno obrambo ali v policijske enote, iz nemškega osebja pa naj ustanove posebne čete, ki se imenujejo po navedenih glavnih mestih pokrajin.

Četrto skupino italijanskih kolaboracionističnih enot, podrejenih poveljniku redarstvene policije v Trstu, pomeni tržaška mestna straža (Stadtschutz Triest, Guardia Civica Trieste), ki so jo ustanovili na željo tržaškega župana Cesareja Pagninija v začetku leta 1944. Dne 27. 12. 1943 je poveljnik redarstvene policije v Trstu sporočil tržaškemu županu Cesareju Pagniniju, da poveljnik varnostne policije soglaša z načrtom o ustanovitvi Guardie Civice v Trstu. V vsakem rajonu naj bi ustanovili eno četo, skupno torej osem čet, in v krajih Opčine, Prosek in Bazovica po dve četi, skupno torej šest čet. V vseh 14 četah naj bi bilo 56 častnikov in podčastnikov ter 1260 stražarjev. 10. januarja 1944 pa je pisal prefekt Coceani vodji italijanske policije v Madernu Tulliu Tamburiniju tole: "*Kot vidiš, smo dobili organski bataljon z več kot 1300 ljudmi (...) Upam, da bo župan lahko že jutri objavil razglas o prostovoljnem novačenju. Straža bo neposredno podrejena županu. (...) Prizadevam si, da bi poleg te straže ustanovili rezervo.*" Kaže, da je imela ta mestna straža, ki ji je poveljeval italijanski major Giacomo Juraga, dva bataljona (prvemu je poveljeval stotnik Giulio Motka).

Od neitalijanskih kvislinških oddelkov, ki so spadali pod poveljnika redarstvene

policije v operacijski coni "*Jadransko primorje*" v Trstu, so največjo skupino predstavljali kozaki in t. i. Kavkazijci. Nemški okupator jih je potem, ko so stopili v njegovo službo, preko Bele Rusije pripeljal v Furlanijo v drugi polovici leta 1944, največ avgusta 1944. Ko so bili kozaki še v Beli Rusiji, jih je vodil vojni hetman general Sergej Vasiljevič Pavlov, ki ga je – tako kaže – 17. junija 1944 ubil njegov načelnik štaba general Timotej Ivanovič Domanov; ta je nato sam postal njihov vojni hetman. Iz neke brzojavke vodje glavnega urada SS, esesovskega generala Gottloba Bergerja zvemo, da so se poleti 1944 o nastanitvi kozakov in Kavkazijcev dogovarjali z ustanovami v raznih pokrajinah. "*Tako si je posebno višji vodja SS in policije Trst s soglasjem vrhovnega komisarja prizadeval in se dogovoril, da bo 4000 Kavkazijcev za čas vojne nastanil na območju Paularo v Karnijskih Alpah in 18.000 kozakov na območju zgornjega Tilmenta v Karnijskih Predalpah*", je poročal Berger in dodal: "*Trdno sem prepričan, da je kozakom prava malenkost očistiti območje banditov in da potem ustanovitev 2.* (kozaške – op. T. F.) *divizije ne bo več delala nobenih težav.*" Iz neke druge brzojavke pa zvemo, da je Himmler v začetku avgusta 1944 dovolil, da kozake in Kavkazijce razmestijo v Furlaniji. Konec julija 1944 jih je bila polovica oboroženih, okrog 6000 je bilo starih kozakov, 6000 svojcev in 3000 otrok ter so imeli okrog 10.700 konj. Ko so bili že vsi kozaki (skupaj z družinami) zbrani v Furlaniji, je 27. februarja 1945 prispel k njim tudi stari hetman general Pjotr Nikolajevič Krasnov in se nastanil v kraju Villa de Verzegnis. Potem, ko je nemški okupator razdrobil veliko osvobojeno ozemlje v Karniji, je tam nastanil kozake in začel to pokrajino imenovati "*Kosakenland*". Nekateri pišejo, da Kavkazijci baje niso bili neposredno podrejeni vojnemu hetmanu Domanovu, temveč so imeli svojega vodjo, in to generalnega hetmana sultana Gireja Kliča; okupatorjeva slikovna pregleda policijskih sil v operacijski coni "*Jadransko primorje*" iz januarja in marca 1945 pa navajata skupno poveljstvo. Kozaki in Kavkazijci so po nekaterih podatkih šteli okrog 40.000 mož, imeli so okrog 6000 konjev in 50 kamel in so jih nastanili v 44 krajih. Vsak kraj, v katerem so se nastanili, so imenovali stanica. Iz nekaterih so domače prebivalce kar izgnali, tako npr. iz Alessia in ga začeli imenovati Novočerkask. Vojni hetman Domanov je imel svoj štab najprej v Huminu (Gemone) in nato v Tolmeču (Tolmezzo). Sredi januarja 1945 so kozaki in Kavkazijci poleg štabnega oddelka imeli 7 polkov, in to kavkazijskega v Paluzzi, 1. v Clausettu, 2. v Tarčetu (Tarcento), 3. v Enemonzu, 4. v Ambazzu, nadomestnega v Osoppu in jahaškega v Povolettu. Do aprila 1945 so jih nekoliko preuredili, tako da so ustvarili tri brigade, ki so imele skupno 9 polkov. Štab prostovoljske brigade "*Severni Kavkaz*" (Freiwillige Brigade "*Nordkaukasus*") je bil v Paluzzi, kjer je bil tudi prostovoljski polk Severni Kavkaz, njegovi bataljoni pa v krajih Rigolato, Forni Avoltri in Prato Carnico, polk Kavkazijcev je bil ves v Casteonsu, kozaški jahaški polk z dvema bataljonoma je bil ves v Čedadu, nadomestni polk pa v Osoppu. Štab prve kozaške brigade je bil v Nemah (Nimis), njen hetmanski polk v Tolmezzu (oba bataljona v Tolmezzu), prvi polk v Segualsu (bataljoni v Segualsu, Tanzianu in Faidoni) in drugi polk v Tarčentu (dva bataljona v Tarčentu, tretji v Nemah). Štab druge kozaške brigade je bil v Tolmezzu, tretji polk v Enemonzu (bataljoni v Enemonzu, Socchieveu in Ovaru), četrti polk pa je bil v Ampezzu (oba bataljona v Ampezzu). Imeli pa so tudi oficirsko šolo v Amaru-Ovaru, ki jo je vodil general S. K. Borodin in kozaško junkersko šolo v Villi Santini, ki jo je vodil general Mihail Salamakin.

Ko so Kavkazijce razmestili v Furlaniji, je morala brigada "*Severni Kavkaz*" prevzeti zavarovanje njihovega nastanitvenega območja. Iz moških te brigade, starih od 18 do 45 let, pa je Himmler ukazal ustanoviti t. i. Kaukasischer Waffenverband der SS, to pomeni pravi oddelek SS, ki naj bi mu poveljeval esesovski polkovnik Arved Theuermann. Štel je okrog 10.000 mož. Nemški kader za ta oddelek so črpali iz 35. SS grenadirskega

šolskega in nadomestnega bataljona v Konitzu v Zahodni Prusiji. Skupno so torej imeli kozaki in Kavkazijci tik pred koncem vojne tri brigade ali devet polkov ali 20 bataljonov ter 5 čet. Bolj sami kot nemški okupator so polke imenovali: donski, kubanski, tereški itd. Ob koncu vojne so se umaknili v dravsko dolino na Koroškem, tam jih je britanska vojska zajela, internirala in izročila sovjetskim oblastem. Njihovi poveljniki so bili v Moskvi obsojeni na smrt in ustreljeni.

Tudi tisti kolaboracionistični oddelki, ki so bili neposredno podrejeni poveljniku redarstvene policije v Trstu, so imeli pri sebi nemške zvezne štabe in zvezne ali svetovalne oficirje. Polkovnik Kintrup je junija 1944 poslal v polke milice za teritorialno obrambo 12 nemških oficirjev za zvezne oficirje pri polkih in bataljonih ter 30 nemških policijskih in orožniških podoficirjev in mož za pomoč tem zveznim oficirjem. Kaže, da so pozneje to število še povečali. Takrat je tudi navedel temeljno nalogo teh zveznih oficirjev: "*Zvezni oficirji so svetovalni organi za poveljnike polkov in vse le-tem podrejene oficirje, podoficirje in može.*" Svetoval jim je, naj si čim prej pridobijo zaupanje in naj ne drezajo v "*lastnosti, ki ustrezajo italijanskemu značaju, pa nimajo neugodnih posledic na bojno vrednost enot*". Temeljna naloga je skrb za izobrazbo, akcijsko sposobnost in bojno vrednost teh enot. Nemški zvezni oficirji pri polkih milice za teritorialno obrambo so bili stotniki Strauch v Trstu, Hans Müller v Pulju, Goll na Reki, Paul v Gorici in Schulze v Vidmu (Udine).

Nemški svetovalni oficir pri prostovoljskem alpinskem polku "*Tagliamento*" v Tolminu je bil ves čas major zaščitne policije Sprinckstub, svetovalni oficirji so bili tudi pri bataljonih tega polka (v I. bataljonu najprej stotnik zaščitne policije Münch in nato poročnik Päpel, v III. bataljonu je bil verjetno stotnik Förster). Zvezni oficir pri policijskem prostovoljskem bataljonu "*Triest*" je bil podporočnik zaščitne policije Böhme, v bersaljerskem bataljonu "*Bruno Mussolini*" poročnik Wolf, ki je baje padel, pri 14. obalno-trdnjavskem pa najprej major zaščitne policije Olsen in nato esesovski stotnik Helmut Kornhagen, pri Guardii Civici podporočnik Hellwig in pri karabinjerjih stotnik Culot. Nemška zvezna oficirja pri kozakih in Kavkazijcih sta bila najprej major zaščitne policije Müller in stotnik zaščitne policije Meisterknecht, svetovalni oficir pri kozakih pa je bil esesovski stotnik Adelbert Schindlmayr. V letu 1945 sta pri kozakih in Kavkazijcih postala najpomembnejša nemška oficirja stotnik Theurer in polkovnik Arved Theuermann. Prvega so že sredi septembra 1944 imenovali za odgovornega vodjo severnih Kavkazijcev in prostovoljske brigade "*Severni Kavkaz*"; bil je pooblaščen "*za vse politično, civilno in upravno vodstvo*". V drugi polovici januarja 1945 pa so Theuermanna zadolžili za formiranje in urjenje "*Kaukasischer Waffen-Verbanda*"; podrejen je bil Theurerju. V Theurerjevem zveznem štabu je bil tudi esesovski stotnik Kessel. Vojno orožništvo pri kozakih in Kavkazijcih (K. K. Feldgendarmerie-Kommandeur) je vodil esesovski stotnik Scharf.

Število vojakov v kvislinških in kolaboracionističnih oddelkih v operacijski coni "*Jadransko primorje*" je bilo nekajkrat večje od števila nemških esesovcev, policistov in orožnikov. Teh nenemških oboroženih ljudi je bilo zgodaj pomladi 1945 že več kot 30.000 ali za tri divizije. Dne 11. februarja 1945, ko še niso vsi kolaboracionistični in kvislinški oddelki prispeli v operacijsko cono, je bilo v njej pod Globocnikovim neposrednim ali posrednim poveljstvom že 25.354 kvislinških vojakov, medtem ko so Globocnikovi nemški oddelki šteli le 7423 mož, skupno torej okrog 33.000 mož v 75 enotah in sestavah. Dne 6. marca 1945 je Globocnik v svojem povelju št. 5/45 poudaril pomen teh enot za zavarovanje interesov nemškega rajha v operacijski coni "*Jadransko primorje*". Za kozake in Kavkazijce je celo povedal, da so v tej coni nastanjeni kot dama (heimatlich untergebracht) in da varujejo obrambne naprave pred mejo nemškega rajna, za srbske kvislinge pa, da je njihovo novo območje obenem "*območje za pohod za po-*

novno osvojitev njihove lastne domovine". Za skupno politično usmerjanje vseh nenemških oboroženih oddelkov je Globocnik odredil, da bo vse nenemške oddelke vodil izrecno sam, da je za izvajanje njegovih smernic in povelj ter za zagotavljanje vseh interesov nenemških oddelkov in njihovo delo odgovorna delovna skupnost, ki jo bo vodil major Lerch, sestavljali pa jo bodo Lerch in njegovi sodelavci, zastopniki vodilnega štaba za domobranske oddelke in vseh skupin nenemških oddelkov ter tudi zastopniki tistih ustanov nenemškega rajha, ki na državni ravni obravnavajo vprašanje teh oddelkov. Globocnik je torej tudi to funkcijo zaupal Lerchu in nikomur drugemu.

c) Italijanska policija pod vodstvom poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu

O italijanskih policijskih ustanovah, ki so tudi po italijanski kapitulaciji septembra 1943 nadaljevale svoje delo, je v ohranjenem gradivu nemškega okupatorja zelo malo podatkov. Nekoliko, vendar ne popolno, nam lahko organizacijo in delo vanje teh ustanov ponazori gradivo teh ustanov, ki je ohranjeno celo bolje, kakor pa gradivo nemške policije.

Na splošno lahko rečemo, da se je organizacijska sestava italijanskih policijskih ustanov v Julijski krajini in Furlaniji po septembru 1943 spremenila razmeroma malo. Kvesture so kot italijanska policijska ravnateljstva v pokrajinah po septembru 1943 ostale in delovale naprej ter so jih vodili italijanski kvestorji (v Trstu R. Roberti in nato Thebaldi, v Gorici Vito Genchi, v Vidmu Luigi Cosenza in nato N. Bruni, v Pulju Angelo Viola, na Reki Vercell, dr. Tomaselli in Giovanni Paletucci). Ti so se čutili podrejene vodji italijanske fašistične policije v Madernu oziroma Valdagnu in so mu sami ali preko svojih prefektov sporočali tudi najmanjše podrobnosti. Na drugi strani pa so bili odvisni od navodil in smernic vodij izpostav nemške varnostne policije in varnostne službe v posameznih pokrajinah. Ne vemo, ali sta si obe policiji, tj. nemška in italijanska, razmejili kakšne naloge, ker domnevamo, da se je nemška varnostna policija manj zanimala za nepolitična kriminalna dejanja, medtem ko je italijanska obravnavala tudi politična kriminalna dejanja, vendar je morala osumljenca ali storilca takšnih dejanj izročiti nemški policiji. Izgubile pa so italijanske kvesture v operacijski coni "*Jadransko primorje*" celo vrsto svojih policijskih komisariatov, tako obmejnih kot notranjih in so delovale bolj v glavnih mestih pokrajin, kakor pa po vsej pokrajini. Za Istro za gotovo vemo npr. to, da je imela kvestura v Pulju leta 1944 le še en sam policijski komisariat, in to v Kopru, goriška kvestura pa verjetno ni imela več nobenega.

Glede položaja italijanskih kvestur pod nemško okupacijo v operacijski coni "*Jadransko primorje*" velja poudariti, da se je njihova samostojnost precej zmanjšala in da navodil in smernic za zatiranje narodnoosvobodilnega gibanja niso dobivala več od posebnega inspektorata javne varnosti za Julijsko krajino v Trstu, temveč od uradov nemške policije, ki so jim tudi morali poslati vsakodnevna "*jutranja poročila*" (mattinali). Kaže, da niso bile kvesture v enakem položaju in počutju. Tržaški kvestor je leta 1944 skoraj v vsakem tedenskem poročilu napisal: "*Odnosi z nemškimi oblastmi so kot vedno polni prisrčnosti in prijateljstva*" ali: "*Vse službe delujejo redno in še posebej policijske, v nepretrganem in prisrčnem kolaboracionizmu z nemškimi oblastmi.*" (7. 1. 1944). Nasprotno pa se je zlasti reška kvestura maja 1944 pritoževala, da je "*obubožana glede sredstev in omejena glede moči, izgublja vpliv in prestiž, tudi pri javnosti*" ter da so njeni agenti razoroženi.

Po septembru 1943 je ostala in delovala naprej tudi najbolj osovražena italijanska policijska ustanova na tem območju, to je posebni inspektorat javne varnosti za Julijsko

krajino (Inspetoratto Speciale Pubblica Sicurezza per la Venezia Giulia) v Trstu in Via Bellosguardo 8. Tudi potlej jo je vodil generalni inspektor javne varnosti dott. Giuseppe Gueli in v njej so delovali zlasti Giuseppe Sigillò, Domenico Miano, Gaettano Collotti in Luciano Palmisani.

Ker posebni inspektorat javne varnosti v Trstu ni imel več svojih premičnih oddelkov (nuclei mobili) v pokrajinah in ker so italijanski kvestorji dobivali navodila in smernice od organov nemške varnostne policije, je bila njegova dejavnost omejena predvsem na mesto Trst in njegovo bližnjo okolico. Na seznamu je imel okrog sto agentov javne varnosti, vendar mu jih je polovico pobrala nemška policija za svoje potrebe. Za svoje delo je posebni inspektorat dobival navodila predvsem od IV. oddelka poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu, s katerim je tudi najtesneje sodeloval. Njegova izsledovalna desetina, ki jo je vodil zloglasni podkomisar javne varnosti Gaettano Collotti, je spravila v kremplje gestapa in s tem v smrt na stotine slovenskih, hrvaških in italijanskih protifašistov. Zato se je ime te italijanske policijske ustanove in še posebej Gaettana Collottija na sodni obravnavi proti zločincem v Rižarni v Trstu ponavljalo neprenehoma in to z največjim prezirom in gnusom.

Število italijanskih policistov, podrejenih kvesturam, se je v nekaterih pokrajinah povečalo, v drugih pa zmanjšalo. V tržaški pokrajini je bilo pred italijansko kapitulacijo okoli 470 agentov javne varnosti, združenih v dveh policijskih teritorialnih četah v Tržiču in Postojni, in premične čete (compagnia mobile) z več kot 200 agenti. Ta oddelek ("*divisione*") agentov javne varnosti v tržaški pokrajini je vodil podpolkovnik Domenico Musolino. Predlagali so, naj bi tam ustanovili še posebni policijski oddelek, vendar ga verjetno niso ustanovili.

Po italijanski kapitulaciji je poveljnik varnostne policije in varnostne službe v Trstu dr. Weimann 1. novembra 1943 sporočil kvestorjem v Julijski krajini in Furlaniji, da je treba na Globocnikovo povelje takoj preurediti italijansko specialno policijo. Zato naj kvestorji sporočijo dr. Weimannu število in imena uporabnih agentov, ki bi bili sposobni za italijansko specialno policijo. Odgovorov kvestorjev ne poznamo. Na drugi strani pa je funkcionar fašistične republikanske stranke v Trstu dr. Bruno Sambo (verjetno jeseni 1943 ali pozimi 1943–1944) predlagal preureditev italijanske policije v Julijski krajini tako, da bi "*obdržali prvi element varnosti nasproti subverzivnim elementom, bodisi komunistom bodisi Slovanom*". V Trstu naj bi bil en generalni inspektorat javne varnosti s 100 agenti in štirimi ali petimi oklepnimi avtomobili ter 500–600 agenti v mestu; v vsaki pokrajini naj bi bilo 50–60 agentov z dvema ali štirimi oklepnimi avtomobili ter 50–100 agenti; vsa ta policija naj bi tesno sodelovala z milico za teritorialno obrambo.

Kaže, da je do preureditve oddelkov agentov javne varnosti v operacijski coni "*Jadransko primorje*" prišlo šele spomladi 1944. Junija so namreč ukinili premično četo v Trstu in njeno moštvo razdelili med druge 4 čete, od katerih je bila ena šolska. Te čete, ki so jim poveljevali častniki Giuseppe Oriolo, Arcangelo Russo, Mario Capon in Vincenzo Barolla, podrejeni poveljniku oddelka majorju Antonu Abeilleju (pred septembrom 1943 je bil v službi pri Gueliju), so imele poleti 1944 skupno okrog 870 agentov. Njihovo število pa se je nato še povečalo in jih je bilo konec leta 1944 kar 969, pa je kvestor prosil še za nadaljnjih dvesto. To pomeni, da se je število agentov javne varnosti v Trstu pod nemško okupacijo zelo povečalo. Za to ima zaslugo verjetno tudi tržaški prefekt Bruno Coceani, ki je za ta namen večkrat posredoval pri vodji italijanske policije v Madernu oziroma Valdagnu.

V drugih pokrajinah so bile razmere glede števila agentov javne varnosti manj ugodne kot v Trstu. V Pulju je bilo npr. v začetku februarja 1944 le še okrog 80 agentov javne varnosti in za Reko vemo, da je morala kvestura na zahtevo tamkajšnjega akcijskega komandanta redarstvene policije sredi maja 1944 poslati kar 164 agentov javne

varnosti v milico za teritorialno obrambo. Goriški kvestor je oktobra 1944 poročal, da ima na voljo samo 144 agentov javne varnosti, od katerih jih precej opravlja druge naloge.

7. Operativni štab za boj proti partizanom (Führungsstab für Bandenbekämpfung)

V tistih zasedenih pokrajinah, kjer je bil zelo razvit narodnoosvobodilni boj in jih je šef nemške policije Heinrich Himmler zato označil za območja protipartizanskega bojevanja (Bandenkampfgebiete), so pri zadevnem višjem vodji SS in policije ustanovili poseben štab za boj proti partizanom (Führungsstab für Bandenbekämpfung). Ko je Himmler decembra 1943 razglasil za območje protipartizanskega bojevanja tudi operacijsko cono "*Jadransko primorje*", so v Trstu 14. januarja 1944 ustanovili operativni štab za boj proti partizanom. Vodil ga je Globocnik, načelnik štaba pa je postal policijski in esesovski major Werner Mundhenke, dotedanji načelnik štaba poveljnika redarstvene policije v Trstu. Taktične naloge je štabu postavljal njegov vodja, tj. Globocnik, strokovna napotila pa je dobival od takšnega štaba pri najvišjem vodji SS in policije za Italijo, ali pa od načelnika oddelkov za boj proti partizanom (Chef der Bandenkampfverbände) SS-Gruppenführerja in generallajtnanta policije Ericha von dem Bacha Zalewskega v Himmlerjevem vojnem stanu.

Globocnik, ki je imel policijsko oblast v vsej operacijski coni "*Jadransko primorje*", razen v Ljubljanski pokrajini, je menil, da ima tudi njegov operativni štab za bojevanje proti partizanom usmerjanje in vodenje protipartizanskih akcij na vsem tem ozemlju. Toda pri tem se mu je zoperstavila vojska, katerih enote so se morale podrediti temu štabu, če so sodelovale v operacijah. Vojska je namreč menila, da na tako pomembnem ozemlju, kjer se pričakuje sovražnikovo izkrcanje, ne more prepustiti odgovornosti za varnost temu policijskemu štabu. Spore so rešili tako, da je bila v pasu, ki je segal 30 km od morske obale v notranjost, vojska odgovorna tudi za vodenje operacij proti enotam narodnoosvobodilne vojske.

Globocnikov operativni štab za boj proti partizanom je bil sestavljen podobno kot drugi vojaški štabi. Poleg poveljnika in načelnika je imel še oddelke ali oficirje, zadolžene za posamezne panoge. Ker so bile naloge nekaterih oddelkov ali oficirjev v tem štabu podobne nalogam oddelkov ali oficirjev v Globocnikovem uradu ali pa v štabu poveljnika redarstvene policije v Trstu, je nekatere naloge opravljal en oddelek ali oficir za vse tri štabe. Najpomembnejši oddelek Globocnikovega operativnega štaba za boj proti partizanom je bil vsekakor operativni (I a), ki je načrtoval operacije proti narodnoosvobodilni vojski in razčlenjeval taktične izkušnje in sestavljal taktična napotila. Ta štab je namreč pripravljal in vodil le večje operacije proti enotam narodnoosvobodilne vojske, medtem ko so bili za pripravo in vodenje manjših operacij in akcij zadolženi komandanti SS in policije v pokrajinah, če ni Globocnik za kakšno operacijo posebej zadolžil enega od svojih najtesnejših sodelavcev, zlasti npr. majorja Lercha. Operativni oficir je bil večino časa esesovski in policijski stotnik Guido Hornof, razen nekaj časa poleti 1944, potem ko je moral 7. junija 1944 prevzeti poveljstvo nad SS-stražarskim bataljonom. Tisti čas je bil operativni oficir policijski stotnik Bürga, ki je bil do takrat verjetno ordonančni oficir (01) v tem štabu. Zato je nov ordonančni oficir 24. junija 1944 postal policijski poročnik Siegle. Globocnikov adjutant v tem štabu je bil esesovski poročnik Fritz Joachim. Naloge oddelka za oborožitev (I b) je opravljal tovrstni oddelek v Globocnikovem uradu (esesovski in policijski stotnik Matthes in nato Werner s pomočnikoma poročnikom Hofmannom in stotnikom Hellingerjem).

Poleg operativnega je bil najpomembnejši obveščevalni oddelek (I c), ki je moral

nenehno zbirati in razčlenjevati podatke o partizanskih enotah ter ustvariti ustrezno podlago za delo operativnega oddelka. Vodil ga je esesovski poročnik Wilhelm Alwang, ki je imel ob sebi tudi esesovskega podporočnika Pfeifferja. Ker je bil v štabu tudi t.i. obveščevalni vodja (Nachrichtenführer), in sicer policijski major Müller, je ta verjetno skrbel za t. i. sredstva za zvezo (radijske postaje, telefoni itd.). Oskrbovalni oddelek (IV a) je vodil esesovski poročnik Geissler, za sanitetno in veterinarsko službo pa sta skrbela dr. Gammer in dr. Rudolf Sechser.

Globocnikov operativni štab za boj proti partizanom je bil do avgusta 1944 v Trstu. 27. avgusta 1944 pa je Globocnik s poveljem št. 63/44 ukazal, naj sedež stalnega dela štaba prenesejo v Gradiško. Povedal je, da je za ta sklep odločilna središčna lega tega kraja glede na ves njemu podrejen del operacijske cone, razmestitev podrejenih enot in bližina sedeža vojaškega poveljnika operacijske cone generala gorskih čet Ludwiga Küblerja v Spessi pri Krminu. V Gradiški sta bili že nekaj časa dve enoti, ki sta neposredno spadali pod Globocnika, tj. 7. SS-šolski in nadomestni bataljon in SS-bataljon kraških lovcev, iz katerega so ravno tedaj začeli oblikovati 24. prostovoljsko divizijo SS kraških lovcev. Verjetno je Globocnik predvideval, da bo ravno ta divizija njegova najpomembnejša enota za bojevanje proti partizanom.

Globocnikov operativni štab za bojevanje proti partizanom je pripravil in vodil številne operacije proti narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije in partizanskim oddelkom italijanskega odporniškega gibanja v operacijski coni "*Jadransko primorje*". Te operacije, ki so imele različen uspeh, včasih pa nobenega, so imele tudi zveneča imena ali šifre. Nekajkrat so bile takšne operacije sestavljene iz nekaj časovno si sledečih delov ali faz. Šifre so svojim operacijam dajale tudi vojaške enote, npr. 188. rezervna gorska divizija. Navedel bom tiste šifre, ki sem jih našel v virih, vendar se ne da za vsako ugotoviti, ali jo je načrtoval in vodil operativni štab za bojevanje proti partizanom ali pa jo je načrtovala in izvedla neka vojaška enota. Februarja 1944 je bila operacija "*Alpenrose*" proti 30. diviziji NOV in POJ na območju Sv. Lucija – Kobarid – Čedad, marca 1944 operacija "*Osterglocke*" v Istri, aprila 1944 operacija "*Untersberg*" proti glavnini 9. korpusa NOV in POJ severno od Vipavske doline, ki jo partizanski viri imenujejo tudi "*ledinska*", ker je v njej sovražnik požgal vas Ledine na Idrijskem in prizadel enote 30. divizije, konec aprila in začetek maja 1944 je bila operacija "*Braunschweig*" (I–III) v Istri, čičariji in na Pivki, junija 1944 operacija "*Annemarie*" na Idrijskem, avgusta 1944 operacija "*Prien*" v severni Istri (vodil jo je major Lerch), isti mesec je 137. polk planinskih lovcev 188. rezervne gorske divizije napravil operaciji "*Steinbock*" pri Nabrežini in sodeloval v operaciji "*Dachstein*" v severni Istri (tudi njo je verjetno vodil major Lerch), v drugi polovici septembra 1944 je bila operacija "*Habicht*" proti 13. primorskogoranski diviziji v Hrvatskem Primorju, oktobra 1944 je 188. rezervna gorska divizija imela operacijo "*Ernst*", ki je bila t. i. "*prosti lov na bandite*", nato operacijo "*Bergzauber-Moritz*" proti 7. korpusu NOV in POJ na Pivki in v Loški dolini ter operacijo "*Grünewald-Max*" proti 9. korpusu NOV in POJ na Trnovski in Banjški planoti, oktobra 1944 je bila tudi operacija "*Waldläufer*" na območju Tolmezzo–Villa Santina–Enemonzo, novembra 1944 operacija "*Achse*" v gorah severno od mesteca Spilimbergo, decembra 1944 sta bili operaciji "*Adler*" za ponovno zasedbo Vipavske doline in "*Hornof*" (tako se je namreč imenoval vodja operativnega oddelka v tem štabu) v Furlaniji, februarja in začetek marca 1945 je bila operacija "*Rübezahl*" (I–III) v Trnovskem gozdu, v drugi polovici marca 1945 operacija "*Frühlingsanfang*". proti 9. korpusu severno od reke Idrijce in končno še operacija "*Winterende*" južno od te reke na Trnovski in Banjški planoti. Za operacijo "*Rübezahl III*" od 2. marca 1945 dalje so pod Globocnikovim vodstvom sestavili celo poseben akcijski štab "*Löwe*", v katerem so bili Globocnik, Mundhenke, Hornof itd.

UNIVERZA V LJUBLJANI

Operativni štab za bojevanje proti partizanom je vsaj za večje operacije proti narodnoosvobodilni vojski sestavil t. i, bojne skupine (Kampfgruppen), ki so jih navadno vodili poveljniki večjih policijskih, esesovskih in vojaških enot, tj. poveljniki bataljonov in polkov. Nekatere manjše operacije, kot npr. operacijo "*Prien*" v severni Istri ali operacijo na Pivki novembra 1944, je vodil eden od Globocnikovih sodelavcev Lerch ali Michalsen. Lerch je sodeloval tudi v nekaterih večjih operacijah kot vodja ene od bojnih skupin. Nek vir ga namreč omenja kot vodjo tiste bojne skupine, ki je oktobra 1944 (verjetno "*Waldläufer*") sodelovala v sovražnikovi operaciji pri Sabaudi in Ampezzu. Zanesljivo je, ker ga omenja Globocnikovo povelje, da je v operaciji "*Winterende*" vodil "*bojni odred*" (Kampfverband), ki je prodiral v Trnovski gozd iz Vipavske doline in so ga sestavljali: Globocnikove štabne enote, deli četniške dinarske divizije, 3. četa 10. SS-policijskega polka, deli Schmidtove čete varnostne policije in "*Allersova četa brez težkega orožja*".

Iz nekaterih virov povzemam, da so vsaj pri nekaterih operacijah uporabljali varnostno policijo in varnostno službo. Njeni pripadniki so sestavljali posebno enoto, ki so jo celo ali po delih dodelili bojnim skupinam. Imela je nalogo, da zasliši ujetnike in preverja civilno prebivalstvo, če je šlo za manjšo operacijo, so takšno enoto sestavili iz pripadnikov izpostave varnostne policije in varnostne službe v pokrajini, kjer je tekla operacija. Tako so npr. pripadniki izpostave varnostne policije in varnostne službe v Pulju sodelovali vsaj v enem (III.) delu ofenzivne operacije "*Braunschweig*" konec aprila in začetek maja 1944. Vodja izpostave Helmut Prasch je poročal, da so "*od ujetnikov 12 komadov posebej obravnavali (sonderbehandelt) in 4 tolovaje ustrelili na terenu*". Vemo, da je izraz "*posebej obravnavati*" pomenil ubiti brez poprejšnje obsodbe. Za večje operacije pa so enoto varnostne policije in varnostne službe poslali iz urada poveljnika te policije v Trstu. Vemo npr., da je po ofenzivni operaciji "*Adler*" v Vipavski dolini in Trnovskem gozdu poveljnik varnostne policije in varnostne službe, SS-Brigadeführer in generalmajor policije Wilhelm Günther 3. januarja 1945 na podlagi Globocnikovega pooblastila z dne 31. 12. 1944 odredil, naj esesovski poročnik Ernst Floreck poskrbi za "*varnostno-policijsko čiščenje*" predela Rihemberk – Miren – Solkan – Ajdovščina, in sicer z dvema skupinama pripadnikov varnostne policije in varnostne službe, in to enajstčlansko iz Trsta ter sedemčlansko iz Gorice, ki jima bosta pomagala oddelka italijanskih in slovenskih kolaboracionistov iz Dornberka in Ajdovščine. Günther je ukazal, naj Floreckov oddelek "*z uporabo vseh varnostno-policijskih obveščevalnih sredstev izsledi sovražne razdrobljene skupine, terenske organizacije, tabore in skrivališča in jih v valeči se akciji (im rollenden Einsatz) zajame in uniči*". Za poslednjo ofenzivo proti IX. korpusu NOV in POJ marca 1945 je Globocnik odredil, naj vsakemu bataljonu dodajo oddelek varnostne policije in varnostne službe, ki ima nalogo, da zasliši ujetnike in prebežnike ter izrabi zaplenjene dokumente. Skupno vodstvo vseh oddelkov je zaupal esesovskemu stotniku dr. Karlu Patigu, ki si je svoj stan uredil v Idriji. Istočasno je za "*aktivno izvidniško službo nasproti sovražniku*" zavezal Schmidtovo četo varnostne policije in varnostne službe. O delu vseh teh oddelkov nimamo poročil.

Konec zime 1945 so za primer "*napetega časa*" ("*Spannungszeit*"), tj. alarmnega stanja glede sodelovanja med vojsko, SS in policijo predvideli, da posluje Globocnikov operativni štab za bojevanje proti partizanom kot "*operacijski štab*" (Operationsstab). Iz tega bi lahko sklepali, da bi bila v primeru izkrcanja zavezniških sil v Istri ali približanja fronte iz Italije ali iz Jugoslavije, vojska podrejena Globocnikovemu štabu. Vendar še ni poteklo mesec dni, ko je vrhovno poveljstvo nemške vojske Istro in Slovensko primorje v vojaškem pogledu podredilo vrhovnemu poveljniku za Jugovzhod generalpolkovniku Alexandru von Löhru in je Himmler v začetku aprila 1945 razdelil operacijsko cono

"*Jadransko primorje*" v dve območji. Za zahodno območje je postavil vodjo SS in policije v Vidmu (Udine) SS-Oberführerja Burgerja in ga podredil neposredno Wolfu v Italiji. V vzhodnem območju pa je Globocnika v vseh pogledih, torej tudi glede bojevanja proti partizanom, podredil višjemu vodji SS in policije v XVIII. vojnem okrožju. Iz malo ohranjenega gradiva ni mogoče ugotoviti, ali je Globocnik nato dobival navodila iz Ljubljane in ali je njegov operativni štab še naprej samostojno vodil operacije proti narodnoosvobodilni vojski v Slovenskem primorju in Istri. Vemo le, da je obstajal tudi še v drugi polovici aprila 1945. Ko je nemška vojska v Italiji 29. aprila 1945 kapitulirala, vdaje niso upoštevali za operacijsko cono "*Jadransko primorje*", katere večji del je že nekaj tednov spadal pod vrhovnega poveljnika nemške vojske za jugovzhodno Evropo. Toda tudi v zahodnem delu cone med rekama Idrija in Tilment, ki nekaj časa ni spadal pod Globocnika, naj bi nemške oborožene sile nudile odpor zaveznikom in seveda tudi partizanom pri končnem osvobojenju tega predela in so za to nalogo zadolžili Globocnika. Kot kaže, jo je skušal uresničevati le v Kanalski dolini in še to le nekaj dni, dokler niso zavezniške sile prišle do tja. Vendar ni bilo nobenega resnejšega odpora in so lahko brez večjih težav prišle v zahodni del Koroške.

8. Zavarovalni komandanti (Sicherungskommandanten)

Vse oborožene sile, ki so neposredno ali posredno spadale pod višjega vodjo SS in policije v operacijski coni "*Jadransko primorje*" seveda niso bile sposobne za ofenzivni boj proti narodnoosvobodilni vojski. Ta je namreč imela že tako moralno in strokovno kakovostno moštvo ter deloma tudi oborožitev, da je mogel Globocnikov operativni štab za bojevanje proti partizanom za ofenzivne operacije uporabljati le nekatere enote, zlasti SS-bataljon (pozneje brigado) kraških lovcev, bataljone SS-policijskih polkov ter izbrane kvislinške in kolaboracionistične oddelke, kakšno enoto pa mu je odstopila tudi nemška vojska, zlasti 188. gorska divizija. Večji del oboroženih sil, ki so spadale pod Globocnika, je moral zavarovati prometne zveze in za vojno pomembne objekte.

To v vojnem času že sama po sebi ni bila nepomembna naloga, še večji pomen ji je dajala strateško zelo pomembna lega območja kot zveznega ozemlja med italijansko fronto in nemškim rajhom ter med Italijo in Balkanom, največji pomen pa dejstvo, da so bile te prometne zveze pod neprestanim udarom slovenske, hrvatske in italijanske narodnoosvobodilne vojske. Napadi na železnice in ceste ter na sovražnikov promet na njih je bila ena temeljnih nalog oboroženih in tudi neoboroženih oddelkov narodnoosvobodilnega gibanja. Zaradi pomanjkanja ustreznih virov sicer ni mogoče natančneje izmeriti obsega in uspehov pri uresničevanju te naloge, približno podobo pa vendarle dobimo iz delnih podatkov. Vodja propagandnega akcijskega oddelka "*Adria*" v Trstu, esesovski poročnik dr. Franz Hradetzky je v svojem poročilu, ki ga je 22. 7. 1944 poslal v Berlin, povedal, da je bilo od 10. do 20. julija 1944 na območju operacijske cone "*Jadransko primorje*" 44 razstrelitev železniške proge, 10 razstrelitev ceste, 42 napadov na kolone osebnih in tovornih avtomobilov itd. Skupno število partizanskih akcij vseh vrst brez rekrutacijskih je bilo v navedenem času 212, in v njih je izgubilo življenje 56 mož iz okupatorjevih in kolaboracionističnih oddelkov, ranjenih pa jih je bilo 162.

Iz ohranjenega gradiva bi lahko sklepali, da se je nemška policija bolj ubadala z vprašanjem, kako zavarovati cestni promet, kakor pa železniški. Kaže, da so nemški organi, zadolženi za zavarovanje železniškega prometa, kmalu po zasedbi Julijske krajine in Furlanije uredili stalni sistem zavarovanja železnic in železniškega prometa, da pa so se z vprašanjem zaščite cestnega prometa ubadali dalj časa. V obvestilih (Mitteilungsblatt) oziroma v poveljniškem listu (Befehlsblatt) poveljnika varnostne po-

licije in varnostne službe v Trstu je namreč objavljenih precej navodil in povelj iz raznih okupatorjevih ustanov o zavarovanju cestnega prometa. Nemško vojaško zaledno poveljstvo 1001 (Militärkommandantur 1001) v Trstu, ki ga je vodil generalmajor Sauerbrunn, je že 23. novembra 1943 odredilo, da lahko na cestah Trst–Reka, Trst–Postojna, Reka–Ilirska Bistrica–Postojna zaradi partizanske nevarnosti vozijo le kolone z najmanj tremi vozili. Obsežnejša navodila za vožnjo v koloni so bila objavljena sredi februarja 1944, v katerih so povedali, da "*so napadi tolp na posamezna vozila in avtomobilske kolone, ki so se neprestano ponavljali in stopnjevali že povzročili občutne izgube in izpade*". Za vzrok so navajali "*predvsem dobro izrabo možnosti za zasede na kraškem terenu*", pa tudi lahkomiselno vedenje pri vožnji. V teh navodilih je bilo prepuščeno oficirjem, ali bodo avtomobili vozili posamezno ali v koloni. "*Načeloma morajo vse ceste v Jadranskem primorju veljati za ogrožene od tolp, samo da je stopnja ogroženosti različna od kraja do kraja*". Moštvo v vozilih mora biti oboroženo in imeti orožje pripravljeno na strel, nenehno mora opazovati okolico, še posebej tisto, ki je primerna za zasede in napade, pri izbiri vozil naj se oficirji raje odločijo za odprte avtomobile, med avtomobili v koloni je potrebna ustrezna razdalja, ki naj bo večja na ravnih cestah in manjša, vendar ne premajhna na ovinkastih, oklepna vozila so na čelu ali repu kolone, oficirji pa šele v drugem ali tretjem avtomobilu itd. Navodila razglašajo za najvišje načelo vseh potnikov tole: "*Oči in ušesa imeti noč in dan odprta, orožje vedno pripravljeno na strel, pri napadu jasno akcijsko povelje, sil nikakor drobiti.*" Aprila 1944 so ponovno opozarjali na vedenje moštva pri vožnji z avtomobili in je poveljnik varnostne policije in varnostne službe za Italijo, generalmajor policije dr. Harster odredil, da je treba pri vožnji z avtomobili zunaj postojank imeti vedno pri sebi vsaj brzostrelko. "*Vse strelno orožje mora biti nabito, napeto in pripravljeno za streljanje.*"

Policijskih enot, zavezanih za zavarovanje, ni imel na voljo operativni štab za bojevanje proti partizanom, temveč so z njimi razpolagali zavarovalni komandanti. To so bili nemški policijski ali orožniški oficirji, ki so jim natančno odredili zavarovalno območje in zavarovalne sile ter jih zavezali, da z njimi čimbolj varno zavarujejo prometne zveze in druge za vojno pomembne objekte na tem območju. Enote, ki so jih imeli na voljo, so bile zavezane predvsem za to nalogo. Ofenzivnega bojevanja proti narodnoosvobodilni vojski so se udeleževale le na svojem območju, če to ni škodovalo zavarovalni nalogi. Skupno število enot, ki jih je imel na voljo posamezen zavarovalni komandant, ni presegalo okrepljenega bataljona. Zavarovalni komandanti so bili podrejeni Globocnikovim pooblaščencem, tj. komandantom SS in policije v pokrajinah, razen v enem primeru, ko je bil zavarovalni komandant neposredno podrejen Globocniku.

Ni mogoče natančneje odgovoriti na vprašanje, zakaj je Globocnik imenoval prve zavarovalne komandante šele spomladi 1944 oziroma uvedel to institucijo. Kaže, da jo je uvedel šele konec aprila ali začetek maja 1944, čeprav so prometne zveze in druge za vojno pomembne objekte morali zavarovati pred napadi narodnoosvobodilne vojske že od prvega dne okupacije dalje oziroma že od konca avgusta 1943.

V svojem povelju št. 15/44, ki se nam je ohranilo le tako, da ga je brez datuma – objavil poveljnik varnostne policije in varnostne službe v Trstu v svojih obvestilih (Mitteilungsblatt) z dne 27. maja 1944, je Globocnik pojasnil, zakaj je uvedel institucijo zavarovalnih komandantov. "*Varnostne razmere in personalni položaj zahtevata osredotočeno vodstvo", je dejal in nadaljeval: "Ker so pritegnjene v pretežni meri še domače sile, je odločilno osebno angažiranje vodij. Zato je potrebno, da posebno izpostavljena območja podredimo edinemu popolnoma odgovornemu.*" Nato je povedal, da bodo zavarovalni komandanti postavljeni za območja, ki so posebno pomembna za proizvodnjo ali promet; bodo pa takšna območja omejena. Zavarovalnemu komandantu bodo med časovno omejeno akcijo neposredno podrejene vse sile SS in policije ter

domači oddelki. Ukrepi zavarovalnega komandanta morajo biti v skladu z Globocnikovimi povelji in je zavarovalni komandant osebno odgovoren Globocniku "*za vzpostavitev popolne pomiritve in varnosti*". Za razumevanje marsičesa, kar se je dogajalo zlasti ob cesti Trst–Reka, je pomemben tale sklepni člen v Globocnikovem povelju: "*8. Akcija zavarovalnega komandanta je enaka izjemnemu stanju in jo je po obnovi mira in reda mogoče ukiniti na predlog komandanta SS in policije ali zavarovalnega komandanta samega.*" (Podčrtal T. F.).

Prvi nam znan primer imenovanja zavarovalnega komandanta je iz konca aprila ali začetka maja 1944, ko je Globocnik s poveljem št. 16/44 določil območje ob glavni cesti Trst–Reka za zavarovalno območje in za zavarovalnega komandanta (Sicherungskommandant) imenoval esesovskega in policijskega majorja Christiana Wirtha. Ta je bil dotlej in tudi potlej vodja akcijskega oddelka "*Reinhard*" v Trstu. Ko je Wirth pri izpolnjevanju te naloge 26. maja 1944 padel pod streli borcev Istrskega odreda in ga je nasledil esesovski in policijski major Dietrich Allers, je tudi on postal zavarovalni komandant za cesto Trst–Reka. Ko je Globocnik imenoval Wirtha za zavarovalnega komandanta, ni kot v drugih primerih sam določil obsega zavarovalnega območja, temveč je to prepustil Wirthu. Ta bi do 14. maja 1944 moral Globocniku predlagati tudi ukrepe za zavarovanje, vendar o tem za sedaj ne vemo ničesar. Verjetno je, da so vsi tisti predeli, ki jih je tisti čas prizadelo grozovito okupatorjevo nasilje (Lipa, Brkini, Kastavščina itd.) spadali v Wirthovo zavarovalno območje.

Približno v istem času je Globocnik s poveljema št. 19/44 in 20/44 imenoval tudi dva zavarovalna komandanta v Istri. Prvi je bil zavarovalni komandant za premogovno območje "*Raše*" (Sicherheitskommandant für das Kohlengebiet "*Arsia*"), ki je obsegalo obalni predel pri Raši. Imel je nalogo zavarovati rudarje in onemogočiti vse pojave, ki bi motili delo "*kot npr. slaba prehrana ali pomanjkanje socialnega varstva*". Najprej je bil zavarovalni komandant stotnik zaščitne policije Linz, pozneje pa poročnik zaščitne policije Krauss. Drugi je bil zavarovalni komandant za boksitno območje v Istri (Sicherheitskommandant für das Bauxitgebiet in Istrien), ki je obsegal predel med Pazinom, Buzetom in Limskim kanalom. Imel je nalogo zavarovati izkop boksita, da bi povečali proizvodnjo, in železnico, da boksita ne bi bilo treba prevažati samo po morju, temveč bi ga lahko tudi po kopnem. Zavarovalni komandant je bil stotnik zaščitne policije May, komandir policijske čete za posebno uporabo "*Alpenland*" v Pazinu, pozneje pa poročnik zaščitne policije Kettler v Pulju.

Ti trije zavarovalni komandanti niso bili enakovredni, saj je Wirth in pozneje Allers spadal neposredno pod Globocnika, z ustreznimi komandanti SS in policije je moral le sodelovati, in jim ni bil podrejen. Druga dva pa nista bila neposredno podrejena Globocniku, temveč komandantu SS in policije za Istro in podobno je bilo tudi z drugimi zavarovalnimi komandanti. Globocnikovih povelj za imenovanje drugih zavarovalnih komandantov sicer ne poznamo, vemo pa, da so zavarovalni komandanti obstajali v vseh pokrajinah, ki so v policijskem pogledu spadale pod Globocnika. Kaže, da je bilo konec avgusta 1944 že okrog 15 zavarovalnih komandantov.

Wirthovo oziroma Allersovo zavarovalno območje je bilo kar v treh pokrajinah, druga zavarovalna območja pa so bila predvsem v eni pokrajini. Zaradi tega in zaradi velikega pomena ceste Trst–Reka je seveda razumljivo, da je ta zavarovalni komandant spadal neposredno pod Globocnika, drugi pa ne.

V tržaški pokrajini je bil (če ne upoštevamo Wirtha oziroma Allersa) najprej en sam zavarovalni komandant, in sicer za cesto Trst–Postojna (Sicherungskommandant Adelsberg). Globocnik ga je imenoval v drugi polovici maja 1944, in sicer orožniškega stotnika Riecka, ki je imel svoj stan v Senožečah in ne v Postojni. Dodelili so mu tri čete, in to dve domobranski in eno iz stražarskega bataljona SS.

Že junija 1944 ga je nasledil orožniški stotnik Lehnick, ki je imel svoj stan najprej v Štorjah in nato v Postojni. Vendar je od konca avgusta dalje opravljal posle zavarovalnega komandanta v Postojni orožniški poročnik Votel, dokler ni v začetku marca 1945 postal zavarovalni komandant orožniški stotnik Hans Müller, dotedanji nemški zvezni oficir pri II. polku milice za teritorialno obrambo v Pulju oz. Portorožu. Do srede januarja 1945 pa so to razmeroma veliko zavarovalno območje med Trstom in Postojno razdelili na štiri manjše z zavarovalnimi komandanti v Postojni, Senožečah, Sežani in Trstu, katerih imena pa nam niso znana, razen postojnskega. Ta pa je imel tudi zavarovalni pododsek št. Peter na Krasu (Sicherungsunterabschnitt St. Pietro sul Carso). Dalj časa je bil zavarovalni komandant tudi v Tržiču (Monfalcone), vendar njegovega imena in obsega območja ne poznamo.

Kaže, da je bil v goriški pokrajini v začetku najmanj en zavarovalni komandant, in sicer v Tolminu. To je bil poročnik zaščitne policije Poepel. Z delom I. bataljona domobranskega alpinskega polka "*Tagliamento*", ki je bil v 6 postojankah med Podbrdom in Kobaridom, je imel nalogo zavarovati cesto med tema krajema. Kaže, da so oktobra 1944 to zavarovalno območje preuredili in je bil zavarovalni komandant stotnik zaščitne policije Münch, bivši zvezni oficir pri navedenem italijanskem bataljonu v Tolminu ter je imel dve alarmni enoti, ki sta ju vodila poročnika zaščitne policije Zaunschirm in Poepel. Iz nekega obrobnega vira smo zvedeli, da je januarja 1945 bil poseben zavarovalni komandant tudi v Ajdovščini, verjetno za cesto Postojna–Gorica (poročnik zaščitne policije Ewald Welz).

Za videmsko pokrajino vemo, da so bili vsaj trije zavarovalni komandanti, in to v Huminu (Gemona) in Spilimbergu, katerih imen ne poznamo, ter za Nadiško dolino (Sicherungskommandant Natisonental) v Bovcu, ki je bil policijski stotnik Förster, zvezni oficir pri III. bataljonu V. polka milice za teritorialno obrambo. Poleg njih so se tudi nekateri nemški krajevni poveljniki (Ortskommandanti) nazivali zavarovalni komandanti, tako npr. poročnik Sand v Paulazu pri Tricessimu.

Za reško pokrajino vemo le to, da je bil zavarovalni komandant v Ilirski Bistrici. To je bil stotnik Sand.

Moštvo zavarovalnih enot je bilo oboroženo predvsem z lahkim pehotnim orožjem. Sredi februarja 1945 pa so sklenili (tudi pri tem je imel glavno besedo major Lerch), da bodo "*nekatere najpomembnejše zavarovalne komandante opremili s težkim orožjem, posebno z minometi in protitankovskimi topovi, pa tudi z orožjem za preboj tankov*". To naj bi storili predvsem zato, ker imajo zavarovalni komandanti za akcijo na voljo predvsem za zaledno službo določene vojaške in policijske enote, ki nimajo težkega orožja. Major Lerch je menil, da je treba dati težko orožje predvsem zavarovalnima komandantoma v Huminu (Gemona) in Spilimbergu; ne vemo pa za motive takšnega stališča. Vendar razmere glede težkega orožja verjetno niso bile enake pri vseh zavarovalnih komandantih, saj so zavarovalne enote v Baški grapi imele na voljo tudi minomete in protitankovske topove. Del I. bataljona domobranskega alpinskega polka "*Tagliamento*" je imel oktobra 1944 dva protitankovska topa in štiri minomete. Ko so konec zime 1944–1945 tja premostili 2. četo I. bataljona 10. SS-policijskega polka in jo razmestili v 6 postojankah, so naročili, da jo je treba čezmerno oborožiti s težkim orožjem.

Nič natančnejšega pa za sedaj še ne vemo o t. i. političnih referentih pri zavarovalnih komandantih, o katerih poroča nek vir. Vodje propagandnega akcijskega oddelka "*Adria*", esesovski poročnik dr. Hradetzky je namreč 22. julija 1944 poročal v Berlin tudi tole: "*Ajdovska akcija* (ta je bila od 25. junija do 14. julija 1944 in v njej je propagandna enota nastopala kot lažni partizanski oddelek – op. T. F.) *in ugotovitve oddelka "Adria" v poslednjem času, ki so jim bila za osnovo poročila vodij akcijskih*

trupov, so vzpodbudila Gruppenführerja (Globocnika – op. T. F.), *da je popolnoma spremenil bojevanje proti tolpam. Gruppenführer je razdelil območje v zavarovalna območja; v vsakem zavarovalnem območju je bojni komandant* (v resnici: zavarovalni komandant – op. T. F.). *Ob tem bojnem komandantu je politični referent, ki se pred vsakim bojevanjem pogovori z bojnim komandantom o razmerah. S tem bodo onemogočili, da bi z nesmiselnim bojevanjem proti civilnemu prebivalstvu usmerjali prebivalstvo proti Nemcem. Ponovno se je zgodilo, da so uničili vasi, iz katerih so streljali tolovaji, ki pa niso bili iz tistih vasi, in so morale zato trpeti stotine nedolžnih, in kar je glavno, ne da bi s tem kaj dosegli za nadaljnje bojevanje proti banditom. Ta politični referent bi se tudi bolj zanimal za vprašanje prebežnikov in za vse posebne zadeve prebivalstva. On bi posebno po vsaki akciji propagandistično ocenil uspehe. Gruppenführer je hotel imeti te politične referente iz oddelka "Adria". Pojasnil sem mu, da potrebujem svoje ljudi za posebne naloge in sem predlagal, naj ustrezne ljudi poišče iz enot oddelkov SS in policije. Samo za velike akcije sem si zagotovil pravico, da včasih z oddelkom skrbim za politično vodstvo akcije. Za prihodnjo sredo je že napovedano prvo dvodnevno šolanje političnih referentov, ki je označeno kot I P. S tem je oddelek dobil zelo pomemben vpliv na delovanje bojnih sil."*

Kot rečeno, ne vemo ničesar o teh političnih referentih pri zavarovalnih komandantih. Le dvakrat se v dopisovanju navedenega akcijskega propagandnega oddelka "*Adria*" omenja "*I P pristojnega zavarovalnega komandanta*". Vidimo, da so se celo esesovski oficirji zavedali, da akcije, zlasti maščevalne, prizadenejo nedolžno civilno prebivalstvo in da nič ne prispevajo k uspehu v bojevanju proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Toda vemo, da so se t. i. maščevalne akcije nemškega okupatorja nadaljevale tudi po tej pripombi dr. Franza Hradetzkega (npr. avgusta v okolici Nabrežine, konec septembra v Nemah (Nimis) in okolici itd.).

Kaže, da so vsaj proti koncu vojne, če ne že prej imeli zavarovalni komandanti nekatera posebna pooblastila in naloge varnostne policije in varnostne službe. To zvemo iz pisem zavarovalnega komandanta iz Postojne, orožniškega stotnika Hansa Müllerja komandantu SS in policije v Trstu, esesovskemu majorju Georgu Michalsenu z dne 11. marca in 19. aprila 1945, ki pa sta ostali brez odgovora. V njih je prosil, naj bi v Postojni uredili "*stalni oddelek SD*" (Ständiges SD. – Kommando), ki bi ga razbremenil nalog "*pomožnega organa SD*". Takole je pisal:

"*Naloge, ki so bile zavarovalnemu komandantu zaupane v zadnjem času* (misli na zavarovanje utrjevalnih del – op. T. F.), *zaradi pomanjkanja izobraženih moči in pičlega števila onemogočajo sistematično in s tem uspešno delo kot pomožnega organa varnostne službe. Tako lahko delo terencev ugotavlja in nadzira le v popolnoma nezadovoljivi meri. Ker zavarovalnega komandanta le v zelo malo primerih obveščajo o akcijah sil, ki so na zavarovalnem območju, lastnih sil pa nima na voljo, je varnostnopolicijsko nadziranje ravno na tolovajskem območju neučinkovito.*"

Müller se je tudi pritoževal, da mu samo zasliševanje vzame dnevno od tri do štiri ure časa. Da je bilo to res, pričajo ohranjeni zapisniki zaslišanj prijetih partizanov in pristašev Osvobodilne fronte. Iz Michalsenovega pisma stotniku Müllerju z dne 27. 3. 1945 pa zvemo, da "*lahko enote slov. domobranstva vršijo aretacije in kratka zaslišanja, še posebej če so v akciji ali so jim zaupane policijske naloge. Ne smejo pa samostojno izpuščati tolovajev ali domačinov; za to sta pristojna zavarovalni komandant in varnostna služba*". Torej je zavarovalni komandant imel glede izpuščanja osumljencev enake ali skoraj enake pristojnosti kot organi varnostne policije in varnostne službe.

9. Nemška policija in nasilje

Nemška policija v operacijski coni "*Jadransko primorje*" je bila popoln gospodar nad življenjem in smrtjo tisočev in tisočev prebivalcev tega območja. Če je imela policija veliko moč že v nemškem rajhu, kjer so vendarle veljala še neka pravna določila, čeprav zelo okrnjena, je bila v zasedenih pokrajinah in torej tudi v operacijski coni "*Jadransko primorje*" njena moč neizmerna. Bila je takšna, da so jo poskušali krotiti celo nekateri politični funkcionarji, vendar brez posebnega uspeha.

Temeljna naloga policije je bila neprestano ugotavljati mišljenje in delovanje slehernega prebivalca ter v kali zatreti vsak poskus delovanja proti nemškemu rajhu. Prvo nalogo je opravljala preko najrazličnejših zaupnikov, drugo pa z najrazličnejšimi preventivnimi in represivnimi ukrepi. Že v nemškem rajhu je imela varnostna policija pravico, da nekoga ob najmanjšem sumu, da bi mogel delovati proti nemškemu rajhu, pripre (Schutzhaft) in ga pošlje v koncentracijsko taborišče. Po dogovoru med Himmlerjem in nemškim pravosodnim ministrom so pošiljali v koncentracijska taborišča tudi nekatere vrste pred sodišči na časovne kazni obsojene ljudi, medtem ko bi naj tiste, ki bi bili obsojeni na visoke časovne kazni, kratko malo likvidirali v koncentracijskih taboriščih. Menili so, da ne bi bilo pravično, da bi nekdo prebil časovno kazen v kaznilnici in si tako ohranil življenje, ki ga pošten nemški človek vsak dan izpostavlja nevarnosti na fronti. Toda v zasedenih pokrajinah sta bila brezpravje in moč policije še večja, saj v njih navadno ni bilo sodišč in pravosodja, če pa so že bila, so bila le zaradi zunanjega videza, dejansko pa v posmeh pravemu sodstvu. Tako je v zasedenih pokrajinah imela policija še tiste pristojnosti, ki so jih imeli v nemškem rajhu nemški pravosodni organi. Če je bilo delovanje teh organov v rajhu zvezano na nek javno predpisan postopek, pa je policija delala po postopku, ki si ga je določila sama. Pri nemški policiji je veljalo tudi načelo, da je bolje, če trpi tudi nedolžni, kakor pa da ostane krivec na prostosti.

Če je bila moč nemške policije v zasedenih pokrajinah večja kot v nemškem rajhu (zato so se vodje obeh glavnih vej policije, tj. varnostne in redarstvene, imenovali poveljniki ali komandanti), so bile njene pristojnosti še večje v pokrajinah, kjer je plamtel narodnoosvobodilni boj. Tam so ji bila na voljo vsa sredstva za zatiranje tega boja v celoti in njegovih privržencev posebej. Zato se ni ustavila niti pred tako grozovitimi zločini, kot so množično ubijanje talcev, množični pokoli vsega prebivalstva ali moških prebivalcev itd.

Usoda posameznika ali celih skupin prebivalstva je bila največkrat odvisna od enega samega funkcionarja nemške policije. Ko je s pomočjo svojih zaupnikov ali kako drugače izsledila nekega nasprotnika nemškega rajha, so tega najprej zaslišali na izpostavi varnostne policije in varnostne službe v glavnem mestu pokrajine. Če je bil primer "*lažji*", je sam referent, ki ga je zaslišal, predlagal "*ustrezno*" kazen: delovno ali koncentracijsko taborišče. Ko so koga namenili poslati v koncentracijsko taborišče, so mu lahko že v naprej določili dobo bivanja v njem, in to z leti (npr. za pet let) ali pa za ves čas vojne. Morali pa so določiti tudi stopnjo taborišča, v katero so ga nameravali poslati, in to I, II ali III glede na "*težo*" prestopka. Stopnja I je pomenila "*lažje*" taborišče, npr. Dachau, stopnja II "*težje*" in stopnja III "*najtežje*", npr. Mauthausen, Buchenwald, Auschwitz itd. Ko je vodja izpostave potrdil predlog referenta, je moral tisti, ki so ga določili za koncentracijsko taborišče, čakati v zaporu toliko časa, da so zbrali dovolj jetnikov za transport. Če so jih zbrali dovolj za eno taborišče, so jih poslali tja naravnost, drugače pa so morali transport na poti razdeliti na dva ali tri taborišča. Po prihodu jetnika v koncentracijsko taborišče, je tamkajšnja taboriščna uprava poslala uradu poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu potrdilo o sprejetju jetnika; obvestila ga je tudi, če ga je nato poslala v drugo taborišče. Zvezo med poveljstvom

taborišča in uradom poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu je glede političnih jetnikov držal vodja političnega oddelka taborišča, ki je bil navadno uslužbenec urada tajne državne policije na tistem območju.

"*Hujše*" primere, zlasti tiste, ki so bili povezani z narodnoosvobodilnim bojem, ujete aktiviste OF in partizane itd., pa so izpostave varnostne policije in varnostne službe v pokrajinah poslale na sedež poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu. Naravnost tja jih je pošiljal tudi specialni inspektorat javne varnosti za Julijsko krajino v Trstu. Zaprli so jih navadno v sodne zapore "*Coroneo*" v Trstu, ki so bili neprestano prepolni, natlačeni jetnikov in je imela nemška policija zapore še v nekaterih drugih poslopjih v Trstu. Politične jetnike so zasliševali policisti IV. oddelka, ki ga je vodil najprej major August Schiffer in od oktobra 1944 dalje Hermann Metzker. Zasliševali so navadno esesovski podoficirji in v pomembnejših primerih tudi oficirji. če jetnik ni bil nemške narodnosti – in takih je bilo daleč največ – je bil pri zaslišanju navzoč tudi prevajalec, ki je skupaj z zasliševalcem in zaslišanim tudi podpisal zapisnik o zaslišanju. če je zaslišani trdovratno molčal ali je zasliševalec menil, da ne govori resnice, je zaslišanega lahko podvrgel "*poostrenemu zaslišanju*" ali mučenju. Policiji ni šlo toliko za to, da bi zaslišani priznal "*krivdo*", več ji je bilo za to, da bi povedal še za druge somišljenike in sodelavce, skratka, da bi povedal vse, kar ve o zadevi, da bi se "*izpel do kraja*". Na sedežu poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu na Piazza Oberdan 4 je bila tudi posebna soba za poostreno zasliševanje ali mučilnica. Priče so po vojni izjavljale, da so pripadnike narodnoosvobodilnega gibanja zasliševali predvsem policijski oficirji Paul Möller, Karl Kepplinger in dr. Karl Patig ter podoficirji Fritz Zimmer, Richard Hübler, Thielen in Unruh. Pri mučenju sta se najbolj "*izkazala*" esesovska podoficirja Fritz Zimmer in Richard Hübler, ki sta bila zelo tesno povezana tudi s sodelavcem specialnega inspektorata javne varnosti Gaettanom Collottijem. Iz malo ohranjenega gradiva referata IV C 2 poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu je mogoče ugotoviti, da sta poleg navedenih policijskih podoficirjev zasliševala tudi Ludwig Schmidt in Stark. Treba je povedati, da mučenje pri zasliševanjih ni bila neka samovolja posameznikov, temveč del sistema delovanja nemške varnostne policije, saj ni bilo nekoliko večjega urada te policije brez mučilnih naprav. Žal za Trst ne vemo, ali je bil za mučenje predpisan nek postopek, kot je bil npr. za Spodnjo Štajersko. Tam je moral uradnik, ki je hotel z mučenjem izsiliti priznanje ali izpoved iz zaslišanega, vložiti zahtevo pri komandantu varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko na predpisanem obrazcu. Komandant je nato navadno odobril t.i. "*poostreno zasliševanje*", določil število udarcev po hrbtnem delu telesa in tudi to, ali mora biti pri takem zaslišanju navzoč tudi esesovski zdravnik ali ne. Seveda so vneti zasliševalci nato krepko presegli mero udarcev, ki jo je dovolil komandant; pri nekaterih je šlo že za pravo naslajanje ob mukah zaslišanega.

Za tistega, ki si je po mnenju ustreznega policijskega uradnika s svojim dejanjem zaslužil smrt, so izdelali poseben predlog. Verjetno je bil ta predlog dokončno izdelan pri vodji oddelka IV majorju Schifferju oziroma pozneje Metzkerju, potrditi pa sta ga morala poveljnik varnostne policije in varnostne službe in višji vodja SS in policije. Verjetno je imel vrhovni komisar dr. Rainer pravico, da pomilosti tistega, ki so ga določili za smrt in mu smrtno kazen spremeni v časovno. Pravim verjetno, ker nimamo na voljo zanesljivejših podatkov in lahko o marsičem le domnevamo na temelju podobnosti oziroma splošne prakse delovanja nemške policije.

Povedal sem že, da je ena od temeljnih značilnosti nemškega okupacijskega sistema v operacijski coni "*Jadransko primorje*" pomanjkanje sodstva. Kaže, da so si nekateri funkcionarji v tej coni prizadevali vpeljati nek pravosodni sistem, ki bi varoval predvsem koristi nemškega rajha in tudi vzbujal vtis o pravnem varstvu prebivalcev

cone. Vrhovni komisar dr. Rainer je 19. oktobra 1943 izdal odredbo o izvajanju sodstva v operacijski coni "*Jadransko primorje*", v kateri je določil le temelje organizacije sodstva. Odredba je imela tri bistvene organizacijske določbe:1. odpravo pristojnosti italijanskih vojaških sodišč v coni in italijanskih civilnih sodišč zunaj cone (npr. v Rimu), 2. nadaljevanje delovanja civilnih sodišč v coni, ki pa morajo delovati po smernicah pravosodnega oddelka vrhovnega komisarja in prevzamejo tudi že začete kazenske zadeve dotedanjih italijanskih vojaških sodišč, 3. uvedbo posebnega sodišča za javno varnost (Sondergerichtshof für die öffentliche Sicherheit) in navedba dejanj, katerih storilce to sodišče kaznuje s smrtjo ali hujšimi zapornimi ali denarnimi kaznimi.

Dr. Rainer je v tej odredbi določil, da predsednika in člane posebnega sodišča za javno varnost imenuje on sam, da pa postopek začne in zastopa obtožbo višji vodja SS in policije v operacijski coni. Posebnemu sodišču se pri postopku ni treba držati nobenih predpisov o postopku, mora pa vsekakor zaslišati obtoženca. Proti sodbam posebnega sodišča ni dopustno nobeno pravno sredstvo, kar pomeni, da se obsojenec ne more pritožiti in ni tudi nobenega drugostopenjskega sodišča. Ne vemo, kdaj je dr. Rainer imenoval predsednika in člane posebnega sodišča in koga je imenoval. Imamo pa nekaj podatkov, da je tako sodišče res obstajalo.

Vodja pravnega oddelka pri vrhovnem komisarju dr. Paul Messiner, ki je tak oddelek vodil tudi v Celovcu, je 26. oktobra 1943 izdal izvršilna določila k Rainerjevi odredbi o sodstvu. V njih je določil, da je vrhovni pravosodni organ v coni vrhovni komisar oziroma njegov pravosodni oddelek v Trstu in da so za dajanje nasvetov pravosodnim organom v pokrajinah nemškim svetovalcem dodani vodje pravosodnih oddelkov. Nato je določil podrejenost in nadrejenost posameznih vrst sodišč v operacijski coni, in sicer tako, da sta višje deželno sodišče (Corte d'Apello Trieste) in generalno tožilstvo v Trstu podrejena neposredno pravnemu oddelku vrhovnega komisarja, deželna sodišča (tribunali) v Trstu in Kopru, Gorici, Pulju, Reki, Vidmu (Udine), Tolmeču in Pordenonu ter apelacijsko sodišče v Ljubljani z vsemi preturami v Julijski krajini in okrožnimi ter okrajnimi sodišči v Ljubljanski in Reški pokrajini, kakor tudi tožilstva pri vseh teh sodiščih pa pravosodnim oddelkom pri nemških svetovalcih v pokrajinah.

Po nekaterih redkih podatkih bi lahko sklepali, da so poleg posebnega sodišča za javno varnost, o katerem govori že omenjena Rainerjeva odredba, bila posebna sodišča tudi v pokrajinah. Toda tudi o sestavi teh sodišč nimamo podatkov razen za tisto v Gorici, sodimo pa, da so bile po svoji organizacijski sestavi in načinu delovanja prej policijske komisije za izrekanje kazni, kakor pa prava sodišča. Tudi ni znano, kakšne zadeve so obravnavala ta posebna sodišča v pokrajinah, verjetno bolj gospodarsko-politične prestopke (črna borza, navijanje cen, črni trg, prekupčevanje, tihotapstvo itd.). Iz nekaterih dopisov je tudi razvidno, da niso redno delovala.

Pozimi 1943–1944 je Mussolini v svoji fašistični državici v Severni Italiji ustanovil posebna sodišča v pokrajinah (tribunali provinciali straordinari) za obravnavo političnih kazenskih zadev. Sredi januarja 1944 je vrhovni komisar dr. Rainer odredil, naj se v operacijski coni "*Jadransko primorje*" delo fašističnih posebnih sodišč omeji na čisto strankine notranje preiskave in da nikakor ne smejo opravljati nobene dejavnosti, pri kateri bi izrekli strožjo kazen kot je izključitev iz fašistične stranke, torej npr. zaporne kazni ali smrtno kazen. Videmski prefekt Riccardo de Beden pa je 12. februarja 1944 poročal Mussoliniju, da mu je nemški svetovalec 10. januarja 1944 sporočil, da vrhovni komisar dr. Rainer meni, da v vsej operacijski coni "*Jadransko primorje*" niso potrebna pokrajinska posebna sodišča. Tako so bila za obravnavo političnih kazenskih zadev v operacijski coni "*Jadransko primorje*" le okupatorjeva sodišča.

O delovanju posebnega sodišča za javno varnost v Gorici imamo podatke za dve "*obravnavi*". Podružnica komisije za ugotovitev vojnih zločinov za Slovensko Primorje

za okraj Gorica je v prijavi št. 168 navedla, da so bili člani tega sodišča dr. Wilhelm Sassarek iz Trsta, major Karl Tauss, Herbert Wuth in Heinrich Danger. Zločin je na kratko opisala takole: "*Preki sod v Gorici je dne 30. 12. 44 obsodil in dal ustreliti sledeče partizane: Orel Anton, učitelj iz Bilj, roj. 15. 3. 1915. – Kacin Franc, roj. 30. 9. 1920 v Idriji. – Marino Anton, roj. 15. 4. 1919 v Marsali (Sicilija). – Galante Serafin, roj. 2. 10. 1920 v Riberia (Sicilija). – Selvaggio Fernando, roj. 26. 3. 1926 v Galipoli (Lecce). Obsodba je bila izvršena na Goriškem gradu. Po izvršitvi sodbe so nalepili lepake po mestu s točnimi osebnimi podatki žrtev, z dodatkom, da so bili nevarni elementi in da so krivdo pripoznali. – Navedene žrtve so bili ulovljeni partizani pri raznih čistkah v goriški pokrajini. Do obsodbe je prišlo zaradi usmrtitve nekega nemškega vojaka na Šempetrski cesti pri Gorici z neznanci.*" Na prijavi je nekdo pripisal s svinčnikom: "*Obsodbo je dal izvršiti predstojnik SD Wuth Herbert.*"

Za drugo "*obravnavo*" pa zvemo iz prijave zločina št. 1726, ki jo je 27. 2. 1945 sestavil okrajni urad za ugotavljanje zločinov za Gorico.

Takole pravi:

"*7. 2. 45 se je vršil na goriškem sodišču proces pred nemškim policijskim posebnim sodiščem "Sondergericht" proti sledečim partizanom: Miklavič Maks, trg. iz Kobarida, Manfreda Franc iz Idrskega, krojač, Florjan Cvetko iz Dornberka ali okolice, Dante Constantini, bivši orožnik (Italijan) in še nekemu italijanskemu zrakoplovcu, za katerega ime se ni dalo izvedeti. Bili so vsi brez obrambe. Proces se je vršil za zaprtimi vrati. Vsi so bili na smrt obsojeni. Sodba je morala biti izvršena drugi dan zjutraj na Goriškem gradu in res so jih zjutraj tistega dne odpeljali na grad. Tam so bile že pripravljene krste (truge) in vsak je moral sesti na svojo krsto in tako čakati nad tri ure. Dva sta padla v nezavest med tem čakanjem. Potem so zopet vse pripeljali v zapore, ker je menda prišel ukaz, da se sodba ne sme izvršiti. Vse izgleda, da bodo pomiloščeni zaradi raznih intervencij, a gotovega ni še nič.*

Da je prišlo do teh obsodb, je kriv znani skvadrist Mario Decolle iz Gorice in neki gotovi Longo. Oba sta napravila podpisano ovadbo proti zgoraj navedenim obsojencem, da jih dobro poznata, kot češ, da so bili oni pri napadu na Pevmski most pri Gorici. To je bila glavna obtožba.

Glavni sodnik tega procesa je bil Sasarek iz Trsta. (...)"

V povojni prijavi zločina št. 202 so besedilo spremenili tako, da so poleg sodnika Sassareka iz Trsta navedli še člane Karla Taussa, Herberta Wutha in Heinricha Dangerja. Do tedaj so tudi že izvedeli za usodo obsojencev: "*Prišel je protiukaz in vsi so bili spet prepeljani v goriške zapore, kjer so bili kot talci, od katerih je bil Dante Constantino ustreljen dne 4. 4. 45, ostali (pa) izpuščeni 30. 4. 45.*"

O "*obravnavi*" pred posebnim sodiščem za javno varnost v Trstu imamo na voljo podatek iz povojnega časa, prijave goriške podružnice komisije za ugotovitev vojnih zločinov za Slovensko Primorje. Dne 1. avgusta 1944 je oddelek znanega zločinca Gaetana Collottija aretiral v Gorici nekaj Slovencev in Italijanov ter jih odpeljal v tržaške zapore. Pred posebno sodišče v Trstu so prišli v dveh skupinah, in to 25. oktobra in 17. novembra 1944. član sodišča je bil že omenjeni dr. Sassarek. Dr. Guido Coceanis, Raffaele Valente, Delfido Paglilla, Ferdinando Cutroffello in Lojze Komjanc so bili obsojeni na smrt, vendar so jim smrtno kazen spremenili v dosmrtno ječo. Nekaj obtožencev je bilo oproščenih zaradi pomanjkanja dokazov.

Ko so se nekateri policijski organi pritoževali, da posebna sodišča ne poslujejo redno, zaradi česar je trpelo tudi njihovo delo, saj so bili zastopniki obtožbe, se je dr. Messiner izgovarjal, da ima v vsej operacijski coni na voljo le 6 nemških sodnikov. Esesovski major Michalsen se je npr. pritoževal, da je v Pulju "*državni tožilec posebnega sodišča nek prastari gospod, ki nima potrebnega zagona, da bi kazenske zadeve*

tako peljal dalje, kot bi bilo potrebno" in je prosil, da bi v času, ko posebno sodišče še ni sposobno za delo, uvedli naglo sodišče (Standgericht). Esesovski poročnik Prasch, vodja izpostave varnostne policije in varnostne službe v Pulju, se je pritoževal takole: "*Posebno sodišče v Trstu sodi po paragrafih. Pri trdovratnosti komunistov ni priznavanj ali pa so ta le delna, tako da sledijo oprostitve, oziroma se prosi varnostno policijo, naj obtoženca pošlje v koncentracijsko taborišče. Po poslednjih izkušnjah se obravnave zavlačujejo, tako da zadev za sedaj ne izročajo posebnemu sodišču.*"

Po nekaterih podatkih so bili udeleženi pri delovanju posebnih sodišč v Julijski krajini poleg dr. Paula Messinerja tudi dr. Hinterberger, dr. Martinek, Kirchmaier, dr. Wilhelm Sassarek in Anton Dominigg. Za dr. Martineka, ki je bil direktor deželnega sodišča (tribunala) v Trstu, pravi dr. Messiner, da ga nekaj časa ni mogel poslati v Pulj, ker ga je nujno potreboval za obravnave posebnega sodišča v Trstu, Vidmu (Udine) in Gorici.

Da v operacijski coni "*Jadransko primorje*" niti glede tistega najmanjšega pravnega varstva, ki so si ga celo želeli nekateri okupatorjevi funkcionarji, ni bilo nobenega reda, pričajo podatki o prizadevanju dr. Rainerja, da bi napravil nek red pri "*sojenju tolovajem in drugim političnim zločincem*". To vprašanje so obravnavali kar na dveh sestankih, in to 10. marca 1944 v Innsbrucku in 1. junija 1944 v Trstu. Na drugem sestanku, ki sta se ga poleg dr. Rainerja in njegovih sodelavcev udeležila tudi generala von Zangen in Kübler ter von Stuttenheim iz državne pisarne v Berlinu, so razpravljali predvsem o razmejitvi pristojnosti med vojaškim in civilnim sodstvom. Dr. Rainer je izjavil, da je zanj zelo pomembno, "*da politični zločinci v operacijski coni ne bi bili likvidirani brez obsodbe. To je velikega pomena glede na mentaliteto prebivalstva. Značilno za to, kako pomembno je to vprašanje, je dejstvo, da niti partizani ne streljajo ljudi zunaj bojev, ne da bi jih prej postavili pred neko izredno sodišče in obsodili, samo da ne bi prizadeli ljudskega občutka*". Dr. Rainer je namreč že 24. maja 1944 izdelal obsežno "*odredbo o zaščiti reda v operacijski coni Jadransko primorje*" (Ordnungsschutzverordnung), v kateri je določil kazni za posamezne vrste kršitve reda. Obravnava jih posebno sodišče za javno varnost (Sondergerichtshof für öffentliche Sicherheit). Pridržal si je pravico, da nad cono ali njenimi deli razglasi izredne policijske ukrepe (Polizeistandrecht), ko višji vodja SS in policije določi ukrepe za zagotovitev reda ne glede na pravne predpise. V tem primeru delujejo policijska nagla sodišča (Polizeistandgerichte), katerih sodbe potrjuje višji vodja SS in policije.

Ker pa vojska, ki se je tudi imela za odgovorno za vzdrževanje reda v operacijski coni, ni povsem soglašala z vsebino Rainerjeve odredbe, je ta zadržal objavo odredbe. Do julija 1944 so se sporazumeli, da bodo odredbo objavili, bodo pa tudi objavili odlok o vojaškem sodstvu v operacijski coni "*Jadransko primorje*". Po tem odloku naj bi vojaška sodišča obravnavala le zadeve, v katerih je obtoženec neposredno napadel vojake ali vojaške objekte. Vendar odloka, ki ni bil samo napisan, temveč tudi že podpisan, niso objavili, ker je Hitler po veliki stavki na Danskem na sestanku 1. julija 1944 izjavil, da je stavko vzpodbudila objava 6 smrtnih obsodb danskih saboterjev. "*Führer je nato dal navodilo, da za sedaj ne bo nobenih obravnav pred vojaškimi sodišči. S tem bi le ustvarjali mučence. Likvidacija teroristov in saboterjev v zasedenih območjih naj bo v prihodnje zadeva varnostne službe.*" (Die Liquidierung von Terroristen und Saboteuren in den besetzten Gebieten sollen künftig durch den SD erfolgen.) Nato so v Hitlerjevem glavnem stanu pripravili t. i. "*Terorerlass*", ki so ga izdali 30. julija 1944. Vendar ga mi ne poznamo.

Kolikor poznamo sedaj razmere glede zgodovinskih virov, lahko sklepamo, da ne bo mogoče nikdar ugotoviti niti približnega števila tistih, ki jih je nemška policija določila za smrt ali pa jim je smrtno kazen izreklo posebno sodišče za javno varnost. Vemo le, da

je žrtev na stotine, saj sklepajo, da naj bi samo v tržaški Rižarni uničili od dva do štiri tisoč oseb. Med najbolj množična uboja naših ljudi, ki jih je obravnavala nemška varnostna policija in jih tudi določila za smrt, je ustrelitev 72 oseb na openskem strelišču dne 2. aprila 1944 in obešenje 52 oseb v Via Ghega v Trstu dne 21. aprila 1944. V obeh primerih je šlo za maščevalno dejanje za dva partizanska diverzantska napada, prvega na kinodvorano na Opčinah, drugega pa na oficirski dom v Trstu. Takoj po prvem napadu je vrhovni komisar dr. Rainer v svojem uradnem listu objavil odredbo o policijskih izrednih ukrepih (Polizeistandrecht) na Opčinah in pooblastil višjega vodjo SS in policije za vse ukrepe, ki so potrebni "*za vzdrževanje in obnovo javnega reda in varnosti javnega življenja*". "*Nemška policija*" pa je nato s posebnim razglasom v obliki plakata razglasila vest o ustrelitvi 72 talcev na Opčinah. Kot vemo sedaj, so bila trupla teh talcev prva trupla, ki so jih pripadniki akcijskega oddelka "*Reinhard*" sežgali v na novo sezidanem krematoriju v tržaški Rižarni. Večino tistih političnih jetnikov, ki sta jih policija in omenjeno posebno sodišče za javno varnost določila za usmrtitev, so na krut način pomorili pripadniki akcijskega oddelka "*Reinhard*" v tržaški Rižarni in njihova trupla upepelili v tamkajšnjem krematoriju. Vemo pa za nekaj primerov, ko so jetnike usmrtili drugod, npr. v Gorici, pri San Giovanniju del Natisone, Palmanovi itd.

Postopek, ki smo ga navedli, pa ni zajel vseh ljudi, ki so tako ali drugače padli v kremplje nemške policije. Če se je policijskemu uradniku zdelo, da prijeti ne bi mogel koristiti nadaljnjemu izsledovanju pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja, so ga navadno ustrelili ob prijetju ali pa na poti in v poročilu navedli, da so ga ustrelili zato, ker je skušal pobegniti. Takšni primeri so bili zlasti pogosti v večjih policijskih čistkah, če so v njih zajeli kakšne zanje nepomembne partizane in ko so v krajih, ki so veljali za naklonjene partizanom – in takšnih je bilo v Slovenskem primorju in Istri zelo veliko, postrelili "*sumljive*" moške. Znani pa so tudi primeri, da so jetnika pripeljali iz zapora na teren, da jim je pokazal skrivne objekte narodnoosvobodilnega gibanja, za katere je vedel, pa so ga nato ustrelili kar na tistem kraju. Praviloma bi morale vse kolaboracionistične enote jetnike po prvem zaslišanju izročiti nemški varnostni policiji, vendar se tega niso držale v vseh primerih in so tudi same pobijale jetnike.

Pri pobijanju jetnikov in civilnega prebivalstva se je nemška policija ravno v Slovenskem primorju in Istri izkazala po posebni krutosti. Znan je okruten način pobijanja jetnikov v tržaški Rižarni, znan primer obglavljanja dveh ujetih partizanov v Krnicah nad Idrijo, v Brkinih so maja 1944 pobijali vse moške prebivalce vasi tako, da so jih zaprli v gospodarska poslopja, s strojnicami ali brzostrelkami prestrelili noge ter jih polili z bencinom, da so goreli kot bakle itd.

Nemška policija v operacijski coni "*Jadransko primorje*" je imela nalogo, da zasleduje in uničuje vse nasprotnike nemškega rajha in je to nalogo tudi opravljala. Potrebno pa bi bilo še raziskati, ali je vse politične nasprotnike zasledovala in uničevala enako intenzivno in imela pri odrejanju Ljudi za usmrtitev enaka merila. Do mnevamo, da temu ni bilo tako in da je bila bolj vztrajna in zagrizena, okrutna in nečloveška v boju proti narodnoosvobodilnemu oziroma odporniškemu gibanju kot proti drugim skupinam političnih nasprotnikov. To bi bilo tudi razumljivo, saj je narodnoosvobodilno oziroma odporniško gibanje bilo za nemški rajh neprimerno bolj nevarno in škodljivo kot pa samo miselni nasprotniki. Vendar pa domnevamo tudi, da je imela nemška policija tudi različna merila glede tistega dela narodnoosvobodilnega oziroma odporniškega gibanja, ki so ga vodili komunisti, in onega dela, ki mu ni šlo za revolucionarne spremembe. Da so v tržaški Rižarni umirali predvsem slovenski in hrvaški partizani in aktivisti OF ni samo vzrok v veliki številčni premoči tega narodnoosvobodilnega gibanja, temveč tudi v različnih merilih nemške policije pri določanju političnih nasprotnikov za usmrtitev. Vse vidnejše partizanske in politične funkcionarje jugoslovanskega narodnoosvobodilnega

gibanja in vidnejše italijanske komuniste, je nemška policija, če jih je prijela, poslala na morišče, medtem ko je vidnejše voditelje italijanskega odporniškega gibanja v Julijski krajini, če niso bili komunisti, poslala v koncentracijsko taborišče, razen enega primera (Paolo Retti).

Med ukrepe nemške policije za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju sodijo tudi pogromi proti prebivalstvu celih naselij ali območij. Nemški policiji je bilo jasno, da večina prebivalstva, zlasti slovenskega in hrvaškega, zavestno podpira narodnoosvobodilni boj in se vanj tudi vedno bolj vključuje, saj mu samo ta lahko prinese narodno in socialno osvoboditev. Zato si ni posebej prizadevala, da bi ločila "*krive*" od "*nedolžnih*" ali da bi natančneje ugotavljala stopnjo "*krivde*" in odgovornosti; za ta posel se ji je zdelo neustrezno trošiti svoje sile. Sicer pa če izvzamemo primere, kot je npr. Lipa, v kateri je nemški okupator pobil prav vse Ljudi, celo zelo majhne otroke, potem je nemška policija delala skoraj enako, kot pred njo fašistična, zlasti generalni oziroma specialni inspektorat javne varnosti v Trstu, ki sta od pomladi 1942 do jeseni 1943 požgala precej vasi in pobila brez poprejšnje obsodbe precej moških. Ni torej nič čudnega, če so skupaj z nemško policijo (in tudi vojsko!) pri množičnih požigih vasi in pobijanju ljudi sodelovali tudi oddelki italijanskih kolaboracionistov. Nekateri kolaboracionistični oficirji so bili celo pobudniki takih dejanj. Poveljnik italijanskega domobranskega alpinskega polka "*Tagliamento*" polkovnik Zuliani v Tolminu je 26. julija 1944 sam predlagal nemškemu komandantu SS in policije za goriško pokrajino majorju Taussu, naj pri družinah treh "*izdajalcev*", ki so sodelovali s partizani pri napadu na komandirja svoje čete in nato pobegnili iz enote, požgo hiše in ustrelijo po enega moškega družinskega člana in druge zapro, pri družinah ubežnikov pa naj požgo hiše in zapro družinske člane.

Če je bilo glede pravnega varstva prebivalstva med posamezniki ali ustanovami nekaj razlik v pogledih in so si nekateri prizadevali vsaj za zunanji videz pravnega varstva, ni bilo glede maščevalnih ukrepov skoraj nobene razlike. Tako pri policijskih kot vojaških poveljstvih so bila nenehno prisotna opozorila, da je treba čimbolj ostro odgovarjati na partizanske akcije. V literaturi že nekajkrat omenjeno in celo objavljeno povelje vojaškega poveljnika v coni generala Küblerja z dne 24. februarja 1944, da se je treba v protipartizanskem bojevanju držati načela "*zob za zob in glavo za glavo*" ("*6. V boju je pravilno in potrebno vse, kar pelje k uspehu. Kril bom vsak ukrep, ki ustreza temu načelu. 7. Tolovaje in njihove prostovoljne pomagače je treba obravnavati izredno trdo. Ujete tolovaje je treba obesiti ali ustreliti. Kdor prostovoljno podpira tolpe s tem, da jim daje stanovanje ali hrano ali pa prikriva njihovo bivanje ali jim nudi neko drugo pomoč, je zapisan smrti in ga je treba pokončati.*") je smiselno enako Kesselringovemu povelju iz začetka aprila 1944, ki so ga kot napotilo razglaševali tudi v uradih nemške varnostne policije in varnostne službe. Kesselring je opozarjal, da bo omahljive in neodločne oficirje v protipartizanskem bojevanju poklical na odgovornost, da pa ne bo kaznoval tistih, ki bodo delali preostro. In nato dobesedno: "*Pri napadih je treba takoj obkoliti okolico kraja in prijeti vse civiliste v bližini, ne glede na to, kdo so in kaj so. Pri posebno hudih napadih se lahko požge hiše, iz katerih so streljali.*" V popolnoma enakem duhu je tudi naslednje določilo tega povelja, da bodo višji štabi upoštevali morebitne zamude pri poročanju, ki bodo nastale "*zaradi izvedbe takojšnjih protiukrepov. Takojšnja kazen je pomembnejša kakor pa čimprejšnje poročilo*". S tem poslednjim določilom je namreč Kesselring poudaril veliko samostojnost enot pri določanju maščevalnih ukrepov, ki so vedno prizadeli civilno prebivalstvo. Iz zapisnika nekega sestanka pri vojaškem poveljniku operacijske cone "*Jadransko primorje*" v začetku leta 1944 zvemo, da je pri nemški vojski imel že komandant bataljona, in seveda tembolj poveljniki večjih enot, pravico odločati o požiganju hiš in vasi. Pri policijskih enotah

sicer ne vemo za tako merilo, lahko pa sklepamo, da tam ni moglo biti bistveno drugače; zakaj naj bi imel nek poveljnik policijske enote glede tega manjše pristojnosti, kot vojaške, če pa se je ravno policija imela za odgovorno pri vzdrževanju reda in miru. Poznamo pa seveda tudi tozadevne pristojnosti zavarovalnih komandantov; kjer so bili imenovani ti, so imeli tista območja kot v izjemnem stanju, kjer je o vsem odločilna le komandantova volja. Razumljivo je torej, da pri tolikih osebah; ki so imele odločati o požigu hiš in vasi, ni bilo vedno enakih meril o tem, kdaj se kaj požge in koliko se požge. Požgali pa so ogromno; saj v nobeni drugi slovenski pokrajini nemški okupator ves čas okupacije ni požgal toliko hiš in vasi, kakor jih je v Istri in Slovenskem primorju od jeseni 1943 do pomladi 1945. Kaže, da je že nemški okupator sam začel gledati na takšne razmere kot na začetek anarhije in se je moral poveljnik redarstvene policije v operacijski coni "*Jadransko primorje*" polkovnik Herman Kintrup obrniti na svoje policijske enote s posebnim poveljem o požiganju hiš in vasi. V uvodu je povedal, da ga razni pripetljaji pri akcijah v poslednjem času vzpodbujajo k nekaterim pripombam, nakar je ukazal: "*Sistematično požiganje krajev in poslopij se lahko vrši samo na izrecno povelje višjega vodje SS in policije. Prebivalstvo je treba prej odstraniti.*" Naslednja določila govore o skrbi za preprečitev prevelikega širjenja požara, ohranitev in način uporabe zaplenjenih predmetov itd.

Kot že rečeno, so tudi vojaške oblasti v operacijski coni izdajale povelja, da je treba z vsemi možnimi sredstvi zatirati narodnoosvobodilno gibanje in da je tudi za nemško vojsko veljalo načelo, da je pravilno in koristno vse, kar služi zatiranju narodnoosvobodilnega gibanja. Zato tudi pri tej nalogi včasih ni bilo razlike med policijskimi in vojaškimi enotami. Iz ohranjenih dokumentov lahko ugotovimo, da so tudi vojaške enote opravljale policijske naloge, kot npr. aretacije pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja, požiganje celih naselij, ustrelitve ujetnikov itd. Tako je komandir 2. čete 137. rezervnega polka planinskih lovcev po hajki v Gabrovici v Istri 7. septembra 1944 poročal, da so prijeli štiri osumljene ter nadaljeval: "*Kljub temu da smo ujetnikom predočili obremenilna dejstva, so ti neprestano zanikali, tako da sem se moral poslužiti ostrejših ukrepov in zagroziti s smrtno kaznijo. Dal sem jim še 1 uro časa za premislek. Ker ujetniki niti po preteku tega časa niso hoteli nič izpovedati in so se nam prezirljivo posmehovali, smo jih v okolici Dekanov ustrelili.*" Konec leta 1944 je poveljnik omenjenega polka polkovnik Schulze poročal, da je njegov polk skupaj s 1046. polkom v Gabrovici prijel 123 oseb.

Pri zločinih nad prebivalstvom operacijske cone "*Jadransko primorje*" niso zaostajali niti oddelki, ki jim boj z orožjem v roki ni bila glavna naloga, npr. pripadniki propagandnega akcijskega oddelka v Trstu. Tako je vodja akcijske enote za Istro, esesovski podoficir August Haas 30. marca 1944 poročal, da so pri Vodnjanu, kjer je bil prejšnji dan napaden major Herzog, "*napravili kratek proces in vse, kar je bilo v okolici, iz varnostnih razlogov zravnali z zemljo*".

Ni mogoče enostavno in posplošeno govoriti o uspehih in neuspehih delovanja nemške policije pri zatiranju narodnoosvobodilnega gibanja. Po jeseni 1943 nemški okupator prav gotovo ni mogel več zasledovati cilja, da popolnoma uniči narodnoosvobodilno gibanje, ker je to bilo že zelo utrjeno in razširjeno. Zato so lahko bili cilji nemškega okupatorja v operacijski coni "*Jadransko primorje*" manj zahtevni; prizadeval si je, da narodnoosvobodilnemu gibanju prizadene čim večje izgube in ga čimbolj duši. Šlo mu je predvsem za to, da bi imel čimbolj varen promet preko tega strateško zelo pomembnega, prehodnega območja. Zato je tudi imel t. i. zavarovalne komandante, ki jih v nekaterih drugih predelih ni imel. Vsaj na takšnih območjih je skušal obdržati premoč in reči je treba, da je uspel jeseni 1943 ustvariti nekakšno ravnotežje sil: tiste prometne poti, ki so bile zanj življenjskega pomena, je s krčevitim odporom proti na-

rodnoosvobodilni vojski obdržal v svojih rokah. Ker sta bila v operacijski coni "*Jadransko primorje*" za okupatorjevo varnost dva pomembna dejavnika: policija in vojska, sta si seveda oba lastila zasluge, da razmere niso bile še slabše. Tako so npr. 8. maja 1944 v štabu armadne skupine generala von Zangna razpravljali o razmerah v omenjeni coni in je v zapisniku tudi tole: "*Poveljnik* (general von Zangen – op. T. F.) *poudarja, da bi mi morali Istro v kratkem času zapustiti, če bi general Kübler odpovedal pri zatiranju tolp. Samo njemu in njegovemu jasnemu in brezkompromisnemu načinu gre zasluga, da razmere niso postale še slabše. Uspehi pri zatiranju tolp so last poveljnika operacijske cone, policija tega s svojimi močmi ne bi zmogla. (...) Poveljnik poudarja, da v Istri ne sestavljajo tolp samo nekateri nahujskani ljudje, ki se skesano vračajo, temveč da gre za veliko zasnovano, zelo dobro vodeno, vojaško uporniško gibanje. Naše sile so že sedaj prešibke, da bi ga zatirale. Vrhovni komisar* (dr. Rainer – op. T. F.) *to zanika; on hoče postati gospodar položaja s političnimi sredstvi. Če pa bo s tem načinom doživel polom, naše sile še daleč ne bodo dovolj, da bi obdržale območje.*"

Nemškemu okupatorju je uspelo, da je v ofenzivnih operacijah nekajkrat občutneje prizadel narodnoosvobodilno vojsko, npr. novembra 1943 v Beneški Sloveniji, aprila 1944 v Ledinah pri Idriji, avgusta 1944 na Krnu, marca in aprila 1945 v Trnovskem gozdu itd. Toda tudi narodnoosvobodilna vojska mu je povzročila nekaj hudih udarcev. Nemška policija je imela še največ uspeha v nekaterih večjih mestih, zlasti v Trstu, kjer je skupaj z italijanskimi kolaboracionisti uspela izslediti in prijeti nekaj vidnejših funkcionarjev slovenskega in italijanskega narodnoosvobodilnega gibanja. Zategadelj so bili nemški policijski oficirji in podoficirji deležni tudi posebnih priznanj in odlikovanj. Poleg železnih križcev, križcev za vojne zasluge itd., so za uspehe pri zatiranju narodnoosvobodilnega gibanja podeljevali značke za boj proti partizanom (Bandenkampfabzeichen), in sicer v treh stopnjah: zlate, srebrne in bronaste. Nimamo sicer podatkov, kdo vse si je takšno značko zaslužil, vemo pa, da je dobil Globocnik septembra 1944 srebrno, da je zlato značko dobil edino Helmut Prasch in da so bronaste značke dobili oficirja dr. Karl Patig in Wilhelm Alwang ter podoficirji Heimann, Heyna, Ludwig Schmidt, Stark in Husar, vsi pripadniki varnostne policije in varnostne službe.

Med tistimi, ki so si pridobili nekaj odlikovanj za sodelovanje pri zatiranju narodnoosvobodilnega gibanja, je bil tudi esesovski major Georg Michalsen. Poleg drugega je dobil tudi značko za boj proti partizanom in železni križec drugega razreda, bil je tudi med prvimi kandidati za železni križec prvega razreda. Globocnik ga je za nagrado predlagal za čin esesovskega podpolkovnika, česar pa v Berlinu iz formalnih razlogov niso upoštevali. Globocnik je 11. 2. 1945 ponovno pisal v Berlin, da je "*zelo žalosten, kajti ne gre samo za zvestega tovariša,, temveč tudi za dejansko delo*". Povedal je, da je imel Michalsen v svojem štiriletnem delu pri njem poleg drugih tudi tele funkcije:

"*1. V Lublinu je M. vzpostavil in vodil tujerodne oddelke.*

2. V akciji "R" je M. sodeloval na samostojen in odločilen način in je na primer odločilno vplival na hude boje v Varšavi, poleg tega je v 5 dneh očistil Bialystok.

3. Tukaj je komandant SS in policije za tržaško pokrajino in popolnoma uspešno vodi nekaj tisoč mož, med katerimi so Nemci v manjšini in tujerodci v večini.

4. Poleg tega je sedaj postal komandant Slovenskega udarnega polka.

5. Za svoje odločne protipartizanske akcije v Istri je dobil železni križec drugega razreda in značko za boj proti partizanom. Je eden prvih kandidatov za železni križec prvega razreda.

Michalsen je torej s svojimi akcijskimi sposobnostmi izpolnil vse pogoje za komandanta."

Iz tega pisma smo torej izvedeli tudi za Michalsenovo sodelovanje v akciji "Reinhard". On sicer ni vodil nobenega uničevalnega taborišča za Žide kot npr. Wirth, Hering,

Stangl ali Reichleitner, pač pa je skrbel za izpraznjenje getov in pošiljanje Židov v uničevalna taborišča. Izvedeli smo tudi, da je sodeloval pri uničenju varšavskega geta spomladi 1943 ter da je postal poveljnik Slovenskega udarnega polka v Slovenskem primorju. Primorski domobranci so torej dobili zelo lepega komandanta!

Nemška policija v operacijski coni "*Jadransko primorje*" je dobila tudi nekaj splošnih priznanj. Tako sta generalfeldmaršal Albert von Kesselring in SS-Obergruppenführer Karl Wolff pohvalila Globocnika in njegove enote za uspehe v tednu zatiranja partizanov: "*S popolno zavzetostjo vaše cele osebnosti so oficirji, podoficirji in možje povzročili tolpam hude udarce. Ponovno ste zavzeli območja, ki so bila začasno izgubljena. Osvobodili ste prometne poti, ki so pomembne za fronto.*" Wolff je jeseni 1944 poveljniku varnostne policije in varnostne službe v Trstu SS-Brigadeführerju Wilhelmu Güntherju izrekel posebno zahvalo in čestitke "*za uničenje tržaške federacije Komunistične partije Italije*". Himmler pa je 1. novembra 1944 v t. i. častnem listu pohvalil tudi "*enote SS in policije pod vodstvom SS-Gruppenführerja in generallajtnanta policije Globocnika,*" in sicer zaradi posebne hrabrosti in odpornosti v letu 1944 ter še posebej "*pri bojih proti Titovim skupinam vzhodno od Vidma*". Ob koncu leta 1944 pa je Himmler ponovno izrazil priznanje Globocniku in njegovemu moštvu za delo v letu 1944.

Globocnik in njegove enote SS in policije so dobivale Himmlerjeva priznanja za mnogo manjše uspehe, kot so jih tisti čas dosegli nekateri drugi esesovski generali, npr: za uničenje varšavske in slovaške vstaje. To ponovno kaže na Himmlerjevo neizmerno naklonjenost do Globocnika in na pomen, ki ga je Himmler pripisoval še tako majhnim uspehom nemške policije v strateško in politično zelo pomembni operacijski coni "*Jadransko primorje*".

GESTAPO V SLOVENIJI*

Gestapo v Sloveniji ni deloval iz enega središča bodisi v Avstriji bodisi v Sloveniji sami. Na posameznih območjih Slovenije ni začel delovati niti istočasno, temveč v različnih časih. Najprej je začel delovati na Koroškem, nato v Spodnji Štajerski, Gorenjski in Mežiški dolini in slednjič v Ljubljanski pokrajini in v Julijski krajini. Zato bomo pregledali njegovo organizacijsko sestavo in glavna torišča delovanja po posameznih območjih in v omenjenem časovnem zaporedju.

Gestapo na Koroškem

Koroški Slovenci so bili prvi Slovenci, ki so spoznali gestapo. Avstrijsko notranje ministrstvo je imelo v poslopju deželne vlade v Celovcu svoje varnostno ravnateljstvo (Sicherheitsdirektion) pod vodstvom varnostnega ravnatelja, generalmajorja Willibalda Perka. V njem se je že zgodaj izoblikovala skupina nacionalnemu socializmu privrženih policistov, ki jo je ob nemškem vdoru v Avstrijo marca 1938 vodil Dunajčan, poklicni policist dr. Johann Bauer. Ta skupina je 11. marca 1938 prevzela vodstvo policije na Koroškem, in to ne samo na varnostnem ravnateljstvu, kjer se je na mestu varnostnega ravnatelja ustoličil Theo Bauer, temveč tudi na izpostavah – policijskih komisariatih v okrožnih središčih Celovec, Beljak in Velikovec.

Kmalu, 13. marca 1938, je iz Berlina prispelo v Celovec 20 uradnikov gestapa, ki so pod vodstvom SS oberšturmfirerja dr. Isselhorsta in njegovega namestnika SS oberšturmfirerja Nagelega prevzeli vodstvo policije na Koroškem. Že sredi junija 1938 pa je vodstvo gestapa na Koroškem prevzel SS hauptšturmfirer dr. Ernst Weimann iz gestapovske centrale v Berlinu, ki je že delal v Kaltenbrunnerjevem štabu. V Celovcu je ostal do odhoda v Trst septembra 1943. Nasledil ga je SS oberšturmbanfirer dr. Kurt Christmann iz Salzburga. Ko je decembra 1943 odšel v Koblenz, ga je maja 1944 nasledil SS oberšturmbanfirer Heinrich Berger z Dunaja. Njegov namestnik je postal Jakob Weyrauch, za njim pa SS šturmbanfirer Heissig.

Šef nemške policije Heinrich Himmler je z ukazom 18. marca 1938 ustanovil na Dunaju vodstveni urad varnostne policije (Staatspolizei-Leitstelle Wien) in urade gestapa (Staatspolizeidienststellen) v takratnih avstrijskih zveznih deželah, torej tudi v Celovcu. Več kot leto dni je **celovški urad gestapa** dobival navodila iz omenjenega dunajskega urada in mu je moral tudi poročati. Imel je najprej tri oddelke, in to: I. za upravo in personalo (vodja Braeuer), II. za izsledite in zatiranje nasprotnikov (vodja Stoeltgen, za njim dr. Johann Bauer, Hans Kirchbaumer, Triebnig in Louis Zellhoefer) in III. za zadeve špionaže in meje (vodja Puetz, za njim Fleischer in Jakob Weyrauch). Celovškemu uradu gestapa so bili podrejeni obmejni policijski komisariati (Grenzpolizeikommissariate) v Velikovcu, Celovcu, Beljaku in Lienzu, njim pa obmejne policijske postaje na mejnih prehodih z Jugoslavijo in Italijo. Po zasedbi Mežiške doline aprila 1941 so obmejna policijska komisariata v Celovcu in Velikovcu ter obmejne policijske postaje ob bivši jugoslovanski meji ukinili in z njihovim moštvom ustanovili gestapovske urade na Gorenjskem in v Mežiški dolini.

V gestapu na Koroškem je bilo mnogo policistov iz Nemčije, okoli polovica. Ni se posrečilo Weimannovo prizadevanje, da bi za gestapo v Celovcu zgradili novo poslopje.

* V: R. Butler, Ilustrirana zgodovina gestapa, Style Maxima, Radenci 1998, str. 203–243.

Urad se je sicer preselil v grad na Paradeiserstrasse, kjer si je uredil tudi svoje zasilne zapore. Za njih pa je dobil na voljo tudi celo drugo nadstropje v poslopju deželnega sodišča na St. Veiter Ringu.

Zadnji vodja gestapa za Koroško Berger je svoj urad preuredil tako, da je I. oddelek vodil SS šturmbanfirer Kuhn, III. in IV. oddelek pa je združil v IV. oddelek, ki ga je vodil Weyrauch.

Varnostno službo (Sicherheitsdienst – SD) kot obveščevalno službo NSDAP so koroški nacisti vzpostavili že dolgo pred priključitvijo Avstrije k Nemčiji. Najprej jo je vodil Rudolf Thaller, po njegovem begu v Nemčijo leta 1936 pa celovški natakar Ernst Lerch. Po priključitvi Avstrije k Nemčiji marca 1938 je Heydrich ustanovil na Dunaju nadodsek SD (SD-Oberabschnitt Wien), v središčih takratnih avstrijskih zveznih dežel, torej tudi v Celovcu, pa odseke SD (SD-Abschnitt). Vodja celovškega odseka SD je postal že omenjeni Theo Bauer, ki mu je sledil SS šturmbanfirer Fritz Volkenborn, ki je bil doma iz Nemčije, a se je že več let udejstvoval v Avstriji. Po odhodu v akcijsko skupino varnostne policije in varnostne službe v Rusiji ga je leta 1942 nasledil SS oberšturmbanfirer Alois Persterer iz Salzburga. Ko je ta deloval na Bledu, ga je v Celovcu zastopal SS šturmbanfirer Fritz Woelbing, po njegovem odhodu v Trst, pa SS šturmbanfirer August Gerber. Celovški odsek SD je imel štiri oddelke, in to: 1. za upravo, 2. za personalo, 3. za kulturo, tisk, film, gospodarstvo in 4. za Abwehr.

Ker gradivo iz druge svetovne vojne v celovškem deželnem arhivu ni dostopno, ne vemo, ali se je ohranilo kaj gradiva gestapa in SD iz Koroške. O njunih akcijah zvemo iz drugih virov.

Gestapo na Koroškem je najprej udaril po protifašistih iz dotedanjega avstrijskega državnega aparata in političnih strank. Ta naloga bi lahko bila lažja, če ne bi avstrijska policija v Celovcu pred spremembo režima uničila gradiva o političnem delovanju ljudi. Vendar je imel SD o protifašistih precej podatkov in ponekod, npr. v Beljaku, je imela tamkajšnja SA t.i. črne sezname.

Jude na Koroškem so najprej v t.i. procesu arijanizacije silili k prodaji svojega imetja in k izseljevanju. Prijete Jude so zbrali v Celovcu in jih odpeljali v Dachau in Buchenwald. Prihranjena jim ni bila niti t.i. kristalna noč. Prišlo je tudi do izgredov, v katerih so sodelovali tudi pripadniki SD. Na Koroškem je do konca vojne ostalo le okoli 40 Judov.

Gestapo je svojo dejavnost uperil tudi proti narodno zelo zavednim Slovencem, v začetnem obdobju predvsem proti slovenskim duhovnikom. Pod njegovim pritiskom jih je morala krška škofija nekaj premestiti, župnika Vinka Poljanca pa je gestapo zaprl. Vendar so nacisti na Koroškem morali do zloma Jugoslavije še upoštevati zunanjepolitične razloge za milejši odnos do slovenske narodne manjšine na Koroškem. Pač pa je gestapu spomladi in poleti 1940 uspelo odkriti protifašistično skupino, ki je na neki način sodelovala pri razstrelitvah železniške proge pri Judenburgu, sprejemanju in razširjanju protifašističnih letakov, sabotažni dejavnosti na železnici itd. Julija 1941 je nemško vrhovno vojaško sodišče v Celovcu obsodilo na smrt 6 Slovencev in avstrijskih Nemcev, ki so jih novembra 1941 usmrtili v Brandenburgu.

Po zlomu Jugoslavije aprila 1941 so odpadli zunanjepolitični razlogi milejšega odnosa do koroških Slovencev. Okrepila se je germanizacija, gestapo je zaprl skoraj vse slovenske duhovnike in ko jih je po posredovanju krške škofije izpustil, jih je ta morala večino (36) premestiti v druge kraje. Gestapo je zaprl tudi druge narodno zelo zavedne Slovence.

V nacistični politiki na Koroškem je imelo pomembno mesto raznarodovanje koroških Slovencev, saj so nacisti sodili, da brez popolnega ponemčenja Koroške ne bo popolnega ponemčenja Gorenjske in Mežiške doline. V tej politiki je imelo pomembno

vlogo množično izganjanje tistih, ki bi lahko motili ali ovirali etnocidni proces in tudi tistih, katerih imetje bi bilo ustrezno za kolonizacijo Nemcev iz Kanalske doline. Po nekaterih trditvah naj bi nacisti najprej nameravali izgnati okoli 50 tisoč koroških Slovencev, vendar je nato Himmler v svojem ukazu št. 46/I z dne 25. avgusta 1941, ko je moral za Gorenjsko že odložiti množičen izgon Slovencev na povojni čas, omejil število družin koroških Slovencev za izgon na okoli dvesto. Izbor teh družin z okoli tisoč osebami je opravil gestapo s pomočjo organov NSDAP in Kaerntner Heimatdiensta, sam izgon v taborišča Volksdeutsche Mittelstelle v Nemčiji sredi aprila 1942 pa je opravila redarstvena policija.

Po nastanku prvih žarišč slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja na Koroškem sta imela tamkajšnji gestapo in SD predvsem opravka z njim. Njun prvi uspeh je bila izsledite v že s partizani povezane skupine ubežnikov iz nemške vojske v Selah. Aprila 1943 so jih 13 iz tega kraja obglavili na Dunaju. Ko so tudi na Koroškem severno od Karavank nastale slovenske partizanske čete, so pri uradu gestapa v Celovcu ustanovili referat IV N z nalogo, da zbira podatke o partizanih. Vodil ga je bivši avstrijski policist Hans Sellak. Za protipartizansko bojevanje so od pomladi 1944 imeli tam najmanj polk zaščitne policije, uporabljali pa so tudi vojsko.

Esesovsko in policijsko središče v Salzburgu

Do začetka druge svetovne vojne sta bila gestapo in SD na Koroškem podrejena svojima višjima uradoma na Dunaju. Nemški notranji minister dr. Wilhelm Frick je že novembra 1937 opozoril, da bo v primeru mobilizacije, t.j. vojne, treba vse policijske sile in SS v vojnem okrožju združiti pod vodstvom **višjega vodje SS in policije**. Ker so nacisti že spomladi 1938 za avstrijske pokrajine ustanovili dve vojni okrožji, in to XVII. na Dunaju in XVIII. v Salzburgu, so Štajerska, Koroška, Salzburško in Tirolska sodile v XVIII. vojno okrožje. Po nemškem napadu na Poljsko 1. septembra 1939 je Himmler 11. septembra v vojnih okrožjih ustanovil položaj višjih vodij SS in policije. Pozneje je imenoval višje vodje SS in policije tudi za zasedena ozemlja v Sovjetski zvezi, medtem ko je za druga zasedena območja ali za nemško policijo v t.i. prijateljskih državah, npr. v NDH, imenoval svoje poverjenike.

Višjim vodjem SS in policije so bila podrejena vsa poveljstva in enote redarstvene policije (zaščitna policija, orožništvo, tehnična zaščita), poveljstva in uradi varnostne policije in varnostne službe (tajna državna policija, kriminalistična policija in varnostna služba) ter t.i. splošna SS (allgemeine SS) na terenu, izoblikovana v odsekih, brigadah, štandartah, šturmbanih in šturmih). Višji vodja SS in policije v XVIII. vojnem okrožju, ki so ga imenovali tudi "*Alpenland*", je postal avstrijski Nemec SS grupenfirer Alfred Rodenbuecher, maja 1941 ga je nasledil SS brigadefirer August Scheell, ki je bil tudi vodja nacistične študentske zveze in je decembra 1941 postal gauleiter NSDAP in državni namestnik v Salzburgu. 12. decembra 1941 ga je nasledil SS grupenfirer Erwin Roesener, ki je prišel iz Wiesbadna in ostal do konca vojne. Sedež višjega vodje SS in policije v Salzburgu je bil na Kapitelplatzu 2. Od decembra 1941 do konca vojne pa je moral Roesener zaradi protipartizanskega bojevanja večino časa prebiti zunaj Salzburga, in to na Bledu in v Ljubljani.

Višjemu vodji SS in policije sta bila v nekem smislu podrejena inšpektor (pozneje poveljnik) varnostne policije in varnostne službe (Inspekteur, Befehlshaber der Sipo und des SD) ter poveljnik redarstvene policije (Befehlshaber der Ordnungspolizei). Inšpektor oz. poveljnik je bil SS brigadefirer Karl Brunner in za njim SS brigadefirer Erwin Schulz, poveljnik redarstvene policije pa najprej polkovnik Helmut Mascus, za njim

generalmajor Karl Brenner, za njim nekaj časa generalmajor Hans Knofe in ponovno Brenner, po letu 1943 komandant 6. SS planinske divizije "*Nord*". Medtem ko je inšpektor ves čas bival v Salzburgu, je bil poveljnik zaradi protipartizanskega bojevanja ves čas "*na terenu*", t.j. najprej v Mariboru in nato na Bledu.

Medtem ko so bili uradi tajne državne policije, kriminalistične policije in varnostne službe v nemškem rajhu (tudi v avstrijskih pokrajinah) ločeni in prek inšpektorjev povezani s šefom varnostne policije in varnostne službe Heydrichom oziroma od jeseni 1939 z glavnim državnim varnostnim uradom (RSHA) v Berlinu, so jih v zasedenih pokrajinah združevali pod vodstvom poveljnikov (Befehlshaber) ali komandantov (Kommandeur). Tako je bilo tudi v vseh zasedenih slovenskih pokrajinah.

Gestapo v Spodnji Štajerski, Gorenjski in Mežiški dolini

Po vojaškem zlomu Kraljevine Jugoslavije in Hitlerjevem razkosanju njenega ozemlja med tri sosednje države, so Spodnja Štajerska, Gorenjska in Mežiška dolina prišle pod nemškega okupatorja. Ta je imel namen, da zasedena slovenska območja še leta 1941 tudi formalnopravno priključi k sosednjima avstrijskima pokrajinama Štajerski in Koroški ter s tem tudi k nemškemu rajhu ter da izvede hitro in popolno raznarodovanje s tremi bistvenimi sestavinami. Te so bile: 1. množični izgon Slovencev (predvidenih od 220 do 260 tisoč), 2. množična naselitev Nemcev (predvidenih še v vojnem času okoli 80 tisoč, večina pa po vojni) in 3. hitra in popolna germanizacija tistih, ki bi še ostali doma.

Med vojno proti Jugoslaviji se je šef nemške policije Himmler nastanil v Brucku na Muri, od koder je z avtomobilom potoval v razne kraje. Sredi aprila je bil v Celovcu, 18. in 19. aprila pa v Mariboru in Celju, najbrž pa tudi v kakšnem drugem kraju. Njegovi sestanki so bili namenjeni policijskim pripravam na zasedbo omenjenih slovenskih pokrajin. Na odsekih SD v Gradcu in Celovcu so po zbranih podatkih za vsak okraj v omenjenih pokrajinah sestavili poseben dosje, tudi z imeni oseb, ki jih je treba takoj zapreti. Pripravili so tudi kader za poveljstva in urade policije in SD za bodoča zasedena območja. Za nemška zasedbena območja v Jugoslaviji sta Himmler in Heydrich sestavila **akcijsko skupino varnostne policije in varnostne službe** (Einsatzgruppe Sipo und SD) pod vodstvom SS štandartenfirerja dr. Siegfrieda Fuchsa, v kateri je bil za vsako pokrajino odrejen akcijski oddelek (Einsatzkommando), razen za zasedene slovenske pokrajine. Pozneje je bil v Srbiji od januarja 1942 višji vodja SS in policije August Meissner (za njim Hermann Behrends), v NDH pa je bil Himmlerjev pooblaščenec Konstantin Kammerhofer. Fuchsova akcijska skupina je šla za nemško 2. armado tudi čez Slovenijo in je v Mariboru (vodja začasnega EK za Spodnjo Štajersko je bil SS Unteršturmfirer Kallab) opravila nekaj aretacij po seznamu, ki so ga bili sestavili v Berlinu in Gradcu. Vendar se ni mudila dolgo, ker so bile njen končni cilj druge jugoslovanske pokrajine. V njej je bil tudi SS šturmbannfirer dr. Ernst Weinmann, ki je bil nato zvezni častnik med Fuchsom in nemško vojaško upravo v Srbiji in je v Beogradu sodeloval na nekaterih sestankih za sprejem slovenskih izgnancev v Srbijo. Zaradi podobnosti imena in deloma tudi priimka ga nekateri istovetijo z vodjo gestapa v Celovcu; gre v resnici za dve osebi.

Ker je bila pokrajinska civilna zasedbena uprava, ki jo je uvedel Hitler z odlokoma 14. aprila 1941 zaradi predvidene formalnopravne priključitve le začasnega pomena in naj bi jih do priključitve vodila šefa civilne uprave v Mariboru in na Bledu, so tudi ustanovili dva urada varnostne policije in varnostne službe in to prvega za Spodnjo Štajersko v Mariboru in drugega za Gorenjsko in Mežiško dolino na Bledu. Za njuna vodja so izbrali vodji graškega in celovškega odseka varnostne službe, in to zato ker sta

že pred letom 1941 zbirala obveščevalne podatke iz Slovenije in ker sta imela tudi najvišja esesovska čina med pripadniki varnostne policije in varnostne službe, določenimi za odhod v zasedene slovenske pokrajine.

Gestapo v Spodnji Štajerski

Najbrž je bil Heydrich tisti, ki je še pred napadom Nemčije in Italije na Jugoslavijo imenoval komandanta varnostne policije in varnostne službe (Kommandeur der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes) tako za Spodnjo Štajersko kot tudi za t.i. zasedena območja Koroške in Kranjske, kot so takrat imenovali začasno upravno enoto za Gorenjsko in Mežiško dolino. Za "*poverjenika šefa varnostne policije in varnostne službe*" ali "*komandanta varnostne policije in varnostne službe*", kot se je kmalu nato imenoval do konca vojne, v Mariboru je imenoval takratnega vodjo odseka varnostne službe v Gradcu, SS štandartenfirerja Otta Lurkerja. Ta je bil osemnajst let poprej paznik v zaporu, v katerem je Hitler pisal Mein Kampf in je o tem napisal tudi knjižico. Nastanil se je v Kunstkovi vili v Aškerčevi ulici 7, ki so jo nacisti že preimenovali v Carnerijevo ulico. Sestavo njegovega urada so 17. aprila 1941 celo objavili v uradnem listu šefa civilne uprave v Spodnji Štajerski. Njegov namestnik je bil SS šturmbanfirer in vladni svetnik dr. Walter Machule.

Lurkerju so bili podrejeni trije uradi, ki so bili vsak v svojem poslopju. V ogalni stavbi med trgom Zrinjskega in Maistrovo ulico (današnjim Kidričevim trgom in Maistrovo ulico), ki so ju pod okupacijo preimenovali v Tappeinerplatz in Bismarckstrasse, je bil urad **tajne državne policije** (Dienststelle der Geheimen Staatspolizei) ali gestapa pod vodstvom že omenjenega dr. Machuleta, ki je bil tudi vodja urada tajne državne policije v Gradcu, in njegovega namestnika, SS šturmbanfirerja in vladnega svetnika dr. Josefa Wittiske. Na Aleksandrovi cesti (današnja Partizanska cesta), ki so jo pod okupacijo preimenovali v Admiral Tegetthoffstrasse 34, je bil urad **kriminalistične policije** (Dienststelle der Kriminalpolizei) pod vodstvom SS šturmbanfirerja in vladnega direktorja dr. Fritza Glassa, ki je vodil tudi urad kriminalistične policije v Gradcu. V Aškerčevi ulici 9 je bil urad **varnostne službe** (Dienststelle des Sicherheitsdienstes), ki ga je vodil Lurker sam z namestnikom, SS hauptšarfirerjem dr. Kurtom Ottom Mackom.

Graški urad državne policije je imel v južnem delu Zgornje Štajerske dva ali tri obmejne policijske komisariate in nekaj obmejnih policijskih postaj, ki jih je iz Gradca usmerjal referent SS oberšturmfirer Ludwig Koroschetz. Te so ukinili in njihovo osebje poslali v Spodnjo Štajersko za ustanovitev tamkajšnjih izpostav.

Takrat, aprila 1941, je urad tajne državne policije vzpostavil svoje **izpostave** (Aussendienststellen) v Celju, na Ptuju in v Slovenjem Gradcu. Kriminalistična policija je imela takrat samo dve izpostavi, in to v Celju in na Ptuju. Bolj razvejeno organizacijo je takrat imel urad varnostne službe, saj je imel svoje izpostave pri vseh okrajnih političnih komisarjih razen pri tistih za Maribor–podeželje, Ptuj–podeželje in Celje–podeželje, torej kar v 11 okrajih. V začetku julija 1941 so njihovo število zmanjšali.

To organizacijsko sestavo sta kmalu spremenili dve preureditvi. Prva je bila odprava okrajev in vzpostava okrožij, ki jih je bilo v Spodnji Štajerski šest (Maribor–mesto, Maribor–podeželje, Ptuj, Celje, Trbovlje in Brežice) in okraj Ljutomer, ki bi ga po aneksiji vključili v okrožje Radgona (Radkersburg). Drugo je bilo priličenje urada komandanta varnostne policije in varnostne službe glavnemu državnemu varnostnemu uradu v Berlinu v šest oddelkov: I. za personalne zadeve, II. za organizacijske zadeve, III. za kontrašpionažo in obveščevalno službo v domovini, IV. za izsleditev in zatiranje nasprotnikov, V. za kriminalistično policijo, VI. za obveščevalno službo v inozemstvu.

Večino časa so v Spodnji Štajerski delovale tele izpostave gestapa: v **Celju** (vodja Salicites, za njim Hermann Jung, Hans Toby, Fritz Schoenrock, Georg Krammhoeller), na **Ptuju** (vodja Herbert Stoessel, za njim Walter Gielke, Josef Kouba, Paul Buchwald), v **Trbovljah** (vodja Georg Krammhoeller, za njim Herbert Stoessel, ponovno Krammhoeller, Walter Gielke) in v **Brežicah** (Adolf Lutz, za njim Franz Sums, Fritz Smole). Več je bilo zlasti od poletja 1942 dalje t.i. **postojank** gestapa (Gestapo-Stuetzpunkt). Maja 1944 so zaradi racionalnosti združili izpostave gestapa in varnostne službe v izpostave komandanta varnostne policije in varnostne službe.

Pri Lurkerjevem uradu so ustanovili tudi dva posebna organa.

Prvi je bil preselitveni štab (Umsiedlungsstab), ki mu je poveljeval sam Lurker, drugi pa je bil kazenski oddelek (Strafabteilung), in to za obravnavo navadnih hudodelstev, ker ni bilo sodišč in ker je politično hudodelstvo obravnaval gestapo. Vodil ga je graški pravnik oz. odvetnik SS unterštumfirer dr. Karl Swoboda.

Tukaj seveda ne moremo prikazati celotne osebne sestave komandanta varnostne policije in varnostne službe v Spodnji Štajerski za ves čas okupacije. Lurkerja je marca 1942 nasledil SS šturmbanfirer Josef Vogt, ki je prišel z Bleda, njega pa maja 1944 SS šturmbanfirer Kurt Stage, ki je prišel iz Tromsoeja na Norveškem in je ostal v Mariboru do konca vojne. Leta 1943 je nekaj časa nadomestoval komandanta SS šturmbanfirer Hans Tesenfitz iz Hamburga.

Ker obravnavamo predvsem zgodovino **gestapa**, se bomo omejili na prikaz tega oddelka. Po Machulejevi vrnitvi v Gradec jeseni 1942 je postal njegov naslednik SS šturmbanfirer Georg Umpfenbach, ki ga je novembra 1944 nasledil SS šturmbanfirer Erwin Rusche. Poleg teh vodij so bili v oddelku najbolj znani namestnik vodje SS oberšturmfirer Alois Fahrleitner, ki so ga 1944. leta izključili iz SS obsodili na 3 leta ječe in ga poslali v Rigo, in SS hauptšturmfirer Sepp Strohmeier ter esesovski podčastniki Josef Wiegele, Franz Zangl in Johann Gernjak.

Ko so v začetku leta 1944 ponovno preuredili komandantov urad v Mariboru in združili III. in IV. oddelek, je njegovo vodstvo prevzel SS hauptšturmfirer Alfred Laudorff.

O začetku delovanja Lurkerjevega urada je zastopnik notranjega ministrstva 30. maja 1941 poročal v Berlin:

"*Komandant varnostne policije je svojo funkcijo začel izvajati istočasno s šefom civilne uprave 14. aprila 1941, potem ko je predhodni oddelek že prej opravil potrebne tehnične priprave.*

Pod komandantom varnostne policije so strnjene tri ustanove, katerih delo se v akcijskem štabu čestokrat prepleta, tako da sta bili potrebni trdna organizacijska strnitev in natančna razmejitev posameznih nalog. Gre za ustanove tajne državne policije, državne kriminalistične policije, varnostne službe in preselitvenega štaba osrednjega vselitvenega urada.

Akcijski oddelek urada državne policije iz Gradca je prispel v Maribor z 12 častniki in podčastniki SS, 3 prevajalci in 5 vozniki. Poleg tega ima gestapo izpostave v Slovenjem Gradcu, Celju, na Ptuju in v Brežicah. Po prihodu oddelka sta del najhujših hujskačev in večina oseb, ki so se bile posebej izpostavile v javni službi, že zapustila Spodnjo Štajersko; enako Judje in mnogi inozemci. Drugi del teh nemštvu sovražnih elementov so že zaprle vojska, tajna vojaška policija in folksdojčerji. Za prijetje že na svobodi ostalih nevarnih oseb so takoj 15. 4. 1941 priredili prvo večjo akcijo, za katero so uporabili gradivo tiralice glavnega državnega varnostnega urada in kartoteko nasprotnikov, ki sta jo imela gestapo in varnostna služba. Izid te udarno opravljene akcije je bil 300 prijetih, ki so jih odpeljali v zbirno taborišče. Med nadaljnjimi akcijami proti slovenskemu izobraženstvu in nemštvu sovražni katoliški duhovščini so zaprli okoli

1300 oseb; med prijetimi je 130 duhovnikov, 24 odvetnikov, 26 zdravnikov, 139 učiteljev, 14 sodnikov, 14 inženirjev, 13 obratnih ravnateljev, 186 uradnikov in uradnic in 34 študentov. Vse te jetnike so redno zaslišali in vedno pripravili ustrezni dosje. Med njimi jih bo okoli 500 izgnanih, okoli 130 jih je izpisanih v tiralicah in za okoli 500 preiskava še ni končana, oziroma bodo brez nadaljnjega izgnani. Med temi aretacijami so tudi v bistvu že popisali imetje."

Moral pa je ta poročevalec že omeniti prvo diverzantsko akcijo. Tri dni po Hitlerjevem obisku Maribora, dne 29. aprila, so mariborski skojevci v središču mesta zažgali dva osebna avtomobila nemške civilne uprave. Policija je zaprla okoli 60 mladincev, vendar ni mogla odkriti storilcev.

Nekaj sto prijetih Slovencev je gestapo spomladi 1941 odpeljal v nemška koncentracijska taborišča, večino pa v izgnanstvo. Izganjanje je vodil Lurkerjev preselitveni štab, ki ga je 12. aprila 1941 ukazal ustanoviti Heydrich. Zanj so zbrali osebje iz več esesovskih ustanov. Gestapo in varnostna služba sta imela v njem t.i. prvi referat(vodja SS oberšturmfirer Heinz Mueller), ki je sestavljal sezname ljudi za izgon, in tretji referat (vodja SS oberšturmfirer dr. Siegfried Seidl iz dunajske centrale za izseljevanje Judov), ki je bil za tehnično izvedbo izgona, ter načelnika štaba SS hauptšturmfirerja Heinza Hummitscha, ki je prišel iz RSHA. Drugi referat je bil za rasne preiskave in ocenjevanje. Tretji referat je bil povezan z Adolfom Eichmannom v Berlinu, ki je zaradi izganjanja Slovencev najmanj dvakrat, 6. maja in 25. avgusta 1941, pripotoval v Maribor. Ko so v t.i. prvem in drugem valu odpravili v Srbijo in Hrvaško 33 transportov z železnico, je Himmler za izgon t.i. tretjega vala, t.j. prebivalstva iz Posavja in Obsotelja, ustanovil poseben štab, ki ga je vodil SS brigadefirer Kurt Hinze. Ta je iz preselitvenega taborišča Rajhenburg odposlal z železnico v taborišča Volksdeutsche Mittelstelle v Nemčiji 63 transportov.

Niti v Spodnji Štajerski niti v Gorenjski ter Mežiški dolini gestapo ni imel kaj dosti opraviti z Judi, ker jih je bilo zelo malo. Če se niso umaknili že prej, so jih nacisti kratkomalo izgnali v Srbijo skupaj z drugimi izgnanci.

Še med izganjanjem Slovencev v Srbijo in Hrvaško je prišlo na Slovenskem do upora na smrt obsojenega slovenskega naroda. Ko je vodja IV. urada v RSHA v Berlinu Heinrich Mueller za Hitlerja, Himmlerja in druge nacistične veljake konec avgusta 1941 napisal poročilo o posledicah napada sil Osi na Sovjetsko zvezo, je za podatki o vstaji v Srbiji napisal tudi tole:

"*Tudi na območju Spodnje Štajerske in Kranjske so komunistične osebe julija 1941 izvedle napade z razstrelivom v manjšem obsegu in sabotažna dejanja proti cestnim mostovom in daljnovodom. Ker so ti poskusi v poslednjih tednih dobili resen pomen, je bilo treba nastopiti proti njim samo z ostrimi policijskimi ukrepi. V okviru teh maščevalnih akcij so že opravili mnogo ustrelitev po sklepu izrednega sodišča.*"

Urad gestapa v RSHA je za notranjo uporabo in z oznako "*strogo zaupno*" dvakrat ali trikrat na teden izdajal ciklostilirano Poročilo o pomembnih državnopolitičnih dogodkih (Meldung wichtiger staatspolizeilicher Ereignisse), v katerem se Slovenija začne pojavljati v 3. številki z dne 5. 9. 1941 s podatki iz julija 1941. Dogodke v Sloveniji je v svojih mesečnih poročilih zunanjemu ministru Joachimu von Ribbentropu navajal tudi Heydrich (1965. leta sem jih objavil v Prispevkih za zgodovino in narodopisje v Mariboru).

Podatek o ustrelitvah po sklepu izrednega sodišča v prej navedenem Muellerjevem poročilu velja le za Gorenjsko, v Spodnji Štajerski namreč takega sodišča takrat ni bilo. Tam je bil postopek takšen. Vse politično hudodelstvo, ki ga je označil šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko v svojih odredbah 14. aprila, 17. maja in 16. avgusta 1941, je obravnavala policija sama. Ko je prijetega osumljenca zaslišal referent gestapa, pri

čemer je lahko uporabil tudi t.i. poostreno zaslišanje z navzočnostjo zdravnika ali brez njega, je iz zapisnikov sestavil sklepno poročilo in v njem predlagal kazen. Predlagal je lahko odgon v koncentracijsko taborišče I. (težko), II. (težje) in III. (najtežje) stopnje ali pa ustrelitev. Nato je vodja IV. oddelka (gestapo) predlog potrdil ali pa spremenil. Če je soglašal s predlogom za ustrelitev, ga je dal v potrditev komandantu varnostne policije in varnostne službe. Šef civilne uprave je lahko nekoga, ki ga je komandant varnostne policije in varnostne službe že potrdil za ustrelitev, pomilostil tako, da so ga poslali v koncentracijsko taborišče, vendar je bilo takih primerov razmeroma malo.

Imena ustreljenih, ki so jih ljudje imeli za **talce**, je gestapo objavljal na lepakih, da bi z njimi ustrahoval prebivalstvo. Lepake je najprej podpisoval šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Sigfried Uiberreither, od maja 1942 do konca vojne pa Roesener. Največ ustrelitev so opravili v sodnih zaporih v Mariboru in v zaporih "*Stari pisker*" v Celju, precej pa tudi na krajih partizanskih napadov. Na lepakih so usmrtitev navadno navajali kot maščevalnost za partizanske napade, in to navadno po ključu pet usmrčenih za enega padlega ali ubitega okupatorjevega človeka ali kolaboracionista. Največ usmrčenih – obešenih so navedli za padlega celjskega deželnega svetnika Antona Dorfmeistra, in to 12. februarja 1945 pri Frankolovem. V Spodnji Štajerski so od 30. julija 1941, ko so v Dobravi pri Brežicah ustrelili deset borcev Krške partizanske skupine, do konca vojne usmrtili 67 skupin s 1950 osebami. Za usmrtitev je gestapo uporabljal oddelke zaščitne policije. Trupla ustreljenih talcev so v začetku sežgali v graškem krematoriju, pozneje pa pokopali na kraju usmrtitve. Nekaterim skupinam talcev so pred usmrtitvijo dovolili pisanje poslovilnih pisem; nekateri pa so takšna pisma poslali svojcem na skriven način.

Gestapo v Spodnji Štajerski je imel več zaporov, ki so bili vedno prepolni. Poleg sodnih zaporov v Mariboru in "*Starega piskra*" v Celju je imel zapore tudi v drugih krajih, tudi v gradu Borl pri Ptuju in v Strnišču pri Ptuju. Politični jetniki v gestapovskih zaporih so bili izpostavljeni hudemu mučenju, o čemer imamo več povojnih pričevanj slovenskih paznikov. Neki paznik iz celjskih zaporov je izjavil: "*Lahko mirno rečem, da je bilo zelo malo jetnikov, ki jih niso mučili. Mučili so skoraj vsakega, in sicer skozi vso dobo do nekako spomladi 1943. Takrat so bile mučilne naprave na podlagi kontrole neke komisije iz Berlina odstranjene. Kolikor sem mogel opazovati, je bil glavni način mučenja pretepanje z žilavko. Žrtve so bile včasih tepene tako, da so bile po celem telesu polne ran in sledov udarcev. Poudarim samo eno, da je spomladi leta 1943 vsled mučenja s pretepanjem umrl v zaporih jetnišnice mariborski profesor gimnazije Potokar. Na lastne oči sem videl, da je bil tako pretepen, da ni bilo na telesu prostora, ki ne bi bil z udarci ranjen, da bi položil na dotični prostor prst.*" Drugi paznik iz istih zaporov pa je povedal: "*Spominjam se, da je bil leta 1943 med drugimi tudi zelo težko mučen neki višji cerkveni funkcionar iz Maribora, kar sem sklepal iz tega, ker sem slišal iz njegove celice ječanje in stokanje, in sicer tako, da se je slišalo po jetnišnici in tudi izven jetnišnice. Po mojem mnenju je dotični kmalu nato umrl, ker je to ječanje in stokanje naenkrat prenehalo. Takih sličnih slučajev se je dogodilo več, ker je bilo itak mučenje pri zaslišanju na dnevnem redu.*" Očividca sta se zmotila le glede časa, škofijski tajnik Ferdinand Potokar je namreč umrl zaradi mučenja 5. novembra 1942.

Najhujše nasilje je nemška policija v Sloveniji izvajala leta 1942. Po Himmlerjevem povelju je morala sorodnike partizanov in usmrčenih talcev odpeljati v koncentracijska taborišča, kjer so mnoge usmrtili, otroke pa v posebna prevzgojevalna taborišča oziroma v domove "*Lebensborn*", kjer so bili na voljo Nemcem za posvojitev. Taki akciji sta bili avgusta 1942 dve, ko so v celjski okoliški šoli ločili starejše od otrok, pozneje do junija 1943 pa še štiri, v katerih so starejše in otroke skupaj odpeljali v taborišča Volksdeutsche Mittelstelle v Nemčiji.

Urad komandanta varnostne policije in varnostne službe v Mariboru je imel tudi teleprintersko zvezo z RSHA v Berlinu. Po njem je tudi sporočal imena tistih, ki so jih določili za odgon v koncentracijsko taborišče. Iz RSHA je prispela potrditev in na oddelek gestapa so iz Berlina sporočali tudi premestitve internirancev iz taborišča v taborišče.

Gestapo v Spodnji Štajerski si je pridobil precej zaupnikov (Vertrauensmaenner), in to tudi tako, da osumljencev ni kaznoval in so mu ti ali njihovi svojci morali to "*odslužiti*" z vohunstvom; pridobival jih je tudi z denarnimi nagradami; bili so tudi politični "*spreobrnjenci*", ujetniki ali ubežniki iz partizanov itd. Iz takih je gestapo izoblikoval tudi nekaj manjših skupin t.i. izvidnikov (Aufklaerer) ali t.i. protiband (Gegenbanden), ki so nastopali v partizanskih uniformah in jih je ljudstvo imenovalo "*raztrgance*" (v Spodnji Štajerski protibande: "*Treff*", "*Nikola*", "*Karl*", "*Elsa*"). Šolali so jih v Krškem in začeli uporabljati poleti 1942.

Ni mogoče reči, da gestapo v Spodnji Štajerski ni imel uspehov. Že 1941. leta mu je uspelo uničiti skoraj ves pokrajinski kader za severovzhodno Slovenijo. Mnogo aktivistov Osvobodilne fronte je prišlo v gestapovske kremplje tudi zato, ker mnogo oseb pri zaslišanju ni vzdržalo mučenja in so povedale še za svoje sodelavce. Zelo znan je primer bivšega okrožnega sekretarja KPS za Maribor Alojza Zorka-Tončka, ki je gestapu povedal še več, kot je bilo res; gestapo ga je nato, ko mu ni mogel več koristiti, sam zahrbtno usmrtil. Značilna so na primer tudi primeri kurirke CK KPS Grete Rancinger, ki je za izpust svojega moža izdala stanovanja štirih članov CK KPS v Ljubljani, ki sta jih nato gestapo in italijanska policija prijela decembra 1941, Franca Kneza iz Zagorice pri Ptuju, ki se je za rešitev zaprtega sina avgusta 1942 vtihotapil v Slovenjegoriško četo in jo izdal ter jo je policija uničila, ter Vide Jošt, ki se je za rešitev svojega brata februarja 1943 vtihotapila v 2. četo Kozjanskega bataljona in jo izdala, da jo je nemška policija nato uničila. Največji uspeh pa je gestapo dosegel z uničenjem Pohorskega bataljona januarja 1943. Tistim, ki so prostovoljno izdali kakšno partizansko enoto, je gestapo preskrbel denarno nagrado navadno od 100 do 2000 mark. V 1942. letu je zaradi gestapovskega nasilja trpelo zlasti celjsko okrožje.

Po porastu narodnoosvobodilnega gibanja v Spodnji Štajerski spomladi in poleti 1942, zlasti v njenem zahodnem delu, se je Lurker junija z nekaterimi sodelavci za pet mesecev preselil v Celje. Iz Strassburga je prispela velika skupina gestapovcev, da so vzpostavili postojanke gestapa v nekaterih večjih krajih na širšem območju Celja. Poleti so pri Lurkerjevem uradu ustanovili samostojen referat IV N za zbiranje podatkov o partizanskih enotah. Najprej ga je vodil SS oberšturmfirer Fritz Himmel, za njim SS hauptšturmfirer Erwin Brandt, ki je bil na tem položaju že na Bledu in ko je odšel za načelnika obveščevalnega oddelka v Roesenerjev štab, ga je v Mariboru nasledil SS hauptšturmfirer Erich Wiegand, nato pa SS unteršturmfirer Alfred Niebann. Ta referat je usmerjal tudi delo izvidnikov in t.i. protiband.

Akcije ali operacije proti partizanskim enotam so po nalogu gestapa vodile enote zaščitne policije (v letih 1941 in 1942 je bil v Spodnji Štajerski okrepljen bataljon, pozneje pa več bataljonov), orožništvo in vermanšaft Štajerske domovinske zveze. Za večje operacije so uporabili tudi vojsko.

Po porastu partizanskih gibanj je Himmler junija 1943 imenoval SS grupenfirerja Ericha von dem Bach-Zalewskega za vodjo operativnih štabov za uničevanje tolp. Potem ko je Himmler junija 1943 nemška zasedbena območja v Sloveniji določil za ozemlja protipartizanskega bojevanja, je 30. septembra 1943 ustanovil operativni štab za uničevanje tolp (Fuehrungsstab fuer Bandenbekaempfung) pod Roesenerjevim poveljstvom. Ta štab, organiziran po vojaško, je iz Ljubljane usmerjal bojevanje proti slovenskim partizanom in proti njim tudi sam vodil večje operacije. V posameznih pokra-

jinah pa so operacije usmerjali in vodili od štaba imenovani komandanti zaščitnih območij (Schutzgebietkommandant), tudi za Spodnjo Štajersko, še nižje pa t.i. zavarovalni komandanti (Sicherungskommandant).

Mnogo zločinov je gestapo zagrešil tudi v poslednjih tednih vojne. Po Himmlerjevem ali Kaltenbrunnerjevem povelju je "*očistil*" zapore tako, da je huje osumljene politične zapornike postrelil. Tako se je zgodilo v Mariboru in Ljutomeru.

Gestapo na Gorenjskem in v Mežiški dolini

Takoj za nemškimi enotami ali skupaj z njimi je na Gorenjsko prišel najprej 20. oddelek tajne vojaške policije (Geheime Feldpolizei) pod vodstvom SS oberšturmfirerja Louisa Zellhoeferja. Razdeljen je bil v dve skupini. Prva skupina pod vodstvom Jacoba Raucha je prodrla prek Karavank z nalogo preprečiti razstrelitev železniškega predora pri Hrušici, a je bila prepozna. Druga skupina pod vodstvom Rudolfa Berga pa je prišla prek Ljubelja v Kranj. 20. aprila 1941 je oddelek končal svoje delo in se odpeljal v Beograd.

Podobno kot za Spodnjo Štajersko, sta Himmler, ki je bil v prvi polovici aprila 1941 v Celovcu, in Heydrich za pooblaščenca (nato komandanta) varnostne policije in varnostne službe za t.i. zasedena območja Koroške in Kranjske, tj. za Gorenjsko in Mežiško dolino, določila vodjo celovškega odseka varnostne službe SS oberšturmbanfirerja Fritza Volkenborna. Ta je svoj urad 20. aprila 1941 naselil v hotelu Park na Bledu. Nemški okupator je namreč civilno upravo po Hitlerjevem odloku z dne 14. aprila 1941 lahko uvedel šele po odhodu italijanske vojske z desnega brega Save.

Pač pa je nemška policija lahko že 15. aprila 1941 prišla v Mežiško dolino. Po nekem viru naj bi se v Prevalje in pozneje v Dravograd preselila izpostava obmejne državne policije iz Velikovca (vodje na Prevaljah oz. v Dravogradu: Reinhold Gerlach, Rudolf Messner, Hans Phillipp, Otmar Rath). Podobno kot so v drugi polovici januarja 1942 v upravnem pogledu ukinili dravograjski okraj in dravograjsko občino vključili v okrožje Wolfsberg, druge pa v okrožje Velikovec, so tudi varnostno policijo in varnostno službo podredili celovškima uradoma.

Fritz Volkenborn je ostal na Bledu do pomladi 1942, ko ga je v začetku junija nasledil SS šturmbanfirer in vladni svetnik dr. Josef Vogt, ki je prišel iz Berlina. Po odhodu v Maribor ga je konec marca 1943 nasledil SS oberšturmbanfirer Alois Persterer, dotedanji poveljnik posebnega oddelka 10 b v akcijski skupini D na Krimu. Od novembra 1944 dalje pa je bil komandant SS oberšturmbanfirer Karl Heinz Rux, ki je prišel iz Bromberga na Poljskem. Urad gestapa na Bledu je vodil SS šturmbanfirer dr. Johann Bauer, urad kriminalistične policije SS oberšturmfirer Kurt Koch in urad varnostne službe SS hauptšturmfirer Franz Pacher.

Podobno kot v Mariboru so poleti 1941 tudi na Bledu Volkenbornov urad priličili RSHA. I. oddelek je bil za personalo, II. za upravo in blagajno, III. za varnostno službo (Pacher), IV. gestapo (dr. Bauer) in V. kriminalistična policija (Koch). Ko so v oddelku gestapa ustanovili referat IV N, ga je najprej vodil SS hauptšturmfirer Erwin Brandt in ko je decembra 1942 odšel v Maribor, ga je nasledil SS hauptšturmfirer Helmut Rozumek.

Komandantov urad na Bledu je imel svoje izpostave v vseh dotedanjih okrajnih središčih, in to izpostave gestapa v **Radovljici** (vodja Ludwig Vondertann, za njim Hans Kirchbaumer, Friedrich Zimmer, Johann Bachinger, Alfred Schroeder), **Kranju**, ki se je imenovala obmejni policijski komisariat (vodja Karl Bayreuther, za njim dr. Heinz Althaus, Josef Platzl, Rudolf Messner), **Škofji Loki** (vodja Eugen Hitzler, za njim Josef Schindler, Karl Luther, Hans Friedt), **Kamniku** (vodja Friedrich Zimmer, za njim

Alfred John) in **Litiji** (vodja Reinhold Gerlach, za njim Ernst Schmidt, Josef Maureder, Josef Kinkelin, Georg Walcher) ter zaradi močnega delavskega središča tudi na Jesenicah (vodja Clement Druschke). Izpostave varnostne službe pa so bile v Radovljici, Kranju in Kamniku.

Podobno kot v Mariboru Lurker je bil na Bledu tudi Volkenborn poveljnik preselitvenega štaba, katerega načelnik je bil dr. Helmut Glaser iz celovškega odseka SD; vodil je tudi I. referat, v katerem je imel za namestnika SS hauptšturmfirerja Rudolfa Schluiferja iz blejskega oddelka varnostne službe. III. referat, ki je skrbel za tehnično izvedbo izgona, pa je vodil dr. Bauer. Preselitveni štab so septembra 1941 razpustili, ker je Himmler 25. avgusta 1941 z odredbo št. 45/I množično izganjanje Slovencev iz Gorenjske in Mežiške doline iz gospodarskih razlogov in zaradi oborožene vstaje jugoslovanskih narodov odložil na povojni čas. Tako je odpeljalo v Srbijo oziroma v NDH (katoliški duhovniki) le 5 železniških transportov iz t.i. prvega vala (izobraženci itd.). Tudi tukaj je bil odvoz izgnancev v Eichmannovi pristojnosti; zato je takrat obiskal Gorenjsko, z njim pa je prispel njegov sodelavec Franz Novak, ki je baje nekaj časa ostal v Šentvidu nad Ljubljano.

Nacisti pa se na Gorenjskem nikakor niso odrekli odstranitvi svojcev partizanov in ubitih talcev ter prebivalcev požganih vasi. Od marca 1942 do avgusta 1944 so iz zbirnega taborišča v Šentvidu nad Ljubljano oz. kasneje iz Goričan pri Medvodah v taborišča Volksdeutsche Mittelstelle v Nemčiji poslali 31 transportov z več kot 4000 izgnanci. Niso pa v Gorenjski ločili otrok od starejših kot avgusta 1942 v Spodnji Štajerski. Ob zaostritvi razmer sredi leta 1942 so v Gorenjski nacisti ponovno pripravljali načrte za množičen izgon Slovencev in za nemško kolonizacijo, vendar tega niso mogli uresničiti.

Vse delovanje gestapa na Gorenjskem in v Mežiški dolini se je od poletja 1941 dalje usmerjalo proti narodnoosvobodilnemu gibanju, ki je bilo tam močnejše kot na Štajerskem. Že sredi prvega uporniškega vala oboroženih akcij je šef civilne uprave Franz Kutschera 28. julija 1941 ustanovil izredno sodišče za obravnavo političnega hudodelstva. Sestavljali so ga predsednik, SS unteršturmfirer dr. Kurt Messiner iz Celovca, dr. Johann Bauer in častnik zaščitne policije Heinz Huebner. Od 3. maja 1941, ko so preselitveno taborišče preselili v Škofove zavode v Šentvidu nad Ljubljano, je imel gestapo svoje osrednje zapore v graščini v Begunjah na Gorenjskem. Njihov upravnik je bil esesovski podčastnik Peter Glanzer, doma iz Tirolske, njegov namestnik pa Wilhelm Brandl iz Sudetske. Obsojene na smrt, ki so jih ljudje imenovali talce, so usmrčevali v soteski Draga pri Begunjah ali pa na kraju partizanskih akcij. Skupno so od 2. avgusta 1941, ko so ustrelili prve štiri talce, do konca vojne na Gorenjskem ustrelili ali obesili 127 skupin s 1270 osebami. Tudi na Gorenjskem so imena talcev razglašali z lepaki, ki jih je najprej podpisoval šef civilne uprave za zasedena območja Koroške in Kranjske Franz Kutschera, od januarja 1942 do konca vojne pa Roesener.

Pozneje je šef civilne uprave dr. Friedrich Rainer poskušal s kratkotrajno vzpostavitvijo sodišč vzbuditi neki pravni videz, vendar je še vedno večino ljudi za usmrtitev določal gestapo in potrjeval Roesener, šef civilne uprave pa je imel pravico do spremembe kazni. Tiste, ki jih niso obsodili na smrt, so poslali v koncentracijsko taborišče ali pa v prisilno delovno taborišče Kraut na Koroškem. Svoje sodelavce in njihove svojce, ki bi lahko bili izpostavljeni partizanskemu maščevanju, pa je gestapo umaknil v St. Gertraud na Koroškem.

Drugi veliki vzpon partizanskega gibanja je bil decembra 1941, ko je moral okupator izprazniti 24 orožniških in policijskih postaj in postojank in za bojevanje pripeljati več enot, ki so delovale pod policijskim akcijskim štabom "*Jugovzhod*" (Polizei-Einsatzstab "*Suedost*") in s tridnevno operacijo v Dražgošah nekoliko "*pomirile*" deželo.

Sredi decembra 1941 je vodja urada gestapa v RSHA Mueller, ki nikakor ni bil za-

dovoljen s Volkenbornovim bojem proti narodnoosvobodilnemu gibanju, ker ga je kot funkcionarja varnostne službe imel za to nesposobnega, začel pošiljati v Gorenjsko posebne odposlance ali skupine (t.i. Sonderkommando ali Rollkommando). Prvi tak oddelek iz Berlina je od srede decembra 1941 vodil kriminalistični svetnik, SS šturmbanfirer Karl Kraus, drugega od začetka leta 1942 SS šturmbanfirer in kriminalistični svetnik, SS šturmbanfirer dr. Paul Opitz, ki je urejal predvsem zadeve obmejne državne policije, tretjega pa sta sestavljala SS šturmbanfirer in kriminalistični svetnik Paul Hohmann in namestnik SS hauptšturmfirer Alfred John. Kraus je bi strokovnjak varnostne službe, pred vojno je delal v Jugoslaviji, zdaj pa je zlasti prek pomembne obmejne policijske postaje v Šentvidu nad Ljubljano vzpostavljal obveščevalno službo v Ljubljani.

Tretji veliki vzpon narodnoosvobodilnega gibanja je sledil konec pomladi 1942 in je Himmler 25. junija izdal povelje za ofenzivno operacijo "*Encijan*" v Gorenjski in Spodnji Štajerski, ki je trajala od začetka julija do konca septembra 1942. Himmler je za zasedena območja Koroške in Kranjske takrat imenoval posebnega poveljnika varnostne policije in varnostne službe dr. Waltherja Blumeja. Po omenjeni ofenzivi je odšel za inšpektorja varnostne policije in varnostne službe v Duesseldorf in nato za **poveljnika varnostne policije in varnostne službe** za Grčijo v Atene. Še ostrejšemu nastopu proti narodnoosvobodilnemu gibanju in tudi civilnemu prebivalstvu je bila namenjena tudi sprememba v uradu komandanta varnostne policije in varnostne službe na Bledu, ko sta prišla tja za komandanta dr. Vogt in za vodjo IV. oddelka SS hauptšturmfirer Helmut Rozumek, oba izkušena strokovnjaka za uničevanje komunizma v zahodnem industrijskem delu Nemčije. O zaostritvi razmer so sklepali tudi na sestanku, ki sta se ga poleg najvišjih upravnih in policijskih funkcionarjev iz Gorenjske 3. julija na Bledu udeležila šef redarstvene policije Daluege in Himmlerjev pooblaščenec za protipartizanski boj SS grupenfirer Kurt Knoblauch. Poletje 1942 je zato pomenilo obdobje najhujšega okupatorjevega nasilja, saj so takrat enako kot v Lidicah upepelili in zravnali z zemljo 11 gorenjskih vasi in v njih postrelili skoraj vse moške, starejše od 15 let in njih trupla pometali v ogenj. Takrat so tudi usmrtili več oseb – talcev kot v vsem drugem obdobju okupacije. V vsem obdobju okupacije so nacisti v Gorenjski popolnoma požgali 39 vasi.

Po ofenzivi "*Encijan*", ki so jo končali konec septembra 1942, je Roesener 28. oktobra v svojem dnevnem povelju zapisal: "*Državni vodja SS in šef nemške policije izreka vsem vodjem, častnikom, podčastnikom in možem svoje polno priznanje za njihovo zvesto in uspešno delo pri pomiritvi območja.*"

Podobno kot v Spodnji Štajerski je tudi gestapo pridobival svoje zaupnike na razne načine in imel tudi nekaj uspehov pri odkrivanju privržencev narodnoosvobodilnega gibanja in partizanskih enot. Za primer naj omenimo izpoved prijetega aktivista OF Ivana Urbanca – Blaža Kumardaja, zaradi katere je bilo prijetih mnogo privržencev narodnoosvobodilnega gibanja.

Največjo igro z narodnoosvobodilnim gibanjem na Gorenjskem pa si je vsekakor privoščil že omenjeni Rozumek. Prek nekaterih privržencev OF mu je leta 1943 uspelo priti v osebni stik celo s poveljstvom gorenjske operativne cone in tudi do funkcionarjev OF zlasti še v škofjeloškem okrožju in celo v Ljubljani (!). Partizanom se je izdajal za protinacista, jim obljubljal orožje itd., ko mu pa je bilo igre dovolj, pa je udaril po aktivistih OF. Njegovo delovanje še vedno buri gorenjske publiciste, vendar za natančnejši prikaz njegovih namenov in dela manjkajo primarni dokumenti. Ko je jeseni 1944 odšel v Roesenerjev štab, ga je kot vodja IV. oddelka na Bledu nasledil SS šturmbanfirer Helmut Koschorke. Proti koncu vojne je imel komandantov urad na Bledu za posebne namene 11. Schutzmannschaftsbataillon s četami na Bledu, v Kranju, Škofji Loki in Kamniku. Sestavljalo ga je moštvo iz bivših državljanov Sovjetske zveze in ni bil v sestavi radarstvene policije. Poveljeval mu je SS šturmbannfirer Hersmann.

Za zasledovanje partizanskih enot je gestapo na Gorenjskem ustanovil tudi nekaj skupin lažnih partizanov, t.i. protibande (Gegenbande) z različnimi krstnimi imeni, npr. "*Filip*" v radovljiškem okrožju, "*Martin*" v kamniškem okrožju, "*Ludvik*" v kranjskem okrožju ter "*Štefan*" in "*Lux*" za posebne namene. Prvič jih je uporabil avgusta proti 2. grupi partizanskih odredov na Krvavcu. Izšolal pa jih je v zaplenjenem samostanu na Brezjah. Od jeseni 1943 pa je gestapo iz prostovoljcev, ubežnikov iz partizanov, kaznjencev itd. ustanavljal postojanke t.i. Gorenjske samozaščite (Oberkrainer Selbstschutz). Za protipartizanski boj jih je podredil SS podčastniku iz kranjske izpostave gestapa Erichu Diechtlu.

Podobno kot v Spodnji Štajerski, bi najbrž tudi v Gorenjski gestapo opravil "*čiščenje*" svojih zaporov. Vendar je Kokrški partizanski odred v začetku maja 1945 obkolil osrednje gestapovske zapore v Begunjah na Gorenjskem, prisilil nemško posadko k vdaji in osvobodil jetnike. Večino posadke so kasneje organi Oddelka za zaščito naroda (OZNA) odpeljali v Ljubljano in usmrtili brez sodnega postopka.

Gestapo v Ljubljani

V Ljubljani sta bili pod italijansko okupacijo leta 1941 dve nemški nacistični ustanovi, in to generalni konzulat (generalni konzul Hans Bernhard, za njim dr. Hans Brosch in dr. Rudolf Mueller) in nemški pooblaščenec za preselitev Nemcev iz Ljubljanske in Reške pokrajine (Deutscher Umsiedlungsbevollmaechtigte – DUB) dr. Heinrich Wollert. Ta se je jeseni 1941 nastanil v hotelu Metropol nasproti ljubljanskega kolodvora. Za vprašanje varnosti pri preseljevanju Nemcev mu je nemška redarstvena policija dodelila majorja zaščitne policije Karla Holsta. Ko so v drugi polovici januarja 1942 končali s preselitvijo večine kočevskih in ljubljanskih Nemcev, je Holst postal zvezni častnik med nemško redarstveno policijo in ljubljansko skupino (14. mobilizirani bataljon "*Milano*") kraljevih karabinjerjev. Medtem sta se nemška in italijanska stran, najbrž po sestanku 7. januarja 1942 na Bledu med kvestorjem Ettorejem Messano in Volkenbornom, končno sporazumeli, da bosta tesneje sodelovali pri zatiranju narodnoosvobodilnega gibanja. To je bilo mesec dni po že omenjeni aretaciji članov CK KPS v Ljubljani. Za zveznega častnika med nemško varnostno policijo in ljubljanskim ravnateljstvom (kvesturo) italijanske policije pa je prispel v Ljubljano SS hauptšturmfirer dr. Walter Krueger, ki ga je v Gorenjsko pripeljal že omenjeni dr. Opitz. Svoj urad si je uredil v hotelu Metropol. V njem je nastala pomembna točka nemške policijske obveščevalne službe. Oba, Holst in Krueger, sta bila povezana z nadrejenima ustanovama na Bledu. Sodelovanje z italijansko stranjo se je izražalo zlasti v izmenjavi podatkov in tudi jetnikov.

Iz nemških policijskih virov zvemo, da je bilo v letu 1941 in v začetku leta 1942 v Ljubljani okoli 30 vohunov nemške varnostne službe (SD), ki so bili povezani z Lurkerjevim uradom AD v Mariboru. Ko so jih spomladi 1942 prek Kruegerja povezali z Bledom, je Lurker ogorčeno protestiral rekoč: "*Glede na varnostno policijske zadeve sem odgovoren za varnost na Spodnjem Štajerskem. Ljubljana pa je za moje območje centrala KPJ. Svoje naloge lahko izpolnim le tedaj, če mojega dela ne bo nihče motil. Izročitev vohunov Bledu, kar ste odredili, ne pomeni drugega, kakor razbijanje moje dobre in izkušene zaupniške mreže. Vaše sporočilo me je prizadelo kakor klofuta.*"

Obe strani, nemška in italijanska, sta si tudi po prijetju članov CK KPS v Ljubljani, prizadevali odkriti vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani, ki pa je maja 1942 odšlo na osvobojeno ozemlje. Ko je italijanski policiji s pomočjo članov slovenske mestne straže MVAC (Milizia volontaria anticomunista) 8. januarja 1943 uspelo v

Ljubljani prijeti pisatelja Lovra Kuharja – Prežihovega Voranca, ga je Krueger zasliševal tudi v hotelu Metropol. Ker je bil Kuhar nekoč zastopnik nordijskih komunističnih strank pri Komunistični internacionali, ga je prišel iz RSHA v Berlinu zasliševat v Ljubljano SS hauptšturmfirer Walter Borchert, najbrž tisti, ki ga je RSHA 1940. leta poslal v Beograd za okrepitev tamkajšnjega urada nemškega policijskega atašeja.

Po kapitulaciji Italije je Ljubljanska pokrajina prišla v t.i. operacijsko cono "Jadransko primorje", vendar njenih policijskih ustanov niso podredili policijskemu poveljstvu v Trstu, temveč komandantu varnostne policije in varnostne službe na Bledu. Najbrž bi vodja ljubljanske izpostave varnostne policije in varnostne službe postal že omenjeni Krueger, pa so ga na potovanju v Benetke ujeli slovenski partizani in ga usmrtili pri Vogrskem v Vipavski dolini. Zato so za vodjo imenovali že omenjenega SS hauptšturmfirerja Schluiferja z Bleda. Ta si je svoj urad namestil v poslopju banke "Slavija" sredi Ljubljane. Tudi njegov urad je bil podoben RSHA oziroma blejskemu uradu. I. in II. oddelek je vodil policijski sekretar Josef Inzinger, III. za notranjo obveščevalno službo (SD) SS oberšturmfirer Egon-Ludwig Haensell, IV. (gestapo) SS oberšturmfirer Alfons Przybylla. Referat IV N je vodil esesovski podčastnik Kriegl. Zvezni člen med izpostavo in upravo slovenske politične policije, ki jo je ukazal vzpostaviti šef pokrajinske uprave za Ljubljansko pokrajino, general Leon Rupnik in jo je vodil upravnik dr. Lovro Hacin, je bil SS unteršturmfirer Paul Duscha. Ljubljanske zapore, ki so bili v sodni palači, v t.i. prisilni delavnici ob Ljubljanici in na policiji, pa je nadziral Waldemar Simon.

Ker je bila najprej večina pokrajine v partizanskih rokah, pozneje pa tudi nezanemarljiv del, je imela Schluiferjeva izpostava samo dve postojanki (Stuetzpunkt), in to v Novem mestu in Kočevju. Prvo je vodil esesovski podčastnik Giegl, v Kočevju pa že omenjeni Gerlach. Več izpostav na podeželju pa je imela slovenska politična policija, katere število je tudi nekajkrat presegalo število pripadnikov Schluiferjeve izpostave.

Slovenska politična policija je morala vse dosjeje zaprtih izročati Duschi, ki jih je prek IV. oddelka Schluiferjeve izpostave dostavil Bledu. Tam so večino predlogov glede pošiljanja jetnikov v koncentracijska taborišča potrdili. Dr. Hacin je moral svoja jutranja poročila o dogodkih preteklega dne pošiljati v vednost tudi Schluiferjevi izpostavi. Hacinova policija je morala opraviti vse preverke, ki jih je zahteval Bled. Duschi je morala izročati vse zadeve nemških državljanov ali oseb nemške narodnosti.

Ker je bila nemška vojska (v moči bataljona) in najbrž z njo tudi kakšen oddelek nemške policije v Ljubljani že od 26. avgusta 1943, se ni zgodilo, da bi izpustili politične jetnike iz sodnih zaporov sredi mesta. Že 9. ali 10. septembra jih je prevzela nemška policija. Je pa skupina pravnikov pod vodstvom vodje pravosodnega oddelka vrhovnega komisarja operativne cone "*Jadransko primorje*" iz Trsta, dr. Paula Messinerja, pregledala dosjeje obsojencev in drugih zapornikov v ljubljanskih zaporih in odločala o njihovi nadaljnji usodi. Nekatere je izpustila, druge poslala v zapore v Begunjah, tretje pa dala odpeljati v nemška koncentracijska taborišča.

Slovenska politična policija je pod nadzorom nemške policije upravljala tudi zapore za politične jetnike v Ljubljani. So pa politične jetnike iz Ljubljane premeščali tudi v gestapovske zapore v Begunjah na Gorenjskem. Nimamo podatkov, da bi nemška ali slovenska politična policija streljali talce v sami Ljubljanski pokrajini, jih je pa gestapo odpeljal na Gorenjsko in jih tam tudi usmrtil.

Prva akcija, ki jo je opravila Schluiferjeva izpostava v Ljubljani, je bila aretacija članov in privržencev OF, in to po seznamih, ki so jih izdelali na Bledu in v Kranju po podatkih nemških vohunov v Ljubljani. Za izdelovanje seznamov Nemcem naklonjenih in nenaklonjenih prebivalcev Ljubljane je zvedel tudi poveljnik XI. armadnega zbora v Ljubljani, general Gastone Gambara in jih omenjal v svoji spomenici generalštabu ita-

lijanske kopenske vojske v Rimu. Na predlog SS hauptšturmfirerja Erwina Brandta naj bi z enim udarcem nenadno aretirali vse osebe, ki bi se zdele vsaj malo sumljive, in jih takoj, brez vsakega zaslišanja, odpeljali v koncentracijsko taborišče. Roesener je s tem soglašal in predvidevali so že, da bodo tako zajeli okoli 2200 oseb. Vendar so se odločili, da bodo raje poskušali s sistematično zgrajeno vohunsko mrežo prodreti v OF in njeno vodstvo.

Maloštevilna Schluiferjeva izpostava v Ljubljani bi imela najbrž precej manj uspeha, če ji ne bi zavzeto pomagala Hacinova politična policija, ki je lovila predvsem privržence OF in marsikaterega jetnika tudi z mučenjem prisilila, da je kaj povedal. Najbrž sta bila njen največji uspeh izsleditev cele mreže aktivistov OF v začetku leta 1945 in med njimi tudi Hacinovega pomočnika dr. Vladimirja Kanteta, ki ga je nato esesovsko sodišče obsodilo na smrt in so ga 24. februarja 1945 obesili. Gestapo pa si je prizadeval odkriti razne protinemške agenture v mestu, zlasti agente britanske obveščevalne službe. Uspelo mu je prodreti tudi v ilegalni protikomunistični tabor ter v skupino probritansko usmerjenih častnikov Slovenskega domobranstva, jih prijeti in poslati v koncentracijsko taborišče Dachau. Zaradi pomanjkanja ustreznih virov ne bo nikdar mogoče zanesljivo dognati, kakšne vse obveščevalne in protiobveščevalne igre sta se šla gestapo in varnostna služba v Ljubljani.

Podobno kot v Spodnji Štajerski, je gestapo tudi v Ljubljani proti koncu vojne po Himmlerjevem ali Kaltenbrunnerjevem ukazu skupaj s Hacinovo politično policijo "čistil" zapore. V noči na 4. maj 1945 je iz zaporov odpeljal 28 privržencev osvobodilnega gibanja in jih postrelil pri Turjaku na Dolenjskem.

Zlasti v letih 1941–1943 je še precej visokih državnih in strankinih funkcionarjev, tudi s področja notranjih zadev, obiskalo zasedene slovenske pokrajine. Avgusta 1941 je Gorenjsko in Spodnjo Štajersko obiskal notranji minister dr. Wilhelm Frick. Aprila 1941 in maja 1943 je obiskal Koroško, Gorenjsko in Spodnjo Štajersko šef nemške policije Heinrich Himmler (1942 je obiskal Srbijo in 1943 Hrvaško in Bosno). Maja 1941 in julija 1942 je obiskal Gorenjsko šef redarstvene policije Kurt Daluege. Podatke o teh obiskih so takrat objavili nekateri nacistični časniki. Niso pa objavili podatkov o kakšnem obisku iz glavnega državnega varnostnega urada; takšnih podatkov še nismo našli niti v dostopnem arhivskem gradivu.

Gestapo v operacijski coni "Jadransko primorje"

Ne vemo, koliko svojih agentov je nemška policija vtihotapila v Italijo od konca julija 1943, ko je nemška vojska po svojem načrtu "Achse" (Os) začela pošiljati svojo vojsko v srednjo in severno Italijo ter izvajati tudi druge ukrepe za premostitev krize ob pričakujoči kapitulaciji Italije, do katere je prišlo 3. septembra 1943, a so jo razglasili šele 8. septembra 1943 zvečer.

Hitler je za severni in severovzhodni del Italije, vključno z Julijsko krajino, Istro, Hrvaškim primorjem in zahodnim delom Gorskega Kotarja 10. septembra 1943 ustanovil operacijsko cono "*Jadransko primorje*" (Operationszone "*Adriatisches Kuestenland*") in operacijsko cono "*Predalpske dežele*" (Operationszone "*Alpenvorland*") in za njuna vrhovna komisarja isti dan imenoval pokrajinska vodja NSDAP in državna namestnika sosednjih pokrajin, tj. dr. Friedricha Rainerja iz Celovca in Franza Hoferja iz Innsbrucka. Rainerjev urad je bil v sodni palači v Trstu.

Operacijska cona "*Jadransko primorje*" je obsegala šest pokrajin, in to tržaško, videmsko, goriško, puljsko, reško in ljubljansko, ki so jih vodili italijanski prefekti, Ljubljansko pokrajino pa slovenski šef pokrajinske uprave, general Leon Rupnik. Vsem je

dr. Rainer dodelil nemške svetovalce (Berater). V Ljubljani je to postal višji vodja SS in policije Erwin Roesener, ki je imel ob sebi upravnega svetovalca (Verwaltungsberater) dr. Hermanna Doujaka.

Najbrž je bil dr. Rainer tisti, ki je ob svojem obisku v Hitlerjevem glavnem stanu "*volčji brlog*" v Rastenburgu v Vzhodni Prusiji 12. septembra 1943 predlagal Hitlerju in Himmlerju, naj za vrhovnega policijskega funkcionarja, t.j. višjega vodjo SS in policije v Operacijski coni "*Jadransko primorje*" imenujeta SS grupenfirerja in generallajtnanta policije Odila Globocnika. On je bil 1904. leta rojen v Trstu in je bil izučen za gradbenega polirja. Po priključitvi Avstrije k Nemčiji je kot esesovski funkcionar postal celo pokrajinski vodja NSDAP za Dunaj, a je delal tako kot slon v trgovini s porcelanom, pregrešil pa se je tudi v neki devizni zadevi, zato so ga odstranili s tega mesta in poslali v Lublin za vodjo SS in policije. Tam je vodil zloglasno akcijo "*Reinhard*", imenovano po Heydrichu, t.j. množično ubijanje Judov v uničevalnih taboriščih Treblinka, Sobibor in Belsec. Vendar se je tudi tam onemogočil in ga je Himmler poslal v srednjo Rusijo za višjega vodjo SS in policije, a je namesto tja odšel v Trst. Kmalu je za njim prispel v Trst tudi t.i. akcijski oddelek "*Reinhard*" z zloglasnim inšpektorjem SS hauptšturmfirerjem Christianom Wirthom. Po prihodu v Trst v drugi polovici septembra 1943 se je Globocnik nastanil najprej v sodni palači, iz katere pa se je preselil v palačo na Via Nizza 21. Nekatere oddelke pa je imel nastanjene tudi v Via Nizza 26, Via Fabbio Severo 4 in Via Cicerone 8. Globocnik je imel približno enake naloge kot jih je imel v XVIII. vojnem okrožju nam že znani Roesener. Ko je Himmler decembra 1943 tudi operacijsko cono "*Jadransko primorje*" razglasil za območje protipartizanskega bojevanja, je Globocnik 14. januarja 1944 v Trstu ustanovil operativni štab za bojevanje proti bandam (Fuehrungsstab fuer Bandenbekaempfung), ki ga je pozneje preselil v Gradiško. Kot smo že videli, Ljubljanske pokrajine v policijskem pogledu niso podredili Globocniku, temveč Roesenerju.

Urad višjega vodje SS in policije v Trstu ni bil kdo ve kako razsežen. Številnejše je postalo njegovo osebje, ko je Globocnik pozno poleti 1944 postal tudi Rainerjev namestnik pri vodenju t.i. akcije "*Poell*", tj. gradnji utrjenih črt v Čičariji, Slovenskem primorju in severovzhodni Italiji. Tako njegov urad kot operativni štab za bojevanje proti bandam, sta bila organizirana po vojaško.

Globocnik ni bil neposredno podrejen Himmlerju kot Roesener v Salzburgu, na Bledu in v Ljubljani, temveč vrhovnemu vodji SS in policije za Italijo (Hoehster SS- und Polizeifuehrer fuer Italien) SS obergrupenfirerju Karlu Wolffu, ki je bil do jeseni 1943 načelnik Himmlerjevega osebnega štaba.

V policijskem pogledu nekoliko okrnjena operacijska cona "Jadransko primorje" je bila najbrž premajhna, da bi za območja ali pokrajine (province) uvedli položaj vodij SS in policije, kot so jih za območja vzhodne Evrope. Zato so bili Globocniku najprej podrejeni t.i. **območni vodje SS in policije** (Standortfuehrer der SS und Polizei) v Trstu, Vidmu (Udine), Gorici, Pulju in na Reki. Čez nekaj časa, pozimi 1943–1944 so jih preimenovali v **poverjenike višjega vodje SS in policije** (Beauftragten des Hoeheren SS- und Polizeifuehrers), končno pa aprila 1944 v **komandante SS in policije** (SS- und Polizeikommandeure). Podrejena so jim bila vsa poveljstva in vse enote SS in policije v pokrajinah.

Globocniku sta bila neposredno podrejena dva visoka policijska častnika, in to poveljnik redarstvene policije in poveljnik **varnostne policije in varnostne službe**. Prvi je bil SS štandartenfirer in polkovnik policije Hermann Kintrup, in to do konca vojne. Drugi je bil najprej nam že znani dr. Ernst Weimann iz Celovca. Ko so ga sredi maja 1944 poslali za poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Galatz v Romuniji, ga je nasledil SS brigadefirer in generalmajor policije Wilhelm Guenther, ki je prišel iz

Poljske in je bil tudi nekaj časa v Lublinu. Ko je pozimi februarja 1945 zbolel, ga je za nekaj časa nasledil SS oberfirer in polkovnik policije, višji vladni in kriminalistični svetnik dr. Emanuel Schaefer, ki je prišel iz Beograda. Kaže, da niti on ni bil dolgo časa na tem položaju, ker neki vir aprila 1945 omenja na njegovem mestu SS šturmbanfirerja Hansa Rexeisna, ki je bil najprej v policijski službi na Koroškem in pozneje v Beogradu. Podrejeni so bili poveljniku varnostne policije in varnostne službe za Italijo, SS brigadefirerju in generalmajorju policije dr. Wilhelmu Harsterju v Veroni.

Urad poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu, najprej v hotelu Albergo Città in nato na Piazza Oberdann 4, je imel enake oddelke kot RSHA svoje urade. Med njimi je bil za našo obravnavo najpomembnejši **IV. oddelek (gestapo)**. Celo leto, do oktobra 1944, ga je vodil SS šturmbanfirer in kriminalistični direktor August Schiffer, ki je prišel iz Berlina (prej je bil nekaj časa v Stettinu) in odšel v Bolzano. Nasledil ga je SS šturmbanfirer in vladni svetnik Hermann Metzker, ki je bil na tem položaju do konca vojne. Oddelek je bil zelo razvejen, kot vsi podobni oddelki gestapa. Najpomembnejšo nalogo je imel pri iskanju Judov in nasprotnikov nacizma in nemškega rajha. Vendar je glavni delež pri prvi nalogi imel že omenjeni akcijski oddelek "Reinhard", ki je imel svoje skupine (R I, R II in R III) v Trstu, Vidmu in na Reki ter v Rižarni Sv. Sobota v Trstu tudi svoje zapore, prehodno taborišče za Jude in morišče za privržence narodnoosvobodilnega gibanja s krematorijem. Gestapu v Trstu in tudi na drugih območjih Julijske krajine je pri zatiranju protifašizma in protinacizma ter narodnoosvobodilnega gibanja Slovencev, Hrvatov in Italijanov veliko pomagal sredi junija 1942. leta ustanovljeni generalni (nato posebni) inšpektorat javne varnosti za Julijsko krajino v Trstu pod vodstvom generalnega inšpektorja j.v. Giuseppa Guelija, ki je skoraj neokrnjen deloval tudi pod nemško okupacijo in se "izkazal" z mnogimi zločini.

Urad poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu je imel v vseh pokrajinah svoje **izpostave** (Aussendienststellen) oz. pozneje zunanji oddelki (Aussenkommando). Kaže, da v Trstu v začetku ni bilo izpostave in je zadeve obravnaval urad poveljnika varnostne policije in varnostne službe v **Trstu**. Ustanovili so jo šele sredi leta 1944 (vodja Guenther Labitzke). Izpostave so bile torej v **Gorici** (vodja Rudolf Kossek, za njim Andreas Cerne, Herbert Wuth), na **Reki** (vodja Andreas Cerne, za njim Heinrich Schluenzen, Fritz Hinays), **Pulju** (Helmut Prasch) in **Vidmu** (vodja Binder, za njim Paul Moeller, Heinz Schmiedtke). Varnostna policija in varnostna služba je imela v Julijski krajini tudi nekatere **postojanke** (Stuetzpunkte), podrejene ustreznim izpostavam. Vodili so jih esesovski podčastniki. Naj pripomnim, da si je Prasch za svoje delo v kamniškem okrožju do jeseni 1943. leta in v Istri prislužil zlato značko za protipartizansko bojevanje, kaže, da edini v vsej operacijski coni "Jadransko primorje", kajti Globocnik si je prislužil le srebrno značko.

Nemška policija, zlasti gestapo, je imela v vseh pokrajinskih središčih svoje zapore. V Trstu so bili najbolj znani sodni zapori Coroneo, tudi na Via Nizza 21, najbolj grozoviti pa v že omenjeni tržaški Rižarni Sv. Sobota. V začetku leta 1944 je npr. dr. Weimann tožil, da so prenapolnjeni, da je v njih povprečno od 400 do 500 jetnikov in da je v samicah namesto enega jetnika natlačenih od 6 do 8 jetnikov. Zapori so sodili pod referat IV C 2 v uradu poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu. Neki dokument takole določa njegovo nalogo: "*Referat IV C 2 je referat za zapore poveljnika varnostne policije Trst. Zapiranje in izpuščanje jetnikov gre praviloma prek referata IV C 2, v katerem vodijo tudi kartoteko jetnikov, ki jih pošiljajo v zapor, za poveljnika varnostne policije. Izpustitve, zahteve za odgon v koncentracijska taborišča, za delo v rajhu je torej treba praviloma predložiti za odločitev vodji oddelka IV.*" Po povojnih izpovedih bivših zapornikov so bili najhujši mučitelji Fritz Zimmer, Unruh, Richard Huebler, Paul Moeller, Karl Kepplinger, dr. Karl Patig in drugi.

Kaže, da je jeseni 1943 vladala neka zmeda glede pristojnosti pri izvajanju aretacij in zasliševanj. Kajti Globocnik je 29. septembra ukazal: "*Preverjanje prebivalstva in aretacije sumljivih elementov je edino zadeva delovnega področja višjega vodje SS in policije, v pristojnosti poveljnika varnostne policije in varnostne službe, oberšturmbanfirerja dr. Weimanna. Ta dejavnost zajema vse tujerodne in tujerasne elemente.*"

Ni mogoče reči, da ne bi imel gestapo v omenjeni coni uspehov pri zatiranju osvobodilnega gibanja v mestih in na podeželju. Uspelo mu je med drugim tudi zatreti prva dva pokrajinska odbora italijanskega odporništva za Julijsko krajino v Trstu. Zato je Wolff jeseni 1944 posebej čestital Guentherju in se mu zahvalil "*za uničenje tržaške federacije Komunistične partije Italije*".

Zaradi močnega osvobodilnega boja je imel nemški okupator v operacijski coni "*Jadransko primorje*" nenehno razmeroma močne oborožene sile, in to ne samo nemške narodnosti, temveč italijanske in v manjšem obsegu slovenske. Pod vodstvom Globocnikovega operativnega štaba za uničevanje band, ki so ga 1944. leta premestili v Gradiško, je bilo nešteto operacij in akcij proti partizanskim enotam. Za operacijo v t.i. tednu protipartizanskega bojevanja oktobra 1944 je Globocnik prejel Kesselringovo in Wolffovo pohvalo. Kmalu, 1. novembra, pa je tudi Himmler pohvalil Globocnikove enote SS in policije, za posebno hrabrost in odpornost v letu 1944 in še posebej "*v bojih proti Titovim skupinam vzhodno od Vidma*". Ob koncu leta je ponovil svojo zahvalo.

Jeseni 1944, ko se je okupator moral umakniti iz južnih pokrajin Jugoslavije, je v Slovensko primorje pripeljal močne enote četnikov, Srbske državne straže in Prostovoljskega korpusa, v Furlanijo pa že prej ruske kozake itd., tako da je imel Globocnik pod sabo več kot 30 tisoč mož.

Operacijska cona "*Jadransko primorje*" je doživljala takšno nasilje nemške policije kot malokatera druga pokrajina. Težko je brez ustreznih virov natančneje ugotoviti, katera nasilna dejanja je zagrešilo to ali ono policijsko poveljstvo. Seveda so izvajale nasilje tudi druge vrste okupatorjevih oboroženih sil, tudi oboroženi oddelki SS (Waffen SS) in nemška vojska ter kolaboracionistični oddelki, vendar je razen septembra 1943 za bojevanje proti narodnoosvobodilnemu gibanju imela glavno besedo nemška policija. V Slovenskem primorju in Istri je bilo namreč požganih več naselij, kot v kateri koli drugi slovenski pokrajini. Mnogo prebivalcev je bilo pobitih, in to ne samo v že omenjeni tržaški Rižarni Sv. Sobota, temveč v krajih samih, ne da bi se jim dokazala kakšna krivda. Naj omenim samo množično usmrtitev 70 oseb na Opčinah in obešenje 52 oseb v Via Ghega sredi Trsta, požige in pokole v Lipi konec aprila in v Brkinih sredi maja 1944, požige pri Mačkovljah, na Banjški in Trnovski planoti itd. Najgrozovitejše vrste usmrtitev (iztikanje oči in obglavljenje s sekiro) je izvajal SS bataljon kraških lovcev. Seveda je to strahovito nasilje imelo za okupatorja že neugoden učinek.

Da v operacijski coni "*Jadransko primorje*" niti glede tistega najmanjšega pravnega varstva, ki so si ga želeli celo nekateri okupatorjevi sodelavci, ni bilo nobenega reda, pričajo podatki o prizadevanju dr. Rainerja, da bi napravil neki red pri "*sojenju tolovajem in drugim političnim zločincem*". To vprašanje so reševali nekajkrat in dr. Rainer je 1. junija 1944 na sestanku v Trstu izjavil, da je zanj zelo pomembno, "*da politični zločinci v operacijski coni ne bi bili usmrčeni brez obsodbe. To je velikega pomena glede na mentaliteto prebivalstva. Značilno za to, kako pomembno je to vprašanje, je dejstvo, da niti partizani ne streljajo ljudi zunaj bojev, ne da bi jih prej postavili pred neko izredno sodišče in obsodili, samo da ne bi prizadeli ljudskega občutka.*" Kljub obstoju in delovanju nekaterih izrednih sodišč, v katerih so poleg sodnika bili gestapovski častniki, je bila še vedno večina ljudi usmrčenih brez sodbe.

Usoda nemških policijskih častnikov in podčastnikov

Jugoslovanske oblasti so že med vojno in tudi po njej ugotavljale zločine okupatorjev ter sestavljale sezname zločincev, katerih velika večina se je še pravočasno umaknila v Avstrijo in Nemčijo. To so delale predvsem komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev po federalnih enotah oz. republikah, ki so imele tudi svoje podružnice po pokrajinah. Tako je npr. gorenjska podružnica v Kranju izdala 565 odločb, s katerimi je razglasila zločince nemške narodnosti, med njimi za 263 Avstrijcev (46,6%), 148 Nemcev (26,1%) in 154 neugotovljenih nemško govorečih državljanov (27,3%). Državna komisija za ugotavljanje zločinov v Beogradu je gradivo o zločincih pošiljala ustreznim zavezniškim organom z zahtevo po izročitvi zločincev. Ti pa so izročili le nekaj zločincev. Tukaj se bomo omejili le na prikaz usode izročenih in drugih nemških policistov, ki so delovali na Slovenskem.

Med vojno je v Spodnji Štajerski padlo ali bilo ubitih več kot deset podčastnikov gestapa in SD, najbrž pa en sam častnik – SS unteršturmfirer Siegfried Presuhn. Baje je Jugoslovanska armada nekaj podčastnikov gestapa ujela na begu v Avstrijo in jih usmrtila. Tiste policiste, ki so jih zavezniki ali prijeli v avstrijskih pokrajinah, so zaprli v taborišče Wolfsberg, kjer je bilo med vojno ujetniško taborišče. Tam so jih zaslišali in nekaj izročili jugoslovanskim oblastem.

Odilo Globocnik se je skupaj z nekaterimi drugimi koroškimi nacisti umaknil iz Trsta in Koroške na Vzhodno Tirolsko, kjer so jih izsledili in ujeli zavezniki. Globocnik je v Paternionu pregriznil ampulo ciankalija in se usmrtil. **Erwin Roesener** se je ob koncu vojne preoblekel v navadnega vojaka in se skril v celovški bolnišnici. Tam so ga že sredi maja 1945 odkrili zavezniki in zaprli. Leta 1946 so ga izročili Jugoslaviji, kjer ga je vojaško sodišče v Ljubljani 29. avgusta 1946 obsodilo na smrt na vislicah in so ga 4. septembra istega leta v Ljubljani tudi obesili.

Na enako kazen je vojaško sodišče v Ljubljani 19. julija 1947 obsodilo **Josefa Vogta**, ki so ga zavezniki prijeli v Vetrinju 10. junija 1945 in ga 15. marca 1947 izročili Jugoslaviji. Na enako kazen je takrat obsodilo tudi **Reinholda Gerlacha**, ki so ga zavezniki ujeli 16. junija 1945 blizu Celovca, ko je bežal v Nemčijo, in gestapovca **Franza Muellerja**, gestapovca v Litiji in Ljubljani. Isto sodišče je takrat obsodilo na smrt z ustrelitvijo **dr. Helmutha Glaserja**, ki so ga 1. septembra 1945 prijeli zavezniki in ga 5. decembra 1946 izročili Jugoslaviji. Nad vsemi temi je bila kazen izvršena najbrž 18. avgusta 1947.

Zavezniki so izročili Jugoslaviji tudi nekaj policijskih častnikov, ki so delovali v Spodnji Štajerski. Najvišja sta bila **Oto Lurker** (izročen 13. januarja 1948) in **Kurt Stage**. Vojaško sodišče v Ljubljani je 20. januarja 1949 obsodilo Lurkerja na smrt na vislicah in istega dne na enako kazen tudi **Paula Duscho** (izročen 8. junija 1948). 21. junija 1947 je vojaško sodišče v Mariboru obsodilo na smrt Stageja, **Georga Krammhoellerja**, ki je bil ujet ob koncu vojne v Celju, in esesovske podčastnike **Seppa Zangla**, **Franza Wiegeleja**, **Huga Gaydo** in **Boška Lazića**, bivšega jugoslovanskega policista iz Celja, ki je 1940. leta zbežal v Avstrijo in med okupacijo delal pri gestapu v Celju. Na smrt sta bila obsojena tudi član gestapa iz Brežic **Emil Vogel** in **Hermann Fahrleitner**.

Po podatkih mariborske podružnice komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo je **Aloisa Fahrleitnerja** odpeljala iz Gradca Rdeča armada in je izginil. **Dr. Siegfried Seidl**, komandant judovskega geta Terezin /Theresienstadt je bil 1946. leta obešen. **Dr. Josef Witiska** se je zastrupil, **Hans Toby** je 1945. leta ustrelil sebe in svojo družino. Tudi **Alfred Niebann** je maja 1947 storil samomor.

Nerazumljivo se mi zdi, da zavezniki niso izročili **dr. Johanna Bauerja**, saj je imel na vesti mnogo avstrijskih Judov in Slovencev. Imeli so ga namreč tudi zaprtega v Wolfsbergu.

Viri in literatura za del Gestapo na Slovenskem

Viri

Berlin Document Center, Berlin – Zehlendorf, SS – Personalhauptamt, dosjeji častnikov SS

Arhiv Republike Slovenije, II. dislocirana enota (prej arhiv Inštituta za novejšo zgodovino, Ljubljana, gradivo nemške policije, zapisnik zaslišanj Erwina Roesenerja in dr. Helmuta Glaserja

Arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor, gradivo nemške policije

Arhiv ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije v Ljubljani, gradivo nemške policije, zapisniki zaslišanj Otta Lurkerja, Josefa Vogta, Kurta Stageja, Georga Krammhoellerja, Josefa (Seppa) Zangla, Franza Wiegeleja in Emila Vogla

Tone Ferenc: Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisie- rungspolitik in Slowenien 1941–1945 – Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941–1945. Maribor 1980.

Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih v okupirani Spodnji Štajerski. Maribor 1978 (z izčrpno uvodno študijo prof. dr. Milana Ževarta).

Literatura

Nemačka obaveštajna služba. III. Opšti deo. Slovenija. Beograd 1957.

K/arlo/ F/orte/ Marko Selin: Nič več strogo zaupno. I, II. Nacistične obveščevalne službe in njihova dejavnost pri nas. Ljubljana 1978.

Tone Ferenc: Nemška policija v operacijski coni "Jadransko primorje". Borec. 28/1976, št. 11, str. 577–592, št. 12, str. 657–676; 29/1977, št. 1, str. 15–32, št. 2, str. 77–99. Isti: La polizia tedesca nella Zona d' Operazioni "Litorale Adriatico" 1943–1945. Storia contemporanea in Friuli. 9/1979, št. 10, str. 13–98.

Isti: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945. Maribor 1968.

August Walzl: "Als erster Gau..." Entwicklungen und Strukturen des Nationalsozialismus in Kaernten. Klagenfurt 1992. Slavko Odić, Slavko Komarica: Noć i magla. II. Gestapo u Jugoslaviji. Zagreb 1977.

Edouard Calic: Reinhard Heydrich Schluesselfigur des Dritten Reiches. Duesseldorf 1992.

Stane Šinkovec: Begunje. Nemška okupacija 1941–1945. Kranj 1995.

OKUPACIJSKA CIVILNA UPRAVA NA SLOVENSKEM IN NJENO GRADIVO*

Tudi za pravilno pojmovanje bistva okupacijske civilne uprave na Slovenskem v letih 1941–1945 je treba poznati nekaj temeljnih značilnosti fašistične okupacije Slovenije spomladi 1941.

Prva temeljna značilnost fašistične okupacije Slovenije spomladi 1941 je popolno razkosanje slovenskega narodnega ozemlja, kar je izraz križanja imperialističnih interesov sosednjih držav, tj. Nemčije, Italije in Madžarske, ki so izvirali že iz 19. stoletja. Potem ko je Hitler v začetku aprila 1941 določil, kaj dobi vsak okupator, ki je že prej zasedel kakšen slovenski predel, je bilo slovensko narodno ozemlje razkosano tako, kot ozemlje redko katerega ali morda nobenega naroda v Evropi. Spadalo je namreč v enajst ali celo dvanajst pokrajinskih upravnih enot. Čeprav noben okupator – niti nemški – ni bil povsem zadovoljen s tistim, kar je dobil in si je zato prizadeval, da bi dobil več, je vsak hitel ograditi na novo pridobljeni del s pravo državno mejo.

Druga temeljna značilnost fašistične okupacije Slovenije je aneksionizem, saj si je vsak okupator prizadeval, da bi zasedene slovenske predele čim prej priključil svoji državi in jih popolnoma vključil v svoj družbeni red. Italijanski okupator je zasedeno slovensko ozemlje priključil Kraljevini Italiji že 3. maja 1941 in madžarski k Madžarski 16. decembra 1941. Nemški okupator je zasedene slovenske predele nameraval formalnopravno priključiti nemškemu rajhu že 1. oktobra 1941, vendar je priključitev iz personalnih razlogov (čakanje na prihod novega pokrajinskega vodje NSDAP in državnega namestnika za Koroško) odložil na 1. november 1941 in še na 1. januar 1942, dokler mu tega ni onemogočil narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda pod vodstvom KPS. Je pa nemški okupator nato razširjal pravne predpise, ki so že veljali v Nemčiji ali zasedeni Avstriji, tudi na zasedene slovenske predele.

Tretja temeljna značilnost fašistične okupacije Slovenije je raznarodovanje. Vsi trije okupatorji so nameravali slej ko prej uničiti slovenski narod kot etnično enoto in so ga podvrgli raznarodovanju. Razlikovali so se le glede časa, v katerem naj bi to opravili, in glede načina, s katerim bi to dosegli. Nemški okupator je za uničenje slovenskega naroda predvidel krajši rok kot za ostale narode v okupirani Evropi in je za to uporabljal najostrejša sredstva, tj. množično izganjanje Slovencev, množično naseljevanje Nemcev na slovenski zemlji in hitro ter popolno ponemčenje tistih ljudi, ki bi naj še vsaj za nekaj časa ostali doma. Italijanski okupator je bil iz prestižnih razlogov pri raznarodovanju Slovencev previdnejši in tudi premetenejši; svoj namen je nameraval doseči postopoma prek dvojezičnosti in fašizacije mladine; pripravljene pa je imel tudi podobne raznarodovalne ukrepe kot nemški. Madžarski okupator je pri raznarodovanju uporabljal skoraj podobne ukrepe kot nemški. Tudi on je izganjal zelo zavedne Slovence, zatiral slovenski jezik itd.

Nikakor pa to niso bili edini nameni in cilji fašističnih okupatorjev na Slovenskem, saj jim je šlo, npr. tudi za izrabljanje človeških in gmotnih zmogljivosti zasedenih slovenskih predelov. Pri tem je imel več možnosti vsekakor nemški okupator, saj je dobil bogatejše in gospodarsko razvitejše predele.

Uresničevanje temeljnih namenov in ciljev okupacije na Slovenskem je bila predvsem naloga civilne uprave, ki je imela za to na voljo tudi svoje oborožene izvršilne organe, tj. policijo in orožništvo. Vendar nas v tem članku zanimata predvsem vzposta-

* Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, št. 1–2, 1980, str. 31–56.

vitev in organizacija civilne uprave vseh treh okupatorjev, medtem ko bo treba njene izvršilne organe predstaviti posebej.[1]

A. PREGLED UPRAVE

I. NEMŠKA CIVILNA UPRAVA NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM, GORENJSKEM IN V MEZIŠKI DOLINI

1. Oblikovanje začasnih pokrajinskih upravnih enot

Med vsemi tremi okupatorji je nemški okupator najbolj pohitel z uvedbo svoje civilne uprave v zasedenih slovenskih predelih. Te predele so organizirali v dve začasni upravni enoti, in to Spodnjo Štajersko ter Gorenjsko z Mežiško dolino. Medtem ko je nova državna meja med nemškim rajhom in t. i. Neodvisno državo Hrvatsko (po državni pogodbi z dne 13. 5. 1941) tekla večinoma po slovensko-hrvaški narodni meji ali po dotedanji meji med dravsko in hrvaško banovino, pa je nova državna meja med Italijo in Nemčijo od Žirov do Bregane, ki jo je določil Hitler sam (državna pogodba 8. 7. 1941), živo zarezala v slovensko narodno zemlje. Ni upoštevala niti dotedanjih okrajnih niti občinskih meja.

V okupatorjevo upravno enoto Spodnja Štajerska (Untersteiermark), ki so jo nekateri

1 Ta članek je precej širša inačica istoimenskega poročila, ki sem ga imel na arhivskem posvetovanju v Radencih 27. septembra 1979 in objavil v reviji Arhivi, II/1979, št. 1–2, Ljubljana 1979, str. 47–51. Pri pisanju sem uporabljal predvsem izsledke tehle razprav in pripomočke:

1. Metod Mikuž: Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske nemškemu rajhu? Zgodovinski časopis 1952–1953 (Kosov zbornik), str. 733–767.
2. Tone Ferenc: Le système d'occupation nazis en Slovènie. Les systèmes d'occupation en Yougoslavie. Belgrade 1963, str. 47–133.
3. Isti: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945. Maribor 1968.
4. Isti: Vprašanje priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIV/1974, št. 1–2, str. 157–202.
5. Isti: Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945 – Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941–1945. Maribor 1980.
6. Hubert Schara: K osvetlitvi nekaterih vprašanj o nacistični okupacijski politiki na zasedenih področjih Štajerske in Gorenjske. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XI-XII/1971–1972, št. 1–2, str. 239–263.
7. Isti: Urejanje fonda političnega komisarja in deželnega svetnika za okrožje Celje. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XI–XII/1971–1972, št. 1–2, str. 379–393.
8. Ivo Juvančič: Italijanski okupator v Ljubljani 1941–1943. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, III/1962, št. 1, str. 63–143.
9. Nada Kobal: Sistem italijanske okupacijske oblasti v Ljubljanski pokrajini od 1941 do 1943. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, X/1970, št. 1–2, str. 319–328.
10. Karl Stuhlpfarrer: Die Operationszonen "Alpenvorland" und "Adriatisches Küstenland". 1943–1945. Wien 1969.
11. Ivo Orešnik: Prekmurje v NOB. Diplomska naloga na PA Maribor, rkp. v Muzeju narodne osvoboditve Maribor.
12. Vodnik po arhivih Slovenije. Ljubljana 1965.
13. Splošni pregled fondov državnega arhiva LRS. Ljubljana 1960.
14. Tone Ferenc: Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I/1960, št. 1, str. 329–349.
15. Taschenbuch für Verwaltungsbeamte 1941. Berlin 1941.
16. Taschenbuch für Verwaltungsbeamte 1943. Berlin 1943. – 17. Annuario ordinamenti e gerrachie d'Italia. Milano 1941–XIX.

Poleg tega sem uporabljal podatke iz različnih arhivskih in časopisnih virov, iz uradnih listov okupacijskih uradov na Slovenskem itd. Pri tem so mi pomagali tudi delavci iz arhiva Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Muzeja narodne osvoboditve Maribor, Zgodovinskega arhiva Ljubljana in Arhiva SRS. Vsem se za to toplo zahvaljujem.

nacisti imenovali tudi "Južna Štajerska" (Südsteiermark), je prišlo 11 celih dotedanjih jugoslovanskih okrajev (Ljutomer, Ptuj, Maribor levi breg, Maribor desni breg, Slovenske Konjice, Slovenj Gradec, Celje, Gornji grad, Šmarje pri Jelšah, Laško in Brežice), približno polovica dveh okrajev (Krško in Dravograd), od katerih je bilo eno središče (Krško) v Spodnji Štajerski, in zelo majhen del dveh drugih okrajev (Litija in Kamnik). V novo upravno tvorbo so zgodaj vključili tudi nekaj vasi okraja Murska Sobota (Fikšinci, Ocinje, Kramarovci in Serdica), odpadli pa sta dve občini okraja Ljutomer (Razkrižje in Štrigova). Spodnja Štajerska je zajela 189 občin od 394 občin v bivši dravski banovini) in je imela 6782,12 km^2 površine, na kateri je leta 1931 živelo 568.215 prebivalcev; okupatorjevo štetje 29. 11. 1942 jih je ugotovilo 531.610 (po izgonu več kot 55.000 Slovencev), vendar brez izselitvenega območja ob Savi in Sotli.

Okupatorjeva upravna tvorba Gorenjska z Mežiško dolino, ki so jo uradno pravilno imenovali "*zasedena območja Koroške in Kranjske*" (besetzten Gebiete Kärntens und Krains), nekaj časa (do februarja ali marca 1942) pa tudi "*Južna Koroška*" (Südkärnten), nekateri pa tudi "*Gorenjska*" (Oberkrain), je zajela 4 cele dotedanje jugoslovanske okraje (Radovljica, Kranj, Škofja Loka in Kamnik), precejšen del dveh okrajev, katerih središči (Litija in Dravograd) sta bili v novi upravni enoti, ter manjši del okraja Ljubljana, od okraja Logatec pa samo eno (občino Žiri). Upravna enota Gorenjska je zajela 82 občin (od 394 v bivši dravski banovini) in imela 3478,97 km^2 površine, na kateri je leta 1931 živelo 181.095 ljudi.

Pri oblikovanju obeh upravnih enot so upoštevali nekdanjo pripadnost Mežiške doline Koroški in jo vključili v upravno enoto Gorenjske, čeprav z njo ni imela neposredne ozemeljske zveze; so pa štajerski del okraja Dravograd vključili v upravno enoto Spodnja Štajerska. Da bi imeli trboveljske premogokopne revirje v eni, tj. spodnještajerski upravni enoti, so občino Zagorje ob Savi s širšo okolico takoj vključili vanjo.

2. Šefa civilne uprave

Nemško civilno upravo v obeh upravnih enotah sta 14. aprila 1941 uvedla dva Hitlerjeva ukaza o začasni civilni upravi v Spodnji Štajerski oziroma v zasedenih predelih Koroške in Kranjske. Skoraj dobesedno enaka ukaza (razlikujeta se le pri imenih upravnih enot in njunih upraviteljev) sta določala, da bosta šefa civilne uprave dr. Sigfried Uiberreither in Franz Kutschera, ki sta bila pokrajinska vodja NSDAP za Štajersko in Koroško (Kutschera je bil samo namestnik pokrajinskega vodje NSDAP za Koroško, samega vodje pa ni bilo že od leta 1939), podrejena neposredno Hitlerju in bosta tudi od njega dobivala navodila za delo. Vojaškima poveljnikoma v obeh upravnih enotah (to sta bila generala Emil Gunzenhausen v Mariboru in Emmerich von Nagy na Bledu) je omejil delovanje le na vojaško področje. Pač pa je s posebnima odlokoma Hitler še isti dan razširil pristojnosti pooblaščenca za štiriletni (gospodarski) načrt Hermanna Göringa in državnega komisarja za utrjevanje nemštva Heinricha Himmlerja tudi na obe omenjeni upravni območji. Hitlerjeva ukaza sta že s samim naslovom izražala začasnost takšne civilne uprave v zasedenih slovenskih predelih. Kot vemo, so nacisti predvidevali, da bodo območja, ki so jih upravljali šefi civilne uprave, in to so bili Alzacija, Lotaringija in Luxemburg, Spodnja Štajerska in Gorenjska, slej ko prej tudi formalnopravno priključili nemškemu rajhu. Vendar se to ni zgodilo: pri prvih treh so bili odločilni zunanjepolitični razlogi (ozir do Petainove vichyjske Francije, čakanje na sklenitev mirovne pogodbe), pri slovenskih pa je priključitev po dveh ali treh odložitvah onemogočil narodnoosvobodilni boj. Tako je v začetku le za nekaj mesecev predvidena začasna civilna uprava dejansko obstajala do zloma nemškega rajha.

Po temeljitih pripravah, ki so tekle že od konca marca 1941, v nekaterih pogledih pa že od prej (celo od srede leta 1940), sta si šefa civilne uprave uredila svoja sedeža v novih upravnih enotah. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko si ga je uredil že 14. aprila 1941 v poslopju realne gimnazije v Mariboru, šef civilne uprave za Gorenjsko, ki je že 15. aprila prevzel upravo Mežiške doline, pa šele 30. aprila, tj. po popolnem umiku italijanske vojske z desnega brega Save, v hotelu "*Toplice*" na Bledu. Čez nekaj mesecev sta oba šefa civilne uprave – za Gorenjsko je bil od 16. decembra 1941 novi šef civilne uprave dr. Friedrich Rainer, ki je že prej postal tudi novi pokrajinski vodja NSDAP za Koroško in istega dne državni namestnik za Koroško – prenesla svoja sedeža v Gradec in Celovec, kjer sta imela svoja sedeža kot državna namestnika Reichsstatthalterja) in pokrajinska vodja Gauleiterja) NSDAP. Dr. Uiberreither je to storil 15. novembra 1941, dr. Rainer pa 9. ali 15. januarja 1942.

Šefa civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah sta bila v okviru Hitlerjevih navodil neomejena oblastnika za svoji upravni območji. Odredbe in navodila državnih ministrstev iz Berlina so veljala le, če sta jih posebej uvedla. Poleg že omenjenih dveh področij, tj. s pooblaščencem za štiriletni načrt in državnim komisarjem za utrjevanje nemštva, sta morala tesno sodelovati z ministrstvoma za promet in pošto, kar je glede na pomen teh področij v vojnem času tudi razumljivo. Zato sta imeli ministrstvi za obe področji tudi svoja predstavnika v štabih šefov civilne uprave.

Po nacističnih vodstvenih načelih (Führungsprinzip) sta imela šefa civilne uprave vso oblast izključno sama v svojih upravnih enotah. Njuna t. i. akcijska štaba, ki so ju sestavljali poverjeniki in pooblaščenci za posamezne upravne panoge, sta bila le posvetovalni oziroma izvršilni telesi. Ta štaba so sestavili v Gradcu in Celovcu še pred uvedbo civilne uprave, in to predvsem iz uradnikov državnih namestništev za Štajersko in Koroško. Iz razumljivih razlogov niso za to uporabili Nemcev iz slovenske Štajerske in Gorenjske, edina izjema je imenovanje mariborskega Nemca Edmunda Kupnika za poverjenika za lovstvo v Spodnji Štajerski. Zaradi pomembnosti naloge ponemčenja obeh zasedenih pokrajin sta imela v uradih šefov civilne uprave v Mariboru in na Bledu zelo pomembno vlogo nacionalnopolitična referenta (dr. Helmut Carstanjen in Alois Maier Kaibitsch). Natančneje poznamo le sestavo urada šefa civilne uprave za Gorenjsko na Bledu iz jeseni 1941. Urad je vodil dr. Helmut Hierzegger, ki je vodil tudi "*splošni oddelek*". V tem oddelku je bilo mnogo poverjenikov (Beauftragter), in to za delovne odnose in plače (dr. Werner Kohlhaase), za tiskovne zadeve (Richard Moschner), za ljudsko zdravje (dr. Martin Scheibner), za veterino (dr. Watzke), za gozdarstvo (dr. Grollnig), za nadzor obrti (Oborny), za nadzor rudnikov (Kallab), za pravosodje (dr. Paul Messiner), za določanje in nadzor cen (dr. Alfred Schmidt), za šolstvo (dr. Ernst Dlaska), s posebnima referentoma za osnovne in meščanske šole (dr. Franz Koschier) ter višje šole (dr. Matthaus Gatterer), za arhive, knjižnice in muzeje (dr. Karl Starzacher), za visoke gradnje (Kurt Just), za ceste (Fuss), za vodno gospodarstvo (Pierl), za socialno zavarovanje (dr. Anton Tropper), za finance (Kampfer), za sodomerstvo (Hubert Husnik), za zemljemerstvo (Martinz), za prostorsko planiranje (Otto Michor), za gasilstvo (major Kohla), za zajezitev hudournikov (Klodetschka) in za zajetje sovražnega premoženja (dr. Oskar von Kaltenegger). Drugi oddelek je bil "*gospodarski oddelek*", ki ga je vodil Alois Winkler in je imel sedem referatov. To so bili: I. za zunanjo trgovino (dr. Walter Lacomy), II. za trgovino (dr. Richard Muster), III. za gostinstvo (Hans Eder), IV. za rokodelstvo (Karl Riedel), V. za gozdarstvo in poljedelstvo (Wilhelm Todtmann), VI. za denarne in kreditne zadeve (dr. Willfried Tauss) in VII. za zavarovalništvo (Sepp Steinwandter). Tretji je bil "*oddelek za prehrano in poljedelstvo*" in ga je vodil Albert Gayl (za njim Reinhold Huber). Imel je štiri referate, in to: A za zemljiški red in zemljiško pravo (Albert Gayl), B za poljedelsko

proizvodnjo (Siegfried Wagner), C za prehrano in tržni red (Wilhelm Graeffe) in "*generalni*" referat za kmečko zadružništvo (Grimschitz). Oddelku je bil priključen še B oddelek prehranjevalnega urada (Hans Eder), ki je skrbel za razdeljevanje racioniranih živil. Šefu civilne uprave sta bila izven urada podrejena tudi pokrajinski gospodarski svetovalec (Alois Winkler) in ukinitveni komisar za društva, zveze in organizacije (Wilhelm Schick, za njim Rudolf Thaller in Gustav Strutz). Nekateri omenjeni poverjeniki šefa civilne uprave za Gorenjsko niso delali na Bledu temveč v Celovcu, na Dunaju, v Salzburgu ali celo drugje nekateri (npr. za sodomerstvo in zemljemerstvo) so bili obenem tudi poverjeniki šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko.

O organizacijski in osebni sestavi urada šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko v Mariboru in pozneje v Gradcu vemo manj natančno. Vodja urada v Mariboru je bil verjetno dr. Wolfgang Wetz, poverjeniki pa so bili: za poljedelstvo in prehrano (Sepp Hainzl), za izvajanje pravovarstvenih ukrepov, pozneje za pravne zadeve (dr. Gerhard Amlacher), za finance (dr. Alberger), za kulturo (dr. Josef Papesch), za šolstvo (dr. Karl Urragg), za višje šolstvo (dr. Manfred Straka), za delo (dr. Henninger, za njim dr. Pfeiffer), za socialno zavarovanje (dr. Hammer), za prostorski red (dr. Hönigschmied), za propagando (Siegfried Treml), za sodomerstvo (dr. Hubert Husnik), za zemljemerstvo (Martinz), za gozdarstvo (Eugen Carrara, za njim dr. Fritz Hudeczek), za lovstvo (dr. Edmund Kupnik), za delovno zaščito in nadzor obrti (Folkhard), za gasilstvo (Wipper), za bližnji promet (Hornik), za določanje in nadzor cen (dr. Schmidl), za upravo podeželske kulture (Herbert Leonhardt), za zdravstvo (dr. Julius Stranger), za veterino (dr. Friedl), za denarništvo in kredite (dr. Wesiak), za pridobivanje mazivnega olja (Hartmut Pistauer) in verjetno še kdo. Podobno kot na Bledu sta bila neposredno, mimo urada, podrejena šefu civilne uprave tudi pokrajinski gospodarski svetovalec (dr. Herbert Jentl, za njim dr. Alfred Fleischmann) in ukinitveni komisar za društva, zveze in organizacije (Max Hruby).[2]

Šefoma civilne uprave za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko sta bila podrejena tudi urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Oba šefa civilne uprave je namreč Heinrich Himmler kot državni komisar za utrjevanje nemštva že zgodaj imenoval za svoja pooblaščenca. Zgolj glede nalog so bili z uradom šefa civilne uprave povezani tudi nekateri uradi oborožene eksekutive, ki so bili drugače podrejeni svojim višjim uradom izven zasedenih slovenskih pokrajin. To sta bila komandanta orožništva, poveljnik redarstvene policije in njegov namestnik ter komandanta varnostne policije in varnostne službe.

Usklajevanju dela vseh omenjenih organov šefov civilne uprave so bili namenjeni t.i. štabni razgovori. Če je bilo potrebno, so nanje vabili tudi funkcionarje iz nižjih upravnih enot (okrajev, pozneje okrožij). O njihovi vsebini smo za sedaj bolje poučeni za Spodnjo Štajersko kot pa za Gorenjsko. Za usklajevanje dela obeh šefov civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajinah in za povezavo z notranjim ministrstvom v Berlinu, ki ga je Hitler že v svojih ukazih 14. aprila 1941 zadolžil za to nalogo t. i. "*osrednjega urada*" je opravljal I. urad v ministrstvu, ki je vse takšne zadeve posebej označeval s šifro SO, tj. Südost – Jugovzhod), sta skrbela t. i. "*zvezna moža*". To sta bila dr. Hans Müller-Scholtes v Mariboru in dr. Kurt Sierp na Bledu, dokler ju niso 23. avgusta 1941 odpoklicali. Tudi o delovanju prvega smo bolje obveščeni kot o drugem.

2 Ker nimamo na voljo arhivskih fondov šefov civilne uprave za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko, je težko ugotavljati osebno sestavo njunih uradov. Več ali manj zanesljivo jo ugotavljamo iz drugega gradiva. Začetnih imenovanj poverjenikov in pooblaščencev šefa civilne uprave nista objavila v svojih uradnih listih, pač pa nekatera nadaljnja imenovanja, pa še to samo za Spodnjo Štajersko. Za urad šefa civilne uprave za Gorenjsko se je za jesen 1941 ohranil pregled osebne sestave tudi v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, medtem ko za Spodnjo Štajersko takšnega pregleda nimamo.

Potem ko sta šefa civilne uprave prenesla svoja sedeža v Gradec in Celovec, sta tudi svoja urada združila z uradom državnih namestnikov. Dokler je bil šef civilne uprave za Gorenjsko Kutschera, niso mogli njegovega urada združiti z uradom državnega namestnika, ker Kutschera to ni bil. Posle državnega namestnika za Koroško je že od leta 1939 opravljal kot vršilec dolžnosti vladni predsednik dr. Wladimir Pawlowski. Zato je urad šef a civilne uprave za Gorenjsko lahko preselil v Celovec in ga združil z uradom državnega namestnika šele dr. Rainer, ki je po 16. decembru 1941 imel vse tri poglavitne pokrajinske funkcije: 1. pokrajinskega vodje NSDAP za Koroško, 2. državnega namestnika za Koroško in 3. šef a civilne uprave za Gorenjsko. S tem je tudi pojasnjeno, zakaj so urad šefa civilne uprave za Gorenjsko preselili v Celovec dva meseca pozneje, kot so to storili za Spodnjo Štajersko. Na zunaj se s tem ni nič spremenilo, ker sta oba šefa civilne uprave še naprej vse uradne zadeve vodila s tem imenom in tako tudi še naprej izdajala uradna lista ter druge uradne akte. Drugače pa so vse zadeve za obe zasedeni slovenski pokrajini obravnavali oddelki uradov državnih namestnikov. Kaže, da je bila ta združitev tesnejša v Gradcu kot pa v Celovcu, kjer so v uradu državnega namestnika imeli poseben referat "*Südkärnten*" (vodja dr. Helmut Hierzegger), ki je s pomočjo deželnega svetnika radovljiškega okrožja usklajeval upravo treh okrožij na Gorenjskem in štirih občin v Mežiški dolini.

Nacistična deželna uprava v avstrijskih pokrajinah je imela dve glavni veji, in to državno upravo (staatliche Verwaltung) in samoupravo (Gauselbstverwaltung). Prvo je vodil vladni predsednik (Regierungspräsident); v Gradcu je to bil dr. Otto Müller-Haccius, v Celovcu pa dr. Wladimir Pawlowski in od začetka leta 1942 dr. Ferdinand Wolsegger. Deželno samoupravo pa je vodil deželni glavar (Landeshauptmann), in to v Gradcu dr. Armin Dadieu (za njim dr. Heinrich Pagl), v Celovcu pa Mainrad Natmessnig. Zanesljivo vemo, da je imela leta 1943 državna uprava v Gradcu pet oddelkov z več pododdelki. Oddelek I je bil za splošne in notranje zadeve (pododdelki: I a za splošne in notranje zadeve. I b za personalne zadeve, I c za veterino), oddelek II je bil za vzgojo, izobraževanje in kulturo (pododdelki: II a za osnovne in meščanske šole, II b za višje šole, II c za poklicne in strokovne šole, II d za muzeje, knjižnice, arhive, gledališča itd.), oddelek III je bil za narodno zdravje (pododdelki: III a za zdravstvo in telesno nego, III b za javno skrbstvo, mladinsko varstvo itd., III c za bolnišnice), oddelek IV je bil za poljedelstvo, gospodarstvo in delo (pododdelki: IV a za poljedelstvo, IV b za naseljevanje, izgradnjo novega kmetištva, arizacijo kmetijske posesti, IV c za gospodarstvo in delo, IV c za cene in nadzor nad cenami), oddelek V je bil za gradbeništvo in vodne zadeve (pododdelki: V a za visoke gradnje, V b za graditev cest, V c za strojegradnjo, V d za vodno gospodarstvo, V f za pravne zadeve, V g za izgradnjo Save). V državno upravo so spadali tudi višja vladna blagajna, deželni prehrambeni urad, deželni gozdarski urad in višji zavarovalni urad.

Okrožna samouprava za Štajersko pa je takrat imela tri t. i. decernate, in to I za finančno upravo, II za upravo nepremičnin in III za upravo poljedelskih in gozdnih obratov. Imela je tudi urad za planiranje krajev in posvetovalni urad za izgradnjo podeželja.

Enako ali približno enako je bil leta 1943 sestavljen urad državnega namestnika za Koroško.

Iz dostopnega gradiva lahko ugotovimo, da sta oba šefa civilne uprave tudi po preselitvi svojih sedežev v Gradec in Celovec in združitvi svojih uradov z uradoma državnih namestnikov ohranila sistem poverjenikov. Ti so bili tudi potlej vodje ustreznih uradov, oddelkov in referatov v uradih državnih namestnikov.

Šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko in Gorenjsko sta ves čas izdajala svoja uradna lista (Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Unter-

steiermark, Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains), v katerih sta objavila svoje odredbe in sporočila ter tudi odredbe vrhovnih nemških uradov, ki so se tikali tudi zasedenih slovenskih predelov. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko je v letu 1941 izdal 60 številk (prva 15. 4.), v letu 1942 47, v 1943. letu 37, v 1944. letu 30 in v 1945. letu 2 številki, šef civilne uprave za Gorenjsko pa je v letu 1941 izdal 36 številk (prva 24. 4.), v 1942. letu 27, v 1943. letu 13, v 1944. letu 9 in v 1945. letu 2 številki. Do jeseni 1941 (Sp. Štajerska do 10. 9., Gorenjska do 10. 12.) sta bila uradna lista dvojezična, za Spodnjo Štajersko je bil slovenski prevod ob nemškem besedilu, za Gorenjsko pa za njim. Uradni list za zasedena območja Koroške in Kranjske je imel celo dve izdaji – A in B, od katerih ena ni veljala za Mežiško dolino.

3. Politični komisarji in deželni svetniki v okrajih in okrožjih

Oba šefa civilne uprave sta še pred svojim prihodom na svoji upravni območji imenovala politične komisarje za okraje in večja mesta. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko jih je imenoval okrog 3. aprila 1941, in to za 11 bivših jugoslovanskih okrajev (srezov), katerih središča so bila na njegovem upravnem območju (Ljutomer – Bruno Uray, Ptuj – Fritz Bauer, Maribor levi breg – Herbert Töscher, Maribor desni breg – Ludwig Kaltenbeck, Slovenske Konjice – Heribert Eberharth in za njim Gandolf Stiger, Slovenj Gradec – Adolf Kleindienst, Celje – Josef Eidenberger, Gornji grad – Adolf Swoboda, Šmarje pri Jelšah – Robert Komarek, Laško – Hans Leitner, Brežice – dr. Hugo Suette). Imenoval jih je tudi za tri mesta, in to za Maribor (Fritz Knaus), Ptuj (Erich Seiz) in Celje (Anton Dorfmeister). Ker so štajerski del bivšega okraja Dravograd vključili v spodnještajersko upravno enoto, koroški del z Dravogradom pa v Gorenjsko, je šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko imenoval političnega komisarja tudi v Marenbergu (Hans Nicht). Nasprotno pa ga ni imenoval za tisti del (polovico) bivšega jugoslovanskega okraja Krško, ki je prišel v njegovo upravno enoto, in je bilo tako Krško edino bivše okrajno središče brez političnega komisarja. Pač pa je brežiški politični komisar imel nekaj časa v Krškem svojo izpostavo (dr. Rudolf Schwarz). Že omenjene 4 vasi v severozahodnem delu Prekmurja so 13. junija organizirali kot samostojne občine in jih je po odredbi šefa civilne uprave z dne 13. junija 1941 upravljal deželni svetnik iz Feldbacha. So pa v njih uvedli pravo, kot je veljalo v Štajerski.

V upravni enoti Gorenjske in Mežiške doline je političnega komisarja dobila najprej Mežiška dolina v Dravogradu (Hans Grum), kjer je šef civilne uprave za Gorenjsko prevzel upravo že 15. aprila 1941 in imenoval za svojega namestnika za Mežiško dolino dr. Wladimirja Pawlowskega. Drugih pet okrajev pa jih je dobilo šele konec aprila 1941 (Radovljica – dr. Hermann Doujak, Kranj – dr. Gustav Skalka, Škofja Loka – dr. Franz Hradetzky, Kamnik – Fritz Dullnig, Litija – Hermann Petschauer).

Politični komisarji so bili šefoma civilne uprave podrejeni neposredno. V okrajih in omenjenih treh mestih so imeli enake pristojnosti kot šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko, Gorenjsko in Mežiško dolino. Tudi oni so vodili splošno upravo in samoupravo. Njihovi uradi pa so imeli različno organizacijsko sestavo, ki je bila seveda le začasna. Imeli so večinoma tele oddelke ali delovna področja: obča uprava, policijska uprava, šolstvo, socialno skrbstvo in mladinsko varstvo, zdravstvo, gospodarska pomoč in gospodarsko pospeševanje, finančna in davčna uprava, vodjo za vojno pripravljenost.

Že od začetka okupacije slovenskih predelov so si nacisti v obeh začasnih pokrajinskih upravnih enotah prizadevali, da upravo vsebinsko in tudi oblikovno čim prej in čimbolj izenačijo z upravo v sosednjih avstrijskih pokrajinah. Vsaj oblikovno so jo

nameravali izenačiti še pred predvideno formalno-pravno priključitvijo Spodnje Štajerske in Gorenjske nemškemu rajhu oziroma deželama Štajerski in Koroški. Ker so bila tam upravna območja okrožja in ne okraji, so pospešeno pripravljali njihovo ustanovitev tudi v zasedenih slovenskih predelih. V Spodnji Štajerski so 1. julija 1941 z odredbo šefa civilne uprave z dne 18. junija 1941 ustanovili pet podeželskih (Landkreis) in eno mestno okrožje (Stadtkreis). Okrožja so oblikovali ne glede na dotedanje okraje[3] tako, da so imela ustrezno zemljepisno obliko, število prebivalstva (od 50 do 150 tisoč) in gospodarsko moč. Pri razmejitvi med okrožji Maribor–podeželje in Ptuj na eni ter Celje na drugi strani so upoštevali tudi t. i. vitanjsko razvodnico (Weitensteiner Zug), do katere so med vojnama segale minimalne ozemeljske zahteve nemških in avstrijskih publicistov in lažnih znanstvenikov. Medtem ko so ustanovitev štirih okrožij, in to Ptuj, Maribor–podeželje, Maribor–mesto in Celje, predvidevali že od začetka zasedbe ali celo še pred njo, so glede ustanovitve enega ali dveh okrožij ob italijanski meji predvideli dve inačici: ali eno samo, zelo veliko okrožje s središčem v Sevnici ali dve manjši s središčema v Brežicah in Trbovljah. Rešitev tega vprašanja so povezovali z rešitvijo obmejnega vprašanja; potem ko so se po pettedenski zasedbi precejšnjega dela Dolenjske morali 9. junija 1941 vrniti na določeno mejo, so se odločili za dve manjši podeželski okrožji Brežice in Trbovlje. Ker je bil okraj Ljutomer premajhen, da bi ga izoblikovali v samostojno okrožje, vključitev v sosednje okrožje Ptuj pa bi preveč povečalo to okrožje, so ga obdržali in je posle političnega komisarja opravljal deželni svetnik sosednjega nemškega radgonskega okrožja (Alexander Wittek von Guggenthal), dokler ga niso spomladi 1943 organizirali kot samostojno okrožje Gornja Radgona in ga je upravljal omenjeni deželni svetnik.

Na Gorenjskem so 15. septembra 1941 po odredbi šefa civilne uprave za Gorenjsko z dne 1. avgusta 1941 ustanovili tri podeželska okrožja. Pri tem so bolj kot v Spodnji Štajerski upoštevali okraje, saj so okrožje Radovljica izoblikovali iz istoimenskega okraja, okrožje Kranj iz okrajev Kranj in Škofja Loka in okrožje Kamnik iz okrajev Kamnik in Litija. Ker je bila Mežiška dolina premajhna za samostojno okrožje (manjša celo od nekdanjega jugoslovanskega okraja Dravograd) in ker ni imela neposrednega stika z začasno pokrajinsko upravno enoto Gorenjsko, da bi jo vključili v neko tamkajšnje okrožje, so obdržali okraj Dravograd. Ta je bil nato skupaj z Ljutomerom edini okraj na nemškem zasedenem ozemlju v Sloveniji, dokler ga niso 20. januarja 1942 ukinili in so tri občine priključili h koroškemu podeželskemu okrožju Velikovec, eno (Dravograd) pa podeželskemu okrožju Wolfsberg. Tista območja Spodnje Štajerske in Mežiška dolina, ki so jih priključili okrožjem na avstrijskem ozemlju, so še dalje ostala pod upravo šefov civilne uprave.

Upravo v novih okrožjih so še naprej vodili politični komisarji (v Ptuju Fritz Bauer, Mariboru–podeželju Herbert Töscher, Mariboru–mestu Fritz Knaus, Celju Anton Dorfmeister, Brežicah dr. Wilhelm Kern in za njim dr. Hermann Lutz, v Trbovljah dr. Ernst Frohner, Radovljici dr. Hermann Doujak in za njim dr. Rudolf Hinteregger in dr. Wolfgang Marchart, v Kranju dr. Gustav Skalka in za njim dr. Herbert Gasser, v Kamniku dr. Fritz Dullnig in za njim dr. Hermann Doujak). Dne 1. februarja 1942 so politične komisarje v podeželskih okrožjih preimenovali v deželne svetnike (Landrat), v Mariboru pa v nadžupana (Oberburgermeister). Dali so jim torej imena, ki so jih imeli sorodni funkcionarji v avstrijskih pokrajinah, so pa imeli nekoliko manjše pristojnosti

3 Tako so podeželsko okrožje Celje izoblikovali s tem, da so združili mesto Celje, cela okraja Celje–okolica in Gornji grad, večino okraja Šmarje pri Jelšah ter majhna dela okrajev Laško in Slovenj Gradec. Podeželsko okrožje Brežice so, npr. izoblikovali iz celega okraja Brežice (že prej povečanega s polovico bivšega okraja Krško) in majhnega dela okraja Šmarje pri Jelšah. Podeželsko okrožje Trbovlje je zajelo večino okraja Laško itd.

kot prej. Nacisti so za okrožja že manj upoštevali načelo o združevanju upravnih in političnih funkcij v eni osebi, kot je to bilo v državnem in pokrajinskem merilu. Le dva deželna svetnika sta bila obenem tudi okrožna vodja Štajerske domovinske zveze oziroma obratno.

Ker se je organizacijska sestava uradov deželnih svetnikov večkrat spremenila, je tukaj ne moremo natančneje opisati. Nekatere zadeve so bile ves čas pridržane osebno deželnemu svetniku, npr. državna obramba in vojaške zadeve, drugače pa je deželni svetnik vodil t. i. državno upravo in okrožno samoupravo. Še junija 1943 je npr. šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko v svojem uradnem listu objavil začasni organizacijski načrt za urade deželnih svetnikov. Za primer naj navedem, da je imel npr. celjski deželni svetnik v letih 1942–1943 v državni upravi celo 16 t. i. upravnih oddelkov (v katerih so bili tudi zdravstveni urad, veterinarski urad, okrožni šolski svetnik, okrožni orožniški vodja, okrožni gasilski vodja, vodja voznega parka itd.), v okrožni samoupravi pa samo 7; v letih 1943–1945 pa je imel v uradu poleg t. i. odseka osrednje uprave še pet oddelkov (I – splošne notranje zadeve, II – ljudska oskrba, III – računski in občinski nadzorni urad, IV – okrožna komunalna blagajna, V – vojno gospodarstvo in promet) in 4 urade (prehranjevalni, zdravstveni, veterinarski in šolski). Vodja I. upravnega oddelka je bil navadno tudi namestnik deželnega svetnika. Ker so bila nekatera okrožja zelo obsežna ali pa nekateri kraji odročni glede na okrožna središča, so imeli včasih deželni svetniki občasno svoje izpostave (npr. mariborski v Slovenjem Gradcu, brežiški v Sevnici in Kozjem). Tako kot v uradih šefov civilne uprave je bila tudi v uradih političnih komisarjev in deželnih svetnikov velika večina uradnikov nemške narodnosti. Nekateri deželni svetniki so izdajali tudi svoje urade liste.

4. Župani in občinski komisarji v občinah

Podobno kot dotedanje jugoslovanske okraje je nemški okupator iz praktičnih razlogov upošteval tudi bivše jugoslovanske občine. Ker je imel takšne upravne enote tudi v nemškem rajhu in v avstrijskih pokrajinah, so občine v zasedenih slovenskih pokrajinah preživele vse druge jugoslovanske upravne tvorbe in se obdržale do konca nemške okupacije, razen seveda na partizanskih svobodnih ozemljih. Oba šefa civilne uprave sta odpravila le dotedanje občinske odbore, izvoljene na poslednjih jugoslovanskih občinskih volitvah. Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko je to storil takoj po prihodu v Maribor že v svoji prvi odredbi 14. aprila 1941, šef civilne uprave za Gorenjsko pa šele 25. junija 1941. Tako veliko časovno razliko pri tem ukrepu v obeh pokrajinah opravičujeta poznejši prevzem oblasti in veliko pomanjkanje nemških ljudi na Gorenjskem. Šefa civilne uprave sta pooblastila politične komisarje, da v občinah imenujejo župane. Ti so za to izbrali domače Nemce in tiste Slovence, ki so se jim zdeli zanesljivi in so vsaj deloma obvladali nemščino. Nimamo še natančnejših razčlemb niti narodnostne niti politične sestave okupatorjevih županov na Slovenskem. Deželni svetnik za okrožje Kamnik je npr. julija 1942 poročal, da je od 26 županov 11 nemške in 15 slovenske narodnosti. Prizadeval si je, da bi slovenske nadomestil z nemškimi, pa ni uspel. Verjetno je bilo tako, da so na slovenskem Štajerskem imenovali za župane Slovence redkeje kot na Gorenjskem.

Ker so bila v zasedenih slovenskih predelih občinska območja povprečno manjša kot v avstrijskih deželah, so takoj po zasedbi začeli pripravljati ustrezno preureditev. Vendar so bili posegi v njihov obseg razmeroma majhni. V Spodnji Štajerski je bilo takoj po zasedbi 189 občin in jih je bilo po izročitvi dveh občin (Štrigova in Razkrižje) Madžarski in po preureditvi 20. septembra 1941 še vedno 184. Na Gorenjskem in v

Mežiški dolini pa jih je bilo ob zasedbi 81 in po preureditvi 15. oktobra 1941 še vedno 70. Večji poseg v obseg občin je nemški okupator napravil 19. decembra 1943 na nemškem naselitvenem območju ob Savi in Sotli, kjer je namesto dotedanjih 19 občin izoblikoval sedem t. i. glavnih občin (Hauptgemeinden), vsako z več občinami, skupno 32 občin. Ker nemška kolonizacija tega območja ni zajela enako gosto, je več kot polovica teh novih občin imela manj kot tisoč prebivalcev (občina Impoljca npr. samo 57 ljudi).

Tako kot v drugih upravnih enotah je bil tudi v občini župan edini nosilec oblasti. Vendar so bile pri tem razmere bolj pestre kot pri okrajih ali okrožjih. V večini Spodnje Štajerske so bili profesionalni ali neprofesionalni župani (Amtsburgermeister, Bürgermeister), ponekod, npr. v severnem delu brežiškega okrožja, so bili poleg njih tudi nemški občinski poverjeniki (Gemeindebeauftragte), na Gorenjskem pa so bili ponekod le nekakšni vršilci dolžnosti, t. i. občinski komisarji (Gemeindekommissare). Ponekod so imeli župani ob sebi še t. i. občinske sosvetnike (Gemeindebeirate). Zaradi pomanjkanja ustreznega nemškega kadra za opravljanje županskih poslov so na Gorenjskem najprej občine združevali v t. i. občinske skupnosti (Gemeindegemeinschaften) s skupnim občinskim uradom in županom. Nato so jih združevali tudi zaradi učinka narodnoosvobodilnega boja v t. i. uradne okraje (Amtsbezirke), ki so jih vodili t. i. uradni komisarji (Amtskommissare).[4]

V mestu Mariboru, ki je bilo na stopnji okrožja in je vodil upravo nadžupan, ni bilo občin, temveč 8 "*okrajev*". Seveda teh okrajev niti po obsegu niti po upravi ne moremo primerjati s prejšnjimi okraji.

Posebno na Spodnjem Štajerskem niso bili redki primeri, da so bili župani tudi vodje krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze ali obratno. Meje občin so se večinoma ujemale z mejami krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze in Koroške ljudske zveze.

Morda bi omenjene pestre oblike občinske uprave odpravilo in poenotilo ponemčenje občinskih uprav, za kar so si nacisti še posebej prizadevali, in uvedba t. i. nemškega občinskega reda (Deutsche Gemeindeordnung), ki je natančneje določal obliko občinske uprave in razmejeval pristojnosti med državno upravo in okrožno oziroma občinsko samoupravo. Pomanjkanje ustreznega nemškega kadra za vodenje občinskih uprav in nemirne razmere zaradi narodnoosvobodilnega boja, ki je oviral ali celo onemogočal mnoge ukrepe okupacijske uprave, so bile vzrok, da so nemški občinski red uvajali le postopoma. Občina Dravograd ga je npr. dobila v celoti 1. aprila 1943, na Gorenjskem so ga začeli uvajati v okrnjeni obliki od 1. oktobra 1942, na Spodnjem Štajerskem, kjer so bili nacisti v tem pogledu doslednejši, pa šele od 14. aprila 1943.

Čeprav je pri večini občin na nemškem zasedenem ozemlju ostal obseg enak kot so ga imele v stari Jugoslaviji, pa se je poslovanje na občinah zelo povečalo. Že samo vojne razmere z obveznimi oddajami poljskih pridelkov, živine itd., razdeljevanjem živilskih in drugih nakaznic, obveznim prijavljanjem in odjavljanjem bivališča, popisovanjem vojne škode itd., vodenjem matičarskih zadev s pomočjo matičnih uradov (Standesamt) so zahtevale nova upravna področja in tudi večje število uradnikov. Seveda pa je bil nemški okupator v vedno večji krizi, saj so mu delovne moči odžirali vpoklici v nemško vojsko in odhodi v partizansko vojsko, občinska uprava pa je bila najbolj izpostavljena rušilni moči narodnoosvobodilnega boja.

Skladno s temeljnimi prizadevanji nemškega okupatorja za hitrim in popolnim ponemčenjem dežele in ljudi je bil tudi uradni jezik v notranjem in zunanjem poslovanju organov nemške okupacijske uprave na vseh treh ravneh (pokrajini, okraji oziroma

4 V kamniškem okrožju so, npr. ustanovili t. i. uradne okraje v Kamniku (za 5 občin), Mengšu (za 5 občin), Lukovici (za 3 občine), Litiji (za 3 občine), Dolskem (za 2 občini), Šmartnem pri Litiji (za 2 občini) in je izven teh okrajev ostala samo občina Črnuče.

okrožja, občine) samo nemški. Le v določenih primerih, za katere je imel okupator poseben interes, ker so se tikale predvsem dolžnosti prebivalstva, je še dopuščal sočasno uporabo slovenščine (nekaj časa v uradnih listih, objavah, sporočilih, pozivih itd.). Razumljivo pa je, da v manjših občinah, kjer so bili župani in občinski uradniki Slovenci, pogovorni jezik med njimi ali s strankami ni bil nemški, temveč slovenski, uradni spisi pa seveda obvezno nemški.

II. ITALIJANSKA CIVILNA UPRAVA V LJUBLJANSKI POKRAJINI

1. Oblikovanje Ljubljanske pokrajine

Pri razdelitvi Slovenije 3. in 12. aprila 1941 je Hitler prepustil Italiji le manjši in revnejši del in s tem povzročil nemalo nezadovoljstva v vrhovnih in drugih italijanskih uradih. Italiji je prisodil glavno mesto Slovenije Ljubljano, ki ji je odrezal celo ožje zaledje na severu, Notranjsko, (katere del je bil že od leta 1918 pod Italijo) in Dolenjsko (od katere je odtrgal 11 občin in jih prisodil Spodnji Štajerski). Iz teh območij je italijanski okupator izoblikoval t. i. Ljubljansko pokrajino (Provincia di Lubiana) z glavnim mestom Ljubljano. Zajela je le tri cele dotedanje okraje (sreze) (Novo mesto, Črnomelj in Kočevje) dva okrnjena, katerih središči (Ljubljana in Logatec) sta bili na italijanskem zasedenem območju, in dva okrnjena okraja, katerih središči (Litija in Krško) sta bili na nemškem zasedenem območju, ali skupno 95 občin (od 394 občin v bivši dravski banovini). Ljubljanska pokrajina je imela 4550,66 km^2 površine, na kateri je leta 1931 živelo 336.729 ljudi; uradni popis prebivalstva 31. julija 1941 pa je tam ugotovil 339.751 ljudi. Italijanski okupator je torej dobil leta 1941 komaj polovico toliko slovenskega ozemlja kot nemški.

Meja Ljubljanske pokrajine na severu in vzhodu se je ujemala z novo italijansko-nemško in italijansko-hrvaško državno mejo (po državnih pogodbah 8. 7. 1941 in 18. 5. 1941). Na jugu in zahodu pa je mejila na povečano reško pokrajino in na tržaško ter goriško pokrajino. Tako je od Gorjancev proti jugu in zahodu meja tekla po nekdanji meji dravske banovine.

Italijanski okupator je zelo pohitel s priključitvijo Ljubljanske pokrajine Kraljevini Italiji. To je storil že 3. maja, ko niti še ni bila sklenjena med Italijo in Nemčijo državna pogodba o razmejitvi (8. 7. 1941). S priključitvijo drugih pokrajin (okolice Reke in Hrvaškega primorja, splitske in kotorske pokrajine) je namreč počakal vsaj do sklenitve državne pogodbe s t. i. NDH o razmejitvi in jih je priključil šele na dan sklenitve te pogodbe (18. 5. 1941). Verjetno sta bila nelojalni odnos ljubljanskih in kočevskih Nemcev do italijanske okupacije (še vedno so namreč pričakovali nemško okupacijo) in grabežljivost nemške civilne uprave v Spodnji Štajerski, ki si je prizadevala, da bi zagospodovala še nad novimi razsežnimi predeli vzhodne Dolenjske (le-te je imel italijanski okupator še šibko zasedene), tista razloga, ki sta Mussolinija pripeljala do sklepa za tako naglo priključitev Ljubljanske pokrajine Italiji. Razglasil jo je 3. maja 1941 kraljev ukaz št. 291, ki ga je zbornica fašijev in korporacij potrdila na seji 10. junija 1941, zakonodajna komisija za notranje zadeve in za pravosodje pri senatu pa šele 15. aprila 1943, tako da sta kralj Viktor Emanuel III. in Mussolini lahko šele 27. aprila 1943 podpisala sklep o spremembi kraljevega ukaza o priključitvi v zakon.

Kraljevi ukaz o priključitvi, ki so ga vrški slovenske buržoazije sprejeli z resnično ali hlinjeno hvaležnostjo, je pokrajini glede na strnjeno slovensko prebivalstvo obljubljal "*avtonomen ustroj, upoštevajoč etnične značilnosti prebivalstva, zemljepisno lego ozemlja in posebne krajevne potrebe*". Kot priča italijanski zunanji minister grof

Galleazzo Ciano, so ta ukaz, ki je obljubljal avtonomijo, katere vidnejši izraz naj bi bil drugačen naziv izvrševalca državne oblasti kakor v drugih italijanskih in na novo zasedenih pokrajinah, sosvet iz "*14 predstavnikov iz produktivnih skupin slovenskega prebivalstva*", odveza vojaške službe ali dvojezičnost, sestavljali s propagandnim namenom poudariti strpnejši odnos italijanskega okupatorja do slovenskega naroda, kakor pa ga je imel do njega nemški okupator.

2. Civilni oziroma visoki komisar za Ljubljansko pokrajino

Po enem tednu, ko je italijanska vojska zasedla Ljubljano in je deželo še naprej upravljal kapitulantski narodni svet na čelu z bivšim banom dravske banovine dr. Markom Natlačenom, je Mussolini 18. aprila 1941 za civilnega komisarja Ljubljanske pokrajine imenoval dotedanjega pokrajinskega tajnika fašistične stranke iz Trsta Emilia Graziolia (junija 1943 ga je nasledil Giuseppe Lombrassa, tega pa avgusta 1943 Riccardo Moizo). Civilni komisar Grazioli je bil do 3. maja 1941 podrejen vrhovnemu vojaškemu poveljstvu, nato pa kot visoki komisar prek notranjega ministrstva predsedstvu italijanske vlade. Naloge in pristojnosti civilnih komisarjev na zasedenem jugoslovanskem ozemlju (v Splitu, Kotorju, Zadru in Ljubljani) je določal Mussolinijev odlok "*o upravni in sodni ureditvi na ozemlju bivše kraljevine Jugoslavije, zasedenem po italijanski vojski*" z dne 17. maja 1941. Italijanski kralj pa je 7. junija 1941 ukazal, naj visoki komisar opravlja posle, ki so bili prej določeni civilnim komisarjem.

Civilni komisar Grazioli je prevzel posle 18. aprila 1941 in na svojem sedežu v vladni palači v Ljubljani čez dva dni odredil, da so mu poslej podrejena vsa državna civilna oblastva, katerih sedeži so bili v Ljubljanski pokrajini in tudi izven nje (ministrstva v Beogradu itd.). Na zunaj je kazal, da hoče avtonomijo jemati resno, vendar je z uvajanjem fašističnih ustanov in organizacij pokazal, da mu je avtonomija le krinka za pridobitev slovenskih meščanskih politikov, ki bi jim bila še pred nekaj časa ljubša nemška okupacija. Takoj po prevzemu uprave je poskrbel za to, da je ta dobila fašistični obraz. V uradih, v katerih je pustil mnogo slovenskih uradnikov, so vsa pomembnejša mesta zasedli Italijani, če že ne kot načelniki, pa vsaj kot strokovnjaki, ki so kot nekakšni izvedenci skrbeli za uresničevanje zakonov in odredb v italijanskem oziroma fašističnem duhu.

Tudi sosvet ali "*konzulta*", ki jo je določal že omenjeni kraljevi ukaz 3. maja 1941 in v katero je visoki komisar 27. maja 1941 poleg nekaterih politikov, npr. dr. Natlačna in Ivana Puclja, imenoval tudi zastopnike najvišje kulturne ustanove (univerze) in gospodarstva, ni bila nikakršen izraz avtonomije in ni upravičila niti pričakovanj vršičkov slovenske buržoazije. Podobne svete so namreč imeli tudi prefekti v italijanskih pokrajinah in je imela konzulta pravico le poslušati visokega komisarja in mu postavljati vprašanja. Na svojih petih sejah od 3. junija do 5. novembra 1941 je konzulta razpravljala predvsem o gospodarskih zadevah, ob naraščajočem narodnoosvobodilnem gibanju pa je morala neprestano poslušati opomine in grožnje visokega komisarja. Iz političnih taktičnih razlogov sta 10. septembra 1941 izstopila iz nje dr. Natlačen in Pucelj, nato pa so, razočarani nad skromnimi možnostmi delovanja v konzulti, odstopili tudi drugi člani. Visoki komisar je potlej upravljal pokrajino brez konzulte. Novega sosveta, ki ga je imenoval 29. aprila 1943 in vanj imenoval le štiri stare člane, drugače pa večinoma predstavnike korporativnih in sindikalnih organizacij, ni sklical k seji niti on niti njegova naslednika.

Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino, ki je imel ob sebi podprefekta Ettoreja Davida, šefa kabineta dr. Edoarda Bisia in tolmača Giovannija Ruffinija (to je bil pred-

vojni ljubljanski trgovec in vohun Ivan Drufovka), je v svojem uradu ohranil enako organizacijsko sestavo, kot jo je prej imela banska uprava. Bilo je osem oddelkov, in to I. obči (dr. Lovro Bogataj), II. upravni (dr. Josip Hubad), III. kmetijski (Anton Podgornik), IV. prosvetni (dr. Lovro Sušnik), V. tehnični (Franc Rueh), VI. za socialno politiko in zdravstvo (Anton Kosi), VII. finančni (Ignacij Širca), VIII. za trgovino, obrt in industrijo (Dragotin Trstenjak). Poleg njih so bili še urad za kontrolo cen (Ciril Poklukar), statistični urad (dr. Črtomir Nunčič), pokrajinski prehranjevalni zavod (dr. Ivan Gračnar), finančna direkcija (Josip Mozetič) in rudarsko glavarstvo (Ernest Čuček). V vsak oddelek je visoki komisar imenoval svojega strokovnjaka, ki je bil Italijan; šele natančnejše preučevanje bo pojasnilo odnos med vodjem oddelka – Slovencem in strokovnjakom – Italijanom. (I. in II. Pietro David in Edoardo Bisia, III. Roberti Berna, IV. Attilio De Poli, V. Aldo Farina, VI. Carmelo Balistreri, VII. Stefano Celaschi, VIII. Attilio Apollonio, kontrola cen Giorgio Gatti, rudarsko glavarstvo Tullio Seguiti, statistični urad Lorenzo Felice, pokrajinski prehranjevalni urad Casetti.) Okupacijski fašistični sistem in vojne razmere v Ljubljanski pokrajini so zahtevale tudi ustanovitev novih uradov, ki so bili izven omenjenih oddelkov in so vse vodili le Italijani. Ti uradi so bili: kabinetni urad za slovensko osebje (Fabrizio Boggiano-Pico), za izselitev Nemcev (Fabri Boggiano-Pico), za izmenjavo valut (Arnaldo Pizzi), ekonomski urad (Marchesoni), urad za selitev in kolonizacijo (Manlio Zimma), za civilno motorizacijo (Dagoberto Giugliarelli), za protiletalsko zaščito (Tombolan Fava), za zaplembo imovine upornikov (Luigi Pilo), pokrajinski podporni urad (Tullio Campana), inšpektorat bolnic (Gino Ferrari).

Civilni ali visoki komisar za Ljubljansko pokrajino je izdajal tudi svoj uradni list (Bolletino Ufficiale del R. Commissariato civile per i territori sloveni occupati – Službeni list kr. civilnega komisariata za zasedeno slovensko ozemlje, nato Bolletino Ufficiale per la Provincia di Lubiana – Službeni list za Ljubljansko pokrajino). Ker je posamezne številke označeval kar naprej po uradnem listu kraljevske banske uprave, je bila prva številka z dne 23. aprila 1941 označena kot 33 itd. V letu 1941 je izdal 71 številk, v 1942. letu 104 in do 22. 9. 1943. leta 76 številk. Uradni list je bil dosledno dvojezičen, ob italijanskem besedilu je bil slovenski prevod. Poleg svojih odredb in sporočil je visoki komisar objavljal tudi ukaze, zakone in odredbe vrhovnih italijanskih uradov iz Rima, če so bili v zvezi z zasedenimi slovenskimi predeli. Spomladi 1942 je objavil tudi italijansko ustavno pravo od prve polovice 19. stoletja dalje in statut ter druge dokumente fašistične stranke. Poslednje odredbe in sporočila iz italijanske okupacije v septembru 1943 (tudi po kapitulaciji Italije) je podpisoval Pietro David kot "*podprefekt-vikar*".

3. Okrajni glavarji

Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino je še najbolj upošteval dotedanjo upravno razdelitev zasedenega in Italiji priključenega ozemlja. Čeprav Kraljevina Italija takrat ni imela okrajev kot upravnih enot med pokrajino in občinami, jih je v Ljubljanski pokrajini njen visoki komisar ohranil ves čas italijanske okupacije. Ohranil pa je le tiste, katerih središča so bila v tej pokrajini, medtem ko je območja tistih, katerih središča je zasedel nemški okupator (Litija, Krško), priključil sosednjim okrajem na svojem upravnem območju (Ljubljana in Novo mesto). Upošteval je tudi iz stare Jugoslavije izvirajočo samostojnost mestne občine Ljubljana in je ni vključil v okraj. Tako je imela Ljubljanska pokrajina poleg samostojnega mesta Ljubljane pet okrajev, in to Ljubljana, Logatec, Novo mesto, Črnomelj in Kočevje. V mestni občini ljubljanski je vodil upravo mestni župan, ki je bil Slovenec (dr. Jure Adlešič, od 2. 6. 1942 Lev Rupnik), medtem

ko je bil podžupan Italijan. V okrajih pa je visoki komisar odstranil jugoslovanske okrajne (srezke) načelnike in na njihova mesta imenoval okrajne glavarje, ki so se imenovali civilni komisarji (commissari civili) in so bili vsi Italijani (v Ljubljani Lodovico Maffei, v Logatcu Umberto Rosin, v Novem mestu dr. Ottone Griselli, za njim Giuseppe Manu-Ricci in končno Bartolomeo Loitre, v Črnomlju Emilio Cassanego in v Kočevju dr. Giovanni Sisgoreo). Kaže, da so imeli tudi za tajnike Italijane.

4. Župani in občinski komisarji

Italijanski okupatorjev Ljubljanski pokrajini upošteval tudi dotedanje občine in je bilo v njej poleg mestne občine ljubljanske še 94 občin (v okraju Ljubljana 29, Logatec 11, Novo mesto 30, Črnomelj 11 in Kočevje 13). Visoki komisar je takoj odpravil občinsko samoupravo, tj. razpustil občinske odbore, izvoljene še v stari Jugoslaviji, in so občinsko upravo vodili dotedanji župani ali pa na novo imenovani občinski komisarji. 24. januarja 1942 je visoki komisar tudi z odredbo določil, da imenuje župane sam, da morajo priseči zvestobo italijanskemu kralju in da imajo za pomoč od zgoraj imenovani sosvet.

Čeprav je obseg občin v Ljubljanski pokrajini ostal večinoma nespremenjen (povečal ali zmanjšal se je le ob novi nemško-italijanski državni meji s pridobitvijo ali izgubo območij, ki so bila na eni ali drugi strani te meje in so jih nato priključili sosednjim občinam), pa se je poslovanje občinskih uradov povečalo, vendar zaradi drugačne gospodarske sestave pokrajine manj kot na nemškem zasedbenem območju. Zaradi neenakomernosti razvoja narodnoosvobodilnega gibanja v posameznih slovenskih pokrajinah je to bolj prizadelo okupatorjevo občinsko upravo na Dolenjskem in Notranjskem kot npr. na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem. Še posebej velja to za pomlad in poletje 1942, ko jo je svobodno partizansko ozemlje na Dolenjskem in Notranjskem (po okupatorjevih podatkih) popolnoma odpravilo v dveh tretjinah pokrajine.

III. MADŽARSKA OKUPACIJSKA UPRAVA V PREKMURJU

Pri razdelitvi Slovenije je madžarski okupator dobil najmanjši del, tj. Prekmurje ali dotedanja jugoslovanska okraja (sreza) Murska Sobota in Dolnja Lendava. V svojih pripravah na uvedbo civilne uprave v slovenski Štajerski so štajerski nacisti predvidevali vzpostavitev nemške civilne uprave tudi v Prekmurju, česar pa niso mogli uresničiti. Pač pa so 20. aprila 1941 (za Hitlerjev rojstni dan), štiri dni po umiku nemške vojske iz Prekmurja, svojevoljno ali po nekem namigu iz Berlina zasedli še del dveh občin (Pertoča in Rogaševci) z nekaj vasmi narodnostno mešanega prebivalstva ob potoku Kučnici (Fikšinci, Serdica, Kramarovci in Ocinje), ki so prišle pod nemško civilno upravo za Spodnjo Štajersko. So pa čez dva meseca, junija 1941, izročili Madžarski dve občini ljutomerskega okraja (Razkrižje in Štrigova), ki sta leta 1931 izkazali večino prebivalstva s hrvaškim materinim jezikom. Madžarski okupator je tako dobil v Sloveniji 997,54 km^2 ozemlja s 102.867 prebivalci (ali 28 občin od skupno 394).

Zaradi spora, kdo naj dobi Medžimurje, Madžarska ali t. i. NDH, ti dve državi nista sklenili državne pogodbe o razmejitvi, zato je nista sklenili niti Nemčija in Madžarska. Nemčija si namreč ni hotela že vnaprej opredeliti svojega odnosa do tega spornega vprašanja svojih zaveznic.

Madžarski okupator je Prekmurje sprejel 16. aprila 1941 iz rok nemške vojaške uprave in ga je obdržal pod svojo vojaško upravo do 15. avgusta 1941. Ni ga obdržal

kot samostojne upravne enote niti ga ni priključil k eni sami madžarski upravni enoti. Po zgledu na upravno razdelitev do leta 1919 je okraj Murska Sobota vključil v Železno županijo (Vas megye) s središčem v Szombathelyju, okraj Dolnja Lendava pa v županijo Zala (Zala megye) s središčem v Zalaegerszegu. Dne 16. decembra 1941 pa je madžarski parlament v Budimpešti z zakonom XX/L 941, ki je začel veljati 27. decembra 1941, Prekmurje formalnopravno priključil Madžarski.

Jugoslovanski okrajni (sreski) načelstvi v Murski Soboti in Dolnji Lendavi je po svojem prihodu razpustil že nemški okupator. Madžarski pa je po uvedbi svoje civilne uprave za oba okraja imenoval madžarska okrajna glavarja. O njunih imenih in uradih še ne vemo ničesar.

Okraja sta se delila na občine-notariate. Te so vodili notarji, ki sta jih imenovala okrajna glavarja. Notarji so vodili nadzor nad gibanjem prebivalstva (vodili so tudi matične knjige), skrbeli za preskrbo itd., poravnavali manjše spore in tudi izrekali manjše kazni-globe. Kaže, da je madžarski okupator obdržal približno enako število občin, kot jih je bilo v stari Jugoslaviji.

IV. ITALIJANSKA CIVILNA UPRAVA V SLOVENSKEM PRIMORJU IN ISTRI

Velik del slovenskega narodnega ozemlja, ki je v letih 1866 in 1918 prišel pod Italijo, je imel v obdobju, ki ga obravnava naš pregled, takšen sistem civilne uprave, kakršnega je izoblikoval italijanski fašizem že v dvajsetih letih. Slovensko prebivalstvo je bilo v vseh štirih pokrajinah (provincah) t. i. Julijske krajine (Venezia Giulia) in tudi v videmski pokrajini (Beneški Slovenci). Večina teh pokrajin je bila med seboj razmejena tako, da bi imela vsaka pokrajina po izkazu ljudskega štetja iz leta 1921 italijansko večino, vendar jim to nikakor ni uspelo pri goriški pokrajini. Po podatkih ljudskega štetja leta 193 je imela tržaška pokrajina 1231,26 km^2 in 348.582 prebivalcev (med katerim je tajno fašistično ugotavljanje naštelo 70.180 drugorodcev), goriška pokrajin 2636,15 km^2 in 194.795 prebivalcev (129.275 drugorodcev), puljska pokrajin 3703,44 km^2 in 296.460 prebivalcev (134.721 drugorodcev) in reška pokrajin 1011,03 km^2 in 115.065 prebivalcev (54.171 drugorodcev). V videmski pokrajini pa "*drugorodcev*" – Slovencev niti niso ugotavljali, temveč le Nemce. Italijansko civilno upravo v navedenih pokrajinah so vodili prefekti, ki so bili vsi izključno Italijani in vsaj do padca fašizma v Italiji tudi prepričani fašisti. V letih 1941–1943 so bili prefekti v Trstu: Dino Borri, Tullio Tamburini Giuseppe Cocuzza, ponovno Tamburini, v Gorici: Aldo Cavani, Francesco Bellini, Torquato Carnevalli, v Pulju: Renzo Chierici, Vincenzo Berti, Emanuelli Zannelli, na Reki: Temistocle Testa, Agostino Podesta, Pietro Chiariotti, Ricardi Gigante, v Vidmu: Marcello Bofondi, Pietro Chiariotti, Giovanni Mosconi, Uge Marzolani, ponovno Mosconi. Prek notranjega ministrstva so bili podrejen predsedstvu italijanske vlade v Rimu.

V prefektovem uradu je bilo poleg podprefekta in načelnika kabineta več oddelkov. Za primer naj navedemo, da je imel urad tržaškega prefekta leta 1941 pet oddelkov, poleg njih pa še tiskovni urad ter pokrajinskega zdravnika. Pri prefektih so bili tudi pokrajinski inšpektorji. Prefekti so tudi izdajali svoje uradne liste.

Potem ko so leta 1927 v Julijski krajini odpravili okrožja in podprefekture, ni bilo med pokrajino in občino več nikakršnih upravnih enot. Občine sc glede obsega doživele večje spremembe še pred drugo svetovno vojno in se v obravnavanem obdobju niso spremenile. V tržaški pokrajini jih je bilo 30, v goriški 42, v puljski 41, v reški 13 in v videmski 29. Fašizem je odpravil občinske odbore in so občinsko upravo vodili župani, podeštati (podesta), ki so jih imenovali prefekti.

Razumljivo je, da je bil v deželi, v kateri so nasilno poitalijančevali vse, celo napise na nagrobnikih, notranji in zunanji jezik vse uprave, pokrajinske in tudi občinske, samo italijanski.

V. NEMŠKA OKUPACIJSKA UPRAVA V JUŽNI SLOVENIJI, ISTRI IN FURLANIJI

1. Oblikovanje operacijske cone "*Jadransko primorje*"

Nemški okupator je na razsežnem ozemlju južne Slovenije, Hrvatskega primorja in Istre ter Furlanije po Hitlerjevem ukazu 10. septembra 1943 ustanovil operacijsko cono "*Jadransko primorje*" (Operationszone "*Adriatisches Küstenland*"). Ta cona nikakor ni imela nič skupnega z operacijami, saj je bila takrat fronta še daleč v južni Italiji; to ime je bilo le krinka za aneksionistične težnje, ki so jih izražali predvsem nacistični funkcionarji iz avstrijski dežel. Hitler je seveda moral upoštevati obstoj Mussolinijeve državice v severni Italiji in ni mogel kar tako priključiti teh na novo zasedenih predelov Nemčiji.

V operacijsko cono "*Jadransko primorje*" so vključili t. i. Ljubljansko pokrajino, tržaško, goriško, puljsko, reško in videmsko pokrajino ter Hrvatsko primorje, ki so ga že leta 1941 priključili Italiji. Tako je ta okupacijska upravna tvorba zajemala okrog 2.093.206 prebivalcev. Meje pokrajin so večinoma pustili nespremenjene, tako da se je cona notranje delila na omenjenih šest pokrajin.

2. Vrhovni komisar

Hitler je že v ukazu 10. septembra 1943 določil, da bo operacijsko cono "*Jadransko primorje*" upravljal vrhovni komisar (Oberster Kommissar) in je na to mesto imenoval šefa civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedricha Rainerja. Ta je postal edini nosilec oblasti v svoji upravni enoti, podrejen je bil neposredno Hitlerju. Svoj urad si je uredil v sodni palači v Trstu okrog 1. oktobra 1943, potem ko je nemška vojska v veliki ofenzivi prečesala predele severovzhodno od tega mesta. Večino uradnikov je pripeljal iz Celovca, dobil pa jih je tudi od drugod. Tako kot v Celovcu je bil tudi v Trstu njegov namestnik za državno upravo vladne predsednik dr. Ferdinand Wolsegger, ki je vodil tudi urad v Trstu. Poleg "*generalnega referenta*" (dr. Helmut Hierzegger), ki je skrbel za personalo in proračun, in poleg vodje glavne pisarne (Wilhelm Schreck) je bilo še 10 oddelkov, in to I. za notranjo upravo (dr. Johannes), II. za tisk, propagando in kulturo (dr. Karl Lapper), III. za finance (dr. Franz Zojer), IV. za pravosodje (dr. Paul Messiner), V. za znanost in pouk (dr. Heribert Huber), VI. za poljedelstvo in gozdarstvo (Reinhold Huber), VII. za gospodarstvo (dr. Helmuth Hoyer), VIII. za delo (dr. Werner Kohlhaase), IX. za gradbeništvo (Lobmeyer) in oddelek za prostorski red (Bernhard von Liebe). Vrhovnemu komisarju sta bila podrejena tudi poverjenika za poštno upravo (Gabriel Engler) in za promet (Kofler). Tudi vrhovni komisar za operacijsko cono "*Jadransko primorje*" je izdajal svoj uradni list (Verordnungs- und Amtsblatt des Obersten Kommissars in der Operationszone "*Adratisches Küstenland*"), in to v nemškem in italijanskem jeziku posebej.

3. Prefekti in nemški svetovalci v pokrajinah

Vrhovni komisar dr. Rainer je že v svoji prvi odredbi 1. oktobra 1943 določil, da mora vsa uprava v operacijski coni poslovati dalje. Čeprav je že Mussolinijeva fašistična vlada po 8. septembru 1943 imenovala nekatere prefekte tudi za te pokrajine, jih je dr. Rainer postopoma odstranil in imenoval nove. Najprej je 20. septembra 1943 za načelnika pokrajinske uprave v Ljubljanski pokrajini imenoval dotedanjega ljubljanskega župana, generala Leva Rupnika, ki ni imel naslova prefekt, temveč predsednik ali prezident. Nato je 26. oktobra umestil v Trstu prefekta dr. Bruna Coceanija, 30. oktobra v Gorici Marina Paceja, novembra je imenoval na Reki Alessandra Spalatina, v Vidmu Riccarda De Bedena in 2. decembra 1943 so v Pulju slovesno umestili prefekta Lodovica Artusija. Predsednik pokrajinske uprave v Ljubljani in prefekti v Trstu, Gorici, na Reki, v Pulju in Vidmu so ostali na svojih položajih do zloma nemškega rajha v teh predelih, t. j. do konca aprila 1945.

Prefekti so vodili upravo v svojih pokrajinah večinoma z istim osebjem in na enak način kot prej, seveda po odredbah in navodilih vrhovnega komisarja. Oni sami in tudi njihovi uradniki so si dopisovali z ministrstvi Mussolinijeve državice v severni Italiji, in jim tudi redno ali občasno poročali o delu in razmerah, vendar le-ta niso imela v operacijski coni "*Jadransko primorje*" nikakršnih pristojnosti.

Predsednik pokrajinske uprave za Ljubljansko pokrajino si je za svojega namestnika izbral dr. Josipa Hubada, za osebnega tajnika Reneta Podhorskega za tajnika Janka Kregarja in dr. Stanka Kocipra za zasebnega tajnika, medtem ko je bil šef sekretariata Vladimir Suša. Urad pokrajinske uprave je ime enajst oddelkov, torej tri več kot urad visokega komisarja, in so jih vodil slovenski uradniki (I. dr. Lovro Bogataj, II. dr. Josip Hubad, III. Anton Podgornik, IV. dr. Lovro Sušnik, V. Franc Rueh, VI. Anton Kosi, VII. dr. Filip Orel, VIII. dr. Alojz Trstenjak, IX. dr. Ivan Bizjak, X. za propagando dr. Ludvik Puš in XI. Mežan), med katerimi jih je bila okrog polovica na teh položajih še pod italijanskim okupatorjem. Izven omenjenih oddelkov sta bili urada za obnovo v vojni porušenih domov (načelnik podpolkovnik Miroslav Petelin) in vojaški urad (načelnik podpolkovnik Emanuel Šuflaj).

Enako kot do tedaj italijanski visoki komisar je tudi načelnik pokrajinske uprave potlej (od 25. 9. 1943) izdajal svoj uradni list Službeni list šefa pokrajinske uprave), in to leta 1943 28 številk, 1944. leta 99 in 1945. leta 35 številk. Do srede novembra 1943 je bil njegov uradni list kar trojezičen: vzporedno slovenskim besedilom sta tekla nemški in italijanski prevod. Od takrat dalje pa je bil le dvojezičen: nemški prevod je bil na prvem mestu.

Ker so bili prefekti italijanske narodnosti, načelnik pokrajinske uprave Ljubljani pa Slovenec, jim je vrhovni komisar z odredbo 22. oktobra 19C dodelil "*nemške svetovalce*" (deutscher Berater), ki naj bi skrbeli za to, da bi delo upravnih organov v pokrajinah teklo skladno z njegovimi odredbami smernicami in navodili. Bili so tudi njegovi zastopniki za pokrajine. Imeli pa so tudi pravico, da sami dajejo navodila in nasvete prefektom in načelniku pokrajinske uprave v Ljubljani. Nemški svetovalec v Ljubljani je postal najprej – še pred izidom omenjene odredbe – kamniški deželni svetnik dr. Hermann Doujak, vendar je moral ta položaj prepustiti policijskemu generalu Erwinu Rösenerju in je bil potlej Rupnikov "*upravni svetovalec*" (Verwaltungsberater). V Trstu je nemški svetovalec postal radovljiški deželni svetnik dr Rudolf Hinteregger, v Pulju kamniški okrožni vodja NSDAP dr. Wilhelm Pilz na Reki celovški okrožni vodja NSDAP dr. Karl Pachneck, v Gorici SA-Standartenführer dr. Gerhard Österreicher, za njim dr. Sauer; videmski nemški svetovalec je imel izpostavo v Pordenoneju, ki jo je vodil dr. Karl Starzacher iz Celovca, torej sami nacistični funkcionarji z avstrijskega ozemlja in z Gorenjskega.

Tudi nemški svetovalci pri prefektih (v Trstu, Gorici, Pulju, na Reki in v Vidmu) in pri predsedniku pokrajinske uprave v Ljubljani so v svojih uradih imeli oddelke za posamezne upravne panoge. Ker se verjetno ni ohranil noben arhivski fond nemških svetovalcev, lahko za organizacijsko in osebno sestava urada nemškega svetovalca za Ljubljansko pokrajino zvemo iz povojne izjave upravnega svetovalca dr. Hermanna Doujaka v sodni preiskavi. Imel je deset oddelkov, in to I. za notranjo upravo, ki ga je vodil sam, II. za tisk, propagando in kulturo (Werhouz), III. za finance (Elsenwenger), IV. za pravosodje (dr. Kurt Messiner), V. za pouk (dr. Franz Koschier), VI. za prehrano in poljedelstvo (dr. Kulterer), VII. za gospodarstvo (dr. Friedrich Jaklin), VIII. za delo (Wurzberger), IX. za prostorsko planiranje (nezaseden), in X. za gradnje (Trenz). Imel je tudi tri poverjenike, in to za socialno pomoč (Grubitz), delo v obratih (Steinacker) in mladino (Ogris).

4. Okrajni glavarji in župani

Narodnoosvobodilno gibanje slovenskega in hrvaškega naroda je po italijanski kapitulaciji z ustanovitvijo razsežnega svobodnega ozemlja na območju, ki ga je zajela nova okupatorjeva upravna tvorba, popolnoma razbilo dotedanjo italijansko civilno upravo. To velja za veliko večino občin v vseh pokrajinah, razen v videmski, v nekaterih, npr. v Ljubljanski, pa celo za tri okrajna središča oziroma sedeže okrajnih glavarstev. Po veliki vojaški ofenzivi jeseni 1943, ki je razkosala veliko partizansko svobodno ozemlje, so si nemški okupator in kolaboracionisti vseh narodnosti prizadevali, da bi obnovili upravo, kakršna je bila pred 8. septembrom 1943 (v Julijski krajini) oziroma vzpostavili svojo (v Ljubljanski pokrajini).

Še med veliko nemško ofenzivo na Dolenjskem in Notranjskem (21. oktobra do 12. novembra 1943) ali takoj po njej je predsednik pokrajinske uprave v Ljubljani poslal v okrajna središča svoj kader, da bi vzpostavil okrajna glavarstva. Najprej sta mu popoln umik nemške vojske iz Bele krajine in napad Belokranjske brigade pri Bušinji vasi 5. novembra 1943 na skupino kolaboracionistov, namenjenih za vzpostavitev okrajnega glavarstva v Črnomlju, onemogočila uvedbo civilne uprave v Beli krajini, ki je bila nato ves čas strnjeno partizansko svobodno ozemlje. Okrajna glavarstva je nato do srede novembra 1943 lahko vzpostavil le v Ljubljani za okolico (Franc Maršič), Logatcu (Franc Žnidaršič, nato Franc Kogovšek), Novem mestu (Vinko Vidmar, nato Anton Skubic) in Kočevju (dr. Zdenko Bratina, nato Janez Lesar). Ti okrajni glavarji so si nato prizadevali, da bi obnovili občinsko upravo vsaj v tistih občinah, v katerih so bile nemške in domobranske postojanke. Načelnik pokrajinske uprave v Ljubljani je 12. novembra 1943 izdal "*odredbo o postavitvi županov in občinskih sosvetov*". Medtem ko je prej imenoval župane visoki komisar, so jih nato okrajni glavarji. Sosveti so bili le posvetovalni organi. Vendar so bili poleg Bele krajine tudi nekateri drugi predeli brez kolaboracionistične občinske uprave, kjer je bilo gospodar položaja narodnoosvobodilno gibanje. Sredi februarja 1945, ko razmere za nemškega okupatorja in njegove sodelavce v Ljubljanski pokrajini niti niso bile najslabše, je od 95 občin poslovalo v svojih uradih samo 40 občinskih uprav, največ v okraju Ljubljana, poslovanje drugih 42 občin so vodili iz 11 večjih krajev, ki jih partizani niso tako ogrožali, medtem ko 13 občin niti ni imelo več nobenega sledu o občinski upravi; tam je bilo nenehno partizansko svobodno ozemlje.

V Slovenskem primorju si je nemški okupator v pozni jeseni 1943 prizadeval, da bi obnovil občinsko upravo na podeželju, ki jo je bila pometla vseljudska vstaja. Obnovo občinske uprave je okupator postavljal celo za pogoj za dodeljevanje preskrbe ljudi,

vendar je v slovenskih predelih dopuščal imenovanje "*slovenskih*" županov. Narodnoosvobodilno gibanje je odločno razkrinkavalo to okupatorjevo taktiko in v nekaj primerih zelo ostro nastopilo proti ljudem, ki so se pustili imenovati za župane. Dokler ne bo na voljo ustreznih podatkov iz italijanskih virov o razmerah glede občinske uprave v Slovenskem primorju, si bo treba pomagati s terenskimi raziskavami. Domnevam, da npr. v goriški pokrajini sredi februarja 1945 ni poslovala okupatorjeva uprava niti v tretjini od 42 občin. V Slovenski Istri je v 9 občinah od jeseni 1943 najprej poslovalo 6 občinskih uprav, večinoma v obalnih mestih, od pomladi 1944 pa še samo v mestih.

B. PREGLED GRADIVA

Večina arhivskega gradiva okupacijske civilne uprave na Slovenskem, ki ga hranijo arhivski in drugi zavodi, je navedena v objavljenih pregledih arhivskih fondov (Splošni pregled fondov državnega arhiva LRS, Vodnik po arhivih Slovenije itd.). Za večino gradiva sta navedeni tudi količina in stopnja urejenosti oziroma dosegljivosti. Od takrat do danes je nekaj sprememb, in to glede prenosa iz enega arhivskega zavoda v drugega, največ iz arhiva republiškega sekretariata za notranje zadeve SRS v arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, in tudi glede stopnje urejenosti. V nekaterih arhivskih zavodih namreč že leta in leta načrtno urejajo in popisujejo tudi gradivo okupacijske civilne uprave in so o tem tudi že poročali javnosti (npr. Nada Kobal in Hubert Schara iz Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja).

Imamo tudi že pregled nad mnogim gradivom nemške in italijanske civilne uprave, ki je dosegljivo v inozemskih arhivih, predvsem v Zvezni republiki Nemčiji, Nemški demokratični republiki in Italiji. Skoraj ničesar ne vemo o morebitnem gradivu v madžarskih arhivih, prav ničesar pa, kaj je v avstrijskih arhivih. Te preglede so si iz razumljivih razlogov napravili predvsem raziskovalci okupacijskih sistemov na Slovenskem.

Gradivo okupacijske uprave je ohranjeno zelo različno in ga bomo tukaj navedli po posameznih okupatorjih oziroma njihovih upravnih enotah. Upoštevali bomo seveda samo tisto gradivo, ki je ohranjeno v pomembnejših količinah. Razume se, da ne moremo navajati niti stopnje urejenosti posameznih arhivskih fondov in zbirk niti natančnejših podatkov o količini gradiva.

1. SPODNJA ŠTAJERSKA IN GORENJSKA

Prav ničesar ne vemo o usodi arhivskih fondov obeh šefov civilne uprave, ki sta svoja sedeža in z njima tudi svoje gradivo po nekaj mesecih prenesla v Gradec in Celovec. Če sta se fonda ohranila, bosta za gotovo pomenila najpomembnejše gradivo za natančnejše preučevanje nemškega okupacijskega sistema na Slovenskem. Avstrijski arhivarji bi nam in tudi drugim storili uslugo že v primeru, da bi objavili vsaj to, ali sta fonda ohranjena ali ne, in če sta, v kakšni meri. Ob kričečem pomanjkanju gradiva obeh šefov civilne uprave sta zato poleg tistega gradiva (odredb, okrožnic, dopisov itd.) iz uradov šefov civilne uprave, ki so v ohranjenih arhivskih fondih nižjih upravnih enot, predvsem okrožij, dobrodošli obe obsežni poročili zveznega uradnika notranjega ministrstva pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko 30. maja in 30. junija 1941 ter zapisniki štabnih razgovorov v Mariboru in Gradcu iz let 1941–1944. Te zapisnike je pisal uradnik iz pravnega oddelka urada pooblaščenca državnega komisarja za utrje-

vanje nemštva v Mariboru dr. Josef Scherz in so seveda obširneje zabeleženi tisti deli štabnih razgovorov, ki so bolj zanimali zapisovalca oziroma njegov urad. Po okupatorjevem načinu prirejanja sej in razgovorov lahko sodimo, da so na štabnih razgovorih pisali tudi uradne zapisnike, vendar do sedaj še nismo videli nobenega. Za Gorenjsko pa nimamo takšnih zapisnikov kot za Spodnjo Štajersko. Zaman tudi v arhivskih fondih nemških ministrstev in drugih osrednjih državnih uradov iščemo redna ali občasna poročila šefov civilne uprave ali njunih poverjenikov. V arhivskih fondih državne pisarne, notranjega ministrstva, propagandnega ministrstva itd. najdemo sicer precej pomembnih podatkov o vprašanjih nemške okupacije v zasedenih slovenskih pokrajinah, vendar gre za akte teh uradov, zelo malo pa je v njih gradiva šefov civilne uprave. Še največ je v njih gradiva o vprašanjih proračuna za delovanje civilne uprave v obeh upravnih enotah.

Veliko boljše so razmere glede ohranjenosti arhivskega gradiva nemških političnih komisarjev in deželnih svetnikov za okraje in okrožja na Slovenskem. Gradivo nemških političnih komisarjev iz okrajev je bilo ob ustanovitvi okrožij vključeno v ustrezne fonde političnih komisarjev oziroma deželnih svetnikov v okrožjih. Največ gradiva je ostalo za deželnim svetnikom v Celju (414 fasc.), ki je sedaj že natančneje urejeno in popisano ter je o tem izšlo že tudi posebno poročilo. Od deželnih svetnikov v Spodnji Štajerski je še razmeroma precej gradiva deželnega svetnika za Brežice (okrog 78 fasc.), ki ga sedaj natančneje urejajo in popisujejo, in za Trbovlje (okrog 23 fasc.). Vendar fonda še zdaleč nista popolna, saj npr. manjkajo redna in občasna poročila županov itd., kakršna imamo npr. v arhivskih fondih nekaterih drugih deželnih svetnikov. Medtem ko te tri fonde hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, pa arhivski fond nadžupana Maribor hrani Pokrajinski arhiv Maribor, ki ga tudi sedaj natančneje ureja in popisuje. Iz Gorenjske so se ohranili deli arhivskih fondov vseh treh deželnih svetnikov, t. j. za Kamnik (okrog 62 fasc.), Kranj (okrog 115 fasc.) in Radovljico (okrog 79 fasc.). To gradivo tudi hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in je dostopno za raziskovalno delo, ni pa še natančneje urejeno in popisano. Kljub pomanjkanju nekaterih pomembnih vrst gradiva v teh fondih so v njih zelo pomembni viri za preučevanje okupacije in narodnoosvobodilnega boja na območjih Slovenije. Zato so zelo oškodovani predeli, ki takega gradiva nimajo, npr. vzhodni predeli slovenske Štajerske.

Naravnost osupljivo je pomanjkanje arhivskih fondov nemških občinskih uprav. Od približno 254 občinskih uprav v slovenski Štajerski in Gorenjski imajo deloma ohranjeno gradivo le tri občine, in to Zagorje ob Savi (6 fasc.), Ormož (19 fasc.) in Guštanj (6 fasc.), ki ga tudi hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. To hudo pomanjkanje gradiva ni toliko posledica okupatorjevega namernega uničevanja gradiva saj bi (npr. prej uničil gradivo deželnih svetnikov) kot neustreznega odnosa povojnih upravnih in drugih dejavnikov do okupatorjevega gradiva in precenjevanje potreb po "*starem papirju*" za papirnice. Tudi hudo pomanjkanje gradiva okupatorjevih občinskih uprav pomeni zelo neugodno okolnost za preučevanje nemške okupacije in narodnoosvobodilnega boja na manjših območjih Slovenije. Raziskovalec si bo seveda moral pomagati s tistim gradivom občinskih uprav, ki je v arhivskih fondih deželnih svetnikov.

II. LJUBLJANSKA POKRAJINA DO LETA 1943

Arhivsko gradivo civilnega oziroma visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino se je večinoma ohranilo. Hranita ga predvsem arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in Arhiv SRS v Ljubljani, in to prvi gradivo kabineta visokega komisarja (22

fasc.) in nekaterih njegovih posebnih uradov tiskovnega urada, ravnateljstva računovodstva itd.), drugi pa predvsem gradivo tistih oddelkov, ki jih je visoki komisar leta 1941 prevzel od kraljevske banske uprave za Dravsko banovino in ga je zato težko razmejiti po obdobjih. Mnogo gradiva visokega komisarja, predvsem rednih in občasnih poročil o političnih in vojaških razmerah ter poročil in brzojavk o partizanskih akcijah, lahko najdemo tudi v arhivskih fondih nekaterih italijanskih ministrstev in drugih osrednjih državnih organov, predvsem vodje policije in predsedstva italijanske vlade. Gradivo italijanskih vojaških uradov, poveljstev in enot, v katerih so tudi dopisi visokega komisarja, je dostopno pri nas, ne pa tudi v Italiji, vendar ga je bilo precej mikrofilmanega v ZDA.

Gradivo okrajnih glavarstev se je ohranilo v manjši meri kot gradivo visokega komisarja, čemur so najbrž vzrok vojne razmere. Največ gradiva je za okrajno glavarstvo Logatec (19 fasc.), manj za Novo mesto (14 fasc.) in Črnomelj (6 fasc.), ki ga hranita arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in Dolenjski muzej Novo mesto. Količinsko več je gradiva občinskih uprav, če seveda upoštevamo gradivo mestne občine ljubljanske (15 tm); poleg nje imata gradivo le še dve občini (Črnomelj in Ribnica na Dolenjskem).

III. PREKMURJE

Najslabše je z gradivom madžarskega okupatorja na Slovenskem. Nič se ni ohranilo od obeh okrajev niti od občin, tako da je sploh težko preučevati madžarski okupacijski sistem. Razmeroma natančne podatke o vsem gradivu, ki je za zgodovino Slovencev v upravnih fondih županijskih arhivov v Szombathelyju in Zalaegerszegu, je že objavil Antoša Leskovec, vendar ne posebej za obdobje 1941–1945. Iz skrajnih letnic 1944 in 1945 lahko sklepamo, da ga je za gotovo nekaj tudi za obdobje 1941–1945. Posebej pa je naveden fond izpostave za šolstvo v Murski Soboti 1941–1943 (7 fasc.) Poizvedovanja za nekaterimi vrstami gradiva za zgodovino Prekmurja pod madžarsko okupacijo v državnem arhivu v Budimpešti so dala negativen odgovor.

IV. SLOVENSKI PREDELI V OPERACIJSKI CONI "JADRANSKO PRIMORJE"

Naravnost osupljivo se sliši, da se ni ohranilo skoraj nič gradiva iz urada vrhovnega komisarja za operacijsko cono "*Jadransko primorje*", čeprav so mi nekdanji partizani pripovedovali, da so ga ob osvoboditvi Trsta v pravosodni palači videli na kupe. En sam sveženj različnih dokumentov pač ne spremeni te sodbe. Enako je z gradivom nemških svetovalcev v pokrajinah. Seveda pa ne vemo, kaj hranita državna arhiva v Trstu in Gorici, v katerih je gradivo iz vojnih let še vedno nedostopno.

Kaže pa, da se je ohranilo razmeroma precej gradiva italijanskih prefektur iz pokrajin t. i. Julijske krajine iz let 1941–1945. Večina njihovih arhivskih fondov je še nedostopna v omenjenih arhivskih zavodih ter nad njimi nimamo pregleda. Manjši deli fondov prefektur iz Trsta, Gorice, Pulja, z Reke so v raznih jugoslovanskih arhivskih zavodih v Ljubljani, Beogradu, Pazinu in na Reki. Za raziskovalce je pomembno tudi tisto gradivo, ki so ga omenjene prefekture poslale vodji italijanske policije in predsedstvu vlade v Rim oziroma severno Italijo. Kako je z arhivskim gradivom v fondih drugih italijanskih ministrstev, še nimamo pregleda.

Arhivskega gradiva občinskih uprav iz Primorske je le malo. Nekaj ga je za občini Tolmin (14 fasc.) in Sežana (2 fasc.). Razlogi, zakaj ga ni več, so verjetno enaki kot pri gradivu občinskih uprav na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem.

Kaže, da se arhivski fond urada načelnika pokrajinske uprave za Ljubljansko pokrajino ni ohranil, razen mogoče manjših drobcev. Drugače pa je z gradivom njegovih oddelkov in nekaterih pokrajinskih uradov, ki skupaj z gradivom iz italijanske okupacije pomeni nedeljivo celoto in ga hrani predvsem Arhiv SRS, deloma pa tudi arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Podobno je z gradivom nekaterih okrajnih glavarstev, ki se je ohranilo v manjši meri tudi iz obdobja 1943–1945. Medtem pa majhnih količin gradiva občinskih uprav iz istih let niti ne kaže omenjati, razen seveda za mestno občino ljubljansko (okoli 15 tm).

Filozofska fakulteta Oddelek za zgodovino UNIVERZA V LJUBLJANI